

M U Z E U M O K R Ę G O W E W T O R U N I U

EWA BOKINIEC

Kultura oksywska na ziemi chełmińskiej
w świetle materiałów sepulkralnych

Toruń 2008

Zrealizowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zdjęcia: Andrzej R. Skowroński

Rysunki: Beata Bielińska-Majewska (Szynych), Aleksandra Kujawa-Piszcz

Przerysy zabytków z publikacji i z Kartoteki J. Kostrzewskiego: Katarzyna Kocińska, Alicja Drozd

Tablice: Alicja Drozd, Piotr Gużyński

© Muzeum Okręgowe w Toruniu 2008

87-100 Toruń

Rynek Staromiejski 1

tel. (056) 622 70 38, fax. (056) 622 40 29

www.muzeum.torun.pl

muzeum@muzeum.torun.pl

ISBN 978-83-60324-24-0

Korekta: Joanna Biela, Ewa Bokiniec

Skład i łamanie, projekt okładki: Paweł Banasiak

SPIS TREŚCI

SPIS TREŚCI	3
1. ZAGADNIENIA WSTĘPNE	7
1.1. Cel i zakres pracy	7
1.2. Zarys historii badań nad kulturą oksywską na ziemi chełmińskiej	8
1.3. Podstawy chronologii młodszego okresu przedrzymskiego	9
2. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ.....	13
3. ANALIZA TYPOLOGICZNO-CHRONOLOGICZNA I KULTUROWA MATERIAŁÓW	16
3.1. Ozdoby i części stroju	16
3.1.1. Fibule	16
3.1.1.1. Fibule typu A (Zestawienie 1)	17
3.1.1.1.1. Fibule odmiany A-I (Zestawienie 1)	18
3.1.1.1.2. Fibule odmiany A-II (Zestawienie 1)	19
3.1.1.2. Fibule typu B (Zestawienie 2)	22
3.1.1.2.1. Fibule odmiany B-I (Zestawienie 2)	22
3.1.1.2.2. Fibule odmiany B-II (Zestawienie 2)	24
3.1.1.3. Fibule z brązową „koszulką” na kabłąku (Zestawienie 4)	25
3.1.1.4. Fibule stopniowate (Zestawienie 3)	26
3.1.1.5. Fibule kulkowe (Zestawienie 3)	28
3.1.1.6. Fibule typu C (Zestawienie 2)	32
3.1.1.6.1. Fibule odmiany C-I (Zestawienie 2)	32
3.1.1.6.2. Fibule odmiany C-II (Zestawienie 2)	32
3.1.1.7. Fibule typu D (Zestawienie 4)	33
3.1.1.8. Fibule typu E (Zestawienie 4)	33
3.1.1.9. Fibule typu F (Zestawienie 4)	34
3.1.1.10. Fibule typu G (Zestawienie 4)	34
3.1.1.11. Fibule typu H (Zestawienie 4)	36
3.1.1.12. Fibule typu I	37
3.1.1.13. Fibule typu J (Zestawienie 8)	38
3.1.1.14. Fibule typu K (Zestawienie 5 i 6)	39
3.1.1.15. Fibule typu L (Zestawienie 6)	44
3.1.1.16. Fibule typu Nauheim (Zestawienie 8)	45
3.1.1.17. Fibule typu M (Zestawienie 7)	46
3.1.1.18. Fibule typu N (Zestawienie 7)	48
3.1.1.19. Fibule typu O (Zestawienie 7)	50
3.1.1.20. Fibule typu A.18 (Zestawienie 8)	51
3.1.1.21. Fibule typu A.65 (Zestawienie 8)	51
3.1.1.22. Fibula ze zwierzęcą główką (Zestawienie 8)	54
3.1.1.23. Formy nietypowe (Zestawienie 8:8, 10)	54

3.1.2. Klamry do pasa i sprzączki	56
3.1.2.1. Klamry jednoczęściowe, taśmowate – typ K1.I – Wil III-VII (Zestawienia 9 i 10)	56
3.1.2.2. Klamry jednoczęściowe, sztabkowe – typ K1. II (Wil I) (Zestawienie 11)	59
3.1.2.3. Klamry dwuczłonowe – żelazne (Zestawienie 12)	59
3.1.2.4. Klamry zawiaskowe – żelazne (Zestawienie 13 i 14)	60
3.1.2.5. Klamry trójczłonowe	73
3.1.2.5.1. Klamry żelazne (Zestawienie 15)	73
3.1.2.5.2. Klamry trójczłonowe z brązu (Zestawienie 16)	74
3.1.2.6. Klamry pierścieniowate (Zestawienie 15)	76
3.1.2.7. Sprzączki (Zestawienie 17)	76
3.1.3. Przedmioty szklane (Zestawienie 18:12–20)	81
3.1.4. Bursztyn	83
3.1.5. Bransolety z brązu i żelaza (Zestawienie 18:1–5)	83
3.1.6. Naszyjniki	84
3.1.7. Kółka brodawkowe (Zestawienie 19:8–13)	85
3.1.8. Kółka z brązu i żelaza, ogniwa łańcuszków (Zestawienie 18:9–11; 19:1–7, 20–22)	85
3.1.9. Pierścionki (Zestawienie 18:6–8)	88
3.1.10. Zawieszki (Zestawienie 19:14–19)	88
3.1.11. Inne ozdoby	89
3.2. Narzędzia i przybory toaletowe	89
3.2.1. Noże sierpikowate (Zestawienie 20)	89
3.2.2. Noże proste (Zestawienie 21)	92
3.2.3. Nożyce (Zestawienie 23)	93
3.2.4. Brzytwy (Zestawienie 22)	93
3.2.5. Igły	94
3.2.6. Szczypczyki (Zestawienie 23)	95
3.2.7. Narzędzia do krzesania ognia	96
3.2.8. Sierpy	96
3.2.9. Prześliki (Zestawienie 24)	97
3.2.10. „Okładzina” kościana	99
3.2.11. Przedmioty kamienne	100
3.2.12. Instrumentaria kowali	100
3.3. Ubrojenie	106
3.3.1. Miecze obosieczne (Zestawienie 25)	106
3.3.1.1. Pochwy mieczy obosiecznych (Zestawienie 25)	109
3.3.2. Miecze jednosieczne (Zestawienie 26)	110
3.3.2.1. Pochwy mieczy jednosiecznych	111
3.3.3. Umba (Zestawienie 27)	114
3.3.4. Imacze (Zestawienie 28)	118
3.3.5. Groty	118
3.3.5.1. Groty laurowate (grupa I, odmiana A); Zestawienie 31:1	118
3.3.5.2. Groty lancetowate (grupa I, odmiana B); Zestawienie 31: 2–4	119
3.3.5.3. Groty deltoidalne (grupa I, odmiana C); Zestawienie 30:1–3	120
3.3.5.4. Groty smukłe odmiany A (grupa II, odmiana A); Zestawienie 29:1–2	120
3.3.5.5. Groty smukłe odmiany B (grupa II, odmiana B); Zestawienie 29:3	121
3.3.5.6. Groty krępe (grupa III); Zestawienie 31: 5–7; 32: 4–6	121
3.3.5.7. Groty z wykrojami (Zestawienie 33)	121
3.3.5.8. Groty z zadziorami (Zestawienie 32:1–3)	122
3.3.5.9. Groty strzał (Zestawienie 32:7–9)	122
3.3.5.10. Groty nietypowe i nieokreślone typologicznie	123

3.3.6. Toki	123
3.3.7. Ostrogi (Zestawienie 35:1–4)	124
3.3.8. Topory (Zestawienie 35: 5–7)	124
3.3.9. Proca	124
3.3.10. Uzbrojenie – podsumowanie	132
3.4. Naczynia	135
3.4.1. Naczynia ceramiczne	135
3.4.1.1. Analiza typologiczno-chronologiczna i kulturowa naczyń ceramicznych	137
3.4.1.1.1. Typ A – Garnki (Zestawienia 36–37)	137
3.4.1.1.1.1. Podtyp A1	137
3.4.1.1.1.2. Podtyp A2	138
3.4.1.1.1.3. Podtyp A3	139
3.4.1.1.1.4. Podtyp A4	140
3.4.1.1.1.5. Podtyp A5	141
3.4.1.1.1.6. Podtyp A6	141
3.4.1.1.1.7. Podtyp A7	142
3.4.1.1.1.8. Podtyp A8	143
3.4.1.1.2. Typ B – dzbany i naczynia dzbanopodobne (Zestawienie 37)	144
3.4.1.1.2.1. Podtyp B1	144
3.4.1.1.2.2. Podtyp B2	145
3.4.1.1.2.3. Podtyp B3	146
3.4.1.1.2.4. Podtyp B4	146
3.4.1.1.2.5. Podtyp B5	147
3.4.1.1.2.6. Podtyp B6	147
3.4.1.1.3. Typ C – naczynia wazowate (Zestawienie 38)	147
3.4.1.1.3.1. Podtyp C1	147
3.4.1.1.3.2. Podtyp C2	148
3.4.1.1.3.3. Podtyp C3	148
3.4.1.1.3.4. Podtyp C4	149
3.4.1.1.3.5. Podtyp C5	149
3.4.1.1.3.6. Podtyp C6	149
3.4.1.1.4. Typ D – kubki (Zestawienie 38)	150
3.4.1.1.4.1. Podtyp D1	150
3.4.1.1.4.2. Podtyp D2	151
3.4.1.1.4.3. Podtyp D3	152
3.4.1.1.4.4. Podtyp D4	152
3.4.1.1.5. Typ E – misy (Zestawienie 38)	152
3.4.1.1.5.1. Podtyp E1	152
3.4.1.1.5.2. Podtyp E2	154
3.4.1.1.6. Typ F – naczynia miniaturowe (Zestawienie 38)	158
3.4.1.2. Ceramika – podsumowanie	159
3.4.1.3. Analiza technologiczna naczyń ceramicznych	178
3.4.1.3.1. Analiza granulometrii domieszki	178
3.4.1.3.2. Analiza grubości ścianek naczyń	179
3.4.1.3.3. Analiza wykończenia powierzchni zewnętrznej naczynia	179
3.4.1.3.4. Analiza barwy zewnętrznej ścianki naczynia	180
3.4.2. Naczynia z brązu	183
4. CHRONOLOGIA	184

5. ANALIZA ZWYCZAJÓW POGRZEBOWYCH I STRUKTURY SPOŁECZNEJ LUDNOŚCI ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ	203
5.1. Analiza cech i stanów cech	203
5.1.1. Analiza antropologiczna wybranych grobów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2 (za: A. Florkowski 1972; A. Florkowski, M. Kamińska-Czakłosz 2005)	203
5.1.2. Analiza grobów według cech 4, 5 i 6	205
5.1.3. Analiza kamieni nagrobnych – cecha 7	206
5.1.4. Analiza wzajemnych relacji przestrzennych wśród ceramiki naczyniowej w jamie grobowej	207
5.2. Analiza relacji pomiędzy poszczególnymi cechami i stanami cech	214
5.2.1. Analiza relacji pomiędzy cechami 1 i 2 a pozostałymi cechami	214
5.2.2. Analiza relacji pomiędzy cechą 3 a pozostałymi	218
5.2.3. Analiza korelacji pomiędzy obecnością kości zwierzęcych a pozostałymi cechami zespołu grobowego	219
6. PROBLEM GENEZY OKSYWSKIEJ.....	229
7. POZYCJA CHEŁMIŃSKIEJ SPOŁECZNOŚCI W STRUKTURZE POWIĄZAŃ INTERREGIONALNYCH ...	235
7.1. Powiązania z kręgiem jastorfskim i kulturami Europy Północnej	235
7.2. Powiązania z kulturą przeworską	240
7.3. Powiązania z kręgiem celtyckim	242
8. REGIONALIZACJA KULTURY OKSYWSKIEJ	245
ZAKOŃCZENIE	249
BIBLIOGRAFIA	250
OKSYWIE CULTURE IN CHEŁMNO LAND IN THE LIGHT OF SEPULCHRAL SOURCES (SUMMARY)	265
1. Introduction	265
2. General characteristic of source material	265
3. Typological, chronological and cultural analysis of source materials	265
4. Chronology	266
5. Analysis of Chełmno Land people burial rites and social structure	266
6. Issue of Oksywie culture's genesis	267
7. Position of Chełmno Land's population in interregional structure of connections	269
7.1. Connections to Jastorf culture and North Europe	269
7.2. Connections to Przeworsk culture	270
7.3. Connections to Celts	271
8. Oksywie culture's regionalisation	272
ANEKS A.1. SKRÓCONY KATALOG STANOWISK Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO NA ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ	275
ANEKS A.2. SPIS WYBRANYCH STANOWISK KULTURY OKSYWSKIEJ	423
ANEKS A.3. LISTY WYBRANYCH ZABYTKÓW Z OBSZARU KULTURY OKSYWSKIEJ	429

1. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

1.1. CEL I ZAKRES PRACY

Zasadniczym celem pracy jest charakterystyka przemian kulturowych oraz naszkicowanie obrazu stosunków społecznych na ziemi chełmińskiej w młodszym okresie przedrzymskim (dalej MOP), na podstawie materiałów sepulkralnych. Aby jednak możliwe było odpowiednio precyzyjne naświetlenie tych kwestii, koniecznym, wstępnym etapem analizy są szczegółowe badania taksonomiczne źródeł, wydobywające ich dystynktywne cechy kulturowe i chronologiczne. Pozwoli to przejść do etapu następnego, obejmującego genezę i przeobrażenia kulturowe ludności ziemi chełmińskiej w tym czasie, jej powiązań z ościennymi kulturami oraz jej miejsca w kulturze środkowo- i północnoeuropejskiego *Barbaricum*. Jednak typologie najliczniejszych kategorii zabytków kultury oksywskiej (zapinki i naczynia gliniane), stworzone jeszcze na początku ubiegłego wieku są zbyt ogólne, aby mogły stanowić podstawę nowoczesnej analizy porównawczej. Dlatego autorka podjęła próbę uzupełnienia typologii J. Kostrzewskiego (1919) o istotne pod względem kulturowym i chronologicznym elementy oraz stworzenia nowej klasyfikacji naczyń, gdyż te będące dziełem J. Kostrzewskiego (1919) i D. Bohnsacka (1938) nie odzwierciedlają bogactwa form kultury oksywskiej, nie pozwalając na przesłanie analogii kulturowych. Nie uwzględniono w niniejszej pracy typologii zawartej w niepublikowanej pracy doktorskiej A. Wiśniewskiej (2004), ponieważ już w 2003 roku ukończony został schemat typologiczny ceramiki dla ziemi chełmińskiej w MOP, który ukazał się w monografii cmentarzyska w Podwiesku (E. Bokiniec 2005). Ponadto, wspomniana wcześniej autorka deklaruje wprowadzenie istotnych zmian w przygotowywanym do druku doktoracie.

Punktem wyjścia dla tych rozważań jest cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2. Wybór tej nekropoli, jako układu odniesień, wynika z istnienia bezpośredniego dostępu do zachowanych w całości materiałów, co umożliwia ich reinterpetację według kryteriów uwzględniających uszczegółowione analizy typolo-

giczne. W rozdziałach obejmujących analizę materiałów na pierwszym miejscu prezentowane są zabytki z Podwieska, a następnie z pozostałych stanowisk ziemi chełmińskiej.

Powyższy układ odzwierciedla również zakres wykorzystania poddanych analizie materiałów, a mianowicie, w ramach poszczególnych kategorii, w pierwszej kolejności przedstawiane będą obiekty z Podwieska¹. W przypadku pozostałych stanowisk z MOP na ziemi chełmińskiej, uwzględniono wszystkie stanowiska o charakterze sepulkralnym oraz te, które dostarczyły materiału porównawczego do nich (Mapa 1). Ze względu na zaginięcie prawie wszystkich przedmiotów wydobytych z wielkich cmentarzysk (Chełmno, Nowe Dobra, Rządź) i zachowanie się stosunkowo skąpej bazy ilustracyjnej, zakres użycia tych materiałów dla powtórnej analizy jest znacznie ograniczony, aczkolwiek dzięki Kartotece J. Kostrzewskiego możliwe było wykorzystanie wielu niepublikowanych dotąd informacji na temat zabytków, wzbogaconych rysunkami profesora. Co do pozostałego obszaru kultury oksywskiej, posłużono się dostępnymi w publikacjach informacjami na temat okazów porównywalnych do odkrytych na ziemi chełmińskiej (aneksy A. 2 i A. 3).

W analizie materiałów, oprócz wspomnianych wyżej typologii, uzupełnionych bądź opracowanych na nowo, oparto się na klasyfikacjach wypracowanych przez M. D. i R. Wołagiewiczów (1963) dla grotów i mieczy jednosiecznych, D. Bohnsacka (1938) dla umber, uwzględniając również nowsze analizy T. Bochnaka (2005) i P. Łuczkiwicza (2006). Dla fibul z okresu rzymskiego wykorzystano typologię O. Almgrena (1923), dla paciorków klasyfikację T. E. Haevernick (1960) i R. Gebharda (1989), a J. Kostrzewskiego (1919) dla pozostałych wytworów nieceramicznych

¹ Monografia cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2 (z pełną prezentacją opisowo-ilustracyjną źródeł archeologicznych) opublikowana została w XI tomie serii *Monumenta Archaeologica Barbarica* (E. Bokiniec 2005).

z MOP. Wprowadzono ponadto typologię R. Wiloch (1995), równoległe do schematu klamer do pasa J. Kostrzewskiego, sprzączki zaś określono według podziału R. Madydy-Legutko (1986).

Rozdział poświęcony datowaniu materiałów źródłowych podsumowuje analizę chronologiczną poszczególnych kategorii przedmiotów (zawartą w rozdziale 3). Przedstawiono w nim propozycję datowania głównych typów zapinek oraz niektórych, czułych chronologicznie ich odmian oraz czas trwania cmentarzysk na ziemi chełmińskiej. Tabularyczne i rysunkowe zestawienia przedmiotów, znajdujących w grobach, ilustrują trendy rozwojowe kultury oksywskiej na badanym obszarze, wskazując

na zachowawczość w jednych, i zmienność w innych przejawach wytwórczości.

W części obejmującej analizę zwyczajów pogrzebowych i struktury społecznej ludności ziemi chełmińskiej przedstawiono tę problematykę w oparciu o wyznaczniki antropologiczne (na podstawie oznaczeń dla pochówków z Podwieska) oraz, w pewnym stopniu w opozycji do nich, o dane archeologiczne z dużych cmentarzysk z ziemi chełmińskiej.

W trzech ostatnich rozdziałach ujęto charakterystykę przemian kultury oksywskiej (na obszarze pomiędzy Drwęcą, Wisłą i Osą), począwszy od genezy, poprzez jej powiązania z ościennymi kulturami, po naświetlenie lokalnych trendów rozwojowych.

1.2. ZARYS HISTORII BADAŃ NAD KULTURĄ OKSYWSKĄ NA ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ

Problematyka kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej prezentowana była dotychczas albo w postaci publikacji materiałów (o różnym stopniu uszczegółowienia) z poszczególnych stanowisk, albo jako jeden z elementów szerszych opracowań. W związku z tym nigdy nie poświęcono jej, jako całości, dostatecznie wiele uwagi, której wymagała szczególnie, ze względu na lokalną specyfikę, wynikającą z przenikania się wielokulturowych wpływów. Również opublikowane dzieje badań nad okresami późnolateńskim i rzymskim dotyczyły Pomorza Wschodniego, a nie tylko ziemi chełmińskiej (K. Przewoźna 1972). Więcej miejsca temu tematowi poświęcił J. Janikowski w swym niepublikowanym doktoracie z 1976 roku.

Początki wydobywania na światło dzienne pozostałości po kulturze ludności zamieszkującej omawiany obszar w ostatnich dwóch wiekach przed naszą erą, stanowią niezwykle spektakularny etap. Na trzech dużych cmentarzyskach (Rządź, Chełmno, Nowe Dobra), badanych u schyłku XIX i na początku XX w., odsłonięto łącznie ponad 1400 grobów, z których około 400 jest pewnie datowanych na MOP. Wyniki swoich systematycznych badań, przeprowadzonych w latach 1883–1889 w Rządzu (obecnie jest to dzielnica Grudziądza), dr S. Anger z Muzeum w Grudziądzu opublikował już w 1890 roku, w postaci szczegółowego katalogu znalezisk i obszernego (jak na tamte czasy) zestawienia fotografii zabytków. Pomimo znacznej wartości dokumentacyjnej, ze względu na

brak typologii wydobytych przedmiotów, dopiero klasyfikacje J. Kostrzewskiego (1919) pozwoliły na ich dokładniejszą analizę kulturowo-chronologiczną. Niemniej jednak opis S. Angera stanowił przydatne uzupełnienie dla późniejszych opracowań (w tym również autorki niniejszej pracy), tym bardziej, że jak się okazało, materiały z tego cmentarzyska musiały zostać w późniejszych czasach częściowo przemieszane, gdyż badający je w grudziądzkim Muzeum J. Kostrzewski zauważył niezgodności pomiędzy opisem na metryczkach niektórych zabytków a opisem w publikacji S. Angera (por. wstęp do aneksu A. 3). Z kolei pełne opracowanie materiałów z cmentarzyska w Chełmnie (wcześniej pojawiały się jedynie niewielkie wzmianki – por. W. Łęga 1938) do szerszego grona odbiorców dotarło dopiero w 1938 roku po opublikowaniu tej pracy przez księdza Władysława Łęgę. Wynika z niej, że nieznanie mu było obszerne sprawozdanie Konstantego Florkowskiego (1890), zawierające opis wyposażenia poszczególnych grobów, które autorka niniejszego opracowania otrzymała z *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie, dzięki uprzejmości pana Thomasa Hauptmanna. Niemniej szczegółowy opis poszczególnych zabytków oraz zastosowanie typologii J. Kostrzewskiego sprawia, że praca ta jest szczególnie wartościowa jako źródło wiedzy na temat materiałów kultury oksywskiej, które ponadto w przypadku wielu przedmiotów możliwe są do bliższej powtórnej analizy. Kolejną próbą wykorzystania materiałów z ziemi chełmińskiej, tym

razem z Rządza, dla określenia podstaw chronologii okresu późnolateńskiego był artykuł R. Hachmanna *Das Gräberfeld von Rondszen (Rządz), Kreis Graudenz (Grudziądz) und die Chronologie der Spätlatènezeit im östlichen Mitteleuropa* (1951). Wprowadził on dla grobów z tego cmentarzyska skrócone nazewnictwo, stosowane w niniejszej pracy.

Prace J. Kostrzewskiego (1919), D. Bohnsacka (1938), K. Przewoźnej (1974) i R. Wołągiewicza (1979, 1981a) należą do tych, które uwzględniają terytorium ziemi chełmińskiej stosunkowo szczegółowo, jednak ich celem jest znacznie szersza analiza, przez co traktują kulturę tego obszaru raczej marginalnie, jako element większej całości.

Najwięcej uwagi tej jednostce kulturowej poświęcił Januariusz Janikowski w swym nieopublikowanym doktoracie z 1976 roku, zatytułowanym *Międzyrzecze Wisły, Drwęcy i Osy w okresach: późnolateńskim i wpływów rzymskich*. Pomimo tego, praca ta stanowi zaledwie pobieżny przegląd poszczególnych typów przedmiotów, brak w niej bowiem ich szczegółowej analizy morfologicznej i kulturowej. Kwestie chronologiczne autor ograniczył do ogólnej charakterystyki stanowisk, pomijając odpowiedzi na pytania dotyczące ram czasowych konkretnych odmian. Brak dostatecznego skupienia się na tych kwestiach uniemożliwił autorowi właściwe naświetlenie aspektów chronologicznych i kulturowych.

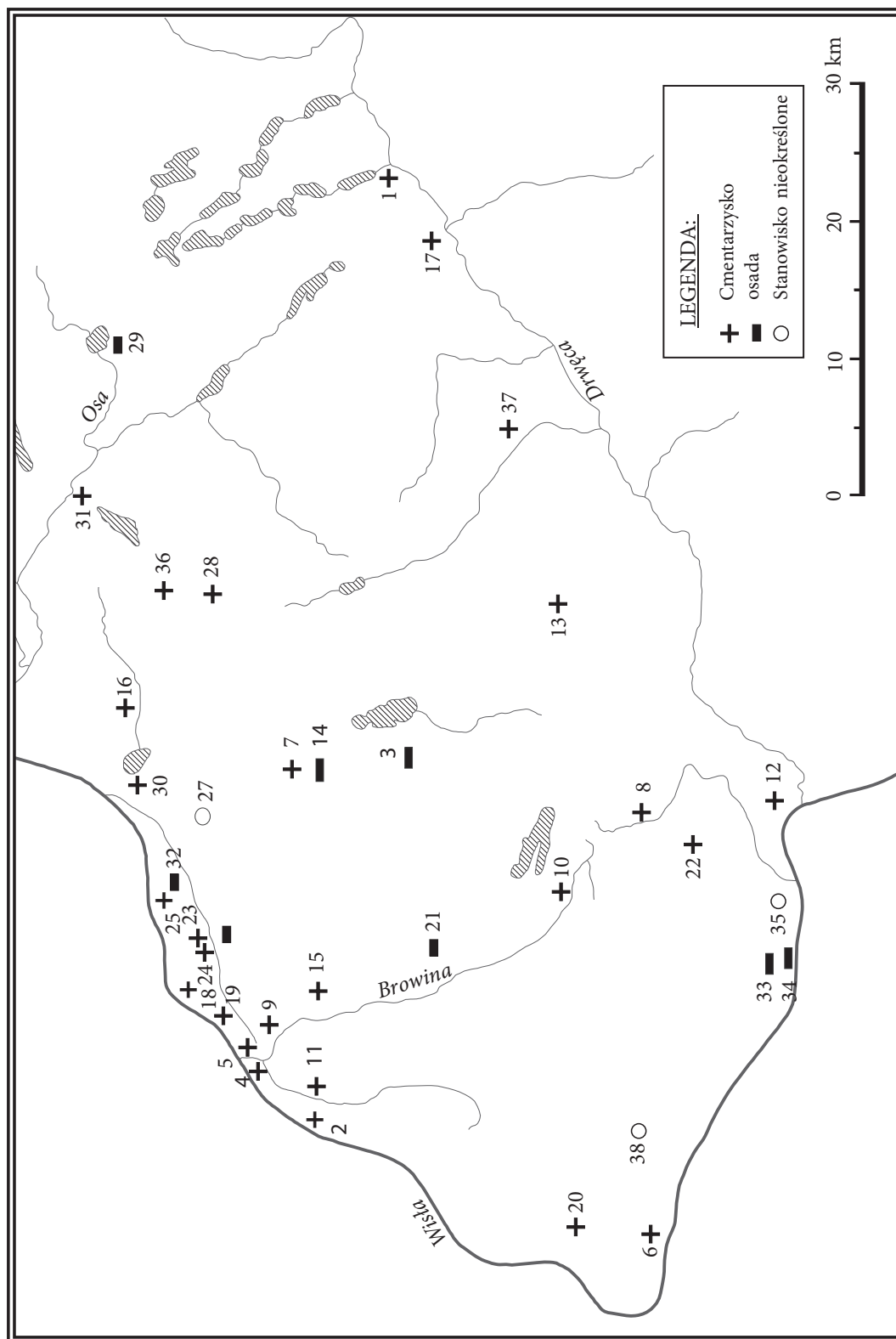
1.3. PODSTAWY CHRONOLOGII MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO

Praca obejmuje czas trwania kultury oksywskiej, przypadający na młodszy okres przedrzymski. Poza ten okres autorka wykracza jedynie w przypadku, gdy w zespołach wczesnorzymskich występują zapinki lub broń wywodzące się z tradycji kultury oksywskiej. Niniejsza praca poświęcona jest analizie grupy kulturowej, której istotą jest szczególna złożoność, wynikająca z nasycenia wpływami o silnie zróżnicowanej proveniencji. Stąd konieczność zapoznania się nie tylko z lokalnymi systemami chronologicznymi, ustalonymi dla kultury przeworskiej i oksywskiej, ale również z podziałami uwzględniającymi materiały skandynawskie (w tym bornholmskie i gotlandzkie) i jastorfskie. W pracy przyjęto ustalenia chronologiczne T. Dąbrowskiej (1988), opracowane dla kultury przeworskiej. Według tego podziału MOP dzieli się na trzy główne fazy. Faza A₁ odpowiada schyłkowi fazy LT C1 i fazie LT C2, której koniec przypada już na fazę A₂. Ta z kolei obejmuje jeszcze LT D1, a faza A₃ odpowiada LT D2. Oprócz faz głównych T. Dąbrowska wyróżnia jeszcze fazę A₂/A₃, przypadającą na przełom LT D1 i LT D2. R. Wołągiewicz (1981a) w periodyzacji materiałów kultury oksywskiej wyróżnił trzy analogiczne odcinki w ramach chronologii względnej (fazy A₁, A₂ i A₃), jednak odnosił je do nieco innych ram chronologii absolutnej. Według niego faza A₁ współczesna była fazie LT C2 i początkom fazy LT D1, zaś fazy A₂ i A₃ przypadają odpowiednio na większą część fazy LT D1 i fazę LT D2. Ponadto R. Wołągiewicz (1981a, s. 136), kieru-

jąc się ustaleniami R. Hachmanna (1961), uznawał możliwość dalszego podziału fazy A₂ na podfazy A_{2a} (z zapinkami o konstrukcji środkowo- i późnolateńskiej typów F, G/H, K) i A_{2b} (z młodszymi formami fibul typu K, fibulami typu I oraz formami „agrafkowatymi” = K.15²). U schyłku tej ostatniej miały się pojawić fibule typu J i trwać jeszcze w fazie A₃. Poza wspomnianymi wyżej, wykorzystano nowsze opracowania, dotyczące chronologii skandynawskiej (J. Martens 1996) oraz kultury jastorfskiej (J. Brandt 2001). Wymienione tu systemy stanowią odniesienie przede wszystkim jako materiał porównawczy w ramach chronologii względnej. Jednak w dobie silnych wpływów lateńskich nie sposób pominąć nawiązań do chronologii absolutnej i lateńskiej, wykorzystywanej tu w ujęciu R. Gebharda (1989, s. 118–127) z modyfikacjami J. Brandta (2001, s. 63–67). Według niej LT C1 trwa od około 250 do około 180 r. p.n.e., LT C2 do około 120 r. p.n.e., LT D1 do około 60 r. p.n.e., zaś LT D2 do około 10 r. p.n.e.

W monografii cmentarzyska w Podwiesku (E. Bokiniec 2005) autorka podjęła próbę wpisania periodyzacji pochodzących z niego materiałów w schemat sprawdzony dla kultury przeworskiej. Decyzja ta nie była pozbawiona podstaw ze względu na podobieństwa obydwu kultur, ich analogiczny (aczkolwiek nie identyczny) rytm przemian oraz szczegółowo opra-

² W niniejszej pracy uznano je za formy zbliżone do typu M i oznaczono jako wariant M-I-1.

Mapa 1. Stanowiska kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej (por. aneks A. 1). 1. Brodnica-Michałowo; 2. Bienkówka, stan. 3; 3. Bocięń, gm. Chelmża; 4. Chelmno, stan. 1; 5. Chelmno-Nowa Kępa Panińska; 6. Czarnowo; 7. Działowo; 8. Gostkowo; 9. Grubno; 10. Grzywna; 11. Kaldus; 12. Kaszczorek (obecnie Toruń-Kaszczołek, stan. 190); 13. Kowalewo Pomorskie; 14. Lisewo, gm. loco; 15. Małe Czyście, stan. 20; 16. Marusza; 17. Miszano; 18. Nowe Dobra, stan. 1; 19. Nowe Dobra, stan. 20; 20. Nowy Dwór; 21. Papowo Biskupie; 22. Papowo Toruńskie; 23. Podwiesk, stan. 2; 24. Podwiesk, stan. 3; 25. Podwiesk, stan. 8; 26. Podwiesk, stan. 3; 27. Ruda, gm. Grudziądz; 28. Rybientec; 29. Rywałdzik; 30. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź, stan. 1); 31. Słupski Młyn (?); 32. Szynych, stan. 11-13; 33. Toruń, stan. 233; 34. Toruń, stan. 234; 35. Toruń, stan. 266; 36. Zakrzewo; 37. Zawada; 38. Zławieś Wielka (rys. A. Kujawa-Piszcz).

cowaną, najnowszą chronologię kultury przeworskiej, przedstawioną na szerokim tle kulturowym (T. Dąbrowska 1988). Jednak takie podejście sprawiło, że utracono wiele istotnych prawidłowości, wyraźnie rysujących się w materiałach sepulkralnych kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej, popartych nadto danymi z pozostałych obszarów tej kultury. Z tego względu w niniejszej pracy przedstawiono propozycję wyróżnienia chronologii względnej dla ziemi chełmińskiej, uwzględniającej lokalny rytm rozwojowy, w oparciu o szereg cech podstawowych i zależności pomiędzy nimi. Około 1000 grobów, datowanych na młodszy okres przedrzymski na ziemi chełmińskiej, wyposażonych w liczne, współwystępujące ze sobą w różnych układach kategorie wytworów oraz

wykazujące z nimi liczne korelacje cechy grobów i pochówków, dają podstawę do znacznie bardziej szczegółowych, niż było to możliwe dotychczas, podziałów w ramach faz (A_1 , A_2 , A_3), podfaz/stadiów (A_{1a} , A_{1b} , A_{2a} , A_{2b} , A_{3a} , A_{3b}) i horyzontów (A_{1b} – A_{2a} , A_2/A_3 i A_{3b}/B_{1a}).

Szczególnie głębokie wyrazy wdzięczności składam Pani Profesor Teresie Dąbrowskiej. Bez jej wnikliwej korekty, bez cierpliwego wskazywania możliwych interpretacji, bez wielu rozmów na temat analizy materiałów i wreszcie, bez olbrzymiego wkładu w redakcję monografii Podwieska, niniejsza praca nie obejmowałaby tak rozległej tematyki badawczej, straciłaby także wiele ze swej naukowej wiarygodności i ścisłości.

Używane skróty:

<i>Anger</i>	przed liczbą oznacza numer w katalogu S. Angera (1890)
b	powierzchnia naczyń barwy brązowej
Bi	Bieńkówka
B-M	Brodnica-Michałowo
cb	powierzchnia naczyń barwy ciemnobrunatnej
Ch	Chełmno (numeracja grobów z Chełmna wg W. Łęgi 1938)
ch	powierzchnia naczyń chropowata
cz	powierzchnia naczyń barwy czarnej
<i>Danzig</i>	Staatliches Museum für Naturkunde und Vorgesichte, Danzig
f	facetowany wylew
Fl	grobów wg numeracji K. Florowskiego, znajdującej się na wykonanych przez niego tablicach, przechowywanych w Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu
<i>Graudenz</i>	Städtischen Altertumsmuseum, Graudenz
jb	powierzchnia naczyń barwy jasnobrunatnej
Kartoteka...	Kartoteka J. Kostrzewskiego, Biblioteka Wojewódzka i Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze; również w postaci litery K po numerze grobu lub oznaczeniu znaleziska luźnego
łs	powierzchnia naczyń lśniąca
łz	znalezisko luźne
m	powierzchnia naczyń gładka, matowa
MB	Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin
MCz	Małe Czyste, stan. 20
<i>MfV</i>	Kgl. Museum für Völkerkunde, Berlin
MOP	młodszy okres przedrzymski
ND	Nowe Dobra, stan. 20
nf	niefacetowany wylew
ng	powierzchnia naczyń niestarannie gładzona
Nh	fibula typu Nauheim
NKP	Chełmno-Nowa Kępa Panieńska
Pd	Podwiesk, stan. 2, np. Pd123 – Podwiesk, stan. 2, grób 123
PL	fibula o konstrukcji późnolateńskiej
Rz	Rządź, np. Rz499 – Rządź, grób 499 (numeracja grobów z Rządza wg R. Hachmanna (1951))
sz	powierzchnia naczyń szorstka
ŚL	fibula o konstrukcji środkowolateńskiej
Zk	Zakrzewo
*	asteriskiem oznaczono zabytki z Rządza, których numery inwentarza w Muzeum w Grudziądzu J. Kostrzewski określił jako niezgodne z numerami inwentarza podanymi przez S. Angera (J. Kostrzewski 1919, s. 256), a co za tym idzie nie należące do wyposażenia grobu, na jaki wskazuje numer inwentarza
'	apostrofem oznaczono zabytki zdobione

W przypadku wszystkich zabytków z nekropoli w Podwiesku numer grobu łamany jest przez cyfrę oznaczającą kolejny numer inwentarza w opublikowanej monografii cmentarzyska (E. Bokiniec 2005). Z kolei numeracja przedmiotów z pozostałych stanowisk przedstawiona jest jako numer grobu łamany przez numer zabytku na tablicy w aneksie A. 1. Stanowiska podano w kolejności alfabetycznej, a inwentarze grobów zgodnie z numeracją rosnącą. Znaleziska luźne z Chełmna znajdują się po ostatnim pewnym inwentarzu grobowym, zaś znaleziska luźne z Rządza umieszczono zgodnie z kolejnością ich występowania w katalogu S. Angera (1890). Adnotacje dotyczące znalezisk luźnych podaje się w postaci numeru tablicy w aneksie A. 1, łamanej przez numer danego przedmiotu na tej tablicy. Litera K poprzedzona myślnikiem po numerze grobu oznacza, że materiał ilustracyjny znajduje się w niepublikowanych archiwach J. Kostrzewskiego, których nie zamieszczono w niniejszej pracy. Same (nie łamane) numery grobów oznaczają brak rycin do pochodzących z nich zabytków.

Informacje na temat przynależności administracyjnej poszczególnych stanowisk z ziemi chełmińskiej znajdują się w aneksie A. 1, a z pozostałych obszarów kultury oksywskiej w aneksie A. 2. Numery stanowisk podawano tylko w przypadku, gdy w danej miejscowości występowało więcej niż jedno stanowisko z MOP.

2. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ

Z całego obszaru ziemi chełmińskiej na MOP datowanych jest obecnie około 1000 grobów (tab. 78). Pierwotna ich liczba z całą pewnością była większa, nie można bowiem ocenić rzeczywistej ilości tak datowanych pochówków na cmentarzysku w Nowych Dobrach, z których materiały w większości zaginęły. Niemożliwe jest również określenie chronologii grobów bez wyposażenia z nekropoli w Rządzu i Chełmnie, na których licznie wystąpiły również pochówki z okresu rzymskiego. Obiekty sepulkralne, których metryka sięga MOP reprezentują najpewniej wyłącznie ciałopalny obrządek pogrzebowy w postaci grobów jamowych i popielnicowych. Wyjątkiem jest tu być może pojedynczy, szkieletowy grób z Rządza (566). Większość pochówków pochodzi z czterech dużych cmentarzysk – Chełmna, Nowych Dóbr, Podwieska i Rządza. Na ponad 20 pozostałych stanowiskach odkryto jedynie pojedyncze groby lub nieliczne przedmioty, pochodzące ze zniszczonych pochówków. Z kolei na osadzie z MOP w Szynychu, stan. 11–13, odkryto kilka grobów, stanowiących jeden z elementów przestrzeni osadniczej jej mieszkańców; można wykluczyć w tym przypadku tezę o zniszczeniu wcześniejszej nekropoli przez później założoną osadę.

Cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2 zostało częściowo przebadane w latach 1964–1968 przez dr. Janariusza Janikowskiego. Znajduje się ono w dolinie dolnej Wisły, około 2 km od jej koryta, w Basenie Grudziądzkim. W swoim sprawozdaniu z badań J. Janikowski stwierdził, że *cmentarzysko położone jest na otwartych wydmach piaszczystego wzgórza [...]. Część północna wydm została zalesiona. W południowej stronie wzgórza, gdzie pozostała otwarta wydma, wiatry odwiały groby, które uległy zniszczeniu. [...] zasięg udało się ustalić z trzech stron [...] południowa granica cmentarzyska jest nieczytelna* (J. Janikowski 1971, s. 117). Informacja powyższa okazuje się jednak nieprecyzyjna. W rzeczywistości bowiem groby znajdowały się na wzniesieniu, poniżej nasuwającej się na nie wydmy, a eksploracja północnej części stanowiska nie odbywała się systematycznie ze względu na znacz-

ną miąższość wspomnianej wydmy¹. Widoczne więc na tym obszarze dużo większe odległości pomiędzy grobami (E. Bokiniec 2005, ryc. 2) wynikają raczej z charakteru eksploracji niż ze stanu faktycznego. Nie można jednak ustalić w jakim stopniu zostały przebadane obszary poszczególnych wykopów, gdyż nie uwzględniono tego w przedstawiających je rzutach poziomych. Przyjmując przypadkowy charakter rozkładu i mając statystycznie wiarygodną serię wydobytych pochówków można założyć, że znany nam obszar wykorzystywano w całości od założenia, skupiając się w fazie A₃ wyłącznie na jego południowym skraju. Tutaj jednak zniszczenia uniemożliwiły ustalenie rzeczywistej granicy nekropoli. Biorąc pod uwagę najpóźniejszy pochówek, którego wyposażenie stanowiła zapinka typu A.110, należy uznać o wiele dłuższe funkcjonowanie i większy pierwotny obszar omawianego cmentarzyska, z którego prawie wszystkie znane nam groby pochodzą z MOP. Niemniej w trakcie użytkowania cmentarzyska na stanowisku 2 założono jeszcze jedno miejsce pochówku w odległości zaledwie 500 m (Podwiesk, stan. 3), gdzie natrafiono na grób z zapinką typu N. Pomimo pewnych niedociągnięć w dokumentacji archeologicznej, cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2 posiada najpełniejszy, dostępny do powtórnej analizy zbiór zabytków, uzupełniony o dokładne plany i opis poszczególnych grobów. Duża ich liczebność (480) i bogate wyposażenie sprawiły, że szczegółowa analiza typologiczna i chorologiczno-chronologiczna materiałów jedynie z tego stanowiska mogła stanowić wiarygodne kryterium dla systematyki innych obiektów kultury oksywskiej. Podwiesk należy niewątpliwie do najbogatszych nekropoli młodszego okresu przedrzymskiego na obszarze Polski. Dysponujemy tu pełnym spektrum wyjątkowo licznych zapinek z tego okresu. Ponad sto klamer do pasa stanowi około 1/4 wszystkich tego typu wytworów z kultury oksywskiej. Broń, narzędzia i przybory toaletowe występują w reprezentatywnych dla wspomnianej

¹ Informacja ustna prof. T. Makiewicza.

kultury seriach. Dzięki zrekonstruowaniu wszystkich nadających się do tego form, Podwiesk dostarczył obfitego zbioru naczyń, nieporównywalnego do innych stanowisk omawianej kultury. Jedyne nieliczne typy zabytków nie są na nim reprezentowane. Należą do nich naczynia z brązu oraz niektóre odmiany mieczy (brak odmiany W.III), umb (brak odmian B.1–2, B.5–6) i noży (brak nożyków sierpikowatych odmiany K.III). Materiały z cmentarzyska, o którym mowa, przedstawione zostały w monografii wydanej w serii *Monumenta Archaeologica Barbarica* (E. Bokiniec 2005). Wszelkie odniesienia dotyczące numerów inwentarza w katalogu obiektów i tablic dotyczą właśnie tej publikacji.

Pozostałe trzy duże cmentarzyska ziemi chełmińskiej: Chełmno, Rządź i Nowe Dobra, dostarczyły informacji w różnym stopniu ograniczonej i w znacznym stopniu albo niemożliwej do reinterpretacji, albo uniemożliwiającej jednoznaczne wnioskowanie. Nieocenioną pomoc podczas ponownej klasyfikacji niektórych przedmiotów z tych cmentarzysk stanowiła kartoteka J. Kostrzewskiego, znajdująca się w posiadaniu Biblioteki Wojewódzkiej i Publicznej im. C. Norwida w Zielonej Górze (dalej jako Kartoteka...).

Na temat Nowych Dóbr (łącznie 420 wyeksplorowanych grobów) posiadamy stosunkowo szczegółową wiedzę dotyczącą około 80 grobów (aneks A. 1). Są to informacje obejmujące charakterystykę przedmiotów, wchodzących w skład wyposażenia, do których w większości przypadków zachował się materiał ilustracyjny (Kartoteka...).

Na stanowisku w Rządzu (obecnie jest to dzielnica Grudziądza, lecz ze względu na utrwalenie się w literaturze przedmiotu dawnej nazwy, postanowiono nie wprowadzać nowej) odkryto 828 grobów, spośród których 215 jest pewnie datowanych na MOP (por. aneks A. 1), pozostałe pochodzą z okresu rzymskiego bądź są chronologicznie nieokreślone. Cmentarzysko to doczekało się szczegółowszego ujęcia dokonanego przez R. Hachmanna (1951). Wykorzystanie przez niego typologii zabytków J. Kostrzewskiego i D. Bohnsacka, w znacznym stopniu uściśla pierwotne opracowanie S. Angera z 1890 roku. Niemniej, ta ostatnia praca dzięki opisowi zawartości poszczególnych grobów oraz fotografiom części przedmiotów, umożliwia reinterpretację przynajmniej niektórych darów grobowych według aktualnie uszczegółowionych typologii. Dzięki uprzejmości dyrektora Muzeum w Grudziądzu, pana Ryszarda Boguwolskiego i pani Małgorzty Kurzyńskiej zostały udostępnione niepublikowane

dotąd rysunki (wykonane przez K. Florkowskiego, kustosza *Stadtischen Altertumsmuseum* w Grudziądzu) i zdjęcia zabytków z Rządza (por. aneks A. 1), co sprawia, że możliwa była szczegółowsza analiza kolejnych przedmiotów pochodzących z tej nekropoli. Poza pozytywnymi aspektami dodatkowego materiału ilustracyjnego istnieją w tym przypadku również aspekty negatywne, związane z rozbieżnościami pomiędzy informacjami zawartymi w dokumentacji S. Angera, K. Florkowskiego, J. Kostrzewskiego i R. Hachmanna (por. aneks A. 1).

Cmentarzysko w Chełmnie (W. Łęga 1938) liczyło 202 groby, z których 110 przynależy do MOP (por. aneks A. 1), co ustalono na podstawie ich wyposażenia. Wśród reszty grobów część datowana jest na wczesny okres rzymski, a część, ze względu na brak datowników, należy do chronologicznie nieokreślonych. Dzięki uprzejmości Pana Thomasa Hauptmanna z Muzeum w Charlottenburgu uzyskano niepublikowany dotąd plan tej nekropoli, rysunki bądź fotografie niektórych zabytków, uzupełniające te znane z pracy W. Łęgi (1938) oraz opis grobów sporządzony przez badacza tego cmentarzyska – K. Florkowskiego (1890), w niektórych kwestiach szczegółowszy niż uprzednio wspomnianego autora. Również w przypadku tego cmentarzyska bardzo pomocny okazał się materiał ilustracyjny zawarty w Kartotece...

Opis wyposażenia grobowego z trzech archiwalnych cmentarzysk ziemi chełmińskiej, chociaż ułatwia w pewnej mierze uściślenie analizy, nie zawsze umożliwia wyciągnięcie jednoznacznych wniosków. Spośród materiału źródłowego największe problemy sprawiła identyfikacja ceramiki. Najczęściej, korzystając z danych metrycznych, można było ustalić ogólnie typ naczynia. W przypadkach, gdy dany był materiał ilustracyjny podawano ściśle określenie naczyń o znanej morfologii. Pomimo to dysproporcje pomiędzy ilością ceramiki z Podwieska i z pozostałych wspomnianych cmentarzysk są olbrzymie. W przypadku Chełmna, po zapoznaniu się z oryginalnym sprawozdaniem K. Florkowskiego (1890), okazały się mniejsze, niż mogłoby to sugerować opracowanie W. Łęgi (1938). Z kolei Kartoteka... pozwoliła na korektę dotychczasowej wiedzy na temat obecności ceramiki w grobach z cmentarzyska w Nowych Dobrach, gdyż okazało się, iż zawierało ją wiele z opisanych przez J. Kostrzewskiego grobów. Potwierdziło to wcześniejsze podejrzenia autorki, co do lekceważącego sposobu traktowania fragmentów naczyń ceramicznych przez dawnych badaczy lub autorów opracowań. W związku z tym nie ma pewności co

do rzeczywistej ilości ceramiki w Rządzu, które pod tym względem najbardziej odbiega od wyposażenia pochówków w Podwiesku.

Wspomniane wyżej duże cmentarzyska dostarczyły obfitej serii różnorodnych przedmiotów. Jednak dla uzyskania pełniejszego i wyrazistszego obrazu związków tak wewnątrz-, jak i międzykulturowych, konieczne było wykorzystanie znalezisk jednostkowych, pochodzących z innych stanowisk ziemi chełmińskiej (por. aneks A. 1), czy z pozostałych obszarów kultury oksywskiej (por. aneksy A. 2 i A. 3). Zasadą decydującą o wyborze danych materiałów było formalne podobieństwo do źródeł z ziemi chełmińskiej. Unifikacja zabytków nieceramicznych w MOP sprawia, że nieco tylko zmodyfikowana typologia umożliwia analizę porównawczą tego typu materiałów na znacznych obszarach Europy Środkowej i Północnej. Odmienny, zdecydowanie bardziej lokalny charakter posiada wytwórczość ceramiki naczyniowej. Stąd, zauważalne podobieństwa mają silniejszą moc dowodową w aspekcie związków genetycznych czy

interkulturowych. Konieczne więc było stworzenie typologii naczyń dla ziemi chełmińskiej, uwzględniającej istotne kulturowo cechy. Ze względu jednak na analizę nie tylko zbieżności, ale i odmienności, konieczne było uzupełnienie tej typologii o formy właściwe dla całej kultury oksywskiej, gdyż pomimo bardzo dużego (jak na kulturę oksywską) zbioru, naczynia z Podwieska nie wyczerpują znanych z jej obszaru form. Ceramika kultury oksywskiej najbliższej spokrewniona jest z ceramiką przeworską. Dlatego też dokonano powtórnego podziału ceramiki z Wilanowa (J. Marciniak 1957), Kruszy Zamkowej (A. Kokowski 1989, 1992), Piotrkowa Kujawskiego (E. Kaszewska 1962) i Dobrzankowa (J. Okulicz 1971) według typologii naczyń kultury oksywskiej, aby w ten sposób znaleźć wspólną płaszczyznę porównawczą dla ceramiki obu kultur. Zwrócono też uwagę na naczynia wydobyte na cmentarzysku w Błoniu (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, 1990). Oparto się nie tylko na analogiach jednostkowych, ale i tych o charakterze statystycznym.

3. ANALIZA TYPOLOGICZNO-CHRONOLOGICZNA I KULTUROWA MATERIAŁÓW

3.1. OZDOBY I CZĘŚCI STROJU

3.1.1. Fibule

Fibule należą do najliczniejszej, obok ceramiki, kategorii wytworów, a zarazem są czułym wyznacznikiem chronologicznym. Wymagają jednak szczegółowszego opracowania. Od czasu, kiedy J. Kostrzewski (1919) przedstawił swoją typologię, przybyły ogromne ilości fibul, nierzadko odbiegających od odmian wzorcowych. Choć zasadniczo zachowujemy te ustalenia, to będą próbować rozszerzać istniejącą klasyfikację o szereg wariantów. Ważne jest również uściślenie zasad przyporządkowania poszczególnych form, ponieważ dość często występują w literaturze takie nieostre określenia jak zapinki odmiany G/H czy A/B, czy zaliczanie do odmiany A tylko zdobionych, a do B – niezdobionych egzemplarzy niezależnie od kształtu kabłąka (np. E. Kaszewska 1962, s. 30; K. Peschel 1978, s. 92).

Ogółem z ziemi chełmińskiej pochodzi ponad 700 fibul, przy czym na osadach znaleziono zaledwie trzy egzemplarze. Najwięcej, bo aż 320 zapinek, pochodzi z 216 grobów z Podwieska, z czego typologicznie udało się określić 299 egzemplarzy. Z pozostałych 21 w jednym przypadku ustalono konstrukcję środkowolateńską, a w dwóch – późnolateńską. Pozostałe 18 zachowało się w szczątkowej postaci i niemożliwe było określenie ich przynależności typologicznej. Spośród 299 fibul tylko jedna z grobu 73 i dwie z grobu 306 oraz, być może, zachowana w postaci niewielkiego fragmentu zapinka z grobu 394, datowane są na okres rzymski. Jedna zbliżona jest do typu A.110 z fazy B₂ (grób 73), a w grobie 306 i prawdopodobnie 394 zarejestrowano zapinki typu A.67, datowane na początki okresu rzymskiego. Razem z zapinką z grobu 306 wystąpiła brązowa, drucikowata fibula typu N, typowa dla fazy A₃. Fibule najczęściej znajdowano pojedynczo (138 grobów). Jednak w przeciwieństwie

do pozostałych stanowisk kultury oksywskiej i przeworskiej, aż w 61 grobach zarejestrowano po dwie zapinki, w jedenastu po 3, w czterech po 4, a 5 i 6 zapinek odnotowano w dwóch dalszych grobach.

W Rządzu wydobyto 215 fibul charakterystycznych dla MOP. Wystąpiły one w 155 grobach, na ogólną liczbę 215 datowanych na ten okres. Przy czym wzięto tu pod uwagę jedynie groby z wyposażeniem, gdyż znaczna część grobów pochodzi z okresu wczesnorzymskiego, co utrudnia ustalenie ścisłej chronologii dla pochówków pozbawionych jej wyznaczników. Podobnie jak w Podwiesku zapinki znajdowano przede wszystkim pojedynczo (w 111 grobach), w 30 grobach wystąpiły po dwie zapinki, w 12 po trzy, a tylko w dwóch grobach były po cztery egzemplarze; zapinek nie zawierało 58 grobów, które wyposażone były w innego rodzaju przedmioty kultury oksywskiej.

W Chełmnie, poza 110 grobami z MOP, wystąpiły również liczne pochówki z okresu wczesnorzymskiego. Odkryto tu 93 fibule w 67 grobach z faz od A₁ do A₃. Po jednej zapince natrafiono w 53 grobach, po dwie w 11, po trzy w dwóch, a cztery fibule stanowiły wyposażenie jednego pochówku; w 39 pochówkach, które wyposażone były w inne przedmioty z MOP, zapinki nie wystąpiły.

Z Nowych Dóbr znanych jest zaledwie około 50 zapinek, pierwotnie jednak ich liczba mogła być porównywalna przynajmniej do tej z Rządza, ze względu na wielkość tego cmentarzyska, liczącego 420 grobów, jednak materiał źródłowy z większości z nich zaginął. Z pozostałych, niewielkich stanowisk ziemi chełmińskiej pochodzi już bardzo niewiele zapinek.

W typologii J. Kostrzewskiego główne rodzaje fibul noszą miano odmian, oznaczonych dużymi literami

alfabetu (A – O). Ze względu na zastosowanie szczegółowszej ich klasyfikacji, wprowadzono następujące symbole:

- duża litera alfabetu stanowi nadal oznaczenie typu wg J. Kostrzewskiego,
- cyfra rzymska po tej literze, poprzedzona myślnikiem (np. A-I) oznacza odmianę,
- małą literę alfabetu po cyfrze rzymskiej (np. A-Ia) zarezerwowano dla wariantu danej odmiany,
- cyfrą arabską zaś (np. A-IIb-1) oznaczono formy unikatowe, które pod względem morfologicznym można wyprowadzić z danego wariantu.

3.1.1.1. Fibule typu A (Zestawienie 1)

J. Kostrzewski (1919), wydzielając typ A, za główne kryterium przyjął kształt kabłąka o łagodnie wysklepionym łuku, przeciwstawiając go prostokątnemu kabłąkowi typu B, którego dolna i górna część była zgięta pod kątem prostym. Długość zapinek nie była dla niego dostatecznie istotnym wyróżnikiem, aby znalazło to wyraz w jego typologii, bowiem z jednej strony zaliczył do tej odmiany fibulę z Kaźmierza o długości 11,5 cm (J. Kostrzewski 1919, s. 16), z drugiej – zapinkę z Rządza, mającą zaledwie 3 cm (S. Anger 1890, tabl. 11:19, s. 19).

Opierając się na sugestii T. Dąbrowskiej (1988, s. 16) o chronologicznych walorach tej cechy, wyróżniono długie (A-I i B-I) i krótkie (A-II i B-II) odmiany. Do form długich zaliczono egzemplarze powyżej 8 cm, do krótkich – zapinki mniejsze. Dokonując tego podziału wzięto również pod uwagę okazy występujące w kulturze oksywskiej poza ziemią chełmińską, gdyż niewielka ich ilość, zróżnicowanie i brak niektórych form, ograniczałoby możliwości analizy aspektów chronologicznych i kulturowych pełnej linii rozwojowej tej odmiany. Zestaw darów grobowych towarzyszących zapinkom odmiany A-I w kulturze oksywskiej ograniczony jest do nielicznych naczyń, przy prawie całkowitym braku dodatkowych fibul. Wyjątkiem jest tu zespół z grobu 119 w Podwiesku, gdzie obok zapinki wariantu A-Ie wystąpiła również fibula odmiany C-II. Uwzględnienie większej serii zespołów grobowych umożliwiło bardziej precyzyjne określenie chronologii wspomnianych zapinek i najwcześniejszych pochówków na cmentarzysku w Podwiesku. Zasadność podziału na formy krótkie i długie podkreślona jest ponadto w Podwiesku odmiennym wyposażeniem grobów. Fibule A-I i B-I znajdowano prawie wyłącznie w grobach popielnicowych, z wyjąt-

kiem jednego grobu jamowego. Popielnicami bywały najczęściej dzbany, rzadziej kubki, którym towarzyszył zawsze garnek, najczęściej bezuchy, zachowany we fragmentach. Tylko w jednym grobie dodatkowym wyposażeniem była misa. Połowa jam oznaczona była kamieniami o wysokości od 30 do 55 cm.

Inny zestaw darów grobowych występował w pochówkach z krótkimi odmianami A-II i B-II. Przede wszystkim brakowało w nich dzbanów jako popielnic. Tę rolę pełniły garnki, naczynia wazowate lub kubki. Wśród 15 grobów z fibulami odmian A-I i B-I, tylko dwa (119, 126) były dodatkowo wyposażone w przedmioty nieceramiczne; jeden w trójczłonową, żelazną klamrę do pasa (grób 126), drugi w zapinkę odmiany C-II i trójczłonową, brązową klamrę do pasa, a w dwóch pozostałych grobach odkryto dodatkowe fibule. Znacznie bogatsze były groby z zapinkami odmian A-II i B-II, aż 24 zespoły spośród 33 zawierały inne dary poza naczyniami. Warto także podkreślić fakt częstszego występowania w tych grobach dwóch fibul, co odnotowano w 13 przypadkach. Niestety tylko w trzech grobach długie zapinki odmian A-I i B-I wystąpiły razem z inną fibulą, przy czym w jednym z nich tą drugą była zapinka odmiany A-II. Wśród grobów z fibulami A-II i B-II zanotowano też zdecydowaną przewagę oznaczonych niewielkimi kamieniami grobów jamowych w liczbie 24 (25?) i tylko osiem (siedem?) popielnicowych.

Odmienności te mogą być wynikiem różnic chronologicznych analizowanych zespołów lub odrębności stroju kobiecego (por. podsumowanie rozdziału 5, gdzie uzasadniono, że groby popielnicowe to pochówki męskie, a jamowe – kobiece). Stąd duże prawdopodobieństwo, że przynajmniej część krótkich zapinek odmian A-II, B-II i H pojawia się już w horyzoncie zapinek długich, na pewno jednak formy krótkie nie wychodzą z użycia w fazie A₂, w przeciwieństwie do długich egzemplarzy typów A i B (por. rozdz. 4). W fazie A₂ używano na ogół dwóch małych zapinek albo małej i dużej fibuli. Zwyczaj ten był powszechny nie tylko w kulturze oksywskiej, ale również w kulturze jastorfskiej (Th. Völling 1994, s. 66). Krótkie fibule odmian A-II i B-II spotyka się nie tylko z długimi fibulami odmian A-I i B-I, ale i z formami późniejszymi, charakterystycznymi dla fazy A₂ takimi jak D, G i K (por. niżej). Dane antropologiczne wskazują, że do grobów męskich można zaliczyć tylko po trzy pochówki (przy 15 z zapinkami A-I i B-I i 32 z A-II i B-II).

Krótkie egzemplarze współwystępują również z zapinkami datowanymi na fazę A₂, a nawet A₃, podczas

gdy długich z reguły nie spotyka się z przedmiotami nie należącymi do fazy A₁. Wyjątkiem od tej zasady wydają się być zespoły, w których razem z zapinkami odmian A-I i B-I zarejestrowano fibule typu H bądź odmiany A-II i B-II. Problem ten omówiony zostanie w odpowiednim rozdziale.

3.1.1.1.1. Fibule odmiany A-I (Zestawienie 1)

Biorąc pod uwagę ogólny kształt zapinek odmiany A-I wydzielono pięć wariantów:

- wariant A-Ia – zapinki o długiej nóżce niezdobionej albo zdobionej pojedynczą kulką lub (i) łączące się z kabłąkiem za pomocą takiej kulki (pogrubionego pierścienia); wariantu tego dotychczas nie odkryto na ziemi chełmińskiej,
- wariant A-Ib – zapinki o krótkich nóżkach, kabłąku opadającym łukowato w kierunku sprężynki oraz przejściu kabłąka w łożysko ukształtowanym analogicznie jak w fibulach typu B; reprezentują go dwie zapinki z Podwieska (112/3, 126/4),
- wariant A-Ic – zapinki niezdobione z płaskim uchwytem mocującym nóżkę do kabłąka lub (i) zdobione płytkimi nacięciami na nóżce; wystąpiły w czterech grobach w Podwiesku (72/3, 325W?/4, 441/3, 452/3) oraz w Nowych Dobrach, stan. 1 (7/1),
- wariant A-Id – zapinka o wyraźnie wysoko sklepionym kabłąku znana z cmentarzyska w miejscowości Małe Czyste (54/1)
- wariant A-Ie – zapinka o kształcie kabłąka zbliżonym do typu D, która wystąpiła w Podwiesku (119/6).

Odmiana A-I reprezentowana jest w Podwiesku przez siedem egzemplarzy należących do trzech wariantów (72/3, 112/3, 119/6, 126/4, 325W/4 (?), 441/3 i 452/3). Ich długość waha się od 8 cm do 13 cm. Wszystkie wykonane są z okrągłego w przekroju, żelaznego drutu i mają górne cięciwy. Trzy zapinki posiadają 4-zwojowe sprężynki, jedna – 6-zwojową, w dwóch zachowały się tylko fragmenty sprężynek, być może 4-zwojowych. Fibula z grobu 452 zdobiona jest trzema poprzecznymi nacięciami na nóżce, w miejscu jej połączenia z kabłąkiem. Z ziemi chełmińskiej pochodzą jeszcze cztery zapinki tej odmiany, znalezione na pobliskich cmentarzyskach.

Zapinek wariantu A-Ia na ziemi chełmińskiej brak, ale można do niego zaliczyć zniszczoną zapinkę z profilowaną kulką na nóżce z Rumi (M. Pietrzak 1987,

tabl. XC:335). Podobne do niej są zapinki, w których element mocujący nóżkę do kabłąka przyjmuje postać spłaszczonego guzka, zdobionego na końcach żłobkami. Ten sposób przytwierdzenia nóżki spotyka się w morfologicznie wczesnych zapinkach, np. z Groskühnau (R. Müller 1985, tabl. 25:11) czy Manchingu (R. Gebhard 1991, ryc. 5:15a, ryc. 6:19c), ale występuje również w późniejszych zapinkach, np. typu D (D. Bohnsack 1938, tabl. 2:3,4), a jego przeżytkową formą mogą być guzki umieszczane na kabłąkach zapinek o konstrukcji późnolateńskiej (R. Gebhard 1991, s. 23, ryc. 8; typ 25b i 26b). W zapinkach typu A kultury oksywskiej znamy go z grobów 141 i 282 w Rumi.

Wariant A-Ib reprezentują dwie zapinki z Podwieska (112/3, 126/4). Lekko łukowaty kabłąk łagodnie schodzący ku sprężynce stanowi cechę zapinek odmiany A-I, lecz bardzo krótka nóżka i przejście kabłąka w podpórkę do łożyska igły pod kątem prostym, skłania do szukania analogii wśród zapinek typu B, do którego upodabnia ją również duża dysproporcja pomiędzy bardzo krótką nóżką i niezwykle długim kabłąkiem oraz długi odcinek styku nóżki z kabłąkiem. Kilka egzemplarzy, ukształtowanych w podobny sposób, wystąpiło w Cammer (K. H. Marschallek 1927, ryc. 13) i Gräfenhainichen (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 20:79, 3; ryc. 23:94, 2, s. 105), gdzie zaliczone zostały do typu A/B bądź B.

Najliczniejszą grupę stanowią zapinki wariantu A-Ic z płaskim mocowaniem nóżki na kabłąku i nacięciami na nóżce (72/3, 325W?/4, 441/3, 452/3). Poprzeczne nacięcia na nóżce spotyka się również w zapinkach młodszych, takich jak krótka fibula odmiany A-II z Rządza (Ab11/1), czy na wielu fibulach odmiany G. Poprzeczne rowki na rozklepanych uchwytach odnajdujemy natomiast zarówno na egzemplarzach długich (np. H. Seyer 1982, tabl. 15:8), jak i krótkich (np. M. Pietrzak 1987, tabl. LXXXVII:279). Trudno stwierdzić kiedy zaczęto tak zdobić fibule, ale niewątpliwie sposób ten istniał aż do czasów wejścia w użycie zapinek G i D, tj. przed przełomem LT C2/LT D1. Najdłużej łączono nóżkę z kabłąkiem za pomocą płaskiego, rozklepanego pierścienia, bowiem odnotowuje się go wśród zapinek typologicznie najwcześniejszych (J. Kostrzewski 1919, s. 15, ryc. 1; E. Kaszewska 1975, s. 199; Z. Woźniak 1979, s. 132), stanowi on też główny sposób przytwierdzenia nóżki wśród fibul z fazy A₂, takich jak D, G czy F. Niewątpliwie najciekawszym okazem jest fibula z Nowych Dóbr, stan. 1 (O. Romanowska-Grabowska 1978, s. 128, ryc. 3) znaleziona w grobie kultury grobów

kloszowych, gdyż jej kształt jest typowy dla młodszych form odmiany A-I (E. Stöckli 1974).

Wyróżniona w wariacie A-Id fibula z Małego Czystego ma bardzo wysoko sklepiony kabłąk, co każe dopatrywać się pewnego podobieństwa do wysokich form zapinek D i E z fazy A₂. Pogrubiony kabłąk jest też typowy dla form późniejszych (w szczególności B-Ic), o skróconej nóżce. Z cmentarzyska w Luboszcach (G. Domański 1975, s. 14–15, tabl. XI a-e) znany jest zespół z dwoma zapinkami typu A: długą i krótką o poszerzonych kabłąkach, co upodabnia je do fibul wariantu B-Ic. Pozwala to datować tę formę na młodsze stadium fazy A₁. Do wariantu A-Ie zaliczono długą zapinkę z jednego z grobów w Podwiesku (119/6). Należy ona do form przejściowych pomiędzy bardzo wysoko sklepionymi fibulami wariantu A-Id a zapinkami typu D. W kulturze jastorfskiej identyczne zapinki określane są jako formy unikalne o cechach zapinek typu C i H (G. i S. Gustavs 1976, s. 111, ryc. 17: 64, 4), a także jako typ B (K. H. Marschalleck 1927, ryc. 13:15, s. 242). Zapinka ta jako jedyna odmiany A-I w kulturze oksywskiej współwystąpiła z fibulą innego rodzaju, a mianowicie z zapinką odmiany C-II.

Z omówienia tego wynika, że na obszarze kultury oksywskiej żadna cecha konstrukcyjna ani zdobnicza zapinek odmiany A-I nie ma walorów chronologicznych poza ogólnym lokowaniem ich w fazie LT C. Brak tu bowiem prawie zupełnie zespołów, w których zapinki tej odmiany współwystępowałyby z innymi przedmiotami metalowymi, co pozwoliłoby na uściślenie chronologii względnej poszczególnych wariantów. Konieczne jest zatem zastosowanie chronologii tych fibul ustalonej przez badaczy obszarów zcełtyzowanych. W kulturze jastorfskiej, przeworskiej i oksywskiej fibule odmiany A-I zanikają już w początkach horyzontu zapinek typu C, które pojawiają się w młodszym stadium fazy A₁. Mogłoby o tym świadczyć rzadsze niż zapinek odmiany B-I występowanie fibul odmiany A-I z zapinkami typu H. Potwierdzałyby to propozycja H. Polenza (1971) datowania długich fibul odmiany A o skróconych nóżkach na okres od końca LT C1 do drugiej połowy LT C2.

Uznaje się (R. Gebhard 1991, J. Waldhauser, i inni 1987), że zapinki znacznej długości z nóżką prostokątna lub odchylną od kabłąka (por. np. M. Pietrzak 1987, tabl. LXXXVII:279) to okazy najwcześniejsze, pojawiające się w LT C1. Występują one jednak razem z formami długimi o krótkich nóżkach, których początki umieszcza się już w ramach LT C2 (W. Krämer 1985, s. 27–29; E. Stöckli 1974, ryc. 1). W świetle tym

za najwcześniejszą można uznać fibulę z grobu 452 w Podwiesku. Jej forma odpowiada zapinkom ze schyłku LT C1, ale sposób zdobienia (poprzeczne nacięcia na nóżce) charakterystyczny jest raczej dla fibul z LT C2 i LT D1. H. Polenz (1971) datuje tego typu fibule na okres od końca LT C1 do drugiej połowy LT C2, podczas gdy W. E. Stöckli (1974, s. 368–369) umieszcza je wyłącznie w LT C2. Prawdopodobnie na LT C1 można datować zapinkę z grobu 335 z Rumi, charakteryzującą się lekko odchylną, stosunkowo długą nóżką, prostokątnie uformowaną od strony łożyska szpili, z profilowaną (?) kulką. R. Gebhard (1991, s. 80, tabl. 18:311) podobną zapinkę datuje na LT C1, zaliczając ją do 14 grupy. Pozostałe zapinki odmiany A-I z Podwieska, Rumi i Nowej Wsi Królewskiej (W. Heym 1961, ryc. 3:8) mieszczą się już w LT C2, jedynie zapinkę z grobu 282 z Rumi ze względu na stosunkowo długą nóżkę datować należy raczej na początki tej fazy.

3.1.1.1.2. Fibule odmiany A-II (Zestawienie 1)

Do tej odmiany zaliczono 29 fibul z 25 grobów z Podwieska (7/2, 8/6, 25/3 (?), 30/5–6, 33/9, 37/5, 134/3, 141/3, 155/2–3, 193/5, 197N/3, 201/3–4 (?), 208/4, 213/2, 220/7 (?), 246/2?, 251/3, 289/2–3 (?), 300B/4?, 344/2, 347/2, 410/4, 426/2, 431/5 i 451/3).

Wariant A-IIa ma niski, łagodnie łukowaty kabłąk i stanowi „zminiaturyzowaną” kopię wczesnych, nisko sklepionych zapinek wariantu A-Ib. Należą do niego żelazne zapinki z 12 grobów z Podwieska (7/2, 8/6, 37/5, 134/3, 155/2–3, 193/5, 201/3–4, 213/2, 220/7?, 246/2?, 347/2 i 451/3), Nowych Dóbr (7/1905-K, 31/1905-K) oraz zapinki z Rządza (Ab6/1-K, Ab11/2-K, 344-K, 438/1-K; lż – Anger 479). Dwie zapinki z Rządza mają zdobienie w postaci kilku poprzecznych nacięć przy uchwycie nóżki (Ab6/1, Ab11/2).

Ciekawym okazem jest zapinka z grobu 251 z Podwieska o kształcie i długości charakterystycznych dla wariantu A-IIa, lecz wykonana z brązowego drutu. Prawdopodobnie pozostałością takiej zapinki jest również fragment kabłąka z grobu 300B. Obydwa egzemplarze zaliczono do form specjalnych, oznaczonych jako A-IIa-1. Analogiczne fibule z brązu spotyka się w dużych ilościach na czeskich oppidach (typ B1a wg: J. Břeň 1964, s. 208–210). Ze Stradonic znamy 48 zapinek tej odmiany, datowanych tak jak fibule typu D/E J. Kostrzewskiego, tj. głównie na fazę A₂. Natomiast z terenu kultury przeworskiej znane są trzy fibule z brązu o górnych cięciwach analogicz-

ne do zapinek odmiany A-II, pochodzące z Kruszy Zamkowej na Kujawach (A. Kokowski 1989, ryc. 36:8, 9, s. 76), z Brodna na Śląsku (K. Bykowski 1977, s. 47) i ze stanowiska 16 w Bocheniu, gm. Łowicz (P. Świątkiewicz 2002, tabl. I: 6). W Kruszy Zamkowej zapinka tego rodzaju współwystąpiła z podobną, krótką fibulą, wykonaną z żelaza, która na nóżce miała niewielki pierścień, a mocowanie do kabłąka miało kształt kulki. W kulturze jastorfskiej tego typu fibule również należą do bardzo rzadkich znalezisk; w Saksonii Anhalcie znaleziono tylko jeden egzemplarz z górną cięciwą w Trajuhn (R. Müller 1985, s. 77, tabl. 85:4), datowany na LT C lancetowatą klamrą języczkowatą. Biorąc pod uwagę niecodzienny surowiec, z jakiego wykonano te zapinki, a także analogie do kształtu, wywodzić je należy z kręgu celtyckiego, gdzie tego typu formy istniały w LT D1 (R. Gebhard 1991, s. 86; J. Břeň 1964, s. 208–210).

Dość duża grupa zapinek została zaliczona do wariantu A-IIb (Podwiesk 25/3 (?), 30/5–6, 33/9, 141/3, 197N/3, 208/4, 289/2–3 (?), 320/3, 426/2 i 431/5; Marusza-K; Rządź Ab11/1-K). Ich wysokie, prawie półkuliście wygięte kabłąki przypominają fibule typu H (por. rozdział 1.1.11.), ale długa (w stosunku do kabłąka) nóżka i łagodniejsze (nie pod kątem prostym) przejście kabłąka w łożysko igły, zdecydowały o uznaniu ich za formy bliższe typowi A, szczególnie ich długim odpowiednikom wariantu A-Id i A-Ie. Zmienna długość nóżek, stanowiąca niemalże continuum od krótkich w typie H do zdecydowanie długich odmiany A-IIb, utrudnia niekiedy przydzielenie konkretnego okazu do wspomnianych rodzajów zapinek. Zdecydowano się jednak ostatecznie na wydzielenie wariantu A-IIb, ze względu na proporcjonalnie długą w stosunku do kabłąka nóżkę, ograniczając tym samym typ H do fibul o bardzo krótkich nóżkach, analogicznych do nóżek fibul typu G.

Dwie brązowe fibule z jednego z grobów w Podwiesku (30/5–6) różnią się wyraźnie od innych okazów. Pierścień obejmujący kabłąk i nóżkę, przechodzącą dalej aż po sprężynkę przypomina niektóre jastorfskie zapinki kulkowe (A. Bieger 2003, tabl. 2:6, 5:4–5, 9:4, 16:3, 18:5, 21:1). Nóżki obu fibul przymocowane są nie do kabłąka a do sprężynki, co jest cechą niezwykle rzadką, znaną mi jeszcze tylko z zapinki typu D z Bad Nauheim (H. Schönberger 1952, tabl. 10:28). Profilowana obręcz obejmująca czworokątny kabłąk i trójkątną w przekroju nóżkę jest tu tylko elementem dodatkowym wzmacniającym konstrukcję fibuli.

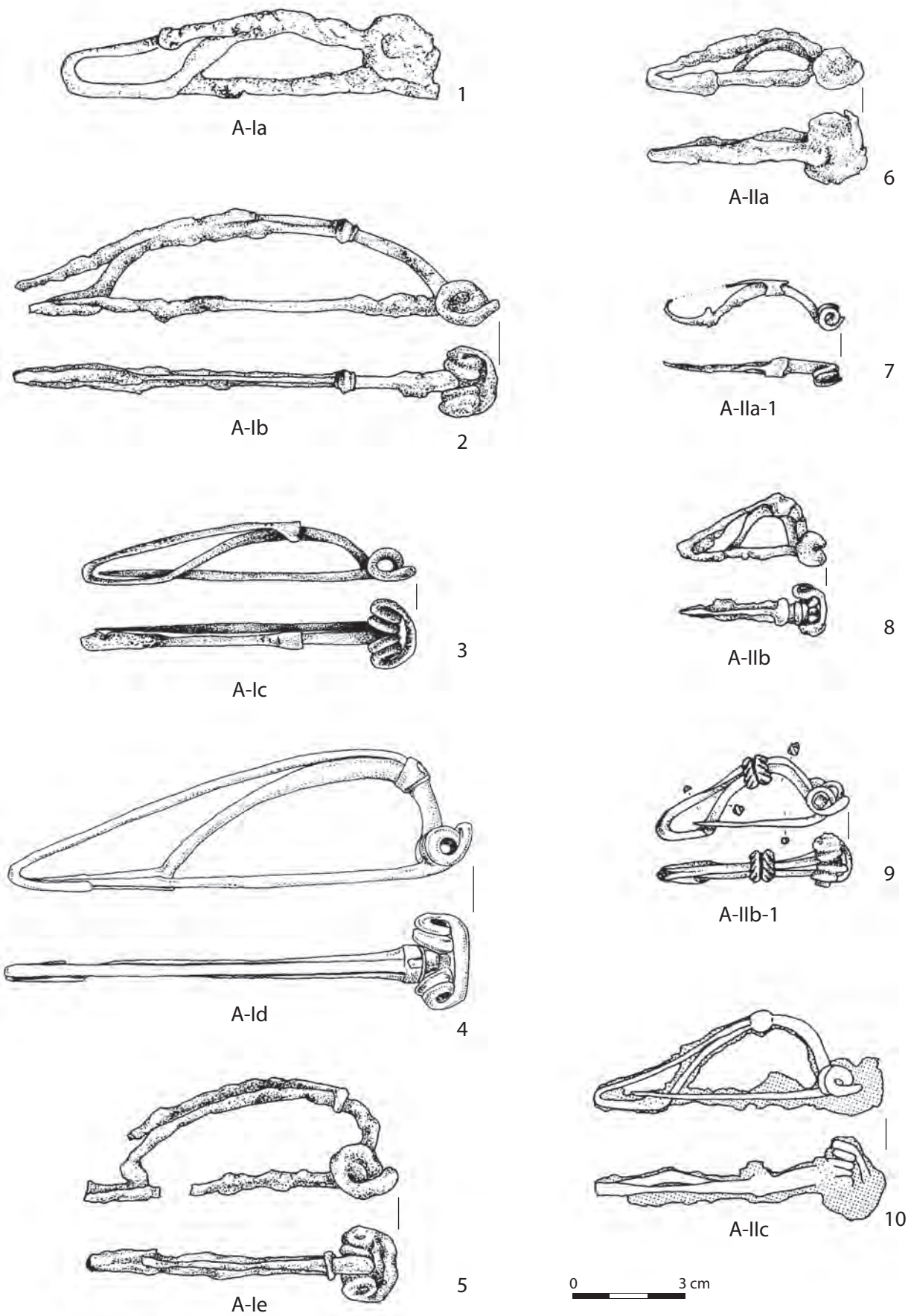
Warte wyróżnienia są zapinki należące do wariantu A-IIc (Podwiesk 344/2 i 410/4; Rządź B47-K). Mają

one znaczne rozmiary, ich długość wynosi bowiem odpowiednio 6,5, 7,5 i 6 cm, co łączy je z formami wcześniejszymi (por. fibula wariantu A-Id z Małego Czystego). Jednak krótka nóżka charakterystyczna jest dla form późniejszych, datowanych na LT D1 (R. Gebhard 1991, ryc. 7:21, s. 84), a wysoko sklepiony kabłąk również stanowi cechę właściwą dla zapinek niewątpliwie późniejszych niż A-I i B-I.

Spośród fibul odmiany A-II z ziemi chełmińskiej tylko cztery egzemplarze mają 6-zwojową sprężynkę, jeden – 5-zwojową, a dziesięć – 4-zwojową. Długość zapinek waha się w granicach od 4,6 do 7,5 cm, lecz większość nie przekracza 6 cm. Wysoko ukształtowane kabłąki oraz przejście kabłąka w łożysko igły analogiczne jak u fibul typu C w niektórych wariantach fibul odmiany A-I (A-Id i A-Ie) to cechy późniejsze, inspirowane przez młodszy nurt stylu środkowolatteńskiego (zapinki typów D, E, G i H).

Z pozostałych stanowisk ziemi chełmińskiej pochodzą wprawdzie fibule oznaczone w literaturze jako należące do odmiany A, ale z różnych względów należy im się bliżej przyjrzeć. Żadna z nich nie może uchodzić za formę długą, a zaliczenie do tej odmiany zapinki z grobu 142, posiadającej wszelkie cechy odmiany H i długość 3,7 cm, jest ewidentną pomyłką (W. Łęga 1938, tabl. 3). Druga z zapinek z Chełmna (148/1) należy do form krótkich, a wyraźnie kolanowato załamany kabłąk upodabnia ją do wariantu B-Ic, dlatego zaliczono ją do wariantu B-IIc. Wszystkie fibule z Rządza, określone jako odmiana A (S. Anger 1890, tabl. 10:8; 11:14, 15 i 19; J. Kostrzewski 1919, s. 15–17, 255; R. Hachmann 1951, B47-K, E8-K, Ab6/1, Ab11/1–2, 344 i 438/1; lż – Anger 479 albo z grobu D9), to formy krótkie. Za późniejszym ich datowaniem przemawia obecność umba typu B.4 (D. Bohnsack 1938, ryc. 36, s. 59) w grobie E8. Zapinki z Maruszy i Nowych Dóbr, stan. 20, również należą do form krótkich (Kartoteka...). Z Bystrzca (W. Heym 1968, ryc. 8:23–27) pochodzi zapinka wykazująca silne podobieństwo do typu A-II, którą W. Heym uznał za należącą do odmiany H. Do odmiany A-II z całą pewnością należy również dalsza zapinka z tego samego cmentarzyska (W. Heym 1968, ryc. 9:12), podobnie jak fibula z Nowego Targu (E. Kazimierzczak 1980, ryc. 16:h) i z Wygody (H. Majewski 2001, XXVI:100/3).

W kulturze oksywskiej zaobserwowano współwystępowanie fibul wariantów A-II i B-II z zapinkami charakterystycznymi dla fazy A₂. Sytuację taką mamy w Skowarczu, gdzie zapinki odmiany A-II wystąpiły z fibulą typu D w grobie nr 18 oraz z fibulą typu K w grobie nr 51 (J. Kostrzewski 1919, s. 255). W Czar-

Zestawienie 1. Fibule typu A w kulturze oksywijskiej; 1 – Rumia, wg M. Pietrzak 1987, tabl. XC:335; 2–3, 5–10 – Podwiesiek, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. XLV:112/5, CLV:452/3, L:119/6, LXXII:213/2, LXXXVI:251/3, CVII:289/2, XII:30/6, CXLII:410/4; Małe Czyste, Aneks A. 1, tabl. XXIII:54/1. 1–6, 8–10 – żelazo, 7 – brąz.

nówku zapinkę typu D zarejestrowano z zapinką określaną jako typ A (K. Walenta 1981, s. 106). Ze względu na brak wymiarów nie można jednak stwierdzić, który z wariantów fibul typu A tu wystąpił.

z zapinką odmiany K-I, R. Müller 1985, tabl. 12:21, 45:8, 63:16, 84:17) i Gräfenheinichen (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 15:58,1, 3).

Tabela 1. Współwystępowanie zapinek odmiany A-II z innymi elementami wyposażenia grobowego na ziemi chełmińskiej.

	B-Ib	K3.I*	H	St-Ic	St-II	G	B.4	K-Ic	K2**
Pd197N	A-IIb								
Pd155		A-IIa							
Pd208			A-IIb						
Pd320			A-IIb						
Pd431				A-IIb					
Pd193					A-IIa	A-IIa			
Pd8						A-IIa			
RzE8							A-IIa		
Pd7								A-IIa	
Pd426								A-IIb	
Pd410								A-IIc	A-IIc

*K.3.I – kłamra trójczłonowa, żelazna; **K2 – kłamra dwuczłonowa, żelazna

Zapinki wariantów A-II i B-II stanowią kolejny etap rozwojowy wczesnych form zapinek typów A i B, będąc charakterystycznym elementem wyposażenia grobowego w młodszym stadium fazy A₁ i w fazie A₂, przeżywając się nawet w początkach fazy A₃, jak w przypadku zapinki z grobu 121. Analogiczną pozycję chronologiczną zajmują krótkie fibule typu A na terenie kultury przeworskiej (T. Dąbrowska 1988, s. 19). Krótkie formy żelaznych zapinek typu A wyjątkowo licznie reprezentowane są w Bawarii. R. Gebhard (1991, s. 82) datuje je na koniec LT C2 i początek LT D1. Wydaje się jednak, że obecność zapinki B-I pozwala umieścić fibule odmiany A-II jeszcze w ramach LT C2, tj. prawdopodobnie w młodszej części fazy A₁, choć niewątpliwie używano ich także w fazie A₂. Natomiast ewidentny jest przeżytkowy charakter fibuli z grobu 33 w Podwiesku, w którym współwystąpiła m.in. z zapinką odmiany N-a wg Th. Völlinga. Część zapinek wariantu B6b wg J. Břeña (1964, s. 221–222, tabl. 6:285, 291; tabl. 7:283 (?)), występujących na czeskich oppidach również reprezentuje odmianę A-II, która znana jest także z obszaru kultury jastorfskiej, m.in. z Börnicke (E. Reinbacher 1963, tu: synchroniczne z zapinkami A-I), Artern (R. Müller 1985, tabl. 1:2), Naumburg (R. Müller 1985, tabl. 45:8–9, z kłamrą ze skuwką, charakterystyczną dla LT D1), w Brücken (w grobie m.in.

3.1.1.2. Fibule typu B (zestawienie 2)

Podziału na odmiany dokonano na podstawie długości fibul, a podziału na warianty według różnic w kształcie kabłąka.

3.1.1.2.1. Fibule odmiany B-I (Zestawienie 2)

Z tych samych względów co w przypadku zapinek odmiany A-I również dla fibul B-I wykorzystano materiały z całego terenu kultury oksywskiej.

Wyróżniono następujące warianty odmiany B-I:

- B-Ia – zapinki z poziomym, prostokątnym kabłąkiem i długą nóżką (Podwiesk 125/4)
- B-Ib – zapinki z poziomym, prostokątnym kabłąkiem, odpowiadające „wzorcowej” odmianie J. Kostrzewskiego (Podwiesk 136/3, 197N/4; Marusza-K)
- B-Ic – zapinki o trapezowato ukształtowanym kabłąku (Podwiesk 209/5, 383/4; Chełmno 20?, 124?-K; 1 egz. lż/XV:4 – Graudenz 2648)
- B-Id – zapinki te z racji drucikowatej pseudo-fałdy nad sprężyną są formami przejściowymi między fibulami typu B i C (Podwiesk 146/3, 167/3, 294/3, Chełmno grób 184-K)

Odmiana B-I obejmuje w Podwiesku egzemplarze

z ośmiu grobów. Wszystkie wykonane są z kolistego w przekroju, żelaznego drutu. Ich długość waha się w granicach od 9 do 12 cm; sprężynki są 4-zwojowe.

Najwcześnieszą morfologicznie zapinką zaliczoną do wariantu B-Ia jest zapinka z Rumi (grób 151) o bardzo długiej nóżce z dużą kulką. Tego typu fibule datowane są na LT C1 (E. Stöckli 1974, ryc. 1; H. Polenz 1971, ryc. 58, 59), a R. Gebhard (1991, s. 16, 80, 81; ryc. 5:15b) podaje, że w południowej Bawarii znane są dwa zespoły, zawierające analogiczne okazy datowane już na LT B2. Za wczesną pozycją chronologiczną wspomnianej fibuli przemawia krótszy od nóżki kabłąk i obecność dużej kulki, co charakteryzuje zapinki z LT C1. Jakkolwiek trudne jest uściślenie ich datowania w ramach tej fazy, próbuje się określić ich pozycję chronologiczną na młodsze jej stadium (J. Waldhauser, i inni 1987). Ze względu na to, że kulka jest duża i nieprofilowana, a pierścień mocujący nóżkę do kabłąka lekko pogrubiony, zapinka z Rumi przypomina wczesne zapinki kulkowe z kultury jastorfskiej, datowane tam na fazę IIa = LT C1 (H. Seyer 1982, tabl. 23:20), wywodzące się z kręgu celtyckiego (M. Čižmář 1975; S. Pahić 1966; J. Waldhauser, i inni 1987).

Do wariantu B-Ia zaliczono również zapinki o prostokątnym kabłąku i długiej, lecz niezdobionej nóżce z Podwieska (125/4) i Rumi (grób 162). Zapinki o długich nóżkach należy uważać za wcześniejsze i datować jeszcze na LT C1. Możliwe, że do prototypów fibul wariantu B-Ia należą wczesnolateńskie zapinki z dużą kulką na nóżce (M. Stąporek 1996, s. 13–15, tab. 14), o identycznie ukształtowanym kabłąku.

Do wariantu B-Ib zaliczono zapinki z Podwieska (136/3, 197N/4), Maruszy (Kartoteka...), Nowej Wsi Królewskiej (grób 18) i Osieka, (grób 2/62, 1 egz. luzem). Fibule te mają o wiele delikatniejszą budowę niż pozostałe tej odmiany. Ich kabłąk wykonany jest z drutu o niewielkiej średnicy, nie rozszerzającego się przy główce, a partia łożyskowa jest znacznie krótsza niż w wariacie B-Ia.

Do wariantu B-Ic zaliczono zapinki o trapezowato ukształtowanym kabłąku dwójakiego rodzaju. W pierwszym górna część kabłąka opada prostopadłe ku sprężynce, przez co kabłąk wyraźnie obniża się ku łożysku igły, drugi rodzaj charakteryzuje się trójkątnym kabłąkiem z niewielkim załamaniem tuż przy główce. Do pierwszego zaliczono zapinki z Podwieska (209/5, 383/4), Gdańska-Wrzeszcza (D. Bohnsack 1938, tabl. 2:1) i Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXIX:150). Może do niego należeć także zapinka z grobu 20 z Chełmna, gdyż charakteryzo-

wała się przynajmniej jedną cechą właściwą temu wariantowi, a mianowicie *kolankowatym zagięciem przy główce* (W. Łęga 1938, s. 14). Opis ten nie rozstrzyga jednak jednoznacznie kwestii przynależności do tego wariantu, istnieje bowiem możliwość, że mamy tu do czynienia z fibulą wariantu B-Ib, która podobnie jak wariant B-Ic ma przy główce kolankowato zgięty kabłąk, dalej biegnący równolegle do igły, podczas gdy w wariacie B-Ic kabłąk opada w dół. Drugi rodzaj fibul wariantu B-Ic obejmuje okazy z Chełmna (tabl. XV:4) i Bystrzca (W. Heym 1961, ryc. 8:13). Opisy dalszych zapinek z Chełmna (egzemplarz luźny) również wskazują na takie ukształtowanie kabłąka. Częściowo zachowaną zapinkę z grobu 124 W. Łęga (1938, s. 32) opisuje w następujący sposób: *z kabłąkiem słabo wygiętym, nieco załamanym, ku sprężynce rozszerzonym w kształcie trapezu*. Z kolei rysunek J. Kostrzewskiego (Kartoteka..., MfV 410a) wskazuje na obecność trójkątnego rozszerzenia na samym końcu kabłąka, tuż przy sprężynce, co bardzo przypomina fałdę fibul typu C, aczkolwiek w przypadku tego okazu wspomniane rozszerzenie nie nakrywa sprężynki, załamując się tuż przed nią. Godną specjalnej uwagi jest fibula z grobu 150 w Rumi. Jej nóżkę zdobi kwadratowa płytką z poprzecznym rowkiem, identyczna jak w fibuli z Lohne, Kr. Osterburg (R. Müller 1985, tabl. 111:15) i w *Korallenfibul* z grobu 115 w Gräfenhainichen (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 32, b-d). Można więc sądzić, że i ta z Rumi posiadała dodatkowe zdobienia emalią lub koralem.

Specyficzną grupę tworzą zapinki wariantu B-Id, w tym egzemplarz z grobu 184 z Chełmna (Kartoteka...). Z powodu silnego przechylenia ku główce załamania kabłąka przypominają fibule typu C. Różnica między tymi dwoma rodzajami zapinek polega na braku rozszerzającej się fałdy w wariacie B-Id, w którym ta część kabłąka jest nieposzerzona. Przyjmując zasadę ewolucyjnych przekształceń form zapinek, można założyć, że takie ukształtowanie górnej części kabłąka zapinek B-Id jest zapowiedzią fałdy w pełni wykształconej w zapinkach typu C. Implikacją takiego założenia jest przyjęcie bezpośredniego następstwa chronologicznego wspomnianych fibul, przy czym – oczywiście – zapinki typu C należałyby do form późniejszych.

Charakterystyczną cechą części fibul odmiany B-I (głównie wariant B-Ic) z kultury oksywskiej i przeworskiej jest pogrubiona górna część kabłąka, jak w grupie 1 zapinek z Manchingu (R. Gebhard 1991, s. 8, ryc. 1:1a), fibulach stopniowatych, czy fibulach typu G (por. niżej). Dopiero w zapinkach

typu C ta cecha uzyskiwałaby nową postać – fałdy nad sprężynką.

Fibule odmiany B-I, zdecydowanie częściej niż zapinki odmiany A-I współwystępują z fibulami krótkimi:

odmiany A-II:

- Podwiesk, grób 197N,
- Brody, grób 1 (G. Domański 1975, tabl. I:h-i, l),
- Borosești, grób 13 (M. Babeș 1993, tabl. 2:13),

odmiany B-II:

- Gräfenhainichen, Kr. Gräfenhainichen grób 41, 58, 59, 79 (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 12:41, 2–4; ryc. 15:58, 2–3; ryc. 16:59, 2–4; ryc. 20:79, 3–4),

typu H:

- Krusza Zamkowa, grób VI i XXIX (A. Kokowski 1989, s. 107),
- Świerkówiec, grób 5 (J. Janikowski 1974; E. Bokiniec 1999a, ryc. 5:5, 1–3),
- Zagórzyn, grób 56 (K. Dąbrowski 1970, ryc. 29:20, 21),
- Gräfenhainichen, Kr. Gräfenhainichen, grób 15, 102 (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 6:15, 2–4; ryc. 25:102, 1–3),
- Uetz, Kr. Potsdam, grób 29 (H. Seyer 1982, tabl. 18:5),
- Borosești, grób 13 (M. Babeș 1993, tabl. 9:84).

Dla powyższego, dość licznego zbioru, znamienne jest współwystępowanie długich zapinek odmiany B-I z fibulami odmian A-II, B-II i H. W tym kontekście ważny jest również zespół z Chełmna (grób 124), w którym razem z zapinką odmiany B-Ic wystąpiła klamra zawiaskowa, charakterystyczny element wyposażenia grobów dopiero od horyzontu zapinek typu C. Jest to jedyny znany mi przypadek współwystąpienia długiej fibuli typu B z klamrą zawiaskową na obszarze *Barbaricum*. Świadczy to zapewne o późnej pozycji chronologicznej tej odmiany fibul o spłaszczonych, rozszerzających się przy główce kabłąkach. Na ziemi chełmińskiej tylko raz fibula odmiany B-I współwystąpiła z długą odmianą typu C.

Z kolei późny zespół składający się z zapinki wariantu B-Ic i K oraz broni z grobu nr 11 w Vallhagar (E. Nylén 1955a, ryc. 138; 1955b, s. 425, ryc. 279) niewątpliwie należy do przypadków unikatowych. W świetle współwystępowania zapinek typu H z fibulami odmiany B-I, która to odmiana na kontynencie wyraźnie poprzedza horyzont zapinek typu K, teza o młodszej metryce fibul typu H niż fibul typu K musi zostać uznana za fałszywą. Nie znajduje ona bowiem potwierdzenia ani w materiałach jastorfskich, ani oksywskich. Przeczą temu również zespoły z kultury

przeworskiej (T. Dąbrowska 1988, s. 57) i Poienești-Lukaševka (M. Babeș 1993, np. tabl. 9:84).

W kulturze przeworskiej, w której fibule odmian A-I i B-I są stosunkowo licznie reprezentowane, okazy zdobione to przede wszystkim znaleziska luźne, a na cmentarzyskach rysuje się dopiero horyzont fibul niezdobionych. Ten horyzont również w kulturze oksywskiej zaznacza się już bardzo wyraźnie, podczas gdy formy o zdobionych nóżkach są jeszcze rzadziej spotykane, niż w kulturze przeworskiej. Te najwcześniejsze okazy są niewątpliwie pochodzenia celtyckiego (T. Dąbrowska 1988, s. 15–16; R. Gebhard 1991) i na pewno również część późniejszych, niezdobionych. Na obszar kształtującej się kultury oksywskiej docierać mogły zarówno poprzez tereny przeworskie, jak i jastorfskie, gdyż w fazie A₁ obydwie te kultury wywierały silny wpływ na obszar nad dolną Wisłą.

3.1.1.2.2. Fibule odmiany B-II (Zestawienie 2)

W Podwiesku wystąpiły w siedmiu grobach (121/3, 172/3, 205/1–2, 256/3, 277 (?)/2, 288 (?)/2 i 458 (?)/4). Wszystkie wykonane są z żelaznego drutu. Ich długość waha się od 4,3 do 6,7 cm. Sprężynki są na ogół 4-zwojowe, poza 8-zwojowymi z grobu 205.

Wśród fibul tej odmiany tak jak wśród ich długich odpowiedników można wyróżnić analogiczne warianty: **B-IIa** – zapinki o kabłąku zbliżonym do prostokątnego i stosunkowo długiej, prostokątnej nóżce (172/3?, 205/1–2) i **B-IIb** – zapinki o kabłąku prostokątnym i krótkiej nóżce z grobu 121/3, 256/3 i 277/2. Zdjęcie rentgenowskie wykazało, że fibula z grobu 121 ma w miejscu przymocowania nóżki do kabłąka kilka poprzecznych nacięć.

Zapinki z pierwszego z wymienionych wariantów mają formę bardzo zbliżoną do najwcześniejszych egzemplarzy odmiany B-I. Charakteryzują się jednak mniejszymi rozmiarami i niekiedy wielozwojowymi sprężynkami (w grobie 205 w Podwiesku 8-zwojowa).

Jedna z zapinek z Chełmna (148/1) określona została przez W. Łęgę jako należąca do odmiany A. Jednak wyraźnie kolankowato załamany kabłąk upodabnia ją do wariantu B-Ic, zaś uchwyt nóżki znajdujący się tuż przy samej główce jest cechą nie odnotowywaną u wczesnych, długich egzemplarzy odmiany A-I czy B-I. Utworzono dla niej odrębny wariant – **B-IIc**.

Nieliczne zapinki z Podwieska i z Chełmna są jedy- nymi okazami należącymi do odmiany B-II z terenu

kultury oksywskiej. Nie zaobserwowano ich również na dużych cmentarzyskach kultury przeworskiej. Natomiast aż 12 egzemplarzy odnotowano w Gräfenheinen, gdzie wystąpiły z zapinkami wariantu A-Ic, A-Ie, odmiany B-I (grób 79) i *Korallenfibel* (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 15:58, 16; 16:59; 20:79; 27:115). Znane są również z zespołów kultury Poienești-Lukaševka (M. Babeš 1993, tabl. 3:17d; tabl. 11:128c; tabl. 32:69; tabl. 34:396c, d), lecz niestety wystąpiły w grobach jako jedyne elementy datujące. Najmłodsza fibula z grobu 121 w Podwiesku pochodzi zapewne z horyzontu A₂/A₃ bądź początku fazy A₃, o czym świadczy obecność klamry zawiaskowej, które na ziemi chełmińskiej w fazie A₃ mają wyraźnie przeżytkowy charakter, podobnie zresztą jak sama fibula wariantu B-IIb (tab. 2). Przypadek ten jest jednak odosobniony, zdecydowana większość zapinek odmiany B-II w kulturze jastorfskiej mieści się bowiem w młodszym stadium fazy A₁. Warto zwrócić tu uwagę na przejściowy charakter zespołów z zapinkami odmiany B-II we wspomnianej kulturze, analogiczny do kontekstu w jakim występują tam fibule typu C (por. rozdział 3.1.1.6). Inspiracje jastorfskie w zapinkach odmiany B-II potwierdza obecność zapinki wariantu St-Ic w grobie 256 w Podwiesku.

Tabela 2. Współwystępowanie fibul odmiany B-II z pozostałymi zapinkami na ziemi chełmińskiej.

	St-Ic	K?	N-Ia-1
Pd256	B-IIb		
Pd121		B-IIb	B-IIb

3.1.1.3. Fibule z brązową „koszulką” na kabłąku (Zestawienie 4)

Poza Podwieskiem (160/8–9, 214/2–3, 216/1–2, 265/3–4, 270S/3–4, 414/4) na ziemi chełmińskiej fibul tego typu nie odnotowano. Znamy je natomiast z Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXIX:159a), Nowej Wsi Królewskiej? (W. Heym 1961, ryc. 3:4), Lubieszewa, gm. Nowy Dwór Gdański¹ i Malborka-Wielbarka? (Z. Woźniak 1979, s. 209; J. Andrzejowski, J. Martens 1996, Pl. XLI:4?, 6?).

Fibule z Podwieska (poza pojedynczymi zapinkami – 216/2 i 414/4) i Rumi mają tę samą konstrukcję – żelazny kabłąk jest całkowicie wtopiony w wydłużoną, kroplowatą koszulkę z brązu, płasko ściętą od strony

kabłąka (**odmiana Br-I**). Długości zapinek wahają się w granicach od 4,5 do 6 cm. Fibule krótsze mają sprężynki o długości około 3,5 cm, a dłuższe około 4,5 cm. Są to więc sprężynki długie – w przybliżeniu 10-zwojowe, ale korozja nie pozwala dokładnie podać ilości zwojów ani danych o obecności osi. O istnieniu tej ostatniej świadczą tylko brązowe półkuliste guzki (grób 160/8 i 270S/4), stożki (grób 214/2) i pierścienie (grób 270S/3). Interesującą cechą części omawianych fibul jest esowate ukształtowanie podpórki łączącej łożysko igły z kabłąkiem. W grobie 270 znaleziono fibule, z „koszulkami” w przybliżeniu półkulistymi, ale niestety są one nadtopione. Gdyby obecny kształt odpowiadał pierwotnemu, byłyby to pierwsze tego typu zapinki na południowym wybrzeżu Bałtyku. Centrum występowania tych krępych form mieści się na Gotlandii, gdzie stanowią one zdecydowaną większość; na Bornholmie należą do jednego z dwóch podstawowych wariantów fibul z „koszulkami” na kabłąku (E. Nylén 1955b, s. 275). Trzeba jednak zauważyć, że Nylén określał tak wszystkie zapinki o brązowych „guzach” mocowanych na żelaznym kabłąku; do tej kategorii zaliczał więc również okazy o półkulistych, pustych w środku guzach z ornamentem krzyża. Na pozostałych zapinkach z Podwieska „koszulki” zachowały się w zbyt szczątkowej postaci, aby można było określić ich formę.

Trudno jest ocenić konstrukcję żelaznego rdzenia, na który nakładano koszulki. Wczesnolateńską konstrukcję posiadają żelazne rdzenie niektórych zapinek z Gotlandii (E. Nylén 1955b, ryc. 274) oraz prawdopodobnie z jednego z grobów w Podwiesku (214/3). U innych (270S/3–4) żelazna nóżka biegnie wzdłuż górnej części kabłąka aż do sprężyny, co upodabnia je do form o konstrukcji środkowolateńskiej (E. Nylén 1955b, ryc. 275). Przy okazach z Podwieska, u których koszulki uległy częściowemu stopieniu, ujawniając wewnętrzną budowę, kabłąk jest drucikowaty i pojedynczy, co sugeruje konstrukcję późnolateńską (160/9, 216/1). Nie można jednak wykluczyć, że rdzenie miały nóżkę przymocowaną w miejscu jego opadania ku pochewce lub też nóżka była wolna, tak jak w konstrukcji wczesnolateńskiej. Do tego typu zapinek mogła należeć żelazna zapinka z Malborka-Wielbarka określona jako kowalowicka (Z. Woźniak 1979, s. 209).

Zapinki z dwóch grobów (Podwiesk 216/2 i 414/4) odbiegają budową od pozostałych (**odmiana Br-II**). Kabłąk i ułamana podpórka odlane są w całości z brązu, a tylko sprężynka jest żelazna; prawdopodobnie również niezachowana igła była wykonana z żelaza.

¹ Informacja ustna pana M. Jonakowskiego.

Zastosowanie surowca byłoby tu więc identyczne jak w przypadku zapinek odmiany K z Podwieska (299/6–7) i Rządza (141/1). W tym kontekście ważne jest współwystąpienie tak skonstruowanej zapinki z fibulą prawdopodobnie typu K w grobie 414 w Podwiesku.

Zapinki z brązową koszulką występują w kulturze oksywskiej, w grupie nadodrzańskiej kultury jastorfskiej, na Bornholmie, Gotlandii i na półwyspie Skandynawskim, głównie w Västergötland (E. Nylén 1955b, s. 404–417; R. Wołągiewicz 1981, s. 158). Najbliższe analogie do okazów z Podwieska i Rumi znajdujemy w grupie nadodrzańskiej i na Bornholmie (R. Hachmann 1961, tabl. 3:13). Z terenu tej grupy znane mi są dwa egzemplarze z Aalgast i jeden z Lubieszewa, woj. zachodniopomorskie (J. O. Hagen 1924, ryc. 14, 37; R. Wołągiewicz 1997, s. 14, tabl. III:10). Zapinki z Aalgast, pod względem konstrukcyjnym, reprezentują typ podwieski; okaz z grobu 259 posiada najpewniej koszulkę zdobioną pojedynczą linią, a zapinka z grobu 229 ma na koszulce linie ryte w kształcie zbliżonym do litery V – przypominające zapinkę z Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXIX:159a). Zapinka z Lubieszewa, określona mylnie jako żelazna z brązową koszulką (R. Wołągiewicz 1981b, s. 194, ryc. 75), wykonana jest w całości z brązu, a we wgłębieniu na kabłąku ma zapewne resztki czerwono-brunatnej emalii (R. Wołągiewicz 1997, s. 14, tabl. III:10). Nawiązuje ona do dwóch zapinek z Podwieska (414/4, 214/2). Zagłębienia na koszulkach spotyka się na Gotlandii (E. Nylén 1955b, ryc. 275:4, 6; ryc. 163; s. 406), a zapinki z wydłużoną koszulką występują również na Bornholmie (E. Vedel 1886, ryc. 106), gdzie jednak w przeciwieństwie do bardzo licznie reprezentowanych form kulkowych, są stosunkowo rzadko spotykane. Z publikacji znane są tylko dwa egzemplarze (E. Vedel 1886, R. Hachmann 1961, tabl. 3:13), a poza nimi jedynie w Muzeum Bornholmskim przechowywanych jest pięć egzemplarzy². Zapinki z koszulką wydłużoną na Bornholmie E. Nylén uważa za wariant późniejszy, występujący pomiędzy czasem użytkowania zapinek z „rozdętą” koszulką a fibulami odmiany K (E. Nylén 1955b, s. 374–375), w tym także o cechach późnych (ażurowe pochewki i wklęsłe dolne części kabłąków). Natomiast identyczną pod względem morfologicznym, lecz wykonaną w całości z brązu fibulę uważa za

import z obszaru ujścia Odry lub bardziej na wschód (E. Nylén 1955b, s. 414), nie precyzuje jednak, co zasugerowało mu taką konkluzję. Cytowany w literaturze fakt współwystępowania zapinki z koszulką z zapinką typu A (E. Nylén 1955b, s. 414–415) wynika z mylnego uznania dwóch zespołów grobowych za jeden.

W kulturze oksywskiej omawiane zapinki występują z klamrami zawiaskowymi, które pojawiają się w horyzoncie zapinek stopniowatych i fibul typu C. Jest więc możliwe, że zapinki z brązową koszulką pojawiły się na południowym wybrzeżu Bałtyku wcześniej niż w Skandynawii. Kształt żelaznego rdzenia zapinek kultury oksywskiej jest identyczny z kształtem fibul stopniowatych z nóżkami wsuwanymi w kabłąk. Dodatkowym argumentem za wczesną chronologią tych zapinek na Pomorzu jest ich współwystępowanie z trójczłonowymi klamrami do pasa charakterystycznymi dla wczesnych zespołów z zapinkami odmiany B-I. O ile zapinki z brązową koszulką umocowaną na żelaznym rdzeniu można datować już na młodsze stadium fazy A₁, to analogiczne formy, w których jednak żelazne są tylko sprężynka i igła, mają wyraźnie późniejszą pozycję chronologiczną – tą samą co fibule typu K (tab. 3).

Tabela 3. Współwystępowanie zapinek z brązową koszulką z innymi elementami wyposażenia grobowego na ziemi chełmińskiej.

	*K3.I	**Klk	K2	Prz?IIb	Kz	***K
Pd214	Br-I	Br-I				
Pd270S			Br-I			
Pd160				Br-I	Br-I	
Pd265					Br-I	
Pd216					Br-I, Br-II	
Pd414						Br-II

*klamra trójczłonowa, żelazna, **zapinka kulkowa, ***zapinka typu K

3.1.1.4. Fibule stopniowate (Zestawienie 3)

Są to pierwsze zapinki o konstrukcji późnolateńskiej; ich kształt zbliżony jest do prostokąta lub trapezu, a taśmowaty kabłąk rozszerza się ku główce. Za pierwowzorem niemieckim określa się je jako stopniowate (K. Godłowski 1977, s. 128). Używanie określenia – zapinki z prostokątną nóżką jest wieloznaczne i mało precyzyjne. Część fibul posiada specyficznie ukształtowaną nóżkę, odmienną od ramowej nóżki

² Informacja udostępniona dzięki uprzejmości pana Ole Nielsena z *Bornholms Museum*.

zapinek późnolateńskich. Koniec jej bywa wprowadzony w znajdujące się od spodu kabłąka „rozcięcie”. Omawiane zapinki mają różnej długości sprężynki, co pozwoliło na wydzielenie dwóch odmian, a w ich obrębie po trzy warianty na podstawie różnic w ukształtowaniu kabłąka i nóżki.

Odmianę I (St-I) tworzy 14 zapinek z krótką sprężynką (Podwiesk 33/10?, 158/3, 175/2–3, 256/2, 258/3–4, 271/2, 324/4, 404/2, 431/4, 437/2? i 459W/2?; Grubno-K). Siedemnaście dalszych zapinek zaliczono do odmiany II z długą sprężynką (Podwiesk 18/4?, 149/3, 159/2, 193/4, 202/2, 221/2–3, 270N/2–3, 286/3–4, 378/3?, 395/3–4, 448/1 i 454/4–5).

Z obszaru kultury oksywskiej fibule omawianego typu znane są z Nowej Wsi Królewskiej (W. Heym 1961, ryc. 3:1, 5; ryc. 8:4; ryc. 9:5?, 6?), Parsęcka (J. Kostrzewski 1919, s. 34), Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 (R. Wiloch 1995, s. 47) i stan. 10 (M. Pietrzak 1997,

pezowato ukształtowanym kabłąku (Podwiesk 256/2, 271/2, 404/2, 431/4, 437/2).

Długość zapinek stopniowatych z długą sprężynką St-II wynosi od 4,0 do 6,2 cm, a długość sprężynek od 2,5 do 4,3 przy ilości zwojów od 8 do 13. W pięciu egzemplarzach można stwierdzić obecność osi. W jednym z egzemplarzy podpórka wsunięta jest od spodu w kabłąk (Zestawienie 3: 6) oznacza, że podpórka umieszczona jest w „rozcięciu” spodniej części kabłąka. Zapinki odmiany St-II podzielono na następujące warianty:

- St-IIa – zapinki trapezowate o podpórce ukształtowanej esowato (149/3, 270/2, 3, 395/4, 454/4, 5; Rumia, grób 147–2 egz.),
- St-IIb – prostokątne o podpórce ukształtowanej esowato (202/2, 221/2, 286/3, 4, 395/3),
- St-IIc – zapinki prostokątne o pochewce ramowatej (221/3?, 378/3).

Tabela 4. Współwystępowanie zapinek stopniowatych z innymi fibulami na ziemi chełmińskiej.

	A-IIb	H	C-II	B-IIb	A-IIa	G	C-I	K-Ic	M, N
Pd431	St-Ic								
Pd159		St-II	St-II						
Pd256				St-Ic					
Pd193					St-II	St-II			
Pd404							St-Ic		
Grubno							St-Ib	St-Ib	
Pd33	St-I?								St-I?

tabl. LII:142, 1–2; LIV:183, 1), Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXIX:159b; tabl. LXXV:144a, b?; 147b, c; tabl. LXXVII:191; tabl. LXXVIII:204) i z Malborka-Wielbarka? (J. Andrzejowski, J. Martens 1996, tabl. XLI:4?, 6?).

Długość zapinek stopniowatych odmiany I waha się w granicach od 3,5 do 5,5 cm, a długość sprężynek – od 1,3 do 2,2 cm, co odpowiada czterem do sześciu zwojów. Tylko fibula z grobu 256 ma sprężynkę nawiniętą na oś oraz esowatą podpórkę łączącą łożysko z kabłąkiem, co upodabnia ją do zapinek drugiej grupy (St-II). Różnice w kształcie ramowatej nóżki i kabłąka pozwoliły na wydzielenie wariantów.

St-Ia to krótkie, prostokątne fibule, w których ramowata pochewka stanowi znaczną część zapinki (Podwiesk 258/3–4). Wariant St-Ib reprezentują zapinki o prostokątnym i długim w stosunku do proporcji pochewki kabłąku (Podwiesk 158/3, 324/4; Grubno-K), zaś wariant St-Ic zapinki o wyraźnie tra-

Fibule stopniowate ukształtowane trapezowato wykazują znaczne morfologiczne podobieństwo do zapinek odmiany B-Ic i występują podobnie jak one z zapinkami A-II, B-II, H i C, ale zapinek stopniowatych nigdy nie spotyka się razem z fibulami odmiany B-I. Ze względu na obecność klamer o konstrukcji zawiaskowej w grobach z fibulami stopniowatymi, należy sądzić, że te ostatnie pojawiają się dopiero w horyzoncie zapinek typu C (tab. 4). Równocześnie użytkowane były obie odmiany fibul stopniowatych, choć byłabym skłonna uznać zapinki o nóżkach ramowatych za nieco późniejsze.

Zapinki stopniowate i formy pokrewne występują na dużym obszarze: na Jutlandii, Bornholmie, w kręgu jastorfskim, w tym też w kulturze Poienęsti-Lukaševka, w kulturze oksywskiej, sporadycznie przeworskiej i na nekropolach w Słowenii (T. Knež 1966, tabl. 4:9). Dla kręgu jastorfskiego charakterystyczne są przede wszystkim żelazne, smukłe, prostokątne

formy, najczęściej z ramowatą nóżką, na ogół krótszą w stosunku do kabłąka, niż ma to miejsce w kulturze oksywskiej, przez co okazy te bardziej przypominają fibule o konstrukcji późnolateńskiej właściwe dla fazy A₂ (R.-H. Behrends 1968, tabl. 187:1593o; 188:1598d; 228:1957e; 229:1970b; 231:1994c; 234:2014f; 236:2028c; 243:2102c; 2108f; K.-H. Marschalleck 1927, ryc. 13:20–23; H. Seyer 1970, ryc. 1:62c; ryc. 14:56c; tenże 1982, tabl. 24:7, s. 68; R. Müller 1985, tabl. 17:16, 50:7). W kręgu jastorfskim „nasylenie” poszczególnych odmian i typów zmienia się w zależności od obszaru. Występują przede wszystkim w Brandenburgii (H. Seyer 1982, s. 68) i Holsztynie (R. Hachmann 1961, s. 158, tabl. 2: 46), ale ich liczba na tamtych terenach jest tylko niewiele większa od odnotowywanej w kulturze oksywskiej, dlatego teza o ich pochodzeniu z kręgu jastorfskiego nie jest całkowicie pewna. Z kultury przeworskiej znane są formy najczęściej spotykane w kręgu jastorfskim (E. Kaszewska 1967, tabl. III:15, 20; 1969, tabl. II:3; T. Dąbrowska 1988, s. 195), ale też analogiczne do oksywskich wariantu St-IIb (W. Bernat 1955, ryc. 11, s. 214). Egzemplarze oksywskie, będące dokładnymi odpowiednikami form typowych dla Brandenburgii i Holsztynu należą do wyjątków (378/3). Dla tych dwóch ostatnio wspomnianych obszarów wyjątkiem jest natomiast zapinka ze Schwissel (R.-H. Behrends 1968, tabl. 71:455), analogiczna do zapinek odmiany St-IIa z Pomorza. Zapinki z grobu 258 (St-Ia) z Podwieska są bardzo podobne do okazu znanego z Jutlandii (J. H. Bech 1975, s. 81, ryc. 9), a ramowata nóżka i pogrubiony kabłąk czynią je bardzo podobnymi do brązowej fibuli z Kałdusa (tabl. XXI:3). Duża pochewka (w stosunku do reszty kabłąka) tych fibul sprawia, że wykazują one duże podobieństwo do fibul wariantów St-IIa i St-IIb, różniąc się od nich jedynie długością sprężynki i mniejszymi rozmiarami. Formy krępe, identyczne (por. Rumia grób 147 = Borosești [w:] M. Babeș 1993, tabl. 7:63d, tabl. 8:70) lub bardzo zbliżone do wariantów St-IIa i St-IIb znajdujemy dość licznie w Meklemburgii (K. Peschel 1971, A. Reinecke 1987, ryc. 13: 17; 15:30; 15:32; 18:50) i w kulturze Poieniești-Lukaševka, w której stanowią typową formę zapinek stopniowatych (M. Babeș 1993, tabl. 33:390 c; 34:394 m; 35:440 e, f; 453:c, d; 38:5). Choć w grupie nadodrzańskiej brak fibul odpowiadających przed chwilą wspomnianym, to szereg innych wytworów, wspólnych dla dolnego Nadodrza i Powiśla, przemawia za umiejscowieniem i tych zapinek w dolnym biegu Odry. Obszar ten stanowiłby pomost pomiędzy Meklemburgią a kulturą oksywską.

Wszystkie okazy z Rumi należą do odmiany St-II (o długiej sprężynce). Nóżki zachowały się tylko w zapinkach z grobu 147. Sądząc ze stosunkowo znacznej długości nóżki oraz ogólnego podobieństwa formy do podwieskich, posiadających podpórkę wsuniętą od spodu w kabłąk, można założyć istnienie takiego rozwiązania.

Wyżej wspomniane cechy zapinek stopniowatych z długimi sprężynkami oraz poszerzenie i pogrubienie kabłąka sprawia, że fibule te wyglądają jak żelazne odpowiedniki zapinek ze smukłymi koszulkami. Wszystkie zapinki z Podwieska odmiany St-II są niestety silnie skorodowane, ale lepiej zachowane fibule z Rumi mają nawet przy podpórce dwa lub trzy poprzeczne nacięcia – być może naśladowujące przejście od kabłąka do koszulki. Podobnie zdobiona jest jedna zapinka z Podwieska (258), niezwykle podobna do brązowej zapinki z Kałdusa oraz do okazów z Jutlandii (J. H. Bech 1975, ryc. 9) i Mołdawii (M. Babeș 1993, tabl. 7:63d; tabl. 8:70). Związek fibul stopniowatych z okazami z brązową koszulką podkreślają też bardzo długie sprężynki i sposób połączenia nóżki z kabłąkiem (por. 265/2, 160/8, 216/1). Dwie fibule z północnej Jutlandii (J. H. Bech 1975, s. 82, ryc. 10, 11) upodabnia do podwieskiego wariantu St-IIa ukształtowanie kabłąka oraz sposób poprowadzenia podpórki łączącej łożysko z kabłąkiem. Zasadnicza różnica polega na zastosowaniu fałszywej sprężyny, częściej w T-kształtnych fibulach Gotlandii (E. Nylén 1955b). Ze względu na zbliżoną metrykę fibul stopniowatych i z koszulką (młodsze stadium fazy A₁) nie sposób jednoznacznie określić pochodzenia tych form. Zapinki stopniowate mogły być wzorcem dla wytwórców fibul z koszulką, ale mogło być także i na odwrót. Natomiast godne uwagi jest ogólne podobieństwo kształtu germańskich zapinek stopniowatych do celtyckich fibul wariantu B-Ic. Inspiracja tą formą wydaje się być prawdopodobna.

3.1.1.5. Fibule kulkowe (Zestawienie 3)

W Podwiesku znaleziono brązowe, spojone kulki, pierwotnie zdobiące kabłąk żelaznej fibuli (214/6), a na ziemi chełmińskiej po dwie analogiczne zapinki odkryto w Kałdusie (tabl. XXI:1–2) i Maruszy (Kartoteka...) oraz jeden okaz w Nowych Dobrach (tabl. XXVIII: lż/1; J. Kostrzewski 1919, s. 24–25). Z pozostałych obszarów kultury oksywskiej znane są jeszcze tylko z Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXXI:85b, c) i Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 (R. Wiloch 1995, s. 40).

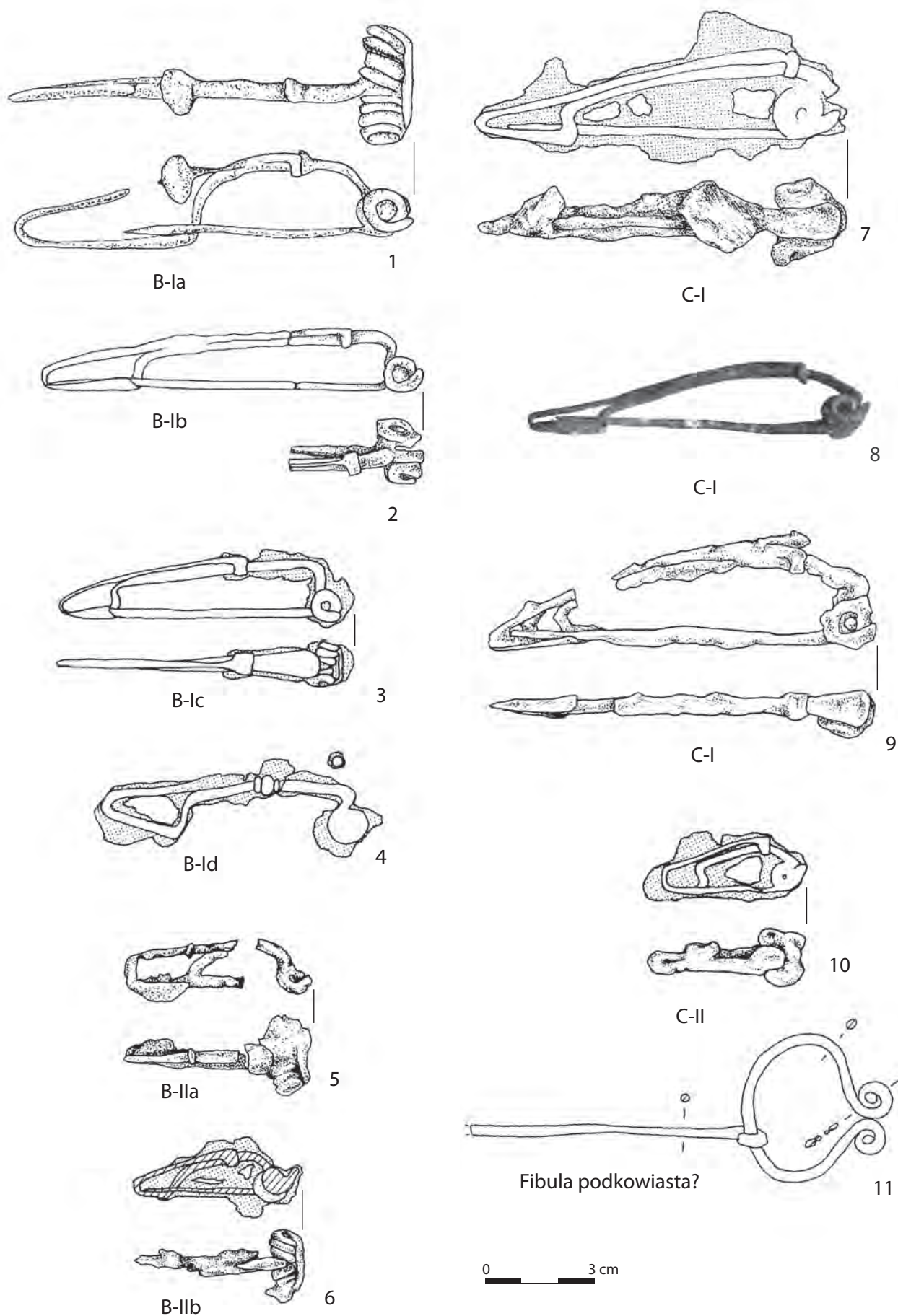
Chociaż określa się je wszystkie wspólnym terminem zapinek kulkowych, to jednak zróżnicowanie tych form jest duże. Zalicza się do nich zarówno formy o ewidentnie celtyckim rodowodzie (np. A. Bieger 2003, tabl. 72), jak i typowe, lokalne wytwory północnoeuropejskie (J. Laursen 1984, *passim*). Odlana z brązu „koszulka” z Podwieska składa się z dwóch półkul, połączonych dwoma półpierścieniami; obie półkule zdobione są głęboko rytymi ukośnymi krzyżami, wypełnionymi czerwoną emalią, pozostałości żelaznego kabłąka są wyraźnie widoczne na stronie spodniej. Użyłam tu określenia „koszulka” nie bez powodu, gdyż E. Nylén wyróżnia dwie odmiany zapinek z odlewanych guzami; pierwszy – analogiczny do tego określanego w polskiej literaturze jako fibule z koszulką na kabłąku i drugi – występujący u nas jako zapinki kulkowe. Autor pragnął podkreślić istniejący, jego zdaniem, „genetyczny” związek pomiędzy tymi formami.

Zapinki z dwiema spojonymi półkulami, analogicznymi do tej z Podwieska, występują przede wszystkim w północnej części półwyspu Jutlandzkiego, na Fionii, Zelandii i Bornholmie (M. Babeş 1993, s. 93–94, ryc. 25; J. Laursen 1984, *passim*) oraz we wschodnim Holsztynie i w Meklemburgii (H. Keiling 1970, s. 200–202, ryc. 5). Pojedyncze egzemplarze znajdują się też na południowych krańcach kultury jastorfskiej (R. Müller 1985, tabl. 13:10) i na nekropolach z obszaru dawnej Jugosławii (S. Gabrovec 1966, tabl. 13:5; A. Bieger 2003, s. 185–186, 192–193, 195–196). W kulturze przeworskiej formy te pochodzą z zaledwie dwóch stanowisk (T. Dąbrowska 1988, s. 194–195). Znamienny jest fakt, że jedną z nich odkryto we Wszedzeniu, koło Mogilna, gdzie występują także inne ślady oddziaływań kultury jastorfskiej (E. Bokiniec 1999a, s. 127). Zdobienie kulek rytym krzyżem, znane z Podwieska, Kałdusa, Wszedzenia i Rumi znajduje analogie na Bornholmie, a pojedyncze przypadki znane są również z Zelandii (J. Laursen 1984, ryc. 2, 16; C. J. Becker 1990, ryc. 28). Jednak na obydwu wspomnianych wyżej wyspach dominuje motyw krzyża prostego, podobnie jak w Meklemburgii czy Holsztynie (A. Bieger 2003, mapa 12). Kulkową zapinkę z Podwieska znaleziono z dwiema zapinkami z brązową koszulką.

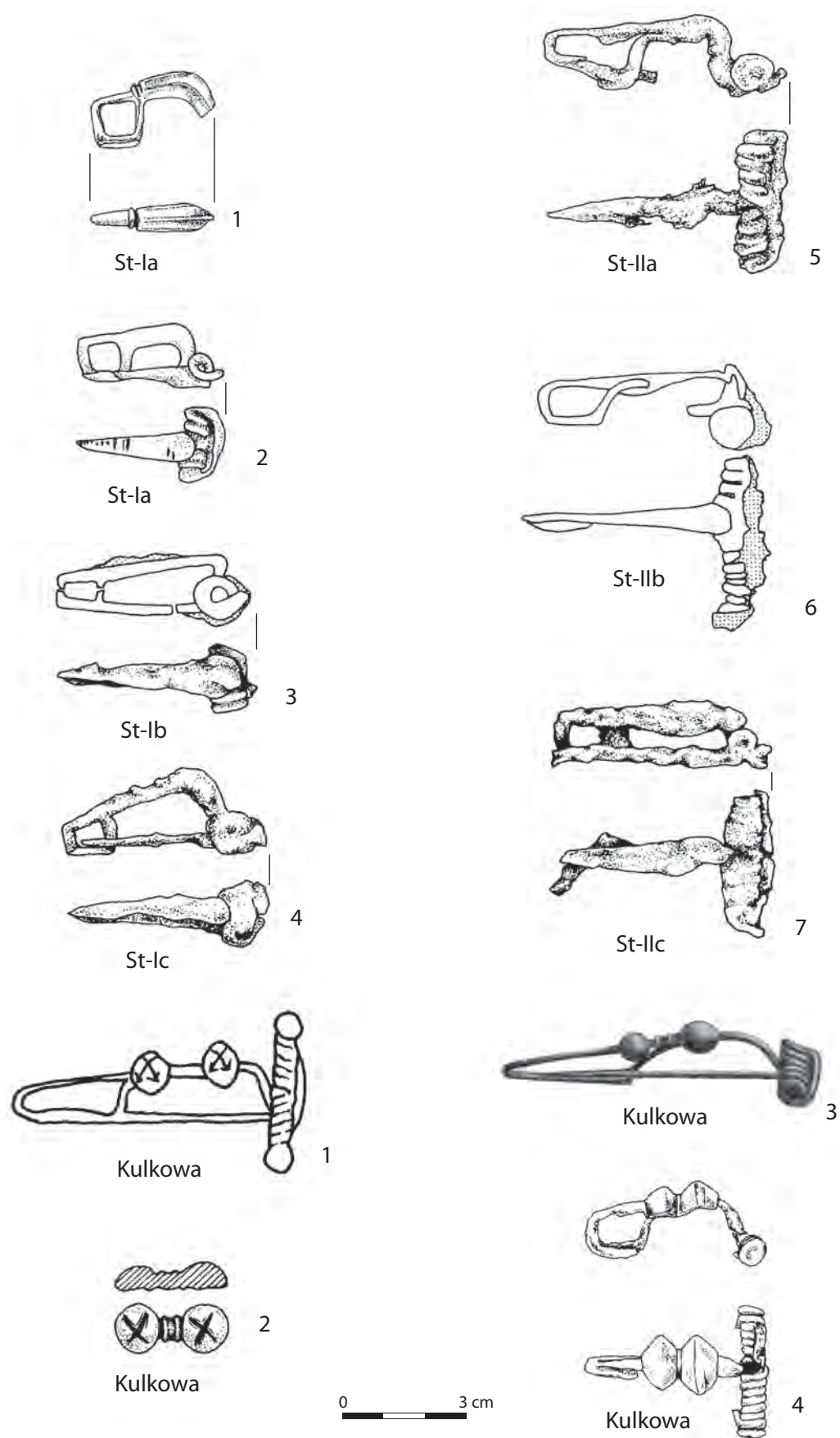
Na kabłąku jednej z dwóch fibul kulkowych z Kałdusa (tabl. XXI:1) znajduje się para niezdobionych „kulek” o nietypowym, ostroprofilowanym kształcie, osadzonych na żelaznym kabłąku. Analogiczne formy znane są z cmentarzyska w Börnicke

(E. Reinbacher 1963, tabl. 6:40b, 76:730a), zaś rozprzestrzenienie fibul z niezdobionymi, brązowymi kulkami zbliżone jest do zasięgu fibul z kulkami z krzyżem. Druga z zapinek z Kałdusa (tabl. XXI:2) wykonana jest w całości z brązu (poza żelazną osią na sprężynkę), a na półkulach widnieją ukośne krzyże, zakończone „strzałkami”, znajdującymi się w niewielkiej odległości od zakończeń ramion krzyża. Analogiczne formy grupują się przede wszystkim na Bornholmie i pojedyncze egzemplarze na Zelandii (J. Laursen 1984); datowane są na wcześniejszy odcinek fazy IIIa (J. H. Bech 1975; = IIA wg J. Martens 1997, s. 129). Odmienny typ reprezentuje zapinka z Nowych Dóbr (W. La Baume 1934, s. 102) w całości wykonana z żelaza, odpowiadająca kształtem kabłąka odmianie A-I. Ma ona 6-zwojową sprężynkę, a kulki przedzielone są łącznikiem z poprzecznym rowkiem (Kartoteka...), podobnym do tego, jaki występuje w tzw. *Korallenfibel*. Analogiczne fibule pochodzą z Bierutowa, pow. Oleśnica oraz Gradowa, pow. Nieszawa (A. Bieger 2003, s. 186–187, tabl. 83:5–6). Identycznie ukształtowane kulki z łącznikiem w postaci dwóch żeberek mają również zapinki z Niemiec Środkowych, zaliczane tam do form kulkowych, pomimo znacznego podobieństwa do długich fibul typu A (R. Müller 1985, tabl. 79:16; 81:15). Kształt kabłąka i długość nóżki kojarzą się z wczesnymi zapinkami z dużymi kulkami z kultury jastorfskiej współwystępującymi z klamrami jęczyczkowatymi i naszyjnikami z miseczkowatymi zakończeniami typu O (Th. Voigt 1968, s. 198) z LT C1. W skład zespołu z Thiessen oprócz wspomnianej zapinki wchodziła również krępa klamra jęczyczkowata. Należy więc sądzić, że zapinka z Nowych Dóbr może być podobnie datowana.

Jeszcze inaczej ukształtowana jest zapinka z Maruszy (Kartoteka...). Jest to wykonany całkowicie z żelaza okaz z dwiema spojonymi półkulami (płaskimi od spodu), z których pierwsza dotyka do długiej, 12-zwojowej sprężynki na osi; nóżka i kabłąk są wyraźnie rozdzielone do miejsca „zatopienia” w półkuli, a „pochewka” stanowi znaczną część zapinki, której całkowita długość wynosi 4,5 cm. Najbliższe analogie do tej fibuli znaleźć można wśród okazów skandynewskich (A. Bieger 2003, tabl. 18:7–8, 33:1, 63:5), aczkolwiek w przeciwieństwie do okazu z Maruszy prawie zawsze zdobionych. Podobieństwo dotyczy przede wszystkim, takich cech jak: forma półkul (płaskich od spodu) oraz ich położenie bezpośrednio przy sprężynce, długiej i osadzonej na osi.

Zestawienie 2. Fibule typów B, C oraz fibula podkowiasta(?) w kulturze oksywskiej; 1 – Rumia, wg M. Pietrzak 1987, tabl. 151; 2–7, 9–11 – Podwiesiek, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. LXXIII:197N/4, LXXV:209/5, XCVIII:294/3, LXXIV:205/1, XLIII:121/3, LXIX:142/5, XXXIV:78/6, LXXXVII:260/3, CXLIII:5; 8 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XVI:8; wszystko – żelazo.

Zestawienie 3. Fibule stopniowate (St) i kulkowe na ziemi chełmińskiej; stopniowate: 1 – Kałdus, Aneks A. 1, tabl. XXI:3; 2–7 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. LXXXVII:258/2, LXVI:158/3, LXXXVIII:271/2, LXII:149/3, LXXV:202/2, LXXXI:221/2; kulkowe: 1, 4 – Kałdus, Aneks A. 1, tabl. XXI:2, 1; 2 – Podwiesk, stan. 2 wg E. Bokiniec 2005, tabl. XXVII:214/6; 3 – Nowe Dobra, Aneks A. 1, tabl. XXVIII:luźne/1; stopniowate – żelazo; kulkowe: 1 – brąz, 2, 4 – brąz i żelazo, 3 – żelazo.

3.1.1.6. Fibule typu C (Zestawienie 2)

W przeciwieństwie do dużego zróżnicowania fibul odmian A-I i B-I, zapinki typu C są do siebie bardzo podobne. Cechą różnicującą jest tylko ukształtowanie fałdy nad sprężynką oraz długość fibuli. Do cech wspólnych należy: fałda nad sprężynką, analogiczna do fałd fibul typu F oraz K – i podobnie jak w ich przypadku – wykazująca dużą zmienność, krótka nóżka, płaski kabłąk zginający się (w większości przypadków) pod kątem ostrym w kierunku łożyska igły.

Podobnie jak w przypadku typu A i B, również wśród zapinek typu C wyróżniono formy długie (odmiana C-I) i krótkie (odmiana C-II).

3.1.1.6.1. Fibule odmiany C-I (Zestawienie 2)

Zapinki tej odmiany pochodzą z 27 grobów z Podwieska (53/5; 78/6; 133/3; 135/6; 142/3; 145/5; 148/3 (?), 167N/4; 195/3; 212/2; 230/4; 239/3; 273/3; 284/4 (?), 322/3; 325E/4; 340/2; 352/3; 355 (?)/3; 365/3; 380/3; 393/4; 401/4; 403/3; 404/3; 412/4 i 445/3).

W Podwiesku wszystkie zapinki odmiany C-I wykonane są z żelaznego drutu. Całkowita długość waha się w granicach od 8 do 11,4 cm.

Zapinki odmiany C-I znaleziono ponadto w Chełmnie (groby 6/1, 18; 1 egz. luźny³/*Graudenz* 2726), Czarnowie (1 egz./XIX:1), Grubnie (1 egz./XXII:1; Kartoteka...) i w Rządzu (Aa1/3 – 2 egz., B17-K, B34*-K, B50/1, 477/1, 524?-K, 617-K). We wszystkich przypadkach, w których opis jest dostatecznie szczegółowy, można stwierdzić, że podobnie jak w Podwiesku wykonano je z żelaznego drutu; ich długości wynoszą od 7,8 do 10,2 cm, a sprężynki są 4- i 6-zwojowe.

W jednym z grobów w Nowych Dobrach (XXI/1906) natrafiono na fragment żelaznej zapinki o płasko sklepionym kabłąku z fałdą nad sprężynką o górnej cięciwie. Być może stanowił on pozostałość po zapince typu C.

3.1.1.6.2. Fibule odmiany C-II (Zestawienie 2)

Do tej odmiany zaliczono fibule z ośmiu grobów z Podwieska (106/4, 119/5, 152N/2, 159/4 (?), 206/2 (?), 248/2, 260/3, 287/3) oraz z grobu z Chełmna-

Nowej Kępy Panińskiej (Kartoteka...) Wszystkie wykonane są z żelaznego drutu, mają krótkie, przypuszczalnie 4-zwojowe sprężynki, a ich długość waha się od 4,3 do 6,9 cm.

Z pozostałych stanowisk ziemi chełmińskiej znane są prawdopodobnie jeszcze dwie zapinki odmiany C-II, z których pierwsza miała 4,8 cm długości i 4-zwojową sprężynkę (Chełmno 47/3), a druga na pewno nie więcej niż 6–7 cm i 6-zwojową sprężynkę (Rządź 487*-K). Krótkie zapinki tej odmiany stanowią potwierdzenie zasady występowania obok form długich (A-I i B-I) ich krótkich odpowiedników. Zasadę tę stosuje się również do zapinek typu K (por. niżej krótkie zapinki wariantu K-Ic i K-IIb). Istnienie krótkich odpowiedników długich okazów sugeruje jednoczesność ich występowania. Dlatego, podobnie jak w przypadku wyżej wspomnianych typów, postanowiono wyróżnić odmianę C-II.

W przeciwieństwie do zapinek A i B, fibule typu C nie są znane z obszarów celtyckich i występują prawie wyłącznie w Europie Środkowej. Tylko bardzo nieliczne egzemplarze odkryto w Skandynawii (E. Ny-lén 1955b, s. 427; C. J. Becker 1990, tabl. 45:496). Na terenie kultury jastorfskiej, choć są odnotowywane, nie są tak liczne jak na ziemi chełmińskiej, co jest szczególnie widoczne przy porównywaniu wielkości obu obszarów (R. Müller 1985, s. 78–79; G. i S. Gustavs 1976, s. 105, 108; H. Seyer 1982, s. 68). Zapinki typu C z obszaru kultury przeworskiej także stanowią mały zbiór (T. Dąbrowska 1988, zest. 1, mapa 4, s. 18). W Karczewcu (T. Dąbrowska 1973) nie zarejestrowano ich w ogóle, w Wilanowie (J. Marciniak 1957, s. 141, tabl. LXII:8) i Kruszy Zamkowej (A. Kokowski 1989) – po jednej, mimo, że wystąpiły tam zapinki typu H, bardzo często współwystępujące z omawianymi fibulami. Do wyjątków należy współwystępowanie fibul odmiany C z odmianą B-I, a stosunkowo często spotyka się je z fibulami charakterystycznymi dla fazy A₂, takimi jak F (A. Kokowski 1989, s. 107), E (E. Kaszewska 1962, s. 21), K (W. Heym 1961, s. 164, ryc. 7:18–20, s. 165, ryc. 8:9–10; Podwiesk 322, 393; Grubno) czy nawet J (W. Heym 1961, ryc. 8:28–29). Na obszarze kultury jastorfskiej zapinki typu C odnotowywane są w zespołach z zapinkami typu G podobnie jak fibule typu F (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 17:66,3–4; ryc. 20:80, 2–3; ryc. 22:90, 2–3) i K (Th. Völling 1994, tab. 1).

Podając powyższe przykłady celowo pominęłam zapinki typu H, ponieważ dość częste ich współwystępowanie z zapinkami odmiany B-I (w szczególności wariantu B-Ic) świadczyć może o ich wcześniejszej

³ Typ określono według sporządzonego przez K. Florkowskiego rysunku, znajdującego się w archiwum MG.

metryce. Właśnie ze względu na zespoły z fibulami typu H i drucikowatymi formami odmiany B-I (B-Ib), należałoby raczej przyjąć wcześniejsze, niż uznawano do tej pory pojawienie się fibul typu H

rakter zespołów z zapinkami typu C, potwierdzony dodatkowo przez obecność zapinek stopniowatych i klamer zawiaskowych na ziemi chełmińskiej.

Tabela 5. Współwystępowanie zapinek odmian C-I i C-II z pozostałymi fibulami.

	A-Ie	B-Id	St-I i II	K-Ic	H	K-IIb	**PL	K-Ia
Pd119	C-II							
Pd167N		C-I						
Pd404			C-I					
Pd159			C-II		C-II			
Grubno			C-I	C-I				
Pd106					C-II			
Pd322					C-I	C-I		
NKP*							C-II	
Pd393								C-I
Pd53								

*NKP – Chełmno-Nowa Kępa Panieńska, **PL – zapinka o konstrukcji późnolateńskiej

(por. rozdz. 3.1.1.2.1). Pozostaje jednak zadać pytanie – jak wczesne? Zwyczaj jednoczesnego używania zapinki długiej i krótkiej stosunkowo często obserwujemy w przypadku fibul odmian B-I, które współwystępują z H i A-II bądź B-II oraz zapinek typu C, występujących razem z H i G, co może świadczyć o przejściu przez fibulę C funkcji poprzedzającej ją długiej fibuli B-I. Dopuszczalna jest jednak również druga możliwość, że bardzo rzadkie współwystępowanie fibul B-I i C świadczy o ich wykluczaniu się tylko w stroju, a nie w czasie. Wówczas słuszne jest stwierdzenie, że przynajmniej wariant B-Ic i typ C współistniały jeszcze w początkach horyzontu fibul typu H. Wydaje się jednak, że poszczególne formy długich zapinek rzeczywiście następują po sobie, jedynie nieznacznie się zazębiając (B-I → C → K), a krótkie zapinki odmian A-II, B-II i H współwystępują z formami zarówno wcześniejszymi (A-I, B-I), jak i późniejszymi (stopniowate, C i K).

Przyjmuje się powszechnie, że zapinki typu C pojawiają się już w fazie A₁, aczkolwiek dopiero w jej młodszym stadium (tab. 5). Fibule te, współwystępujące z zapinkami właściwymi zarówno dla LT C2, jak i LT D1, na obszarze kultury jastorfskiej spotykane są z taśmowatymi klamrami o zaczepie zwiniętym w uszko, charakterystycznymi dla LT C2 i z klamrami ze skuwką, współwystępującymi z fibulami typu K (np. G. i S. Gustavs 1976, ryc. 5:9; ryc. 10:29; ryc. 17:66). Tak więc i tam widoczny jest przejściowy cha-

3.1.1.7. Fibule typu D (Zestawienie 4)

W grobach 5/3, 129/4 i 140/2 w Podwiesku odkryto po jednej zapince typu D, o długości 5,5 do 6,5 cm, wykonanej z żelaznego drutu, z 4-zwojowymi sprężynkami i dolną cięciwą. W zapince z grobu 129 nóżka łączy się z kabłąkiem za pomocą pierścienia zdobionego dwoma żłobkami. Kształt kabłąka fibuli z grobu 5 jest identyczny jak u zapinek typu C; dobra analogia pochodzi z Pruszcza Gdańskiego (M. Pietrzak 1997, tabl. XXII:77, 2).

Poza Podwieskiem na ziemi chełmińskiej dwie zapinki typu D znane są z Chełmna (106/2, 130)⁴ oraz po jednym egzemplarzu z Nowych Dóbr (Kartoteka...) i Papowa Toruńskiego (tabl. XXIX:lż/1).

Zasięg zapinek tego typu na terenach oksywskich jest podobny jak w przypadku typów wcześniejszych, ale intensywność ich występowania, zwłaszcza w rejonie Zatoki Gdańskiej, jest wyraźnie większa (datowanie i rozprzestrzenienie por. 3.1.1.8.).

3.1.1.8. Fibule typu E (Zestawienie 4)

W Podwiesku wystąpiły tylko trzy częściowo zniszczone zapinki tego typu (68/4, 349/7, 367/4). Wykonane są z żelaznego drutu, mają 4-zwojowe sprężynki

⁴ Wg W. Łęgi, J. Kostrzewski wymienia tylko grób 106.

o właściwej wyłącznie dla tego typu dużej średnicy oraz dolne cięciwy. Długość jedynej, zachowanej w całości zapinki wynosi 5,5 cm, pozostałe zaś, zachowane obecnie fragmentarycznie, najprawdopodobniej miały pierwotnie 7–8 cm.

Na ziemi chełmińskiej na fibule typu E natrafiono jeszcze w Chełmnie (grób 1??, 14, 120/2, 183; 1 egz. Łz/*Graudenz* 2603) i w Rządzu (grób B 22*-K, 430*). Ich długość wynosiła od 6 do 9,3 cm, a sprężynki były 4-zwojowe. W grobie 1 z Chełmna zachował się fragment żelaznej fibuli o długości 4,6 cm (Kartoteka...), której kabłąk był łagodnie sklepiony, a sprężynka miała znaczną średnicę, co charakteryzuje zapinki typu E. W stosunku do cięciwy jednego z egzemplarzy z Chełmna (grób 120) W. Łęga (1938, s. 31) używa określenia, iż *okręcona jest o kabłąk*, co mogłoby sugerować istnienie jakiejś nietypowej konstrukcji. Jednak rysunek, sporządzony przez J. Kostrzewskiego (Kartoteka..., *MfVI* b 363) jednoznacznie potwierdza obecność typowej dolnej cięciwy.

Łącznie zbiór zapinek typów D i E w kulturze oksywskiej obejmuje aż 41 (42?) egzemplarzy (w tym 16 lub 17 z ziemi chełmińskiej). Na obszarach nieceltyckich nie spotyka się ich ani z fibulami typowymi dla fazy A₁, ani dla fazy A₃. To samo dotyczy kultury oksywskiej: w Podwiesku znaleziono je z fibulami G i K-IIb (groby 68 i 349), podobnie jak na pozostałym obszarze kultury oksywskiej (J. Kostrzewski 1919, s. 258), a także z wiadrem typu E.20 (J. Wielowiejski 1985, s. 255) oraz fibulami odmian A-II? (J. Kostrzewski 1919, s. 258) i L-II (M. Pietrzak 1987, tabl. LIII:17a). W kulturze przeworskiej wydają się mieć wcześniejszą metrykę, gdyż występują z zapinkami typów C, H i F (T. Dąbrowska 1988, zestawienie 1 i 2, s. 29), właściwych starszemu odcinkowi fazy A₂. Dla typu D istnieje również data bezwzględna z Manchingu w oparciu o analizę dendrochronologiczną (R. Gebhard 1991, s. 86 za: Endert van 1987, s. 67–71) – 104 ± 10 r. p.n.e. Znajdowane są one licznie na celtyckich oppidach w LT D1 (J. Břeň 1964, s. 208–211; R. Gebhard 1991, s. 20, 86; tabl. 39–41). Na obszarze kultury jastorfskiej zapinki te spotyka się sporadycznie i tak np. w dorzeczu Haweli i Sprewy odkryto zaledwie trzy egzemplarze, co w porównaniu z 66 zapinkami typu G (H. Seyer 1982, s. 68), stanowi ilość śladową. W związku z powyższym oraz na tle znacznego udziału tych zapinek w Wilanowie (J. Marciniak 1957, s. 141, tabl. IX:5?; XLV:51, 10; LXVIII:6; LXXX:88, 7; LXXXV:9), należy przypuszczać, że docierały one na północ z oppidów celtyckich szlakiem nadwiślańskim. Trzeba tu jednak podkreślić, że poza

Wilanowem, również w kulturze przeworskiej formy te są rzadko spotykane. W tym kontekście zwraca więc uwagę ich skupisko u ujścia Wisły. Taki rozkład, tzn. duża ich liczba z jednej strony na oppidach celtyckich, a z drugiej – u ujścia Wisły, wskazywałby na docelową wymianę handlową pomiędzy wspomnianymi społecznościami, z pominięciem etapów pośrednich.

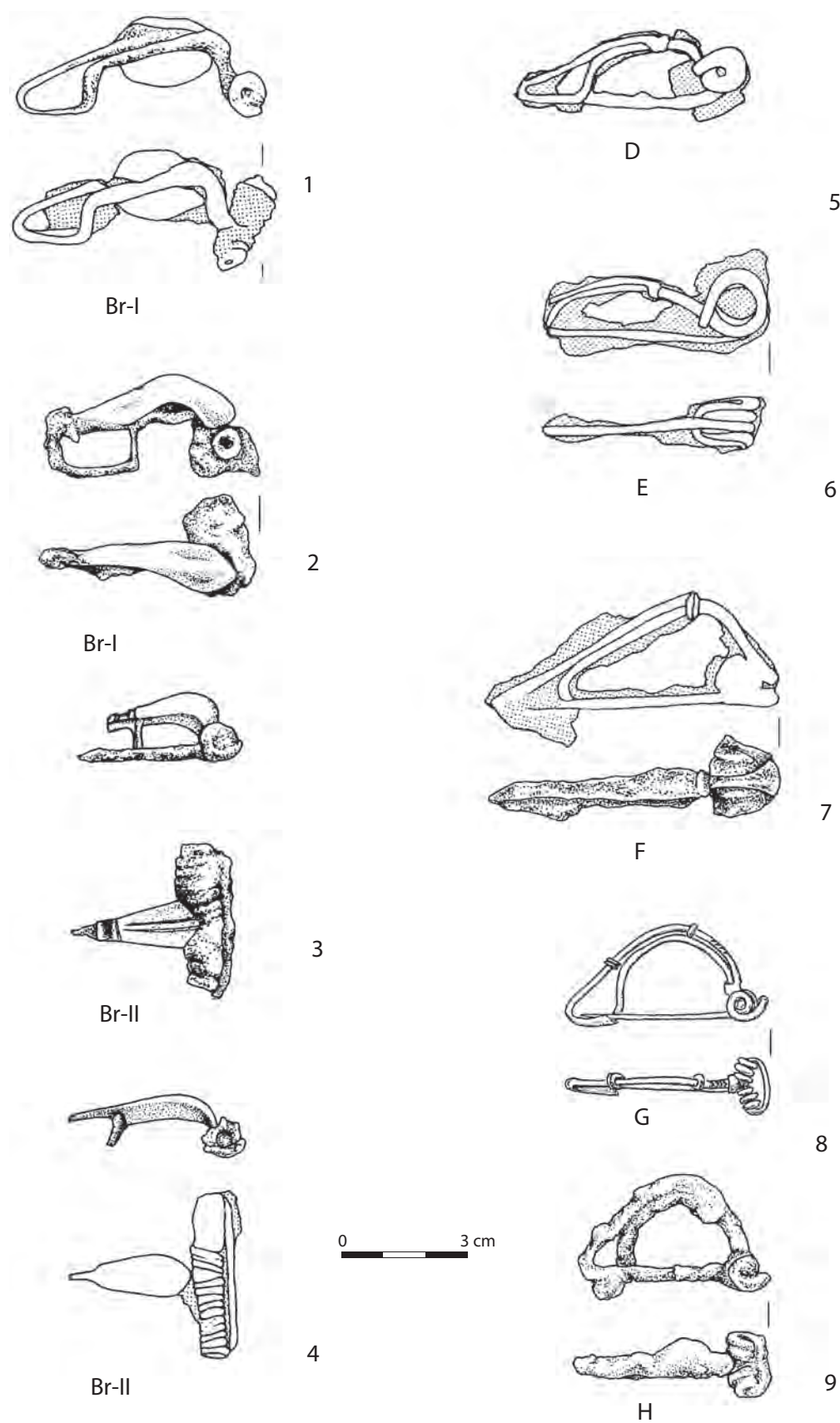
3.1.1.9. Fibule typu F (Zestawienie 4)

W Podwiesku wystąpiły tylko w dwóch grobach (111/2 i 138/3). Na ziemi chełmińskiej odkryto je jeszcze w Rządzu (groby 511/1, 544, 432*, 538*; 1 egz. luźny – *Anger* 359*). Wykonane są z żelaza, podwieskie mają sprężynki 4-zwojowe, te z Rządza 5- i 6-zwojowe, wszystkie zaś mają górne cięciwy. Długości wahają się od 6 do 9 cm. Na pozostałych obszarach kultury oksywskiej typ ten również reprezentowany jest przez pojedyncze okazy.

Obszarem szczególnej ich koncentracji i zapewne miejscem powstania (A. Maciałowicz 2006, s. 304–305) jest Brandenburgia, gdzie są znacznie częstsze od typu K, porównywalne z zapinkami B-I i G (H. Seyer 1982, s. 68). Zapinki typu F występują w Brandenburgii w podobnych układach jak w kulturze oksywskiej fibule typu K, tj. z fibulami H, a zdecydowanie częściej z fibulami G, np. w Geltow-Wildpark (H. Seyer 1970, s. 150–158, ryc. 8:44d-f; 127f-g; ryc. 12:50b, d; ryc. 17:129d-f; ryc. 18:135c-e). Zapinki typu H częściej towarzyszą fibulom B-Ic i C (Th. Völling 1994, tab. 2), można więc przypuszczać, że fibule typu F pojawiają się już w tym horyzoncie.

3.1.1.10. Fibule typu G (Zestawienie 4)

Fibule typu G (typ J wg R. Beltza, 1911) są szczególnie częste na cmentarzysku w Podwiesku, skąd pochodzi aż 19 egzemplarzy (8/5, 13/5, 15/8, 38/4, 40/3?, 68/5?, 71/5, 77/4, 85/4, 5, 86/5–6, 193/3, 274/2, 304/2–3, 343/3, 358/2, 413/4). Z ziemi chełmińskiej znane są jeszcze tylko pojedyncze okazy: z Chełmna (grób 112/2), Kolenka? (por. aneks A. 1) i Zakrzewa oraz kilka z Rządza (groby 436/2, 559/1, 610, 487*). Mało prawdopodobna jest przynależność do tego typu fibuli z grobu 487 z Rządza (por. 3.1.1.11. i aneks A. 3). Z pozostałych stanowisk kultury oksywskiej, poza Nowym Targiem i stanowiskiem 10 w Pruszczu Gdańskim, skąd pochodzą po 3–4 okazy, znane są tylko pojedyncze egzemplarze, głównie znad

Zestawienie 4. Fibule z brązową koszulką na kabłąku i typów D, E, F, G, H na ziemi chełmińskiej; 1-9 – Podwiesiek, stan.2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. XCIII:270S/3, XCI:265/4, LXXVII:216/2, CXLV:414/4, LV:129/4, CXXVII:367/4, XLVI:111/2, XXXII:71/5, LXXIV:198/3; 1-4 – brąz i żelazo, 8 – brąz, pozostałe – żelazo.

dolnej Wisły i Zatoki Gdańskiej (W. Heym 1961, ryc. 7:12; M. Pietrzak 1997, tabl. II:10, 3; LXXXII:242, 2; LXIII:177, 1; CXXVI:423; H. Machajewski 1984, ryc. 3:4; tenże 2001).

Jedna z brązowych zapinek z Podwieska (274/2) ma niezwykle rzadką w tym typie dolną cięciwę, spotykaną niekiedy wśród fibul ze Szwajcarii (E. Ettliger 1973, typ 3). Od form typowych różni się również obecnością 3-zwojowej sprężynki, co z kolei nasuwa przypuszczenie o naprawie z wykorzystaniem czwartego zwoju do wykonania nowej cięciwy; w takiej sytuacji byłoby to więc tylko przypadkowe podobieństwo do zapinek alpejskich, nie wynikające z ich naśladowstwa czy importowania. Z kultury jastorfskiej i z kręgu oksywsko-przeworskiego brak dla niej analogii.

Pozostałe fibule typu G należą do form typowych: wszystkie wykonane są z brązowego drutu, ich długość waha się od 3,2 do 5,1 cm, sprężynki w większości przypadków są 4-zwojowe, a w pięciu 6-zwojowe; w czterech zapinkach sprężynki nawinięto na oś. Dwa egzemplarze mają ornament jodełkowy na zakończeniu nóżki (71/5 i 413/4), cztery – po jednym (15/8, 77/4, 86/5, 193/3), a dwa następne – po dwa poprzeczne nacięcia na uchwycie mocującym nóżkę do kabłąka (13/5, 343/3), a fibula z Chełmna – kilka takich nacięć. Większość fibul typu G z Podwieska jest niestety zachowana fragmentarycznie, z racji nadtopienia lub uszkodzenia mechanicznego, nie można więc stwierdzić ile okazów rzeczywiście miało pierścienie na nóżce. Pojedyncze zachowały się na jedenastu egzemplarzach (Podwieska 13/5, 15/8, 38/4, 304/2, 343/3, 358/2 i 413/4; Chełmno 112/2; Kolen-

ko; Rządź 436/2, 559/1), a dwa na dwóch dalszych z Podwieska (71/5 i 86/6).

Największe skupisko tych fibul znamy ze środkowych Niemiec od Lasu Turyńskiego poczynając, na Haweli kończąc (R. Bockius, P. Łuczkiwicz 2004, s. 26–32). Dalej na północ nie są już tak licznie (H. Seyer 1982, s. 68–69). W kulturze jastorfskiej w zapinkach typu G wyróżniają się dwie podstawowe odmiany: z kabłąkiem pogrubionym, o przekroju kolistym i z kabłąkiem taśmowatym. Z Podwieska znamy tylko pierwszą z tych odmian. Zapinki obu odmian występują w kręgu jastorfskim z zapinkami typu C, F i K, a sporadycznie z zapinkami B-Ic (Th. Völling 1994, tab. 1). W Brandenburgii, podobnie jak na ziemi chełmińskiej, spotyka się je także w zespołach z fibulami typów M i N (R. Seyer 1976, ryc. 19). Z kultury oksywskiej znamy tylko pierwszą z tych odmian; krótkie są również sprężynki fibul, składające się zazwyczaj z czterech, a nie sześciu zwojów. Większa ilość pierścieni na nóżce jest właściwa dla form produkowanych na obrzeżach osadnictwa celtyckiego, a fibule bez lub z pojedynczymi pierścieniami, co odpowiada formom oksywskim, skupiają się przede wszystkim na Nizinie Niemieckiej (Th. Völling 1994, s. 153–154). Koniec użytkowania omawianych fibul w obu kulturach ma miejsce w przybliżeniu w tym samym czasie – w początkach LT D2, kiedy występują z zapinkami typu M, aczkolwiek sporadycznie (tab. 6). Moment ich pojawienia się, a zwłaszcza upowszechnienia, jest u nas późniejszy, gdyż między Odrą i Łabą, częściej niż w kulturze oksywskiej występują z zapinkami o konstrukcji środkowolateńskiej (Th. Völling 1994, tab. 1), a nad dolną Wisłą liczniej spotyka się je dopiero z zapinkami o konstrukcji późnolateńskiej bądź pewnie datowanymi na fazę A₂ (J. Kostrzewski 1919, s. 260; M. Pietrzak 1997, tabl. LXIII:177, 1; Podwieska 13, 15, 68, 71, 358, 413) i horyzont A₂/A₃ (Podwieska 85, 86). Znaczący wydaje się więc fakt wystąpienia najwcześniejszej zapinki typu G z Podwieska z zapinką stopniową (grób 193), co wskazuje na kierunek wczesnych powiązań ziemi chełmińskiej z kręgiem jastorfskim. Przyjąć można zatem, że fibule te docierały do ludności kultury oksywskiej z terenów Brandenburgii, szlakiem nadnoteckim, przez Kujawy (E. Kaszewska 1962, tabl. XXXII:3; A. Kokowski 1989, ryc. 41:11, 12).

Tabela 6. Współwystępowanie zapinek typu G z pozostałymi fibulami na ziemi chełmińskiej.

	A-IIa	St-II	E	K-Ia	K-Ib	K-III	M
Pd8	X						
Pd193	X	X					
Pd68			X				
Pd15				X			
Pd358					X		
Pd413					X		
Pd13						X	
Pd71						X	
Pd85						X*	
Pd86						X*	
Pd38							X

* zapinki K-IIIb

3.1.1.11. Fibule typu H (Zestawienie 4)

Za zapinki typu H uznano żelazne egzemplarze o krótkiej partii nadłożyskowej nóżki i o półkuliście

sklepionym kabłąku, który przechodzi w łożysko igły pod kątem prostym (por. zapinki odmiany A-II). Ich kształt jest bardzo zbliżony lub identyczny z tym, jakim charakteryzują się zapinki typu G – można je określić jako żelazne odpowiedniki tych brązowych fibul.

W Podwiesku 23 zapinki tego typu wystąpiły w 18 grobach (17/7, 42/5, 44/5?, 80/2–3, 88/2–3, 106/3, 159/3, 198/3–4, 208/3, 320/4, 322/5, 370/3, 376/3, 381/2, 388/ 3–4, 391/4–5?, 406/3 i 411/2). Mają na ogół 4-zwojowe sprężynki, poza jedną 6-zwojową z grobu 44. Wszystkie są krótkie: 10 zapinek ma poniżej 4 cm długości, pozostałe około 4,5–5 cm. Jedna z zapinek (88/2) zbliżona jest do odmiany D, a druga do typu A.

Z Maruszy (Kartoteka...) i Nowych Dóbr (5/1905) znane są pojedyncze egzemplarze typu H, zaś fibula z grobu 142 z Chełmna została przez Łęgę (1938) zaliczona do odmiany A. Ma ona 3,7 cm długości i 4-zwojową sprężynkę.

W katalogu cmentarzyska w Rządzu w grobie 487 S. Anger wymienia dwie żelazne zapinki, a R. Hachmann – jedną żelazną typu H i jedną brązową typu G. Katalog S. Angera jest podstawowym źródłem informacji, dlatego klasyfikację R. Hachmanna należy uznać za pomyłkę (487/1). W kulturze oksywskiej poza Podwieskiem omawiane fibule są nieliczne – brak ich np. na tak dużym cmentarzysku jak Rumia, gdzie nie wystąpiły również fibule typu C.

Odmienny obraz rysuje się w kulturze przeworskiej, gdzie fibule typu H stanowią bardzo liczną grupę znalezisk, współwystępującą dość często z typami B, C i K, a nawet miseczkowatymi (T. Dąbrowska 1988, s. 19–21; 1997, tabl. XV:28/1–2, CL:330/1–3). Na obszarze kultury jastorfskiej ich frekwencja jest stosunkowo niska (R. Bockius, P. Łuczkiwicz 2004, s. 26–32). Spotyka się je prawie trzykrotnie rzadziej niż zapinki typu G (H. Seyer 1982, s. 68; R. Müller 1985, s. 79–80). W przeciwieństwie do fibul typu G, skupiają się prawie wyłącznie w Brandenburgii (Th. Völling 1994, s. 160). W kulturze jastorfskiej fibule typu H współwystępowały z fibulami typów A, B, C, F, D i G. Z zapinkami o konstrukcji późnoloteńskiej znaleziono je tylko czterokrotnie (Th. Völling 1994, s. 160–161). Przykład Podwieska może świadczyć, że w kulturze oksywskiej zapinki typu H używano nieco dłużej niż to miało miejsce w kulturze jastorfskiej, ponieważ w pierwszej z wymienionych kultur relatywnie częściej występują one z zapinkami typu K, co upodabnia te tereny do obszaru kultury przeworskiej. Nigdy jednak nie odno-

towuje się ich w zespołach z fazy A₃, w przeciwieństwie do zapinek typu G czy K, spotykanych jeszcze w jej początkach (tab. 6–7). Wydaje się zatem, że główny okres ich używania w kulturze oksywskiej przypada na horyzont A_{1b}–A_{2a}.

Tabela 7. Współwystępowanie zapinek typu H z pozostałymi fibulami na ziemi chełmińskiej.

	A-IIb	St-II	C-II	C-I	K-II	K-Ia	K-Ic	K
Pd320	×							
Pd208	×							
Pd159		×	×					
Pd106			×					
Pd322				×	×			
Pd17					×			
Pd80						×		
Pd42							×	
Pd370								×

3.1.1.12. Fibule typu I

Z ziemi chełmińskiej znamy je tylko z dwóch grobów z Nowych Dóbr, stan. 20 (13/1905-K, 5/1907-K). Pierwsza miała długość 7,3 cm, natomiast druga 5 cm. Okaz z drugiego z wymienionych pochówków współwystąpił z zapinką typu O, co pozwala potwierdzić późne datowanie tych fibul, zwanych również hano-werskimi lub longobardzkimi. Jednak zapinkę z grobu 13/1905 odkryto razem z fibulą o konstrukcji środkowoloteńskiej, co z kolei może lokować ten zespół jeszcze w fazie A₂, i to prawdopodobnie wcześniej niż w kulturze przeworskiej, gdzie pojawiają się u schyłku fazy A₂ i występują nadal w fazie A₃ (T. Dąbrowska 1988, s. 200–201), współwystępując z fibulami typów J, K, L, M-a i N-a wg Th. Völlinga (1994, s. 177). Najliczniej spotyka się je na obszarze dolnej Łaby po Szlezwig Holsztyn. Na obszarze oksywskim znaleziono je na dziewięciu cmentarzyskach (R. Hachmann 1957, mapa 3; M. Pietrzak 1987, s. 85; A. Strobin 2007). Z terenu kultury przeworskiej pochodzi tylko jeden egzemplarz, co znamienne, znaleziony w Boruszynie (północna Wielkopolska), tak jak wiele innych elementów pochodzenia jastorfskiego (Th. Völling 1994, s. 174, ryc. 10). Poza północno-zachodnim obszarem kultury jastorfskiej, gdzie datowane są przez H. Hingsta na fazę IIc (1964), spotykane są dość licznie na Gotlandii (E. Nylén 1955a, s. 301, ryc. 113–114, 120, 122), gdzie przyjmują lokalne formy, charakteryzujące się m.in. obecnością azurów (!) w pochewkach.

3.1.1.13. Fibule typu J (Zestawienie 8)

W Podwiesku wystąpiły jako element wyposażenia przypuszczalnie trzech pochówków (36?/5, 53?/6, 84/3). Zapinka z grobu 84 ma 6,6 cm długości i podobnie jak fibula z grobu 36 – dolną cięciwę. Taśmowaty kabłąk fibuli z grobu 84 zdobiony jest typowymi dla form miseczkowatych przykrawędnymi liniami rytymi.

Na ziemi chełmińskiej najwięcej fibul odmiany J, bo aż 12 (13?) znaleziono w Rządzu (Ac5?/2, C3/1, Ab12 – 2 egz., G2 – 2 egz., 8??-K, 256/1, 333/2–3 – 3 egz., 444/11, 640 – 2 egz.), nieco mniej w Chełmnie (36, 104, 113/1, 150, 157) i Papowie Toruńskim (tabl. XXIX:lż/3–5). W stosunku do fibul spoza Podwieska (poza zapinkami z Papowa Toruńskiego) informacje jak zwykle są niepełne. Nawet zazwyczaj precyzyjny w opisie W. Łęga ogranicza się tutaj do podania ich długości i tego, że wykonane zostały z żelaza. Fragmenty zapinek z grobów 36 i 104 określono jako typ J za sprawozdaniem K. Florkowskiego (1890), który określa je jako muszlowate, znane później jako miseczkowate. W. Łęga opisując inwentarze tych grobów nie podaje typów występujących w nich zapinek. Jako górną, określa W. Łęga cięciwę zapinki z grobu 150, jednak rysunek wykonany przez J. Kostrzewskiego wyraźnie uwidacznia cięciwę dolną i takie cechy budowy, które pozwalają jednoznacznie przyporządkować ten okaz do typu J (Kartoteka...; *Graudenz* 3075). Jedyny okaz z Chełmna, zachowany w całości, miał długość 5,4 cm. Do kategorii miseczkowatych W. Łęga zaliczył również zapinki z grobów 27, 141 i 150 z Chełmna. Zapinka z grobu 27 jednak nie ma miseczki (27/2), lecz trapezowato rozszerzający się, taśmowaty kabłąk nakrywający sprężynkę. Taka konstrukcja jest rzadko spotykana, lecz zalicza się ją do typu Nauheim (por. niżej). Została zresztą przez W. Łęgę określona jako *nauheimska* czyli *miseczkowata* (W. Łęga 1938, s. 15). Do tej kategorii W. Łęga zaliczył również zapinkę z grobu 141, ponieważ jednak zaznaczył, że ma ona górną cięciwę, wysoce prawdopodobna jest jej przynależność do lokalnego wariantu fibul K-IIIb. Równie skromne są dane dotyczące fibul z Rządza: były żelazne, ich długości wahały się od 4 do 10 cm i tylko w czterech przypadkach wiadomo, że sprężynki były 4-zwojowe, a o fibulach z trzech grobów (G2-K, 256/1 i 333/2–3), że były zdobione przykrawędnymi liniami. Oprócz pewnych zapinek typu J, w jednym z grobów w Rządzu (8) wystąpił okaz (narysowany tylko z profilu – Kartoteka...), którego kształt kabłąka i pochewki jest identyczny

jak w zapinkach typu J albo Nauheim, jednak cięciwa była najprawdopodobniej górna.

Na ziemi chełmińskiej zapinki typu J mają długość od 4 do 10 cm, część ma pochewki ramowate, część ażurowe, wszystkie mają dolne cięciwy i wykonane są z żelaza. Tak samo często znajdowane są w grobach z bronią (Podwiesk 36, Chełmno 157, Rządz C3, 256, 444), jak z pochówkami o wyposażeniu kobiecym, tj. z przęślikami, nożykami sierpikowatymi oraz igłami (Podwiesk 84, Chełmno 104, Rządz Ab12, 333, 640), podczas gdy w kulturze przeworskiej występują głównie w grobach kobiecych (T. Dąbrowska 1988, s. 31). Spotyka się je na Mazowszu, w grupie tynieckiej (T. Dąbrowska 1988, s. 124; 1996a, ryc. 2) i na Kujawach (E. Bokiniec 1999a, ryc. 8:11/1–2); i, podobnie jak zapinki typu Nauheim, łączy się ich rozprzestrzenienie ze szlakiem nadwisłańskim.

Najliczniej rozpowszechnione są na obszarach celtyckich, gdzie wykazują znaczne zróżnicowanie (J. Břeň 1964; P. Gleischer 1987). Okazy znane z kultur przeworskiej i oksywskiej pochodzą z oppidów czeskich i morawskich, na co wskazuje ich usytuowanie wzdłuż Wisły (T. Dąbrowska 1996a, ryc. 2).

Dane z ziemi chełmińskiej, pozwalające odnieść się do ich pozycji chronologicznej w większości przypadków nie są dostatecznie precyzyjne. W grobie z Podwieska (36) była to zniszczona fibula, której przynależność typologiczna do typu J jest niejednoznaczna, a wystąpiła z zapinkami typu K i L-II. Ani nożyki sierpikowate, ani igły nie stanowią dostatecznie dokładnego wyznacznika chronologicznego, gdyż występują zarówno w fazie A₂, jak i A₃. Nieco dokładniejsze jest datowanie na podstawie typów przęślików, gdyż formy odmian Ia i Ib, które współwystąpiły z zapinkami typu J znajdowane są przede wszystkim z zapinkami typów A.18, M, N i O. Wydaje się jednak, że najściślej metrykę omawianych tu zapinek określają umba. Pomimo wystąpienia w pięciu grobach z bronią, zapinki miseczkowate nigdy nie towarzyszyły formom z przedłużonym kolcem, podczas gdy dwukrotnie umbom B.5 i B.6, co wskazuje na wcześniejszą pozycję chronologiczną, niż w zachodnim zasięgu kultury oksywskiej, gdzie typ J zapinek współwystępuje z fibulami z typu M i N (R. Wołągiewicz 1965, Warszkowo, grób 202, 135). Ponadto trzy spośród grobów z bronią z tymi zapinkami należały do kategorii jamowych, a dwa do popielnicowych. W świetle prawie stuprocentowego udziału pochówków popielnicowych wśród grobów z bronią fazy A₂ i prawie stuprocentowej frekwencji pochówków jamowych w tej kategorii, teza o przej-

ściowym charakterze grobów z zapinkami typu J zyskuje kolejną przesłankę na swoje potwierdzenie. Fibule miseczkowate w kulturze przeworskiej są pewnie datowane niż te z ziemi chełmińskiej, wyznaczając tam fazę przejściową pomiędzy odcinkiem A₂ i A₃. Ze względu na problematyczny charakter źródeł z ziemi chełmińskiej nie ma podstaw do uznania ich za wcześniejsze od form pojawiających się na obszarze przeworskim. Prawdopodobniejsze jest nawet późniejsze ich upowszechnienie w zachodniej części obszaru kultury oksywskiej, o czym świadczy przypadek Warszkowa a także Rządza, w których zapinki miseczkowate i zabytki typowe dla fazy A₃ są zdecydowanie liczniej reprezentowane niż w Podwiesku.

3.1.1.14. Fibule typu K (Zestawienie 5 i 6)

Dwie żelazno-brązowe i sześćdziesiąt siedem żelaznych zapinek typu K zarejestrowano w sześćdziesięciu dwóch grobach w Podwiesku (7/3?, 13/3, 15 (?) /7, 16/6, 17/6, 31/5, 32/5, 34/2-3, 36/3, 42/4?, 52/3, 56/4, 62/4?, 71/6, 79/3-4?, 80/4?, 85/6, 86/3-4?, 87/6, 99/2, 100/4?, 104/1, 113/3, 114/2, 121/5?, 124/2, 131/3, 166/2, 227/3?, 299W/4-7, 300B/6, 305/3, 307/8, 308/6, 311/3, 322/4, 333/2?, 338/3, 342/4, 345/5, 349/6, 350/5, 354S/6-7?, 358/3, 362/2, 370/4?, 371/3, 393/5, 405/3, 407/2, 409/4, 410/5, 413/5, 414/2?, 415/8, 417/5, 422/2, 426/3, 432/2, 434/4-5, 436/3).

Dalsze 22 (?) egzemplarze pochodzą z Chełmna (15/1, 37, 43, 51, 134, 136/3, 141 - 2 egz., 143, 149/4, 150?, 154/2-3 - 2 egz., 158/1 - 2 egz., 185/2, 195-2 egz., 4? egz. *łz/Graudenz* 2635, 2639, 2642, 2741). To samo dotyczy Rządza, skąd pochodzą 42? zapinki (B45/1, B48, B64/1, Ab7, C4, 131/1-2 - 2 egz., 137/1, 141/1, 149, 151, 163 - 2 egz., 170, 428 - 2 egz., 461, 470/1, 474/1, 499, 504, 551, 557, 561 - 2 egz., 602?-K, 612, 613/1, 623, 646, 680 - 3 egz., B22*, B32*, B53*, B57*, 145*, 429*, 555*, 556*, 678*; 3 egz. *łz/XXXV:2, XL:łz/1*). W toruńskim Muzeum Okręgowym zachowały się jeszcze okazy z Brodnicy-Michałowa (1/1) i Papowa Toruńskiego (tabl. XXIX:łz/2), dalsze (zaginione i znane tylko z literatury) pochodzą z Grubna (Kartoteka...) i Nowych Dóbr, stan. 20 (17/1905, 2/1909, 15/1909, 1 egz. *łz*). Poza tym fibule typu K są liczne na cmentarzyskach nad dolną Wisłą i Zatoką Gdańską; w zasadzie brak ich na Pomorzu Środkowym i na pozostałych obszarach kultury oksywskiej.

Większość zapinek z Podwieska jest bardzo mocno skorodowana. Zdjęcia rentgenowskie ujawniają na

ogół ramowaty kształt pochewki, która tylko w trzech przypadkach jest ażurowa (Podwiesk 16/6, 311/3 i 409/4). Część zapinek na załamaniu kabłąka ma podwójne linie ryte (Podwiesk 32/5, 100/4, 166/2), część pierścienie (Podwiesk 87/6, 99/2, 104/1?, 299/6-7, 311/3?, 322/4, 354N/6, 371/3 i 413/5?), które na skutek zniszczenia są słabo czytelne. Nieczęsto można też określić dokładny kształt fałdy nad sprężynką. Prawdopodobnie tylko sześć zapinek (Podwiesk 71/6, 354/7 i 405/3; Chełmno 195-K; Grubno-K; Rządza 474/1-K) miało jedynie nieznacznie poszerzoną górną partię kabłąka. W innych przypadkach fałdy są ukształtowane trapezowato (Podwiesk 299/5, 307/8, 333/2 i 371/3?, 432/2; Chełmno 51-K, 154/2; Grubno-K, Rządza B32-K, B48-K, 131/2-K, 145-K, 428-K, 461-K, 556-K, 557-K, 623-K, 680-K) lub przy główce rozszerzają się „sierpowato”, w sposób mniej lub bardziej zbliżony do miseczek fibul typu J (Podwiesk 16/6, 32/5, 36/3, 52/3, 166/2, 299/6, 311/3?, 342/4, 393/5; Chełmno 15/1, 149/4, 185/2; Marusza-K; Nowe Dobra, 2/1909-K, 15/1909-K, 1 egz. *łz-K*; Rządza B57-K, 131/1-K, 149-K, 170-K, 499-K, 613/1-K, 680-2 egz.-K; 1 egz. */XXXV:2 - Anger* 479-K). Z kolei kabłąk zapinki z jednego z grobów w Chełmnie (136/3) rozszerza się kolisto, co również upodabnia ją do form miseczkowatych (Kartoteka...). Interesujące rozwiązanie konstrukcyjne występuje w trzech zapinkach (Podwiesk 299/7, 345/5 i 409/4?): sama fałda jest pogrubiona i tworzy pionowo opadającą płytkę o wysokości 2-3 mm. W czterech innych fibulach (Podwiesk 114/2 i 300B/6; Chełmno 154/3; Rządza B64/1-K) płytką jest szeroka i prostokątna.

Fibule typu K w kulturze oksywskiej należą do najliczniej reprezentowanych zapinek. Mimo jednolitej konstrukcji (górną cięciwą, fałda nad sprężynką), sposób załamania kabłąka wykazuje dużą różnorodność: może być wysoki i trójkątny (odmiana K-Ia) lub bardzo łagodnie zaokrąglony (K-IIIb). Fałda nad sprężynką - stały element konstrukcyjny wszystkich fibul typu K - może być różnie ukształtowana: od fałd płaskich, sierpowatych, najsilniej nawiązujących do miseczkowatych, aż po zgięty nad sprężynką pod kątem ostrym, nie pogrubiony, lecz rozszerzający się trapezowato kabłąk. W obecnym opracowaniu nie posługuję się typologią A. Kokowskiego (1991, s. 49-51) dla fibul typu K, opartą na kształcie fałdki, ponieważ fibule z ziemi chełmińskiej są na ogół silnie skorodowane albo brak dostatecznie dokładnego materiału rysunkowego. Jako kryterium wyróżnienia głównych odmian proponuję kształt kabłąka ze względu na terytorialne zróżnicowanie częstotliwości

występowania poszczególnych ich rodzajów, z powodu możliwości określenia tego elementu nawet w przypadku silnego skorodowania (por. niżej), a także z uwagi na potencjalne znaczenie chronologiczne (por. odmiana K-IV i wariant K-IIb). Wewnętrzny podział na formy krótkie i długie jest konsekwencją wcześniejszego zastosowania takiego rozróżnienia dla fibul typu A, B i C, a ponadto wiąże się zapewne z odmiennością stroju męskiego i kobiecego.

Wyróżniono cztery odmiany fibul typu K, biorąc pod uwagę kształt kabłąka. Odmianę K-I (Zestawienie 5) tworzą fibule o kabłąku załamującym się pod kątem zbliżonym do prostego. Wyodrębniono trzy warianty: K-Ia, K-Ib i K-Ic, za podstawę podziału przyjmując długość zapinki i kształt kabłąka.

Zapinki wariantu K-Ia o dł. 8–11 cm wystąpiły w Podwiesku (15/7??, 300B/6, 308/6, 311/3, 354/6, 393/5, 405/3 i 422/2). Mają one zwykle 4-zwojowe sprężynki i ramowate pochewki, a kabłąk ma kształt wysokiego trójkąta.

Zapinki o niższym kabłąku i załamaniu usytuowanym bliżej główki zaliczono do wariantu K-Ib. Wystąpiły w grobach w Podwiesku (32/5, 36/3?, 87/6, 114/2, 124/2?, 299W/4, 305/3, 345/5, 358/3?, 413/5, 415/8, 432/2), w Brodnicy-Michałowie (1/1), w Chełmnie (51-K, 149/4, 154/2, 158/1, 194), w Maruszy (Kartoteka...), w Rządzu (B22*-K, B32*-K, B45/1-K, B48-K, B57*-K, B64/1, 131/1, 137/1, 145*-K, 149-K, 151-K, 429-K, 461-K, 474/1, 551-K, 557-K, 613/1, 623-K, 678-K) i jako znaleziska luźne – Anger 391, 479 (tabl. XXXV:2, XL:lż/1) oraz jako znalezisko luźne w Nowych Dobrach (1 egz.-K). O ile jednak zapinki z Brodnicy-Michałowa, Chełmna i Nowych Dóbr odpowiadają długością fibulom tego wariantu z Podwieska, tj. mają od 6 do 8 cm, to długość fibul z Rządza wahała się od 7,2 do 11 cm przy stosunkowo niskim kabłąku. Ilość zwojów w tym wariantcie wynosiła się od czterech do sześciu; pochewki były ramowate, w siedmiu przypadkach ażurowe (Chełmno 154/2, 158/1; Rządza B32*, 137/1, 149?, 678* i 1 egz. lż). Ażurowa pochewka zapinki z grobu 154 w Chełmnie zdobiona jest dołeczkami. W Rządzu w grobie 474 zapinka wariantu wystąpiła z fibulą typu A.48/52 z okresu rzymskiego, co jest najpewniej efektem przemieszania materiałów z różnych zespołów. Zapinki obydwu wariantów znane są z rozległych obszarów, od oppidów celtyckich w Czechach i na Morawach, poprzez tereny kultur przeworskiej, jastorfskiej i oksywskiej aż po Skandynawię (Th. Völling 1994, s. 163–171). Wszędzie są bardzo liczne. Wariant K-Ia dominuje w Anhalcie (R. Müller 1985, s. 80–81;

G. i S. Gustavs 1976); na Bornholmie dwukrotnie częściej spotyka się zapinki wariantu K-Ib (C. J. Becker 1990). Wśród zapinek wariantu K-Ia rzadziej występują ażurowe pochewki, częste w fibulach wariantu K-Ib (J. Okulicz 1971; J. Martens 1994, ryc. 17). Dwie zapinki wariantu K-Ia z Vallhagar są jedynymi żelaznymi zapinkami tej odmiany na tym gotlandzkim cmentarzysku i należy sądzić, że dostały się tam na drodze wymiany handlowej z południem, najprawdopodobniej z Bornholmem.

Wariant K-Ic w Podwiesku obejmuje zwykle żelazne, małe, krępe fibule o długości do około 5 cm z 4-zwojową sprężynką (7/3, 34/3, 42/4, 99/2, 131/3, 166/2, 349/8, 350/5, 371/3, 410/5, 417/5, 426/3, 434/4–5). Poza Podwieskiem wystąpiły w Chełmnie (37-K, 154/3, 195-K, Graudenz 3234), Grubnie (Kartoteka...), Maruszy (Kartoteka...), Nowych Dobrach (2/1909-K, 15/1909-K) i Rządzu (groby 141/1, 163-K, 428-K, 556-K, 646-K, 680/2 egz.-K). Wyjątkiem są dwa okazy z Podwieska (grób 299W/6–7) i jeden z Rządza (141/1), które mają brązowy kabłąk (o przekroju zbliżonym do czworobocznego) i pochewkę, a igłę i sprężynkę żelazne. Zapinki wariantu K-Ic są identyczne z zapinkami typu C4 wg J. Břeña (1964, tab. 14:506), z oppidum w Stradonicach. Żelazne zapinki wariantu K-Ic odpowiadają krępemu, regionalnemu wariantowi zapinek kultury przeworskiej występującemu głównie na Śląsku (A. Kokowski 1991, s. 50–51), poza tym odkryto je jeszcze w Kamieńczyku (T. Dąbrowska 1997, tabl. XV:28/1, LX:115/6–7). Analogiczne formy znane są także z Jutlandii (J. H. Bech 1975, s. 83, ryc. 12) i Lubieszewa, woj. zachodniopomorskie (R. Wołągiewicz 1997), a zbliżone, nawiązujące do częściej tam odmiany K-II znaleziono na Gotlandii (E. Nylén 1955b, s. 430–431).

Odmiana K-II (Zestawienie 5) to też fibule o załamanym kabłąku, ale górna jego część jest wypukła, a dolna wklęsła. Ze względu na wymiary, dokonano podziału na zapinki dłuższe (od 7 cm) oznaczone symbolem K-IIa oraz krótkie (około 5 cm długości) oznaczone jako K-IIb.

Do wariantu K-IIa zaliczono zapinki z Podwieska (16/6, 17/6, 113/3 i 342/4), jeden egzemplarz z Papowa Toruńskiego oraz egzemplarze z Chełmna (195-K) i Rządza (Ab7-K, 499-K, 680-K), a do wariantu K-IIb fibule z Podwieska (56/4, 322/4 i 349/6) i Rządza (131/2, 470/1; 1 egz. lż). Sprężynki są na ogół 4-zwojowe, w trzech przypadkach 6-zwojowe (Podwieska 113/3, Rządza 470/1, 1 egz. lż). Zapinki tej odmiany należą w Europie kontynentalnej do znalezisk rzadkich. Na dużych cmentarzyskach kultury przewor-

skiej (Zagorzyn, Karczewiec, Wilanów, Dobrzankowo i Krusza Zamkowa) w zasadzie ich brak poza fibulą z Dobrzankowa (J. Okulicz 1971, ryc. 46g), którą można uznać za reprezentującą omawianą odmianę. Wydaje się natomiast, że równie częste jak na ziemi chełmińskiej są te zapinki w Anhalcie (R. Müller 1985), zaś na cmentarzyskach w Nørre Sandegård i Vallhagar, stanowią do 40% całości zbioru egzemplarzy z młodszego okresu przedrzymskiego, przy czym są to często okazy odlewane z brązu (E. Nylén 1955ab). Stosunkowo duża liczba zapinek odmiany K-II z cmentarzysk skandynawskich ma ażurowe pochwki, co wskazuje na ich późniejszą pozycję chronologiczną – LT D2, a najwcześniej schyłek LT D1 (J. Martens 1994, s. 41; F. Kaul, J. Martens 1995, s. 137–138, ryc. 22). Prawdopodobnie tak samo należy datować fibule odmiany K-II z Podwieska, które mają ażurowe pochwki (grób 16).

Odmiana K-III (Zestawienie 6) to żelazne fibule o nisko sklepionym, łagodnie załamany kabląku i na ogół 4-zwojowych sprężynkach, występujące w dwóch wariantach:

- K-IIIa, w którym załamanie kabląka jest lepiej zaznaczone i znajduje się dość blisko główki (Podwiesk 13/3, 71/6?, 104/1, 354/7?, 362/2, 407/2; Rządź 555-K),
- K-IIIb, w którym załamania prawie brak, a uformowanie kabląka przypomina zapinki miseczkowate (Chełmno 15/1-K, 43-K, 141, 150; 2 egz. *Łź/Graudenz* 2635, 2639; Podwiesk 34/2, 85/6?, 86/3, 100/4?, 121/5?, 299W/5, 338/3 i 436/3; Rządź 504-K).

Wszystkie wykonane z żelaza; sprężynki są na ogół 4-zwojowe, jedna 5-zwojowa (Podwiesk 100/4) i trzy 6-zwojowe (Chełmno 15, 1 egz. *Łź/Graudenz* 2635, Podwiesk 13/3).

Drugi wariant przypomina zapinki typu J, ale brak w nim charakterystycznej miseczki, kabląk jest drucikowaty, a sprężyna ma górną cięciwę. Tylko u niektórych fibul miseczkowatych z Tyrolu spotyka się górną cięciwę, ale są to okazy bogato profilowane z bardzo długą sprężynką (P. Gleirscher 1987, s. 67–70).

Nieco odmienna jest zapinka z grobu 436 z Podwieska. Ma ona ażurową pochewkę oraz unikalnie ukształtowany kabląk, na którym ryta linia sugeruje obecność dwóch oddzielnych odcinków drutu, symulując konstrukcję środkowolateńską, upodabniając tym samym tę zapinkę do typu C. Podobny element dekoracyjny odnajdujemy na rzadko spotykanych okazach, nawiązujących do typu A.65 (P. Gleirscher 1987, ryc. 5:7) oraz na fibuli z *Tamizy* (J. Werner 1977,

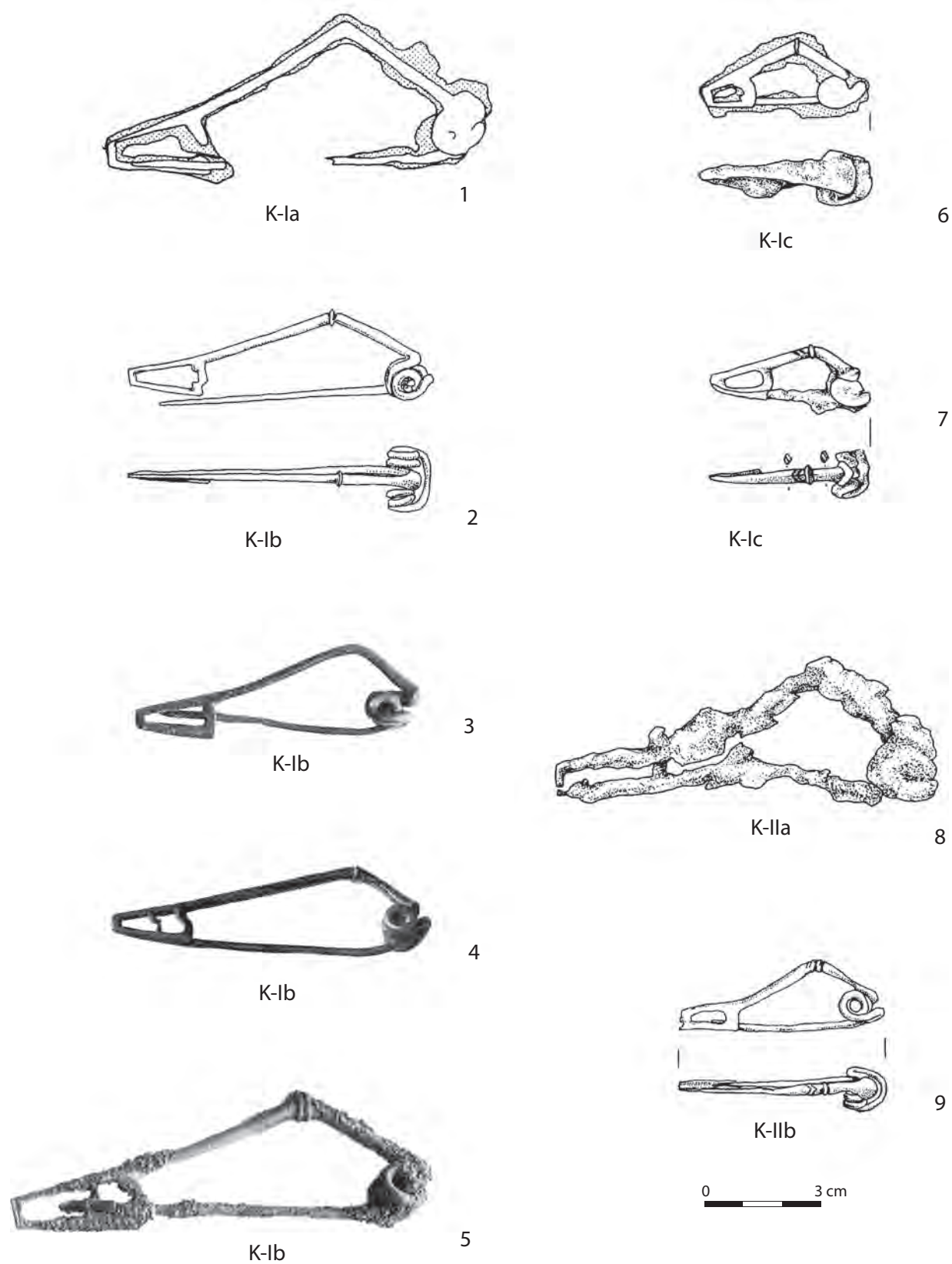
ryc. 4:3). Obydwie formy datowane są na schyłek I w. p.n.e.

Fibule K-IIIa, bardzo nisko sklepione, lecz z wyraźnym załamaniem kabląka występują w ilościach porównywalnych w Saksonii Anhalcie (R. Müller 1985, s. 80–81, tabl. 13:12, 20; 35:25; G. i S. Gustavs 1976, ryc. 9:27, 2; ryc. 13:49, 4; ryc. 14:51, 4; ryc. 18:72, 2; ryc. 19:75, 4). Odnotowywane są też na Gotlandii (E. Nylén 1955b, ryc. 281:3). Natomiast w kulturze przeworskiej tylko w Dobrzankowie odkryto jedną zapinkę tego wariantu (J. Okulicz 1971, ryc. 44g).

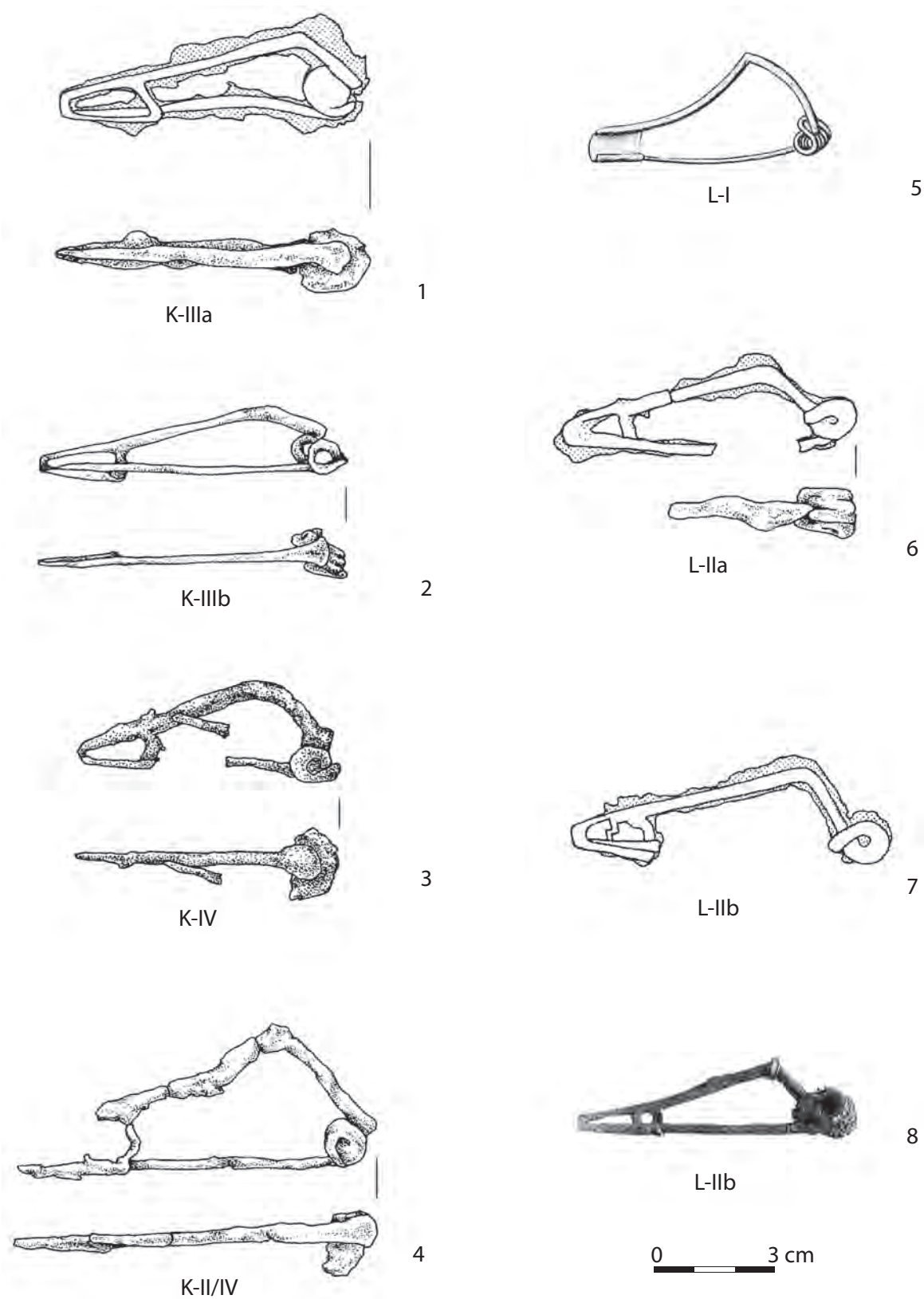
Można przypuszczać, że zapinki wariantu K-IIIb stanowią formę powstałą pod wpływem form miseczkowatych. W kulturze oksywskiej poza Podwieskiem zapinki tego wariantu znane są z trzech grobów w Bystrzcu (grób 34, 79 i 460) oraz dwóch z Chełmna (grób 141 i 150 – por. rozdz. 1.1.12.). Odkryto je także na cmentarzysku kultury jastorfskiej w Lubieszewie, woj. zachodniopomorskie (R. Wołągiewicz 1997, tabl. XI: 86b, XIII:97c), gdzie wystąpiły w kilku grobach. Jedna z nich została określona przez R. Wołągiewicza jako „agrafkowata”. Ma ona typowy kabląk i miseczkę typu J, lecz – jednocześnie – górną cięciwę. Wydaje się, że zapinki wariantu K-IIIb można zaliczyć do lokalnych wytworów na ziemi chełmińskiej, rozprzestrzeniających się na zachód przez obszar dolnego Nadodrza (Lubieszewo) po Meklemburgię (R. Fenske 1986), powstałych zapewne pod wpływem celtyckich form miseczkowatych.

Odmianę K-IV (Zestawienie 6) reprezentują fibule, których kabląk jest od strony główki wysoko, półkoliście sklepiony, co upodabnia je do zapinek typu M, ale mają one fałdę przy sprężynce (Chełmno 136/3, 185/2; Podwiesk 31/5, 52/3, 307/8 i 409/4, 1 egz. *Łź/Graudenz* 2642?). Dwie mają sprężynki 5-zwojowe, pozostałe 4-zwojowe, a ich długość wynosi od 4,6 do 8 cm. Stanowią formę przejściową między typami K i M. Spotyka się je w kulturze przeworskiej (T. Dąbrowska 1988, s. 29, 36; tam dalsza literatura) i w jastorfskiej, gdzie są zaliczane do fibul typu *geschweifte* (R. Müller 1985, s. 81–82, tabl. 66:10, 67:3, 13–14), z podkreśleniem ich pochodzenia od fibul typu K (S. Rieckhoff 1995, s. 124, ryc. 52).

Większość fibul typu K w Europie Środkowej pojawia się już w początkach fazy A₂ (Th. Völling 1994, s. 166–167), co potwierdza ich występowanie z zapinkami typu C. Rejestruje się je także w zespołach z fibulami typu H, A-II i G, a pewna ich liczba używana jest nadal na początku ostatniej fazy MOP (tab. 8). Dotyczy to zwłaszcza zapinek o ażurowych pochwkach, odmiany K-IV i wariantu K-IIIb,

Zestawienie 5. Fibule typu K na ziemi chełmińskiej; 1, 6–8, 10 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. CI:300B/5, CXXI:350/5, XCIX:299/7, XLIV:113/3; 2 – Brodnica-Michałowo, Aneks A. 1, tabl. XXV:1; 3–4 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XIV:185/1, 158/1; 5 – Rządż, Aneks A. 1, tabl. XLIX:137/1; 9 – Papowo Toruńskie, Aneks A. 1, tabl. XXIX:13/2; 7 – brąz i żelazo, pozostałe – żelazo.

Zestawienie 6. Fibule odmian K -III i K-IV oraz typu L na ziemi chełmińskiej; 1–4, 6–7 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. CXXII:362/2, XCIX:299/5, X:31/7, CXLII:409/4, CII:300C/11, XVI:36/4; 5, 8 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXIV:Ac1/4, XLIII:A4/1; wszystko – żelazo.

Tabela 8. Współwystępowanie fibul typu K z zapinkami oraz umbami na ziemi chełmińskiej.

	Br-II	St-Ib	C-I	H	A-II	E?	G	B.5	J?	L-II	M	N-Ia
Pd414	K?											
Grubno		K-Ic	K-Ic									
Pd393			K-Ia									
Pd322			K-IIb	K-IIb								
Pd80				K-Ia?								
Pd42				K-Ic								
Pd17				K-IIa								
Pd370				K?								
Pd426					K-Ic							
Pd410					K-Ic							
Pd7					K-Ic							
Pd349						K-IIa						
Pd15							K-Ia?					
Pd358							K-Ib					
Pd413							K-Ib					
Pd13							K-IIIa					
Pd71							K-IIIa					
Pd85							K-IIIb?					
Pd86							K-IIIb					
RzAb7								K-IIb				
RzC4								K				
Pd36									K	K		
Pd32										K-Ib		
Ch149										K-Ib		
Ch136											K-IV	
Ch154											K-Ic, K-Ib*	
Rz504											K-IIIb	K-IIIb

* – forma z ażurową pochwką

pojawiających się najprawdopodobniej już w horyzoncie A₂/A₃. Jednak i inne, nieliczne fibule typu K nie wyróżniające się formalnie od wcześniejszych egzemplarzy spotyka się w tym ostatnim odcinku okresu przedrzymskiego z zapinkami typu M i A.18 (Th. Völling 1994, tab. 3).

W Nowych Dobrach (5/1904) i w Rządzu (G12, 13, 156-K, 424-K) wystąpiły formy analogiczne do wariantu K.17, tj. charakteryzującego się kolankowatym kabłąkiem bez fałdy i górną cięciwą (oznaczone tu jako Kn). Najkrótsza, z grobu 156, miała tylko 4 cm długości. Jedyna ściślej datowana zapinka tego typu pochodzi z jamowego grobu z grotem laurowatym, co może wskazywać na fazy A₂/A₃ bądź A₃. Jednak

sama forma kabłąka jest charakterystyczna dla okazów z fazy A₂.

3.1.1.15. Fibule typu L (Zestawienie 6)

Zapinki odmiany L wg J. Kostrzewskiego, charakteryzujące się dolną cięciwą i wklęsłą dolną partią kabłąka oraz zbliżona do nich odmiana odpowiadająca zapince przedstawionej na ryc. 18 (J. Kostrzewski 1919), z kabłąkiem trójkątnym i również dolną cięciwą, reprezentowane są na ziemi chełmińskiej przez siedem okazów. Pierwsze określono jako odmianę L-I, drugie jako odmianę L-II.

Na ziemi chełmińskiej fibule odmiany L-I stanowią niewielki ilościowo zbiór, charakteryzujący się dużą różnorodnością kształtu pochewki, gdyż są wśród nich formy ramowate (Podwiesk 300A/4?), pełne (Rządź Ac1/4) i ażurowe (Rządź 121-K). Fibule te nieliczne są również na pozostałych stanowiskach kultury oksywskiej. Ich charakterystyczny profil z lekko wklęsłą dolną częścią kabłąka bardzo przypomina zapinki odmiany K-II, nie mają one jednak nieodłącznej dla typu K fałdy nad sprężynką. Analogiczne formy znamy z Brandenburgii (R. Seyer 1976, tabl. 18:3; 22:e; 26:b). Kształt kabłąka jest identyczny lub bardzo zbliżony do popularnych w Skandynawii zapinek typu K, a dolna cięciwa, charakterystyczna dla fibul typu L, występuje często w fibulach pochodzenia celtyckiego (D, E, J, Nauheim). Zapinki odmiany L-I współwystąpiły z fibulami typu M (tab. 9).

W odmianie L-II wyróżniono dwa warianty: L-IIa – z pochewką ramowatą (Chełmno 149-K; Podwiesk 66/7, 300C/11, 302/3) i L-IIb – z pochewką ażurową (Podwiesk 32/6?, 36/4; Rządź Aa3/3a–3b, A4/1). J. Kostrzewski (1919, s. 264) zapinkę z grobu A4 zalicza do odmiany L, tzn., że w przyjętej tu klasyfikacji powinna należeć do odmiany L-I, jednak forma ta nie ma owego wklęsło-wypukłego profilu, jakim powinna charakteryzować się fibula tej odmiany. Dlatego uznano, że okaz ten powinien figurować jako wariant L-IIb.

W nieco większej ilości grupują się te zapinki w północnej, nadwiślańskiej części kultury oksywskiej, a poza tym w Europie środkowej spotyka się je sporadycznie (J. Kostrzewski 1919; M. Pietrzak 1987, tabl. LIII:17a; LXXVII:166a; LXXIX:203b?; XCII:328; M. Pietrzak 1997, tabl. CXXXVI:447, 5?; R. Seyer 1976, tabl. 14g, f; 18e; 22e; 26b, 30).

W grobie 32 wystąpiła zapinka wariantu L-IIb o kształcie kabłąka identycznym jak w fibulach wariantu K-Ib. Jednak górna część kabłąka – przy główce – jest drucikowata, a nie rozszerzona, jak

Tabela 9. Współwystępowanie fibul typu L z innymi zapinkami i umbami na ziemi chełmińskiej.

	K-Ib	K	J	B.7A	M	O
Pd32	L-IIb					
Ch149	L-IIa					
Pd36		L-IIb	L-IIb			
Rz Ac1				L-I	L-I	
Rz Aa3					L-IIb	
Pd66					L-IIa	L-IIa

w przypadku fibul typu K. Okaz ten ma dolną cięciwę i ażur schodkowy. Ażury występują w zapinkach typu N (R. Wołągiewicz 1964, tabl. I:1, tabl. VIII:6, 7; 1965, tabl. XXVII:2, 6, tabl. XXIX:4, 6), miseczkowatych (J. Břeň 1964, tabl. 13:432, 433) oraz fibulach kolankowatych z północnej Jutlandii (J. H. Bech 1975, s. 76, ryc. 3A-B).

Na ziemi chełmińskiej zapinki odmiany L-I mieszczą się w granicach fazy A₃, natomiast fibule o trójkątnym kabłąku i dolnej cięciwie (odmiana L-II) występują zarówno w fazie A₂, choć zapewne w jej młodszym odcinku oraz w fazie A₃ (tab. 9).

3.1.1.16. Fibule typu Nauheim (Zestawienie 8)

Na ziemi chełmińskiej zarejestrowano tylko dwie żelazne zapinki tego typu. Jedna z nich wystąpiła w Chełmnie (27/2), druga, o wiosłowato ukształtowanym kabłąku, w Podwiesku w grobie 303, który zawierał też broń i fragment fibuli o konstrukcji środkowolateńskiej. Fibula z tego grobu (303/3) najbliższa jest typowi C2: 349 i 351 wg J. Břeňa (1964, tabl. 10, s. 225, 230). Na oppidach czeskich typ ten należy do nielicznych (pięć egzemplarzy na 108 fibul typu Nauheim). „Wiosłowate” okazy czeskie są wykonane wyłącznie z brązu. Formy te należą do rzadko spotykanych, występują w rozproszeniu, nie tworząc koncentracji; uważa się, że pochodzą z terenów północnoitalskich (R. Gebhard 1991, s. 13; M. Feugère 1985, tabl. 63).

Fibula z Chełmna (27/2) została przez W. Łęgę (1938, s. 64) zaliczona do miseczkowatych. Rozszerzony trapezowato kabłąk, przykrywający sprężynkę spotyka się jednak czasami w fibulach typu Nauheim, występujących od ujścia Rodanu po górny bieg Lory oraz na odosobnionych stanowiskach w Austrii (M. Feugère 1985, tabl. 67: 936–948). Datuje się je na podstawie dendrochronologii na lata 120–48 p.n.e. (K. Striwe 1996, s. 157–171).

Spoza ziemi chełmińskiej znamy jeszcze trzy okazy pochodzące z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. CVII:306/1; CXXXIX:473/1, 479/1), z których jeden współwystąpił z żelazną zapinką wariantu N-Ia.

Są to formy typowo celtyckie, występujące często na wschodnich oppidach, graniczących z obszarami germańskimi, datowane na podstawie dendrochronologii na lata 120–48 p.n.e. (K. Striwe 1996, s. 157–171). W kulturze przeworskiej, datowane są na stadium przejściowe od fazy A₂ do A₃, wystę-

pując prawie wyłącznie na wschód od Wisły. Liczba stanowisk, na których je odkryto zbliżona jest do tej z zapinkami typu J, natomiast w kulturze oksywskiej należą do rzadko spotykanych, szczególnie w porównaniu z bardzo licznie reprezentowanymi formami miseczkowatymi (T. Dąbrowska 1996a, mapa 2). Nie spotyka się ich w Brandenburgii (H. Seyer 1982) i bardzo rzadko w Saksonii (R. Müller 1985).

3.1.1.17. Fibule typu M (Zestawienie 7)

Typ ten reprezentują zapinki z dziewięciu grobów z Podwieska, stan. 2 (20/4, 33/8, 38/3, 49/11, 66/6, 75/2, 174/4, 191/4 i 300C/8). Wszystkie mają druci-

nowskich. Właśnie dzięki nim wiadomo, że zapinki z grobów 174 i 300⁵ mają ramowate nóżki analogiczne do tych, jakie spotyka się u zapinek typu J. Długość zachowanych fibul waha się od 4,6 do 6,3 cm. Pierścień na kabłąku ma tylko jedna fibula – z grobu 33. Ponadto w Podwiesku w roku 1975 roku odkryto grób (E. Bokiniec 2005), w którym wystąpiła m.in. zapinka zbliżona do typu M/N z 4-zwojową sprężyną na osi i cięciwą owiniętą wokół kabłąka, co uniemożliwia przyporządkowanie jej do konkretnego typu, a jest śladem reperacji uszkodzonej sprężyny.

Na ziemi chełmińskiej prawdopodobnie 23 fibule omawianego typu wystąpiły w Chełmnie (9, 11??, 12, 22/1–2 – 2 egz., 54/1, 67 – 2 egz., 76, 83 – 2 egz., 86, 91/1, 129/1⁶, 136, 154/1, 4 – 2 egz., 171?, 173 – 2 egz.,

Tabela 10. Współwystępowanie zapinek typu M z innymi elementami wyposażenia grobowego na ziemi chełmińskiej.

	St-I	A-II	K	A.18	GR*	N	L-II	O	E.67**	G	L-I	B.7
Pd33	×	×				×						
Ch154			×									
Ch136			×									
Rz504			×			×						
Pd49				×								
Ch129					×							
Rz538						×						
Ch201						×						
RzAa3?							×					
Pd66							×	×				
Rz288								×				
Rz447									×			
Pd38										×		×
RzAc1											×	×
RzAb2												×
RzG15												×

* umbo typu Grossromstedt wg P. Łuczkiwicz (2006); ** misa z brązu

kowaty kabłąk oraz górną cięciwę i 4-zwojową sprężynę. Ze względu na wspomniany kabłąk, najpewniej wszystkie te okazy należą do starszego wariantu M-a Th. Völlinga (1994, s. 193–194), datowanego na fazę A₃ (tutaj oznaczone jako **odmiana M-I**). Jednak tylko zapinki z grobów 33, 174 i 300 zachowane są niemal w całości: fibuli z grobu 33 brak pochewki, a pozostałe dwie są silnie skorodowane, zaś szczegóły konstrukcji dostrzegalne są tylko na zdjęciach rentge-

⁵ W tab. 10 pominięto fibule z grobu 300C, gdyż groby przedstawione w katalogu jako odrębne (300A, 300B i 300C), przez prowadzącego badania uznane zostały za jeden grób oznaczony numerem 300. Podział ten należy traktować ze szczególną ostrożnością, ponieważ został dokonany na podstawie informacji z dziennika badań i o ile można mieć pewność co do lokalizacji elementów uzbrojenia i popielnic, to w przypadku fibul pozostaje szereg wątpliwości.

⁶ Kartoteka... zawiera rysunek dokładnie odpowiadający opisowi W. Łęgi i potwierdzający silniejsze wygięcie kabłąka, niż to widać na zbyt schematycznym rysunku, pochodzącym z karty MB.

174, 201; 1 egz. lż), 24? w Rządzu (Aa3?/4, Aa7/4?, Ab2/1, Ab9?-K, G15, 2/1 – 3 egz., 174-K, 288/2, 434, 447, 480/1, 504?-K, 538-K, 540, 174*, F9*-K, G8*, Ac1*, G30*, 199 – 2 egz.*, 640*), a dalsze, nieliczne już okazy w Czarnowie (1 egz.), Małym Czystym (40/1?), Nowych Dobrach (16/1904?-K, 16/1905:1, 13/1907, 7/1909) i Papowie Toruńskim (2 egz.). Ze względu na brak dokumentacji rysunkowej czy fotograficznej, dla wielu z nich nie można uściślić odmiany ani sprecyzować szczegółów konstrukcyjnych. Z cmentarzyska w Chełmnie część egzemplarzy jest zilustrowanych (aneks A. 1; Kartoteka...), dzięki czemu wiadomo, że wszystkie te zapinki mają łukowato wygięty kabłąk, łagodnie opadający ku nóżce. Pochewki zapinek typu M różnią się zasadniczo od pochewek fibul typu K. Te pierwsze są wąskie, wysmukłe, trójkątne, te drugie zaś szerokie, o często łukowato ukształtowanej podpórcie pomiędzy kabłąkiem a łożyskiem igły. Pomimo braku przedstawień wielu fibul, możliwa jest dość szczegółowa analiza konstrukcji zapinek z Chełmna, dzięki dokładnym opisom sporządzonym przez W. Łęgę. Dowiadujemy się z nich (uwzględniono tu również wspomniane wyżej formy sfotografowane), że najpewniej tylko jedna zapinka miała pełną pochewkę (grób 154), i również tylko jedna pochewkę ażurową, zdobioną wyciętym czworobokiem i kółkiem (Kartoteka... zawiera rysunek dokładnie odpowiadający opisowi W. Łęgi, podczas gdy rysunek pochodzący z karty MB jest zbyt schematyczny); pozostałe były trójkątne, otwarte. Kabłąki wykonane były na ogół z drutu kolistego w przekroju, czasami czworobocznego. W dziesięciu przypadkach na kabłąku znajdował się grzebyk, a w dwóch pierścien obejmujący. Długość tych zapinek wahała się w granicach od 4,0 do 8,0 cm, przy czym w przedziale do 4,9 cm znajdowało się siedem fibul, w przedziale od 5,0 do 5,9 – dziesięć, od 6,0 do 6,9 – cztery, a od 7,0 do 8,0 – dwie. Dwa egzemplarze miały 4-zwojowe sprężynki, siedem – 5-zwojowe, następane siedem – 6-zwojowe.

Dane na temat fibul typu M z Rządza, dzięki Kartotece J. Kostrzewskiego przyniosły o wiele bogatsze informacje, niż istniały do tej pory z powodu pobieżnego opisu S. Angera i niejednoznaczności wynikających z dużych różnic pomiędzy spisem R. Hachmanna i J. Kostrzewskiego. Pierwszy z nich zaliczył do tego typu okazy z grobów Ab2, G15, 2 (3 egz.), 288, 434 (2 egz.), 447, 480, 538 (2 egz.) i 540. Nato-

miast J. Kostrzewski wymienił ponadto egzemplarze, które według numerów inwentarza mogłyby należeć do grobów 174, F9, G8, G30, 199 (2 egz.) oraz Ac1 (por. aneks A. 1 i A. 3 – wstęp), jednak według jego opinii ich opis w katalogu S. Angera nie jest zgodny z realnymi okazami znajdującymi się pod tymi numerami w Muzeum w Grudziądzu (J. Kostrzewski 1919, s. 256, przypis 1). Prawdopodobnie trzy fibule typu M z Rządza miały drucikowaty kabłąk, a następane cztery czworoboczny; przypuszczalnie dwie miały pochewki pełne, cztery określono jako ramowate, a kolejne pięć jako trójkątne z otworem. Obecność pierścienia bądź guzka wzmiankowana jest przy pięciu egzemplarzach, zaś dla prawie wszystkich S. Anger podaje ilość zwojów i długość okazów. Liczba zwojów waha się od czterech do sześciu, a długość wynosi od 4,5 do 8,5 cm. Jednak te ekstremalne długości reprezentowane są przez pojedyncze egzemplarze, zaś najwięcej jest zapinek sześciocentymetrowej długości.

Na ziemi chełmińskiej fibule typu M charakterystyczne są wyłącznie dla fazy A₃ (tab. 10), w przeciwieństwie do fibul typu N, których obecność w zespołach z początków okresu rzymskiego zarysowuje się wyraźnie, również na innych obszarach (por. niżej). O pojawieniu się fibul typu M już w początkach fazy A₃ może świadczyć ich obecność w zespołach o przeżytkowych cechach fazy A₂, tj. zawierających fibule typu G i K oraz odmiany A-II, a nawet St-I. Th. Völling (1994) o fibulach typu M pisze jako o najpopularniejszych formach schyłku okresu lateńskiego. Znajduje to potwierdzenie na cmentarzyskach ziemi chełmińskiej, zarówno co do częstotliwości ich występowania, jak i co do pozycji chronologicznej. Dopiero wraz z horyzontem tych fibul można mówić o intensywnej, oksywskiej ekspansji na obszar Pomorza Środkowego. Potwierdza to zasięg zapinek odmiany L-I, które, pomimo tego że są zdecydowanie mniej liczne niż fibule typów M i N, pojawiają się w pewnej liczbie egzemplarzy na zachód od Wisły.

Zapinki typu M występują pomiędzy obszarem prawobrzeżnego Renu a dorzeczem Wisły (Th. Völling 1994, lista 7), z niewielką ilością stanowisk na obszarze alpejskim.

W grobie 360 w Podwiesku (Zestawienie 7:1) odkryto zapinkę o górnej cięciwie i płasko sklepionym, drucikowatym i nieposzerzonym kabłąku o kształcie zbliżonym do przedstawionego na ryc. 15 w pracy J. Kostrzewskiego z 1919 roku, który to rodzaj fibul sam autor skłonny był zaliczyć do odmiany M. Szczególnym powodem, dla którego pragnę zwrócić uwagę akurat na ten okaz, jest obecność haczykowatego

⁷ Według rysunku K. Florkowskiego w niepublikowanych tablicach MG, kabłąk jest sklepiony łukowato, w sposób właściwy fibulom typu *geschweifte*.

uchwyty na igłę, jest to bowiem rozwiązanie konstrukcyjne niezwykle rzadko spotykane. Identycznym charakteryzuje się zapinka odkryta na wyspach brytyjskich, datowana tam na 30 r. p.n.e. (M. R. Hull, C. F. C. Hawks 1987, s. 128, tabl.38/Camerton 1496). Możliwe jednak, że ten unikalny, pozbawiony pochewki, pojedynczy uchwyt na igłę jest raczej efektem naprawy uszkodzonej fibuli.

W dwóch grobach w Rządzu (199/1, 434/2-K) wystąpiły zapinki o konstrukcji późnolateńskiej, wykazujące pewne podobieństwo do fibul odmiany M, mają bowiem stosunkowo wysoko, łukowato sklepiony kabłąk i górną cięciwę (Zestawienie 7:2). J. Kostrzewski (1919, ryc. 15) wydzielił je w ramach odrębnego wariantu, lecz zaliczył do niego również okazy z grobów G1 i 123, mające dolne cięciwy, co każe wydzielić je jako wariant N-Ia-1 (Kartoteka...). Fibule analogiczne do wariantu K.15, określane przez R. Wołągiewicza (1981a, s. 136) jako agrafkowate, proponuję oznaczyć jako szczególną postać odmiany M (wariant M-I-1) i datować już na horyzont A₂/A₃.

3.1.1.18. Fibule typu N (Zestawienie 7)

Na stanowisku 2 w Podwiesku wystąpiły w ośmiu grobach (10/9?, 33/7, 12, 50/4, 94/2?, 121/4, 123/2, 306/3 i 318/4), przy czym okazy z grobów 121 i 123 zaliczono do wariantu N-Ia-1. Siedem egzemplarzy wykonanych jest z żelaza, a dwa z mosiądzu (33/12 i 306/3). Dwie pochewki mają ażur w kształcie prostokątów (50/4 i 318/4), a w jednej znajduje się kolisty otwór (33/7). Pierścienie na kabłąku zdobią trzy lub cztery zapinki (10/9?, 33/7, 50/4, 306/3). Kabłąki wykonane zostały z drutu o okrągłym (121/4, 306/3) i romboidalnym (10/9, 33/7, 50/4) przekroju. Prawie wszystkie fibule z ziemi chełmińskiej należą do odmiany N-a wg Th. Völlinga; określono je jako odmianę N-I, w której ramach wyróżniono wariant N-Ia, obejmujący formy o łagodnie wysklepionym kabłąku i pochewce pełnej, ramowatej bądź zdobionej pojedynczym, okrągłym otworem oraz wariant N-Ib, do którego zaliczono okazy o silnie wygiętym kabłąku i najczęściej ażurowej pochewce. Wydaje się, że drugi z wymienionych wariantów może być późniejszy, a choć z ziemi chełmińskiej brak jednoznacznych dowodów na jego przeżywanie się w okresie rzymskim, to na innych obszarach *Germania Magna* przeżywają się one w zespołach z zapinkami prowincjonalnorzymskimi (Th. Völling 1994, s. 232, tabl. 17). W ramach odmiany N-Ia wyróżniono wariant N-Ia-1, obejmujący

fibule o kabłąku nie tak silnie, półkolistie sklepionym jak w typowych zapinkach N, lecz łagodnie opadającym ku nóżce (Nowe Dobra 1/1905, 8/1907; Podwiesk 121, 123; Rządź G1 i 123). Nieliczne okazy o taśmowatym kabłąku zaliczono do odmiany N-II (Małe Czyste 59/1; Nowe Dobra 21/1904, 2/1905). Ta odmiana na pewno pojawia się później (w stadium A_{3b}), niż drucikowate formy typu N, przeżywając się na pozostałych obszarach *Barbaricum* w początkach okresu rzymskiego. Również dla wczesnych okazów typu N cezurą występowania nie jest koniec MOP, lecz spotykane są one w zespołach z fibulami typowymi już dla początków okresu rzymskiego, czego przykładem jest grób 307 w Podwiesku.

Na ziemi chełmińskiej, poza Podwieskiem, zapinki typu N wystąpiły:

- w Chełmnie: jeden okaz odmiany N-I (201) i trzy wariantu N-Ib (77/1, 79/1, 88/1);
- w Małym Czystym: dwa okazy wariantu N-Ia (8/2a-2b, 59/2), jeden wariantu N-Ib (24/1?), jeden odmiany N-II (59/1) oraz dwa okazy bliżej nieokreślone typu N (59/3; 1 egz. luźny);
- w Nowych Dobrach: pięć okazów wariantu N-Ia (25/1905?-K, 26/1909-K, 35/1909-K), trzy wariantu N-Ib (16/1905-K, 32/1905-K, 30/1907-K) oraz kolejne trzy odmiany N-II (3/1904?-K, 21/1904-K, 2/1905-K); ponadto do wariantu N-Ia-1 zaliczono dwa okazy (B[I/1905]-K; 8/1907-K), a do wariantu N-Ib-1 jeden egzemplarz (A [III/1905]-K);
- w Rządzu: 20 okazów wariantu N-Ia (D1, B54/1, E10*, Ab1, G18*, G20, 8, 10*, 80*, 227/1-K, 248*-K, 262/1-K, 283-K, 329*, 339*, 504, 538/1-K, 555*-K, 673/1-K; 1 egz. lż – Anger 1508), pięć wariantu N-Ib (C5*, G5/1, G17/2, 6/1, 180*-K,), dwie odmiany N-I (G3, 52*) oraz jeden egzemplarz typu N? (426); ponadto do wariantu N-Ia-1 zaliczono dwa okazy (G1 i 123), a do wariantu N-Ib-1 jeden egzemplarz (G13/1);
- w Podwiesku, stan. 3: jeden egzemplarz luźno wariantu N-Ib?;
- w Podwiesku, w grobie z 1963 roku (E. Bokinieć 2005) wystąpiły dwa egzemplarze o cechach fibul typu N i O.

Do typu N W. Łęga (1938, s. 65) zalicza tylko zapinki z grobów 77 i 79 z Chełmna. Z rysunku zawartego w kartotece J. Kostrzewskiego wynika, że jedna z żelaznych zapinek o łukowatym kabłąku, które W. Łęga szczegółowo opisuje w inwentarzu grobu 201, ma dolną cięciwę, musi więc należeć do typu N a nie M. Do typu N trzeba włączyć jeszcze

okaz z grobu 88, chociaż W. Łęga podaje, że znajdowała się w nim zapinka typu O, jednak materiał z jakiego jest wykonana (żelazo), a przede wszystkim sama forma, skłania do uznania tego egzemplarza za reprezentującego typ N, zresztą również J. Kostrzewski zapinkę z tego grobu przypisuje do odmiany N (J. Kostrzewski 1919, s. 266; Kartoteka...). Dwie, spośród czterech zapinek z Chełmna miały kabłąk o przekroju kolistym przy główce, a trójkątnym przy nożce, cięciwy zaś 4- i 6-zwojową. Pochewka okazu zachowanego w całości (długość 5,7 cm⁸) była zaopatrzona w dwa koliste otwory, a na kabłąku znajdował się dwustożkowy pierścień. Dwie następne fibule miały kabłąk o przekroju czworobocznym, cięciwę 4-zwojową, pochewki ażurowe, a na kabłąku grzebyk; ich długości wynosiły 5,2 i 6,2 cm. W przypadku Rządza sytuacja jest bardziej skomplikowana, gdyż J. Kostrzewski zalicza do tego typu 22 fibule, podczas gdy R. Hachmann tylko 13. Różnica ta wynika z faktu, że część fibul badanych przez J. Kostrzewskiego miała niewłaściwe numery inwentarza, gdyż ich opis nie przystawał do tego podanego przez S. Angera (por. aneks A. 3 – wstęp). Ich długości wahały się od 5,5 do

Pochewki były na ogół ramowate bądź trójkątne, w trzech przypadkach jako ażurowe (kółko i czworobok). Na kabłąkach czterech fibul można stwierdzić obecność pierścieni, na dwóch – grzebyka; o pięciu wiadomo, że miały kabłąki drucikowate, a o dwóch – że romboidalne.

Fragmenty zapinek, należące do odmiany M bądź N wystąpiły w Małym Czystym (3/1), Nowych Dobrach (23/1911), Podwiesku, stan. 2? (tabl. XXV:Podwiesk/2) i Rządu (Ab9, F2/2–3, G4-K, 8-K, 143-K).

Zapinki typu N tworzą grupę bardzo niejedolitą pod względem morfologicznym, co znajduje odzwierciedlenie w ich zróżnicowaniu chronologicznym. Zalicza się do nich zarówno stosunkowo słabo wygięte, drucikowate fibule, takie jak okaz z grobu 121 w Podwiesku, jak również formy o szerokich, taśmowatych (przez R. Wołągiewicza określanym jako żaglowate) kabłąkach. Różnice morfologiczne skorelowane są z odmienną chronologią (por. Th. Völling 1994). Wspomniany przed chwilą, niewielki, drucikowaty okaz (121/4) współwystąpił w grobie z zapinkami odmian charakterystycznych dla fazy A₂. Ciekawą formę reprezentuje również fibula z grobu

Tabela 11. Współwystępowanie zapinek typu N z innymi fibulami oraz umbami na ziemi chełmińskiej.

	B-II	K	St-I	A-II	M	B.7A	GR*?	B.8	A.65	A.67	A.68	A.45	A.53	A.72
Pd121	N-Ia-1	N-Ia-1												
Rz504		N-Ia			N-Ia									
Pd33			N-Ib	N-Ib	N-Ib									
Ch201					N-I									
Rz538					N-Ia									
ND1/1905						N-Ia-1								
Rz G3							N-I							
Rz123								N-Ia-1						
ND2/1905									N-II					
Pd306										N-Ia				
MCz41											N	N		
RzB27?													N	N

*GR – umbo typu Grossromstedt wg P. Łuczkiwicza (2006)

7,8 cm, przy czym najwięcej było fibul o długościach od 5,5 do 6 cm. Sprężynki najczęściej były 4-zwojowe, a tylko w pojedynczych przypadkach 5- i 6-zwojowe.

⁸ W. Łęga (1938) mylnie podaje jej długość jako równą 3,5 cm, podczas gdy zarówno wg J. Kostrzewskiego (Kartoteka...), jak i K. Florkowskiego (1890) fibula ta jest znacznie dłuższa.

123 w Podwiesku, której słabo wysklepiony kabłąk przypomina raczej fibule typu L, a trójkątna pochewka – częsty element zapinek typu M. Występowanie zapinek typu N na ziemi chełmińskiej i Pomorzu nie ogranicza się wyłącznie do fazy A₃. Odnotowuje się je również z formami wczesnorzymskimi. Na ziemi chełmińskiej ich występowanie z fibulami z począt-

ków okresu rzymskiego wskazuje na późniejsze upowszechnienie niż zapinek typu M (tab. 11). Nie jest to sytuacja wyjątkowa, gdyż przypadki takie znane są również na innych obszarach Europy (Th. Völling 1994, s. 232, tabl. 17), również na Pomorzu (R. Wołągiewicz 1965, s. 220–221; M. Pietrzak 1997, tabl. XXXIV:106, 1–2). W tym miejscu warto zwrócić uwagę na fibulę typu N z grobu 306 w Podwiesku. Poza tym, że współwystąpiła z zapinką typu A.67 z fazy B₁ okresu wczesnorzymskiego, dzieliła z nią również ten sam skład chemiczny, w którym najistotniejszy jest wysoki udział cynku, wynoszący dla fibuli typu N – 25,51%, zaś dla fibuli typu A.67–22,96% (por. E. Bokinić 2005). Przedmioty mosiężne na cmentarzysku w Podwiesku należą do rzadkości, w przeciwieństwie do zabytków z nekropoli okresu rzymskiego, kiedy to stanowią prawie 100% wszystkich artefaktów wykonanych ze stopów miedzi (por. rozdz. 3.1.18).

Zapinki typu N-a wg Th. Völlinga występują głównie na obszarze pomiędzy dorzeczem Łaby a dorzeczem Wisły (Th. Völling 1994, lista 7) i tylko w kręgu oksywsko-przeworskim wczesne formy żelaznych zapinek typów M, N i O współwystępują z fibulami właściwymi dla fazy A₂ i horyzontu A₂/A₃ (Th. Völling 1994, tab. 8, 10).

3.1.1.19. Fibule typu O (Zestawienie 7)

Kabłąk jedynej fibuli typu O znalezionej w Podwiesku, na stanowisku 2 (66/8) wykonano z mosiężnego, okrągłego w przekroju drutu, z dyskoidalnym guzkiem poniżej wygięcia. Być może jeszcze jeden okaz pochodzi z grobu odkrytego w 1975 roku w tej miejscowości (tabl. XXV:Podwiesk/3).

Na ziemi chełmińskiej zapinki typu O wystąpiły jeszcze w Chełmnie (grób 99), Małym Czystym (56/1, 98/1?, 116/2, 122/1), Nowych Dobrach, stan. 20 (15/1904, 6/1905, 37/1905:1, 45/1905, 11/1906, 5/1907, 15/1907, 23/1910) i Rządzu (wg J. Kostrzewskiego 1919, s. 268 – z grobów 288/1, 328 i 566/1–2, natomiast wg R. Hachmanna 1951–11 fibul z grobów F3/1-K, 120, 288/1, 328, 360/1, 542-K, 566, w tym ostatnim 2 egz.)⁹.

Poza ziemią chełmińską wystąpiły jeszcze w Gostkowie, Malborku-Wielbarku, Niemicy, Parsęcku, Pruszczu Gdańskim, stan. 10 i w Warszkwie (J. Ko-

⁹ R. Hachmann wymienia zapinkę typu O jeszcze w grobie 564, lecz z rysunku J. Kostrzewskiego (Kartoteka...) wynika, że jest to okaz o płasko sklepionym, drucikowatym kabłąku i dolnej cięciwie.

strzewski 1919, s. 40–41, 268; R. Wołągiewicz 1964, s. 121, tabl. VIII:6; tenże 1965, tabl. XVI:3; K. Walenta 1981, s. 115, 119–120, 123; M. Pietrzak 1997, tabl. VI:29/1, VII:35/2, CXII:329/1).

Wszystkie zapinki typu O z ziemi chełmińskiej można przyporządkować do typu A.2a (O. Almgren 1923), przy czym okazy z Podwieska i Nowych Dóbr należą do odmiany A.2a1 wg Th. Völlinga (1994, s. 222–223 ryc. 35:a–b). Szeroki, taśmowaty kabłąk, ze środkowym pasmem zdobienia w postaci poprzecznych nacięć oraz wąską, trójkątną w przekroju nóżkę ma fibula z grobu F3 w Rządzu. Podobnie szeroki kabłąk mają dwie inne zapinki – z grobów 542 i 566 w Rządzu oraz z grobu 15/1904 w Nowych Dobrach. Przypominają one okazy typu A.2b, mają jednak dolną cięciwę, właściwą zapinkom typu A.2a, które współwystępują z formami charakterystycznymi dla fazy A₃ i początków B₁ (Th. Völling 1994, 225).

Fibule typu O w literaturze węgierskiej i austriackiej znane są pod nazwą *Boienspange* (S. Demetz 1999). Obszar ich występowania jest bardzo rozległy: od dorzecza Renu po dorzecze Wisły, z dość silną koncentracją w Czechach (Th. Völling 1994, s. 222–226), poza tym w obrębie Karpat i Alp, lecz już rzadziej, zaś w Italii są spotykane sporadycznie. Pochodzenie tych fibul trudno ustalić, choć S. Demetz (1999) skłania się ku szukaniu ich korzeni na obszarze *Germania Magna*, czyli tam, gdzie występowały najliczniej. Istnieją teorie wskazujące na inspiracje typem A.18a bądź fibulą typu *Aucissa*, choć ta ostatnia wydaje się mało prawdopodobna, ze względu na zdecydowane różnice pomiędzy ciężką odlewaną *Aucissą*, a lekką, drucikowatą formą wczesnych zapinek typu O. Niemniej poszukując miejsca ich powstania i pozycji chronologicznej warto zwrócić uwagę na chemiczny skład zapinki z Podwieska (E. Bokinić 2005, s. 162–164). Różni się on bowiem zasadniczo od większości przedmiotów wykonanych ze stopów miedzi na tym cmentarzysku, które na ogół są brązami (z udziałem cyny, wyjątkowo ołowiu), podczas gdy wspomniana fibula i kilka innych przedmiotów (fibule typu N i A.67 z grobu 306, A.18 z grobu 49, bransolety z grobów 66 i 306) odlano z mosiądzu zawierającego około 20% cynku (E. Bokinić 2005). Mosiądz to podstawowy stop miedzi wykorzystywany w produkcji ozdób i części stroju, a nawet elementów uzbrojenia w okresie rzymskim (np. J. Andrzejowski 1998, s. 126–127). A zatem egzemplarze z Podwieska wykonane z tego metalu stanowią pierwszą falę napływu przedmiotów, a być może niekiedy samego surowca o takim składzie chemicznym. W świetle

tego, że zapinki typów A.18 i A.67 są importami z obszarów alpejskich, można przyjąć założenie, że także, przynajmniej pierwsze, brązowe zapinki typu N i O w kulturze oksywskiej również są obcego pochodzenia. Tym bardziej, że ich kształt nie odbiega od dziesiątków fibul tych typów znanych z obszaru pozalimesowej Europy (Th. Völling 1994, s. 198–200, 222–223). Z drugiej strony, to właśnie w kręgu oksywsko-przeworskim wczesne formy zapinek typów M, N i O współwystępują z fibulami właściwymi dla fazy A₂ i horyzontu A₂/A₃ (Th. Völling 1994, tab. 8, 10).

Zapinki typu O, charakterystyczne dla fazy A₃, przeżywają się do początków okresu rzymskiego, występując na terenie Polski z fibulami fali czeskiej i morawskiej (T. Liana 1970, s. 440, zestawienie I; R. Wołągiewicz 1965, s. 220–221; tenże 1970; Th. Völling 1994, s. 224–226). W Małym Czystym, w grobie 56 zapinka typu O wystąpiła z brązową fibulą z grupy A.V, zbliżoną do form sambijskich (O. Tischler, H. Kemke 1902), najprawdopodobniej jednak jest to zespół przemieszany (tab. 12).

Tabela 12. Współwystępowanie zapinek typu O z innymi fibulami na ziemi chełmińskiej.

	I	L-IIa	M	A.236	A.V?
ND5/1907	×				
Pd66		×	×		
Rz288			×		
Rz360				×	
MCz56					×?

3.1.1.20. Fibule typu A.18 (Zestawienie 8)

Mosiężne zapinki tego typu znaleziono w dwóch grobach (9/1 i 49/8–10) na stanowisku 2 w Podwiesku, a kolejne, być może również wykonane z tego stopu odkryto w jednym z grobów o nieznanym lokalizacji z tej miejscowości (tabl. XXV:4; E. Bokiniec 2005, s. 143–144) oraz w grobach 151 i 167 z Chełmna.

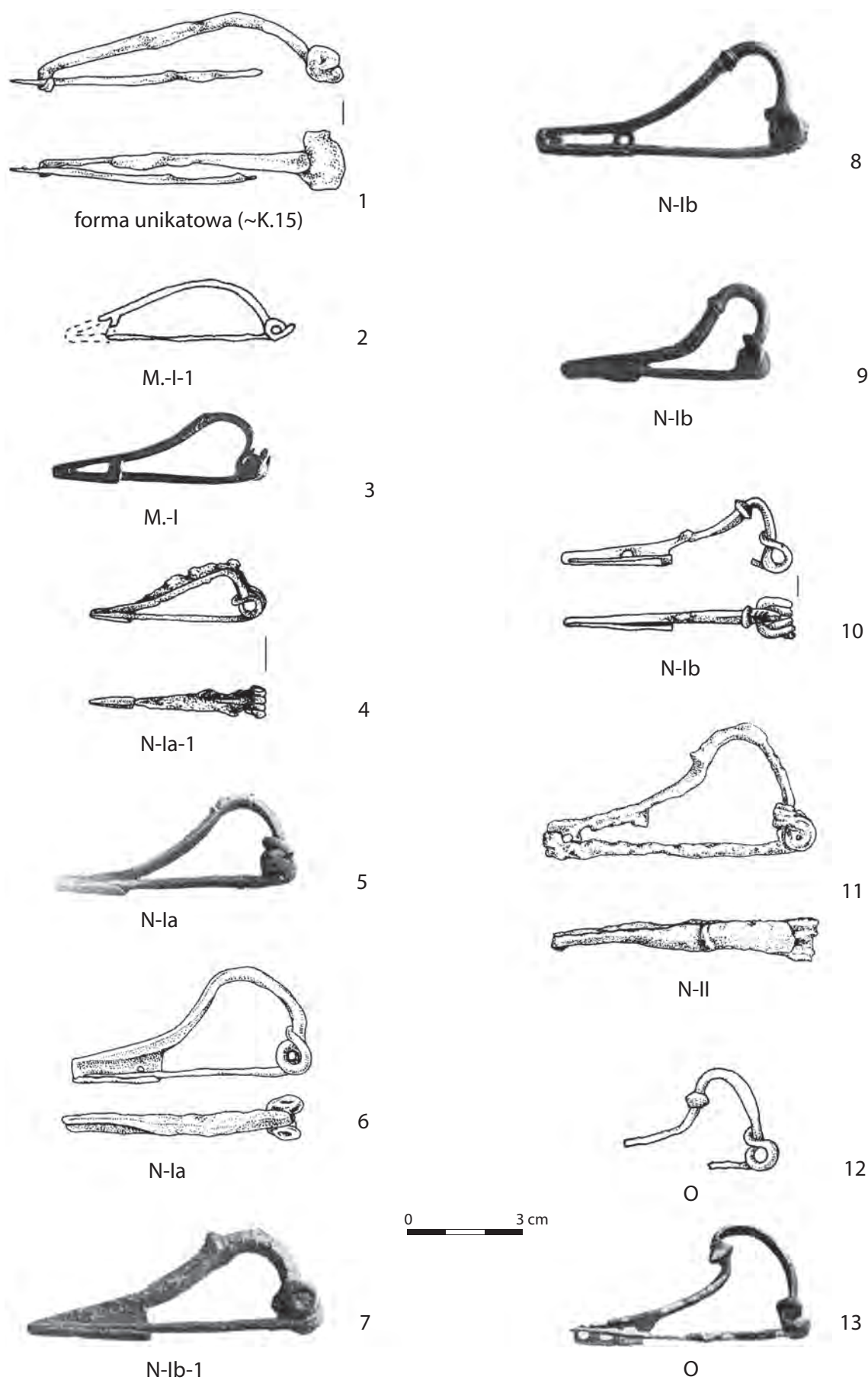
Charakteryzują się wysoko sklepionym kabląkiem i podpórką przy sprężynce w formie „skrzydełek”. Fragment fibuli z grobu 9 ma haczyk przytrzymujący cięciwę i płytkę przy sprężynce, co pozwala uznać go za pozostałość zapinki odmiany A.18b. Jednak identyczne rozwiązanie konstrukcyjne występuje w szeregu innych fibul z końca MOP i początku okresu wczesnorzymskiego (np. A.19, A.22). Zapinki z grobu 49 należy zaliczyć do wariantu Altenburg odmiany A.18a

(Th. Völling 1994, s. 179 i n.), spotykanego głównie w strefie alpejskiej oraz na oppidach czeskich i morawskich. Wariant ten nie występuje pomiędzy Odrą a Łabą, a na obszarze Polski nieliczne egzemplarze występują wzdłuż Wisły i na północnym Mazowszu (Th. Völling 1994, s. 258, nr 47–51; T. Dąbrowska 1996a, ryc. 2). Wariant Altenburg przez Th. Völlinga (1994, tabl. 6, s. 186) datowany jest na ostatnią fazę MOP i początki okresu rzymskiego. Ostatnia z fibul typu A.18, odkrytego na ziemi chełmińskiej, pochodzi z bliżej niezlokalizowanego grobu z Podwieska (tabl. XXV:4). Zachowała się z niej tylko główka z 4-zwojową sprężyną na osi, nosząca ślady reperacji analogiczne do tych, które zastosowano w przypadku zapinki z grobu 49 na stanowisku 2 w Podwiesku. Fragment ten pochodzi zapewne z formy należącej do odmiany A.18b. S. Rieckhoff (1995, 122–123, ryc. 52) zapinki typu A.18 wywodzi od fibul typu K, przekonująco przedstawiając ich linie rozwojowe. W Podwiesku w grobie, w którym wystąpiły fibule odmiany A.18a, odkryto również zapinkę typu M, natomiast w grobie z fibulą odmiany A.18b znajdował się również szklany pierścień grupy 23 wg T. E. Haevernick oraz przypuszczalnie zapinka typu O. Skład chemiczny tych fibul, w których znaczny jest udział cynku, różni się zasadniczo od większości przedmiotów z cementarzyska w Podwiesku, wykonanych głównie ze stopu miedzi z cyną (E. Bokiniec 2005, s. 162–164). Już od samych początków okresu rzymskiego mosiądz całkowicie wyparł brąz jako surowiec do produkcji ozdób na obszarze między Odrą a Bugiem.

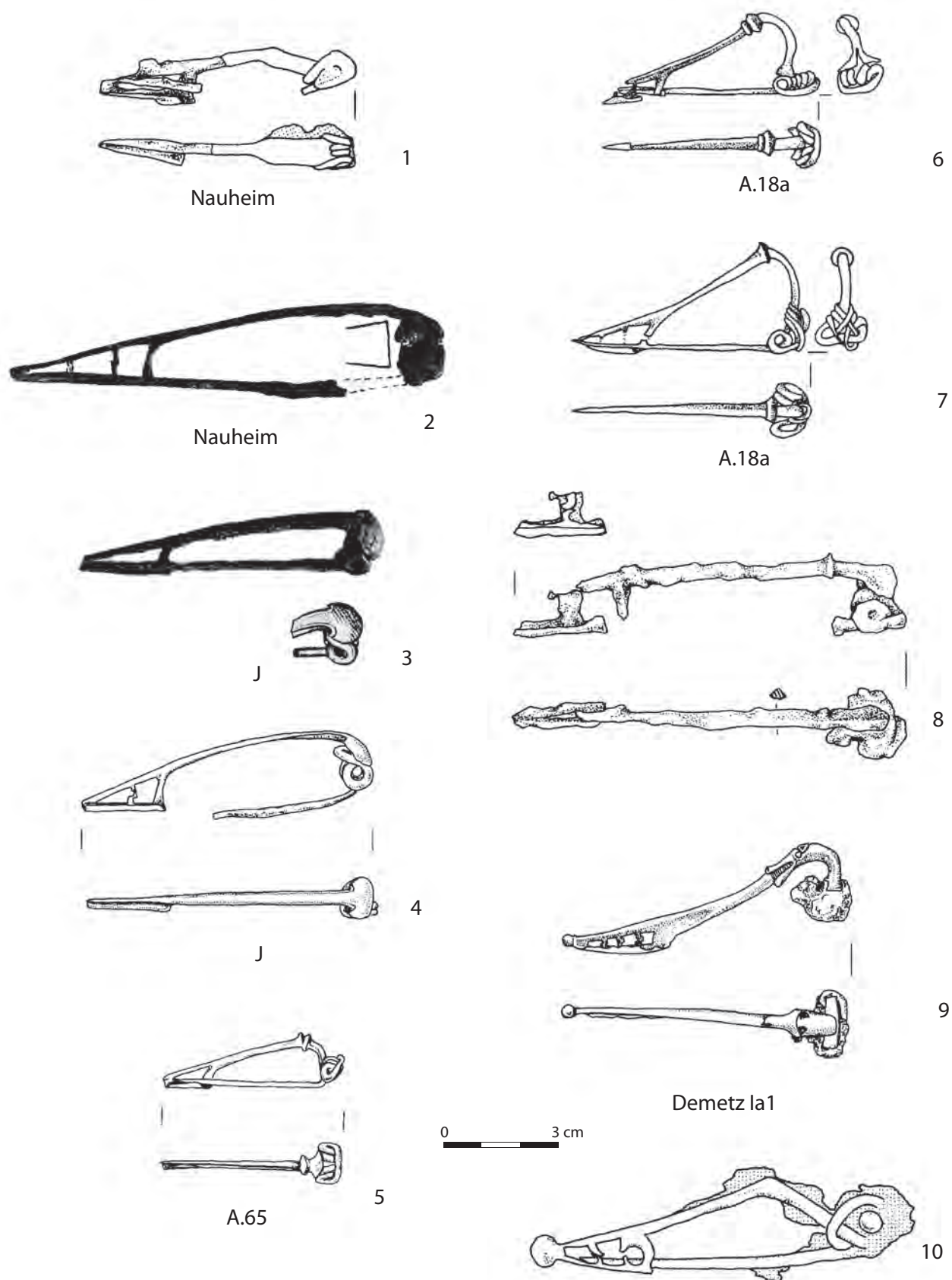
3.1.1.21. Fibule typu A.65 (Zestawienie 8)

Na ziemi chełmińskiej żelazne zapinki tego typu wystąpiły wyłącznie jako pojedyncze okazy na dwóch stanowiskach: w Nowych Dobrach (2/1905-K) i w Papowie Toruńskim (tabl. XXX:lż/6). Ich długości wynosiły odpowiednio 5,4 i 5,2 cm, sprężynki były 4-zwojowe, cięciwy górne, a pochewki identyczne jak w niektórych zapinkach typu J, Neuhaim i M, tzn. że podpórka łącząca łożysko igły z kabląkiem tworzyła z łożyskiem kąt rozwarty. Takie ukształtowanie pochewki nigdy nie występuje w zapinkach typu K.

Zapinki typu A.65 uznawane są za wyznaczniki LT D1 (E. Ettlinger 1973, s. 49–50), aczkolwiek na ziemi chełmińskiej jedyny dobrze datowany okaz pochodzi z grobu, w którym wystąpiły również dwie zapinki odmiany N-II. Wskazuje to na późną pozycję chronologiczną zapinek A.65 na interesującym nas

Zestawienie 7. Fibule typów M, N i O z ziemi chełmińskiej; 1, 4, 10, 12 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. CXXVI:360/4, XLIX:123/2, XV:33/7, XXXI:66/8; 2, 5, 7–9, 13 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. L:199/1, LVIII:673/1, XLVI:G13/1, G5/1, L:227/1, XLIV:F3/1; 3 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. VIII:91/1; 6, 11 – Małe Czyste, stan. 20, Aneks A. 1, tabl. XXIV:59/2, 1; 1–11 – żelazo, 12 – mosiądz, 13 – brąz?

Zestawienie 8. Fibule typów Nauheim, J, A.18, A.65, Demetz Ia1 i formy nietypowe z ziemi chełmińskiej; 1, 6-10 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. CV:303/3, XXIV:49/8, 10, CLVIII:5, CLIX:Podwiesk 1963, 1; XXX:65/5; 2 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. IV:27/2; 3 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XL:C3/1a; 4-5 – Papowo Toruńskie, Aneks A. 1, tabl. XXIX:luźne/5, XXX:luźne/6; 1-5, 8, 10 – żelazo, 6-7 – mosiądz, 9 – brąz.

obszarze. Wywodzą się z obszarów północnoitalskich, rozprzestrzeniając się ku północy i wschodowi, na tereny obecnej Szwajcarii, Czech i Moraw po rejony nadczarnomorskie i nadbałtyckie. W kulturze przeworskiej znane były tylko trzy egzemplarze (T. Dąbrowska 1988, s. 57), w oksywskiej jest ich również niewiele, bo zaledwie cztery, łącznie z tymi z ziemi chełmińskiej; pozostałe dwa okazy pochodzą ze Skowarcza (J. Kostrzewski 1919, s. 40–41).

3.1.1.22. Fibula ze zwierzęcą główką (Zestawienie 8)

Z Podwieska, z jednego z grobów o bliżej nieokreślonej lokalizacji (E. Bokiniec 2005, tabl. CLIX: Podwiesk 1963) pochodzi fibula ze zwierzęcą główką na kabłąku, należąca do typu Ia1 wg S. Demetza (1999). Jest to najstarszy typ tych fibul i jednocześnie najdalej na północ wysunięte znalezisko (M. Kurzyńska 2001). Jej bardzo długa, ażurowa nóżka, zakończona guzkiem, charakterystyczna jest dla zapinek, które na ziemiach polskich datuje się na początek okresu rzymskiego. Znalaziono ją jednak z innymi zabytkami o cechach wcześniejszych (pozostałości brązowych klamer do pasa?, duże paciorki celtyckie, ułamki pierścieni brodawkowatych, pozostałości zapinek typu N/O). Określenie nadtopionych przedmiotów brązowych jako być może pozostałości klamer do pasa (tabl. XXVI: 1963:5–7) sugerują zachowane na nich zarysy żeber, charakterystyczne dla niektórych typów klamer kultury oksywskiej. W zespole o podobnie przeżytkowym charakterze wystąpiła analogiczna zoomorficzna zapinka na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kurzej (E. Kaszewska 1977, ryc. 4:1).

3.1.1.23. Formy nietypowe (Zestawienie 8:8, 10)

Z Podwieska, stan. 2 pochodzi żelazna zapinka z ażurową pochewką i nóżką zakończoną guzkiem (65/5). Ażurowy występujący w żelaznej zapince z grobu 65 w Podwiesku jest identyczny jak w ażurowej pochwie miecza z Goebingen-Nospelt, grób 2 (J. Werner 1977, ryc. 2:2, s. 169), datowanej na 30 r. p.n.e. Podobny typ pochewki rejestruje się przede wszystkim w fibulach z brązu, rzadziej w żelaznych. Najbliższą analogię do omawianej zapinki stanowi fibula zbliżona do typu K, również wykonana z żelaza, pochodząca z Holand w zachodniej Szwecji (J. Werner 1977, ryc. 4:6).

Posiada ona jednak górną cięciwę. Guzki na końcu nóżek najwcześniej stosowano w fibulach typu A.22, których pojawienie przypada na czasy późnoaugustiańskie i wczesnotyberyjskie (Th. Völling 1994, s. 222; S. Demetz 1999, s. 123–127). Tak też trzeba datować okaz z Podwieska, który wydobyto z grobu razem z drobnymi uławkami naczyń ceramicznych, w tym z fragmentami niefacetowanego wylewu. Takie wyposażenie odpowiada charakterystyce pochówków z fazy A₃ na ziemi chełmińskiej.

Lużno na terenie cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2 znaleziono unikatową zapinkę o konstrukcji późnolateńskiej, zbliżoną ogólnym kształtem do zapinek stopniowatych (E. Bokiniec 2005, tabl. CLVIII:5). Kabłąk rozszerza się ku główce, a pochewka jest ażurowa, co wskazuje na późniejszą pozycję chronologiczną. Tylko niektóre z późnych fibul stopniowatych posiadają podpórkę w kształcie litery S (R. Müller 1985, tab. 110:14). Identyfikacyjny ornament znany jest z innych późnych fibul i pochew mieczy o powiązaniach norycko-pannońskich (J. Werner 1977, passim), także z kultury przeworskiej (T. Dąbrowska 1997, s. 90, tabl. CXXXVIII:4a). Zapinka o analogicznym kształcie wydłużonego prostokąta, z pierścieniem na kabłąku, wystąpiła w popielnicowym grobie w Chełmnie-Nowej Kępie Panieńskiej (Kartoteka...). Od wyżej wspomnianego okazu różni ją przede wszystkim drucikowaty na całej długości kabłąk. Obydwie zapinki są bardzo długie, mają bowiem około 10 cm.

Na ziemi chełmińskiej w około 150 zespolach grobowych wystąpiła więcej niż jedna zapinka, dzięki czemu możliwe było prześledzenie korelacji poszczególnych typów (tab. 13a–13b). Szerzej ten temat omówiono w rozdz. 4, również w nawiązaniu do współwystępowania zapinek z innymi elementami inwentarzy grobowych. Podwiesk pod względem ilości zapinek w stosunku do liczby grobów należy do najbogatszych cmentarzysk kultury oksywskiej. Dotyczy to mnogości odmian, ilości egzemplarzy oraz dużej ilości okazów obcego pochodzenia (lub powstałych pod wpływem kulturowo odmiennych inspiracji), stanowiących stosunkowo liczne serie jednego typu. Ponadto serie te tworzą pewne „ciągi” chronologiczne, i tak np. zapinki typu G, wykazujące silne związki z ośrodkami jastorfskimi, kontynuując tradycję, którą egzemplifikują fibule stopniowate, zaś wczesne zapinki o celtyckiej proveniencji (bądź inspiracji) zastąpione zostają młodszymi formami, takimi jak D, E, A-IIa-1, te z kolei jeszcze młodszymi – Nauheim i miszczkowatymi. Jedynie Chełmno posia-

da porównywalny z Podwieskiem udział zapinek, ale spowodowane jest to przede wszystkim dużą liczbą fibul z faz A₃ i B₁, których na cmentarzysku w Podwiesku jest zdecydowanie mniej. Ludność korzystająca z omawianego cmentarzyska była zdecydowanie

bogatsza lub hołdowała odmiennym zwyczajom niż pozostałe społeczności kultury oksywskiej. Aż 78 grobów zawierało więcej niż jedną zapinkę, podczas gdy w Nowych Dobrach zaledwie sześć, w Chełmnie 14, a w Rządzu 44.

Tabela 13a. Współwystępowanie fibul w Podwiesku, stan. 2.

Typy fibul	Br-I	Klk	A-I	B-I	C	A-II	H	B-II	St	K	G	Br-II	E	J	L	M	O	A.18	N	A.67
Br-I	5	1																		
Klk	1																			
A-I			1		1															
B I					1	1														
C			1	1			2		2	2				?						
A II				1		5	3		3	3	2					?			?	
H					2	3	5		1	4										
B II								1	1	1									1*	
St					2	3	1	1	8		1					?			?	
K					2	3	4	1		6	7	1	1	1	2					
G						2			1	7	3		1			1				
Br-II										1										
E										1	1									
J					?					1					1					
L										2				1		2	1			
M						?			?		1				2		1	1	1	
O															1	1				
A 18																1		1		
N						?		1*	?							1			2	1
A 67																			1	

* fibula zbliżona do typu N (wariant N-Ia-1)

Tabela 13b. Współwystępowanie fibul kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej.

Typy fibul	Br-I	Klk	A-I	B I	C	A-II	H	B-II	St	K	G	Br-II	E	J	L	M	I	O	A.18	N	A.67	A.68	A.45	A.72
Br-I	5	1																						
Klk	1																							
A-I			1		1																			
B I					1	1																		
C			1	1			2		3	3				?										
A-II				1		5	2		2	3	2				?					?				
H					2	2	5		1	5														
B-II								1	1	1										1*				
St					3	2	1	1	8	1	1					?				?				
K					3	3	5	1	1	6	7	1	1	1	3	3				1				

Tabela 13b. cd.

Typy fibul	Br-I	Klk	A-I	BI	C	A-II	H	B-II	St	K	G	Br-II	E	J	L	M	I	O	A.18	N	A.67	A.68	A.45	A.72
G						2			1	7	3		1			1								
Br-II										1														
E										1	1			?										
J					?					1					1									
L										3				1		3		1						
M						?			?	3	1				3	9		2	1	4				
I																		1						
O															1	2	1	2						
A.18																1		1						
N						?		1*	?	1						4				5	1	1	1	1
A.67																				1				
A.68																				1				
A.45																				1				
A.72																				1				

* wariant N-Ia-1; ? – okazy o niepewnym typie lub przynależności do grobu

3.1.2. Klamry do pasa i sprzączki

Klamry do pasa należą obok fibul do najliczniej występującej grupy przedmiotów metalowych. Typologię oparto na opracowaniu J. Kostrzewskiego z 1919 roku. Nowa typologia stworzona przez R. Wiloch, a dotycząca wyłącznie materiałów kultury oksywskiej (R. Wiloch 1995, s. 9–60), wydaje się bardziej szczegółowa. Jej autorka skoncentrowała się jednak raczej na klasyfikacji ornamentu niż na morfologii klamer. O wiele ważniejszy byłby podział wg kryteriów morfologicznych, który umożliwiłby prześledzenie związków poszczególnych odmian tych klamer z analogicznymi formami występującymi w innych kulturach, zarówno tych współczesnych kulturze oksywskiej, jak i ją poprzedzających¹⁰. Typologia R. Wiloch wymagałaby zatem wnikliwszego opracowania. Dlatego w niniejszej pracy za nadal obowiązujący uznałam schemat J. Kostrzewskiego, w ramach którego proponuję wyróżnienie dodatkowych odmian, wykorzystując w tym celu propozycje przedstawione także przez R. Wiloch. Uzupełniona typologia J. Kostrzewskiego stanowi próbę zwróce-

nia uwagi na te elementy morfologii klamer, które posiadają istotne znaczenie dla ich interpretacji kulturowej i chronologicznej, co do tej pory nie było w pełni wykorzystane. Brak na ziemi chełmińskiej pewnych wariantów klamer znanych z pozostałego obszaru kultury oksywskiej sprawia, że problem ich klasyfikacji w tej pracy może zostać tylko zasygnalizowany.

Na ziemi chełmińskiej klamry do pasa wystąpiły w Chełmnie (około 50 egz.), Rządzu (56 egz.), Nowych Dobrach (8 egz.), Chełmnie-Kępie Panieńskiej (1 egz.), Czarnowie (1 egz.), Maruszy (1 egz.), Małym Czystym (1 egz.) i Podwiesku (111 egz.).

3.1.2.1. Klamry jednoczęściowe, taśmowate – typ K1.I – Wil III-VII (Zestawienia 9 i 10)

Wśród klamer jednoczęściowych wyróżnia się na podstawie ukierunkowania zaczepów dwie odmiany. Pierwsza ma zaczepy skierowane w tę samą (K.Ia), druga – w przeciwne strony (K.Ib).

Klamry odmiany K1.Ia (Wil IIIA-C, VI) z zaczepami zwróconymi w tę samą stronę wystąpiły w Podwiesku w czterech lub pięciu grobach (30/4, 124/5,

¹⁰ Brak zainteresowania morfologią odzwierciedla również jakość rysunków, nie spowodowana, jak mi wiadomo, niezręcznością samych obiektów.

205/2, 270N/4?, 376/4). Poza Podwieskiem, na ziemi chełmińskiej odkryto jeszcze tylko jedną klamerę tej odmiany (Chełmno 185), a zaledwie 6 egzemplarzy (Wil III, VI) znanych jest z innych terenów kultury oksywskiej. Przeciętna długość klamer wynosi około 20 cm, tylko jedna z Podwieska (124/5) ma 30 cm długości.

Klamry typu K1.I są bardzo silnie zróżnicowane, niemalże każdy egzemplarz wyróżnia się inną formą. Pomimo tego zdecydowano się dokonać podziału według ukształtowania zaczepów oraz umiejscowienia najszerzej części. Do odmiany **K1.Ia-1** zaliczono jedną z klamer z Podwieska (205/3), charakteryzującą się kolistym w przekroju, długim zaczepem, zdobionym poprzecznymi rowkami. Podobny okaz pochodzi z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 (R. Wiloch 1995, s. 16). Zbliżony typ ornamentu występuje też na wczesnych zapinkach odmiany B-I (T. Dąbrowska 1988, s. 16–17, ryc. 2e). Dobrymi analogiami do wariantu K1.Ia-1 wydają się być typowe dla kręgu jastorfskiego klamry ze skuwką, z wydłużonym, wąskim zaczepem.

Odmianę **K1.Ia-2** reprezentuje tylko jeden okaz (Podwiesk 30/7), którego największa szerokość przypada tuż przy zaczepie. Zarówno na Bornholmie, jak i w całej kulturze jastorfskiej (w tym także w grupie gubińskiej) klamry o charakterystycznej wydłużonej formie, są najszerze właśnie przy „języczkowatym” zaczepie, analogicznie do tego okazu z Podwieska. Odmienne ukształtowane są klamry wariantu **K1.Ia-3** (Podwiesk 124/4, 376/4; Chełmno 185), typowe dla kultury oksywskiej, w których największa szerokość przypada w połowie długości, przy czym jedna z tych klamer jest wysmukła (124/5), a dwie pozostałe krępe. W. Łęga (1938, s. 51) poddaje w wątpliwość przeznaczenie jako klamry przedmiotu z grobu 185 w Chełmnie, określonego przezeń mianem taśmy, ze względu na brak zaczepów. Jednak na rysunku J. Kostrzewskiego (Kartoteka...; *Graudenz* 3216) wyraźnie rysują się dwa niewielkie zaczepy, zwrócone w tą samą stronę.

Taśmowate klamry o zaczepach zwróconych w tę samą stronę są bardzo popularne na Bornholmie i w kulturze jastorfskiej. Krępe formy występują tam już w starszym okresie przedrzymskim, okazy dłuższe, lancetowate w kulturze jastorfskiej pochodzą z zespołów z zapinkami o konstrukcji środkowolateńskiej (R. Müller 1985, s. 86), a smukłe okazy na Bornholmie datowane są na fazę 2 (C. J. Becker 1990, s. 120–121). Obecność zapinki z kulkami w grobie nr 7 w Pruszczu Gdańskim (R. Wiloch 1995, s. 40) i zapinek wariantu B-IIa w grobie 205 w Podwiesku

wskazuje na wczesną pozycję chronologiczną klamer wariantu K1.Ia-1, najprawdopodobniej należących jeszcze do młodszego stadium fazy A₁. W nadodrzańskiej grupie kultury jastorfskiej klamry typu K1.Ia (=Wil III) występują w podobnym kontekście jak najwcześniejszy egzemplarz z obszaru kultury oksywskiej, tj. z zapinką stopniową na cmentarzysku w Długiem (H. J. Eggers 1936, s. 133, 48a–d), a w Kunowie z fibulą kulkową (T. Łaszkiwicz 1971, tabl. VII:1–2). Zespoły te świadczą o równoczesnym pojawieniu się na terenie kultury oksywskiej i obszarze grupy nadodrzańskiej wytworów o charakterze lokalnym, a dotyczy to nie tylko omawianych tu klamer, ale i szeregu innych ozdób. Do terenów, gdzie występują klamry typu K1.Ia zalicza się również grupę gubińską (R. Hachmann 1957, mapa 6), lecz klamry ze środkowego Nadodrza mają proporcje zbliżone do klamer lancetowatych kultury jastorfskiej (G. Domański 1975, tabl. XI:d, XIV:j, XXIX:p, XXX:l, XXXVI:b). Klamry wariantu K1.Ia-3 zarówno z obszaru oksywskiego, jak i terenów jastorfskich genetycznie związane są z klamerami języczkowatymi, które w zasadzie zanikają pod koniec okresu środkowolateńskiego (H. Keiling 1969, s. 40; E. Reinbacher 1963, tabl. I). Najwcześniejszy egzemplarz tego wariantu datowany jest fibulą typu H (Podwiesk 376/4), a biorąc pod uwagę możliwość datowania zapinek tego typu już na młodsze stadium fazy A₁, można przyjąć, że w kulturze oksywskiej powstały lokalne formy na bazie współczesnego im wzorca, wywodzącego się z kultury jastorfskiej.

Chociaż typ **K1.Ib** (z zaczepami odgiętymi w przeciwnych kierunkach; Zestawienie 10) w kulturze oksywskiej jest reprezentowany liczniej niż K1.Ia, to na cmentarzysku w Podwiesku odkryto tylko jedną, niezdobioną, żelazną klamerę (52/4) i być może jeden, zdobiony egzemplarz z brązu znaleziony luzem (Iż/10). Z ziemi chełmińskiej poza Podwieskiem znanych jest prawdopodobnie siedem egzemplarzy (Chełmno 27/3; 1 egz. Iż/XVI:6; Nowe Dobra 3/1905:1, 7/1909; Rządź E9/1, G35/1', 10*), a 17 z pozostałych obszarów kultury oksywskiej.

Klamry te, wykonane z żelaza i z brązu, są jeszcze silniej zróżnicowane morfologicznie niż wyłącznie żelazne klamry typu K1.Ia. Za podstawę podziału przyjęto rodzaj surowca, wyróżniając dwie odmiany: **K1.Ib-1** obejmującą formy z żelaza i **K1.Ib-2** – z brązu. Dalsza klasyfikacja opiera się na ich morfologii. Ze względu na ograniczenia terytorialne przyjęte w tej pracy, uwzględnione zostaną jedynie okazy z Podwieska oraz zilustrowane formy z Nowych Dóbr i Rządza. Do wariantu **K1.Ib-1a** zaliczono żelazne egzemplarze

o największej szerokości w pobliżu nieposzerzonego zaczepu, pochodzące z Podwieska (52/4) i Rządza (G35/1'). Do wariantu **K1.Ib-1b** należą okazy z Nowych Dóbr (7/1909) i Rządza (10*-K), mające kształt bardzo wąskiej taśmy o jednakowej szerokości, z zaczepem również nieposzerzonym. Osobno należy wyróżnić okazy zakończone tarczką (wariant **K1.Ib-1c**); jeden z nich pochodzący ze zniszczonego grobu w Chełmnie, wykonany jest z dość wąskiej taśmy (Kartoteka...; *Graudenz* 2720). Dwa kolejne pochodzą z Chełmna (27/3) i z Rządza (E9/1). Jedyna pewna brązowa klamra odmiany K1.Ib z ziemi chełmińskiej (wariant **K.Ib-2**), która wystąpiła w Nowych Dobrach w grobie 3/1905, rozszerza się ku środkowi, gdzie przyjmuje kształt pierścienia, a jej zaczep jest zdobiony poprzecznymi rowkami, brzegi zaś są podniesione w sposób charakterystyczny przede wszystkim dla trójczłonowych klamer z brązu, stosowany również w klamrach zawiaskowych. Do tego typu należał być może także fragment brązowej, taśmowatej klamry z tarczką, zdobionej przybrzeżnymi punktami (Rządza 609/1'). Z kolei fragmentarycznie zachowany okaz, znaleziony luźno w Podwiesku, pod względem kształtu jest analogiczny do klamry z Gdyni-Oksywia (D. Bohnsack 1938, tabl. 4:9), nie ma jednak pewności, jak ukształtowane były zaczepy. Podobieństwo podkreśla zdobienie, choć egzemplarz z Gdyni-Oksywia ma ornament w postaci ukośnej kratki, w przeciwieństwie do prostokątnej, występującej na klamrach z Podwieska i Borkowa (J. Kostrzewski 1920, s. 147, ryc. 1). Motyw kratki w kulturze oksywskiej i przeworskiej należy do unikalnych (por. duże cmentarzyska obydwu kultur). Nigdy nie występuje na naczyniach, zdarza się to natomiast w kulturze jastorfskiej, choć rzadko, lecz w każdej z faz MOP (np. R. Müller 1985, tabl. 25:21, 66:7; H. Seyer 1982, tabl. 40:2). Spotykany jest także na fibulach typu hanowerskiego na Gotlandii (E. Nylén 1955a, ryc. 113) i na charakterystycznych także dla tej wyspy okuciach pasa (R. Hachmann 1961, tabl. 6:12) oraz na zapinkach typu K w Norwegii (C. J. Becker 1993, ryc. 11; P. O. Nybruget, J. Martens 1997, ryc. 6). Ornament ten zdobi też niektóre toczone naczynia celtyckie z Grossromstedt (G. Eichhorn 1927, grób 1908, E71) oraz unikalne klamry znane m.in. z Plötzin, Kr. Potsdam (R. Seyer 1976, tabl. 20:d, e) i z Brücken (R. Müller 1985, tabl. 66:4), gdzie odkryto również naczynie zdobione motywem kratki. Wspomniane fibule z Gotlandii mają ażurowe pochewki, łączone z wpływami celtyckimi (J. Werner 1977, *passim*). Większość tak zdobionych przedmiotów datowana

jest na najmłodszej fazę MOP, ale spotyka się także okazy wcześniejsze, z fazy A₂ (D. Bohnsack 1938, s. 129, 133; H. Seyer 1982, tabl. 18:1), czy nawet A₁ (H. Keiling 1969, ryc. 6c). Żelazna klamra z grobu 52 w Podwiesku datowana jest zapinką odmiany K-IV na horyzont A₂/A₃.

Klamery typu K1.Ib prawie nie spotyka poza obszarem kultury oksywskiej (R. Hachmann 1957, ryc. 6; T. Dąbrowska 1988, s. 196; R. Wiloch 1995, s. 14–17, ryc. 12–13). Z Bornholmu znane są tylko dwa egzemplarze, będące niewątpliwie importami z południowego wybrzeża Bałtyku (C. J. Becker 1990, s. 141). W Kunowie i Długim odnotowano po jednym okazy (H.-J. Eggers 1936, T. Łaszkiwicz 1971). Brak ich zupełnie w grupie gubińskiej, a w kulturze jastorfskiej również należą do form unikalnych (R. Müller 1985, s. 89, tabl. 76: 8). Jest to więc niewątpliwie lokalny typ, występujący w kulturze oksywskiej w dużej różnorodności form (por. typy Wil IV, V, VII), czerpiących wzory z innych rodzajów oksywskich klamer.

Najwcześniejszymi zapinkami datującymi klamry typu K1.Ib są fibule typu K (tab. 14), a więc należałoby uznać ten typ klamer za późniejszy od wariantów **K1.Ia-1** i, przypuszczalnie **K1.Ia-3**. Okazy odmiany **K1.Ib** występujące z zapinkami z faz A₂/A₃ i A₃ należą do młodszego etapu rozwojowego form o zaczepach skierowanych w tę samą stronę. Znane są jednak dwa egzemplarze krępych klamer z Nosocic i z Granówka, analogicznych do odmiany K1.Ib, łączonych z kulturą pomorską (J. Kostrzewski 1923, s. 52, ryc. 20–21).

Z Podwieska pochodzi także fragment żelaznej sztabki z **języczkowanym zaczepem** o łącznej długości 3,5 cm i szerokości 1,2 cm i z czterema parami otworów na nity (łż/6). Przedmiot ten jest być może elementem zapięcia pasa, gdyż przypomina skuwki sprzączek typu 3 z grupy A wg R. Madydy-Legutko (1986, tabl. 1), które jednak wykonywane były z brązu. Datuje się je na fazę B_{1a}, a jeden z egzemplarzy współwystąpił z późnolateńskim umbem z kolcem (R. Madyda-Legutko 1986, s. 4–5). Odległe podobieństwa do tego okazu można dostrzec w klamrach kultury Poienęsti-Lukaševka ze schyłku LT C2 i początku LT D1, charakteryzujących się prostokątną taśmą i wyodrębnionym zaczepem (M. Babeš 1993, s. 102–103, ryc. 26:II-4, tabl. 7:58c, 8:69e, 15:23). O ile w przypadku przedmiotu z Podwieska można mówić jedynie o raczej „luźnym” skojarzeniu, to jeżeli chodzi o klamerę z Rządza (436/1) mamy do czynienia z formą identyczną ze spotykanymi na cmentarzyskach kultury Poienęsti-Lukaševka. Jest to bowiem jednoznaczony egzemplarz, charakteryzujący się silnie po-

grubionym zaczepem, który do pasa przytwierdzony był przy pomocy płytki, z otworem na nit pośrodku. Bardzo dobrych analogii dostarczają klamry kultury Poienęsti-Lukaševka wydzielone w typie II.1ab, znajdujące wcześniejsze analogie wśród niektórych form kultury pomorskiej (J. Kostrzewski 1923, ryc. 17; M. Babeš 1993, s. 102–103, ryc. 26.II.1ab; tabl. 2:10b; 4:31c; 7:63c; 36:441, j; tam wcześniejsza literatura). Dwie, takie same klamry znane są ze stanowisk kultury przeworskiej z MOP; jedna z nich pochodzi najpewniej z faz A₁-A₂, druga nie jest bliżej datowana (T. Dąbrowska 1997, s. 88, tabl. III:3, 3; J. Lewczuk 1997, s. 42, tabl. XX:19).

brązowy okaz z grobu 639 w Rządzu. Tkwią w nim cztery nity, a boki zdobią ryte kółka. Na ziemi chełmińskiej datują je fibule typu E i G, poza tym dwukrotnie współwystąpiły z nożykami sierpikowatymi.

Klamry sztabkowate, nazywane również prętowymi (A. Kokowski 1992, s. 122–125) w kulturze oksywskiej występują rzadko, pomimo obecności na kilkunastu cmentarzyskach. Klamry te reprezentowane są jednak na nich przez pojedyncze okazy, stanowiąc nieznaczoną „domieszkę” do innych, bez porównania liczniejszych form. Znacznie częściej tego typu części pasa, romboidalne lub kwadratowe w przekroju, spotykane są na obszarach jastorfskich, gdzie współwystępują

Tabela 14. Współwystępowanie jednoczłonowych klamer taśmowatych wykonanych z żelaza z fibulami na ziemi chełmińskiej.

	B-IIa	A-IIb-1	St-IIa	H	G	K-Ib	K-IV	Nh	M
Pd205	K.Ia-1								
Pd30		K.Ia-2							
Pd270N			K.Ia-1						
Pd376				K.Ia-3a					
Ch112					K.IIb				
Pd124						K.Ia-3b			
Pd52							K.Ib-1a		
Ch185							K.Ia-3		
Ch27								K.Ib-1c?	
ND7/1909									K.Ib-1b

3.1.2.2. Klamry jednoczęściowe, sztabkowate – typ K1. II (Wil I) (Zestawienie 11)

Z ziemi chełmińskiej pochodzą cztery klamry tego typu: z Chełmna (grób 112/4–4a) i z Rządza (grób B15, 430/1, 639/1a–1b²); z pozostałego obszaru kultury oksywskiej znanych jest 15 egzemplarzy (R. Wiloch 1995, s. 12–13). Podobnie jak w przypadku poprzednio omawianego typu, każda z klamer z ziemi chełmińskiej ma inną formę. Okaz z Chełmna ma płaski, języczkowaty zaczep, kończący dość szeroką sztabkę, prostokątną w przekroju. Według opisu w sprawozdaniu K. Florowskiego (1890) klamra ta pierwotnie była cała i miała *hak końcowy jeden wygięty na zewnątrz, drugi do wewnątrz*, zaliczyć ją zatem trzeba do typu odmiany K.IIb. Dwie klamry z Rządza (typ K.IIb) są w przekroju romboidalne, ale zaczep egzemplarza z grobu B15 zwieńczony jest kulką, a z grobu 430 – stożkiem. Do form sztabkowatych można też zaliczyć zachowany częściowo, masywny,

z fibulami B-II, C, F, G i K (np. G. i S. Gustavs 1976, ryc. 19:75, 78, 20:80, 21:85, 24:95, 26:108, 27:115; H. Seyer 1982, tabl. 17:5). Różnią się one jednak od egzemplarzy oksywskich obecnością poprzecznego okucia, a ich zaczepy skierowane są w jedną stronę. Niemniej, inspiracja tą formą, znacznie powszechniejszą w kulturze jastorfskiej, wydaje się prawdopodobna, tym bardziej, że w tej ostatniej klamry sztabkowate pojawiają się wcześniej.

3.1.2.3. Klamry dwuczłonowe – żelazne (Zestawienie 12)

Klamry tego typu wystąpiły w Podwiesku w czterech grobach (153/2, 201/5 (?), 270S/4, 378/5 i 410/6), a jeden egzemplarz znaleziono luźno (Iz/7). Ogólna zasada ich konstrukcji jest taka sama dla wszystkich okazów – dłuższa, taśmowata część klamry jest zwinięta na końcu w przewężone uszko, które łączy

się z krótszą, na ogół drucikową częścią także za pomocą uszka. Jednak pomiędzy egzemplarzami widoczne są różnice w poszczególnych elementach budowy. Z tego powodu proponuję wydzielić następujące odmiany:

K2.Ia – część taśmowata o niewyodrębnionym zaczepie, łączącym się z krótszą, drucikową częścią (378/5),

K2.Ib – część taśmowata o niewyodrębnionym zaczepie, łączącym się z krótszą, taśmowatą częścią (153/2),

K2.Ic – część taśmowata z wyodrębnionym zaczepem, zagiętym w uszko prostopadłe do jej płaszczyzny, łączące się z drucikową, krótszą częścią (410/6, 1ż/7),

K2.Id – część taśmowata z wyodrębnionym zaczepem zagiętym w uszko równoległe do jej płaszczyzny, łączące się z drucikową, krótszą częścią (201/5?, 270S/5).

Klamra z grobu 410/6 jest zdobiona czterema dookólnymi liniami rytmami na drucikowym zaczepie. Na egzemplarzu znalezionym luźno na części taśmowatej rysuje się ornament kopertowy.

Żelazne klamry dwuczłonowe spotyka się w dużej liczbie na Bornholmie (E. Vedel 1886, s. 77, ryc. 104–108; S. Müller 1888–1895, tabl. I:9, 1897–1898, ryc. 3), gdzie sklasyfikowano je w obrębie typów Fa i Fb (C. J. Becker 1990, s. 121, ryc. 40). W kulturze oksywskiej, oprócz kilku okazów z Podwieska, znane są tylko pojedyncze egzemplarze z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. CXLI:480, 4) i z Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXXV:147D). Ta ostatnia klamra, znana mi z autopsji, określona była jako trójczłonowa, w rzeczywistości ma dwa bezpośrednio połączone ramiona. W kulturze przeworskiej nieliczne egzemplarze występują tylko w północnej Wielkopolsce (J. Kostrzewski 1919, s. 54–55). Na obszarze dolnego Nadodrza dwie klamry tego typu odkryto na cmentarzysku w Długiem (H. J. Eggers 1964, tabl. 2:plan 5 oraz niepublikowany, znany autorze z autopsji fragment klamry z grobu 76).

Tabela 15. Współwystępowanie żelaznych klamer dwuczłonowych z fibulami na ziemi chełmińskiej.

	Br-I	St-IIc	A-II	K-Ic
Pd270S	K.Id			
Pd378		K.Ia		
Pd201			K.Id	
Pd410			K.Ic	K.Ic

Znalezione w Podwiesku klamry reprezentują typ Fa i Fb wg C. J. Beckera (1990, ryc. 40, s. 121) i niewątpliwie są importami z Bornholmu, gdzie reprezentowane są przez duży zbiór. W Podwiesku można je datować już na młodsze stadium fazy A₁ i na fazę A₂ (tab. 15). Na Bornholmie klamry dwuczłonowe typu Fa wg C. J. Beckera (1993, ryc. 3), odpowiadające typowi podwieskiemu o drucikowatym jednym z zaczepów, datowane są prawie wyłącznie na fazę 2, natomiast klamry typu Fb (z obydwoma taśmowatymi zaczepami), na podstawie ich występowania na cmentarzysku w Slusegård (O. Klindt-Jensen 1978) na fazę 3 (C. J. Becker 1993, s. 9, 13–14). Faza 2 odpowiada horyzontowi fibul typu K, choć spotyka się w jej ramach także fibule typu C, a faza 3 horyzontowi fibul typów M, N i O (C. J. Becker 1990, s. 81–82).

3.1.2.4. Klamry zawiaskowe – żelazne (Zestawienie 13 i 14)

Klamry zawiaskowe składają się z dwóch trójkątnych ramion, z których jedno jest najczęściej znacznie dłuższe niż drugie. Krótsza część zaopatrzona jest w haczyk zaczepiony o pręt przymocowany do części dłuższej za pomocą zwiniętych w rulony dwóch wychodzących z niej pasków. Klamry te mają zaczepy zwrócone z reguły w tę samą stronę (Wil IX), a tylko u nielicznych egzemplarzy zaczepy odgięte są w przeciwną stronę (Wil X). Te ostatnie na ziemi chełmińskiej wystąpiły w Rządzu (grób G30), Małym Czystym (59/4), Nowych Dobrach (grób 15/1909) i Podwiesku (grób 99). Łącznie w kulturze oksywskiej zarejestrowano tylko dziewięć okazów o takim kształcie zaczepów. Klamra zawiaskowa z grobu 59 w Małym Czystym, oprócz tego że jej zaczepy są odchylone w przeciwnych kierunkach, ma unikatowo ukształtowaną krótszą część, która jest taśmowata i znacznie węższa od dłuższego ramienia. Szerokości ramion krótszych i dłuższych (w miejscu połączenia) w prawie wszystkich klamrach na ziemi chełmińskiej są identyczne, poza okazem przed chwilą wspomnianym oraz poza klamrą z Rządza (131-K), której krótsze ramie było trójkątne, lecz w miejscu zawiasu znacznie węższe.

Klamry zawiaskowe o zaczepach zwróconych w tę samą stronę w Podwiesku wystąpiły w liczbie 81 egzemplarzy w 80 grobach, (8/7', 13/6', 17/8–9, 18/5, 33/14, 34/4', 35/3, 40/4', 44/6', 58/3', 68/6, 71/7, 75/3', 80/5', 85/13, 86/7', 88/4', 99/3, 114/4, 121/6', 131/5, 134/4', 135/7, 157/5, 160/11', 166/3, 170/2', 175/4',

177/2, 193/6, 198/5, 206/3, 208/5, 216/3, 221/4, 227/4, 230/5, 248/3, 251/4, 256/4, 258/4, 265/5, 277/3, 286/5, 289/4, 290/4, 299/8, 300B/11, 302/5, 304/5, 320/5, 322/6, 324/5, 329/2, 338/4, 343/5, 347/4, 348/3, 349/9, 358/4, 366/3, 370/5, 371/4, 377/2, 381/3, 388/4, 391/4, 394/3, 396/3, 399/3, 404/4, 411/3, 413/6, 414/3, 427/4, 431/6, 434/6, 437/4, 448/2' i 458/5'); często są to okazy zdobione ('). Długość klamer zawiaskowych waha się w granicach od 15,5 do 36 cm, a szerokość od 1,6 do 4,0 cm, ale przytłaczająca większość egzemplarzy ma długość od 19 do 23 cm, a szerokość od 2,5 do 3,5 cm. Te pochodzące z ziemi chełmińskiej tworzą najliczniejszy zbiór klamer jednego typu w obrębie kultury oksywskiej. Należą też do najczęściej spotykanych na stanowiskach tej kultury. Na ziemi chełmińskiej wystąpiły w Chełmnie (2, 5, 6, 15/3a–3b, 29/1, 32/1, 42, 124/2, 135/2, 142/4, 143, 153, 154/6, 156/6; około 20 klamer luzem, łącznie około 40 egz. – tabl. XVI:1, 9; XVIII:1, 5, 11), Chełmnie-Nowej Kępie Panieńskiej (1 egz.), Czarnowie (1 egz./XIX:7), Małym Czystym (59/4), Maruszy (1? egz.), Nowych Dobrach (9/1904, 2/1909, 15/1909:1, 1 egz. luzem) i Rządu (Ac4, D2, D9/1, B1, B17, B20, B22, B64, B68, E11, A1/1', A2, A3, Ab12/1', G30, 131-K, 144, 145, 149/1', 156, 160, 161, 163, 428, 429, 431, 461, 469, 470, 487, 492, 552/1', 556, 557, 559, 561, 622, 623, 680, 683, 2 egz. lż– Anger 375, 376, łącznie 44 egz.).

Na dwudziestu sześciu kłamerach obu odmian z cmentarzyska w Podwiesku widnieje, poza liniami przykrawędnymi, dodatkowy ornament. Ponieważ stan zachowania 49 klamer z tego stanowiska jest zły, ilość klamer z takim bogatszym ornamentem może być większa. Tylko pięć klamer z Podwieska (grób 17/8?, 33/14?, 35/3?, 322/6 i 371/4?) nie miało rowków przybrzeżnych, przy czym ich brak pewny jest jedynie w przypadku jednej nieskorodowanej kłamy (322/6). Jeszcze tylko co do jednej kłamy z ziemi chełmińskiej mamy pewność, że nie znajdują się na niej rowki przykrawędne (Rząd D9), trudno zaś jednoznacznie ustalić ich obecność na kłamerach z Chełmna. Z opisu W. Łęgi wydaje się wynikać, że tylko nieliczne egzemplarze miały żłobki przy krawędziach, ewentualnie dodatkowo żłobki poprzeczne (grób 42, luźne – Graudenz 2604, 2629, Danzig 3907). Z kolei z rysunków K. Florkowskiego¹¹ wynika, że rowki przybrzeżne znajdowały się także na innych kłamerach, znalezionych luzem (Graudenz 2630, 2632),

których to okazów Łęga nie wymienia. Tylko nieliczne egzemplarze z Chełmna zdołał bogatszy ornament, a większość pozbawiona była jakichkolwiek zdobień. Na ziemi chełmińskiej kłamy z rowkami odkryto ponadto w Czarnowie i Małym Czystym (59/4).

Do grupy klamer zdobionych rytymi liniami, tworzącymi ornament bogatszy niż pojedyncze rowki przybrzeżne, zaliczono egzemplarze z Podwieska (58/3, 88/4, 134/4, 160/11, 216/3, 221/4, 248/3, 322/6) i z Chełmna (42-K). Na kłame z jednego z grobów (Podwiesk 216/3) zostały wryte dwie linie, biegnące środkiem dłuższej i krótszej części, na trzech dalszych kłamerach (Podwiesk 58/3, 221/4; Chełmno 42-K) – trzy rowki poprzeczne, przy czym na kłame z Chełmna umieszczone były w nietypowo dużej odległości od zawiasu. Na pięciu następnych (Podwiesk 75/3, 88/4, 134/4, 160/11, 248/3) wystąpiły po dwa rowki przy zawiasie. Na okazy z grobu 322 w Podwiesku przy zawiasie dłuższej części znajdował się ryty ornament kopertowy, a analogiczny, zwielokrotniony na okazy z Maruszy (Kartoteka...). Bogatszy ornament ryty wystąpił także na jednej z klamer z Nowych Dóbr (2/1909). Tłoczone punkty widnieją na dziewięciu kłamerach z Podwieska (8/7, 34/4, 40/4, 44/6, 86/7, 121/6, 175/4, 286/5, 413/6), wśród których na jednej układają się w kształt swastyki. Punktowy ornament wystąpił na dwóch okazach w Chełmnie (grób 15, 1 egz. lż/Graudenz 2730) i czterech dalszych w Rzędzie (B1 – łuki wzdłuż brzegów i prosta środkowa, A1 – łuki i spirale, Ab12 – romby wpisane w większe romby, grób 149 – łuki zdwojone). Na egzemplarzu z grobu 320 z Podwieska na dłuższej części rysuje się ryty ornament kopertowy, a na krótszej kropkowany (również przybrzeżny), podobnie mieszany ryty i „kropkowany” ornament znajduje się na kłame z grobu 175 z tego cmentarzyska. Na jednym z okazów (Podwiesk 258/4), oprócz rowków poprzecznych na dłuższym ramieniu, można zauważyć ślady po ornamencie „kropkowanym”. Na jednej z klamer z Rządu (552/1) ornament rytym, krótkich łuczków połączono z punktami tłoczonymi w miejscu ich zetknięcia. Ornament jodełki wystąpił na czterech kłamerach z Podwieska (13/6, 80/5, 170/2, 208/5) i, być może, na jednej z Rządu. Jeden z egzemplarzy zdobi unikalny w kłamerach zawiaskowych ornament plastyczny (Podwiesk 458/5) – żeberko z poprzecznymi nacięciami, co upodabnia ją do klamer z brązu.

Sposób zdobienia klamer znajduje analogie w niektórych wątkach ornamentacyjnych ceramiki sąsiednich kultur. Dotyczy to wzoru kopertowego

¹¹ Znajdujących się w archiwum Muzeum im. ks. W. Łęgi w Grudziądzu, udostępnionych dzięki uprzejmości pana R. Boguwołskiego i pani M. Kurzyńskiej.

(R. Müller 1985, s. 105:33; A. Kokowski 1989, ryc. 44:8; E. Bokinić 1999a, ryc. 5:5, 5), motywu łuków (W. Wegewitz 1937, s. 64, 67, 69; R. Hachmann 1961, tabl. 19:10; J. Martens 1994, ryc. 12:2a), motywu jodelki czy swastyki (T. Dąbrowska 1973, tabl. LI; LII, ryc. 111:20, 30; A. Kokowski 1989, tabl. 38: XVIII/5, tabl. 44:5; J. Okulicz 1971 ryc. 39a, 45a, 46c; E. Kaszewska 1962, tabl. XXV:4). Dla wybijanych trójkątów (Podwiesk 448/2) znajdujemy analogie na nożykach sierpikowatych (J. Marciniak 1957, tabl. XXVIII:6; E. Kaszewska 1962, tabl. XII:3), także proveniencji celtyckiej (Z. Woźniak 1970, ryc. 10: 20, 21) oraz na jednoczłonowych klamrach odmiany K.Ib z kolistym zaczepem (D. Bohnsack 1938, tabl. 4).

Wzór kopertowy należy do bardzo popularnych wątków w ornamencie kultury przeworskiej i jastorfskiej. W Podwiesku zdołił dwie klamry zawiaskowe i jedną dwudzielną. Pojawia się również na klamrach jedno- i trójczłonowych (T. Łaskiewicz 1971; H. Seyer 1982, tabl. 28:6; R. Müller 1985, tabl. 57:7; 88:14). W kulturze jastorfskiej wykonywano go zazwyczaj linią rytą, podobnie jak na klamrach oksywskich. W kulturze przeworskiej był on wzbogacony równoległymi, drobnymi nacięciami. Także i większość pozostałych wątków zdobniczych posiada swe pierwowzory w ornamentyce naczyń kręgu jastorfskiego, gdzie często spotyka się tam połączenia linii rytej (w tym kratki) z ornamentem punktowym (R. Müller 1985, s. 105–133; W. Wegewitz 1937, s. 64, 67, 69). Na kilku klamrach do pasa z Vehlow, Kr. Kyritz (K. Peschel 1971, ryc. 5:Bl.20; ryc. 6:Bl.23; ryc. 7:Bl.25) odnotowano przybrzeżne rzędy punktów, podobne do ornamentu klamer z Bystrzca (W. Heym 1961, ryc. 7:15) i Podwieska (grób 34/4). Motywem zaobserwowanym na podwieskich klamrach zawiaskowych są układy punktów, tworzących oryginalne „wijące się” wzory (Podwiesk, grób 286), podobne do występujących w okręgu Moswidi (W. Wegewitz 1937, s. 67). Motyw łuków, który zdołił klamry z Podwieska (grób 121/6), Bystrzca (W. Heym 1961, ryc. 7: 10, 16) i Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXXXVI:283a) powtarza się również na ceramice jastorfskiej (R. Hachmann 1960, tabl. 19:10) i skandynawskiej z Vendsyssel (J. Martens 1994, ryc. 12:2a). Narzucają się tu również skojarzenia z częstym w kręgu celtyckim ornamentem krzywo-liniowym.

Ponieważ największy zbiór klamer zawiaskowych odnotowano na cmentarzyskach ziemi chełmińskiej, tutaj najpewniej należy szukać centrum ich produkcji. W kulturze przeworskiej liczba klamer zawiaskowych jest mała, sporadycznie spotyka się je

również w kulturze jastorfskiej (H. Seyer 1982, s. 74; T. Dąbrowska 1997, s. 88) a także na Bornholmie, np. Nørre Sandegård – 1 lub 3 egz., czy zbliżone ilości w Kanegård i Kannikegård (C. J. Becker 1993, s. 11–12). Obecność ich na tamtych obszarach można wytłumaczyć sporadycznymi kontaktami, najpewniej o charakterze handlowym. Natomiast liczne ich występowanie na Pomorzu Nadodrzańskim (11 egz. w Długiem i dziewięć w Lubieszewie) wskazuje na permanentne związki z tym terenem. Należy jednak dodać, że w Kunowie, leżącym na terenie tej samej grupy kultury jastorfskiej nie zarejestrowano ani jednej klamry zawiaskowej. Może to jednak wynikać z faktu, że prawie wszystkie groby tej nekropoli reprezentują horyzont wcześniejszy, odpowiadający zapinkom odmian A-I i B-I.

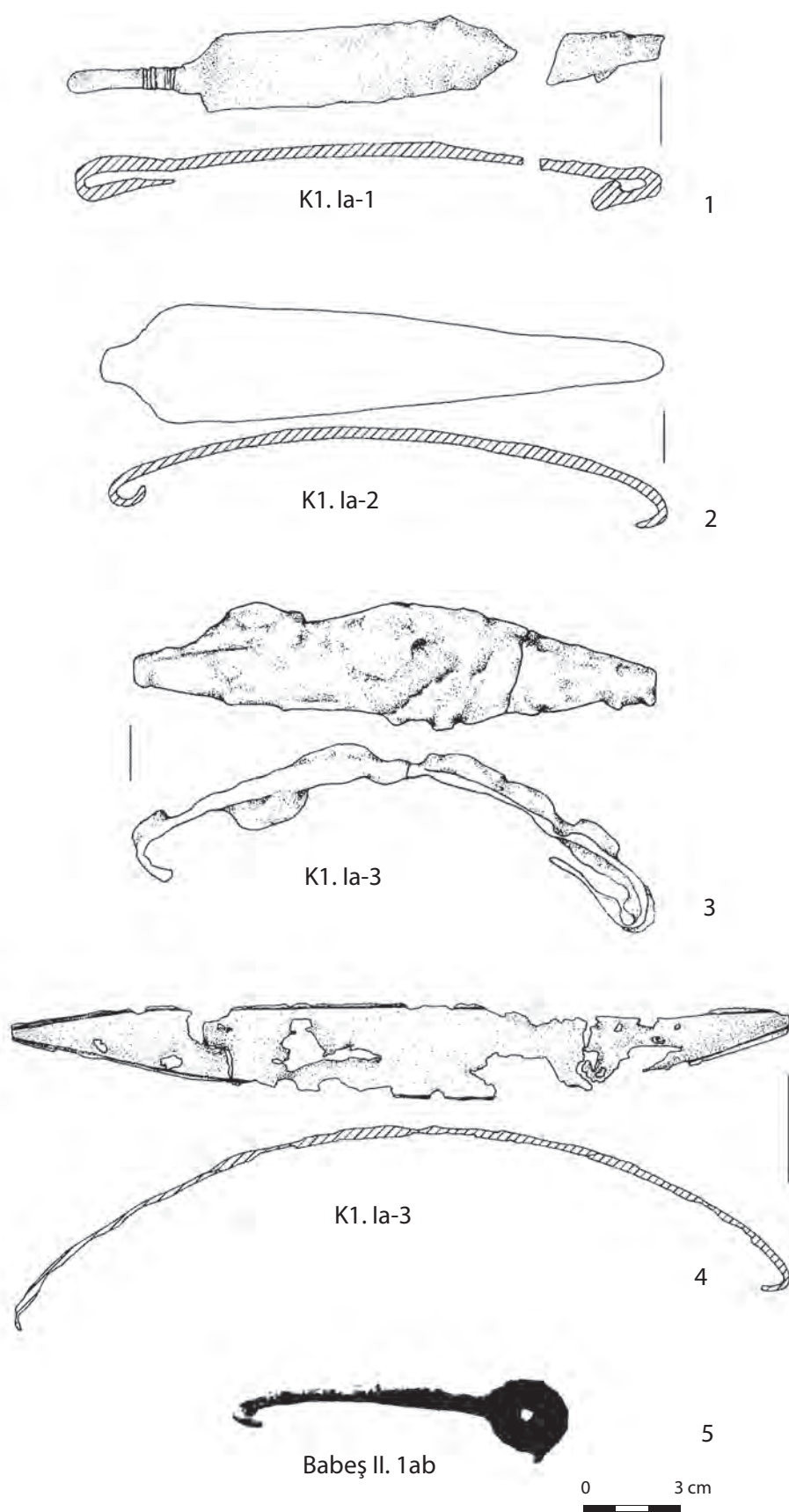
W Podwiesku klamry zawiaskowe wystąpiły z jedną (w 27 grobach), dwoma (w 29 grobach) lub z większą ilością zapinek (w 10 grobach); tylko w 14 grobach brak było zapinek.

W Chełmnie, na 17 grobów z klamrami, w ośmiu znajdowała się jedna zapinka, a tylko w dwóch znaleziono więcej niż jedną fibulę. W Rządzu, na 37 pochówków, 14 nie zawierało dodatkowych elementów stroju, a w 11 do spinania szat służyła więcej niż jedna zapinka, reszta zawierała po jednej fibuli.

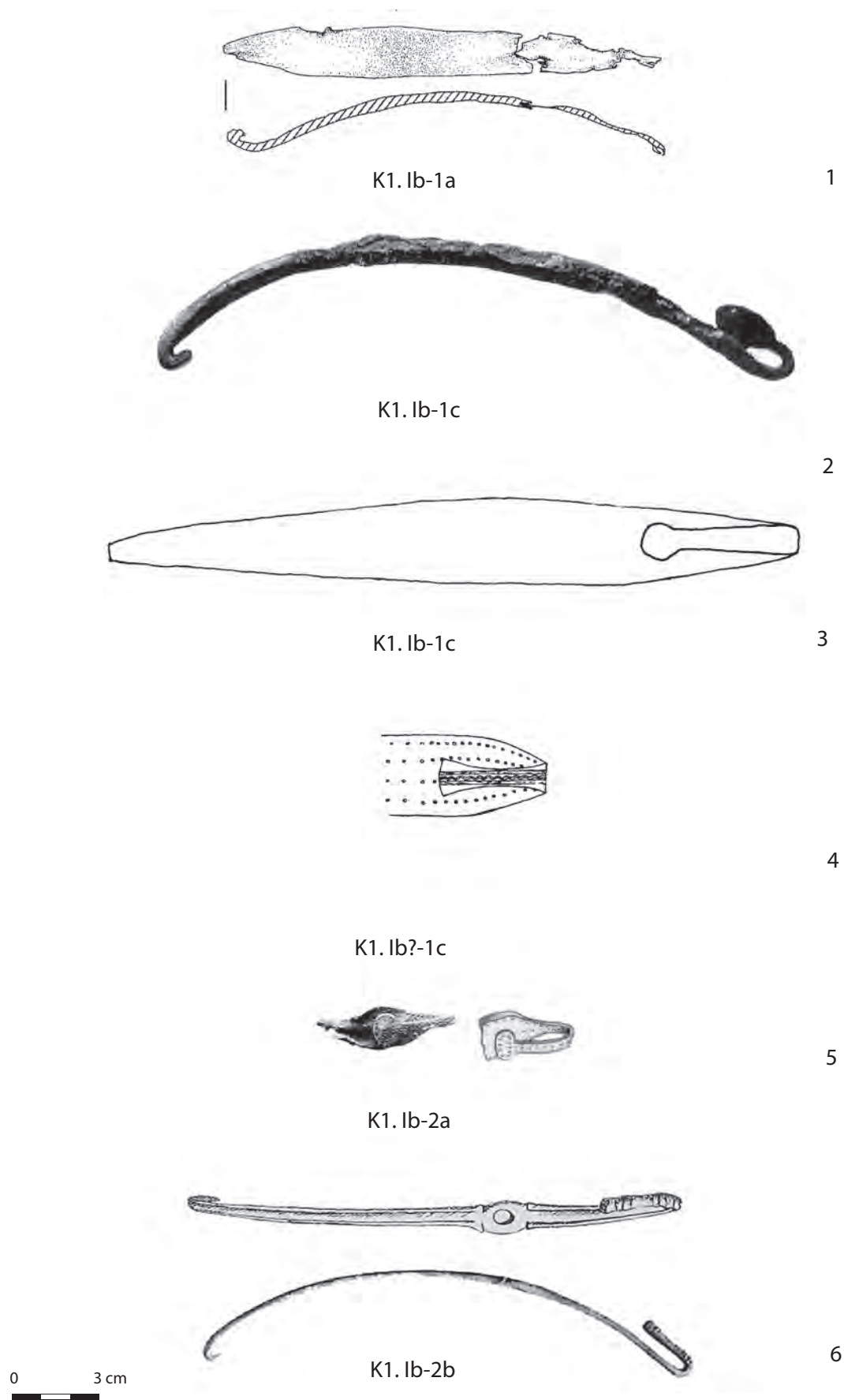
Zastanawiający jest brak zapinek w wielu grobach z klamrami w Chełmnie i Rządzu, tym bardziej, że na stosunkowo ubogiej nekropoli w Rumi tylko raz klamrze nie towarzyszyła żadna zapinka.

W Podwiesku większość klamer zawiaskowych, zdobionych bogatszym ornamentem niż tylko rowki przykrawędne, pochodzi z młodszego stadium fazy A₁ i początku A₂, z horyzontu występowania zapinek typów C, H, stopniowatych i form z brązową koszulką na kabłąku. Na pozostałych cmentarzyskach kultury oksywskiej zdobione klamry zawiaskowe charakteryzują się dość ograniczonym czasem występowania, odnotowuje się je bowiem przede wszystkim z zapinkami typów H, G, D/E, K i stopniowatymi (tab. 16). Nie ma jednak podstaw do korelacji poszczególnych motywów zdobniczych z jakimś określonym typem zapinki.

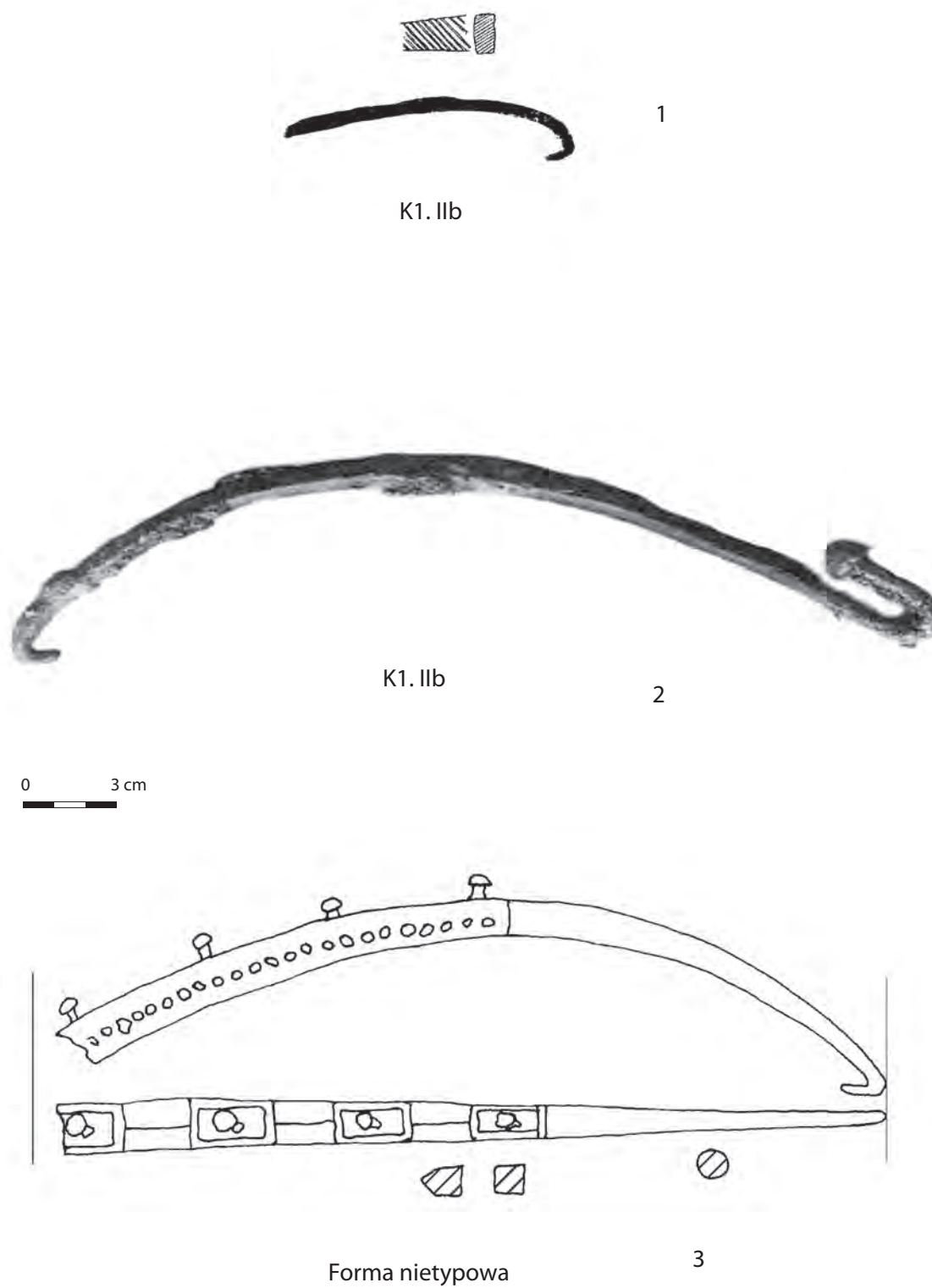
Pojedyncze egzemplarze klamer zawiaskowych przeżywają się być może nawet do fazy B_{2a} wczesnego okresu rzymskiego, choć tak późno datowany jest tylko jeden zespół z Żukczyna, (R. Wiloch 1995, s. 19, 48), co budzi wątpliwości co do jego chronologicznej zwartości, tym bardziej, że klamry te już w fazie A₃ wychodzą prawie całkowicie z użycia. Na ziemi chełmińskiej bowiem, zaledwie trzy klamry (Podwiesk

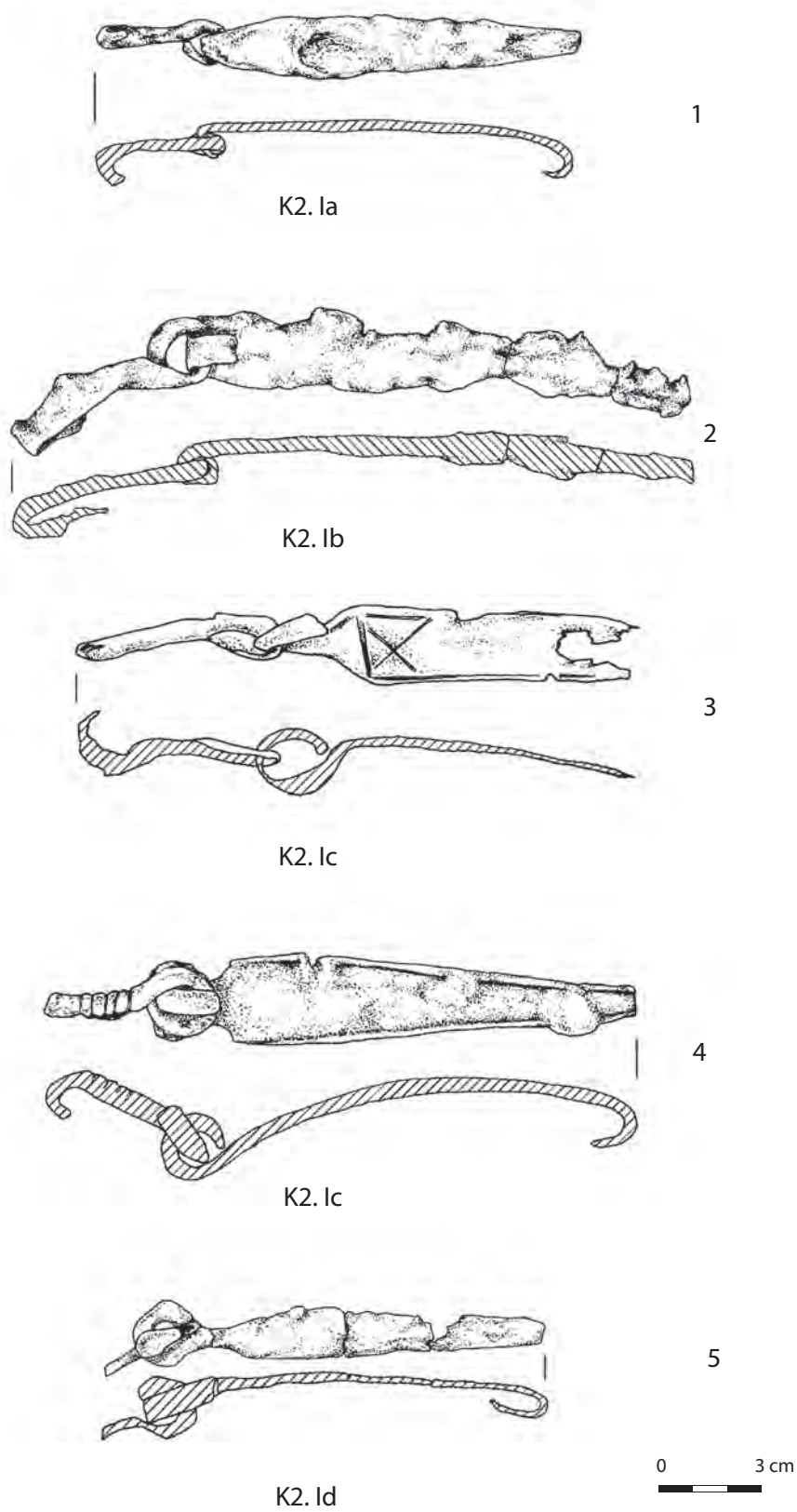
Zestawienie 9. Klamry jednoczęściowe, taśmowate, o zaczepach zwróconych w tę samą stronę oraz forma nietypowa; kultura oksywska na ziemi chełmińskiej; 1–4 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. LXXIV:205/3, XII:30/7, LII:124/4, CXXX:376/4; 5 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. LII:436/1; wszystko – żelazo.

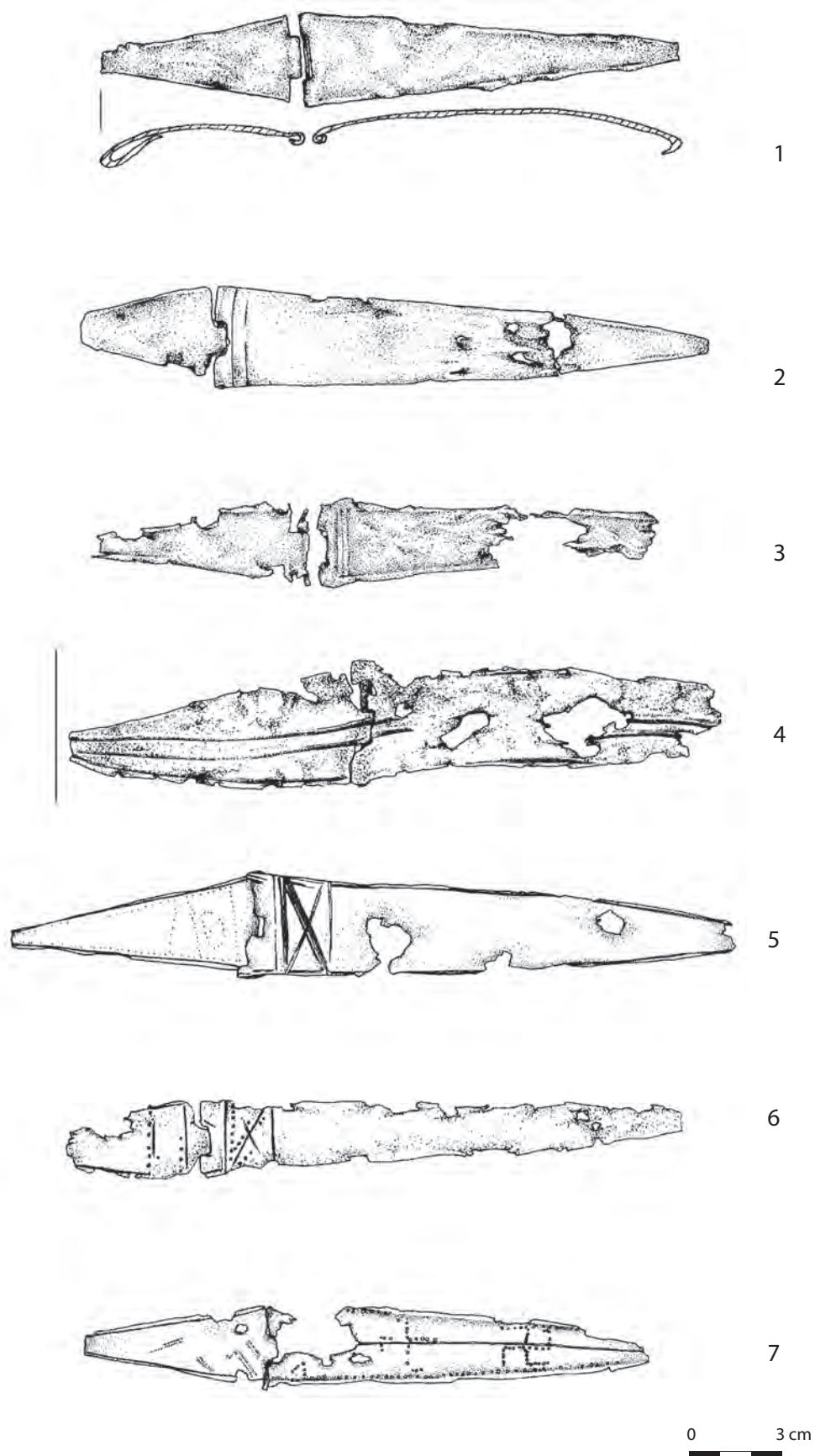
Zestawienie 10. Klamry jednoczęściowe, taśmowate o zaczepach zwróconych w przeciwną stronę: kultura oksywska na ziemi chełmińskiej; 1 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. XXIII:52/4; 2, 4 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XVI:6, IV:27/3–3a; 3, 5 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XLI:E9/1, LVI:609/1a–1b; 6 – Nowe Dobra, Aneks A. 1, tabl. XXVIII:3(1905)/1; 1–4 – żelazo, 5–6 – brąz.

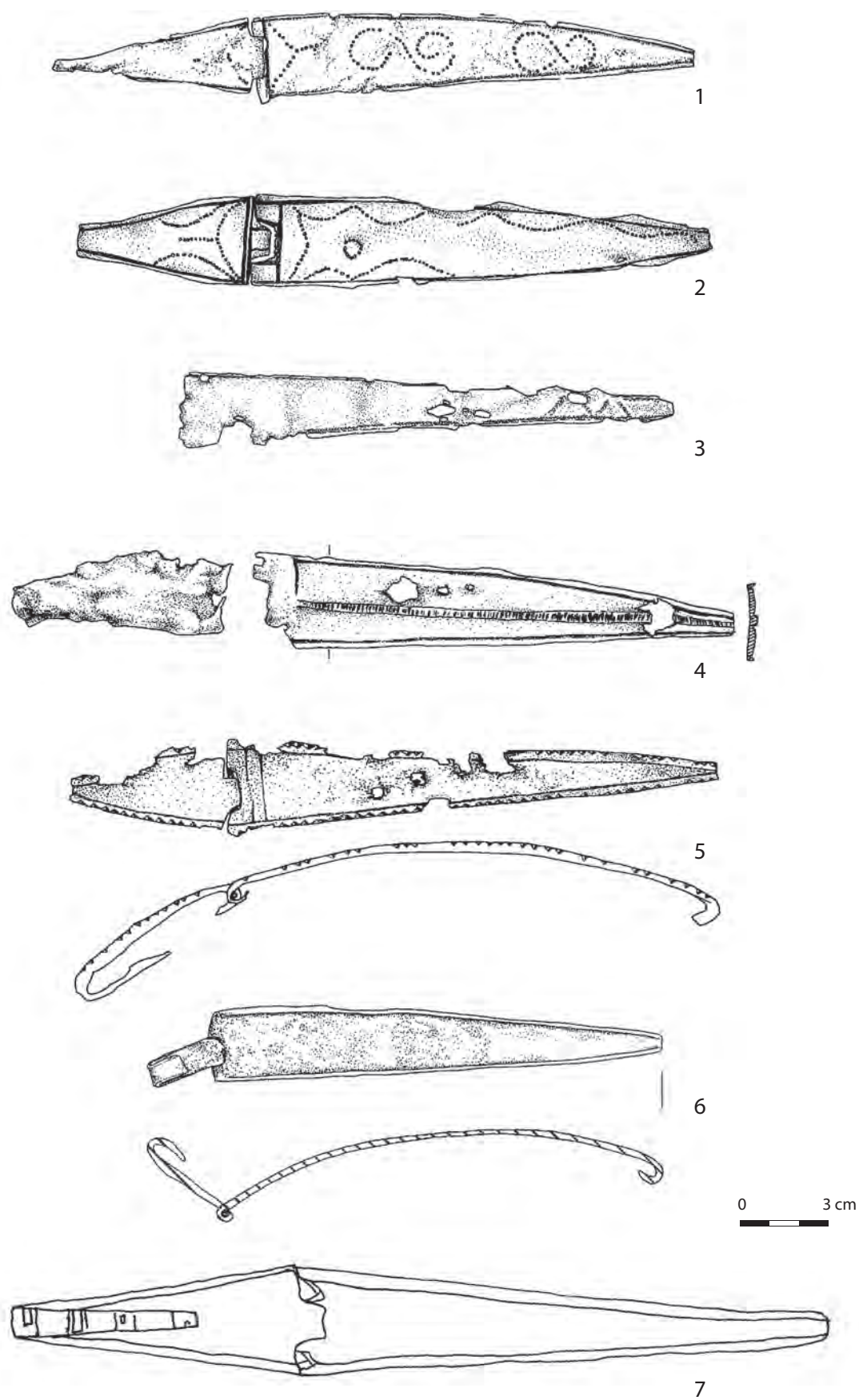
Zestawienie 11. Klamry sztabkowe w kulturze oksywskiej z ziemi chełmińskiej; 1 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. VIII:112/4–5; 2–3 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. LI:430/1, LVII:639/1; 1–2 – żelazo, 3 – brąz.

Zestawienie 12. Klamry dwuczłonowe kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1–5 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec (2005), tabl. CXXX:378/5, LX:153/2, CLVIII:7, CXLII:410/6, XCIII:270S/5; wszystko – żelazo.

Zestawienie 13. Klamry zawiaskowe (Wil IX) kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1-7 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. XXXII:71/7, LXXXV:248/3, XXVII:58/3, LXXVI:216/3, CXI:320/5, LXIX:175/4, XIII:34/4; wszystko – żelazo.

Zestawienie 14. Klamry zawiaskowe typów Wil IX (1-5) i Wil X (6-7) kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1, 2-5 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. XCIV:286/5, XLV:A1/1, XLVIII:121/6, VI:13/6, CLVI:458/5, CLI:448/2; 6 – Małe Czyste, stan. 20, Aneks A. 1, tabl. XXIV:59/4; 7 – Nowe Dobra, Aneks A. 1, tabl. XXVIII:15(1909); wszystko – żelazo.

Tabela 16. Współwystępowanie klamer zawiaskowych z fibulami na ziemi chełmińskiej.

	Br-I	C-I	C-II	A-IIa	A-IIb	H	B-II	St-I	St-II	G	E	F	K-III	K-Ia, Ib	K-Ic	K-II	Br-II	K	L	J	M	N	A67
Pd160	x																						
Pd265	•																						
Pd135		•																					
Pd230		•																					
Pd206			•																				
Pd248			x																				
Pd134				x																			
Pd251				•																			
Pd347				•																			
Pd289					•																		
Pd208					x		x																
Pd320					x		x																
Ch142						•	•																
Pd44						x	x																
Pd88						x	x																
Pd198						•	•																
Pd381						•	•																
Pd388						•	•																
Pd391						•	•																
Pd411						•	•																
Pd277																							
Pd458							x																
Pd404		•						•															
Pd431						•		•															
Pd256								•															

	Br-I	C-I	C-II	A-IIa	A-IIb	H	B-II	St-I	St-II	G	E	F	K-III	K-Ia, Ib	K-Ic	K-II	Br-II	K	L	J	M	N	A67
Pd175								x															
Pd258								x															
Pd324								•															
Pd437								•															
Pd448									x														
Pd286									x														
Pd221									x														
Pd18									•														
Pd8				x						x													
Pd193				•					•	•													
Rz487						•				•													
Rz559										•													
Pd40										x													
Pd304										•													
Pd343										•													
Pd68										•	•												
Ch183											•												
CHKP												•											
Pd13										x			x										
Pd71										•			•										
Pd85										•			•										
Pd86										x			x										
Pd338													•										
Pd80						x								x									
Pd370						•								•									
Pd358										•				•									
Pd413										x				x									

	Br-I	C-I	C-II	A-IIa	A-IIb	H	B-II	St-I	St-II	G	E	F	K-III	K-Ia, Ib	K-Ic	K-II	Br-II	K	L	J	M	N	A67	
Pd114																								
Pd34													x	•	x									
Pd299													•	•	•									
Rz131														•	•									
Rz470															•									
Pd131															•									
Pd166															•									
P227															•									
Pd99															•									
Pd371															•									
Pd434															•									
Pd322		x				x										x								
Pd17						•										•								
Pd349											•				•									
ND2 (1909)																•								
Pd216																	x							
Pd414																	x							
ND15(1909)																		•						
Ch15																		x						
Ch143																			•					
RzB64																			•					
Rz149																			•					
Rz163																			•					
Rz428																			•					
Rz557																			•					
Rz561																			•					
Rz623																			•					

	Br-I	C-I	C-II	A-IIa	A-IIb	H	B-II	St-I	St-II	G	E	F	K-III	K-Ia, Ib	K-Ic	K-II	Br-II	K	L	J	M	N	A67		
Rz680																		•							
Pd302																			•						
RzAb12																				•					
Ch154																		•							
Pd75																						×			
Pd121							×																×		
Ch201																							•		
MCz59																							•		
Pd394																								•	

• – kłamry niezdobione, × – kłamry zdobione

75/3, 394/3; Małe Czyste 59/4), na ogólną liczbę około 130 okazów, pochodzą z czystych zespołów, później- szych niż faza A₂. Na fazę A₃ datowane są jeszcze trzy pochówki z klamrami, jednak w grobie 154 z Chełm- na obok dwóch zapinek typu M wystąpiły dwie fibule typu K, a w przypadku grobu 201 z tego cmentarzyska nie ma pewności, czy faktycznie była to klamra zawi- askowa, natomiast w grobie 121 w Podwiesku razem z zapinką typu N wydobyto fibulę wariantu B-IIb (tab. 16). Ewidentny jest więc przeżytkowy charakter tych zespołów, co podkreśla jeszcze liczba 171 grobów na ziemi chełmińskiej, pochodzących z fazy A₃. Można więc przyjąć, że u schyłku fazy A₂ zaprzestano pro- dukcji tego typu zapięć pasa.

3.1.2.5. Klamry trójczłonowe

J. Kostrzewski (1919) wśród klamer trójczłonowych wyróżnił trzy typy:

I – żelazne klamry z łącznikiem w kształcie kółka (Wil XI)

II – żelazne klamry z łącznikiem w kształcie pro- stokąta (Wil XII)

III – brązowe klamry z łącznikami o różnych for- mach (Wil XIV)

R. Wiloch utworzyła typ XIII dla omyłkowo zakla- syfikowanej jako żelaznej, a w rzeczywistości brązowej klamry (typ III wg Kostrzewskiego) z Rządza (grób D5); pozostałe okazy typu III wg Kostrzewskiego, autorka ta ujęła w typie XIV.

3.1.2.5.1. Klamry żelazne (Zestawienie 15)

W Podwiesku wystąpiło sześć klamer zbliżonych do typu K3.I=Wil XI (126/6, 155/4, 214/4-5?, 416/1 i 454/6). Ich długość waha się od 13 do 25,5 cm, a sze- rokość od 1,6 do 3,8 cm, przy czym aż pięć klamer ma szerokość od 1,6 do 2,0 cm. Dwie z nich (155/4 i 416/1) są zdobione wytłaczonymi punktami, słabo czytelnymi ze względu na silną korozję.

Na ziemi chełmińskiej klamry tego typu zareje- strowano jeszcze w Rządzu (grób 141), Chełmnie (2 egz. lż/XVI:4 – *Graudenz* 2610, *Danzig* 3908) i w No- wych Dobrach (12/1904:1). Klamrę z tego ostatniego cmentarzyska J. Kostrzewski zaliczył do typu II form trójczłonowych, jednak wg zdjęcia w pracy Bohnsacka (1938, tabl. 3:5 – por. aneks A. 1) okaz ten ma łącznik w postaci kółka. J. Kostrzewski lokuje w Chełmnie

jeszcze jedną żelazną klamrę (z łącznikiem prostokątnym). Dalsze egzemplarze pochodzą z dna dolnej Wisły i Pomorza Środkowego.

Żelazne klamry trójczłonowe mają zwarty zasięg, ograniczający się do Pomorza – do grupy nadodrzań- skiej kultury jastorfskiej i do kultury oksywskiej (por. R. Wołągiewicz 1979, ryc. 10). W Skandynawii i na pozostałych obszarach kultury jastorfskiej są bar- dzo rzadko spotykane (C. J. Becker 1990, s. 123, 141; tenże 1993, s. 13, 63; R. Müller 1985; H. Seyer 1982, A. Reinecke 1988, mapa 20), a z obszaru środkowe- go Nadodrza znany jest zaledwie jeden egzemplarz (G. Domański 1975, s. 26). Są natomiast typowym elementem w stroju w grupie nadodrzańskiej. Z Ku- nowa pochodzi aż pięć egzemplarzy (T. Łaskiewicz 1971), z Długiego siedem (H. J. Eggers 1936, s. 131, ryc. 4a-c, 10a-c, 28a-b, s. 133, ryc. 65a-c; tenże 1964, tabl. 1), a z Lubieszewa dwa (R. Wołągiewicz 1997, tabl. III:9, IX:75c).

Około 40 egzemplarzy żelaznych klamer trójczło- nowych kultury oksywskiej (R. Wiloch 1995, s. 21) to najliczniejszy zbiór na obszarze jednej kultury; proporcjonalnie znacznie większy jest tylko na cmen- tarzyskach nadodrzańskich kultury jastorfskiej, gdzie są typowym elementem stroju i skąd najprawdopo- dobniej się wywodzą.

Tabela 17. Współwystępowanie żelaznych klamer trójczłonowych z zapinkami na ziemi chełmińskiej.

	A-Ib	A-IIa	Br-I	Klk	St-IIa	K-Ic brąz
Pd126	×					
Pd155		×				
Pd214			×	×		
Pd454					×	
Rz141						×

Występowanie klamer trójczłonowych w Podwie- sku z zapinkami stopniowatymi, z brązową koszulką, kulkową i wariantu A-Ib (tab. 17), a w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 z fibulami stopniowatymi i od- miany A-I (M. Pietrzak 1997, tabl. LII:142, LXI:170), podkreśla związek z grupą nadodrzańską, a obec- ność zapinek odmiany A-I dodatkowo potwierdza wczesną chronologię tych zapięć pasa. W grupie nadodrzańskiej kultury jastorfskiej, oprócz zapinek stopniowatych, fibul z kulkami i z brązową koszulką, lokalnym elementem datującym są jeszcze szpile ze skrzydełkami. To właśnie ich wczesna pozycja

chronologiczna sugeruje, że miejscem powstania trójczłonowych, żelaznych klamer było dolne Nadodrze.

3.1.2.5.2. Klamry trójczłonowe z brązu (Zestawienie 16)

W Podwiesku trójczłonowe klamry z brązu wystąpiły w dziesięciu grobach. Są to głównie klamry odmiany K3.IIIb=Wil XIV (44/7, 66/11, 68/7, 151/3 i 319/2), obejmujące okazy o łączniku w postaci połączonych półkul. Tylko jedna (119/7) należy do odmiany K3.IIIa, o łączniku w kształcie prostokąta. W przypadku klamer z trzech grobów (15/8, 33/15 i 274N/3), ze względu na zły stan zachowania przyporządkowanie do określonej odmiany może budzić szereg wątpliwości. W klasyfikacji J. Kostrzewskiego brak odpowiednika dla formy z grobu 20 z ażurową częścią środkową, aczkolwiek wykazuje pewne ogólne podobieństwo do odmiany IIIa. Można by dla tego typu klamer wyróżnić odmianę IIIc, zaś okaz o C-kształtnych zakończeniach (Rządź D5/1) określić jako odmianę IIId. W przypadku przetopionego fragmentu z grobu 33 ze względu na zły stan zachowania nie można ustalić odmiany, choć wydaje się, że ułamek ten pochodzi z klamry o prostokątnym ramieniu.

Na ziemi chełmińskiej brązowe, trójczłonowe klamry wystąpiły jeszcze w Chełmnie (odmiana III: 91/3; 1 egz. Ł/XVI:7; odmiana IIIb: 130/1a-1b), Rządzu (odmiana III: Aa8/2, D3??, D4, C1, Ab8, 180-K, 431?, 451/1, 610, 629; odmiana IIIc: D5/1) i w Nowych Dobrach (grób 24/1908).

Tylko dwie klamry są zachowane w całości (Podwiesk 119/7; Rządź 180-K); mają one po 28 cm długości i, odpowiednio 3,2 i 3,5 cm szerokości. Pozostałe klamry są częściowo przetopione. Można jedynie stwierdzić, że ich szerokość waha się od 2,5 do 4,6 cm.

Znane są również z cmentarzysk nad dolną Wisłą, sporadycznie z Pomorza Środkowego. Ogółem ze stanowisk kultury oksywskiej pochodzi około 40 brązowych klamer trójczłonowych, co jest zbliżone do liczby żelaznych klamer trójczłonowych i jedno-członowych typu K.Ib.

Podział trójczłonowych klamer z brązu zaproponowany przez R. Wiloch opiera się tylko na kształcie łącznika (typy XIVA-C), powielając tym samym starą klasyfikację J. Kostrzewskiego. Należałoby jednak zwrócić uwagę na kształt pozostałych ogniw, bowiem w klamrach tych występują dwa rodzaje krótszego

ramienia. Może ono mieć ten sam kształt, co ramię dłuższe (Podwiesk 119/7) lub przybierać postać krótkiej, wąskiej taśmy (np. Maciejewo, Podwiesk 15/9; Chełmno 130/1a-1b; Rządź D5/1, 180-K; Kunowo 16). Dwojakiego rodzaju są również dłuższe ramiona tych klamer, jedne z nich zwięzają się stopniowo ku zaczepowi (Podwiesk 15/9, 119/7 i 274N/3; Rządź Aa8/2, D4, D5/1, 180-K, 431-K, 451/1), jak w klamrach zawiaskowych, inne są prostokątne (Podwiesk 20/5, 44/7, 66/11, 319/2). Dalszego podziału wewnętrznego należałoby dokonywać w zależności od kształtu bocznych zakończeń łącznika, które na ziemi chełmińskiej występują w trzech głównych formach: w postaci prostokątnych płytek (Zestawienie 16:1), półkul (Zestawienie 16:3) oraz w kształcie litery C. Ta ostatnia przyjmuje dwojaką postać: drucikową, z zakończeniami w kształcie zdobionych stożków (Zestawienie 16:5) oraz sztabkową, kończącą się w tym samym miejscu, co pręty łączące z ramionami (Zestawienie 16:4).

Ogółem ze stanowisk kultury oksywskiej pochodzi około 40 brązowych klamer trójczłonowych, czyli tyle samo, co żelaznych klamer trójczłonowych i jedno-członowych typu K.Ib (R. Wiloch 1995, s. 23–24).

Do najstarszych należą klamry odmiany IIIa (tab. 18), co potwierdza obecność zapinek A-Ie i C-II w grobie 119 w Podwiesku oraz zapinki odmiany B-I i szpili ze skrzydełkami w grobie 16 w Kunowie, o ile przyporządkowanie do tego zespołu brązowej klamry jest właściwe. Wydaje się, że istotną cechą dla określenia chronologii, jest także stan zachowania omawianych klamer; nie są one zniszczone, podczas gdy prawie wszystkie pozostałe trójczłonowe klamry znane z kultury oksywskiej (poza jedną z Maciejewa) zostały nadtopione lub złożone w cząstkowej postaci, co wskazuje na podobieństwo z rytuałem pogrzebowym stosowanym w kulturze przeworskiej (A. Niewęglowski 1981). Wszystkie pochówki, którym towarzyszą niewątpliwie celtyckie paciorki, stanowią efekt zabiegów kremacyjnych właściwych ludności kultury przeworskiej. Częściowo przepalony są wówczas nawet naczynia, zjawisko rzadkie w kulturze oksywskiej, typowe natomiast dla kultury przeworskiej.

Zastanawiający jest fakt, że na obszarach kultury oksywskiej w fazie A₂ trójczłonowe klamry z brązu współwystępowały z zapinkami typów G, D i E. Pierwszy z tych typów docierał z obszaru kultury jastorfskiej, dwa pozostałe – najpewniej poprzez kulturę przeworską z Czech i Moraw. Natomiast trójdzielne klamry z brązu, jako całość, to forma specyficznie oksywska,

Tabela 18. Współwystępowanie brązowych klamer trójczłonowych z fibulami na ziemi chełmińskiej.

	A-Ie	C-II	D	H	ŚL	E	G	K	M	N	O
Pd119	IIIa	IIIa									
Ch130			III								
Pd44				IIIb							
RzC1					III						
Pd68						IIIb	IIIb				
Pd274							III				
Rz610							III				
Pd15							III	III			
Ch91									III		
Pd20									IIIc		
Pd66									IIIb		IIIb
Pd33*									III	III	

* grób 33 zawierał następujące zapinki: A-IIb, N-Ib, N?br., M, St-I? oraz fragmenty zapinki z brązu

w zasadzie nie spotykana nigdzie indziej, poza nielicznymi i nieco odmiennymi okazami z Brandenburgii (por. wyżej). Ponadto w trzech grobach z klamrami z brązu odnotowano również celtyckie paciorki (faza A₃), co świadczy o kontynuacji tradycji, którą w fazie A₂ egzemplifikują zapinki typu D. Wykonanie pewnych elementów klamer z brązu kultury oksywskiej wskazywałoby na inspiracje celtyckie, gdyż prawie wszystkie posiadają bogato zdobione nity i ażurowe formy elementów łączących ramiona, odpowiadające ozdobom znajdowanym na przedmiotach celtyckich lub powstałych pod wpływem sztuki celtyckiej (M. Menke 1977, ryc. 1:1166, 1167; J. Jensen 1991, s. 83, J. Meduna 1970, tabl. 6:8–10, 15–17; Th. Voigt 1971, ryc. 11, 12). Kształt nitów znajdujących się na niektórych klamrach (K3.IIIa-1) znany jest też z jednoczłonowych, taśmowatych klamer z haftkowatym zaczepem charakterystycznym wyłącznie dla kultury jastorfskiej (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 26:114, 1). Chciałabym zwrócić jeszcze uwagę na klamry wariantu K.IIIa-1 – jedynego z tego rodzaju klamer, który występuje na obszarze kultury jastorfskiej (głównie w Brandenburgii – za: R. Hachmann 1957, ryc. 8) i oksywskiej. Nad dolną Wisłą i dolną Odrą obydwa zaczepy dłuższego ramienia stanowią z nim całość, a w Brandenburgii zaczep połączony bywa z ramieniem za pomocą nitu (W. Heiligendorf 1961). Świadczyłyby to raczej o inspiracji wzorcem oksywskim niż imporcie samej ozdoby, przynajmniej

w wymienionych przypadkach. Oprócz wspomnianych nitów, zwracają uwagę środkowe elementy trójczłonowych klamer z brązu. Wykorzystują one formę wisiorków („koła szprychowe”) odnajdywanych tak na celtyckich oppidach (A. Kokowski 1992, ryc. 2), jak i na obszarze kultury jastorfskiej (K. Peschel 1978), skąd pochodzą również zapinki typu G. Nota bene, w stosunku do obydwu wytworów, tj. wspomnianych wisiorków i zapinek typu G, wyróżnia się dwa odmienne obszary ich produkcji – celtycki i jastorfski. Analogiczny sposób kształtowania łuków i ich zakończeń jak we fragmentarycznie zachowanej klamrze z Rządza (D5/1) powtarza się w wielu typowych dla fazy A₃ i B również

jastorfskich klamrach ażurowych (= *Lochgürtelhaken*, Th. Voigt 1971, ryc. 11, 12), charakterystycznych przede wszystkim dla obszaru Saksonii Anhaltu i czeskich oppidów. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na uderzające podobieństwo wspomnianych *Lochgürtelhaken* do kabłąków retyjskich *Palmettenfibeln* typu Seis (P. Gleirscher 1987, ryc. 3, s. 67 i n.). Mielibyśmy tu zatem do czynienia z szeregiem cech albo czysto celtyckich, albo powstałych w strefie przejściowej celtycko-germańskiej (Th. Voigt 1971, s. 252–255), gdzie niektórzy archeolodzy lokują hipotetyczny obszar „wyjścia” zapinek typu G.

Na ziemi chełmińskiej trójczłonowe klamry z brązu w ośmiu grobach wystąpiły z zapinkami odmian A-I, C-II, D, E, G i K, a w czterech grobach z fibulami M, N i O. Datowane są więc głównie na fazę A₂, przy czym egzemplarz z grobu 119 w Podwiesku pochodzi zapewne jeszcze ze schyłku fazy A₁, a trzy (cztery? – por. R. Hachmann 1951, s. 92; grób 180) dalsze egzemplarze z fazy A₃. Na pozostałych obszarach kultury oksywskiej towarzyszą zapinkom odmiany A-II? (J. Kostrzewski 1919, s. 275), typu G/H (R. Wiloch 1995, s. 55), A.18 (M. Pietrzak 1997, tabl. CXLII:484), typu A.71–73 (M. Pietrzak 1997, tabl. XXXVI:112, 3; R. Wołągiewicz 1995, tabl. XXXII:6) i zapinkom oczkowanym (J. Kostrzewski 1919, s. 275).

Klamry do pasa w fazie A₃ stanowią element przeżytkowy, co jest szczególnie wyraźnie widoczne w odniesieniu do form zawiaskowych, bardzo licznie

Tabela 19. Współwystępowanie, poszczególnych odmian klamer z zapinkami na ziemi chełmińskiej.

	BrI	Klk	BI	AI	C	AII	H	BII	St	K	G	BrII	D/E	K*	LII	J	Nh	M	O	N	A67	
K3.I	1	1		1		1			1	1												
K2	1					2			1	1												
Kz	3		1		8	9	13	5	13	31	13	2	3	8	1	1	1		3		3	1
K.IIIa				1	1																	
K1.Ia						1	1	1		1				1								
K3.IIIb							1			1	4		2		1				4	1	2	
Pierścieniowate										1												
K1.IIb											1		1									
K1.Ib														1			1					
Sprzączki										1									2	1	1	

* zapinki z ażurowymi pochawkami, wariantu K-IIIb i odmiany K-IV

wkładanych do grobów w horyzoncie A_{1b} – A_{2a} i w fazie A_2 (tab. 19).

Na ziemi chełmińskiej udział grobów popielnicowych i jamowych, wśród zawierających klamry, kształtuje się identycznie jak tych, w których wystąpiły paciorki, przęśliki i nożyki sierpikowate, tzn. wynosi odpowiednio 8% i 92% i zbliżony jest do tego, jaki zaobserwowano wśród grobów z igłami (wykresy 43–47).

3.1.2.6. Klamry pierścieniowate (Zestawienie 15)

W literaturze najczęściej spotyka się odwołania do przedstawień tej kategorii przedmiotów, zawartych w pracy J. Kostrzewskiego (1919, ryc. 48–50), stosując je jako swoiste rozróżnienia typologiczne, chociaż autor ten nie zastosował tu podziałów sensu stricto. Jako pierwsza dokonała tego J. Rosen-Przeworska (1946–1947, s. 243–245), aczkolwiek jej typologia ostatecznie się nie przyjęła. Następnej próby klasyfikacji podjęła się R. Wiloch (1995), a ostatnio T. Bochnak (2005).

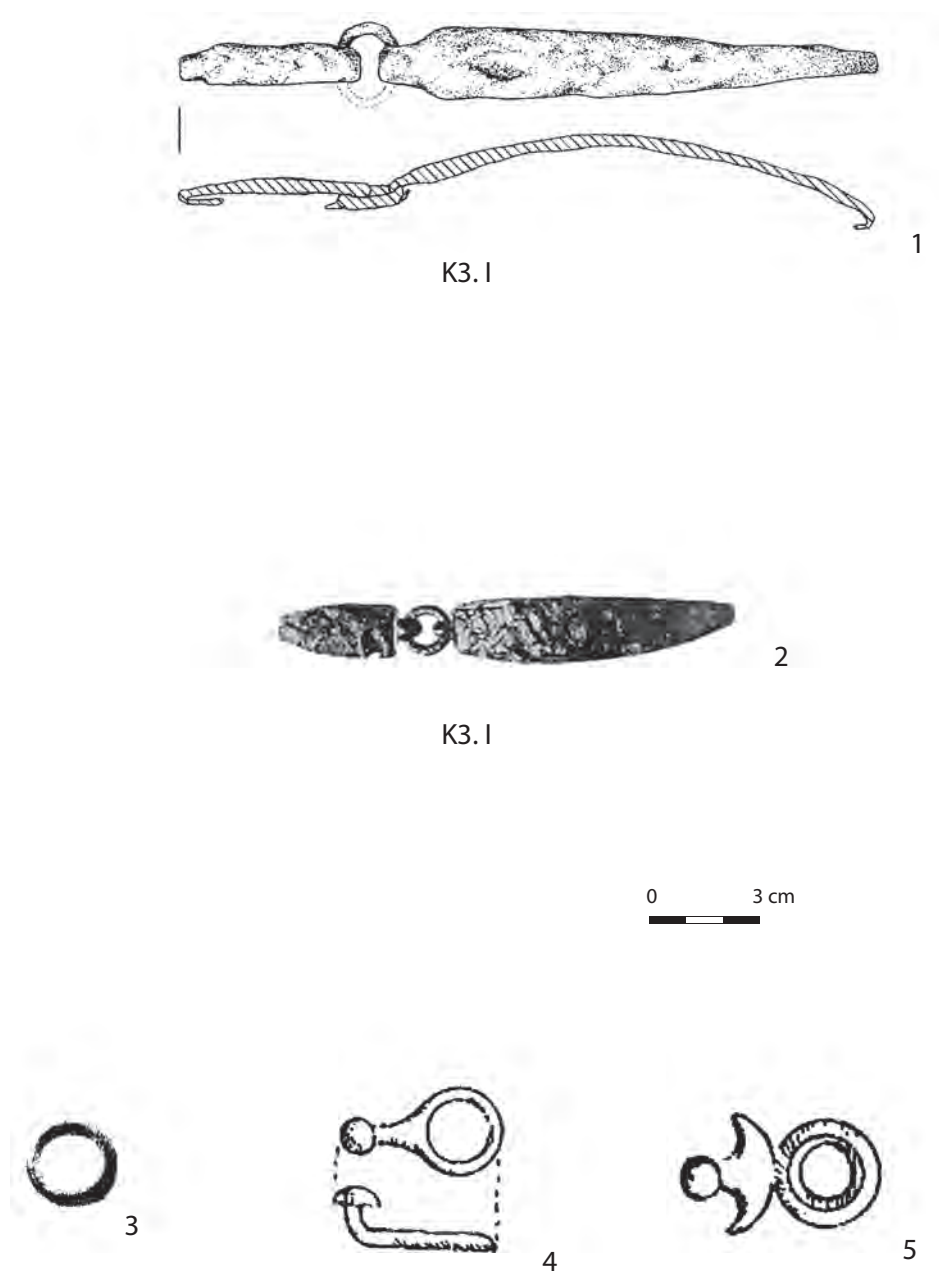
Na ziemi chełmińskiej klamry pierścieniowate odkryto tylko w Rządzu. Pojedyncze egzemplarze znaleziono w jednym z grobów (612/1) i luzem (tabl. XLVIII:lż/26.04.) oraz zapewne dwa dalsze okazy, które według numerów inwentarza S. Angera (1890) powinny przynależeć do grobu 679* (Kartoteka...). Pierwszą z wymienionych R. Wiloch (1995) zalicza do typu B (K. 48 wg Kostrzewskiego), a egzemplarz luźno znaleziony do typu C (K. 49 wg J. Kostrzewskiego). Natomiast do grobu 679 (wg numeru inwentarza) przynależy pewna klamra typu B oraz fragment okazu

być może tego samego typu. Uważa się, że stanowią one element pasa męskiego, skorelowany z bronią. Jedynym pewnie datowanym pochówkiem z ziemi chełmińskiej, zawierającym klamrę pierścieniowatą jest grób 612, z fibulą typu K (faza A_2). Analogiczne do niej formy występują na terenach wschodnio-alpejskich, w Noricum i Panonii oraz na oppidach środkowoeuropejskich, skąd najpewniej rozprzestrzeniły się na nasze ziemie (T. Dąbrowska 1988, s. 138). Zespoły grobowe kultury przeworskiej zawierające klamry pierścieniowate pochodzą głównie z fazy A_2 , aczkolwiek z rzadka występują również w fazach A_1 i A_3 (T. Bochnak 2005, s. 56–60). W Hornbek analogiczne okazy z wydłużonymi zaczepami pochodzą już z grobów z zapinkami kulcowymi i hannowerskimi (A. Rangs-Borchling 1963, tabl. 52:493a, 53:507c).

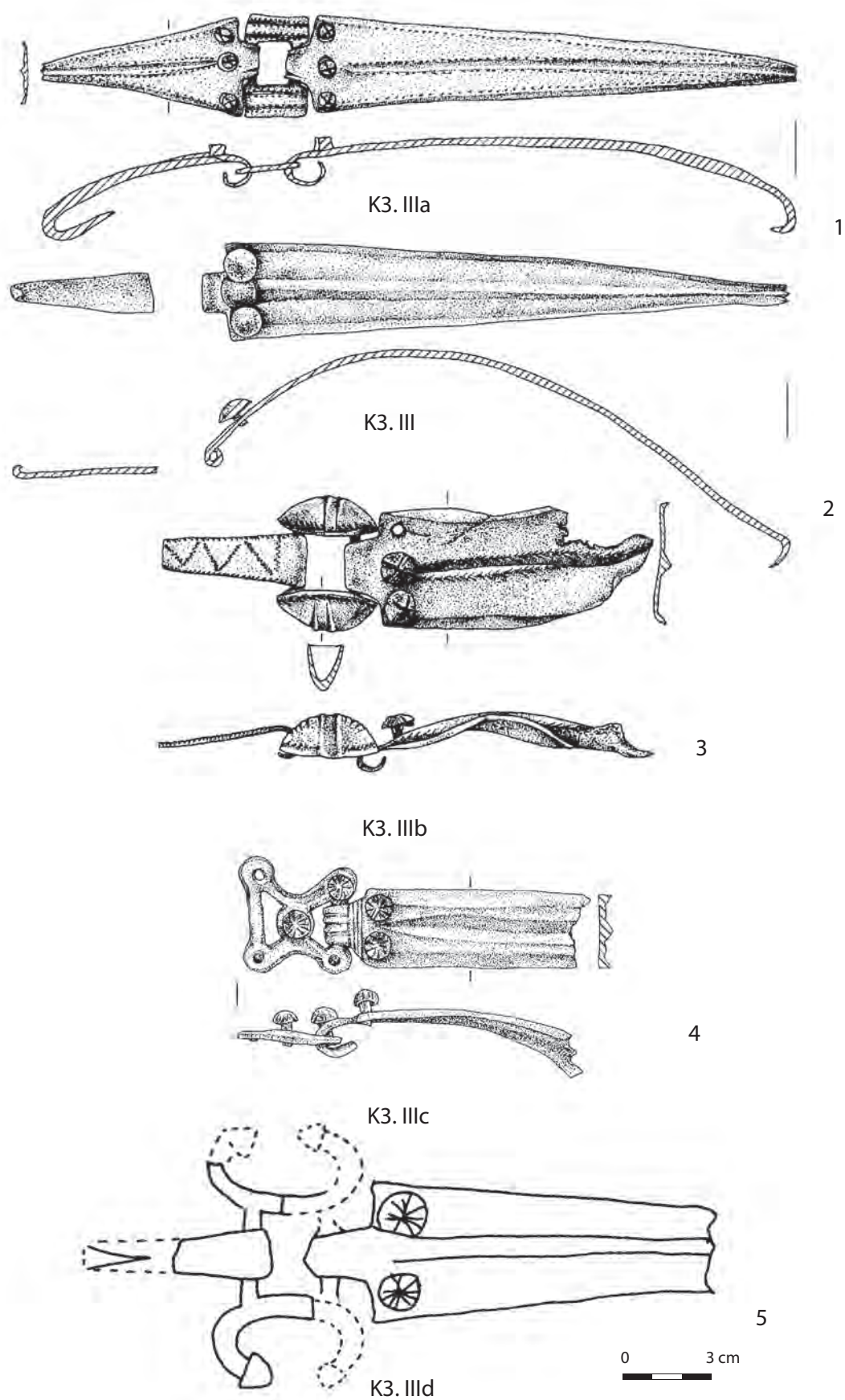
W zespołach grobowych broni towarzyszą niekiedy zwykłe, żelazne kółka, które również interpretuje się jako jeden z elementów pasa (T. Bochnak 2005, s. 56). Na ziemi chełmińskiej zawierających je zespołów jest stosunkowo dużo; pochodzą z Chełmna (122/2), Podwieska (36) i z Rządza (C4/1, 444/8, 499, 612, 678, 679). Jednak zdecydowanie częściej znajdowane są w grobach bez broni, w tym z darami (lub innymi cechami) uznawanymi za typowe dla pochówków kobiet.

3.1.2.7. Sprzączki (Zestawienie 17)

Sprzączki w MOP na ziemiach polskich stanowią zaledwie nieśmiałą zapowiedź ich szerokiego rozpowszechnienia w okresie rzymskim. Okazy z ziemi chełmińskiej reprezentują grupy A, C i D wg R. Ma-

Zestawienie 15. Klamry trójczłonowe z żelaza (1–2) i klamry pierścieniowate (3–5) kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1 – Podwiesk, stan. 2 wg E. Bokinić 2005, tabl. LIV:126/6; 2 – Nowe Dobra, Aneks A. 1, tabl. XXVIII:12(1904); 3 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XLVIII:luźne/1; 4–5 – Rządź, wg W. La Baume 1934, tabl. 50u, v; 1–2, 4 – żelazo, 3,5 – brąz.

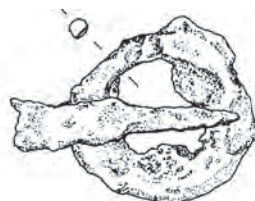

Zestawienie 16. Klamry trójczłonowe z brązu kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1-4 – Podwiesek, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. L:119/7, VIII:15/9, CX:319/2, IX:20/5; 5 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXVII:D5/1.

1

M-L. C14

2

M-L. C4

3

M-L. C9

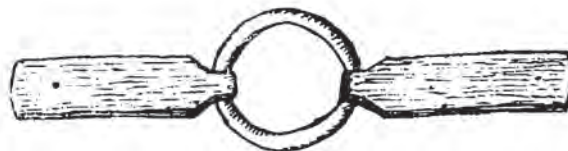
4

M-L. C1

5

M-L. A12

6

0 3 cm

Zestawienie 17. Sprzączki i okucia pasa w zespołach z elementami wyposażenia kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1, 4-6 - Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XIV:184/1, X:132/5, XIV:176/4, X:132/6; 2 - Małe Czyste, Aneks A. 1, tabl. XXIII:8/3; 3 - Rządź, Aneks A. 1, tabl. LI:329/1; wszystko - żelazo.

dydy-Legutko. Pojawiają się w fazie A₃ (być może poza jednym egzemplarzem z grobu B64 w Rządzu), kiedy gwałtownie załamuje się zwyczaj wkładania do grobów klamer do pasa. O ile jednak klamry stanowiły jednoznaczny element wyposażenia pochówków kobiecych, to sprzączki występują w grobach z uzbrojeniem (Chełmno 94, 132, 176; Nowe Dobra 40/1909; Rządź Ab15, 354) lub z innymi przedmiotami wykazującymi korelacje z pochówkami męskimi, takimi jak noże proste czy krzesiwa (Małe Czyste 8, Rządź 259, 329, 354). Wydaje się, że tylko jeden, pochodzący z Rządza grób (496) zawierał zestaw przedmiotów typowo kobiecych. Natomiast w najwcześniejszym z grobów ze sprzączkami (Rządź B64), znajdowała się również klamra do pasa. Należy on jednak do grobów popielnicowych, bardzo słabo skorelowanych z klamrami do pasa (wykres 47), mamy więc tu do czynienia albo z przemieszaniem materiałów z dwóch grobów, albo z pochówkiem podwójnym, gdyż dwa zapięcia pasa w Podwiesku wystąpiły m.in. w grobach, w których pochowano więcej niż jedną osobę (Podwiesk 17, 214).

Jedna ósemkowata sprzączka o jednodzielnym ramie, wykonana z żelaza wystąpiła w Chełmnie (176/4). Reprezentuje ona typ 12 grupy A, datowany najwcześniej na stadium B_{1a} okresu wczesnorzymskiego (R. Madyda-Legutko 1986, s. 6). Jednak najstarsze okazy o ósemkowato ukształtowanej ramie, znane z obszaru kultury przeworskiej, występują z zapinkami typu N i O, co może datować je już na fazę A₃. Ponadto okaz z Chełmna znajdował się w grobie z grotem, co wskazuje na przynależność zespołu do tradycji oksywskiej. Za pierwowzory tych sprzączek uważa się wykonane z brązu formy z terenu Czech. Pozostałe dwa egzemplarze o tak ukształtowanych ramach na ziemi chełmińskiej (Rządź II, 216) najpewniej pochodzą już z okresu rzymskiego.

Do unikatowych należy sprzączka z grobu w Chełmnie (132/5), która przypomina okazy typu 1 grupy C, ma bowiem kolistą ramę, prostokątną skuwkę z nitami, zapewne delikatnie profilowany kołec oraz „poprzeczkę” pomiędzy kołcem a skuwką. Jednak w przeciwieństwie do form typowych, „poprzeczka” ta jest bardzo krótka. Zdaje się, że

podobny okaz wydobyto z grobu 94 na tym samym cmentarzysku. Dwie sprzączki z ziemi chełmińskiej miały kolistę ramę i kolce przechodzące w skuwki, przy czym okaz z Rządza (329/1) reprezentuje typ 9 grupy C wg R. Madydy-Legutko (1986), a egzemplarz z Nowych Dóbr (IX/1905) i częściowo uszkodzony egzemplarz z Małego Czystego (8/3) typ 4 tej samej grupy. Najstarszy zespół ze sprzączką typu 9, datowany jest zapinką typu N (R. Madyda-Legutko 1986, s. 17), a odkryto go w Warszawie-Wilanowie, zaś typ 4 skorelowany jest z naczyniami o facetowanych brzegach i z zapinką typu N (R. Madyda-Legutko 1986, s. 17). Sprzączka o ramie kolistej (typ 14 grupy C) wystąpiła w jednym z grobów w Chełmnie (184/1), niestety najpewniej przemieszanym, a ponadto okazy o kolistej ramie, lecz nieokreślonym kołcu (M-L. C), odkryto w Rządzu (Ab15, 156?, 259-K, 354, 496) oraz w Nowych Dobrach (40/1909); tylko w grobie 496 wystąpiła zapinka o znanym typie, określona jako O. Z kolei z grobu B64 (Kartoteka...) z Rządza pochodzi sprzączka typu 17 (z przedłużonym kołcem), jak poprzednie również z grupy C. Formy te spotyka się w grobach datowanych wyłącznie na MOP: najstarszym z nich jest pochówek z Rządza, z fibulą wariantu K-Ib, pozostałe zawierały zapinki typu M (I. i K. Dąbrowscy 1967) i N (S. Jasnosz 1952).

W jednym z dwóch grobów szkieletowych odkrytych w Podwiesku, datowanych najpewniej jednak na wczesny okres rzymski, natrafiono na żelazną sprzączkę typu M-L. D1 (428/2) o ramie półkolistej. Na ziemi chełmińskiej tego typu sprzączka wystąpiła tylko w jednym zespole, z dużym prawdopodobieństwem datowanym na MOP przez zapinkę odmiany M-I (Nowe Dobra 16/1905), w przeciwieństwie do zapinek o ramach kolistych, które na pewno pojawiają się już w fazie A₃, chociaż w Polsce północnej spotykane są najczęściej w zespołach kultury wielbarskiej z okresu rzymskiego (grupa C wg R. Madydy-Legutko 1986, s. 24–25, tabl. 7, tab. 8).

Nieokreślone rodzaje sprzączek do pasa wystąpiły w Nowych Dobrach (11/1906) i w Rządzu (432, 434/1). Na fazę A₃ datowały je zapinki typów M i O.

3.1.3. Przedmioty szklane (Zestawienie 18:12–20)

Szklane paciorki pierścieniowate i drobne paciorki wystąpiły w 10 grobach ze stanowiska 2 w Podwiesku (9/3?-4, 21/4, 6, 33/27–32, 49/16–17, 57/1–2, 66/14–16, 69/7, 181/1, 300B/28–31 i 319/4) oraz jako znaleziska luźne (Iż/15–16). W jednym z grobów (66/17) natrafiono najprawdopodobniej na fragment szklanej bransolety. Paciorki pierścieniowate należą do trzech wyróżnionych przez T. E. Haevernick grup: 21 (49/16, 300B/30), 23 (33/29, S/) i 25 (33/28, 30; 49/16, 66/15, 300B/29).

Paciorki na ziemi chełmińskiej wystąpiły jeszcze w kilku innych zespołach datowanych na MOP: w Rządzu (grób B50?, grób 668 – jeden paciorek), Małym Czystym, stan. 20 (dwa paciorki: 56/3a–3b), Nowych Dobrach (grób 27/1905 – jeden paciorek, grób 24/1908 – jeden paciorek szklany) i Zakrzewie? (paciorki z emalii?).

W grobie 49 ciemnoniebieskie paciorki pierścieniowate grupy 21 wystąpiły z zapinkami typów M i A.18a. Za późnym ich datowaniem przemawia również barwa szkła, porównywalna z grupą 36–37 wg R. Gebharda, charakterystyczną dla LT D (R. Gebhard 1989, s. 177). Z terenu Polski pochodzi pięć paciorków grupy 21, w tym cztery z obszaru kultury oksywskiej: z Rumi oraz dwa obecnie publikowane (M. Karwowski 1995, s. 41).

Do grupy 23 z całą pewnością można zaliczyć tylko jeden okaz (33/29), ale zniszczone ułamki dalszych należące do grupy 23 albo 25 pochodzą też z tego grobu datowanego przez fibule typu M i N na fazę A₃. Do Muzeum w Chełmnie mieszkańiec Podwieska dostarczył popielnicę z wyposażeniem (por. aneks A.1 – Katalog [...] ziemi chełmińskiej) w skład którego wchodziło m.in. kilkadziesiąt fragmentów paciorków grupy 23, barwy seledynowej i ciemnofioletowej z wtapieniami białymi pasmami. Okaz, analogiczny do podwieskiego z grobu 33, odkryto w domniemanym grobie kultury pomorskiej w Mikorowie (J. Wierzbicki 1991, ryc. 3.3:7).

Wszystkie egzemplarze z grup 23 i 25 wykonane są ze szkła o późnych cechach, typowych dla LT D (R. Gebhard 1989, 178–179). Dominują okazy wykonane ze szkła półprzezroczystego barwy ciemnofioletowej, rzadziej zielonej, z wtapieniami pasmami szkła białego, nieprzezroczystego. Z terenu Polski pochodzi około 14 paciorków grupy 23 (M. Karwowski 1995, s. 44), w tym około siedem z kultury oksywskiej (M. Pietrzak 1987, s. 87, tabl. LXIV:42r, t; J. Wierzbicki 1991), wliczając w to okaz z Podwieska.

Do grupy 25 można zaliczyć ponad 10 okazów z pięciu grobów (33/28, 30–32, 49/17, 66/15 i 300B/29). Tylko na jednym (33/28) występują nakładane pasma ornamentu, reszta ma pasma wtopione. O datowaniu grobów 33 oraz 49 była już mowa wyżej; grób 66 na fazę A₃ datuje brązowa zapinka typu O, a grób 300B zapinka typu K na fazę A₂. Zbiór kilkunastu paciorków pierścieniowatych kultury oksywskiej ponad dwukrotnie przewyższa ilość egzemplarzy znanych z pozostałych obszarów Polski, wliczając w to także znaleziska celtyckie.

W Podwiesku znaleziono ponadto kilkanaście zachowanych fragmentarycznie, zdeformowanych drobnych paciorków (9/4, 57/1–2, 181/1) oraz dwa całe ze złotą folią (21/6–7). Przymuszczała średnica pierwszych, wynosząca od 0,5 do 1,0 cm, pozwalałaby zaliczyć je do grupy paciorków małych i średnich, a ich kolorystyka jest charakterystyczna dla form późnych, datowanych na LT D (R. Gebhard 1989, s. 169, 171). Są wśród nich okazy ze szkła odbarwionego barwy żółtawej, a także ze szkła ciemnoniebieskiego, zielononiebieskiego, zielonego i niebieskowiśniowego. Grób 9 datowany jest fibulą A.18.

Dwa, dobrze zachowane paciorki ze złotą (?) folią (21/6–7) o średnicy 0,5 cm, pochodzą z grobu bliżej niedatowanego. Najbliższą analogię stanowią paciorki tego typu, odkryte w grobie 41 w Małym Czystym razem z zapinkami typu N, A.68 i A.45. Podobne znane są z cmentarzyska w Borosești, gdzie odkryto sześć egzemplarzy oraz z Poienești, skąd pochodzi aż 460 sztuk (M. Babeș 1993, s. 109).

Dwa paciorki (319/4 i luźny) nie odnajdują odpowiedników w typologii T. E. Haevernick i R. Gebharda; ogólnie trzeba je zaliczyć do paciorków „oczkwatych” (M. Karwowski 1995, s. 62–63, tabl. XXII–XIV), charakteryzujących się bardzo długim czasem trwania od LT B po LT D. Są to prawie trójkątne okazy z pojedynczymi lub podwójnymi kołami na wierzchołkach. Na obszarze Polski należą do nielicznych; zbliżone paciorki pochodzą z osady grupy tynieckiej w Przemęczanach, stan. 1, woj. krakowskie (P. Poleska 1986, s. 163, tabl. VII:6) oraz z cmentarzyska w Błoniu (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, tabl. CXII:B). Częściej spotykane są na obszarze Czech i Moraw (J. Meduna 1961, tabl. 12:2–5; N. Venclová 1990, tabl. 8:404, 412; tabl. 23:22; tabl. 27:16; tabl. 42: 12; tabl. 56: 20). Jedyne egzemplarze tego typu w kulturze Poienești-Lukaševka pochodzą z grobu 68 w Borosești (M. Babeș 1993, s. 109, tabl. 12:68o)

Z grobu 300B pochodzi mały paciorek w kształcie gwiazdki, z wtopioną złotą taśmą; brak do niego analogii, choć podobne formy z brązu znane są z Borosești (M. Babeș 1993, s. 110). Naśladownictwa brązowych pierścieni z grupami guzków spotyka się też wśród szklanych bransolet XIV grupy T. E. Haevernick (1960, tabl. 11). Analogicznie również „gwiazdzisty” paciorek można zaliczyć do wytworów rzemiosła celtyckiego.

Dla dwóch cylindrycznych, częściowo nadtopionych szklanych paciorków (9/3? i 300B/31) znajdujemy analogie na obszarze Czech (N. Venclová 1990, ryc. 21; J. Meduna 1996, ryc. 3:4).

Bransolety szklane znane są z Podwieska i Torunia (tabl. LX:2; E. Bokiniec 1999b). Pierwsza z wymienionych z grobu 66, datowanego na fazę A₃, należy być może do typu 3a wg T. E. Haevernick (1960, s. 45–46, tabl. 19, mapa 3, tabl. 2). Wyraźne, seledynowe zabarwienie wskazuje na obecność żelaza, którego wysoką zawartość odnotowuje się w szklach datowanych na LT D. Gładkie bransolety z grupy 3 z LT D są charakterystyczne dla obszarów zachodnioalpejskich i nadreńskich. Odnotowano je w znacznych ilościach na oppidum w Manching (por. R. Gebhard 1989, tabl. 30), a stosunkowo duży zbiór pochodzi też z oppidów w Czechach (N. Venclová 1990, s. 117).

Ułamek bransolety z osady w Toruniu wykonany jest ze szkła odbarwionego o nikłym, seledynowym odcieniu, posiadający od strony wewnętrznej cienką warstwę żółtej masy. Wzdłuż środkowej części taśmy szklanej biegnie skośnie karbowane żeberko, którego poszczególne fałdy oddziela kłuty ornament. Po obu stronach centralnego żeberka znajdują się płytkie rowki, sąsiadujące z płaskimi i stosunkowo szerokimi żeberkami wewnętrznymi. Żeberka zewnętrzne są bardzo wąskie, podkreślone głębokimi żłobkami. Morfologicznie, omawiana tu bransoleta najbardziej zbliżona jest do jednej z odmian grupy 8c i 17 wg T. E. Haevernick (1960, s. 166; tabl. 8), ze względu na obecność pięciu żeberek, w tym wąskiego, ukośnie karbowanego żeberka środkowego. Jednak w ramach pierwszej ze wspomnianych grup forma ta jest reprezentowana przez zaledwie dwa egzemplarze, pochodzące z Münsingen (Szwajcaria) i Dürrnberg (Austria), różniące się barwą od zabytku z Torunia, co w przypadku szkła celtyckiego ma istotne znaczenie chronologiczne. Chociaż w ogólnie pojętej grupie 8c spotyka się również okazy wykonane z przezroczyściego szkła, pokryte nawet od wewnątrz warstwą żółtej masy, to ich ukształtowanie odbiega od morfologii toruńskiego egzemplarza. Ze względu na rzadkość

formy N. Venclová (1990, s. 76) proponuje zaliczyć te okazy do grupy dwunastej, lecz tutaj żeberko środkowe ma stylistycznie zupełnie inny charakter.

Centrum występowania bransolet odmiany 8c mieści się na obszarze pomiędzy górnym biegiem Renu i Dunaju. Datowane są głównie na LT C2 (N. Venclová 1990, s. 77–79), lecz niektóre formy mieszczą się jeszcze w ramach LT C1b. Dotyczy to właśnie interesującego nas okazu z Münsingen, współwystępującego z bransoletą z grupy 8b, której pozycja chronologiczna obejmuje przede wszystkim fazę LT C1b. F. R. Hodson (1968, s. 20–25, ryc. 2–4, tabl. 123) zalicza grób 180, zawierający obydwie egzemplarze do swojego horyzontu U, co w przybliżeniu odpowiada właśnie LT C1b. Jako główne kryterium takiego datowania przyjął planografię cmentarzyska. Pomimo silnej morfologicznej zbieżności, pomiędzy bransoletą z Münsingen i Torunia istnieją istotne różnice, a mianowicie barwa szkła, obecność żółtej folii i ornamentu kłutego. Ostatnia cecha jest głównym wyróżnikiem form z grupy 17, które jednak poza tym wykazują się olbrzymią zmiennością kształtów, nawiązujących do okazów z innych grup. Najbliższa morfologicznie bransoleta zdobiona nakłuciami znana jest z miejscowości Lošanky w Czechach (N. Venclová 1990, s. 131), wykonano ją jednak z niebieskiego szkła bez folii. T. E. Haevernick wymienia, co prawda, formy ze szkła odbarwionego z żółtą folią, lecz te z kolei ukształtowane są w odmienny sposób niż bransoleta z Torunia. O ile niebieskie szkło, z którego wykonane są egzemplarze z Münsingen i miejscowości Lošanky, posiada w kulturze lateńskiej bardzo wczesną genezę, to okazy ze szkła odbarwionego, z warstwą żółtej masy po stronie wewnętrznej, wchodzą w użycie dopiero w LT C2, trwając również w LT D – podobnie jak bransolety z grupy 17. Brak datowników nie pozwala umieścić bransolety z Torunia w ściślejszych, niż grupa 17, ramach chronologicznych. Egzemplarz odkryty na osadzie należącej do kultury oksywskiej jest jedyną tego typu formą z obszaru Polski. Co więcej, stanowi wytwór unikalny nawet na obszarach celtyckich. Wystąpienie w Czechach najbliższej analogii do bransolety toruńskiej podkreśla istnienie pomiędzy tymi obszarami silnych kontaktów, potwierdzonych przez liczne szklane paciorki celtyckie i fibule typu J wg J. Kostrzewskiego. Z drugiej strony, znaczna zbieżność omawianego tu przedmiotu z okazami znad źródeł Renu i Dunaju (grupa 8c) może wskazywać na bardziej dalekosiężne powiązania ziemi chełmińskiej, potwierdzone w tym przypadku przez odkryte tutaj (Podwiesk, stan. 2) zapinki typu A.18a

odmiany Altenburg. Identyfikacja została odkryta w Bawarii (W. Krämer 1985).

Spośród paciorków z omawianego obszaru tylko w stosunku do egzemplarzy z Podwieska mamy pewność, że pochodzą z fazy A₃. W dwóch grobach zarejestrowano bowiem zapinki typów M, N i A.18 (grób 33 i 49), a w grobie nr 9 fragment zapinki A.18. Groby z Nowych Dóbr i Małego Czystego należą już niewątpliwie do wczesnego stadium fazy B₁, gdyż oprócz zapinek typu N bądź O zawierają również fibule typu A.68 i A.45, charakterystyczne dla tej fazy. Natomiast żelazna zapinka lateńska i paciorek z Rządza najprawdopodobniej nie pochodzą z tego samego, 668 grobu (S. Anger 1890; R. Hachmann

1951, s. 94). W grobie B50 w Rządzu obok fibuli typu C natrafiono na przedmiot szklany (*Stück Glas*), być może zniszczony paciorek.

Poza ziemią chełmińską, z kultury oksywskiej wymieniane są: paciorek z Lipnik, (T. E. Haevernick 1960), dwa paciorki z grobu 460 w Bystrzcu oraz dziewięć paciorków całych (grupy 21, 23 i 25 wg T. E. Haevernick) i paciorki zachowane fragmentarycznie bądź stopione w ogniu z grobu 42 w Rumi.

Na ziemi chełmińskiej paciorki wykazują silną korelację z jamowym typem pochówka, podobnie jak klamry do pasa, nożyki sierpikowate, igły do szycia i przęśliki (wykresy 43–47).

3.1.4. Bursztyn

Tylko w dwóch lub trzech grobach w Podwiesku (66/16?, 86/16, 286/6) odkryto małe bryłki nieobrobionego bursztynu. Poza tym z ziemi chełmińskiej brak informacji o jakichkolwiek innych sepulkralnych znaleziskach bursztynów, które można by wiązać z kulturą oksywską, zaś znaleziska osadowe są niejednoznacznie kulturowo (E. Bokiniec 2006e). Podobnie nieliczne znaleziska bursztynu związane są z kulturą przeworską w MOP (T. Makiewicz 1996).

Od początków okresu lateńskiego wzrastał popyt na bursztyn bałtycki, czego przejawem jest jego rosnąca z biegiem czasu ilość na stanowiskach w strefie celto-illiryskiej. W okresie lateńskim LT C i LT D bursztyn bałtycki był wykorzystywany do produkcji ozdób od Czech (J. Waldhauser 1996; P. Wielowiejski 1996) po Bośnię (J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski 1996). Rozmiary tego handlu musiały być znaczne, na co wskazują duże ilości przedmiotów, wykonanych z tego surowca, odkrywanych na cmentarzyskach i oppidach na tamtych obszarach.

Interesujący jest fakt prawie zupełnego braku wyrobów z tego surowca na nieceltyckich terenach środ-

kowej i północnej Europy w MOP. Nie wydaje się, aby kremacja lub brak zwyczaju dawania do grobu bursztynowych ozdób był dostatecznym tłumaczeniem. Prawdopodobnie bursztyn jako przedmiot handlu posiadał dla lokalnych społeczności zbyt wielką wartość, aby deponować go w postaci daru grobowego (J. Okulicz, W. Nowakowski 1996). Tłumaczyłoby to przełamanie tego trendu dopiero w okresie późnorzymskim, kiedy w cesarstwie rzymskim skończyła się moda na wyroby bursztynowe (J. Wielowiejski 1970, s. 147–150).

Znalezisko z grobu 66 może stanowić pozostałość po żywicowatej substancji (tzw. *Urne hartz*), dość często spotykanej w grobach kultury jastorfskiej, spalanej zapewne razem ze zmarłym na stosie (K. Godłowski 1977, s. 132).

Groby z bursztynami zawierały również klamry do pasa – typowo kobiecego element wyposażenia pochówków oraz zapinkę typu G i stopniową, natomiast obiekt z domniemaną żywicą należy do bogato wyposażonych pochówków z fazy A₃.

3.1.5. Bransolety z brązu i żelaza (Zestawienie 18:1–5)

W Podwiesku odkryto trzy bransolety brązowe (66/12, 306/4 i 320/9) i jedną żelazną (260/4), a dalsze fragmenty drutu brązowego pochodzą z dwóch grobów (320/10 i 300B/20–21). Mają one trójkątne (300B), koliste (66, 320) lub półkoliste (260, 306)

przekroje. Bransoleta z grobu 66 ma żłobkowane, kuliste zakończenia. Identyczne żłobkowania odnajdujemy na brązowych nitach z celtyckich oppidów (J. Meduna 1961, tabl. 7:22, 30) oraz na zakończeniach nówek zapinek typu A.22 (Th. Völling 1994, ryc. 32d, e,

Tabela 20. Współwystępowanie bransolet z zapinkami na ziemi chełmińskiej.

	C-II	A-II	H	A.18	A.19	M	O	A.65	N-II
Pd260	B.ż								
Pd320		B.br	B.br						
Ch151				B.br	B.br				
Ch162					B.br				
ND13/1907						B.br			
Ch9						B.br			
Ch76						B.br	B.br		
ND24/1910							B		
Rz496							B.br		
ND2/1905								B.br	B.br

f). Zakończona kulkami, ale gładkimi, jest bransoleta z grobu 306.

Poza Podwieskiem na ziemi chełmińskiej bransolety z MOP odkryto w Chełmnie (9/1, 151/6, 155), Nowych Dobrach (2/1905, 13/1907, 24/1910) i w Rządzu (Aa4/2, B11/1–2, 496, 509, 662). Były to okazy wykonane prawie bez wyjątku z brązu, poza egzemplarzem z grobu 662 z Rządza. Tak datowane bransolety na pozostałych obszarach kultury oksywskiej wystąpiły w Gdyni-Oksywiu, Pruszczu Gdańskim, stan. 10, Rumi, Skowarczu i Wygodzie (T. Dąbrowska 2005).

Większość bransolet w kulturze oksywskiej wykonana jest z brązu, nieliczne z żelaza i jedna ze srebra (M. Tuszyńska, M. Stąporek 2005, tabl. II:4). Dominują wśród nich okazy datowane dopiero na fazę A₃, fibulami typów I, A.18, A.19, L, M, N i O. Na ziemi chełmińskiej na osiem dobrze datowanych egzemplarzy, aż sześć pochodzi z fazy A₃, jednak z Podwieska,

Gdyni-Oksywia, Skowarcza i Wygody znane są okazy z fazy A₂ bądź nawet już ze schyłku A₁ (tab. 20). Byłby to zatem najwcześniejszy przykład rodzimej wytwórczości (R. Wołagiewicz 1981a, s. 166; T. Dąbrowska 2005, s. 85), powstałej najprawdopodobniej za sprawą inspiracji kultury celtyckiej (Z. Woźniak 1994, s. 133; T. Dąbrowska 2005, s. 83). Brązowe bransolety stanowią początkowe stadium nurtu, który rozwinął się w ostatniej fazie okresu późnolateńskiego, a apogeum osiągnął we wczesnym okresie rzymskim. Byłaby to zatem sytuacja analogiczna do sytuacji znanej też na innych terenach (Z. Woźniak 1994, s. 133; T. Dąbrowska 1997, s. 84).

Zarówno w kulturze oksywskiej, jak i przeworskiej bransolety towarzyszą przedmiotom jednoznacznie związanym z wyposażeniem grobów kobiecych, tj. klamrom do pasa, nożykom sierpikowatym i przęślikom.

3.1.6. Naszyjniki

Jedyny na terenie kultury oksywskiej naszyjnik z brązu (z cylindrycznie zgrubiałymi końcami), zdobiony poprzecznymi rowkami odkryto w Podwiesku (414/5). Najbliższe analogie pochodzą z cmentarzyska kultury jastorfskiej w Długiem. W grobach 27 i 107 z tego cmentarzyska odkryto podobne naszyjniki, lecz o bogatszej ornamentyce (H. J. Eggers 1936, s. 131:27c; 1964, tabl. 1:107). Także w Lubieszewie, woj. zachodniopomorskie,

w grobie nr 10 zarejestrowano dalszy egzemplarz tego typu (R. Wołagiewicz 1981b, s. 202). Naszyjniki wystąpiły razem z fibulami z koszulką (Podwieska 414, Lubieszewo 10) i prawdopodobnie stopniowatą zapinką, z której pozostała długa, 14-zwojowa sprężynka (Długie 63). Okaz podwieski należy datować zapewne na fazę A₂, ze względu na towarzyszący mu fragment zapinki należącej najpewniej do typu K.

3.1.7. Kółka brodawkowe (Zestawienie 19:8–13)

Częściami składowymi innego rodzaju naszyjników mogły też być brązowe pierścienie brodawkowe (Nowe Dobra 21/1910-K; Podwiesk 33/23–27, Podwiesk 1963:4; Rządź 578/1), o średnicach od 1,6 do 3,5 cm z guzkami umieszczonymi w trzech do dziewięciu grupach. W Podwiesku datowane są na fazę A₃, podobnie jak zawieszka w kształcie dwóch koncentrycznych pierścieni (66/14), połączonych guzkami i z dalszymi grupami guzków na obwodzie. Analogiczną ozdobę znaleziono na oppidum w Manching (D. van Endert 1991, tabl. 5:128). Zdarzało się, że do brązowych kółek przytopione było szkło (33/27, 66/14), co potwierdza założenie, że ozdoby te wchodziły w skład naszyjników. Dalsze pierścienie brodawkowe kultury oksywskiej pochodzą ze stanowisk z woj. pomorskiego: z Mikorowa, i Brzeźna

Lęborskiego (J. Wierzbicki 1991, s. 53). Dobre analogie znane są z oppidów celtyckich (J. Filip 1956, tabl. CXXVII: 31–34; J. Meduna 1961, tabl. 10, ryc. 16, 18–19; 1970, tabl. 8, ryc. 1; E. Moscau 1990, s. 153, ryc. 1; J. Reitinger 1966, s. 176–177). Wydaje się, że *Knotenringi* z grupami guzków należy datować na MOP, a okazy późniejsze z pojedynczymi guzkami pochodzące z najbliższego terenu na okres wczesnorzymski (np. Rządź 290; niepublikowane materiały z Małego Czystego i Rogowa, gm. Lubicz). Pierścienie z guzkami znane są również z obszaru kultury przeworskiej, gdzie datowane są na okres od fazy A₂ do B₁ (T. Dąbrowska 1988, s. 133; B. Balke 1999, s. 66–69). Zespół brązowych pierścieni identyczny jak w grobie 33 z Podwieska odkryto w grobie 42 w Rumi z fazy A₂ (M. Pietrzak, 1987, s. 87, tabl. LXIV: 42, h, l, m, n).

3.1.8. Kółka z brązu i żelaza, ogniwa łańcuszków (Zestawienie 18:9–11; 19:1–7, 20–22)

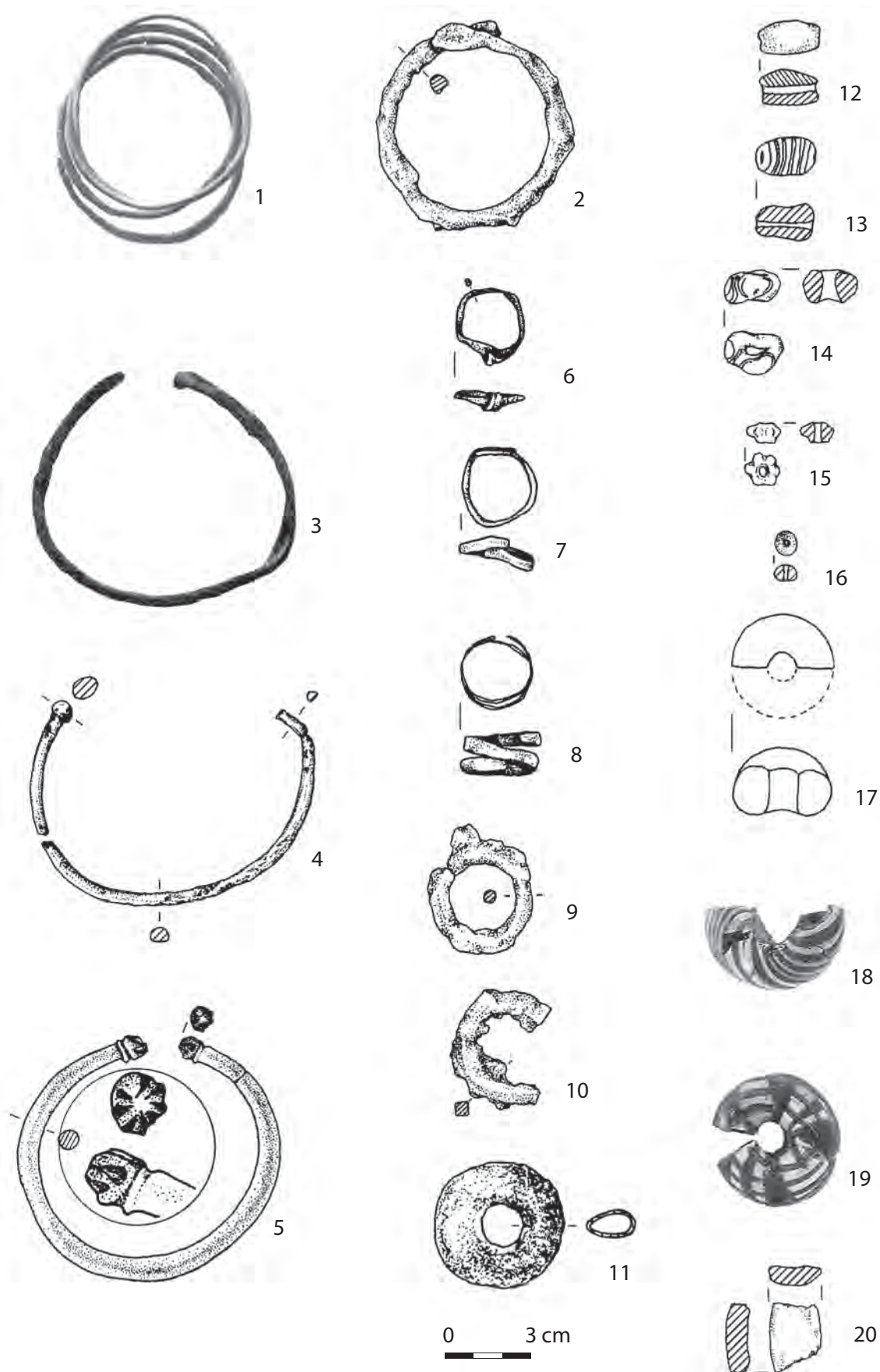
Dwadzieścia prostych kółek z brązu znaleziono w sześciu grobach z Podwieska oraz z Rządza (C4, F7, 564). Mają one przekrój kolisty lub elipsoidalny (66/13, 214/9 i 320/15) i zbliżony do prostokątnego (214/10–12). Pozostałe (85/9–13, 308/7–9 i 320/12–14) wykonano ze sztabki brązowej o romboidalnym przekroju. Średnica pierścieni waha się w granicach od 2 do 3 cm. Groby z brązowymi kółkami datowane są bardzo szeroko: po jednym na fazy A_{1b} (Podwiesk 214), A_{1b}-A_{2a} (Podwiesk 320, Rządź 564), A₂/A₃ (Podwiesk 85) i po dwa na fazy A₂ (Podwiesk 308, Rządź C4) i A₃ (Podwiesk 33, 66).

Dziesięć całych kółek żelaznych i cztery ich fragmenty wystąpiły w 10 grobach z Podwieska (1/16, 33/19–20, 36/10–11, 49/12, 85/8, 91/1, 131/6, 214/7–8, 320/6–7, 414/7), a w Rządzu w 12 grobach (C4, III, 10, 229?, 283, 340/2, 444/8, 499, 525, 528, 612, 678). Większość ma kolisty przekrój, a tylko dwa – kwadratowy (Podwiesk 33/19, 36/11). Prawdopodobnie prawie wszystkie pierścienie wykonano z litego metalu, poza jednym kółkiem (Podwiesk 214/7) w kształcie torusa. Na ziemiach polskich tego typu formy odkrywano w celtyckich grobach szkieletowych (T. Bochnak 2005, s. 56, tam dalsza literatura). W świecie celtyckim, w okresach wczesno- i środkowo-

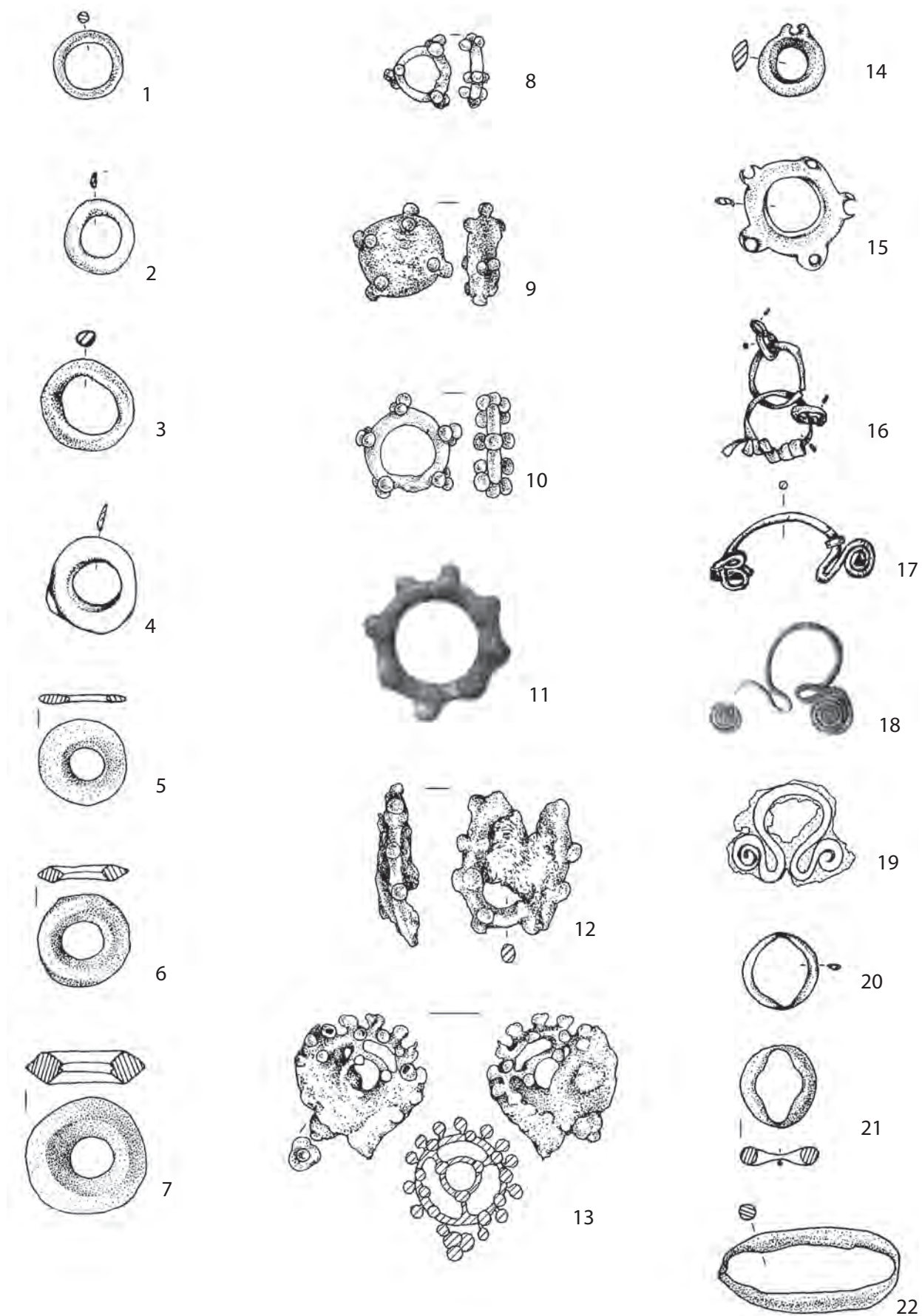
wolateńskim, toroidalne kółka spotyka się najczęściej w męskich zespołach grobowych, razem z mieczami. Natomiast egzemplarz z Podwieska wystąpił z pochówkiem, wyposażonym w typowo kobiecy zestaw darów, a mianowicie z żelazną, trójczłonową kłamrą do pasa, dwiema fibulami z brązową koszulką oraz z brązową zawieszka, do której analogii również należy szukać w kręgu kultury lateńskiej.

Groby zawierające żelazne kółka, datowane są podobnie jak te z kółkami brązowymi, pojawiają się w fazie A_{1b} (Podwiesk 214) i nie wychodzą z użycia w trakcie następnych faz, a ich rozkład wskazuje na najsilniejszy związek z zespołami fazy A₂, włączając w to zespoły o charakterze przeżytkowym dla tej fazy: A_{1b}-A₂ (Podwiesk 320), A₂ (Podwiesk 1, 131, 414, Rządź C4, 499, 612), A₂/A₃ (Podwiesk 36, 85, Rządź 444, 678) i A₃ (Podwiesk 33, Rządź 229, 283).

Ogniwa łańcuszków odkryto w grobach w Podwiesku (33/22 i 300B/15) i w Chełmnie (151/4). Każde z nich jest prawie kolisty; pierwsze ma średnicę 2,3 cm, drugie 2,2 cm, zaś okaz z Chełmna 3 cm. W grobie 314 w Podwiesku natrafiono na żelazne ogniwo o wymiarach 2,5 x 5,0 cm. Trzy z tych grobów datowane są na fazę A₃, zaś grób 300B z Podwieska pochodzi zapewne z fazy A₂.

Zestawienie 18. Ozdoby w kulturze oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1– Rządź, Aneks. A. 1, tabl. LVI:559/2; 2, 4–20 – Podwiesiek, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. LXXXVII:260/4, CVI:306/4, XXXI:66/12, CI:300B/16, LXVII:160/10, XVI:36/10-11, LXXVII:214/7, V:9/3, CI:300B/31, CLVIII:18, CI:300B/28, V:21/7, XXIV:49/15, XV:33/29, 28, XXXI:66/17; 3 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. III:9/1; 1–5, 6–8 – brąz; 2, 9–11 – żelazo; 12–20 – szkło.

Zestawienie 19. Ozdoby i ogniwa łańcuszków kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1-10, 12-17, 19-22 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokinięc 2005, tabl. XXXI:66/13, LXXVII:214/10, XXXI:66/13, LXXVII:214/12, XXXVII:85/12, XXXVII: 85/11, XXXVII:85/9, XV:33/25, XV:33/24, XV:33/23, XV:33/27, XXXI:66/14, CLVIII:10, LXXVII:214/13, CXI:320/16, CIV:302/4, CXXXVII:366/2, LXXVII:214/11, CI:300B/15, CIX:314/4; 11, 18 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. LVI:578/1, 609/2; 19, 22 – żelazo, 9, 12-13 – brąz i szkło, pozostałe – brąz.

3.1.9. Pierścionki (Zestawienie 18:6–8)

Na ziemi chełmińskiej jedynie w Podwiesku znaleziono brązowe (160/10, 300B/16) i żelazne kółka (320/11), które mogły pełnić funkcję pierścionków. Egzemplarz z grobu 160, datowanego na stadium A_{1b}, zrobiony ze zwiniętej spiralnie taśmy brązowej ma średnicę 1,9 cm. Identyczny egzemplarz pochodzi z Mikorowa, woj. pomorskie (J. Wierzbicki 1991, ryc. 3.3.: 3), gdzie wystąpił z pierścieniami brodawkowatymi i szklanym z grupy 23 wg T. E. Haevernick. Pierścionek z grobu 300B jest wykonany z brązowego drutu o półkolistym przekroju i ma średnicę 0,1 cm.

3.1.10. Zawieszki (Zestawienie 19:14–19)

Różnorodne brązowe bądź żelazne zawieszki na cmentarzysku w Podwiesku wystąpiły w siedmiu grobach (33/21, 44/10, 214/13, 302/4, 320/16, 366/2, 370/6) i luźno (Iż/11). W grobach towarzyszyły im proste kółka, brązowe i żelazne, prawdopodobnie tworzące naszyjniki.

Z czterech grobów w Podwiesku wydobyto zawieszki binoklowate: trzy brązowe (44/10, 302/4, 370/6) i jedną żelazną (366/2). Datowane są fibulami H (44), H i K (370) i L-II (302). Zawieszki binoklowate w MOP stanowią już formę unikalną. Poza Podwieskiem, na ziemi chełmińskiej, tylko w Rządzu znaleziono jeszcze jeden egzemplarz takiej zawieszki (609/2). Nieco liczniej znane są ze znalezisk kultury jastorfskiej znad dolnej Łaby, a wyraźne ich skupisko występuje w południowej i środkowej Danii, gdzie odkryto liczne, zawierające je zespoły, datowane na początek okresu przedrzymskiego (T. Dąbrowska 1988, s. 188 za: C. J. Becker 1961, ryc. 227, s. 288). Pojedynczy egzemplarz pochodzi z cmentarzyska w Lukaševce, gdzie towarzyszyła mu fibula odmiany B-I (M. Babeš 1993, tabl. 50:21). Na obszarze dawnej Jugosławii spotyka się te ozdoby w zespołach datowanych na LT D. Na ogół jednak, poza Danią, zawieszki binoklowate w MOP stanowią już formę unikalną.

W grobie 214 zawieszkę z pięcioma kółkami na obwodzie znaleziono z dwoma zapinkami z brązową koszulką i zapinką kulkową, co pozwala datować cały zespół na młodsze stadium fazy A₁. Analogiczna forma pochodzi z cmentarzyska wczesnorzymskiego

Jeden z końców tworzy obręcz luźno obejmującą drugie zakończenie, co pozwala na regulowanie średnicy. Identyczny pod względem kształtu, lecz żelazny pierścień pochodzi z grobu 7 w Borosești (M. Babeš 1993, tabl. 1:7f), gdzie odkryto go razem z zapinką typu H. Grób 300B może być datowany na fazę A₂. Czwarty, szeroki, brązowy i karbowany pierścień pochodzi ze stadium A_{2a} (414/6). Identyczny okaz odkryto w Błoniu razem ze szklanymi *Ringperlen* grupy 23 i 25 wg T. E. Haevernick (R. Mycielska, Z. Woźniak 1988, tabl. CXII:B4).

w Próchnowie, z grobu o nie ustalonej ściśle chronologii (K. Andrałojć 1992, s. 171, 175–176; ryc. 7, 11). W Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. XLII:127A, 2) podobna zawieszka stanowiła jeden z elementów wyposażenia grobu datowanego drucikowatymi zapinkami typu M i N.

Zawieszka znaleziona w grobie 320, razem z zapinką typu H, złożona jest z pięciu brązowych, połączonych pierścieni różnej wielkości (średnice: 0,6, 0,8, 1,0, 1,8 i 1,9 cm), spośród których na największy nawinięty jest zwinięty w spiralę drucik z brązu; jej forma nawiązuje do okazów znanych z cmentarzyska kultury zarubinieckiej (Ju. V. Kucharenko 1961, tabl. 17:10). W grobach 33 i 49 znaleziono ponadto skręty złotych drucików. Złoto należy do bardzo rzadkich znalezisk w Europie Środkowej i Skandynawii w MOP. Fragmenty złotego drutu z Podwieska są pierwszymi przedmiotami wykonanymi z tego metalu z terenu kultury oksywskiej. Identyczne spiralki z brązu, srebra i sporadycznie złota są jednak dość częste w kulturze Poienęsti-Lukaševka (M. Babeš 1993, s. 112, ryc. 29:IV) i zarubinieckiej (Ju. V. Kucharenko 1961, tabl. 17:5; L. D. Pobol 1971, ryc. 68:5–9; 1973, ryc. 19:10, ryc. 27:18; ryc. 32:5–7; ryc. 46:10), występują także w I w. p.n.e. w północno-zachodniej części Bałkanów.

W jednym z grobów w Podwiesku (33/21) natrafiono na brązowe kółko z pozostałością zapewne po odtrąconym uszku; lepiej zachowany fragment uszka znajduje się na brązowej zawieszce znalezionej luźno (Iż/11).

3.1.11. Inne ozdoby

W jednym z grobów w Rządzu (461/1) natrafiono na niewielki krążek z brązu, zdobiony wytłaczanym ornamentem punktowym. Wystąpił on jako element wyposażenia typowo kobiecego pochówka, razem z zawiaskową klamrą do pasa oraz miniaturowym naczynkiem. Analogiczne podkładki pod nity spotykane są na terenach środkowej Europy, od Kotliny Czeskiej, przez obszary nadłabskie po Danię, gdzie datowane są na ostatnie dziesięciolecie p.n.e. i na początki okresu wczesnorzymskiego (T. Dąbrowska 1988, s. 201). Podobne aplikacje pochodzą z Gotlandii,

gdzie również służyły jako podkładki do nitów, m.in. do pasa, występując razem z późnymi odmianami zapinek hanowerskich i typu K (E. Nylén 1955a, np. ryc. 131, 134, 136).

Proste, laseczkowate szpile wystąpiły w Czarnowie (1 egz. – ewentualnie ułamek igły zapinki), Podwiesku (15/10–11?, 66/9?, 70/6) i Rządzu (G28, 426, 431?, 538/2, 556, 584, 629, 644/2). Wykonane były z brązowego albo żelaznego drutu, zgiętego na końcu półkuliście albo w kształt uszka. Długość egzemplarzy zachowanych w całości wynosiła od 4,0 do 6,5 cm.

3.2. NARZĘDZIA I PRZYBORY TOALETOWE

Spośród żelaznych narzędzi i przyborów toaletowych na cmentarzyskach kultury oksywskiej do grobów najwcześniej wkładane są noże – w horyzoncie A_{1b}-A_{2a} z zapinkami typów C i H, przy czym za bardziej prawdopodobne należy uznać pojawienie się tych przyborów dopiero w początkach fazy A₂, gdyż są to zaledwie dwa okazy: nóż prosty z grobu Aa1 w Rządzu i sierpikowaty z grobu 376 w Podwiesku. Z narzędzi

nieżelaznych tylko przęśliki i gładziki występowały w grobach z pierwszej fazy MOP. Narzędzia i przybory toaletowe liczniejsze stają się dopiero w fazie A₃. Są to noże sierpikowate, noże proste, brzytwy, igły oraz kamienne, kościane i gliniane przęśliki. Jediną kategorią omawianych tu przedmiotów częściej występującą w fazie wcześniejszej niż A₃ są szczypki.

3.2.1. Noże sierpikowate (Zestawienie 20)

W niniejszej pracy wykorzystano typologię nożyków sierpikowatych zaproponowaną przez J. Kostrzewskiego (1919, s. 153–158) i nadal powszechnie stosowaną (np. T. Dąbrowska 1997; K. Czarnecka 2007). Wyróżnił on cztery podstawowe typy nożyków, a w ramach dwóch pierwszych po dwie odmiany. Typ I obejmuje formy o uchwycie stanowiącym przedłużenie grzbietu ostrza, który w odmianie Ia jest gładki, zaś w odmianie Ib tordowany. Typ II stanowią nożyki o uchwytach wygiętych ku dołowi: w odmianie IIa lekko, a w odmianie IIb silnie. W obrębie odmiany IIc, której uchwyty są zwinięte kuliście, autorka wyróżniła dwa warianty: IIc-1 (uchwyt zwinięty ku dołowi) i IIc-2 (uchwyt odwinięty ku górze). Uchwyty ukształtowane esowato reprezentują typ III, zaś te, które na końcu zgięte są pod ostrym kątem zaliczono do typu IV. Egzemplarze unikatowe J. Kostrzewski pozostawił

poza właściwą typologią. Autorka dla potrzeb niniejszej pracy zestawiała wszystkie występujące na ziemi chełmińskiej formy, trzy unikatowe egzemplarze przyporządkowując do typu V i VI (Zestawienie 20).

W Podwiesku znaleziono dziesięć żelaznych nożyków należących do typów Ia (9/2?), Ib (84/5), IIa (376/5), IIb (62/5, 70/5, 114/3), II (52/5) oraz trzy bliżej nieokreślone (33/16, 52/5, 123/4, 300B/14). Cztery spośród tych pochówków antropolog określił jako kobiece, a jeden (grób 84) jako prawdopodobnie męski, jednak obecność igły do szycia w tym ostatnim wskazuje na pochówek kobiety. Nożyki sierpikowate odmiany Ia na ziemi chełmińskiej wystąpiły jeszcze w Chełmnie (136/1, 154/5a-5b), Małym Czystym (98/3), Nowych Dobrach (2/1905, 35/1908:1) i Rządzu (Ac6/1a-1b, G8, Ab12, 183, 229-K, 250-K, 492/1, 502, 572). Okaz z grobu 250 z Rządza ma uchwyt zawinięty

ku dołowi w małe kółko. Warto zwrócić uwagę na nożyk z Nowych Dóbr (2/1905), gdyż ośmiokątna w przekroju rękojeść zakończona jest identycznie jak guzek na końcu nóżek w niektórych zapinkach typu A.22a (Kartoteka...). Zapinki te występują m.in. z fibulami odmian M, A.18, A.19 i A.10 (Th. Völling 1994, ryc. 32d, tab. 14). Jako wariant odmiany Ia (Ia-1) postanowiono wyróżnić nożyk z Rządza (B13/2), mający nietypowo szerokie ostrze oraz okucie rękojeści, poza tym jednym przypadkiem, nigdy nie występujące w tej kategorii noży. Odmianę Ia datują zapinki typu J, A.18, A.19, M, N i O.

Nożyki odmiany Ib, należące do najpopularniejszych w kulturze oksywskiej, wystąpiły w Chełmnie

(91/2), Nowych Dobrach (2 egz. Iż) i Rządzu (Aa5/1, D3, 10?, 102-K, 328, 528, 618/1). Pewnie datowane okazy pochodzą z fazy A₂/A₃ i A₃.

Nożyki odmiany IIa wystąpiły w Czarnowie (1 egz./XIX:2), Podwiesku (grób 386) i Rządzu (177/1). Jedyny datowany okaz pochodzi z Podwieska, gdzie współwystąpił z zapinką typu H.

Nożyki odmiany IIb odnotowano w: Chełmnie (130/2), Nowych Dobrach (7/1909), Papowie Toruńskim (tabl. XXX:Iż/7), Podwiesku (groby 62, 70, 114) i Rządzu (E9, 447/2, 559-K). W Chełmnie nożyk tej odmiany datuje zapinka typu D, w Rządzu (grób E9) – jednocześnie, taśmowata klamra o końcach zwróconych w przeciwnych kierunkach. W Podwie-

Tabela 21. Współwystępowanie nożyków sierpikowatych z fibulami na ziemi chełmińskiej.

	H	D	G	K	J	N-Ia-1	M	A. 18	A. 19	B.7	O	N
Pd376	IIa											
Ch130		IIb										
Rz559			IIb									
Pd62				IIb								
Pd114				IIb								
Pd52				II								
Rz640					×							
RzAb12					Ia							
Pd84					Ib							
Pd123						×						
RzG1						III						
Ch136				Ia			Ia					
Ch154				Ia			Ia					
Rz447							IIb					
ND7(1909)							IIb					
Rz434							×					
Ch91							Ib					
RzD3							Ib					
Ch54							IV					
Pd9								Ia?				
Ch151								Va	Va			
RzE12										IIc		
Rz328											Ib	
Rz496											×	
MCz98											Ia	
MCz24												×
ND2/1905												Ia
MCz59												×
Pd33*							×					×

* w tym grobie wystąpiły ponadto zapinki A-IIb i St-I?

sku przypuszczalnie dwukrotnie znaleziono ten typ z fibulą typu K (62/5?, 114/3).

Odmianę IIc, o uchwycie zwiniętym w uszko reprezentują okazy z Papowa Toruńskiego (tabl. XXX:lż/8) i z Rządza (B17/1, E12?, Ab8/1a–1b, 644/3).

Na okaz typu III (uchwyt esowaty) na ziemi chełmińskiej natrafiono prawdopodobnie w dwóch grobach w Rządzu (G1-K, III-K); koniec uchwytu wieńczy kolista płytką ustawioną równoległą do ostrza.

Z ziemi chełmińskiej pochodzą tylko dwa nożyki sierpikowate typu IV: z Chełmna (grób 54/2), gdzie znaleziono go z fibulą typu M i z Rządza (258*).

Do form unikatowych należy jeden z nożyków z Rządza (B15/1), o esowato ukształtowanym zakończeniu uchwytu, który poza tym, usytuowany był w stosunku do grzbietu, tak jak w formach typu I (J. Kostrzewski 1919, ryc. 155). Podobnie ukształtowany mógł być również okaz o uszkodzonym uchwycie z Chełmna (151/5-K, *MfV* Ib 445). Proponuję umieścić je w ramach typu V, którego wariantem mogłyby być także nożyk o niewielkim uchwycie z Rządza (D8/2).

Równie rzadką formą charakteryzuje się nożyk z Rządza (503/1), którego uchwyt stanowi pięć, ustawionych szeregowo ogniów w kształcie litery C (typ VI).

Na wspomnianych cmentarzyskach wystąpiły również fragmenty noży sierpikowatych, których typów, ze względu na zły stan zachowania nie można było określić.

Pozycję chronologiczną nożyków sierpikowatych na ziemi chełmińskiej określają zapinki z fazy A₂, horyzontu A₂/A₃ oraz – w większości przypadków – z fazy A₃ (tab. 21), a część z nich lokować należy już w okresie rzymskim. Najwcześniejszy okaz współwystąpił z zapinką typu H.

Niektóre z egzemplarzy poddano analizie spektralnej, która wykazała, że wykonano je z żelaza pochodzącego z lokalnych rud darniowych (J. Piaskowski 1983).

Na pozostałym obszarze kultury oksywskiej nożyki sierpikowate najliczniej reprezentowane są w Niemicy, Gostkowie, gm. Główny, Pruszczu Gdańskim, stan.

10 i Warszkwie tj. na cmentarzyskach o najmłodszej metryce, gdzie większość pochówków pochodzi z fazy A₃. Potwierdza to spostrzeżenia dotyczące ziemi chełmińskiej, że na nekropolach z licznymi grobami z ostatniej fazy MOP rejestruje się również najwięcej noży sierpikowatych. Najpopularniejszą formą są w tym czasie egzemplarze typu I. Najwcześniejsze okazy z obszarów kultury przeworskiej, datowane są już na fazę A₁. W związku z tym, że na ziemi chełmińskiej zwyczaj wkładania do grobów tych przyborów pojawia się dopiero w początkach fazy A₂, należy uznać zapożyczenie tego elementu inwentarza właśnie z kultury przeworskiej. Jeszcze później, bo zapewne u schyłku MOP, nożyki sierpikowate pojawiają się na obszarze pomiędzy Odrą a Łabą, a upowszechniają się tam dopiero w początkach okresu wczesnorzymskiego (R. Seyer 1976, s. 55–56). Udział preferowanych kształtów i ewolucja form nożyków jest odmienna na tych obszarach kulturowych.

Na ziemi chełmińskiej udział grobów jamowych i popielnicowych wśród zawierających nożyki sierpikowate kształtuje się identycznie jak tych, w których wystąpiły klamry do pasa, paciorki, przęśliki oraz igły, tzn. jest typowy dla grobów kobiecych (wykresy 43–47). Również w północnej strefie kultury oksywskiej nożyki sierpikowate bardzo silnie skorelowane są z innymi wyznacznikami pochówków kobiecych (przede wszystkim z klamrami, przęślikami oraz igłami do szycia). Na pewno nie wystąpiły w grobach z bronią ani w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (M. Pietrzak 1997), ani w Rumi (M. Pietrzak 1987). Diametralnie inny zwyczaj panował na południowomazowieckim cmentarzysku kultury przeworskiej w Oblinie, gm. Maciejowice, na którym nożyki wkładano przede wszystkim do grobów męskich (K. Czarnecka 2007, s. 89). Potwierdza to wcześniejsze ustalenia tej autorki dotyczące korelacji tych przyborów z płcią w grobach kultury przeworskiej, a mianowicie *częste są one w grobach dzieci i dorosłych z dziećmi, a ani razu nie wystąpiły w grobie antropologicznie określonym jako kobiecy. Nie korelują przy tym z wyposażeniem typowym dla kobiet, [...] a raczej, choć niezbyt silnie, z męskim...* (K. Czarnecka 1990, s. 44).

3.2.2. Noże proste (Zestawienie 21)

W Podwiesku zachowane we fragmentach żelazne noże proste (38/5, 45/10, 300B/13, 400/1, łź/4) są mniej liczne niż sierpikowate. Najmniej zniszczony jest okaz z grobu 400, który ma uszkodzony jedynie trzpień, jednak zespół ten najprawdopodobniej datowany jest już na okres rzymski.

Łącznie z podwieskimi z ziemi chełmińskiej pochodzą 33? egzemplarze datowane na MOP: Brodnica-Michałowo (1/2), Chełmno (74, 94, 132/7, 139/1, 145/1, 176/5, 184, 187), Chełmża (1 egz.), Czarnowo (1 egz./XIX:4), Kałdus (2 egz./XXI:5–6), Kowalewo (2 egz./XXII:2–3), Małe Czyste (8/4), Nowe Dobra (4/1904?, 5/1907) i Rządź (Aa8, D8/10–11–2 egz., B13/3, E8/1, E11, 80, 163, 259, 329, 426, 499, 540, 609, 1 egz. łź/XXXV:5).

Noże są dość silnie zróżnicowane morfologicznie, co stwierdzono na podstawie dostępnego materiału ilustracyjnego, obejmującego 20 okazów. W pierwszych trzech podtypach grzbiet przechodzi w trzpień

Jako odmianę tego podtypu (I.2a) można wyróżnić unikatowe noże z grobu kowala w Rządzu (D8/10, 11). W następnym podtypie (I.3) grzbiet i trzpień stanowią linię prostą (Kowalewo 1 egz./XXII:2; Rządź Aa8, 259-K), zaś ostrze przechodzi w trzpień w sposób analogiczny do odmiany 1, może też przebiegać w linii prostej, tak jak w podtypie I.2. W dalszych czterech odmianach trzpień jest dwustronnie wyodrębniony od ostrza (typ II). W podtypie II.1 zarówno grzbiet, jak i ostrze uformowane są „faliście” (Rządź B13/3; 540-K), co upodabnia je do podtypu I.1, zaś podtyp II.2 charakteryzuje opadająca ku dołowi linia grzbietu i słabo wyodrębniony z niego trzpień (Kowalewo 1 egz./XXII:3; Nowe Dobra 5/1907-K; Rządź, tabl. XXXV:5). W podtypie II.3, podobnie jak w poprzednim linia grzbietu lekko opada ku dołowi, lecz trzpień jest bardzo wyraźnie dwustronnie wyodrębniony (Chełmno 139/1, 176/5; Nowe Dobra 4/1904-K; Rządź 329-K). Ostatni podtyp (II.4) stano-

Tabela 22. Współwystępowanie noży prostych z fibulami i umbami na ziemi chełmińskiej.

	C-I	A-II	K	G	M	B.7	I	O	N	D1*
RzAa1	×									
RzE8		II.4								
Rz163			×							
Rz499			×							
B-M			I.2							
Pd38				×	×	×				
Rz540					II.1					
ND7/1909					×					
Ch132						I.1				
RzB13						II.1				
ND5/1907							II.2	II.2		
MCz8									×	
Rz259										I.3

* sprzączka typu M-L. D1

łagodnie, który od rękojeści wyodrębniony jest jednostronnie (typ I). Dwa egzemplarze (podtyp I.1 – Chełmno 132/7; Kałdus 1 egz./XXI:6) charakteryzują się „falistą” linią grzbietu i ostrza wraz z trzpieniem, z wyraźnie uwypuklającym się przejściem ostrza w trzpień rękojeści. Kolejne (Czarnowo 1 egz./XIX:4; Brodnica-Michałowo 1/2; Rządź 80-K) mają prosty grzbiet i opadający ku dołowi trzpień (podtyp I.2).

wią formy o wąskim ostrzu (Kałdus 1 egz. łź/XXI:5; Rządź E8/1).

Długości noży zachowanych w całości są bardzo zróżnicowane i kształtują się w granicach od 11,2 do 23,6 cm, a szerokości od 1,7 do 2,6 cm.

Z pozostałych obszarów kultury oksywskiej noże proste pochodzą, m.in. z Czarnówka (?), Gostkowa, Pruszcz Gdańskiego, stan. 10, Rumi i Ubiedrza.

Na ziemi chełmińskiej z horyzontu A_{1b} – A_{2a} pochodzi jeden nóż (Rządza Aa1), zaś z fazy A_2 tylko cztery (Brodnica-Michałowo 1; Rządza E8, 163, 499). Pozostałe egzemplarze z grobów datowanych na MOP z Rządza, Chełmna i Małego Czystego pochodzą z fazy A_3 (tab. 22). Osobno należy wspomnieć o przedmiocie z jednego z grobów w Rządzu (E7/1). Ma on kształt zbliżony do trójkąta o boku 10 cm. Przez S. Angera (1890, s. 16) określony został jako nóż do obróbki skóry albo siekierka. Analogiczny przedmiot, określony tam jako brzytwa, pochodzi z jednego z celtyckich oppidów na Morawach (J. Me-

duna 1961, tabl. 16:10). Wystąpiło tam również szereg noży o tak szerokich ostrzach (J. Meduna 1961, tabl. 26:5, 32:6) oraz okazów z uchwytem analogicznym do tego, jaki miały noże z grobu kowala w Rządzu (D8/10–11).

Udział grobów popielnicowych i jamowych, w których odkryto noże proste wynosi odpowiednio 32% i 68%, w przypadku grobów zawierających klamry do pasa, paciorki, przęśliki i nożyki sierpikowate było to 7–8% i 92–93%. Noże proste są silnie skorelowane z grobami z bronią, choć sporadycznie towarzyszą również pochówkom kobiecym.

3.2.3. Nożyce (Zestawienie 23)

Na ziemi chełmińskiej nożyce datowane na MOP znane są tylko z Rządza (D8/3a–3b, C4-K, E7, G3-K). Nietypowe ukształtowanie trzpieni do rękojeści, rozszerzających się ku końcom i największą szerokością ustawionych prostopadle do ostrza, w tzw. nożach z grobu C4, sugeruje, że mamy tu do czynienia raczej z pozostałościami nożyc, być może wtórnie wykorzystanymi jako noże. W trzech grobach narzędzia te wystąpiły z pozostałościami uzbrojenia, a w ostatnim (D8) stanowiły jeden z elementów wyposażenia pochówka kowala i jako jedyne były bogato zdobione. Datowane są na fazy A_2 i A_3 . Na pozostałych terenach kultury oksywskiej wystąpiły jeszcze tylko w Podolu Małym i Żukczynie, (J. Kostrzewski 1919, s. 304) oraz w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. XV:67, 2) i Różnach (M. Tuszyńska, M. Stąporek 2005, tabl. IV:3). Na ostatnio wspomnianym stanowisku stanowiły jeden z elementów wyposażenia grobu

szkieletowego z fazy A_2/A_3 (zapinka miseczkowata i wariantu K-IIa). Natomiast w Pruszczu odkryto je w grobie popielnicowym z naczyniem podtypu B3 i brzytwą, co wskazywałoby na pochówek męski, podobnie jak w przypadku pochówków z ziemi chełmińskiej.

Z terenów kultury przeworskiej najstarsze nożyce pochodzą ze śląskich zespołów grobowych datowanych na fazę A_1 (T. Dąbrowska 1988, s. 131). Pozwala to na wskazanie ich celtyckiego pochodzenia. Moim zdaniem, nie ma jednak pewności, czy późniejsze egzemplarze należałoby traktować jako importy czy też miejscowe wytwory. Argument liczebności nie wydaje się dostateczny dla uznania ich lokalnego pochodzenia, tak jak nie jest nim kolosalny wzrost liczby szklanych paciorków. Wątpliwości te dotyczą również proveniencji nożyc w kulturze oksywskiej.

3.2.4. Brzytwy (Zestawienie 22)

Brzytwy wystąpiły w Podwiesku w dwóch grobach (13/7? i 318/6). Pochodzące z nich pochówki określono jako kobiece (13) i przypuszczalnie męski (318). W kulturze oksywskiej znane są przede wszystkim z grobów z fazy A_3 , rzadko z fazy A_2 (tab. 23).

Na ziemi chełmińskiej brzytwy z MOP zarejestrowano jeszcze w Chełmnie (14?, 99, 166, 201, 1 egz. Iż/XVI:2), Kowalewie (1 egz./XXII:5), Nowych Dobrach (30/1907:1), Rządzu (Aa6/2, D8/1, C5, E12, G3/2, G17/1, 38/1, 165, 246, 283/1, 499) i Toruniu-Kaszczorku (1 egz./XXII:1) oraz jeden egzemplarz

pochodzący z bliżej nieokreślonego miejsca na ziemi chełmińskiej; łącznie 22 egzemplarze. Podobnie jak na pozostałych terenach kultury oksywskiej upowszechniają się dopiero w fazie A_3 , rzadko występując w fazie A_2 .

Z pozostałych obszarów kultury oksywskiej około 30 brzytw pochodzi m.in. z Gostkowa, gm. Głównicy, Niemicy, Pruszczu Gdańskiego, stan. 10, Rumi, Świdwina i Warszkowa.

Pomimo prostej, „księżycowatej” formy, poszczególne egzemplarze znacznie się od siebie różnią (Ze-

Tabela 23. Współwystępowanie brzytw z elementami datującymi na ziemi chełmińskiej.

	E	G	K	M	N	B.7*	O	C**
CH14?	×							
Pd13		×	×					
Rz499			×					
Ch201				×	×			
ND30/1907					×			
Pd318					×			
RzG17					×			
Rz283					×			
RzG3					×	×		
RzE12					×	×		
Ch99							×	
Rz38								×

* umbra typu B.7 i Grossromstedt; ** sprzączka o ramie kolistej M-L.C o bliżej nieokreślonym typie

stawienie 22). Są wśród nich okazy z końcami tylko nieznacznie podniesionymi oraz takie, których końce prawie się stykają, brzytwy o wąskim albo szerokim

ostrzu, a wreszcie egzemplarze z centralnym otworem lub bez niego.

Udział grobów jamowych i popielnicowych, w których wystąpiły brzytwy wynosi odpowiednio 78% i 22% (wykres 48). Dla wyposażonych w paciorki, przęśliki, nożyki sierpikowate i klamry do pasa wynosi 92–93% i 7–8%. W Pruszczu Gdańskim, stan. 10 przybory te nigdy nie wystąpiły z przedmiotami zazwyczaj łączonymi z pochówkami kobiecymi, tzn. z paciorkami, klamrami do pasa czy przęślikami, które z kolei stanowiły częste korelaty nożyków sierpikowatych. Na ziemi chełmińskiej te zależności nie były tak jednoznaczne, gdyż kilka razy brzytwy zaobserwowano w grobach z klamrami do pasa, a jeden raz również z przęślikiem. Natomiast, podobnie jak w północnej części kultury oksywskiej i w kulturze przeworskiej brzytwy towarzyszą pochówkom z bronią lub wykazują silną korelację z przedmiotami charakterystycznymi dla grobów męskich (K. Czarnecka 1990, s. 43–44).

3.2.5. Igły

Na ziemi chełmińskiej znane są z Chełmna (54/3 – D I, 67, 88/3, 104, 112/3, 125, 136/2 – D I, 142/2), Czarnowa (1 egz./XIX:6 – D II), Nowych Dóbr

(3/1905?, 13/1907, 24/1908, 26/1909), Podwieska, stan. 2 (49/13, 66 – D I, 84/4 – D I, 123/3 – D II, 306/2 – D II, Podwieska 1963 (1 egz. – D II?), Rządza (Aa4/1, Aa5/2, Ac6/2 – D II?, D3, B17, 18, 80, 229, 234, 258, 260 – D I, 267, 287, 288, 318, 340/1 – D II?, 428, 429, 496, 500, 502 – D II?, 629, 639/2, 662, 1 egz. łż – Anger 421).

Tabela 24. Współwystępowanie igieł z fibulami na ziemi chełmińskiej.

	G	J	A.18	K	M	N	O	A.67
Ch112	×							
Pd84		D.I						
Ch104		×						
Pd49			D.I					
Ch136				D.I	D.I			
Ch54					D.I			
Ch67					×			
Ch91					×			
ND13(1907)					×			
Pd 123						D.II		
ND26(1909)						×		
Ch88							×	
Pd306						D.II		D.II

Występują w dwóch odmianach (wg T. Dąbrowska 1997, s. 97): okazy sporządzone z zagiętego na końcu, żelaznego drutu, tworzącego w ten sposób ucho igły (odmiana D I) oraz egzemplarze, których uszko uformowane zostało przez wytłoczenie otworu w żelaznym bądź brązowym drucie (odmiana D II). Na ziemi chełmińskiej w grobach pewnie datowanych na MOP wystąpiły prawie wyłącznie igły odmiany D I. Należą do niego trzy egzemplarze z cmentarzyska w Podwiesku, znalezione razem z zapinkami charakterystycznymi dla przełomu faz A₂/A₃ i z fazy A₃ (49/13, 66, 84/4) oraz dwa okazy z Chełmna (grób 54-K, 136), datowane zapinkami typu M. Tylko jedna igła pewnie określonej od-

miany D II, datowana jest już na MOP (Podwiesk 123/3). Większość igieł kultury oksywskiej pochodzi z fazy A₃ (tab. 24).

Ponadto igły do szycia znane są z Czarnówka, Gostkowa, gm. Główczyce, Niemicy, Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, Rumi i Warszkowa, gdzie datowane są na fazę A₃.

Na ziemi chełmińskiej w MOP igły do szycia wystąpiły w grobach, bez wyjątku jamowych, a towarzyszyły im wyłącznie te elementy wyposażenia, które łączy się z pochówkami kobiecymi, tj. przęśliki, nożyki sierpikowate i rzadziej klamry (wykresy 43–47). Brak jakichkolwiek związków tych przyborów

z grobami z bronią. Tylko jeden grób (Podwiesk 123), spośród ponad 30, w których zaobserwowano igły, zawierał skupisko fragmentów naczyń, otaczających kupkę kości, co mogło symulować popielnicę.

Wszystkie wyżej analizowane narzędzia pojawiają się w grobach z fazy A₂ stosunkowo rzadko. Dotyczy to głównie noży prostych, brzytw oraz igieł, a w mniejszym stopniu noży sierpikowatych. Dopiero jednak w ostatnim stadium MOP upowszechnia się zwyczaj wkładania ich do grobu, podczas gdy w kulturze przeworskiej jest on czytelny już w pierwszych dwóch fazach MOP (por. np. J. Marciniak 1957; T. Dąbrowska 1988; A. Kokowski 1989).

3.2.6. Szczypczyki (Zestawienie 23)

W Podwiesku szczypczyki wystąpiły w siedmiu grobach (7/4, 33/16, 44/9, 124/2, 151/2, 416/2, 417/6), datowanych głównie na fazę A₂ i tylko w jednym przypadku na A₃ (33).

Z ziemi chełmińskiej znane są jeszcze z Brodnicy-Michałowa (1 egz.), Chełmna (1/4, 1 egz. lż), Nowych Dóbr (11/1905, 19/1905), Nowego Dworu (1 egz.) i Rządza (Ab3, B13/4, G3-K, 137-K, 151/1, 180/1). Ponad 40 egzemplarzy odkryto na pozostałym obszarze kultury oksywskiej (A. Strobin 2006). Większość z nich stanowią egzemplarze żelazne (50 sztuk), znacznie rzadziej brązowe; przy czym z ziemi chełmińskiej pochodzi tylko jeden egzemplarz z brązu, na który natrafiono na cmentarzysku w Chełmnie.

Tabela 25. Współwystępowanie szczypczyków z fibulami i umbami na ziemi chełmińskiej.

	H	D	A-II	K-Ic	K-Ib	M	B.7*	N
Pd44	III							
ND11(1905)		IB						
Pd7			IC	IC				
Pd417				IC				
Pd124					IB			
Rz137					IC			
Rz151					IC			
Pd33**			I-b			III		III
RzB13							III	
RzG3							IB	IB

* umba typu B.7 i Grossromstedt; ** w tym grobie wystąpiła ponadto zapinka odmiany St-I?

Typologię tych przedmiotów jako pierwszy przedstawił J. Kostrzewski (1919, s. 142–145). W oparciu o jego klasyfikację swoją propozycję dalszych podziałów przedstawiła A. Strobin (2006), która zestawiła wszystkie szczypczyki, znane obecnie z terenów kultury oksywskiej. Wśród okazów żelaznych, w ramach grupy I, wydzielonej dla form o ramionach stopniowo rozszerzających się ku dołowi, autorka ta wyróżniła trzy typy. Do typu IA zaliczyła formy krótkie i szerokie (Rząd Ab3), do typu IB – krótkie i wąskie (Nowe Dobra 11/1905:11; 19/1905; Podwiesk 124/2; Rząd G3), a do IC – długie i smukłe (Brodnica-Michałowo, Chełmno 1/4, Podwiesk 7, 416, 417; Rząd 137, 151/1). Grupa II, charakteryzująca się wąskimi i równoległymi ramionami, w dolnej partii rozszerzającymi się trójkątnie lub prostokątnie nie jest reprezentowana na ziemi chełmińskiej. Do grupy III należy zaledwie kilka okazów o prostokątnych ramionach (Podwiesk 33/16, 44/9; Rząd B13/4, 180/1). Szczypczyki z Podwieska (33/16) mają przesuwkę, kolejne okazy z Podwieska (33/16, 44/9) i z Rządza (B13/4, 180/1) jej nie mają, zaś egzemplarz z Rządza ma koliste zakończenie, pozwalające na zawieszenie (B13/4). Okaz z grobu G3 zaopatrzony jest w niewielkie kółko. Wśród szczypczyków wyróżnia się jeden, ażurowy egzemplarz z Nowych Dóbr (11/1905:11). Z ziemi chełmińskiej pochodzi tylko jeden fragment, bliżej nieokreślonych szczypczyków z brązu ze zniszczonego grobu na cmentarzysku w Chełmnie.

Na ziemi chełmińskiej szczypczyki pojawiają się w fazie A₂ i nadal występują w fazie A₃ (tab. 25). Jest to jedyny rodzaj spośród przyborów i narzędzi, które częściej spotyka się w grobach z fazy A₂ niż A₃. Wśród grobów, które zawierały szczypczyki udział jamowych i popielnicowych był podobny i wynosił odpowiednio 47% i 53% (wykres 50). Skorelowane

są z pochówkami zarówno o cechach męskich (broń, popielnicowy charakter pochówka), jak i kobiecych (przędliki, klamry). Z tym, że z tymi ostatnimi dwukrotnie rzadziej i tylko w Podwiesku, gdyż w Brodnicy-Michałowie, Chełmnie, Nowych Dobrach, stan. 20 i w Rządzu szczypczyki towarzyszyły wyłącznie pochówkom męskim.

3.2.7. Narzędzia do krzesania ognia

W jednym z dwóch grobów szkieletowych w Podwiesku wystąpił fragment drucikowatego przedmiotu (400/3), który mógł pełnić funkcję krzesiwa. Znalaziono go bowiem razem z prostopadłościennym krzesakiem typu 3 wg J. Ilkjæra (1993), analogicznym do znajdujących w kompletach narzędzi do krzesania ognia ze stanowisk kultury wielbarskiej i przeworskiej (M. Jonakowski 1996; T. Dąbrowska 1996b). Zestaw podobny do podwieskiego odkryto w jednym z grobów na cmentarzysku w Małym Czystym (8/5–6). Z kolei w Chełmnie (176/3) wydobyto wyłącznie krzesak, a krzesiwa w Kowalewie (1 egz./XXII:4) i w Rządzu (Aa6/1a-b, G10/1?, 329-K), a w tym ostatnim być może jeszcze krzesak (566/3), przedmioty analogiczne do wyżej wymienionych. Z Czarnowa zaś pochodzi krzesak i zapewne krzesiwo, co do których nie ma pewności, czy stanowiły zespół (tabl. XIX:5, 9). O ile pochówek z Podwieska nie ma dobrych datowników, to chronologię grobu z Małego Czystego określa żelazna fibula, najpewniej typu N, pochówku z Chełmna ósemkowata sprzączka do pasa o jednodelnej ramie, zaś grobu z Rządza dwie brązowe fibule typu O. Wspomniane wyżej datowniki bardzo często przeżywają się w początkach okresu wczesno-

rzymskiego, choć występują również w ramach fazy A₃ (por. rozdz. 3.1.1.17). Podobieństwo zespołów podkreśla obecność noża prostego w obydwu, co nie wyklucza fazy A₃ jako momentu ich złożenia do grobów. Datowanie na fazę A₃ obiektu z Podwieska mniej prawdopodobnym czyni szkieletowy charakter pochówka, unikatowy w MOP (U. Margos 2000), częsty natomiast w okresie wczesnorzymskim, również na ziemi chełmińskiej (E. Bokinić, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003). Znane z literatury narzędzia do krzesania ognia datowane są prawie wyłącznie na okres wczesnorzymski, a formy iglicowe głównie w obrębie fazy B₁ (T. Dąbrowska 1996b, s. 46). Choć nie można wykluczyć datowania wyżej wspomnianych zespołów z Podwieska na fazę A₃, to jednak większe jest prawdopodobieństwo złożenia ich do grobów w fazie B₁. W świetle powyższych uwag, znaczącym wyjątkiem jest wczesny zespół z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. LXI:170A, 4–5), datowany fibulą typu E już na fazę A₂ MOP. Biorąc pod uwagę fakt, iż z obszaru kultury przeworskiej nie ma zestawów do krzesania ognia datowanych na młodszy okres przedrzymski, to wspomniane wyżej okazy wskazują na kierunek zapożyczeń.

3.2.8. Sierpy

Jedyny pewny egzemplarz narzędzia, przypominającego sierp, datowanego na MOP pochodzi z grobu 629 z Rządza. Okaz ten figuruje w katalogu S. Angera jako nóż (analogiczny do okazu piętnastocentymetrowej długości z grobu 604 – S. Anger 1890, tabl. 18:21 – datowanego już na okres rzymski), jednak J. Kostrzewski (1919, s. 177) określił go jako sierp, ze względu na obecność ostrza od wklęsłej strony. Drugie znalezisko pochodzi z grobu 431 i zostało określone jako *Messer, eis., geschweift, 2 Fragm., 7 cm*

lang (S. Anger 1890, s. 36), jednak ostrze znajduje się od wklęsłej strony, podobnie jak w okazy z grobu 629 (Kartoteka...). Kolejny sierp odkryty został jako znalezisko luźne w Rządzu, ponieważ jednak ostatnie z tego typu narzędzi na ziemi chełmińskiej wystąpiło w grobie o wczesnorzymskiej metryce (Rządza 604), okazy znalezionego luzem nie można pewnie datować.

Dla narzędzia, określonego tu jako sierp, proponowano nazwę „koser” (E. Kazimierczak 1980,

s. 156), która w terminologii etnograficznej oznacza zakrzywiony nóż o ostrzu znajdującym się od wklęsłej strony. Sierpy i kosery z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego znane są na ziemiach polskich przede wszystkim ze stanowisk osadowych. Jako element inwentarzy grobowych spotyka się je w kulturze oksywskiej, choć i tu nie są liczne: należy do nich zapewne pięć okazów oraz dwa lub trzy dalsze z Lubieszewa w woj. zachodniopomorskim (M. Stąporek 2007, s. 199, 205–206).

Występują w grobach kobiecych. W Rządzu obydwa wspomniane narzędzia stanowiły element bardzo podobnych zespołów, składających się z brązowej, trójczłonowej klamry do pasa, przęślika oraz szpilki. Za prawdopodobne miejsce zapoczątkowania zwyczaju wkładania do grobów narzędzi żniwnych uważa się prowincję Västergötland. M. Stąporek (2007, s. 206), wskazując na skandynawskie źródło inspiracji, zwraca jednocześnie uwagę na lokalne cechy tych przedmiotów.

3.2.9. Przęśliki (Zestawienie 24)

W kulturze oksywskiej przęśliki były wykonywane nie tylko z gliny, ale także z kamienia i kości (po 12 egzemplarzy).

Najczęściej spotykane, gliniane przęśliki (**typ I**) charakteryzują się zróżnicowanymi kształtami. Najliczniejsze wśród nich są przęśliki dwustożkowate (**odmiana Ia**) znane z większości stanowisk. Na ziemi chełmińskiej wyłącznie w grobach datowanych na MOP było 68 egzemplarzy (Chełmno 6/2, 54/4, 67, 88/2, 91/4, 125, 151/7; Czarnowo 2 egz./XX:10–11; Małe Czyste 59/6, 122/2; Nowe Dobra 4/1905, 6/1905, 7/1905:1, VII/1905, 25/1905:1, 12/1911; Podwiesk, stan. 2: 20/3, 33/5–6, 44/12, 49/5–7, 66/4–5, 70/4, 94/1, 191/3, 300B/3, 1/13; Podwiesk, stan. 3 – 1 egz.; Rządź Ac6/3, D3, D5, B45/1, B54, Ab1-K, Ab11, F2/4, G1, G6, G10 – 2 egz., G28-K, 1, 10, 17, 18, 107-K, 180, 183, 222-K, 340-K, 426, 447, 460-K, 463/1, 469, 480, 496-K, 503-K, 507, 508-K, 520-K, 525-K, 538-K, 629, 640-K). W Podwiesku występowały zazwyczaj w grobach z fazy A₃ (20/3, 49/5–7, 66/4–5, 94/1, 191/3), rzadziej A₂ (44/12, 300B/3), tak jak w Rządzu. Tylko w Chełmnie (6/2) przęślik dwustożkowaty znaleziono z fibułą typu C. Natomiast zbliżone do tej formy płaskie okazy o zaokrąglonym załomie z Rumi pochodzą z fazy A₂ (M. Pietrzak 1987, tabl. LIII:17,e; LIV:18, c).

Rzadsze od nich są formy cylindryczne – **odmiana Ib** – (Podwiesk 44/11, 85/7; Chełmno 104/1, 153; Rządź 111/2-K, 235, 288) pochodzące z grobów fazy A₂ i A₃. Okazy wykonane ze skorupy naczynia (**odmiana Ic**) na cmentarzyskach należą do unikalnych (Podwiesk 320/18), lecz na jednej z osad kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej (Szynych, stan. 11–13) znaleziono ich aż kilkanaście (E. Bokinić, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003). Przęśliki wykonane ze ścianek naczyń występują najczęściej na obszarze kultury lateńskiej (P. Poleska 1986, tabl.

VII:4; Z. Woźniak 1970, s. 129; J. Meduna 1970, tabl. 24:6–14; K. Ludikovský 1986; tabl. 10:5, tabl. 11:7, tabl. 12:11, 17, tabl. 19:5; R. J. Prochowicz 1999).

Ciekawą formą charakteryzuje się przęślik półkulisty (**odmiana Id**) z Nowych Dóbr (31/1905), być może naśladownictwo form kościanych, który wystąpił z zapinką wariantu A-IIa.

Do form spotykanych rzadko należą przęśliki owalne w przekroju – **odmiana Ie** (Chełmno 156/5; Marusza-K; Nowe Dobra 11/1905, XXVI/1905; Papowo Toruńskie-K; Rządź A1-K, I-K, 146-K, 148, 430, 431-K; Toruń, stan. 234), zbliżone do dzwonowatego – **odmiana If** (Chełmno 187/1) i sześciennie – **odmiana Ig** (Rządź 14/1, 333/1, 451/6; Zakrzewo-K). Okaz z grobu 451 miał nieznacznie wklęsłe ścianki boczne. Przęśliki te występowały w grobach pochodzących z fazy A₂.

Jako **typ II** wydzielono przęśliki kamienne. Owalne w przekroju (**odmiana I Ib**) pochodzą z Podwieska (160/6) i Rządza (D9), cylindryczne (**odmiana IIa**) z Nowych Dóbr (3/1905:2) i Podwieska, (85/7¹²), a prostopadłościennie (**odmiana IIc**) z Torunia, stan. 234 (Zestawienie 24:14), z Chełmna i być może z Głuchowa. Do zdobionego przęślika z Nowych Dóbr i Podwieska liczne analogie istnieją w grupie nadodrzańskiej kultury jastorfskiej (R. Wołagiewicz 1997; H. J. Eggers 1936, grób 60) i w Meklemburgii (K. Penschel 1971). Na innych obszarach kultury oksywskiej przęśliki kamienne należą do nielicznych. Znane są ze Skowarczka, Parsęcka, i Gostkowa, gm. Głównicy (J. Kostrzewski 1919, s. 316; M. Pietrzak 1997, tabl. LXV:189, CXLVII:506, 2). Nie wystąpiły jednak ani

¹² Mylnie określony jako przęślik gliniany, niezdobiony (E. Bokinić 2005, s. 27), podczas gdy w rzeczywistości jest to przęślik kamienny, zdobiony (Zestawienie 24:11).

Tabela 26. Współwystępowanie przęślików z fibulami na ziemi chełmińskiej.

	B-I	Br-I	A-II	H	C	D/E	G	K	J	M-I-1	A.18	A.19	M	O	N
Ch184	IIIa														
Pd160		IIb													
ND31(1905)			Id												
RzAb11			Ia												
ND7/1905			Ia												
Pd320			Ic	Ic											
Ch142				IIIa											
Ch6					Ia										
ND11(1905)						Ie									
Rz430						Ie									
Zk							I								
Pd410			IIIa					IIIa							
Pd322				IIIa	IIIa			IIIa							
Pd322						IIIa		IIIa							
Pd85							IIa	IIa							
Ch15								IIIa							
Ch143								IIIa							
Ch159								IIIa							
RzB45								Ia							
Ch168									IIIa						
Ch104									Ib						
Rz333									Ig						
Rz640									Ia						
RzG15										Ia					
Ch151											Ia	Ia			
Ch162												Ia			
Pd49											Ia		Ia		
Ch154								IIIa					IIIa		
Rz447													Ia		
Rz480													Ia		
Ch54													Ia		
Ch67													Ia		
Ch91													Ia		
ND7(1909)													×		
Pd33													Ia		
Pd191													Ia		
Pd66													Ia	Ia	
Rz288													Ib	Ib	
RzD3														Ia	
Ch88														Ia	
ND15(1907)														X	
MCz122														Ia	
ND12(1911)														×	
Rz538													×		×

	B-I	Br-I	A-II	H	C	D/E	G	K	J	M-I-1	A.18	A.19	M	O	N
Pd94															Ia
MCz59															Ia
RzB54															Ia
RzG17															I
ND3(1904)															×

w Rumi, ani na stanowiskach opublikowanych przez W. Heyma (1961). Przęśliki kamienne licznie występują w grupie nadodrzańskiej kultury jastorfskiej – w Lubieszewie, woj. zachodniopomorskie w grobach z MOP znaleziono sześć przęślików kamiennych i dwa gliniane (por. R. Wołągiewicz 1997).

Na ziemi chełmińskiej jedynie przęśliki z Podwieska są dobrze datowane zapinkami z brązową koszulką odmiany Br-I (grób 160) i fibulami typu G i K (grób 85). Egzemplarzom z grobu D9 w Rządzu i 160 w Podwiesku warto poświęcić jeszcze kilka słów, gdyż są one twórami naturalnymi. Ze względu na swój kształt i wymiary mogły służyć jako przęśliki, jednak ich szczególne pochodzenie mogło nadawać im, paradoksalnie, „nadanaturalne”, magiczne znaczenie. Magię uważa się niekiedy za reakcję obronną człowieka przed zagrożeniami pojawiającymi się w jego codziennym życiu. Stąd wielka popularność wszelkich amuletów, noszonych w celu ochrony przed złem. Choć pewność co do ich istnienia mamy tylko w stosunku do cywilizacji posługujących się pismem, to jednak dzięki analogiom, możemy przynajmniej w części przedmiotów, odkrytych na obszarze „barbarzyńskiej” Europy, dopatrywać się amuletów. Kłopot w określeniu jakiegoś przedmiotu jako amuletu polega na tym, że prawie każda rzecz mogła pełnić taką funkcję, a odczytanie znaczenia jakie mu nadawał jego twórca czy właściciel, w wielu przypadkach jest niemożliwe, szczególnie, gdy w źródłach pisanych brak do nich odniesień. Amulet w kształcie młota Thora jest dla nas łatwo rozpoznawalny, gdyż w naszej kulturze zachowała się jeszcze pamięć o przypisywanych mu magicznych właściwościach. Nigdy jednak nie będziemy mieli pewności, czemu służyły owe kamienie z naturalnym otworem, znalezione w grobach sprzed ponad dwóch tysięcy lat.

3.2.10. „Okładzina” kościana

Pochodzi z grobu 172 z Podwieska, gdzie znaleziono ją z długą zapinką o konstrukcji środkowolateńskiej, prawdopodobnie z fazy A₁. Jest to przedmiot

Być może noszono je na rzemieniu, na szyi, chroniąc się w ten sposób przed urokami, ale niewykluczone, że pełniły najzupełniej prozaiczną rolę jednego z elementów narzędzia służącego do przędzenia wełny. Nawet w tym wypadku niewykluczone byłoby ich ewentualne, magiczne znaczenie.

Przęśliki kościane (**typ III**) z Podwieska (71/4; 322/2; 394/4, 410/2) wykonane są z połówek główek bydłych kości udowych, stąd ich półkulisty kształt (**odmiana IIIa**). Poza Podwieskiem przęśliki tego rodzaju odnotowano jeszcze w Chełmnie (grób 15/2, 135/1, 142/3, 143?, 154/7a-7b, 159, 162 i 184) i w Nowych Dobrach (8/1905-K). Znajdowano je w grobach z fazy A₂, tak w Podwiesku (z fibulami typów C, E, H i K), jak i w Chełmnie, a na tym ostatnim cmentarzysku także z fibulą odmiany B-I (grób 184), co może wskazywać na ich wczesną metrykę. Jeden z kościanych przęślików z Chełmna (grób 154) jest zdobiony w identyczny sposób jak kamienne przęśliki z Lubieszewa, woj. zachodniopomorskie (R. Wołągiewicz 1997). Dość duży zbiór tego typu przęślików pochodzi z cmentarzyska w Oksywiu (D. Bohnsack 1938, s. 143, Beilage 52). Pojedyncze kościane przęśliki znane są też ze stanowiska 10 w Pruszczu Gdańskim (M. Pietrzak 1997, tabl. CXLIII:485, 4). Należą one do przedmiotów rzadko spotykanych na obszarze *Barbaricum*; sporadycznie występują w Skandynawii (R. Hachmann 1961, tabl. 65:12).

Silne zróżnicowanie form przęślików widoczne na ziemi chełmińskiej w dwóch pierwszych fazach zanika w trzeciej, kiedy to następuje ich ujednoczenie tak pod względem materiału, jak i formy. W grobach nie ma wówczas innych przęślików poza glinianymi, wśród których bezwzględnie przeważają formy dwu- i trójkatne (tab. 26).

o przekroju w kształcie litery U, z jednym brzegiem trójkątnie powycinanym.

3.2.11. Przedmioty kamienne

Z siedmiu grobów z Podwieska pochodzi osiemnaście niedużych kamieni z faz A₁-A₃ (85/15-17, 86/8-15, 123/5, 139/2, 160/7, 416/3-4). Pięć z nich to owalne okazy o bardzo gładkiej powierzchni i wymiarach od 5,0 x 1,5 cm do 7,5 x 2 cm i 6 x 4 cm (86/9-13), zaś z dwóch grobów (85/14, 320/17) pochodzą kamienne kulki o średnicach 3 i 2 cm.

Z ziemi chełmińskiej niewielkie kamienie jako dary grobowe, znane są jeszcze tylko z Chełmna (135) i z Rządza (640/1), a na pozostałym obszarze kultury oksywskiej wystąpiły w Czarnówku (1 egz.), Niemicy (2 egz.), Rumi (1 egz.) i Warszkwie (4 egz.). Okaz z Rządza ma przewiercony (bądź naturalny) otwór,

w związku z czym niewykluczona jest jego funkcja jako amuletu (por. 3.2.9.).

Nieforemny, stosunkowo duży kamień (85/18) z przewierconym otworem i ze śladami obróbki w postaci niekawatych zagłębień (pozostałości po odbiciach) odkryto z zapinkami typu G.

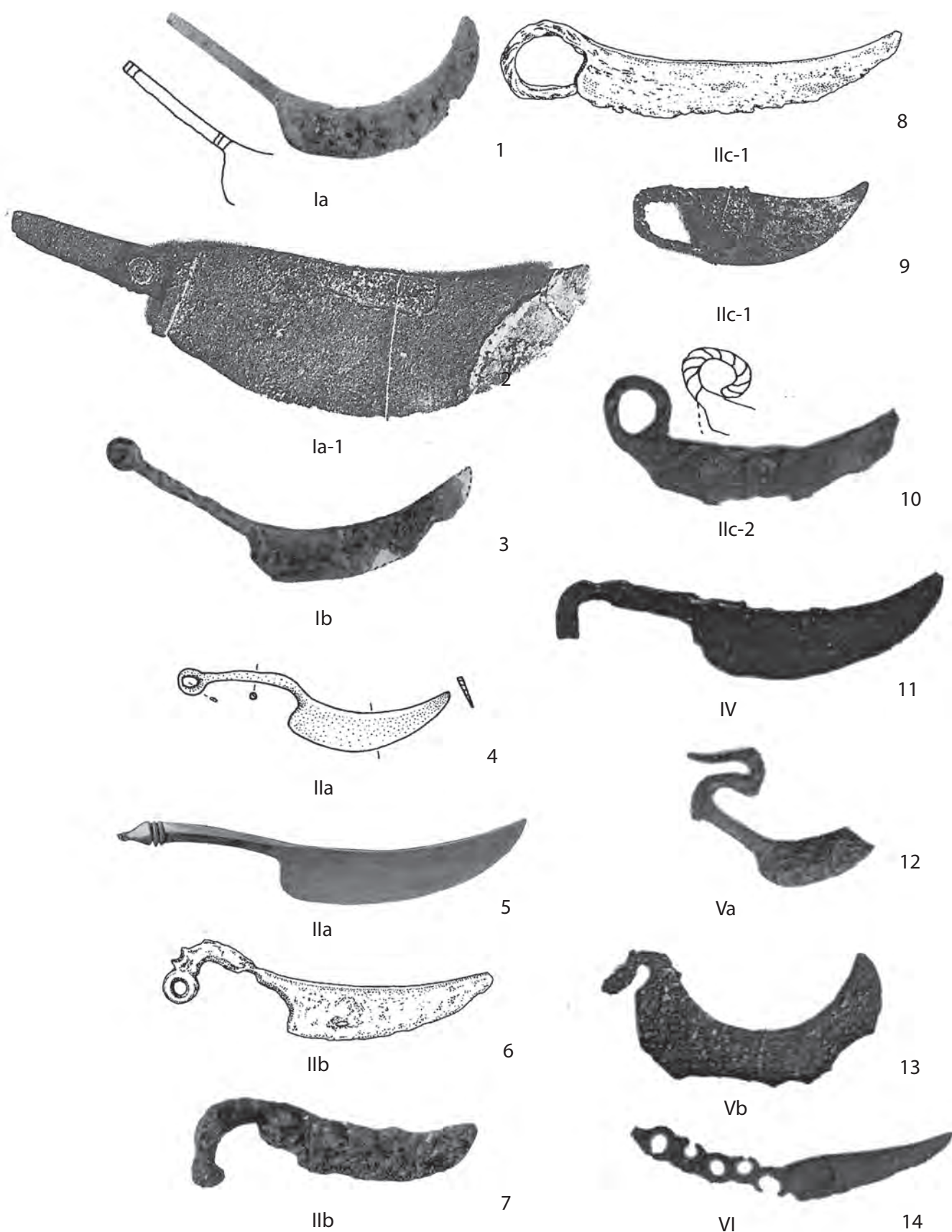
Zastosowanie tych kamieni pozostaje niejasne. Niektóre z nich określane były jako pociski do procy (J. Janikowski 1971, s. 153). Taka ich interpretacja budzi jednak zastrzeżenia (por. rozdział 3.3.8), jako że wszystkie stanowią wyposażenie grobów niewątpliwie kobiecych, zawierających m.in. kłamry do pasa.

3.2.12. Instrumentaria kowali

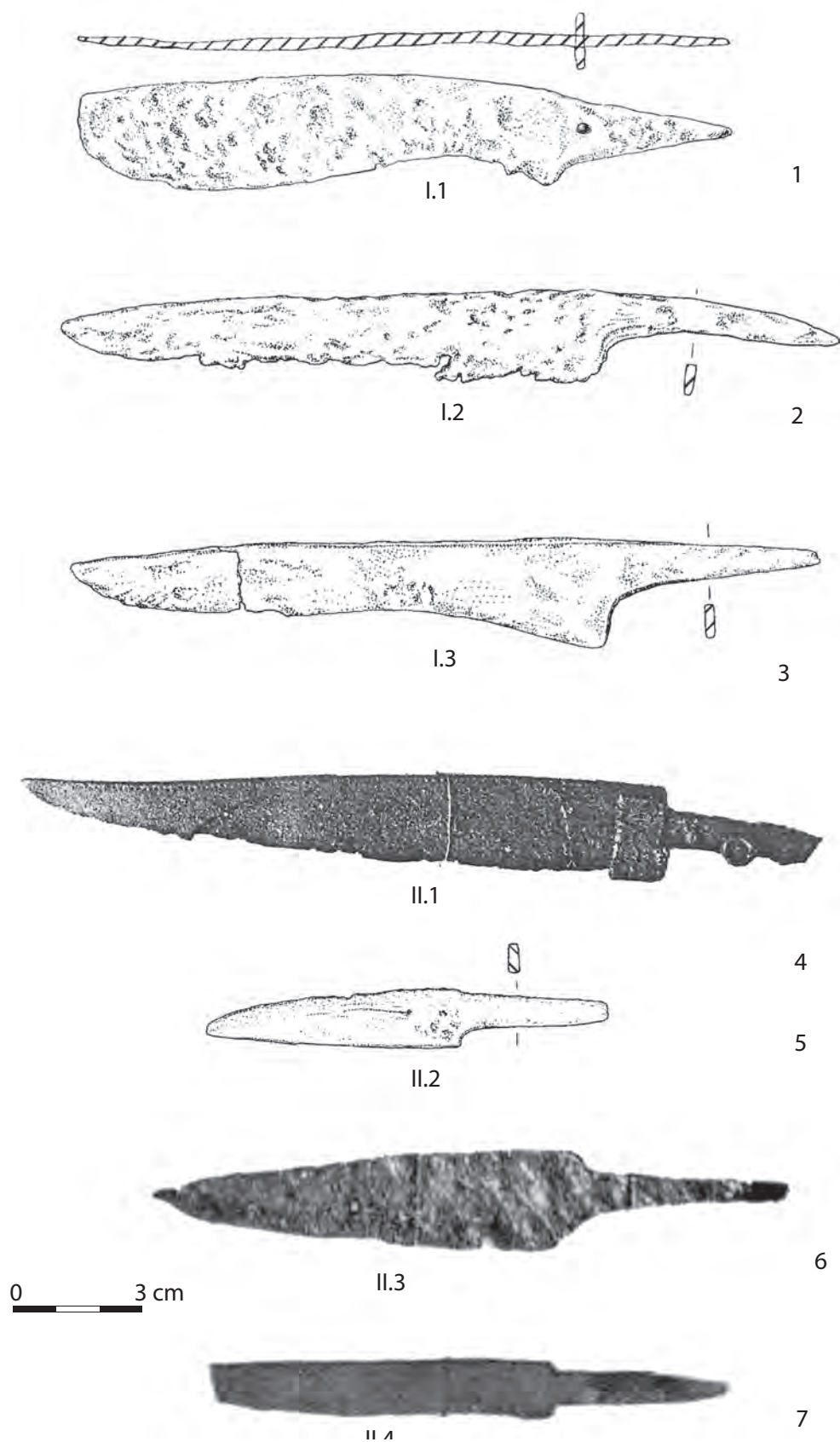
Osobnego omówienia wymagają dwa groby kowali, odkryte w Rządzu (D8) i Nowych Dobrach (4/1904), bowiem wystąpiły w nich przedmioty o charakterze unikatowym, nie tylko w skali ziemi chełmińskiej. Pochówki tego typu należą do bardzo rzadkich znalezisk również na innych obszarach pozalimesowej Europy (A. Kokowski 1981). W Rządzu jako wyposażenie popielnicowego pochówku wystąpiły: dwa noże proste, nożyk sierpikowaty, brzytwa, nożyce, pięć pilników o drobnym, poprzecznym żłobkowaniem (D8/5-8) i jeden z głębokimi, poprzecznymi nacięciami (D8/4) oraz młotek (D8/13) i waga (D8/12). Punca? (D8/14), szydło? (D8/15), przedmiot określony jako tulejka (D8/16) i przedmiot bliżej nieokreślony (D8/17) znajdowały się wśród kości, leżących obok urny z narzędziami kowala. Nie ma więc pewności, czy przedmioty umieszczone poza popielnicą są częścią darów grobowych kowala, czy też osoby razem z nim pochowanej; bowiem w Podwiesku zdarzało się, że obok popielnicy ze znajdującymi się w jej wnętrzu darami, w tej samej jamie grobowej występowało skupisko kości, w którym zalegały kolejne dary. W takich przypadkach analiza antropologiczna wykazywała obecność pochówka podwójnego. W związku z tym należałoby traktować te pochówki oddzielnie. Pochówek z Rządza należy do II horyzontu, spośród czterech, wyróżnionych przez A. Kokowskiego (1981). Horyzont ten przypada na I w. p.n.e.

Do podstawowych narzędzi kowalskich znalezionych w grobie D8 w Rządzu należą: młotek, pilniki i waga. Pozostałe stanowią przedmioty osobistego

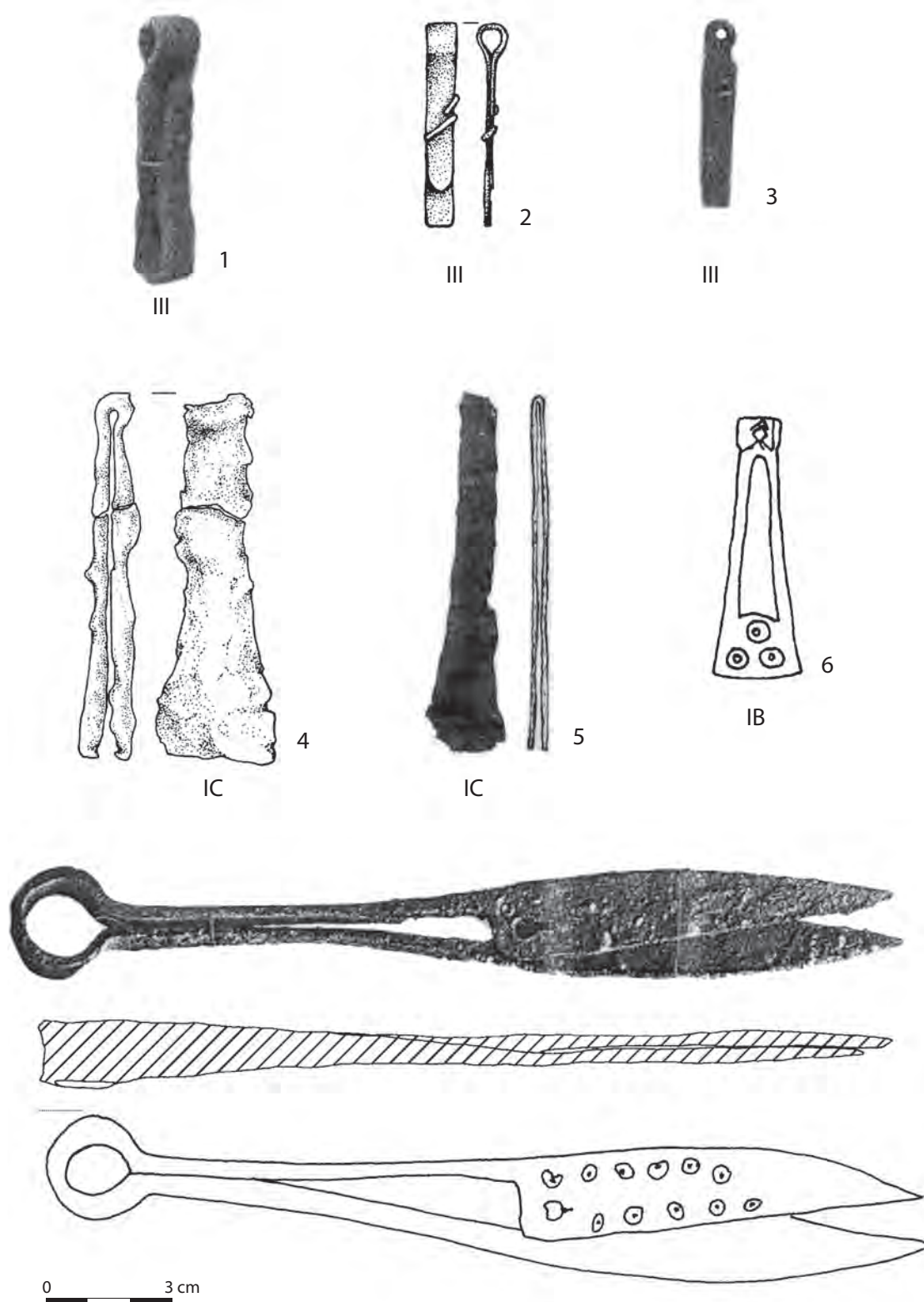
użytku, których liczba i wyjątkowość świadczą o szczególnie wysokim statusie kowala w tej społeczności. Młotek, zilustrowany w pracy J. Kostrzewskiego (1919, ryc. 189), nie miał prostej podstawy, jak sugerowałby rysunek, bowiem ta część zachowanego w zbiorach Muzeum w Grudziądzu egzemplarza jest wyraźnie wklęsła. W związku z tym należy zaliczyć go do typu zbliżonego do IB2, a nie jak sądzono – do typu IA2 (A. Kokowski 1981, tab. 1). Analogii do niego trzeba szukać więc nie w Skandynawii, lecz w Wesółkach, gdzie analogiczna forma wystąpiła w grobie z bronią (I. i K. Dąbrowscy 1967, grób 46). Pięć pilników miało długości od 12 do 18 cm, a ich powierzchnia była płytko, poprzecznie żłobkowana. Na ostatnim zaś widoczne są głębokie nacięcia po obu stronach części pracującej. Duża liczba pilników jest charakterystyczna dla większości pochówków kowali z horyzontu II. Noże są bardzo duże, o długości 21,5 cm, z nietypowo ukształtowaną rękojeścią (D8/10, 11), zgiętą na końcu pod kątem prostym i zwiniętą w uszko. Noże wystąpiły w ponad połowie grobów kowali z MOP. Brzytwy w tego typu pochówkach spotyka się rzadko, a nożyki sierpikowate, poza grobem z Rządza, nie są w ogóle znane. Przedmiot analogiczny do domniemanej wagi odkryto w dennych partiach zasypiska fosy na Górze Zamkowej w Będzinie, jednak zarówno jego chronologię, jak i funkcję uznano za niepewną (A. Rogaczewska 2006, s. 57). Oprócz wyżej wymienionych, z grobu wydobyto jeszcze dwa fragmenty żelaznego okucia rynienkowatego oraz niewielki, żelazny przedmiot,

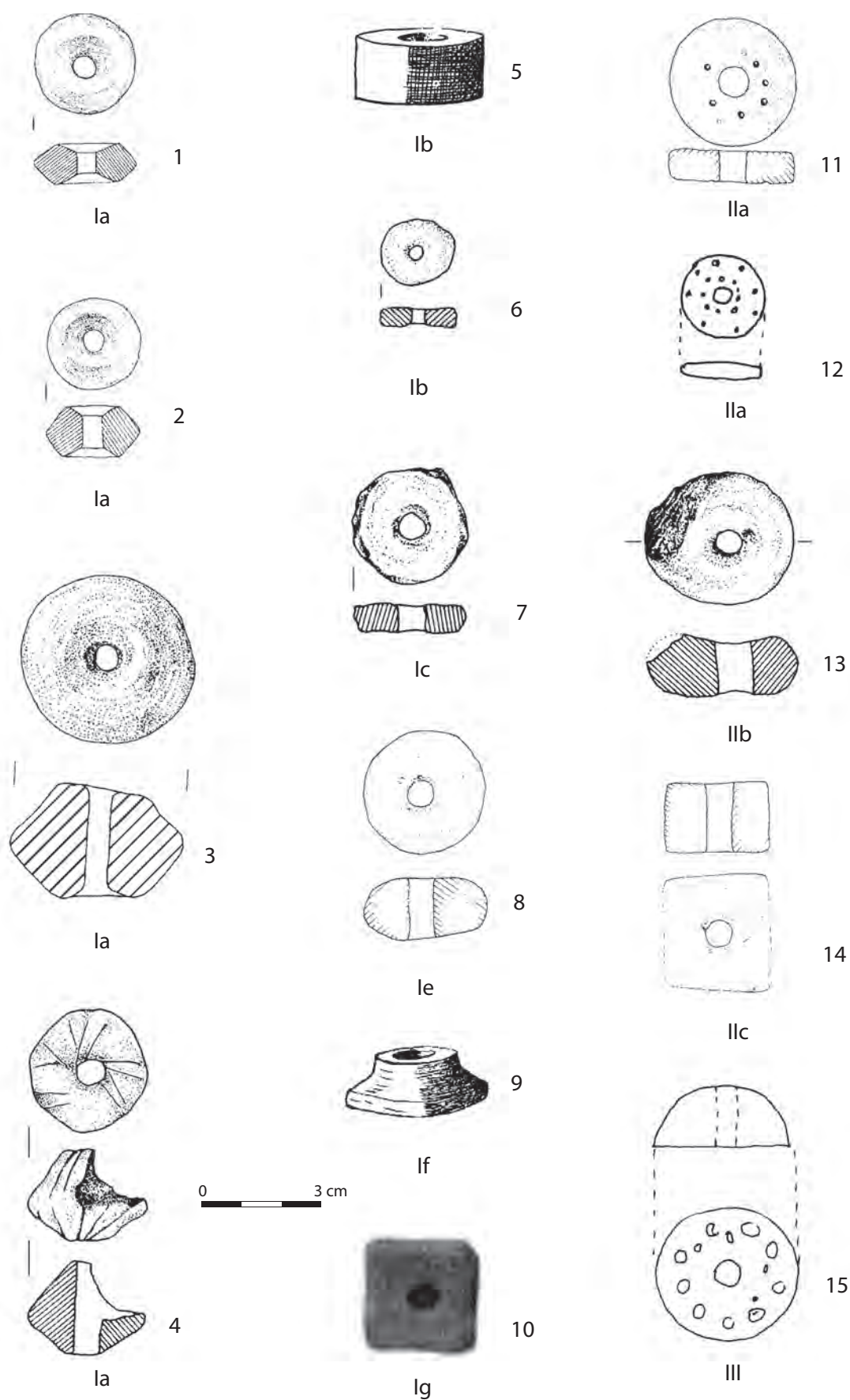
Zestawienie 20. Noże sierpikowate na ziemi chełmińskiej w młodszym okresie przedrzymskim; 1, 3, 7, 11 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XII:154/5, VIII:91/2, X:130/2, V:54/2; 2, 9, 10, 12–14 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXVII:B13/2, LVIII:644/3, XLIV:Ab8/1, XL:B15/1, XXXVIII:D8/2, LV:503/1; 4 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. CXXX:376/5; 5 – Nowe Dobra, stan. 20, Aneks A. 1, tabl. XXVIII:35/1908; 6 – Czarnowo, Aneks A. 1, tabl. XIX:2; 8 – Papowo Toruńskie, Aneks A. 1, tabl. XXX:8; wszystko – żelazo.

Zestawienie 21. Noże proste kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1 – Kaldus, Aneks A. 1, tabl. XXI:6; 2 – Czarnowo, Aneks A. 1, tabl. XIX:4; 3, 5 – Kowalewo, Aneks A. 1, XXII:2, 3; 4, 7 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXVII:B13/3, XLII:E8/1; 6 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XI:139/1; wszystko – żelazo.

Zestawienie 23. Szczypczyki i nożyce w kulturze oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1, 3, nożyce – Rządź, Aneks A. 1, tabl. L:180/1, XXXVII:B13/46, XL:D8/3a–3c; 2, 4 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. XV:33/15, III:7/4; 5 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. III:1/4; 6 – Nowe Dobra, stan. 20, Aneks A. 1, XXVIII:11/1905; wszystko – żelazo.

Zestawienie 24. Przędziki w kulturze oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1–2, 4, 7 – Podwiesiek, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. XV:33/6, 5, XX:44/12, CXI:320/18, grób 85 (zbiory MT/A/PLR/4), LXVII:160/6; 3 – Małe Czyste, stan. 20, Aneks A. 1, tabl. XXIV:59/6; 5, 9, 15 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. VIII:104/1, XIV:187/1, XII:154/7b; 6, 8, 14 – Toruń, stan. 234 (zbiory MT/A/PLR/20); 10 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. LIII:451/6; 12 – Nowe Dobra, stan. 20, Aneks A. 1, XXVIII:3/1905; 1–10 – glina, 11–14 – kamień, 15 – kość.

przypominający dolne okucie rogu do picia. Może to być element wagi, a widniejące na nim krążki są odważnikami. W grobie tym nie natrafiono na kleszcze, które zalicza się do podstawowych narzędzi kowalskich, nie znaleziono w nim również broni. Jej brak może świadczyć, że rzemieślnik ten, pomimo bogactwa, jakim dysponował, nie był, jak inni mężczyźni, wojownikiem, a więc nie był pełnym

członkiem lokalnej społeczności, lecz wędrownym kowalem (szerzej: podsumowanie rozdz. 5).

Pochówek z Nowych Dóbr (tak lokalizuje go J. Kostrzewski w *Kartotece...*, zaś A. Kokowski 1981, tłumaczy nazwę jako Nowy Dwór) zawierał dwa pilniki, nóż i być może topór (W. La Baume 1934, s. 100–101, ryc. 48:z, z₁, g?). A. Kokowski zaliczył go, tak jak grób z Rządza, do horyzontu II.

3.3. UZBROJENIE

W Podwiesku broń pochodzi z 32 grobów; 15 z nich było wyposażone tylko w grot (wyjątkowo groty) i toki (12, 16, 31, 37, 41, 42, 64, 69, 111, 300A¹³, 303, 314, 345, 417, 419); dwa groby to pochówki pełnozbrojnych z mieczem, tarczą i grottem (38, 103), pozostałe to groby tzw. tarczowników (299) i mieczników (28?, 32, 36, 39, 45, 79, 300C, 341, 354, 418) (M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 77). Na cmentarzysku odkryto także jeden grób z ostrogą (318) i trzy groby z grotami strzał (61, 180 i 437).

Z innych stanowisk z ziemi chełmińskiej pochodzi 16 mieczy obosiecznych, z których tylko cztery znajdowały się w pochwach, 17 jednosiecznych, 30 umb (ponadto same nity w 11 grobach), osiem (10?) imaczy, 132 groty, 17 toków i osiem ostróg.

W ostatnim czasie w Polsce ukazały się dwa obszernie opracowania broni z MOP. Jedno z nich obejmuje materiały kultury przeworskiej (T. Bochnak 2005), drugie zaś omawia uzbrojenie ludności ziem polskich (P. Łuczkiwicz 2006). Pierwszy z wymienionych autorów stworzył całkowicie oryginalne typologie wszystkich kategorii broni, drugi z kolei, wykorzystał jako podstawę wcześniejszą klasyfikację D. Bohnsacka dla umb, R. Wołągiewicza dla mieczy jednosiecznych (z su-

gestiami H. Machajewskiego 1996) i J. Kostrzewskiego dla mieczy obosiecznych. W odniesieniu do tego ostatniego dokonał daleko idących modyfikacji, włączając w to przyporządkowanie niektórych egzemplarzy do innych typów, niż to pierwotnie określił J. Kostrzewski (por. niżej). Natomiast dla grotów P. Łuczkiwicz stworzył całkowicie nowy schemat. Dla obu autorów za podstawę analizy ostróg służyło opracowanie J. Ginalskego (1991), zaś toków praca B. Kontnego (1999). W odniesieniu do materiałów z ziemi chełmińskiej, posłużono się w tej pracy podziałami, których użyto w monografii cmentarzyska w Podwiesku, opublikowanej przed ukazaniem się prac T. Bochnaka i P. Łuczkiwicza, aczkolwiek wprowadzono uwagi, uwzględniające analizy obydwu autorów, przy czym w kwestiach typologii oparto się głównie na pracy P. Łuczkiwicza, która zawiera także materiały kultury oksywskiej. Tak więc, miecze obosieczne określono według typologii J. Kostrzewskiego (1919), odnosząc się również do sugestii P. Łuczkiwicza (2006), miecze jednosieczne i groty według klasyfikacji D. i R. Wołągiewiczów (1963) oraz uwag H. Machajewskiego (1996) i P. Łuczkiwicza (2006), zaś umba wg typologii D. Bohnsacka (1938), z rozszerzeniem P. Łuczkiwicza.

3.3.1. Miecze obosieczne (Zestawienie 25)

Józef Kostrzewski (1919) jest autorem pierwszej typologii mieczy obosiecznych z MOP, gdyż M. Jahn (1916, s. 100–104, 116–121), pomimo przedstawienia pewnych cech charakterystycznych tego typu mieczy,

nie pokusił się o ich klasyfikację. Typologia ta była do niedawna dla obszaru ziem polskich powszechnie stosowana, ostatnio jednak w dwóch opracowaniach dokonano albo modyfikacji ustaleń J. Kostrzewskiego

¹³ Na podstawie informacji z dziennika badań materiał z „grobu” nr 300 można było podzielić na przynajmniej trzy odrębne zespoły, w tym dwa z bronią: 300A i 300C. Pierwszy, z grottem laurowatym, był grobem popielnicowym, obsypanym

szczętkami stosu. Drugi (300C) to grób jamowy, z mieczem jednosiecznym, trzema (sześcioma?) żelaznymi fibulami i fragmentami naczyń.

(P. Łuczkiwicz 2006), albo całkowicie zrezygnowano z ich stosowania na rzecz własnych klasyfikacji (T. Bochnak 2005). Autorka nie wprowadziła jednak zmian zasugerowanych przez P. Łuczkiwicza, który pewne miecze zaliczone przez J. Kostrzewskiego do typu I (groby Aa7, B13 i E4 w Rządzu) przyporządkował do typu III oraz opierając się na tej samej zasadzie, miecz z grobu 32 w Podwiesku również przyporządkował do typu III, choć wg kryteriów J. Kostrzewskiego powinien należeć do typu I. Podobnie, miecz zaliczony przez J. Kostrzewskiego do typu I, wspomniany autor zaliczył do typu II (Chełmno 185/1). W przeciwieństwie do P. Łuczkiwicza, J. Kostrzewski do typu I zaliczał również miecze o wypukło ukształtowanym przejściu od rękojeści do głowni, co upodabnia je do dzwonowatej formy jelca. Dlatego też u pierwszego z wymienionych w typie III znalazły się również miecze o jalcach dzwonowatych, podczas gdy J. Kostrzewski do typów III i IV zaliczał wyłącznie okazy o jalcach prostych. Jeżeli zastosuje się pierwotną definicję typów, to należałoby podtyp o wypukło ukształtowanym przejściu od rękojeści do głowni wyróżnić raczej w ramach typu I niż III. Dlatego jako podtyp Ia proponuję uznać okazy o wklęsłej linii przejścia od rękojeści do głowni, zaś jako podtyp Ib – egzemplarze o wypukło ukształtowanej tej części miecza.

Z cmentarzyska w Podwiesku pochodzą pozostałości siedmiu mieczy obosiecznych: z sześciu grobów i ze znaleziska luźnego (Iż/13).

Do typu K.I, bliżej nieokreślonego rodzaju, należą miecze z Chełmna (grób 122?) i Rządza (B13). O egzemplarzu z grobu 122 wiadomo jedynie, że miał dzwonowaty jelec, co według klasyfikacji J. Kostrzewskiego pozwala zaliczyć go do typu I bądź II, a według P. Łuczkiwicza pozostaje bliżej nieokreślony.

Miecze podtypu K.Ia w Podwiesku wystąpiły w dwóch grobach (39/10, 354/6?), a na pozostałych stanowiskach ziemi chełmińskiej w pięciu (Chełmno 60/4, 185/1; Rządza Aa7/2a-c, E4/3, 499/2a-2) oraz dwa, pochodzące ze zniszczonych grobów w Chełmnie (*Graudenz* 2727, 2731). Miecz z grobu 185 na tym cmentarzysku przypisany został przez P. Łuczkiwicza (2006) do odmiany II/1a albo 2b. Ilustracja z pracy W. Łęgi (1938, tabl. XI: 2), istotnie mogłaby zasugerować takie przeszerokowanie miecza, zaliczonego przez J. Kostrzewskiego do typu I (J. Kostrzewski 1919, s. 278), gdyby nie odmienny rysunek tegoż okazu, sporządzony przez wspomnianego autora (Kartoteka...; *Graudenz* 3215). Z kolei w grobie 354 z fazy A₂ w Podwiesku natrafiono na bardzo ciekawy miecz z dzwonowatym jalcem (354/8), charakterystycznym

dla typu K.I i K.II (przez P. Łuczkiwicza zaliczony do typu I/1). Miecz ten ma w górnym odcinku zastawy przekrój soczewkowaty, ale niżej z jednej strony brak jest wyrobionego ostrza, a szerokość grzbietu dochodzi do 0,5 cm, tak jak to obserwujemy przy mieczach jednosiecznych. Byłby to jedyny, pierwotnie obosieczny miecz, ukształtowany później na wzór jednosiecznego. Z kolei do podtypu K.Ib zaliczono dwa okazy z Podwieska (32/5, 79).

Na ziemi chełmińskiej miecze typu K.I datowane są na fazy A₂ i A₃ (tab. 27). W Podwiesku (32/5, 354/5) i na innych cmentarzyskach ziemi chełmińskiej znaleziono je z zapinkami typu K, L-II i M oraz z umbami typu B.7 i brązową situlą E.18a. Najwcześniej datowany miecz typu K.I w kulturze oksywskiej pochodzi z Nowej Wsi Królewskiej z grobu z zapinką typu C i umbem typu B.1 (W. Heym 1961, rys. 2:6–10). W Bolszewie obok miecza typu K.I znaleziono brązowy kociołek typu E.4 z fazy A₂ (J. Wielowiejski 1985, s. 267). Jest to sytuacja odmienna niż na terenach kultury przeworskiej, gdzie miecze typu K.I trwają tylko do fazy A₂ (T. Dąbrowska 1988, zestawienie 13).

Najpewniej do miecza typu K.II należał dzwonowaty jelec z grobu 36, gdyż odpowiada definicji J. Kostrzewskiego, który za charakterystyczne dla typu I uznał jelce płaskie, a dla typu II – silnie wygięte. Znaleziony w tym grobie fragment żelaznej blachy (36/10) i fragment okucia rynienkowatego (36/8) to prawdopodobnie pozostałości pochwy. Grób 36 z Podwieska pochodzi ze schyłku fazy A₂ lub początków fazy A₃, na co wskazuje zapinka odmiany L-II z ażurową pochewką. Miecz K.II znany jest jeszcze z Rządza (grób 678/1a–1b), gdzie znaleziono go razem z umbem, być może typu B.7 (S. Anger 1890, tabl. 5:7; R. Hachmann 1951, s. 91).

Miecze typu K.III pochodzą z Podwieska (103/9–10; Iż/13) i z Rządza (Aa2/1?, Ab5/1 – K.-Ł.III/5?; trzy znalezione luźno – jeden typu III i jeden K.-Ł.III/4). Miecz z grobu 103, zbliżony do typu K.-Ł.III/5, znaleziono w pochwie typu 4 wg P. Łuczkiwicza (por. niżej). Zasadniczą cechą, różniącą go od innych egzemplarzy tego typu, jest znaczna szerokość głowni (6 cm), przy niewielkiej jej długości wynoszącej zaledwie 77 cm, przez co przypomina raczej rzymski gladius niż miecz celtycki. Egzemplarz ten, ze względu na towarzyszące mu umbo typu B.3 należy datować na starsze stadium fazy A₂. Podobny miecz z Opalenia datowany jest fibulą typu E i wiadrem typu E.20 na fazę A₂ (J. Wielowiejski 1985, s. 255). Znalezisko luźne z Podwieska zostało zaliczone do typu K.-Ł.III/6.

Tabela 27. Współwystępowanie mieczy obosiecznych z fibulami, umbami i naczyniami z brązu na ziemi chełmińskiej.

	B.3-B.4	K	L-II	J?	L-I	M	B.7	E.18a
Bi1	X							
Pd103	III							
Ch185		Ia						
Rz499		Ia						
Pd354S		Ia?						
Rz612		I (II?)						
Pd79?*		Ib						
Pd32		Ib	Ib					
Pd36		I?	I?	I?				
RzAc1					X	X	X	
RzAa7						Ia	Ia	Ia
Ch60							Ia	
RzAa2							X	
RzB13							I	
E4							Ia	
Rz678**							II	
RzAb5							III	

* Miecz z grobu 79 w Podwiesku zaginął jeszcze przed narysowaniem, a o jego istnieniu mówi lakoniczna wzmianka w dzienniku badań, sporządzona przez J. Janikowskiego: w popielnicy znajdowało się sporo kości oraz żelazny miecz oraz grot włóczni. Na rysunku obok notatki przedstawiono sposób umieszczenia w popielnicy i zgięcia obu przedmiotów. Na podstawie tego rysunku typu przedmiotu nie można ustalić. W 2001 roku do Muzeum Okręgowego w Toruniu zwrócony został miecz, który określono jako pochodzący z wykopalisk J. Janikowskiego w Podwiesku. Na podstawie dzienników badań ustalono, że jedynym brakującym mieczem ze stanowiska 2 w Podwiesku był okaz z grobu 79. Z tego powodu zdecydowano się zawrzeć informacje o odzyskanym mieczu w katalogu tego stanowiska, jednak ze względu na brak pewności co do rzeczywistego pochodzenia tego zabytku (poza ustnymi deklaracjami brak jakichkolwiek dokumentów pisanych), umieszczono go wśród znalezisk luźnych (Iż/17).

** trudno jednoznacznie określić typ umbą z tego grobu; być może jest to typ B.7

Miecze obosieczne typów K.III i K.IV nie ograniczają się, jak przypuszczano, do Pomorza i terenów nad dolną Wisłą oraz Kujaw (D. i R. Wołgiewiczowie 1963, s. 36), lecz spotyka się je także w kulturze przeworskiej (T. Dąbrowska 1988, mapa 9; P. Łuczkiwicz 1997, mapa III). Z obszaru kultury oksywskiej pochodzi kilkanaście mieczy typu K-Ł.III. Egzemplarz z Opalenia, datowany jest fibulą typu E i wiadrem typu E.20 na fazę A₂, a miecz z Ciepłego wystąpił z fibulą odmiany L-II i brązowym kociołkiem z żelaznym okuciem brzegu. Naczynia brązowe typu E 4 wg H.-J. Eggersa datowane są na fazę A₂ (R. Hachmann 1961, s.175; J. Wielowiejski 1985, s. 237); zapinka odmiany L-II w tym przypadku pozwala określić pozycję chronologiczną zespołu z Ciepłego na schyłek tej fazy.

Miecze obosieczne nieokreślonych typów na ziemi chełmińskiej wystąpiły w Bieńkówce (2? egz.), Rządu (Ac1/1, 606, 679) i w jednym z jamowych grobów na

oksywskiej osadzie w Szynychu, stan. 12, zaś w jednym z grobów w Nowych Dobrach (26/1905) natrafiono na fragmenty pochwy takiego miecza. Groby te datowane są na fazy A₂ i A₃. Wzmianki warta jest niewątpliwie głównie miecza obosiecznego z grobu Ac1 z Rządu, do której rękojeść przymocowana była za pomocą nitów o półkulistych główkach (Ac1/1). Najprawdopodobniej jest to wynik naprawy uszkodzonej broni. Umbo, najpewniej odmiany B.7A, datuje ten zespół na fazę A₃. Z kolei bliżej nieokreślony typologicznie egzemplarz z grobu 679 na tym stanowisku miał 140 cm długości i zaledwie 4 cm szerokości.

Nie ma wątpliwości co do celtyckiej inspiracji w genezie mieczy obosiecznych na terenie środkowo-europejskiego *Barbaricum*. Niemożliwe jest jednak ściśle rozróżnienie pomiędzy okazami wytwarzanymi na miejscu a importami (szeroko na ten temat P. Łuczkiwicz 2006, s. 25–66, 174–205).

3.3.1.1. Pochwy mieczy obosiecznych (Zestawienie 25)

Pochwy mieczy określono według typologii P. Łuczkiwicza (2006, s. 59–66), który z kolei wykorzystał wcześniejsze ustalenia J. Kostrzewskiego (1919, s. 99–100), M. D. i R. Wołągiewiczów (1963, s. 34–37) oraz I. Tomaszewskiej (1979, s. 23–49). Pochwy mieczy obosiecznych wykonane są zazwyczaj z żelaza, rzadko z brązu lub drewna.

Do typu 1a należy pochwa z grobu 678 z Rządza (678/1a-1c). Ma ona dzwonołato ukształtowaną szyjkę, co określane bywa w literaturze również jako występ w górnej części pochwy (T. Dąbrowska 1988, s. 135). Zawieszka jest krótka, o symetrycznych, owalnych płytkach do nitów, a tył pochwy zdobią podwójne, poziomo usytuowane esownice. Najwcześniejsze pochwy tego typu pochodzą z obszaru kultury przeworskiej, gdzie są datowane na fazy A₁ i A₂. Egzemplarz z Rządza zawierał miecz typu K.-Ł. II, a w grobie oprócz tego wystąpiła zapinka z ażurową pochwą, ze względu na którą P. Łuczkiwicz uznał, iż zespół ten może być datowany na fazę A₃, tak jak zespół ze stanowiska 7 w Pruszczu Gdańskim, gdzie pochwę typu 1a datowała zapinka typu A.18a. Na tej podstawie autor ten wysnuwa wniosek, że pochwy typu 1a w kulturze oksywskiej pojawiają się pod wpływem kultury przeworskiej dopiero w fazie A₃. Trzeba jednak podkreślić, że pierwsze zapinki z ażurowymi nóżkami, pojawiające się na ziemiach polskich, należą do typu K i datowane są tak samo jak inne fibule tego typu, te o nóżkach ramowatych (np. T. Dąbrowska 1997, s. 67; por. też rozdz. 3.1.1.14.). Do typu 1 należy zapewne również bardzo silnie skorodowana pochwa z grobu na osadzie z MOP w Szynychu, stan. 13 (13B/720:2). Poza łukowato ukształtowanym wylotem i łagodnie zaokrąglonym trzewikiem, pochwa ma niewyraźnie rysującą się zawieszkę, o długości 9 cm i szerokości około 3 cm i prawdopodobnie ostrołukowo zakończonych płytkach. Brak tu bliższych wyznaczników chronologicznych, lecz prawdopodobne jest jego datowanie na fazę A₃ (E. Bokiniec 2006e, ryc. B50: 2–2a). Omawiany typ reprezentuje prawdopodobnie także okaz z jednego z grobów w Chełmnie (185/1). Ma on występ w górnej części pochwy, a płytki zawieszki ukształtowane są ostrołukowo.

Do typu 4 należy pochwa z grobu 103 w Podwiesku. Jej wylot wzmocniony jest poziomą płytką; symetryczna zawieszka ma owalne płytki, a trzewik zakończony jest spłaszczoną, grubą płytką, nad któ-

rym ku środkowi odchodzi para wyrostków. Środek pochwy wzmocniony jest pojedynczą poprzeczką. Analogiczne pochwy znane są jeszcze z czterech stanowisk oksywskich (Opalenie, Pruszcz Gdański, stan. 4 i 7 oraz Rumia) i tylko z dwóch przeworskich. W pięciu przypadkach datowane są na fazę A₂, w dwóch na A₃ (Rumia, woj. pomorskie; Siemiechów, woj. łódzkie).

Kolejnym typem pochwy, występującym na ziemi chełmińskiej jest typ 5a, reprezentowany przez znalezisko z Rządza, z grobu z wiadrem E.18 (Aa7/2a-2c, 3). Pochwa ta ma poziome poprzeczki umieszczone w regularnych odstępach, poprzeczki tworzące drabinkę w jej górnej części oraz trzewik, zakończony kolcem. Elementy te oraz rynienki łączące żelazne blachy pochwy, wykonane zostały z brązu. Typ 5a znany jest z trzech dalszych stanowisk kultury oksywskiej, a szczególnie liczny jest na obszarze kultury przeworskiej, aczkolwiek okazy z elementami brązu są rzadsze (P. Łuczkiwicz 2006, mapa 8). W Rządzu pochwa zawierała miecz, który J. Kostrzewski przyporządkował do typu I, P. Łuczkiwicz zaś do typu III. Oprócz tego w grobie znajdowało się, oprócz wspomnianego naczynia z brązu, również umbo z kolcem, co pozwala datować ten pochówek na fazę A₃. Tak też datowanych jest większość pozostałych grobów kultur oksywskiej i przeworskiej, aczkolwiek najwcześniejszy zespół zawierał fibulę typu K, najpóźniejsze zaś mogą przeżywać się jeszcze w początkach okresu rzymskiego.

Ostatnią z pochew o możliwym do określenia typie na ziemi chełmińskiej odnaleziono w Podwiesku, w grobie 32. Przez P. Łuczkiwicza (2006, s. 65) została zaliczona do typu 6 i uznana za spokrewnioną stylistycznie z zachodnioceltyckimi pochwami typu Ludwigshafen. Niemniej brak do niej bliskich analogii; natomiast jej zawieszka ma kształt identyczny jak celtyckie umba odmiany IIe1e (M. Domaradzki 1977, s. 61, 74, 78) odkryte w Serbii (J. Todorović 1968, s. 49–51, tabl. XX) i na Węgrzech (I. Hunyady 1957, s. 118; G. Kaposvári 1969, s. 188, ryc. 3), niestety niezbyt dokładnie datowane. Pochwa z Podwieska pochodzi z grobu z horyzontu A₂/A₃, na co wskazuje zapinka odmiany L-II z ażurową pochwą.

W grobie 60 z Chełmna miecz obosieczny znajdował się w pochwie drewnianej, okutej dwiema ryfkami o kółkach zwróconych w tę samą stronę oraz dwoma okuciami C-kształtnymi.

Nieokreślone bliżej typologicznie pochwy mieczy obosiecznych wystąpiły w dalszych czterech grobach: w Nowych Dobrach (26/1905) i Rządzu (B13, 612).

Jako pochwy typu I J. Kostrzewski określił trzy egzemplarze z Rządza (499/2a, c, 3a–3b, 606 i 679); do typu II zaliczył luźne znalezisko z Chełmna i z grobu

B13 z Rządza, a do typu III dwie pochwy z Rządza (Aa7/2a-c, 3; B5?).

3.3.2. Miecze jednosieczne (Zestawienie 26)

Pierwszego podziału typologicznego mieczy jednosiecznych oraz ich analizy chronologicznej dokonali M. D. i R. Wołągiewiczowie (1963, s. 37–51). Wyróżnili oni trzy typy mieczy na podstawie zmienności ukształtowania rękojeści oraz liczby i układu nitów, służących do przymocowania okładzin rękojeści. W 1996 roku H. Machajewski wprowadził odmiany w obrębie typów, wyróżnionych przez M. D. i R. Wołągiewiczów. Na tej rozszerzonej typologii oparł się P. Łuczkiwicz (2006), wprowadzając do niej pewne modyfikacje, a mianowicie poszerzył definicję typu III i zrezygnował z podtypów, wydzielonych przez H. Machajewskiego w obrębie typu II, ze względu na niezbyt jasno sformułowane kryteria ich wyróżniania.

Do typu W.I należy egzemplarz z grobu B3 w Rządzu, o czym świadczy brak otworów na nity w trzpieniu do rękojeści, poza śladem po jednym na samym szczycie (Kartoteka..., Anger 485). P. Łuczkiwicz wymienia go wśród form nieokreślonych typologicznie, jednak biorąc pod uwagę, że również S. Anger w tym przypadku nie wspomina o nitach rękojeści, podczas gdy wymienia je w innych, należy przyjąć, że miecz ten faktycznie ich nie miał. W takim razie jest to jedyny pewny okaz tego typu na ziemi chełmińskiej, bo chociaż do typu I P. Łuczkiwicz zalicza również miecz z grobu 129 w Chełmnie, jednak rysunek na karcie katalogowej MB pokazuje wyraźnie obecność nitów w rękojeści (Chełmno 129/2), a K. Florkowski (1890) zauważa, że rękojeść była nitowana, co pozwala przyporządkować ten okaz do typu II. Łukowato ukształtowana rękojeść egzemplarza z grobu 565 ma zaledwie dwie „wnęki” po obu stronach, służące do umocowania nitów, a na głowni miecza znajdują się dalsze cztery nity (Kartoteka...). Okaz ten nie należy więc ani do typowych form odmiany W.I, które wyposażone są w zaledwie jeden nit na końcu uchwytu, ani W.II, które mają przynajmniej trzy nity umieszczone wzdłuż środka rękojeści.

W Podwiesku wystąpiły tylko dwa miecze jednosieczne, obydwa typu W.II; pochodzą z dwóch grobów (45/9 i 300C/14). Jednemu z nich towarzyszyły dziewięć poziomych okuć pochwy (45/5), w tym jedna ryfka, fragmenty rynienkowatego okucia brze- gu pochwy (? 45/7) i fragmenty blachy – najpewniej

także z pochwy (?45/6). W trzecim grobie odkryto jedynie pojedyncze okucie pochwy miecza (28/4). Do typu W.II zaliczono poza podwieskimi egzemplarze z Chełmna (1/2a-2b, 59/1, 132, 149/1a-1b, 157/4?) i z Rządza (Aa7/6, Ab7/2, F8-K, 101/6). W dolnej partii trzpienia miecza z grobu 1 w Chełmnie znajduje się taśmowate okucie pierwotnie obejmujące rękojeść. P. Łuczkiwicz (2006) miecz z grobu 132 w Chełmnie umieścił w kategorii bliżej nieokreślonych typologicznie, lecz opis w sprawozdaniu K. Florkowskiego (1890) wskazuje, że jego rękojeść zaopatrzona była w cztery nity (*Schwert, eisernes, einschneidiges, nur der obere Theil mit Griffangel, mit vier Nietlöcher 17 cm lang*). Potwierdza to jednoznacznie rysunek J. Kostrzewskiego (Kartoteka..., MfV 417). Do typu W.II należy być może również miecz z grobu 157 w Chełmnie, gdyż na rysunku J. Kostrzewskiego (Kartoteka..., MfV Ib 435) dostrzec można na rękojeści pozostałość po otworze na nit.

Na ziemi chełmińskiej jedynemu pewnemu mieczowi typu W.I nie towarzyszył żaden pewny wyznacznik chronologiczny, zaś miecze typu W.II wystąpiły z zapinkami J, K i L (W. Łęga 1938, s. 39, 73, tabl. XI:5), umbem B.5 (S. Anger 1890, tabl. 4:1,3, 8:12; R. Hachmann 1951, s. 91) oraz fibulą typu M i umbem B.7 (W. Łęga 1938, s. 33, 73). Groby z Podwieska nie są dobrze datowane, ale są to pochówki jamowe z niewielką ilością ceramiki – co odpowiada charakterystyce grobów z bronią z fazy A₃. W grobach jamowych, w których brak było pewnych elementów datujących miecze jednosieczne wystąpiły też w Chełmnie (59) i Rządzu (F8). Miecze te odkryto również w nieprecyzyjnie datowanych grobach popielnicowych, które przypadają najpewniej na fazę A₂ (Chełmno 30, Rządź 101, 534, 565 i 588).

Z całej ziemi chełmińskiej, łącznie z Podwieskiem, pochodzi 19 tego typu mieczy; większość z nich jest jednak źle zachowana i typologicznie udało się określić tylko 12 egzemplarzy. W dalszych pięciu grobach (Nowe Dobra 16/1905, 26/1905, 43/1909; Podwiesk 28; Rządź 544) natrafiono wyłącznie na okucia pochew mieczy jednosiecznych. Kolejnych 86 okazów, także tylko częściowo typologicznie określonych znaleziono na pozostałym obszarze kultury

oksywskiej. Miecze jednosieczne typu W.II pojawiają się już w fazie A₂ (tab. 28), jednak większość znalezisk pochodzi z fazy następnej (M. Pietrzak 1997, s. 81; D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 45–46). Na tle innych stanowisk kultury oksywskiej, na których liczba mieczy jednosiecznych dwukrotnie przewyższa ilość mieczy dwusiecznych, Podwiesk, przy dwóch mieczach pierwszej i siedmiu drugiej kategorii, stanowi wyjątek. Może to jednak wynikać z chronologii obiektu, na którym faza A₃ jest słabo zaznaczona.

Ze względu na rozmiary, miecze jednosieczne należy uznać za uzbrojenie wojowników pieszych. Używane były najpewniej jako broń sieczna, aczkolwiek ostatnio zwrócono uwagę na te cechy, które świadczyć mogą o wykorzystaniu ich do zadawania pchnięć, co ma potwierdzać zaostrzony sztych (jak w okazy z grobu Ab7 w Rządzu) oraz niewielka ich długość (B. Kontny 1998, s. 390–393).

Miecze jednosieczne najliczniej występują w kulturze oksywskiej (por. P. Łuczkiwicz 2006, mapa 9–11), w obrębie której odkryto 105 egzemplarzy.

Tabela 28. Współwystępowanie mieczy jednosiecznych z fibulami i umbami na ziemi chełmińskiej.

	B3/4?	ŚL	F	K	L-II	B.5	J	M	B.7
Ch30	×								
Rz588		×							
Rz544			Op						
Ch149				II	II				
RzC4				×		×			
RzAb7				II		II			
Ch157						II?	II?		
Rz444							×		
ND16/1905								Trz	
Ch129								II	II
RzAa7								II	II
Ch132									II

Op/Trz – w grobie odkryto tylko okucie pochwy (trzewik) miecza jednosiecznego

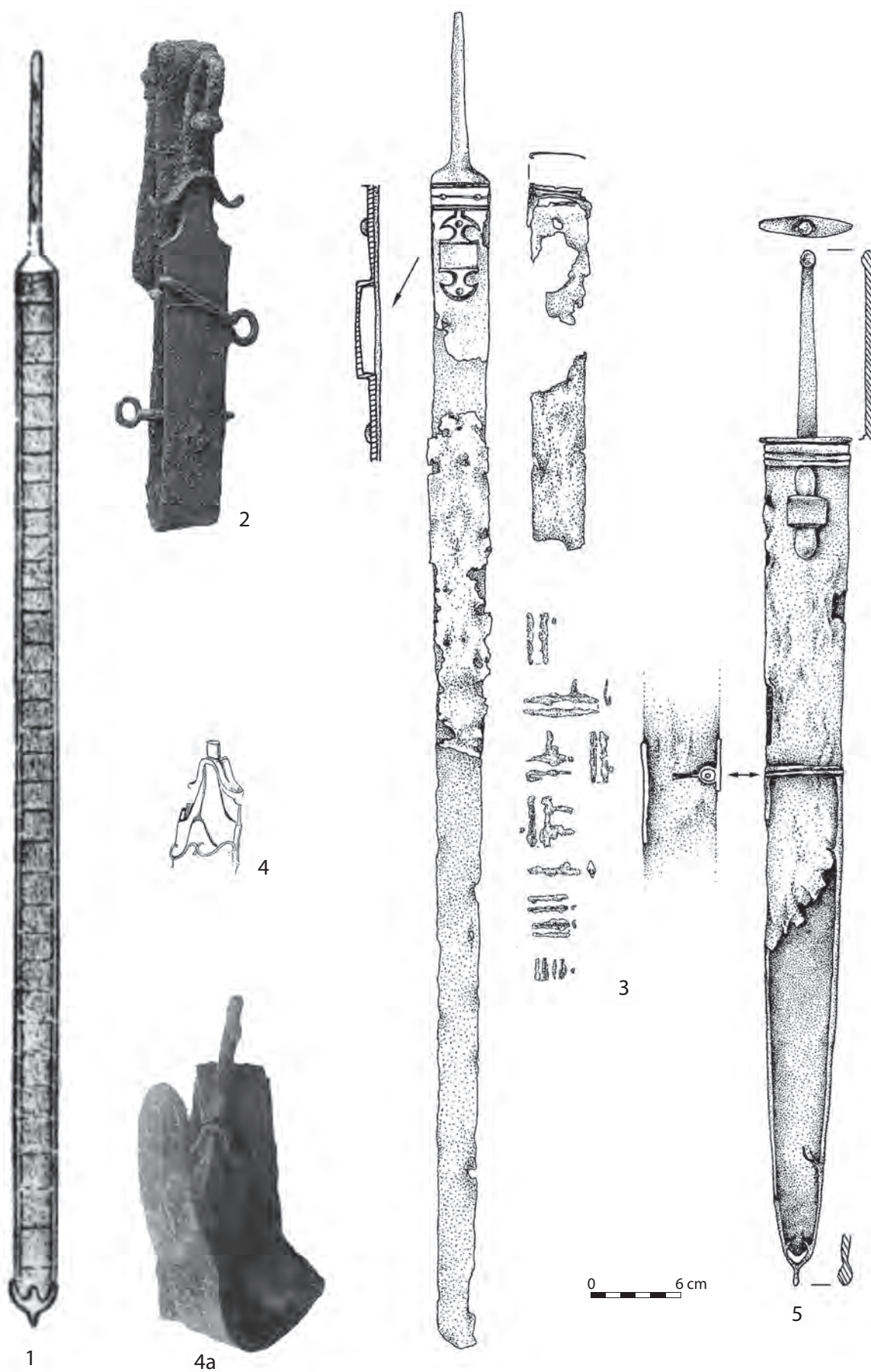
Dla porównania z obszaru kultury przeworskiej znanych jest 46 okazów. Formy te występują również na Bornholmie, w północnej Jutlandii, Olandii, Gotlandii i w Östergötland (E. Jørgensen 1969, s. 62–63; J. Lindeneg-Nielsen 1975; M. Rasch 1997, s. 70).

Istnieją dwie główne teorie na temat genezy mieczy jednosiecznych. Zwolennicy jednej z nich uznają je za wytwór ludności kultury oksywskiej (M. D. i R. Wo-

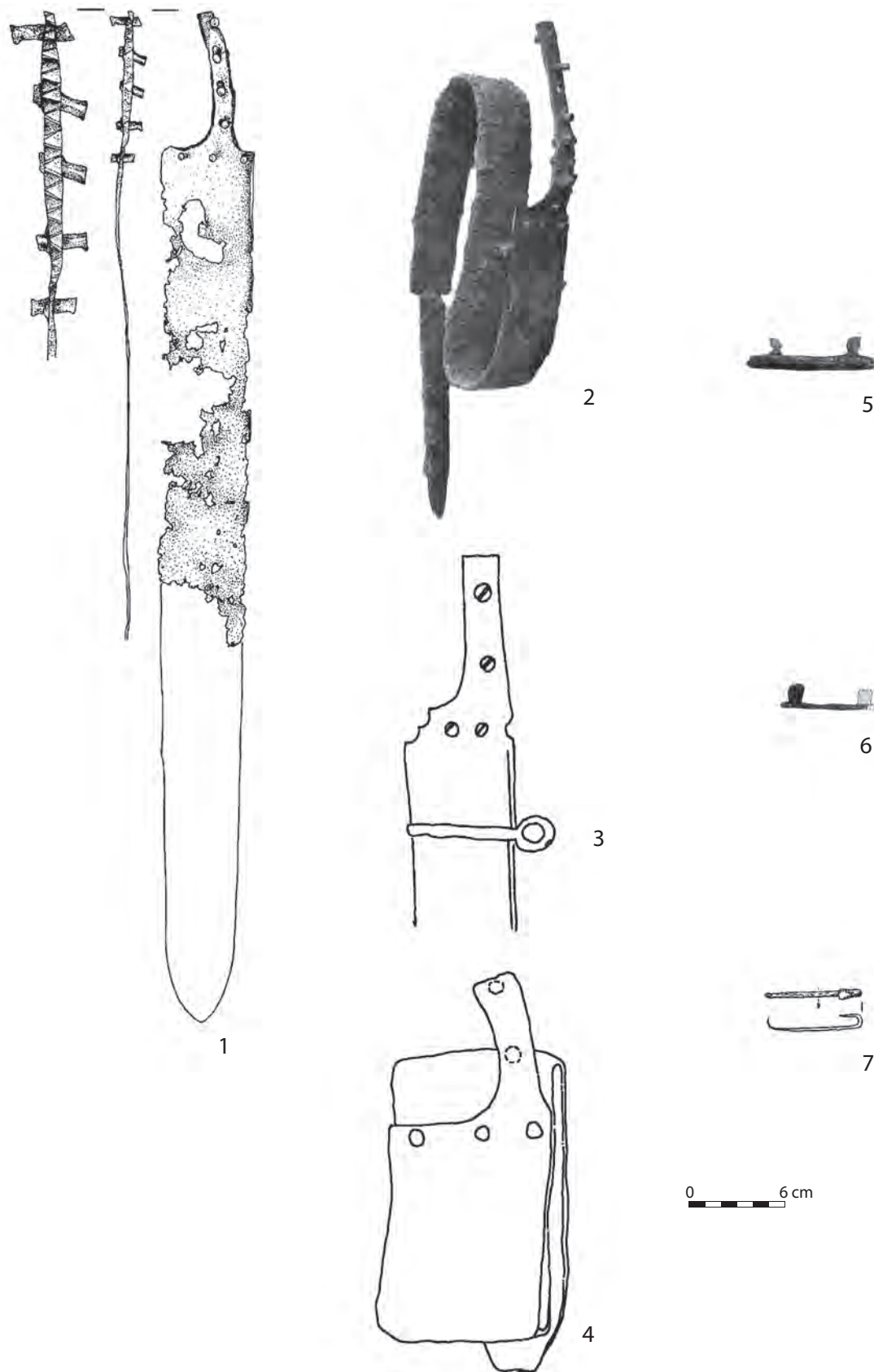
łągiewiczowie 1963, s. 47–51; J. Fogel 1980, s. 92–97), wskazując na genetyczne związki tej broni z długimi nożami kultury pomorskiej oraz odpowiadającymi im chronologicznie kordami z terenów Niemiec i Danii (J. Fogel 1980, s. 92–97). Zwolennicy drugiej teorii, nie negując na ogół lokalnego, germańskiego charakteru tej broni, wskazują na niewątpliwe, ich zdaniem, oddziaływanie kręgu celtyckiego (J. Kostrzewski 1919, s. 100, 105–106; M. Jahn 1916, s. 144–145). W najnowszej pracy na temat uzbrojenia kultury oksywskiej i przeworskiej P. Łuczkiwicz (2006, s. 67) przychyliła się do pierwszej z wymienionych koncepcji.

3.3.2.1. Pochwy mieczy jednosiecznych

Pochwy mieczy jednosiecznych na ziemi chełmińskiej wykonane były z materiałów organicznych, wzmocnionych C-kształtnymi, żelaznymi okuciami. Jedynym wyjątkiem jest prawdopodobnie okaz z grobu 45 w Podwiesku, gdzie natrafiono na fragmenty blachy oraz rynienkowatego okucia pochwy, które mogły stanowić pozostałość po żelaznej pochwie. Jednocześnie jednak w jamie grobowej wystąpiło dziewięć C-kształtnych okuć, o formie typowej dla pochew organicznych w całym kręgu oksywsko-przeworskim. Natomiast rzadko spotykaną postać miała odkryta tu ryfka, gdyż stanowiło ją okucie zakończone dwoma łukowatymi uchwtami, obejmujące pochwę z obu stron. Pozostałości pochew mieczy jednosiecznych, w postaci C-kształtnych okuć lub trzewików, na ziemi chełmińskiej wystąpiły w Chełmnie (groby 1/3, 30, 59/1, 114, 129, 132/2, 149/1b, 157), Nowych Dobrach (16/1905), Podwiesku (groby 28/4, 45/5) i Rządzu (B3, C4, Ab7, F8, 42, 99, 354, 424, 453, 544, 565; znaleziska luźne – Anger 400, 409–411 – tabl. XXXV:4). Stosunkowo rzadko pochwy zaopatrzone były w żelazne okucia dolnej części, tzw. trzewiki (Chełmno 1/3, 59, 94, 129, 132/1; 1 egz. Iż; Nowe Dobra 16/1905, 43/1909).

Zestawienie 25. Miecze obosieczne kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1–2, 4 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXIII:Aa7/1–3, XLI:E4/3, LVIII:678/1; 3, 5 – Podwies, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. XIV:7–8, XLII:103/9–10; 1 – brąz i żelazo, pozostałe – żelazo.

Zestawienie 26. Miecze jednosieczne i okucia ich pochew w kulturze oksywyjskiej na ziemi chełmińskiej; 1, 4, 7 – Podwiesk, stan. 2 wg E. Bokiniec 2005, tabl. XXII:45/5, 7, 9, CII:300C/14; 2 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XLIV:Ab7/2, 3, 6 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XI:149/1, III:1/3; wszystko – żelazo.

3.3.3. Umba (Zestawienie 27)

Dietrich Bohnsack (1938) nigdy nie przedstawił wyraźnych kryteriów przyporządkowywania umb do poszczególnych typów, poza rysunkowym schematem ewolucji form. Niemniej, pomimo braku jasno określonych zasad, schemat ten okazał się na tyle trafny, że wykorzystuje się go do chwili obecnej. Z drugiej strony, pozostawia on pewien margines niepewności w przypadku niedokładnej przystawalności konkretnego egzemplarza do określonego typu. W ostatnim czasie P. Łuczkiwicz (2006, s. 76–97) sformułował definicje poszczególnych typów, ilustrując je obfitym materiałem rysunkowym. W niniejszej pracy wykorzystano jego ustalenia ze względu na fakt, iż obejmują one również umba kultury oksywskiej, w przeciwieństwie do nowej typologii skonstruowanej przez T. Bochnaka (2005) dla materiałów kultury przeworskiej.

Na ziemi chełmińskiej nie natrafiono na umba typów B.1 ani B.2, zaś typ **B.3** reprezentowany jest przez zaledwie jeden egzemplarz (Podwiesk 103/7). P. Łuczkiwicz, kierując się unikatowym charakterem umb typu B.3, uznał za właściwsze zaliczyć umbo z grobu 103 w Podwiesku do typu **B.4**. Wydaje się jednak, że różnice morfologiczne pomiędzy wspomnianym okazem, a egzemplarzem z grobu 299 w Podwiesku, zaliczonym przez wspomnianego autora do tego samego typu są zbyt duże, aby można było umieszczać je w ramach jednego typu. Poza tym sam P. Łuczkiwicz, w swojej liście umb typów B.3 i B.4, dla egzemplarza z grobu 103 wyznaczył miejsce w dolnym przedziale wysokości, na granicy z umbami typu B.3 (P. Łuczkiwicz 2006, s. 80, tab. 5). Oprócz dużej różnicy wysokości pomiędzy kalotami i kołnierzami umb z grobów 103 i 299 w Podwiesku, dochodzi tutaj również kwestia zastosowania innego rodzaju nitów: o dużych średnicach główek w przypadku pierwszego wymienionego umba i niewielkich w drugim. Za właściwsze zatem uważam przyporządkowanie umba z grobu 103 do typu B.3, zaś umba z grobu 299 do typu B.4. Do tego ostatniego typu należą jeszcze trzy egzemplarze: z przypadkowo odkrytego grobu w Bieńkówce (1/8) oraz z dwóch grobów w Rządzu (E8, 455/1). Do okazów bez kolca, być może typu B.3 albo B.4, zaliczyć jeszcze można uszkodzony egzemplarz z grobu 30 w Chełmnie. P. Łuczkiwicz w ramach typów **B.5** i **B.6** wyróżnił bardzo zróżnicowane formy, które, moim zdaniem, nie powinny znaleźć się w obrębie tego samego typu. Chodzi mi mianowicie o uznanie za dystynktywny jedynie wklę-

śły (typ B.5) i wypukły (typ B.6) kształt kaloty, podczas gdy w obrębie każdego z typów umieszczono tak różne formy jak umba z lekko zaznaczonym, ostrym szpicem i umba z krótkim, lecz wyraźnym kolcem, tępo zakończonym. Jest to tym bardziej niejasne, że jednocześnie P. Łuczkiwicz wyróżnia tzw. wzór **Grossromstedt (GR)**, zaopatrzony w taki właśnie krótki i tępy kolec. Proponuję więc za umba typu B.5 uznać formy z niewielkim, ostrym wyrostkiem, zaś okazy, takie jak np. umbo z grobu 129 w Chełmnie (z małym kolcem i kalocie wklęsłej lub schodzącej się z kołnierzem pod kątem rozwartym) zaliczyć już do owego wzoru Grossromstedt, który zresztą pod względem chronologicznym mieści się w tym samym przedziale czasowym, co umba typu B.7, czyli w fazie A₃. Natomiast umba o wypukłej kalocie ze spiczastym wyrostkiem zaliczyłabym do podtypu B.6A, a formy o wypukłej kalocie z małym, tępym kolcem do podtypu B.6B. Zgodnie z powyższymi zasadami do typu B.5 proponuję zaliczyć egzemplarze z Chełmna (157/2) i z Rządza (C4-K, Ab7/1), zaś do typu Grossromstedt okazy z Chełmna (56/3, 129/4) i być może z Rządza (G3-K). W przypadku ostatnio wspomnianego umba, trudno jednoznacznie rozstrzygnąć przynależność do wzoru Grossromstedt czy Lemany, jednak niewątpliwie jest to umbo z krótkim, masywnym kolcem. Natomiast okaz z Rządza (C3) reprezentuje podtyp **B.6B**, sądząc z rysunku J. Kostrzewskiego (Kartoteka...), podobnie jak jeszcze jeden egzemplarz, pochodzący być może z Rządza. Z kolei pozostałości umba z grobu 678 w Rządzu (Kartoteka...) należą do typu B.6 lub B.7B. Typ **B.7A** obejmuje okazy o niskim i pionowo osadzonym kołnierzu oraz o niskiej kalocie, zwieńczonej długim, tępym kolcem (Chełmno 60/3; Nowe Dobra 1/1905; Podwiesk 38/11; Rządź Ac1/2, Ac2/2, Aa7/5, Ab5, B6?, B13?, E4/2, E12-K, G15/1, 3, 158). Według rysunku znajdującego się w artykule J. Bohma (1885) umbo z grobu Ac2 należałoby zaliczyć do typu B.7B, do którego należą egzemplarze o wyraźnie wyżej wysklepionej pokrywie i również długim, masywnym kolcu (Rządź Ac2/2). Jednak rysunek wykonany przez J. Kostrzewskiego (Kartoteka..., Anger 367) przedstawia umbo o wklęsłej, niskiej pokrywie, co wskazywałoby na typ B.7A. Z kolei umbo z grobu Ab2 w Rządzu ma krótki, lecz nietypowo ukształtowany kolec, ponieważ jak żaden inny okaz z ziem polskich, zwieńczony jest guzkiem (Ab2-K). Pod względem formy najbliższe jest tzw. wzorowi Lemany (P. Łuczkiwicz 2006, s. 86). Do

Tabela 29. Współwystępowanie umb z fibulami na ziemi chełmińskiej.

	A-II	F	K	J	Nh	L-I	M	N-Ia-1	G	M	N-I	I i O
RzE8	B.4											
Rz544		×										
Pd299			B.4									
RzC4			B.5									
RzAb7			B.5									
Ch157				B.5								
RzC3				B.6B								
Ch150					×							
RzAc1						B.7A	B.7A					
RzAa7							B.7A					
Rz123								B.8				
ND B[I/1905]								B.7A				
Pd38									B.7A	B.7A		
Ch129										GR		
RzAb2										B.7*		
RzG15										B.7A		
ND 25/1905											×	
RzG3											GR?	
ND 5/1907												Ni**

* umbo zbliżone do wzoru Lemany wg P. Łuczkiwicza (2006); ** w grobie wystąpiły tylko nity do umba

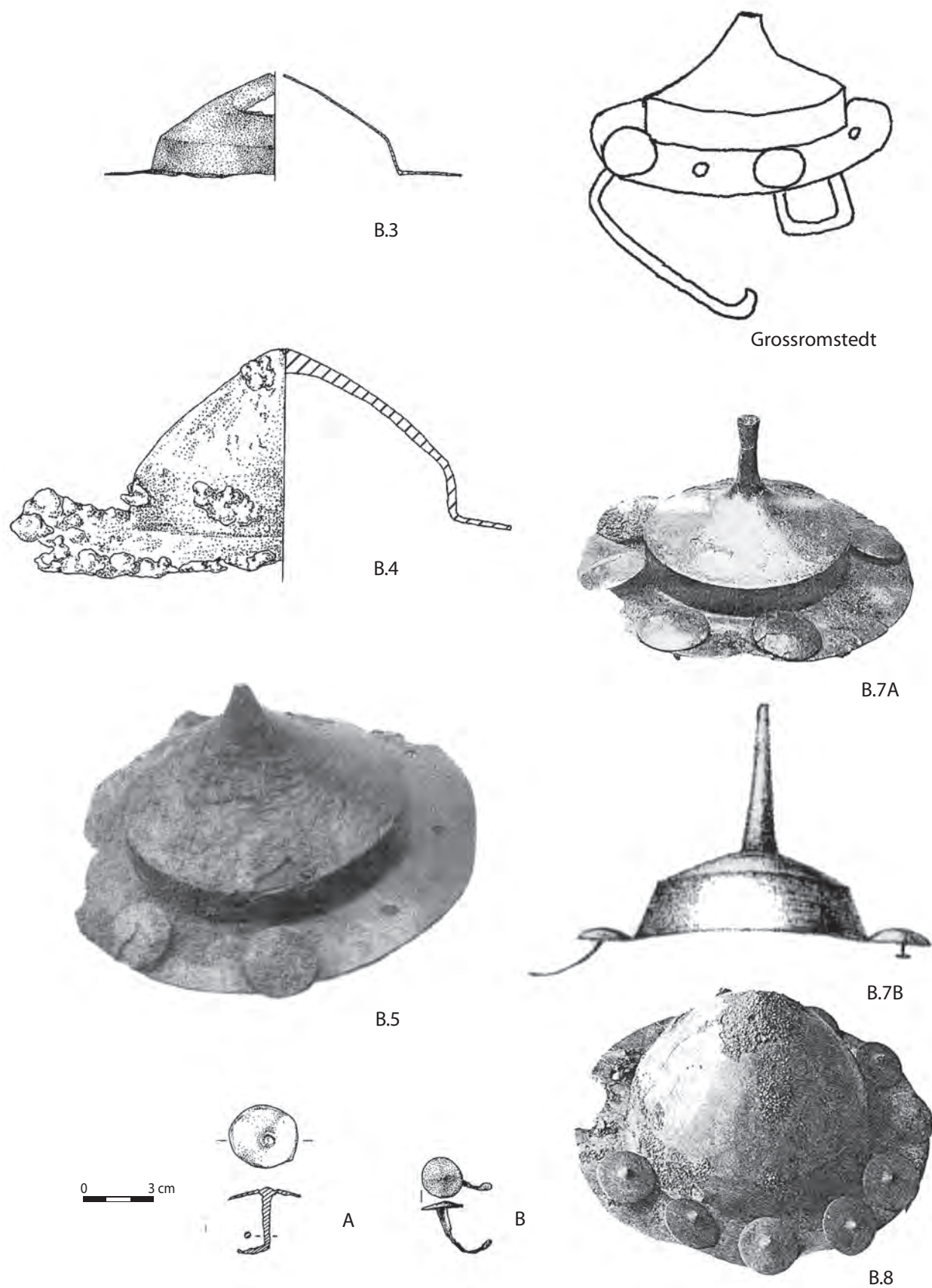
unikatowych należą dwa brązowe nity znalezione razem z umbem z Podwieska (38/10). Przez jeden okaz reprezentowany jest typ **B.8** (Rząd 123) o wysokiej, stożkowej pokrywie, oddzielonej od brzegu wyraźnie zaznaczonym kołnierzem (P. Łuczkiwicz 2006, s. 87). Umbo kopulaste o lekko stożkowej pokrywie (**typ B.9**) wystąpiło w jednym z grobów w Rządzu (626/1).

Zdarzają się przypadki, że w grobach spotyka się wyłącznie pojedyncze bądź nieliczne nity, bez umba (Chełmno 150, 152; Nowe Dobra 20/1904, 33/1905, 5/1907; Podwieska 33/18; Rząd B3), lecz tylko w Podwiesku (33/18) wystąpiły w grobie o wyposażeniu kobiecym; w pozostałych grobach znajdowały się również inne elementy uzbrojenia. Znalezione z Podwieska mogłyby świadczyć o przeniesieniu funkcji przedmiotu, podobnym do tego, jakie reprezentują fragmenty siatki kolczej czy miniatury tarcz, spotykane w grobach kobiecych i dziecięcych, a interpretowane jako amulety (J. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2004, s. 205).

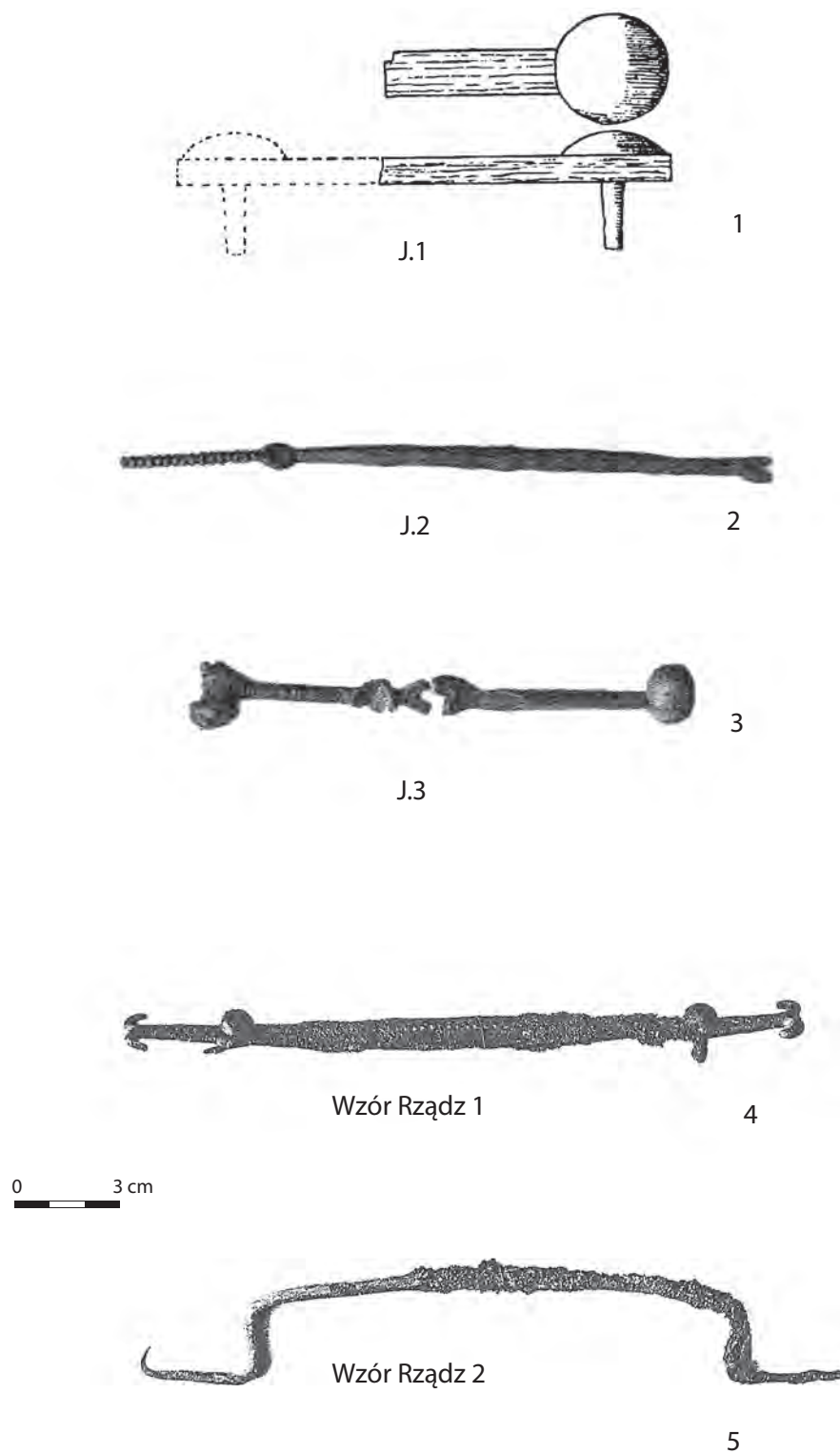
Chronologia grobów z ziemi chełmińskiej nie odbiega od ustaleń D. i R. Wołągiewiczów (1963) – typy B.3, B.4, B.5, B.6 i B.8 występują z przedmiotami charakterystycznymi dla fazy A₂ (ewentualnie A₂/A₃), a typy z wyodrębnionym kolcem (B.7 i wzór Grossromstedt) mieszczą się w fazie najmłodszej (tab. 29).

Poza ziemią chełmińską, na pozostałym obszarze kultury oksywskiej zarejestrowano ponad 100 umb.

Umba o kolisto-kopulastej formie uważane są za wytwór typowo germański. Próby wywiedzenia tych form od taśmowatych umb celtyckich, zdaniem P. Łuczkiwicza (2006, s. 93–94), są nieprzekonujące. Przychyla się on do hipotezy, która wiąże powstanie takich okuć tarczy z wędrówką Bastarnów i przejściem przez nich wzorców greckich. Z kolei pojawienie się umb z kolcem autor ten uważa za wynik różnokierunkowych wpływów, zwracając uwagę na „archaiczne” formy umb z kolcem z fazy A₂ w Skandynawii oraz odpowiadające im chronologicznie umba typów B.5 i B.6 (w ujęciu P. Łuczkiwicza) z kręgu oksywsko-przeworskiego (P. Łuczkiwicz 2006, s. 95).

Zestawienie 27. Umba kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej; B.3 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. XLIII:103/7; B.4 – Bieńkówka, Aneks. A. 1, tabl. II:1/8; Grossromstedt – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XIII:157/2, X:129/4; B.5, B.7A, B.7B, B.8 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XLIV:Ab7/1, XLVII:G15/1, XXXIV:Ac2/2, LVII:626/3. Nity: A, B – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. XLIII:103/8c, C:299/10; wszystko – żelazo.

Zestawienie 28. Imacze kultury oksywskiej z ziemi chełmińskiej; 1 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. VI:56/2; 2–5 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXV:1, XLVI:G3/1, XLIV:Ab7/3, LIV:499/1; wszystko – żelazo.

3.3.4. Imacze (Zestawienie 28)

Imacze stanowiły okucie właściwego uchwytu tarczy, wykonanego z drewna (T. Bochnak 2005, s. 120–123). Podziału imaczy dokonano według typologii M. Jahna (1916, s. 160–161, ryc. 182–191).

Z obszaru kultury oksywskiej znanych jest 40 (42?) imaczy, z tego siedem (albo dziewięć) z ziemi chełmińskiej.

Do typu J.1 zalicza się imacze w postaci pręta o kołistym lub prostokątnym przekroju, na końcu którego znajdują się płytki z otworami do nitów. Zaliczyć do niego można imacze z Chełmna (56/2) i z Nowych Dóbr, stan. 20 (grób 25/1905), chociaż okaz z Chełmna stanowił jedynie prosty, nieposzerzony na końcu pręt, prostokątny w przekroju, na którego końcu znajdował się nit o dużej główce (3 cm średnicy). Egzemplarz ten jest niezdobiony.

Do typu J.2 zalicza się imacze, również posiadające dwa nity, lecz z końcami imacza kontynuującymi się poza miejscem mocowania nitów. P. Łuczkiwicz, za M. Jahnem, do tego typu zaliczył tylko jeden okaz, z Rządza (tabl. XXXV:lż/1), podczas gdy drugi, zbliżony formą imacz z jednego z grobów z tego cmentarzyska (Ab7/3), wydzielił w odrębny typ, określony jako „wzór Rządza”. Pierwszy z wymienionych owo przedłużenie ma zdobione perełkowatymi zgru-

bieniami, u drugiego zaś końcówki są kotwicowato rozklepane, niezdobione, natomiast pozostała część imacza pokryta jest niewielkimi dołeczkami.

Do typu J.3 zalicza się imacze z dwiema parami nitów. Pochodzą one z Nowych Dóbr, stan. 20 (grób 40/1909) i Rządza (groby G3/1, G15/2a–2b); są niezdobione.

Do typu J.2 lub J.3 należeć może fragmentarycznie zachowany imacz z grobu w Nowych Dobrach (19/1905).

Z cmentarzyska w Rządzu pochodzi jeszcze jeden przedmiot, który mógł pełnić funkcję imacza (499/1), lecz sposób jego mocowania nie zasadzały się na nitach, jak w przypadku wszystkich wyżej wymienionych form, bowiem same ostre zakończenia, wygięte U-kształtnie stanowiłyby swoisty rodzaj „gwoździ”.

W porównaniu ze znaczną liczbą znanych umb, ilość znajdujących imaczy jest niewielka. Uwzględniając również obszar kultury przeworskiej, stwierdzić należy, że imacze towarzyszą przede wszystkim umbom z fazy A₃, wcześniej zaznaczając się śladowo w materiale sepulkralnym. Na ziemi chełmińskiej tylko jeden imacz datowany jest na fazę A₂, pozostałe na fazę A₃.

3.3.5. Groty

Groty i grociki strzał odkryto w Podwiesku w 28 grobach. Liście wielu z nich są zniszczone, co utrudnia, a niekiedy uniemożliwia dokładne określenia typologiczne. Najczęściej znajdowano je w grobach jako jedyne elementy uzbrojenia, zwykle pojedynczo, rzadko po dwa (37, 38). Tylko w jedenastu grobach (32, 36, 38, 39, 45, 79, 103, 299, 341, 354, 418) wystąpiły razem z innymi przedmiotami, związanymi z uzbrojeniem.

Z całej ziemi chełmińskiej pochodzą 143 groty i grociki strzał, w tym po jednym z Bieńkówki, Brodnicy-Michałowa, Czarnowa, Grubna, Kowalewa, Radzynia Chełmińskiego, dwa z Szynycha, po trzy z Nowych Dóbr i Papowa Toruńskiego, pięć z Działowa, 25 z Chełmna, 30 z Podwieska oraz 69 z Rządza.

P. Łuczkiwicz (2006) zaproponował bardzo rozbudowaną typologię tej kategorii uzbrojenia, wyróżniając typy wg kolejnych liter alfabetu od A do M oraz S, Y i Z. Autorka zdecydowała się jednak na wykrzyśnięcie typologii M. D. i R. Wołągiewiczów (1963),

niekiedy nieznacznie ją modyfikując. Typologię tę zastosowano w monografii cmentarzyska w Podwiesku (E. Bokinić 2005), co ostatecznie zadecydowało o jej utrzymaniu również w niniejszej pracy.

3.3.5.1. Groty laurowate (grupa I, odmiana A); Zestawienie 31:1

Do tej odmiany zaliczono groty o szerokich (w stosunku do długości) liściach, których największa szerokość przypada przy tulejce. Ze względu na to, że rozpiętość długości grotów tej odmiany jest bardzo duża i waha się od 18 do 46 cm, a szerokości liścia od 2,5 do 6 cm, postanowiono wydzielić wariant **W.IA-1** o długościach liścia powyżej 20 cm, a w jego ramach okazy o długości do 28 cm (**W.IA-1a**), następnie od 28,1 do 38 (**W.IA-1b**) i powyżej 38,1 (**W.IA-1c**). Natomiast egzemplarze bardzo krótkie, o długości nie przekraczającej 20 cm wyodrębniono

Tabela 30. Współwystępowanie grotów laurowatych z wyznacznikami chronologicznymi na ziemi chełmińskiej.

	C-I	B.3/4	A-II	E	K	L-II	Nh	L-I	M
RzAa1	1b								
Bi 1		1b							
RzE8		1b	1b						
Ch120				1b					
Pd79					1a				
Pd299					1b				
Pd417					1c				
RzC4					1c				
Rz499					1b				
Rz551					1a				
Rz612					1b				
RzA4						2			
Pd303							1a		
RzAa3								1b	
Pd12									1a

w wariantcie **W.IA-2**, do którego należą tylko dwa okazy, o szerokości liścia wynoszącej zaledwie 2,5 cm. U pozostałych (**W.IA-1**) rozkład szerokości liścia kształtował się następująco: 3 cm miały trzy okazy, 3,5 cm – osiem, 4 cm – 11, 4,5 cm – sześć, 5 cm – cztery, 5,5 cm – jeden i 6 cm – trzy egzemplarze.

W Podwiesku wystąpiły w ośmiu grobach (12/2?, 64/5, 79/5?, 299/9, 303/6?, 417/7, 418/4 i 419/5), w Rządzu w piętnastu (groby Aa1/1, Aa3²/2, A4-K, B3-K, C4-K, E8²-K, Ab5-K, 83/1², 117/1², 129-K, 424-K, 499-K, 532-K, 544?-K, 551-K, 612-K, 619 oraz znaleziska luźne – Anger 415, 416, 419, 420), a w Chełmnie w dziewięciu (14-K, 60/1, 120-K, 139-K, 152-K, 157/1a-1b², 174, 185) oraz po jednym w Bieńkówce i Radzynie Chełmińskim (grób B). Jeszcze z Działowa pochodzą przypuszczalnie dwa groty tej odmiany (2 egz./XXI:2, 3?). W Chełmnie odkryto dwa egzemplarze (groby 139 i 174), a w Bieńkówce jeden o wyjątkowo szerokiej dolnej partii liścia. Precyzyjnie datowany (zapinką typu M) okaz z grobu 174, P. Łuczkiwicz (2006, s. 102) zalicza do odmiany A/2, uznając ją za właściwą tylko dla Pomorza. Natomiast egzemplarz z grobu 139 umieszcza w obrębie odmiany C/1.

Zdobienie wystąpiło na siedmiu grotach laurowatych: w postaci zygzaków (Chełmno 157/1a-1b, Rządzu E8/2, 83/1, 117/1), rombów (Podwiesk 64/5; Rządzu Aa3/2) i nieregularnych, wytrawianych płaszczyzn (Podwiesk 79/5).

Warto zwrócić tu uwagę na nietypowe dla kultury oksywskiej formy grotów z Rządza (2 egz. lż/

XXXVI:8 – Anger 419?, 420), analogiczne natomiast do wydzielonej dla okazów kultury przeworskiej z okresu rzymskiego odmiany 1 w obrębie typu I wg P. Kaczanowskiego (1995, s. 11, tabl. III).

Z pozostałego obszaru kultury oksywskiej pochodzi około 40 grotów laurowatych. Mieszczą się one na ogół w ramach fazy A₂. Nieznany do tej pory zespół z Rządza (grób Aa1) zawierał, oprócz grotu także dwie długie zapinki typu C. Byłby to zatem na obszarze kultury oksywskiej dopiero drugi, tak wczesny pochówek z bronią (tab. 30). Pierwszy, znaleziony w Nowej Wsi Królewskiej (W. Heym 1961), zawierał m.in. również zapinkę typu C i umbo półkuliste. Do stosunkowo wczesnych, bo przypadających na sam początek fazy A₂, należą też zespoły z Bieńkówki

i Rządza z umbami typu B.4. Znaleziska późniejsze niż te z fazy A₂ są rzadkie (D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 26, diagram I, II).

3.3.5.2. Groty lancetowate (grupa I, odmiana B); Zestawienie 31: 2–4

Typowe groty lancetowate, o długościach powyżej 20 cm i największej szerokości przypadającej mniej więcej w połowie liścia (**W.IB-1**) znane są z Podwieska (16/7, 31/8, 32/9?, 36/9?, 38/6–7, 42/6?, 45/3?, 111/3, 300A/5, 314/2? i 341/4?), z Chełmna (41-K, 59-K; 1 egz. lż/*Graudenz* 2728), z Rządza (Ac2/1², Ac5²/1, Ac8-K, B13?-K, B16, D6, E8/2²-K, Ab6, 129-K, 137-K, 171-K, 588-K; 2 egz. lż/*Anger* 417², 1373-K). Na pozostałym obszarze kultury oksywskiej odnotowano około 25 takich grotów. Egzemplarz z grobu 171 w Rządzu ma wyjątkowo długą tulejkę (11 cm), przez co proporcjami przypomina groty krępe, jednak ze względu na znaczną długość całkowitą (26,5 cm), został zaliczony do kategorii lancetowatych. Długości grotów z ziemi chełmińskiej wahają się od 20 do 43 cm, a szerokości od 3 do 5 cm.

Ponadto w sześciu dalszych grobach w Podwiesku (37/6, 69/6², 103/5?², 345/6 i 354/9) i Działowie (1 egz./XXI:1) natrafiono na groty krótsze (17–19 cm) o analogicznej formie (**W.IB-2**). Grotów o tej długości nie spotyka się wśród klasycznych form lancetowatych, jest ona natomiast zbliżona do długo-

ści grotów krępych, charakteryzujących się jednak innymi proporcjami.

Kilka grotów jest zdobionych zygzakami (Podwiesk 69/6, 103/5; Rządź Ac5/1, E8/2), ornamentem gwiazdzistym? (Rządź Ac2/1) i swastykami (Rządź, 1 egz. lż – Anger 417). Zdobione groty pojawiają się w fazie A₂ i są charakterystyczne dla najpóźniejszej fazy okresu przedrzymskiego (M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 29–30).

Na ziemi chełmińskiej groty lancetowate datowane są prawie wyłącznie na środkową fazę MOP (tab. 31). Jest to więc ta sama pozycja chronologiczna co na innych obszarach kultury oksywskiej (D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 26). Natomiast krótkie, lancetowate groty z Podwieska datowane są na fazę A₂, podczas gdy klasyczne groty krępe w kulturze oksywskiej występują w ramach fazy A₃ (D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 28–29).

Tabela 31. Współwystępowanie grotów lancetowatych i smukłych z ziemi chełmińskiej z wyznacznikami chronologicznymi.

	A-II	F	D	ŚL	H	K	L-I	J	G	M	B.7
Pd37	IB-1 IB-2										
RzAb6	IB-1										
RzE8	IB-1										
Pd111		IB-1									
Ch106			IB-2								
Rz588				IB-1							
Pd42					IB-1	IB-1					
Pd345						IB-2					
Pd354						IB-2					
Pd16						IB-1					
Pd31						IB-1					
Pd32						IB-1					
Pd36						IB-1					
Pd300A							IB-1				
Ch157								IB-1			
Pd38									IB-1	IB-1	
RzAc2											IB-1
Ch132											IIA

3.3.5.3. Groty deltoidalne (Grupa I, odmiana C); Zestawienie 30:1–3

Za groty deltoidalne uznano formy o wyraźnie ostrym załamaniu krawędzi liścia, tworzącym kąt rozwarty. Z ziemi chełmińskiej pochodzi pięć tak ukształtowanych grotów, w tym jeden o długości 52 cm przy szerokości liścia wynoszącej 4,7 cm (Chełmno 56/1), wyodrębniony w wariantcie **G.IC-1**.

Następne cztery o długości całkowitej wynoszącej od 22 do 29 cm przy szerokościach liścia od 3 do 4,5 cm (wariant **G.IC-2**) pochodzą z Rządza (Ab6, 123-K, 534/1, 1 egz. lż?). Znalezione je razem z umbem B.8 (Rządź 123), które można datować jeszcze na schyłek fazy A₂ oraz z umbem typu Grossromstedt (Chełmno 56), mieszczącym się już w fazie A₃. Na pozostałym obszarze kultury oksywskiej odnotowano tylko sześć tego typu grotów z faz A₂ i A₃.

3.3.5.4. Groty smukłe odmiany A (grupa II, odmiana A); Zestawienie 29:1–2

Do tej odmiany należą formy o wąskim liściu, z łagodnym przejściem brzegów liścia w tulejkę (M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 27), charakteryzujące się długością wynoszącą zazwyczaj powyżej

30 cm. Z ziemi chełmińskiej pochodzi prawdopodobnie pięć smukłych grotów odmiany A; pierwszy, odkryty został w Podwiesku (37/7?), o ile jego klasyfikacja, ze względu na zły stan zachowania jest właściwa. Grot ten wystąpił z zapinką odmiany A-II, a że na cmentarzyskach Pomorza Zachodniego i środkowego nie spotyka się ich w towarzystwie zapinek wcześniejszych niż odmiana M (D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 28), grot byłby najwcześniej datowanym okazem. Następne wydobyto z grobów albo pochodzących z fazy A₃ (Chełmno 132/4; Rządź Ab2?, G3/4-K), albo nie towarzyszyły im żadne przedmioty datujące (Rządź C6-K; 1 egz. lż/ XXXVI:9¹⁴ – Anger 418-K). Ich długości wynosiły od 35 do

50 cm, a szerokości liścia od 2,8 do 3,5 cm.

¹⁴ Rysunek w artykule J. Bohma (1885), z którego pochodzi przedstawienie w aneksie A. 1 nie oddaje faktycznego kształtu tego grotu; typ ustalono na podstawie zdjęcia zabytku z archiwum MG.

3.3.5.5. Groty smukłe odmiany B (grupa II, odmiana B); Zestawienie 29:3

Odmianę tę stanowią groty z *lukowato przy tulejce zbiegającymi się brzegami liścia* (M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 27), charakteryzujące się długością wynoszącą zazwyczaj powyżej 30 cm. Znane są jako znaleziska luźne z Działowa (1 egz./XXI:4) i z Radzyńa Chełmińskiego (1 egz.-K).

Na pozostałym obszarze kultury oksywskiej wystąpiło 15 grotów tego typu. Datowane są podobnie jak odmiana omawiana poprzednio.

3.3.5.6. Groty krępe (grupa III); Zestawienie 31: 5–7; 32: 4–6

Do tej grupy, za M. D. i R. Wołągiewiczami (1963), zaliczono groty o długiej tulejce i stosunkowo krótkim liściu. Zauważa się wśród nich duże różnice wielkości, przy czym tylko w tej grupie znajdują się okazy bardzo krótkie, zaledwie jedenasto- i dwunastocentymetrowe (Chełmno 106/1, 176/1; Rządź 1 egz./XXXV:6 – Anger 412; Działowo 1 egz./XXI:5) oraz czternasto- (Rządź 118-K) i piętnastocentymetrowy (Rządź 638/1-K), które ponadto charakteryzują się dużą zmiennością kształtów liścia (Zestawienie 32:4–6). Pozostałe okazy krępe są dłuższe (od 18 do 22,9 cm, przy długościach tulejek od 5 do 8 cm), a ich liście mają na ogół lancetowaty kształt (Chełmno 60/2, 149/2; Rządź Ac5?-K, B63-K, 256-K), być może poza okazem z Podwieska (39/9?). Analogicznymi proporcjami, tj. długą tulejką (11 cm) przy znacznej szerokości liścia (4,5 cm), lecz nieco większą długością całkowitą (24,5 cm), charakteryzuje się grot z grobu 185 w Chełmnie (Kartoteka...; Graudenz 3214).

Tabela 32. Współwystępowanie grotów krępych z ziemi chełmińskiej z wyznacznikami chronologicznymi.

	D	K-Ib	L-IIa	K-IV	J	B.7
Ch106	×					
Ch149		×	×			
Ch185				×		
RzAc5					×	
Rz256					×	
Ch60						×

Okazy z ziemi chełmińskiej datowane są na fazę A₂ i horyzont A₂/A₃ (tab. 32), poprzedzając inne tego

typu formy z Pomorza, gdzie charakterystyczne są dla schyłkowej fazy MOP (M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 28–29).

3.3.5.7. Groty z wykrojami (Zestawienie 33)

Na ziemi chełmińskiej odkryto 18 grotów o liściu ukształtowanym faliście (Brodnica-Michałowo?-K; Chełmno 59/2??-K, 150; Kowalewo Pomorskie 1 egz./XXII:1; Nowe Dobra 1/1905', 25/1905; Rządź E4/4a-4b', E12/1', Ab3, Ab5*, G15/4', 42, 101, 158, 540, 626/2, 637, 678; 1 egz./XLVIII:lż1 – Anger 1406'). Nie natrafiono na nie w Podwiesku, a na pozostałym obszarze kultury oksywskiej jest ich około 20 sztuk. Ich długości są bardzo zróżnicowane i sięgają nawet 54 cm. Niektóre są zdobione wytrawianym ornamentem w postaci trykwetrów i swastyk (Nowe Dobra 1/1905), zygzaków (Rządź G15) nieregularnych płaszczyzn (Rządź E4, E12) i drobnoziarnistego chropowacenia (Rządź, tabl. XLVIII:lż/1). W Chełmnie jeden z grotów wykrojami wystąpił z zapinką typu J, w Rządzu w zespołach z umbami typu B.7, B.9 i z zapinkami typu M oraz w zespole, który datowany jest już być może na fazę A₂. Na ziemi chełmińskiej ich pojawienie się przypada najpewniej na przełom fazy A₂ i A₃, jednak spotyka się je prawie wyłącznie w fazie

Tabela 33. Współwystępowanie grotów z wykrojami z wyznacznikami chronologicznymi na ziemi chełmińskiej.

	J	M	B.7	N	B.9
Ch150	×				
Rz540		×			
RzG15		×	×		
Rz158			×		
RzAb5			×		
RzE4			×		
RzE12			×		
Rz678			×?		
ND1/1905			×	×	
ND25/1905				×	
Rz626					×

A₃ (tab. 33). Potwierdza to wcześniejsze spostrzeżenia co do późnej pozycji chronologicznej tych grotów w kulturze przeworskiej (T. Dąbrowska 1988, s. 26, tabl. 5: 44). Niemniej na niektórych stanowiskach kultury oksywskiej poza ziemią chełmińską, formy

te są spotykane, aczkolwiek rzadko, już w zespołach z fazy A₂ (P. Łuczkiwicz 2006, s. 136).

3.3.5.8. Groty z zadziorami (Zestawienie 32:1–3)

Groty z zadziorami określane również jako dziiryty, znane są z dwóch cmentarzysk ziemi chełmińskiej: z Chełmna (41-K, 129/3, 132/3) i Rządza (Ac3, C3, C4, E4/1, E12, G3-K, G34/1; 1 egz. łż – Anger 377).

P. Łuczkiwicz, do sklasyfikowania grotów z zadziorami, posłużył się, oprócz własnej, typologią P. Kaczanowskiego, sporządzoną dla okazów z okresu rzymskiego. Zgodnie z nią do odmiany A/2 wg P. Kaczanowskiego zaliczono egzemplarze z grobu 132 w Chełmnie oraz z grobów Ac3 i E4 w Rządzu, które, charakteryzując się identyczną formą jak groty z okresu rzymskiego, różnią się od nich wymiarami. Groty z Rządza mają bowiem zaledwie 15 i 15,5 cm długości, a z Chełmna – 21,5 cm, co umieszcza je poza przedziałem charakterystycznym dla grotów z okresu rzymskiego, o długościach wahających się od 16 do 19 cm. Do wyróżnionej przez siebie odmiany Z3, P. Łuczkiwicz zaliczył egzemplarz z grobu G34 w Rządzu.

Groty z zadziorami na ziemi chełmińskiej współwystępują z przedmiotami charakterystycznymi dla faz A₂/A₃ i A₃ (zapinki typu J i M oraz umba typu B.7); wyjątkiem jest grób C4 z Rządza, w którym znajdowała się zapinka typu K i umbo typu B.5 (tab. 34). W Podwiesku dziiryty nie wystąpiły, co należy wiązać z upowszechnieniem się tej formy grotu w fazie A₃, słabo reprezentowanej na tej nekropoli.

Tabela 34. Współwystępowanie grotów z zadziorami z wyznacznikami chronologicznymi na ziemi chełmińskiej.

	K	B.5	J	B.6B	M	GR	B.7	N
RzC4	×	×						
RzC3			×	×				
Ch129					×	×		
Ch132							×	
RzAa2							×	
RzE4							×	
RzE12							×	
RzG3								×

O zdobieniu grotów wspomniano już w ramach poszczególnych odmian, jednak ze względu na fakt,

że groty te uważa się za charakterystyczne dla kultury oksywskiej (por. D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 29), warto poświęcić im parę słów podsumowania (Zestawienie 34).

Z ziemi chełmińskiej pochodzi 18 zdobionych grotów, zaś z pozostałego obszaru kultury oksywskiej około 20 egzemplarzy. Do wykonania ornamentu stosowano wytrawianie kwasem. Liście grotów pokryte są różnie rozmieszczonymi zygzakami (Czarnowo 1 egz./XIX:8, Podwiesk 69, 103; Chełmno 59/2, 157; Papowo Toruńskie 2 egz. łż; Rządza Ac5/1, E8/2, G15/4, G33, 83/1, 117/1), rombami (Papowo Toruńskie 1/2; Podwiesk 64, Rządza Aa3/2), trykwetrami (Nowe Dobra 1/1905), ornamentem gwiazdzystym? (Rządza Ac2/1), swastykami (Rządza, 1 egz. łż – Anger 417-K) i wytrawianymi, nieregularnymi płaszczyznami (Podwiesk 79/5; Rządza E4/4, E12/1).

Groty zdobione pojawiają się już w fazie A₂, jak na to wskazują zespoły z Gdańska-Wrzeszcza (z zapinką typu I), z Podwieska (79) i Chełmna (157), z fibulami K i J oraz z umbami B.3 i B.3/4 z Podwieska (103) i Rządza (E8); równie popularne są w fazie następnej w grobach z Chełmna (59) i Rządza (Aa3, Ab5, 158, 540).

Geometryczny ornament uznawany jest powszechnie za właściwy kulturze oksywskiej i przeworskiej, podczas gdy krzywoliniowy – celtyckiej (T. Bochnak 2005, s. 82, tam dalsza literatura).

3.3.5.9. Groty strzał (Zestawienie 32:7–9)

Groty strzał należą do znalezisk rzadkich, zarówno w kulturze oksywskiej, jak i przeworskiej. Na ziemi chełmińskiej odkryto je w Podwiesku (61, 180 i 437?) i być może w Nowych Dobrach (B[I/1905]), zaś spoza tego obszaru znane są jeszcze tylko z Borzęcina, (M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963, s. 31), Gostkowa, gm. Główny (P. Łuczkiwicz 2006, s. 141) oraz możliwe, że z Pruszczu Gdańskiego, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. CVIII:308, 2). Zachowane w całości grociki z Podwieska mają długość 7 i 4,5 cm, a zniszczony z grobu 180 ma nieco dłuższą, czterocentymetrową tulejkę. Okaz z Nowych Dóbr, przez J. Kostrzewskiego określony jako dziiryt, ma długość całkowitą wynoszącą 7,3 cm (w tym tulejka 5,5 cm). O zaliczeniu go do kategorii grotów strzał zdecydowała niewielka średnica tulejki, wynosząca 1,3 cm.

Jako grot strzały wymieniany był również okaz z Chełmna (176/1). Mierzył zaledwie 11 cm oraz miał wyjątkowo krótki liść i bardzo długą tulejkę, której

średnica, wynosząca aż 2 cm świadczy jednoznacznie o tym, że nie mógł pełnić wspomnianej funkcji; poddawano ją zresztą już wcześniej w wątpliwość (M. Jahn 1916, s. 56).

Znalezisk grotołów, które można łączyć z łukiem, jest równie mało na pozostałych terenach kultury oksywskiej i przeworskiej (por. np. B. Zielonka 1968, s. 158; J. Marciniak 1957, s. 150; T. Bochnak 2005, s. 93–96). Źródła archeologiczne i przekazy pisarzy antycznych wskazują na upowszechnienie łuku na obszarze *Barbaricum* dopiero w okresie późnorzymskim (P. Kaczanowski 1992, s. 75–76).

Grocikowi z grobu 437 towarzyszyła zapinka stopniowata (St-I) i klamra zawiaskowa, ozdoby charakterystyczne dla pochówków kobiecych z horyzontu A_{1b}–A_{2a}. Domniemany grocik mógł pełnić rolę nożyka, na co wskazywałyby lekko asymetrycznie ukształtowane ostrze. Przemawiać za tym mogą analogicznie ukształtowane noże o bardzo krótkich ostrzach znane z kultury jastorfskiej (A. Rangs-Borchling 1963). Natomiast grocikowi z Chełmna towarzyszyła żelazna sprzączka o jednodzielnej ramie, którą należy datować najpewniej na młodszy odcinek fazy A₃.

3.3.5.10. Groty nietypowe i nieokreślone typologicznie

W Papowie Toruńskim (1/2) i Czarnowie (tabl. XIX:8) odkryto niemalże identyczne, żelazne groty zbliżone do typu W.IB, jednak (przypuszczalnie po złamaniu) zostały rozklepane wzdłuż żeberka i na złamaniu, co utworzyło zakończenie przypominające dłuto. Ich aktualna długość wynosi odpowiednio 26 i 26,7 cm, w tym tulejka w obu przypadkach ma 7 cm. Jeden z nich zdobiony jest poziomymi zygzakami, drugi rombami. W zbiorach MT, jako pochodzący z Brodnicy-Michałowa (1/5), figuruje grot o specyficznym ukształtowanym liściu – jego krawędzie tworzą krótkie, łukowate wcięcia. Forma ta nie znajduje analogii ani na pozostałych obszarach kultury oksywskiej ani w kulturze przeworskiej (por. aneks A. 1).

Ze względu na brak materiału ilustracyjnego, bądź fragmentaryczność zachowania niemożliwe było typologiczne określenie grotołów z Chełmna (30, 122), Papowa Toruńskiego (dwa zaginione egzemplarze) i Rządza (Aa2, Aa7/7, B6, C4, Ab7, G33', 531, 565, 606).

3.3.6. Toki

W Podwiesku toki zarejestrowano w kilku grobach (32/10–11, 38/8, 45/4, 103/6, 303/5, 314/3 i 341/5). We wszystkich znajdowały się groty, zaś w grobie 32 obok jednego grotołu znaleziono dwa toki.

Dalsze toki pochodzą z Bieńkówki, Chełmna (30, 56 i 122/3), Nowych Dóbr (20/1904) i z Rządza (Aa3/1, Ac1/3, B13, C3, C4, E8, A4, Ab3, Ab5/2, Ab6, G3-K, 588, 606, 612, 626, 637, 678 i 679). Poza ziemią chełmińską z kultury oksywskiej znanych jest 57 toków.

B. Kontny (1999) wyróżnił dwa rodzaje toków, z których tylko jeden – stożkowaty – występuje na obszarze kultury oksywskiej (P. Łuczkiwicz 2006, s. 145), w której okucia te były popularniejsze w fazie A₂, niż w zespołach z fazy A₃ (D. i R. Wołgiewiczowie 1963, s. 32), co dotyczy też ziemi chełmińskiej (tab. 35). Były ponadto znacznie popularniejsze wśród raczej lekkobrojnyc wojowników „oksywskich”, niż

Tabela 35. Współwystępowanie toków z wyznacznikami chronologicznymi na ziemi chełmińskiej.

	A-II	B.3–4	ŚL	L-II	K	B.5–6	J	G	M	B.7
RzE8	×	×								
Pd103		×								
Bi1		×								
Rz588			×							
RzA4				×						
Pd32				×	×					
Rz612					×					
RzC4					×	×				
RzC3						×	×			
Pd38								×	×	
RzG3										×
RzAb5										×
Ch56										×
RzB13										×

wśród wojowników przeworskich, częściej posługujących się mieczem i tarczą.

3.3.7. Ostrogi (Zestawienie 35:1–4)

W Podwiesku na żelazną ostrogę natrafiono tylko w jednym grobie (318/5). Należy ona do grupy A wg J. Ginalskiego (1991, s. 55, ryc. 3). Jest półkolistego kształtu z czworobocznym kolcem w środku i guzami na obu końcach do przymocowania rzemieni.

Analogiczne formy wystąpiły w Nowych Dobrach [grób 31(1909) – 2 egz.], Rządu (Ac2/3, E12/2–2 egz., 186-K, 499–2 egz., 637) i Słupskim Młynie (1 egz. łz).

Z ziemi chełmińskiej znanych jest więc 12 ostróg, przy czym aż w trzech zespołach natrafiono na podwójne egzemplarze, podczas gdy z pozostałego obszaru kultury oksywskiej znany jest zaledwie jeden taki zespół.

Ostrogi kabłąkowe z grupy A pojawiają się poza

Tabela 36. Współwystępowanie ostróg z zapinkami i umbami na ziemi chełmińskiej.

	K	J	N	B.7
Rz499	×			
ND31/1909	×			
Rz444		×		
Pd318			×	
RzE12				×
RzAc2				×

kulturą lateńską u schyłku fazy A₂, co potwierdzają znaleziska z ziemi chełmińskiej (tab. 36).

3.3.8. Topory (Zestawienie 35: 5–7)

W Podwiesku, jeden częściowo zachowany żelazny topór wystąpił w grobie 341, drugi, zachowany w całości w grobie 418. Długość obu wynosi około 18 cm. Obydwa pochówki należą do popielnicowych, co na ziemi chełmińskiej prawdopodobnie wyklucza fazę A₃.

Dalsze topory odkryto w Nowych Dobrach (11/1905:1 z zapinką typu D), w Rządu (E8/3 z zapinką odmiany A-II i umbem typu B.3/4; C4 z zapinką typu K i licznymi elementami uzbrojenia) oraz w Radzynie Chełmińskim (Kartoteka...). Ten ostatni jest identyczny jak okazy z Podwieska (418/3) i Skowarcza (Kartoteka..., *Danzig* 12520). Najpewniej więc wszystkie pochówki z toporami na ziemi chełmińskiej przypadają na fazę A₂. Z pozostałych obszarów kultury chełmińskiej znane są jeszcze tylko pojedyncze okazy z Parsęcka (J. Kostrzewski 1919, s. 172; Kartoteka...: Parsęccko, grób XIII) i z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. XXIX:100,2). Topór z Pruszcza wystąpił w grobie popielnicowym z situlowatym naczyniem wazowa-

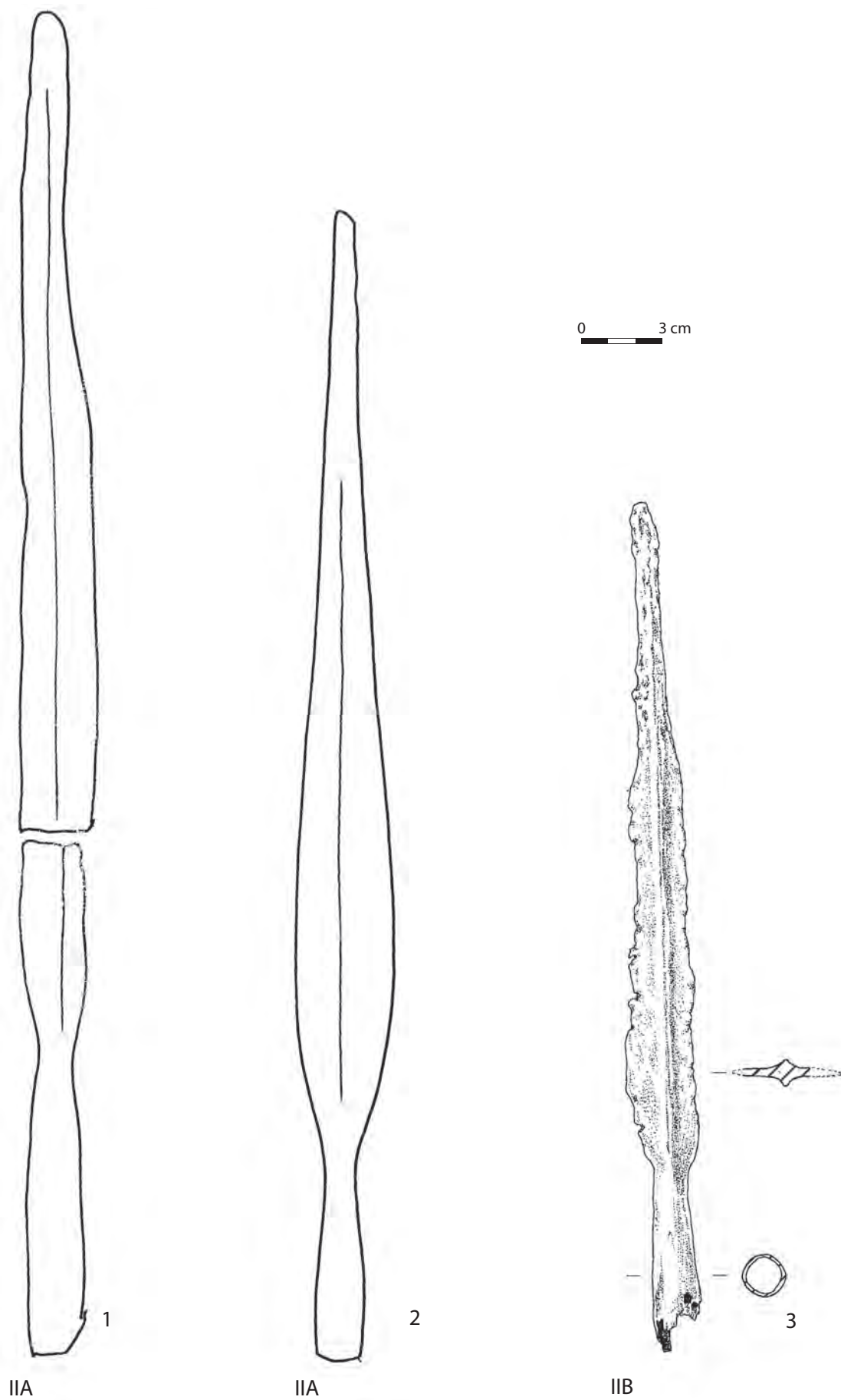
tym, zdobionym ornamentem szerokopasmowym, o wylewie kilkakrotnie facetowanym.

Możliwość wykorzystywania toporów zarówno jako broni, jak i narzędzi, prowadzi niekiedy do pomijania tej kategorii obiektów w niektórych opracowaniach uzbrojenia (por. P. Łuczkiwicz 2006, s. 12). Jednak ze względu na fakt, że na ziemi chełmińskiej, na pięć grobów z toporami, aż w czterech wystąpiły dalsze elementy uzbrojenia, można przyjąć, że pełniły one funkcję broni zaczepnej. Z obszaru kultury przeworskiej znany jest tylko jeden egzemplarz toporka z grobu datowanego na MOP (T. Bochnak 2005, s. 98). Jego „halabardowaty” kształt nie ma jednak żadnych odpowiedników na obszarze środkowoeuropejskiego *Barbaricum*. Pozostałych kilka znalezisk toporów w kulturze przeworskiej to znaleziska luźne. Okazy z Nowych Dóbr (grób 11/1905), Podwieska (grób 341) i Rządu (grób E8/3) znajdują analogie w egzemplarzu ze Stupska-Kolonii. Typ ten rozpowszechniony był na dużych obszarach Europy (T. Bochnak 2005, s. 99–100, ryc. 32).

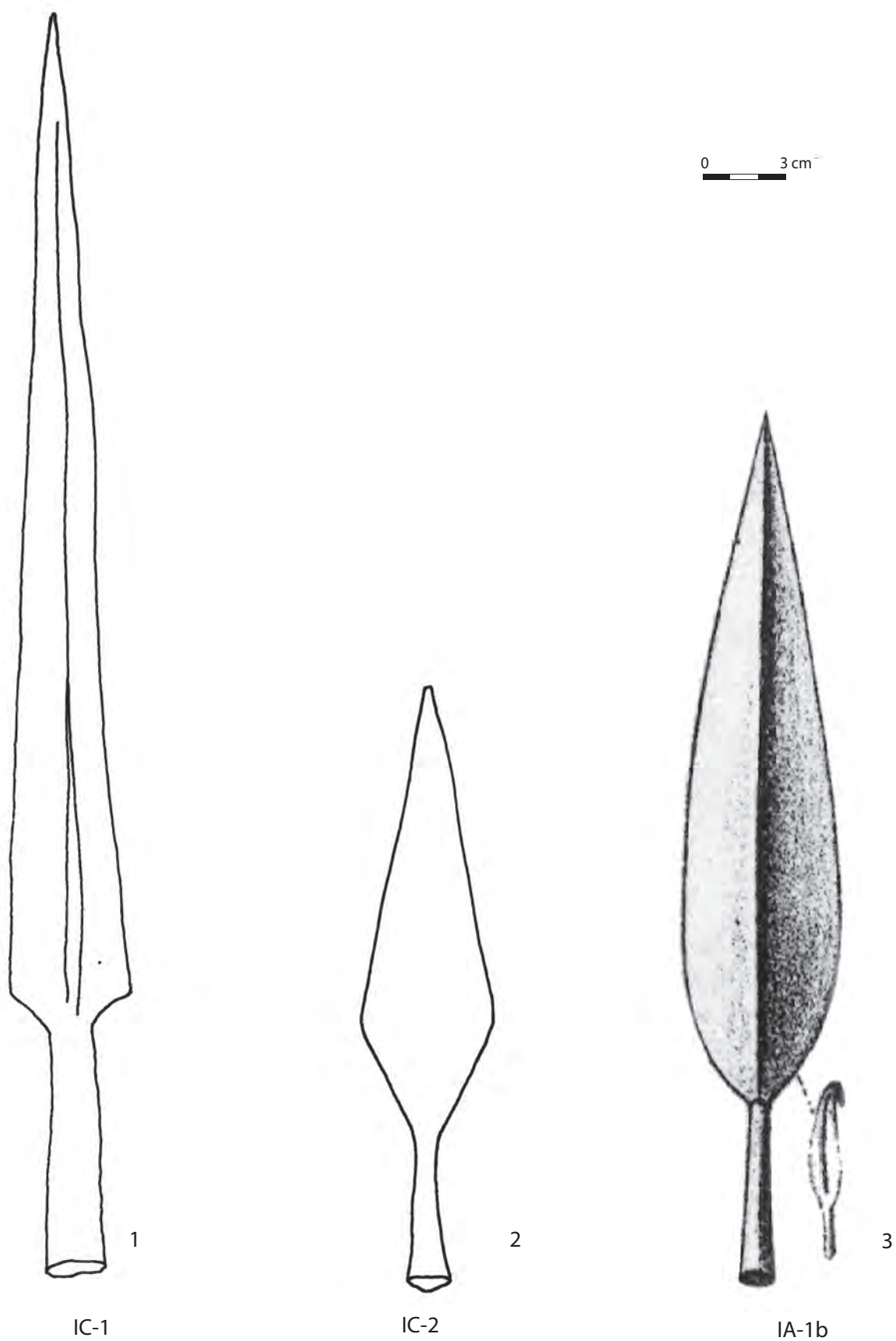
3.3.9. Proca

Należałoby jeszcze poruszyć kwestię kulistych i owaloidalnych kamieni, które wystąpiły w trzech grobach w Podwiesku (85/14, 85/9–13, 320/17). J. Janikowski (1971, s. 153), kierując się opinią J. Marciniaka (1957, s. 19, 150, Tabl. XII: 14–18, 21–22) na temat analogicznych form z jednego z grobów w Wilanowie, uznał

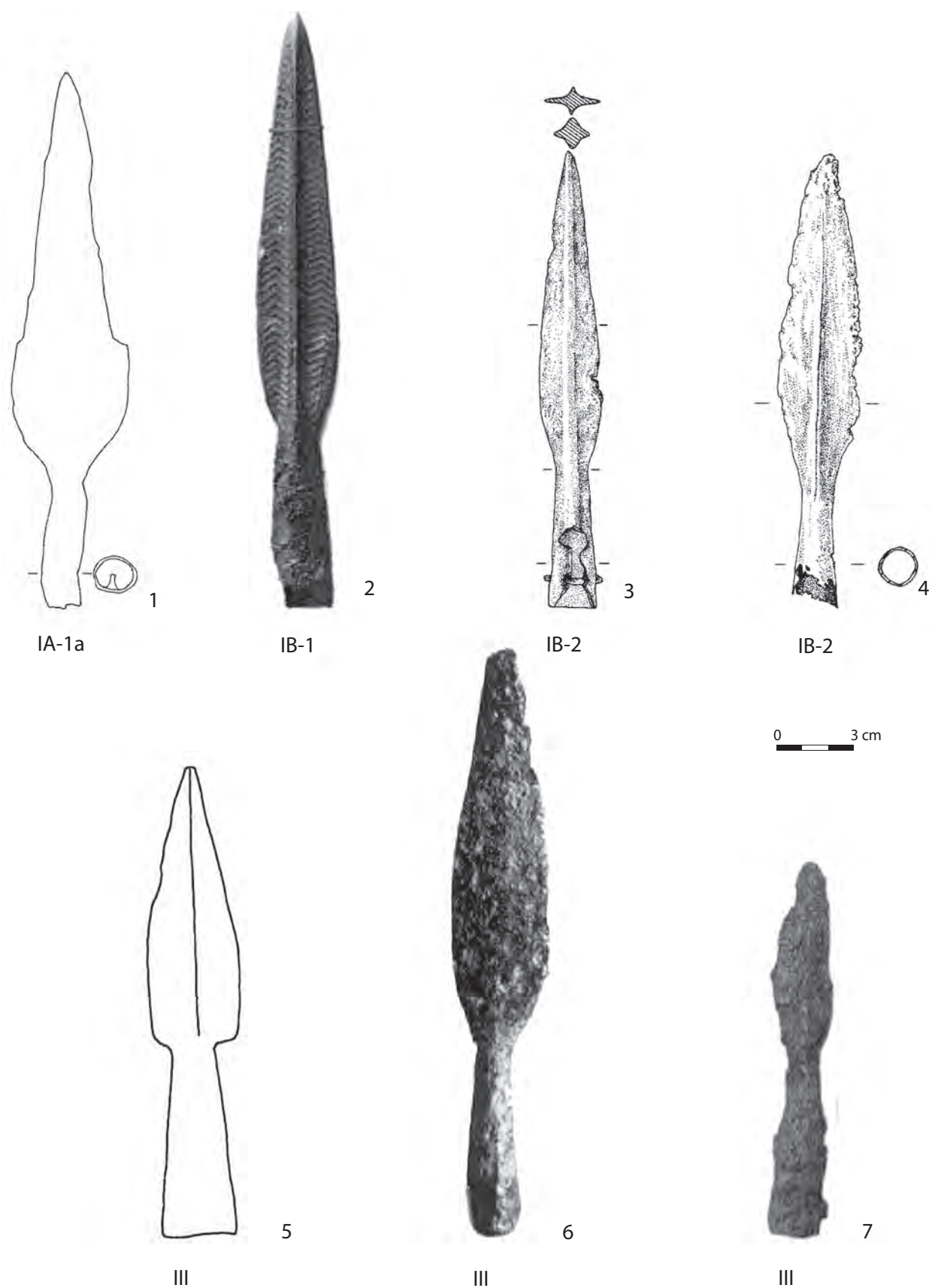
znaleziska z Podwieska za pociski procy. Określenie to za prawdopodobne uznaje również T. Bochnak (2005, s. 96–98), przedstawiając najszerszą, jak do tej pory, próbę poruszenia tej problematyki w odniesieniu do ziem polskich u progu naszej ery. Jako pociski procy służyć mogły jedynie kamienie o re-

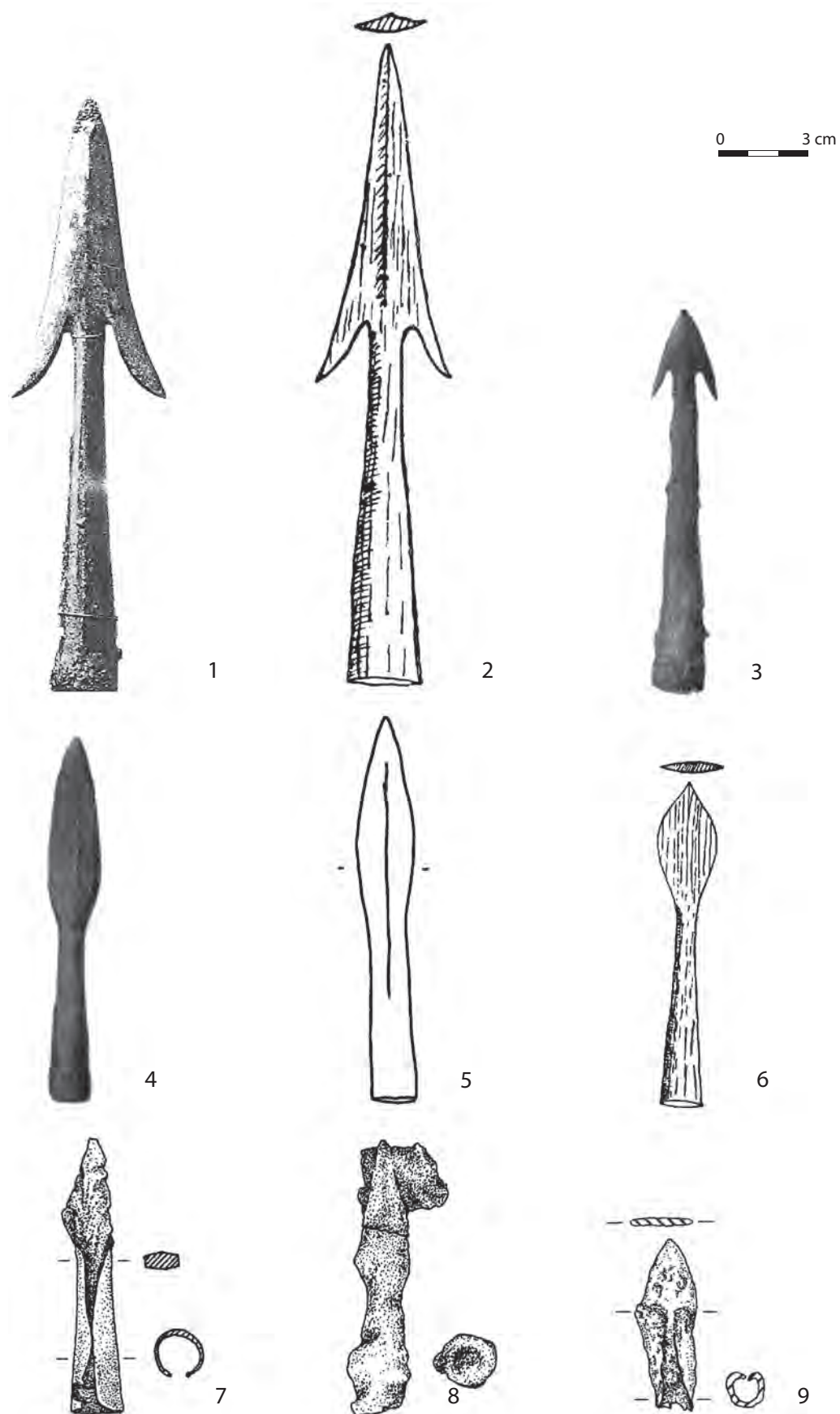
Zestawienie 29. Groty smukłe kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1, 2 – Rządź, Aneks 1, tabl. XLVI:G3/4, XXXVI:9b; 3 – Działowo, Aneks A. 1, tabl. XXI:4; wszystko – żelazo.

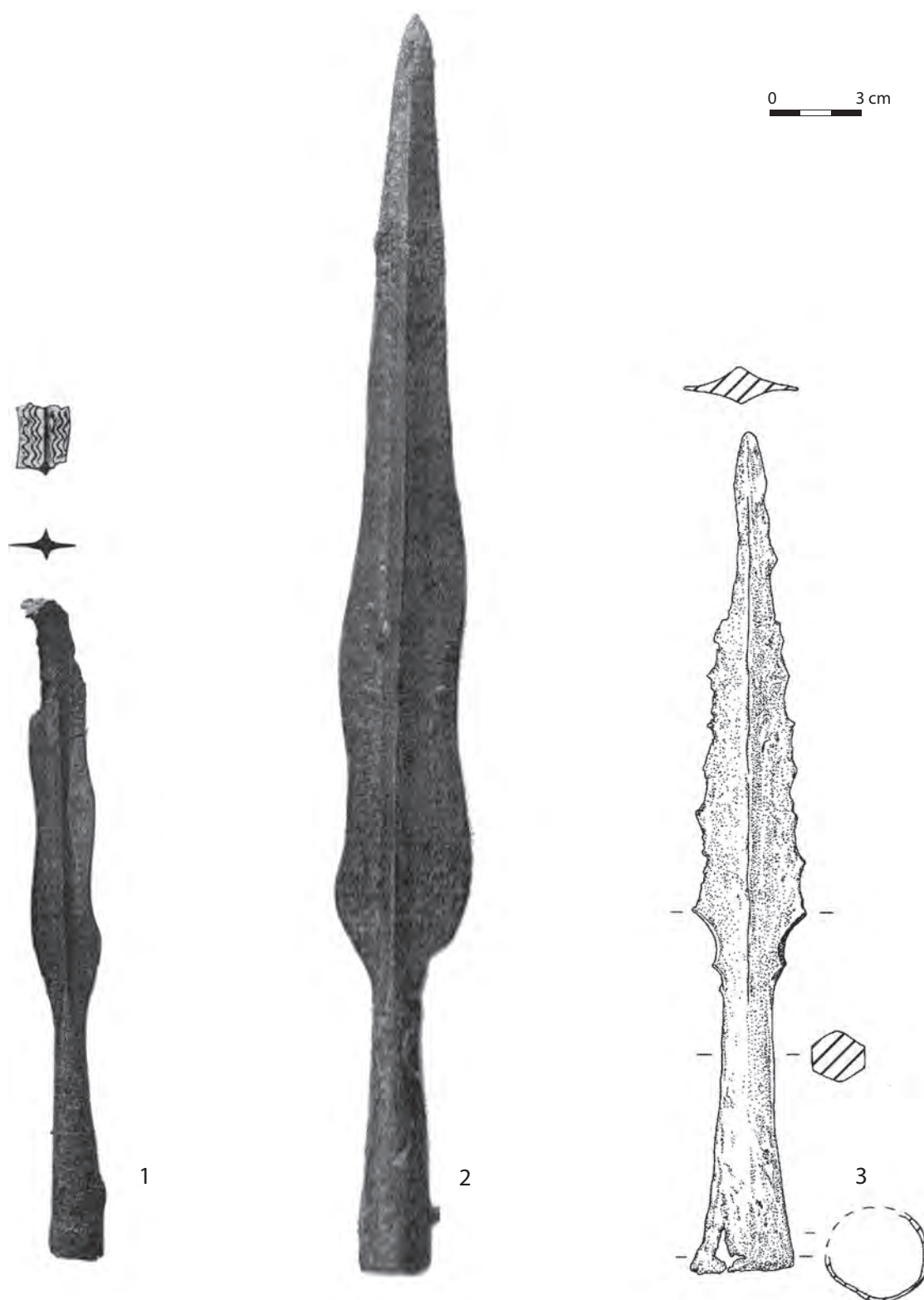
Zestwienie 30. Groty o szerokim liściu kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1- Chełmno, Aneks A. 1, tabl. VI:56/; 2-3 - Rządź, Aneks A. 1, tabl. LV:534/1, XXXI:Aa1; wszystko - żelazo.

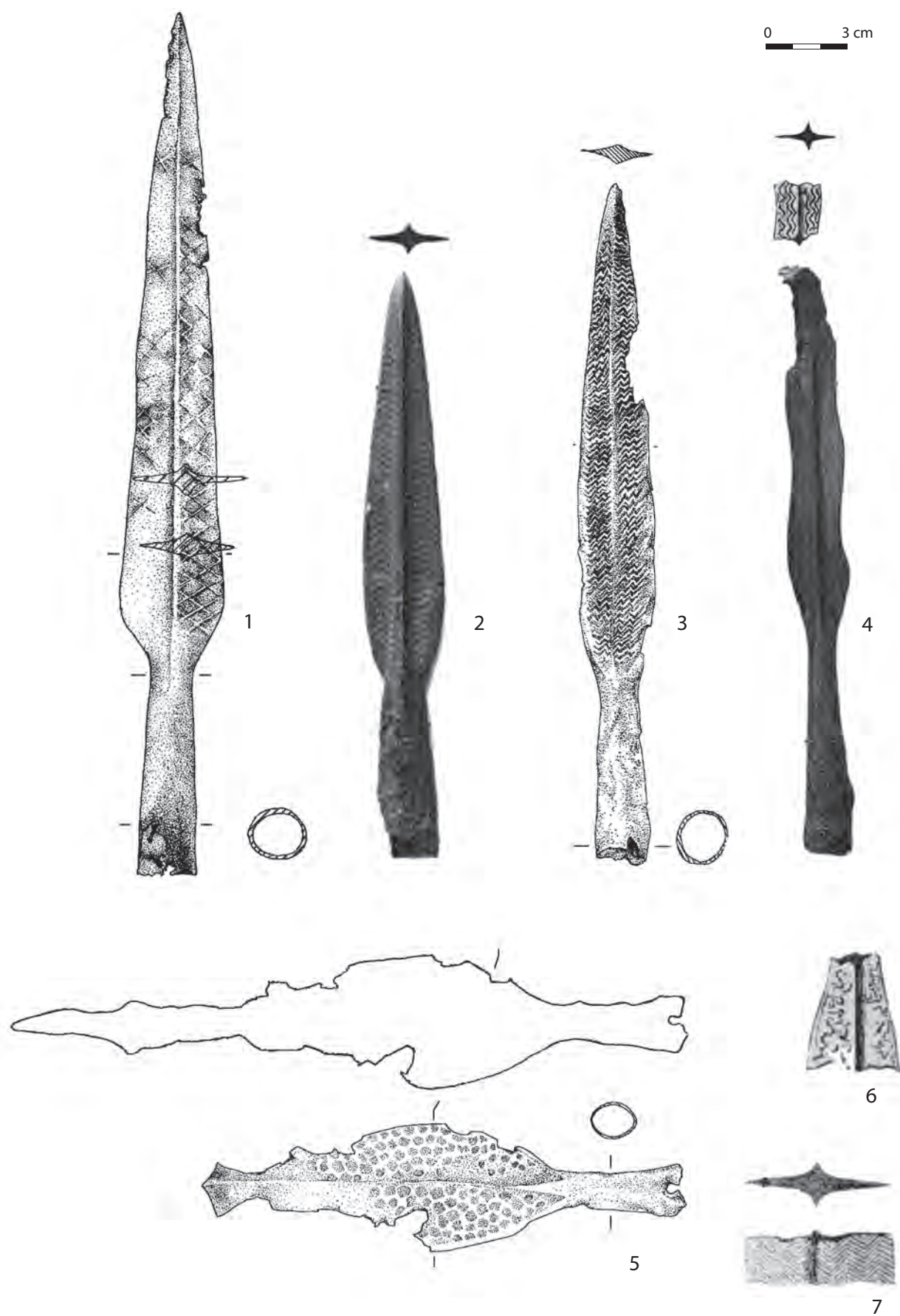
Zestawienie 31. Groty krótkie kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej; 1, 3, 5 – Podwiesk, stan. 2 wg E. Bokiniec 2005, tabl. CL:419/5, XVII:37/6, XIX:39/9; 2, 7 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXIV:Ac5/1, LVIII:638/1; 4 – Działowo, Aneks A. 1, tabl. XXI:1; 6 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XIV:171/1, VII:60/2; wszystko – żelazo.

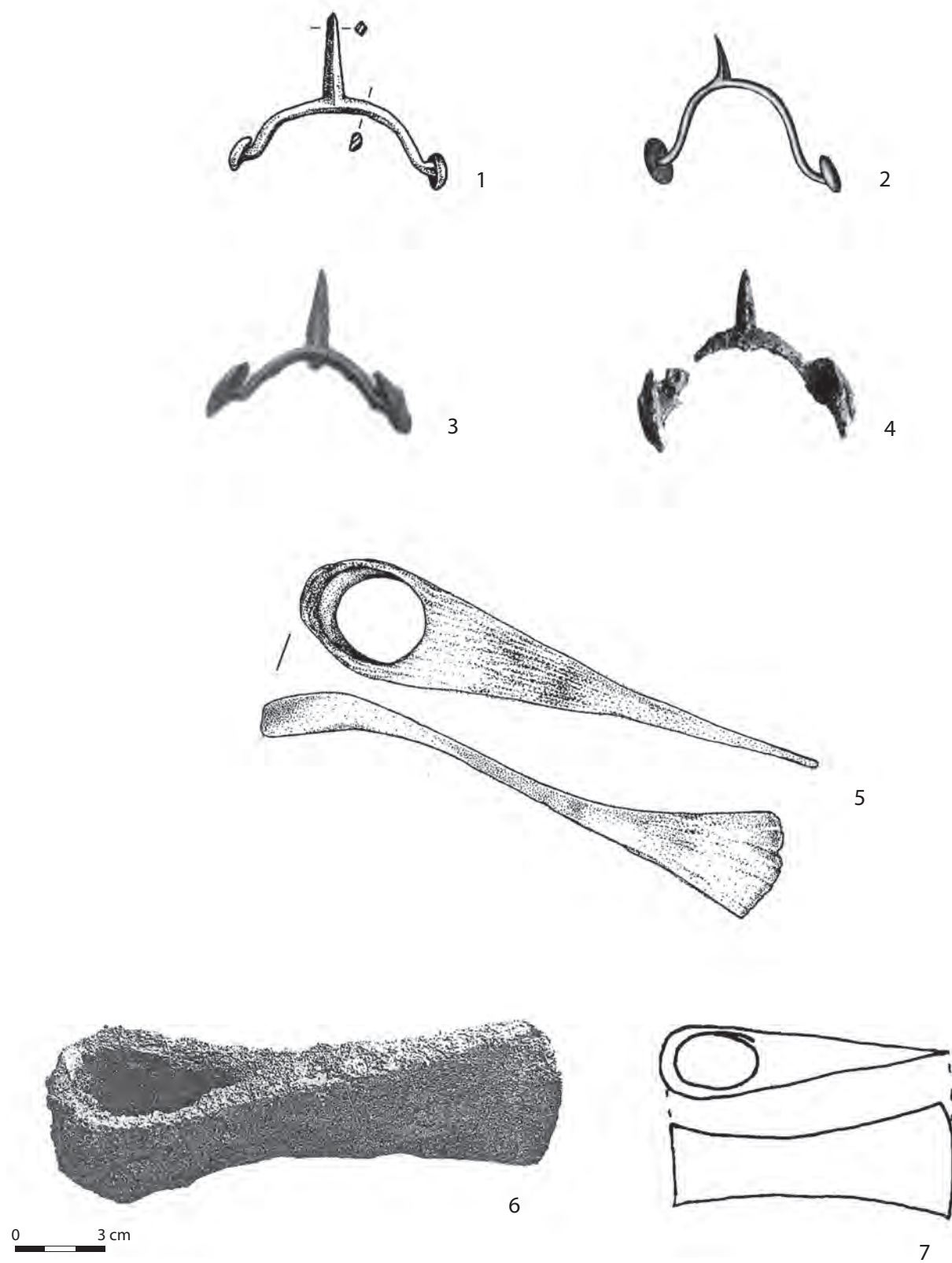
Zestawienie 32. Groty z zadziorami (1–3), krótkie groty kłpe (4–6) i groty strzał (7–9) kultury oksyńskiej na ziemi chełmińskiej; 1, 3–4 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XLI:E4/1, XLVI:G34/1, XXXV:6; 2, 6 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. X:132/3, XIV:176/1; 5 – Działowo, Aneks A. 1, tabl. XXI:5; 7–9 – Podwiesiek, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. LXVIII:180/1, XXVIII:61/1, CLII:437/5; wszystko – żelazo.

Zestawienie 33. Groty wycinane kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1-2 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XLVII:G15/4, XLI:E4/4, 3 – Brodnica-Michałowo, Aneks A. 1, tabl. XXV:5; wszystko – żelazo.

Zestawienie 34. Groty zdobione kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 2, 4, 6–7 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXI:Aa3/2, XXXI-V:Ac5/1, XLVII:G15/4, XXXIV:Ac2/1, XLII:E12/1, E8/2; 1, 3, 5 – Podwiesko, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. XXVII:64/5, XXVIII:69/6, XXXV:79/5; wszystko – żelazo.

Zestawienie 35. Ostrogi i topory kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1, 5 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. CVI:318/5, CXLIX:418/3; 2–3, 6 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. XXXIV:Ac2/3; XLII:E12/2; XLII:E8/3; 4–7 – Nowe Dobra, stan. 20, Aneks A.1, tabl. XXVIII:31/1909, 11/1905; wszystko – żelazo.

gularnej formie, kuliste bądź zbliżone kształtem do elipsoidy. W świecie śródziemnomorskim proca była szeroko rozpowszechniona, jednak tam wykorzystywano kuliste pociski gliniane o znormalizowanych wymiarach, co miało istotne znaczenie dla celności rzutu. Te nieliczne okazy znane z kilku grobów z obszaru Polski różnią się od siebie co do kształtu i wymiarów. Zastanawiając się nad przeznaczeniem tych kamieni, należałoby przyjrzeć się najpierw pozostałym elementom wyposażenia pochówków,

w których przedmioty te wystąpiły. W przypadku zaś Podwieska wszystkie groby, które zawierały te stosunkowo regularne kamienie, zawierały również klamry do pasa – wyposażenie typowo kobiece. Tacyt (s. 268) wspomina o miotaniu kamieni w trakcie walki, jednak jego opis jest na tyle ogólny, że nie można jednoznacznie stwierdzić, czy rzucano nimi przy pomocy procy. Jeżeli zaś chodzi o samych miotaczy, to gdyby były nimi kobiety, nie omieszkałyby zwrócić uwagi na tak nietypowe zjawisko.

3.3.10. Uzbrojenie – podsumowanie

Przypuszczalnie prawie wszystkie pochówki z bronią na ziemi chełmińskiej należy datować na drugą i trzecią fazę MOP (tab. 37). Wyjątek stanowią dwa groby – 437 z Podwieska i Aa1 z Rządza. Pierwszy z nich to pochówek jamowy z grotem strzały (?), klamrą zawiaskową i zapinką stopniową, reprezentujący więc cechy typowego grobu kobiecego (oczywiście poza grotem) ze schyłku fazy A₁ bądź początków A₂. Znaleziony tu grot posiada lekko asymetrycznie ukształtowany liść, co może świadczyć o pełnieniu przez niego funkcji nożyka. Drugi z grobów, oprócz laurowatego grotu, zawierał dwie zapinki odmiany C-I i fragment noża o prostym grzbiecie. W przypadku Podwieska, w drugiej fazie MOP przytłaczająca większość grobów z bronią wyposażona była w zapinki typu K. Popielnice stanowiły naczynia dzbanopodobne, często bezuche, przykryte misą. Zdecydowaną większość grobów zawierających broń w fazie A₂ przykrywano kamieniem nagrobnym. Zatem groby 79, 103 i 419, a także być może 300A, charakteryzujące się wspomnianymi cechami, można również datować na fazę A₂. W przypadku grobu 103 pozycję chronologiczną potwierdza umbo typu B.3, a w grobie 300A i 419 groty laurowate, należące do typu właściwie bez wyjątku (na ziemi chełmińskiej) datowanego na fazę A₂ (poza – być może – dwoma zespołami z Chełmna, gdzie groty laurowate wystąpiły z fibulami o niepewnej przynależności do typu M).

Rytuał pogrzebowy dla mężczyzn, którym wkładano do grobu broń zmienia się radykalnie w trzeciej fazie. Grzebani są wyłącznie w grobach jamowych ze szczątkami stosu. W Podwiesku wyposażenie najczęściej stanowi jedynie broń i kilka lub kilkanaście fragmentów naczyń, w Rządzu zaś w grobach z bronią w fazie A₃ ceramiki nie ma w ogóle. W Podwiesku są to fragmenty, z których nie można zrekonstruować pierwotnej formy naczynia, podczas gdy ułamki pozy-

skane z grobów z fazy A₂ często umożliwiają odtworzenie kształtu naczynia.. Ten typ męskiego pochówku z bronią odzwierciedla ogólny obraz zmian jakie miały miejsce na cmentarzysku w fazie A₃. Wówczas na całej nekropoli panuje jamowy typ pochówku. Jeżeli w fazie A₁ i A₂ było poniżej 50% grobów jamowych (wśród wyposażonych w przedmioty metalowe), to w trzeciej fazie ich frekwencja wzrasta do 97%, przy prawie stu-procentowym udziale pochówków jamowych wśród grobów z bronią, podczas gdy w fazie A₂ pochówki, którym towarzyszy broń i zapinki, należą niemalże w 100% do popielnicowych. Identyczna sytuacja panuje na cmentarzyskach w Rządzu i Chełmnie. Świadczy to o całkowitej dezintegracji dotychczasowego rytuału pogrzebowego i zastosowania w stosunku do mężczyzn zarezerwowanego do tej pory wyłącznie dla kobiet typu grobu. Dotyczy to zresztą również szeregu innych cech, takich jak np. istotne różnice w technologii, morfologii i stopnia rozdrobnienia naczyń, stanowiących wyposażenie grobowe (por. podsumowanie do rozdz. 3.4.1. i rozdz. 3.4.1.2.). Jakie czynniki spowodowały tak radykalny i gwałtowny zwrot w tak przecież konserwatywnych strukturach? O ile w przypadku kultury przeworskiej dostrzega się ewolucyjny charakter zmian obrządku pogrzebowego, to na ziemi chełmińskiej jednocześnie z falą zapinek typu *geschweifite* wkraczają nowe obyczaje. W tym przypadku dopuszczalne jest domniemanie o napływie obcej ludności na ten obszar. Prawdopodobne wydaje się być pochodzenie owych przybyszów z Bornholmu. Za tą tezę przemawia jamowy typ pochówku panujący na tej wyspie i (przynajmniej pośrednie) wcześniejsze tradycje kontaktu z południowym wybrzeżem Bałtyku, wyrażające się obecnością mieczy jednosiecznych, klamer dwuczłonowych (nota bene charakterystycznych wyłącznie dla Bornholmu, a w kulturze oksywskiej występujących nielicznie w Podwiesku, Pruszczu

i Rumi), zapinek z brązową koszulką oraz pewnych typów ceramiki (por. rozdział dot. analizy ceramiki, np. rozdz. 3.4.1.1.1.).

Odmienny cykl rozwojowy reprezentuje kultura oksywska poza ziemią chełmińską. Jeszcze w fazie A₂ groby z bronią to bez wyjątku groby popielnicowe (M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963, diagram 1, s. 71; M. Pietrzak 1987; tenże 1997), analogiczne do grobów z ziemi chełmińskiej. Natomiast przełom, jaki dokonuje się na tej ostatniej w rytuale pogrzebowym wojowników, nie dotyczy reszty Pomorza. Pojawiają się tam co prawda w fazie A₃ jamowe groby z bronią, lecz przytłaczającą większość nadal stanowią groby popielnicowe. Niezwykła jest też tutaj ceramika. Udział form zdobionych jest zaskakująco wysoki, a wątki, jakkolwiek oryginalne, to nawiązujące raczej do zdobnictwa jastorfskiego, hołdującego ornamentowi szerokopłaszczyznowemu, w przeciwieństwie do wąskiego pasma wzoru przeworskiego.

Wyposażanie grobów w broń w MOP jest zwyczajem charakterystycznym nie tylko dla kultury oksywskiej, lecz również dla kultury przeworskiej, dla północnej Jutlandii i wysp duńskich oraz części Szwecji. Jednak dla fazy A₁ znaleziska tego typu są bardzo rzadkie i znane głównie z terenów kultury przeworskiej. Z kultury oksywskiej do najwcześniejszych należą dwa zespoły z zapinkami typu C i jeden z zapinką A-II, co pozwala datować je na horyzont A_{1b}-A_{2a}: grób nr 13 z Nowej Wsi Królewskiej (por. aneks A. 1) oraz Aa1 i E8 z Rządza. Na ten sam horyzont przypada ponadto jeden z grobów z Podwieska (437), zawierający klamrę do pasa, element typowy dla pochówków kobiecych, w którym znajdował się niewielki grot, najprawdopodobniej strzały. Określany do tej pory jako przypadający na fazę A₁ grób Ab6 z Rządza, należałoby raczej datować na początek fazy A₂, ze względu na umbo typu B.4.

Wczesne formy broni znajdowano również na Bornholmie (R. Wołągiewicz 1981a, T. Dąbrowska 1988, s. 168), gdzie najwcześniejsze okazy datowane są umbami półkulistymi. W większych ilościach broń w grobach pojawia się dopiero w fazie A₂ i to przede wszystkim w kulturze przeworskiej i oksywskiej oraz w północnej Jutlandii i na wyspach duńskich, szczególnie licznie z zapinkami typu K. Stosunkowo rzadko spotykanym zwyczajem w kulturze oksywskiej jest przykrywanie popielnicy misą, a warto zwrócić na to uwagę już teraz, ze względu na jego silną korelację z bronią. Na ziemi chełmińskiej ten zwyczaj stosowany był tylko w Podwiesku. Natomiast w Bystrzcu odnajdujemy identyczną z podwieską tradycję nakrywania

popielnic misą bądź kubkiem, czy przykrywania urny większym, odwróconym do góry dnem naczyniem. Zwyczajem zbliżonym do wspomnianego, wydaje się być także spotykane na cmentarzyskach w Rumi i Pruszczu Gdańskim, stan. 10 przykrywanie popielnicy kamieniem lub kamieniami, co występuje również w kręgu jastorfskim (M. Pietrzak 1997, np. tabl. XLV:140; K. Godłowski 1977, s. 132), podobnie jak szeroko tam praktykowane przykrywanie popielnic misami (G. Domański 1975, s. 76). Z kolei obydwaj wyżej wspomniane sposoby powszechne są w kulturze grobów kloszowych. Kolejnym elementem wspólnym dla kultury oksywskiej i Pomorza Zachodniego, kręgu jastorfskiego i północnogermańskiego kręgu kulturowego jest występowanie kamieni, umieszczanych na powierzchni jamy grobowej (Rumia, Pruszcz Gdański, stan. 10, Podwiesk, Chełmno, rzadko Rządza) lub służących jako obwarowanie pochówku (Rumia, Pruszcz Gdański, stan. 10), co można uznać też za występujący w postaci szczątkowej zwyczaj właściwy kulturze pomorskiej i jastorfskiej.

Wśród grobów z ziemi chełmińskiej można wyróżnić następujące grupy grobów w zależności od rodzaju wyposażenia pochowanych w nich wojowników (wg M. D. i R. Wołągiewiczów 1963):

Grupa I

53 groby wyposażone tylko w grot lub groty (tzw. włócznicy): Brodnica-Michałowo; Chełmno 14, 41, 106, 120, 139, 171, 174, 176; Papowo Toruńskie 1; Podwiesk 12, 16, 31, 37, 41, 42, 64, 69, 303, 111, 300A, 314, 345, 417, 419; Radzyń Chełmiński A; Rządza Aa1, Aa3, Ac5, Ac8, B16, B60, B63, A4, Ab3, Ab6, C6, D6, G33, 42, 83, 117, 118, 137, 171, 256, 424, 531, 532, 540, 551, 619, 638;

Grupa II

20 grobów wyposażonych w grot(y) i tarczę (tzw. tarczownicy): Bieńkówka 1; Chełmno 56, 150?, 152; Nowe Dobra B[I/1905], 19/1905?, 25/1905; Podwiesk 38, 299; Rządza Ab2, Ac2, B6, E12, G3, G15, 123, 129, 158, 626, 637;

Jeden grób wyposażony w miecz i tarczę: Nowe Dobra 43/1909;

Grupa III

33 groby wyposażone w grot(y) i miecz (lub topór) lub tylko miecz (lub topór), (tzw. miecznicy): Chełmno 1, 59, 94 (Trz), 114 (Op), 122, 149, 185; Nowe Dobra 11/1905, 16/1905 (Trz), 26/1905; Podwiesk 32, 36, 39, 45, 79, 300, 341, 354, 418; Radzyń Chełmiński B;

Rządź B3, F8, 101, 354 (Op), 401 (Op), 444, 453 (Op), 499, 534, 565, 588, 606, 612;

Grupa IV

18 grobów wyposażonych w grot(y), tarczę i miecz lub topór (tzw. pełnozbrojni): Chełmno 30, 60, 129, 132, 157; Podwiesk 103; Rządź Aa2, Aa7, Ac1?, B13, Ab5, Ab7, C4, E4, E8, 544, 678, 679;

Grupa V

Trzy groby wyposażone wyłącznie w ostrogę (ostrogi): Nowe Dobra 31/1909; Podwiesk 318; Rządź 186;

Grupa VI

Sześć grobów wyposażonych wyłącznie w tarczę: Nowe Dobra 18/1905, 33/1905, 5/1907, 40/1909; Rządź D1, 455;

Grupa VII

Groby wyposażone w łuk (?) i strzałę: Podwiesk 61, 180, 437??

Jeżeli chodzi o proporcję pomiędzy grupami I i III, to nie odbiega ona od istniejących na innych stanowiskach kultury oksywskiej (M. D. i R. Wołagiewiczowie 1963, s. 83–86, tabl. 2–4). Jednak zdecydowanie mniejsza jest w Podwiesku grupa tarczowników. Najprawdopodobniej jest to spowodowane stosunkowo niedużą liczbą grobów z ostatniej fazy MOP, kiedy to upowszechnia się wykorzystywanie umb, w szczególności licznie reprezentowanego typu B.7.

Groby z bronią koncentrują się w południowo-wschodniej części cmentarzyska w Podwiesku (E. Bokiniec 2005), tzn. tam, gdzie rysuje się szczególnie duże skupisko grobów z faz A₂ i A₃. Ciekawe jest to, że większość grobów z II, III i IV grupy założono na niewielkim obszarze o pow. około 15 m² (wielkość stanowiska = 17,5 ara). Tylko jeden grób należący do III grupy zarejestrowano w północnej części cmentarzyska. Pochówki włóczników odnotowano również przede wszystkim na południowo-wschodnim obszarze. Jedynym znacznie oddalonym od wspomnianych jest grób zawierający domniemany grot strzały (??) i zapinkę stopniową (437). Odkryto go na północno-zachodnim skraju cmentarzyska, gdzie zakładano groby głównie w fazie A₁. Społeczność użytkująca cmentarzysko w Rządzu grzebała zmarłych wojowników w podobny sposób. Tam również bogate groby z bronią (wyposażone w miecz, tarczę i grot(y)) nie są rozproszone, lecz koncentrują się w trzech grupach (R. Hachmann 1951, s. 79–94): środko-

Tabela 37. Groby z bronią na ziemi chełmińskiej w układzie chronologicznym.

Typ fibuli, typ umba	Popielnicowe	Popielnicowo-jamowe	Jamowe
C			RzAa1?
St-Ic			Pd437
A-II	Pd37		RzAb6, E8
B.3-B.4	Bi1; Ch30; Pd103		Rz455
D	ND11/1905		Ch106
E	Ch1, 14, 120		
F	Pd111; Rz544		
ŚL	Ch174; Rz588		
K	B-M; Ch185; Pd31, 42, 79, 345, 354, 417; RzAb7, C4, 137, 499, 551, 612	Pd16, 299	
L-II	Ch149; Pd32, 36; RzA4		
L-I	Pd300A		
B.6?	Rz678		
B.8	Rz123		
Nh	Pd303		
J	Ch157; RzAc5		Ch150; Rz256, 444
M	RzAa7		Ch171, Pd300C; RzAa3, Ab2, Ac1, G15, 540
Kn=K.17			Rz424
GR			Ch56, 129; RzB13?
B.7			Ch60, 132; ND B(1/1905); Pd38; RzAa2, Ac2, B6, Ab5, E4, E12, 158
N			Pd318; RzD1, G3
O			ND5/1907, 40/1909

wej – najstarszej, północno-wschodniej – młodszej oraz południowo-zachodniej, z przewagą grobów najmłodszych. Najbogatszym skupiskiem, w skład którego wchodzi najwięcej grobów pełnozbrojnych, mieczników i częściowo tarczowników, jest skupisko w środkowej części nekropoli w Rządzu. Północno-

-wschodnia część cmentarzyska stanowiła miejsce pochówku głównie mieczników, w mniejszym stopniu pełnozbrojnych, a południowo-zachodnia głównie mieczników. Poza tymi skupiskami, na obszarze całego cmentarzyska znajdują się w rozproszeniu pochówki włóczników i rzadziej tarczowników. Możemy więc mówić o podobieństwie wspólnego wzorca obrządku pogrzebowego w tym zakresie. Możliwe, że taki rozkład grobów z bronią łączyć należy z obecnością jakiegoś rodu posiadającego szczególną władzę w tym społeczeństwie, jak sądzi R. Hachmann (1951). Wspomniany zwyczaj może też odzwierciedlać istnienie jednej, szczególnie silnej grupy wojowników, co świadczyłoby o wysokim ich statusie, a dodatkowe zróżnicowanie wyposażenia w ramach poszczególnych skupisk byłoby wynikiem odmiennego statusu

społecznego w ramach danego rodu. Na cmentarzysku w Chełmnie brak tak wyraźnych skupisk grobów z bronią (na podstawie: K. Florkowski 1890). Występują one tam w znacznym rozproszeniu, głównie w północnej części nekropoli.

Dla ponad połowy pochówków z cmentarzyska w Podwiesku, w tym dla większości grobów z bronią dokonano oznaczeń cech antropologicznych. Na tej podstawie można stwierdzić, że najwyższy jest udział osób uprawnionych do noszenia broni w klasie *adultus* (15%), mniejszy w klasie *iuvenis* (9%), a najniższy w klasie *maturus* (4%). Ponadto elementy uzbrojenia zawierał również jeden spośród około 50 grobów z pochówkami określonymi jako dziecięce. Według określeń antropologicznych cztery groby z bronią zawierały szczątki kobiet.

3.4. NACZYNIA

3.4.1. Naczynia ceramiczne

Cmentarzysko w Podwiesku dostarczyło 415 całych i częściowo zachowanych naczyń oraz ułamki około 430 naczyń, których formy nie można było odtworzyć. Całe formy występowały nie tylko w grobach popielnicowych, ale sporadycznie także w jamowych. Ceramiki brak było w 77 grobach przy 480 pochówkach odkrytych na tym cmentarzysku.

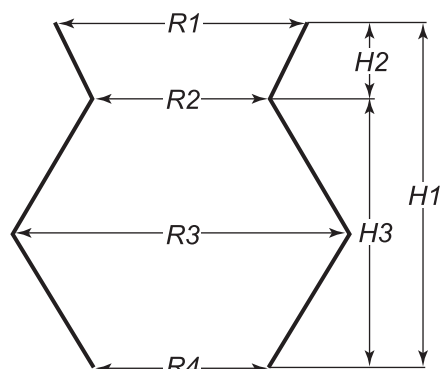
W Chełmnie całe naczynia lub ich fragmenty stanowiły wyposażenie 62 grobów; ceramika nie wystąpiła w 46 grobach datowanych na MOP. Zarejestrowano tu 73 całe naczynia lub ich fragmenty oraz dużą liczbę skorup, pochodzących z nieokreślonej liczby naczyń przynajmniej w pięciu grobach. Ustalenia te możliwe były dopiero po zapoznaniu się ze sprawozdaniem K. Florkowskiego (1890). Znając jedynie opracowanie W. Łęgi (1938) można dojść do wniosku, że cmentarzyska w Podwiesku i Chełmnie różnią się w istotny sposób pod względem wykorzystania naczyń do celów grobowych. Tymczasem obecność aż 73 całych naczyń, biorąc pod uwagę fakt młodszej metryki nekropoli w Chełmnie, wskazuje na duże podobieństwo pod względem ogólnej zasady stosowania naczyń w rytuale pogrzebowym, przynajmniej na ziemi chełmińskiej. Pomimo zbieżności, istnieją również istotne różnice, szczególnie

w sferze statystycznego rozkładu preferowanych form oraz tendencji do zróżnicowanego udziału okazów zdobionych. Ciekawych analogii, dzięki Kartotece..., dostarcza cmentarzysko w Nowych Dobrach, stan. 20. Dopiero po jej udostępnieniu okazało się, że w wielu spośród zachowanych około 80 grobów, znajdowały się ułamki naczyń. Prawie zupełny brak całych naczyń należy tu tłumaczyć późnym datowaniem większości zachowanych grobów, których założenie przypadało głównie na fazę A₃. Niemniej nie mamy tu do czynienia, jak się wydawało, z całkowicie odmiennym niż w Podwiesku używaniem naczyń w sferze zachowań sepulkralnych.

Dlatego, gdy dowiadujemy się, że według katalogu S. Angera (1890) w Rządzu naczynia lub ich fragmenty wystąpiły w 122 grobach na całkowitą liczbę 215 datowanych na MOP, musimy zadać sobie pytanie, na ile wynika to z nieprzywiązywania przez badaczy uwagi do fragmentarycznie zachowanych naczyń. Były to pozostałości 124 naczyń oraz nieokreślona ilość fragmentów nieokreślonej liczby naczyń w 10 grobach.

Dotychczasowe typologie naczyń kultury oksywskiej (J. Kostrzewski 1919, s. 180–207; D. Bohnsack 1938, s. 75 i n.; R. Wołagiewicz 1981a, s. 158–159, tabl. XIX) nie oddają różnorodności form naczyń

Ryc 1. Usytuowanie punktów pomiarowych ceramiki naczyniowej (wg A. Kokowskiego 1989, s. 94, zmodyfikowane).

R1 – największa średnica wylewu,
 R2 – największa średnica szyjki,
 R3 – największa średnica brzuśca,
 R4 – średnica średnica dna,
 H1 – wysokość naczynia,
 H2 – wysokość wylewu,
 H3 – wysokość od dna do największej wydętości brzuśca.

kultury oksywskiej. Dlatego dla ziemi chełmińskiej zaproponowano typologię w oparciu o materiały z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2 (E. Bokinić 2005). Przyjęto wzorzec stworzony przez Ekspedycję Kujawską Katedry Archeologii UAM (A. Kokowski 1989, s. 94–95; L. Czerniak, A. Kośko 1980). Umożliwia on uściślenie analizy morfologicznej naczyń, sprowadzając etap przyporządkowywania poszczególnych egzemplarzy do określonych typów, do analizy wzajemnych zależności wskaźników metrycznych. Poza tym, użycie schematu wypracowanego dla kultury przeworskiej daje możliwość pełniejszej analizy porównawczej. Ze względu na obecność odmian charakterystycznych wyłącznie dla kultury oksyw-

skiej uzupełniono powyższy schemat o odmiany i warianty dla niej swoiste. Należy tu dodać, że sama obecność analogicznych form ceramicznych w obu kulturach nie tworzy pełnego obrazu zależności interkulturowych. Istotne są tu jeszcze takie elementy jak: wzajemne proporcje pomiędzy poszczególnymi typami i odmianami oraz technologia ceramiki. Niewątpliwie ważna jest również wewnętrzna analiza porównawcza, obejmująca typy, odmiany i warianty przedstawionego schematu typologicznego ceramiki kultury oksywskiej. Dotyczy to przede wszystkim tych elementów mikro- i makromorfologii, które spotyka się w więcej niż jednym typie naczyń. Chodzi tu o takie cechy jak: typ wylewu (tab. 38–39), sposób ukształtowania szyjki, kształt i położenie największej wydętości brzuśca oraz forma jego dolnej części. Dalsze podziały ceramiki oksywskiej z tego obszaru uzależniono właśnie od wspomnianych ostatnio cech.

W wyniku analizy wyżej wymienionych wartości – ich wzajemnych proporcji wydzielono następujące typy naczyń:

- Typ A – garnki: $R1 : H1 < 1$; $R3 : R2 < 1,5$;
- Typ B – dzbany i naczynia dzbanopodobne: $R3 : R2 > 1,5$
- Typ C – wazy właściwe i wazy kubkopodobne: $1 < R1 : H1 < 2$; $H1 > 15$ cm (por. podrozdział opisujący typ C)
- Typ D – kubki: zaopatrzone w ucho o proporcjach wazy lub garnka; $H1 < 15$ cm
- Typ E – misy: $R1 : H1 > 2$
- Typ F – naczynia miniaturowe: posiadają proporcje typów określonych wyżej. Ich wielkość odpowiada mniej niż 1/3 wielkości statystycznego naczynia.

Tabela 38. Cechy wylewów naczyń ceramicznych, uwzględnionych w klasyfikacji naczyń kultury oksywskiej.

1	2
1. Kąt nachylenia wylewu w stosunku do osi naczynia (typ wylewu oznaczony cyfrą rzymską)	1.1. Wylew nachylony do środka (typ I) 1.2. Wylew cylindryczny (typ II) 1.3. Wylew wychylony na zewnątrz (typ III)
2. Kąt nachylenia krawędzi w stosunku do rdzenia wylewu (odmiana wylewu oznaczona literą alfabety)	2.1. Krawędź zaokrąglona (odmiana a, np. Ia) 2.2. Krawędź prostopadła do rdzenia (odmiana b, np. Ib) 2.3. Krawędź ukośna do środka naczynia (odmiana c, np. Ic) 2.4. Krawędź ukośna na zewnątrz naczynia (odmiana d, np. Id)
3. Układ ścianek wylewu w stosunku do jego rdzenia (wariant oznaczony cyfrą arabską)	3.1. Ścianka równoległa do rdzenia (wariant 1, np. Ia ₁) 3.2. Ścianka wypukła, pogrubiona (wariant 2, np. Ia ₂)
4. Wielokrotność facetowania krawędzi (odmiana oznaczona literą e)	4.1. Krawędź dwukrotnie facetowana (wariant e ₁) 4.2. Krawędź trzykrotnie facetowana (wariant e ₂) 4.3. Krawędź czterokrotnie facetowana (wariant e ₃)

Tabela 39. Typy morfologiczne wylewów, uwzględnionych w klasyfikacji naczyń kultury oksywskiej.

	2.1.	2.2.	2.3.	2.4.	4.1.	4.2.	4.3.	4.4.
1.1.	–	–	–	–	Ie ₁	Ie ₂	Ie ₃	Ie ₄
1.1. i 3.1.	Ia ₁	Ib ₁	Ic ₁	Id ₁	–	–	–	–
1.1. i 3.2.	Ia ₂	Ib ₂	Ic ₂	Id ₂	–	–	–	–
1.2.	–	–	–	–	Ile ₁	Ile ₂	Ile ₃	Ile ₄
1.2. i 3.1.	Ila ₁	Ilb ₁	Ilc ₁	Ild ₁	–	–	–	–
1.2. i 3.2.	Ila ₂	Ilb ₂	Ilc ₂	Ild ₂	–	–	–	–
1.3.	–	–	–	–	IIle ₁	IIle ₂	IIle ₃	IIle ₄
1.3. i 3.1.	IIla ₁	IIlb ₁	IIlc ₁	IIld ₁	–	–	–	–
1.3. i 3.2.	IIla ₂	IIlb ₂	IIlc ₂	IIld ₂	–	–	–	–

Na podstawie elementów mikromorfologii dokonano dalszego podziału wewnątrz typów. Ponieważ bardzo często, ze względu na fragmentaryczność zachowania naczyń (dotyczy to również naczyń pochodzących z cmentarzysk), nie można było ustalić rzeczywistej liczby uch, a nawet faktu ich występowania, za podstawę wyróżnienia podtypów i odmian przyjęto formę naczynia i typ wylewu.

Chociaż w typologii naczyń nie stworzono odrębnych odmian dla naczyń jedno- i bezuchych lub posiadających większą liczbę uch, to w trakcie analizy naczyń z cmentarzyska w Podwiesku okazało się, że obecność lub brak ucha jest skorelowana z pewnymi cechami technologicznymi. Dlatego też obok typów głównych wprowadzono dodatkowe oznaczenia mające informować o istnieniu lub braku ucha, np.:

- A: garnki bezuche,
- A/u : garnki z jednym uchem,
- A/2u: garnki dwuuche (analogicznie w innych typach).

Zbiór ceramiki z Podwieska, pomimo nietypowo dużej dla cmentarzysk kultury oksywskiej liczebności naczyń nie jest dla całej kultury reprezentatywny. Istnieje w niej bowiem silne zróżnicowanie cech indywidualnych, dotyczące poszczególnych cmentarzysk. Jest to obraz całkowicie inny od bardzo ujednoczonej ceramiki kultury przeworskiej.

3.4.1.1. Analiza typologiczno-chronologiczna i kulturowa naczyń ceramicznych

3.4.1.1.1. Typ A – garnki (Zestawienia 36–37)

Garnki to naczynia, których wysokość jest większa niż średnica wylewu, a stosunek średnicy największej

wydętości brzuśca do średnicy szyjki lub przewężenia pod wylewem jest mniejszy niż 1,5. Podtypy i odmiany wyróżniono na podstawie położenia największej wydętości brzuśca i stopnia jego wyodrębnienia oraz sposobu ukształtowania wylewu i dolnej partii brzuśca.

3.4.1.1.1.1. Podtyp A1

Należą do niego garnki o bardzo wysoko (powyżej 3/4 wysokości naczynia) umiejscowionej największej wydętości brzuśca. Typ ten wystąpił tylko w Podwiesku, stan. 2.

Odmiana A1a to garnki wąskootworowe o cylindrycznym lub zbliżonym do cylindrycznego wylewie, a A1b – szerokootworowe o wylewie wychylonym na zewnątrz.

Do odmiany A1a zaliczono naczynia bezuche (131/2, 399/1, 434/1) i jednouche (215/2, 406/2, 408/1) o średnicach wylewów od 10 do 17 cm i wysokość od 18 do 28 cm. Do odmiany A1b należą naczynia bezuche (280/3, 307/6?) oraz jednouche (202/1). Dwa z nich to naczynia średniej wielkości (średnice 15–17 cm; wysokość 18–19 cm), trzecie jest wyraźnie większe (wysokość 28 cm; średnica 22 cm). W naczyniu z grobu 202 ucho umieszczone jest znacznie poniżej wylewu. Lekko facetowane wylewy mają trzy garnki tego typu (307, 408 i 434).

Garnki podtypu A1 datowane są w Podwiesku od horyzontu A_{1b}-A_{2a} po A₂/A₃ (tab. 40). Są to formy rzadko spotykane. Poza Podwieskiem nie są mi znane z żadnego innego stanowiska kultury oksywskiej. Brak ich także na dużych cmentarzyskach kultury przeworskiej. Naczynia podobne do odmiany A1b spotyka się w kulturze zarubinieckiej (Ju. V. Kucharenko 1961, tabl. 21:15, 42:11; K. V. Kasparova 1992, ryc. 7:17) i jastorfskiej (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 24:97). For-

Tabela 40. Współwystępowanie naczyń typu A1 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
A1a	131*/2	nf	ch/b	F2b	K-Ic
	434/1	f	ch/b	2N	2K-Ic
A1a/u	406/2	nf	sz/b	B1b	H
	408/1	f	ng/b		ŚL
A1b	307/6?	f	łś/cz	D1b, A2a, E1a, A2a, f3N	K-IV
A1b/u	202/1	nf			St-IIb

* w tabelach 40–58 groby bez oznaczeń literowych pochodzą z Podwieska, stan. 2.

my identyczne (włączając w to wspomniane niskie umieszczenie ucha) jak garnki odmiany A1a pochodzą z Bornholmu i Jutlandii (C. J. Becker 1990, ryc. 32:45; 38:272; typ 5 wg C. J. Beckera 1990, ryc. 25; S. Hvass 1985, tabl. 119e).

3.4.1.1.1.2. Podtyp A2

Należą do niego garnki o największej wydętości brzuśca wyraźnie zaznaczonej i położonej powyżej 2/3 wysokości naczynia, szerokootworowe, z dnem o stosunkowo małej średnicy.

Do odmiany A2a zaliczono 52 naczynia o wylewie wychylonym na zewnątrz; wśród nich 40 bezuchych (Podwiesk 39/1, 43/1, 66/1, 75/1?, 86/1, 89/1, 107/1, 118/1, 121/1, 130/1?, 136/2, 147/2, 157/1, 166/1, 173/1, 175/1, 197W/3, 222/1, 224/2?, 230/2, 253/2, 257/1, 264/1, 277/1, 307/4, 307/5, 320/1, 343/2, 350/2?, 354/3, 376/1, 392/3, 393/3, 397/1, 409/3, 429/1?, 430/1?, 445/2, 455/1, 458/1), dziewięć jednouchych (Podwiesk 53/1, 92/1, 145/1?, 197N/2, 249/1?, 353/1?, 364/1, 403/2, 426/1; Rządź 617/1) oraz trzy dwuuche (Podwiesk 120/1, 260/1? i 388/1). Średnice wylewów wahają się w granicach od 14 do 28 cm (najczęstsze są wylewy o średnicy 17–21 cm), wysokość od 20 do 25 cm, a formy najwyższe (do 35 cm) i najniższe (poniżej 20 cm) spotyka się sporadycznie. Facetowane wylewy posiada około 50% garnków, w tym prawie wszystkie z uchami, poza garnkami z grobów 145 i 197. Powierzchnie naczyń bezuchych są od lekko chropowaconych (25 egzemplarzy), poprzez niestarannie gładzone (7 egz.), gładkie i matowe (7 egzemplarzy), aż po lśniące (1 egzemplarz). Garnki jedno- lub dwuuche mają powierzchnie staranniej wykończone, gdyż nie ma wśród nich naczyń chropowaconych, jedynie cztery są niestarannie gładzone, a reszta ma powierzchnie

gładkie i matowe (5 egzemplarzy) bądź lśniące (2 egzemplarze). Jedno z naczyń (136/2), pomiędzy wylewem a brzuścem, zdobione jest delikatną listwą plastyczną. Naczynia odmiany A2a występują w Podwiesku w ciągu całego MOP, a w Rządzu jedyne naczynie przyporządkowane do tej odmiany datuje długa zapinka odmiany C-I (tab. 41). Na pozostałym obszarze kultury oksywskiej dalsze okazy wystąpiły w Bystrzcu razem z zapinkami typu C, K, J oraz Nauheim (W. Heym 1961, rys. 5:21, 7:30, 8:26, 9:40).

Do odmiany A2b zaliczono 11 bezuchych naczyń o cylindrycznym lub nieznacznie wychylonym wylewie (Podwiesk 70/1?, 88/1?, 157/4?, 199/1, 246/1, 300C/2–5?, 330/1, 417/3). Średnice wylewów wynoszą od 16 do 24 cm, wysokość na ogół od 20 do 23 cm (poza jednym o wys. 32 cm). Powierzchnie zewnętrzne są prawie wyłącznie (poza naczyniami 168/2, 246/1 i 300C/4 o powierzchniach gładkich, matowych) chropowacone lub niestarannie gładzone. Tylko dwa naczynia tej odmiany w Podwiesku są pewnie datowane. Jest to egzemplarz z grobu 417, który współwystąpił z zapinką wariantu K-Ic, co datuje go na fazę A₂ oraz okaz z grobu 246, datowany fibulą A-II na horyzont A_{1b}–A_{2a}.

Do odmiany A2c należą dwa wysmukłe, wąskodenne naczynia: jednoucha (105/1) i dwuucha (161/1) o facetowanych wylewach i gładkich powierzchniach. Średnice wylewów wynoszą 15 i 16 cm, wysokości 26 cm. Obydwa garnki można datować jedynie ogólnie na MOP.

Garnki tego podtypu występują w wielu kulturach „niecelytyckiego latenu” w różnym nasileniu. Na obszarze kultury przeworskiej są raczej rzadko spotykane w stosunku do innych, dominujących rodzajów. Naczynia tego podtypu występują tam z zapinkami odmiany B-I, A-II oraz typu D, M i N (J. Marciniak 1957, tabl. XVII:4, XXI:11, XXIX:12, XLVI:3, 6?, LXIV:5?, LXVII:5?). W kulturze zarubinieckiej formy niemalże identyczne są bardzo liczne (Ju. V. Kucharenko 1961, tabl. 21:8, 22:18, 29:43; L. D. Pobol' 1983, rys. 18:3, 20:11, 22:10, 30:6; G. G. Abezgaus i inni 1992, rys. 2), co podkreślano przy dokumentowaniu silnych, genetycznych związków z kulturą pomorsko-kloszową (S. P. Pačkova 1992, s. 285; K. Kasparova 1992). Naczynia typu A2a występują w zespołach o wczesnej metryce (G. G. Abezgaus i inni 1992, ryc. 6, s. 49 i n.).

Tabela 41. Współwystępowanie naczyń podtypu A2 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczyń	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
A2a	136/2	nf	ch/jb	D1e	B-Ib
	458/1	nf	m/jb	B1b, fN	B-II?
	277/1	nf	m/cb		B-IIb
	175/1	nf	sz/jb		St-I
	222/1	nf	ng/jb		St-IIc, St-II
	230/2	f	ch/jb	D, A3c?/u	C-I
	445/2	nf	sz/cb	A3c/u	C-I
	Rz617/1	nf?	m?/jb?		C-I
	376/1	nf	ch/cb		H
	320/1	f	ch/jb	A	H, A-IIb
	393/3	nf	ch/jb	B1a/u, D1a?, fN	C-I, K-I
	343/2	nf	ch/jb	F2a	G, fŚL, A-IIc
	86/1	nf	m/cb	F3b	G, K-III, K?
	354/3	nf	ch/jb	A3b/u, E1c, f2N	K-Ia, K-IIIa
	166/1	nf	ch/cb		K-Ic
	350/2	f	ch/cb	B1b/u, fE?, fN	K-Ic
	409/3	f	m/jb	E1b/u, B3a	K-IV
	307/4	f	m/jb	A1b, D1b, E1a, f3N	K-IV
	307/5	nf	ch/jb	A1b, D1b, E1a, f3N	K-IV
	75/1?	f	ch/cb		M
121/1	f	ch/jb	A4a?	N, B-IIb, K-IIIb	
66/1	f	m/jb	D1a; fN	K.17, M, O, L	
A2a/u	403/2	nf	m/cb	A3c	C-I
	145/1?	nf	m/jb	B1b?/u, A4a, A3b	C-I
	53/1	f	m/cb	f2N	C-I?, C??
	426/1	nf	m/cb		K-Ic, A-IIb
A2a/2u	260/1?	?	m/cb	fN	C-II
	388/1	f	ng/jb		2H
A2b	246/1	nf	m/b		A-IIa?
	417/3	nf	ch/b	E1b/u, B5a, fN	K-Ic

Analogiczne formy występują w kulturze jastorfskiej np. w Hornbeck oraz Schwissel (A. Rangs-Borchling 1963, tabl. 52:504; R.-H. Behrends 1968, tabl. 190:1630), znane są też z Nørre Sandegård (C. J. Becker 1990, ryc. 31:28; 47:532) i Gräfenhainichen (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 25:101).

3.4.1.1.3. Podtyp A3

Należą do niego wysokie garnki o silnie wydętych brzuścach.

Odmiana A3a to duże naczynia o wyodrębnionych szyjkach. Wyróżniono formy bezuche (Podwiesk 30/1, 79/1, 126/3), jednoucha (Podwiesk 221/1?) i wieloucha (Rządź Fl 29). Wylewy są facetowane, powierzchnie gładkie, lśniące (Podwiesk 30/1) lub matowe. Naczynia pochodzą z grobów z faz A₁ i A₂ (tab. 42).

Odmiana A3b to wąskodenne naczynia o największej wydętości brzuśca powyżej 2/3 wysokości; mogą być bezuche (Podwiesk 6/2?, 14/2, 31/3, 145/4, 155/1, 158/2, 168/1?, 177/1, 301/2, 352/1, 356/1?, 383/2, 443/2?) lub jednoucha (Podwiesk 18/1-2?, 148/2, 191/1, 237/2, 327/2?, 354/1, 436/1). Średnice wylewów od 15 do 21 cm, wysokość dochodzi do 32 cm. Wylewy są facetowane u 11 egzemplarzy, powierzchnie gładkie w 10 przypadkach (w tym w siedmiu garnkach z uchami). Pochodzą z grobów datowanych od horyzontu A_{1b}-A_{2a} po fazę A₃ (tab. 42).

Odmianę A3c tworzą naczynia szerokodenne, o największej wydętości brzuśca około połowy wysokości naczynia. Wydzielono okazy bezuche (Podwiesk 303/2?, 348/1, 361/1, 403/1, 414/1; Chełmno 1 egz. lż/XVII:4 – Graudenz 2627) oraz jednoucha (Podwiesk 230/3?, 327/1, 391/3, 445/1; Chełmno 1/1). Średnice wylewów wynoszą od 15 do 22 cm, wysokość od 24 do 30 cm. W pięciu egzemplarzach wylewy są facetowane, powierzchnie, poza jednym chropowatym naczyniem (414/1) są gładkie. Chronologia obejmuje fazy od A_{1b}-A_{2a} po A₂/A₃.

Odmiana A3d to naczynia o cylindrycznych wylewach (203/1, 220/3?,

Tabela 42. Współwystępowanie naczyń podtypu A3 z zapinkami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczyń	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczyń w grobie	fibule
A3a	126/1	f	m/b	E1d, D1e	A-Ib
	30/1	f	łś/cz	f3N	A-IIb-1
	79/1	?	m/cz	E1b/u	2K?
A3a/u	221/1?	f	m/b		St-II, St-IIc
A3b	383/2	nf	ch/cb	B1b	B-Ic
	155/1	f	ch/b		2A-IIa
	145/4	f	ng/jb	A2a/u?, B1b/u, A4a	C-I
	352/1	f	łś/cz	E1c/u	C-I
	158/2	nf	ch/jb	D	St-Ib
	31/3	f	łś/cz	2 x A4a, E1b	K-IV
A3b/u	18/1	nf	m/b	A3b/2u, fN	St-II
	18/2	f	ng/b	A3b/u, fN	St-II
	148/2	f	m/b	B3a	C-I
	354/1	f	łś/b	E1c, A2a, A2N	K-Ia, K-IIIa
	436/1	nf	łś/b	fN	1PL
	191/1	f	m/b	D1b	M
A3c	403/1	f	m/b	A2a/u	C-I
	445/1	nf	łś/cz	A2a	C-I
	414/1	nf	ch/b		Br-I, K?
	303/2	f	m/b	C2c/u	Nh
A3c/u	445/1	nf	łś/cz	A2a	C-I
	391/3	f	m/jb	D3, D	2H
	Ch1/1	f	łś/cz		E??
A3d	220/3?	nf	m/jb	D1b A7d, B1b/ u, f2N	AlIa?
	422/1	nf	ch/jb		K-Ia

265/1, 422/1) o średnicach od 16 do 24 cm i wysokości od 22 do 32 cm, powierzchnie są chropowate (265, 422) bądź gładkie.

Blżej nieokreślone odmiany podtypu A3 wystąpiły zapewne jeszcze w trzech dalszych grobach z ziemi chełmińskiej (Chełmno 37, Papowo Toruńskie 1 egz./XXIX:łś18?, Rząd 463?). Jednouchę naczynie z Chełmna wystąpiło z zapinką wariantu K-Ic, zaś

dwuuche z Rządu tylko z dwustożkowatym, glinianym prześlikiem.

Na innych cmentarzyskach kultury oksywskiej naczynia podtypu A3 występują nie tylko z fibulami typowymi dla faz A₁ i A₂, ale i w zespołach późniejszych, z fazy A₃ (M. Pietrzak 1987, tabl. LXXIII:110a). Obecność prześlিকা typu Ia w Rzędzie może również świadczyć o pochodzeniu pochówku z garnkiem A3 z fazy A₃. Naczynia tego podtypu spotyka się dość często w kulturze jastorfskiej (G. i S. Gustavs 1976, rys. 3:1, 5:9, 16:59, 21:84, 23:92), a w kulturze zarubienieckiej stanowią razem z odmianą A2a jedną z podstawowych form (G. G. Abezgauz i inni 1992, rys. 2; Ju. V. Kucharenko 1961, tabl. 9:9, 13:26, 14:1, 15:1, 16:19, 23, 17:8; L. D. Poboł 1983, rys. 18). Brak tam jednak, poza bardzo nielicznymi okazami, naczyń z wydzieloną szyjką odmiany A3a, które są częste na obszarach kultury przeworskiej (por. np. J. Marciniak 1957, tabl. XXVIII:1,3, XXIX:1, XXXII:9, XL:8; T. Dąbrowska 1988, tabl. I:1; A. Kokowski 1989, ryc. 34:3), podobnie jak garnki odmiany A3b.

3.4.1.1.4. Podtyp A4

Do tego podtypu zaliczono naczynia charakteryzujące się łagodnie zaokrąglonym brzuścem, którego największa wydętość położona jest około 2/3 wysokości naczynia, o wylewie wychylonym na zewnątrz (odmiana A4a) albo cylindrycznym (odmiana A4b). Są to formy bezuche lub z jednym albo z dwoma uchami, z dnem o stosunkowo szerokim, co przy mniejszej niż w typie A2 średnicy wylewu daje wrażenie przysadzistości.

Bezuche naczynia odmiany A4a na ziemi chełmińskiej wystąpiły w 37 grobach (Podwiesk 6/1?, 31/4?, 33/1, 40/1, 49/3, 68/1, 71/2, 114/1, 121/1, 138/1, 144/1, 145/3, 146/2, 159//1, 198/1?, 208/1, 243/1, 258/1, 266/1?, 292/1, 294/2, 308/4, 324/1?, 325W/1, 346N/2?, 346S/1?, 367/2, 379/2, 384/1?, 389/2, 396/1, 404/1, 415/3, 418/1, 420/2/2?, 427/3?, Nowe Dobra 11/1905?), jednouchę w dziewięciu (Podwiesk 19/2, 80/1?, 150/2?, 170/1, 290/1, 298/1?, 351/1, 435/1, 451/1?), a dwuuche w dwóch (Podwiesk 45/1; Chełmno 36/1).

Tabela 43. Współwystępowanie naczyń podtypu A4 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczyń	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
A4a	325W/1	f	sz/cb	B, fN	A-Ic
	146/2	nf	ch/cb	B2a/u	B-Id
	294/2	nf	ng/jb	B1b/u	B-Id
	258/1	nf	ng/jb		2 St-Ia
	324/1?	nf	ch/cb	f2N	St-Ib
	159/1	f	ng/jb		H, St-II, C-II
	404/1	f/nf	m/jb		C-I, St-Ic
	145/3	nf	sz/jb	A2a?/u, B1b?/u, A3b	C-I
	198/1?	nf	ch/cb	fN	2H
	ND11/1905	nf	m/cz		D
	367/2	nf	ch/jb	D1b, B5b	E
	68/1	f	ch/cb	f2N	E, G
	138/1	f	łś/cz	fN	F
	71/2	nf	sz/jb	A7d, f2N	G, K-IIIa
	40/1	f	m/cb	fN	G?
	308/4	nf	sz/cb	B3b, f2d, fN	K-Ia
	114/1	f	ch/cb		K-Ib
	415/3	nf/f	ch/cb	C5a, E1c/u, f3N	K-Ib
	31/2	nf	ch/cb	A3b, E1b/u, A4a?	K-IV
	31/4	nf	ch/cb	A3b, E1b/u, A4a?	K-IV
49/3	nf	ch/cb	D1d?, D4, f2N	3A.18, M	
33/1	nf	ch/cb	f3c, f2N	N, M, A-IIb, St-I	
121/1?	nf	m/jb	A2a	N, B-IIb, K-IIIb	
A4a/u	451/1?	f	ng/jb	fN	A-IIa
	80/1?	nf	m/b		2H, K-Ia
A4a/2u	Ch36/1	f?	czarno- -czerwona		J?
A4b/u	10/2	nf	ng/b	C4, B?, f5N	N

Średnice wylewów wahają się w granicach od 14 do 29 cm, lecz zdecydowana większość nie przekracza 18–23 cm. Wysokość również jest zróżnicowana: od 16 do 32 cm. Powierzchnie 32 garnków są chropowate lub niestarannie gładzone, ale wszystkie naczynia jednoucha mają powierzchnie gładkie. Okazy z wylewami facetowanymi to około 40% zbioru (19 egzemplarzy), przy czym spośród jedenastu naczyń jedno- i dwuuchych tylko trzy nie mają facetowanych krawędzi. Występują we wszystkich fazach MOP (tab. 43).

Do odmiany A4b zaliczono dwa naczynia z Podwieska: jednoucha (10/2) i dwuucha (1/2) z grobów fazy A₃ i być może A₂.

Garnki podtypu A4 znane są ponadto z Bystrzca, gdzie wystąpiły z zapinkami typu K (W. Heym 1961, rys. 5:16, 9:37).

W kulturze przeworskiej naczynia podtypu A4 spotyka się nieco częściej niż naczynia podtypu A2 (J. Marciniak 1957, tabl. XI:1, XXII:4), ale w stosunku do innych form nie są zbyt liczne; występują z zapinkami odmiany A-II, typów D, H oraz M na cmentarzysku w Warszawie-Wilanowie (J. Marciniak 1957, tabl. LXVI:1, LXXX:3, LII:2, XXIX:5), gdzie są znacznie liczniejsze niż na innych obszarach kultury przeworskiej. Przysadziste, szerokodenne naczynia są najpopularniejsze w kręgu północnym, na Bornholmie (C. J. Becker 1990) i na Jutlandii (S. Hvass 1985).

3.4.1.1.1.5. Podtyp A5

Do tego podtypu zaliczono tylko dwa naczynia z ostro załamanym brzuścem, którego największa wydętość położona jest powyżej 2/3 wysokości oraz niepogrubionymi wylewami (Podwiesk 99/1, 125/2?). W Podwiesku datowane są zapinki wariantów B-Ia i K-Ic.

Bardzo zbliżone naczynia pochodzą z Nørre Sandegård i z zarubinieckiego cmentarzyska w Remel'u (C. J. Becker 1990, rys. 35:111, 36:145,161; Ju. V. Kucharenko 1961, tabl. 37:9).

3.4.1.1.1.6. Podtyp A6

Tworzą go przysadziste, baniaste garnki o największej wydętości brzuśca mniej więcej w połowie wysokości naczynia.

Do odmiany A6a należą naczynia o wylewie wychylonym na zewnątrz: bezuche (Podwiesk 72/2, 134/1, 235/1?, 237/1, 239/1?, 245/1, 263/2, 275/1, 284/1, 323/1?, 412/2?, 452/2), jednouchy (101/1, 142/1, 197W/2; Chełmno 47/1) oraz dwuuche (141/2). Zaledwie sześć spośród nich posiada wylewy facetowane. Powierzchnie są na ogół gładkie (11 okazów) bądź niestarannie gładzone (2 okazy), średnice wylewów wahają się od 13 do 24 cm, wysokości od 16 do 28 cm (z przewagą naczyń o wys. 16–22 cm). W Podwiesku datują je zapinki ze stadiów A_{1a} oraz A_{1b}–A_{2a}. Naczynie z grobu 141 ma ucha umocowane znacznie poniżej krawędzi. Bardzo zbliżone naczynia znaleziono razem z fibulami typu C i K.17 w Chełmnie i w Bystrzcu (W. Łęga 1938, IV:1; W. Heym 1961, rys. 9:29), a ostatni pochodzi z Nowej Wsi Królewskiej z bliżej nie datowanego grobu (W. Heym 1961, rys. 9:29). Form tych brak na ogół na cmentarzyskach przeworskich, ale identyczne, esowate naczynia są dość często spotykane w kulturze zarubinieckiej (Ju. V. Kucharenko 1961, tabl. 13:10, 18:11, 28:20; S. P. Pačkova 1992, ryc. 5:10; K. V. Kasparova 1992, rys. 2:8), występują też w Jutlandii (J. Martens 1994,

Tabela 44. Współwystępowanie naczyń podtypu A6 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
A6a	72/2	f	ł/cz	D1b	A-Ic
	452/2	nf	m/b	B2b/u	A-Ic
	134/1	nf	ng/b	FN	A-IIa
	412/2?	nf	ch/b	B3a, fN	C-I, kol
A6a/u	142/1	f	m/b	fN	C-I
	Ch47/1	nf	m/sz	D1b	C-II
A6a/2u	141/2	nf	m/b	B2a/u	A-IIb
A6b/u	42/3	nf	ng/b	B1b, E1a, fN	H, K-Ic

ryc. 2:c, ryc. 5; S. Hvass 1985, Pl.136:c). Odnaleźć je również można w kulturze pomorsko-kloszowej (K. Jażdżewski 1948, tabl. IX:6; B. Zawadzka 1964, tabl. III:10, 11, 19; tabl. V:3, 5; tabl. XV:5,13; P. Sobczyk 1995, ryc. 7, 9b). Identyczne formy w Börnicke (E. Reinbacher 1963, tabl. 1, 33:335, 34:347, 39:373, 45:320, 48:404) występują w horyzoncie zapinek typów A-I i A-II, poprzedzającym horyzont fibul kulkowych i stopniowatych.

Do odmiany A6b zaliczono jednouchy naczynia o słabo wydzielonych, prawie cylindrycznych wylewach (Podwiesk 219/1, 238/2, 279/1 i 296/1). Jedno (Podwiesk 42/3) posiada ucho poziome. Średnice wylewów wynoszą od 13 do 16 cm, a wysokość sięga od 16 do 18 cm. Tylko naczynie z grobu 42 można pewnie datować (stadium A_{2a}), w pozostałych przypadkach brak ścisłych chronologicznych wyznaczników (tab. 44).

3.4.1.1.7. Podtyp A7

Zaliczono do niego wysmukłe, „workowate” naczynia o słabo profilowanym brzuścu. Do odmiany A7a należą naczynia bezuche (Podwiesk 8/2, 39/2?, 152N/1, 256/1, 276/1?) i jednouchy (Podwiesk 269E/1) o średnicach wylewów od 14 do 22 cm i wysokości od 20 do 33 cm. Żadne z naczyń nie jest facetowane. Datowane są na horyzont A_{1b}–A_{2a}.

Do odmiany A7b należy tylko jedno naczynie (Podwiesk 25/2) o prostym, niepogrubionym wylewie, datowane na horyzont A_{1b}–A_{2a}.

Odmianę A7c reprezentują naczynia o nieznacznie wychylonym lub cylindrycznym, niefacetowanym wylewie i „workowatym” brzuścu, o średnicy 17–22 cm oraz wysokości 21–26 cm. Wyodróżniono formy bezuche (Podwiesk 112/2, 119/4?) i jednouchy (Podwiesk 119/2?). Groby pochodzą z fazy A₁.

Odmiana A7d to garnki o nieznacznie wychylonym lub cylindrycznym wylewie, szerokootworowe, szerokodenne i przysadziste. Są wśród nich naczynia bezuche (Podwiesk 71/1, 123/1, 195/2, 220/2, 233/1, 282/1?, 288/1, 300C/1, 304/1, 349/1?, 357/1? i 413/1) i sporadycznie jednouchy (Podwiesk 27/1). Średnice wylewów wahają się od 19 do 23 cm, dwa naczynia mają średnice 17 i 26 cm. Wysokość (poza dwoma naczyniami o wysokości 28 i 30 cm) mieści się w granicach od 20 do 24 cm. Cztery naczynia mają facetowane wylewy (Podwiesk 71/1, 123/1, 357/1, 27/1), a gładkie powierzchnie jedynie trzy (Podwiesk 304/1, 357/1 i 27/1). W Podwiesku występują w ciągu prawie całego MOP (od stadium A_{1b}), lecz najczęściej w zespołach z fazy A₂ (tab. 45). Naczynia tej odmiany są rzadko spotykane w omawianym okresie (W. Heym 1961, rys. 11:26). Również rzadko występują na terenie kultury przeworskiej, gdzie są znane także z grobów z fazy A₃ (J. Marciniak 1957, tabl. XXII:6, XXIX:10, XXXIX:1). Sporadycznie spotyka się je w Europie północnej (S. Hvass 1985,

Tabela 45. Współwystępowanie naczyń podtypu A7 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczyń	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
A7a	256/1	nf	m/b		St-Ic, B-IIb
	152N/1	nf	ch/b	fN	C-II
	8/2	nf	ch/b	B3a, fN	A-IIa, G
A7b	25/2	nf	ch/b	D1b	A-IIb
A7c	112/2	nf	ch/b	B2a/u	A-Ib
	119/4?	nf	ch/b	D1b, A7c/u	A-Ie, C-II
A7c/u	119/2?	nf	ch/b	D1b, A7c	A-Ie, C-II
A7d	288/1	nf	ch/b		B-II?
	195/2	nf	ch/b	B2b, fE	C-I
	220/2	nf	ch/jb	A3d; D1b B1b/u; fN	A-IIa?
	349/1	nf	ch/b	f4N	E, K-IIb, K-Ic
	304/1	nf	m/b		2G
	413/1	nf	ch/b	fN	G, K-Ib
	71/1	f	ch/b	A4a, fN	K-IIIa?, G
	300C/1	nf	ch/jb	3A2b, D1a, B1b	L-II, M

ryc. 114; C. J. Becker 1990, ryc. 26, typ 4) czy w Mołdawii (M. Babeş 1993, tabl. 33:378a). Natomiast formą i chropowaceniem powierzchni odpowiadają niektórym naczyniom kultury pomorsko-kloszowej (J. Arct, A. Matoga 1995, ryc. 8e, 12c; P. Sobczyk 1995, ryc. 5b; I. Skrzypek 1995, ryc. 3f; T. Dąbrowska 1977, tabl. I:16, IV:29; W. Mazurek 1995, ryc. 6; M. Andrzejowska 1992, ryc. 9g; T. Węgrzynowicz 1988, ryc. 1:2 – wariant d).

3.4.1.1.8. Podtyp A8

Do tego podtypu należą formy o wyraźnie podciętej dolnej części brzuśca. Odmiana A8a ma największą wydętość brzuśca położoną powyżej połowy lub w połowie wysokości naczynia, a odmiana A8b – poniżej połowy. Do odmiany A8a należą naczynia bezuche (Podwiesk 4/1?, 20/1?, 29/1?, 106/1?, 124/1, 286/2, 302/1, 341/1, 342/1, 387/2 i 425/1; Chełmno 113/2?) oraz jednouchy (Podwiesk 111/1). Średnice wylewów wahają się od

18 do 27 cm, a wysokości od 24 do 31 cm. Wszystkie wylewy, poza dwoma (Podwiesk 20/1; Chełmno 113/2) są facetowane. Garnek z Chełmna jest zdobiony (Kartoteka..., MfV 407b). Do drugiej z odmian zaliczono tylko trzy jednouchy naczynia, z których dwa mają facetowane wylewy (Podwiesk 74/1, 265/2; Chełmno 120/1). Sześć naczyń z tego podtypu ma powierzchnie chropowate, dwa niestarannie gładzone, pozostałe są gładkie. Dno garnka z Chełmna pokrywa nieregularny ornament (120/1-1a).

Naczynia omawianego podtypu spotyka się z fibulami właściwymi dla prawie wszystkich faz MOP, poza stadium inicjalnym, tj. A_{1a} (tab. 46).

Poza ziemią chełmińską naczynia odmiany A8a odnotowano w Bystrzcu (W. Heym 1961, ryc. 10:23) oraz w Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXIII:40b).

Silne podcięcie dolnej partii w podtypie A8 jest przede wszystkim cechą naczyń kultury oksywskiej; w kulturze przeworskiej dotyczy innych typów ceramiki i tylko sporadycznie spotyka się je wśród form garnkowatych (np. J. Marciniak 1957, tabl. XLV:5).

Tabela 46. Współwystępowanie naczyń podtypu A8 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczyń	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
A8a	286/2	?	ng/b	D1b	2 St-IIb
	106/1?	f	ch/b	B2b	H, C-II
	Ch113/2	nf	m/sz		J
	124/1	f	ch/b		K-Ib
	342/1	f	łs/cz	E2, fN	K-IIa
	387/2	nf	ch/b	B3a	K-IIIb
	302/1	f	ch/b	fN	L-II
	20/1?	nf	m/b	fN	M
A8a/u	111/1	f	m/cz		F
A8b/u	265/2	f	ng/b	A3d	2Br
	Ch120/1	f	m/cb		E

3.4.1.1.2. Typ B – dzbany i naczynia dzbanopodobne (Zestawienie 37)

Do tego typu zaliczono naczynia o proporcjach dzbana, w których stosunek średnicy największej wydętości brzuśca do średnicy szyjki lub przewężenia pod wylewem jest większy od 1,5. W sytuacji gdy naczynie posiada ucho określone jest jako dzban, gdy nie ma ucha, albo nie wiadomo czy go miało – jako naczynie dzbanopodobne. Do typu B zaliczono także nieliczne naczynia o proporcjach dzbanów, ale z większą ilością uch.

3.4.1.1.2.1. Podtyp B1

Są to formy wąskootworowe i wąskodenne o największej wydętości brzuśca powyżej 2/3 wysokości naczynia.

Do odmiany B1a zaliczono naczynia z prawie zawsze silnie facetowanymi, wychylonymi na zewnątrz wylewami i wyraźnie wyodrębnioną szyjką; są to formy bezuche (Podwiesk 1/1, 32/1, 76/1, 197W/1?; Bieńkówka 1/1; Czarnowo/XX:15; Marusza/XXII:1; Rządź G4?-K) i jednoucha (Podwiesk 125/1, 223E/1, 273/1, 325E/1, 393/1) oraz dwa naczynia z kilkoma pseudouszkami i uszkami na brzuścu (Podwiesk 417/1; Rządź 679/1). Średnice wylewów wynoszą od 9 do 19 cm, wysokości od 16 do 36 cm. Powierzchnie są gładkie, najczęściej lśniaco-czarne. Datowane są długimi zapinkami z faz A₁ i A₂. Jedynie dwa naczynia mają niefacetowane wylewy: ze zniszczonego grobu w Chełmnie (tabl. XVII:1; Kartoteka...) i z grobu z Rządza (G4). Dwa egzemplarze tej odmiany są zdobione (Podwiesk 1/1; Rządź G4): pierwsze pasmowym ornamentem dookolnych trójkątów (o podwojonych bokach), wpisanych pomiędzy dwie linie ryte, drugie analogicznym, lecz zdwojonym pasmem. Występują z długimi zapinkami w grobach we wszystkich fazach MOP (tab. 47). Jako wariant tej odmiany (B1a-1) wyróżniono naczynie z Szynycha (12B/108:1), które charakteryzowało się situlowato ukształtowaną częścią przydenną brzuśca, długą pseudoszyjką i wylewem kilkakrotnie facetowanym na wzór przeworski. Na ziemi chełmińskiej żadne naczynie typu B nie miało podciętej części przydennej, a z kolei tak ukształtowane naczynia z Warszkowa czy Pruszczu Gdańskiego, stan. 10 (R. Wołągiewicz 1965, tabl. VI; XXI:2; XXXIV:1; M. Pietrzak 1997, tabl. XXVI:93,1; XXIX:100,1b; XXXVIII:121,1; XLIII:128,1; LXIV:182,1; XCVIII:280,1; CII:302,1?; CXXX:434,1; CXXXV:446,1; CXL:474,1, 3;) mają odmienne ukształtowane górne partie. Jest to więc

forma unikatowa nie tylko na ziemi chełmińskiej, ale również w skali kultury oksywskiej.

Do odmiany B1b należą naczynia z na ogół facetowanym (poza naczyniem z grobu 101 w Rządzu, które miało silnie pogrubiony, poziomo ścięty wylew – Kartoteka...), wychylonym na zewnątrz wylewem, bez wyodrębnionej szyjki; mogą być bezuche (Podwiesk 36/1, 42/1, 103/1, 147/1, 151/1?, 383/1, 419/1, 457/1, 458/2; Rządź 101-K, 510/1) i jednoucha (Podwiesk 116/1, 145/2?, 220/4, 285/2?, 294/1?, 297/1?, 350/1, 401/1, 406/1; Chełmno 1 egz. lż/XVIII:9; Rządź Fl 37). Średnice wylewów wahają się od 9 do 19 cm, a wysokości od 21 do 35 cm. Powierzchnie wszystkich naczyń są gładkie, a w dziewięciu przypadkach lśniące. Na ziemi chełmińskiej występują w fazach A₁ i A₂.

Odmianę B1c reprezentują dwa naczynia o cylindrycznym wylewie (Podwiesk 41/1, 129/1), z których jedno datowane jest fibulą typu D.

Z pozostałych obszarów kultury oksywskiej naczynia podtypu B1 znane są z Rumi, Bystrzca, Nowej Wsi Królewskiej, Rogowa, gm. Białogard i Warszkowa (M. Pietrzak 1987, tabl. LXXI:85a; W. Heym 1961, ryc. 8:16, 11:23, 2:1), z tym, że dzbany z wydzieloną szyjką typu B1a znane są z Bystrzca (W. Heym 1961, ryc. 8:16, 11:23), Warszkowa (R. Wołągiewicz 1965) i Rogowa, pow. białogardzki (H. Machajewski 1999, ryc. 2:2, 6). Wystąpiły one z zapinkami typu C oraz z M i N. Formy te, zwłaszcza odmiany B1a, odpowiadają naczyniom odwrotnie gruszkowatym, szczególnie częstym w kulturze przeworskiej, w której wyraźnie przeważają nad naczyniami odmiany B1b bez wyodrębnionej szyjki (np. w stosunku 8:1 w Warszawie-Wilanowie, 3:1 w Dobrzankowie). W Podwiesku stosunek naczyń obu odmian jest odwrotny i wynosi 1:3, 5. Występujące w kulturze zarubinieckiej nieliczne egzemplarze podobne do B1a (np. Ju. V. Kucharenko 1961, tabl. 28:17, 26, 38:18, 21, 41:10) wskazują na wpływy przeworskie. Naczynia zbliżone do odmiany B1b występują też w kulturze jastorfskiej, zwłaszcza na północy, razem z zapinkami kulkowymi oraz długimi formami typu B (A. Rangs-Borchling 1963, tabl. 6:40, 13:105, 71:675, 76:740; R.-H. Behrends 1968, tabl. 217:1851, 235:2023, 237:2041). Z terenów południowych kultury jastorfskiej podobne naczynia pochodzą z grobów ze schyłku fazy A₁ i z początku fazy A₂ (K. H. Marschalleck 1927, tabl. 33:48).

Najbliższa analogia dla naczynia z wieloma uszkami pochodzi z Rządza (679/1), zaś z pozostałego obszaru kultury oksywskiej naczynia takie znane są licznie z cmentarzyska w Pruszczu Gdańskim,

stan. 10, gdzie znaleziono je z fibulami typu D, J, M, O i z fibulą typu hanowerskiego? (M. Pietrzak 1997, tabl. XVII:71A.1, XXXIII:105A.1, XLIII:128.1, XLVIII:137.1, LXI:170A.1, XCVII:275.1, XCIX:285.1, CII:293.1). Jedno takie naczynie wystąpiło także w Rumi razem z zapinką typu M (M. Pietrzak 1987,

Tabela 47. Współwystępowanie naczyń podtypu B1 z zapinkami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
B1a	32/1	f	ł/cz	E1a/u, f2N	K-Ib, L-II
B1a/u	125/1	f	ł/cz	A5a/u	B-Ia
	325E/1	f	ł/cz	C2a, E1b/u	C-I
	273/1	f	ł/cz	fN	C-I
	393/1	f	ł/cz	D1a?, A2a, fN	C-I, K-Ia
	RzG4?	nf	?	fN	M albo N
B1a/6u	417/1	f	ł/cz	A2b, E1b/u, fN	K-Ic
B1b	383/1	f	ł/cb	A3b	B-Ic
	458/6	f	ł/cz	A2a, fN	B-II?
	42/1	f	m/cb	E1a, A6b/u, fN	K-Ic, H
	36/1	f	ł/cz	E1c	K, J?, L-II
B1b/u	294/1	f	m/cb	A4a	B-Id
	145/2?	?	m/jb	A2a?/u, A4a, A3b	C-I
	285/2	f	m/cz	D1b, fN	C-I
	401/1	f	m/cz	A2a?, fN	C-I
	220/4	f	ł/cb	D1b, A7d, A3d, f2N	A-IIa?
	406/1	f	ł/cb	A1a/u	H
350/1	f	m/cb	A2a, fE?, fN	K-Ic	
B1c	129/1	nf	m/b	f2N	D

tabl. LXVIII:52f).

Naczynia z wieloma uszkami lub nieprzekłutymi pseudouszkami na brzuścach występują często na północy kultury jastorfskiej (R.-H. Behrends 1968, tabl. 112:881, 188:1598, 228:1954, 236:2034; A. Rangs-Borchling 1963, tabl. 79:774, 46:424).

3.4.1.1.2.2. Podtyp B2

Należą do niego smukłe dzbany o stosunkowo słabo wyдутym brzuścu.

Do odmiany B2a zaliczono jednouchy dzbany o wyraźnie wyodrębnionych szyjkach z Podwieska (112/1, 141/1, 146/1 i 338/1) i z Chełmna (2 egz. łz/XVII:2, XVII:3-K). Średnice wylewów wynoszą od 9 do 13 cm, wysokości od 18 do 26 cm; wylewy są facetowane, a powierzchnie gładkie. Pozbawiony facetowania dzban z grobu 112 ma szyjkę zwężającą się ku dołowi. Analogicznie uformowaną szyjkę mają dwa naczynia z Dobrzankowa, jedno znalezione razem z zapinką wariantu K-Ib z ażurową nóżką (J. Okulicz 1971, ryc. 41c, 45a). Na fazę A₁ datowane są naczynia z grobów 112, 146 i prawdopodobnie 141, a na horyzont A₂/A₃ egzemplarz z grobu 338. Do odmiany B2b należą naczynia bez wyodrębnionych szyjek: jedno- (167N/1, 238/1, 452/1?) i bezuche (195/1, 197E/1, 300A/1, 336/1, 362/1, 365/1). Średnice wylewów wynoszą od 10–12 cm, wysokość 18–22 cm. Powierzchnie są gładkie, a wylewy, oprócz jednego (238/1) facetowane. W Podwiesku naczynia te występowały głównie w grobach z fazy A₁, bądź horyzontu A_{1b}–A_{2a}, prawie wyłącznie z długimi fibulami (tab. 48). Smukłe dzbany odmiany B2b zarejestrowano też w Bystrzcu i Nowej Wsi Królewskiej (W. Heym 1961, ryc. 2:2,5; ryc. 10:7) oraz w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. IV:27A, XXV:90,1) i w Rogowie, pow. białogardzki (H. Machajewski 1999, ryc. 2:4).

Odkryty w dorzeczu Parsęty okaz należałoby łączyć zatem raczej z wpływami oksywskimi niż przeworskimi (H. Machajewski 1999, s. 240, ryc. 2:4), tym bardziej, że ma bardzo wysmukły kształt, o największej wydętości brzuśca, przypadającej w połowie wysokości, jego wylew jest niefacetowany i niepogrubiany, a ucho długie, czyli ma wszystkie cechy naczyń rozpowszechnionych w kulturze Poienęsti-Lukaševka (M. Babeš 1993, np. tabl. 1:7a, 4:25a, 7:63a, 9:93a). Występują tam z zapinkami A-II, H, kulkowymi i stopniowatymi, które na ziemi chełmińskiej przypadają na młodsze stadium fazy A₁ i horyzont A_{1b}–A_{2a}. Reprezentują zatem ten sam przedział czasowy lub nawet nieco późniejszy, niż formy oksywskie (tab. 48). Naczyń odmian B2ab na ogół brak w kulturze przeworskiej. Z Wilanowa pochodzi zaledwie jedno, ponadto wątpliwe naczynie tego typu (J. Marciniak 1957, tabl. XXIII:4?).

Tabela 48. Współwystępowanie naczyń podtypu B2 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
B2a/u	112/1	nf	m/b	A7c	A-Ib
	141/1	f	m/b	A6a/2u	A-IIb
	146/1	f	łs/cb	A4a	B-Id
	338/1	f	m/b	D1b	K-IIIb
B2b	195/1	f	m/b	fE, A7d	C-I
	365/1	f	łs/cb	fN	C-I
	362/1	f	łs/cb		K-IIIa
B2b/u	452/1?	f	łs/cb	A6a/2u	A-Ic
	167N/1	f	łs/cb	C, A, fN	B-Id, C

3.4.1.1.2.3. Podtyp B3

Zaliczono do niego duże, baniaste, szerokootworowe i szerokodenne naczynia o największej wydętości brzuśca pomiędzy 1/2 a 2/3 wysokości naczynia.

Do odmiany B3a należą naczynia o łagodnie zaokrąglonym brzuścu i wychylonym na zewnątrz wylewie – bezuche (Chełmno 43?, 149/3 157/3; Podwiesk 8/1, 148/1, 345/1, 387/1, 409/1, 412/1 i 427/1) i dwuuche (Chełmno 14/1). Średnice wylewów wahają się od 14

Tabela 49. Współwystępowanie naczyń podtypu B3 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
B3a	148/1	f	łs/cb	A3b/u	C-I?
	412/1	f	m/cb	A6a?, fN	C-I, z.kol.*
	8/1	nf	łs/cb	A7a	A-IIa, G
	Ch157/3	nf	łs/cz		J
	345/1	f	łs/cz	E1c, 2fN	K-Ib
	387/1	f	łs/cb	A8a	K-IIIb
	Ch43	f	m/cz	E1/u	K-IIIb
	409/1	f	m/cz	E1b/u, A2a	K-IV
	Ch149/3	f	łs/cz		K-Ib, L-IIa
B3a/2u	Ch14/1	f	m?/cz-cb		E
B3b	113/1	?	łs/cz	E1a	K-IIa
	308/1	f	m/cb	A4a, F, fN	K-Ia

* zapinka kolistą?

do 22,5 cm, wysokość od 24 do 35,5 cm. Wylewy (poza dwoma: Podwiesk 8, Chełmno 157) są facetowane, a powierzchnie gładkie. W Podwiesku datowane są na

młodsze stadium fazy A₁ i fazę A₂, w Chełmnie zaś na fazy A₂ i A₂/A₃ (tab. 49).

Do odmiany B3b należą zapewne trzy, dość duże, bezuche naczynia o brzuścu zbliżonym do dwustożkowatego, z wylewem wychylonym na zewnątrz (Podwiesk 113/1 i 308/1) bądź cylindrycznym (Chełmno 122/1). Wylewy są facetowane (poza okazem z Chełmna), powierzchnie gładkie. Oba groby z Podwieska pochodzą z fazy A₂, a wydaje się, że również pochówek z Chełmna ma taką samą metrykę (tab. 49). Niektóre z naczyń podtypu B3 na ziemi chełmińskiej służyły jako popielnice w grobach z bronią (Chełmno 14, 122, 149, 157; Podwiesk 345). Poza jednym wyjątkiem, zawsze współwystępowały z długimi fibulami.

Naczynia podtypu B3 powszechne są na większości cmentarzysk kultury oksywskiej. Szczególnie dużo okazów pochodzi z cmentarzyska w Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LII:15b, LV:19a, LVI:20a?, LVIII:47, LXI:69c?, LXXII:124b, LXXXVII:166b, LXXX:216a, LXXXI:228b, LXXXIII:248a, LXXXIV:240b?), gdzie znajdowano je z zapinkami typu D, L i M. Prawdopodobnie dwa naczynia tego typu wystąpiły też w Pruszczu Gdańskim, stan 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. XIII:65,1; XXXVIII:121,1), a jedno znane jest z Żukczyna (A. Wiśniewska 2007, tabl. I:3). Naczynia tych odmian spotyka się poza tym na Bornholmie (C. J. Becker 1990, ryc. 31:29, 32, 33:52). W kulturze przeworskiej, w stosunku do bardzo popularnych naczyń odwrotnie gruszkowatych, są raczej rzadko używane.

3.4.1.1.2.4. Podtyp B4

Należą do niego małe naczynia dzbanopodobne i dzbany o największej wydętości brzuśca nisko usytuowanej, około lub w połowie wysokości naczynia.

Do tego podtypu zaliczono naczynia jednoucha o dwustożkowatych brzuścach (Podwiesk 56/1, 78/1?, 133/1, 420/1; Chełmno 1 egz. łs/XVIII:3 – Graudenz 2632; Chełmno-Nowa Kępa Panieńska-K; Marusza/XXII:2; Rząd 150?, 621/1, Fl 59). Jedno z naczyń

z Rząd 150 (Fl 59/XXXVI:11) ma ucho poziome, usytuowane w połowie pomiędzy największą wydętością brzuśca a przewężeniem poniżej kołnierzowatego wylewu. W Podwiesku naczynia te wystąpiły z fibulami C-I i K-IIb, a w Chełmnie-Nowej Kępie Panieńskiej

z zapinką C-II (tab. 50). Poza nimi dzbany podtypu B4 znane są z licznych cmentarzysk kultury oksywskiej. Lepiej datowane groby pochodzą z Bystrzca, Pruszcz Gdański, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. LVII:166.1) Rumi i Skowarcza, gdzie znajdowano je z zapinkami typów A-II (W. Heym 1961, rys. 9:13, M. Pietrzak 1987, tabl. LIV:18a), C (M. Pietrzak 1997, tabl. XII:60B.1) oraz K (M. Pietrzak 1987, tabl. LXXXIX:276a).

Tabela 50. Współwystępowanie naczyń podtypu B4 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczyń	nr grobu/nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
B4/u	78/1	f	ł/cb	f4N	C-I
	133/1	f	m/cb	C2a	C-I
	133/1	f	m/cb	C2a	C-I
	56/1	nf	m/cb	C2c, fN	K-IIb
	ChNKP	nf	m/cz		C-II, PL

Naczynia tego podtypu są dość popularne na niektórych cmentarzyskach kultury przeworskiej, np. w Warszawie-Wilanowie (J. Marciniak 1957, tabl. XIX:2, XXVI:4?, XXVII:2, XXXVII:1, XLVIII:8, LXXVII), gdzie występowały w całym MOP. Znane są także z innych stanowisk np. z Dobrzankowa (J. Okulicz 1971, ryc. 9a) czy Kruszy Zamkowej (A. Kokowski 1989, ryc. 33:14), na których spotyka się je najczęściej w grobach z fazy A₂.

Liczne dzbany lub formy zbliżone (często zminiaturyzowane) pochodzą z cmentarzyska bornholmskiego w Nørre Sandegård; występują tam razem z zapinkami typu K z ażurowymi pochewkami oraz typami M-N (C. J. Becker 1990, ryc. 31:36.5, 41:420.3, 43:479.4, 44:486, 50:598.5, 51:1805.1, 1809:2). Na cmentarzysku jastorfskim w Gräfenhainichen znajdowane były z zapinkami typu C, E, H i St-I (G. i S. Gustavs 1976, ryc. 17:66, 22:89, 25:105). Dość często spotyka się je na cmentarzyskach kultury Poienęsti-Lukaševka (M. Babeš 1993, tabl. 4:21a, 6:49a, 9:90a), gdzie występują z zapinkami B-I i H.

3.4.1.1.2.5. Podtyp B5

Należy do niego naczynie o gładkiej, jasnobrunatnej powierzchni, z małymi, umieszczonymi w górnej części brzuśca pseudouszkami oraz z wylewem wychylonym do wnętrza (367/1). Na fazę A₂ datuje je fibula typu E. Prawdopodobnie analogiczne naczynie

pochodzi z cmentarzyska w Czarnówku (D. Rudnicka 1997), aczkolwiek nie ma pewności co do pierwotnego ukształtowania uszkodzonego wylewu (A. Wiśniewska 2007, tabl. II:2).

Najbliższa analogia do naczyń z wieloma uszkami pochodzi z Rządza (679/1). Z pozostałego obszaru kultury oksywskiej znane są z Rumi, gdzie naczynie takie znalezione zostało z zapinką typu M (M. Pietrzak 1987, tabl. LXVIII:52f), a dalsze okazy pochodzą z cmentarzyska w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 i znalezione były z fibulami typów D, J, M i O oraz z fibulą typu hanowerskiego? (M. Pietrzak 1997, tabl. XVII:71A.1, XXXIII:105A.1, XLIII:128.1, XLVIII:137.1, LXI:170A.1, XCVII:275.1, XCIX:285.1, CII:293.1).

Naczynia z wieloma uszkami lub nieprzekłutymi pseudouszkami na brzuścach występują często na północy kultury jastorfskiej (R.-H. Behrends 1968, tabl. 112:881, 188:1598, 228:1954, 236:2034; A. Rangsborchling 1963, tabl. 79:774, 46:424).

3.4.1.1.2.6. Podtyp B6

Zaliczono do tego podtypu smukłe, jednouchie naczynia z Podwieska (23/2), Chełmna (176/2), Papowa Toruńskiego (1 egz./XXIX:lż16) i Rządza (166/1, 438/2), zbliżone do gruszkowatych form kultury przeworskiej. Naczynie z Podwieska ma wylew niefacetowany, zaś okaz z Chełmna facetowany. Datowanie grobu 23 nie jest precyzyjne. Natomiast jedno z naczyń z Rządza wystąpiło z fibulą odmiany A-II. Okazy gruszkowate należą do bardzo popularnych form naczyń na cmentarzyskach kultury przeworskiej, gdzie indziej na obszarze *Barbaricum* spotykanych jedynie sporadycznie (np. M. Pietrzak 1997, tabl. V:16B,1).

3.4.1.1.3. Typ C – naczynia wazowate

(Zestawienie 38)

Do tego typu należą naczynia, których wysokość jest równa lub mniejsza od średnicy wylewu, ale nie niższa niż 15 cm.

3.4.1.1.3.1. Podtyp C1

Zaliczono do niego przysadziste naczynia szeroko-otworowe i wąskodenne z uchem, o wyraźnym na zewnątrz wychylonym wylewie i stosunkowo silnie wydętym brzuścu (Podwieska 16/1, 340/1; Chełmno 1 egz./MfV I b 273 – Kartoteka...), datowane zapin-

kami typu K i C. Średnice wylewów wahają się od 19 do 28 cm, a wysokość od 18 do 25 cm. Wylewy są facetowane, powierzchnie gładkie. Zbliżone kształtem naczynie znane jest z Bystrzca, gdzie znaleziono je razem z zapinkami odmian K-I i K-IV (W. Heym 1961, ryc. 5:22), a dwa następne z Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXX:84c, XCIV:326b), gdzie jedno z nich wystąpiło z zapinką K-I.

3.4.1.1.3.2. Podtyp C2

Należą do niego wąsko- (C2a-b) i szerokodenne (C2c) naczynia o wysokości równej lub nieznacznie mniejszej (1–2 cm) od średnicy wylewu.

Do odmiany C2a zaliczono naczynia o słabo zaznaczonej największej wydętości brzuśca umieszczonej około 2/3 wysokości; spotyka się tylko formy bezuche (Podwiesk 133/2, 149/2, 239/2?, 325E/2? i 411/1). Średnice wylewów wahają się od 17 do 22 cm, a wysokości od 17 do 20 cm. Powierzchnie są niestarannie gładzone lub lekko chropowate. Naczynia tej odmiany są datowane w Podwiesku na horyzont A_{1b}-A_{2a} (tab. 51).

Tabela 51. Współwystępowanie naczyń podtypu C2 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
C2a	133/2	f	m/jb	B4a/u	C-I
	325E/2?	nf	ch/cb	B1a/u, E1b/u	C-I
	149/2	nf	ch/jb	C2b/u	St-IIa
	411/1	nf	ch/jb		H
C2b	214/1	f	ch/jb		Br, Klk
C2b/u	149/1	f	m/cb	C2a	St-IIa
	271/1	nf	ng/jb		St-Ic
	37/1	f	ł/cz	E1b, E1a, fN	A-II
	140/1	f	ł/cz		D
	7/1	f	ł/cb		A-IIa, K-Ic
	311/1	f	ł/cz	E1b/u	K-Ia
	360/1	f	ł/cz	f2N	M-I-1?
	ND22/1905	f	gładka	fN	fr. zapinki
C2c	299W/2?	nf	ch/jb	C5b, fN	K-Ib, K-IIIb, 2K-Ic.br
C2c/u	303/1	f	ł/cz	A3c	Nh
C2d/u	Ch100	f	ł/cz		fr. zapinki?

Do odmiany C2b zaliczono naczynia o wylewach wyraźnie wychylonych na zewnątrz i największej wydętości brzuśca, umieszczonej około 2/3 wysokości. Wydzielono formy bezuche (Podwiesk 214/1, 297/2 i 374/1) i jednouchy (Podwiesk 7/1, 37/1, 140/1, 149/1, 271/1, 311/1, 360/1; Chełmno 2 egz. ł/XVII:5, XVIII:7 – *Graudenz* 2625, 2636; Nowe Dobra 22/1905-K.). Średnice wylewów i wysokości wahają się od 17 do 27 cm. Wylewy, zapewne poza dwoma (Podwiesk 271/1; Chełmno 1 egz. ł/XVIII:7), są facetowane, aczkolwiek nie ma informacji co do sposobu wykończenia wylewu w jednym naczyniu z Chełmna. Formy zaopatrzone w ucha mają powierzchnie gładkie i na ogół lśniące, a naczynia bezuche są niestarannie gładzone bądź lekko chropowate. Naczynia tej odmiany datowane są głównie na horyzont A_{1b}-A_{2a}, a pojedyncze egzemplarze na fazy A₂ i A₂/A₃ (tab. 51).

Do odmiany C2c zaliczono szerokodenne naczynia o lekko zaokrąglonych profilach i największej wydętości brzuśca umieszczonej około połowy wysokości naczynia. Są wśród nich formy bezuche (Podwiesk 132/2, 299W/2?) i jednouchy (Podwiesk 303/1). Wylewy są facetowane, powierzchnie lśniące-czarne, a wysokości i średnice wahają się w granicach od 18 do 24 cm. Naczynia tej odmiany datowane są na horyzont A₂/A₃ (tab. 51).

Do odmiany C2d zaliczono jedno naczynie z Chełmna (grób 100-K), o formie analogicznej do kubków odmiany D1d, wyróżniających się situlowato ukształtowaną partią przydenną. Ma ono czterokrotnie facetowany wylew, powierzchnię czarną, gładką i lśniącą.

Naczynia podtypu C2 znane są z Bystrzca (W. Heym 1961, ryc. 8:14), Nowej Wsi Królewskiej (W. Heym 1961, ryc. 3:11), Starego Targu (W. Heym 1961, ryc. 4:25) i Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXXXVII:275). Znajdowano je razem z zapinkami typu C (W. Heym 1961, ryc. 8:22; M. Pietrzak 1997, tabl. IV:15.1) J (W. Heym 1961, ryc. 9:16,17) oraz K (W. Heym 1961, ryc. 8:11, 9:35, 11:13).

3.4.1.1.3.3. Podtyp C3

Do tego podtypu w Podwiesku należy jedno bezuche naczynie o cylindrycznie ukształtowanym, niefacetowanym wylewie i dwustożkowym brzuścu (379/1). Grób

nie jest precyzyjnie datowany. Analogiczne pod względem formy, lecz znacznie niższe naczynie odkryto na cmentarzysku w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. LXVI:190.1). Jednak i ono nie może być dokładnie datowane. Do tego podtypu zapewne należy naczynie z Chełmna (W. Łęga 1938, s. 57), pochodzące ze zniszczonego grobu. Na rysunku, wykonanym przez J. Kostrzewskiego, ma ono wyraźnie dwustożkowy brzusiec o ostrym załamie (Kartoteka...; *Graudenz* 2636).

3.4.1.1.3.4. Podtyp C4

Zaliczono do niego dwa bezuche naczynia z Podwieska, o ostrym załamie brzuśca poniżej połowy wysokości. Jedno z nich wystąpiło w grobie datowanym na fazę A₃ (10/1), drugie w grobie z fazy A₂ (415/1?) – por. tab. 52. Podobny egzemplarz znaleziono w Rumi z zapinką wariantu A-Ib (M. Pietrzak 1987, tabl. XCI:282b).

3.4.1.1.3.5. Podtyp C5

Należą do niego średniej wielkości naczynia doniczkowate. Naczynia odmiany C5a mają ukośne, zwężające się ku dnu ścianki (Podwiesk 64/1 i 109/1). Powierzchnie są niestarannie gładzone a wylewy niefacetowane. Jeden z grobów (64) pochodzi prawdopodobnie z fazy A₂ (tab. 52).

Do odmiany C5b zaliczono jednouchę naczynie o lekko wypukłych ściankach i facetowanym wylewie (Podwiesk 299/1). Powierzchnia jest czarna, gładka i lśniąca. Naczynie jest zdobione wąskim pasmem wypełnionym ukośną kratką. W grobie odkryto fibule typu K (tab. 52).

Naczynia podtypu C5ab, bardzo rzadko spotykane w kulturze oksywskiej, znajdują dobre analogie w kulturze przeworskiej, gdzie formy takie występują często. Podobieństwo dotyczy kształtu, ornamentu, sposobu profilowania i technologii. W kulturze przeworskiej kubki takie spotyka się najczęściej w grobach z fazy A₂ (np. T. Dąbrowska 1973, s. 500). Naczynie z grobu 299 w Podwiesku jest najpewniej importem z terenu kultury przeworskiej.

3.4.1.1.3.6. Podtyp C6

Tworzą go średniej wielkości naczynia o zachylonej do środka krawędzi. Naczynia odmiany C6a mają łagodnie zaokrąglony brzusiec (Podwiesk 46/1, 128/1), odmiany C6b – ostry załom brzuśca (Podwiesk 358/1; Brodnica-Michałowo 1/4; Nowe Dobra 4/1905-K);

Tabela 52. Współwystępowanie naczyń podtypu C4, C5 i C6 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
C4	415/1?	?	łs/cz	E1c/u, A4a, f4N	K-Ib
	10/1	nf	łs/cz	A4b/u, B?, f5N	N?
C5b/u	299W/1	f	łs/cz		K-Ib, K-IIIb, 2K-Ic.br
C6b	358/1	nf	ch/jb		G, K-Ib
	B-M	nf	m/jb		K-Ib

dwa otwory w dolnej części brzuśca okazu z Podwieska to przypuszczalnie ślady po uchu. Umieszczenie ucha w dolnej części naczynia może wskazywać na pokrewieństwo z ceramiką jutlandzką (J. Marciniak 1957; S. Hvass 1985, tabl. 120a, b, 125a, b, f). Powierzchnie zewnętrzne odmiany C6a są niestarannie gładzone, a odmiany C6b – dwie są matowe a jedna lekko chropowata. Dwa z nich datowane są na fazę A₂ zapinkami G i K-Ib (tab. 52). Naczynie wazowate odmiany C6b znane jest również z Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXV:99).

Odrębnego omówienia wymaga fragment naczynia, będący najprawdopodobniej pozostałością trójczłonowej formy wazowatej (Rządź E12/3-K), typowej dla kultury przeworskiej w fazie A₃ (T. Dąbrowska 1988, tabl. IV:63). Ma ono charakterystycznie wypukłą szyjkę i pasmo rytego zdobienia na największej wypukłości brzuśca. Liczny materiał ceramiczny z osad kultury oksywskiej w Szynychu (E. Bokiniec 2006c, 2006d, 2006e), Lisewie (E. Bokiniec 2006a), Toruniu, stan. 233 i 234, w którym wszystkie formy trójdzielne stanowią mniej niż 3% form typologicznie określonych (wśród których brak jakichkolwiek pewnych form wazowatych), świadczy o unikatowości tego rodzaju ukształtowania naczyń w MOP na ziemi chełmińskiej. Poza tym, w przeciwieństwie do kultury przeworskiej, trójczłonowość nigdy nie upowszechniła się ani w kulturze oksywskiej, ani wielbarskiej. Prawie zupełny brak tej cechy, zarówno na cmentarzyskach, jak i osadach na ziemi chełmińskiej w MOP, skłaniałby do szukania powiązań raczej w kulturach kręgu północnoeuropejskiego, głównie Bornholmu i półwyspu Jutlandzkiego, niż wśród części trójczłonowych form naczyń kultur przeworskiej i jastorfskiej.

3.4.1.1.4. Typ D – kubki (Zestawienie 38)

Do tego typu zaliczono naczynia o proporcjach garnka lub wazy o wysokości nie przekraczającej 15 cm. Wszystkie egzemplarze zachowane w całości posiadają ucha, co odróżnia je (poza wielkością) od większości naczyń wazowatych typu C. Zachowane fragmentarycznie naczynia, o wysokości nieprzekraczającej 15 cm, co do których nie ma pewności, czy miały ucha, również zalicza się do kubków.

3.4.1.1.4.1. Podtyp D1

Zaliczono do niego kubki o największej wydętości brzuśca w połowie i powyżej połowy wysokości naczynia.

Do odmiany D1a należą kubki o proporcjach garnka (Podwiesk 66/2, 102S/1, 212/1, 295/1, 363/1?, 393/2?, 439/1 i 450/1?; Chełmno 107–MB; Czarnowo 1 egz./XX:13; Rządź Fl 78, Fl 82). Średnice wylewów wynoszą od 8 do 13 cm, wysokość od 7 do 15 cm. Wylewy są na ogół niefacetowane (pogrubiane w czterech przypadkach, niepogrubione – w dwóch), facetowane są trzy kubki (Podwiesk 102/1, 439/1; Czarnowo). Gładkie powierzchnie ma siedem okazów, w tym te z facetowanymi wylewami, a szorstkie lub niestarannie gładzone trzy. Wystąpiły z zapinkami typu C, K i O (tab. 53). Poza ziemią chełmińską kubki tej odmiany znane są z Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LI:10b, LVIII:30b, LX:37b, LXXXV:250, LXXXVII:264a, 265) i Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. LIV:156, LVII:26b, XCVII:276, CXLVIII:507), gdzie wystąpiły z zapinkami typu D, N/M i M.

Do odmiany D1b (tab. 53) należą kubki o proporcjach wazy i największej wydętości zaokrąglonego brzuśca położonej na około 2/3 wysokości naczynia (Podwiesk 1/3?, 25/1, 72/1, 77/1, 103/2, 119/1, 191/2, 197E/2, 200/1, 215/1, 217/1, 218/1, 220/1, 232S/1, 236/1, 251/1, 251/2, 263/1, 268/1–2, 280/1, 285/1, 286/1, 301/1, 307/2, 338/2, 367/3, 389/1, 392/2, 405/1, 423/2, 443/1; Chełmno 33-K, 47/2, 156/1a, 2-K, 169?–K; Czarnowo 1 egz./XX:12; Nowe Dobra C[I/1905(Fortsetze)]–K; Rządź Fl 81). Średnice wylewów wahają się od 8 do 21 cm (najczęstsze od 11 do 16 cm), natomiast wysokość od 6 do 15 cm (najczęściej od 10 do 14 cm). Większość (26? egzemplarzy) ma facetowane wylewy. Powierzchnie są zwykle gładkie. Groby, w których je znaleziono pochodzą ze wszystkich faz MOP, aczkolwiek najwięcej towarzyszyło pochówkom z horyzontu A_{1b}–A_{2a}. Około 9 egzemplarzy (33, 47, 87, 156–4 egz.?, 169; *Graudenz* 2654) znanych jest

z Chełmna, z których jeden znaleziony został razem z zapinką odmiany C-II (W. Łęga 1938, tabl. IV:2–3). Jeden z tych okazów (156/1a) zdobiony był dwoma poziomymi, dookołnymi liniami rytymi, pomiędzy którymi biegł zygzak, uformowany przez dwie linie ciągłe, zewnętrzne i linię przerywaną, wewnętrzną względem nich. Na pozostałych obszarach kultury oksywskiej kubki D1b odnotowano na wielu stanowiskach znad dolnej Wisły i na Pomorzu środkowym. Występowały z fibulami typu C (W. Heym 1961, ryc. 2:11), D (M. Pietrzak 1987, tabl. LVII:c), J i K (W. Heym 1961, ryc. 8:6), oraz typu M i N (W. Heym 1961, ryc. 9:28; M. Pietrzak 1987, tabl. LI:6c, LII:11b).

Do odmiany D1c należą dwa kubki o proporcjach wazy o wysoko położonym, ostro załamany brzuścu i niefacetowanych wylewach. Jeden z nich, datowany na fazę A₂, ma szorstką, jasnobrunatną powierzchnię zewnętrzną (Podwiesk 62/1); drugi, o czarnoszarej powierzchni, wydobyto z jednego z grobów w Chełmnie (86/1), prawdopodobnie razem z zapinką typu M (tab. 53). Nieliczne kubki tej odmiany wystąpiły także w Rumi (M. Pietrzak 1987, LXIV:55) i w Warszkwie (R. Wołągiewicz 1965, tabl. XXVII:3).

Odmianę D1d (tab. 53) wydzielono na podstawie wyraźnie podciętej dolnej części brzuśca (Podwiesk 49/1, 150/1 i 347/1; Chełmno 2/1, 5/1, 19?–K, 31?–K, 95/1?–K; 1 egz. lż/*Graudenz* 2652). Średnice wylewów wynoszą od 6 do 15 cm, wysokość od 7 do 14 cm; oprócz dwóch (?) są facetowane, a powierzchnie, poza jedną, gładkie. Groby z Podwieska datowane są na horyzont A_{1b}–A_{2a} i fazę A₃. Na jednym z kubków z Chełmna na dnie znajdował się rysunek krzyża. Z pozostałych obszarów kultury oksywskiej znamy je z Rumi, Bystrzca, Drawska Pomorskiego, Niemicy i Wygody, gdzie znajdowane były z zapinkami odmiany J i N (M. Pietrzak 1987, tabl. LII:11c; W. Heym 1961, rys. 9:15, 11:11, 12:31, R. Wołągiewicz 1964, tabl. VIII:2; M. D. Wołągiewicz 1967, tabl. XIV:5,6).

Do odmiany D1e zaliczono kubki o proporcjach wazy i największej wydętości brzuśca, umiejscowionej w połowie wysokości naczynia (Podwiesk 55/1, 69/1, 69/4?, 126/1, 136/1, 224/1, 295/2? i 423/1; Chełmno 27/1, 50/1, 53/1, 89/1, 156/4?; 1 egz. lż/XV:2; Nowe Dobra 10/1904-K, 16/1904-K, B[III/1905]; Papowo Toruńskie 1 egz./XXX:14). Około 1/3 kubków ma niefacetowane wylewy, powierzchnie gładkie, poza dwoma szorstkimi. Średnice od 13 do 16 cm, wysokość od 12 do 14 cm W Podwiesku datowane są zapinkami odmiany A-I i B-I (tab. 53), w Chełmnie typu Nauheim, a w Nowych Dobrach typu M. Zdobione naczynie z grobu 89 w Chełmnie zostało prawdo-

Tabela 53. Współwystępowanie naczyń podtypu D1 z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
D1a	212/1	nf	ng/cb		C-I
	393/2?	nf	m/jb	B1a/u, A2a, fN	C-I, K-I
	66/2	nf	sz/sz	A2a, fN	K.17, M,O,L
D1b	72/1	nf	sz/jb	A6a	A-Ic
	286/1	f	ng/cb	A8a	2 St-IIb
	119/1	f	ch/jb	A7c, A7c/u	A-Ie, C-II
	285/1	nf	m/cb	B1b/u, fN	C-I
	Ch47/2	nf	m?/sz	A6a/u	C-II
	197E/2	f	ng/cb	B2b	B-Ib, A-IIb
	251/1	f	m/cb	D1b	A-IIa-1
	251/2	f	sz/sz	D1b	A-IIa-1
	25/1	f	m/cb	A7b	A-IIb
	220/1	f	m/cb	A7d, A3d, B1b/u, f2N	A-IIa?
	367/3	f	ng/cb	A4a, B5b	E
	77/1	f	m/cb	f2N	G
	405/1	f	m/cb	FN	K-Ia
	338/2	f	ng/cb	B2a/u	K-IIIb
	307/2	f	m/jb	A1b, 2A2a, E1a, f3N	K-IV
	191/2	f	m/jb	A3b/u	M
103/2	nf	m/jb	B1b, fE1	fr.zap.	
D1c	62/1	nf	sz/jb		K?
	Ch86/1	nf?	m/sz-cz		M?
D1d	347/1	f	łś/cz		~A-II
	Ch19?	f?	m?/sz-cb		ŚL
	49/1	nf	sz/sz	D4, A4a, f2N	3 A.18, M
D1e	126/1	f	łś/cz	A3a, E1d	A-Ib
	136/1	f	łś/cb	A2a	B-Id
	Ch27/1	f?	łś/cz		Nh
	ND16/1904	?		fN	M-I
	ND10/1904	?			fr. zapinki
	ND B[III/1905]	nf		f3?N	fr. zapinki

podobnie wtórnie przepalone, a jego kształt odbiega nieco od typowych form odmiany D1e, różniąc się lekko wklęsłym dnem (Kartoteka..., *MfV* I b 394). Jego forma jest analogiczna do naczynka z Małego Czystego (116/1), datowanego na fazę A₃ zapinką typu O. W. Łęga zwraca uwagę na unikatowy sposób zdobienia kubka z grobu 53 w Chełmnie, polegał on bowiem na wydrapaniu w suchej już glinie ornamentu złożonego z ukośnych krzyżyków, wpisanych pomiędzy dwie linie dookolne. Na pozostałych obszarach kultury oksywskiej kubki odmiany D1e odnotowano w Rumi, Skowarczu, Starym Targu, Warszkwie i Żukczynie, gdzie wystąpiły z zapinkami zbliżonymi do odmiany B-Id (M. Pietrzak 1987, tabl. LX:50b), D (M. Pietrzak 1987, tabl. LIV:22b; tenże 1997 tabl. LXI:170A.2) i K (M. Pietrzak 1987, tabl. LV:197, tenże 1997, tabl. XLVII:133.2) oraz M i N? (R. Wołągiewicz 1964, tabl. VIII:1; tenże 1965 tabl. XI:2).

3.4.1.1.4.2. Podtyp D2

Należy do niego sześć okazów: mały, jajowaty kubek o niestarannie gładzonej powierzchni z niefacetowanym wylewem nachylonym do środka (Podwiesk 23/1) oraz podobne egzemplarze, zapewne również niefacetowane, z grobów w Chełmnie (103-K), Nowych Dobrach (5/1905-K), luźno znaleziony kubek w Papowie Toruńskim (tabl. XXX:lż/12), a także egzemplarze z Rządza: zdobiony na całym brzuscu (527/1) i niezdobiony (Fl 31). Najpewniej na MOP należy również datować niewielki kubek o niefacetowanym, nachylonym do wnętrza wylewie i situlowato ukształtowanej dolnej części brzuśca. Jedyne precyzyjnie datowany egzemplarz omawianego podtypu pochodzi z Nowych Dóbr, gdzie współwystąpił z zapinką typu H (tab. 54). Nieliczne analogie pochodzą spoza ziemi chełmińskiej: z Bystrzca, Drawska Pomorskiego, Skowarcza, Warszkwia i Wygody (W. Heym 1961, ryc. 8:25, 11:2; J. Kostrzewski 1919, ryc. 216; R. Wołągiewicz 1965, tabl. XIV,2, 6, XXVI,4; A. Wiśniewska 2007, s. 122), z grobów z zapinkami odmian A-II, M i N. Kubki jajowate są natomiast bardzo częste na cmentarzyskach kultury przeworskiej i to od najwcześniejszej fazy

jej istnienia (por. np. J. Marciniak 1957, tabl. VIII:11, XIV:10); E. Kaszewska 1962, tabl. VII:7, X:3, XVI:6; T. Dąbrowska 1973, s. 501).

3.4.1.1.4.3. Podtyp D3

Zaliczono do niego dwa małe naczynia wąskootworowe o największej wyđętości brzuśca położonej poniżej połowy wysokości, zbliżone kształtem do naczyń gruszkowatych kultury przeworskiej (Podwiesk 391/1, 392/1). Oba mają facetowane na sposób przeworski krawędzie, jedno z nich zdobione jest wąskim pasmem ornamentacyjnym, powierzchnie są gładkie. Tylko jedno jest pewnie datowane – fibulą typu H (tab. 54).

Z racji formy, sposobu profilowania i ornamentu należy je wiązać z ceramiką przeworską. Można je nawet uznać za importy z obszaru tej kultury lub, biorąc pod uwagę zminiaturyzowanie formy, za bardzo dokładne naśladownictwo.

3.4.1.1.4.4. Podtyp D4

Należą do niego niewielkie kubki doniczkowate odmiany D4a i kubki o prawie cylindrycznych ściankach odmiany D4b, odpowiadające kształtem odmianom C5a i C5b form wazowatych. Wyodrębnienie tych form, aczkolwiek sporadycznie spotykanych na ziemi chełmińskiej w MOP, podyktowane było powszechnością ich występowania w inwentarzach kultury przeworskiej. Ich unikatowość w kulturze oksywskiej świadczy jednoznacznie o nich jako przedmiotach importowanych, tym bardziej, że podobieństwo dotyczy nie tylko kształtu, ale również takich elementów formowania naczynia, jak sposób wykończenia powierzchni, wylewów, a nawet wąskopasmowego zdobienia. Dlatego, pomimo unikatowości tego rodzaju kubków i naczyń wazowatych w kulturze oksywskiej, szczególnie odmian D4b i C5b, zdecydowano się je ująć w odrębnych odmianach.

Do odmiany D4a należą egzemplarze z Podwieska (38/1?, 49/2, 130/2?, 197N/2, 346/1?) z Chełmna (87/4) i Rządza (Fl 77), zaś do bliżej nieokreślonej odmiany podtypu D4 formy z Chełmna (146?-K, 156/3-K, 164?-K; 1 egz. lż/XV:1). z grobów datowanych na fazy A_{1b} i A₃ (tab. 54).

Poza ziemią chełmińską zaobserwowano je także w Bystrzcu (W. Heym 1961, rys. 10:4), Lubieszewie, gm. Nowy Dwór Gdański i w Skowarczu, gdzie znajdowano je z zapinkami odmiany A-II (J. Kostrzewski 1919, s. 190–191, 324), typu C (W. Heym 1961,

ryc. 8:20) i bliżej nieokreślonego typu o konstrukcji późnolateńskiej (J. Kostrzewski 1919, s. 190–191, 324).

Na cmentarzyskach ziemi chełmińskiej natrafiono zapewne tylko na trzy okazy odmiany D4b, w Chełmnie? (Kartoteka..., *MfV* I b 276), Nowych Dobrach? (A[1/1905]) i w Rządzu (tabl. XXXVI:12). Tylko je-

Tabela 54. Współwystępowanie naczyń podtypów D2, D3 i D4 z zapinkami na ziemi chełmińskiej.

typ naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
D2	ND5/1905	nf	m/sz-cz		H
D3	391/1	f	łs/cb/jb	f2N	2H
D4a	Ch87/4 (2 egz.)	nf	m?/sz	3F2b?, F?, trojak'	fr. zapinki z brązu
	197N/2	f	m/cb	A2a/u	B-Ib, A-IIb
	49/2	nf	sz/sz	D1d?, A4a, f2N	M, 3 egz. A.18

den egzemplarz wystąpił na osadzie w Szynychu, skąd wydobyto około 70 000 fragmentów ceramiki kultury oksywskiej, z czego zrekonstruowano (w całości lub częściowo) około 500 naczyń.

Na ziemi chełmińskiej kubki bliżej nieokreślonych odmian wystąpiły zapewne jeszcze w kilkunastu następnych grobach w Chełmnie (7, 24?, 46?, 137, 148, 153?), Nowych Dobrach (22/1904, [XXIV/1905]?) i w Rządzu (A6?, Ab10?, 117, 184?, 193?, 324?, 551?, 639?).

3.4.1.1.5. Typ E – misy (Zestawienie 38)

Do tego typu zaliczono naczynia, których średnica wylewu jest przynajmniej dwukrotnie większa od wysokości.

3.4.1.1.5.1. Podtyp E1

Należą do niego misy z wylewem wychylonym na zewnątrz.

Misy odmiany E1a mają profil zbliżony do doniczkowatego; wydzielono formy bezuche (Podwiesk 37/3, 42/2, 74/4?, 116/2, 147/2 i 307/3; Papowo Toruńskie 1 egz./XXX:lż15; Rządź 492/3?) i z jednym uchem (Podwiesk 16/2, 32/2, 113/2; Rządź 438/3). Średnice facetowanych wylewów (oprócz jednego z Podwieska, grób 147) wahają się od 14 do 25 cm, wysokość od 6 do 10 cm. Powierzchnie są gładkie. Misy te pojawiają

Tabela 55. Współwystępowanie naczyń odmiany E1a z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
E1a	37/3	f	m/cb	E1b, C2b/u, fN	A-IIa
	Rz492/3'	?	m		2ŚL, A.110, fr. zap. brąz
	42/2	f		B1b, A6b/u, fN	K-Ic, H
	307/3	nf	m/jb	A1b, D1b, A2a, A2a, f3N	K-IV
E1a/u	Rz438/3	f?	m? /jb?	B6/u	A-IIa
	16/2	f	m/cb	C1a/u, f3N	K-IIa-ażur
	32/2	f	m/b	B1a, f2N	K-Ib, L-II
	113/2	f	m/cb	B3b	K-IIa

się zapewne w początkach fazy A_2 , w ramach której datowane są fibule odmiany A-II i typu K, zanikając w horyzoncie A_2/A_3 (tab. 55).

Analogiczne misy pochodzą z Bystrzca, gdzie znajdowano je z zapinkami odmiany J i K (W. Heym 1961, ryc. 9:39).

Odmiana E1b to formy o wyraźnie zaokrąglonym brzuścu i części przydennej, schodzącej ku dnu pod kątem rozwartym, niewklęsłej. Najczęściej występują misy z jednym uchem (Podwiesk 22/1?, 31/5, 79/2, 311/2, 325E/3, 330/2, 409/2, 417/2 i 427/2), spotyka się też formy najpewniej bezuche (Podwiesk 37/2, 92/2?, 419/2). Wylewy są prawie zawsze facetowane, poza egzemplarzami z grobów 92 i 419, ich średnice wahają się od 16 do 27 cm, wysokość od 7 do 11 cm. Powierzchnie są wyłącznie gładkie. W pięciu grobach wystąpiły razem z zapinkami typu K, a w pojedynczych z zapinkami odmian C-I i A-II (tab. 56). Pojawiają się więc w horyzoncie $A_{1b}-A_{2a}$, a najpewniej w stadium A_{2a} i zanikają w A_2/A_3 , podobnie jak misy odmiany E1a. Jedyny egzemplarz tej odmiany spoza Podwieska znany jest z Bystrzca; znaleziono go razem z zapinką odmiany A-II (W. Heym 1961, ryc. 8:23).

Do odmiany E1c należą naczynia o zaokrąglonej górnej części brzuśca i podciętej partii przydennej, z wyraźnie wyodrębnionym (situlowatym) dnem. Są to formy bezuche (Podwiesk 36/2, 345/2, 354S/2;

Czarnowo 1 egz./XX:14) lub jednouchę (Podwiesk 153/1, 352/2, 398/2, 398/3, 415/2). Średnice wylewów wahają się od 16 do 26 cm, wysokość od 7 do 9 cm. Połowa mis (Podwiesk 153, 345, 352, 354; Czarnowo) ma facetowane krawędzie; powierzchnie są gładkie. Misy te datowane są także zapinkami typu C (1 grób) i K (4 groby) na horyzont $A_{1b}-A_{2a}$ i fazę A_2 . W Bystrzcu wystąpiły z zapinkami typu K i klamrą pierścieniową (W. Heym 1961, ryc. 6:13, 9:31, 34).

Bezuche misy odmiany E1d mają pionowo ukształtowaną górną część brzuśca (Podwiesk 87/2, 126/2). Misa z pierwszego z wymienionych grobów ma wylew niefacetowany i niestarannie gładzoną powierzchnię, a misa z drugiego – wylew facetowany i lśniąca powierzchnię. Datowane są na fazę A_1 i, być może A_2 (tab. 57). Poza Podwieskiem misy tej odmiany znane są z Bystrzca, Nowej Wsi Królewskiej i Starego Targu (W. Heym 1961, ryc. 2:4, 4:29, 10:1).

Do odmiany E1e zaliczono misy z Podwieska (100/1) i z Chełmna (20/1) o największej wydętości brzuśca poniżej połowy wysokości naczynia, zaopatrzone

Tabela 56. Współwystępowanie naczyń odmiany E1b z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
E1b	37/2	f	m/jb	C2b/u, E1a, fN	A-IIa
E1b/u	325E/3	f	m/cb	C2a, B1a/u	C-I
	79/2	f	łs/cb	A3a	2K
	311/2	f	m/jb	C2b	K-Ia
	417/2	f	m/cb	B5a, A2b, fN	K-Ic
	31/3	f	łs/cz	A3b, A4a, A4a?	K-IV
	409/2	f	m/cb	B3a, A2a	K-IV

w jedno ucho i facetowany wylew. Misa z Podwieska pochodzi z grobu z horyzontu A_2/A_3 (100/1), zaś egzemplarz z Chełmna datowany jest fibulą odmiany B-Id na młodsze stadium fazy A_1 (tab. 57).

Ogólnie do podtypu E1 można zaliczyć jeszcze pozostałości kilku naczyń z Podwieska (415/7), Chełmna (43, 122, 126?) i Rządza (B17/2, 288, 510, 558).

Tabela 57. Współwystępowanie naczyń odmian E1c, E1d i E1e z fibulami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczyń	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczyń w grobie	fibule
E1c	36/2	nf	m/cb	B1b	K, J?, L-II
	345/2	nf	m/b	B3a, f2N	K-Ib
	354S/2	f	łs/cb	A3b/u, A2a, f2N	K-Ia, K-IIIa
E1c/u	352/2	f	m/jb	A3b	C-I
	415/2	nf	m/cb	C5a, A4a, f4N	K-Ib
E1d	126/2	f	łs/jb	D1e, A3a	A-Ib
	87/2	nf	ng/cb	f4N	K?
E1e/u	100/1	f	m/cb	fN	K-IIIb?
	Ch20/1	f	m/sz-cz?	B?/2u	B-Id

3.4.1.1.5.2. Podtyp E2

Należą do niego misy o wylewie zachylonym do środka. W Podwiesku (35/1?, 342/2) wystąpiły jedne tego typu formy, wydobyte z obiektów o charakterze sepulkralnym na ziemi chełmińskiej. Tylko misa z grobu 342 jest precyzyjnie datowana fibulą typu K. Poza misami z Podwieska tego rodzaju formy znane są jeszcze tylko z Bystrzca (W. Heym 1961, ryc. 6:17, 9:36).

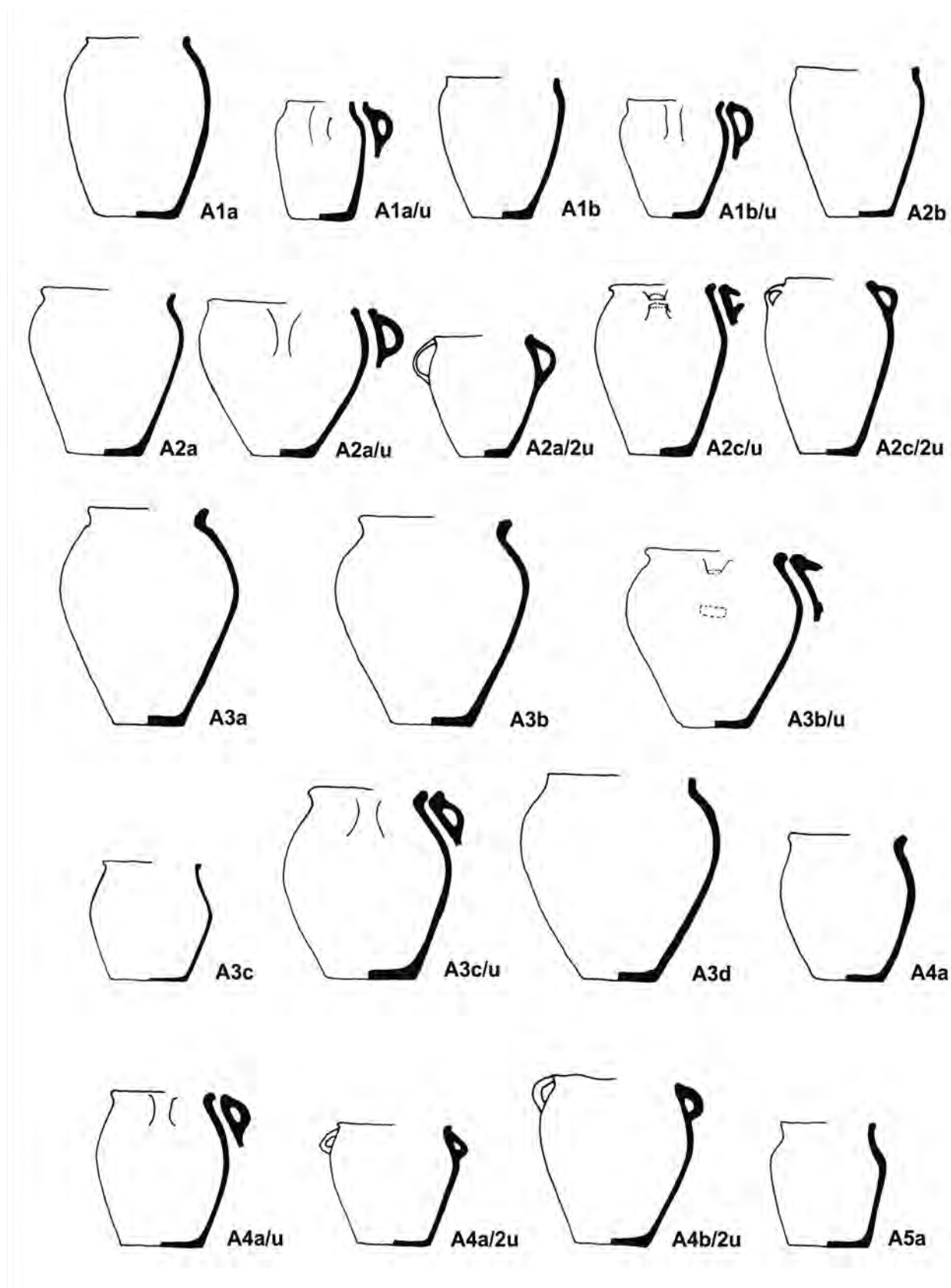
W kulturze przeworskiej misy były w równie powszechnym użyciu, jak dzbany i kubki. W Wilanowie podstawową formę stanowiły naczynia odmiany E1c, w których dolna partia jest wklęsła. Sporadycznie w grobach w skład wyposażenia wchodziły misy odmiany E1a i E1b, trzeba tu jednak zaznaczyć, że ze względu na fragmentaryczność zachowania, często trudno uściślić przynależność danego ułamka do określonej odmiany. Niemniej, sądząc z częstotliwości występowania poszczególnych odmian wśród naczyń zachowanych w całości, można założyć istnienie znacznej przewagi liczebnej mis odmiany E1c nad E1b. Dokładnie odwrotna prawidłowość daje się zauważyć w Gräfenhainichen, gdzie misy (służące wyłącznie jako przykrycia popielnic) o wklęsłej części przydennej należą do unikalnych. Z kolei Krusza Zamkowa reprezentuje wzorzec bardzo bliski podwieskiemu, charakteryzujący się znaczną zmiennością kształtu mis, przy raczej jednolitym wilanowskim.

W kulturze oksywskiej jednym z ciekawszych i wyraźnie zarysowanych zjawisk, bo ograniczonym do dość krótkiego okresu czasu i zwartego obszaru

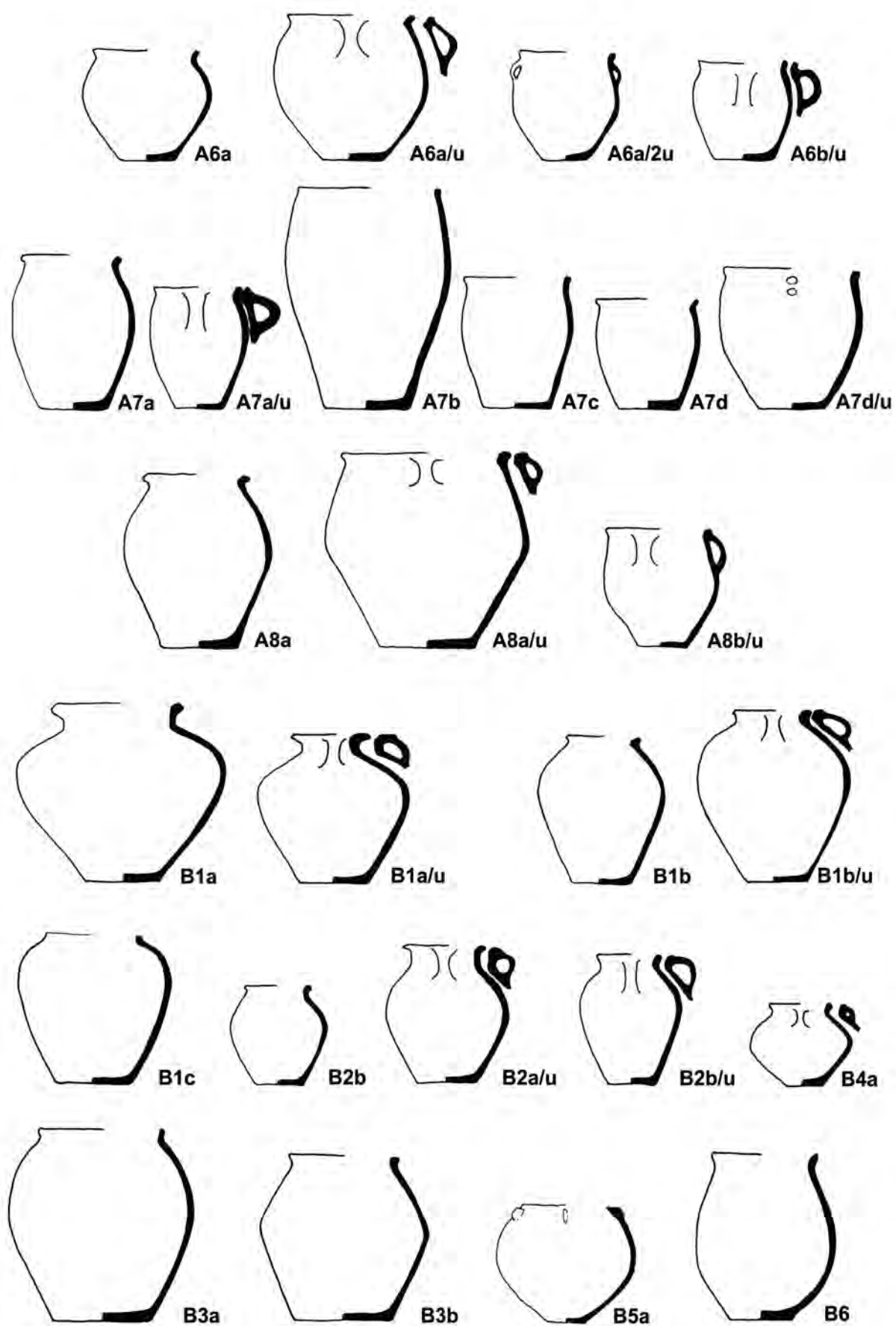
(środkowego i południowego biegu dolnej Wisły), jest obecność mis w wyposażeniu pochówków. Trzeba tu bowiem podkreślić, że ani na cmentarzysku w Rumi, ani w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 misy nie wystąpiły w grobach z MOP.

Znamienny jest fakt stosowania mis prawie wyłącznie jako nakryć popielnicy (misy przykrywające popielnice w tabelarycznym zestawieniu grobów z Podwieska oznaczono symbolem ^). Zwyczaj ten, powszechny w kulturze grobów kloszowych, nie może być z niej bezpośrednio wywiedziony, gdyż w kulturze oksywskiej pojawia się dopiero w początkach fazy A₂ lub u schyłku fazy A₁. Stąd też powinniśmy szukać analogii do niego raczej w kulturze jastorfskiej, gdzie był powszechnie stosowany w okresie nas interesującym, choć konieczne jest podkreślenie, że przytłaczająca większość

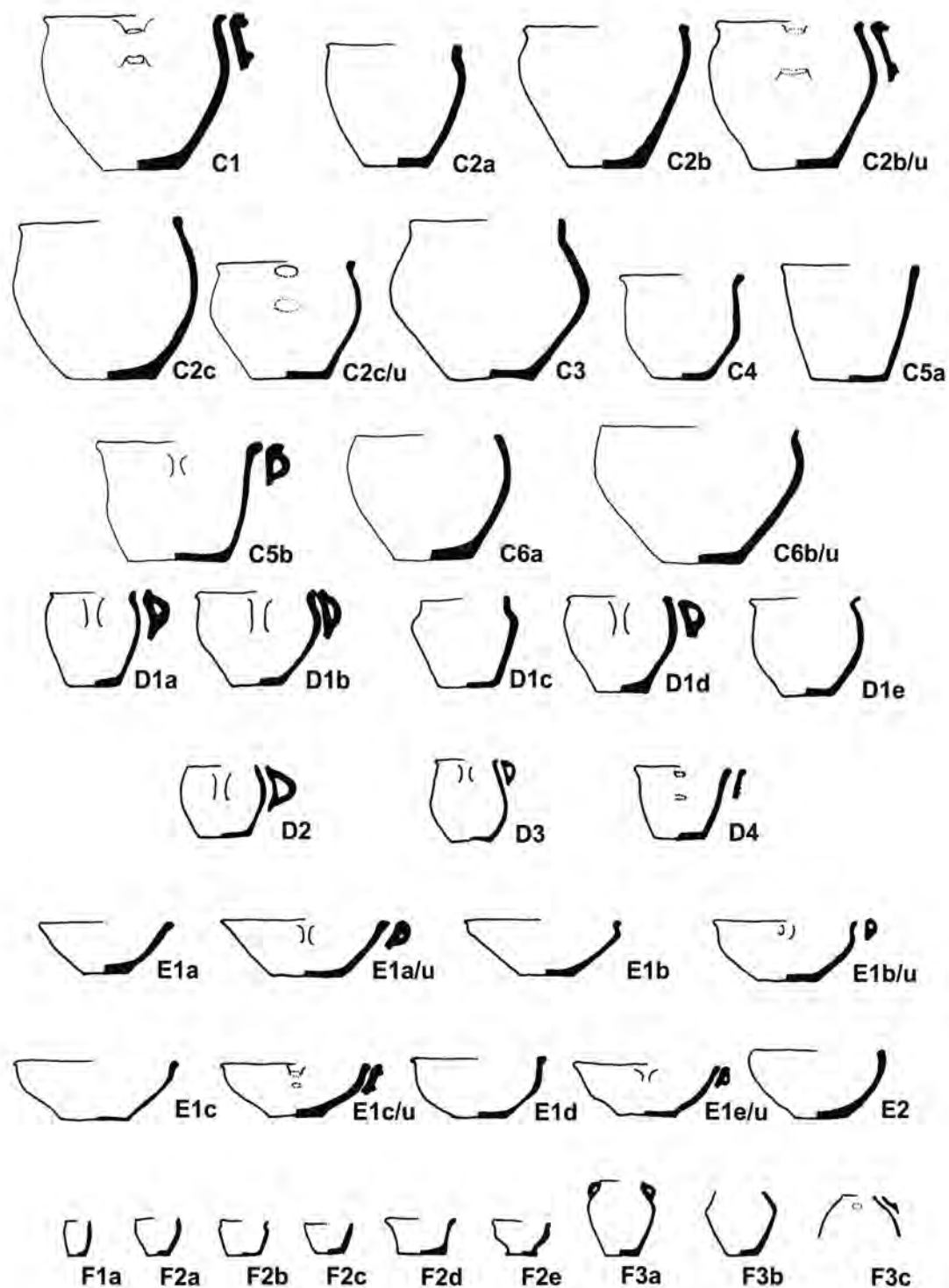
omawianego typu naczyń ma facetowane wylewy, cechę o niewątpliwie przeworskiej proveniencji. Zauważmy, że prawie wszystkie misy współwystępują w grobach razem z zapinkami typu K i J, a tylko dwie odnotowano razem z fibulami typu C i trzy – z A-II. Te dwa ostatnie typy, skorelowane są również z fibulami typu K i bronią z fazy A₂. Skoro więc większość mis występuje w horyzoncie zapinek typu K, to obecność mis w zespołach z fibulami typu C czy odmiany A-II nie musi oznaczać wcześniejszej chronologii, tym bardziej, że w Podwiesku fibule typu C współwystąpiły z zapinkami typu K. Nasuwa się raczej przypuszczenie, że mamy tu do czynienia z pewnym epizodem „wojennym”, zapoczątkowanym wędrownymi Cymbrów i Teutonów (?) i ograniczonym, zasadniczo, do starszego stadium fazy A₂. Daje się bowiem zaobserwować bardzo silną korelację pomiędzy grobami z bronią a obecnością misy i wspomnianymi zapinkami. Możliwe jest jednak, że fibule typów C i A-II wskazują na schyłkowe stadium fazy A₁ jako moment pojawienia się wspomnianego zwyczaju, którego zanikanie następuje już w młodszym stadium fazy A₂, a definitywnie kończy się w horyzoncie A₂/A₃, czego dowodziłby zupełny brak mis w grobach z zapinkami typu M, N czy O. W Bystrzcu z zapinką typu J w grobie 107 zarejestrowano zaledwie jeden fragment misy, nie pełniącej tu, oczywiście, funkcji pokrywy. Na obszarze kultury oksywskiej jest tylko jeden zespół (z Bystrzca), zawierający misę, który przypada na fazę A₃, na co wskazuje znajdująca się w nim zapinka typu O (W. Heym 1961, ryc. 4:1–4).

Zestawienie 36. Zestawienie typologiczne naczyń kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej – garnki (rys. A. Kujawa-Piszcz).

Zestawienie 37. Zestawienie typologiczne naczyń kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej – garnki (typ A) i dzbany i naczynia dzbanopodobne (typ B), rys. A. Kujawa-Piszcz.

Zestawienie 38. Zestawienie typologiczne naczyń kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej – wazy i naczynia wazowate (typ C), kubki (typ D), misy (typ E), naczynia miniaturowe (typ F) (rys. A. Kujawa-Piszcz).

3.4.1.1.6. Typ F – naczynia miniaturowe

(Zestawienie 38)

Są to na ogół miniaturowe odpowiedniki naczyń wazowatych (podtyp F2) lub dzbanopodobnych (podtyp F3), rzadko o proporcjach garnków (podtyp F1). W Podwiesku odkryto je w 11 grobach (33/2, 44/2, 52/1, 85/2–3, 86/2, 131/1, 160/2–3, 308/2–3, 343/1, 396/2, 454/1). Powierzchnie mają na ogół gładkie, rzadziej niestarannie gładzone.

Na ziemi chełmińskiej naczynka miniaturowe podtypu F1 znane są z Podwieska (44/2) i Rządza (B4, Ab8/2; 1 egz. *łz*/XXXVI:13). Do podtypu F2 zaliczono egzemplarze z Chełmna (87/1–3, 116/1, 124?-K), Małego Czystego (116/1), Podwieska (52/1, 85/2–3, 131/1, 160/2–3, 308/2–3, 343/1, 396/2, 1975/1) i Rządza (Aa8, G7, 18/1, 70?, 111/1, 194/1, 429/1, 461?; 1 egz. *łz*/XXXVI:10a–10b), zaś do podtypu F3 okazy z Chełmna (119/1), Nowych Dóbr (24/1908), Papowa Toruńskiego (tabl. XXX:*łz*/13) Podwieska (33/2, 86/2, 454/1) i Rządza (F1 45 263/1). Bliżej nieokreślone formy miniaturowe wystąpiły ponadto w Chełmnie (87), Nowych Dobrach (20/1904?) i Rządzu (C4?, F1?, F3?, A7?, 143?).

Wśród omawianych tu naczyń znajduje się kilka szczególnych form: naczynko na nóżce, okazy z pseudouszkami, w tym trojak oraz egzemplarz z pokrywką. Pierwsze z wymienionych (Podwiesk 52/1) wystąpiło z zapinką odmiany K-IV, datowaną na horyzont A₂/A₃. Tak wczesne naczynia na nóżce wywodzi się z tradycji celtyckich, a znane są z Czech i Moraw, gdzie występują również w II i I w. p.n.e. (Z. Woźniak 1970, s. 94, tabl. XIX:12). Na podobne formy natrafiono na cmentarzysku w Kamieńczuku, gm. Wyszaków, gdzie datowane są na fazę A₃ (T. Dąbrowska 1988, s. 130). Egzemplarz z Podwieska jest ich postacią zminiaturyzowaną. Miniaturyzacja dużych form jest często spotykana na Bornholmie (C. J. Becker 1990). Okazy z pseudouszkami reprezentują formy wazowate (F2) i dzbanopodobne (F3), datowane zapinkami wariantów K-Ia i K-IIIb. Pseudouszka spotyka się również na dużych naczyniach w kulturze oksywskiej, najczęściej jednak na egzemplarzach dzbanopodobnych (por. rozdz. 3.4.1.1.2.1.). Nieprzekłute uchwyty miało również unikatowe naczynko (trojak) z grobu 87 w Chełmnie, składające się z połączonych ze sobą trzech doniczkowatych części. Podobną formę wydobyto z grobu 185 w Bystrzcu (W. Heym 1961, ryc. 11:25). Osobnej uwagi wymagają **pokrywki**, które na ziemi chełmińskiej znane są z zaledwie trzech (czterech?) egzemplarzy z Papowa Toruń-

skiego, Chełmna i być może z Szynycha. Problemem chronologii, genezy i rozprzestrzenienia pokrywek w kręgu oksywsko-przeworskim w MOP zajmowała się T. Dąbrowska (1993). W tym miejscu chciałabym jeszcze wspomnieć o dwóch egzemplarzach jej nieznanymi. Wzmianka na temat ewentualnego drugiego egzemplarza z Chełmna znajduje się w sprawozdaniu K. Florkowskiego (1890), zaś okaz z Szynycha pochodzi z wykopalisk, które prowadzone były w 2000 roku (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003; E. Bokiniec 2006d). Oprócz znanego z opracowania W. Łęgi naczynia z pokrywką (Chełmno 124/1), K. Florkowski w grobie 116 wymienia jeszcze jeden taki okaz. Jak wynika z opisu¹⁵ naczynko to byłoby bardzo podobne do okazu z grobu 124, choć pewne wątpliwości budzi fakt, iż wśród wyposażenia grobu 124 K. Florkowski nie wspomina o pokrywce. Możliwa jest więc jakaś późniejsza pomyłka, polegająca na niewłaściwym przypisaniu naczynia z pokrywką do wyposażenia grobu 124, zamiast do grobu 116, który byłby rzeczywistym miejscem odkrycia tego naczynia. W tej sytuacji za pewniejsze należy uznać informacje zawarte w katalogu badacza tego stanowiska, jako że sporządzony był bezpośrednio po wykopaliskach. Niestety, oprócz naczynka, w grobie 116 (wg K. Florkowskiego), wystąpiła jedynie duża urna, co nie pozwala na bliższe datowanie tego zespołu, choć obecność popielnicy najprawdopodobniej wyklucza fazę A₃ (por. tab. 78). Nota bene, opis W. Łęgi, który w grobie 116 wymienia tylko fragment brązu, całkowicie nie zgadza się z tym, co o zawartości grobu pisze K. Florkowski. Z kolei uchwyt pokrywki ze stanowiska w Szynychu, cylindryczny, pusty w środku i o rozszerzającym się, ostro profilowanym zwieńczeniu (E. Bokiniec 2006d, ryc. C55:12), pochodzi z warstwy kulturowej osady, na której oprócz materiałów kultury oksywskiej, wystąpiły również stosunkowo nieliczne pozostałości kultury wielbarskiej z późnego okresu rzymskiego. W związku z tym nie ma niestety pewności, czy fragment ten pochodzi z MOP, aczkolwiek wobec przytłaczającej większości materiałów kultury oksywskiej, zarówno z obiektów, jak i z warstwy, w której odkryto ten przedmiot, taka pozycja chronologiczna jest najbardziej prawdopodobna.

T. Dąbrowska za najbardziej prawdopodobny uznała wpływ kultur zachodniego wybrzeża Bałtyku

¹⁵ *Beigefäß. Thönerner, schwarz, blank, glatt, igliederisch, mit nach außen stehenden Rand, 4,5 cm hoch, 6 cm oberer 6 cm Bodendurchmesser, derselbe ist mit einem flechten Dekel, der eine Innenfalz und oben auf einen Henkel hat, zugedeckt, in desselbe befand sich Branderde* (K. Florkowski 1890).

Tabela 58. Współwystępowanie naczyń miniaturowych z zapinkami na ziemi chełmińskiej.

odmiana naczynia	nr grobu/ nr w inw.	rodzaj krawędzi	rodzaj powierzchni/ barwa	pozostałe naczynia w grobie	fibule
F1a	44/2	nf	zniszcz.	f3N	H?
F1a?	RzB4	?	m?/?		
F1	RzAb8	?	m?/cz-sz		
F2a	343/1	nf	m/cb	A2a	G, frŚL, A-II
F2a	Rz118	nf?	m?/cz		
F2b/9	Ch87/1-2	?	m/sz	F?, 2D4a, trojak ⁹	fr. zap. brązowej
F2b	131/1	f	łś/jb	A1a	K-Ic
F2b	MCz116/1	f	m/sz- -pomarańcz		O brąz
2F2b, F2c	160/2-3	nf	ng/cb	A	2Br-I
F2b	396/2	nf	sz/sz	A4a	
F2b	Rz18/1	?	m?/sz-cz		
F2c	RzAa8	?	m?/?		
F2c	Rz429/1	?	m?/?		fr.Lt
F2d/8	85/2	nf	m/cb	fN	2G, K-IIIb?
F2d/8?	85/3	?	?	F2d, fN	2G, K-IIIb?
F2d/6	308/2	f	łś/cz	B3b, A4a, fN	K-Ia
F2d/9	308/3	f	łś/cz	B3b, A4a, fN	K-Ia
F2e	52/1	f	m/cb	fN	K-IV
F3a	454/1	nf	m/cb	f2N	2St-IIa
F3a	Rz263/1	?	m?/?		
F3b/8	86/2	?	m/cb	A2a	2G, K-IIIb, K?
F3c/u	33/2	nf	m/sz	A4a, f2N	N, M, A-IIb, St
F3	ND24/1908	?	m?/?		2A.45, A.68
Trojak/9	Ch87/1-2	?	m/sz	F?, 2D4a, trojak ⁹	fr. zap. brązowej
F	Rz143	?	ng?/cz		M/N, 2Lt
F'	RzF3	?	m?/?		O brąz
F?	RzC4	?	?	1n	K
F?	RzA7	?	m?/sz	1n	
F	RzF1	?	m?/cz-sz		
F?	Rz194	?	m?/?		
F?	Rz461?	?	m?/?		

na wprowadzenie tego elementu naczynia w inwentarz kultur oksywskiej i przeworskiej.

We wczesnym okresie rzymskim na ziemi chełmińskiej prawie zupełnie zanika zwyczaj wkładania naczyń do grobów, a jeżeli nawet się pojawiają, to należą prawie wyłącznie do kategorii form małych bądź miniaturowych. Ich formy są analogiczne do tych z MOP (A. Wiśniewska 2007, s. 119–122, tabl. IV), dlatego niepewna jest przynależność kulturowa naczyń typu F, pochodzących z grobów bez ścisłych wyznaczników chronologicznych. Z pozostałego obszaru kultury oksywskiej naczynia te znane są z Bystrzca (W. Heym 1961, ryc. 10:9?), Nowego Targu (E. Kazimierzak 1980, grób 132), Opalenia (M. Tuszyńska 2003, ryc. 2:1), Pruszcza Gdańskiego, stan 10 (M. Pietrzak 1997, groby 242, 268), Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LI:8, LXXXV:242), Warszkowa i Niemicy (R. Wołągiewicz 1964, tabl. VII:9, VIII:3; 1965, tabl. VIII:4, XXVII:3).

W MOP naczynka miniaturowe niewątpliwie najliczniej wystąpiły na cmentarzysku w Nørre Sandegård (C. J. Becker 1990), ale spotyka się je także, choć nie tak licznie, w inwentarzach innych kultur, także kultury przeworskiej (np. J. Marciniak 1957, s. 126–127).

3.4.1.2. Ceramika – podsumowanie

Z publikowanych dotychczas materiałów z Rządza, Nowych Dóbr i Chełmna wynikała zaskakująco duża różnica w ilości pochodzących z nich naczyń w stosunku do liczby okazów wydobytych z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2. Dopiero sprawozdanie K. Florkowskiego z badań nekropoli w Chełmnie oraz notatki z Kartoteki J. Kostrzewskiego dotyczące zachowanych materiałów z Nowych Dóbr ujawniły, że wiele grobów z tych stanowisk zawierało całe naczynia lub (częście) ich ułamki. K. Florkowski (1890) o Chełmnie pisze, że zawsze znajdowano tu w urnach, a również często w naczyniach z uchami na wypełniającej je spaleniznie, najpierw skorupy rozbitych naczyń glinianych, między innymi występowały

również takowe ułożone wokół urn, co w znaleziskach z Rządza można było zaobserwować tylko bardzo rzadko. Prawdopodobnie więc tylko groby z ostatnio wspomnianego cmentarzyska różniły się zasadniczo od tych z pozostałych nekropoli ziemi chełmińskiej, choć – moim zdaniem – nie można mieć co do tego całkowitej pewności.

Cmentarzysko w Podwiesku dostarczyło 415 całych i częściowo zachowanych naczyń o możliwej do zrekonstruowania formie oraz ułamków, pochodzących z około 430 dalszych naczyń. Całe formy występowały nie tylko w grobach popielnicowych, ale sporadycznie także w jamowych. Ceramiki brak było w 77 grobach. W Nowych Dobrach, stan. 20, 44 groby spośród około 80 o znanym wyposażeniu, zawierały naczynia lub ich fragmenty, przy czym całe lub dające się zrekonstruować formy wystąpiły w postaci 15 okazów, zaś w 30 grobach odnotowano pozostałości 44 naczyń, a w każdym z dalszych sześciu grobów zarejestrowano fragmenty przynajmniej dwóch naczyń. W Chełmnie na 110 grobów datowanych na MOP 80 zawierało naczynia lub ich fragmenty, spośród których możliwe było określenie typów 82 okazów. W Rządzu naczynia lub ich fragmenty wystąpiły w 122 grobach na 215 z MOP.

Ceramika kultury oksywskiej charakteryzuje się dużą różnorodnością form i znaczną lokalną zmiennością (tab. 59–60), zróżnicowanie dostrzegalne jest również w poszczególnych fazach MOP. Dotyczy to szeregu cech, począwszy od pojawiania się i zanikania głównych typów, a skończywszy na odmiennościach w procesie formowania detali kształtu naczynia, tak w przestrzeni, jak i w czasie. Silne wpływy przeworskie od samych początków omawianej kultury widoczne są w stosowaniu facetowania brzegów naczyń, w przejętych przez miejscową ludność formach o przeworskiej proveniencji, takich jak dzbany, modyfikowanych według lokalnych wzorców i im dalej na północ, tym bardziej różniących się od swych pierwowzorów, czego doskonałym przykładem jest ceramika z cmentarzyska w Rumi, krańcowo odmienna od podwieskiej pod względem udziału poszczególnych typów. Zadziwiający jest w Rumi zupełny brak mis – zjawisko absolutnie nietypowe dla kultur Europy Środkowej, znajdujące analogie tylko w Nørre Sandegård. Misy, te z pozostałych stanowisk kultury oksywskiej, choć reprezentują cechy typowo przeworskie, wykorzystywane były przez miejscową ludność według zwyczajów jastorfskiego obrządku pogrzebowego. Obydwa zaś wpływy nałożyły się na tradycje schyłkowo-halsztacko-wczesnolateńskie, któ-

rych stylistykę obserwujemy w ceramice na obszarach od Łaby po Dniepr (por. też niżej).

Kończąc omawianie typologii ceramiki naczyniowej, chciałabym poświęcić nieco uwagi istotnym ze względów chronologiczno-chorologicznych, analogicznym elementom morfologii, występującym w różnych typach naczyń. Należy do nich m.in. **trójdzielność**, objawiająca się obecnością bądź prawdziwej szyjki, występującej w pewnej liczbie wariantów (odmiany B1a, B2a) bądź tzw. pseudoszyjki (por. odmiana A3a). Liczny materiał ceramiczny z osad kultury oksywskiej w Szynychu (E. Bokiniec 2006c, 2006d, 2006e), Lisewie (E. Bokiniec 2006a), Toruniu, stan. 233 i 234 (niepublikowane zbiory MOT), w którym wszystkie formy trójdzielne stanowią mniej niż 3% form typologicznie określonych (wśród których brak jakichkolwiek pewnych form wazowatych), świadczy o unikatowości tego rodzaju ukształtowania naczyń w MOP na ziemi chełmińskiej. Poza tym, w przeciwieństwie do kultury przeworskiej, trójczłonowość nigdy nie upowszechniła się ani w kulturze oksywskiej, ani wielbarskiej. Prawie zupełny brak tej cechy, zarówno na cmentarzyskach, jak i osadach na ziemi chełmińskiej w MOP, skłaniałby do szukania powiązań raczej w kulturach kręgu północnoeuropejskiego, głównie Bornholmu i półwyspu Jutlandzkiego, niż wśród części trójczłonowych form naczyń kultur przeworskiej i jastorfskiej. Element ten odnotowuje się zaledwie w 4% naczyń w Podwiesku, podczas gdy w Wilanowie w 20% ogółu naczyń. Unikalny jest również wśród oksywskich form wazowatych, w przeciwieństwie do na ogół trójczłonowych waz kultury przeworskiej. Przeworskie wzorce formowania najsilniej odzwierciedlają naczynia odmiany B1a, mają bowiem nie tylko wyraźnie zarysowaną szyjkę, ale również w typowo przeworski sposób ukształtowany wylew, silnie pogrubiony i z wyraźnie widocznymi na zewnątrz krawędziami facetowania. Do naczyń charakteryzujących się obecnością wyraźniejszych cech lokalnych zaliczyłabym natomiast naczynia odmiany B2b, B4a oraz wielouszkowe formy odmiany B1a. Chociaż w prawie wszystkich przypadkach, oprócz jednego, posiadają facetowane wylewy, to przejście szyjki w brzusec jest płynne, przez co nie jest ona wyraźnie wyodrębniona. Dotyczy to odmian B2b i B4a, natomiast w wariacie B1a z wieloma uszkami (lub pseudouszkami czy innego rodzaju uchwytami) obserwujemy obecność obcego kulturze przeworskiej zwyczaju umieszczania uch bądź uchwytów na brzusku. Niewątpliwie jednak źródłem inspiracji dla twórców tych naczyń były klasyczne, odwrotnie gruszkowate

formy przeworskie. Na ziemi chełmińskiej pojawienie się naczyń z wyodrębnioną szyjką poświadczane jest już dla starszego stadium fazy A₁ przez zapinki wariantów A-Ib i B-Ia. Są to jednocześnie najstarsze tak ukształtowane naczynia w kulturze oksywskiej (odmiany B1a, B2a i A3a). Pozostałe okazy datują zapinki z młodszego stadium tej fazy (B-Id) i z horyzontu A_{1b}-A_{2a} (C-I, A-II) oraz zapinki i umbo z fazy A₂ (zapinki K, umbo typu B.4), a także z horyzontu A₂/A₃ (K-IIIb) i fazy A₃ (M/N), przy czym ta ostatnia na ziemi chełmińskiej reprezentowana jest zaledwie przez jedno naczynie (Rząd G4), a zatem większość naczyń trójczłonowych w południowej części kultury oksywskiej mieści się we wczesnych etapach jej rozwoju, zanikając u schyłku fazy A₂. Nawet jednak wówczas ich udział jest niewielki w porównaniu do przytłaczającej frekwencji tak ukształtowanych naczyń (szczególnie tzw. form odwrotnie gruszkowatych z wyraźnie zarysowaną szyjką) na obszarze kultury przeworskiej. Mimo nieco liczniejszego zbioru form trójczłonowych w północnym i zachodnim zasięgu kultury oksywskiej w fazie A₃, można zaliczyć do nich zaledwie po kilka naczyń z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. XXXV:1; LXIV:182,1; XCIX:285:,1; CII:293,1; CIV:300,1; CXXX:434,1), Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXV:45d) i z Warszkowa (R. Wołagiewicz 1965, tabl. VI; XIII:1-2). Brak tam form z wyodrębnioną szyjką wcześniejszych niż z fazy A₃, a i te charakteryzują się odmiennymi szczegółami mikro- i makromorfologicznymi niż formy przeworskie. Tylko na cmentarzyskach opublikowanych przez W. Heyma (1961, ryc. 3:14, 4:10, 8:16, 10:21, 11:23) występują okazy ściśle nawiązujące do przeworskich form z wyodrębnioną szyjką. Większości z nich, niestety, nie towarzyszyły dobre wyznaczniki chronologiczne, poza naczyniem odwrotnie gruszkowatym z Bystrzca, datowanym fibulą odmiany C-I (W. Heym 1961, ryc. 8:15-16). Można więc mówić o śladowym udziale naczyń z wyodrębnioną szyjką w kulturze oksywskiej w porównaniu z ich frekwencją w kulturze przeworskiej, w której stale licznie są używane w wyposażeniu grobowym, choć z czasem zmienia się tam kategoria naczyń trójczłonowych: o ile w fazach A₁-A₂ są to formy odwrotnie gruszkowate, to od fazy A₃ liczniej występują naczynia wazowate z charakterystycznie uwypukloną szyjką (np. T. Dąbrowska 1988, tabl. I-V).

Tabela 59. Udział [%] poszczególnych typów ceramiki na wybranych cmentarzyskach kultury oksywskiej i przeworskiej.

Typ naczynia	Podwiesk	Rumia	Bystrzec *NWK, ST	Wilanów	Krusza Zamkowa
A	42	1	27	15	3
B	13	28	16	25	15
C	8	9	20	3	3
D	14	46	15	35	38
E	8	—	20	19	19
F	3	10	2	4	12

* NWK – Nowa Wieś Królewska, ST – Stary Targ

Tabela 60. Udział [%] poszczególnych typów ceramiki na wybranych stanowiskach osadowych kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej.

Typ naczynia	Lisewo, stan. 26*	Sznych, stan. 12**	Sznych, stan. 13***
A	24	17	9
B	–	7	10
C	–	12	15
D	24	19	19
E	48	39	47
F	4	6	–

* seria kilkuset fragmentów naczyń (wg E. Bokiniec 2006a); ** wg E. Bokiniec 2006d; *** wg E. Bokiniec 2006e

Kolejną cechą wartą omówienia jest **situlowate** ukształtowanie dolnej partii naczynia (Zestawienie 39:IIIa-c). W kulturze oksywskiej występuje ono we wszystkich typach naczyń, lecz na ziemi chełmińskiej jest rzadkie, nawet jeżeli uwzględnimy dysproporcje w liczebności naczyń w grobach kultur przeworskiej i oksywskiej. W Podwiesku formy situlowate stanowią 5% wszystkich naczyń, a jeżeli uwzględnimy tu jeszcze misy o wklęsłej partii przydennej, to otrzymamy trochę ponad 7%. W Wilanowie formy te stanowiły 12%, jednak – co należy tu podkreślić – bardzo duża ilość ceramiki z tego stanowiska zachowała się tylko w postaci fragmentów górnej części naczyń. Na ziemi chełmińskiej do form o situlowato ukształtowanej dolnej partii należą naczynia A8, D1d, E1c i E1e, spotykane również na innych obszarach kultury oksywskiej (np. W. Heym 1961, ryc. 9:15, 31; ryc. 11:11, 16, 21, 25; M. Pietrzak 1997, tabl. XXXII: 103A,1; CIII:301,1). Natomiast dalej na północ taką formę często przyjmują szerokootworowe naczynia, wywodzące się z podtypu B3 (np. R. Wołagiewicz

1965, tabl. VI; XXI:2; XXXIV:1; M. Pietrzak 1997, np. tabl. XXVI:93,1; XXIX:100,1b; XXXVIII:121,1; XLIII:128,1; LXIV:182,1; XCVIII:280,1; CII:302,1?; H. Machajewski 2001, tabl. XXXIV:137,1) i rzadziej naczyń wazowate (np. R. Wołągiewicz 1965, tabl. XXVI:1; M. Pietrzak 1997, tabl. LVII:161,1; CVI:303,2; CVIII:308,1; CXI:322,1?). Na cmentarzyskach ziemi chełmińskiej z MOP dotychczas w ogóle nie zaobserwowano situlowato ukształtowanych ani pochodnych dzbanów (typ B) ani form wazowatych (typ C). Pierwsze naczynia situlowate w kulturze oksywskiej pojawiają się w grobach z zapinkami stopniowatymi (Podwiesk 286) oraz typu C, H i A-II (Podwiesk 106, 347 i 387). Występują też z zapinkami typu F (Podwiesk 111), K (Podwiesk 311, 338 i 342; M. Pietrzak 1987, tabl. LXII), J (W. Heym 1961, ryc. 9:15), umbem typu Grossromstedt, mieczem typu W.III (R. Wołągiewicz 1965, tabl. V–VI, XXI) oraz zapinką typu M (M. Pietrzak 1987, tabl. LXXXI). Na ziemi chełmińskiej naczynia o wklęsłej dolnej partii brzuśca wchodzi w użycie najwcześniej i reprezentują prawie wyłącznie typy unikalne w kulturze przeworskiej, chociaż trudno w tej kwestii uogólniać, mając do dyspozycji tak krótkie serie zabytków. Jeśli weźmiemy pod uwagę dużą popularność garnków (typ A) na ziemi chełmińskiej, to wydaje się logiczne, że głównie w ramach tej grupy wytworów odnajdujemy naśladownictwa tego charakterystycznego dla kultury przeworskiej sposobu formowania naczyń. Od powyższego obrazu odbiega Pruszcz Gdański i Warszkowo, w których udział naczyń situlowatych jest bardzo duży. Reprezentują one jednak głównie fazę A₃, współwystępując z zapinkami typów M, N i O, w tym formami późnymi. Dla tego momentu brak jest na ziemi chełmińskiej materiałów ceramicznych, nadających się do analizy.

Równie ważną cechą, z punktu widzenia wpływów, jest położenie **największej wydętości** brzuśca poniżej połowy wysokości naczynia. Zarówno w Kruszy Zamkowej, jak i w Wilanowie te specyficznie przeworskie formy stanowią około 5% ogółu naczyń. Na ziemi chełmińskiej zaledwie dziewięć egzemplarzy (po dwa podtypów C4 i D3 oraz pięć podtypu B6) charakteryzuje się tak nisko usytuowanym brzuścem. Tylko na jedno takie naczynie natrafiono w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (M. Pietrzak 1997, tabl. V:16B,1), poza tym nie występują na żadnym innym (znanym z publikacji) cmentarzysku kultury oksywskiej. Biorąc pod uwagę również inne ich cechy, takie jak unikalne w kulturze oksywskiej zdobienie, typowo przeworski sposób facetowania i popularność tych form we

wspomnianej kulturze, najbardziej prawdopodobne wydaje się, że dostały się na północ drogą wymiany.

Dla analizy powiązań międzykulturowych nie mniejsze znaczenie niż wyżej wspomniane cechy naczyń ma ukształtowanie wylewów (Zestawienia 40–45). **Facetowanie** (Zestawienie 44–45) jest cechą najpowszechniej występującą w kulturze przeworskiej, stosowaną tam w formach najpopularniejszych, tj. w dzbanach, misach i kubkach. Natomiast wśród garnków, których udział na cmentarzyskach kultury przeworskiej jest niski, dość często daje się zauważyć brak tak ukształtowanych wylewów, a czasami spotyka się nawet wylewy niepogrubiane. W kulturze oksywskiej, w gruncie rzeczy, mamy do czynienia z bardzo zbliżoną sytuacją, ponieważ jednak dominują w niej właśnie garnki, udział brzegów niefacetowanych jest tu znacznie wyższy. Godne uwagi są tu wyniki dotyczące ceramiki występującej z zapinkami z brązową koszulką na kabłąku i fibulami stopniowatymi. Facetowane brzegi występowały tu rzadziej niż w naczyniach zarejestrowanych z pozostałymi zapinkami z faz A₁ i A₂, z wyjątkiem bardzo niskiego udziału facetowanych brzegów w naczyniach towarzyszących zapinkom odmiany G, również o proveniencji jastorfskiej (tab. 61). Zjawisko to jest oczywiście ściśle skorelowane z dominującą w tych zespołach rolą garnków jako elementu wyposażenia. Spadek facetowania brzegów zaznacza się w późnej fazie MOP, co również związane jest z brakiem naczyń, w których udział facetowanych brzegów jest najwyższy, tj. mis i dzbanów. Może też wiązać się z analogicznym trendem, znanym z kultury przeworskiej. W ciągu całego tego okresu zdecydowana większość naczyń z Podwieska (około 85%) ma facetowane lub pogrubiane brzegi (Zestawienia 40–45; wykresy 6–10). Niefacetowane i niepogrubiane stanowiły rzadkość, aczkolwiek w stosunkowo nielicznym zbiorze z fazy A₁ (z wyłączeniem horyzontu A_{1b}-A_{2a}) było ich aż 31% (wykresy 6–10). Pomimo tego, że znaczna część naczyń kultury oksywskiej, szczególnie w jej południowej części, ma wylewy facetowane, to na ogół są one ukształtowane w sposób odmienny od przeworskiego. Wskazuje to na przetworzenie klasycznego wzorca, wypracowanego przez ludność kultury przeworskiej, według lokalnych reguł. Identyczny sposób formowania brzegów, nadający im charakterystyczny także dla kultury jastorfskiej i kultur Europy Północnej kołnierzowaty kształt, obserwujemy w kulturze Poienești-Lukaševka od samych początków jej trwania. Z kolei wylewy niepogrubione lub pogrubione, lecz niefacetowane, najczęściej występują w garnkach, zwykle esowato-

Tabela 61. Rozkład procentowy brzegów naczyń wg ich współwystępowania z fibulami (na podstawie materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2).

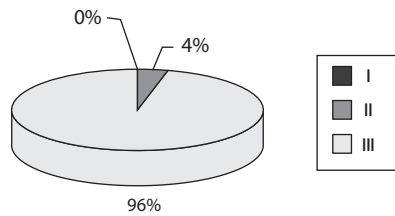
	A-I	B-I	Br	St	C	B-II	H	A-II	K	G	M	N	O
Facetowane	17	53	37	27	57	50	43	70	59	23	36	28	20
Pogrubiane i niefacetowane	73	40	50	66	38	50	55	25	31	70	46	75	80
Niepogrubiane	10	7	13	7	5	–	2	5	10	7	18	7	–

profilowych, a więc naczyniach, których popularność w kulturze oksywskiej ustępuje tylko częstotliwości ich występowania w kulturze zarubinieckiej. Tej zbieżności nie tłumaczyłabym jednak kontaktami, lecz tradycjonalizmem obydwu kultur, zachowującym w znacznej mierze wzorce czerpane z tradycji schyłkowo-halsztacko-wczesnolateńskich (por. też różne formy pochówków „podkloszowych” w Bystrzcu – M. Hoffman 1995, s. 69–91 – i Podwiesku). Różnice pomiędzy ceramiką naczyniową obydwu kultur wynikają m.in. z faktu, że ceramika kultury oksywskiej, jako poddana zdecydowanie większym wpływom przeworskim, charakteryzuje się też większym zróżnicowaniem formalnym. *Badania nad kulturą zarubiniecką zdają się dowodzić, że z aliażu pomorsko-kloszowego [...] jako czynnik kulturotwórczy przetrwała kultura grobów kloszowych. Do jej form i zdobnictwa nawiązują też naczynia kultury jastorfskiej, stanowiące równocześnie analogie do ceramiki zarubinieckiej* »K. V. Kasparova 1992, ryc. 6:17, 18, 7:18, 19, 22«. *Na stosunkowo rozległych obszarach Europy rozwija się więc określona stylistyka naczyń [...]*(T. Węgrzynowicz 1995, s. 15–16). Bezpośrednio od cytowanych wyżej form wywodzą się esowato-profilowe garnki, będące jednym z podstawowych typów naczyń w kulturze zarubinieckiej, rzadszym w oksywskiej (z modyfikacją wylewu w postaci facetowania w około połowie naczyń tego typu), o niskiej frekwencji w kulturze przeworskiej i unikalnym na obszarze jastorfskim w MOP. W kulturze oksywskiej zatem, w identycznych pod względem morfologicznym garnkach odnotowujemy obecność zróżnicowanych wylewów, od niepogrubianych począwszy, poprzez pogrubiane, lecz niefacetowane, na facetowanych skończywszy. W tym ostatnim przypadku zauważamy ponadto znaczną zmienność. Mam tu na myśli nie tylko wielokrotność facetowania, ale także staranność jego wykonania. Zdarza się bowiem, że jedna część wylewu tego samego naczynia jest facetowana, podczas gdy druga – tylko pogrubiana – facetowanie „rozmywa się”. Tak różne sposoby formowania brzegów w obrębie makromorfologicznie

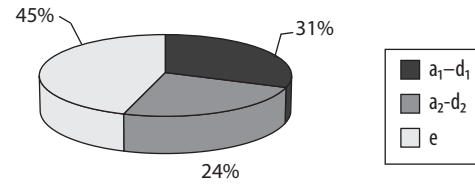
homologicznych naczyń, szczególnie wśród form wykazujących genetyczne związki z naczyniami o tradycjach kloszowych (odmiana A2a i A3b), wskazuje na ewolucyjny charakter tych pierwszych i tendencje do modyfikowania form, pochodzących ze starszego okresu przedrzymskiego według nowych, przeworskich wzorców. W grupie czerniczyńskiej można dostrzec te same, co w kulturze oksywskiej tendencje w preferowaniu różnorodnych reguł kształtowania brzegów. Brak tu niestety jak dotychczas statystycznie wiarygodnego zbioru całych naczyń (S. Czopek 1992), lecz już na podstawie mikromorfologii i nielicznych zrekonstruowanych form można mówić o znaczącym pokrewieństwie tych peryferyjnych względem kultury przeworskiej zespołów. Zbieżność dwóch odległych terytorialnie grup daje się wytłumaczyć istnieniem jednolitej pod względem stylistycznym protofazy kultur oksywskiej, przeworskiej i zarubinieckiej. Wyewoluowała ona ze schyłkowej kultury grobów kloszowych, na którą nałożyły się wpływy jastorfskie, widoczne nie tylko w stricte jastorfskich formach naczyń (T. Dąbrowska 1994, J. Martens 1994), lecz również w postaci samego procesu latenizacji, którego ta kultura była nośnikiem. Wyraźną kontynuację tej stylistyki związanej ze schyłkiem kultury grobów kloszowych, dostrzegamy więc w różnym nasileniu w wymienianych wcześniej kulturach MOP.

Wylewy nachylone do środka (Zestawienie 40) na ziemi chełmińskiej pojawiają się dopiero w fazie A₂ w zespołach z zapinkami typów E, G i K i trwają w fazie A₃. W Podwiesku wystąpiły tylko w fazie A₂ i stanowiły zaledwie 3% (wykresy 1–5). W kulturze przeworskiej natomiast spotyka się je już od początków MOP. Brzegi cylindryczne odnotowuje się już we wczesnym odcinku fazy A₁, a istnieją nadal zarówno w fazie A₂, jak i A₃, aczkolwiek są one bardzo nieliczne, stanowiąc od 3 do 7% od fazy A₁ po A₂/A₃, jedynie w fazie A₃ ich udział wzrasta do 13%. Warto tu zwrócić uwagę na fakt, że we wczesnym stadium MOP (faza A₁ i horyzont A_{1b}–A_{2a}) nie są one facetowane, podobnie jak w kulturze przeworskiej czy Poienięsti-Lukaševka.

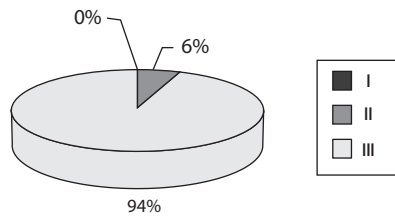
Wykres 1. Faza A1. Udział wylewów nachylonych do wnętrza (I), cylindrycznych (II) i wychylonych na zewnątrz (III) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2

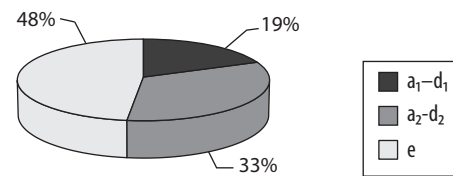
Wykres 6. Faza A1. Udział wylewów niepogrubianych (a_1-d_1), pogrubianych (a_2-d_2) i facetowanych (e) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.

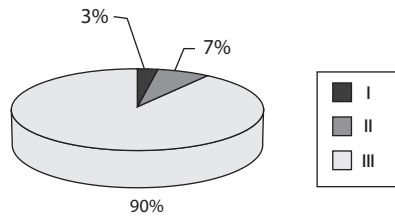
Wykres 2. Horyzont A1b-A2a. Udział wylewów nachylonych do wnętrza (I), cylindrycznych (II) i wychylonych na zewnątrz (III) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2

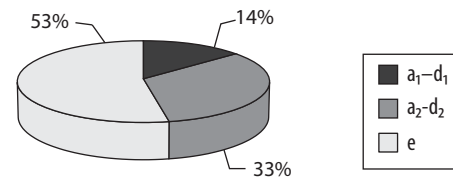
Wykres 7. Horyzont A1b-A2a. Udział wylewów niepogrubianych (a_1-d_1), pogrubianych (a_2-d_2) i facetowanych (e) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2

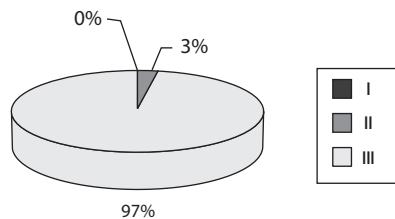
Wykres 3. Faza A2. Udział wylewów nachylonych do wnętrza (I), cylindrycznych (II) i wychylonych na zewnątrz (III) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2

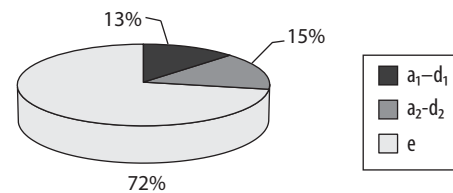
Wykres 8. Faza A2. Udział wylewów niepogrubianych (a_1-d_1), pogrubianych (a_2-d_2) i facetowanych (e) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2

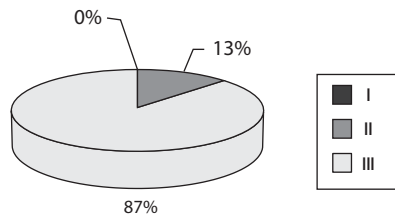
Wykres 4. Horyzont A2/A3. Udział wylewów nachylonych do wnętrza (I), cylindrycznych (II) i wychylonych na zewnątrz (III) na cmentarzysku w Podwiesku

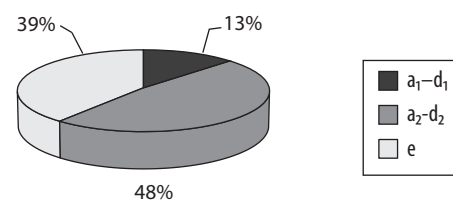
Wykres 9. Horyzont A2/A3. Udział wylewów niepogrubianych (a_1-d_1), pogrubianych (a_2-d_2) i facetowanych (e) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2

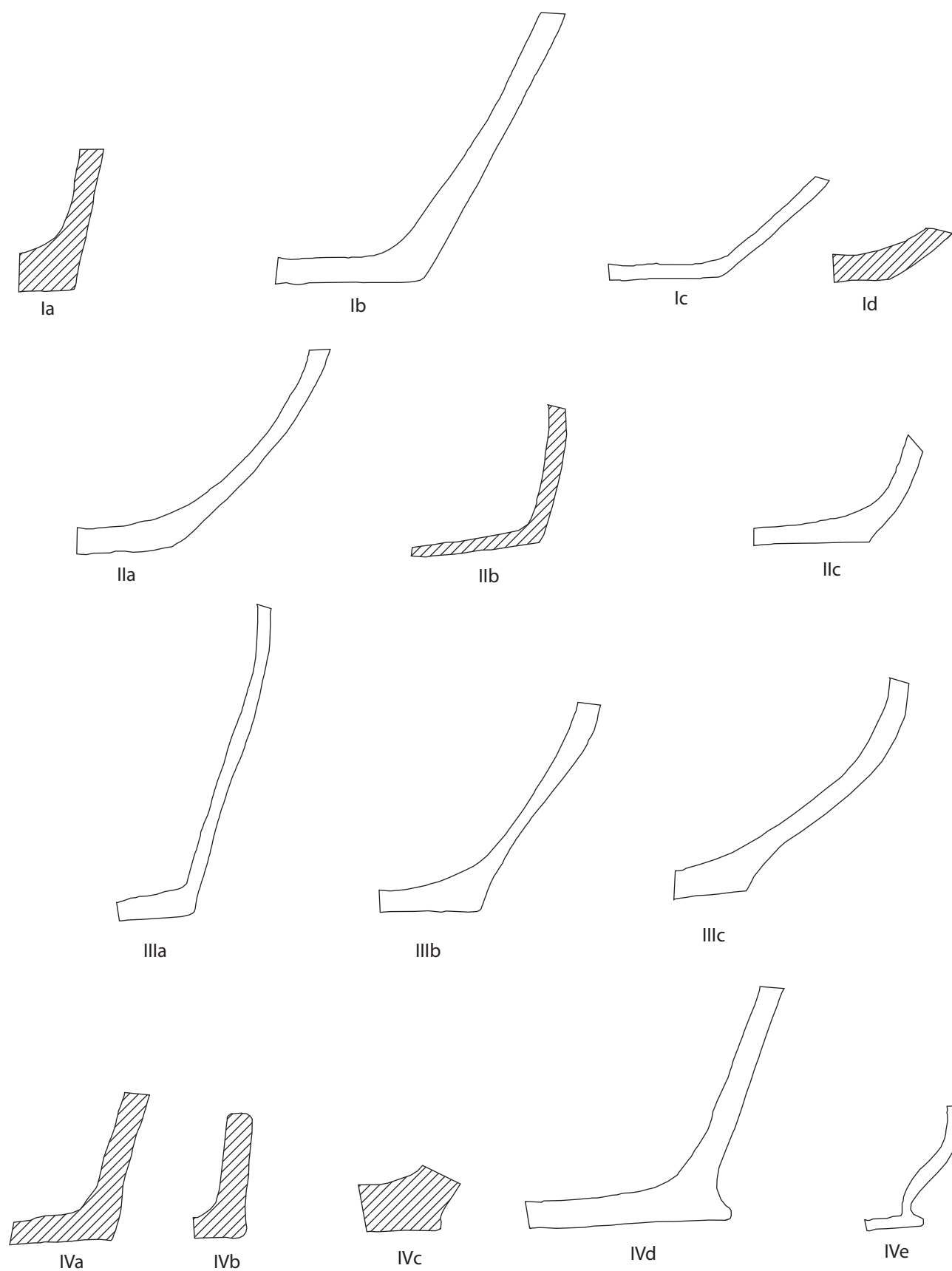

Wykres 5. Faza A3. Udział wylewów nachylonych do wnętrza (I), cylindrycznych (II) i wychylonych na zewnątrz (III) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2

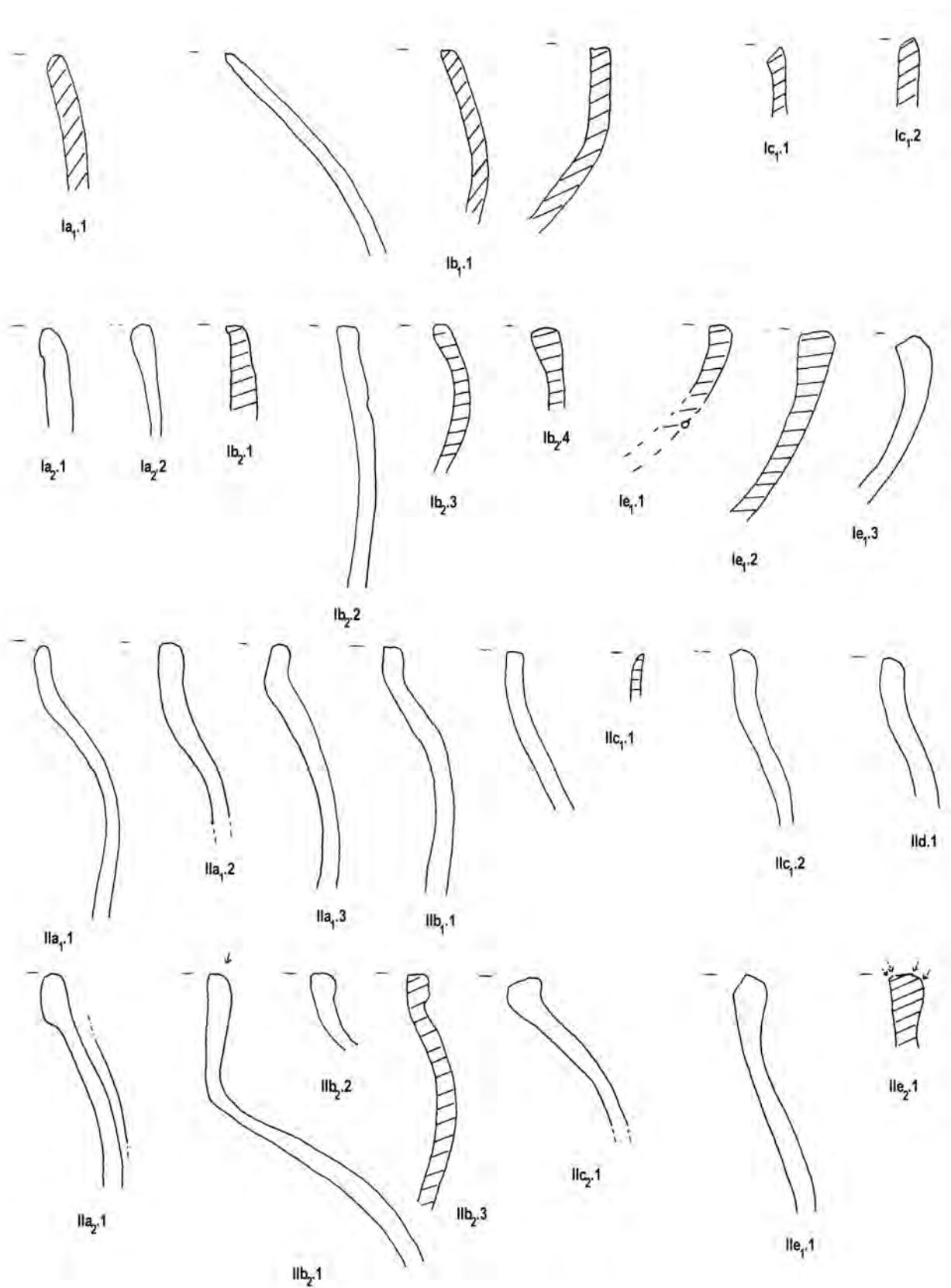

Wykres 10. Faza A3. Udział wylewów niepogrubianych (a_1-d_1), pogrubianych (a_2-d_2) i facetowanych (e) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2

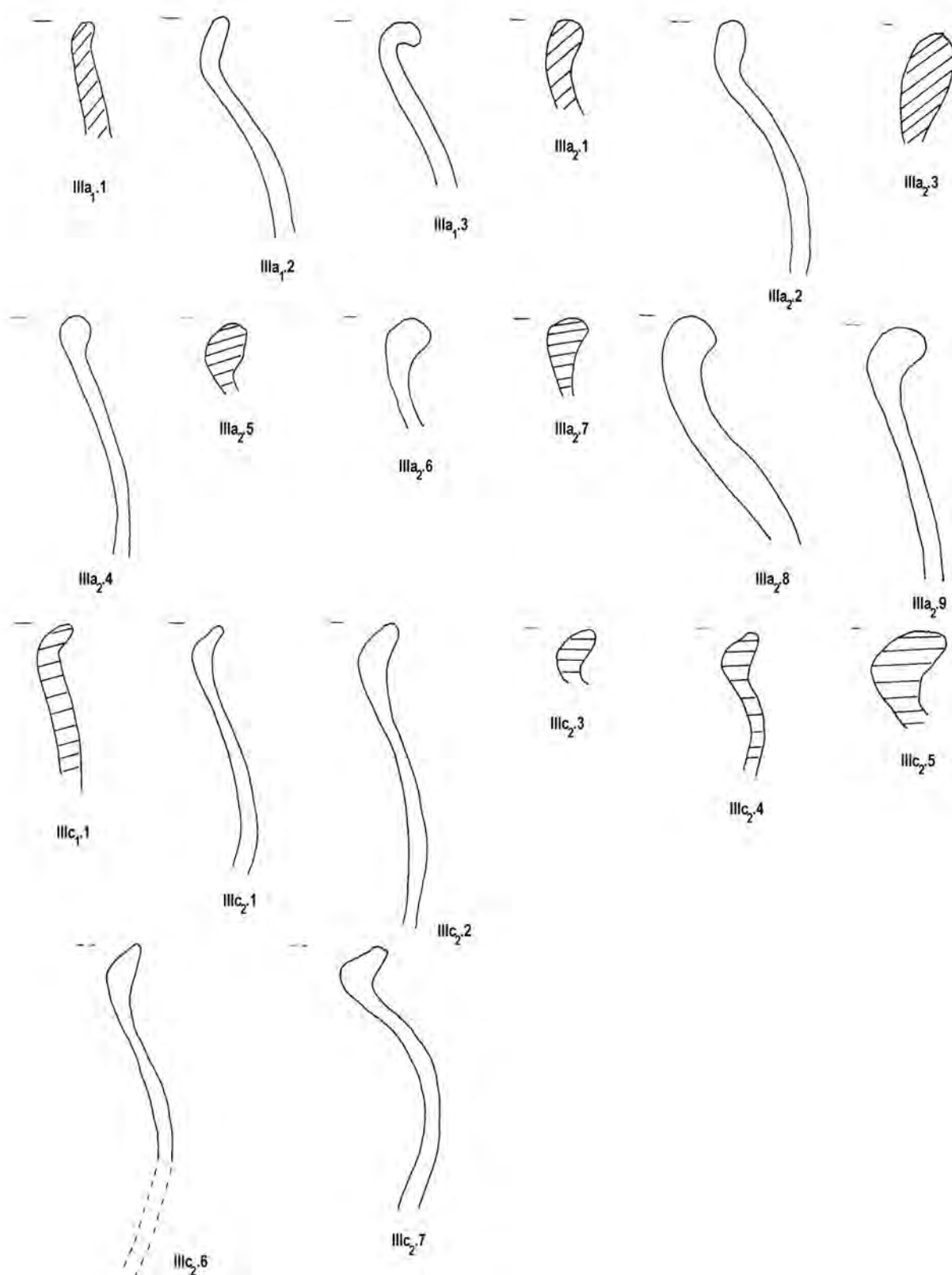

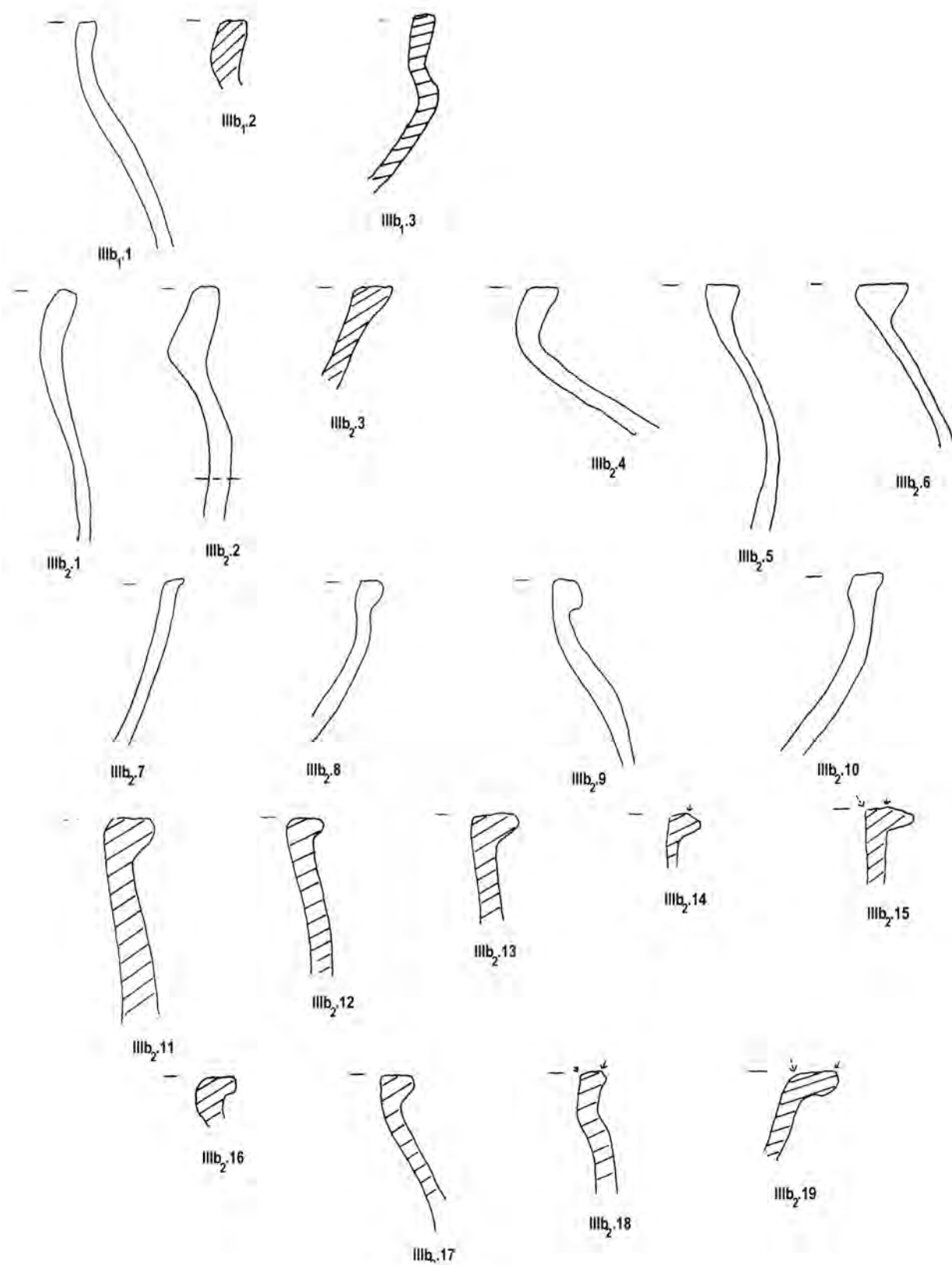
Zestawienie 39. Typy den naczyń kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej (ze szrafunkiem – materiał osadowy; bez szrafunku – cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2), rys. B. Bielińska-Majewska.

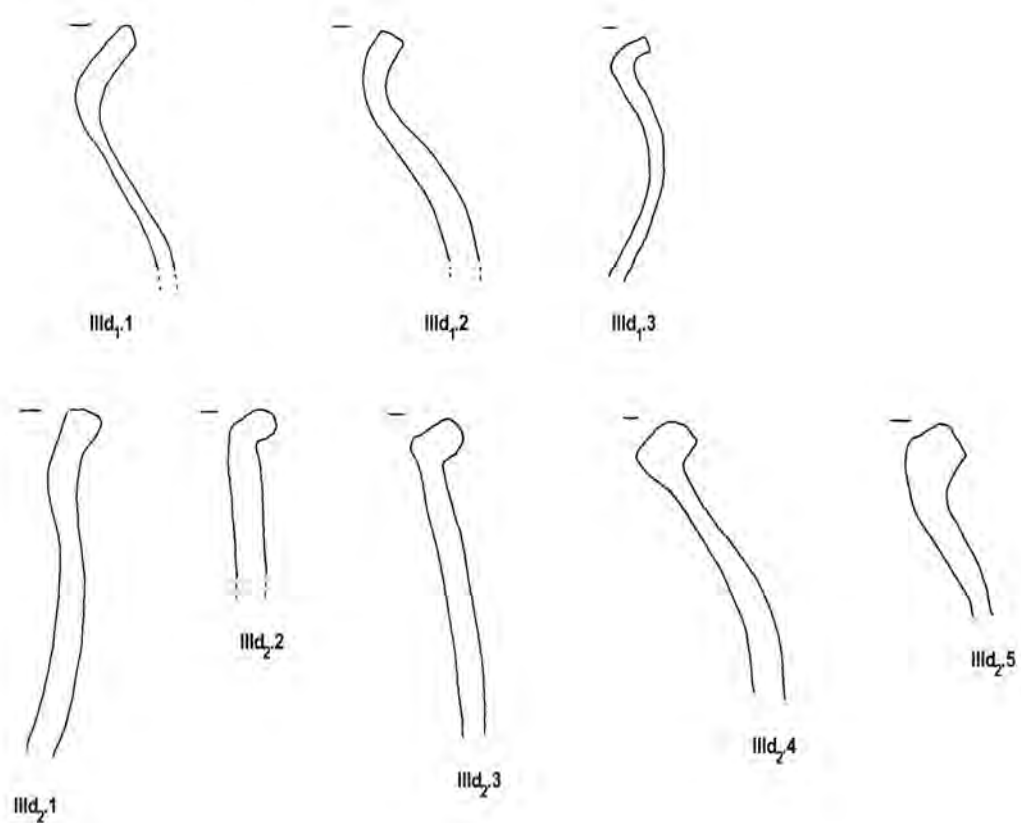
Zestawienie 40. Typy wylewów (typ I i II) naczyń kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej (ze szrafunkiem – materiał osadowy; bez szrafunku – cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2), rys. B. Bielińska-Majewska.

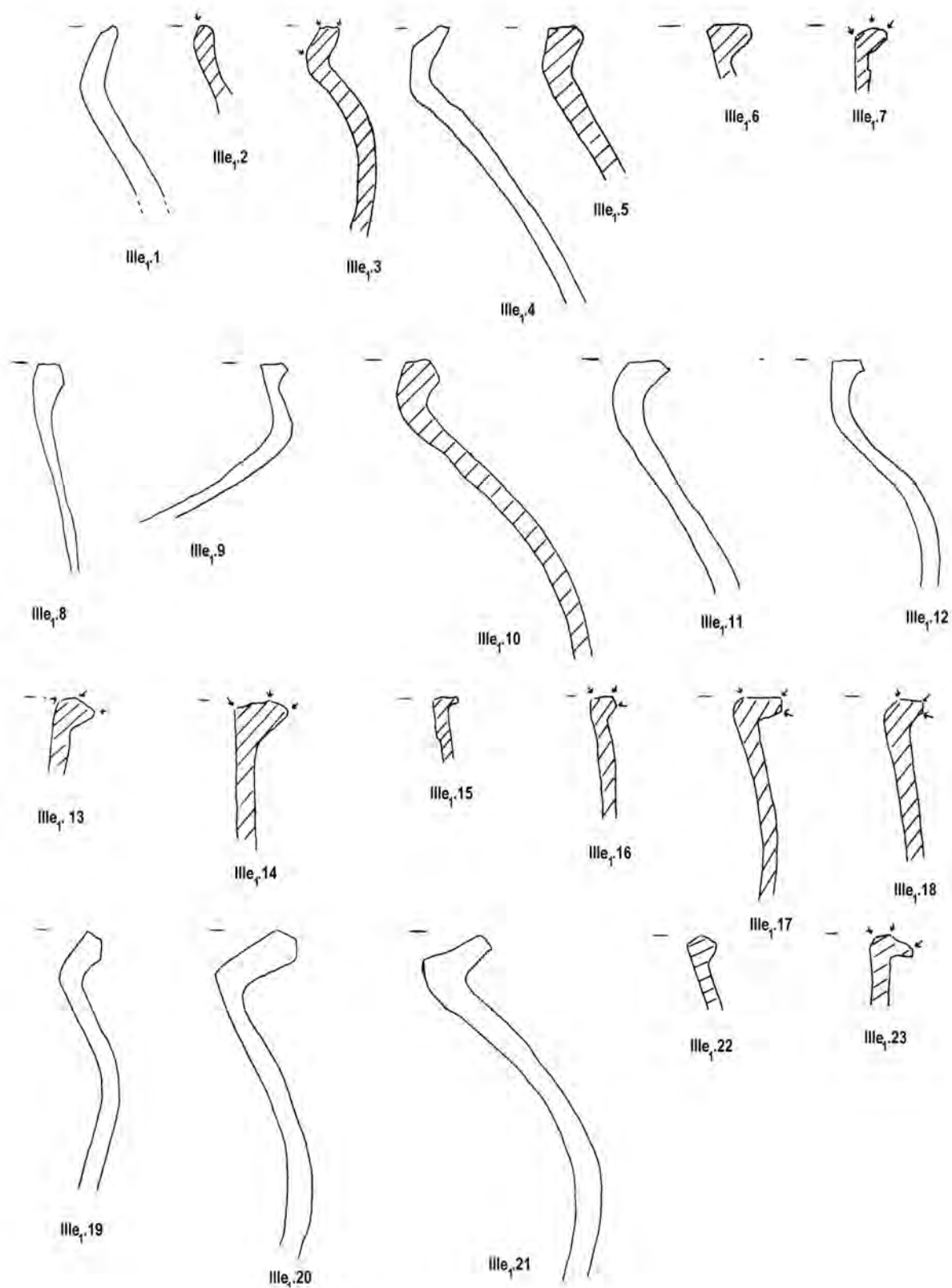
Zestawienie 41. Typy wylewów naczyń kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej (ze szrafunkiem – materiał osadowy; bez szrafunku – cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2), rys. B. Bielińska-Majewska.

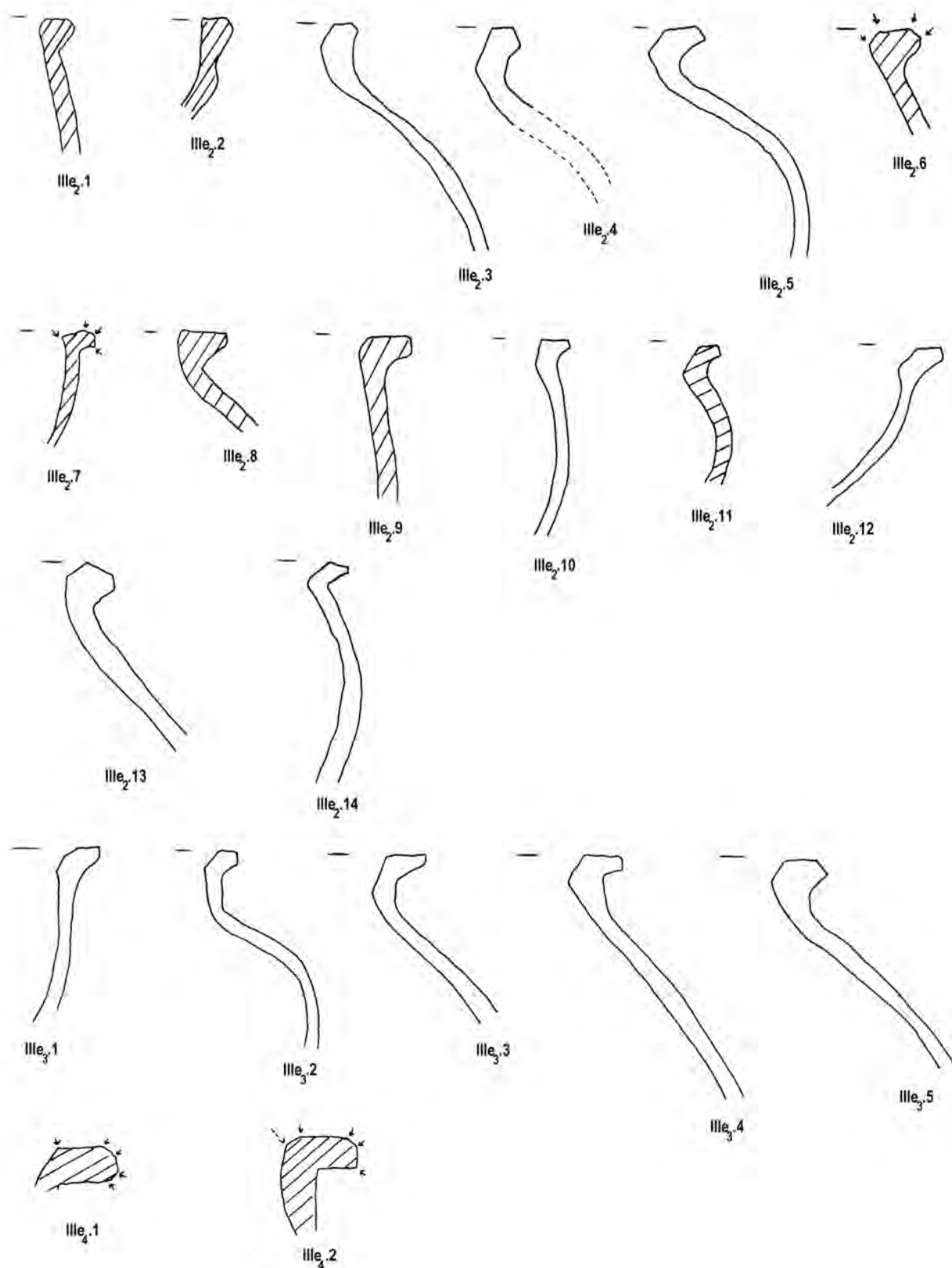
Zestawienie 42. Typy wylewów naczyń kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej (ze szrafunkiem – materiał osadowy; bez szrafunku – cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2), rys. B. Bielińska-Majewska.

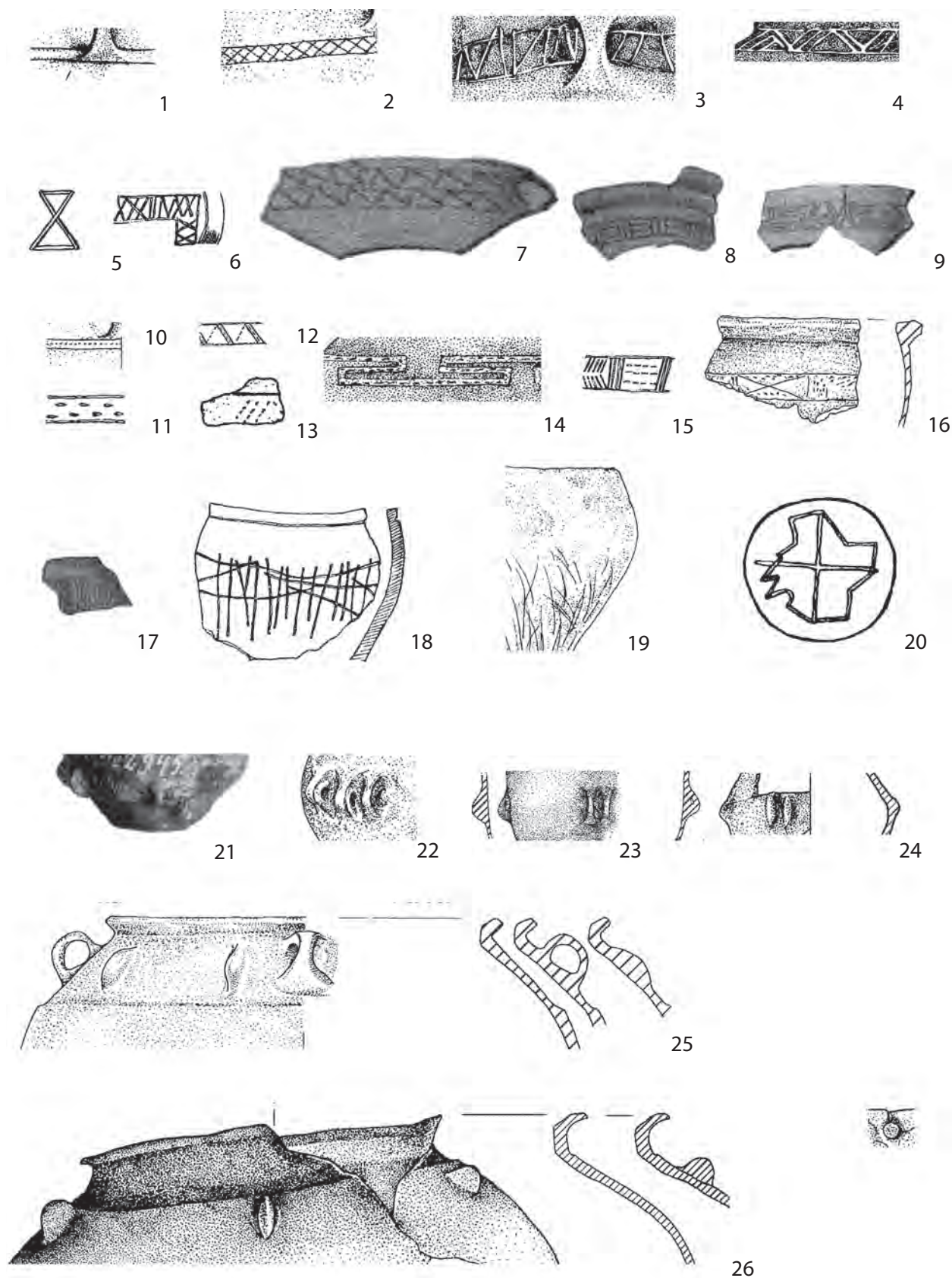
Zestawienie 43. Typy wylewów naczyń kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej (cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2), rys. B. Bielińska-Majewska.

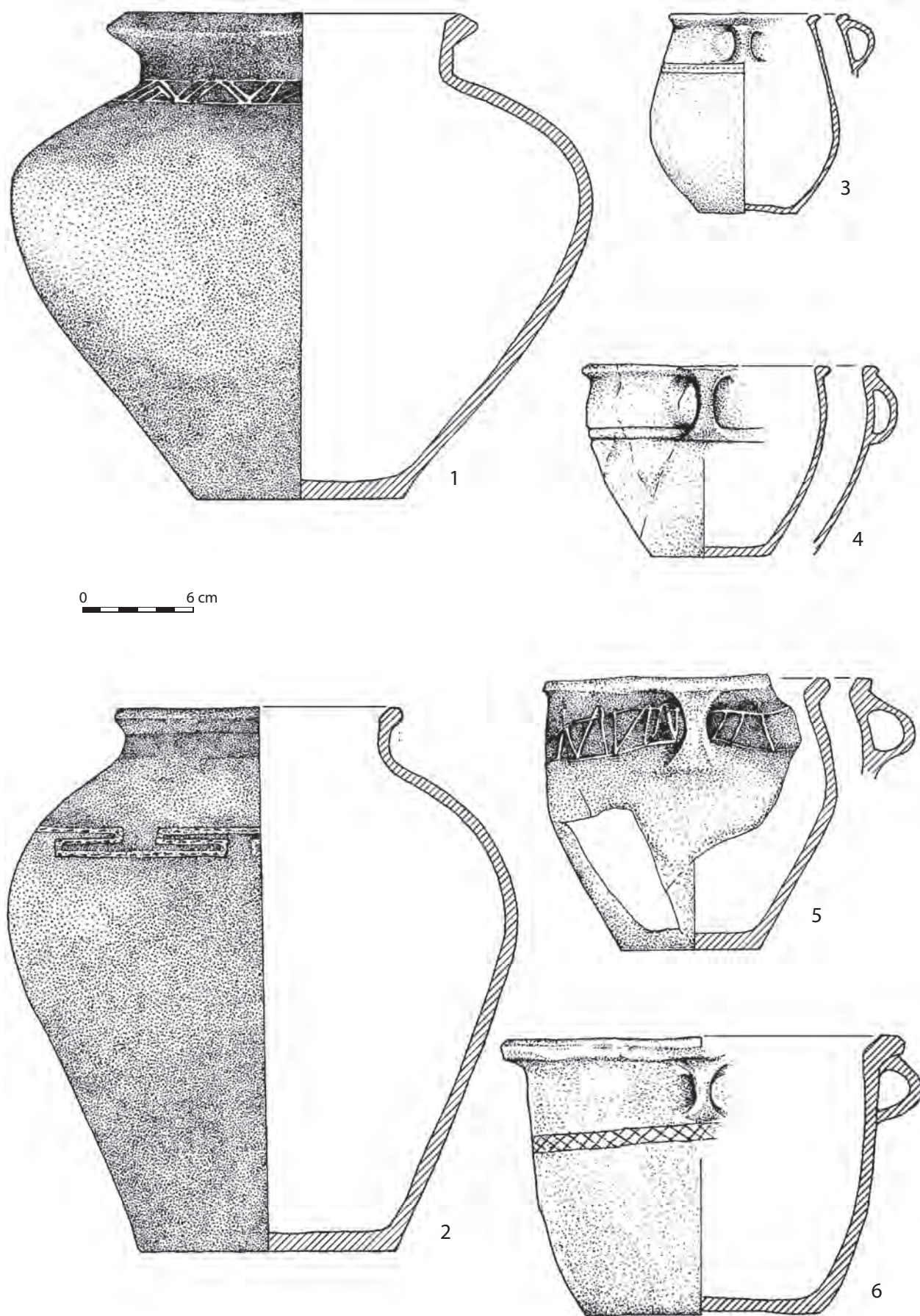
Zestawienie 44. Typy wylewów naczyń kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej (ze szrafunkiem – materiał osadowy; bez szrafunku – cementarzysko w Podwiesku, stan. 2), rys. B. Bielińska-Majewska.

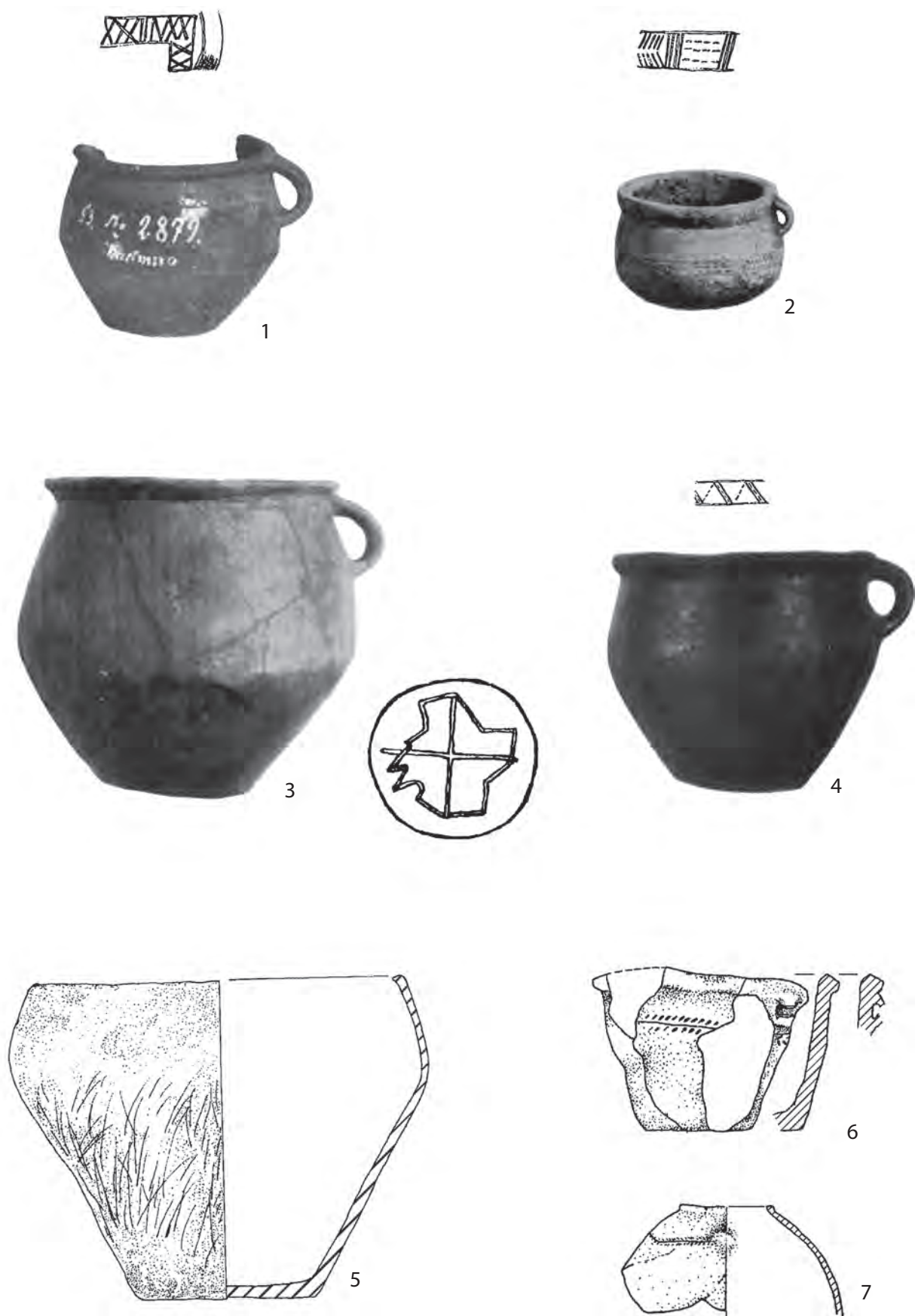
Zestawienie 45. Typy wylewów naczyń kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej (ze szrafunkiem – materiał osadowy; bez szrafunku – cmentarzysko w Podwiesku, stan. 2), rys. B. Bielińska-Majewska.

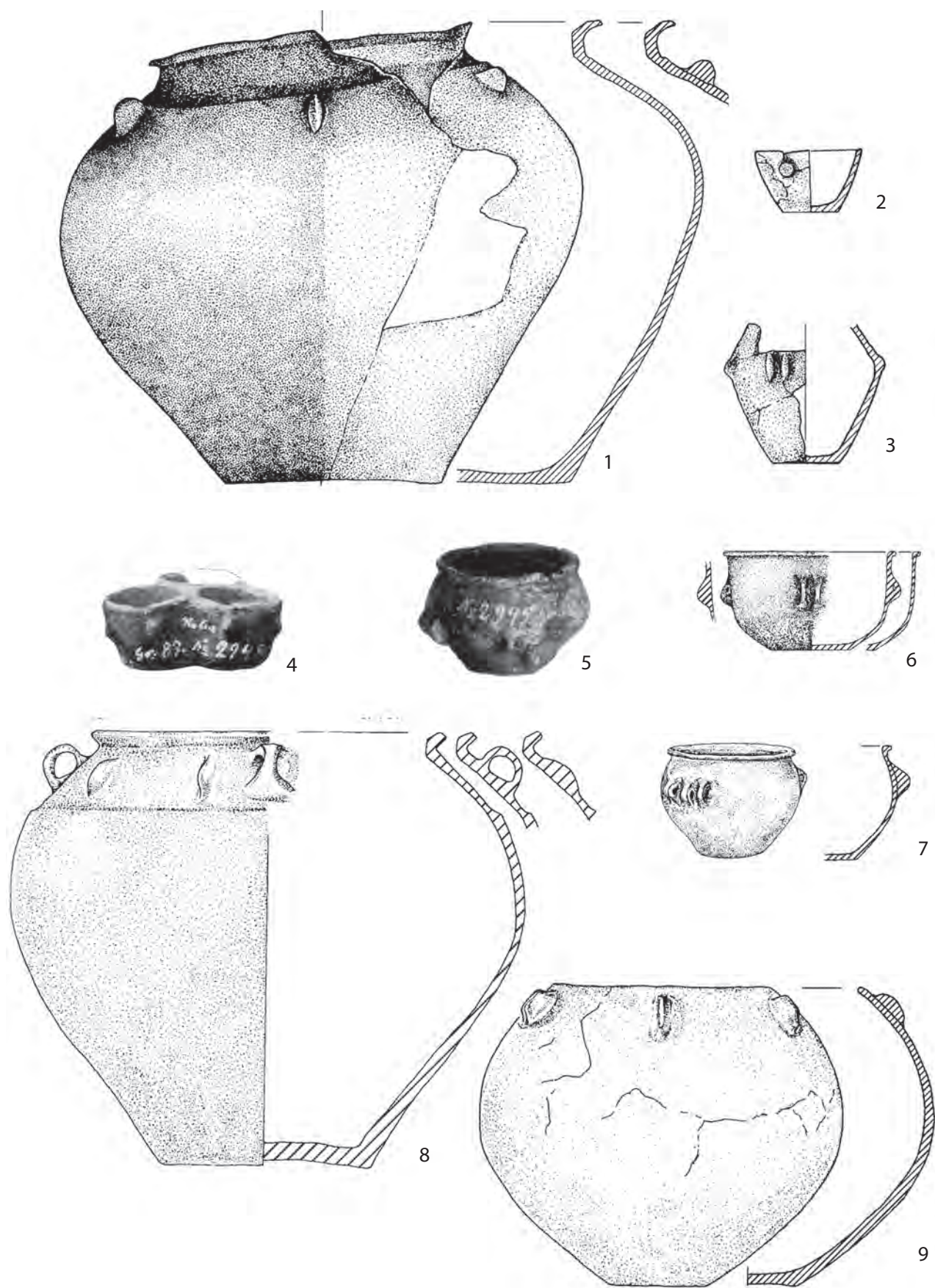
Zestawienie 46. Motywy zdobnicze na naczyniach kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej; 1-4, 10, 13-14, 22-24, 26 – Podwiesiek, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. CVII:307/2, C:299/1, CXLI:405/1, I:1/1, CXXXV:39/1, LXI:148/1, 32/1, CVIII:308/3, 2, XXXVIII:86/2, CXLVIII:417/1; 5-6, 11-12, 15, 18, 20-21 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. XVII:7b, V:53/1, XVII:7a, XIII:156/1b, VIII:89/1c, IX:132/2, 120/1a, VIII:87/1; 7-9, 17, 25 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. LVI:559/3, XLII: E12/3, XLXIX:134/1, XLXIX:135/1, LVIII:679/1; 16 – Bieńkówka, Aneks A. 1, tabl. I:1/4; 19 – Brodnica-Michałowo, Aneks A. 1, tabl. XXV:4.

Zestawienie 47. Naczynia kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej zdobione ornamentem rytym; 1–6 – Podwiesk, stan. 2, wg E. Bokiniec 2005, tabl. I:1/1, XIII:32/1, CXXXV:391/1, CVII:307/2, CXLI:405/1, C:299/1.

Zestawienie 48. Naczynia kultury oksywskiej na ziemi chełmskiej, zdobione ornamentem rytym; 1–4 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. V:53/1, VIII:89/1c, IX:120/1a, XIII:156/1b; 5 – Brodnica-Michałowo, tabl. XXV:4; 6–7 – Podwiesiek, stan. 2, wg E. Bokinić 2005, tabl. XXIV:49/2, XV:33/2.

Zestawienie 49. Naczynia kultury oksywijskiej na ziemi chełmińskiej, zdobione ornamentami plastycznymi; 1-3, 6, 7-9 – Podwiesk, stan. 2 wg E. Bokinić 2005, tabl. I:1/1, LXVII:160/3, XXXVIII:86/2, CVIII:308/2-3, CXXVII:367/1; 4-5 – Chełmno, Aneks A. 1, tabl. VIII:87/3, 1; 8 – Rządź, Aneks A. 1, tabl. LVIII:679/1.

Najwyższy udział wylewów niepogrubianych odnotowuje się w fazie A₁ (z wyłączeniem horyzontu A_{1b}-A_{2a}), wynosi on wtedy bowiem aż 31%, spadając w horyzoncie A_{1b}-A_{2a} do 19%, a w późniejszym okresie (fazy A₂, A₂/A₃, A₃) normując się w granicach 13–14%. Od fazy A₁ po horyzont A₂/A₃ udział wylewów facetowanych stale wzrasta – od 45 do 72%, aby w fazie A₃ zmniejszyć się do 39%.

Ucha są kolejnym elementem mikromorfologii, którego usytuowanie i sposób ukształtowania mówi

Tabela 62. Procentowy rozkład odmian brzegów wychylonych na zewnątrz wg faz (na podstawie materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2).

	A ₁	A _{1b} -A _{2a}	A ₂	A ₂ /A ₃	A ₃
IIIa ₁ – IIIId ₁	31	19	14	13	13
IIIa ₂ – IIIId ₂	24	33	33	15	48
IIIe ₁	18	28	30	37	28
IIIe ₂	23	17	20	34	8
IIIe ₃ – IIIe ₄	4	2	2	–	3
IIIe razem	45	48	53	72	39

Tabela 63. Rozkład ilościowy poszczególnych typów uch wg współwystępowania z fibulami (na podstawie materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2).

Zapinki	B-I	St	C	A-II	B-II	H	F	G	K	M-N
Przewężone i facetowane	4	2	8	1	1	3	1	1	3	1
Przewężone, niefacetowane	2	4	14	1	1	4	–	1	10	1
Taśmowate (nieprzewężone)	3	1	6	2	1	3	–	–	3	2

o jego proveniencji. Zarówno w kulturze przeworskiej, jak i oksywskiej mocowanie uch znacznie poniżej krawędzi spotyka się niezwykle rzadko. W kulturach przeworskiej, oksywskiej, zarubinieckiej i Poienęsti-Lukaševka do kanonu należą pionowe ucha odchodzące od brzegu lub tuż poniżej. Niższe sytuowanie charakterystyczne jest dla garnków kultury grobów kloszowych, lecz nie dla jej dzbanków (I. Jadczykowa 1995, s. 149–151). W północnym zasięgu kultury jastorfskiej (Hornbek, Schwissel) dominują naczynia o uchach, uchwytach bądź listwach, mocowanych tuż pod pseudoszyjką (por. wielouszkowe naczynia podtypu B1). Ucha naczyń kultury oksywskiej często nawiązują formą do uch ceramiki kultury Poienęsti-Lukaševka, w której są znacznie dłuższe niż w przeworskiej. W Podwiesku większość

stanowiły ucha przewężone (26 egz.) oraz przewężone i facetowane (25 egz.). Wyróżniono też 18 uch taśmowatych, nieprzewężonych i niefacetowanych, z których większość wystąpiła w horyzoncie A_{1b}-A_{2a} (tab. 63). Na fazę A₂, zapinkami typu K, datowane są tylko trzy takie ucha, a na fazę A₃ dwa. Bardzo wiele uch przed włożeniem naczynia do grobu zostało odrzuconych i nie dołączonych do reszty wyposażenia, co należy do pogrzebowych zwyczajów nosicieli kultury jastorfskiej (K. Godłowski 1977).

Prawie zupełny brak **ornamentu** na ceramice sepulkralnej, to jedna z reguł zasadniczo odróżniających ceramikę kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej od naczyń przeworskich (Zestawienia 46–48). Wysoce prawdopodobne jest, iż wszystkie zdobione naczynia z Podwieska (groby 30, 33, 226, 299, 305, 307 i 391), reprezentujące formy unikatowe bądź rzadkie w kulturze oksywskiej (B1a, F3c, C5b, D3), znalazły się na jej obszarze w drodze wymiany z ludnością kultury przeworskiej, w której stanowiły formy podstawowe lub charakterystyczne tylko dla niej, podobnie jak zdobiący je ornament. Na tym tle Chełmno z siedmioma zdobionymi naczyniami

jawi się jako zdecydowanie bogatsze pod tym względem, jeśli weźmiemy pod uwagę ogólnie mniejszą liczbę znanych stamtąd naczyń. Szczególnie rzuca się w oczy zdobienie den, w ogóle niespotykane w Podwiesku. Do ciekawszych, aczkolwiek niezbyt wyrafinowanych zdobień, należą ryte szeroko-płaszczyznowo, przecinające

się lub równoległe linie, które na ziemi chełmińskiej znane są tylko z sześciu pochówków (Chełmno 113/2, Brodnica-Michałowo 1/4, Nowe Dobra 20/1904-K, 2/1905-K, 26/1905-K; Rządź 135/1). Natomiast na osadach, zarówno kultury oksywskiej (E. Bokiniec 2006d, 2006e), jak i wielbarskiej (E. Bokiniec, A. Kujawa-Piszcz 2006) jest to ornament dominujący. Spotyka się go również na naczyniach z osad kultury przeworskiej (np. I. i K. Dąbrowscy 1968, tabl. XVII:1, XVIII:1, XXIII:6–7, XXV:1, XXIX:6; H. Machajewski 1995, tabl. VI:7; L. i K. Nowaczykowie 2003, ryc. 23:6). Znajduje analogie także w ceramice kultury jastorfskiej (np. H. Seyer 1982; R. Müller 1985), w której należałoby szukać inspiracji wytwórców naczyń kultury oksywskiej, gdyż niewątpliwie ornamentyka tego typu w kulturze jastorfskiej ma najwcześniejsze

pochodzenie (H. Seyer 1982) i charakteryzuje się nieprzerwanym wykorzystywaniem w obrębie całego okresu lateńskiego.

Co do chronologii – tylko w przypadku trzech zdobionych naczyń z Chełmna (41, 113, 120) – można ją w przybliżeniu określić na fazę A_2 i A_2/A_3 , dla reszty brak wyznaczników. Na trzech opublikowanych przez W. Heyma cmentarzyskach odnotowano tylko pięć zdobionych naczyń, a w Rumi trzy. Spośród wyżej wspomnianych tylko jedno naczynie, zdobione meandrem z Rumi jest datowane na fazę A_1 (grób 282). W fazie A_2 ornament pojawia się na większej liczbie naczyń, ale w stosunku do form niezdobionych stanowią niewielki ilościowo zbiór. Współwystępują przede wszystkim z zapinkami typu K. Ornament prawie wszystkich naczyń jest identyczny jak na naczyniach przeworskich. Wyjątkiem jest tylko szerokie pasmo zdobienia na jednym z naczyń z Rumi (grób 82), charakterystyczne dla ceramiki kultury jastorfskiej (A. Rangs-Borchling 1963, tabl. 15:121; 31:255; 101: S31, S33; W. Wegewitz 1937, ryc. 20–23). Tam też należy szukać analogii do osadzania na brzuścach naczyń, nota bene nielicznych na ziemi chełmińskiej, kilku guzków, małych uszek lub wklęsłych krążków, pełniących też funkcje ozdobne (Zestawienie 49; A. Rangs-Borchling 1963, tabl. 35:304, por. też wyżej). Poza ziemią chełmińską, taki plastyczny ornament występuje wielokrotnie częściej, gdyż z pozostałych obszarów kultury oksywskiej pochodzi ponad 60 tak zdobionych naczyń (A. Strobin 2007, s. 137; A. Wiśniewska 2007, s. 123). Pojawiają się one w fazie A_2 , lecz występują przede wszystkim w młodszym stadium fazy A_2 i w fazie A_3 . Podobny ornament plastyczny (tj. nakładane krążki) znany jest m.in. z Sierakowic, koło Kartuz, stanowiska łączonego z kulturą pomorską (K. Jażdżewski 1981, ryc. 151:8), a dla kultury grobów kłoszowych charakterystyczne są guzki i uszka sytuowane na przejściu szyjki w brzusiec (M. Andrzejowska 1995).

W ceramice kultury oksywskiej odnajdujemy nawiązania do wielu sąsiednich kultur. Wpływy przeworskie są widoczne od fazy A_1 , zwłaszcza w facetowaniu brzegów naczyń. W obu kulturach facetowano najczęściej brzegi dzbanów, mis i kubków, w mniejszym stopniu dotyczyło to form garnkowatych – zdecydowanie rzadziej spotykanych na cmentarzyskach przeworskich. Te właśnie naczynia, wydzielone w typie A, są najliczniejsze w Podwiesku. Może to częściowo tłumaczyć mniejszą ilość naczyń z facetowanymi brzegami na stanowiskach kultury oksywskiej. Podobnie jak w kulturze przeworskiej, w Podwiesku zaobserwowano też różnice w często-

ści występowania naczyń z profilowanym brzegiem związane z chronologią obiektów. Tabele 61–62 obrazują wyraźny ich spadek w fazie A_3 oraz niski stopień udziału naczyń z facetowanymi brzegami we wczesnych zespołach z fibulami z brązowymi koszulkami, z fibulami stopniowatymi oraz z fibulami typu G, czyli formami związanymi z kręgiem jastorfskim. Jest to oczywiście skorelowane z dominującą rolą garnków w tych zespołach.

Ponadto brzegi naczyń kultury oksywskiej są w większości przypadków facetowane w odmienny sposób niż brzegi naczyń przeworskich. Sposób ten jest zbliżony do facetowania ceramiki kultury jastorfskiej (T. Dąbrowska 1994). Naczynia są facetowane od wewnątrz, podczas gdy strona zewnętrzna jest pozbawiona kantów, przez co jest mniej lub bardziej (zależnie od wysokości) „kołnierzwata”. Facetowanie naczyń oksywskich jest też mniej staranne i zdarza się, że widoczne jest tylko na części krawędzi. Krawędzie tylko pogrubione spotyka się najczęściej wśród garnków typu A, co upodabnia ceramikę z Podwieska do odpowiednich naczyń zarubinieckich oraz pomorsko-kłoszowych, tj. typowych dla małej i niezlatenizowanych kultur Europy Środkowej.

Z kolei niski udział naczyń z wyodrębnioną szyjką i prawie zupełny brak tak ukształtowanych form wazowatych zarówno na cmentarzyskach, jak i osadach na ziemi chełmińskiej w MOP, skłaniałby do szukania powiązań raczej w kulturach kręgu północnoeuropejskiego, głównie Bornholmu i półwyspu Jutlandzkiego, niż wśród częściej trójczłonowych form naczyń kultur przeworskiej i jastorfskiej.

Wśród naczyń z Podwieska jest bardzo mało form zdobionych. Naczynia ornamentowane to na ogół formy związane z kulturą przeworską, wydzielone w odmianach B1a, C5b, D3a i wśród naczyń miniaturowych (30, 33, 226, 299, 307, 391). Ornamentyka tych nielicznych naczyń, reprezentujących unikalne na cmentarzysku formy, jest zbieżna ze zdobnictwem przeworskim i można przypuszczać, że są to importy lub bardzo dokładne naśladownictwa ceramiki tej kultury. Wyjątkiem jest naczynie z niedalekiej Rumi (M. Pietrzak 1987, tabl. LXX:82b) oraz kilka naczyń z ostatniej fazy istnienia tej kultury na cmentarzyskach w Warszkwowie, Wygodzie i Pruszczu Gdańskim, zdobionych szerokim pasem, charakterystycznym dla kultury jastorfskiej (A. Rangs-Borchling 1963, tabl. 15:121; 31:255; 101: S31, S33; W. Wegewitz 1937, ryc. 20–23). W kulturze jastorfskiej znajdujemy też analogie dla naczyń z wieloma, małymi uszkami lub pseudouszkami umieszczonymi na naczyniach odmiany B5a.

3.4.1.3. Analiza technologiczna naczyń ceramicznych

Termin „technologia” stosowany jest w tej pracy w stosunku do modelu systemu reguł przedstawiającego uproszczony obraz technologii rzeczywistej. U podstaw tej analizy leży procedura segmentacji przedmiotu badań, wydzielenia zbioru elementów, które traktuję jako niepodzielne jednostki. W związku z tym ustalono najpierw listę grup czynności techniczno-użytkowych wykonywanych przy wytwarzaniu naczyń, a następnie listę cech tych czynności, przy czym uwzględniono tylko te cechy, które mogą być rozpatrywane makroskopowo. Ze względu na właśnie makroskopowy charakter pradziejowych receptur wytwarzania ceramiki naczyniowej, analizę opartą na tych cechach można uznać za efektywną (L. Czerniak, A. Kośko 1980, s. 247–280). Lista nie obejmuje wszystkich możliwych cech, lecz tylko te, które są istotne dla opisu materiału ceramicznego z interesującego nas okresu. Wyboru cech istotnych dokonano opierając się na artykule K. Przewoźnej (1965), na wykładzie J. Bednarczyka pt. *Makrocykl ceramiczny – kultura przeworska* na temat datowania ceramiki z terenu Kujaw na podstawie tej technologii oraz na opracowaniu ceramiki z Karczewca (T. Dąbrowska 1973). W efekcie otrzymano listę cech przedstawioną w tabeli 64.

Następny etap analizy specyfikującej polegał na wydzieleniu poszczególnych stanów wcześniej wyróżnionych cech czynności techniczno-użytkowych (tab. 65). Na tym zakończono procedurę segmentacji.

Chociaż w typologii naczyń nie stworzono odrębnych odmian dla naczyń jedno- i bezuchych lub posiadających większą liczbę uch, to w trakcie analizy okazało się, że obecność lub brak ucha jest skorelo-

Tabela 64. Lista grup czynności techniczno-użytkowych wytwarzania naczyń (1) i cech tych czynności (2) wyróżnionych makroskopowo.

1	2
1. Czynności przygotowania masy ceramicznej	1.1. Granulometria domieszki
2. Czynności formowania ścianek naczyń	2.1. Grubość ścianek naczyń 2.2. Wykończenie powierzchni zewnętrznej naczyń
3. Czynności wypału	3.1. Barwa zewnętrznej ścianki naczyń

Tabela 65. Lista cech czynności techniczno-użytkowych (1) i stanów tych cech (2).

1	2
1.1. Granulometria domieszki	1.1.1. Drobną do 0,5 mm 1.1.2. Średnią 0,5–1,5 mm 1.1.3. Grubą powyżej 1,5 mm
2.1. Grubość ścianki naczyń	Mierzona z dokładnością 1 mm
2.2. Wykończenie powierzchni zewnętrznej ścianki naczyń	2.2.1. Mocno chropowata 2.2.2. Lekko chropowata 2.2.3. Szorstka 2.2.4. Niestarannie gładzona 2.2.5. Gładka, matowa 2.2.6. Gładka, lśniąca
3.1. Barwa zewnętrznej ścianki naczyń	3.1.1. Czarna 3.1.2. Szara 3.1.3. Ciemnobrunatna 3.1.4. Jasnobrunatna 3.1.5. Ceglata

wana z pewnymi cechami technologicznymi. Dlatego też obok typów głównych wprowadzono oznaczenia dodatkowe, mające informować o istnieniu ucha:

A: garnki łącznie (formy bezuche i uchate)

A/-: garnki bezuche,

A/u: garnki z jednym uchem,

A/2u: garnki dwuuche, itd.

Analizę technologiczną przeprowadzono wyłącznie dla materiałów z cmentarzyska w Podwiesku.

3.4.1.3.1. Analiza granulometrii domieszki

Domieszkę, w zależności od wielkości, podzielono na drobną, średnią i grubą (tab. 66). Zbadano relacje pomiędzy wspomnianymi stanami a pozostałymi zamieszczonymi w tabeli.

W ceramice z MOP z Podwieska domieszkę gruboziarnistą spotyka się sporadycznie i to jedynie wśród naczyń pewnych typów i podtypów, takich jak: garnki (egzemplarze we fragmentach, nie posiadające uch), naczynia dzbanopodobne (okazy bezuche) i wazy. Jednak nawet wśród nich naczynia zawierające domieszkę gruboziarnistą stanowią zaledwie od 3 do 5% zbioru. Zdecydowanie zatem dominuje domieszka drobnoziarnista (średnio około 70%), przy 27% naczyń z domieszką średnioziarnistą.

Istnieje dość ścisła korelacja pomiędzy wykończeniem zewnętrznych ścianek a granulometrią domieszki. Największy udział domieszki średnioziarnistej posiadają garnki, bo aż 51%. Łączy się to

Tabela 66. Zależność granulometrii domieszki od typu naczynia [%], wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2.

	A	B	C	D	E	F
Drobna	44	96	67	78	84	91
Średnia	51	1	28	22	16	9
Gruba	5	3	5	–	–	–

Tabela 67. Zależność grubości ścianek od typu naczynia [mm], wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2.

Typ naczynia	A	A/–	A/u	B	C	C/–	C/u	D	E	F
Średnia grubość ścianki	7,5	7,5	6,4	6,3	7,5	7,7	6,4	5,0	5,0	3,5

Tabela 68. Zależność grubości ścianek naczynia od typu zapinki z nim współwystępującej [mm], wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2.

Fibule	A-I	B-I	Br	St	C	A-II	B-II	H	G	F	D/E	K	Nh	M	N	O
Grubość ścianki	7,2	7,1	6,0	7,0	6,4	5,6	6,8	7,0	6,1	8,2	8,1	7,4	6,0	6,0	5,8	8,0

z największym właśnie w tym podtypie udziałem powierzchni chropowatych i szorstkich. Podobnie jak występowanie prawie wyłącznie domieszki drobnoziarnistej w dzbanach, charakteryzujących się w 96% starannie wykonanymi, gładkimi, często lśniącymi powierzchniami ścianek. Wśród garnków o proporcjach zbliżonych do dzbanów odnotowano o wiele mniejszy niż w słabo profilowanych procent domieszki średnioziarnistej. Z kolei wazy pod względem rodzaju domieszki mają podobny charakter jak silniej profilowane garnki. Wynika z tego, że naczynia najbardziej zbliżone do przeworskich pod względem formy, również innymi swoimi cechami naśladują wzorce tej kultury. Tak więc w przypadku mis i dzbanów oraz naczyń dzbanopodobnych mamy do czynienia nie tylko ze wspólną z kulturą przeworską makro- i mikromorfologią naczyń, lecz również ze zbieżnością technologii (por. niżej). Omawiana cecha nie wykazuje zależności od chronologii.

3.4.1.3.2. Analiza grubości ścianek naczyń

Grubość ścianek naczyń mierzona była z dokładnością do 1 mm. Cecha ta charakteryzuje się nierównomiernym rozkładem, zależnym od typu naczynia (tab. 67). Najgrubsze ścianki posiadają garnki i wazy, a więc naczynia, wśród których najczęściej występują powierzchnie chropowate. Najcieńsze ścianki

(poza naczyniami miniaturowymi) mają kubki, misy a następnie dzbany. Jednak przedstawiona tu statystyczna średnia nie obrazuje zmienności w ramach poszczególnych typów. Wśród naczyń typu A występowały bowiem garnki o grubości ścianki równej 3, jak i 11 mm. Podobną rozpiętością grubości ścianek charakteryzowały się dzbany (typ B) oraz wazy (typ C). Jedynie kubki, misy i naczynia miniaturowe posiadały ścianki o bardziej ujednoczonej grubości.

Warto zwrócić również uwagę na prawie identyczną, przeciętną grubość ścianek dzbanów i garnków z uchami. Jest to jeszcze istotniejsze w świetle podobieństw wykończenia

powierzchni zewnętrznej obu tych rodzajów naczyń. Wśród garnków z jednym lub dwoma uchami aż 60% ma gładkie ścianki, podczas gdy wśród garnków bezuchych tylko 24%. Co ciekawe, w wielu przypadkach naczynia wyżej wspomnianych typów są zachowane fragmentarycznie, a zatem o włożeniu ucha do grobu nie decydował przypadek.

Grubość ścianek poszczególnych typów naczyń waha się w zależności od odmiany zapinki, z którą dane naczynia wystąpiły. Uzyskano obraz znacznej zmienności grubości naczyń w ramach korelacji z kolejnymi typami fibul nawet w ramach jednej fazy. Rozpiętość grubości ścianek waha się w granicach od 5,6 mm dla naczyń współwystępujących z zapinkami typu A-II do 8,2 mm dla naczyń odnotowanych razem z zapinkami odmiany F. Jakkolwiek istnieje pewna tendencja do występowania naczyń o grubszych ściankach w fazach A₁ i A₂ (odpowiedni: 6,7 i 7,0 mm) niż A₃ (6,0 mm) – por. tabela 68.

3.4.1.3.3. Analiza wykończenia powierzchni zewnętrznej naczyń

Po dokonaniu analizy sposobu wykończenia zewnętrznych ścianek naczyń okazało się, że takie stany cechy jak powierzchnie szorstkie, mocno i lekko chropowate oraz gładkie matowe i gładkie lśniące mają zbieżne tendencje do występowania w określonych

Tabela 69. Rozkład procentowy rodzajów powierzchni naczyń w zależności od typu naczynia, wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2.

	A	A/-	A/u	B	C/-	C/u	D	E
Szorstka/ chropowata	50	65	20	3	45	15	12	–
Niestarannie gładzona	14	11	20	2	18	15	12	3
Gładka	36	24	60	95	37	70	76	97

typach naczyń. W związku z czym postanowiono ująć wyżej wspomniane stany łącznie, co przedstawiono w tabeli 69. Należy tu podkreślić, że w całym zbiorze naczyń, powierzchnie mocno chropowate i szorstkie rzadko występują.

Każdy typ i podtyp posiada charakterystyczny dla siebie rodzaj powierzchni. Garnki należą do grupy naczyń o najczęściej chropowatych powierzchniach, przy czym gładkie ścianki zewnętrzne posiada zaledwie 24% tych naczyń. Jest to najniższy procent gładzonych naczyń wśród wszystkich typów. Zaobserwowano ciekawą prawidłowość. Wśród waz rysuje się wyraźna dychotomia, zależna od obecności ucha, a mianowicie wazy bezuche charakteryzują się dużym udziałem powierzchni chropowatych lub niestarannie gładzonych. Natomiast wazy zaopatrzone w ucho pod względem faktury powierzchni są nie-

Tabela 70. Rozkład procentowy rodzajów powierzchni w zależności od fazy, wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2.

Faza	Rodzaje powierzchni				
	chropowate	szorstkie	niestarannie gładzone	gładkie, matowe	gładkie, lśniące
A ₁	27	0	25	23	25
A _{1b} -A _{2a}	19	1	26	40	14
A ₂	28	0	19	34	19
A ₂ /A ₃	18	0	16	44	22
A ₃	39	3	26	29	3

malże identyczne z kubkami i bardzo zbliżone do podtypu A₃ i garnków jednouchych. Z kolei garnki bezuche wykazują największą zbieżność z powierzchnią waz bezuchych. Jak więc widać, garnki jednouchy, wazy posiadające ucho oraz kubki reprezentują bardzo zbliżone modele technologiczne, będąc jednocześnie podobne do siebie pod względem morfologicznym.

Typami, wśród których prawie w ogóle lub w ogóle nie spotyka się chropowatych powierzchni są dzbany i misy, wykazujące najsilniejszą zbieżność

z ceramiką kultury przeworskiej. Ponadto posiadają one największy procent facetowanych brzegów. Wynosi on bowiem około 80%, podczas gdy dla garnków bezuchych i waz kształtuje się na wysokości 30%.

Powyższy rozkład rodzajów powierzchni (tab. 70, wykresy 11–15) pozwala przyjąć niektóre z nich za wyznaczniki chronologiczne. Dotyczy to szczególnie

zasadniczych różnic pomiędzy fazą A₃ a pozostałymi. Jediną cechą różniącą fazę A₁ od A₂, jest w tej ostatniej zdecydowanie niższy procent naczyń o powierzchniach niestarannie gładzonych. Natomiast w przypadku fazy A₃ widoczny jest znacznie niższy udział naczyń o powierzchniach chropowatych i gładkich, lśniących, a jednocześnie wyższy – szorstkich.

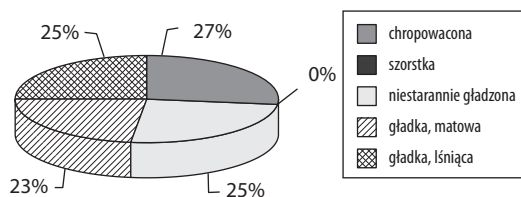
3.4.1.3.4. Analiza barwy zewnętrznej ścianki naczynia

Następną rozpatrywaną cechą czynności techniczno-użytkowych będzie barwa zewnętrznej ścianki naczynia. Tutaj także rozkład poszczególnych stanów cechy nie jest równomierny, lecz zależy od typu naczynia (tab. 71). Tym razem naczynia typu A i C/– mają zbliżony udział ścianek barwy jasno- i ciemnobrunatnej, wahający się powyżej 50% dla obydwu stanów. Rozkład barw dzbanów charakteryzuje się dużym, w porównaniu z innymi naczyniami, udziałem ścianek barwy czarnej (32% wszystkich naczyń tego typu) oraz ciemnobrązowych (50%). Co ciekawe, wazy jednouchy cechuje bardzo podobna do dzbanów frekwencja poszczególnych barw powierzchni. Odmienne natomiast kształtuje się rozkład stanów omawianej cechy wśród waz bezuchych. Posiadają one ścianki

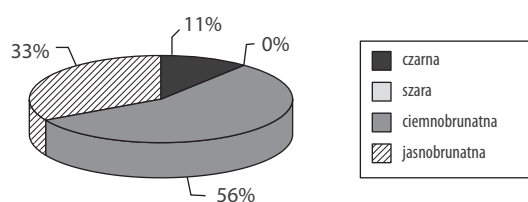
koloru czarnego jedynie sporadycznie, a często ciemno- i jasnobrunatne, co zbliża je do garnków. W swoisty sposób prezentują się tu misy, z dużym udziałem ścianek barwy ciemnobrunatnej i bardzo małym – pozostałych barw. Jeżeli chodzi o kubki, to zwraca wśród nich uwagę duży procent naczyń o szarej powierzchni, zupełnie nietypowej dla innych rodzajów naczyń.

Różnice pomiędzy poszczególnymi fazami i horyzontami MOP w Podwiesku są stosunkowo niewiel-

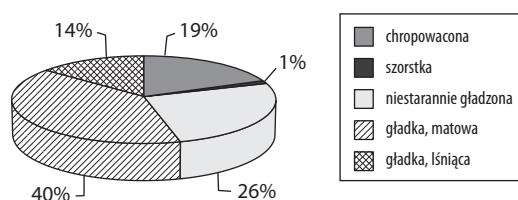
Wykres 11. Faza A1 MOP. Rodzaj powierzchni zewnętrznych naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

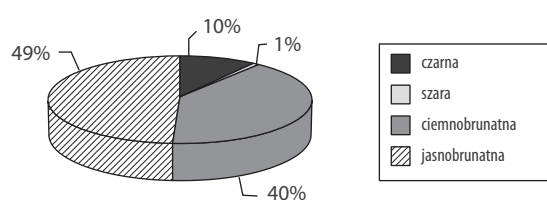
Wykres 16. Faza A1 MOP. Barwa powierzchni zewnętrznej naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

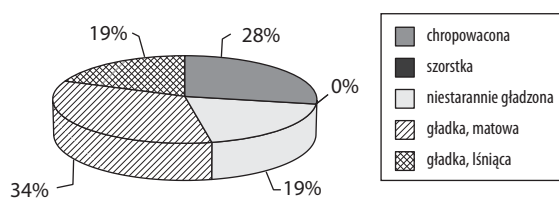
Wykres 12. Horyzont A1b–A2a MOP. Rodzaj powierzchni zewnętrznych naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

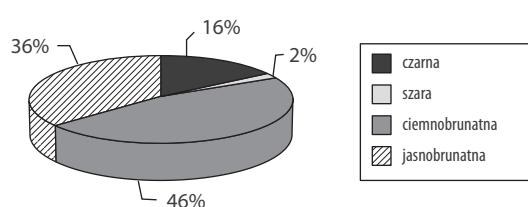
Wykres 17. Horyzont A1b–A2a. Barwa powierzchni zewnętrznej naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

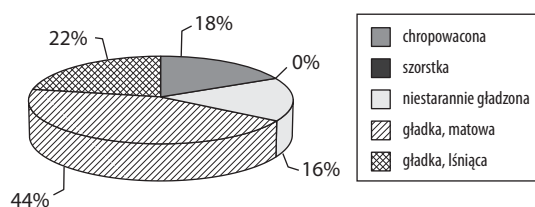
Wykres 13. Faza A2 MOP. Rodzaj powierzchni zewnętrznych naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

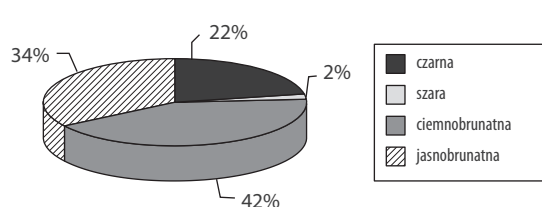
Wykres 18. Faza A2 MOP. Barwa powierzchni zewnętrznej naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

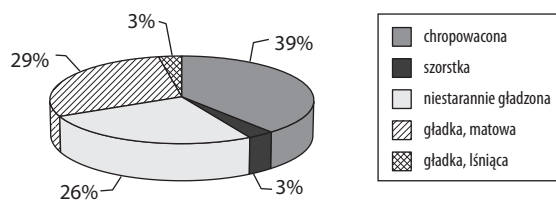
Wykres 14. Horyzont A2/A3 MOP. Rodzaj powierzchni zewnętrznych naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

Wykres 19. Horyzont A2/A3 MOP. Barwa powierzchni zewnętrznej naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

Wykres 15. Horyzont A3 MOP. Rodzaj powierzchni zewnętrznych naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

Wykres 20. Faza A3 MOP. Barwa powierzchni zewnętrznej naczyń z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2

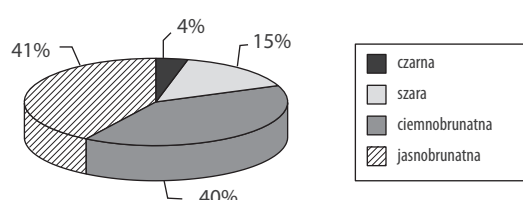

Tabela 71. Zależność barwy zewnętrznej ścianki naczynia od typu naczynia [%], wg materiałów z Podwieska, stan. 2.

	A	B	C/-	C/u	D	E	F
Czarna	3	32	5	25	20	6	11
Szara	-	-	-	4	29	-	11
Ciemnobrunatna	43	50	30	56	20	81	78
Jasnobrunatna	54	18	65	15	31	13	-

Tabela 72. Zależność barwy ścianki zewnętrznej naczynia od fazy [%], wg materiałów z Podwieska, stan. 2.

	A ₁	A _{1b} -A _{2a}	A ₂	A ₂ /A ₃	A ₃
Czarna	11	10	16	22	4
Szara	0	1	2	2	15
Ciemnobrunatna	56	40	46	42	40
Jasnobrunatna	33	49	36	34	41

kie. Istotna zmiana w rozkładzie procentowym barwy naczyń wyraża się w sukcesywnie zwiększającym się udziale naczyń o czarnej powierzchni od fazy A₁ po horyzont A₂/A₃, kiedy przyjmuje on najwyższą wartość, by w fazie A₃ gwałtownie się obniżyć do poziomu trzykrotnie niższego niż w fazie A₁ i ośmiokrotnie niższego niż w bezpośrednio poprzedzającym ją horyzoncie A₂/A₃. Z kolei w fazie A₃, śladowo wcześniej występujące naczynia o barwie szarej osiągają 15% zbioru. Barwa szara ścianek naczyń z cmentarzyska w Podwiesku jest wynikiem dość silnego, wtórnego ich przepalenia, wcześniej nie występującego w ogóle (faza A₁) albo w śladowych ilościach (tab. 72, wykresy 16–20).

Analiza technologiczna okazała się nieprzydatna jako wyznacznik chronologiczny, szczególnie dla rozdzielenia materiałów z faz A₁ i A₂. Istnienie pewnych zbieżności pomiędzy stanami cech techniczno-użytkowych a fazami w MOP umożliwiło wytypowanie jedynie dwóch cech odzwierciedlających przełom technologiczny, jaki miał miejsce na przełomie fazy A₂ i A₃. Są to: wykończenie i barwa zewnętrznej ścianki naczynia, co łączy się z jakością wypału. W ostatniej

fazie wzrasta bowiem znacznie udział naczyń szorstkich o szarej powierzchni (wtórnie przepalonych), wcześniej występujących śladowo. W fazie A₁ i A₂ zarejestrowano 1% naczyń barwy szarej, podczas gdy w A₃ było to 15%; szorstkich natomiast było w pierwszych dwóch fazach około 1%, a w A₃ – 3%. Szorstkość powierzchni spowodowana jest wystającą, drobną domieszką piasku. Jednocześnie w fazie A₃ spada o połowę udział ceramiki o powierzchniach gładkich i lśniących barwy ciemnobrunatnej.

W fazie A₃ wzrasta znacznie udział grobów jamowych, a ceramika w grobach jest silnie rozdrobniona, co w większości przypadków uniemożliwia jej rekonstrukcję, w przeciwieństwie do faz poprzednich. Wśród naczyń, które zachowały się dostatecznie dobrze, aby określić ich

przynależność typologiczną brakuje mis (typ E) oraz dzbanów (typ B), natomiast większy jest niż w A₁ i A₂ udział kubków, waz i garnków.

Chciałabym tu jednak podkreślić, że o ile analiza technologiczna ceramiki z fazy A₃ została dokonana według wszelkich kanonów analizy statystycznej dzięki dostatecznie dużej liczbie fragmentów, to bardzo mała ilość całych naczyń może powodować zafałszowanie rzeczywistego obrazu udziału poszczególnych typów.

Analiza wykazała jeszcze jedną zależność – korelację pomiędzy typem naczynia a technologią. Chciałabym tutaj zwrócić uwagę na technologiczne podobieństwo pomiędzy garnkami jednouchymi, wazami bezuchymi i kubkami. Wszystkie mają prawie identyczny rozkład rodzajów wykończenia powierzchni i granulometrię domieszki. Naczynia te przez ich twórców musiały być postrzegane jako jeden rodzaj. Znajduje to potwierdzenie w sposobie ich wykorzystania, albowiem prawie nigdy nie występują jako popielnice w grobach męskich, natomiast często (szczególnie rodzaj C/- i D) w grobach kobiecych i dziecięcych.

3.4.2. Naczynia z brązu

Na ziemi chełmińskiej na MOP datowane są trzy brązowe naczynia z Rządza (K. Przewoźna 1968, s. 83). Situlowate wiadro z delfinowatymi uchwytami typu A.18a (Rządza Aa7/1a), które odkryto razem z fibulą odmiany M, pomyłkowo określoną jako typ A przez J. Kostrzewskiego (1919, s. 209), a przez K. Przewoźną jako typ L (K. Przewoźna 1968, s. 83). Misa typu E.91 współwystąpiła w Rządzu (F2/1) z fragmentem żelaznej fibuli, być może typu M/N, a okaz z Lilla Sojvide datowany jest zapinką typu I (M. Kurzyńska 2006). Misę cylindryczną typu E.67 odkryto z fibulą typu M (Rządza 447/1). Obydwie formy mis na ziemiach polskich należą do unikatowych, natomiast wiadra E.18–20 znane są jeszcze z czterech stanowisk na Pomorzu i z ośmiu w kulturze przeworskiej i datowane są na ogół na fazę A₂ (T. Dąbrowska 1996a, s. 130–131).

Naczynia z brązu należą bezdyskusyjnie do kategorii importów, w przeciwieństwie do niektórych innych wytworów (np. fibule, elementy uzbrojenia), które byli w stanie wytwarzać miejscowi rzemieślnicy. Situle E.18 produkowane były w Italii; najliczniej

występują na celtyckich oppidach i germańskich cmentarzyskach w Czechach, Turyngii i nad dolną Łabą, zaś ze Skandynawii znane są pojedyncze znaleziska (J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski 1996, s. 161–162). Ich rozprzestrzenienie, wg wspomnianych przed chwilą autorów, wskazuje na napływ okazów typu E.18 (i E.4) szlakiem nadłabskim, a nie nadwiślańskim.

Misy typu E 91 łączone są w niektórych opracowaniach jako jeden typ E 91–92 lub E 92. Znajdowane są na rozległych obszarach *Barbaricum* (od Gotlandii po Dunaj i od Westfalii po południowo-wschodnią Europę) i *Imperium Romanum* (M. Kurzyńska 2006). W młodszym okresie przedrzymskim naczynia z brązu skupiają się w południowo-zachodniej części ziem polskich i wzdłuż doliny dolnej Wisły, po obu jej stronach (T. Dąbrowska 1996a, ryc. 1). Najstarsze egzemplarze pochodzą ze stanowisk kultury przeworskiej i mogą być datowane już na lata 70. p.n.e. Należą do nich kociołki typu E.4 i wiadra typów E.18, E.20 i E.21. Naczynia z brązu częściej składane były w grobach w fazie A₂ niż A₃.

4. CHRONOLOGIA

W niniejszej pracy, jako podstawę przyjęto ustalenia chronologiczne T. Dąbrowskiej (1988), opracowane dla kultury przeworskiej. Według tego podziału MOP dzieli się na trzy główne fazy. Faza A₁ odpowiada schyłkowi fazy LT C1 i fazie LT C2, której koniec przypada już na fazę A₂. Ta z kolei obejmuje jeszcze LT D1, a faza A₃ odpowiada LT D2. Oprócz faz głównych T. Dąbrowska wyróżnia jeszcze fazę A₂/A₃, przypadającą na przełom LT D1 i LT D2. R. Wołągiewicz (1981a) w periodyzacji materiałów kultury oksywskiej wyróżnił trzy analogiczne odcinki w ramach chronologii względnej (fazy A₁, A₂ i A₃), jednak odnosił je do nieco innych ram chronologii absolutnej. Według niego faza A₁ współczesna była fazie LT C2 i początkom fazy LT D1, zaś fazy A₂ i A₃ przypadają odpowiednio na większą część fazy LT D1 i fazę LT D2. Ponadto R. Wołągiewicz, kierując się ustaleniami R. Hachmanna (1961), uznawał możliwość dalszego podziału fazy A₂ na podfazy A_{2a} (z zapinkami o konstrukcji środkowo- i późnolateńskiej typów F, G/H, K) i A_{2b} (z młodszymi formami fibul typu K, fibulami typu I oraz formami „agrafkowatymi” = K.15 = M-I-1). U schyłku tej ostatniej miały się pojawić fibule typu J i trwać jeszcze w fazie A₃. Poza wspomnianymi wyżej, wykorzystano nowsze opracowania, dotyczące chronologii skandynawskiej (J. Martens 1996) oraz kultury jastorfskiej (J. Brandt 2001). Wymienione tu systemy stanowią odniesienie przede wszystkim jako materiał porównawczy w ramach chronologii względnej. Jednak w dobie silnych wpływów lateńskich nie sposób pominąć nawiązań do chronologii absolutnej i lateńskiej, wykorzystywanej tu w ujęciu R. Gebharda (1989, s. 118–127) z modyfikacjami J. Brandta (2001, s. 63–67). Według niej LT C1 trwa od około 250 do około 180 r. p.n.e., LT C2 do około 120 r. p.n.e., LT D1 do około 60 r. p.n.e., zaś LT D2 do około 10 r. p.n.e.

T. Dąbrowska (1988, s. 50–53, 62) umiejscawia początek kultury przeworskiej w obrębie fazy LT C1, pomiędzy 250/235 a 185/170 r. p.n.e., zaś koniec MOP wyznacza na koniec lub początek drugiego dziesięciolecia I w. n.e.

W monografii cmentarzyska w Podwiesku (E. Bokiniec 2005) autorka podjęła próbę wpisania periodyzacji pochodzących z niego materiałów w schemat sprawdzony dla kultury przeworskiej. Decyzja ta nie była pozbawiona podstaw ze względu na podobieństwa obydwu kultur, ich analogiczny (aczkolwiek nie identyczny) rytm przemian oraz szczegółowo opracowaną, najnowszą chronologię kultury przeworskiej, przedstawioną na szerokim tle kulturowym. Jednak takie podejście sprawiło, że utracono wiele istotnych prawidłowości, wyraźnie rysujących się w materiałach sepulkralnych kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej, popartych nadto danymi z pozostałych obszarów tej kultury. Z tego względu w niniejszej pracy przedstawiono propozycję wyróżnienia chronologii względnej dla ziemi chełmińskiej, uwzględniającej lokalny rytm rozwojowy, w oparciu o szereg cech podstawowych i zależności pomiędzy nimi. Około 1000 grobów, datowanych na młodszy okres przedrzymski na ziemi chełmińskiej, wyposażonych w liczne, współwystępujące ze sobą w różnych układach kategorie wytworów oraz wykazujące z nimi liczne korelacje cechy grobów i pochówków, dają podstawę do znacznie bardziej szczegółowych, niż było to możliwe dotychczas, podziałów w ramach faz (A₁, A₂, A₃), podfaz/stadiów (A_{1a}, A_{1b}, A_{2a}, A_{2b}, A_{3a}, A_{3b}) i horyzontów (A_{1b}–A_{2a}, A₂/A₃ i A_{3b}/B_{1a}) – por. wykresy 21–22 i zestawienie 50 (wkładka).

Cmentarzyska ziemi chełmińskiej dostarczyły około 150 zespołów, datowanych na MOP, w których wystąpiła więcej niż jedna zapinka. Połowa spośród nich zawierała fibule różnych typów. To właśnie liczna obecność zapinek, a także klamer wzbogaciła analizę o dodatkowe możliwości w zakresie korelowania cech istotnych pod względem chronologicznym, szczególnie dla fazy A₁ i starszego stadium następnego. Dopiero później, z powodu wzrostu częstotliwości występowania, większego znaczenia (jako wyznaczniki chronologiczne) nabierają narzędzia i broń, których apogeum przyrostu w wyposażeniu grobowym przypada na ostatnią fazę MOP.

Tabela 73. Frekwencja zapinek odmian A-I i B-I na wybranych cmentarzyskach oksywskich i przeworskich.

Stanowiska	Zapinki A-I i B-I	Ogólna liczba grobów (udział)
Chełmno	4 egz.	204 (1:51)
Podwiesk	18 egz.	480 (1:27)
Wilanów	9 egz.	107 (1:11)
Krusza Zamkowa	7 egz.	35 (1:5)
Piotrków Kujawski	7 egz.	34 (1:5)

Obfitość znalezisk z Podwieska wyraźnie rysuje się nie tylko na tle kultury oksywskiej, ale również grupy nadodrzańskiej kultury jastorfskiej oraz nekropoli Bornholmu. Jedynie cmentarzysko w Vallhagar przewyższa bogactwem wyposażenia cmentarzysko w Podwiesku. Bardziej złożony obraz otrzymujemy w przypadku kultury przeworskiej. Jeżeli uwzględnimy tylko te groby, w których wystąpiły zapinki, to okaże się, że np. w Kamieńczyku mamy do czynienia z dokładnie taką samą frekwencją fibul jak w Podwiesku, tj. 1,5 egzemplarza na jeden grób. Gdy jednak uwzględnimy udział zapinek odmian A-I i B-I w stosunku do ogólnej liczby grobów na danym cmentarzysku na ziemi chełmińskiej i w kulturze przeworskiej dostrzeżemy, że fala napływu tych pierwszych, długich zapinek odcisnęła silniejsze piętno na kulturze przeworskiej. W porównaniu z jej cmentarzyskami, nekropole kultury oksywskiej horyzont ten mają zaledwie zasygnalizowany (choć bezwzględna liczba wczesnych zapinek jest duża), co wyraża się m.in. w stosunku zapinek odmian A-I i B-I do ogólnej liczby grobów na danym cmentarzysku. I tak w Kruszy Zamkowej i w Piotrkowie Kujawskim proporcje te wynoszą 1:5, podczas gdy w Podwiesku 1:27, a w Chełmnie 1:51. Na tym tle interesująco przedstawia się cmentarzysko w Wilanowie, na którym (jako całości) frekwencja fibul jest niższa niż w Podwiesku (tab. 73), a mimo to faza A₁ jest proporcjonalnie liczniej reprezentowana, co potwierdza silniejszą recepcję obcych wpływów w fazie inicjalnej kultury przeworskiej. W Skandynawii znaleziska tej fali należą do unikalnych. Wyjątkiem bowiem jest fibula odmiany B-I(d?) z Kraghede.

Stadium inicjalne – A_{1a}, rozpoczyna krótkotrwała, a w każdym razie nielicznie reprezentowana, fala napływu celtyckich zapinek o zdobionych nóżkach. Nie jest ona uchwytana na ziemi chełmińskiej, chociaż na jej ślad, w postaci zapinki z profilowanym guzkiem na nóżce natrafiono dalej na północy – w Rumi. Do tego

samego przedziału czasowego należy prawdopodobnie również fibula kulkowa z Nowych Dóbr. Podobnie należałoby datować drucikowate fibule wariantu B-Ia o długich nóżkach. Ozdoby te stylistycznie nawiązują do form charakterystycznych dla LT C1. To stadium mogłaby również reprezentować skandynawska szpila o główce z trzema stożkowatymi zakończeniami, odkryta na osadzie w Szynychu (por. s. 231). Wyżej wspomniane okazy nie współwystąpiły, niestety, z żadnymi innymi przedmiotami, które uściśliłyby ich kontekst kulturowy i chronologiczny.

Podobnie jak w kulturze przeworskiej, tak i w oksywskiej, zdecydowanie wyodrębnia się dopiero młodsze stadium fazy A₁ (A_{1b}) – długich i nieprofilowanych fibul o nóżkach skróconych (A-Ib, c i B-Ib, c), przypadających już na LT C2 i być może nieznacznie wyprzedzający horyzont występowania krótkich zapinek A-II, B-II i H (Zestawienie 50.). Długie ich formy zanikają jednak jeszcze przed nastaniem fazy A₂ (podfaza A_{1b}). W fazie A₁ (z wyłączeniem horyzontu A_{1b}–A_{2a}) warty uwagi jest wysoki udział niepogrubianych i niefacetowanych wylewów. Wcześniej (E. Bokiniec 2005) nie zwrócono na to uwagi, gdyż do fazy A₁ zaliczono wówczas zapinki, dla których obecnie wyróżniono odrębny horyzont A_{1b}–A_{2a}. W obu kulturach dostrzegalny jest więc, jakkolwiek zbieżny, to zróżnicowany w swej intensywności rytm rozwojowy wczesnych zapinek typu A i B. W ramach tego horyzontu długie zapinki występują w grobach pojedynczo, wyjątkowo tylko spotyka się razem z nimi inne przedmioty nieceramiczne, jak np. żelazną kłamrę trójczłonową w grobie 126 w Podwiesku. W Rumi na ogół stanowią jedyne wyposażenie jamowego grobu, a na ziemi chełmińskiej w większości przypadków deponowano je w popielnicy, będącej najczęściej dzbanem, rzadziej kubkiem. W tym kontekście niezwykle interesująca jest obecność zapinki odmiany A-I o skróconej nóżce w grobie zawierającym pochówek podkloszowy w Nowych Dobrach. Fibule wariantu B-Id pojawiają się jeszcze w ramach starszego stadium fazy A₁, jednak ich szczególną postać, posiadającą pogrubioną przysprężynkową partię kabłąka należałoby datować dopiero na młodsze stadium tej fazy (A_{1b}). Zapinki odmiany B-I dość często odnotowuje się w zespołach z zapinkami odmian A-II, B-II, H i (sporadycznie) C, jednak na ziemi chełmińskiej tylko z A-II i C, poza tym raz z kłamrą zawiaskową. Wszystkie te fibule tworzą horyzont w ramach młodszego stadium A₁ (A_{1b}). Nadal funkcjonują w nim fibule odmian A-I i B-I. Istotnym z punktu widzenia chronologii zespołem jest wyposażenie grobu ze Świerkówca, w którym zapinka

wariantu B-Ib, a więc forma morfologicznie wczesna, wystąpiła z zapinkami typu H, o nieco nietypowym kształcie, nawiązującym do odmiany A-II (E. Bokinić 1999a). Szczególnie ważna jest w tym przypadku obecność wczesnego, celtyckiego, zoomorficznego zakończenia pasa. Niewątpliwie stanowi to asumpt do datowania zapinek A-II, H i B-II już na młodsze stadium A_1 (A_{1b}). Znaczący jest też fakt, że zapinki analogiczne do wariantu A-IIa w Börnicke (E. Reinbacher 1963) zaliczone zostały do fazy Cf, datowanej zapinkami wariantu A-Ia, poprzedzającej horyzont fibul kulkowych i stopniowatych. W Gräfenhainichen zapinki odmiany B-II wyjątkowo licznie towarzyszyły długim fibulom typu A i B. Koincydencja taka znana jest również z grupy gubińskiej. Jako nieco bardziej złożony, jeśli chodzi o chronologię, przedstawia się problem zapinek typu H, które, podobnie jak wyżej wspomniane, mają wczesną pozycję chronologiczną w kulturze jastorfskiej, bardzo często współwystępując tam z fibulami odmian A-I i B-I oraz C. Z tymi ostatnimi spotyka się je również w kulturze przeworskiej i oksywskiej. Fakt występowania fibul typu H w Podwiesku stosunkowo częściej, niż gdzie indziej z fibulami typu K, wskazywać może na ich dłuższe przeżywanie się na tym cmentarzysku, lecz na pozostałych nekropolach należą do form unikalnych (por. niżej – zapinki typu G). Z drugiej strony, fibule typu H na ziemi chełmińskiej tworzą zespoły razem z zapinkami typu C, A-II i stopniowatymi, czyli formami pojawiającymi się już w młodszej fazie A_1 . Zwróćmy jeszcze uwagę na interesujący wzorec współwystępowania żelaznych klamer trójczłonowych (w kulturze oksywskiej i grupie nadodrzańskiej) z zapinkami odmian B-I, A-II i stopniowatymi, wyznacza on bowiem pewien przedział czasowy (A_{1b}). Przypuszczalnie jednak nieco później niż zapinki odmiany A-II i B-II (jakkolwiek trudno to stwierdzić z całą pewnością), lecz jeszcze w ramach A_{1b} , pojawiają się fibule stopniowate o podpórce ukształtowanej esowato, a te o ramowanej pochewce są być może jeszcze młodsze. Zapinki stopniowate występują w takich samych układach jak fibule wariantu B-Id, tj. z zapinkami odmian A-II, B-II, H i C, nigdy wszakże z samymi B-Id. Ponadto zapinki odmian A-I i B-I prawie nigdy (poza grobem 124 z Chełmna) nie współwystępują z klamrami zawiaskowymi, bardzo silnie skorelowanymi z fibulami stopniowatymi i z brązową koszulką na kabłąku. Może to być z kolei związane z wyraźną dychotomią podziału na popielnicowe groby męskie (bez klamer) oraz jamowe – kobiece, z klamrami i nie mieć związku z chronologią, lecz z różnicami wynikającymi

z odmiennością stroju w zależności od płci. Stosunkowo częste współwystępowanie form stopniowatych z zapinkami o młodszej pozycji chronologicznej niż wariant B-Id (tj. C i G) również świadczy o pojawieniu się, a na pewno upowszechnieniu tych pierwszych później, jednak jeszcze w ramach A_{1b} . Identyczne następstwo czasowe, jak w przypadku fibul stopniowatych, zależne od konstrukcji, może dotyczyć fibul z brązową koszulką, a mianowicie te, u których żelazny szkielet ma konstrukcję wczesnolateńską, wydają się wcześniejsze od posiadających kabłąk, odlewany razem z podpórką, łączącą go z łożyskiem igły. Obecność zapinki kulkowej i żelaznej klamry trójczłonowej w zwartym zespole z zapinką „koszulkową”, której nóżka nie dochodzi do kabłąka wskazuje na wczesną pozycję chronologiczną tak wyposażonego obiektu (A_{1b}). Jednak mimo wszystko problemem pozostaje ustalenie właściwej pozycji chronologicznej tych fibul w stosunku do stopniowatych, od których być może są późniejsze, jako że na Bornholmie poprzedzają bezpośrednio falę zapinek typu K, które często tam mają cechy form młodszych (ażurowe pochewki i wklęsła dolna część kabłąka). Stąd wniosek, że zapinki z koszulką mogły tam zaistnieć nawet w początkach fazy A_2 . W świetle powyższych ustaleń formy z Pomorza mogłyby być od nich wcześniejsze. Dopóki jednak nie uda się ich skorelować z pewnie datowanymi wytworami środkowoeuropejskimi, dopóty ich chronologia pozostanie w sferze domysłów. Specyfika zespołów z zapinkami stopniowatymi i z koszulką polega nie tylko na prawie 100%-owej korelacji z klamrami do pasa i jamowym typem pochówka, lecz także na zupełnym braku w tej grupie dzbanów, przy dużej popularności garnków, co z kolei ponownie jest cechą powiązaną z płcią pochowanej osoby. Zaledwie około 30% brzegów naczyń pochodzących z tych grobów jest facetowanych. W zespołach tych pojawiają się po raz pierwszy naczynia miniaturowe. Zwyczaj obdarowywania zmarłego tego typu naczyniami pojawia się ponownie dopiero z fibulami typu G, występujących w grobach o niemalże identycznej charakterystyce jak groby z zapinkami stopniowatymi i koszulkami na kabłąku. Cechy analogiczne do wyżej wspomnianych posiadają także groby i ich wyposażenie, gdy jednym z jego elementów są fibule odmiany B-II. Z kolei zapinki odmiany A-II i H wykazują korelację zarówno z cechami właściwymi dla fibul odmian A-I i B-I, jak i dla stopniowatych, z koszulką i B-II.

Na bazie przedstawionych do tej pory zależności rysuje się horyzont wytworów (w kulturze oksywskiej i grupie nadodrzańskiej), obejmujących zapinki B-Id,

A-II, B-II, H, C i stopniowate oraz towarzyszące im klamry zawiaskowe (horyzont A_{1b} - A_{2a}), a w kulturze jastorfskiej także wchodzące w użycie klamry ze skuwką oraz przeżywające się żelazne klamry trójczłonowe i długie, taśmowate, jastorfskie klamry z zaczepem zwiniętym w uszko. Należy tu jednak podkreślić, że fibule wariantu B-Id pojawiają się wcześniej od wymienianych w tym horyzoncie zapinek, szybciej też zanikają. We wczesnym stadium (A_{1b}) tego horyzontu istnieją także jeszcze długie fibule A-I i B-I, aczkolwiek nie ma żadnych przesłanek, aby ich datowanie w kulturze oksywskiej przesunąć poza to stadium. Z kolei fibule typu C mogły pojawić się nieco później (jednak w obrębie stadium A_{1b}), jakkolwiek przesłankę, opierającą się na chronologicznym wykluczaniu się długich form w stroju, nie można uznać za zbyt pewną. W tym samym horyzoncie (A_{1b} - A_{2a}) należałoby też umieścić jednoczłonowe klamry do pasa o oryginalnych, zdobionych karbowaniem zaczepach z Pruszcza Gdańskiego i Podwieska (grób 205), specyficzną odmianę trójczłonowych klamer z brązu (grób 119 z Podwieska i 16 z Kunowa) oraz przęśliki kościane, kamienne, gliniane (formy nie należące do dwustożkowatych) i gładziki kamienne. W tym horyzoncie, najpewniej jednak dopiero w starszym stadium fazy A_2 , pojawiają się pierwsze narzędzia żelazne. Są to dwa noże, jeden prosty, drugi sierpiakowaty, które odkryto razem z zapinkami typu C i H. Jeśli chodzi o ceramikę, to nie można wyróżnić form charakterystycznych wyłącznie dla tego okresu. Dla grobów z długimi fibulami typu A i B (schyłek A_{1a} ?- A_{1b}) posiadamy stosunkowo niewielką serię naczyń, jednak następny horyzont (fibule stopniowate, z brązową koszulką, A-II, B-II, C i H = horyzont A_{1b} - A_{2a}) potwierdza ich duże zróżnicowanie morfologiczne. Wśród dzbanów zauważa się przewagę form wąskootworowych nad szerokootworowymi (odpowiednio 9:5), w fazie A_2 proporcje te ulegną odwróceniu, a w A_3 – dotyczy to tylko obszaru kultury oksywskiej poza ziemią chełmińską – egzemplarze szerokootworowe (= B3) i wielouche całkowicie zdominują inne odmiany dzbanów. Brak mis w wyposażeniu grobowym tego okresu jest zjawiskiem godnym podkreślenia. Ze względu na krótkotrwałość, ograniczony zasięg i specyficzny model zastosowania, wspomniany typ naczyń na cmentarzyskach kultury oksywskiej może pełnić rolę dobrego, chronologicznego wyznacznika.

Zapinki typu F są w kulturze oksywskiej nieliczne, a określenie datowania nawet w ramach chronologii względnej utrudnia brak ścisłych, współwystępują-

cych z nimi wyznaczników chronologicznych. Przypuszczalnie należy je datować tak jak okazy z kultury jastorfskiej, tj. w okresie obejmującym stosowanie w ubiorze fibul typu C (A_{1b} - A_{2a}). Jeden z egzemplarzy z Podwieska odkryto w grobie popielnicowym, zawierającym grot lancetowaty, co pozwala jedynie na bardzo ogólne datowanie tego zespołu na fazę A_2 .

Następny horyzont chronologiczny stanowią zapinki typów D i E oraz G i K, przy czym tylko dwa pierwsze typy zapinek mieszczą się na ziemi chełmińskiej wyłącznie w ramach fazy A_2 . W starszym stadium tego horyzontu (A_{2a}) występują w dalszym ciągu fibule odmian A-II, B-II, H i C, przeżywają się zapinki stopniowate i z brązową koszulką na kabłąku. Fibule typu G w kulturze oksywskiej częściej niż w jastorfskiej występują razem z zapinkami o konstrukcji późnolateńskiej, stąd domniemanie, że upowszechniają się nieco później, niż ich jastorfskie odpowiedniki, aczkolwiek zapewne jeszcze w stadium A_{2a} . Istnieje jednak możliwość innej interpretacji tej zależności, a mianowicie mógłby to być dowód na to, że formy o konstrukcji późnolateńskiej – głównie typu K – wcześniej pojawiają się w kulturze oksywskiej i nad dolną Odrą, że właśnie tutaj należałoby szukać centrum, z którego rozchodziłyby się te ozdoby, powszechne w kręgu germańskim. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że liczne były tu wcześniejsze fibule o spojonej konstrukcji, tj. fibule stopniowate, z którymi zapinki typu G również współwystępują. Ponadto znaczna różnorodność wariantów fibul i klamer do pasa, a także duża ich liczebność przemawiają za istnieniem na ziemi chełmińskiej prężnego centrum produkcji i dystrybucji wytworów z żelaza i brązu. Zapinki typu G zanikają równocześnie z ich odpowiednikami jastorfskimi, tj. w początkach fazy A_3 . Kolejną znaczącą korelację wykazują trójczłonowe klamry z brązu, często odnotowywane w zespołach z fibulami typu G i D (poza dwoma klamrami wspomnianymi wyżej), co pozwala określić moment pojawienia się tej kategorii przedmiotów na fazę A_2 , być może na jej młodszy odcinek (A_{2b}), bowiem w Podwiesku wskazywałby na niego skupianie się grobów z klamrami tego typu w południowo-wschodniej, najmłodszej części cmentarzyska, co potwierdza współwystępowanie trójdzielnych klamer z brązu z zapinkami fazy A_3 . Współwystąpienie zapinki typu D w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 z umbem typu B.5, również świadczyłoby o dłuższym, w ramach fazy A_2 , funkcjonowaniu tych fibul w kulturze oksywskiej. Najpewniej na fazę A_2 , aczkolwiek raczej na jej starsze stadium, należy datować naszyjnik

z cylindrycznie zgrubiałymi końcami z grobu 414 w Podwiesku. Chciałabym w tym miejscu zwrócić jeszcze uwagę na pewną prawidłowość, a mianowicie sprzężenie zapinek C i K. Na cmentarzyskach, gdzie zapinki typu K wystąpiły w niewielkich ilościach lub w ogóle ich nie było, również fibule typu C zaznaczają się tylko śladowo (Geltow-Wildpark, Uetz, Cammer); i odwrotnie – na nekropolach, gdzie zapinki typu K należą do licznie reprezentowanych, nie brak również fibul typu C (Podwiesk, Chełmno, Rządza, Gräfenheinichen) a nawet stanowią one tam bardzo duży zbiór (szczególnie Podwiesk i Gräfenheinichen). W Uetz i Geltow-Wildpark zapinki typu F (w Brandenburgii trzykrotnie przewyższające liczebnością fibule typu K) „zastępują” funkcję fibul C i K w stroju i współwystępują z zapinkami typów G i H. Ten ostatni wzorec (C + H i G oraz K + H i G) dominuje w Saksonii Anhalcie (Gräfenheinichen), a na ziemi chełmińskiej głównie w Podwiesku, gdyż w przypadku Rządza nie da się określić typów zapinek towarzyszących odmianie K. Można jedynie przypuszczać, że np. w grobie 461 wystąpiła zapinka typu G, gdyż natrafiono w nim na fragmenty brązowej fibuli. W fazie A₂ nadal bardzo często jako element stroju wykorzystywane są klamry do pasa. Żelazne klamry jednoczęściowe z zaczepami zwróconymi w tę samą stronę współwystępują z zapinkami typu G i K, podobnie jak klamry zawiaskowe. Te ostatnie zdobione są rzadziej niż w poprzednim horyzoncie; towarzyszą im przede wszystkim małe zapinki wariantu K-Ic, a w przypadku gdy odnotowuje się je z dużą formą tego typu, to w zespole takim dodatkowo występują jeszcze inne, małe fibule. Nie przyjęły się natomiast na ziemi chełmińskiej dość liczne na pozostałych obszarach kultury oksywskiej jednoczęściowe, taśmowate klamry z tarczką. Spośród czterech, znanych stąd egzemplarzy, tylko jeden jest pewnie datowany, wystąpił bowiem z fibulą typu Nauheim. Zapewne dopiero w fazie A₂ na ziemi chełmińskiej pojawiają się pierwsze, nieliczne szklane paciorki oraz narzędzia i przybory toaletowe, a szczypczyki są jedynym spośród nich rodzajem, który częściej spotyka się w grobach z fazy A₂ niż A₃. W fazie A₂ na ziemi chełmińskiej do grobów wkładano nożyki sierpikowe wyłącznie typu K.II, który w fazie następnej ustępuje miejsca typowi K.I i formom unikatowym. Prawdopodobnie w początkach starszego stadium fazy A₂ (ewentualnie u schyłku A₁) napływają na ziemię chełmińską pierwsze elementy uzbrojenia – groty laurowate, lancetowate i umba typu B.3/4, współwystępujące tu z fibulami C i A-II. Zapinką typu C datowane jest również, pochodzące

z Nowej Wsi Królewskiej, wczesne umbo typu B.1/2. Zatem tylko typy B.1 – B.4 mieściłyby się w ramach fazy A₂, gdyż typowi B.5, oprócz zapinek typu K, towarzyszą również formy miseczkowate, zaś typ B.6 datują wyłącznie te ostatnie. Spośród imaczy tylko „wzór Rządza” pochodzi z fazy A₂. Pozostałe elementy uzbrojenia na ziemi chełmińskiej albo występują w obydwu ostatnich fazach (tak jak miecze jednosieczne typu W.II, ostrogi, topory, toki, groty lancetowate, laurowate, zdobione i z zadziorami) albo tylko w fazie A₃. W kulturze oksywskiej okres najsilniejszego morfologicznego zróżnicowania ceramiki, również w aspekcie terytorialnym przypada na omawianą tu fazę. Nagle ważnym elementem wyposażenia grobowego na ziemi chełmińskiej (lecz nie w północnym zasięgu kultury oksywskiej) stają się misy, odnotowane zaledwie trzema zapinkami o wcześniejszej chronologii, tj. z fibulą odmiany B-I i dwoma zapinkami typu C. Ze względu na fakt, iż wspomniana forma naczyń rejestrowana jest głównie z zapinkami typu K, a współwystąpienie z fibulą odmiany A-II skorelowane jest z umbem typu B.4, należy przyjąć pojawienie się mis w wyposażeniu grobowym dopiero w początkach fazy A₂, podczas gdy już w horyzoncie A₂/A₃ całkowicie wychodzą z użycia. W ramach horyzontu fibul typu D, E i K następuje zmiana w preferencjach dotyczących ukształtowania dzbanów. Odchodzi się od form wąskootworowych, na korzyść szerokootworowych typu B3.

Zapinki typu K mieszczą się zasadniczo w ramach fazy A₂, jednak niektóre formy, w tym te o ażurowych pochewkach oraz odmian K-IIIb i K-IV występują jeszcze w początkach fazy A₃, o czym świadczą nieliczne zespoły z Chełmna i Rządza. Nie ma natomiast podstaw do tego, aby sądzić, że nadal wytwarzano je w fazie A₃. Biorąc pod uwagę wyjątkowo dużą frekwencję tych fibul w fazie poprzedniej, unikalność w ostatnim odcinku MOP świadczy o ich przeżytkowym charakterze. Wspomnianą grupę zapinek umieszczono w horyzoncie A₂/A₃, razem z zapinkami typu J, Nauheim oraz wariantów M-I-1 i N-Ia-1. Na ziemi chełmińskiej brakuje dowodów na występowanie zapinek nauheimskich w fazie A₃, dlatego, za T. Dąbrowską, przyjmuje się ich datowanie wyłącznie na stadium A₂/A₃. Natomiast odmiany J i L-II wykorzystywane były do spinania szat w horyzoncie A₂/A₃ i w początkach stadium A_{3a}, przy czym druga z wyżej wymienionych pojawiła się już być może w stadium A_{2b}. Odnotowano je tutaj z fibulami typu K oraz z zapinkami typów M i O. Z kolei pewność co do występowania zapinek miseczkowatych w fazie

A₃ mamy tylko w stosunku do północnego i zachodniego zasięgu kultury oksywskiej, gdzie formy te współwystępują z zapinkami typu M i N. Natomiast na ziemi chełmińskiej przesłanką sugerującą obecność tych form w ramach fazy A₃ są jamowe typy pochówków z bronią, w jakich zapinki te występują. U schyłku fazy A₂, w stadium przejściowym do fazy A₃ pojawiają się naczynia wielouche (nota bene szerokoootworowe), posiadające na brzuścu od dwóch do sześciu uszek lub plastycznych krążków z rytym ornamentem. Na ziemi chełmińskiej zaznaczają się śladowo, szczególnie w odniesieniu do dużego zbioru naczyń z Podwieska, a także ze względu na zmianę obrządku pogrzebowego i brak urn w ostatniej fazie MOP. Na pozostałym obszarze okazy o kilku uchach współwystępują głównie z zapinkami typów I, J, L oraz M i N. Na tym tle ciekawie prezentują się małe naczynia kubkopodobne i naczynko miniaturowe z kilkoma uszkami umieszczonymi na brzuścu. Stylistyczne podobieństwo, wynikające ze specyficznego umieszczenia uszek, łączy je z dużymi formami z wieloma uszkami, co stanowi przesłankę do ich datowania na młodsze stadium fazy A₂ (A_{2b}), pomimo, że towarzyszyły im zapinki typu K i G, typowe dla całej tej fazy. Pojedyncze egzemplarze igieł do szycia znane są tylko z dwóch grobów założonych prawdopodobnie przed fazą A₃. Współwystąpiły w nich z zapinkami typu G i J.

Drucikowate fibule typu M (= M-a Völlinga = tutaj M-I), jako jedyne z typu *geschweifte* przypadają wyłącznie na ostatnią fazę MOP. W tym samym przedziale chronologicznym mieszczą się zapinki A.18 w kulturze oksywskiej, z kolei użytkowanie zapinek typu L-I przypadało prawdopodobnie na krótki okres, obejmujący starsze stadium fazy A₃. W tym okresie wychodzą z użycia klamry do pasa, spośród których stosunkowo najczęściej spotyka się trójdzielne klamry z brązu, a z gwałtownego zaniku klamer zawiaskowych należy wysnuć wniosek o zaprzestaniu ich wytwarzania jeszcze w ramach fazy A₂. W fazie A₃ zaczynają pojawiać się pierwsze sprzączki, które jednak dopiero w okresie rzymskim stają się powszechnym elementem stroju. Odosobniony przypadek stanowi sprzączka znaleziona razem z zapinką wariantu K-Ib. Drucikowate fibule typów N i O współwystępują także z zapinkami z okresu rzymskiego. Formy o pogrubionym kabłąku i rozbudowanym ornamencie ażurowym pochewki są późniejsze niż egzemplarze drucikowate i na obszarze Barbaricum przeżywają się jeszcze w początkach okresu rzymskiego, dlatego wydzielono dla nich horyzont A₃/B₁. Ostatnia faza MOP

wraz z poprzedzającym ją stadium przejściowym na całym obszarze kultury oksywskiej charakteryzuje się gwałtownym wzrostem znaczenia narzędzi, przyborów toaletowych i broni w wyposażeniu grobowym. Dopiero teraz licznie napływają celtyckie szklane paciorki i kółka brodawkowate, a w grobach na ziemi chełmińskiej zapewne pojawiają się pierwsze narzędzia do krzesania ognia i sierpy. Nożyk sierpikowaty, igła i przęślik stają się teraz niemalże podstawowym zestawem darów w grobach kobiecych, podobnie jak broń, nóż prosty i brzytwa w grobach męskich. Nożyki sierpikowate należą głównie do typu K.I, wyjątkowo K.II, przęśliki są wyłącznie gliniane, prawie zawsze dwustożkowate. Do elementów uzbrojenia charakterystycznych na ziemi chełmińskiej tylko dla tej fazy, należą umba typu Grossromstedt i B.7, imacze (oprócz okazu określonego jako „wzór Rządź”, datowanego na fazę A₂) oraz groty z wykrojami. Jeżeli zaś chodzi o ceramikę grobową, poza ziemią chełmińską kontynuowany jest zwyczaj grzebania mężczyzn w grobach popielnicowych. Nadal odnotowuje się tu w grobach dzbany, ale w ogóle już nie spotyka się form wąskootworowych, które zostały całkowicie zastąpione naczyniami typu B3, lub pochodnymi od nich formami o situlowato ukształtowanej części przydennej oraz kilkuuchymi. Występują też situlowate formy wazowate. Obydwa typy naczyń na północy zdobione są stosunkowo często. Prawie wszystkie naczynia z tej fazy posiadają tam wyraźnie facetowane brzegi. W diametralnie odmienny sposób kształtuje się w tej fazie obraz ceramiki grobowej na ziemi chełmińskiej. Brak tu zupełnie dzbanów (poza jednym okazem z Rządza) i mis tak popularnych w poprzedniej fazie. Na wyposażenie grobowe składają się silnie rozdrobione garnki i kubki, a udział facetowanych brzegów spada do 30%.

W kulturze oksywskiej pierwsze importowane naczynia z brązu – kociołki typów E.4–5 i wiadra E.20 pojawiają się już w fazie A₂, lecz na ziemi chełmińskiej potwierdzone są dopiero dla fazy A₃.

Chciałabym jeszcze zwrócić uwagę na zestawienie fibul w zespołach na ziemi chełmińskiej. Dostrzegamy tu przede wszystkim powiększenie zbioru zapinek datowanych na młodsze stadium A₃ i początek okresu rzymskiego. W Podwiesku, stan. 2, większość materiałów należy datować na fazy A₁ i A₂. W przypadku Chełmna, czas szczególnie intensywnego użytkowania przypada na fazę A₃, aczkolwiek zapinki odmiany B-I i fibule typu C wskazują na wczesne założenie tej nekropoli. Najprawdopodobniej jednak nie wcześniej niż na przełomie faz A₁ i A₂. W Rządzu z kolei

w ogóle nie ma długich, wczesnych fibul odmian A-I i B-I. Do najstarszych należą nieliczne zapinki odmiany C-I. Najprawdopodobniej więc cmentarzysko to zostało założone w horyzoncie zapinek typu K, lecz dopiero po prawie całkowitym wyjściu z użycia zapinek typu C. W Chełmnie niewiele jest wytworów o proveniencji jastorfskiej, takich jak zapinki stopniowate, z brązową koszulką na kabłąku czy zapinki typu G. O ile brak pierwszych z wymienionych można tłumaczyć nieco późniejszą metryką cmentarzyska, to podawanie tego powodu dla wyjaśnienia rzadkości fibul typu G nie wchodzi w rachubę ze względu na obecność fibul typu C i dużej ilości K, z którymi te fibule współwystępują. W Podwiesku pochówki, którym towarzyszą przedmioty o jastorfskich konotacjach mają cechy grobów kobiecych, być może więc kontakty pomiędzy grupą nadodrzańską i ziemią chełmińską ograniczały się do wymiany kobiet, a nie obejmowały typowej wymiany handlowej? Tłumaczyłoby to prawie zupełny brak wytworów, wywodzących się z kręgu jastorfskiego w Rządzu i Chełmnie, gdyż ozdoby będące w posiadaniu wspomnianych kobiet nie podlegałyby dalszej wymianie.

Na ziemi chełmińskiej chronologia niektórych cmentarzysk lub ich pozostałości w postaci nielicznych grobów czy nawet znalezisk luźnych nie może być precyzyjnie określona (wykres 22). Pochodzą z nich bowiem przedmioty, których czas występowania obejmuje najczęściej więcej niż jedną fazę (Gostkowo, Kaszczorek, Nowy Dwór, Radzyń Chełmiński) albo archiwalne dane potwierdzają tylko istnienie pochówku datowanego ogólnie na MOP (Mszano). Na paru innych cmentarzyskach rysują się luki w chronologicznym następstwie wkładanych do grobów przedmiotów. W miejscowości Małe Czyste tylko jeden grób datowany jest na stadium A_{1b} , pozostałe pochówki pochodzą dopiero z horyzontu A_3/B_1 , bądź ze stadium A_{3b} ¹. Najstarsze wytwory kultury oksywskiej z Czarnowa przypadają na horyzont $A_{1b}-A_{2a}$, a następne dopiero na fazę A_3 . Z kolei jeden z dwóch, znanych z Grubna grobów, datowany jest na stadium A_{2a} , podczas gdy drugi na fazę A_3 . Fibula kulkowa z cmentarzyska w Nowych Dobrach, stan. 20, pozwala datować początki tej nekropoli na starsze stadium fazy A_1 . Jednak przynależność kulturowa tej ozdoby jest niepewna. Najbardziej prawdopodobna jest oczywiście proveniencja jastorfska, ze względu na powszechność w niej fibul tego typu. Biorąc zaś

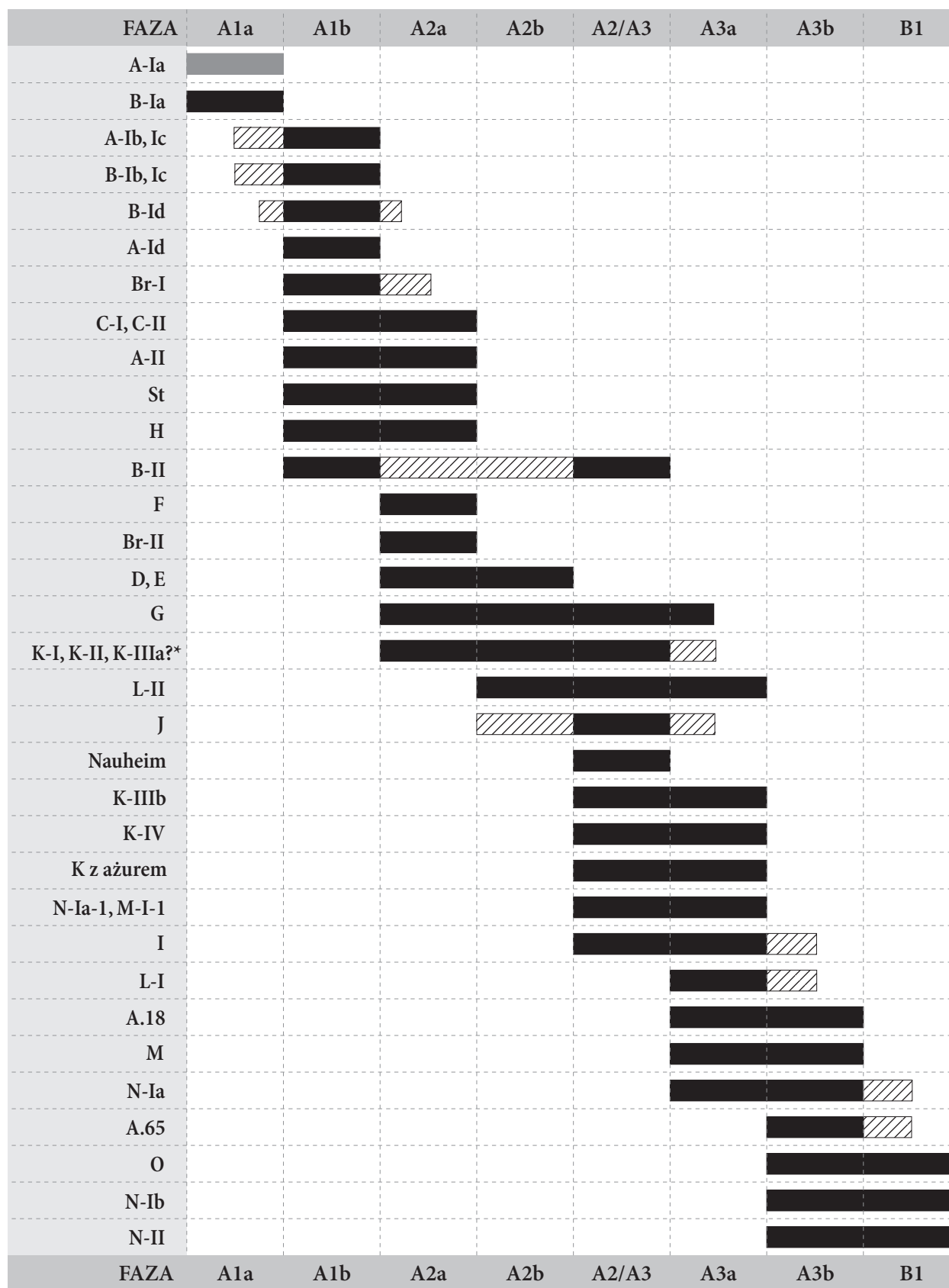
¹ Większość grobów z tej nekropoli pochodzi z wczesnego okresu rzymskiego.

pod uwagę horyzont znalezisk osadowych, reprezentowanych na ziemi chełmińskiej przez materiały z Szynycha, konieczna jest daleko idąca ostrożność w przyporządkowywaniu tej fibuli do konkretnej kultury. Obecność zapinki wariantu A-Ic na stan. 1 w Nowych Dobrach pozwalałaby na datowanie w ramach tego samego, starszego stadium fazy A_1 , jednak jej wystąpienie w jednym z grobów kloszowych nasuwa pewne wątpliwości, co do spójności chronologicznej tego zespołu, szczególnie w kontekście braku innych takich koincydencji. Te pojedyncze znaleziska mogłyby sugerować, że cmentarzyska w Nowych Dobrach mają najstarszą metrykę wśród miejsc pochówku na ziemi chełmińskiej. Jednak pozostałe, zachowane znaleziska ze stan. 20 we wspomnianej miejscowości liczniej pochodzą dopiero z fazy A_3 , aczkolwiek pojedyncze groby reprezentują również horyzont $A_{1b}-A_{2a}$ i fazę A_2 . Prawdopodobnie nieco młodszym cmentarzyskiem jest Podwiesk, lecz o początkach sięgających starszego stadium fazy A_1 , od tej pory używanym nieprzerwanie przynajmniej do fazy B_{1a} , a być może do B2, na co wskazuje odosobniony grób z zapinką A.110. W związku z nieprzebadaniem całości stanowiska, nie można ustalić rzeczywistej długości użytkowania tego cmentarzyska. Początki cmentarzyska w Maruszy mogą być synchroniczne z założeniem nekropoli w Podwiesku, zaś najmłodsze materiały datowane są tam na fazę A_2 . Późniejszą metrykę ma cmentarzysko w Chełmnie, zaś jeżeli chodzi o Małe Czyste, to tylko jeden grób z zapinką wariantu A-Id pochodzi z fazy A_1 , podczas gdy pozostałe datowane są już na sam koniec MOP i wczesny okres rzymski. Zapewne z powodu znacznego stopnia zniszczenia tego stanowiska niemożliwe było odtworzenie pierwotnego rozprzestrzenienia grobów na nekropoli. W grupie najlepiej zachowanych i zawierających liczne pochówki cmentarzysk ziemi chełmińskiej, niewątpliwie najpóźniej założony został Rząd (por. wyżej). Odrębna uwaga należy się znalezisku ze stanowiska 3 w Podwiesku, gdzie być może jeszcze w fazie A_3 założono nowy cmentarz, pomimo funkcjonowania zaledwie kilkaset metrów dalej rozległej nekropoli na stanowisku 2. Pozostałe stanowiska dostarczyły nielicznych obiektów, zazwyczaj o szerokiej chronologii.

Planigrafia cmentarzyska w Podwiesku wskazuje na użytkowanie całej powierzchni cmentarzyska już od momentu jego założenia, o czym świadczy mniej więcej równomierny rozkład grobów w fazach A_1 i starszym stadium A_2 . W młodszym odcinku tej fazy oraz w fazie A_3 na miejsce pochówku wybierano wy-

łącznie południowo-wschodnią część nekropoli, jednak i tu groby najmłodsze sąsiadowały z najstarszymi (E. Bokiniec 2005, tabl. CLXVI:2). Na tym obszarze wystąpiło także duże skupisko grobów z bronią, poza którym zarejestrowano tylko nieliczne, pojedyncze pochówki wojowników. Podobnie sytuują się groby z trójczłonowymi klamrami z brązu. Warto tu zwrócić uwagę na stanowisko 3 w Podwiesku, położone około

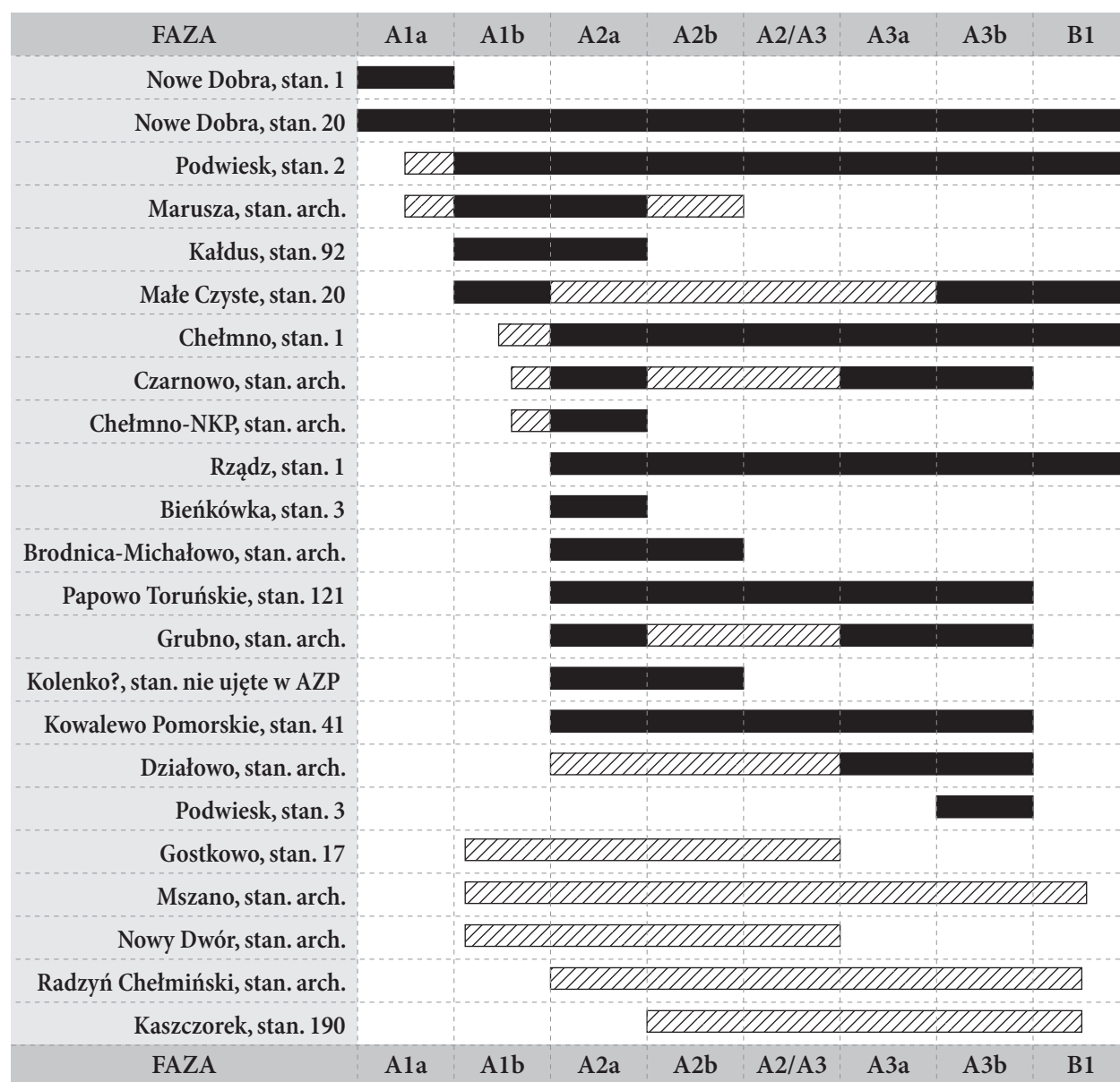
500 m od stanowiska 2, które założono być może już w fazie A₃. Jego pozycję chronologiczną określa późnolateński materiał ceramiczny oraz masywna, żelazna zapinka, zapewne wariantu N-Ib. Wskazuje to na użytkowanie nowego cmentarzyska przez część populacji, pomimo, iż na stanowisku 2 nadal chowano zmarłych, o czym świadczą groby z fibulami typów A.67 i A.110 oraz ze sprzączką o półkolistej ramie.

Wykres 21. Chronologia zapinek kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej.

- – chronologia danego typu fibuli określona wg znalezisk kultury oksywskiej spoza ziemi chełmińskiej
 ■ – okres, na który przypada występowanie fibul danego typu lub odmiany na ziemi chełmińskiej
 ▨ – prawdopodobny okres, w którym fibule danego typu lub odmiany występowały na ziemi chełmińskiej

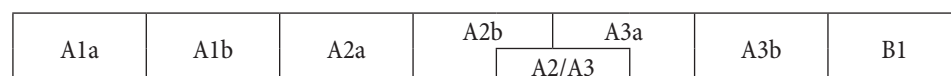
K-I, K-II, K-IIIa?* – wszystkie o ramowatych (nieażurowych) pochewkach

Wykres 22. Chronologia cmentarzysk kultury oksywiekiej na ziemi chełmińskiej.

- – okres, na który przypada występowanie przedmiotów, odkrytych na danym cmentarzysku
- ▨ – prawdopodobny okres, w którym przedmioty z danego cmentarzyska mogły już lub jeszcze występować

„Usytuowanie” horyzontu A2/A3 względem faz A2 i A3:

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	16	17	18	19	20	22	24	28	29	30	31	32	33	34	38	40	41	43	44	45	46	47	50	51	52	53	54					
34												x												x																					
434												x												x																					
131												x												x																					
86												x								x				x			x																		
338								x			x													x																					
Ch15											x													x	x																				
Ch159											x													x	x																				
Rz131											x													x																					
Rz149											x													x																					
Rz428											x													x																					
Rz461											x													x																					
Rz470											x													x																					
Rz557											x													x																					
Rz561											x													x																					
Rz623											x													x																					
Rz680											x													x																					
124																x						x		x																					
52																x						x		x																					
Rz430																x								x																					
302										x																		x																	
Ch130																x						x				x																			
RzAb8																x								x																					
20																								x?									x				x								
Ch91																								x									x				x								
319																								x																					
84																												x	x																
RzAb12											x																	x																	
49																															x	x	x	x											
Ch151																																													
75											x																																		
Rz447																																													
191																																													
Ch67																																													
Rz480																																													
RzD3																																													
Rz538																																													
ND32/1905																																													
9																																													
RzG1																																													
Rz10																																													
Rz183																																													
Ch88																																													
RzAb1																																													
ND15/1907																																													
MCz122																																													
Rz496																																													
66																																													
RzAc6																																													
123																																													
306																																													
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	16	17	18	19	20	22	24	28	29	30	31	32	33	34	38	40	41	43	44	45	46	47	50	51	52	53	54					

Legenda: 2) fibule A-I; 3) kubek D1e; 4) żelazne klamry trójdzielne; 5) fibule z brązową koszulką na kabłąku; 6) fibule B-II; 7) fibula kul-kowa; 8) żelazne klamry dwuczłonowe; 9) fibule C; 10) naczynia B2; 11) naczynia A6a; 12) naczynia A7; 13) klamry zawiaskowe; 14) fibule stopniowate; 16) brązowe klamry trójczłonowe Wil. XIVC; 17) fibule A-II; 18) żelazne klamry jednoczłonowe; 19) naczynia B3a; 20) płaskie przęśliki gliniane; 22) fibule H; 24) fibule G; 28) nożyk sierpikowaty K.II; 29) szczypczyki; 30) fibule E; 31) fibule K; 32) przęślik z kości; 33) brązowe klamry trójczłonowe (bez Wil. XIVC); 34) naczynko minia-

turowe z pseudouszkami; 38) fibule L; 40) fibule J; 41) igła do szycia D.I; 43) fibule A.18; 44) fibule M; 45) paciorki; 46) nożyki sierpikowate K.I i K.III; 47) dwustożkowe przęśliki gliniane; 50) fibule N; 51) fibule O; 52) brązowa bransoleta z profilowanymi końcówkami; 53) fibule A.67; 54) igły do szycia D.II.

Ch – Chełmno; MCz – Małe Czyste; ND – Nowe Dobra; Rz – Rządź; bez oznaczeń literowych – Podwiesek

Tabela 76. Zestawienie chronologiczne wyposażenia grobów z elementami uzbrojenia w kulturze oksywijskiej na ziemi chełmińskiej.

	9	15	17	19	22	23	24	25	26	27	29	30	31	35	36	37	38	39	40	40a	40b	42	44	47a	48	48a	48b	48c	48d	49	50		
RzAa1	x														x																		
37			x			x				x																							
417		x				x					x		x		x																		
42		x			x	x				x			x																				
345				x		x				x			x																				
Ch14				x								x			x																		
31						x				x			x																				
16						x				x			x																				
354						x				x			x	x																			
79						x							x	x	x																		
103		x				x		x	x						x																		
32		x				x			x	x			x				x																
36		x				x				x			x	x			x		x														
122						x								x				x															
39						x				x				x																			
45										x							x																
300A										x								x															
Ch120												x			x																		
Ch185													x	x																			
Rz551													x	x																			
Ch149													x		x		x	x															
RzAb7													x				x					x											
38							x			x															x		x						
Ch60														x	x													x					
303															x																		
Ch171															x										x								
Ch174															x										x								
RzAa3															x		x								x								
RzAb2															x										x		x						
300C																	x	x							x								
RzAa7														x		x									x		x						
Ch132																x										x	x	x					
Ch129																x									x		x		x				
RzAc1																	x								x		x		x				
RzC3																				x		x											
Ch150																																x	
RzG15																									x		x		x		x		
Rz540																									x							x	
RzG3																										x		x	x	x			x
Rz158																										x		x		x			
ND1/1905																											x				x		x
RzAc2																											x					x	
RzE4																																	
	9	15	17	19	22	23	24	25	26	27	29	30	31	35	36	37	38	39	40	40a	40b	42	44	47a	48	48a	48b	48c	48d	49	50		

	9	15	17	19	22	23	24	25	26	27	29	30	31	35	36	37	38	39	40	40a	40b	42	44	47a	48	48a	48b	48c	48d	49	50
RzE12																									×			×	×	×	
Rz637																													×	×	
Ch56																										×	×				
RzG3																										×	×	×			×
ND25/1905																											×		×		×
318																×														×	×
	9	15	17	19	22	23	24	25	26	27	29	30	31	35	36	37	38	39	40	40a	40b	42	44	47a	48	48a	48b	48c	48d	49	50

Legenda: 9) fibule typu C; 15) naczynia B1; 17) fibule A-II; 19) naczynia B3a; 22) fibule H; 23) misy E1a-c; 24) fibule G; 25) umbo B.3; 26) miecz obosieczny K./L.III; 27) lancetowate groty włóczni; 29) szczypczyki; 30) fibule E; 31) fibule K; 35) miecz obosieczny K.I; 36) laurowate groty włóczni; 37) miecz jednosieczny W.II; 38) fibule L; 39) naczynia B3b; 40) fibule J; 40a) umbo typu B.5; 40b) umbo typu B.6; 42) fibule

Nauheim; 44) fibule M; 47a) groty typu W.IIA; 48) umbo B.7; 48a) umbo Grossromstedt; 48b) imacze; 48c) groty z zadziorami; 48d) groty z wykrojami; 49) ostroga; 50) fibule N;

Ch – Chełmno; ND – Nowe Dobra; Rz – Rządź; bez oznaczeń literowych – Podwiesk

5. ANALIZA ZWYCZAJÓW POGRZEBOWYCH I STRUKTURY SPOŁECZNEJ LUDNOŚCI ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ

Niniejszy rozdział składa się z dwóch odrębnych części, z których pierwsza poświęcona jest analizie zespołów grobowych w aspekcie zależności pomiędzy ich cechami i stanami cech przedstawionymi w tabeli 77 a wyznacznikami antropologicznymi; druga zaś część obejmuje analizę zespołów grobowych w oparciu o wyznaczniki archeologiczne, na podstawie których spróbowano ustalić zwyczaje pogrzebowe ludności ziemi chełmińskiej. Opracowania antropologicznego doczekała się wyłącznie część pochówków z Podwieska i pojedynczy grób z osady w Szynychu. Natomiast do analizy według wyznaczników archeologicznych wykorzystano również pozostałe duże cmentarzyska.

Na pierwszym etapie wyróżniono cechy zespołu grobowego. Zaliczono do nich wszystkie makroskopowe elementy obrządku pogrzebowego wyróżniane

przez archeologów w literaturze przedmiotu (K. Czarnecka 1990). Następnie wydzielono poszczególne stany cech. W przypadku analizy antropologicznej szczątków kostnych (cecha 1, 2 i 3), poszczególne stany cech podano za opracowaniem A. Florkowskiego (1972; por. też A. Florkowski, K. Kamińska-Czakłosz 2005). Stany cechy 9 określono, korzystając z analizy „bogactwa” wyposażenia grobowego na cmentarzysku w Drawsku Pomorskim, wykonanej przez M. D. Wołgiewicz (1967), uznawszy jej podział za bardziej adekwatny do sytuacji panującej w Podwiesku, niż kategorie wyposażenia grobowego wyróżnione przez K. Godłowskiego (1960) dla kultury przeworskiej. Zdecydowano się na pierwszy z wymienionych podziałów ze względu na ogólnie uboższy charakter wyposażenia grobów z MOP w porównaniu z okresem rzymskim.

5.1. ANALIZA CECH I STANÓW CECH

W rozdziale tym pominięto analizę cechy 10, gdyż nie wymaga ona szczegółowszego opisu. Dotyczyć jej będzie dopiero następnego etapu – analiza relacji

zachodzących pomiędzy cechami i stanami cech. Zdefiniowania wymagają określenia dotyczące typów grobów (5.1.2.).

5.1.1. Analiza antropologiczna wybranych grobów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2 (za: A. Florkowski 1972; A. Florkowski, M. Kamińska-Czakłosz 2005)

Do analizy antropologicznej przekazano szczątki kostne z 263 grobów w Podwiesku¹. Ponieważ w przypadku szczątków ludzkich pochodzących z ciałopalenia zachowuje się jedynie niewielka liczba

cech diagnostycznych, określenie płci w pewnych przypadkach jest trudne lub w ogóle niemożliwe. Natomiast określenie wieku podano we wszystkich przypadkach, a w sytuacji, gdy cechy diagnostyczne były nieliczne, a możliwe było wykluczenie wieku *infans* lub *iuvenis*, osobnika takiego określano jako „dorosły”.

¹ Analizę antropologiczną przeprowadził dr A. Florkowski z Katedry Antropologii UMK w Toruniu.

Tabela 77. Lista cech i stanów cech zespołów grobowych.

Cecha zespołu grobowego	Stan cechy
1. Płeć osobnika pochowanego w grobie	1.1. kobieta 1.2. mężczyzna
2. Wiek osobnika	2.1. <i>infans</i> I 2.2. <i>infans</i> II 2.3. <i>iuvenis</i> 2.4. <i>adultus</i> 2.5. <i>maturus</i>
3. Typ pochówki	3.1. pojedynczy 3.2. zbiorowy
4. Typ grobu	4.1. jamowy 4.1.1. jamowy ze szczątkami stosu 4.1.2. jamowy „czysty” 4.2. popielnicowy 4.2.1. popielnicowy ze szczątkami stosu 4.2.2. popielnicowy „czysty” 4.3. popielnicowo-jamowy 4.3.1. popielnicowo-jamowy ze szczątkami stosu 4.3.2. popielnicowo-jamowy „czysty” 4.4. szkieletowy
5. Kształt jamy grobowej	5.1. kolista 5.2. owalna 5.3. wielokątna
6. Średnica jamy grobowej (mierzona w cm)	
7. Kamień nagrobny (mierzony w cm)	7.1. ilość kamieni na jamie 7.1.1. pojedynczy 7.1.2. kilka 7.1.3. bruk 7.2. ślady obróbki 7.3. kategorie wielkości 7.3.1. do 15 cm 7.3.2. 16–29 cm 7.3.3. 30–50 cm 7.3.4. powyżej 50 cm
8. Kości zwierzęce	określenie ilości kości i gatunku zwierzęcia
9. Wyposażenie	9.1. naczynia 9.2. metale 9.2.1. jedna zapinka 9.2.2. więcej niż jedna zapinka 9.2.3. kłamra 9.2.4. więcej niż jedna kłamra 9.2.5. broń 9.3. przęśliki 9.4. paciorki
10. Kategorie wyposażenia tzw. „bogactwo”	10.1. bez wyposażenia (I stopień) 10.2. wyposażone wyłącznie w ceramikę (II stopień) 10.3. wyposażone w jeden przedmiot z metalu (III stopień) 10.4. wyposażone w 2–3 przedmioty metalowe (IV stopień) 10.5. wyposażone w większą ilość przedmiotów (V stopień)

Wiek człowieka antropologdy dzieli na następujące okresy:

1. *Infans* I – od urodzenia do ukończenia 7 roku życia
2. *Infans* II – wiek drugiego dzieciństwa od 7 do 13 lat
3. *Iuvenis* – wiek młodzieńczy od 13–16 do 18–22 lat
4. *Adultus* – wiek dorosły od 18–22 do 30 lat
5. *Maturus* – wiek dojrzały od 30 do 50 lat
6. *Senilis* – wiek starczy powyżej 50 lat

W 263 grobach stwierdzono występowanie fragmentów kostnych należących najpewniej do 298 osobników². Po dwie osoby pochowano najpewniej w 39 grobach: 1, 9, 15, 17, 32?, 39, 54, 59?, 64, 66?, 67, 80, 85, 88, 99, 101, 111, 112, 116, 119, 124, 126, 138, 147, 158?, 160, 195, 214, 220, 221, 239?, 269, 270, 279, 285?, 286, 338?, 347?, 383. Stanowią one 14% przebadanych grobów. W większości przypadków w grobach podwójnych grzebano kobietę i małe dziecko. *Interpretacja tego rodzaju pochówek wydaje się stosunkowo łatwa. W okresie porodu oraz w stanie połogowym i popołogowym organizm matki i dziecka był wyjątkowo podatny na choroby zakaźne i śmiertelność ich musiała być szczególnie wysoka. W wypadku zgonu samej matki, dziecko pozbawione opieki bywało zabijane lub nawet żywcem palone na stosie. Potwierdzenie takiej interpretacji znaleźć możemy w zwyczajach niektórych współczesnych ludów* (T. Malinowski 1969). Trudniejsza jest interpretacja pochówek podwójnych, w których

² A. Florkowski uznał, że opakowania z kośćmi oznaczono tym samym numerem przez pomyłkę, dlatego liczba grobów określonych przez niego jako podwójne różni się od faktycznej, która zapewne była większa (E. Bokinić 2005, tabela 3). Dlatego analizę w niniejszym rozdziale przedstawiono z uwzględnieniem sugerowanych przez autorkę poprawek.

występują fragmenty kostne należące do dorosłych mężczyzn i młodych osobników – prawdopodobnie dziewcząt (groby 99, 147, 273) oraz grobów, gdzie wraz z ułankami kostnymi mężczyzn znajdują się szczątki dzieci *infans* I względnie *infans* II (groby 5, 17, 41, 111, 112, 191, 268). Należy zwrócić uwagę na fakt, że w omawianych pochówkach jedynie w trzech wypadkach określono płeć mężczyzny ze znakiem zapytania. Być może niektóre z pochówków podwójnych mogły powstać przypadkowo i błędnie zostały zaliczone do grobów podwójnych. Innym możliwym do przyjęcia tłumaczeniem powstania tej formy pochówków jest wspólne schorzenie, np. epidemia, która prowadziła do wymarcia całej rodziny. Tym także chyba należy tłumaczyć powstawanie pochówków potrójnych. W serii podwieskiej znaleziono prawdopodobnie sześć takich pochówków (5?, 30?, 41?, 191?, 209?, 223) oraz trzy zapewne poczwórne (167, 193, 273?).

W grobach: 79, 140 i 345 odkryto nieliczne fragmenty kości należące do innego osobnika niż ten, do którego należała większość materiału kostnego. Określono je jako rzekomo podwójne. *Pochówki*

takie powstały zapewne przypadkowo. Mogło to nastąpić wtedy, gdy miejscowa ludność wykorzystywała jedno tylko miejsce do obrzędu spalania ciał zmarłych. Miejsce to nie zawsze mogło być należycie oczyszczone i fragmenty kostne mogły przypadkowo zostać zmieszane (A. Florkowski 1972).

Na cmentarzysku w Podwiesku 87 pochówków określono jako kobiece, 84 jako męskie i 77 jako dziecięce. Te ostatnie stanowią zatem około 26% wszystkich określonych antropologicznie osobników z tego cmentarzyska. Przyjmuje się, że około połowy wszystkich pochówków na cmentarzyskach ze schyłku starożytności powinny stanowić groby dziecięce (M. Henneberg 1977).

W 52 przypadkach udało się określić wzrost pochowanych. Obliczono średni wzrost mężczyzn na 161,1 cm, a kobiet na 152,4 cm.

W większości przypadków materiał kostny³ z Podwieska nie wykazywał zmian spowodowanych ciężką pracą fizyczną. W zasadzie nie stwierdzono zmian patologicznych kośćca, poza trzema przypadkami zmian reumatycznych.

5.1.2. Analiza grobów według cech 4, 5 i 6

W Podwiesku, stan. 2, wśród 480 grobów zawierających szczątki ludzkie wyróżniono następujące typy:

• jamowe ze szczątkami stosu (Js – wypełnisko czarne)	58,5%	} 67,4%
• jamowe „czyste” (J – wypełnisko szare lub żółto-szare)	5,8%	
• jamowe ? (zniszczone)	3,1%	
• popielnicowe ze szczątkami stosu (Us – wypełnisko czarne)	25,3%	} 32,2%
• popielnicowe „czyste” (U – wypełnisko szare lub żółto-szare)	2,9%	
• popielnicowo-jamowe ze szczątkami stosu (wypełnisko czarne – UJs)	3,8%	
• popielnicowo-jamowe czyste (wypełnisko szare – UJ)	0,2%	
• szkieletowe (Sz)	0,4%	

Grob jamowy ze szczątkami stosu zawiera oprócz węgli drzewnych kości w skupisku bądź rozrzucone

w jamie bądź zalegające w warstwie. Przez określenie „grob jamowy, czysty” autorka rozumie pochówek przemytych kości, występujących w skupisku, bez śladów węgli drzewnych bądź z niewielką ich ilością. Grob popielnicowy ze szczątkami stosu to taki, w którym znajduje się popielnica, stojąca wśród węgli drzewnych i na ogół nielicznych, drobnych fragmentów kości. Jako popielnicowe czyste potraktowano te groby, w których popielnica stała w jamie bez węgli drzewnych. Sformułowanie „popielnicowo-jamowy ze szczątkami stosu” dotyczy grobów zawierających popielnicę i wyraźne skupisko kości w jamie wypełnionej poza tym węglem drzewnym i czasami drobnymi, rozrzuconymi fragmentami kości. Ten podwójny układ pochówków podkreślany bywa rozdzielnym ułożeniem darów grobowych, które występują wówczas zarówno w popielnicy, jak i w skupisku kości. Bardzo nieliczna grupa grobów popielnicowo-jamowych czystych zawiera popielnicę z ciałopaleniem oraz skupisko kości umieszczone w jamie bez śladów szczątków stosu. W tym ostat-

³ Charakterystykę materiału kostnego z poszczególnych grobów przedstawiono w monografii cmentarzyska w Podwiesku (E. Bokinić 2005, s. 152–158).

nim przypadku istnieje pewne prawdopodobieństwo pierwotnej rozdzielności pochówków – nie musiały być złożone w tym samym czasie⁴. W Podwiesku, w 84 grobach jamowych kości zmarłego złożone były na kupce, być może pierwotnie w organicznym pojemniku. W 13 przypadkach część kości wybrano z resztek stosu i złożono na kupce, a część wraz z pozostałością stosu wrzucono do jamy grobowej. W pozostałych 233 grobach ciało palenie było rozproszone w całej jamie grobowej. W niniejszej pracy zrezygnowano z tak szczegółowego podziału, ponieważ nie jest możliwe precyzyjne określenie rodzajów pochówków dla pozostałych dużych cmentarzysk na ziemi chełmińskiej w młodszym okresie przedrzymskim. Dlatego ograniczono się tu do podstawowego podziału na groby jamowe i popielnicowe oraz popielnicowo-jamowe (tab. 78)⁵.

W Podwiesku najczęściej spotykane są jamy owalne, stanowiące 53% wszystkich obiektów. Liczne są również jamy koliste, obejmujące 22% ogólnej liczby grobów. Pozostałe 25% stanowią jamy w kształcie wielokątów: trójkątów, czworokątów, trapezów i pięciokątów. Zdecydowana większość jam grobowych z tego cmentarzyska w fazach A₁ i A₂ ma średnicę nie większą niż 75 cm. Stanowią one 82% ogółu jam. Natomiast w fazie A₃ – 50%.

Przyporządkowując poszczególne groby do określonej fazy (wykresy 23–32), wzięto pod uwagę jedynie te wyposażone w zapinki oraz umba, jako najprecyzyjniej datowane. Na ziemi chełmińskiej

z fazy A₁ pochodzi 41% grobów jamowych, 52% popielnicowych i 7% popielnicowo-jamowych (w Podwiesku odpowiednio 39%, 52% i 9%), z horyzontu A_{1b}–A_{2a} – 54% jamowych, 41% popielnicowych i 5% popielnicowo-jamowych (w Podwiesku odpowiednio 56%, 37% i 7%), z fazy A₂ – 53% jamowych, 44% popielnicowych i 3% popielnicowo-jamowych (w Podwiesku odpowiednio 49%, 45% i 6%), z horyzontu A₂/A₃ – 46% jamowych, 48% popielnicowych i 6% popielnicowo-jamowych (w Podwiesku odpowiednio 32% jamowych, 52% popielnicowych i 16% popielnicowo-jamowych). W skali ziemi chełmińskiej groby jamowe stanowią 67%, popielnicowe 30%, a popielnicowo-jamowe 3% (po wyłączeniu Podwieska jamowe stanowią 77%, a popielnicowe 23%, popielnicowo-jamowych brak), a w przypadku całego cmentarzyska w Podwiesku odpowiednio 67,4%, 28,2% i 4,0%. Jednak przy uwzględnieniu wyłącznie grobów zawierających przedmioty wykonane z metalu, udział grobów jamowych na cmentarzysku w Podwiesku spada do około 44%, a popielnicowych wzrasta do około 56%. Radykalna zmiana w zwyczajach pogrzebowych ma miejsce w fazie A₃, kiedy to prawie wszystkie groby reprezentują jamowy typ pochówka (tab. 78, wykres 27). Biorąc pod uwagę wyłącznie Podwiesk, można by mieć wątpliwości co do poprawności tego sprostowania ze względu na stosunkowo niewielką liczbę grobów z tej fazy. Jednak dane z Chełmna, Nowych Dóbr i Rządza stanowią niezbity dowód na potwierdzenie tego zjawiska (wykres 32).

5.1.3. Analiza kamieni nagrobnych – cecha 7

Cechą charakterystyczną cmentarzyska w Podwiesku jest występowanie stosunkowo dużej ilości kamieni nagrobnych. Zarejestrowano je na 195 grobach (41%). Zawsze występowały w stropie jamy grobowej, nigdy wewnątrz. Po jednym kamieniu odnotowano na 193 grobach, dwa egzemplarze wystąpiły na jednej jamie (119), trzy kamienie również na

jednej (174). Wśród kamieni J. Janikowski wyróżnił 65 gładzonych, w tym 40 – z jednej strony, a 20 – z dwóch stron. Niektóre kamienie charakteryzują się niecodziennymi kształtami, wynikającymi z częściowej obróbki. Do najciekawszych należą okazy przyjmujące postać w przybliżeniu prostokątnych płyt, słupów, ostrołukowo zwieńczonych stel czy klepsydry (E. Bokiniec 2005, np. tabl. VI:13, XII:27, 30, XXIII:52, XXVII:100, XLII:103, LXXXIII:237, LXXXV:249, CIII:304, CIV:301–302, CXXVII:367, CXLVI:415, CXLVII:416). Poza tym odnotowano trzy żarna ustawione pionowo i służące za stele na grobach 32, 78 i 307. Na 74 grobach pozostały zagłębienia, z których część można interpretować jako ślady po kamieniach nagrobnych. Jeśli by dodać te tzw. „ślady”, to otrzymamy liczbę 269 grobów (56%), które pierwotnie zaopatrzone w widoczne

⁴ Przedstawiony tu podział grobów na zawierające szczątki stosu i „czyste” został sporządzony na podstawie planów jam grobowych przez autorkę niniejszego opracowania. Dr J. Janikowski uznał 23% wszystkich grobów za jamowe „czyste” i 13% za popielnicowe „czyste”. Z analizy dziennika badań wynika, że za groby „czyste” uznawano te, które nie zawierały rozrzuconych wśród węgla drzewnych kości oraz te, w których kości albo popielnica zalegały w czystym piasku.

⁵ Rozkład chronologiczny poszczególnych grobów z w Podwieska, stan. 2 według uszczegółowionej typologii przedstawiono w monografii tego cmentarzyska.

na powierzchni oznakowanie. Większość kamieni mierzyła od 30 do 50 cm wysokości (53%), 36% stanowiły mierzące od 16 do 29 cm, a 11% – te najmniejsze liczące do 15 cm wysokości i te największe, mające powyżej 50 cm.

W Chełmnie 71 grobów spośród 110 datowanych na MOP, zaznaczonych było kamieniami często dużych rozmiarów, a niekiedy wielkich, o wadze około 500 kg (K. Florkowski). Prawie zawsze były to kamienie pojedyncze, tylko w dwóch przypadkach odnotowano ich więcej. Najciekawszym z nich jest najprawdopodobniej grób kobiecy (nr 2 z kłamrą zawiaskową i kubkiem), na którym znajdował się duży kamień otoczony małymi, jedyny taki układ na ziemi chełmińskiej, mający jednak liczne analogie na Bornholmie i w Skandynawii. Na powierzchni drugiego obiektu z Chełmna (grób 136) leżał jeden duży i dwa małe kamienie. K. Florkowski (1890), który badał to cmentarzysko twierdził, że *Chociaż [...] jamy tak podobne są do jam z miejscowości Rządź i należą prawdopodobnie do tego samego okresu, jednak różnią się od ostatnich tym, że tu z niewielkimi wyjątkami na*

każdym grobie po zdjęciu warstwy ziemi, znajdowały się jeden lub dwa kamienie, z których kilka ważyło do 10 cetnarów. Pojedyncze kamienie nagrobne najczęściej spotyka się na Bornholmie (C. J. Becker 1990). Równie niewielkie jamy grobowe mają węglowoczarne wypełniska, przez co bliskie są pochówkom podwieskim.

Obecnością pojedynczych kamieni nagrobnych charakteryzuje się także cmentarzysko w Rządzu (S. Anger 1890). Z kolei nad dolną Wisłą, w Rumi i w Pruszczu Gdańskim (K. Walenta 1981; M. Pietrzak 1987, 1997) zdecydowanie popularniejsze były bruki kamienne, zalegające na powierzchni jam lub niżej. Analogiczne bruki wystąpiły w Kunowie (T. Łaskiewicz 1971), w grupie nadodrzańskiej, gdzie mamy też do czynienia z jamami grobowymi równie dużymi jak w Rumi. Ze wspomnianego cmentarzyska i z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 pochodzą też popielnice przykryte pojedynczymi kamieniami (M. Pietrzak 1987; tenże 1997, tabl. CLVII:3–4), co dość często spotyka w kulturze jastorfskiej, szczególnie na północy (A. Rangs-Borchling 1963).

5.1.4. Analiza wzajemnych relacji przestrzennych wśród ceramiki naczyniowej w jamie grobowej

Wzajemne usytuowanie naczyń lub ich fragmentów w obrębie jamy grobowej ma niebagatelne znaczenie w analizie kulturowych powiązań w aspektach dia- i synchronicznych. Dotyczy to w szczególności nakrywania popielnicy misą oraz innym, większym, chropowatym naczyniem lub dużymi fragmentami naczyń, a także wkładanie jednego naczynia w drugie (tab. 79).

W grobach popielnicowych stosunkowo często obserwowano przykrywanie popielnicy misą (Podwiesk 32, 36, 37, 42, 74, 79, 87, 92, 100, 101, 103, 311, 325E, 342, 345, 352, 354S, 398, 409, 415, 417, 419, 427, 430; Chełmno 20, 43, 126; Rządź 558). Zwyczaj przykrywania popielnicy misą pojawia się już wraz z zapinkami wariantu B-Id (Chełmno 20) i typu C (Podwiesk 325E, 352), a następnie głównie z fibulami typu K (Podwiesk 32, 36, 42, 79, 87, 100, 311, 342, 345, 354S, 409, 415, 417; Chełmno 43; Rządź 558?) i w grobach z bronią (Podwiesk 32, 36, 37, 42, 79, 103, 345, 354S, 417, 419; Chełmno 122). Przypuszczalnie należy wiązać go z wpływami kręgu jastorfskiego, gdzie był szeroko rozpowszechniony (G. Domański 1975, s. 76). Razem z zapinkami odmiany B-I, C i stopniowatymi, a więc już od fazy A₁ MOP, jednak

na pewno w jej młodszym stadium, odnotowuje się w Podwiesku nakrywanie popielnic dużymi, chropowatymi naczyniami lub dużymi fragmentami takich naczyń. Zwyczaj ten należy do powszechnych w kulturze grobów kloszowych. Tę tradycję reprezentują również groby, w których popielnica umieszczona jest w większym naczyniu lub gdy w popielnicy znajdują się inne, małe naczynia lub ich fragmenty, jak również wtedy, gdy popielnica stoi na fragmencie innego naczynia. Zwyczaj ten, tak powszechny w Podwiesku, przypuszczalnie prawie zupełnie nie był praktykowany przez ludność grzebiącą swych zmarłych w Rządzu, aczkolwiek znany nam stan może wynikać raczej z nieprzywiązywania wagi do fragmentów naczyń przez prowadzącego badania. K. Florkowski porównuje pod tym względem cmentarzyska w Rządzu i w Chełmnie: *również zawsze znajdowano tu [w Chełmnie] w urnach, a również często w naczyniach z uchami na wypełniającej spaleniznie, najpierw skorupy rozbitych naczyń glinianych, między innymi występowały również takowe ułożone wokół urn, co w znaleziskach z Rządza można było zaobserwować tylko bardzo rzadko* (K. Florkowski 1890). Z powyższych słów wynika więc, że w Chełm-

Tabela 78. Ziemia chełmińska w młodszym okresie przedrzymskim. Rozkład typów grobów w wyróżnionych odcinkach czasowych.

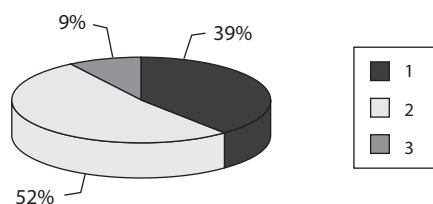
Faza	Jamowe	Jamowe? (niepewne i/albo zniszczone)	Popielnicowe	Popielnicowo-jamowe	Σ
A ₁	Podwiesk: 325W, 441;		Nowe Dobra 1: 7; Podwiesk: 72, 112, 125, 136, 209, 383, 452;		10 2/0//8/0
A _{1b}	Chelmnno: 124; Małe Czyste: 54; Nowe Dobra 20: 12/1904; Podwiesk: 30, 155, 160, 214, 265, 270N, 270S;		Chelmnno: 20, 184; Podwiesk: 146, 167N, 167S, 197N, 294;	Podwiesk: 119, 126;	19 10/0//7/2
A ₁ ogółem	12	0	15	2	12/0//15/2
A _{1b} -A _{2a}	Chelmnno: 6, 135; Nowe Dobra 20: 5/1905, 31/1905, XXI/1906 Podwiesk: 18, 88, 134, 135, 152N, 159, 198, 201, 202, 205, 206, 208, 212, 213, 221, 246, 248, 256, 258, 271, 277, 288, 289, 320, 324, 344, 347, 355, 376, 378, 381, 388, 395, 404, 431, 437, 448, 454, 458; Rządź: B34, 344, 487, 524;	Podwiesk: 220, 287; Rządź: Aa1;	Chelmnno: 18, 47, 148; Chelmnno-Nowa Kępa Panińska: 1; Podwiesk: 25, 53, 78, 133, 141, 142, 145, 148, 149, 158, 172, 175, 195, 239, 260, 273, 285, 325E, 340, 352, 380, 391, 401, 403, 406, 411, 412, 445; Rządź: B19, B47, B50, Ab11, 438, 477, 617;	Podwiesk: 106, 230, 286, 365, 451;	95 48/3//39/5
A _{1b} -A ₂	Podwiesk: 408; Rządź: Ac4, D2, D9, A3;	Podwiesk: 58;	Rządź: 564;		7 5/1//1/0
A ₁ -A ₂	Nowe Dobra 20: XI/1905;	Rządź: 432;	Chelmnno: 19; Rządź: 555, 621;		5 1/1//3/0
	54	5	43		54/5//43/5
A ₂	Chelmnno: 29, 51, 106, 112, 130, 159, 183, 195; Nowe Dobra 20: 5/1904, B[III/1905], 17/1905, 24/1905, 2/1909, 15/1909; Podwiesk: 13, 15, 40, 62, 68, 71, 99, 104, 114, 124, 131, 166, 227, 274N, 304, 333, 343N, 349, 350, 358, 371, 407, 413, 432, 434; Rządź: Ac7, B17, B48, C1, E9, G12, 131, 156, 163, 170, 428, 429, 430, 492, 551, 557, 561, 610, 613, 623, 646, 680;	Podwiesk: 341, 354N, 459W; Radzyn Chełmiński: B; Rządź: 559; Zakrzewo: 1;	Brodnica-Michałowo: 1; Chelmnno: 1, 14, 37, 120, 122, 134, 152; Nowe Dobra 20: 11/1905; Papowo Toruńskie: 1, 2; Podwiesk: 1, 56, 74, 77, 79, 87, 101, 103, 116, 129, 140, 251, 305, 308, 311, 342, 345, 354S, 362, 367, 387, 398, 405, 409, 415, 417, 418, 419, 422, 427; Rządź: D8, B3, B16, B45, B60, B63, 117, 151, 166, 499, 510, 531, 534, 551, 558, 565, 588, 602, 612, 619, 679;	Podwiesk: 5, 19, 102S, 147;	133 61/6//62/4

Faza	Jamowe	Jamowe? (niepewne i/albo zniszczone)	Popielnicowe	Popielnicowo-jamowe	Σ
A _{2a}	Chełmno: 142, 143; Podwiesk: 8, 17, 80, 153, 193, 216, 370, 410, 414, 416, 426; Rządź: E8, Ab6, 141, 511;	Podwiesk: 322;	Bieńkówka: 1; Chełmno: 30; Grubno: 1; Podwiesk: 7, 37, 42, 111, 113, 138, 393; Rządź: 544;	29 17/1/11/0	
A _{2b}	Chełmno: 149; Nowe Dobra 20: 7/1905, 13/1905, 31/1909; Podwiesk: 44, 302;		Podwiesk: 300A; Rządź: C4, B64;	10 6/0/3/1	
A _{2/A3}	Chełmno: 15, 27, 104, 113, 141, 150, 155, 158, 168; Nowe Dobra 20: 8/1907; Podwiesk: 14, 34, 52, 84, 85, 121; Rządź: Ab7, Ab12, G2, G13, 149, 256, 333, 424, 640;		Chełmno: 24, 36, 41, 43, 157, 176, 185; Podwiesk: 31, 32, 36, 100, 303, 307, 338, 360, 409, 436; Rządź: B32, C3, A4, Ab3, 101, 123, 137, 678;	53 25/0//25/3	
A _{2-A2/A3}	109	7	101	8	109/7//101/8
A ₃	Chełmno: 9, 11, 12, 22, 54, 59, 60, 67, 83, 86, 91, 99, 125, 132, 139, 167, 171; Grubno: 2; Małe Czyste: 3, 40, 46, 56, 98, 116; Nowe Dobra 20: 4/1904, 16/1904, 20/1904, B [I/1905], A [III/1905], 6/1905, 18/1905, 19/1905, 25/1905, 26/1905, 33/1905, 37/1905, 45/1905, 7/1909, 26/1909, 35/1909, 43/1909, 21/1910, 23/1910, 12/1911, 23/1911; Podwiesk: 9, 10, 12, 20, 39, 45, 49, 64, 66S, 174, 191, 314, 319; Podwiesk 2: 1975; Rządź: Aa4, Aa5, Aa6, Aa8, Ac2, Ac3, Ac6, Ac8, D1, D3, D4, D5, D6, B6, B11, B13, B54, C5, C6, E7, Ab2, Ab5, Ab9, Ab15, F3, F8, G1, G3, G15, G18, G20, G33, G34, G35, 2, 8, 38, 42, 80, 83, 107, 118, 129, 158, 171, 180, 186, 227, 229, 250, 262, 283, 288, 328, 329, 354, 401, 426, 496, 503, 509, 532, 538, 540, 542, 566 (szkielet?), 606, 629, 637, 638, 668, 673;	Rządź: Aa2, E4, E12, 121; Nowe Dobra 20: 13/1907, 35/1908,	141 131/6//4/0		
A3a	Chełmno: 56, 129, 136, 154; Podwiesk: 38, 66N, 75, 300C; Rządź: Aa3, Ac1, 199, 504;	Nowe Dobra 20: 5/1907;	Chełmno: 201;	14 12/1/1/0	

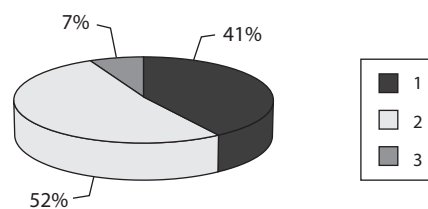
Faza	Jamowe	Jamowe? (niepewne i/albo zniszczone)	Popielnicowe	Popielnicowo-jamowe	Σ
A _{3b}	Chelmino: 35, 94; Małe Czyste: 8, 59, 122; Nowe Dobra 20: 3/1904, 15/1904, 21/1904, 2/1905, IX/1905, 16/1905, XXXIII/1905, 40/1909; Podwiesk: 33, 65; Rządź: 502, 626, 662;	Nowe Dobra 20: 11/1906, 15/1907;	Podwiesk: 123;		20 16/3//1/0
A _{3b} /B ₁	Chelmino: 77, 79, 88; Małe Czyste: 24; Nowe Dobra 20: 21/1904, XVI/1905, 30/1907; Podwiesk: 94; Podwiesk 2: 1963; Rządź: G5, G17, 6;	Podwiesk: 50;			13 12/1/0/0
A ₃ i A ₃ /B ₁ ogółem	171	10	6	0	171/10//6/0
MOP	Chelmino: 2, 5, 31, 33, 42, 87, 95, 102, 107, 114, 137, 153, 156, 164, 166, 169; Nowe Dobra 20: 10/1904, A [1/1905], C [[1/1905 (Fortsetze?)], 9/1905, 14/1905, 15/1905, XXIV/1905, XXXXVI/1905, Podwiesk: 3, 6, 11, 21, 22, 23, 28, 29, 35, 43, 46, 48, 51S, 51N, 54, 57, 61, 67, 69, 70, 83E, 83W, 89, 90, 105, 107, 109, 115, 118, 120, 122, 128, 130, 139, 143, 144, 150, 151, 152S, 154, 157, 161, 162, 169, 170, 180, 189, 196, 210, 211, 223W, 225, 226, 231, 232S, 232N, 233, 235, 236, 237, 243, 244, 245, 247, 255, 257, 261, 262, 264, 266, 267, 269E, 272, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 283N, 283S, 284, 290, 291, 292, 295, 296, 298, 313, 316, 317, 323, 330, 334, 335, 336, 337, 351, 353, 356, 357, 359, 361, 364, 366, 369, 372, 373, 374, 375, 382, 384, 386, 397, 402, 424, 433, 435, 439, 442, 446, 447, 449, 450, 456; Rządź: B1, B15, B57, B62, B68, E11, A2, Ab8, Ab10, F7, G8, G30, 10, 13, 52, 71, 74, 99, 110, 143, 144, 145, 148, 160, 161, 174, 177, 183, 189, 222, 248, 287, 339, 552, 556, 575, 578, 582, 609, 622, 639, 683;	Chelmino: 16, 17, 89; Nowe Dobra 20: 9/1904, 30/1906, 22/1907, 10/1909; Podwiesk: 4, 59, 108, 137, 163, 164, 165, 168, 171, 173, 176, 177, 194, 204, 222, 269W, 293, 329, 339, 346S, 399, 453; Rządź: B20, B22, A1, 135;	Chelmino: 32, 49, 50, 53, 55, 84, 100, 116, 119, 123, 126, 144, 146, 187, 188, 197; Nowe Dobra 20: 22/1904, 22/1905; Podwiesk: 27, 41, 55, 76, 92, 96, 110, 132, 156, 187, 197E, 197W, 199, 200, 203, 215, 217, 218, 219, 223E, 224, 249, 250, 253, 263, 268, 280, 297, 301, 327, 346N, 348, 363, 377, 379, 389, 392; 420, 423, 425, 429, 430, 443, 455, 457; Rządź: A5, Ab1, F2;	Podwiesk: 238, 396;	292 191/33//66/2

Faza	Jamowe	Jamowe? (niepewne i/albo zniszczone)	Popielnicowe	Popielnicowo-jamowe	Σ
MOP?	Chelmino: 7, 25, 26, 38, 44, 74, 81, 103, 108, 145, 178; Nowe Dobra 20: 4/1905, [VII/1905], 8/1905, XII/1905, XXVI/1905, 39/1905; Podwiesk: 2, 24, 47, 60, 81, 93, 97, 102N, 117, 127, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 207, 228, 229, 234, 240, 241, 242, 252, 259, 278, 299E, 309, 310, 312, 315, 321, 328, 331, 332, 368, 385, 390, 459E; Rządź: B23, B58, B65, B66, B67, E10, F1, F9, G6, G7, G9, G10, G23, G28, I, III, 1, 7, 14, 16, 17, 18, 70, 102, 111, 114, 124, 134, 146, 165, 181, 182, 184, 185, 193, 194, 234, 239, 240, 246, 258, 259, 260, 263, 267, 315, 318, 323, 324, 327, 340, 500, 507, 508, 520, 523, 525, 527, 528, 572, 576, 584, 585, 597, 600, 618, 675, 676;	Podwiesk: 63, 82, 91, 95, 98, 188, 190, 192, 326, 343S, 421, 438, 440, 444, 459E; Nowe Dobra 20: ?/1909;	Chelmino: 21, 46, 117; Nowe Dobra 20: [XI/1905 (Fortsetze?)], Rządź: B4, B5, B18, B21, B29, B59, B61, A6, A7, 150, 152, 159, 169, 495, 554, 624;	162 126/16//20/0	
Σ	662	70	248	17	997

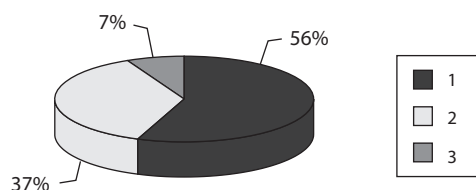
Wykres 23. Faza A1. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.

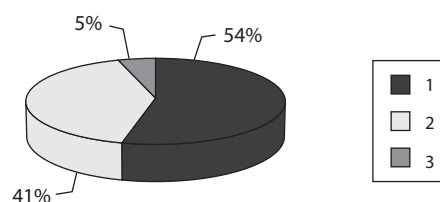
Wykres 28. Faza A1. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na ziemi chełmińskiej.

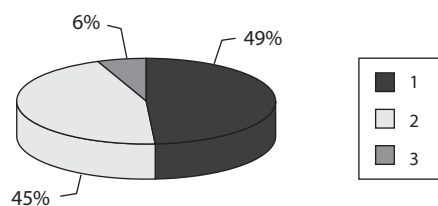
Wykres 24. Horyzont A1b-A2a. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.

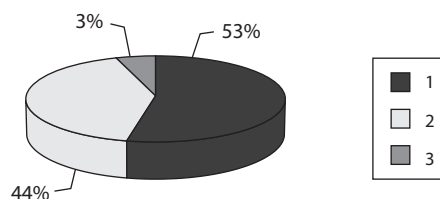
Wykres 29. Horyzont A1b-A2a. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na ziemi chełmińskiej.

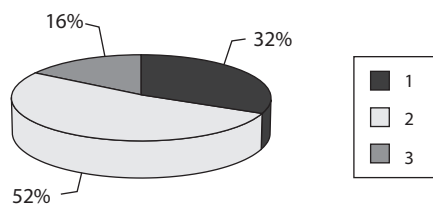
Wykres 25. Faza A2. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.

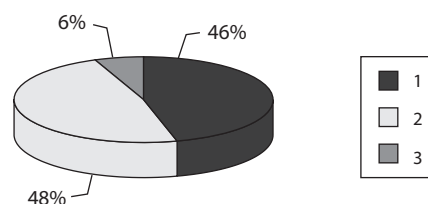
Wykres 30. Faza A2. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na ziemi chełmińskiej.

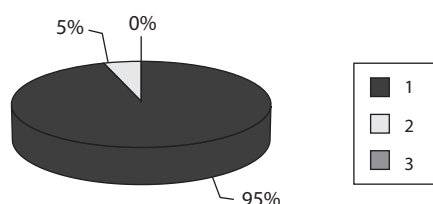
Wykres 26. Horyzont A2/A3. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.

Wykres 31. Horyzont A2/A3. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na ziemi chełmińskiej.

Wykres 27. Faza A3. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.

Wykres 32. Faza A3. Udział grobów jamowych (1) oraz popielnicowych (2) i popielnicowo-jamowych (3) na ziemi chełmińskiej.

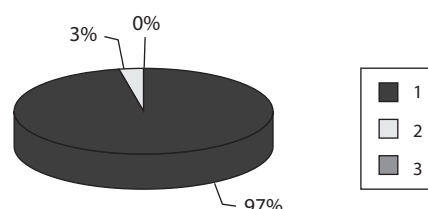

Tabela 79. Zespoły grobowe kultury oksywskiej z ziemi chełmińskiej wykazujące analogie do obrządku pogrzebowego kultury pomorskiej.

Nr grobu	Zapinka/broń	Opis	Płeć/wiek
126	2A-Ib?	w popielnicy mała misa, odwrócona dnem do góry; popielnica umieszczona w dużym fragmencie naczynia	Km? + inf. I
119	A-Ie, C-II	w popielnicy kubek z ciepłopalaniem	K??/p. ad. + inf. I
167	B-Id, C	popielnica przykryta popękanym naczyniem, chropowaconym	K./w.ad.
158	St-Ib	małe naczynie obłożone dużymi fragmentami ceramiki	inf. I
451	A-IIa	popielnica przykryta innym naczyniem	?
25	A-IIb	popielnica stojąca na fragmencie naczynia przykryta popękanym naczyniem, chropowaconym	inf. I
251	A-IIa-1	popielnica stojąca na dużym fragmencie naczynia	w. iuv.
391	2 H	popielnica przykryta kubkiem, umieszczona w innym, dużym naczyniu	inf. I
141	H	popielnica przykryta popękanym naczyniem, chropowaconym	M?/iuv.
285	C-I?	popielnica przykryta małym kamieniem i obłożona uławkami ceramiki	M/ad.
325E	C-I	popielnica przykryta misą bez dna	M??/w.m.
393	C, K-Ia	popielnica przykryta odwróconym naczyniem i umieszczona na dnie dużego naczynia, obłożona jego fragmentami	w. inf. II
239	C-I	kupka kości przykryta dolną połową naczynia, obłożoną uławkami innego naczynia	inf. I
403	C-I	popielnica przykryta dużymi uławkami naczynia, stojąca w jego dolnej części	M?/w. ad.
412	C-I, kolistą	popielnica obłożona uławkami dużego naczynia	K??/w. ad.
145	C-I	popielnica przykryta popękanym kloszem, chropowaconym	w. iuv.
142	C	popielnica przykryta popękanym kloszem, chropowaconym	M?/ ad.
380	C-I	w popielnicy fragmenty innego naczynia	M?/p. ad.
138	F	popielnica przykryta popękanym naczyniem, chropowaconym	M/p. ad.
Ch19	ŚL	popielnica odwrócona do góry dnem i wciśnięta w ziemię	?
15	K-IIa, G	misa przykrywająca kości wewnątrz większego naczynia	M/p. ad.
299	K-IIa, K-IIIb, 2K-Ic/broń	popielnica złożona na fragmencie innego naczynia	M??/p. iuv.
113	K-IIa	w popielnicy ułamki naczynia z uchem	iuv.
103	fr. 1 zapinki/broń	popielnica przykryta odwróconą misą; w popielnicy małe naczynie z kośćmi	M*
Ch49	-	garnek z uchem, który stał na wielu skorupach naczyń	?
Ch116	-	w popielnicy małe naczynko z pokrywką	?
Ch123	-	popielnica? stojąca do góry dnem, z nielicznymi kośćmi	?
19	-	popielnica przykryta kilkoma, dużymi fragmentami ceramiki	iuv.
55	-	popielnica przykryta kilkoma fragmentami ceramiki	inf. I
147	-	misa umieszczona wewnątrz naczynia odwróconego dnem do góry, stojącego na dolnej części innego naczynia; kości w skupisku poniżej	Mm.+K?? + iuv.
217	-	popielnica obłożona dookoła skorupami chropowaconego naczynia	inf. I
392	-	naczynie przykrywało popielnicę, przykrytą naczyniem odwróconym dnem do góry	?
203	-	odwrócone naczynie przykrywało kupkę kości	inf. I
301	-	popielnica przykryta uławkami naczynia	M??/ p. iuv.
215	-	popielnica przykryta 3 skorupami	inf. I
250	-	dolna połowa naczynia odwrócona dnem do góry, przykrywająca skupisko kości	?

Nr grobu	Zapinka/broń	Opis	Płeć/wiek
280	–	popielnica na fragmentach większego naczynia	inf. I
249	–	popielnica włożona do innego naczynia	?
253	–	popielnica na licznych fragmentach innego naczynia	?
224	–	popielnica na pojedynczej dużej skorupie	inf. I

* płeć określona wg kryteriów archeologicznych; objaśnienia skrótów w aneksie A.1, s. 4.

nie często natrafiano na fragmenty naczyń włożone do popielnic, które stały na potłuczonych naczyniach, aczkolwiek już w samych opisach grobów relacje te

przedstawiane są bardzo rzadko. Trudno w tej sytuacji jednoznacznie określić rzeczywisty stan rzeczy.

5.2. ANALIZA RELACJI POMIĘDZY POSZCZEGÓLNYMI CECHAMI I STANAMI CECH

5.2.1. Analiza relacji pomiędzy cechami 1 i 2 a pozostałymi cechami

W pierwszej kolejności dokonano analizy grobów pojedynczych i ich zawartości (tabele 80–88), a następnie grobów zbiorowych (tabele 89–92). Nie uwzględniono tu podziału na fazy, gdyż na każdą z nich przypadałaby zbyt mała liczba grobów, co powodowałoby dużą przypadkowość wyników. Z kolei ze względu na dużą możliwość błędu w określaniu płci w wieku *iuvenis*, posługując się ogólną kategorią kobieta i mężczyzna, autorka zaliczyła do nich tylko osobniki z klas wiekowych *adultus* i *maturus*. Ustalono zatem, że kobiety w 68% przypadków chowano w grobach jamowych i w 30% w popielnicowych. Ponadto 2% grobów, zawierających szczątki kobiet należało do kategorii popielnicowo-jamowych. Jako męskie określano nieznacznie częściej groby popielnicowe (45%) niż jamowe (43%), ponadto 8% stanowiły pochówki popielnicowo-jamowe. O ile więc sumaryczny obraz typów pochówków kobiet wskazuje na stosunkowo silne zależności pomiędzy płcią a typem grobu, to jednak sytuacja ulega zmianie na niekorzyść dla tej względnej przejrzystości, gdy rozpatrzymy wzmiankowane relacje rozbiwszy uprzednio analizowane płcie na grupy wiekowe. W grupie *maturus* kobiety chowano zdecydowanie częściej w grobach jamowych (82%), do 53% wzrasta również w jej obrębie udział mężczyzn pochowanych w tego typu grobach. Dzieci w 53% przypadków grzebano w popielnicach.

Kamieniami nagrobnymi najrzadziej oznaczano pochówki dziecięce, przy czym zachodzi znacząca różnica pomiędzy grobami *infans* I a *infans* II (tab. 80–81). Te ostatnie częściej posiadały kamienie nagrobne. Wśród grobów kobiecych udział stel we wszystkich przedziałach wiekowych jest bardzo zbliżony i waha się w granicach 57–64%. Natomiast duże różnice zaznaczają się w przypadku grobów męskich, sięgając 29% między klasą *adultus* i *maturus* oraz 35% między klasą *iuvenis* a *maturus*, na niekorzyść tej ostatniej. Gdy uwzględnimy jedynie podział na klasy wiekowe, pomijając określenie płci, okaże się, że stele występują na 56% grobów osobników w wieku *iuvenis*, 63% – *adultus* i 50% – *maturus*; 75% grobów popielnicowych i 50% grobów jamowych posiadało

Tabela 80. Korelacja pomiędzy występowaniem steli a wiekiem pochowanego osobnika w grobach pojedynczych, wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2 [%].

Klasa wieku	Udział pochówków zaznaczonych stelą (%)	Udział pochówków zaznaczonych stelą albo mających pewny ślad po steli (%)	Udział pochówków zaznaczonych stelą albo mających ślad (również niepewny) po steli (%)
<i>infans</i> I	24	30	41
<i>infans</i> II	30	50	50
<i>iuvenis</i>	56	59	63
<i>adultus</i>	63	65	77
<i>maturus</i>	50	62	65

Tabela 81. Tabela korelacji pomiędzy cechami 1 i 2 a cechami 4, 7, 8 i stanami cechy 9.1, 9.2.1., 9.2.2., 9.2.3., 9.2.5 w grobach pojedynczych (wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2).

Płeć i wiek	Liczba grobów	% grobów danego typu w poszczególnych klasach płci i wieku				% grobów ze stelami*	% grobów z ceramiką	liczba naczyń / grób	% grobów z zapinkami:		% grobów z kłamrami	% grobów z bronią
		jamowy (4.1.)	pop. (4.2.)	pop.-jam. (4.3.)	szkielet. (4.4.)				jedną	więcej niż jedną		
<i>infans I</i>	37	43	54	3	-	24	87	1,7	24	5	5	3
<i>infans II</i>	10	50	50	-	-	30	100	1,6	50	10	10	-
kobieta <i>iuuenis</i>	11	64	36	-	-	63	91	1,4	27	63	73	-
kobieta <i>adultus</i>	35	63	34	3	-	57	91	2,0	43	40	51	9
kobieta <i>maturus</i>	11	82	18	-	-	64	91	2,0	28	44	45	9
mężczyzna <i>iuuenis</i>	8	-	75	25	-	75	100	2,6	37	50	37	37
mężczyzna <i>adultus</i>	36	39	50	8	3	69	98	2,4	47	22	33	22
mężczyzna <i>maturus</i>	15	53	33	7	7	40	94	2,0	40	20	202	-
ogółem	168											
łącznie – <i>infans</i>	47	45	53	2	-	26	89	1,7	30	6	6	2
łącznie – <i>iuuenis</i>	32	44	47	9	-	56	100	2,0	41	41	53	9
łącznie – kobieta <i>adultus</i> i <i>maturus</i>	46	68	30	2	-	50	91	2,0	39	41	50	6
łącznie – mężczyzna <i>adultus</i> i <i>maturus</i>	51	43	45	8	4	63	98	2,3	45	22	29	16

* wzięto pod uwagę tylko te groby, na których wystąpiły kamienie; udział grobów z uwzględnieniem śladów po kamieniach przedstawiono w tabeli 80

kamienie nagrobne. Istotniejsza jest jednak korelacja pomiędzy obecnością steli a wyposażeniem pochówku, a mianowicie, groby bez stel zawierały jedynie 22% wyposażenia w przedmioty nieceramiczne, stanowiąc aż 54% wszystkich grobów.

Zwraca tu uwagę (tab. 82) przede wszystkim najniższy w klasie *iuvenis* i *infans* I, a najwyższy w klasie *maturus* udział grobów jamowych. O ile jednak w klasie *maturus* dysproporcja pomiędzy udziałem grobów popielnicowych i jamowych jest ogromna, na korzyść tych ostatnich, to w pozostałych przedziałach wiekowych różnice nie przekraczają 10%.

Groby jamowe częściej niż popielnicowe zalicza się do grobów najuboższych – pierwszej i drugiej kategorii „bogactwa” wyposażenia (tab. 83). Ciekawie prezentuje się III grupa – obiekty zawierające jeden przedmiot wykonany z metalu. Zauważamy tu zdecydowaną przewagę grobów popielnicowych. Jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że w popielnicach częściej składano szczątki mężczyzn niż kobiet, możemy uznać popielnicę zawierającą jeden przedmiot metalowy za cechy dość silnie skorelowane z mężczyzną. Podobną zależność zaobserwował R. Wołagiewicz (1981a) na innych cmentarzyskach kultury oksywskiej. Uwzględnić należy tu także fakt wyłącznie jamowego charakteru grobów z bronią w fazie A₃ na ziemi chełmińskiej.

Powróćmy jeszcze do tab. 81. Rozpatrując zależność ceramiki naczyniowej od wieku i płci, widzimy, że wśród pochówków *infans* I i kobiet w każdym przedziale wiekowym nieco częściej niż w męskich zdarzały się takie, które nie posiadały żadnych naczyń czy ich fragmentów jako wyposażenia. W klasach *infans* I i *maturus* również częściej niż w innych spotykamy groby nie zawierające zapinek czy klamer. Warto tu zwrócić uwagę, że klamry w ogóle rzadko występują w klasie *infans* oraz w grobach mężczyzn w wieku *maturus*.

Prawie wszystkie typy naczyń występują częściej w grobach męskich niż kobiecych. Wynika to z faktu, że mężczyzn częściej chowano w grobach popielnicowych. Istotne zależności wynikające z zestawień przedstawionych w tab. 84 i 85 przedstawiają się następująco:

- udział garnków jest bardzo zbliżony

Tabela 82. Udział grobów danego typu w poszczególnych klasach wieku, wg materiałów z Podwieska, stan. 2 [%].

Klasa wieku	Typ grobu			
	popielnicowy	jamowy	popielnicowo-jamowy	szkieletowy
<i>infans</i> I	54	43	3	–
<i>infans</i> II	50	50	–	–
<i>iuvenis</i>	47	44	9	–
<i>adultus</i>	42	51	6	1
<i>maturus</i>	27	65	4	4

Tabela 83. Udział grobów o danym stopniu „bogactwa” wśród grobów popielnicowych, jamowych i popielnicowo-jamowych, wg materiałów z Podwieska, stan. 2 [%].

Stopień „bogactwa” grobu	Typ grobu		
	popielnicowy	jamowy	popielnicowo-jamowy
I	–	19	–
II	33	37	16
III	43	13	26
IV	19	23	32
V	5	8	26

Tabela 84. Zależność pomiędzy płcią (w wieku *adultus* i *maturus*) a typem naczyń (procentowy udział grobów zawierających określony typ naczynia), wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2.

Płeć	Udział grobów z naczyniami typu:					
	A	B	C	D	E	F
kobieta	57	15	7	2	7	9
mężczyzna	53	25	14	6	22	–

Tabela 85. Procentowy udział poszczególnych typów naczyń w grobach kobiet, mężczyzn i dzieci (wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2).

Kategorie płci i wieku (<i>adultus</i> i <i>maturus</i>)	Udział naczyń typu jak niżej, w grobach kobiecych, męskich i dziecięcych					
	A	B	C	D	E	F
kobiety	59	15	7	2	7	10
mężczyźni	49	19	10	4	18	–
<i>infans</i> I i II	39	9	11	39	2	–

Tabela 86. Udział grobów [%] zawierających przedmioty metalowe oraz ceramikę nienaczyniową w poszczególnych klasach wieku i płci (wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2).

Kategoria przedmiotów	Udział grobów z osobnikami w wieku:					Udział grobów kobiecych i męskich	
	<i>infans I</i>	<i>infans II</i>	<i>iuvenis</i>	<i>adultus</i>	<i>maturus</i>	Kobieta	Mężczyzna
1 zapinka	24	50	41	45	35	39	45
> 1 zapinka	5	10	41	30	31	41	22
klamra	5	10	53	42	31	50	29
broń	3	–	9	15	4	9	16
paciorki	–	–	3	–	6	4	1
przędliki	–	–	9	1	6	8	1

Tabela 87. Udział [%] grobów o danym stopniu „bogactwa” w poszczególnych klasach wieku i płci (wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2).

Kategoria wieku	Stopnie „bogactwa” wyposażenia				
	I	II	III	IV	V
<i>infans I</i>	11	57	24	5	3
<i>infans II*</i>	–	40	40	20	–
<i>infans I i II</i>	9	53	27	9	2
<i>iuvenis</i>	–	16	28	34	22
<i>adultus</i>	–	10	32	51	7
<i>maturus</i>	8	15	23	38	16
kobiety	2	7	22	59	10
mężczyźni	2	16	37	37	8

* seria 10 grobów

Tabela 88. Korelacja pomiędzy typem naczynia a wiekiem osobnika; udział grobów (osobników z poszczególnych klas wieku), zawierających naczynia danego typu wg materiałów z Podwieska, stan. 2 [%].

Kategoria wieku	Typy naczyń					
	A	B	C	D	E	F
<i>infans</i>	45	11	13	38	2	–
<i>iuvenis</i>	69	28	9	6	19	3
<i>adultus</i>	58	21	13	3	13	6
<i>maturus</i>	46	19	8	12	19	–

w grobach męskich i kobiecych, a więc nie wykazuje zależności od płci,

- obecność dzbana nie jest jednoznacznym wyznacznikiem płci, jednak naczynia tego typu częściej obserwuje się w grobach męskich niż kobiecych,

- właściwym wyznacznikiem cech antropologicznych są misy i naczynia miniaturowe. Obecność misy w grobie jest równoznaczna z obecnością w nim pochówku męskiego. Odkrycie mis w 7% grobów określonych jako kobiece mieści się w granicach błędu oznaczenia płci. Kubki rejestruje się śladowo w grobach męskich i kobiecych, a i to wyłącznie jako element wyposażenia. Jeżeli jednak grób zawierał wyłącznie kubek jako popielnicę lub, w przypadku grobu jamowego, był jedynym przedmiotem towarzyszącym zmarłemu, to w 100% możemy taki pochówek zaliczyć do dziecięcych.

Spośród elementów wyposażenia grobowego o dużej liczebności (zapinki i klamry) żaden nie wykazuje na tyle ścisłej korelacji z płcią, aby mógł służyć za jej wyznacznik w świetle określeń antropologicznych (tab. 86).

Klamry i więcej niż jedna zapinka wystąpiły co prawda prawie dwukrotnie częściej w grobach kobiecych niż męskich, a broń dwukrotnie częściej w męskich niż kobiecych, lecz nie pozwala to na ustalenie jednoznacznych reguł związanych z pochówkami. Pozostałe przedmioty są zaś zbyt nieliczne, aby mogły spełnić założenie statystycznej poprawności. Warto tu jednak zaznaczyć, że przędliki zwyczajowo łączone z wyposażeniem grobów kobiecych również w Podwiesku potwierdziły takie przyporządkowanie. Znalaziono je bowiem w 8% grobów kobiecych i w 1% grobów męskich. Zarówno w przypadku grobów z przędlikami, jak i uzbrojeniem mamy najpewniej do czynienia z nieścisłością określeń antropologicznych (por. podsumowanie niniejszego rozdziału).

Tutaj również potwierdza się fakt, że groby należące do *infans I* to najuboższe obiekty na cmentarzysku w Podwiesku. Zaledwie 24% grobów zawierało

najwyżej po jednej zapince, 5% kłamry, a w jednym grobie (3%) znaleziono elementy uzbrojenia. Inne przedmioty nie wystąpiły.

Pochówkom *infans* II towarzyszy bogatszy niż *infans* I zestaw wyposażenia, jednak zdecydowanie uboższy niż w pozostałych klasach wiekowych.

Wśród „najbogatszych” znajdziemy groby osobników w wieku *iuvenis*, gdyż aż 41% grobów zawiera więcej niż jedną zapinkę i 53% grobów – kłamrę, przy 30% w klasie *adultus* i 31% w klasie *maturus*. Elementy uzbrojenia najczęściej występują w grobach osobników w wieku *adultus*, prawie o połowę rzadziej w grobach osobników *iuvenis*, a jedynie w 4% grobów osobników w wieku *maturus*.

Istotną zbieżnością, zachodzącą pomiędzy wiekiem a typem naczynia (tab. 88) jest bardzo niski udział kubków w klasie *adultus*, co jest zjawiskiem znaczącym, jeżeli weźmiemy pod uwagę dużą liczebność tej grupy wiekowej. Podobnie ważnym wyznacznikiem wieku byłby brak mis w klasie *infans*, przy jednoczesnym dużym udziale kubków – rzadko spotykanych w grobach osobników z in-

nych przedziałów wiekowych. Inne relacje nie mają takiego znaczenia jako wyznacznik wieku, stanowią natomiast dostatecznie ważną podstawę do badania „bogactwa” wyposażenia.

Na ogół groby kobiece są bogatsze niż męskie, ponieważ większość pochówków kobiet mieści się w IV i V grupie „bogactwa” wyposażenia, podczas gdy mężczyźni – w III i IV (tab. 87). Jeżeli z kolei zbadamy zależność „bogactwa” wyposażenia od wieku, to okaże się, że najuboższą grupę stanowią groby *infans* I. Tylko w tej grupie i *maturus* występują groby bez wyposażenia, a przeszło połowa grobów w klasie *infans* zawiera wyłącznie ceramikę. Najciekawszym zjawiskiem jest bardzo zbliżony udział grobów, zawierających jeden zabytek wykonany z metalu (najczęściej jest to zapinka) w klasie od *infans* II do *adultus* i bardzo zbliżony do siebie (około 20%) udział grobów tej grupy w klasie *infans* I i *maturus*. Natomiast groby *infans* I i *infans* II stosunkowo rzadko kwalifikują się do IV i V grupy „bogactwa” wyposażenia, do których z kolei zalicza się ponad połowę grobów z pozostałych klas wiekowych.

5.2.2. Analiza relacji pomiędzy cechą 3 a pozostałymi

W 48 grobach (14%) na 263 przebadane pod względem antropologicznym zarejestrowano występowanie więcej niż jednego osobnika.

właśnie z ich lepszego wyposażenia. Podobnie należy tłumaczyć obecność kamieni nagrobnych, których na grobach zbiorowych jest o 16% więcej, niż na poje-

Tabela 89. Groby zbiorowe i pojedyncze w relacji do niektórych cech (cechy 4 i 7) pochówku oraz do chronologii, wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2 [%].

Typy pochówków	Udział grobów z kamieniami nagrobymi	Udział danych typów grobów wśród grobów pojedynczych i zbiorowych			Udział grobów pojedynczych i zbiorowych w poszczególnych fazach				
		jamowe	popiel.	jam.-pop.	A ₁	A _{1b} -A _{2a}	A ₂	A ₂ /A ₃	A ₃
pojedyncze	45	66	28	4	38	82	78	87	65
zbiorowe	61	52	32	16	62	18	22	13	35

Groby zawierające pochówki zbiorowe reprezentowały wszystkie występujące na cmentarzysku typy grobów, z tym, że widać pewną skłonność do grzebania kobiety z dzieckiem w grobie jamowym, co wiąże się z ogólną preferencją do przeznaczania grobów jamowych kobietom.

Udział grobów jamowych wśród grobów zbiorowych jest mniejszy niż przeciętna na cmentarzysku. Istnieje dość ścisła korelacja pomiędzy typem grobu a „bogactwem” wyposażenia (tab. 90–91), dlatego należy sądzić, że większy niż w przypadku pochówków pojedynczych udział grobów popielnicowych wynika

Tabela 90. Korelacja pomiędzy grobami pojedynczymi i zbiorowymi a elementami wyposażenia (z wyjątkiem ceramiki naczyniowej) – procentowy udział grobów z określonym rodzajem wyposażenia, wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2.

Typy pochówków	Cechy wyposażenia (por. tab.1)			
	1 zapinka	więcej niż 1 zapinka	1 kłamra	więcej niż 1 kłamra
pojedyncze	40	24	29	2
zbiorowe	34	40	32	5

Tabela 91. Udział grobów o danym stopniu „bogactwa” wyposażenia wśród grobów pojedynczych i zbiorowych [%], wg materiałów z Podwieska, stan. 2.

Typy pochówków	Stopnie „bogactwa” wyposażenia				
	I	II	III	IV	V
pojedyncze	12	34	24	21	19
zbiorowe	–	21	24	31	24

Tabela 92. Udział [%] grobów zbiorowych, zawierających dany typ naczyń, wg materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stan. 2.

Typy naczyń	A	B	C	D	E	F
Udział grobów z naczyniami danego typu	61	29	5	16	16	5

dynczych. Natomiast odchylenia w udziale grobów pojedynczych i zbiorowych w fazie A₁ i A₂ można

interpretować np. w kategoriach zwiększonej śmiertelności.

W stosunku do grobów pojedynczych, groby zbiorowe charakteryzują się nieco innym charakterem wyposażenia grobowego, co bezpośrednio koreluje z faktem pochowania w jednym grobie dwóch lub trzech osób. W grobach zbiorowych rzadziej niż w pojedynczych występuje po jednym egzemplarzu zapinki, lecz więcej niż jedną zapinkę posiada 39% grobów zbiorowych i tylko 24% pojedynczych. Podobne proporcje dostrzegamy w przypadku klamer. Natomiast pozostałe kategorie przedmiotów oscylują w granicach kilku procent, tak jak i w grobach pojedynczych. Ma to związek z niewielką liczbą bezwzględnych tych zabytków.

Model wyposażenia w ceramikę grobów zbiorowych jest zdecydowanie bardziej zbliżony do wzorca męskiego, ze względu na duży udział mis i większy niż w kobiecych procent dzbanów (tab. 92).

5.2.3. Analiza korelacji pomiędzy obecnością kości zwierzęcych a pozostałymi cechami zespołu grobowego

W sześciu grobach na cmentarzysku w Podwiesku (84, 131, 138, 193, 220 i 278) poza ludzkimi, wystąpiły też ułamki kości zwierzęcych. W grobie 131 były to być może fragmenty czaszki psa, natomiast w grobie 138 – kości świni. Grób 26 zawierał wyłącznie nieprzepakowane kości prosiaka, być może współczesne. Brak jakichkolwiek prawidłowości w zwyczaju składania kości zwierzęcych do grobu. Pomimo niskiej liczebności, pochówki ludzkie, razem z którymi je zarejestrowano reprezentują obydwie płcie, prawie wszystkie kategorie wieku (poza *iuvenis*) i „bogactwa” (poza grupą II). W grobach tych wystąpiło od jednego do sześciu naczyń, a jednemu pochówkowi nie towarzyszyły żadne naczynie oraz od jednego do czterech przedmiotów zarówno żelaznych, jak i wykonanych z brązu. Prawdopodobnie wszystkie groby oznaczone były pojedynczymi kamieniami (na dwóch zaobserwowano ślady po nich). Jedyną wyróżniającą się cechą był brak broni. Groby te datowane są od horyzontu A_{1b}-A_{2a} do A₂/A₃.

* * *

Podsumowując powyższą analizę należy podkreślić, że wybór grobów do analizy antropologicznej z Podwieska nie miał charakteru przypadkowego. Do tego celu przeznaczono przede wszystkim groby bogatsze

i popielnicowe. Wynikało to z faktu, że groby bez wyposażenia bardzo często zawierały zaledwie po kilka drobnych kości, nie mogących stanowić odpowiedniego materiału do analizy antropologicznej, możliwe więc, że groby te zawierały pochówki dziecięce. W rezultacie analizy zespołów grobowych, opartej na dostatecznie obfitym dla opracowania antropologicznego materiale otrzymano wyniki różniące się od przeciętnej dla stanowiska, ukazujące społeczność bogatszą, niż była w rzeczywistości. Na przykład dla całego cmentarzyska groby I i II grupy „bogactwa” wyposażenia stanowią 49%, podczas gdy spośród badanych pod względem antropologicznym do wymienionych grup zaliczono tylko 22% grobów. Pomimo tego, że analizowany tu zespół grobów nie jest w pełni reprezentatywny dla całości cmentarzyska, to jednak należy sądzić, iż proporcje pomiędzy osobnikami należącymi do określonej płci i przedziału wiekowego a rodzajem wyposażenia grobowego obrazują realnie istniejące podziały wewnątrz tej społeczności.

Rekonstrukcja struktury społeczności kultury oksywskiej na ziemi chełmińskiej opierać się będzie, poza omówionymi wyżej źródłami archeologicznymi, na ustaleniach antropologii kulturowej oraz na analogiach etnograficznych i źródłach pisanych, mogących odnosić się do przedstawianych grup ludzkich.

W odniesieniu do źródeł archeologicznych, w kontekście możliwości odtworzenia stosunków społecznych na podstawie materiałów z cmentarzysk, należałoby tutaj poruszyć jeszcze parę kwestii, dotyczących reprezentatywności cmentarzysk dla odtworzenia struktury społecznej oraz zróżnicowania i znaczenia wyposażenia grobowego.

Pierwsza z wymienionych kwestii została szeroko omówiona przez K. Czarnecką (1990, s. 83–90). Jednym z podstawowych problemów reprezentatywności cmentarzysk jest zazwyczaj niepewność co do tego, czy liczba pochowanych na danej nekropoli osobników odpowiada rzeczywistej liczbie członków danej społeczności. Wynika to z faktu, że często obserwuje się zbyt małą liczbę pochówków dzieci, co interpretuje się jako efekt stosowania odrębnych reguł pogrzebowych dla tej grupy wiekowej (R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2004, s. 199). Na cmentarzysku w Podwiesku udział grobów dziecięcych wynosi prawdopodobnie około 50%, jeśli uwzględnimy jako należące do klasy *infans* również te nieokreślone antropologicznie groby, które zawierały pojedyncze kości. Udział ten uznaje się za dość dokładnie odpowiadający wymieralności charakterystycznej dla schyłku starożytności (M. Henneberg 1977). Z kolei zupełny brak osobników w wieku *senilis* na tym stanowisku, koresponduje z bardzo niskim, bo średnio zaledwie jednoprocetowym ich udziałem na cmentarzyskach z okresu rzymskiego (Z. Łubocka, S. Gronkiewicz 2006, s. 63). Na niektórych z tych cmentarzysk, podobnie jak w Podwiesku, nie obserwuje się żadnych pochówków ludzi starych (np. J. Andrzejowski 1998, K. Garbacz 2006). Biorąc pod uwagę fakt, że starość w społecznościach germańskich często była waloryzowana negatywnie (L. P. Słupecki 2006; R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2006), być może należy spodziewać się odmiennego traktowania (w sposób nieuchwytny archeologicznie) osobników zmarłych w podeszłym wieku.

Jeśli zaś chodzi o tzw. wyposażenie grobowe, zwyczaj wyróżnia się trzy rodzaje jego składników (K. Czarnecka 1990, s. 89–91). Jednym z nich jest zestaw rzeczy, będących własnością osoby pochowanej, który można podzielić na elementy stroju (zapinki, kłamry, sprzączki, naszyjniki, zawieszki, szpile) i przedmioty określające wykonywane zajęcia (broń, narzędzia, przedmioty osobistego użytku), pośrednio świadczące o statusie zmarłego. Do drugiego rodzaju należą obiekty używane w trakcie ceremonii pogrzebowej, takie jak popielnice, fragmenty naczyń,

przedmioty wykonane dla celów sepulkralnych, szczątki zwierzęce czy szczątki stosu. Ostatni rodzaj to przedmioty nie należące lub nie przeznaczone dla zmarłego, lecz służące celom społecznym. Należą do nich np. kamienie nagrobne. Inny podział (J. Woźny 2005, s. 122) operuje pojęciami symboliki darów grobowych, występującymi w postaci trzech schematów interpretacyjnych: metaforyzacji wędrówki zmarłego, mocy rezurekcyjnej i społecznego prestiżu. Wspomniane schematy odnoszą się do różnych sfer kultury, oczywiste jest jednak, że sfery te nie stanowią całkowicie oddzielonych od siebie obszarów, lecz przenikają się wzajemnie.

Podstawą do analizy tej konkretnej społeczności są w pierwszej kolejności źródła pisane, dotyczące ludów żyjących w tym czasie na obszarze Europy Środkowej. Informacje w nich zawarte, choć skąpe, pozwalają nakreślić szkic podstawowych cech, co z kolei umożliwia poszukiwanie odpowiednich analogii etnograficznych, zgodnych z założeniem, że jeżeli formalne cechy kulturowe są podobne, to również konteksty kulturowe są zbliżone (A. Posern-Zieliński, J. Ostoja-Zagórski 1977, s. 67). Źródłem o nieocenionej wartości dla poznania stosunków społecznych i obyczajów ludów zamieszkujących tereny obecnej Polski jest *Germania* (właściwie *De origine et situ Germanorum*), napisana przez Korneliusza Tacyta pod koniec I w. n.e. Pewnych, aczkolwiek raczej ubogich informacji na temat Germanów Nadreńskich (szczególnie w świetle obszernych opisów, poświęconych Celtom) dostarcza *De bello Gallico* Cezara. W odtwarzaniu „środowiska” kulturowego ówczesnych mieszkańców ziemi chełmińskiej pomocne są również źródła do mitologii germańskiej, m.in. Edda (A. Szejter 2006).

W niniejszej pracy wykorzystana została koncepcja socjologiczna (E. Nowicka 1991, s. 337–419), według której organizację społeczną stanowi zróżnicowanie ról, statusów i pozycji społecznych, opartych na kontaktach osobistych w obrębie małych grup i na więziach ponadlokalnych. We wszystkich społecznościach występuje zróżnicowanie związane z podstawowymi cechami biologicznymi, jakimi są płeć i wiek, również we wszystkich społecznościach istnieje co najmniej trzy przedziały wiekowe i związane z nimi pozycje w społeczeństwie. Pierwszą z nich stanowią dzieci, które są wyłączone z wielu dziedzin życia, drugą tworzą dorośli, dla których otwarte jest uczestnictwo w wielu obszarach powinności, trzecią zaś są starcy, nie pełniący już niektórych, czy nawet głównych zajęć. Dzieciństwo zazwyczaj bywa

dzielone na dwa okresy: do około 8 lat, a następnie do okresu dojrzewania, który u dziewcząt wyznacza pierwsza menstruacja, a u chłopców uznanie przez daną społeczność ich gotowości do przejęcia obowiązków dorosłego mężczyzny. Status dzieci zazwyczaj jest niski, chociaż niekiedy bywa wysoki, zależąc albo od wysokiej pozycji ojca, albo od przypisywanych dziecku sił nadprzyrodzonych. Przejście do dorosłości wiąże się zawsze ze wzrostem statusu, zaś starość, w zależności od społeczności, przyczynić się może albo do spadku, albo do wzrostu pozycji. Ten ostatni dokonuje się zazwyczaj w populacjach o niewielkim tempie przemian, stabilnych kulturowo i strukturalnie. Podział powinności wobec społeczności uzależniony jest zawsze również od płci, aczkolwiek specyfika tych działań zależy od uwarunkowań kulturowych. Istnieją więc kultury, w których uprawą roli zajmują się głównie kobiety i inne z dominującą rolą mężczyzn w tej dziedzinie. Podobna zmienność dotyczy tkactwa czy wyrobu naczyń ceramicznych. Do powszechnie (prawie w 100%) wykonywanych przez mężczyzn czynności należą: polowanie, hodowla zwierząt i metalurgia, a w 70% rolnictwo. Poza determinantami biologicznymi, w strukturze społecznej kluczową rolę odgrywają podstawowe instytucje społeczne, jakimi są małżeństwo i rodzina. Kobieta w tym kontekście stanowi przedmiot wymiany pomiędzy dwoma grupami mężczyzn, gdyż wejście z nią w związek małżeński jest jednocześnie zadzierzgnięciem stosunków z jej ojcem lub bratem. Powstałe w ten sposób powinowactwo tworzy sieć wzajemnych zobowiązań, będących zdaniem C. Lévi-Straussa (1991, s. 281–282), podstawą wszelkich więzi społecznych. We wszystkich kulturach rozróżniane są także takie statusy jak przedmałżeński, małżeński i wdowi, symbolizowane np. poprzez strój czy uczesanie.

Członkowie społeczności archaicznej pozostawali związani z nią nie tylko za życia, ale również po śmierci. Dlatego społeczność zobowiązana była do przeprowadzenia wobec zmarłego rytuału przejścia, które jednak w materiale archeologicznym wyraża się jedynie przez nieliczne pozostałości znacznie bardziej pierwotnie rozbudowanego obrzędu.

W każdym domu dzieci, nagie i brudne [...]. Przyszłego pana od niewolnika nie odróżniłbyś po żadnym rozpieszczeniu w wychowaniu: żyją wśród tych samych trzód, leżą na tej samej ziemi, aż wiek wolnych odziedli, a męstwo ich rozpozna (Tacyt, s. 275–276). Ten dziecięcy egalitaryzm do pewnego stopnia potwierdzają na ogół ubogie pochówki, szczególnie w klasie *infans* I; faktem jest też, że zasadnicze róż-

nice w bogactwie wyposażenia dzielą społeczność podwieską na dwie wyraźnie wyodrębniające się grupy – dzieci i dorosłych. Dotyczy to oczywiście pochówków pojedynczych, gdyż dość często spotyka się stosunkowo bogate groby, w których pochówki dziecięce występują razem z pochówkiem osobnika dorosłego, a wówczas najczęściej nie ma możliwości rozdzielenia przedmiotów, towarzyszących poszczególnym osobom, pochowanym w grobie zbiorowym. Najuboższą grupą są dzieci do lat siedmiu. Chowane były one nieco częściej w grobach popielnicowych niż jamowych (odpowiednio 54 i 43%). Tylko 24 % grobów w tej klasie oznaczone było kamieniami i tyleż samo zawierało jedną zapinkę. Więcej niż jedna fibula i klamra do pasa towarzyszyły tylko pięcioprocentowej grupie pochówków. W ramach klasy *infans*, dzieci starsze, tj. w wieku od 7 do 13–16 lat stanowią stosunkowo bogato wyposażoną grupę, gdyż zaledwie 40% grobów zalicza się tu do najuboższych, tzn. wyposażonych wyłącznie w ceramikę, bo nie posiadających żadnych przedmiotów towarzyszących nie zaobserwowano. Tyle samo dzieci grzebano w grobach jamowych co popielnicowych. W przypadku grobów *infans* I do najuboższych należy aż 68% zespołów, tak więc bardzo wysokie jest prawdopodobieństwo, że niewyposażone pochówki z cmentarzyska w Podwiesku, na które składało się zaledwie kilka kości (w związku z czym nie były poddawane analizie), należą do kategorii dziecięcych.

W wielu kulturach pogrzeby dzieci najmłodszych traktowano odmiennie niż pozostałych członków społeczności (J. J. Pawlik 2004), np. w starożytnym Rzymie niewskazana była nadmierna żałoba po nich (E. Bugaj 2004, s. 26), zaś według Pliniusza Starszego nie palono na stosie dzieci, którym nie wyrosły jeszcze zęby (R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2004, s. 210). Z obu przedziałami wiekowymi w Podwiesku bardzo rzadko łączą się groby bogatsze, należące do IV i V grupy, a wśród grobów dzieci młodszych, nawet tych wyposażonych w pojedynczy przedmiot metalowy, nie spotyka się ich często, gdyż stanowią zaledwie 24% wszystkich pochówków. Niemniej takie wyposażenie występuje, co stoi w sprzeczności z obrazem nagich i brudnych dzieci, przekazany nam przez Tacyta, który jednak podkreślał również, że *spadkobiercami i następcami są dla każdego jego własne dzieci*. Bogatsze pochówki dziecięce należałoby więc łączyć raczej ze statusem ich rodziców.

Z zawartości grobów można wnioskować, iż odmiennie traktowano dzieci młodsze i starsze (por.

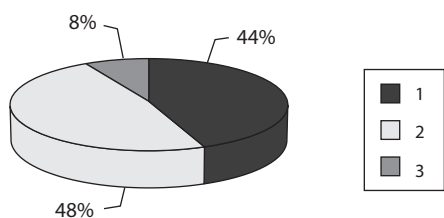
niżej – planigrafia cmentarzyska w Podwiesku), inaczej jednak w Podwiesku, niż w kulturze przeworskiej (K. Czarnecka 1990, s. 59), gdzie groby dzieci w wieku od 7 do 13–16 lat zalicza się do najuboższych, co potwierdziły również nowsze badania (R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2004). W Podwiesku natomiast grupa *infans* II jest tak samo „oddalona” pod względem statusu społecznego od *infans* I, co od pozostałych klas wiekowych obejmujących dorosłych omawianej populacji. K. Czarnecka (1990, s. 101–102) interpretowała uboższe wyposażenie grobów *infans* II w stosunku do *infans* I tym, że *osobnicy ci utracili już przywileje małych dzieci, może wiążące się z przebywaniem pod opieką matki lub silniejszym związkiem ze światem nadprzyrodzonym, (...) a jeszcze nie uzyskali statusu pełnoprawnego członka społeczności*. Panujący w Podwiesku zwyczaj bogatszego wyposażania *infans* II skłania do odmiennej interpretacji pozycji społecznej osobników zmarłych w okresie „drugiego dzieciństwa”, chociaż ze względu na zadziwiająco niską liczbę samodzielnych pochówków w tej grupie wiekowej, należy ostrożnie podchodzić do tych wyników. Przede wszystkim trzeba podkreślić dużą rozpiętość wieku w tej klasie, wiążącą się z ogromną różnicą w psychice i rozwoju fizycznym, stawiającą na dwóch przeciwnych biegach siedmio- i szesnastolatka. Pewne jest, że dzieci siedmioletnie musiały być inaczej traktowane niż młodzież 16-letnia, która przeszła już najprawdopodobniej inicjację i uzyskała odrębny status. Stąd, między innymi, mogą wynikać różnice w wyposażeniu grobów *infans* II. Część z nich posiada bowiem cechy charakterystyczne dla *infans* I (znaczny udział grobów wyposażonych wyłącznie w ceramikę, mały procent grobów z grupy IV i brak grupy V), a z drugiej strony pojawiają się elementy typowe dla wyposażenia grobów osobników dorosłych (brak grobów bez jakiegokolwiek wyposażenia, zdecydowanie większa niż w *infans* I ilość pochówków z jednym lub dwoma przedmiotami z metalu). Podobnie „pośrednie” prawa pomiędzy dziećmi a dorosłymi posiadała w Rzymie młodzież w wieku od 7 do 14 lat. Mogły one już wówczas uczestniczyć w prywatnym i publicznym kulcie, a chłopcy rozpoczynali naukę poza domem (E. Bugaj 2004, s. 24). Dzieciństwo, podobnie jak sfery płci i pozostałe klasy wiekowe są zatem nie tylko kategoriami biologicznymi, ale wiążą się z nimi również określone treści kulturowe (E. Nowicka 1991, s. 346; M. Pawleta 2004, s. 92).

Znaczne podobieństwo widoczne jest w rozkładzie wyposażenia w przedziałach wiekowych: *iuvenis*,

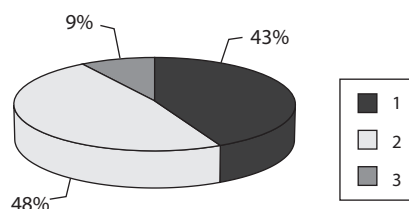
adultus i *maturus*. Istotniejszymi cechami różnicującymi poszczególne klasy są: obecność grobów bez jakiegokolwiek wyposażenia w klasie *maturus* oraz stosunkowo duży udział grobów najbogatszych w klasie *iuvenis* i trochę mniejszy w klasie *maturus*, aczkolwiek ponad dwukrotnie większy niż w klasie *adultus*. Jest to sytuacja analogiczna do spotykanej na cmentarzyskach przeworskich (K. Czarnecka 1990, s. 109). Do III i IV grupy należy mniej więcej tyle samo osobników w wieku *iuvenis* i *maturus*, większy jest zaś w tych grupach udział klasy *adultus*. Zatem w ramach każdej klasy wiekowej mamy do czynienia z grobami osobników ubogo, przeciętnie i bogato wyposażonych. Wyrażają się w ten sposób wewnętrzne podziały podwieskiej społeczności. Przypuszcza się, że najniższy status posiadali osobnicy pochowani bez żadnego wyposażenia (12% grobów). Groby zawierające tylko ceramikę stanowią 37% wszystkich grobów, podczas gdy te z jednym lub dwoma przedmiotami wykonanymi z żelaza lub brązu – 45%. Najmniejszy, bo dziewięcioprocentowy jest udział grobów najbogatszych. Jest to typowy podział dla wszelkiego typu społeczności – zarówno najuboższe, jak i najbogatsze pochówki są najmniej liczne, a groby o cechach pośrednich należą do najliczniejszych. W Podwiesku, tak jak w MOP w kulturze przeworskiej, udział grobów ubogich, tj. wyposażonych wyłącznie w ceramikę lub bez wyposażenia wynosił około 50% (K. Godłowski 1960, 1974). Analiza dokonana przez K. Czarnecką (1990) przyniosła wyniki znacznie różniące się od tych z Podwieska. Spowodowane to jest, jak należy przypuszczać, łącznym potraktowaniem przez nią MOP (wykresy 33–42) i okresu rzymskiego. Wiadomo bowiem, że groby z okresu rzymskiego zawierają statystycznie większe zestawy darów. „Bogactwo” wyposażenia grobowego wzrasta już w ramach MOP. Uwzględniono tu tylko groby grup III, IV i V, jako jedyne pewnie datowane, ponieważ niemożliwe jest przyporządkowanie grobów bez wyposażenia lub zawierających tylko naczynia do konkretnej fazy. Wyraźna różnica w „bogactwie” pochówków rysuje się pomiędzy grobami z fazy A₁ i horyzontu A_{1b}-A_{2a} a rozwiniętym stadium fazy A₂, co spowodowane jest upowszechnianiem zwyczaju wkładania do grobów narzędzi, przyborów toaletowych, paciorków i bogatszych zestawów broni (por. odpowiednie rozdziały analizy materiałów).

Zróznicowanie wyposażenia według płci jest wyraźne, albowiem kłamra i więcej niż jedna zapinka towarzyszyła pochówkom oznaczonym jako kobiece dwa razy częściej, niż tym określonym jako męskie, co

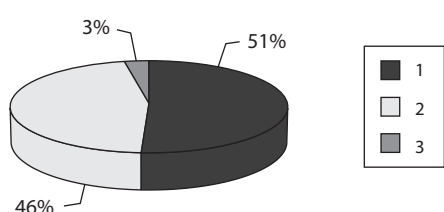
Wykres 33. Faza A1 MOP na ziemi chełmińskiej.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

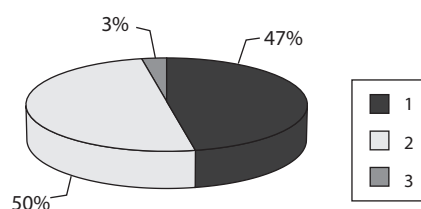
Wykres 38. Faza A1 MOP na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

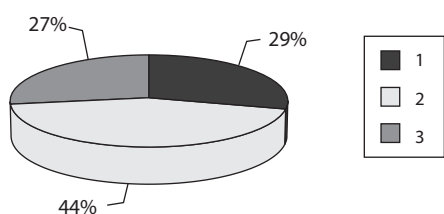
Wykres 34. Horyzont A1b–A2a MOP na ziemi chełmińskiej.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

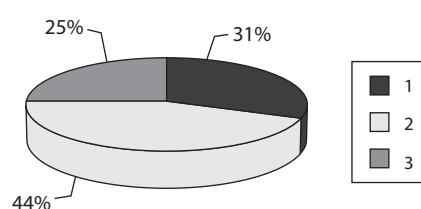
Wykres 39. Horyzont A1b–A2a MOP na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

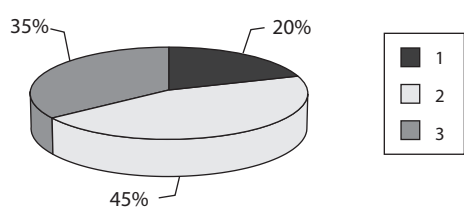
Wykres 35. Faza A2 MOP na ziemi chełmińskiej.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

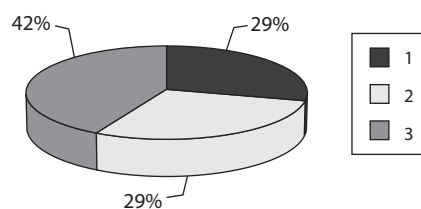
Wykres 40. Faza A2 MOP na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

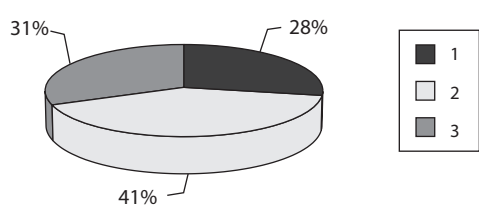
Wykres 36. Horyzont A2/A3 MOP na ziemi chełmińskiej.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

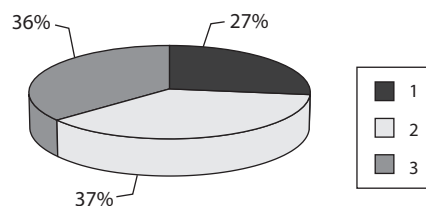
Wykres 41. Horyzont A2/A3 MOP na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

Wykres 37. Faza A3 MOP na ziemi chełmińskiej.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

Wykres 42. Faza A3 MOP na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2.
Stopnie „bogactwa” grobów (1 – grupa III, 2 – grupa IV, 3 – grupa V).

wiąże się ze specyfiką stroju. Groby kobiece również dwa razy częściej niż męskie zalicza się do bogatszych (IV i V grupa), co z kolei wynika ze znajdującej się w nich większej liczby zapinek, a także takich dodatkowych elementów jak paciorki, igły do szycia czy nożyki sierpikowate. Wysoką korelację z pochówkami kobiecymi wykazały przęśliki, które wystąpiły w 8% grobów kobiecych i w 1% grobów męskich. Na tym tle korelacja pomiędzy płcią a bronią rysuje się jako stosunkowo niska, gdyż wyposażone w nią było 9% grobów kobiecych i 16% grobów męskich.

Rozpatrując planografię cmentarzyska w Podwiesku według płci i wieku, zauważamy równomierny rozkład pochówków kobiecych i męskich, natomiast groby młodszych dzieci (*infans* I), wyraźnie koncentrują się prawie wyłącznie w południowo-wschodniej części nekropoli, w obrębie której znajduje się skupisko grobów z bronią i pochówków z fazy A₃. W tej części niewiele jest też grobów dzieci starszych (*infans* II), w większej liczbie chowanych w zachodniej połowie cmentarzyska. Równomierny rozkład grobów kobiet i mężczyzn wskazuje, że ludność korzystająca z nekropoli grzebała swych zmarłych najprawdopodobniej według przynależności do rodziny/rodu. Jednak wyraźnie rozdzielny układ grobów *infans* I i *infans* II wskazuje na istnienie odmiennych reguł, dotyczących traktowania małych dzieci związanych prawdopodobnie ze skupiskiem grobów z bronią. Nie wydaje się, żeby groby *infans* I należało łączyć z jakimś przedziałem czasowym, pomimo tego, że w części południowo-wschodniej znajduje się skupisko grobów z fazy A₃, występują tu jednak także pochówki z dwóch wcześniejszych faz (E. Bokinić 2005, s. 331).

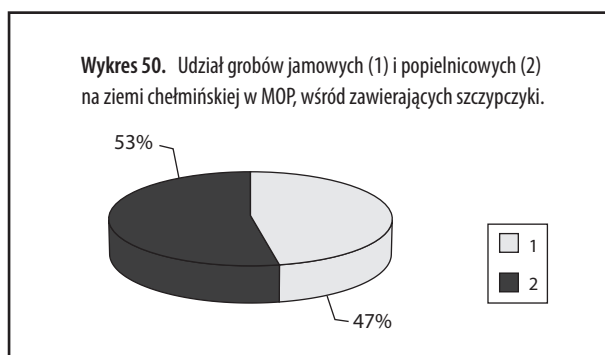
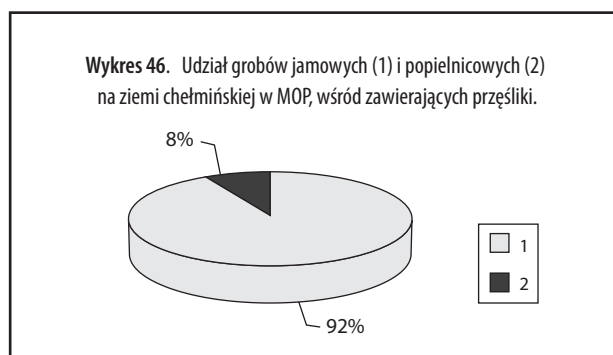
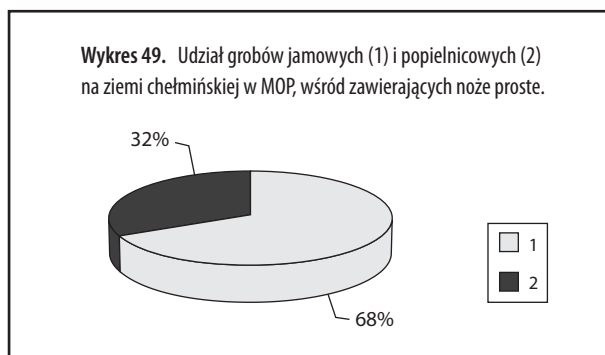
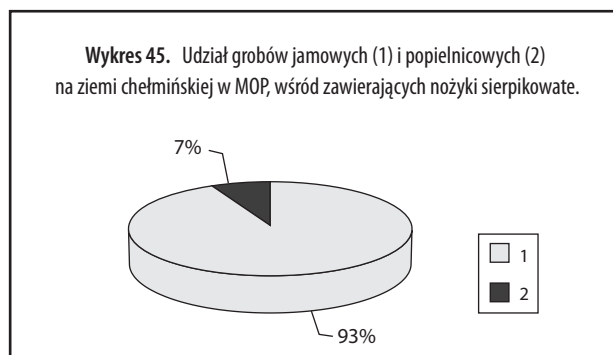
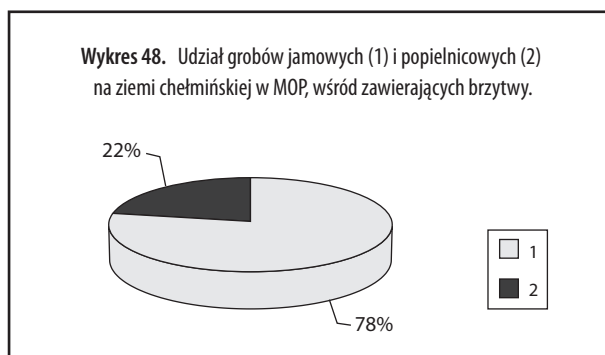
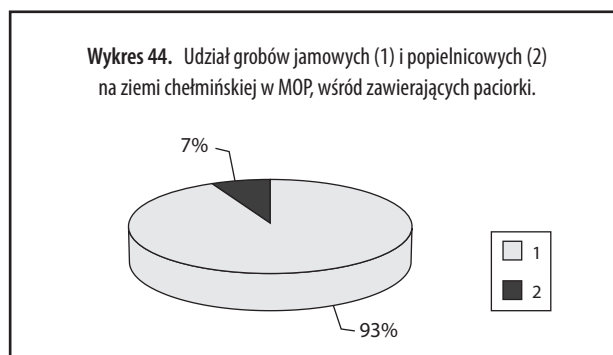
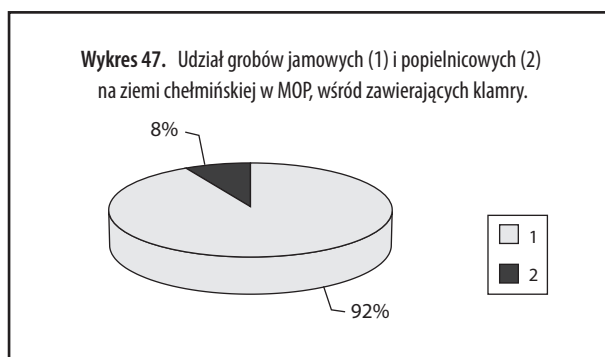
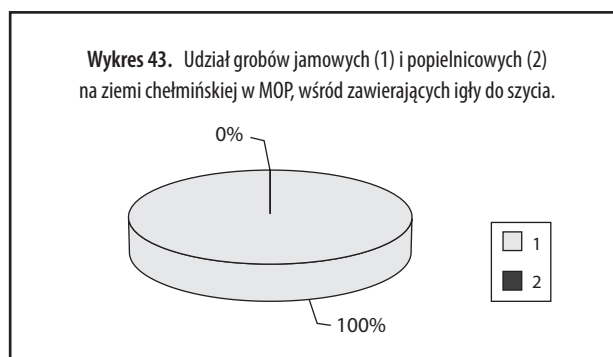
Jeżeli uznać groby najbogatsze za centralne dla miejsca pochówków jego członków, można by wyróżnić w Podwiesku kilka skupisk. Przede wszystkim skupisko „południowo-wschodnie” – najbogatsze, gdzie znajduje się też jedyna duża grupa grobów z bronią. Następne sytuuje się wokół trzech bogatych pochówków – 214, 286 i 354. Trzeci obszar tworzyłyby groby wokół pochówku nr 414. Czwarta grupa stanowi przedłużenie skupiska „południowo-wschodniego” w kierunku południowo-zachodnim. Ponadto w ramach większych skupisk można zauważyć występowanie w bezpośrednim sąsiedztwie grobów kobiecych, męskich i dziecięcych. Dostyc często spotyka się groby kobiece z towarzyszącymi im grobami dziecięcymi (np. takie grupy jak: 258 i 259; 266 i 280 oraz 268). Dostrzec tu można zatem grupy grobów przynależących do jednej rodziny. Przy przedstawionym rozkładzie pochówków, taka ich interpretacja wydaje

się najprawdopodobniejsza. Z podobną sytuacją spotykamy się na cmentarzysku w Rządzu. Groby z faz A₁ i A₂ występują na całym cmentarzysku w Podwiesku, natomiast z A₃ koncentrują się tylko w części południowo-wschodniej. W odległości kilkuset metrów od omawianego tu stanowiska 2 znajduje się nekropola datowana na fazę A₃ (Podwiesk, stan. 3). Założyć ją mogły rodziny korzystające uprzednio z obszaru poza częścią południowo-wschodnią stanowiska 2. Tłumaczyłoby to użytkowanie wyłącznie tej części nekropoli w fazie A₃.

* * *

Przedstawiona powyżej analiza, opierająca się na oznaczeniach antropologicznych daje obraz statystycznie uchwytnej prawidłowości w traktowaniu zmarłych w zależności od wieku i płci. Obraz ten jest jednak w znacznym stopniu „rozmyty”, przedstawiający omawianą społeczność, jako respektującą niemożliwe do odtworzenia reguły. Z danych antropologicznych wynika bowiem, że dokładnie te same korelacje cech wyposażenia pochówka i własności jamy grobowej mogą charakteryzować zarówno groby męskie, jak i kobiece. Tymczasem, z tym obrazem bezładu [...] jaki powstaje jeśli zaakceptujemy antropologiczne oznaczenia płci [...] kontrastują prawidłowości we współwystępowaniu i wykluczaniu się archeologicznych wyznaczników płci (K. Godłowski 1974, s. 67). K. Czarnecka jest zdecydowanie mniej krytycznie nastawiona do analiz antropologicznych, twierdząc, że pomimo wszystkich trudności i niedokładności poszczególnych metod badawczych, korzyści z otrzymanych wyników są tak duże, że należy do nich sięgać jak najczęściej, zwłaszcza, że przy badaniach prowadzonych na większych grupach osobników, przypadkowe i niemożliwe do uniknięcia błędy oznaczeń indywidualnych tracą na wartości, znosząc się prawie całkowicie (K. Czarnecka 1990, s. 17). Trudno zgodzić się z jej stwierdzeniem w świetle znaczących różnic pomiędzy regułami odkrytymi na podstawie wyznaczników archeologicznych a zbiorem zasad, rysujących się jako w dużej mierze niekonsekwentne, opartych na zbiorach większościowych, a nie wykluczających się.

Obserwacje poczynione na bogatych nekropolach ziemi chełmińskiej (Chełmno, Podwiesk, Rządź) dowodzą, że bardzo rygorystycznie przestrzegano tutaj określonych reguł obrządku pogrzebowego. Dotyczy to bowiem szeregu zwyczajów, przejawiających się w istnieniu prawie stuprocentowych korelacji pomiędzy jego elementami.

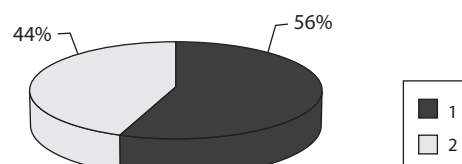
W MOP obecność broni w grobie świadczy o pochowaniu w nim mężczyzny. Źródła pisane dla tego okresu (Tacyt) przekazują, że broń, jako symbol mężczyzny, będącego pełnoprawnym członkiem wspólnoty plemiennej, była składana razem z nim na stosie. Dlatego prześledzenie wzajemnych relacji poszczególnych cech grobów z bronią, pozwala na ustalenie reguł stosowanych dla męskich pochówków. Jedną z prawidłowości, jakie zaobserwowano

w grobach z bronią jest brak klamer do pasa. Pozornym wyjątkiem wydaje się być tutaj grób 299, gdzie w popielnicy zarejestrowano zgięty grot. Klamra, która również wystąpiła w obrębie tej jamy grobowej, złożona była jednak w wyraźnie wyodrębniającym się, dużym skupisku kości, leżącym w pewnej odległości od urny. Z kolei przedmiot z grobu 437 należałoby raczej interpretować jako nożyk, a nie grot strzały.

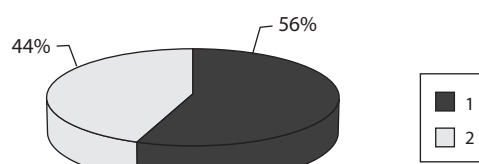
Następną regułą w kulturze oksywskiej jest w prawie 100% popielnicowy charakter grobów z bronią w fazie A₂. Na ziemi chełmińskiej wynosi on 90%, przy czym w Podwiesku, w którym mamy całkowitą pewność co do typu grobu, w fazie A₂ obserwuje się elementy uzbrojenia wyłącznie w grobach popielnicowych.

Na tym tle zasada składania klamer do pasa, elementu stroju powszechnie uważanego za kobiecy (111 egzemplarzy w około 100 grobach), prawie wyłącznie w grobach jamowych, każe dopatrywać się istnienia w oksywskiej społeczności wyraźnie dychotomicznego podziału elementów stroju, najpewniej zależnego od płci. Do wyjątków należą cztery, z pewnością popielnicowe pochówki (251, 391, 411, 427), gdzie w urnie zdeponowano wspomniane zapięcie pasa. Pozostałe cztery przypadki stanowią tzw. groby popielnicowo-jamowe, w których – nadto – nie ma pewności, co do wystąpienia popielnicy lub rejestrowane są układy fragmentów ceramiki, jedynie „symulujących” urnę. Obecność przęślików, igieł i nożyków sierpikowatych prawie wyłącznie w grobach jamowych (wykresy 43–47), również pozwala na łączenie tych przedmiotów z pochówkami kobiet. Niemniej interesujący jest stały, wynoszący 7–8%, udział tych kobiecych elementów wyposażenia w grobach popielnicowych. Możliwe, że w grobach popielnicowych nie należały one do wyposażenia zmarłego, lecz były darem dla niego. Na ziemi chełmińskiej tak zdecydowany, dychotomiczny podział, zauważalny jest tylko w fazach A₂ i A₂/A₃. W horyzoncie A_{1b}-A_{2a} (a najpewniej w początkach fazy A₂) stosunek grobów jamowych do popielnicowych, wśród zawierających elementy uzbrojenia jest stosunkowo wysoki, aczkolwiek trzeba podkreślić, iż jest to bardzo nieliczna grupa pochówków, stąd niepewność co do jej reprezentatywności. Natomiast w fazie A₃ następuje gwałtowna zmiana zwyczajów pogrzebowych – prawie całkowicie zanikają groby popielnicowe, stanowiące przedtem wyróżnik płci męskiej, co potwierdzone jest dużą liczbą pochówków (tab. 37, wykresy 27, 32). Jednocześnie jednak wzrasta zarówno asortyment darów, jak i ich bezwzględna liczba. Rzadko uprzednio występujące nożyki sierpikowate, noże proste, brzytwy, przęśliki oraz igły, czy w ogóle wcześniej nie odnotowywane paciorki, w ostatniej fazie MOP stają się częstym elementem wyposażenia zmarłego. Stąd, pomimo braku tego elementu obrządku, który pozwalał na rozróżnienie grobów kobiecych od męskich, w tej ostatniej fazie wzrasta frekwencja innych cech umożliwiających określenie płci. Dla grobów z bronią utrzymuje się

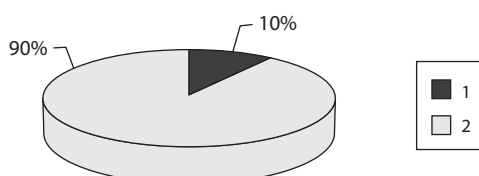
Wykres 51. Udział grobów jamowych (1) i popielnicowych (2) na ziemi chełmińskiej w MOP, wśród zawierających broń.

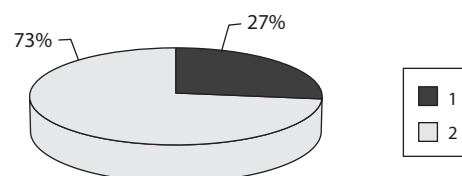
Wykres 52. Horyzont A1b-A2a. Udział grobów jamowych (1) i popielnicowych (2) na ziemi chełmińskiej, wśród zawierających broń.

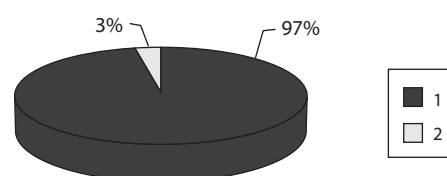
Wykres 53. Faza A2. Udział grobów jamowych (1) i popielnicowych (2) na ziemi chełmińskiej, wśród zawierających broń.

Wykres 54. Horyzont A2/A3. Udział grobów jamowych (1) i popielnicowych (2) na ziemi chełmińskiej, wśród zawierających broń.

Wykres 55. Faza A3. Udział grobów jamowych (1) i popielnicowych (2) na ziemi chełmińskiej, wśród zawierających broń.

zasada niewkładania do nich przedmiotów, które w fazach A₁ i A₂ silnie skorelowane były z jamowym, a więc kobiecym typem pochówku. Można zatem przyjąć istnienie pewnego zestawu darów, charakterystycznych dla grobów męskich: broń, noże proste, brzytwy, szczypczyki i dla grobów kobiecych: klamry, przęśliki, igły, noże sierpikowate, bransolety, paciorki. Taki stan rzeczy potwierdzają duże serie zespołów grobowych, pochodzące z liczących po kilkaset grobów cmentarzysk oksywskich, a – co równie ważne – dotyczy to całego obszaru tej kultury, pomimo zauważalnych w niej lokalnych różnic. Reguła ta posiada zresztą o wiele szerszy zasięg, obejmujący również kulturę przeworską (K. Godłowski 1960, 1974).

Od początków istnienia cmentarzysk na ziemi chełmińskiej, w ciągu dwóch pierwszych faz MOP, istnieje wyraźny podział na groby jamowe, których wyposażenie świadczy o pochowaniu w nich kobiety oraz groby popielnicowe o męskim typie wyposażenia. Tę dychotomię w Podwiesku podkreśla prawie 100%-owe sprzężenie przedmiotów metalowych związanych z kręgiem jastorfskim z jamowym typem grobu. Bezwzględnie przestrzegana przez ludność ziemi chełmińskiej była również zasada niewkładania do grobów jamowych dzbanów ani mis, zarezerwowanych wyłącznie dla pochówków popielnicowych. Co ciekawe, w kilkudziesięciu grobach popielnice były nakryte misami. Chociaż naczynia te wyraźnie naśladują formy przeworskie i w prawie 80% są facetowane, to forma pochówku wskazuje na wpływy jastorfskie w rytuale pogrzebowym, który uznaje się za mniej podatny na zmiany, a co za tym idzie wymagający jakiegoś szczególnego bodźca, aby ulec transformacji. Z pewnością nie można tego uznać jedynie za proste zapożyczenie, inaczej niż w przypadku przedmiotów, którymi handlowano lub je wymieniano, a które nie musiały mieć wpływu na przekształcanie społeczności, w rytuale pogrzebowym odbija się obraz głębszych przemian w danej populacji.

Z powyższego zestawienia wyznaczników archeologicznych wynika, że istnieje szereg cech obrządku pogrzebowego podporządkowanych regułom, które umożliwiają określenie płci zmarłego z prawie 100%-ową pewnością. W porównaniu z tym, metoda antropologiczna, dając do 40% błędnych określeń płci, rysuje się jako niezbyt wiarygodna.

Na cmentarzyskach w Rządzu i Nowych Dobrach natrafiono na unikatowe w skali kultury oksywskiej groby kowali. Bogate wyposażenie grobu z Rządza w liczne żelazne narzędzia, świadczy o szczególnej

roli, jaką osobnik w nim pochowany musiał pełnić w lokalnej społeczności. Zwraca tu jednak uwagę brak broni, typowy dla bogatych, męskich pochówków oraz obecność nożyka sierpikowatego, skorelowanego na ziemi chełmińskiej prawie stuprocentowo z wyposażeniem kobiecym. Brak broni może świadczyć, że rzemieślnik ten, pomimo bogactwa jakim dysponował, nie należał, jak inni mężczyźni do grupy wojowników, a więc nie był pełnym członkiem lokalnej społeczności, a jego niejednoznaczna pozycja potwierdzałyby nożyk sierpikowaty. Nie przynależał zapewne do owych plemiennie-germańskich *Männerbunde*, nadających mężczyźnie właściwe miejsce w strukturze danej społeczności. Brak broni zdaje się wskazywać na jego pozycję wędrownego kowala, żyjącego w obrębie danej grupy lokalnej, lecz na szczególnych prawach. Z kolei pochówek kowala z Nowych Dóbr, jeżeliby faktycznie zawierał topór, stanowiący w kulturze oksywskiej jeden z elementów grobów z bronią, wskazywałby na odmienną pozycję tego mężczyzny w miejscowej społeczności. Byłby to osobnik należący do niej na pełnych prawach, który zyskał pozycję kowala jako dodatkową, być może poprzez „terminowanie” u kowala wędrownego. Na temat pozycji i roli kowali w społeczeństwach pradziejowych i „pierwotnych” istnieje szeroka literatura (np. M. Eliade 1993, tam dalsza literatura; A. Kowalski 2000, tam dalsza literatura).

Do niezwykle ciekawych należy niewątpliwie problematyka związana z występowaniem pojedynczych pochówków ludzkich na osadach kultury oksywskiej, wielbarskiej (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003) i przeworskiej⁶. Na stanowiskach 12 i 13 (stanowiących osadę z MOP) w Szynychu wystąpiły trzy pewne obiekty tego typu (obiekty 12B/108, 12C/72, 13B/720). Przy czym jeden z pochówków w Szynychu oraz grób w Warlubiu, należą do kategorii bogatych. Na pewno można wykluczyć tezę o zniszczeniu przez osadę jakiegoś wcześniejszego cmentarzyska, gdyż poza wspomnianymi nie natrafiono na inne, nawet częściowo zniszczone obiekty tego typu. Czy zatem mamy tu również do czynienia z ofiarami zakładzinowymi osady, poświęconymi dla jej ochrony? Odpowiedź na to pytanie wymaga jednak szerokich badań, obejmujących podobne przypadki na stanowiskach kultur oksywskiej, wielbarskiej i przeworskiej oraz analogie historyczno-kulturowe, znane z przekazów ustnych czy pisanych, które umożliwiłyby interpretację tych pochówków.

⁶ Informacja ustna prof. T. Makiewicza.

Analogie do ofiar zwierzęcych nie są bowiem wystarczające, gdyż ofiary ludzkie w kręgu kultur indoeuropejskich zawsze postrzegane były jako wyjątkowe, jak np. ofiara złożona z Ifigenii przez Agamemnona (R. Graves 1974). Z kolei R. Girard uważa, że ofiara ludzka utrzymuje powszechną przemoc z dala od danej społeczności. Twierdzi, że grupa ludzka jest zastępowana przez ofiarę, należącą do kategorii istot do

poświęcenia (ludzi lub zwierząt), nie mających swego miejsca we wspólnocie (kobiety, dzieci, niewolnicy), co wydaje się jednak stać w sprzeczności z bogatym charakterem niektórych ludzkich pochówków, znajdujących w granicach osad. Wy tłumaczeniem dla tej, wydawałoby się, niekonsekwencji, może być dążenie do jednoczesnego ubóstwienia tejże ofiary (R. Girard 2006, s. 147–153).

6. PROBLEM GENEZY OKSYWSKIEJ

Pomimo wysiłków czynionych w kierunku naświetlenia genezy kultury oksywskiej, zagadnienie to dalszym ciągu zawiera więcej pytań i białych plam niż odpowiedzi. Najszerzej na ten temat do tej pory wypowiadali się J. Kostrzewski (1961, s. 65 i n.) i R. Wołągiewicz (1979). Pewne uwagi poczynił H. Machajewski (1999; 2001), a T. Dąbrowska i Z. Woźniak (2005, s. 93–95) przedstawili swoje sugestie na ten temat na tle początków kultury przeworskiej.

R. Wołągiewicz poddał krytyce poglądy J. Kostrzewskiego, który wywodził wspomnianą kulturę bezpośrednio z kultury pomorskiej, opierając się na trzech przesłankach: zgodności zasięgów kultury pomorskiej i oksywskiej, podobieństwie tych kultur i różnicach pomiędzy nimi a kulturą łużycką i przeworską, zbieżności niektórych przedmiotów w kulturze pomorskiej i oksywskiej. R. Wołągiewicz, porównując zasiedlenie ludności kultury pomorskiej i oksywskiej na Pomorzu (1979, ryc. 3 i 4), wykazał istnienie zasadniczych różnic w dyspersji ich osadnictwa. W przeciwieństwie do niemalże równomiernego rozprzestrzenienia stanowisk kultury pomorskiej, kultura oksywska w MOP zajmowała jedynie wąski pas nadwiślański i pasmo Pobrzeża Słowińskiego, ciągnące się do Pojezierza Drawskiego. Warto tu ponadto zaznaczyć, że najstarsze znaleziska, o metryce sięgającej LT C1 lub starszego stadium LT C2, mogące świadczyć o ciągłości osadnictwa pomorsko-oksywskiego, znane są z jeszcze bardziej ograniczonego obszaru, bo z terenów nadwiślańskich i zachodniego wybrzeża Zatoki Gdańskiej oraz z obszaru zajmowanego przez grupę nadodrzańską kultury jastorfskiej. Kontynuacja tradycji pomorskich w kulturze oksywskiej byłaby zatem możliwa tylko w paśmie nadwiślańskim. W przypadku drugiego argumentu, a mianowicie podobieństwa kultury materialnej i świadectwa filiacji niektórych jej form, R. Wołągiewicz wykazał niemożność powiązania przedstawionych przez J. Kostrzewskiego elementów obydwu kultur. Za zbyt ogólną uznał przesłankę, wypływającą z równie ubogiego w kulturze pomorskiej i oksywskiej

wyposażania grobów w ceramikę, gdyż faktycznie jest to cecha typowa również dla kręgu jastorfskiego i w pewnej mierze północnoeuropejskiego (za wyjątkiem północnej części Półwyspu Jutlandzkiego). Z dowodów na przeżywanie się sposobów formowania naczyń podanych przez J. Kostrzewskiego, żaden nie może być podtrzymany, nawet życzliwiej potraktowane przez R. Wołągiewicza podobieństwo ornamentu plastycznego. Nic bowiem nie świadczy o jego wczesnej chronologii w kulturze oksywskiej, wprost przeciwnie, pojawia się on dopiero w fazie A₂. Podobną pozycję chronologiczną reprezentują również inne przedmioty, świadczące wg J. Kostrzewskiego o genetycznych związkach z kulturą pomorską, tj. klamry do pasa i miecze jednosieczne.

H. Machajewski (1999) skupia się na procesie kształtowania się kultury oksywskiej w dorzeczu Parsęty, dostrzegając tam wielokulturowe wpływy: jastorfskie, przeworskie i skandynawskie. Za najmniej czytelny w materiale archeologicznym uznaje związek nowopowstającej kultury z poprzedzającą ją kulturą pomorską.

Rozpatrując początki kultury oksywskiej, T. Dąbrowska i Z. Woźniak (2005) zwrócili uwagę na różnokierunkowe impulsy widoczne na wczesnym etapie kształtowania się tej kultury, przede wszystkim zaś na wpływy przeworskie i jastorfskie, za pośrednictwem których dokonywać się miała latenizacja Pomorza. Autorzy ci podkreślali również silne, wewnętrzne zróżnicowanie kulturowe obszaru oksywskiego, widoczne w fazie A₁, nawet już w jej starszym stadium, w horyzoncie długich fibul A i B. Miałoby to również być związane ze zróżnicowaną terytorialnie recepcją oddziaływań, wywodzących się z różnych ośrodków kultury celtyckiej: z jednej strony z Moraw i wschodnich Czech (poprzez tereny przeworskie), a z drugiej z południowych Niemiec (poprzez tereny jastorfskie). Wskazywali na powiązania z pozostałymi kulturami basenu Morza Bałtyckiego i związane z nimi problemy synchronizacji chronologii, nie zwieńczone do tej pory pełnym sukcesem. W związku z trudnościami

w datowaniu zaniku kultury pomorskiej i wykazywanym przez R. Wołągiewicza hiatusie, potwierdzają istnienie szeregu wątpliwości, co do bezpośredniego następstwa czasowego obydwu kultur, aczkolwiek odkrycie zespołu wcześniejszej z kultur wskazuje na konieczność sprawdzenia zasadności tych ustaleń (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005, s. 94). Zdecydowanie odrzucili tezę R. Wołągiewicza o przeworskim charakterze kultury na ziemi chełmińskiej.

Z ziemi chełmińskiej znanych jest kilkanaście stanowisk (Mapa 2) z pochówkami podkloszowymi¹, z których tylko na dwóch, tj. w Nowych Dobrach, stan. 1 (O. Romanowska-Grabowska 1978) i Rzęczkowie (B. Wawrzykowska 1975) zarejestrowano więcej niż pojedyncze pochówki. Ostatnie z wymienionych stanowisk, bardzo zniszczone, nie dostarczyło, niestety, żadnych dobrych obiektów datujących. Natomiast w Nowych Dobrach, z nienaruszonego (wg O. Romanowskiej-Grabowskiej) grobu podkloszowego wydobyto długą, żelazną zapinkę o konstrukcji środkowolateńskiej. Trzeba podkreślić, że w świetle twierdzeń badacza tego stanowiska, zespół ten nie pozostawia wątpliwości, w przeciwieństwie do grobu z Sokołowic (L. Łuka 1953, ryc. 29, s. 141; Z. Woźniak 1979, s. 128), co do przynależności kulturowej, ponieważ w grobie wystąpiła też ceramika charakterystyczna dla kultury grobów kloszowych. Nic też nie wskazywało, aby jama grobowa została naruszona. Zapinka, którą tu znaleziono ma wysoki, łukowato sklepiony kabłąk i skróconą nożkę, co dokładnie odpowiada charakterystyce fibul typowych dla LT C2 i dość licznie występujących na cmentarzyskach kultury oksywskiej. Niemniej jest to zjawisko jednostkowe, o niejednoznacznej kulturowej i chronologicznej wymowie, które wymagałoby dalszego potwierdzenia. Z Nowych Dóbr znana jest również zapinka kulkowa (W. La Baume 1934), którą można datować na LT C1, lecz o nieustalonej przynależności kulturowej. Z kolei z Pomorza środkowego pochodzi grób kultury pomorskiej datowany na LT D (J. Wierzbicki 1991, s. 49, ryc. 3.3:7). Czy jednak te jednostkowe znaleziska pozwalają przyjąć współistnienie na obszarze kultury oksywskiej (w tym na ziemi chełmińskiej) w ramach starszego stadium fazy A₁ dwóch grup kulturowych, hołdujących odmiennym zwyczajom pogrzebowym? Z jednej strony przeżywającej się kulturze pomorsko-kloszowej, a z drugiej, nowopowstającej oksywskiej.

¹ Zestawienie stanowisk udostępnione przez mgr. L. Kucharzkiego z Muzeum Okręgowego w Toruniu.

Brak z Pomorza jednoznacznych dowodów na istnienie osadnictwa w LT B, a nawet w LT A, z której to fazy pochodzą jedynie nieliczne znaleziska (wbrew wcześniejszej opinii Łuki por. J. T. Podgórski 1992, s. 211–212; Z. Woźniak 1994, s. 203), a jeszcze mniej liczne (a przez to problematyczne) z LT C. Najbliższe, najpóźniej datowane stanowisko w Rembielinie (J. Okulicz 1979, s. 28 i n.; Ł. Okulicz, A. Pozarzycka, W. Nowakowski 1974; Z. Woźniak 1994, s. 203 i n.) wskazuje na istnienie ośrodka funkcjonującego w LT B. Pozostałe pewne znaleziska z LT B (obejmujące metale) na ziemiach polskich (poza kilkoma punktami na samym zachodzie i samym wschodzie) są zresztą również rzadkie (Z. Woźniak 1995, mapa 2–3). Z drugiej strony przykłady potwierdzające proces akulturacji pod wpływem latenizacji, nakładającej się na tradycje schyłkowohalsztacko-wczesnolateńskie, są bardzo liczne. Widoczne są jednak prawie wyłącznie w zespołach nowej kultury, datowanych już na pewno na rozwinięty LT C. Należą do nich naczynia o silnych genetycznych związkach z ceramiką kultury grobów kloszowych (szerzej na temat niżej wyszczególnionych wariantów o konotacjach pomorsko-kloszowych w kulturze oksywskiej w rozdziale 3.4.1.), współwystępujące już z zapinkami starszego stadium fazy A₁. Zespoły te wykazują zwyczaje nakrywania, stawiania lub otaczania popielnic fragmentami ceramiki lub całymi naczyniami (tab. 79), co wydaje się stanowić przeniesienie analogicznych zwyczajów kultury pomorsko-kloszowej. Na cmentarzysku w Podwiesku „workowata” forma wariantu A7c, o niefacetowanym i niepogrubionym wylewie (grób 112) współwystąpiła z zapinką wariantu B-Ic i dzbanem o krawędzi również niefacetowanej, stojącym w uszkodzonym, wyżej wspomnianym naczyniu. Naczynie odmiany A2b o niefacetowanym i niepogrubionym, cylindrycznym wylewie (grób 125) odnotowano z zapinką B-Ia (morfologicznie najstarszą) i dzbanem, stojącym na dużych fragmentach wspomnianego garnka. Z kolei fragmenty niefacetowanego naczynia odmiany A2a, o wylewie typu IIIc₂ (pogrubianym i ściętym ku środkowi), przykrywały dzban odmiany B1b (o niefacetowanym i niepogrubionym (!) wylewie) i zalegały pod nim (grób 445 z zapinką A-I). Fragmentami garnka (A6a) o niefacetowanej, nieznacznie tylko pogrubionej krawędzi obłożony był kubek pełniący rolę popielnicy (grób 72), zawierający zapinkę wariantu B-Ib, zaś uławkami garnka analogicznego do wymienionego wyżej przykryta była cała górna część popielnicy z grobu 412 (z zapinką B-Ib). Na 14 grobów z długimi zapinkami odmian A-I i B-I aż

w dziesięciu popielnica stała na fragmentach drugiego naczynia, była nimi przykryta lub obłożona. W świetle powyższych faktów, oprócz wzięcia pod uwagę migracji jastorfskiej i silnych wpływów przeworskich na ludność ziemi chełmińskiej, należałoby zastanowić się nad możliwością przetrwania tradycji schyłkowohalsztacko-wczesnolateńskiej, aczkolwiek pytanie skąd pochodzili jej nosiciele pozostaje otwarte. Duże wątpliwości budzi bowiem ich lokalizacja na ziemi chełmińskiej i na pozostałych terenach, które zajmowała kultura oksywska. Łatwe zaadoptowanie zwyczaju przykrywania popielnic misą w fazie A₂ może wynikać właśnie z przetrwania wspomnianych tradycji w społeczności tego regionu. Najdalej na północ wysuniętą enklawą tej mieszanej ludności byłyby cmentarzyska opublikowane przez W. Heyma (1961), wykazujące najbliższe pokrewieństwo do zwyczajów pogrzebowych ziemi chełmińskiej, poprzez stosowanie „kloszowego” pochówka, dużego udziału garnków i mis oraz największej morfologicznej zbieżności form naczyń. Całkowicie odmienny charakter najwcześniejszych grobów na cmentarzysku w Rumi wynikać może z braku „pomorsko-kloszowego” podłoża, co wyrażało się również w późniejszym braku reakcji na wprowadzenie zwyczaju przykrywania popielnic misami oraz permanentnym nie używaniu (również w Pruszczu Gdańskim) garnków w wyposażeniu grobowym. Można więc przypuszczać, że fundamentalne znaczenie dla tego procesu miałyby fenomen kultur o silnych tradycjach schyłkowohalsztacko-wczesnolateńskich, który w zróżnicowanym nasileniu przetrwałby w poszczególnych regionach Europy Środkowej. Najwyraźniej widoczny byłby zaś w tych okresach i na tych terenach, na których słabiej zaznaczałaby się akulturacja typu przeworskiego, wyrażająca się w specyficznym stylu ceramicznym. Stylistyczne podobieństwo ceramiki jutlandzkiej (np. S. Hvass 1985), bornholmskiej, oksywskiej, czerniczyńskiej i zarubinieckiej wynikałoby z istnienia wspólnego dziedzictwa schyłkowohalsztacko-wczesnolateńskiego, które przeżywało się w głąb MOP. W kulturze przeworskiej mamy natomiast do czynienia jedynie ze śladowo zaznaczającymi się pozostałościami po stylistyce „kloszowej”, zepchniętymi do postaci marginalnej w trakcie intensywnego procesu latenizacji. W tym kontekście cmentarzysko w Wilanowie ze stosunkowo dużym zbiorem naczyń (w tym część o bardzo wczesnej metryce), dających się genetycznie wywieść z kręgu kloszowego, można interpretować analogicznie do nekropoli w Podwiesku. Tym bardziej, że ani w Piotrkowie Kujawskim,

ani w Kruszy Zamkowej, przeworskich stanowiskach o równie wczesnej metryce nie natrafiono na garnki (podtypy A2 i A4). Zbieżność rytuału pomiędzy obydwoma grupami kulturowymi wykazują zwyczajnie nakrywania, stawiania lub otaczania popielnic fragmentami ceramiki. Pomimo tego problem pochodzenia owego substratu, reprezentującego tradycje schyłkowohalsztacko-wczesnolateńskie nie jest pewny w świetle nielicznych przykładów na długą chronologię kultury pomorsko-kloszowej (sięgająca LT C), jak również z uwagi na niemożność określenia zaniku tej kultury (M. Andrzejowska 1995). Dopiero bowiem w rozwiniętym LT C pojawiają się pierwsze zjawiska, które można łączyć zarówno z kulturą przeworską, jak i oksywską.

W tym samym czasie nad dolną Odrą rozwija się osadnictwo jastorfskie (por. też B. Rogalski 2005). Do tej pory w stosunku do naczyń ceramicznych można było mówić raczej o zapożyczeniach, obecnie w związku z odkryciem w Szynychu koło Grudziądza licznych form kultury jastorfskiej dochodzi argument migracji ludności (E. Bokinić 2006d, 2006e). W przypadku obcych wytworów nieceramicznych przyjmuje się często tezę o ich sprowadzeniu w drodze wymiany, natomiast za pewną przesłankę przesunięć ludności uchodzi wytwórczość ceramiczna. Pomimo tego, że w niniejszej pracy koncentruję się przede wszystkim na materiałach sepulkralnych, nie mogę pominąć **dużego zespołu naczyń o cechach jastorfskich**, który odkryto na osadzie w Szynychu (E. Bokinić 2006d, 2006e). Przede wszystkim dlatego, że obecność tych materiałów na osadzie, przy prawie całkowitym braku ich odpowiedników na cmentarzyskach, odzwierciedla analogiczny trend, znany z obszarów zasiedlonych przez kulturę przeworską (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005). W skład zespołu z Szynycha wchodzi naczynia bardzo silnie zróżnicowane pod względem morfologicznym. Do tej pory ani z obszaru Pomorza (poza zachodnim jego skrajem, zajęтым przez nadodrzańską grupę kultury jastorfskiej), ani z ziemi chełmińskiej nie były znane formy tego typu, i tylko znad wybrzeża Bałtyku znane jest jedno, ostroprofilowane naczynie (M. Pietrzak 1987, tabl. LXVI:46a), analogiczne do okazów jutlandzkich (R. Hachmann 1961, ryc. 56:6). Wyróżniono ponad 20 większych fragmentów oraz dużą serię niewielkich ułamków charakterystycznych części naczyń (E. Bokinić 2006d, ryc. P23–24), które reprezentują cechy do tej pory nieobecne w kulturach okresu przedrzymskiego na wspomnianym obszarze. Pewne zagadnienia, związane z przejawami

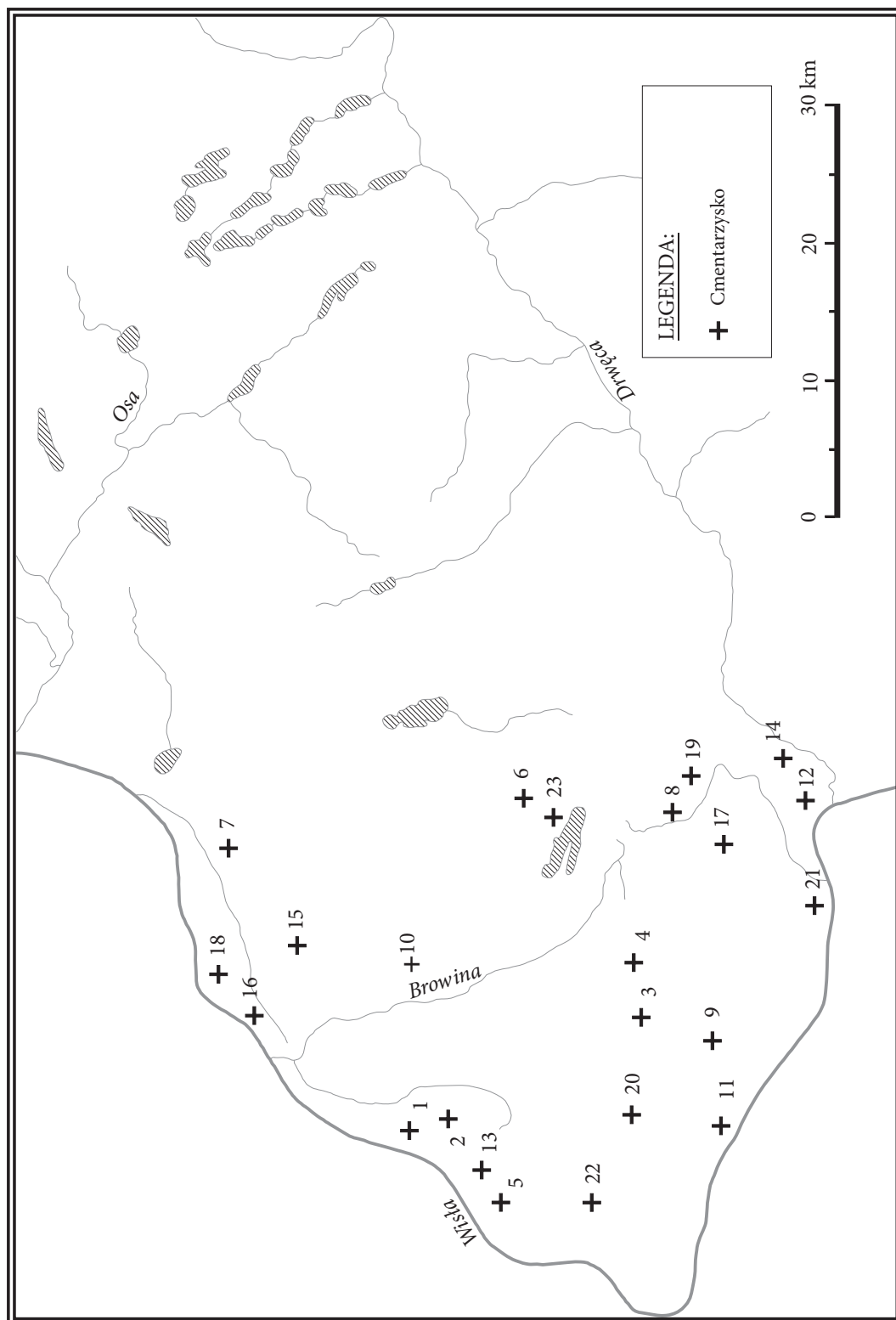
wpływów jastorfskich na kulturę oksywską, widocznymi w formowaniu naczyń ceramicznych, przedstawiono wyżej w kontekście dużych serii form typowych dla kultury oksywskiej, mieszczących się w ramach jej sposobów formowania naczyń. Wśród obcych dla niej form wyróżniają się dwu- i trójczłonowe naczynia z taśmowatymi i szerokimi, ale cienkimi uchami i wysokimi, niepogrubianymi i silnie na zewnątrz wychylonymi wylewami, których sama krawędź jest ukształtowana daszkowato. Sposób uformowania górnych części bardzo przypomina ukształtowanie wazowatych naczyń, znanych z grobów nadodrzańskiej grupy kultury jastorfskiej. Są one tam datowane długimi fibulami typu B (T. Łaskiewicz 1971, tabl. V-VI). Do ciekawszych form należą również misy o wylewach nachylonych do wewnątrz, charakteryzujących się jednocześnie situlowato ukształtowanymi częściami przydennymi (E. Bokiniec 2006d, np. ryc. C14: 2, C23: 16). Analogie do nich znaleźć można wśród naczyń z jutlandzkiej osady Hodde (S. Hvass 1985, ryc. 120: 135g), z Poznania-Nowego Miasta, stan. 226 (H. Machajewski, R. Pietrzak 2004, tabl. VII: 3), również fragment naczynia z Osłonek zdaje się pochodzić z tak właśnie ukształtowanej misy (M. Grygiel 2004, ryc. 9e). Kolejne dwa naczynia reprezentują odrębny styl, charakteryzujący się wysokimi pseudoszyjkami, z uskokiem na przejściu do brzuśca, na którym umieszczone było ucho. Tuż poniżej uskołu, jedno z tych naczyń zdobiło szerokie pasmo ornamentu. Wydaje się, że do tych form należy również szukać analogii na cmentarzyskach kultury jastorfskiej (H. Hingst 1989, tabl. 86:62). Wśród wylewów szczególną uwagę zwracają formy całkowicie niepogrubiane o szerokich ściankach facetowania, znajdujące liczne analogie na cmentarzyskach Szlezewiku-Holsztynu, gdzie datowane są wczesnymi, długimi fibulami odmiany B-I (H. Hingst 1989, tabl. 116:160) i szpilami holsztyńskimi. Kolejną odmianę reprezentuje naczynie o bardzo nisko, w górnej części brzuśca usytuowanym uchu, które jednak jest dość silnie przewężone, co niewątpliwie jest już cechą oksywską (E. Bokiniec 2006d, ryc. B5: 13). Miejsce jego przytwierdzenia znajduje wiele analogii w naczyniach jastorfskich (np. H. Hingst 1989, tabl. 82:3, 86:65, 91:107) i materiałach jutlandzkich (S. Hvass 1985, np. ryc. 117:116j) oraz w wykonanych w tej tradycji garnkach z Wojnowa w woj. wielkopolskim (T. Kasprowicz 2004, ryc. 6:11). Ucha przymocowywane w dolnej części naczynia (E. Bokiniec 2006d, ryc. B15:6) należą do typowych w ceramice jutlandzkiej (S. Hvass 1985, ryc. 120:125f,

148b; także np. tabl. 120a, b, 125a, b, f), a jedynie sporadycznie spotyka się je w kulturze przeworskiej (J. Marciniak 1957), gdzie na podstawie towarzyszących im zapinek typu M wg J. Kostrzewskiego (1919) datowane są na fazę A₃ młodszego okresu przedrzymskiego. Z obszaru kultury oksywskiej znane jest tylko jedno takie naczynie, z grobu 358 na cmentarzysku w Podwiesku (E. Bokiniec 2005), w którym współwystąpiło z zapinkami typów G i K, a więc jego metryka sięga fazy A₂ młodszego okresu przedrzymskiego. W kulturze wielbarskiej brak było do tej pory tego typu form, jednak fragment z Rogowa (E. Bokiniec, A. Kujawa-Piszcz 2006) należałoby najpewniej umieścić już w ramach okresu rzymskiego. Potwierdza to fakt, że na tym stanowisku na około 13 000 fragmentów naczyń kultury wielbarskiej tylko kilka wylewów nosiło na sobie ślady wykończenia krawędzi, przypominające facetowanie, co świadczy o radykalnym zerwaniu przez ludność kultury wielbarskiej ze stylistyką charakterystyczną dla kultury oksywskiej. Odcięcie się od tradycji oksywskiej nie musiało być jednoznaczne z zerwaniem kontaktów z Północą, a chronologia jutlandzkich naczyń z uchami w partiach przydennych jest na tyle „płynna”, że umożliwia przedłużenie okresu ich występowania jeszcze do pierwszych kilku dziesiątków lat naszej ery (S. Hvass 1985). Pozostałości naczyń o cechach jastorfskich z Szynycha mają powierzchnie na ogół starannie wygładzone, niekiedy lśniące, co wyróżnia je na tle co prawda stosunkowo gładkich, lecz często nierównych powierzchni naczyń oksywskich. Z Szynycha pochodzi również niezwykle wartościowa pod względem poznawczym, nawiązująca do tradycji jastorfskich i północnoeuropejskich, widocznych w dużej serii odkrytej tu ceramiki, **brązowa szpila**, do której nieliczne analogie znaleźć można w dwóch, bardzo odległych od siebie miejscach. Pierwszym z nich, stanowiącym najpewniej miejsce pochodzenia jest północnoeuropejski krąg kulturowy, w szczególności Półwysep Jutlandzki i Fionia (S. Müller 1888–1895, ryc. 71). Drugim zaś obszar bałtyjski (J. Jaskanis, J. Okulicz 1981, ryc. 91; J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski 1996, ryc. 4). Zespół z Równiny Dolnej według A. Maciałowicza (2008) można datować stosunkowo wcześnie – na przełom starszego i młodszego okresu przedrzymskiego wg chronologii duńskiej (okres II wg C. J. Beckera = przełom faz IB/IIA wg J. Martensa = przełom faz LT B2/LT C1). Jest to dodatkowy, bardzo ważny element kulturowych oddziaływań skandynawskich, szczególnie w świetle znalezisk z Szynycha i znanych dotychczas silnych

powiązań z Bornholmem, na co wskazują fibule z brązową koszulką na kabłąku i dwuczłonowe klamry do pasa. Szpila ta byłaby zatem dowodem na bardzo wczesne kontakty południowych wybrzeży Bałtyku z Jutlandią i pobliskimi wyspami. Wyżej przedstawione niesepulkralne przedmioty pochodzenia jastorfskiego i północnoeuropejskiego z ziemi chełmińskiej znajdują swe stosunkowo liczne odpowiedniki również na obszarze, który później (?) zajęła kultura przeworska. Występują one tam w materiałach osadowych, o silnych cechach jastorfskich, dla których nie znajduje się jednak odpowiednich cmentarzysk (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005, s. 88–92). W przypadku kultury oksywskiej, można wyróżnić pewne elementy obrządku pogrzebowego, bezpośrednio nawiązujące do kultury jastorfskiej i północnoeuropejskiej już od najwcześniejszych etapów jej istnienia. Niemniej prawie zupełnie brak w niej ceramiki o cechach identycznych dla ostatnio wspomnianych kultur, poza unikatowymi typami naczyń, do których zaliczyć trzeba garnek odmiany A1b z Podwieska (E. Bokiniec 2005) oraz ostroprofilowane, wspomniane wyżej naczynie z Rumi, które niestety nie wystąpiło z żadnymi wyznacznikami chronologicznymi umożliwiającymi precyzyjne datowanie. Nie ma jednak wątpliwości co do umiejscowienia tego zespołu w ramach MOP, ze względu na typowo oksywski kubek, który mu towarzyszył. Tak więc, pomimo licznych przedmiotów metalowych obcego pochodzenia, na cmentarzyskach kultury oksywskiej prawie zupełnie nie ma naczyń o cechach nielokalnych, poza przeworskimi. Na ziemi chełmińskiej obserwujemy więc pewien fenomen kulturowy (być może ujawni się on również na innych obszarach zajmowanych później przez kulturę oksywską), który zarysował się już wyraźnie przede wszystkim w Wielkopolsce i na Kujawach, tworzący horyzont znalezisk poprzedzających bezpośrednio wędrówkę Bastarnów i Skirów nad Morze Czarne i czasy powstania kultury przeworskiej (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005). Z uwagi na rozmiar zjawiska, mówi się nawet o mniej lub bardziej

intensywnym osadnictwie jastorfskim na znacznych obszarach ziem polskich, które wypełniło lukę pomiędzy najpóźniejszymi, dobrze datowanymi zespołami kultury pomorskiej (z zapinkami kowalowickimi) a osadnictwem przeworskim.

Problem struktur długiego trwania został tu jedynie zasygnalizowany, gdyż wymaga dokładniejszego przeanalizowania na szerokim tle porównawczym. Nakładanie się w drugim horyzoncie zapinek (stopniowate i typ C) następnej fali oddziaływań kręgu jastorfskiego i przeworskiego na tradycje „pomorsko-kloszowe” w formującej się kulturze oksywskiej niewątpliwie utrudnia interpretację procesów zachodzących w tym kulturowym „kotle”. Rzuca jednocześnie trochę światła na problem renesansu szeregu zjawisk związanych zazwyczaj z kulturą pomorską. Przy udziale tak wielu czynników kształtujących obraz kulturowy ziemi chełmińskiej i wielokierunkowych impulsów akulturacyjnych, źródeł wspomnianych zjawisk można by doszukiwać się na różnych obszarach, wychodząc z założenia, że nie ma potrzeby traktować ich jako cech „genetycznie” sprzężonych. Na przykład obecność specyficznego ornamentu plastycznego należy wiązać raczej z północnymi rejonami kultury jastorfskiej (Hornbek, Schwissel), składanie broni do grobów łączy się jednoznacznie z wpływami przeworskimi, a później, na zasadzie sprzężenia zwrotnego, z kręgiem północnoeuropejskim, z kolei klamry do pasa wskazują na wyjątkowo intensywne związki z dolnym Nadodrziem, a także na lokalną ich produkcję. Bazą zaś dla całej tej wytwórczości jest niewątpliwie zapożyczenie reguł metalurgii od Celtów. „Oswojenie” tych elementów w ramach miejscowej kultury daje łącznie efekt odrodzenia dawnego stylu. Nawarstwienie doświadczeń wpływających z odmiennych tradycji wzmacnia ponadto innowacyjność społeczności podlegających tego typu procesom. Dlatego też ziemia chełmińska jawi się w pierwszych dwóch fazach jako niezwykle bogate centrum wytwórczości i dystrybucji, bardzo licznie wytwarzanych, również na własny użytek, ozdób, części stroju i elementów uzbrojenia.

Mapa 2. Cmentarzyska kultury grobów kloszowych na ziemi chełmińskiej (wg L. Kucharskiego, niepublikowane zestawienie). 1. Bienkówka, gm. Chełmno; 2. Borówno, gm. Chełmno; 3. Brąchnowo, gm. Lubianka; 4. Brąchnówko, gm. Lubianka; 5. Czarze, gm. loco; 6. Dźwierzno, gm. Chełmża; 7. Gogolin, gm. Grudziądz; 8. Gostkowo, gm. Łysomice; 9. Górsk, gm. Zławieś Wielka; 10. Jeleniec, gm. Stolno; 11. Kamieniec, gm. Zławieś Wielka; 12. Kaszczorek (obecnie Toruń-Kaszczonek); 13. Kokoczek, gm. Unisław; 14. Lubicz, gm. loco; 15. Łyniec, gm. Stolno; 16. Nowe Dobra, gm. Chełmno; 17. Papowo Toruńskie, gm. Łysomice; 18. Podwiesek, gm. Chełmno; 19. Rogowo, gm. Lubicz; 20. Rzęczkowo, gm. Zławieś Wielka; 21. Toruń-Dębowa Góra; 22. Wałdowo, gm. Dąbrowa Chełmińska; 23. Zalesie (dawniej jako Pluszkowęsy), gm. Chełmża (rys. A. Kujawa-Pitszcz).

7. POZYCJA CHEŁMIŃSKIEJ SPOŁECZNOŚCI W STRUKTURZE POWIĄZAŃ INTERREGIONALNYCH

7.1. POWIĄZANIA Z KRĘGIEM JASTORFSKIM I KULTURAMI EUROPY PÓŁNOCNEJ

Cmentarzysko w Podwiesku dostarczyło wyjątkowo dużego zbioru przedmiotów analogicznych do wytworów kultury jastorfskiej i kręgu północnoeuropejskiego. Na ziemi chełmińskiej zbiór ten uzupełniają znaleziska z Chełmna, Grubna, Kałdusa, Nowych Dóbr i Rządza. Z pozostałych obszarów kultury oksywskiej największy udział zabytków o zachodniej i północnej proveniencji zarejestrowano w Rumi, gdzie odkryto dziewięć fibul stopniowatych i kulkowych oraz żelazną klamrę trójczłonową, przy ośmiu innych fibulach z fazy A₁. Zapinki stopniowate dość licznie występują również w Pruszczu Gdańskim, głównie jednak na stanowisku 7. Pewne elementy północnoeuropejskie ujawniły także badania prowadzone w Lubieszewie, gm. Nowy Dwór Gdański (informacja ustna mgr. M. Jonakowskiego). Niejednokrotnie podkreślane przez R. Wołągiewicza (np. 1979, 1981a, 1981b) związki kultury oksywskiej z grupą nadodrzańską kultury jastorfskiej znajdują wyraźne potwierdzenie w materiałach z Podwieska, Rumi i szeregu innych stanowisk tej kultury. O niewątpliwym pokrewieństwie dolnego Nadodrza z obszarami kultury oksywskiej świadczą m.in. żelazne klamry trójczłonowe i zawiaskowe, których frekwencja jest tak wysoka wyłącznie na wymienionych terenach. Interesującym zjawiskiem w Podwiesku jest nieporównywalnie wysoki, w stosunku do innych fibul, wskaźnik korelacji klamer zawiaskowych z fibulami stopniowatymi. Niestety, duża liczebność klamer w grupie nadodrzańskiej nie idzie w parze z adekwatną do niej ilością zapinek stopniowatych i z brązową koszulką na kabłąku. Najprawdopodobniej jest to jednak spowodowane ogólnie niedużą ilością pochówków na cmentarzyskach w woj. zachodniopomorskim: w Długiem, Kunowie i Lubieszewie. Ponadto Kunowo reprezentuje głównie wcześniejszy etap chronologiczny, jeszcze przed pojawienia się zapinek stopniowatych. Z Lubieszewa z kolei znana jest przede wszystkim późniejsza część

cmentarzyska, pochodząca z fazy A₂. Pomiędzy nią a wcześniejszymi, typowo jastorfskimi pochówkami rysuje się wyraźny hiatus przypadający na fazę A₁. Jedynie z Długiego znane są fragmenty kilku egzemplarzy fibul, które można interpretować jako należące do zapinek stopniowatych bądź z brązową koszulką na kabłąku, lecz stan ich zachowania nie pozwala na jednoznaczne określenie typu. Warto tu pokreślić, że właśnie z tego stanowiska mamy dużą serię klamer zawiaskowych, nie spotykanych w Kunowie, gdzie wystąpiły przede wszystkim zapinki odmian A-I i B-I oraz żelazne klamry trójczłonowe. Najbliższe, analogiczne do podwieskich zapinek stopniowatych formy pochodzą z Meklemburgii. Chociaż zasięg dużej liczebności żelaznych klamer trójczłonowych i zawiaskowych nie wykracza poza dolinę Odry, to bezpośrednie sąsiedztwo mogło sprzyjać wymianie zapinek, elementu stroju o charakterze interregionalnym. Taka sytuacja wydaje się być tym bardziej realna, że wzajemne oddziaływanie wyraźnie widoczne jest w specyficznych formach ceramiki i zdobionych przęślikach z piaskowca. Podobnie „endemiczny” charakter, jak wspomniane przed chwilą klamry, posiada rozprzestrzenienie naszyjników z cylindrycznymi zakończeniami i wczesnych typów trójczłonowych klamer z brązu, ograniczone jest bowiem do grupy nadodrzańskiej, Meklemburgii i znalezisk w kulturze oksywskiej. Nieco tylko szerszy jest zasięg zapinek z charakterystyczną, wydłużoną, brązową koszulką na kabłąku, ponieważ spotyka się je jeszcze tylko na Bornholmie i na Gotlandii, jednak w większości przypadków są to okazy odmienne pod względem morfologicznym. Na Gotlandii spośród znalezionych tam 24 egzemplarzy z brązową koszulką tylko jedna fibula ma konstrukcję odpowiadającą zapinkom z południowego wybrzeża Bałtyku. Możemy więc przyjąć, że znalazła się tam w ramach wymiany handlowej z Bornholmem, a co jeszcze pewniejsze –

z południowym wybrzeżem Bałtyku. Istnieje zatem zwarty obszar występowania zapinek o identycznych lub bardzo zbliżonych cechach. Na Gotlandii, w Öster- i Västergotland brakuje jednak (poza jednym przypadkiem) dokładnych odpowiedników zapinek z obszarów grupy nadodrzańskiej i kultury oksywskiej, a na Bornholmie występuje zarówno północna, jak i południowa ich odmiana. Wspólnym elementem dla obu odmian jest obecność guzków na końcach osi sprężynek. W kulturze oksywskiej fibulom z brązową koszulką na kabłąku towarzyszą inne przedmioty, do których analogie znajdujemy w grupie nadodrzańskiej i na Bornholmie. Mamy tu więc do czynienia nie tylko z pojedynczymi egzemplarzami, ale i z całymi zespołami wytworów charakterystycznych dla wyżej wspomnianych obszarów. Naszyjnik z grobu 414 w Podwiesku jest analogiczny do znanych z Długiego (H. J. Eggers 1964, grób 27, 63, 76 i 107), które tam wystąpiły z klamrami zawiaskowymi i żelazną klamrą trójczłonową. Z kolei w grobie 214 zapinki omawianego typu towarzyszyły przynajmniej jednej trójdzielnej, żelaznej klamrze, której to typ szczególnie licznie reprezentowany jest w grupie nadodrzańskiej. W grobie tym znaleziono ponadto pozostałości żelaznej zapinki z brązowymi kulkami na kabłąku, o kształcie analogicznym do skandynawskich. Dwudzielna, żelazna klamra do pasa z grobu 270S należy do typu występującego w największej różnorodności form na Bornholmie (C. J. Becker 1990). W świetle kontaktów interkulturowych bardzo ciekawym zwyczajem obserwowanym w Podwiesku i w Rumi było składanie klamer zawiaskowych do grobu razem z zapinkami z brązową koszulką na kabłąku. Jedynym cmentarzyskiem, gdzie klamry o konstrukcji zawiaskowej spotyka się równie licznie jak na cmentarzyskach ziemi chełmińskiej (proporcjonalnie do liczby grobów) jest Długie w grupie nadodrzańskiej, a Lubieszewo charakteryzuje analogiczny do oksywskiego zestaw klamer. Nigdzie, poza tą grupą, nie spotykamy zbieżnego z oksywskim zbioru zapiek pasa. Podobieństwa nie ograniczają się do samych darów grobowych, ale dotyczą cech obrządku pogrzebowego analogicznego do bornholmskiego (A. Niewęglowski 1981, s. 33–34) i nadodrzańskiego.

Zarówno na ziemi chełmińskiej, jak i w Rumi zwraca uwagę znaczny udział grobów popielnicowych w pierwszych dwóch fazach MOP. Waha się on w granicach 40–50%. O bardzo zbliżonej frekwencji tego typu pochówku można mówić w Lubieszewie i Kunowie. Na tym ostatnim jest nawet wyższy, gdyż

obejmuje prawie 70% grobów zawierających metale. Ogólnie na tym cmentarzysku zarejestrowano 41% pochówków jamowych i 52% popielnicowych, co świadczy o bogatszym wyposażeniu tych ostatnich. Jest to jednak bardzo powszechnie spotykany zwyczaj, również w kulturze przeworskiej. Pomimo pewnych różnic, obrządek pogrzebowy grupy nadodrzańskiej i kultury oksywskiej wykazuje najwięcej zbieżności na tle sąsiadujących z nimi jednostek kulturowych. Owe różnice wynikają z odmiennej recepcji wzorców, których nosicielami była ludność reprezentująca grupę nadodrzańską kultury jastorfskiej. W Rumi i Pruszczu Gdańskim, poza obecnością przedmiotów metalowych analogicznych do jastorfskich, odnotowujemy identyczny z występującym w Kunowie zwyczaj stosowania bruków kamiennych na lub wewnątrz jamy grobowej. W tym kontekście znaczący jest fakt braku takich rozwiązań konstrukcyjnych jamy grobowej (nota bene o niewielkich rozmiarach i węglowocznym wypełnisku) w Podwiesku, gdzie mamy do czynienia z zasadą oznaczania pochówku wyłącznie pojedynczym kamieniem umieszczonym w stropie jamy. Groby jamowe o takich cechach występują w zachodniopomorskim Lubieszewie i na Bornholmie, jednak w obu przypadkach wydają się mieć późniejszą, niż te z Podwieska metrykę. Natomiast jamy grobów kloszowych, spotykanych na ziemi chełmińskiej (m.in. Nowe Dobra, Rzęczkowo) odpowiadają dokładnie charakterystyce jam podwieskich. Biorąc również pod uwagę liczne w Podwiesku nawiązania do ceramiki, jak i zwyczajów pogrzebowych kultury grobów kloszowych, powodów odmienności w obrzędowości pogrzebowej Rumi i Podwieska należy się doszukiwać być może w zróżnicowaniu podłoża, na które nakładały się wzorce jastorfskie i przeworskie, gdyż przynajmniej pierwsze z wymienionych tworzą w Rumi równie obfitą „falę” jak w Podwiesku. Tę rozbieżność tłumaczą w pewnej mierze zdecydowanie słabsze w Rumi niż w Podwiesku i na cmentarzyskach opublikowanych przez W. Heyma (1961) wpływy przeworskiego sposobu formowania naczyń, w szczególności zaś ich mikromorfologii. Zbieżność kulturowa dolnego Nadodrza i dolnego Powiśla (w tym również ziemi chełmińskiej) jest zatem bardzo duża, a z biegiem czasu ulega wyraźnemu nasileniu, o czym świadczy cmentarzysko w Lubieszewie, woj. zachodniopomorskie, wykazujące duże podobieństwo do nekropoli kultury oksywskiej, tym wyraźniejsze, że sama ostatnio wspomniana kultura charakteryzuje się znaczną zmiennością wewnętrzną. Akulturacyjne sprzężenie

zwrotne pomiędzy ludnością z nad dolnej Odry i dolnej Wisły jest jednym z podstawowych procesów kształtujących oblicze kulturowe Pomorza w MOP. Na tym tle północna Wielkopolska i Kujawy, jako szczególnie, w porównaniu z innymi obszarami kultury przeworskiej, nasycone wytworami pochodzenia jastorfskiego, rysują się jako przestrzenny zwornik pomiędzy grupą nadodrzańską i kulturą oksywską. Pierwszy etap oddziaływań kultury jastorfskiej wiązały się zatem ściśle z grupą nadodrzańską, a jego początki sięgałyby jeszcze starszego stadium fazy A₁ (trójczłonowa klamra żelazna z zapinką odmiany B-I). Ta koincydencja pozwala domniemywać, iż zapinki odmian A-I i B-I, wiązane zazwyczaj z procesem latenizacji dokonującej się przez kulturę przeworską, można by również łączyć z grupą nadodrzańską. W konsekwencji zatem jako realne rysuje się przejście tych wczesnych form zapinek poprzez kulturę jastorfską, w której stanowiły licznie reprezentowaną grupę. Należy tu zwrócić uwagę na niezwykle interesujący grób 126 z Podwieska z dwoma pochówkami, z których jeden stanowiło skupisko kości z żelazną klamrą trójczłonową i zapinką odmiany B-I znajdujące się w jamie ze szczątkami stosu. Drugi to pochówek popielnicowy (popielnica nakryta miseczką), zawierający identyczną fibulę odmiany B-I, znajdujący się w piaszczystej wnęcie, otoczonej wyżej wspomnianą jamą. Obydwa stanowią konglomerat cech ewidentnie wywodzących się z grupy nadodrzańskiej (jama z charakterystycznym dla Kunowa wyposażeniem), właściwych dla całej kultury jastorfskiej (pochówek popielnicowy czysty), przeworskiej (miska o wylewie facetowanym) i tradycji kloszowych (miska odwrócona do góry dnem przykrywa kości znajdujące się w popielnicy, stojącej na dolnej części dużego naczynia). Obecność trójczłonowej klamry i długich zapinek typu B przemawia za wczesną metryką tego pochówka, tak jak wzajemne usytuowanie naczyń w grobie. Miski w tym grobie nie należałoby więc łączyć z późniejszą ich falą, synchroniczną z grobami z bronią. Stanowiłaby ona raczej ślad ciągłości kulturowej na ziemi chełmińskiej, a cały obiekt bezspornie egzemplifikowałby efekt procesu „stapiania się” różnorodnych tradycji w jedną kulturę. Następna, obfita fala importów (oraz ich naśladownictw), obejmująca duży zbiór zapinek stopniowatych, z brązową koszulką i kulkowych (o kulkach z brązu, połączonych) oraz klamer zawiaskowych i dwuczłonowych przypada już na młodsze stadium fazy A₁. Jednak najprawdopodobniej poprzedza pojawienie się zapinek typu C. Ten pierwszy etap napływu importów (nie można tu wy-

kluczyć powstawania miejscowych naśladownictw), poza ewidentnymi związkami z dolnym Nadodrziem, wykazuje również kontakty z Meklemburgią (charakterystyczna forma zapinek stopniowatych i kulkowych). Można dostrzec też pewne analogie do form hanowerskich (zapinki kulkowe). W obu przypadkach recepcja tych form musiała jednak następować poprzez grupę nadodrzańską kultury jastorfskiej. Już od samych początków funkcjonowania nekropoli w Podwiesku istnieje tu typowo jastorfski zwyczaj odtrącania uch lub części wylewów z popielnic. Stanowiłoby to kolejną przesłankę (poza tą, jaką jest korelacja zapinki odmiany B-I z trójczłonową, żelazną klamrą do pasa) do hipotezy, zakładającej przejście wczesnych form zapinek typu A i B właśnie poprzez kulturę jastorfską, a nie przeworską. Jakkolwiek nie można tu zupełnie wykluczyć kontaktów z ośrodkami przeworskimi ze względu na bardzo silną korelację wczesnych odmian fibul z naczyniami o cechach genetycznie przynależnych tej kulturze. Ta tendencja w Rumi manifestuje się jednak bardzo słabo, bowiem w pierwszej fazie funkcjonowania cmentarzyska (=A₁) zarówno facetowanie, jak i formy identyczne z przeworskimi są rzadkie. Znikoma jest również ilość ceramiki w grobach. Dane te potwierdzałyby tezę o jastorfskim, a nie przeworskim źródle impulsu latenizacji w kulturze oksywskiej.

Następny etap związków z kulturą jastorfską przypada na fazę A₂. Wraz z zapinkami typu G widoczna staje się płynąca z zachodu kolejna fala importów. Wzajemne relacje ograniczają się jednak do przyjęcia nowego typu przedmiotów do społeczności, rządzącej się tradycyjnymi zwyczajami dotyczącymi obrządku pogrzebowego. Świadczy to między innymi o zachowaniu przez ludność grupy nadodrzańskiej roli pośrednika w rozprzestrzenianiu się stylu jastorfskiego w kulturze oksywskiej. Dostrzegamy bowiem w przypadku pochówków, którym towarzyszą zapinki typu G bezpośrednią kontynuację zwyczajów związanych z pochówkami osób, wyposażonych w zapinki stopniowate, nota bene przeżywające się jeszcze w fazie A₂. Strój, w którym element stanowiły obydwie wspomniane typy zapinek licznie uzupełniają klamry do pasa. Naczynia w tych grobach to przede wszystkim fragmentarycznie zachowane garnki, wśród których zaledwie 20% wykazuje ślady facetowania, często bardzo niedbałego. Udział facetowanych wylewów spada w porównaniu z naczyniami współwystępującymi z zapinkami stopniowatymi i brązową koszulką na kabłąku. Tu wynosił bowiem około 30%. Groby z zapinkami typu G zawierają prawie wyłącznie

pochówki jamowe, charakteryzują się małymi średnicami i czarnowęglowymi wypełniskami, w tej fazie typowymi również dla terenów dolnego Nadodrza. W Lubieszewie (w zachodniopomorskim) odnotowuje się te same, co w kulturze oksywskiej cechy obrządku pogrzebowego i elementy z nim związane, tj. małe, o ciemnym wypełnisku jamy grobowe, korelację zapinek typu G i K, częste, wspólne typy klamer – zawiaskowe i jednoczłonowe, swoisty, niski wariant zapinek typu K (K-IIIb), znaczny (w stosunku do ilości grobów) udział zapinek typu G, wreszcie naczynia z charakterystycznymi pseudouszkami położonymi na brzuścu. Odmienności pomiędzy Lubieszewem a Podwieskiem nie wydają się być większe, niż pomiędzy ostatnio wspomnianą nekropolą a Rumią. Jeszcze raz chciałabym tu podkreślić istnienie wyraźnego zjawiska „konwergencji”, coraz silniejszego upodabniania się tych początkowo bardziej różniących się jednostek kulturowych. Jednak już u samych początków ich kształtowania się widać łączące je więzi, aczkolwiek dotyczy to wyłącznie metali, podczas gdy ceramika wykazuje cechy lokalne. W tym samym czasie, gdy pochodzące z kręgu jastorfskiego zapinki typu G (z centrum występowania w Brandenburgii oraz dorzeczu Saali i Unstruty) pojawiają się w kulturze oksywskiej, to nad Hawelę i Sprewę docierają brązowe klamry trójczłonowe oraz dają się zaobserwować ich naśladownictwa. Problem kontaktów z kulturami Europy Północnej jest bardziej skomplikowany ze względu na nie w pełni do tej pory zsynchronizowaną z kulturą lateńską chronologię tych obszarów. Kwestii tej nie wyjaśniają do końca stosunkowo licznie występujące w Podwiesku zapinki z brązową koszulką na kabłąku. Grób 414 w Podwiesku zawierał zapinkę o specyficznej „koszulce”, o wyraźnie późniejszej konstrukcji. Zespół ten można datować już na początek fazy A₂. Z kolei grób 270S, zawierający żelazno-brązowe zapinki (wkopany w grób 270N, z fibulami stopniowatymi) jest przynajmniej nieco późniejszy niż ten ostatnio wspomniany, lecz możliwe jest jego założenie jeszcze w ramach fazy A₁. Ponadto w grobie 214, w którym zarejestrowano zapinkę kulkową i dwie z koszulkami na kabłąku, w skład wyposażenia wchodziła również żelazna klamra trójczłonowa, typowa dla pierwszej fazy MOP. W Europie Północnej zarówno na Gotlandii, jak i Bornholmie zapinki omawianego tu typu poprzedzają bezpośrednio horyzont zapinek typu K, z których większość reprezentuje późniejsze warianty, m.in. z ażurową pochwętką. Taki rozkład chronologiczny interesujących nas zapinek w Europie

Północnej sugeruje co najmniej synchroniczne pojawienie się fibul z brązową koszulką na kabłąku na obszarach, na których się je odnajduje. Ponieważ do tej pory były one znane wyłącznie z odkryć na północy, zakładano, że są „wynalazkiem” bornholmskim bądź gotlandzkim. Obecnie problem ich pochodzenia staje się bardziej złożony. Porównywalną ich liczbę posiadamy z obszaru kultury oksywskiej, a cmentarzysko o wczesnej metryce w Aalgast koło Schmiedebergu, gdzie również natrafiono na wspomniane zapinki może wskazywać na dolne Nadodrze jako miejsce ich najwcześniejszego datowania. Podobieństwo konstrukcji tych fibul do charakterystycznych dla Meklemburgii, dolnego Nadodrza i Powiśla zapinek stopniowatych oraz wczesnych kulkowych stanowiłoby kolejną przesłankę dla twierdzenia, że właśnie te tereny, a nie Bornholm czy Gotlandia odegrały wiodącą rolę w wytworzeniu i upowszechnieniu prototypów. Te z kolei byłyby dla obszarów położonych dalej na północ wzorcem do naśladowania i przekształcania według lokalnych upodobań i inwencji. Stanowiłyby też pierwszą falę napływu importów z południowego wybrzeża Bałtyku na północ. Następną tworzyłyby zapinki typu K. Cmentarzysko w Nørre Sandegård dostarczyło przede wszystkim wspomnianych przed chwilą fibul, które na północy stanowią pierwszą, wyraźnie reprezentowaną falę zapinek o charakterze środkowoeuropejskim, nie ograniczającym się wyłącznie do wybrzeży Bałtyku. Wysoce prawdopodobnym źródłem pochodzenia zarówno importów jak i wzorców wspomnianych zapinek jest kultura oksywska. Ze względu na, z jednej strony znaczne ujednoczenie tej formy fibul w Europie Środkowej i Północnej, a z drugiej wykształcenie się na północy lokalnych preferencji, istnieją oczywiście trudności w jednoznacznym zdefiniowaniu ich proveniencji. Jednak w przypadku cmentarzyska w Nørre Sandegård, z którego pochodzi również szereg form ceramicznych, analogicznych do oksywskich, istnieje duże prawdopodobieństwo zapożyczenia również omawianych tu zapinek z obszaru nadwiślańskiego. Nie bez znaczenia pozostają tu tradycje wcześniejszych kontaktów (zapinki z brązową koszulką, klamry dwuczłonowe) oraz ewidentne związki w sferze „militarnej”. Niewątpliwie swoistą cechą ceramiki naczyniowej z Bornholmu jest znaczna częstotliwość występowania naczyń miniaturowych. Zwyczaj ten odnotowuje się w Podwiesku już w grobach z fibulami z brązową koszulką, następnie z zapinkami typu K i w ostatniej fazie MOP. Wtedy też na ziemi chełmińskiej ma miejsce radykalna zmiana obrządku

pogrzebowego. Prawie całkowicie zanikają groby popielnicowe. Stąd też nie odnotowuje się tutaj tak charakterystycznych dla pozostałych obszarów kultury oksywskiej form situlowatych, często posiadających pas skomplikowanego ornamentu, a należy podkreślić, że zdobienie naczyń w poprzednich dwóch fazach na Pomorzu i ziemi chełmińskiej jest zjawiskiem bardzo rzadkim. Jedynym obszarem gdzie tak zdecydowanie dominują groby jamowe jest wówczas Bornholm. Stamtąd też należy wywodzić zwyczaj bardzo ubożego wyposażania grobów w ceramikę i preferowanie naczyń miniaturowych. Ostatnia faza MOP jest w Podwiesku niestety dość słabo reprezentowana, w przeciwieństwie do licznie przypadających na nią pochówków z Rządza i Chełmna. Jednak pomimo stosunkowo skąpych danych z Podwieska, są one reprezentatywne dla ziemi chełmińskiej u schyłku I w. p.n.e., co potwierdzają znaleziska z dwóch pozostałych, dużych cmentarzysk tego obszaru. Dostrzec można więc w tym czasie istotną odmienność ziemi chełmińskiej, w stosunku do pozostałego obszaru kultury oksywskiej, na którym w dalszym ciągu kultywowany jest zwyczaj grzebania mężczyzn w grobach popielnicowych, zupełnie zanikający na ziemi chełmińskiej. Można domniemywać, iż tak radykalna zmiana w sferze najbardziej stabilnych w kulturze rytuałów pogrzebowych jest efektem napływu obcej ludności.

We wczesnej fazie MOP na południowym wybrzeżu Bałtyku (dorzecze dolnej Odry, dolnej Wisły i Bornholm) zaczyna tworzyć się zatem pewien kompleks kulturowy, który w źródłach archeologicznych wyraża się szeregiem wytworów o lokalnym charakterze, tj. ograniczających się do wyżej wspomnianych obszarów. Jest też na tyle stabilny, że pomimo nowych trendów w stylistyce ma tu miejsce narastające ujednoczenie oblicza kulturowego. Dotyczy to zarówno przedmiotów metalowych, ale i – co istotniejsze – ceramiki, którą cechuje o wiele większa lokalna odmienność w porównaniu z innymi wytworami. Intensywność kontaktów dolnego Powiśla z grupą nadodrzańską sugeruje istnienie związków nie tylko handlowych, lecz pozwala przyjąć tezę o migracji pewnych grup ludności.

Wielokrotnie już podejmowane były próby powiązania archeologicznie wydzielonych jednostek kulturowych ze znanymi ze starożytnych źródeł plemionami germańskimi. Powstałe teorie niejednokrotnie warunkowane były pozanaukowymi, politycznymi bodźcami. Pomimo tego, poczynione przez badaczy spostrzeżenia i historia ich dociekań rzuca światło

na tę problematykę, wykazując jak niejednoznaczne wnioski można uzyskać, próbując nałożyć zastygłe w danym momencie dziejów przekazy pisane na nadzwyczaj ruchliwą ludność germańską i biorący się stąd niezwykle zmienny obraz zasiedleń poszczególnych ich plemion.

Henryk Łowmiański w swej pracy o początkach Polski pisał: *Bardziej precyzyjne rozpoznanie kultury, dające się nawiązać do Burgundów, przez J. Kostrzewskiego, pozwala na wyznaczenie temu ludowi w I w. p.n.e. siedzib w granicach między Odrą a Parsętą ...* (H. Łowmiański 1963, s. 220) i dalej: *... zgodnie z geografem aleksandryjskim siedziby Burgundów miały znajdować się na wschód od Swebów Semnońskich, którzy sięgali aż po Suebos, czyli Odrę. Stąd Burgundowie mieszkali jakoby aż do Wisły [...], określenie to należy potraktować z równym sceptycyzmem, co przeniesienie burgundzkiego dubletu Fur-gundionów [...] na prawy brzeg Wisły do Sarmacji.* H. Łowmiański uważa ponadto, że „raczej pozornie popiera pogląd Ptolemeusza relacja Jordanesa, który kazał królowi Gepidów imieniem Fastida rozszerzyć posiadłości kosztem Burgundów [...] tzn. stał się z Burgundami, którzy przegrodzili mu drogę, tzn. siedzieli nad Środkową Wisłą. Dane archeologiczne zazwyczaj trudno łączyć z kwestiami etnicznymi, jednak w tym wypadku, gdy nowopozyskane źródła archeologiczne rzucają na tę problematykę dodatkowe światło, należałoby się z pewnością zastanowić nad reinterpretacją sceptycznie jak dotąd przyjmowanych przekazów Ptolemeusza. Z przekazów starożytnych historyków daje się również wysnuć tezę o obecności na Pomorzu Rugiów (wg Tacyta) i Ulmerugiów (wg Jordanesa) u ujścia Wisły. R. Wołągiewicz (1981a, s. 196) sugerował możliwość identyfikacji grupy nadodrzańskiej kultury jastorfskiej właśnie z owymi Rugiami „wyspowymi”. Ich przybycie na Pomorze środkowe wiązałoby się z jednej strony z opustoszeniem obszaru nad dolną Odrą, a z drugiej – z poszerzeniem zasięgu kultury oksywskiej w młodszym stadium fazy A₂. Teoria „burgundzka” i „rugijska” wydają się pozostawać ze sobą w sprzeczności, lecz przestrzenno-kulturowa dyferencjacja obszaru oksywskiego w fazie A₃ wskazywałaby na możliwość połączenia obydwu koncepcji. Olbrzymia mobilność ludności germańskiej pozwala przyjąć założenie, że w ciągu ostatnich dwóch wieków przed narodzeniem Chrystusa dokonało się więcej ich wędrówek, niż wzmiankują źródła. Tę wyjątkową ruchliwość zdają się potwierdzać zmiany w zwyczajach pogrzebowych na Pomorzu,

dokonujące się z dużą częstotliwością i wyraźnym zróżnicowaniem przestrzennym. Burgundowie więc mogliby zamieszkiwać obszar nad dolną Odrą i utrzymywać intensywne kontakty (obejmujące również przemieszczenia grup ludzkich) z ludnością znad dolnej Wisły. Świadczyłoby o tym powtórzenie nazwy Burgundów w wersji Furgundiones właśnie na ostatnio wspomnianym terenie. Nie byłoby to więc jedynie omyłkowe użycie analogicznego określenia, lecz odzwierciedlałoby rzeczywistą sytuację. W fazie A₂ miałyby miejsce migracja Burgundów na obszar

środkowego Pomorza. Jednak już na przełomie faz A₂ i A₃ pojawia się nowy czynnik, jakim byłaby migracja Ulmerugiów z zachodu, znad dolnej Łaby (S. Czarnowski 1956). W źródłach archeologicznych ta ekspansja przejawiałaby się poprzez obecność zapinek hanowerskich oraz upowszechnienie się situlowatych i zdobionych ornamentem szarokopasnym naczyń wazowatych i dzbanopodobnych, których brak na ziemi chełmińskiej, częste są natomiast w Pruszczu Gdańskim, stan. 10; występują też w Warszkwie i Wygodzie.

7.2. POWIĄZANIA Z KULTURĄ PRZEWORSKĄ

Pierwszym krokiem w kierunku analizy problematyki wzajemnych kontaktów pomiędzy kulturą oksywską a przeworską musi być określenie elementów kulturowych, które można z całą pewnością wiązać z kulturą przeworską. Dlatego też należy rozpocząć nasze rozważania od ceramiki, która z reguły ma wiele cech lokalnych, w przeciwieństwie do stosunkowo silnie w tym okresie zunifikowanych wyrobów z metali, a w tej grupie przede wszystkim zapinek. Dla naczyń ceramicznych, w szczególności zaś wykonanych przez wytwórców kultury przeworskiej, istnieją szeroko przyjęte „normy przeworskości”. Składa się na nie szereg cech, które stanowią jej niezaprzeczalny rys charakterystyczny, o ile spotykany poza zwartym obszarem przeworskim, to zawsze genetycznie z nim łączony. Problemem jednak pozostaje jednoznaczne rozróżnienie pomiędzy zapożyczeniem schematów technologiczno-morfologicznych, szczególnie gdy są starannie odtworzone, a importem samych naczyń. W przypadku podejrzenia o sprowadzenie konkretnego okazu z obszaru kultury przeworskiej, konieczne jest zaobserwowanie w jednym naczyniu, nie jednej, lecz zespołu cech charakterystycznych dla wyrobów tej kultury, w tym samej formy naczynia. Do cech dystynktywnych zaliczono szereg elementów makro- i mikromorfologii oraz ornamentykę. Za bezspornie przeworskie uznano dzbany odwrotnie gruszkowate (odmiana B1a) i gruszkowate (podtyp B6) oraz identyczne z tymi ostatnimi pod względem kształtu, lecz znacznie mniejsze kubki podtypu D3; ponadto naczynia wazowate podtypu C5 i odpowiadające im kształtem kubki podtypu D4 oraz kubki podtypu D2.

Od form przeworskich nie odbiegają również misy. Najsilniej związanym z kulturą przeworską elementem mikromorfologii jest facetowanie. Istotne znaczenie dla wykazania powiązań mają również nieduże, przewężone i facetowane ucha odchodzące od krawędzi wylewu oraz obecność wyodrębnionej szyjki i niskie położenie największej wydętości brzuśca.

Najsłabiej dotychczas poznanym okresem kontaktów pomiędzy ludnością kultury oksywskiej a przeworskiej była faza A₁ MOP. Dopiero opracowanie cmentarzysk w Podwiesku, Rumi i Pruszczu Gdańskim, stan. 10, umożliwiło pełniejsze naświetlenie nie tylko fazy inicjalnej, ale również dalszych etapów rozwojowych kultury oksywskiej i jej związków z południowym sąsiadem.

Facetowanie brzegów naczyń w Podwiesku występuje już w korelacji z najwcześniejszymi zapinkami typów A i B, jednak w fazie A₁ stosowane jest w 45% wylewów, a niepogrubianych jest wówczas aż 31% wylewów. W późniejszych fazach i horyzontach udział tych ostatnich wynosi kilkanaście procent, zmniejszając się od 19% w horyzoncie A_{1b}-A_{2a} do 13% w fazie A₃. Facetowanie brzegów na wczesnym etapie charakteryzuje przede wszystkim typowo przeworską formę naczyń, jakim są dzbany, m.in. te określane w literaturze jako naczynia odwrotnie gruszkowate. Można więc w tym przypadku uznać recepcję przeworskiego wzorca wytwarzania określonego typu naczyń, które w Podwiesku służyły wyłącznie jako popielnice. W Kruszy Zamkowej i w Wilanowie fazę A₁ charakteryzuje stosunkowo duży udział grobów popielnicowych, których wyposażenie stanowiły

m.in. zapinki odmiany B-I i naczynia odwrotnie gruszkowate. W Rumi, choć niezwykle ubogiej w ceramikę, właśnie z jedną z zapinek o wczesnej metryce odnotowano typowo przeworski kubek, zdobiony w sposób właściwy tej kulturze. Warto w tym miejscu podkreślić, że ornament na naczyniach w kulturze oksywskiej na ziemi chełmińskiej jest zjawiskiem bardzo rzadkim, a większość nielicznych form zdobionych z dwóch pierwszych faz MOP należy najprawdopodobniej do importów z terenu kultury przeworskiej, a nie do wytworów miejscowych. W kulturze oksywskiej, w fazie A₁ uderzający jest zupełny (lub prawie zupełny) brak mis, będących w szerokim użyciu zarówno w kulturze jastorfskiej, jak i przeworskiej oraz pomorsko-kloszowej. Tylko na cmentarzyskach Europy Północnej brak w tym czasie tej formy naczyń. Części naczyń o cechach przeworskich zapewne jeszcze przed włożeniem do grobu odtrącono ucha bądź fragmenty wylewów. Ten sposób postępowania z popielnicami zasadniczo obcy jest ludności kultury przeworskiej, częściej natomiast spotykany jest w środowisku jastorfskim.

Dla początków kontaktów oksywsko-przeworskich istotne jest również określenie wzajemnych zależności w ramach takich elementów zwyczajów pogrzebowych jak typ jamy grobowej i pochówka. Na ziemi chełmińskiej tylko w Podwiesku można było ustalić wielkość jam grobowych. Zdecydowana większość (82%) w fazach A₁ i A₂ miała średnicę nie większą niż 75 cm, natomiast w fazie A₃ tylko połowa, zaś w MOP w kulturze przeworskiej znaczny jest udział jam o ponadmetrowej średnicy (A. Niewęglowski 1981).

W fazie A₂ miejscowa ludność kontynuuje tradycje formowania naczyń w sposób zbliżony do przeworskiego. Udział facetowanych krawędzi kształtuje się na poziomie analogicznym do odnotowywanego w poprzedniej fazie. Dopiero teraz pojawiają się misy o na ogół facetowanych wylewach, którą to cechę można z pewnością uznać za wpływ przeworski. Naczynia te jednak służą jako nakrycia popielnic. Identyczny zwyczaj spotyka się na cmentarzyskach jastorfskich. Sama idea przykrywania urn fragmentami ceramiki bądź innymi niż misy naczyniami nie była obca podwieskiej społeczności już wcześniej, co z kolei można wiązać z przetrwaniem w szczerbowej postaci tradycji kloszowych. Analizując cały zbiór naczyń znany z dwóch pierwszych faz MOP z ziemi chełmińskiej, zauważamy szereg zbieżności z ceramiką przeworską. Naczynia obydwu obszarów wiąże niewątpliwie najsilniejsze pokrewieństwo na

tle otaczających je kultur, pomimo szeregu różnic. W kulturze oksywskiej reprezentowane są w nikłym stopniu (lub w ogóle) cechy w kulturze przeworskiej powszechne, takie jak: ornament, naczynia trójczłonowe, w tym wazowate, gruszkowate i kubki oraz misy. Te ostatnie do grobów wkładano tylko na niektórych cmentarzyskach oksywskich, stąd ogólna ich liczba jest na nich niewielka. Spostrzeżenie to nie dotyczy osad (przynajmniej na ziemi chełmińskiej), z których wydobyto zaskakująco duże ich ilości (E. Bokiniec 2006a-e). Podobieństwa pomiędzy naczyniami kultury oksywskiej i przeworskiej są natury bardziej ogólnej niż uważano dotąd, wynikają bowiem z częstego facetowania brzegów i uch oraz z naśladownictw form naczyń. Ponadto pewne zwyczaje związane z zachowaniami pogrzebowymi, takie jak rozbijanie naczyń oraz przepalanie w stosie przed złożeniem do grobu należy również wiązać z wpływami przeworskimi. O ile jednak deponowanie w grobach fragmentarycznie zachowanych naczyń jest powszechne w kulturze oksywskiej i praktykowane od samych początków, to wtórne przepalenie ceramiki grobowej częściej spotyka się dopiero w ostatniej fazie MOP. Ceramika kultury oksywskiej jako całość stanowi wyraźnie odrębną linię rozwojową, o wielu swoistych dla niej cechach, wyrażających się m.in. wysokim udziałem form niefacetowanych, szczególnie wśród częstych tu garnków, niską liczbą naczyń w grobach oraz brakiem bądź śladowym udziałem szeregu form, typowych dla kultury przeworskiej.

W przeciwieństwie do wyraźnie rysujących się założeń w sferze produkcji ceramiki, wpływ w dziedzinie wytwórczości ozdób i przedmiotów codziennego użytku nie uwidacznia się jasno w świetle znalezisk grobowych. Zdecydowanie nie przyjął się w kulturze oksywskiej, częsty w przeworskiej w pierwszych dwóch fazach zwyczaj wkładania do grobów noży. Jak już wspomniałam, pewne przesłanki wskazują na to, że długie fibule typu A i B można łączyć z wpływem grupy nadodrzańskiej kultury jastorfskiej. Zestaw darów grobowych w fazie A₁ i A₂ (w tej ostatniej przede wszystkim w ramach starszego stadium) odpowiada raczej modelowi jastorfskiemu, a nie przeworskiemu, ponieważ obejmuje fibule i klamry przy braku narzędzi. Przedmioty wykonane z metalu w kulturze oksywskiej trudno więc na ogół wiązać w tym okresie z wpływem przeworskim. Możliwe jest jednak, iż wyjątkiem od tej reguły są zapinki typu H, licznie reprezentowane w Podwiesku. Tak duży ich udział jest zbliżony do tego reprezentowanego na cmentarzyskach przeworskich, gdzie również stanowią jeden

z elementów wyposażenia grobów kobiecych. Jednak dość duża ich koncentracja w Brandenburgii wskazuje na możliwość przenikania tych fibul znad Haweli i Sprewy na wschód i północ. Taka interpretacja jest tym bardziej prawdopodobna, że model wyposażenia w przedmioty metalowe bliższy jest tam oksywskiemu niż przeworskiemu.

Te zaś fibule, które występują w obydwu wspomnianych kulturach, a brak ich lub należą do form rzadkich w jastorfskiej (typy D, E, J i Nauheim), są raczej efektem dalekosiężnej wymiany handlowej, związanej ze szlakiem bursztynowym. Wykorzystywanie przez kupców trasy nadwiślańskiej w celu dotarcia po bursztyn na wybrzeże Bałtyku, stworzyło silną, dodatkową oś powiązań, powstałą na bazie dotychczasowych kontaktów pomiędzy kulturą oksywską a przeworską. W fazie A₃ ludność ziemi chełmińskiej nadal utrzymuje kontakty dalekosiężne poprzez tereny kultury przeworskiej. Jednak jeszcze mniej wyraźnie, niż w okresach poprzednich, rysuje się teraz przenikanie jej elementów na północ. Na obydwu obszarach widoczna jest zbieżność w zmniejszeniu udziału naczyń facetowanych, lecz w przypadku ziemi chełmińskiej, nie wynika ona raczej z wpływu przeworskiego, lecz jest pochodną

przejścia na wyłącznie jamowy typ pochówka, podczas gdy w kulturze przeworskiej dokonuje się proces odwrotny – wzrasta „zainteresowanie” pochówkiem popielnicowym. W przypadku ziemi chełmińskiej brak możliwości porównania makromorfologii obydwu zespołów ceramiki, ze względu na wysoce niereprezentatywny zbiór naczyń z badanego terenu, wynikający właśnie ze specyficznego obrządku pogrzebowego. Na pozostałym obszarze kultury oksywskiej z kolei nasila się wcześniejszy zwyczaj facetowania brzegów – obecnie prawie wszystkie naczynia mają tak ukształtowane wylewy. W dalszym ciągu wytwarza się tutaj dzbany, które są teraz formą dominującą obok charakterystycznych situlowatych waz. Jednak i tych zjawisk nie można wiązać z kulturą przeworską, w której właśnie w ostatniej fazie MOP odchodzi się zarówno od częstego facetowania naczyń, jak i od formowania naczyń w kształcie dzbanów. Proces ten wydaje się zbieżny z występującym na dolnym Połabiu wzrostem udziału form facetowanych, skorelowanych z falą zapinek typu *geschweifte*.

Natomiast ewidentnie oksywskiego pochodzenia są spotykane w kulturze przeworskiej zawiaskowe i brązowe kłamry do pasa.

7.3. POWIĄZANIA Z KRĘGIEM CELTYCKIM

W przypadku kultury oksywskiej powiązania z kręgiem celtyckim nie miały bezpośredniego charakteru o cechach szeroko pojętej akulturacji, w sensie celtyzacji. Nie można tu bowiem mówić ani o migracji ludności celtyckiej, której pobyt manifestowałby się w źródłach archeologicznych, ani nawet o bezpośrednim sąsiedztwie celtyckim. Pomimo wskazywania na elementy kultury lateńskiej na Kujawach, mające świadczyć o pobycie Celtów (A. Cofta-Broniewska 1979), brak na to jednoznacznych dowodów (T. Dąbrowska 1988, s. 129, 222). Prawdopodobny jest jednak fakt obecności kowali obcego pochodzenia, wytwarzających dla miejscowej ludności przedmioty według wzorców zaczerpniętych z jednej strony ze sztuki celtyckiej, z drugiej kształtowanych według lokalnych lub jastorfskich tradycji. Nie można jednak jednoznacznie ustalić, czy ci wykwalifikowani w obróbce metali rzemieślnicy byli Celtami, czy

raczej Germanami ze strefy kontaktu kulturowego z Celtami (Turyngia?, Małopolska?), czy wreszcie miejscowymi wytwórcami (uczniami wędrownych kowali?), czerpiącymi wzory ze sztuki celtyckiej. Ponadto pojawienie się w wytwórczości oksywskiej szeregu cech jastorfskich może wskazywać również na obszar między Odrą a Łabą jako miejsce pochodzenia owych wędrownych kowali. Kulturę jastorfską cechuje bowiem permanentnie nasilająca się latenizacja, a celtyckie długie fibule typów A i B (lub ich naśladownictwa) pojawiają się tam nie później niż w kulturze przeworskiej. W szczególności dotyczy to Turyngii jako obszaru kontaktowego pomiędzy obydwoma kręgami kulturowymi. W świetle analizy wyposażenia grobowego pochówków kowali powyższe interpretacje wydają się równie prawdopodobne. Obecność lub brak broni w tych grobach stanowi zapewne główną cechę dystynktywną dla rozróżnie-

nia pochodzenia kowala. Za pośrednictwem kultury przeworskiej w przejmowaniu ozdób celtyckich silnie przemawia bezpośrednie sąsiedztwo z kulturą oksywską oraz szlaki handlowe, wiodące przez jej tereny w kierunku wybrzeża Bałtyku, które tworzyły naturalne drogi rozprzestrzeniania się nie tylko przedmiotów, ale również idei.

Pierwszymi elementami wyposażenia grobowego ludności kultury oksywskiej, wywodzącymi się z terenów celtyckich, a odnajdywanymi na cmentarzyskach położonych nad dolnym biegiem Wisły są zapinki wczesnych odmian A-I i B-I. Najstarsze z nich sięgają jeszcze LT C1. Bardzo prawdopodobna wydaje się teoria, że dotarły one tak daleko na północ za pośrednictwem jastorfskim. Ze względu jednak na korelacje tych zapinek z ceramiką o cechach przeworskich prawdopodobne jest, że ludność również i tej kultury pośredniczyła w latenizacji obszaru oksywskiego. W pierwszej fazie MOP kontakty z celtycką strefą kulturową egzemplifikują więc stosunkowo nieliczne zapinki pochodzenia celtyckiego. Do ożywienia handlu na szlaku bursztynowym i do wzmożonego napływu importów z obszaru celtycko-illiryskiego dochodzi w fazie A₂, a jego kontynuacja ma miejsce również w horyzoncie A₂/A₃. Wyjątkowo duży w kulturze oksywskiej zbiór zapinek pochodzenia celtyckiego, jakimi są okazy należące do typów D, E, J, Nauheim i wykonanych z brązu okazów wariantu A-IIa-1, wskazuje jednoznacznie na kierunek ich napływu. W kulturze jastorfskiej fibule te należą do rzadkości, podczas gdy częstotliwość ich występowania w kulturze przeworskiej jest wysoka. Związek z głównym szlakiem bursztynowym potwierdza największe nasycenie zapinek, wspomnianych wyżej typów u ujścia Wisły, w punkcie docelowym handlu, wiodącego przez tereny kultury przeworskiej i ziemię chełmińską. W związku z powyższym, nie można zgodzić się z teorią, że silne wpływy celtyckie z obszaru Czech i Moraw miałyby docierać do kultury oksywskiej jedynie przez obszary nadłabskie (J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski 1996, s. 163). Nie można bowiem zignorować tak dużej ilości fibul pochodzenia celtyckiego, prawie w ogóle nie spotykanych na obszarze jastorfskim, a w istotny sposób zaznaczających się w kulturze przeworskiej, przyjmując jednocześnie obecność unikatowych naczyń z brązu za dowód rozstrzygający o kierunku napływu importów. Nie przeczę, że kupcy korzystali ze szlaku nadłabskiego, na co wskazuje, oprócz rozprzestrzenienia naczyń typu E.4 i E.5 (T. Dąbrowska 1988, s. 138, Mapa 17), również obecność zapinek typu G w kulturze oksywskiej. Jednak w kontaktach ze

strefą celto-illiryską dominujące znaczenie posiadał szlak biegnący przez obszary kultury przeworskiej. Naczynia typu E. 4–5 wystąpiły tylko w północnym zasięgu kultury oksywskiej. Natomiast na ziemi chełmińskiej na MOP datowane są trzy brązowe naczynia z Rządza (K. Przewoźna 1968, s.83). Situla z delfinowatymi uchwytnymi typu A.18a datowana jest fibulą odmiany M, pomyłkowo określoną jako typ A przez J. Kostrzewskiego (1919, s. 209), a przez K. Przewoźną jako typ L (K. Przewoźna 1968, s.83) – por. aneks A. 1. Misa typu E. 91 nie współwystąpiła w Rządzu z żadnym dobrym wyznacznikiem chronologicznym, lecz forma ta gdzie indziej (Lilla Sojvide) datowana jest zapinką hanowerską. Z kolei metrykę cylindrycznej misy z zaokrąglonym dnem (E. 67) określa fibula typu M. Obydwie misy na ziemiach polskich należą do form unikatowych.

Nie można tu pominąć kwestii dotyczących dyspersji broni pochodzenia celtyckiego. Wczesna obecność militariów w kulturze przeworskiej wskazuje na nią jako źródło zwyczaju wkładania broni do grobów, zaczerpniętego z tradycji celtyckich. Wiodąca rola ludności tej kultury w inicjacji dystrybucji uzbrojenia nie podlega dyskusji. Dzięki niej na północ docierały również miecze, których celtyckie pochodzenie często poddaje się jednak w wątpliwość. Natomiast pochwy tych mieczy, zdobione techniką ażurową, na ogół uważa się za importy celtyckie. Pochwa miecza z grobu 32 w Podwiesku zaopatrzona jest w niepowtarzalną zawieszkę, do której znaleziono jedynie pośrednie analogie: na Węgrzech i w Serbii. W Rządzu w jednym z grobów natrafiono na pochwę, będącą niewątpliwie importem, o czym świadczy jej norycko-pannoński styl (J. Werner 1977, s. 367 i n.), zdaniem badaczy, zbyt skomplikowany, aby można było jego wykonanie przypisywać barbarzyńskim rzemieślnikom. Pośrednio z uzbrojeniem wiążą się też koliste klamry, do których przytraczone były miecze. W Rządzu, w grobie 612, razem z dwusiecznym mieczem i zapinką typu K wystąpiła klamra ze skrzydełkami, do której analogiczne formy występują na terenach wschodnioalpejskich, w Noricum i Panonii oraz na oppidach środkowoeuropejskich, skąd najpewniej rozprzestrzeniły się na nasze ziemie (T. Dąbrowska 1988, s. 138).

W fazie A₃ w kulturze oksywskiej ma miejsce kontynuacja rozpoczętych wcześniej kontaktów ze strefą celtycką. Świadczą o tym napływające ozdoby, takie jak: bardzo liczne szklane paciorki, pierścienie brodawkowe i fibule typu A.18 i A.65. Koncentracja wspomnianych importów poza terenami kultury

jastorfskiej, na obszarze celtyckim i w kulturze przeworskiej ponownie wskazuje na szlak bursztynowy biegnący przez ziemie polskie, jako kierunek przenikania wpływów z południa.

Oprócz obiektów sprowadzanych z południa, ze strefy dominacji Celtów, na ziemi chełmińskiej powstaje szereg przedmiotów zainspirowanych celtycką stylistyką. Można wiązać z nią niektóre typy nożyków sierpikowatych, tych o bardzo szerokich ostrzach czy o uchwytach zakończonych kółkiem, analogicznie do tak ukształtowanych trzpieni noży prostych. Te ostatnie określa się wprost za formy celtyckie, bądź za ściśle na nich wzorowane (T. Dąbrowska 1988, s. 130). Podobieństwo do ulubionych w sztuce kręgu kultury lateńskiej motywów zoomorficznych i krzywoliniowych wykazują esowato uformowane zakończenia dwóch nożyków z Rządza (D8/2, B15/1). Z kolei nożyki o uchwycie wygiętym ku dołowi lub nawet spojonym z ostrzem przypominają rozwiązania występujące w innego rodzaju nożach prostych, spotykanych na celtyckich oppidach. Specyficznie ukształtowane noże ostatnio wspomnianego typu, stanowiące element wyposażenia pochówku kowala, również znajdują odpowiedniki w strefie celtyckiego osadnictwa, podobnie zresztą jak cały inwentarz jego

grobu. Pojawienie się ażurowych pochewek lokalnych zapinek typu K, wynika najpewniej również z inspiracji celtyckimi ażurami, analogicznymi do tych, które stosowano np. w zapinkach typu J. Stąd propozycja datowania wszystkich fibul typu K, mających tak ukształtowaną pochewkę na horyzont A₂/A₃. Taką samą chronologię mogą mieć także zapinki wspomnianego typu, o fałdzie nad sprężynką, charakteryzującą się uderzającym podobieństwem do miseczkowato ukształtowanych analogicznych partii zapinek typu J. Dotyczy to również egzemplarzy z płaskim kabłąkiem wariantu K-IIIb.

Do późnych importów, które na ziemiach polskich trafiły do grobów już najpewniej w początkach okresu rzymskiego, lecz występujących w zespołach o wyraźnych cechach kultury młodszego okresu przedrzymskiego (zarówno w kulturze oksywskiej, jak i przeworskiej), należą fibule o ażurowych nóżkach i kulkach wieńczących nóżkę. Pierwszą z nich jest forma zoomorficzna (Podwiesk, grób z roku 1963), jedyny okaz tego typu znaleziony tak daleko na północy, a jednocześnie najstarszy; drugą zaś jest unikatowy egzemplarz fibuli o kolankowato ukształtowanym kabłąku, także pochodzący z Podwieska (grób 65).

8. REGIONALIZACJA KULTURY OKSYWSKIEJ

Już wcześniej zwrócono uwagę na niejednorodność i odmienny charakter poszczególnych regionów kultury oksywskiej, wydzielając najczęściej trzy, tj. ziemię chełmińską, dolne Powiśle i Pomorze środkowe (R. Wołągiewicz 1981a). Obecnie, po reinterpretacji materiałów według jednolitych kryteriów wypracowanych na podstawie cmentarzyska w Podwiesku, można pokusić się o szczegółowszą analizę zmienności w ramach tej kultury. Pełna analiza wspomnianego problemu wymagałaby jednak, na pierwszym etapie, monograficznego ujęcia źródeł dla całej kultury oksywskiej. Niniejszy rozdział podsumowuje zagadnienia omówione szerzej w pozostałych częściach pracy.

Kultura oksywska, chociaż właściwsze byłoby określenie – oksywski krąg kulturowy, jako odrębne zjawisko powstaje już w fazie A_1 na ziemi chełmińskiej i dolnym Powiślu, chociaż z pewnością dostrzegalna jest kulturowa niejednorodność tych obszarów. Nie można tu jednak zgodzić się z przyjmowanym do tej pory założeniem o przeworskim charakterze terenów pomiędzy Drwęcą a Osą (R. Wołągiewicz 1981a, s.142), poddawanych zresztą przez niektórych badaczy w wątpliwość (K. Godłowski 1985, mapa 1; T. Dąbrowska 1988, s. 63 i n.). Już bowiem w fazie inicjalnej zauważalnych jest zbyt wiele istotnych różnic dzielących kulturę ludności z nad dolnej Wisły od kultury przeworskiej. W fazie A_2 zatem nie mamy do czynienia z ukształtowaniem się oksywskiego kompleksu kulturowego, lecz z „zaanektowaniem” wschodniej części Pomorza środkowego (Konikowo) przez uformowaną już we wcześniejszym stadium kulturę. Zasiedlenie jego części zachodniej (Drawsko Pomorskie, Niemica i Warszkowo) dokonuje się dopiero na przełomie faz A_2 i A_3 . Jednak już wcześniej, bo w fazie A_2 ma miejsce daleko posunięta konwergencja obszaru nad dolną Odrą i pozostałej, oksywskiej części Pomorza, czego dowodem są cmentarzyska w Lubieszewie i Ginawie, położone na wschodnim skraju grupy nadodrzańskiej kultury jastorfskiej. Oczywiście należy tu pamiętać, że wszy-

kie pozostałe cmentarzyska tej grupy przestają być użytkowane już we wczesnym odcinku fazy A_2 . O ile w ciągu fazy A_2 dokonuje się kulturowe ujednoczenie Pomorza i ziemi chełmińskiej, to w ostatnim stadium MOP następuje wyraźna dywergencja, szczególnie widoczna w odniesieniu do ziemi chełmińskiej. Wewnętrzna dyferencjacja kultury oksywskiej pozwala na wydzielenie kilku stref, wyróżniających się zróżnicowanym rytmem rozwojowym, wynikającym z odmiennej recepcji i transformacji różnokierunkowych wpływów. Zmienność kulturowa nie ogranicza się tylko do aspektu terytorialnego, lecz wyraża się również w czasie poprzez fluktuacje dominujących osi powiązań. W fazie kształtowania się kultury oksywskiej, na jej obszarze można wyróżnić dwie, skrajnie położone strefy, znacznie się od siebie różniące, a mianowicie ziemię chełmińską i obszar ujścia Wisły oraz teren na wschód od Wisły i na północ od Osy, ciężący raczej ku ziemi chełmińskiej, sądząc z materiałów znanych z cmentarzysk Heyma. Z pewnością więcej będzie można na ten temat powiedzieć po opublikowaniu nekropoli z Lubieszewa, gm. Nowy Dwór Gdański i Nowego Targu. Obszar nadwiślański, zarówno w swym skrajnie północnym zasięgu (Rumia), jak i południowym (Podwiesk, Nowe Dobra) posiada przedmioty o bardzo wczesnej metryce, zwiastujące początek MOP synchronicznie z kształtowaniem się kultury przeworskiej. Jednak już w fazie inicjalnej impulsy z południa i zachodu ze zróżnicowaną siłą przekształcają rodzime podłoże, w różnym stopniu obejmując poszczególne elementy kultury i obszary, kształtując w ten sposób odrębny, złożony kompleks kulturowy. Odmienności, jakie obserwujemy w kulturze oksywskiej, są wyrazem nierównomiernego przyswajania wpływów kultur Europy Północnej, kultury przeworskiej i jastorfskiej (por. też rozdz. 7). O specyficznym charakterze regionu w dolinie Wisły decydowały niewątpliwie kontakty handlowe i migracje, czego wyrazem są cmentarzyska, bogate w przedmioty o rozmaitej proveniencji. Oczywiście jest również, że obszar nad dolną Wisłą i „bursz-

tynonośne” wybrzeże musiały stanowić cel kupców handlujących tym poszukiwanym towarem, dzięki czemu powstawała dalekosiężna sieć wymiany, nakładająca się niewątpliwie na trasy lokalne, łącząca różne pod względem kulturowym obszary, koncentrująca się w dolinie Wisły i u jej ujścia. Na ziemi chełmińskiej oddziaływanie kultury przeworskiej i nadodrzańskiej grupy kultury jastorfskiej nakładają się na żywe tu jeszcze tradycje kultury wczesnych stadiów okresu lateńskiego. Nadal jednak nie ma pewności co do bezpośredniego dziedzictwa pomorsko-kloszowego, chociaż zdają się na to wskazywać przeżytkowe formy naczyń, analogiczne do tych, jakie występują np. w kulturze zarubinieckiej. Z drugiej strony śladowo tutaj (zresztą jak i na obszarze kultury przeworskiej) zaznaczają się metale, charakterystyczne dla LT B i starszego odcinka fazy LT C1, tak licznie grupujące się w kręgu jastorfskim. Dostrzegalne na ziemi chełmińskiej wzajemne relacje z kulturą przeworską wynikają z bezpośredniego sąsiedztwa obu kompleksów. Występują tu bowiem formy ceramiczne odwzorowujące zarówno makro-, jak i mikromorfologię naczyń przeworskich. Z wpływami przeworskimi należy również łączyć niezwykle dużą ilość ceramiki w Podwiesku, zwyczaj nietypowy dla kultury oksywskiej, szczególnie w jej północnym zasięgu. Bliska podwieskiej pod względem kształtów naczyń, a co za tym idzie również przeworskiej, jest ceramika z cmentarzysk opublikowanych przez W. Heyma. W przypadku ujścia Wisły mamy do czynienia ze słabo zaznaczającym się oddziaływaniem przeworskim w ceramice przy jednoczesnym, wyraźniej widocznym przeniesieniem zasad rytuału pogrzebowego grupy nadodrzańskiej, czego dowodem są pochówki w dużych jamach zawierających bruk kamienny, analogiczne do znanych z Kunowa, lecz nie odnotowywanych na ziemi chełmińskiej. Na obydwu obszarach dostrzegalna jest już na tym wczesnym etapie obecność trójczłonowych klamer z żelaza, typowych dla dolnego Nadodrza. Nie można tu też wykluczyć sprowadzenia długich zapinek typów A i B poprzez obszar dolnego Nadodrza. Z kolei niewielka ilość naczyń w grobach na północnych obszarach kultury oksywskiej kojarzy się raczej z niską jej frekwencją na Bornholmie czy Gotlandii. Naczynia z Rumi, w szczególności dzbany, cechuje jedynie ogólne podobieństwo do przeworskich. Ponadto, w przeciwieństwie do tego typu naczyń z Podwieska spotyka się je tam w większej liczbie dopiero w fazie A₂, a z fazy A₁ pochodzi tylko jeden dzban o cylindrycznym, niefacetowanym wylewie (współ-

wystąpił z zapinką kulową), znajdujący analogie również w kulturze Poieniști-Lukaševka. Pod względem morfologii, bliższe podwieskim niż te z Rumi są naczynia z Pruszcza Gdańskiego, pomimo stosunkowo niskiego udziału form z dwóch pierwszych faz MOP. Odpowiadają one odmianom wyróżnionym dla Podwieska w ramach typu B (dzbany), C (naczynia wazowate) i D (kubki). Niską frekwencją form wąskootworowych wśród dzbanów można w tym przypadku tłumaczyć niewielką liczbą grobów z fazy A₁ i młodszego stadium A₂, kiedy były one najbardziej popularne. Brak tu jednak, podobnie jak w Rumi, tak często występujących w Podwiesku garnków i mis. O ile w kulturze przeworskiej mamy do czynienia ze stosunkowo jednolitym schematem rozkładu poszczególnych typów naczyń, to w kulturze oksywskiej brak pod tym względem jakiegokolwiek wspólnego wzorca. Upodobanie społeczności korzystającej z nekropoli w Rumi i Pruszcza Gdańskiego do form dzbanopodobnych i kubków znajduje najbliższe analogie tylko w Nørre Sandegård. To, co różni trzy wspomniane wyżej cmentarzyska od pozostałych obszarów, to całkowity brak mis, zjawisko unikalne w skali Europy Środkowej. Nawet w fazie A₂, gdy na pozostałych obszarach kultury oksywskiej ten typ naczyń pojawia się w grobach (głównie jako nakrycie popielnicy), zwyczaj ten zostaje zignorowany przez ludność grzebiącą swych zmarłych na cmentarzyskach w Rumi i Pruszczu Gdańskim, stan. 10. Marginalny na ziemi chełmińskiej udział form z kilkoma uchami czy zdobionych odbiega od stosunkowo licznie reprezentowanej grupy naczyń tego typu na pozostałym obszarze kultury oksywskiej. Zjawisko to związane jest jednak już z młodszym stadium fazy A₂ i fazą A₃. W Rumi długie zapinki typów A i B występują w innym kontekście niż w Podwiesku. Na tym ostatnim stanowisku skorelowane są prawie w 100% z grobami popielnicowymi, podczas gdy na pierwszym z wymienionych najczęściej stanowią jedyne wyposażenie pochówka jamowego, który z kolei w Podwiesku przyporządkowany jest wytworom pochodzenia jastorfskiego i północnoeuropejskiego. Trzeba tu jednak podkreślić, że istnieją znaczne różnice w charakterze wypełnisk wspomnianych jam. Podwieskie bowiem, węglowym wypełniskiem, małymi rozmiarami i obecnością pojedynczych kamieni nagrobnych nawiązują do typowych form dla Bornholmu, podczas gdy te z Rumi odpowiadają charakterystyce grobów z Kunowa w grupie nadodrzańskiej. Ciekawe, że te cechy grobów w Rumi i Pruszczu Gdańskim, stan. 10 przetrwają w głąb fazy

A₃, podczas gdy jamy grobowe na cmentarzysku w Lubieszewie, woj. zachodniopomorskie, wykazują w fazie A₂ analogie do typu podwieskiego. Wskazywałoby to, z jednej strony na tradycjonalizm społeczności Rumi, w ograniczonym jedynie zakresie modyfikującej swoje obrzędy, a z drugiej na dominujący wpływ chełmińskiego modelu rytuału pogrzebowego na dolne Nadodrze. Przykłady Rumi i cmentarzysk w Pruszczu Gdańskim z jednej strony i Podwieska oraz Kałdusa z drugiej, świadczą o równie intensywnym czerpaniu wzorców z kręgu jastorfskiego w horyzoncie zapinek „koszulkowych” i stopniowatych, aczkolwiek w odmienny sposób „wpisujących” je w lokalny system kulturowy. Analiza typów pochówków na dużych cmentarzyskach obszarów nadwiślańskich kultury oksywskiej wskazuje na istnienie w dwóch pierwszych fazach MOP stałego podziału społeczności zmarłych. Był on zależny od płci, a liczne przesłanki dowodzą, iż ściśle przestrzegano zasady grzebania kobiet w grobach jamowych, a mężczyzn w popielnicowych. Regułę tę można było tak jednoznacznie ustalić, ponieważ ziemia chełmińska w tym okresie stanowi najbogatszy rejon kultury oksywskiej. Tutaj właśnie najliczniej są reprezentowane różne odmiany klamer do pasa i fibul, co pozwala założyć istnienie silnie rozwiniętego rzemiosła. Najczęściej też spotyka się, szczególnie w grobach kobiecych, dwie i więcej zapinek, o różnej proveniencji. Z jednej strony świadczy to o istotnym znaczeniu wymiany w społeczności ziemi chełmińskiej, zarówno w skali kultury oksywskiej, jak i handlu dalekosiężnego, a z drugiej o wysokim poziomie lokalnej wytwórczości, przetwarzającej impulsy płynące z innych obszarów kulturowych. Na pozostałym terenie kultury oksywskiej w fazie A₁ i A₂ cmentarzyska są zdecydowanie uboższe: w grobach występują na ogół pojedyncze zapinki, rzadsze są klamry do pasa, mniej liczna ceramika. Poruszany przez H. Machajewskiego (1999) wpływ kultury oksywskiej na stosunki kulturowe w dorzeczu Parsęty w młodszym okresie przedrzymskim został przez niego w znacznym stopniu niedoceniony, na korzyść impulsów ze strony kultury przeworskiej. Wydaje się jednak, że to raczej stałe kontakty pomiędzy ziemią chełmińską a dolnym Nadodrzem wpłynęły na kulturowy obraz ludności zamieszkującej dorzecze Parsęty, a widoczne w nim nurty: skandynawski, jastorfski i przeworski, stanowią efekt zróżnicowanej siły oddziaływania na poszczególne elementy kultury tych dwóch, skrajnie na Pomorzu usytuowanych ośrodków. W fazie A₂ w dalszym ciągu utrzymuje się dychotomia pomiędzy

północną a południową częścią kultury oksywskiej w sferze preferencji określonych rodzajów ceramiki w wyposażeniu grobowym, co należy wiązać z osłabianiem przeworskich impulsów w sferze wytwarzania naczyń wraz z posuwaniem się na północ. Świadczyłoby to o podstawowym znaczeniu bezpośrednich kontaktów ludności ziemi chełmińskiej z sąsiadami z południa. Przeworskie formuły technologiczne przetworzone pomiędzy Drwęcą i Osą docierały dalej na północ, gdzie podlegały kolejnym zmianom. W fazie A₃ model wyposażenia w przedmioty metalowe w kulturze oksywskiej podlega daleko posuniętej unifikacji, przy diametralnie odmiennych zasadach dotyczących typu pochówków i składania do grobów ceramiki. Na ziemi chełmińskiej w tym czasie panuje jamowy typ pochówka, również w stosunku do grobów z bronią, które dalej na północ należą prawie wyłącznie do kategorii grobów popielnicowych. Z tego też powodu, jak i silnego rozdrobnienia ceramiki grobowej na ziemi chełmińskiej, nie odnotowuje się tak charakterystycznych dla reszty kultury oksywskiej zdobionych i situlowatych form wazowatych i dzbanów. Pomimo znacznego rozdrobnienia ceramiki, w materiale uchwytany jest sposób ukształtowania brzegów. Jednak i tutaj różnice pomiędzy południem a północą kultury oksywskiej są zasadnicze. W Pruszczu Gdańskim, stan. 10, Warszkowie, Niemicy i Drawsku Pomorskim, prawie wszystkie naczynia z ostatniej fazy MOP posiadają wyraźnie facetowane brzegi. Tymczasem w Podwiesku udział tak ukształtowanych krawędzi spada do 39%, przy czym nawet wśród nich facetowanie jest często niedbałe, a frekwencja wyłącznie pogrubianych wylewów jest najwyższa na przestrzeni MOP i wynosi 48% (wykres 10). Na północy w dalszym ciągu licznie wytwarzane są dzbany, podczas gdy na ziemi chełmińskiej rejestruje się prawie wyłącznie garnki i kubki.

Podsumowując niniejszy rozdział, należy podkreślić permanentną odmienną ziemi chełmińskiej w MOP w stosunku do pozostałych obszarów kultury oksywskiej. Przeżywanie się elementów kultury o tradycjach wywodzących się z wczesnych stadiów okresu lateńskiego, nadało swoisty rys miejscowej kulturze, wyodrębniającej się w dziedzinie wytwarzania ceramiki na tle całego kręgu oksywsko-przeworskiego. Różnokierunkowe wpływy odcisnęły na tym regionie bardzo silne piętno. Nie wszystkie impulsy kulturotwórcze są tak wyraźnie uchwytnie na innych obszarach kultury oksywskiej jak na ziemi chełmińskiej. Przyswojenie tak wielu allochtonicz-

nich elementów wpłynęło inspirująco na lokalną wytwórczość metalurgiczną. Tutaj należałoby szukać centrum produkcyjnego i dystrybucyjnego wielu ozdób i części stroju, przede wszystkim zaś zawiaskowych i brązowych klamer do pasa oraz zapinek typu

C i K. Niewątpliwie też obszar ten odgrywał rolę pośrednika zarówno w handlu na szlaku bursztynowym, jak i w wymianie z ludnością kultury przeworskiej czy kręgiem jastorfskim i północnoeuropejskim (tu w szczególności z Bornholmem).

ZAKOŃCZENIE

Kultura oksywska stanowi bardzo złożony fenomen, analogiczny do kręgu jastorfskiego, zatomizowanego pod względem kulturowego zróżnicowania. Na obydwu obszarach zabrakło bowiem nadrzędnego czynnika unifikującego, jakim np. dla kultury przeworskiej były bezpośrednie wpływy celtyckie, a dla kultury wielbarskiej „królewska” władza Gotów. Stąd obecność, na obszarze Pomorza i ziemi chełmińskiej, stosunkowo niewielkich struktur plemiennych, reprezentujących własne rytmy rozwojowe, wyrażające się zróżnicowaną recepcją szczególnie silnych na tym obszarze wielokierunkowych wpływów. Kultura w młodszym okresie przedrzymskim na ziemi chełmińskiej ma charakter tak dalece odmienny od tego, jaki reprezentuje jej północny, czy zachodni odłam, że można pokusić się o wyróżnienie na jej obszarze odrębnych grup kulturowych.

Przedmioty o różnej proveniencji: jastorfskiej, bornholmskiej, przeworskiej i celto-illiryjskiej

świadczą o silnych i rozległych kontaktach ludności regionu chełmińskiego. Jednak tylko Podwiesk, w przeciwieństwie do Rządza i Chełmna, dostarczył dużych serii wytworów obcego pochodzenia, nie ograniczających się do pojedynczych egzemplarzy. W jakiejś mierze porównywalna pod tym względem jest Rumia, gdzie, szczególnie w fazie A₁ i początkach fazy A₂ dostrzegamy stosunkowo silne wpływy jastorfskie. Ogólnie uboższy charakter tego cmentarzyska sprawia, że nie ma tu tak ogromnych, jak w Podwiesku, ilości przedmiotów, wchodzących w skład wyposażenia grobowego. Podkreśla to jeszcze bardziej swoistość tego cmentarzyska w skali kultury oksywskiej, przede wszystkim w fazach A₁ i A₂. Sądząc zaś z bogato wyposażonych grobów, datowanych na fazę A₃, można być pewnym, że również w tej ostatniej fazie MOP ludność tego mikroregionu utrzymała swą wiodącą pozycję w skali kultury oksywskiej.

BIBLIOGRAFIA

Skróty:

Amtl. Ber.	Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen vorgeschichtlichen und völkscundlichen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr..., Danzig
APolski	Archeologia Polski, Wrocław
AV	Arheološki Vestnik, Acta Archaeologica, Lubljana
FAP	Fontes Archaeologici Posnanienses, Poznań
Gothiskandza	Gothiskandza. Blätter für Danziger Vorgeschichte, Danzig
JmV	Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle
Kontakte...	Kontakte längs der Bernsteinstrasse (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt, red. Z. Woźniak, Kraków
Kultura...	Kultura jastorfska na nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej, red. H. Machajewski, Poznań
MAB	Monumenta Archaeologica Barbarica, Kraków
Mannus	Mannus. Zeitschrift für deutsche Vorgeschichte, Leipzig
Mat.Arch.	Materiały Archeologiczne, Kraków
MSiW	Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, Warszawa
MZP	Materiały Zachodniopomorskie, Szczecin
Nachr.	Nachrichten über deutsche Altertumsfunde, Szczecin
PArch.	Przegląd Archeologiczny, Poznań
PiMMAiEŁ	Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, Warszawa-Łódź
Pom.Ant.	Pomorania Antiqua, Gdańsk
Razem czy osobno?	Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?, red. T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska, Warszawa 1995
SJahr	Saalburg Jaahrbuch, Berlin/New York
Spr.Arch.	Sprawozdania Archeologiczne, Kraków
WA	Wiadomości Archeologiczne, Warszawa
Zapiski TNT	Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń
ZfE	Zeitschrift für Ethnologie, Berlin
ZOW	Z otchłani wieków, Poznań

- Abezgauz, G. G., Eremenko, V. E., Žuravlev, V. G., Kargopol'cev, S. Ju.**
 1992 *K voprosu o rannej date mogil'nikov zarubi-neckoj kul'tury*, [w:] *Problemy chronologii epochi latena i rimskogo vremeni*, red. M. B. Ščukin, O. A. Gej, Sankt-Petersburg, s. 34–69.
- Almgren, O.**
 1914 *Die ältere Eisenzeit Gotland*, Stockholm.
 1923 *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und süd-russischen Formen*, Mannus-Bibliothek, t. 32, Leipzig.
- Andrałojć, M.**
 1992 *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Pruchnowie, stan. 23, gm. Radziejów Kujawski, woj. Włocławek*, SprArch, t. 44, s. 167–180.
- Andrzejowski, J.**
 1994 *Zapinki o cechach mieszanych II i IV grupy Almgrena*, Barbaricum, t. 3, s. 87–124.
 1998 *Nadkole 2. A cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, MAB, t. 5, Kraków.
- Andrzejowski, J., Martens, J.**
 1996 *The Wielbark Cemetery. Information on unpublished material from the personal files of Carl-Axel Moberg*, Studia Gothica, t. 1, red. A. Kokowski, Lublin, s. 19–72.
- Andrzejowska, M.**
 1995 *Ponowne spojrzenie na kwestię periodyzacji cmentarzysk kłozowych z Mazowsza i Podlasia*, [w:] *Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 127–141.
- Anger, S.**
 1890 *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, Graudenz.
- Arct, J., Matoga, A.**
 1995 *Korytnica znana i nieznaną*, [w:] *Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 171–189.
- Babeş, M.**
 1993 *Die Poienęşti-Lukaševka-Kultur, Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, t. 30, Bonn.
- Balke, B.**
 1999 *Unikatowa bransoleta znad Mogilanki*, [w:] COMHLAN. *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa, s. 61–80.
- Bech, J. H.**
North Jutland brooches from Celtic Iron Age, Per. IIIa, Hikuin t. 2, s. 75–88.
- Becker, C. J.**
 1961 *Førromersk jernalder i Syd-og Midtjylland*, Nationalmuseets Skrifter, t. 6, København.
 1990 *Nørre Sandegård. Arkæologiske undersøgelser på Bornholm 1948–1952*, Historisk-filosofiske Skrifter, t. 13, København.
 1993 *Studien zur jüngeren vorrömischen Eisenzeit auf Bornholm*, Acta Archaeologica, t. 63, s. 1–38.
- Behrends, R.-H.**
 1968 *Schwissel. Ein Urnengräberfeld der vorrömischen Eisenzeit aus Holstein*, Offa-Bücher, t. 22, Neumünster.
- Beltz, R.**
 1911 *Die Latenefibeln*, ZfE, t. 43, s. 664–682.
- Bernat, W.**
 1955 *Cmentarzysko ciałopalne z okresu rzymskiego we wsi Drozdowo, powiat Płońsk*, WA, t. 22, s. 212–222.
- Bertram, H., La Baume, W., Kloppel O.**
 1924 *Das Weichsel – Nogat – Delta*, Danzig.
- Bieger, A.**
 2003 *Kugelfibeln. Eine typologisch-chronologische Untersuchung zu den Varianten F, N und O von Beltz*, Bonn.
- Blume, E.**
 1912 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwieschen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, cz. 1, Mannus-Bibliothek, t. 8.
 1915 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwieschen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, cz. 2, Mannus Bibliothek, t. 14.
- Bochnak, T.**
 2005 *Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, Rzeszów.
- Bockius, R., Łuczkiwicz, P.**
 2004 *Kelten und Germanen im 2.-1. Jahrhundert vor Christus. Archäologische Bausteine zu einer historischen Frage*, Mainz 2004.
- Boege, W.**
 1939 *Neue Funde vom germanischen Gräberfeld in Gustkow, Kr. Bütow*, Baltische Studien, N. F., 41:1939.
- Bohm, J.**
 1885 *Das Gräberfeld von Ronsden bei Graudenz*, ZfE, t. 17, s. 1–7.
- Bohnsack, D.**
 1938 *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts v. Chr.*, Leipzig.

Bojarski, J., Bokinić, E., Chudziak, W., Gackowski, J., Kukawka, S.

2001 *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w roku 1999 w strefie planowanej budowy autostrady A-1 na odcinku woj. kujawsko-pomorskiego*, [w:] Raport 96–99. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 1996–1999, Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych, seria B: Materiały Archeologiczne, Warszawa, s. 49–77.

Bokinić, E.

1993 *Dwie osady z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Toruniu, stan. 233 i 234*, [w:] *Badania archeologiczne ośrodka toruńskiego w latach 1989–1992*, red. J. Chudziakowa, Toruń, s. 91–95.

1999a *Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego w Świerkówcu, gm. Mogilno*, [w:] *COMH-LAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa, s. 115–140.

1999b *Bransoleta szklana i żelazny grzebień z osady oksywiejskiej i wielbarskiej w Toruniu, stanowisko 234*, [w:] *Szkice prahistoryczne. Źródła – Metody – Interpretacje*, red. S. Kukawka, Toruń, s. 241–247.

2005 *Podwiesk Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land*, MAB, t. 11, Kraków.

2006a *Młodszy okres przedrzymski*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie). Lisewo, gm. Lisewo, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 23*, (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń), *Rocznik Muzeum Okręgowego w Toruniu*, w druku.

2006b *Młodszy okres przedrzymski*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie). Bocięń, gm. Lisewo, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 5*, (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń).

2006c *Młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowa-*

dzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie). Szynych, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 11 (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń).

2006d *Młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie). Szynych, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 12* (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń).

2006e *Okres wpływów rzymskich*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie). Szynych, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 13* (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń).

Bokinić, E., Chudziak, W., Cyrek, K., Gackowski, J.

2003 *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 2000 roku w strefie planowanej budowy autostrady A-1 na odcinku województwa kujawsko-pomorskiego (b. woj. toruńskie)*, Raport 2000. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000, Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych, Seria B: Materiały Archeologiczne, Warszawa.

Bokinić, E., Kujawa-Piszcz, A.

2006 *Okres wpływów rzymskich*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie). Rogowo, gm. Lubicz, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 23 – osada* (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.

Božič, D.

1981 *Relativna kronologija mlajše železne dobe v jugoslovanskem Podonavju*, AV, t. 32, s. 315–347.

Brandt, J.

2001 *Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit*, Internationale Archäologie, t. 66, Rhaden/Westf.

- Břeň, J.**
1964 *Význam spon pro datování keltských oppid v Čechách*, Sborník Národního Muzea v Praze, t. 18-A, s. 195–289.
- Budynek, G.**
1986 *Małe Czyste, gm. Stolno, woj. toruńskie*, Informator Archeologiczny. Badania, rok 1985, Warszawa, s. 101.
- Bugaj, E.**
2004 *Kilka uwag na temat dziecka w kulturze starożytnego Rzymu*, [w:] *Dusza maluczka, a strata ogromna. Funeralia Lednickie. Spotkanie 6*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 23–28.
- Bykowski, K.**
1977 *Sprawozdanie z badań w rejonie Brodna, gm. Środa Śląska, woj. wrocławskie, Śląskie* Sprawozdania Archeologiczne, t. 19, s. 45–50.
- Cezar**
1978 *Wojna galijska*, tłum. E. Konik, Wrocław.
- Czarnecka, K.**
1990 *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzysk*, Warszawa.
2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, MAB, t. 13, 2007.
- Czarnowski, S.**
1956 *Argonauci na Bałtyku. Konwencja a rzeczywistość w kształtowaniu się greckich pojęć geograficznych*, [w:] *Dzieła*, t. 3, Warszawa, s. 242–260.
- Czerniak, L., Koško, A.**
1980 *Zagadnienie efektywności poznawczej analizy chronologicznej ceramiki na podstawie cech technologicznych. Z problematyki badań nad „datowaniem technologicznym” ceramiki kultur neolitycznych w strefie Kujaw*, APolski, t. 25, z. 2, s. 247–280.
- Czopek, S.**
1992 *Grupa czerniczyńska – prezentacja i analiza źródeł*, [w:] *Prace i materiały zamojskie*, t. 3, s. 45–143.
- Čižmář, M.**
1975 *Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě*, Památky Archeologické, t. 66:2, s. 417–437.
- Dąbrowska, T.**
1973 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów*, MSiW, t. 2, s. 383–531.
1977 *Próba ustalenia chronologii względnej cmentarzysk kloszowych z obszaru Mazowsza*, WA, t. 42, s. 117–136.
- 1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.
- 1993 *Uwagi o genezie pokryw w kręgu przeworsko-oksywskim w młodszym okresie przedrzymskim*, [w:] *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata*, red. F. Rożnowski, Słupsk-Poznań 1993, s. 109–117.
- 1994 *Wpływy jastorfskie na kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim*, *Kultura przeworska*, t. 1, red. J. Gurba, A. Kokowski, Lublin, s. 71–87.
- 1996a *Frühe Stufen der Przeworsk-Kultur. Bemerkungen zu den Kontakten mit Südeuropa*, [w:] *Kontakte...*, s. 127–142.
- 1996b *Krzeświwa typu skandynawskiego z Kamieńczyka, woj. Ostrołęka*, [w:] *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. W. Nowakowski, Warszawa, s. 45–49.
- 1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, MAB, t. 3, Kraków.
- 2005 *Bransolety z młodszego okresu przedrzymskiego w kulturach przeworskiej i oksywskiej*, [w:] *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, red. C. von Carnap-Bornheim, i inni, Lublin, s. 79–90.
- Dąbrowska, T., Woźniak, Z.**
2005 *Problem genezy kultur przeworskiej i oksywskiej*, [w:] *Archeologia o początkach Słowian*, red. P. Kaczanowski, M. Parczewski, Kraków, s. 87–101.
- Dąbrowska, I., Dąbrowski, K.**
1967 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesółkach, pow. Kalisz*, Wrocław.
1968 *Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice, pow. Kalisz*, *Materiały Starożytne*, t. 11, s. 423–505.
- Dąbrowski, K.**
1970 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego w Zagórzynie, pow. Kalisz*, *SprArch.*, t. 22, s. 331–397.
- Demetz, S.**
1999 *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*, *Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie*, t. 4, Rahden/Westf.
- Delekta, J.**
1935 *Z badań nad pradziejami Pomorza*, ZOW, t. 10, z. 4, s. 2–9.
- Dibbelt, O.**
1938 *Ostgermanische Gräber bei Mechenthin am Unterlauf der Persante im Kreise Kolberg – Köslin*, *Elbinger Jahrbuch*, t. 15, s. 92–96.

- 1940 *Ein ostgermanische Brandschüttungsgrab bei Karwin im Kreise Kolberg – Köslin*, Mitteilungen aus dem Vorgeschichtliche Seminar der Universität Greifswald, t. 11/12, s. 148–153.
- Domański, G.**
1975 *Studia z dziejów środkowego Nadodrza w III–I w. p.n.e.*, Wrocław.
- Domaradzki, M.**
1977 *Tarcze z okuciami metalowymi na terenie Celtyki wschodniej*, PArch, t. 25, s. 53–95.
- Dorr, R.**
1893 *Übersicht über die prähistorischen Funde in Stadt – und Landkreise Elbing*, Elbing.
- Ebert, M.**
1926 *Truso*, Berlin.
- Eggers, H. J.**
1936 *Das Gräberfeld von Langenhagen, Kr. Saatzig*, Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde, t. 50, s. 128–139.
1964 *Das Gräberfeld von Langenhagen, Kr. Saatzig*, Baltische Studien, NF, t. 50, s. 7–12.
- Eichhorn, G.**
1927 *Der Urnenfriedhof auf der Schanze bei Grossromstedt*, Leipzig.
- Eliade, M.**
1993 *Kowale i alchemicy*, Warszawa.
- van Endert, D.**
1987 *Das Osttor des Oppidums von Manching*, Die Ausgrabungen in Manching, t. 10, Stuttgart.
1991 *Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching*, Die Ausgrabungen in Manching, t. 13, Stuttgart.
- Ettlinger, E.**
1973 *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Bern.
- Fenske, R.**
1986 *Cosa. Ein Gräberfeld der vorrömischen Eisenzeit im Kreis Neubrandenburg*, Berlin.
- Feugère, M.**
1985 *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve siècle après J.-C.*, Revue Archeologique de Narbonnaise, Supp. 12, Paris.
- Filip, J.**
1956 *Keltové ve střední Evropě*, Praha.
- Florkowski, A.**
1972 *Ciałopalne szczątki ludzkie z cmentarzyska z okresu lateńskiego w Podwiesku, pow. Chełmno*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Seria Archeologiczna, t. 3, s. 67–84.
- Florkowski, A., Kamińska-Czakłosz, M.**
2005 *Anthropologische Untersuchungen menschlichen Leichenbrandes eines Gräberfeldes der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in Podwiesk*, [w:] E. Bokiniec, *Podwiesk, Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land*, MAB, t. 11, Kraków, s. 151–161.
- Florkowski, K.**
1890 *Bericht über das Gräberfeld zu Kulm Westpreußen und dessen Untersuchungen von* (rękopis w zbiorach Museum für Vor – und Frühgeschichte in Berlinie), Graudenz
- Fogel, J.**
1980 *Uzbrojenie ludności kultury wschodniopomorskiej*, PArch, t. 27, s. 87–123.
- Franczuk, R.**
1987 *Toruń, stanowisko 19 i 23 (AZP obszar 40–42)*, Informator Archeologiczny. Badania 1986, s. 81.
- Gabrovec, S.**
1966 *Srednjelatensko obdobje v Sloveniji*, AV, t. 17, s. 169–242.
- Garbacz, K.**
2006 *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Grzybowie, gm. Staszów, woj. świętokrzyskie*, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, t. 21, s. 5–170.
- Gebhard, R.**
1989 *Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching*, Die Ausgrabungen in Manching, t. 11, Stuttgart.
1991 *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*, Die Ausgrabungen in Manching, t. 14, Stuttgart.
- Ginalski, J.**
1991 *Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna*, PArch, t. 38, s. 53–84.
- Girard, R.**
2006 *Początki kultury*, Kraków.
- Gleirscher, P.**
1987 *Tiroler Schlüssel- und Palmettenfibeln. Archäologisches zur Frage der Eroberung der Alpen durch die Römer*, Germania, t. 65, s. 67–88.
- Glüsing, P.**
1972 *Studien zur Chronologie und Trachtgeschichte der Spätlatènezeit und der frühen römischen Kaiserzeit*, Kiel (Diss. Universität Kiel 1968)
- Gładkowska-Rzeczycka, J.**
1987 *Antropologiczna analiza materiałów kostnych*, [w:] M. Pietrzak, *Rumia. Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich*, Gdańsk, s. 211–265.
- Godłowski, K.**
1960 *Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły*, Warszawa.

- 1974 *Konfrontacja i ocena wartości archeologicznych i antropologicznych wyznaczników płci w odniesieniu do grobów ciałopalnych z okresu późnolateńskiego i rzymskiego*, [w:] *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych. Materiały z sesji naukowej w dniu 25 III 1972 roku*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Seria Antropologia, nr 2, s. 65–70, Poznań.
- 1977 *Okres lateński w Europie*, Kraków.
- 1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Prace Komisji Archeologicznej PAN, Oddz. Kraków, t. 23, Wrocław.
- Graves, R.**
- 1974 *Mity greckie*, Warszawa.
- Grygiel, M.**
- 2004 *Problem chronologii i przynależności kulturowej materiałów o charakterze jastorfskim z Brześcia Kujawskiego, woj. kujawsko-pomorskie, w świetle ostatnich badań nad problematyką okresu przedrzymskiego w Polsce*, [w:] *Kultura...*, s. 13–82.
- Grzęda, M., Przewoźna, K.**
- 1968 *Wyniki badań archeologicznych w okolicy Świecia nad Wisłą w 1962 r.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Archeologia, z. 1, s. 3–43.
- Gustavs, G., Gustavs, S.**
- 1976 *Das Urnengräberfeld der Spätlatènezeit von Grafenhainichen Kr. Grafenhainichen*, JmV, t. 59, s. 25–172.
- Hachmann, R.**
- 1951 *Das Gräberfeld von Rondszen (Rządź), Kreis Graudenz (Grudziądz) und die Chronologie der Spätlatènezeit im östlichen Mitteleuropa*, Archaeologia Geographica, z. 2, s. 79–96.
- 1957 *Ostgermanische Funde der Spätlatènezeit in Mittel- und Westdeutschland*, Archaeologia Geographica, t. 5/6, s. 55–68.
- 1961 *Zur Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschungen im nördlichen Mitteleuropa und in Skandinavien*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, t. 41, 1960, Berlin, s. 1–296.
- Haevernick, T. E.**
- 1960 *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Bonn.
- v. d. Hagen, J. O.**
- 1924 *Das Latène-Gräberfeld auf dem Forstgrundstück am Aalgast bei Schmiedeberg i.d. Uckermark*, Mannus, t. 16, s. 80–96.
- Heiligendorf, W.**
- 1961 *Die Latènezeitlichen Urnengräber von Berlin-Rudov*, Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, t. 1, s. 126–132.
- Henneberg, M.**
- 1977 *Proportion of dying children in palaeodemographical studies: estimation by guess or by methodical approach*, PArch. t. 43, s. 105–114.
- Heym, W.**
- 1935 *Die Geschichte einer Dorfschaft auf Grund von Bodenfunden (Neudorf, Kr. Stuhm)*, Heimatjahrbuch des Kreises Stuhm, s. 150–159.
- 1961 *Drei Spätlatenegräberfelder aus Westpreussen*, Offa, t. 17/18, s. 143–170.
- Hingst, H.**
- 1964 *Die vorrömische Eisenzeit*, [w:] *Geschichte Schleswig Holstein*, t. 2, Neumünster.
- 1989 *Urnfriedhöfe der vorrömischen Eisenzeit aus Südholstein*, Urnfriedhöfe Schleswig-Holsteins, t. 12, Neumünster.
- Hodson, F. R.**
- 1968 *La Tène Cemetery at Münsingen-Rain*, Acta Ber-nensia, t. 10.
- Hoffman, M. J.**
- 1995 *Groby kloszowe z wczesnej epoki żelaza na wschód od Dolnej Wisły. Tło osadniczo kulturowe*, [w:] *Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 69–91.
- Hull, M. R., Hawkes, C. F. C.**
- 1987 *Pre-Roman Bow Brooches*, B.A.R., British Series, t. 168, Oxford.
- Hunyady, I.**
- 1957 *Kelták a Kárpátmedecében. Leletanyag*, Regesze-ti Füzetek, ser. 1, t. 2, Budapest.
- Hvass, S.**
- 1985 *Hodde. Et vestjysk landsbysamfundsfra ældere jernalder*, Arkæologiske Studier, t. 7, København.
- Ilkjær, J.**
- 1993 *Illerup Ådal 3–4. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, t. 25/1.2. Århus.
- Jadczykowa, I.**
- 1995 *Lateńska faza kultury pomorskiej w Polsce środkowej*, [w:] *Kultura pomorska...*, s. 141–159.
- Jahn, M.**
- 1916 *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v.Chr. bis 200 n.Chr.*, Mannus-Bibliothek, t. 16, Würzburg.
- Janikowski, J.**
- 1969 *Dział Archeologii*, Rocznik Muzeum w Toruniu, t. 4, s. 38–62.

- 1971 *Z badań na stanowisku 2 w Podwiesku, pow. Chełmno*, SprArch, t. 23, s. 117–161.
- 1974 *Wyniki badań ratowniczych na cmentarzysku ciałopalnym z okresu późnolateńskiego w Świerkówcu (stan. nr 2), woj. Bydgoszcz* (maszynopis w Archiwum Muzeum Okręgowego w Toruniu)
- 1976 *Międzyrzecze Wisły, Drwęcy i Osy w okresach: późnolateńskim i wpływów rzymskich*, (maszynopis doktoratu w Dziale Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu),
- Jaskanis, J., Okulicz, J.**
- 1981 *Kultura zachodniobałtyjska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 5: *Późny okres lateński i okres rzymski*, red. J. Wielowiejski, Wrocław, s. 216–247.
- Jasnosz, S.**
- 1952 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń*, FAP, t. 2, s. 1–284.
- 1972 *Ocalałe materiały z cmentarzyska w Oksywiu*, FAP, t. 21, s. 148–167.
- Jażdżewski, K.**
- 1948 *Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich*, WA, t. 16, s. 106–161.
- 1981 *Pradzieje Europy Środkowej*, Wrocław.
- Jensen, J.**
- 1991 *The prehistory of Denmark*, London.
- Jonakowski, M.**
- 1996 *Komplet narzędzi do krzesania ognia w kulturze przeworskiej ze szczególnym uwzględnieniem krzesiw sztabkowatych*, [w:] *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. W. Nowakowski, Warszawa, s. 45–49.
- Jørgensen, E.**
- 1969 *Der Sønder Vilstrup Fund. Ein Gräberfeld aus der älteren Eisenzeit*, Aarbøger 1968, s. 32–90.
- Kaczanowski, P.**
- 1992 *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum*, Kraków.
- 1995 *Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego*, Klasyfikacje Zabytków Archeologicznych, t. 1, Kraków.
- Kaposvári, G.**
- 1969 *A Jászberény-Cserőhalmi kelta temető*, Archaeologiai Értesítő, t. 96, Budapeszt, s. 178–198.
- Karwowski, M.**
- 1995 *Szklane zabytki celtyckie w Polsce*, (maszynopis pracy magisterskiej, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków).
- Kasiski, D.**
- 1877 *Ueber Brandgräber (Bornholm, Oliva, Neustettin)*, Baltische Studien, t. 27, s. 168–202.
- Kasparova, K. V.**
- 1992 *O chronologii i svjazach zarubineckoj kultury*, [w:] *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, red. S. Czopek, Rzeszów, s. 289–302.
- Kasprowicz, T.**
- 2004 *Stanowisko kultury jastorfskiej w Wojnowie, stan. 23, gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie*, [w:] *Kultura...*
- Kaszewska, E.**
- 1962 *Cmentarzysko kultury wenedzkiej w Piotrkowie Kujawskim, pow. Radziejów*, PMMAiEŁ, t. 8, s. 6–76.
- 1967 *Fibule z późnego okresu lateńskiego i początku okresu rzymskiego między Prosną i Pilicą*, PMMAiEŁ, Seria Archeologiczna, t. 14, s. 231–248.
- 1969 *Cmentarzysko kultury wenedzkiej w Nowym Młynie, pow. Włocławek*, PMMAEŁ, t. 16, s. 107–135.
- 1975 *Kultura przeworska w Polsce Środkowej*, PMMAiEŁ, t. 22, s. 195–253.
- 1977 *Materiały kultury przeworskiej z Kurzej, woj. Kalisz*, FAP, t. 26, s. 106–124.
- Kaul, F., Martens, J.**
- 1995 *Southeast european influences in the early Iron Age of southern Scandinavia. Goundestrup and the Cimbri*, Acta Archaeologica, t. 66, s. 111–161.
- Kazimierczak, E.**
- 1980 *Pochówki późnolateńskie i z wczesnego okresu wpływów rzymskich w Nowym Targu, woj. Elbląg*, SprArch, t. 32, s. 135–159.
- Kazimierczak, E., Wichrowska, E.**
- 1987 *Wielokulturowe cmentarzysko w Nowym Targu w świetle badań w latach 1974–1980*, [w:] *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980–83*, red. A. Pawłowski, Malbork, s. 289–306.
- Keiling, H.**
- 1969 *Die vorrömische Eisenzeit im Elde-Karthane-Gebiet (Kreis Perleberg und Ludwigslust)*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg, t. 3. *Ein Urnengrab mit Kugelfibel aus der jüngeren vorrömischen Eisenzeit von Schönbeck, Kr. Strassburg*, Ausgrabungen und Funde, t. 15, s. 196–206.

- Formenschatz und relative Chronologie der Seengruppe Mecklenburgs während der vorrömischen Eisenzeit*, Mitteilungen des Bezirksfachausschusses für Ur – und Frühgeschichte, t. 18, s. 13–19.
- Kietlińska, A.**
1973 *Grób późnolateński z Gdyni-Oksywia*, WA, t. 38, s. 108–109.
- Kleist, D.**
1955 *Die urgeschichtlichen Funde des Kreises Schlawe*, 3. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte, Hamburg.
- Klindt-Jensen, O.**
1978 *Slusegårdgravpladsen, Bornholm fra 1. å rh. f. til 5 årh. e.v.t., cz. 2: Beskrivelse af oprindelig overflade og grave*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, t. 14, Århus.
- Knež, T.**
1966 *Latenske najdbe iz Novega Mesta*, AV, t. 17, s. 391–407.
- Kokowski, A.**
1981 *Pochówki kowali w Europie od IV w. p.n.e. do VI w. n.e.*, APolski, t. 26, z. 1, s. 191–218.
1989 *Miejsce praktyk żalobnych ze schyłku starożytności*, [w:] *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej, woj. bydgoskie, stanowisko 13*, red. A. Cofta-Broniewska, Poznań, s. 65–124.
1991 *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Lublin.
1992 *Elementy celtyckie na cmentarzysku w Kruszy Zamkowej, stan. 13 (próba falsyfikacji pojęcia grupy kruszańskiej)*, APolski, t. 36:1991, s. 113–147.
- Kontny, B.**
1998 *Próba odtworzenia technik walki mieczem w młodszym okresie przedrzymskim. Wpływ formy broni na jej zastosowanie*, Światowit, t. 41, Fasc. B, s. 388–402.
1999 *Znaleziska toków z obszaru kultury przeworskiej*, Światowit, t. 42, Fasc. B, s. 128–137.
- Kostrzewski, J.**
1910 *Grób ciałopalny z grotem, nożem, zapinką*, Zapski TNT, t. 1, z. 9, s. 198–199.
Die ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit, Mannus-Bibliothek, t. 18, Leipzig-Würzburg.
1920 *Lateńska klamra do pasa z Borkowa w pow. inowrocławskim*, PArch, t. 1, s. 146–148.
1923 *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej*, PArch, t. 2, s. 38–59.
1961 *Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach od połowy II tysiąclecia p.n.e. do wczesnego średniowiecza*, Poznań.
- 1966 *Pradzieje Pomorza*, Wrocław
Kartoteka Józefa Kostrzewskiego w zbiorach Biblioteki Wojewódzkiej i Publicznej im. C. Norwida w Zielonej Górze
- Kowalski, A.**
2000 *Genealogia sztuk III. Najstarsza metalurgia. Od sensów magicznych do wartości estetycznych*, [w:] EIAΩΛON, red. H. van den Boom, A. P. Kowalski, M. Kwapiński, s. 195–216.
- Krämer, W.**
1985 *Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern*, Die Ausgrabungen in Manching, t. 9, Stuttgart.
- Kucharenko, Ju. V.**
1961 *Pamjatniki żelaznego weka na territorii Poles'ja*, Archeologija SSSR D₁₋₂₉, Moskwa.
- Kunkel, O.**
1931 *Pommerns Urgeschichte in Bildern*, Stettin.
- Kurzyńska, M.**
2001a *Zbiór zabytków z młodszego okresu przedrzymskiego z Podwieska, stan. 2 (?), pow. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie*, WA, t. 54, 1995–1998, s. 173–175.
2001b *Północna część ziemi chełmińskiej w starożytności*, [w:] *Archeologia północnej części ziemi chełmińskiej*, red. A. Kola, Grudziądz, s. 19–81.
2004 *Zbiory Działu Archeologii*, [w:] *Zbiory grudziądzkiego muzeum – historia kolekcji. 120 lat Muzeum w Grudziądzu*, red. A. Wajler, s. 79–105.
2006 *Zachowana misa E 91 z cmentarzyska w Grudziądzu-Rządzu, pow. grudziądzki*, [w:] *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski III, Korpus Znalezisk Rzymskich z Europejskiego Barbaricum – Polska*, red. A. Bursche, R. Ciołek, R. Chowanec, Warszawa, s. 11–22.
- La Baume, W.**
1926 *Ausgrabungen bei Praust Kr. Danziger Hohe*, Blatter für deutsche Vorgeschichte, z. 4.
1934 *Urgeschichte der Ostgermanen*, Danzig.
- Lachowicz, F. J.**
1964 *Pomorze środkowe w okresie późnolateńskim i wpływów rzymskich*, [w:] *Z pradziejów Pomorza środkowego*, red. W. Hensel, Warszawa-Koszalin.
- Laursen, J.**
1984 *Danske kugelfibler*, Hikuin, t. 10, s. 127–137.
- Lévi-Strauss, C.**
1991 *Wymiana małżeńska*, [w:] *Współczesne teorie wy-*

- miany społecznej. Zbiór tekstów*, red. M. Kempny, J. Szmatka, Warszawa, rozdz. 10.
- Lewczuk, J.**
1997 *Kultura przeworska na Środkowym Nadodrzu w okresie lateńskim*, Poznań.
- Liana, T.**
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*. WA, t. 35, s. 429–487.
- Lindeneg-Nielsen, J.**
1975 *Aspekter af det førromerske våbengravs miljø i Jylland*, Hikuin, t. 2, s. 89–96.
- Lissauer, A.**
1873 *Das Gräberfeld auf den Zywitzschen Picker bei Oliva*, Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig, t. 3.
1887 *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig.
- Ludikovský, K.**
1986 *Mistrín, katalog náleží z výzkumu v letech 1966–68*, Brno.
- Łaszkiwicz, T.**
1971 *Cmentarzysko ludności kultury jastorfskiej w Kunowie, pow. Stargard Szczeciński*, MZP, t. 17, s. 17–75.
- ks. Łęga, Wł.**
1933 *Toruń i okolice w czasach przedhistorycznych*, Toruń.
1938 *Cmentarzysko lateńsko-rzymskie z Chełmna*, Toruń.
1958 *Handel między państwem rzymskim a Pomorzem nadwiślańskim od I w. p.n.e. do VI w. n.e.*, PArch, t. 10, s. 5–85.
- Łowmiański, H.**
1963 *Początki Polski*, t. 1, Warszawa.
- Łubocka, Z., Gronkiewicz, S.**
2006 *Starość na przestrzeni wieków*, [w:] *Funeralia Lednickie. Spotkanie 8, Starość – wiek spełnienia*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 63–68.
- Łuczkiwicz, P.**
1997 *Miecze lateńskie z obszaru kultury przeworskiej*, *Kultura przeworska*, t. 3, red. A. Kokowski, s. 169–225.
2006 *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*, *Archaeologia Militaria*, t. 2, red. A. Kokowski, Lublin.
- Łuka, L. J.**
1953 *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokołowicach w pow. kościańskim*, FAP, t. 3, s. 98–149.
- Machajewski, H.**
1984 *Sprawozdanie z badań nad skupiskiem osadniczym z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wczesnorzymskiego w rejonie wsi Wygoda*, woj. Koszalin, Koszalińskie Zeszyty Muzealne, t. 14, s. 5–27.
1995 *Osada ludności kultury przeworskiej na stanowisku 1 w Kurowie, gm. Kleszczów, woj. Piotrków Trybunalski*, PiMMAiE, nr 37–38, s. 65–139.
1996 *Groby z elementami uzbrojenia odkryte na cmentarzysku ludności kultury oksywiejskiej w Wygodzie*, woj. koszalińskie, *Studia Gothica*, t. 1, red. A. Kokowski, s. 195–210.
1999 *Stosunki kulturowe w dorzeczu Parsęty w młodszym okresie przedrzymskim*, [w:] *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa, s. 233–245.
2001 *Wygoda. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur in Westpommern*, MAB, t. 9, Warszawa.
- Machajewski, H., Pietrzak, R.**
2004 *Z badań nad ceramiką naczyniową z okresu przedrzymskiego w Wielkopolsce*, [w:] *Kultura...*, s. 83–121.
- Machajewski, H., Sikorski, A.**
1985 *Inventaria Archaeologica Pologne, Fasc. LIII*.
- Maciałowicz, A.**
2006 *Cmentarzysko kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Suchodole, pow. sochaczewski*, WA, t. 58, s. 283–369.
2008 *Nowe spojrzenie na grób nr 94 z Równiny Dolnej (d. Unterplehnen) jako przyczynek do interpretacji wybranych znalezisk z okresu przedrzymskiego w południowo-wschodniej strefie Bałtyku*, [w:] *Bałtowie i ich sąsiedzi. Księga pamiątkowa Mariana Kaczyńskiego*, red. A. Bitner-Wróblewska, Warszawa (w druku).
- Madejski, S.**
1937 *Cmentarzysko kultury grobów skrzynkowych lub klozowych i groby z okresu późnolateńskiego we Włocławku*, ZOW, t. 13, s. 76–79.
- Madyda-Legutko, R.**
1986 *Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360, Oxford.
- Madyda-Legutko, R., Rodzińska-Nowak, J., Zagórska-Telega, J.**
2004 *Pochówki dzieci z cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. Śląskie – pró-*

- ba interpretacji*, [w:] *Funeralia Lednickie. Spotkanie 6*, Dusza małuczka, a strata ogromna, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 199–215.
- 2006** *Starość nie radość – pochówki osobników w wieku senilis z cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie*, [w:] *Starość – wiek spełnienia*, *Funeralia Lednickie. Spotkanie 8*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 121–125.
- Magdaliński, G.**
- 1934** *Die drei Latenefriedhöfe von Konikow, Geritz und Mersin, Kreis Köslin (Pomm.)*, Mannus, t. 26, s. 145–160.
- Majewski, K.**
- 1949** *Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich*, Wrocław.
- Makiewicz, T.**
- 1996** *Bernstein aus den Fundstellen der vorrömischen Eisenzeit und römischen Kaiserzeit in Grosspolen*, [w:] *Kontakte...*, s. 65–76.
- Malinowski, T.**
- 1969** *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Marciniak, J.**
- 1957** *Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolateńskiego w Wilanowie koło Warszawy*, *Materiały Starożytność*, t. 2, s. 7–174.
- Margos, U.**
- 2000** *Uwagi na temat genezy obrządku szkieletowego na Pomorzu na przełomie młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich*, [w:] *Superiores Barbari. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, red. R. Madyda-Legutko, T. Bochnak, Kraków, s. 255–267.
- Marschalleck, K. H.**
- 1927** *Das Latènegräberfeld bei Cammer (Kr. Zauch-Belzig)*, *Prähistorische Zeitschrift*, t. 18, s. 212–249.
- Martens, J.**
- 1994** *On the so-called Kraghede-Group – the Pre-Roman Iron Age in North Jutland and its connections with the Przeworsk Culture*, [w:] *Kultura przeworska*, t. 1, red. J. Gurba, A. Kokowski, Lublin, s. 37–69.
- 1996** *Die vorrömische Eisenzeit in Südsandinavien. Probleme und Perspektiven*, *Praehistorische Zeitschrift*, t. 71, s. 217–243.
- 1997** *Pre-Roman Iron Age in North Jutland*, [w:] *Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe*, red. J. Martens, *Arkæologiske Skrifter*, t. 7, Copenhagen, s. 107–136.
- Mauss, M.**
- 1973** *Socjologia i antropologia*, Warszawa.
- Mazurek, W.**
- 1995** *Materiały grupy czernicyńskiej w województwie chełmskim*, [w:] *Kultura...* Warszawa, s. 229–264.
- Meduna, J.**
- 1961** *Staré Hradisko. Katalog nálezu uložených v Muzeu města Boskovic*, *Fontes Archaeologiae Moraviae*, t. 2, Brno.
- 1970** *Staré Hradisko II. Katalog der Funde aus den Museen in Brno (Brünn), Praha (Prag), Olomouc, Plumlov und Prostějov*, *Fontes Archaeologiae Moraviae*, t. 5, Brno.
- 1996** *Das Depot von Pteni (Kr. Prostějov) und die Handelsbeziehungen Mährens während der Spätlatènezeit*, [w:] *Kontakte...*, s. 97–115, Kraków.
- Menke, M.**
- 1977** *Zur Struktur und Chronologie der spätkeltischen und frühromischen Siedlungen im Reichenkeller Becken*, [w:] *Symposium. Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, red. B. Chropowský, Bratislava, s. 223–282.
- Moscalu, E.**
- 1990** *Piese de podoabă din mediul traco-getic și scitic. Inele și brățări ornamentate cu butoni*, *Arheologia Moldovei*, t. 13, s. 149–152.
- Müller, R.**
- 1985** *Die Grabfunde der Jastorf – und Latènezeit an unterer Saale und Mittelbe*. Berlin.
- Müller, S.**
- 1895** *Ordning af Danmarks Oldsager*, I. Jernaldern, Kjøbenhavn.
- 1898** *Nordische Altertumskunde*, t. 2, Strassburg.
- Mycielska, R., Woźniak, Z.**
- 1988** *Cmentarzysko wielokulturowe w Błoniu*, część I, *Mat.Arch.*, t. 24, s. 5–326.
- 1990** *Cmentarzysko wielokulturowe w Błoniu*, część II, *Mat.Arch.*, t. 25, s. 5–77.
- Niewęglowski, A.**
- 1981** *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II w. p.n.e.-II w. n.e.)*, Wrocław.
- Nowaczyk, K., Nowaczyk, L.**
- 2003** *Osada ludności kultury przeworskiej na stanowisku Wilkowice 8, gm. Żórawina, woj. dolnośląskie*, [w:] *Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN*, cz. I, z. 2 s. 253–340.

Nowicka, E.

1991 *Świat człowieka, świat kultury*, Warszawa.

Nybruget, P. O., Martens, J.

1997 *The Pre-Roman Iron Age in Norway*, [w:] *Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe*, red. J. Martens, *Arkæologiske Skrifter*, t. 7, Copenhagen, s. 73–89.

Nylén, E.

1955a *The Middle Grave-Field*, [w:] *Vallhagar. A migration Period settlement on Gotland/Sweden*, cz. 1, red. M. Stenberger, Copenhagen & Stockholm, s. 287–436.

1955b *Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands*, Uppsala.

Okulicz, J.

1971 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Dobrzankowo, pow. Przasnysz*, *MSiW*, t. 1, s. 127–170.

Okulicz-Kozaryn, J., Nowakowski, W.

1996 *In Search of the Amber Routes. Traces of Contacts between South-Eastern Coasts of the Baltic Sea and the Celto-Illyrian and Dacian Territories*, [w:] *Kontakte...*, s. 157–173, Kraków.

Okulicz, Ł., Pozarzycka, A., Nowakowski, W.

1974 *Stanowisko z wczesnej epoki żelaza w Rembielinie, pow. Przasnysz*, *SprArch.*, t. 26, s. 65–72.

Pačkova, S. P.

1992 *O sootnošenii pomorsko-kloševoj i zarubineckoj archeologičeskich kul'tur po keramičeskim materialam*, [w:] *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, red. S. Czopek, Rzeszów, s. 265–287.

Pahič, S.

1966 *Keltske najdbe v Podravju*, *AV*, t. 17, 271–336.

Pawleta, M.

2004 *Re-konstruowanie dzieciństwa w archeologii*, [w:] *Funeralia Lednickie. Spotkanie 6, Dusza maluczka, a strata ogromna*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 87–97.

Pawlik, J. J.

2004 *Śmierć dziecka w Afryce*, [w:] *Funeralia Lednickie. Spotkanie 6, Dusza maluczka, a strata ogromna*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 35–42.

Peschel, K.

1971 *Gräberfeld der jüngeren Latènezeit in Vehlow, Kr. Kyritz*, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam, t. 6, s. 5–35.

1978 *Brandgräber aus der spätkeltischen Randzone in Südwestthuringen*, [w:] *Beiträge zum Randbereich der Latènekultur*, red. M. Gedl, Zeszyty Na-

ukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, *Prace Archeologiczne*, t. 26, s. 73–105.

Piaskowski, J.

1983 *Metaloznawcze badania starożytnych przedmiotów żelaznych z cmentarzyska ciałopalnego w Rumi, woj. gdańskie*, *Pom.Ant.*, t. 11, s. 11–136.

Pietrzak, M.

1971 *Cmentarzysko wojowników w Pruszczu Gdańskim*, *ZOW*, t. 37, s. 75–78.

1972 *Badania wykopaliskowe w Pruszczu Gdańskim, pow. Gdańsk, na cmentarzysku z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich*, *SprArch*, t. 24, s. 73–80.

1981 *Uwagi na temat kształtowania się cech kultury wielbarskiej w świetle badań na cmentarzysku z okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Pruszczu Gdańskim, stan. 10*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, red. T. Malinowski, Słupsk, s. 107–115.

1987 *Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Rumi, woj. gdańskie*, Gdańsk.

1997 *Pruszcz Gdański. Fundstelle 10. Ein Graberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, *MAB*, t. 4, Kraków.

Pietrzak, M., Łuka, L.

1974 *Cmentarzysko ze starszego okresu rzymskiego w Gołębiewie Wielkim, pow. Gdańsk*, *Pom.Ant.*, t. 5, s. 299–327.

Poboł', L. D.

1971 *Slavjanskie drevnosti Belorussii*, t. 1, Minsk.

1973 *Slavjanskie drevnosti Belorussi*, t. 2, Minsk.

1983 *Archeologičeskie pamjatniki Belorussi. Żeleznyj vek*, Minsk.

Podgórski, J. T.

1992 *Fazy cmentarzysk kultury łużyckiej i pomorskiej na Pomorzu Wschodnim*, [w:] *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, red. S. Czopek, Rzeszów, s. 199–214.

Polenz, H.

1971 *Mittel – und Spätlatènezeitliche Brandgräber aus Dietzenbach, Landkreis Offenbach am Main*, *Studien und Forschungen*, *NF*, t. 4, s. 1–115.

Poleska, P.

1986 *Osada grupy tynieckiej na stan. 1 w Przemęczanach, woj. krakowskie*, *Materiały Archeologiczne*, t. 23, s. 135–182.

Posern-Zieliński, A., Ostoja-Zagórski, J.

1977 *Etnologiczna interpretacja i analogie etnograficzne w postępowaniu badawczym archeologii*

- i prahistorii. Uwagi krytyczno-polemiczne*, *Slavia Antiqua*, t. 24, s. 39–70.
- Prochowicz, R. J.**
 1999 *Krążki ze skorup naczyń na terenie kultury przeworskiej*, [w:] COMHLAN. *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa, s. 307–318.
- Przewoźna, K.**
 1965 *Osada z I w. p.n.e./Iw. n.e. w Jastarni, pow. Puck*, *Pom. Ant.*, t. 1, s. 183–212.
 1968 *Importy rzymskie na Pomorzu Wschodnim*, *Pom. Ant.*, t. 2, s. 75–99.
 1972 *Z dziejów badań nad okresami późnolateńskim i wpływów rzymskich na Pomorzu Wschodnim*, *APolski*, t. 17, s. 127–142.
 1974 *Struktura i rozwój zasiedlenia południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej u schyłku starożytności*, Warszawa-Poznań.
- Rajewski, Z.**
 1932 *Nowe nabytki Działu Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1926–1927*, *PArch.* t. 4, s. 262.
- Rangs-Borchling, A.**
 1963 *Das Urnengräberfeld von Hornbek in Holstein*, *Offa-Bücher*, t. 18, Neumünster.
- Rasch, M.**
 1997 *Förromersk järnålder på Öland*, [w:] *Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe*, red. J. Martens, *Arkæologiske Skrifter*, t. 7, Copenhagen, s. 45–71.
- Reinbacher, E.**
 1963 *Börnicken. Ein ältereisenzeitlicher Urnenfriedhof im Havelland*, Berlin.
- Reinecke, A.**
 1987 *Ein Bestattungsplatz der vorrömischen Eisenzeit von Latzow, Kr. Greifswald*, *Bodendenkmalpflege im Mecklenburg*, r. 1986, s. 45–91.
 1988 *Studien zur vorrömischen Eisenzeit in Umland der südlichen Ostsee. Forschungsstand – Chronologie – kulturhistorische Beziehungen* (praca doktorska, Humboldt-Universität, Berlin).
- Reitinger, J.**
 1966 *Die latènezeitlichen Funde des Braunauer Heimat-hause, ein Beitrag zur Kenntnis der latènezeitlichen Bronze – und Eisenketten*, *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines*, t. 111, s. 165–236.
- Rieckhoff, S.**
 1995 *Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern*, *Trierer Zeitschrift*, t. 19.
- Rogaczewska, A.**
 2006 *Grodzisko plemienne na Górze Zamkowej w Będzinie*, *Archeologia Żywa*, nr 3 (37), s. 55–58.
- Rogalski, B.**
 2005 *Relacje kulturowe na Pomorzu Zachodnim i Przednim w młodszym okresie przedrzymskim na bazie ceramiki naczyniowej*, [w:] *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 397–413.
- Romanowska-Grabowska, O.**
 1965 *Młyniec Górny, pow. Toruń*, *ZOW*, t. 31, z. 1, s. 49–50.
 1978 *Badania archeologiczne na stan. 1 w Nowych Dobrach, pow. Chełmno*, *Komunikaty Archeologiczne*, Bydgoszcz, s. 125–129.
- Rosen-Przeworska, J.**
 1946–1947 *Zabytki celtyckie na ziemiach polskich*, *Światowit*, t. 19, s. 179–323.
- Rudnicka, D.**
 1997 *Ratujmy wykopaliska*, Słupsk.
- Ruppelt, A.**
 1938 *Das Gräberfeld Braunswalde-Willenberg, Kr. Marienburg*, *Elbinger Jahrbuch*, t. 15, s. 97–100.
- Schmidt, A.**
 1902 *Das Gräberfeld von Warmhof bei Mewe*, *Reg.-Bez. Marienwerder*, *ZfE*, t. 34, s. 97–153.
- Schönberger, H.**
 1952 *Die Spätlatènezeit in der Wetterau*, *SJahr*, t. 11, s. 21–30.
- Schumann, H.**
 1889 *Urnfriedhöfe in Pommern*, *Baltische Studien*, N. F., t. 39, s. 81–255.
- Schwantes, G.**
 1911 *Die älteren Urnenfriedhöfe bei Uelzen und Lüneburg*, Hannover.
- Seyer, H.**
 1970 *Das Brandgräberfeld der vorrömischen Eisenzeit von Geltow-Wildpark im Potsdamer Havelland*, *Veröffentlichungen Museum Ur- und Frühgeschichte Potsdam*, t. 5, Berlin, s. 118–158.
 1982 *Siedlung und archäologische Kultur der Germanen im Havel-Spree-Gebiet in den Jahrhunderten vor Beginn u.Z.*, *Schriften zur Ur- und Frühgeschichte*, t. 34, Berlin.
- Seyer, R.**
 1976 *Zur Besiedlungsgeschichte im nördlichen Mittelelbe-Havel-Gebiet um den Beginn unserer Zeitrechnung*, *Schriften zur Ur- und Frühgeschichte*, t. 29, Berlin.

Skrzypek, I.

- 1995 *Znaleziska grobów podkloszowych na cmentarzyskach ludności kultury pomorskiej na Pomorzu Środkowym*, [w:] *Kultura ...*, s. 55–69.

Słupecki, L. P.

- 2006 *Starcy w gronie nordyckich bogów*, [w:] *Funeralia Lednickie. Spotkanie 8, Starość – wiek spełnienia*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 197–203.

Sobczyk, P.

- 1995 *Cmentarzysko skrzynekowo-kloszowe w Złotopolu, stan. 2, woj. wrocławskie*, [w:] *Kultura pomorska ...*, s. 299–309, Warszawa.

Stąporek, M.

- 1996 *Najstarsza faza kultury oksywskiej* (praca magisterska, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego), Kraków.
- 2007 *Z problematyki kontaktów między Pomorzem a Skandynawią na przełomie er (I wiek p.n.e. – I wiek n.e.)*, [w:] *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 199–209.

Stöckli, W.E.

- 1974 *Bemerkungen zur räumlichen und zeitlichen Gruppierung der Funde in Oppidum von Manching, Germani*”, t. 52, s. 368–385.

Striewe, K.

- 1996 *Studien zur Nauheimer Fibeln und ähnlichen Formen der Spätlatènezeit*, *Internationale Archäologie*, t. 29, Espelkamp.

Strobin, A.

- 2006 *Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywskiej w Wyczechowie, pow. kartuski, WA, t. LVIII*, s. 127–143.
- 2007 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowisku 9 w Wyczechowie, gmina Somonino*, [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, red. G. Nawrońska, Elbląg, s. 135–140.

Szczepańska, A.

- 2006 *Młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie). Ruda, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 3–6* (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK, Toruń).

Szrejter, A.

- 2006 *Mitologia germańska. Opowieści o bogach mroź-*

nej północy, Gdańsk.

Śmigielski, W.

- 1962 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1958 roku*, *FAP*, t. 13, s. 358.

Świątkiewicz, P.

- 2002 *Badania wielokulturowej osady w Bocheniu, st. 16 w latach 1990–1997*, *Prace i Materiały Muzeum Miasta Zgierza*, t. 3–4, s. 185–200.

Tacyt

- 1957 *Germania*, [w:] *Dzieła*, t. 2, tłum. S. Hammer, Warszawa.

Tischler, O., Kemke, H.

- 1902 *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt*, Königsberg.

Todorović, J.

- 1968 *Čivikovac kod Požarevca – keltski ratnički grob*, *Arheološki pregled*, t. 10, s. 48–51.

Tomaszewska, I.

- 1979 *Pochwa miecza dwusiecznego i pas późnolateński w kręgu przeworsko-oksywskim* (niepublikowana praca magisterska), Warszawa.

Tuszyńska, M.

- 1995 *Cmentarzysko płaskie kultury oksywskiej i kultury wielbarskiej z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Pruszczu Gdańskim, woj. gdańskie, stan. 7*, [w:] *Najnowsze kierunki badań najdawniejszych dziejów Pomorza*, red. W. Filipowiak, Szczecin, s. 211–220.

- 2003 *Wielokulturowe cmentarzysko płaskie w Opaleniu, gm. Gniew, stan. 1*, [w:] *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 303–309.

Tuszyńska, M., Stąporek, M.

- 2005 *Badania na cmentarzysku w Różynach, gm. Pszczółki w latach 2001–2002*, [w:] *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 353–362.

Vedel, E.

- 1886 *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, Kjøbenhavn.

Venclová, N.

- 1990 *Prahistoric glass in Bohemia*, Praha.

Voigt, Th.

- 1971 *Zwei Formengruppen spätlatènezeitlicher Gürtel*, *JmV*, t. 55, s. 221–270.

Völling, Th.

- 1994 *Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömi-*

- schen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, t. 75, s. 147–282.
- Waga, T.**
 1932 *Pomorze w czasach przedhistorycznych*, Toruń.
 1934 *Cmentarzysko Gostkowo-Folsung w pow. toruńskim*, Zapiski TNT, t. 9, z. 9–10, s. 165–192.
- Waldhauser, J.**
 1996 *Gold und Bernstein der Hallstatt – und Latènezeit in Böhmen und ihre Kontakte zur „Bernsteinstrasse“ aufgrund der Mobilität*, [w:] *Kontakte...*, s. 77–95.
- Waldhauser, J., i inni**
 1987 *Keltische Gräberfeld in Böhmen*, Bericht Römisch-Germanischen Kommission, t. 68, s. 25–179.
- Walenta, K.**
 1981 *Obrządek pogrzebowy na Pomorzu w okresie późnolateńskim i rzymskim*, *Archaeologia Baltica*, t. 5, Polonia 80/81, Łódź.
- Wawrzykowska, B.**
 1974 *Badania ratownicze na cmentarzysku kultury grobów kloszowych w Rzęczkowie, pow. Toruń w 1969 r.*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia*, t. 4, s. 103–132.
- Wegewitz, W.**
 1937 *Die langobardische Kultur in Gau Moswidi (Niederelbe) zu Beginn unseres Zeitrechnung*, Hildesheim.
- Werner, J.**
 1977 *Spätlatène Schwerter norischer Herkunft*, [w:] *Ausklänge der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauebiet*, red. B. Chropovský, Bratislava, s. 367–401.
- Węgrzynowicz, T.**
 1988 *Uwagi o kulturze grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki*, *WA*, t. 49, z. 1, s. 3–16.
 1995 *O potrzebie dyskusji nad wzajemnym stosunkiem kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych*, [w:] *Razem czy osobno?*, s. 11–19, Warszawa.
- Wielowiejski, J.**
 1970 *Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi*, Wrocław.
 1985 *Die spätkeltischen und römischen Bronzegefäße in Polen*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, t. 66, s. 123–320.
- Wielowiejski, P.**
 1996 *Bernstein aus der latènezeitlichen und frühromischen Fundstellen Mihovo, Idria, Baška (Veglia), Hradišt (Stradonice, Böhmen) im Naturhistorischen Museum Wien*, [w:] *Kontakte...*, s. 47–56.
- Wierzbicki, J.**
 1991 *Przyczynek do studiów nad chronologią schyłku osadnictwa kultury pomorskiej we wschodniej części Pomorza Środkowego (Mikorowo, woj. Słupsk, stanowisko 5)*, *MZP*, t. 37, s. 47–61.
- Wiloch, R.**
 1995 *Klamry do pasa kultury oksywijskiej*, *Pom. Ant.*, t. 16, s. 1–61.
- Wiśniewska, A.**
 2004 *Ceramika kultury oksywijskiej*, Łódź (niepublikowana praca doktorska).
 2007 *Uwagi na temat powiązań kultury oksywijskiej i kultury wielbarskiej w świetle badań ceramiki grobowej*, [w:] *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 109–137.
- Wołągiewicz, M. D.**
 1967 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Drawsku Pomorskim*, *MZP*, t. 13, s. 7–61.
- Wołągiewicz, M. D., Wołągiewicz, R.**
 1963 *Uzbrojenie ludności Pomorza Zachodniego u progu naszej ery*, *MZP*, t. 9, s. 9–166.
- Wołągiewicz, R.**
 1964 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Niemicy, pow. Sławno*, *MZP*, t. 10, s. 105–138.
 1965 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Warszkwie, pow. Sławno*, *MZP*, t. 11, s. 179–247.
 1970 *Napływ importów rzymskich do Europy na północ od środkowego Dunaju*, *APolski*, t. 15, s. 207–252.
 1979 *Kultura pomorska a kultura oksywska*, [w:] *Problemy kultury pomorskiej*, red. T. Malinowski, Koszalin, s. 33–69.
 1981a *Kultury oksywska i wielbarska*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej: Późny okres lateński i okres rzymski*, t. 5, red. J. Wielowiejski, s. 135–177.
 1981b *Grupa nadodrzańska*, [w:] *Prahistoria Ziemi Polskiej: Późny okres lateński i okres rzymski*, t. 5, red. J. Wielowiejski, Wrocław, s. 192–196.
 1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. V. Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. N. Chr.*, *MAB*, t. 1.
 1997 *Lubieszewo. Materiały do studiów nad kulturą społeczności Pomorza Zachodniego w okresie od IV w. p.n.e. do I w. n.e.*, Szczecin.
- Woźniak, Z.**
 1970 *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Wrocław.

- 1974 *Wschodnie pogranicze kultury lateńskiej*, Wrocław.
- 1979 *Chronologia młodszej fazy kultury pomorskiej w świetle importów i naśladownictw zabytków pochodzenia południowego*, [w:] *Problemy kultury pomorskiej*, red. T. Malinowski, Koszalin, s. 125–148.
- 1994 *Wczesna faza kultury przeworskiej na Wyżynie Sandomierskiej*, *Kultura przeworska*, t. 1, red. J. Gurba, A. Kokowski, Lublin, s. 127–145.
- 1995 *Kultura pomorska a kultura lateńska*, [w:] *Razem czy osobno?*, s. 201–212.
- Woźny, J.**
- 2005 *O symbolice darów grobowych w syntezach pradziejów ziem polskich*, [w:] *Funeralia Lednickie. Spotkanie 7, Do ut des – dar, pochówek, tradycja*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań, s. 119–124.
- Zaborowski, J.**
- 1992 *Uwagi o cmentarzysku w Gdyni-Oksywiu*, WA, t. 52, s. 87–90.
- Zawadzka, B.**
- 1964 *Cmentarzysko grobów kloszowych w Warszawie-Henrykowie*, *Materiały Starożytne*, t. 10, s. 229–321.
- Zielonka, B.**
- 1963 *Zarys dziejów polskich badań archeologicznych na ziemiach województwa bydgoskiego*, *Rocznik Muzeum w Toruniu*, t. 1, z. 3, s. 1–32.
- Żórawska, A.**
- 2003 *Ocalałe i niepublikowane materiały z badań Waldemara Heyma w Bystrzcu, pow. kwidzyński (Weisshof, K. Marienwerder)*, WA, t. 56 (2002–2003), s. 229–281.

OKSYWIE CULTURE IN CHEŁMNO LAND IN THE LIGHT OF SEPULCHRAL SOURCES (SUMMARY)

1. INTRODUCTION

The basic purpose of this elaboration is to characterise cultural transformation of the Late Pre-Roman Iron Age Chełmno Land population and to draw up a vision of social relations on the base of sepulchral materials. For the purpose of proper presentation of these problems, taxonomical studies of source materials are necessary; in order to extract distinctive cul-

tural and chronological characteristics. Completion of this allows to start the next stage, concerning the Chełmno Land people's genesis and transformation during the mentioned period, their connection with neighbouring cultures and their place in Central and North European *Barbaricum*.

2. GENERAL CHARACTERISTIC OF SOURCE MATERIALS

The presented work concerns all of the Oksywie culture objects of a sepulchral character from Chełmno Land. Items from other Oksywie culture areas, known from literature concerning the subject were made use of by the author when needed, chosen for comparative purpose only. The purpose of the study was to generate statistically reliable series of different types and varieties items, rather than presentation of all currently known Oksywie culture objects. Large cemeteries were characterised in this chapter, giving a basis for reconstruction of cultural situation in the Late Pre-Roman Iron Age Chełmno Land. These ne-

cropolises provided large series of objects and data concerning funeral rites. Publications, Kartoteka... by J. Kostrzewski, as well as the unpublished report by K. Florkowski and photographs of objects from Rządź, also unpublished, in many cases allowed for reinterpretation, of data according to new, more detailed typologies. During study of artefacts from archival Chełmno Land cemeteries, identification of pottery caused most problems. For the purpose of better analysis of intra-, as well as intercultural relations, individual finds from other sites of Chełmno Land were used.

3. TYPOLOGICAL, CHRONOLOGICAL AND CULTURAL ANALYSIS OF SOURCE MATERIALS

Presented in this chapter typological evaluation of objects of the studied area, given on a broad culture background, provides a base for further studies concerning chronology of Chełmno Land cemeteries and

their position within Oksywie culture as well as in Central and North European *Barbaricum*. Furthermore it allows to draw up genesis of Oksywie culture, and to study its internal differentiation.

4. CHRONOLOGY

Chronological establishment for Przeworsk culture, by T. Dąbrowska (1988), was used by the author for basis. New studies concerning Scandinavian (J. Martens 1996, 1997) and Jastorf culture (J. Brandt 2001) chronology were also utilised. These systems are used as reference and comparison material within the boundaries of relative chronology. At the same time, when studying the period with strong La Tène influence it is necessary to refer to absolute and La Tène chronology, presented by R. Gebhard (1989, p. 118–127), with modifications by J. Brandt (2001, p. 63–67).

In monograph of the Podwiesk cemetery (E. Bokinić 2005) the author attempted to match periodisation of studied material with scheme used for Przeworsk culture. This decision was based on a reason, that both cultures are similar and they have analogical (yet not identical) rhythm of development. The latest detailed study of Przeworsk culture chro-

nology is presented on a broad culture background (T. Dąbrowska 1988). Unfortunately such approach meant loss of some regularities, distinctly present in Oksywie culture Chełmno Land sepulchral material, supported also by data from other regions of this culture. For this reason the work presented proposes a relative chronology for Chełmno Land, taking into consideration the local rhythm of development, based on a number of foundation characteristics and relations between them. In Chełmno Land there are around a 1000 graves, dated to Late Pre-Roman Iron Age. They are furnished with numerous, co-occurring object categories in differing groupings, additionally combined with correlated grave and burial characteristics. This in comparison to previous chronology, gives a base for a much more detailed division, for phases (A_1 , A_2 , A_3), stages (A_{1a} , A_{1b} , A_{2a} , A_{2b} , A_{3a} , A_{3b}) and horizons ($A_{1b}-A_{2a}$, A_2/A_3 i A_{3b}/B_{1a}) – compare charts 21–22 and plate 50.

5. ANALYSIS OF CHEŁMNO LAND PEOPLE BURIAL RITES AND SOCIAL STRUCTURE

Only a part of Podwiesk and Małe Czyste sites' burials were analysed anthropologically. For the purpose of archaeological analysis the remaining large cemeteries were also used.

Inner organisation of archaic populations constitutes on differentiation in social position, role and status, and personal contacts within small local groups and bonds of a larger scale (E. Nowicka 1991, p. 337–419). All societies are differentiated by biological characteristics, such as sex and age, in every society there are always at least three age groups (child, adult, senior) and social positions associated with them. On Podwiesk cemetery, childhood egalitarianism, presented by Tacitus (p. 275–276), is partially confirmed by common poor furniture of burials, especially of group *infans* I. Basically, the differentiation in richness of furnishing divides Podwiesk society into two distinctly separated groups – children and adults. In Podwiesk, unlike in Przeworsk culture (K. Czarnecka 1990, p. 59), younger children were treated differently (the poorest group of the society) than older ones. Group *infans* II is “separated” just as much from group *infans* I, as from other age groups (adults) of the discussed population.

Considering wealth distribution, age groups *iuvenis*, *adultus* and *maturus* are divided in a similar way. In every age class there are graves of individuals with poor, moderate and wealthy furnishing; Podwiesk society's internal division manifests itself in such way. Distinct difference in furnishing richness of burials is visible between graves of A_1 phase and $A_{1b}-A_{2a}$ horizon and the fully developed stadium of A_2 phase, this is caused by popularisation of a new custom of placing in graves items, such as: tools, toilet articles, beads and richer weapon sets (compare appropriate chapters of source material analysis).

Differentiation of furnishing by sex is quite distinct, belt hooks and more than one fibula were found in burials determined as female twice as often as in those determined as male, which is associated with specifics of dress. Female graves, also twice more often than male are classified as rich (groups IV and V), which is based on a larger number of brooches and items such as beads, sewing needles or sickle knives that are found in them. Spindle-whorls are also strongly correlated with female burials. It is different with correlation of sex and weaponry; it was revealed in 9% of female graves; 16% of male graves. Complete lack of

senilis aged individuals corresponds to their lack or very low presence (1% on average) on Roman Iron Age cemeteries (Z. Łubocka, S. Gronkiewicz 2006, p. 63).

Analysis based on anthropological determinants, gives a picture of statistically perceptible regularities in treatment of the deceased, dependent of age and sex. Yet, this picture is somewhat “blurred”, it shows the society under discussion as one respecting rules that are impossible to reconstruct. The anthropological data shows, that the same correlations of furnishing traits and grave pit’ properties can characterise both male and female graves.

Analysis based on archaeological determinants proves, that there is a number of burial rite’s characteristics subordinate to strict rules, allowing gender identification of the deceased almost 100% sure. Comparing to this, anthropologic method, with error in up to 40% of gender identification attempts, proves to be rather unreliable. On the base of archaeological criteria, it can be assumed that there is a specific set of offerings characteristic for male graves: weapons, straight knives, razors and tongs, and for female graves: belt hooks, spindle-whorls, needles, sickle knives, bracelets and beads. Yet this rule has a much

wider range, it functions also in Przeworsk culture (K. Godłowski 1960, 1974).

Graves of a smiths, unique, in the scale of Oksywie culture, were uncovered on cemeteries in Rządź and Nowe Dobra. Rich furniture of Rządź grave, composed of numerous iron tools, shows the significant role of the buried individual for local society. Yet, it has to be stated that the burial contains no weapon, usually present in rich male burials, and it contains a crescent shaped knife, which in Chełmno Land is correlated in almost 100% of cases with female burials. This could mean, that the buried craftsman, was not considered to be a warrior like other men were, thus maybe he was not a member of the local population. In such situation the crescent shaped knife could have been a symbol of the smith’s ambiguous social status. Lack of a weapon seems to suggest that the craftsman was a travelling smith, allowed to reside within a defined population, yet on specific conditions. The Nowe Dobra burial, suggests that this man, if he actually was equipped with an axe, had a completely different social position in the local group. As an axe is one of the elements of warrior burials furnishing in Oksywie culture.

6. ISSUE OF OKSYWIE CULTURE’S GENESIS

In spite of efforts made to unsolved the issue of Oksywie culture’s origin, the subject is still a problem with more questions remaining than answered. Archaeologists J. Kostrzewski (1961) and R. Wołagiewicz (1979) where the scholars who spent most time on this problem. Some questions were taken up by H. Machajewski (1999; 2001), while T. Dąbrowska and Z. Woźniak (2005) approached the topic on the background of Przeworsk culture’s genesis.

Considering the few examples of Pomeranian-Cloche Grave culture’s long chronology (reaching LT C), issue of origin of substrate, representing Late Hallstatt – Early La Tène tradition in the newly forming Oksywie culture is not certain, also because of the impossibility to define its closure (M. Andrzejowska 1995). It is only in fully developed LT C, that first trends possible to connect both with Przeworsk and Oksywie culture come into view. In Nowe Dobra A-Ic variant brooch, characteristic for LT C2, has been uncovered in an intact Cloche grave (after O. Romanowska-Grabowska). Nonetheless, it was

only a solitary discovery of ambiguous cultural and chronological significance which needs further confirmation. A ball brooch was found in Nowe Dobra (W. La Baume 1934), it can be dated to LT C1, but its cultural origin in unknown. There are no unambiguous proofs of Pomerania being inhabited in LT B, or even in LT A, as there are only a few finds dated to this phase, there is even less LT C finds (which is very problematic). The closet site, with the latest chronology, is in Rembielin (J. Okulicz 1979, p. 28 and further.; Ł. Okulicz, A. Pozarzycka, W. Nowakowski 1974; Z. Woźniak 1994, p. 203 and further) it indicates the existence of a settlement centre which functioned in LT B. The remaining finds from Poland, certain to be LT B (including metal objects), are just as few (Z. Woźniak 1995, maps 2–3). On the other side, examples confirming La Tène influenced acculturation process, overlapping Late Hallstatt – Early La Tène tradition, are very numerous. Yet they are only evident in assemblages of the new culture, of definite LT C chronology. Such examples are found in pottery

genetically strongly connected with Cloche Grave culture's vessels, coinciding with fibulae of early stage of A₁ phase. Bearing in mind the above facts, taking into account Jastorf migration and strong influence of Przeworsk culture on Chełmno Land people, it should be considered whether it would be possible for Late Hallstatt – Early La Tène tradition to last out; question remaining where did its bearers come from. The localization of this population in Chełmno Land and in remaining areas of Oksywie culture causes doubts. Swift adoption of cinerary urn's bowl covering, in A₂ phase could have been a result the mentioned tradition lasting out in the region's population. It can be assumed, that the cultural differentiation of Oksywie culture's northern and southern regions was based fundamentally on a phenomenon with intense Late Hallstatt – Early La Tène tradition; the tradition that lasted out in a varying degree of preservation in different regions of Central Europe. The phenomenon was best visible in regions and periods, where Przeworsk type acculturation with its specific pottery style made the smallest impact. Stylistic similarity of Jutland (compare S. Hvass 1985), Bornholm, Oksywie, Czerniczyn and Zarubintsy pottery could be the result of a common Late Hallstatt – Early La Tène heritage, that lasted on into Late Pre-Roman Iron Age. In Przeworsk culture on the other hand, "cloche" stylistic impression is noticeable only marginally, reduced to a minimum during the process of intense La Tène influenced conversion.

During the same period, Jastorf settlements develop over the lower course of Odra River. Until recently presence of its pottery in Oksywie culture was considered to be coping of foreign vessels, but now, in view of numerous discoveries of Jastorf culture forms in Szynych near Grudziądz, argument of migration appears (E. Bokinić 2006d, 2006e). The large assemblage of Jastorf characteristic pottery uncovered in Szynych has to be mentioned here (E. Bokinić 2006d, 2006e), even though this study concentrates mainly on sepulchral material. The main reason for this, is that presence of these materials in settlement area and their almost complete absence on cemetery reflects an analogical trend, known from regions of Przeworsk culture (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005). The Szynych assemblage of vessels is strongly differentiated morphologically. Up until recently there were no forms of this type neither from Pomerania region (asides of its western fringe, occupied by Lower Odra group of Jastorf culture) nor from Chełmno Land, only one strongly profiled

vessel (M. Pietrzak 1987, Pl. LXVI:46a) analogical to Jutland specimens (R. Hachmann 1961, fig. 56:6) is known from the coast of the Baltic Sea. Over 20 large fragments and a big series of smaller ones of characteristic parts of pottery, of the Szynych assemblage (E. Bokinić 2006d, fig. P23–24), were found to be representing features unknown until now in Pre-Roman Iron Age cultures of the mentioned region. Such characteristics are known from Lower Odra group of Jastorf culture (T. Łaskiewicz 1971, Pl. V–VI), found in Hodde settlement in Jutland (compare S. Hvass 1985, fig. 120:135g), Poznań-Nowe Miasto district, site 226 (H. Machajewski, R. Pietrzak 2004, Pl. VII:3) or Osłonki (M. Grygiel 2004, fig. 9e). It seems, that analogies for these forms should also be looked for in Jastorf culture cemeteries (compare H. Hingst 1989, Pl. 86:62, 116:160). In Szynych site source material, there is also, a cognitively valuable (in reference with the Jastorf and North European tradition, visible in the extensive series of uncovered pottery) bronze pin, for which there are analogies in only two, very distant from each other places. The first of this, probably the place of origin is the North European culture circle, especially Jutland and Fionia (A. Maciałowicz 2008). The second is the Balts' territory (J. Jaskanis, J. Okulicz 1981, fig. 91; J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski 1996). This is a very important element of early cultural influence, especially in the light of already known strong bonds with this island, indicated by fibulae with bronze "mantle" on bow (*mit Bronzehülle auf dem Bügel*) and bipartite belt hooks. Thus, the pin is a proof of very early contacts between the Baltic's south coast and Bornholm. The above mentioned non-sepulchral objects of Jastorf and North European provenience, uncovered in Chełmno Land, have numerous equivalents in regions which in later (?) period were occupied by Przeworsk culture. There, they are an element of settlements with strong Jastorf characteristics, with no known corresponding cemeteries (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005, p. 88–92). In spite of numerous metal objects of foreign provenience, asides of some Przeworsk specimens there is almost no pottery of a nonlocal character on Oksywie culture cemeteries. In Chełmno Land we can observe a kind of cultural phenomenon, which was already known, mainly from Kujawy and Wielkopolska; a horizon of finds preceding Bastarnae and Scirii migration for the Black Sea and time of Przeworsk culture's formation (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005). Bearing in mind the extent of the

phenomenon, there is a theory concerning more or less intense settling of Jastorf people on considerable part of Polish lands; which would enclose the gap

between the latest, precisely dated assemblages of Pomeranian culture (with Kowalowice type fibulae) and Przeworsk colonisation.

7. POSITION OF CHEŁMNO LAND'S POPULATION IN INTERREGIONAL STRUCTURE OF CONNECTIONS

7.1. Connections to Jastorf culture and North Europe

The first period of Jastorf culture influence is strongly associated with its Lower Odra group, and it starts as already in early stage of A₁ phase (tripartite iron belt hook with B-I type fibula). This suggests, that A-I and B-I type fibulae, usually associated with La Tène influence process brought by Przeworsk culture, could also be related with Lower Odra group. In consequence it seems possible that Jastorf culture adopted these early forms, where they constituted numerous group. Nonetheless, considering the strong correlation between early fibulae and pottery characteristic for Przeworsk tradition, contacts with centres of this last culture cannot be excluded entirely.

The second, rich wave of imports (and their imitations), took place in late stage of A₁ phase, it includes a large collection of fibulae of Jastorf type with rectangular bow (*mit stufenförmigem Bügel*), iron brooches with bronze "mantle" (*mit Bronzehülle auf dem Bügel*) ball brooches (with connected bronze balls), and bipartite belt hooks. This phase is probably older than appearance of C type brooches. The discussed stage of imports inflow (not excluding appearance of local imitations), asides of evident relations with Lower Odra land, displays contacts with Mecklenburg as well (characteristic form of ball fibulae). In some cases (ball brooches) analogies to Hannover forms can be spotted. Obviously, in both of the described cases, assimilation of new forms must have come through Lower Odra group of Jastorf culture. A barely wider range is noticeable only in case of fibulae with a characteristic elongated bronze "mantle" on bow, as these are also met on Bornholm and Gotland, where in most cases they differ in details of construction. In Oksywie culture there are individual items as well as all sets of objects characteristic for mentioned regions. In spite of some differences, the burial rites of Lower Odra group Bornholm and Oksywie culture show most similarities when compared with their neighbouring cultural entities. With time,

cultural relationship of lower Odra and lower Vistula basins evidently intensifies. In this light, the northern Wielkopolska and Kujawy regions, particularly saturated with Jastorf origin objects prove to be the connection route between Lower Odra group and Oksywie culture.

The next stage of Oksywie relations with Jastorf culture falls to A₂ phase, impulses from Brandenburg became more eminent with appearance of G type fibula. Mutual relations go only as far as acceptance of objects of new type, while the society remains traditional with its burial rites. Graves furnished with G type objects, continue the burial rite tradition characteristic from graves furnished with fibulae with rectangular bow, *nota bene* still present in A₂ phase. Burial rite characteristics and their elements, the same as found in Oksywie culture, are also present in West Pomeranian Lubieszewo. Acculturation feedback between Lower Odra and Lower Vistula people is one of fundamental processes determining the Late Pre-Roman Iron Age culture character of Pomerania. At the same time, as G type fibulae (with centre of occurrence in Brandenburg and in Saale and Unstrut basins) reach Oksywie culture, tripartite bronze belt hooks reach regions over Havel and Spree rivers, both as imports and imitations. The question of contacts with cultures of Northern Europe is more complex, this is mainly due to the fact that chronology of these regions is still not fully synchronised with that of La Tène culture. The considerably numerous, Podwiesiek uncovered, fibulae with bronze "mantle" on bow are insufficient to solve this problem. In Northern Europe, both on Gotland and Bornholm these brooches directly precede the K type fibulae horizon, most of which represent the later variant (among other with openwork catch-plate). Such chronological layout of these fibulae in Northern Europe, suggests at least synchronic appearance of type with bronze "mantle" on bow, in entire area of their presence. No doubt

frequent occurrence of miniature vessels is a peculiar characteristic of Bornholm pottery. In Podwiesk, the same tradition is known from graves furnished with bronze “mantle” fibulae, later on K type fibulae and from the last phase of Late Pre-Roman Iron Age. It is at that time that a radical change in burial rites takes place in Chełmno Land. Urn graves disappear almost entirely. Bornholm is the only other place where cremation pit graves are so dominant at that time. It is also from there, that the tradition of sparse furnishing of graves with pottery and preference of miniature vessels came from. At that time, it is noticeable, that Chełmno Land decisively differs from other regions of Oksywie culture. Elsewhere men are still interred in urns, while in Chełmno Land this tradition disappears almost entirely. It can be assumed, that such radical change of burial rites (the most stable cultures heritage), is the effect of foreign people inflow.

Thus, in early phase of Late Pre-Roman Iron Age, a specific cultural complex starts to form on the south coast of the Baltic Sea (lower Odra and Vistula basins, and Bornholm). In Archaeological sources it is visible in a number of objects of a local character (of the above mentioned territory). It is also stable enough to allow the culture to consolidate, in spite of new trends in stylistics. This concerns both metals and (what is most important) pottery, which characterises with much more decisive local divergence, when compared to other relic categories. Intensity of lower Vistula region contacts with Lower Odra group suggest existence of relations more complex than just trade, it can be assumed that migration of some groups took place as well.

Archaeological data is usually very difficult to connect with ethnics, yet in this case, with such affluent archaeological data, it should be reconsidered whether sceptic approach to Ptolemy records is cor-

rect. Historical records allow to assume that a tribe of Rugians (according to Tacitus) and Ulmerugians (according to Jordanes) inhabited Pomerania, around Vistula estuary. R. Wołągiewicz (1981a, p. 196) suggests identification of Lower Odra group of Jastorf culture with those mentioned “island” Rugians. Their migration to central Pomerania could be associated with, abandonment of lower Odra regions, on one side and on the other, with expansion of Oksywie culture in late stage of A₂ phase. “Burgundian” and “Rugian” theories seem to contradict each other, but spatial-cultural differentiation of Oksywie culture in A₃ phase suggests a possibility of connection of both concepts. Considerable mobility of Germanic people allows to assume, that more migrations took place in last two centuries BC then there are in historic records. Frequent changes in burial rites of Pomerania and spatial differentiation, seem to confirm this unique mobility. It is possible that Burgundians inhabited lower Odra regions and maintained active contacts (including migrations of smaller groups of people) with lower Vistula region people. This could be confirmed by the fact than Burgundians under a name of Furgundiones are mentioned in those last regions. Meaning that this could be a true information and not just a misuse of analogical term. In A₂ phase Burgundians migrated to central Pomerania. However already at the turn of A₂ phase a new factor appears, this being the migration of Ulmerugians from lower Elbe region in the west (S. Czarnowski 1956). In archaeological sources, this expansion is visible in presence of Hannover type fibulae and in popularisation of situla shaped and wide-frieze ornamented vase-like and jug shaped vessels, which are absent in Chełmno Land, on the other hand often uncovered in Pruszcz Gdański, site 10; found also in Warszkowo.

7.2. Connections to Przeworsk culture

Przeworsk culture’s influence is best visible in pottery, for which there are widely established “norms of Przeworsk character”. This is based on a number of characteristics, that form an undeniable trait always genetically bonded with Przeworsk, even when found outside of dense culture’s regions. Vessels of undeniably Przeworsk character are: inverted pear-shaped (B1a variety) and pear-shaped (B6 sub-type) jugs, as well as identical in shape with those last mentioned, but considerably smaller D3 sub-type cups; also vase-

shaped C5 sub-type vessels and corresponding in shape D4 sub-type cups as well as D2 sub-type cups. Also bowls are similar to Przeworsk forms. Rims with facets are the strongest associated with Przeworsk culture element of micro-morphology, so are the small, narrowed and faceted-lugs starting at the edge of the rim, same as presence of distinctly marked necks and low placed belly maximum diameter.

In spite of some differences, Przeworsk and Oksywie region pottery is strongly related, when placed

against the background of neighbouring cultures. Yet the similarities are more of a general nature than it was considered to be up until now, they are based mainly on common rim and lug faceting, and imitation of vessel form. In Podwiesk vessel rims with facets are correlated with even the earliest fibulae of A and B type, and it is characteristic for typical Przeworsk vessel forms, such as jugs described in literature as inverted pear-shaped. Therefore it can be assumed that Przeworsk pattern of a specific type vessels production was accepted; utilised in Podwiesk as cinerary urns. Speaking of micro – and macro-morphology, or even of utilisation (as cinerary urns), A₁ phase pottery, are based on Przeworsk techniques and traditions. In cases where their rims or lugs are broken off before placing in a grave, they bear signs of treatment alien to Przeworsk culture, more often found in Jastorf tradition. It is astonishing that in A₁ phase there are no, or almost no bowls in Oksywie culture. At the same time they are widely utilised in Jastorf as well as in Przeworsk and Pomeranian-Cloche Grave cultures. Vessels of this form are only absent on that time's cemeteries of Northern Europe.

Population of A₂ phase continues tradition of vessel forms similar to those of Przeworsk origin. Share of vessels with facets is analogical to this of the previous phase. It is in that period that bowls start to appear (usually with facets), which can be considered to be Przeworsk influence. This type of vessels was used as cinerary urn covers. Identical tradition can be found on Jastorf cemeteries. Moreover, some of burial rite element, such as bracing pottery and burning it through before placing in grave, have to be associated with Przeworsk influence. Nevertheless, although deposition of broken pottery in graves is common in Oksywie culture, right from the beginning, burning through of furnishing pottery becomes

more popular as late as the last phase of Late Pre-Roman Iron Age.

In contrast to clearly visible borrowing in pottery production techniques, influence in metal decoration and everyday objects is not as obvious, when analysing grave finds. A₁ and A₂ phases assemblages of burial furnishing (especially in earlier stage of the later one) are more similar to Jastorf model than to Przeworsk, as it includes fibulae and belt hooks with absence of tools. Consequently Oksywie metal objects of this period should not be associated with Przeworsk influence. Possibly the H type fibulae, numerous uncovered in Podwiesk, could be an exception of this rule. Their considerable percentage is similar to that presented on Przeworsk cemeteries, where they are also an element of women graves furnishing. However their sizeable concentration in Brandenburg suggest a possibility of their penetration east – and northwards from around Havel and Spree. This being even more probable, since the model of burial furnishing is closer there then it is in Przeworsk tradition.

Fibulae that occur in both mentioned cultures, yet are absent or rare in Jastorf culture (such as D, E, J and Nauheim types), could be a result of long distance trade exchange (possibly via Przeworsk territories), associated with Amber Road. In A₃ phase Chełmno Land population sustains its long distance trade via Przeworsk. However, penetration of Przeworsk elements northwards is even less clear then it was in previous periods. Similarity, reduction of share of vessels with facets, is noticeable in both regions, but in Chełmno Land it is a result of pit grave adaptation and not of Przeworsk influence, while in the other culture the process is reversed, urn graves become more frequent. Hinged and bronze belt hooks found in Przeworsk culture evidently are of Oksywie origin.

7.3. Connections to Celts

The Oksywie culture's connections with Celts were of indirect character rather than of broadly understood acculturation (meaning celtisation). Migration of Celtic people is not a possibility as, their presence would manifest itself in archaeological evidence. On the other hand presence of foreign smiths is probable, their production of objects for local population would have been based on Celtic designs on one side, and local or Jastorf tradition on the other. Presence or absence of weapons in smith graves, is probably the

main characteristic for telling apart local and foreign craftsmen. The fact that trade routes, towards Baltic, passed through Przeworsk people territories (the Oksywie culture's closest neighbour) suggests they had a role in assimilation of Celtic decorations. Trade routes were also a natural way of spreading ideas.

First element of Celtic character uncovered in Oksywie culture graves, origin from regions over lower Vistula, these are A-I and B-I fibulae. The oldest of these are dated as early as LT C1. It is very probable

that they reached this far north via Jastorf culture. However, considering correlation of fibulae with Przeworsk character pottery, it is possible that also people of this culture conveyed La Tène objects to Oksywie territory. The A₂ phase is the period of lively trade activity on Amber Road, Celtic-Illyrian imports appear in increased quantities. Exceptionally large Oksywie culture's assemblage of Celtic origin fibulae, of D, E, J and Nauheim type, and bronze specimens of A-IIa-1 variant, is a direct indicator of the direction they came from. Such fibulae are rarely met in Jastorf culture, while numerous found in Przeworsk culture territory. Association with the main route of Amber Road is confirmed by the fact that the largest concentration of mentioned types' fibulae is located at the Vistula estuary, which is the final point of trade from the south which passes through Przeworsk territory and Chełmno Land. Therefore, the theory concerning Celtic influence coming to Oksywie from Czech and Moravia via the lower Elbe basin, cannot be agreed with (J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski 1996, p. 163). The issue of Celtic origin weapon finds has to be mentioned here. Early presence of armament in Przeworsk culture burials, suggests the origin of this custom to be adopted from Celtic tradition. The leading role of this culture's people in initiation of weapon distribution is certain. Also swords came to the north via this culture, though their Celtic origin is often questioned; whereas the openwork ornamented sheaths (Rządź), for these swords, are usually considered Celtic imports. Sword sheath from Podwiesk grave no. 32 is fitted with a unique pendant, to which there are only indirect analogies: in Hungary and Serbia. Circular buckles, to which swords were fastened, are partially connected with armament; analogies for these are found in East Alps,

in Noricum and Pannonia, and on Central European oppida, from which they probably spread to our lands (T. Dąbrowska 1988, p. 138). There are also two grave assemblages, from A₂ phase, that contain smith implements, for which there are numerous analogies on Celtic sites.

Started earlier Oksywie culture's contacts with Celtic world, continue on in A₃ phase. This is confirmed by imported objects, such as: numerous glass beads, Knotenringen, A.18 and A.65 type fibula, and bronze vessels. Concentration of the mentioned imports away from Jastorf territories, in Celtic and Przeworsk culture regions, also suggests that Amber Road passing through Polish lands was the way of their transportation from the south.

Asides of objects imported from the Celtic dominium in the south, some of objects based on Celtic stylistics are produced locally in Chełmno Land. With this phenomenon a number of object types can be associated, such as: some types of sickle knives, K type fibulae with openwork catch-plate, with *Stützfalte* characterised by stunning similarity to analogical bowl shaped parts of J type fibulae. This also concerns K-IIIb variant with flat bow specimens. Fibulae with openwork catch-plate and with knobs on feet, are assumed to be of late imports. In Polish lands they were placed in burials probably already in Early Roman Iron Age; although they occur in assemblages of distinct Late Pre-Roman Iron Age character (both in Oksywie culture, as well as Przeworsk one). The first of these brooches is a zoomorphic form (grave explored in year 1963, Podwiesk), the only specimen of this type found so far north and the oldest at the same time; the second fibula is a unique example of a type with a knee shaped bow, also from Podwiesk (grave 65).

8. OKSYWIE CULTURE'S REGIONALISATION

Oksywie culture's non-homogeneity and lack of uniformity of specific regions character is a known problem, already discussed. Usually Oksywie is being divided in three regions: Chełmno Land, lower Vistula basin, and Central Pomerania (R. Wołagiewicz 1981a). Now, after reinterpretation of materials, on the basis of criteria developed for Podwiesk cemetery, it is possible to create a more detailed analysis of the culture's internal differentiation. It has to be

emphasised that Chełmno Land differs from other regions of Oksywie culture throughout the entire Late Pre-Roman Iron Age.

The Oksywie culture, or Oksywie circle of cultures as would be more appropriate, appears as a new phenomenon in Chełmno Land and lower Vistula basin in A₁ phase. Though the lack of cultural uniformity of these regions is obvious, the theory suggesting a Przeworsk character of area between Osa and Drwęca

(R. Wołągiewicz 1981a, p.142) cannot be agreed with and it was already questioned by some scholars (K. Godłowski 1985, map 1; T. Dąbrowska 1988, p. 63 and further). It is already in initial phase of the culture's existence, that to many differences, of fundamental issues, separate the lower Vistula basin people from Przeworsk culture. Going further, A₂ phase was not the time of formation of Oksywie circle of cultures. At this stage, the culture formed in an earlier phase "captures" the east part of Central Pomerania; colonisation of the western part (Drawsko Pomorskie, Niemica and Warszkowo) takes place at the turn of A₂ phase. The source material from this region is closer to this characteristic for Vistula estuary cemeteries, and substantially different from that of Chełmno Land necropolises. Yet already as early as A₂ phase, an advanced "convergence"

of lower Odra region and remaining part of Oksywie Pomerania takes place, Lubieszewo and Ginawa cemeteries, located on eastern periphery of lower Odra group of Jastorf culture territory are a proof of that. Though the A₂ phase is a time of cultural unification of Pomerania and Chełmno Land, the last stage of Late Pre-Roman Iron Age is a period of obvious "divergence", especially in reference to Chełmno Land. The internal demarcation of Oksywie culture allows distinction of few regions, these are differentiated by the rhythm of development resulting of varying speed in reception and transformation of external influence from varying directions. The culture's internal differentiation is not restrained to territorial aspect, it is also visible in time where results in fluctuation of dominating axis of connections.

Tłumaczenie: Maciej Majewski

ANEKS A.1

Skrócony katalog stanowisk z młodszego okresu
przedrzymskiego na ziemi chełmińskiej

Niniejszy katalog obejmuje datowane na młodszy okres przedrzymski stanowiska z ziemi chełmińskiej, poza tymi, z których w trakcie badań AZP pozyskano wyłącznie fragmenty naczyń ceramicznych.

Wykaz skrótów:

<i>Anger</i>	– przed liczbą oznacza numer w katalogu S. Angera (1890)
Arch.	– Archiwum
Bad.	– badania
Chron.	– chronologia
<i>Danzig</i>	– Staatliches Museum für Naturkunde und Vorgeschichte, Danzig (wcześniej Westpreussisches Provinzialmuseum)
<i>Graudenz</i>	– Stadtischen Altertummuseum, Graudenz
IA UMK	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
Inw.	– inwentarz
Kartoteka	– Kartoteka J. Kostrzewskiego, Biblioteka Wojewódzka i Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze; również w postaci litery K po numerze grobu lub oznaczeniu znaleziska luźnego
Lit.	– literatura
łż	– znalezisko luźne
MB	– Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin
MZCH	– Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie
<i>MfV</i>	– Kgl. Museum für Völkerkunde
MG	– Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu
MOP	– młodszy okres przedrzymski
MT	– Muzeum Okręgowe w Toruniu
Poł.	– położenie
Rodz. stan.	– rodzaj stanowiska
WUOZ	– Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
Zb.	– zbiory

Legenda do zestawień tabelarycznych wyposażenia grobów z cmentarzysk w Chełmnie, Podwiesku i Rządzu:

1. Numer grobu.
2. Rodzaje grobów: jamowy – J, popielnicowy – U; Ken – kenotaf, grób zniszczony – zn, szczątki stosu – s.
3. Stela/kamień nagrobny – dla Chełmna podano wielkość wg sprawozdania K. Florkowskiego (1890) albo, w przypadku braku danych poza informacją o obecności, oznaczono jako x; dla Podwieska podano wymiary w cm.
4. Chronologia: MOP – młodszy okres przedrzymski.
5. Płeć: K – kobieta; M – mężczyzna.
6. Wiek: *infans* I – *inf* I, *infans* II – *inf* II, *iuvenis* – *iuv*, wczesny *iuvenis* – w.*iuv*, późny *iuvenis* – p.*iuv*, *adultus* – *ad*, wczesny *adultus* – w.*ad*, późny *adultus* – p.*ad*, *maturus* – m, wczesny *maturus* – w.m, późny *maturus* – p.m.
7. Ceramika: określenia typów naczyń wg symboliki stosowanej przez autorkę w niniejszej pracy: A – garnek, B – dzban i naczynie dzbanopodobne, C – waza i naczynie wazowate, D – kubek, E – misa, F – naczynie miniaturowe; naczynie jednoucha – np. A2/u albo, gdy nieznan jest typ naczynia – 1n/u, naczynie dwuucha – np. A2/2u.
8. Fragmenty naczyń, gdzie w oznaczeniu „2n/7” 2n oznacza liczbę naczyń, a 7 – łączną liczbę fragmentów pochodzących z tych naczyń; litery nn – większą, nieokreśloną liczbę fragmentów naczyń.
9. Zapinki wg typologii J. Kostrzewskiego z rozszerzeniami autorki (dotyczy Rządza: skrót podwójnie podkreślony, np. K_F oznacza, że J. Kostrzewski uznał, iż fibula prawdopodobnie nie pochodzi z tego grobu – por. J. Kostrzewski 1919, przypis dolny nr 1 na stronie 256) i O. Almgrena oraz Br-I – zapinka z brązową koszulką odmiany I, Br-II – zapinka z brązową koszulką odmiany II, Nh – zapinka typu Nauheim, St – zapinka stopniowata; ŚL – zapinka o konstrukcji środkowolateńskiej, PL – zapinka o konstrukcji późnolateńskiej, Lt – zapinka z MOP, fr.z – fragment zapinki, zap. – zapinka; surowiec podano tylko przy egzemplarzach brązowych (br), pozostałe są żelazne.
10. Klamry do pasa: klamra – K; klamra jednoczłonowa – K1 i dalej typ wg J. Kostrzewskiego, z rozszerzeniem autorki, B₅ II.1ab – klamra jednoczłonowa wg M. Babeša (1993); klamra dwuczłonowa – K2; klamra zawiaskowa – Kz; klamra trójczłonowa – K3 i dalej typ wg J. Kostrzewskiego; surowiec podano tylko przy egzemplarzach brązowych (br); sprzączka – Sp i dalej typ wg R. Madydy-Legutko.
11. Inne ozdoby: bransoleta – B; bursztyn – Bur; kółko – Kł.; kółko brodawkowate – Brod; zawieszka – Zaw.; zawieszka binoklowata – Z.bi; drut złoty – Zł; pierścione – Pi; ogniwo łańcuszka – Ł; paciorek – podano liczbę – /np Pc20/; Szp – szpila; surowiec podano tylko przy egzemplarzach brązowych (br).
12. Narzędzia i przybory toaletowe: brzytwa – Brz; igła – I i dalej typ wg T. Dąbrowskiej (1997); krzesiwo – Krzś; krzesak – Krzk; nóż sierpikowaty – Ns, i dalej typ wg J. Kostrzewskiego z rozszerzeniem autorki (1919); nóż prosty – Np; przęśliki wg typologii autorki: gliniany – Prz.I, kamienny – Prz.II, kościany – Prz.III; szczypczyki – Szcz, dalej typ wg A. Strobin (2006); szydło – Szd.
13. Uzbrojenie: miecz obosieczny – M2 dalej typ wg J. Kostrzewskiego, np. M2.I albo P. Łuczkiwicz; miecz jednosieczny – M1, dalej typ wg M. D. i R. Wołągiewiczów np. M1.II; okucie pochwy – Op; groty (wg M. D. i R. Wołągiewiczów): laurowaty – G.IA, lancetowaty – G.IB, deltoidalny – G.IC, smukły odmiany A – G.IIA, smukły odmiany B – G.IIB, fragmenty – frG, grot strzały – G.st; G.f – grot o wycinanym liściu; dz – grot z zadziornami = dziryty; G.w – grot włóczni (wg określenia R. Hachmanna, gdy uściślenie typologii nie było możliwe); ostroga – Os; okucie tarczy – Ot; pochwa – P, dalej typ wg P. Łuczkiwicza albo J. Kostrzewskiego, gdy typ nie został zweryfikowany; topór – Tp; tok – T; trzewik (dolne okucie pochwy miecza) – Trz; umba (wg D. Bohnsacka), np. umba typu B.3 – B.3, Ł.GR – wzór Grossromstedt (wg P. Łuczkiwicza); gdy nie można było określić typu umba – U; nit do umba – Ni. 13. Inne: fragmenty przedmiotów z brązu – fr.br; fragmenty przedmiotów żelaznych – fr.ż; gładzik – Gł.
14. Cyframi rzymskimi oznaczono stopień „bogactwa” wyposażenia od I do V.

Obecność zdobienia na danym przedmiocie oznaczano asteriskiem *.

Przy naczyniu, które nakrywało popielnicę stawiano znak ^.

Groby, których chronologię oznaczono jako MOP?, mogą być z dużym prawdopodobieństwem datowane na okres rzymski, dlatego nie brano ich pod uwagę przy podsumowaniach ilości poszczególnych rodzajów zabytków. W tabelach dla Chełmna i Rządza nie uwzględniono grobów bez wyposażenia jako obiektów o wysoce niepewnym lub niemożliwym do sprecyzowania datowaniu.

W zestawieniach tabelarycznych typologiczne określenia autorki przedstawiono jako pierwsze, łamane przez klasyfikacje innych autorów, w przypadku, gdy różniły się od siebie.

W zestawieniu zabytków z Chełmna, w przypadku rozbieżności pomiędzy określeniami W. Łęgi a autorki niniejszej pracy, wprowadzono następujące oznaczenia: K-Ib / Ł.K gdzie K-Ib to określenie moje, a Ł.K – W. Łęgi, oznaczenie np. J? / Ł. –, informuje o braku danych na temat zabytku u W. Łęgi. Poprawki wprowadzono w oparciu o publikowany materiał ilustracyjny, dodatkowe informacje ze sprawozdania K. Florkowskiego (1890), nieznanne W. Łędze, konfrontacje materiału z monografią W. Łęgi (1938) z informacjami z innych źródeł (J. Kostrzewski 1919; Kartoteka...; materiał ilustracyjny sporządzony przez K. Florkowskiego ze zbiorów Muzeum w Grudziądzu; materiał ilustracyjny i karty katalogowe Muzeum w Berlinie). Określeń płci dokonano na podstawie danych archeologicznych, a nie antropologicznych (por. rozdział 5). Oznaczenia F. (Florkowski) używano wyłącznie wtedy, gdy w sprawozdaniu K. Florkowskiego wystąpiły dane sprzeczne z wszystkimi pozostałymi źródłami, a w sposób pewny nie udało się ustalić ich prawdziwości, stąd też znak zapytania przy określeniu autorki.

W zestawieniu zabytków z Rządza określenia autorki oparte są na materiale ilustracyjnym zawartym w pracy S. Angera (1890), na rysunkach (niepublikowanych) sporządzonych przez K. Florkowskiego i niepublikowanych fotografiach zabytków znajdujących się w zbiorach Muzeum w Grudziądzu oraz na Kartotece... W pozostałych przypadkach stosowano określenia R. Hachmanna, a w przypadku rozbieżności pomiędzy nim a S. Angerem, K. Florkowskim czy J. Kostrzewskim wprowadzono przy każdym określeniu pierwszą literę nazwiska autora podającego odmienne informacje. Skrót podwójnie podkreślony np. K.F oznacza, że J. Kostrzewski uznał, iż przedmiot prawdopodobnie nie pochodzi z danego grobu (w pozostałych częściach pracy oznaczonych asteriskiem*; por. J. Kostrzewski 1919, przypis dolny nr 1 na stronie 256). S. Anger używa słowa „Urnenscherben”, które R. Hachmann „tłumaczy” na Tongefässcherben, jednak S. Anger stosuje też określenia „Brandgrube mit scherben” i „ceremonialurne”, co może oznaczać, że używając „Urnenscherben” S. Anger ma na myśli ich pierwotną funkcję, a więc oznaczenie przez R. Hachmanna grobu z „Urnenscherben” jako grobu jamowego może być fałszywe. W sytuacji gdy S. Anger podaje w wyposażeniu grobu „Urnenscherben”, a R. Hachmann „Tongefässcherben” autorka w zestawieniu podaje: H.J / A.U?. W przypadku wystąpienia w zestawieniach tabelarycznych kilku określeń typologicznych, jedynie pierwsze z wymienionych (nieoznaczone skrótem nazwiska autora), jest aktualne, pozostałe (po symbolu oznaczającym łamanie) wskazują na ustalenia innych badaczy.

Stanowiska nienumerowane w całości zapisane *kursywą*, w swoim niepublikowanym doktoracie J. Janikowski (1976) datował na okres późnolateński, lecz po weryfikacji autorki ich chronologia została zmieniona.

Bibliografia do niniejszego aneksu przedstawiona jest łącznie z literaturą do części analityczno-syntetycznej.

1. BRODNICA-MICHAŁOWO (d. *Michelau*), gm. Brodnica, pow. brodnicki, stan. archiwalne (tabl. XXV: Michałowo 1–6; LX:1)

Poł.: na wąskim, wydłużonym wzniesieniu ograniczonym z dwóch stron jarami, a z trzeciej Drwęcą. **Bad.:** znalezisko przypadkowe w 1909 roku podczas prac polnych. **Rodz. stan.:** pojedynczy grób (cmentarzysko?).

Grób 1 (popielnicowy)

Inw.: 1) żelazna zapinka odmiany K-Ib z pierścieniem na załamaniu kabłąka i 4-zwojową sprężynką na osi, dług. 8 cm, wys. 2,2 cm; 2) żelazny nóż prosty z lekko wypukłym grzbietem, jednostronnie wyodrębniony, podtypu I.2, dług. 15,8 cm (wg J. Kostrzewskiego 1910, nóż powinien mieć dł. 190 mm i szer. 30 mm; prawdopodobnie więc okaz znajdujący się obecnie w zbiorach MT nie pochodzi z tego grobu albo wskutek konserwacji utracił pierwotny kształt), szer. ostrza 2,5 cm; 3) żelazne szczypczyki, dług. 9,9 cm, szer. 0,4 cm (szczypczyki, obecnie figurujące w zbiorach MOT jako pochodzące z Brodnicy-Michałowa są inne niż te zawarte w Kartotece..., które należą do typu IC wg A. Strobin); 4) naczynie typu C6b o gładkiej, brunatnej powierzchni o odcieniu ceglasm, zdobione liniami, spośród których część jest delikatnie ryta, a część stanowi wąskie i bardzo płytkie, wyswiece rowki, średn. 19 cm, wys. 17 cm; 6) *ostrze dzidy wysmukłej, formy liścia wierzby, z okrągłą tulejką do nakładania na drzewce; w ścianach tulejki są dwa otwory do gwoźdźcia, którym ostrze było przytwierdzone. Na całej długości ostrza znajduje się grzbiecik, rozpoczynający się od rozszerzenia ostrza a ginący w samym końcu, obecnie ukruszonym. Całe ostrze jest 340 mm długie, z tego 72 mm przypada na tulejkę. Średnica otworu tulejki wynosi 18 mm, a największa szerokość ostrza 30 mm* (J. Kostrzewski 1910, s. 199); wg rysunku z Kartoteki... jest to najprawdopodobniej okaz o faliście ukształtowanym liście (okaz znajdujący się obecnie w zbiorach MT – tabl. XXV:5 – nie odpowiada ani opisowi, ani rysunkowi J. Kostrzewskiego – tabl. XXV:6 – a zatem najpewniej nie pochodzi z tego grobu, ani, być może, z tego stanowiska).

Chron.: A₂.

Zb.: MT/A/839, 1715, 2605. **Lit.:** J. Kostrzewski 1910, s. 198–199; tenże, 1919, cz. 2, s. 10, 36, 49, 55, 81; tenże Kartoteka...; J. Janikowski 1976; P. Łuczkiwicz 2006.

2. BIENKÓWKA, gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. 3 (tabl. I – II)

Poł.: na terasie zalewowej Wisły, przykryte około jednometrowej miąższości warstwą madów. **Bad.:** nadzór archeologiczny prowadzony przez S. Kukawkę (IA UMK) w 1992 r. ujawnił w ścianie rowu melioracyjnego (ok. 1 m poniżej poziomu gruntu) pozostałości po jamie grobowej o intensywnie czarnym wypełnisku, z której wcześniej została wyjęta nienaruszona popielnica z darami i szczątkami ludzkimi; na hałdzie rowu natrafiono na fragment miecza ze zniszczonego (drugiego) grobu.

Rodz. stan.: cmentarzysko (?)

Inw.:

Grób 1 (popielnicowy)

Inw. (MZCH/A): 1) zachowana w całości popielnica typu B1a (wylew IIIe₃) o gładkiej, lśniącej, czarnej powierzchni, średn. 23 cm, wys. 33 cm; 2) 18 fragmentów brzuśca i części przydennych, trzy fragmenty zniszczonego wylewu (typ przynajmniej IIIe₁) w tym ułamek z fragmentem ucha o gładkiej, matowej i czarnej powierzchni; fragmenty pochodzą z dużego naczynia; 3) fragment wylewu (IIIb₂) z fragmentem ucha i ułamek brzuśca o powierzchni gładkiej i matowej, jasnobrunatnej; 4) fragment zdobionego naczynia typu C5b (wylew IIIe₂) o powierzchni gładkiej i lśniącej, czarnej z domieszką drobnoziarnistą; 5) dwa fragmenty brzuśca o powierzchni mocno chropowatej, jasnobrunatnej z ceglasmymi przebarwieniami, z domieszką drobno- i średnioziarnistą; 6) fragment bardzo mocno skorodowanego miecza żelaznego, obosiecznego z dwoma strudzinami (?) i żeberkiem środkowym (?), trzpień i głownia zgięte, dług. 41 cm, w tym trzpień 18 cm, szer. głowni 4,5 cm; 7) bardzo mocno skorodowany, żelazny grot typu W.IA-1b, pierwotnie w całości, niezginany, dług. (pierwotna) 31 cm, w tym tulejka 6,5 cm, średn. tulejki 2,2 cm, szer. liścia 6 cm; 8) bardzo mocno skorodowane, żelazne umbo typu B.4 z częściowo uszkodzonym kołnierzem,

średn. 18,5 cm (pierwotna 20 cm), w tym kalota 11,5 cm, wys. 5,5 cm, średn. główek nitów 3,3 cm; grubość tarczy około 1 cm; 9) żelazny tok bardzo mocno skorodowany, dług. 8 cm, średn. 1,8 cm, zagiął.

Chron.: A_{2a}.

Znalezisko luźne (z hałdy rowu melioracyjnego):

ł1) silnie skorodowany fragment miecza jednosiecznego (?) – V-kształtny koniec głowni, dług. 8,3 cm, szer. 3 cm; ł2) silnie skorodowany fragment miecza jednosiecznego (?) – V-kształtny koniec głowni, dług. 7 cm, szer. 4,2 cm; ł3) fragment głowni (w pochwie?) żelaznego miecza obosiecznego, zgiętego i bardzo mocno skorodowanego; na pochwie; być może zawieszka; dług. 46 cm; szer. 6 cm, zagiął. **Zb.:** MZCH/A. **Lit.:** Arch. MZCH.

3. BOCIEŃ, gm. Chełmża, pow. toruński, stan. 5

Poł.: na obszarze wysoczyznowym, na rozległym garbie morenowym o powierzchni 4 ha, którego południowy stok dochodzi do krawędzi pozostałości po rozległym zbiorniku wodnym. **Bad.:** badania mgr. M. Gładkiego z ramienia Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, przeprowadzone na trasie przebiegu autostrady A-1. **Rodz. stan.:** wielokulturowe: osada kultury ceramiki wstęgowej, rytej, osada (?) kultury łużyckiej, osada wczesnośredniowieczna, obiekty nowożytnie; we wschodniej części przebadanego obszaru uchwycono prawdopodobnie zachodni skraj osady kultury oksywskiej w postaci pięciu jam, nie tworzących czytelnego układu przestrzenno-funkcjonalnego.

Inw.: z pięciu jam wydobyto 460 fragmentów naczyń, z czego tylko 198 należy do kultury oksywskiej (m.in. facetowane wylewy), pozostałe pochodzą ze zniszczonych obiektów kultury ceramiki wstęgowej rytej; spoza obiektów (z I warstwy kulturowej) pochodzi 237 fragmentów naczyń kultury oksywskiej.

Chron.: MOP; neolit, późne okresy epoki brązu, okres wczesnośredniowieczny, okres nowożytny (XVII – XVIII w.). **Zb.:** IA UMK. **Lit.:** E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003; E. Bokiniec 2006b; archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, IA UMK.

4. CHEŁMNO (d. *Kulm*), gm. loco, pow. chełmiński, stan. 1 (tabl. III – XVIII)

Poł.: 1 km na zachód od miasta, po obu stronach rzeki Browiny przy jej ujściu do Trynki; *na zachód od miasta między ujętymi w groble terenami zalewowymi znajduje się kawałek powierzchni nie otoczony groblami długości około 3000 metrów i szerokości 500 metrów, tam w bezpośredniej bliskości miasta zostało znalezione cmentarzysko* (K. Florkowski 1890). **Bad.:** badane w latach 1889–1892 przez Konstantego Florkowskiego z *Städtischen Altertumsmuseum* w Grudziądzu. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne, na którym odkryto łącznie 201 grobów ciałopalnych, popielnicowych i jamowych; jamy grobów stosunkowo często były znaczone kamieniami nagrobnymi.

Chron.: MOP, część materiałów także z okresu rzymskiego.

Zb.: pojedyncze zabytki znajdują się obecnie w zbiorach MB i MG; pozostałe zaginęły. **Lit.:** W. Łęga 1938; Nachr., 1891, s. 40–44; O. Almgren 1923, s. 148, 155 i 218; E. Blume 1912–1915, t. 1, s. 46–47, 151, t. 2, s. 2, 56, 123, 128, 133; W. La Baume 1934, tabl. 49 a-c; J. Kostrzewski 1919; tenże Kartoteka...; Gothiskandza 1941, z. 3, s. 102, 1942, z. 4, s. 61; W. Łęga 1958, s. 35; J. Janikowski 1976; M. Kurzyńska 2004; P. Łuczkiwicz 2006; Arch. WUOZ. Dzięki uprzejmości pana Thomasa Hauptmanna z *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie uzyskano niepublikowany dotąd plan tej nekropoli, rysunki zabytków, które uzupełniają dane z pracy W. Łęgi (1938) oraz opis grobów sporządzony przez badacza tego cmentarzyska (K. Florkowski 1890), szczegółowszy niż uprzednio wspomnianego autora. Dlatego w zestawieniu znalazły się dokładniejsze (lub nieco inne) dane niż w publikacji z 1938 roku.

Znaleziska luźne (cytaty i kolejność wg W. Łęgi 1938, s. 53–58), tabl. XV–XVIII:

1) żelazna zapinka wariantu K-IIIb (?) z 6-zwojową sprężynką, dług. 9,1 cm (*Graudenz* 2635); 2) żelazna zapinka wariantu K-IIIb, dług. 8,3 cm (*Graudenz* 2639); 3) żelazna zapinka typu E z 4-zwojową sprężynką, zach. dług. 5,4 cm (*Graudenz* 2603); 4) fragment żelaznej zapinki z 4-zwojową sprężyn-

Nr grobu	Rodzaj grobu	Kamień	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	U	duży	A ₂ ?	M	A3c/u		fr.zap (E?)			Szcz.IC	M1.II, 5 Op, Trz	fr.ż	V
2	J	duży, otoczony małymi	MOP	K	D1d			Kz					III
5	J		MOP	K	D1d			Kz					III
6	J	duży	A _{1b} -A _{2a}	K			C-I / Ł.C	Kz ¹		Prz.1a			IV
7	J		MOP?		fr.D								II
9	J	duży	A ₃	K? / Ł.-			M? / Ł.zap		B.br				IV
11	J		A ₃				M? / Ł.zap						III
12	J		A ₃				M						III
14	Ucz / Ł.U		A ₂	M	B3a/2u; urna stała w piasku obok jamy		E			Brz?	G.IA-1a		IV
15	J	duży	A ₂ /A ₃ ?	K		nn / Ł.-	K-IIIb / Ł.K	Kz*		Prz.IIIa		fr.b / Ł.-	IV
16	J? / Ł.J		MOP			nn / Ł.-							II
17	J? / Ł.J	duży	MOP			nn / Ł.-							II
18	Ucz / Ł.U		A _{1b} -A _{2a}	M? / Ł.-	Bl? urna stała w piasku obok jamy		C-I / Ł.C						III
19	U	duży	A ₁ -A ₂		D1d?		ŚL						III
20	U		A _{1b}	M? / Ł.-	B?/2u, E1e/u^		B-Id / Ł.B						III
21	U? / Ł.	X	MOP?		1n/u								II
22	J	b,duży	A ₃			nn / Ł.-	2M-I						IV
24	Ucz / Ł.U	b,duży	A ₂ /A ₃ ?		D?		Nh? / Ł.zap						III
25	J		MOP?			nn / Ł.-							II

¹ Według rysunku J. Kostrzewskiego (Kartoteka ..., M/V, I b 364b).

Nr grobu	Rodzaj grobu	Kamień	Chronologia	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
26	J	b. duży	MOP?		1n/u / Ł.-								II
27	J	b. duży	A ₂ /A ₃	K	D1e		Nh	K1.Ib?-1c*					IV
29	J	mały	A ₂ ?	K			fr.zap.br.	fr.Kz					IV
30	U / Ł. J	b. duży	A _{2a}		1n(duże) / Ł.-						B3/4?(bez kolca), G, T, M1, Op		III
31	J	b. duży	MOP		D1d?								II
32	U / Ł. J	b. duży	MOP	K	1n / Ł.-			Kz				fr.ż	III
33	J		MOP		D1b								II
35	J	mały	A _{3b}				A.19.br						III
36	U		A ₂ /A ₃		A4a/2u ²		J? / Ł.-						III
37	U	X	A ₂		A3/u / Ł.n		K-1c						III
38	J	X	MOP?			nn / Ł.-							II
41	U / Ł.-	b. duży	A ₂ /A ₃ ?	M	1n*		fr. 2 zap.				G.IB-1, Dz.1		V
42	J	b. duży	MOP	K / Ł.-				Kz*					III
43	U	średni	A ₂ /A ₃ ?	M / Ł.-	B3a?, E1/u / Ł.- urna stała w piasku obok jamy		K-IIIb						III
44	J	mały	MOP?		fr.n/u / Ł.fr.n								II
46	U	średni	MOP?		D? / Ł.n								II
47	U	średni	A _{1b} -A _{2a}		A6a/u, D1b		C-II / Ł. C						III
49	U?	mały	MOP		1n/u / Ł.-	nn / Ł.-			Kł				III
50	U		MOP		D1e		fr.zap.						III
51	J	duży	A ₂			nn/Ł.-	K-1b						III
53	U?	X	MOP		D1e*								II
54	J	duży	A ₃	K			M-1 / Ł.-			Ns.IV, Prz. Ia, I.D			IV

2 Wymiary podane przez W. Lęgę (1938, s. 16) są odmiennie od podanych przez K. Florkowskiego (1890).

Nr grobu	Rodzaj grobu	Kamień	Chronologia	Pleć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
55	U?		MOP		1n(b.duże) / Ł. -	nn / Ł. -							II
56	J		A _{3a}	M							U.GR, Im.J.I, T, G.IC-1	fr.ż.	V
59	J	mały	A ₃	M							G.ł*?, G.IB.MI.II*,4 Op, Trz		IV
60	J	duży	A ₃	M							G.IA-1b, G.III, B.7A, M2.Ia?		V
67	J	średni	A ₃	K			M-I, M?			I, Prz.Ia			IV
74	J		MOP?		fr.n/u / Ł. fr. n					Np		fr.ż.	III
77	J		A _{3b} /B ₁				N-Ib						III
79	J	duży	A _{3b} /B ₁				N-Ib						III
81	J	duży	MOP?			nn / Ł. -							II
83	J	duży	A ₃				2M						IV
84	U		MOP		1n(b.duże)								II
86	U	mały	A ₃		D1c		M (z innego grobu?)						III?
87	J	ok.25cm	MOP		3F2b*, F?, 2D4a, trojak*		fr.zap.brąz.						III naczynia przepalone
88	J	X	A _{3b} /B ₁	K			N-Ib / Ł. O			I, Prz.Ia			IV
89	J? / Ł. J	mały	MOP		D1e*								II
91	J	duży	A ₃	K			M-I	fr.K3.III br.		Ns.Ib, Prz.Ia		fr.br	V?
94	J	duży	A _{3b} ?					M-I.CI?		Np., Szd,	Trzewik		V
95	J	mały	MOP		D1d?*								II
99	J	duży	A ₃	M			O.br		fr.2Kł	Brz			V
100	U	mały	MOP		C2d/u		fr.zap.??						III
102	J		MOP		1n/u / Ł. -		zapinka	K					IV
103	J		MOP?		D2								II
104	J	średni	A ₂ /A ₃	K			Zap., fr. / Ł. zap.			Prz.Ib, I			IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Kamień	Chronologia	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
106	J	duży	A ₂	M			D				G.III		IV
107	J		MOP		D1a ³								II
108	J	X	MOP?		1n/u / Ł.-								II
112	J	X	A ₂	K			G*	K1.IIb* / Ł. IIb?		fr. I			IV
113	J	mały	A ₂ /A ₃		A8a?*		J						III; naczynie przepalono-ne
114	J		MOP								Op		III
116 ⁴	U		MOP		F2d/pokrywka? / Ł.-								II
117	U	duży	MOP?		1n(duże) / Ł.-							2 fr.ż	III
119	U		MOP		F3a/u								II
120	U		A ₂	M	A8b/u*		E				G.IA-1b		IV
122	U	duży	A ₂ ?	M	B3b, E1/u^ / Ł. fr. n				2K1		M2.I?, 6 fr.P, G, T	fr. sztabki	V
123	U?	X	MOP		1n/u / Ł.-								II
124	J, bez kości	duży	A _{1b}	K	F2d/pokrywka		fr.B-I? / Ł. B	Kz?					IV
125	J	duży	A ₃ ?	K	1n / Ł.-		fr.PL			Prz.Ia, I			IV
126	U / Ł. J		MOP		1n / Ł.-, E/u^ / Ł.-								II
129	J	średni	A _{3a} ?	M			M-I ⁵				M1.II, 6 Op, 4 fr.Op Trz, Dz, UGR		V
130	J	średni	A ₂	K			D	K3.IIIb		Ns.IIb		zurka, fr.br	V

³ Według sprawozdania K. Florkowskiego (1890) w tym grobie znajdowało się inne naczynie niż to, które opisał W. Łęga i narysował J. Kostrzewski (Kartoteka...). Wydaje się, że dwaj ostatnio wspomniani opisali kubek, który pierwotnie znajdował się w obiekcie 87. Natomiast właściwe naczynie przedstawiono na karcie katalogowej MB.

⁴ Całkowita niezgodność opisu pomiędzy katalogiem W. Łęgi (1938) a sprawozdaniem K. Florkowskiego (1890).

⁵ Kartoteka ... zawiera rysunek dokładnie odpowiadający opisowi W. Łęgi i potwierdzający silniejsze wygięcie kablika niż to widać na wykorzystywanym w tej pracy, zbyt schematycznym rysunku, pochodzącym z karty MB.

Nr grobu	Rodzaj grobu	Kamień	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
132	J	X	A ₃	M				2Kp?, M-L, CI?	fr.2 okuć	Np.I.1	M1.II, P, 4Op, Trz, G.IIA, Dz, B7	fr. taśmy	V
134	U/Ł. J		A ₂		1n/u / Ł. -		K					okucie	IV
135	J	duży	A _{1b} -A _{2a} ?	K				Kz		Prz.IIIa, Gł - krzemień			III
136	J	1duży, 2 małe	A _{3a}	K			K-IV, M-I/Ł. K, -			Ns.Ia, I.D.I?			V
137	J		MOP		D1? kubek bez kości stał w piasku obok jamy								II
139	J	X	A ₃ ?	M		nn / Ł. -				Np.II.3	2G.IA-1a		IV
141	J		A ₂ /A ₃				K, K-IIIb? / Ł. K, J						IV
142	J		A _{2a} ?	K			H / Ł. A	Kz		Gł, I, Prz. IIIa			V
143	J	średni	A _{2a} ?	K			K	Kz		Prz.IIIa			IV
144	U/Ł. -, bez kości		MOP		1n/u*								II
145	J	średni	MOP?							2Np			IV
146	Ucz?/Ł. -		MOP		D4? kubek (bez kości?) stał w piasku obok jamy								II
148	U/Ł. -	X	A _{1b} -A _{2a}		DI?		B-IIc/ Ł. A						III
149	U	duży	A _{2b}	M	B3a		K-Ib, L-IIa				M1.II, Op, G.III		V
150	J	średni	A ₂ /A ₃	M			J				G.f. 2Ni		IV
151	J	mały	A _{3b}	K			A.18, 2A.19		B.br, Ł	Ns. Va?, Prz. Ia			V
152	U/Ł. J	duży	A ₂ ?	M	1n / Ł. -								IV
153	J	duży	MOP	K	D?			Kz		Prz.Ib	G.IA-1b, Ni		III

Nr grobu	Rodzaj grobu	Kamień	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
154	J		A _{3a}				K-1b-ażur, K-1c (Ł.K), 2M-1	Kz		Ns.1a, Prz. IIIa*			V
155	J	średni	A ₂ -A ₃					fr.K.br	Półpiers- cień.br				IV
156	J	X	MOP	K	D1b, D1b*6 D1e?, D4a?			Kz		Prz.1e			III
157	U	duży	A ₂ /A ₃	M	B3a		J				M.1.II?, 5Op, Trz, G.1A*-1b, B.57		V
158	J		A ₂ /A ₃ ?			nn / Ł. -	K.1b-ażur, K.1? / Ł.2K						IV
159	J	mały	A ₂	K			K	Kz		Prz.1IIa			IV
164	J	X	MOP		D4?*								II
166	J		MOP	M						Brz			III
167	J		A ₃				A.18, fr.zap. żel.						III
168	J	X	A ₂ /A ₃	K			J? / Ł. A.19, fr.zap.br			Prz.1IIa			IV
169	J	X	MOP		D1b?								II
171	J	mały	A ₃	M			M / Ł. M				G.III		IV
173	U	średni	A ₃		1n		2M? / Ł. M						IV?
174	U / Ł. J	duży	A ₃	M	1n / Ł. -	nn / Ł. -	M				G.1A-1a		III
176	U	b. duży	A ₂ /A ₃ ?	M	B6/u			M-L.A12		Np.1I.3, Krzak	G.III		IV
178	J	2X	MOP?			nn / Ł. -							II
183	J		A ₂	K			E	Kz					IV
184	U; przemie- szany		A _{1b}	K	1n		B-Id/ Ł. B	M-L.C14		Np. Prz.1IIa			?

⁶ Według rys. J. Kostrzewskiego (Kartoteka..., *MfV*, Ib 438) zygzak wyglądał inaczej niż ten przedstawiony przez W. Łęgę (1938, tabl. XVIII: 8b) – por. 4.1.4.1.

⁷ Typ określony wg rysunku na karcie katalogowej zabytku *MfV*, Ib 435), natomiast rysunek J. Kostrzewskiego (Kartoteka...) wskazywałby na odmianę B.6B.

Nr grobu	Rodzaj grobu	Kamień	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
185	U? / Ł. -		A ₂ /A ₃ ?	M	1n		K.IV / Ł. K	Kl.Ia-3			G.III, M2.Ia, P		V
187	U		MOP	K	1n			fr.K		Np, Prz.If			IV
188	U? / Ł. -		MOP		1n/u								II
195	J		A ₂	K			K-IIa?, fr.K-Ic?	fr.K					IV
197	U		MOP		1n, 1n/u		fr.zap.						III
201	U		A _{3a}	K	1n		N-I, M, fr.zap	2fr.Kz?		Brz			V

ką i górną cięciwą (Graudenz 2613); 5) zapinka żelazna, późno-lateńska, z kabłąkiem łukowatym, ozdobionym pierścieniem, z górną cięciwą i ośmiu zwojami, z ułamaną nóżką, dł. 7 cm, wys. 1, 8 cm. Nr 2634 (typ M?); 6) żelazna zapinka odmiany K-IV z 6-zwojową sprężynką i otwartą pochewką, dług. 9 cm (Graudenz 2642); 7) żelazna zapinka wariantu B-Ic z 6-zwojową sprężynką, dług. 8,5 cm (Graudenz 2648); 8) żelazna zapinka wariantu C-I z 6-zwojową sprężynką, dług. 9,5 cm (Graudenz 2726); 9) żelazna zapinka odmiany M-I z nóżką trapezową, dług. 5,3 cm (Graudenz 2757); 10) zapinka żelazna, środkowo-lateńska, z kabłąkiem załamany i główką oderwaną, dług. 7,9 cm, wys. 1,1 cm. Nr 2739 (typ F??); 11) zapinka typu K? z ażurową nóżką, dług. 5,4 cm (Graudenz 2741); 12) zapinka żelazna, późno-lateńska, z płaskim kabłąkiem, górną cięciwą, czterema zwojami (?), z nóżką ułamaną, dł. 5,2 cm (obecnie), wys. 1,6 cm. Nr 2740; 13) zapinka żelazna środkowo-lateńska, uszkodzona. Nr 2755; 14) kabłąk zapinki żelaznej, łukowato wygięty z grzebykiem, przekrój kolisty, ku główce trójkatny, dł. 3,2 cm, wys. 1,8 cm. Nr 3247 (typ M/N??); 15) żelazna klamra wariantu K1.Ib-1c, dług. 22 cm, szer. 1,4 cm (Graudenz 2720); 16) żelazna klamra zawiaskowa, zdobiona, zach. dług. 9,2 cm, szer. 3,3 cm (Graudenz 2730); 17) żelazna klamra zawiaskowa, zdobiona, dług. 22,5 cm, szer. 2,5 cm (Graudenz 2629); 18–20) klamry zawiaskowe bez ornamentu, dług. 24,5 cm, 26,2 cm, 19,7 cm, szer. odpowiednio 3,8 cm, 4,8 cm, 2,9 cm (Graudenz 2744, 2754, 3254); 21–31) uszkodzone, żelazne klamry zawiaskowe, dług./szer.: 16,1/3,4 cm, 12,2/2,0 cm, 17,4/3,2 cm, 16,1/3,4 cm, 5,9/2,1 cm, 8,6/3,2 cm, 5,2/2,5 cm, 19,6/3,6 cm, 16,2/3,3 cm, 7,6/4,2 cm, 6,8/3,0 cm (Graudenz 2633, 2645, 2640, 2633, 2649, 2633a, 2653b, 2749, 2752, 2604, 3249); 32–38) żelazne klamry zawiaskowe (?) albo jednoczłonowe (??) (Graudenz 2601, 2606, 2608, 2614, 3250, 3250, 3251); 39) żelazna klamra trójczłonowa, dług. 15,7 cm, szer. 1,6 cm (Graudenz 2610); 40) fragment klamry trójczłonowej z brązu, dług. 13 cm, szer. 4 cm (Graudenz 2723); 41) żelazny miecz obosieczny podtypu Ia, dług. 100 cm, w tym rękojeść 17 cm, szer. 4,7 cm (Graudenz 2731); 42) żelazny miecz obosieczny podtypu Ia, dług. 88 cm, w tym rękojeść 6,5 cm, szer. 4,5 cm (Graudenz 2727); 43) grot odmiany W.IB-1, dług. 30,5 cm, w tym tulejka 10,5 cm, szer. 3,5 cm (Graudenz 2728); 44) żelazny nit do umbra, dług. 5,1 cm, średn. główki 2,2 cm (Graudenz 2758); 45) naczynie B1a/u o czarnej, gładkiej powierzchni, wys. 20 cm, średn. wylewu 11 cm (Graudenz 2624a); 46) naczynie B2a/u, wys. 26 cm, średn. wylewu 9,8 cm (Graudenz 2609); 47) naczynie B2a/u o powierzchni czarno-brunatnej, wys. 18,5 cm, średn. wylewu 9,1 cm (Graudenz 2612); 48) naczynie zbliżone do podtypu B6 (MOP?), wys. 22, średn. wylewu 12,1 cm (Graudenz 2624); 49) naczynie C2b/u o powierzchni brunatnej, wys. 26 cm, średn. wylewu 27 cm (Graudenz 2625); 50) naczynie bezuche odmiany A3c o powierzchni brunatnej, wys. 24 cm, średn. wylewu 16 cm (Graudenz 2627); 51) naczynie C2b o powierzchni czarnej, wys. 18,5 cm, średn. wylewu 19 cm (Graudenz 2636); 52) naczynie C1a/u o powierzchni czarno-szarej, lśniącej, wys. 20,2 cm, średn. wylewu 24,2 cm (MfV Ib 273); 53) naczynie B1b/u o powierzchni szarej, wys. 17,8 cm, średn. wylewu 11,2 cm (MfV Ib 274); 54) naczynie D1e o powierzchni szaro-czarnej, wys. 9,7 cm, średn. wylewu 11 cm (MfV Ib 275); 55) naczynie D4b, wys. 9,8 cm, średn. wylewu 10,2 cm (MfV Ib 276); 56) żelazna klamra zawiaskowa, zdobiona żłobkami poprzecznymi, dług. 11 cm, szer. 2,8 cm (Danzig 3987); 57–59) fragmenty żelaznych klamer zawiaskowych, dług./szer. 13 cm/2,5 cm, 6,8 cm/2,5 cm, 5,8 cm/2,7 cm (Danzig 3906, 3909, 3910); 60) żelazna klamra trójczłonowa, dług. 18,7 cm, szer. 1, 5 cm, średn. pierścienia 2,7 cm (Danzig 3908).

5. CHEŁMNO-NOWA KEPA PANIEŃSKA (d. *Nonnenkämpe*), gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. archiwalne

Poł.: nieznane. Bad.: nieznane. Rodz. stan.: grób popielnicowy (część cmentarzyska?).

Grób 1 (popielnicowy)

Inw.: 1) fragmenty ramion żelaznej klamry zawiaskowej, z podniesionymi brzegami, podkreślonymi liniami, poza tym niezdobionej, dług. 14,7 cm, szer. 3,2 cm (Kartoteka...); 2) żelazna zapinka odmiany C-II, brak główki, dług. 4 cm (Kartoteka...); 3) żelazna zapinka o konstrukcji późnolateńskiej (z profilu przymuje kształt prostokąta, analogicznie do niektórych fibul stopniowanych), kabłąk drucikowaty, opadający pod kątem prostym w kierunku 4-zwojowej sprężynki, na kabłąku, ok. 1 cm

od sprężynki znajduje się podwójny pierścień, końca pochewki brak, dług. 9,8 cm (Kartoteka...); 4) jednoucha naczynie typu B4a, powierzchnia czarna, miejscami gładka, miejscami chropowata, wylew wariantu III_{d2}?, wys. 23 cm (Kartoteka...).

Chron.: A_{1b}-A_{2a}.

Zb.: Danzig III, 840; **Lit.:** Amtl. Ber. 1890, s. 13; E. Blume 1912–1915, t. 2, s. 134; J. Kostrzewski 1919, cz. 2, s. 5, 17, 66, 81; tenże Kartoteka...; J. Janikowski 1976.

CHEŁMŹA, gm. loco, pow. toruński, stan. archiwalne

Poł.: Park 3 Maja. **Bad.:** znalezisko przypadkowe. **Rodz. stan.:** nieokreślone.

Inw.: 1) nóż żelazny z dwustronnie wyodrębnioną rękojeścią.

Chron.: OR, przez J. Janikowskiego (1976) określony jako późnolateński.

Zb.: dawniej Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1927:389 (zaginął); zachowany rysunek na karcie. **Lit.:** Z. Rajewski 1932, s. 262; J. Janikowski 1976.

6. CZARNOWO (d. Scharnau), gm. Zławieś Wielka, pow. toruński, stan. archiwalne (tabl. XIX–XX; LX:3)

Poł.: nieznane. **Bad.:** odkrycie przypadkowe (?) w 1883 r. **Rodz. stan.:** cmentarzysko (?).

Inw.: 1) żelazna, skorodowana zapinka odmiany C-I z pierścieniem obejmującym kabłąk, brak końca nóżki, dług. 9,5 cm, wys. 2,5 cm; 2) żelazny nożyk sierpikowaty zbliżony do odmiany K.IIa, dług. 9 cm, szer. ostrza 1,5 cm; 3) żelazna szpila laseczkowata (lub fr. zapinki), dług. 6,1 cm; 4) żelazny nóż prosty, jednostronnie wyodrębniony, podtypu I.2, dług. 18,5 cm, w tym uchwyt 5,5 cm, szer. ostrza 2,2 cm; 5) żelazne krzesiwo? (szydło?) o czworokątnym przekroju, dług. 14 cm; 6) żelazna igła do szycia typu D.II z częściowo odłamany uchem, dług. 10 cm; 7) żelazna klamra zawiaskowa, dług. 24 cm, szer. 3,4 cm; 8) żelazny grot zbliżony do typu W.IB, zdobiony zygzakiem, przełamany na wys. 2/3 liścia, część z tulejką została rozklepana wzdłuż żeberka i na złamaniu, dług. 26,7 cm, w tym część z rozklepanym końcem 18,5 cm, w tym tulejka 7 cm, szer. liścia 3,1 cm, średn. tulejki 2,2 cm; 9) granitowy krzesak, wym. 8 x 4,8 x 2,2 cm; 10) przęślik gliniany odmiany Ia (dwustożkowaty) o powierzchni gładkiej, matowej, jasnobrunatnej, średn.: przęślika 3,1 cm, otworu 0,5 cm, wys. 2,6 cm; 11) przęślik dwustożkowaty odmiany Ia (dwustożkowaty), przepalony, średn.: przęślika 4,3 cm, otworu 0,7 cm, wys. 3,3 cm; 12) kubek odmiany D1b (wylew III_{b2}) o powierzchni brunatnej, chropowatej, średn. 17 cm, wys. 14 cm; 13) kubek odmiany D1a (wylew III_{e1}) o powierzchni brunatnej, gładkiej i matowej, średn. 13 cm, wys. 12 cm; 14) misa odmiany E1c (wylew III_{e1}) o powierzchni gładkiej, matowej, brunatnej, średn. 28 cm, wys. 11 cm; 15) zdeformowane wskutek przepalenia naczynie odmiany B1a o powierzchni jasnobrunatno-ceglastej, pierwotnie gładkiej, średn. około 9 cm, wys. 18 cm; 16) fragmenty dwóch wylewów, odmian IIIa i IIIa₁; 17) zapinka odmiany M (wg J. Kostrzewskiego 1919, cz. 2) – obecnie brak w zbiorach. 18) fragment żelaznej sprzączki o ramie półkolistej (wg J. Kostrzewskiego 1919, cz. 2, s.) – obecnie brak w zbiorach.

Chron.: MOP; część materiałów także z okresu rzymskiego.

Zb.: MT/A/685, 843, 905, 1015, 1031, 1405, 1776, 1784–87, 1791, 1794, 2332–35, 2451, 4169–72, 4392. **Lit.:** R. Beltz 1911, s. 815, nr 396; E. Blume 1912–1915, t. 2, s. 135; J. Kostrzewski 1919, cz. 2, s. 62–65, 68, 71–72, 82; tenże Kartoteka...; J. Rosen-Przeworska 1946–1948, s. 265–266; J. Janikowski 1976; P. Łuczkiwicz 2006. Arch. MT; Arch. WUOZ.

7. DZIAŁOWO, gm. Płużnica, pow. wąbrzeski, stan. archiwalne (tabl. XXI)

Poł.: nieznane. **Bad.:** znalezisko luźne. **Rodz. stan.:** nieokreślone.

Inw.: 5 żelaznych grotów, w tym:

1) żelazny grot typu W. IB-2 o zniszczonych krawędziach liścia i uszkodzonej tulejce, dług. 17, 2 cm, w tym tulejka 4,7 cm, szer. liścia 3,5 cm; 2) żelazny grot typu W.IA-1b, dług. 28,5 cm, w tym tulejka 6,5 cm, szer. liścia 3,5 cm; 3) żelazny grot typu W.IA-1b? o zniszczonych krawędziach liścia, dług. 31

cm, w tym tulejka 7 cm, szer. liścia około 4 cm; 4) żelazny grot zbliżony do typu W.IIB z częściowo zniszczoną tulejką oraz uszkodzonymi krawędziami liścia, dług. 29,5 cm, w tym tulejka 6,5 cm, szer. liścia 2,5 cm; 5) żelazny grot typu W.III, dług. 12,5 cm, w tym tulejka 6 cm, szer. liścia 1,8 cm, obecnie brak w zbiorach.

Chron.: A₂-A₃.

Zb.: MT/A/1008–1012. **Lit.:** J. Janikowski 1976; P. Łuczkiwicz 2006; Arch. MT; Arch. WUOZ.

GLUCHOWO, gm. Chełmża, pow. toruński, stan. archiwalne

Poł.: nieznane. **Bad.:** znalezisko przypadkowe. **Rodz. stan.:** nieokreślone.

Inw.: 1) kamienny przęślik.

Chron.: MOP (?), J. Janikowski datuje ten przęślik na MOP; A. Lissauer (1887, s. 30) uznaje go za neolityczny; nie ma możliwości określenia rzeczywistej chronologii tego zabytku.

Zb.: dawniej w Muzeum w Gdańsku (zaginęł). **Lit.:** A. Lissauer 1887, s. 31; J. Janikowski 1976; Arch. WUOZ.

8. GOSTKOWO, gm. Łysomice, pow. toruński, stan. 17

Poł.: na łagodnym wzniesieniu, opadającym ku południowi, w stronę koryta rzeki Mokrej; na terenie gospodarstwa W. Darochy. **Bad.:** stanowisko odkryte przypadkowo, podczas eksploatacji żwiru, badane w 1932 r. przez T. Wagę i w 1952 r. przez B. Zielonkę. W trakcie badań T. Wagi odkryto 4 groby jamowe, określone jako późnolateńskie oraz groby kultury łużyckiej i wielbarskiej. **Rodz. stan.:** cmentarzysko.

Inw.:

Grób 1 (jamowy)

W głębokości około 40 cm, jama szeroka 70 cm, głęboka 80 cm, wypełniona czarną, tłustą ziemią, kośćmi spalonymi oraz skorupami spalonymi i wypaczonymi w ogniu, barwy siwo-brunatnej, małych naczyń z brzegiem wygiętym na zewnątrz, z baniastym brzuścem i wyodrębnioną szyjką. Powierzchnia brzuśców chropowata.

Chron.: MOP, T. Waga (1934, s. 185) określił grób jako późnolateński.

Grób 2 (jamowy)

W głębokości około 50 cm, jama szeroka 60 cm, głęboka 1 m wypełniona czarną, tłustą, przesyconą węglem drzewnym oraz kośćmi spalonymi ziemią (T. Waga 1934, ryc. 2). Na dnie jamy kilka skorup spalonych naczyń jak z grobu nr 1 oraz skorupa naczynia barwy czerwonej, z brzegiem zgrubiałym, wygiętym na zewnątrz i wyodrębnioną wyraźnie szyjką.

Chron.: MOP, T. Waga (1934, s. 185) określił grób jako późnolateński.

Grób 3 (jamowy)

W głębokości około 20 cm, jama szeroka 1 m, głęboka tyleż, wypełniona popiołem, węglem oraz kośćmi spalonymi. Bez wyposażenia.

Chron.: MOP?, T. Waga (1934, s. 185) określił grób jako późnolateński.

Grób 4 (jamowy)

Jama wielkości poprzednio opisanej, wypełniona ziemią, zmieszaną z węglem oraz kośćmi spalonymi. Tak grób nr 3, jak i grób nr 4 wykazują pewne ślady zniszczenia, kształt jam nieregularny. W obu grobach skorup nie znaleziono.

Chron.: MOP?, T. Waga (1934, s. 185) określił grób jako późnolateński.

Chron.: MOP; większość materiałów pochodzi z okresu rzymskiego.

Zb.: MT, zaginęły. **Lit.:** T. Waga 1934, s. 165–192; Arch. MT.

9. GRUBNO, gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. archiwalne (tabl. XXII)

Poł.: nieznane. **Bad.:** odkrycie przypadkowe z 1889 r. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne; odkryto około 45 grobów ciałopalnych popielnicowych i jamowych, niekiedy ze szczątkami stosu; tylko 2 spośród nich J. Kostrzewski określa jako późnolateńskie.

Inw.:

Grób 1 (popielnicowy)

Inw.: 1) żelazna zapinka odmiany C-I, dług. 9,2 cm (Kartoteka...); 2) żelazna zapinka wariantu K-Ic, dług. 4,6 cm (Kartoteka...); 3) żelazna zapinka stopniowata wariantu St-Ib, kabłąk w pobliżu główki zdobiony dwoma poprzecznymi nacięciami półkolistymi (?) oraz dwoma kątami wsuwanymi, dług. 4,9 cm, sprężynka 4-zwojowa (Kartoteka...); 4) żelazny grot.

Chron.: A_{2a}.

Grób 2 (jamowy)

Inw.: 1) brązowa fibula o konstrukcji późnolateńskiej; 2) żelazne umbo typu B.7A? (Kartoteka...)

Chron.: A₃.

Chron.: A₂-A₃; część materiałów pochodzi z okresu wpływów rzymskich.

Zb.: dawniej *Danzig* oraz w zbiorach prywatnych Moltkego i Schmidta (zaginięły). **Lit.:** ZfE, t. 30, s. 33–37; Amtl. Ber., 1898, s. 49; E. Blume 1912–1915, t. 2, s. 88, 99, 101, 104; A. Lissauer 1887, s. 126, tabl. IV, ryc. 10; Gothiskandza, 1941, z. 3; J. Kostrzewski 1919, t. 2, s. 3, 8, 40, 44, 79; tenże *Kartoteka...*; J. Janikowski 1976; P. Łuczkiwicz 2006; Arch. WUOZ;

GRUDZIĄDZ, gm. loco, stan. archiwalne

Poł.: nieznanne. **Bad.:** nieznanne. **Rodz. stan.:** cmentarzysko (?)

Inw.: w „Przeglądzie Archeologicznym” (1922–1924) brązową zapinkę z Grudziądza określono jako lateńską, jednak okaz znajdujący się w zbiorach Muzeum w Poznaniu to kuszowata zapinka późnorzymska; J. Janikowski (1976) mylnie określił to stanowisko jako późnolateńskie.

Chron.: OR C2.

Zb.: Muzeum w Poznaniu nr inw. 1921: 27. **Lit.:** PArch., 1922–1924, t. 2, s. 133; J. Janikowski 1976.

10. GRZYWNA SZLACHECKA?, gm. Chełmża, pow. toruński, stan. archiwalne

Poł.: na polu należącym do majątku Grzywna Szlachecka, na piaskowym pagórku, leżącym na południowy wschód od zabudowań folwarcznych, bezpośrednio nad korytem Browiny. **Bad.:** znalezisko przypadkowe podczas eksploatacji piasku. **Rodz. stan.:** cmentarzysko birytualne, część grobów szkieletowych zniszczonych wskutek orki.

Inw.: nieliczne fragmenty naczyń, zaginięły; zachowały się niestaranne rysunki jednego większego fragmentu naczynia – uszkodzone, wazowate(?) naczynie miniaturowe(?) oraz dwóch wylewów, z których jeden jest pogrubiony i (być może) facetowany.

Chron.: MOP?; większość materiałów z okresu rzymskiego.

Zb.: MT, inw. 730, 1112, 1315. **Lit.:** Zapiski TNT, t. 1 (1908), z. 1, s. 20, z. 7/8, s. 123; J. Janikowski 1976; Arch. MT.

11. KAŁDUS (d. *Kaldus*), gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. 92, archiwalne na obszarze 33–42 (tabl. XXI; LXI:1–2)

Poł.: przy grodzisku wczesnośredniowiecznym. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne.

Inw.: 1) żelazna zapinka kulkowa z dwoma brązowymi, ostroprofilowanymi kulkami połączonymi ze sobą, sprężynka żelazna 12–14-zwojowa z brązowymi tarczkami na końcach osi, dług. 4,5 cm, wys. 2 cm, średn. tarczek 0,8 cm; 2) brązowa zapinka z dwiema kulkami z tego samego metalu, na każdej kulce nacięcia w kształcie ukośnego krzyża; każde z jego ramion zakończone jest (z niewielkim odstępem) „strzałką”; sprężynka 10-zwojowa z brązowymi kulkami na końcach żelaznej osi, dług. 6,2 cm (dawniej *Danzig*), zaginięła (Kartoteka...); 3) brązowa zapinka o ramowatej nóżce i pogrubionym kabłąku, brak sprężynki i igły, być może były wykonane z żelaza, dług. 3,2 cm, wys. 2 cm; 4) brązowa igła, dług. 5,8 cm; 5) żelazny nóż dwustronnie wyodrębniony, podtypu II.4, dług. 11 cm, w tym uchwyt

3,5 cm, szer. ostrza 1,4 cm; 6) żelazny nóż z lekko wypukłym grzbietem, podtypu I.1, dług. 15 cm, w tym uchwyt 3,5 cm, szer. ostrza 1,8–2,6 cm.

Chron.: MOP, część materiałów pochodzi z okresu rzymskiego.

Zb.: Dawniej (nr 2) – *Danzig* (zaginęła), reszta – MT/A/742, 765, 959. **Lit.:** Amtl. Ber., 1894, s. 43; 1895, s. 41, ryc. 18; J. Kostrzewski 1919, cz. 1, s. 26–27, 34, ryc. 13, cz. 2, s. 18, 79; tenże *Kartoteka...*; J. Janikowski 1976; *Zapiski TNT*, t. 1, z. 7/8, s. 173; Arch. MT; Arch. WUOZ.

12. KASZCZOREK (obecnie Toruń-Kaszczorek), pow. toruński, stan. 190, archiwalne na obszarze 40–44, (tabl. XXII)

Poł.: w pobliżu Drwęcy, niedaleko jej ujścia do Wisły, na terenie posiadłości wójta wsi Złotoria. **Bad.:** badania ratownicze J. Delekty w roku 1934. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne; odkryto tu 11 grobów popielnicowych obsypanych szczątkami stosu. **Inw.:** 1) żelazna brzytwa, średn. 8 cm, szer. ostrza 1,7 cm; 2–4) jeden fragment wylewu facetowanego i dwa fragmenty wylewów pogrubianych. 5) bryłka stopionego brązu.

Chron.: MOP, część materiałów pochodzi z okresu rzymskiego.

Zb.: MT/A/750, 1292, 2805. **Lit.:** J. Delekta 1935, s. 2–7, ryc. IV, 1–3; J. Janikowski 1976; Arch. MT.

KIJEWÓ (KRÓLEWSKIE ?), gm. loco, pow. chełmiński, stan. nie ujęte w AZP

Poł.: nieznane; nie ma pewności czy naczynie to pochodzi z Kijewa na ziemi chełmińskiej. **Bad.:** nieznane. **Rodz. stan.:** cmentarzysko (?) ciałopalne.

Inw.: naczynie bezuche, wylew niefacetowany, powierzchnia gładka, jasnobrunatna.

Chron.: przez J. Janikowskiego (1976) naczynie określone jako oksywskie, w rzeczywistości należy do kultury pomorskiej.

Zb.: MT, inw. 1620. **Lit.:** B. Zielonka 1963, s. 26, Arch. MT.

KOLENKO??, gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. nie ujęte w AZP

Poł.: nieznane. **Bad.:** nieznane. **Rodz. stan.:** nieznan.

Inw.: 1) fibula brązowa typu G z pojedynczym pierścieniem na nóżce, przymocowanej tuż przy główce, dług. około 3 cm.

Chron.: A₂.

Zb.: właściciel (nazwisko nieczytelne) z Górnych Wymiarów. **Lit.:** J. Kostrzewski, *Kartoteka...* Uwaga: stanowisko z tą fibulą znane jest mi tylko z *Kartoteki...*; żadne inne źródła nie potwierdzają istnienia tej zapinki w tej miejscowości, w tym żadna publikacja J. Kostrzewskiego.

13. KOWALEWO POMORSKIE (d. *Schönsee*), gm. loco, pow. golubsko-dobrzyński, stan. 41, archiwalne na obszarze 37–46 (tabl. XXII)

Poł.: teren dworca kolejowego. **Bad.:** podczas budowy dworca w 1868 r. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne.

Inw.: 1) żelazny grot o falistym liściu, dług. 18,5 cm, w tym tulejka 7 cm, szer. liścia 2,5 cm, średn. tulejki 1,5 cm; 2) żelazny nóż prosty, wyodrębniony jednostronnie, podtypu I.3, dług. 17,5 cm, w tym uchwyt 5 cm, szer. ostrza 2,5 cm; 3) żelazny nóż z lekko łukowatym grzbietem, z jednostronnie wyodrębnionym uchwytem, dług. 9,5 cm, w tym uchwyt 3,5 cm, szer. ostrza 1,4 cm; 4) żelazne krzesiwo? (szydło?), dług. 10,5 cm; 5) żelazna brzytwa półkolista; 6) żelazny grot zdobiony (zaginął).

Chron.: MOP.

Zb.: jeden grot (nr 6) zaginął; reszta MT/A/911. **Lit.:** D. Bohnsack 1938, s. 155; J. Janikowski 1976; Arch. MT; Arch. WUOZ.

14. LISEWO, gm. loco, pow. chełmiński, stan. 26

Poł.: na zachodnim, łagodnym stoku niewielkiego wyniesienia w obrębie wysoczyzny morenowej, falistej; od południowego i północnego zachodu oraz od północy występują naturalne obniżenia wypełnione osadami biogenicznymi (dawniej oczka polodowcowe); w podłożu zalegają gliny zwałowe. **Bad.:** badania mgr. J. Bojarskiego z ramienia IA UMK, prowadzone w strefie narażonej na zniszczenie w trakcie budowy autostrady A-1. **Rodz. stan.:** wielokulturowe: ślady osadnictwa kultury pucharów lejkatych, osada (?) wczesnośredniowieczna, ślady osadnictwa późnośredniowiecznego i nowożytnego; w północnej części stanowiska odkryto pozostałości budynku mieszkalnego kultury oksywskiej wraz z towarzyszącymi mu szesnastoma obiektami.

Inw.: z obiektów i z warstwy pozyskano 633 fragmenty naczyń kultury oksywskiej.

Chron.: MOP; neolit, średniowiecze i przełom XIX i XX wieku.

Zb.: IA UMK. **Lit.:** E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003; E. Bokiniec 2006a; archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, IA UMK.

15. MAŁE CZYSTE, gm. Stolno, pow. chełmiński, stan. 20 (tabl. XXIII – XXIV)

Poł.: kulminacja i stoki wzgórza morenowego, jednego z licznych w tym rejonie, które w części wschodniej zostało zniszczone przez budowę drogi. **Bad.:** badania w latach 1983–87 prowadzone przez G. Budynek z MT. **Rodz. stan.:** cmentarzysko wielokulturowe, w tym jeden grób z fazy A₁, groby z fazy A₃ i z fazy B₁ z formami przeżytkowymi MOP oraz liczne z okresu wczesnorzymskiego.

Inw.:

Grób 3 (jamowy)

W planie kolisty, w profilu nieckowaty (średn. 60 cm, miąższość 15 cm). Wypełnisko czarne z resztkami stosu. W części E znajdowały się kamienie, w części S zapinka.

Inw. (tabl. XXIII:3): 1) nóżka i dolny fragment kabłąka żelaznej zapinki typu M/N (?), pierwotnie w całości, dług. ok. 5 cm, wys. ok. 1,5 cm; 2) przedmiot z wapienia o stożkowatym kształcie, średn. podstawy 2,2 cm, wys. 5,8 cm.

Chron.: A₃.

Grób 8 (jamowy)

Zniszczony przez orkę. W planie owalny, w profilu romboidalny (80 x 120 cm, miąższość 25 cm). Wypełnisko czarne z bardzo dużą ilością spalenizny. Całe wyposażenie znajdowało się we wschodniej części jamy pod małym kamieniem.

Inw. (tabl. XXIII:8): 1) jeden fragment brzuśca o powierzchni szorstkiej, jasnobrunatnej; 2) żelazna zapinka wariantu N-Ia? z pochewką ramowatą (ażurową?), bardzo mocno skorodowana, dług. 6 cm, wys. ok. 2,5 cm; 3) bardzo mocno skorodowana, żelazna sprzączka kolista typu M-L. C4 z drutu o przekroju czworokątnym (?), średn. 3,5 cm; 4) fragment ostrza żelaznego noża prostego, bardzo mocno skorodowanego, dług. 7,5 cm, szer. 1,8 cm, obecnie w postaci bardzo drobnych fragmentów (rysunek z karty); 5) żelazny przedmiot (krzesiwo?), dług. 4,8 cm; 6) krzesak kamienny, wym. 9,5 x 5,5 x 2 cm.

Chron.: A_{3b}.

Grób 24 (jamowy)

W planie owalny, w profilu nieckowaty (70 x 80 cm, miąższość 15 cm). Wypełnisko czarne ze spalenizną. Wkopany w obiekt 4. W części W znajdował się mały kamień (10 x 5 cm).

Inw. (tabl. XXIII:24): 1) silnie skorodowana, żelazna zapinka wariantu N-Ib?, dług. 6,8 cm, wys. 2,8 cm; 2) drobne, silnie skorodowane fragmenty żelaznego noża sierpikowatego.

Chron.: A_{3b}/B₁?

Grób 40 (jamowy?)

Zniszczony. W planie i profilu nieregularny (60 x 60 cm, miąższość 5–10 cm). Wypełnisko czarne z resztkami stosu. Bezpośrednio pod spągami zalegały dwa kamienie (10 x 5 cm i 20 x 10 cm).

Inw. (tabl. XXIII:40): 1) kabłąk brązowej zapinki odmiany M-I oraz 2 zwoje prawdopodobnie

4-zwojowej sprężynki i fragment cięciwy, dług. 4,7 cm, wys. ok. 2 cm; 2) duży fragment kółka (pierścionka?) z drutu brązowego, średn.: kółka 2,4 cm, drutu 0,2 cm.

Chron.: A₃.

Grób 46 (jamowy?)

Zniszczony przez orkę. W planie i w profilu nieregularny (70 x 100 cm, miąższość do 8 cm). W części N znajdowały się obok siebie fragmenty żelaznego przedmiotu i fragment zapinki.

Inw. (tabl. XXIII:46): 1) główka brązowej zapinki typu N albo O z 4-zwojową sprężynką i dolną cięciwą; 2) amorficzny fragment żelaznego przedmiotu.

Chron.: A₃.

Grób 54 (jamowy)

W planie owalny, w profilu nieckowaty (70 x 100 cm, miąższość 25 cm). Wypełnisko czarne z resztkami stosu i ciało palenia. Dookoła zarysu jamy znajdowało się 5 większych kamieni (wym. 23 x 13 x 9 cm, 45 x 35 cm, 15 x 8 cm, 14 x 19 cm i 10 x 6 cm) oraz 1 mały (8 x 3 cm) na dnie jamy.

Inw. (tabl. XXIII:54): 1) żelazna zapinka odmiany A-I z 4-zwojową sprężynką i zdobionym pierścieniem obejmującym kabłąk, dług. 12,5 cm, wys. 3,5 cm.

Chron.: A_{1b}.

Grób 56 (jamowy)

W planie kolisty, w profilu wannowaty (średn. 140 cm, miąższość 20 cm). Wypełnisko czarne z resztkami stosu. W części SW dno jamy stanowił głąz (długości 105 cm i grubości 40 cm). Bezpośrednio nad nim w skupisku (5 x 10 cm) znajdowały się przepalone kości ludzkie, a 10 cm na S od nich szklane paciorki i zapinka (1), a 30 cm dalej na południe leżała druga fibula (2).

Inw. (tabl. XXIII:56): 1) fragment (kabłąk i główka) zapinki brązowej typu O z 2-zwojową sprężynką, dług. 3 cm, wys. ok. 2,5 cm; 2) brązowa zapinka z grupy A.V z kapturkiem na sprężynce na osi zbliżona do sambijskich (O. Tischler, H. Kemke 1902), dług. 4,7 cm, wys. 1,7 cm; 3) dwa stopione paciorki ze szkła odbarwionego, przezroczystego, o seledynowym odcieniu.

Chron.: A₃ + fibula z fazy B₂.

Grób 59 (jamowy)

W planie owalny, w profilu w przybliżeniu wannowaty (70 x 90 cm, miąższość 40 cm). Na stropie leżały dwa kamienie (wym. 60 x 40 x 25 cm; 12 x 10 x 5 cm). Wypełnisko czarne z resztkami stosu. Do większego kamienia, od strony NW, przylegało skupisko kości, a na wysokości środka kamienia od strony W leżały dary grobowe.

Inw. (tabl. XXIV:59): 1) żelazna zapinka odmiany N-II z ażurową pochewką i z 4-zwojową sprężynką, dług. 7 cm, wys. 3,5 cm; 2) żelazna zapinka wariantu N-Ia, dług. 6,3 cm, wys. 2,7 cm; 3) bardzo mocno skorodowana, żelazna zapinka typu N (?), dług. około 7,5 cm, wys. około 3 cm; 4) żelazna klamra do pasa o konstrukcji zawiaskowej z rowkami przybrzeżnymi, o zaczepach odgiętych w przeciwnych kierunkach, jedno ramię z nietypowo wąskiej taśmy, dług. 18 cm, szer. 2,8 cm; 5) żelazny nożyk sierpikowaty (?), bardzo mocno skorodowany, średn. 7,5 cm; szer. ostrza 1,6 cm; 6) przęślik gliniany odmiany Ia (dwustożkowaty), przepalony, średn.: przęślika 4,3 cm, otworu 0,6 cm, wys. 2,9 cm; 7) fragment wylewu (Ib₁) i fragment brzuśca naczynia o powierzchni szorstkiej, jasnobrunatnej; 8) fragment brzuśca naczynia o powierzchni szorstkiej, czarnej.

Chron.: A_{3b}.

Grób 98 (jamowy)

W planie owalny, w profilu nieckowaty (50 x 80 cm, miąższość 20 cm). Wypełnisko czarne z resztkami stosu i dużą ilością kości rozrzuconych po całej jamie. Zapinka wystąpiła w części W jamy.

Inw. (tabl. XXIV:98): 1) główka i mały fragment kabłąka brązowej zapinki typu N albo O (?), sprężynka 4-zwojowa; 2) fragment sprężynki z brązu, z zachowanymi 3 zwojami; 3) żelazny nożyk sierpikowaty typu K.Ia, dług. 7,5 cm, szer. ostrza 1,1 cm.

Chron.: A₃.

Grób 116 (jamowy)

W planie owalny, w profilu nieckowaty, częściowo nieregularny w partii zniszczonej przez krety

(70 x 80 cm, miąższość 10 cm). Wypełnisko czarne z resztkami stosu i rozrzuconymi, przepalonymi kośćmi.

Inw. (tabl. XXIV:116): 1) naczynko miniaturowe odmiany F2b z wklęsłym dnem (wylew IIIe₁), powierzchnia gładka, matowa, szaropomarańczowa, duża ilość drobnoziarnistej domieszki, średn. 6,5 cm, wys. 6 cm; 2) fragment brązowej zapinki typu O z 4-zwojową sprężynką, brak igły i małego fragmentu nóżki, dług. 4 cm, wys. 2,5 cm.

Chron.: A₃.

Grób 122 (jamowy)

W planie owalny, w profilu workowaty (50 x 60 cm, miąższość 40 cm). Dolną połowę jamy zajmował kamień (25 x 20 cm). Wypełnisko czarne z resztkami stosu. Od sąsiedniego grobu oddzielał go kamień (50 x 40 cm).

Inw. (tabl. XXIV:122): 1) zdobiony kabłąk i główka brązowej zapinki typu O z 4-zwojową sprężynką, dług. 3,3 cm, wys. 2,8 cm; 2) gliniany przęślik odmiany Ia (dwustożkowaty) o powierzchni gładkiej, matowej, jasnobrunatnej, średn.: przęślika 3,5 cm, otworu 0,6 cm, wys. 1,4 cm.

Chron.: A_{3b}.

Z humusu (tabl. XXIII:humus):

1) bardzo mocno skorodowana, żelazna zapinka typu N z 6-zwojową sprężynką, brak igły, dług. 7 cm, wys. ok. 2,5 cm.

Zb.: MT/A/PLR/11 – PLR/15. **Lit.:** G. Budynek 1986, s. 101; J. Andrzejowski 1994.

16. MARUSZA (d. *Marusch*), gm. Grudziądz, pow. grudziądzki, stan. archiwalne (tabl. XXII)

Pol.: nieznane. **Bad.:** 9 grobów ciałopalnych odkrytych w 1885 r. przez S. Angera. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne. **Inw.:** J. Kostrzewski pisze o odkrytych tu ośmiu fibulach (J. Kostrzewski 1919, s. 334), A. Lissauer sześciu, a E. Blume tylko o jednej. J. Kostrzewski określa typologicznie tylko pięć jako należące do odmian: A, B, H, K i kulkowej; ponadto wymienia kłamrę zawiaskową, gliniany przęślik i jedno naczynie.

1) naczynie typu B1a (wylew IIIe₃); powierzchnia gładka, matowa, barwy czarnej, średn. 14 cm, wys. 23 cm; 2) naczynie typu B4a (wylew IIIe₁); powierzchnia gładka, matowa, czarna, średn. 10 cm, wys. 20 cm; 3) żelazna fibula typu A z kulką (?) mocującą nóżkę do kabłąka w odległości około 1 cm od główki; zachowana dług. 4,5 cm (Kartoteka...); 4) żelazna fibula wariantu A-IIb, odłamany fragment nóżki, zachowana dług. 3,7 cm (Kartoteka...); 5) żelazna fibula wariantu B-Ib; odłamany fragment nóżki, zachowana dług. 8 cm (Kartoteka...); 6) żelazna fibula z dwiema połączonymi półkulami (wg Kartoteki... żelaznymi), z których pierwsza dotyka do długiej, 12-zwojowej sprężynki na osi; nóżka i kabłąk wyraźnie rozdzielone do miejsca „zatopienia” w półkuli; „pochewka” stanowi znaczną część zapinki; dług. 4,5 cm, 7) żelazna fibula typu H, dług. 4,8 cm (Kartoteka...); 8) żelazna fibula wariantu K-Ib, odłamana pochetka, zachowana dług. 5,8 cm (Kartoteka...); 9) żelazna fibula wariantu K-Ic, odłamany koniec pochetki; zachowana dług. 3,8 cm (Kartoteka...); 10) żelazna kłamra zawiaskowa, zdobiona przynajmniej trzema ukośnymi krzyżami; 11) przęślik gliniany odmiany Ie.

Chron.: A_{1b}-A₂.

Zb.: dawniej *Graudenz*; obecnie w MG zachowały się tylko dwa naczynia (inw. 200). **Lit.:** Amtl. Ber. 1884, s. 3; *Sammlung der Altertumsgang zu Graudenz*, 21 XI 1885; A. Lissauer 1887, s. 126; ZfE, t. 16, s. 466; E. Blume 1912–1915, t. 2, s. 156; J. Kostrzewski 1919, cz. 2, s. 1, 2, 6, 8, 17, 59, 80; tenże *Kartoteka...*; *Gothiskandza*, 1941, z. 3, s. 99; J. Janikowski 1976; M. Kurzyńska 2001b, s. 55, ryc. 42.

MICHAŁOWO (por. Brodnica-Michałowo)

MŁYNIEC GÓRNY, gm. Lubicz, pow. toruński, stan. 101,

Pol.: na polu Franciszka Koźlikowskiego, na wschód od wsi. **Bad.:** badania ratownicze O. Romanowskiej i J. Chudziakowej w 1964 r.; przebadano powierzchnię 2 arów, na których odkryto 20 zniszczonych jam

odpadkowych i kilka metrów na północ od nich 2 pochówki. **Rodz. stan.:** osada z okresu rzymskiego i 2 groby (jeden kultury pomorskiej, drugi wielbarskiej).

Inw.: osada, przez prowadzące badania (O. Romanowska 1965, s. 49–50) i J. Janikowskiego (1976), została określona jako późnolateńska; brak facetowanych i pogrubianych wylewów w dużym liczebnie zbiorze (około 1000 fragmentów naczyń) i technologia charakterystyczna dla okresu świadczy o przynależności tego stanowiska do kultury wielbarskiej.

Z dwóch grobów, określonych jako późnolateńskie (O. Romanowska 1965, s. 49–50; J. Janikowski 1976), jeden zawierał fragmenty ceramiki kultury pomorskiej – ułamki kubka z karbowaną krawędzią (J. Janikowski 1976, tabl. 80:21) i ułamek dużego naczynia o chropowatym brzuscu, oddzielonym od gładkiej szyjki za pomocą karbowania, ponadto przęślik, szydło kościane i oprawkę kościaną, drugi – fragmenty naczyń kultury wielbarskiej, m.in. fragment wylewu z charakterystycznym „płaskim”, iksowatym uchem.

Chron.: okres halsztacki i okres wczesnorzymski.

Zb.: MT nr inw. 4606–4610. **Lit.:** O. Romanowska 1965; J. Janikowski 1976; Arch. MT; Arch. WUOZ.

17. MSZANO (d. Mszanno-Schöngrund), gm. Brodnica, pow. brodnicki, stan. archiwalne

Poł.: nieznane. **Bad.:** znalezisko przypadkowe. **Rodz. stan.:** ciałopalny grób jamowy.

Chron.: MOP.

Zb.: nieznane. **Lit.:** J. Kostrzewski 1919, cz. 2, s. 81; Roczniki TNT, t. XX, 1913, s. 118; J. Janikowski 1976.

NOWA WIEŚ CHEŁMIŃSKA, gm. Chełmno, pow. chełmiński

Poł.: około 4,5 km na wschód od zabudowań gospodarczych B. Kukuły, przy skrzyżowaniu dróg Chełmno – Grudziądz – Górne Wymiary; na piaszczystych madach i piaskach rzecznych. **Bad.:** badania ratownicze J. Janikowskiego w roku 1961 z ramienia Muzeum w Toruniu. **Rodz. stan.:** osada o powierzchni ok. 2 ha; na przebadanym 1 arze stwierdzono 12 skupisk kamieni; wyeksplorowano 4 z nich – 3 paleniska i piec.

Inw.: kilkadziesiąt ułamków naczyń o powierzchni gładzonej i chropowatej, wylewy niefacetowane, polepa, żużel żelazny, kości zwierzęce oraz drobne kamienie.

Chron.: OR, na A datował tę osadę J. Janikowski (1976); nie ma żadnych dowodów na jej przynależność do kultury oksywskiej; brak facetowanych krawędzi i nieduża ilość ceramiki wskazuje na okres wczesnorzymski (kultura wielbarska).

Zb.: MT 4566. **Lit.:** Arch. MT; Arch. WUOZ; K. Przewoźna 1974, s. 223, ryc. 43 i 44; J. Janikowski 1969, s. 40; J. Janikowski 1976.

NOWA WIEŚ PANIEŃSKA (por. Chełmno – Nowa Wieś Panieńska)

18. NOWE DOBRA, gm. Chełmno, pow. chełmiński (tabl. XXVI-XXVII), stan. 1

Poł.: na piaszczystym wzniesieniu wzdłuż pradoliny Wisły w obrębie zabudowań Bronisława Niwińskiego. **Bad.:** badania w roku 1970 przeprowadzone przez O. Romanowską-Grabowską i J. Janikowskiego z ramienia Muzeum Okręgowego w Toruniu. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne kultury pomorskiej; w jednym z grobów fibula wariantu A-Ic.

Inw.:

Grób 7 (popielnicowy)

Inw.: 1) żelazna zapinka wariantu A-Ic, dł. 10 cm (rysunek wykonany wg O. Romanowskiej-Grabowskiej 1978), obecnie w zbiorach MT znajduje się łożysko igły z fragmentem nóżki (1a) i jeden zwój sprężynki (1b); 2) 11 prostokątnych, brązowych okuć pasa (?) oraz duża ilość drobnych blaszek z brązu, stanowiących ułamki nieokreślonej liczby dalszych okuć, wym. 0,8–1,1 x 0,7–1,3 cm; 3) dwa niewielkie, brązowe kółka o stykających się końcach, średn. 0,7 cm; 4) osiem brązowych nitów z lekko rozklepanymi główkami, dł. 1,1–1,6 cm; 5) cztery fragmenty brązowych, taśmowatych

okuć ze śladami otworów na nity (oznaczone strzałką), szer. 0,4–0,5 cm, dł. 1,3–2,2 cm; 6) żelazny, silnie skorodowany przedmiot (część pasa ?; szczypczyki ?), wym. 5,6 x 1,1 x 0,7 cm; 7) fragment żelaznej płytki z niewielkim otworem ? (0,2 cm); 8) drobny fragment kościanej okładziny, zdobionej koncentrycznymi kółkami; 9) zachowane fragmentarycznie naczynie (popielnica) barwy jasnobrunatnej o ceglastym odcieniu, o gładkiej szyjce i chropowaconym brzuścu, oddzielonym od szyjki ukośnie karbowaną listwą; na niej znajdowały się przynajmniej dwa ucha, od których odchodzą po dwa karbowane wąsy, średn. 21 cm, wys. 28,5 cm; 10) fragmentarycznie zachowana misa o gładkiej, jasnobrunatnej powierzchni, z nieregularnie ukształtowanym wylewem, częściowo pogrubionym i wyraźnie wychylonym na zewnątrz, a częściowo niepogrubionym, średn. 23 cm, wys. 8,5 cm; 11) fragmentarycznie zachowany (bez dna i części przydennej) klosz o powierzchni ciemnobrunatnej, chropowatej i obmazywanej, z trzema regularnie rozmieszczonymi uchami/listwami zdobionymi odciskami palcowymi, średn. 49 cm; wys. 37 cm.

Chron.: A_{1a}?

Zb.: MT/A/BHL. **Lit.:** O. Romanowska-Grabowska 1978, s. 125–129.

19. NOWE DOBRA (d. *Neugut*, wcześniej *Neuguth*), gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. 20, archiwalne na obszarze 32–42 (tabl. XXVIII)

Poł.: na północ od wsi, gdzie obok drogi znajdują się trzy pagórki. **Bad.:** badania prowadzone w latach 1904–1911. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne; odkryto 420 grobów jamowych i 1 popielnicowy. **Inw.:** kursywą podano informacje zaczerpnięte z D. Bohnsacka (1938), drukiem niewytluszczonym – zaczerpnięte z J. Kostrzewskiego (1919; Kartoteka...).

Grób 3/1904, [III/1904]¹, brak określenia typu grobu w Kartotece...

Inw.: 1) zapinka typu N z taśmowatym kabląkiem i 6-zwojową sprężynką (*Danzig 10966*); 2) przęślik, 3) brzytwa żelazna, wym. 5,8 x 8 cm, szer. 2,8 cm, Zest. 22:3 (Kartoteka...; *Danzig 10260*); 3) żelazny pierścień, średn. 3,2 cm (Kartoteka..., brak nr inw.), 4) żelazne szydło, dług. 7 cm (Kartoteka..., brak nr. inw.); 5) żelazny nóż prosty, dług. 17,2 cm, szer. 2,3 cm (Kartoteka...; *Danzig 10259*).

Chron.: A_{3b}? (B_{1a}?).

Uwaga: najprawdopodobniej zapinka typu N (*Danzig 10966*) nie pochodzi z tego grobu.

Grób 4/1904, [IV/1904], jamowy

Inw.: 1) pilnik żelazny z drobnymi rowkami, dług. 8–10 cm (Kartoteka...); 2) pilnik żelazny (raszpla), dług. 13,1 cm (Kartoteka...); 3) nóż prosty podtypu II.3, dług. około 10 cm (Kartoteka...); 4) sprężyna zamka (Kartoteka...); 5) fragmenty naczyń glinianych (Kartoteka...).

Chron.: A₃??

Grób 5/1904, [V/1904], jamowy

Inw.: 1) zapinka typu Kn (=K.17), sprężynka 6-zwojowa, dług. 5,2 cm (Kartoteka...; *Danzig 10270*).

Chron.: A₂.

Grób 9/1904, [IX/1904], brak określenia typu grobu w Kartotece...

Inw.: 1) klamra zawiaskowa, dług. 22,8 cm, szer. 3,8 cm (Kartoteka...; *Danzig 10277*).

Chron.: MOP.

Grób 10/1904, [X/1904], jamowy

Inw.: 1) kubek typu D1e (*Danzig 10279*); J. Kostrzewski (1919, s. 325–326) wymienia dwa razy – w grobie 10 (1904) i X (1904), raz w Beilage 114, drugi w Beilage 117 (Kartoteka..., *Danzig 10279*); 2) dwa fragmenty fibuli z górną cięciwą i drucikowatym, płaskim kabląkiem, rozszerzającym się trójkątnie ku główce (Kartoteka... – *schlüssel*, *Danzig 10278*).

Chron.: MOP.

Grób 12/1904, [XII/1904], jamowy

Inw.: 1) żelazna klamra trójczłonowa typu K.I, z rowkami przybrzeżnymi, dług. 16 cm, szer. 2,3 cm

¹ W nawiasach kwadratowych obok numerów grobów podanych za D. Bohnsackiem (1938) lub J. Kostrzewskim (1919) znajdują się numery tych grobów wg Kartoteki...

(Kartoteka..., *Danzig* 10281; *D. Bohnsack* 1938, *Taf. 3:1*, powinno być 3:5); 2) żelazna taśma, dług. 7,2 cm, szer. 0,8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10282).

Uwaga: Na tablicy 3 (*D. Bohnsack* 1938) numeracja klamer jest niewłaściwa („lustrzane odbicie”); numer 5 przy zdjęciu odpowiada numerowi 1 opisu, numer 4 numerowi 2, a numer 1 numerowi 5, tylko wówczas będzie im odpowiadał opis i rysunek J. Kostrzewskiego (1919; Kartoteka...);

Chron.: A_{1b}?

Grób 15/1904, [XV/1904], jamowy

Inw.: 1) brązowa zapinka typu O, 4-zwojowa sprężynka, kabłąk taśmowaty, dwa koliste otwory w pochewce, dług. 6,2 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10286).

D. Bohnsack (1938, *ryc. 11*) w tym grobie wymienia jeszcze klamrę zawiaskową, lecz tylko w podpisie pod rysunkiem, w katalogu (*s. 134*) nie uwzględnia ani tej klamry, ani okazu z grobu 15/1909; egzemplarz ten wg publikacji J. Kostrzewskiego (1919, *ryc. 40*) znajdował się w grobie nr 15(1909), natomiast wg Kartoteki... właśnie w niniejszym grobie; sądząc z numeru inwentarza (13861), powinien przynależeć do wyposażenia grobu 15(1909).

Chron.: A_{3b}? (B₁?).

Grób 16/1904, [XVI/1904], jamowy

Inw.: 1) zapinka typu N o pogrubionym kabłąku (wg Kartoteki... najprawdopodobniej zapinka odmiany M-I, dług. 8,8 cm; *Danzig* 10288); 2) fragmenty kubka odmiany D1e, wys. 6 cm? (Kartoteka..., *Danzig* 10289); 3) fragment naczynia barwy szarej, wylew wychylony na zewnątrz, pogrubiony, wariantu IIIc₂ (Kartoteka..., *Danzig* 10290)

Chron.: A₃.

Grób 20/1904, [XX/1904], jamowy

Inw.: 1) tok, dług. 4,3 cm, średni. 1,2 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10294); 2) pozostałości broni; 3) dwa nity od umba, średn. główek 1,7 i 1,8 cm, dług. całkowita kolca 4,3 cm, w tym do zgięcia 1,6 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10293); 4) fragmenty żelaznej fibuli, zach. dług. 3,8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10292); 5) fragmenty dwóch (?) naczyń, zdobionych rytym, szerokopasmowym ornamentem, w jednym przypadku w postaci linii dookolnej, od której odchodzą linie prostopadłe, w drugim w postaci ukośnego rycia oddzielonego liniami poziomymi, znajdującymi się od siebie w odległości około 1 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10295); 6) małe naczynko (J. Kostrzewski 1919, *s. 191–192, 325*);

Chron.: A₃?

Grób 21/1904, [XXI/1904], jamowy

Inw.: 1) fibula odmiany N-II z czterema schodkowatymi otworami w ażurowej pochewce, górna część kabłąka w przekroju okrągła, dolna romboidalna, dług. 6,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10296).

Chron.: A_{3b}/B₁.

Grób 22/1904, popielnicowy

Inw.: 1) kubek typu D1 (J. Kostrzewski 1919, *ryc. 213*); 2) fibula lateńska.

Chron.: MOP

Grób 32 (1904) = XXXII (1905)

Inw.: 1) zapinka typu N o pogrubionym kabłąku; 2) paciorek szklany (*Danzig* 11066); 3) fragment przedmiotu z brązu.

Chron.: A₃.

Uwaga: wg Kartoteki... są to zabytki z grobu [XXXII/1905], co zgadza się z numeracją inwentarza

Grób 1/1905, jamowy

Inwentarz tego grobu w Kartotece... występuje na trzech odrębnych kartkach, oznaczonych tu jako A, B, C (nie ma pewności co do tego, czy chodzi tu o ten sam zespół grobowy); ponadto grób ten (jeżeli jest to ten sam grób) zapisany jest albo cyframi rzymskimi, albo arabskimi:

Inw.:

A [1/1905], **jamowy:** 1) małe naczynko z poziomym uchem, odmiana D4b? (Kartoteka... *Danzig* 10872?; J. Kostrzewski 1919, *s. 191–192, 325*); 2) fragment naczynia sitowatego (Kartoteka..., *Danzig* 10873);

Chron.: MOP.

B [I/1905], jamowy: 1) grot włóczni o wycinanym liściu, zdobiony swastykami, dług. 54 cm, w tym tulejka 11 cm, szer. liścia 3,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10990); 2) grot strzały (?) z częściowo uszkodzonym grotem (przez J. Kostrzewskiego określony jako dziryt), dług. 7,3 cm, w tym tulejka 5,5 cm o szerokości 1,3 cm, pierwotna szer. grotu ok. 2,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10989); 3) umbo typu B.7A z dwunastoma nitami z główkami o średnicy 2,5 cm, wys. kolca 3,5 cm, średn. umbra 16,6 cm, (Kartoteka..., *Danzig* 10991); 4) fibula wariantu N-Ia-1 z okrągłym otworkiem (?) w pochewce, 4-zwojowa sprężynka, dług. 5,2 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10988);

Chron.: A₃.

Uwaga: J. Kostrzewski (1919, s. 267) wymienia zapewne ten zespół grobowy, gdyż wspomina, że zapinka odmiany N wystąpiła razem z bronią, poza którą nic więcej w tym grobie wg niego nie było.

C [I/1905 (Fortsetze?)], jamowy: 1) fragment naczynia donicowatego (?) o wylewie lekko zachylnym do środka (wariant Ie₁), powierzchnia czerwono-brunatna (Kartoteka...); 2) wylew facetowany (wariant IIIe₂), czarny, lśniący (Kartoteka..., *Danzig* 10993); 3) fragment kubka odmiany D1b, zdobionego w górnej części brzuśca dookoła linią rytą, od której, co około 1 cm, odchodzą linie pionowe; wylew lekko wychylony na zewnątrz, wariantu IIIa₁, powierzchnia gładka, barwy szaro-czarnej (Kartoteka..., *Danzig* 10992).

Chron.: MOP.

Grób 2/1905, [II/1905], jamowy

Inw.: 1) żelazna zapinka typu A.65?; dług. 5,4 cm (*Danzig* 10875); 2) żelazna zapinka odmiany N-II, górna część kabłąka taśmowata z biegnącym pośrodku pasmem ornamentu, dolna trójkątna w przekroju, pochewka ażurowa z dwoma otworami kolistymi i jednym prostokątnym; dług. 6 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10876a) 3) fibula analogiczna do wymienionej w punkcie 2 (Kartoteka..., *Danzig* 10876b); 4) nożyk sierpikowaty odmiany K.Ia, ośmiokątna w przekroju rękojeść zakończona identycznie jak guzek na końcu nóżek w niektórych zapinkach typu A.22a; na przejściu pomiędzy rękojeścią a grzbietem zdobienie, dług. 11 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10877); 5) fragment brązowej bransolety? (drut kolisty w przekroju o średn. 0,45 cm, zakończenia nie zachowały się), średn. 4,1 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10878); 6) fragment przydennej części naczynia zdobiony pionowymi liniami rytymi (Kartoteka..., *Danzig* 10879).

D. Bohnsack (1938, s. 132) w tym grobie wymienia zapinkę typu N o pogrubionym kabłąku i 6-zwojowej sprężynce (*Danzig* 11161), zapinkę oczkowaną, sprzączkę i końcówkę pasa.

Chron.: A_{3b}?

Grób 3/1905

Inwentarz tego grobu w Kartotece... występuje na dwóch odrębnych kartkach, oznaczonych tu jako A i B:

Inw. (tabl. XXVIII):

A [III/1905], jamowy: 1) fibula wariantu N-Ib-1 z pierścieniem na kabłąku i pełną pochewką, sprężynka 6-zwojowa, dług. 8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10996); 2) przęślik gliniany, dwustożkowaty odmiany Ia, średn. 3 cm, wys. 1,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10998); 3) fragment żelaznej igły do szycia, dług. 5,3 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10997); 4) fragment zdobionego zygzakiem (złożonym z trzech równoległych linii rytych) wylewu naczynia (Kartoteka..., *Danzig* 10999).

Chron.: A₃.

B [III/1905], jamowy: 1) fragment nożyka sierpikowatego (Kartoteka..., nr. ?); 2) brązowa jednodzielną kłamra do pasa K.Ib-2b, dług. 22,5, szer. 1,3 cm (*D. Bohnsack* 1938, tabl. 3:5, powinno być 3:1; J. Kostrzewski 1919, ryc. 36; Kartoteka..., *Danzig* 10880); 3) przęślik z piaskowca (Kartoteka..., *Danzig* 10882; J. Kostrzewski 1919, ryc. 177) zdobiony jak kościany przęślik z Chełmna (W. Łęga 1938); 4) fragment żelaznej zapinki (Kartoteka..., *Danzig* 10881?); 5) fragment niezdobionego kubka typu D1e, o gładkiej powierzchni barwy szarobrunatnej, wylew wariantu IIIa₁, wys. 11 cm, średn. ok. 15 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10884); 6) fragmenty wylewów zapewne trzech naczyń (jeden bardzo silnie pogrubiany), wszystkie wariantu IIIc₂ (Kartoteka..., *Danzig* 10883).

Chron.: A₂?

Uwaga: na tablicy 3 (D. Bohnsack 1938) numeracja klamer jest niewłaściwa; numer 5 przy zdjęciu odpowiada numerowi 1 opisu, numer 4 numerowi 2, a numer 1 numerowi 5, tylko wówczas odpowiada im opis J. Kostrzewskiego (1919); D. Bohnsack (1938, s. 131) wymienia w tym grobie trzy fibule typu AIV, fibulę typu N (*Danzig* 11168), nożyk sierpikowaty, igłę i przęślik.

Chron.: B_{1a}?

Grób 4/1905, [4/1905], jamowy

Inw.: 1) dwustożkowaty przęślik gliniany; 2) fragment niezdobionego naczynia wariantu C6b o gładkiej powierzchni (Kartoteka..., *Danzig* 10885).

Chron.: MOP?

Grób 5/1905, [5/1905], jamowy

Inw.: 1) zapinka typu H, dług. ok. 3,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10887); 2) kamienny, płaski gładzik z kwarcu (Kartoteka..., *Danzig* 10888); 3) kubek podtypu D2, o powierzchni częściowo gładkiej, częściowo szorstkiej, barwy szaroczarnej, ucho z występhem w górnej części, wys. 11 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10889).

Chron.: A_{1b}-A_{2a}.

Grób 6/1905, [VI/1905], jamowy

Inw.: 1) gliniany przęślik dwustożkowaty, średn. 3,7 cm, wys. 2cm (Kartoteka..., *Danzig* 11010). *D. Bohnsack w grobie 6 (1905) wymienia brązową zapinkę typu O (Danzig 11127), profilowaną zapinkę i nożyk sierpikowaty; występują tu odmienne niż u J. Kostrzewskiego numery inwentarza. W spisie do tablic oraz w podpisie do tablicy 2 D. Bohnsack zalicza zapinkę typu O do wyposażenia grobu 64 (1905); w katalogu zatem mamy do czynienia z błędnym określeniem numeru grobu – 6 (1905) zamiast 64 (1905).*

Chron.: A₃?

Grób 7/1905, [7/1905], jamowy

Inw. (tabl. XXVIII): 1) zapinka wariantu A-IIa, 4-zwojowa sprężynka, dług. 6,2 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10894); 2) zdobiony, dwustożkowaty przęślik gliniany odmiany Ia (Kartoteka...); 3) fragmenty dwóch naczyń o wylewach wariantów IIIa₁ i IIc₁? (Kartoteka..., *Danzig* 10895).

Chron.: A_{2b}?

Grób [VII/1905], jamowy

Inw.: 1) przęślik gliniany, dwustożkowaty typu Ia, barwy szarej; zdobiony liniami rytymi odchodzącymi co dwa, trzy mm od biegunów ku „równikowi” oraz pojedynczym pasmem z ukośnymi liniami rytymi ograniczonymi po obu stronach pojedynczymi liniami rytymi (Kartoteka..., *Danzig* 11013)

Chron.: MOP?

Grób 8/1905, [8/1905], jamowy

Inw.: 1) fragment stopionej, taśmowatej zapinki? z brązu (Kartoteka..., *Danzig* 10896); 2) przęślik kościany półkulisty odmiany IIIa (Kartoteka..., *Danzig* 10897); 3) fragment wylewu typu III d₂ o gładkiej, szaroczarnej powierzchni (Kartoteka..., *Danzig* 10898).

Chron.: MOP?

Grób 9/1905, [9/1905], jamowy

Inw.: 1) fragmenty dwóch naczyń o wylewach IIIe₁ (jeden kołnierzowaty, drugi płasko położony), w tym jeden z uchem taśmowatym, barwa szaroczarna (Kartoteka... *Danzig* 10901); 2) igła brązowa, dług. 8 cm (Kartoteka... *Danzig* 10900).

Chron.: MOP.

Grób [IX/1905], jamowy

Inw.: 1) żelazna sprzączka typu M-L. C4, dług. 6,2 cm, średn. ramy 2 cm (Kartoteka... *Danzig* 11019); 2) fragment brzuśca naczynia o powierzchni gładkiej, brązowej, zdobionej podwójną (?) linią rytą, od której ukośnie w prawo odchodzą krótkie (ok. 0,5 cm) linie (Kartoteka..., *Danzig* 11020).

Chron.: A_{3b}?

Grób 11/1905, [XI/1905], popielnicowy

Inw. (tabl. XXVIII): 1) zapinka typu D, dług. 8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10904?; wg J. Kostrzewski 1919, s. 258 – *Danzig* 10903); 2) zdobione szczypczyki żelazne typu IB wg A. Strobin, dług. 8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10905; J. Kostrzewski 1919, ryc. 137); 3) żelazny toporek, dług. 10,3 cm, szer. mierzona przez środek otworu 2,8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10906); 4) naczynie (odmiana A4a?) o powierzchni gładkiej, czarnej, wylew wariantu IIIb₂, wys. 25 cm, średn. 23 cm? (Kartoteka..., *Danzig* 10903); 5) przęślik gliniany odmiany Ie, średn. 2,9 cm, wys. 1,3 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11024).

Chron.: A₂.

Uwaga: ze względu na niejednorodność tego zespołu, wydaje się, że powstał w wyniku przemieszania materiałów

Grób [XI/1905], jamowy

Inw.: 1) fragment brązowej fibuli o konstrukcji środkowolateńskiej? (Kartoteka..., *Danzig* 10986).

Chron.: A₁-A₂.

Grób [XI/1905 (Fortsetze?)], popielnicowy

Inw.: 1) fragment naczynia zdobionego dookólnym, rytym zygzakiem, biegnącym poniżej występu zaznaczającego przejście od pseudoszyjki do brzuśca (Kartoteka..., *Danzig* 10907).

Chron.: MOP?

Grób [XII/1905], jamowy

Inw.: 1) fragment brązowego pierścienia brodawkowego (Kartoteka..., *Danzig* 10987).

Chron.: MOP?

Grób 13/1905, [XIII/1905], jamowy

Inw.: 1) żelazna zapinka typu I, sprężynka 4-zwojowa, dług. 7,3 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10913); 2) fragment żelaznej zapinki o konstrukcji środkowolateńskiej, kabłąk bardzo słabo wysklepiony, zach. dług. 3,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10915); 3) fragment taśmowatej, wąskiej, żelaznej klamry do pasa, zach. dług. 6,2 cm, szer. 1,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10914); 4) fragment naczynia gładkiego, czerwono-brunatnego (?) o wylewie wariantu Ib₁ (Kartoteka..., *Danzig* 10916); 5) fragment naczynia o powierzchni czarnej, szorstkiej, wylew wariantu IIIe₁, płasko położony (Kartoteka..., *Danzig* 10916).

Chron.: A_{2b}?

Grób 14/1905, [XIV/1905], jamowy

Inw.: 1) fragmenty dwóch naczyń o barwie od czerwono-brunatnej po czarną, wylewy wariantów IIIe₂ i IIIa₁ (Kartoteka..., *Danzig* 10917).

Chron.: MOP.

Grób 15/1905, jamowy

Inw.: 1) fragmenty dwóch naczyń o barwie od czerwono-brunatnej po czarną, wylewy wariantów IIIe₃ i IIIa₁; jedno z naczyń to prawdopodobnie kubek z silnie przewężonym uchem, średn. 12,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10918).

Chron.: MOP.

Grób 16 /1905, [XVI/1905], jamowy

Inw.: 1) zapinka odmiany M-I, kabłąk w przekroju czworokątny z małym grzebykiem, sprężynka 4-zwojowa, dług. 5,7 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10919); 2) półkolista sprzączka do pasa (M-L. D1), o ramie romboidalnej w przekroju, wym. 3 x 3,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10920); 3) trzewik pochwy miecza jednosiecznego, dług. 7,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10921); 4) fragment przedmiotu z brązu, pozostałość po fibuli? (Kartoteka..., *Danzig* 10922).

Chron.: A_{3b}?

Grób [XVI/1905], jamowy

Inw.: 1) żelazna zapinka wariantu N-Ib z 4-zwojową sprężynką, górna część kabłąka w przekroju okrągła, dolna trójkątna; pochewka ażurowa – dwa otwory schodkowate, jeden okrągły, dług. 6,3 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11030).

Chron.: A_{3b}/B₁.

Grób 17/1905, [XVII/1905], jamowy

Inw.: 1) zapinka wariantu K-Ic, 4-zwojowa sprężynka, dług. 3,6 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10923). Uwaga: D. Bohnsack (1938, s. 132) wymienia zapinkę typu N w grobie nr 17 (J. Kostrzewski tylko zapinkę typu K), nie podaje jednak, z którego roku badań jest to grób. Sądząc z numeru inwentarza (*Danzig* 11058, 59), wzmiankowany grób pochodzi być może z 1905 roku, jednak nie jest to grób nr 17, lecz musi mieć numer wyższy niż 25. D. Bohnsack jako wyposażenie tego grobu wymienia sprzączkę i paciorek. Paciorek zawierał grób 27 (1905) lecz w tym przypadku nie zgadza się numer inwentarza.

Chron.: A₂.

Grób 18/1905, [XVIII/1905], jamowy

Inw.: 1) fragment umba z wyraźnie zaznaczonym kołnierzem (Kartoteka..., *Danzig* 10924).

Chron.: A₃?

Grób 19/1905, [XIX/1905], jamowy

Inw.: 1) fragment żelaznej fibuli (Kartoteka..., *Danzig* 10927); 2) fragment umba, żelazo (Kartoteka..., *Danzig* 10926); 3) osiem nitów żelaznych, średn. 2,8–3,4 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10925); 4) fragment żelaznego imacza typu J.2 lub J.3, zach. dług. 4,3 cm, szer. uchwytu 0,5 cm, szer. płytki pod nit 0,9 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10929); 5) żelazny tok, dług. 6,2 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10928); 6) żelazne szczypczyki typu IB wg A. Strobin, dług. 6,8 cm, szer. 1,7 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10926).

Chron.: A₃?

Grób 22/1905, [XXII/1905], popielnicowy

Inw.: 1) jednoucha naczynie wazowate odmiany C2b o gładkiej powierzchni, wylew facetowany (odmiana IIIe₁, kołnierzowata), wys. 18 cm, średn. 18,5 cm (Kartoteka...); 2) fragment naczynia o gładkiej powierzchni, wylew odmiany IIIb₂, płasko położony (Kartoteka...); 3) fragment żelaznej zapinki z zachowanym niewielkim fragmentem drucikowego kabłąka, 4-zwojowa sprężynka z dolną cięciwą, zach. dług. 5,8 cm (Kartoteka...).

Chron.: MOP.

Grób 24/1905, [XXIV/1905], jamowy

Inw.: 1) dwa fragmenty brązowej, drucikowatej fibuli (Kartoteka..., *Danzig* 10945); 2) fragment żelaznego okucia (Kartoteka..., *Danzig* 10946); 3) fragment naczynia wazowatego (?) o ostro profilowanej największej wydętości brzuśca, analogicznie do kubków odmiany D1c, wylew wariantu IIIb₂, powierzchnia popielata, wtórnie przepalony (Kartoteka..., *Danzig* 10947); 4) fragment naczynia o powierzchni czarnej, błyszczącej, wylew wariantu IIIb₂ (Kartoteka..., *Danzig* 10947).

Chron.: A₂?

Grób [XXIV/1905], jamowy

Inw.: 1) fragment facetowanego, kołnierzowatego wylewu (wariant IIIe₁) kubka (?) o powierzchni gładkiej, czarnobrunatnej, zdobionego wąskim pasmem utworzonym z dwóch dookólnych linii rytych, pomiędzy którymi znajdują się trójkąty na przemian gładkie i wypełniane krótkimi nacięciami (Kartoteka..., *Danzig* 11051); 2) przedmiot z kwarcytocznego piaskowca (Kartoteka..., *Danzig* 11052).

Chron.: MOP.

Grób 25/1905, [XXV/1905], jamowy

Inw. (tabl. XXVIII): 1) fragment umba; 2) dwa żelazne nity do umba, średn. 3 i 3,3 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10952); 3) grot włóczni z wykrojami, dług. 33 cm, w tym tulejka 9 cm, szer. liścia 4,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10948); 4) fragment imacza typu J.1 (Kartoteka..., *Danzig* 10950); 5) przęślik(!) gliniany, dwustożkowy, średn. 3,2 cm, wys. 2,2 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10954; J. Kostrzewski 1919, ryc. 165); 6) fragment żelaznej fibuli wariantu N-Ia?, kabłąk drucikowaty, dolna cięciwa 4-zwojowej sprężynki (Kartoteka..., *Danzig* 10949); 7) fragment naczynia o powierzchni czarnobrunatnej, wylew wariantu IIIa₂ (Kartoteka..., *Danzig* 10956).

Chron.: A₃.

Grób 26 /1905, [XXVI/1905], jamowy

Inw.: 1) fragment żelaznej pochwy miecza obosiecznego (Kartoteka..., *Danzig* 10959); 2) fragment naczynia o powierzchni gładkiej, szaroczarnej, zdobionej ukośnymi nacięciami, tworzącymi poziome pasmo, od którego odchodzi ukośnie w dół pasmo złożone z trzech linii rytych (Kartoteka..., *Danzig* 10960); 3) fragment naczynia o powierzchni gładkiej, czerwono-brunatnej, zdobionej krzyżującymi się, niestarannie rytymi liniami, tworzącymi w przybliżeniu romboidalne pola (Kartoteka..., *Danzig* 10960); 4) fragment naczynia o powierzchni szorstkiej, żółtoczerwonej (Kartoteka..., *Danzig* 10960).

Chron.: A₃?

Grób [XXVI/1905], jamowy

Inw.: 1) pręślik gliniany, elipsoidalny w przekroju, odmiany Ie, średn. 2,5 cm, wys. 1 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11056).

Chron.: MOP?

Grób 31/1905, [XXXI/1905], jamowy

Inw.: 1) fibula wariantu A-IIa, 4-zwojowa sprężynka, nóżka przymocowana 0,6 mm od sprężynki, dług. 5,8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10969); 2) półkulisty pręślik gliniany odmiany Id, średn. 3,5 cm, wys. 1,8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 10972); 3) fragment przedmiotu z piaskowca (żarna?, Kartoteka..., *Danzig* 10970); 4) fragment toporka (neolitycznego?) z diorytu (Kartoteka..., *Danzig* 10971).

Chron.: A_{1b}-A_{2a}.

Grób [XXXII/1905], jamowy

Inw.: 1) żelazna fibula wariantu N-Ib, półpierścień na kabłąku w górnej części, o kolistym przekroju, w dolnej trójkątnym (?), pochewka pełna (?), sprężynka 4-zwojowa, dług. 6 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11066); 2) fragment przedmiotu z brązu (Kartoteka..., *Danzig* 11067); 3) przepalony paciorek szklany (Kartoteka..., *Danzig* 11068);

Chron.: A_{3b}.

Grób 33/1905, [XXXIII/1905], jamowy

Inw.: 1) cztery nity od umba, średn. 2,5 cm, dług. 4,5, załamany w odległości 1,8 cm od główki (Kartoteka..., *Danzig* 10973); 2) fragment naczynia o szorstkiej, czarnej (?) powierzchni (Kartoteka..., *Danzig* 10974).

Chron.: A₃?

Grób 37/1905, [XXXVII/1905], jamowy

Inw. (tabl. XXVIII): 1) brązowa fibula typu O z częściowo odłamaną, ażurową pochewką, kabłąk w górnej części w przekroju kolisty, w dolnej trójkątny, pierścień dyskoidalny, sprężynka 4-zwojowa, dług. 4,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11076; J. Kostrzewski 1919, ryc. 25); 2) fragment brązu (Kartoteka..., *Danzig* 11077).

Chron.: A₃.

Grób 39/1905, [XXXIX/1905], jamowy

Inw.: 1) żelazne szydło (?) w górnej części czworokątne w przekroju (bok 0,7 cm), dług. 9 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11080).

Chron.: MOP?

Grób 45/1905, [XXXXV/1905], jamowy

Inw.: 1) brązowa zapinka typu O, kabłąk w górnej części w przekroju kolisty, w dolnej trójkątny, pierścień dyskoidalny, brak pochewki i sprężynki, dług. 1,8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11089); 2) fragmenty naczyń (Kartoteka..., *Danzig* 11090).

Chron.: A₃.

Grób [XXXXVI/1905], jamowy

Inw.: 1) fragmenty facetowanego (wariant IIIe2, płasko położony) kubka (?) o powierzchni szaroczarnej, gładkiej, zdobionego wąskim pasmem utworzonym z dwóch dookólnych linii rytych, wypełnionych trójkątami o dwóch zdwojonych bokach; niektóre z trójkątów bez wypełnienia, niektóre z krótkimi nacięciami wewnątrz (Kartoteka..., *Danzig* 11072).

Chron.: MOP.

Grób 11/1906

Inw.: 1) brązowa zapinka typu O (Danzig 11177); 2) sprzączka do pasa.

Chron.: A_{3b} (B₁?)

Grób [XXI/1906], jamowy

Inw.: 1) fragment żelaznej zapinki typu C (?), o płasko sklepionym kabłąku z fałdą nad sprężynką o górnej cięciwie (Kartoteka..., Danzig 11807)

Chron.: A_{1b}-A_{2a}.

Grób 30/1906

Inw. (tabl. XXVIII): 1) brzytwa żelazna z otworem.

Chron.: MOP.

Grób 5/1907

Inw.: (tabl. XXVIII): 1) brązowa zapinka typu O o kabłąku w górnej części drucikowatym, w dolnej trójkątnym w przekroju, pierścień dyskoidalny, sprężynka 4-zwojowa, brak końca ażurowej pochewki, dług. 4,1 cm (Kartoteka..., Danzig 12190); 2) żelazna zapinka typu I, sprężynka 4-zwojowa, dług. 5 cm (Kartoteka..., Danzig 12191); 3) fragment żelaznej zapinki o drucikowatym, dość silnie wygiętym kabłąku, 4-zwojowej sprężynce z górną cięciwą, dług. 2,7 cm (Kartoteka..., Danzig 12192); 4) fragment noża prostego podtypu II.2, dług. 6 cm, szer. 1,7 cm (Kartoteka..., 12193), 5) nit do umbra, średn. 3,5 cm, dług. całkowita 3,2 cm, od główki do zgięcia 1,4 cm (Danzig 12195); 6) okucie tarczy (Danzig 12194a-b)

Chron.: A_{3a}?

Grób 8/1907, [VIII/1907], jamowy

Inw.: 1) zapinka wariantu N-Ia-1 o kabłąku drucikowatym, bez guzka, sprężynka 4-zwojowa, dług. 5,2 cm (Kartoteka..., Danzig 12107); 2) fragmenty naczyń (Danzig 12108).

Chron.: A₂/A₃?

Grób 13/1907

Inw.: 1) zapinka odmiany M-I, sprężynka 4-zwojowa, dług. 6 cm (Kartoteka..., Danzig 12121); 2) fragment igły do szycia, dług. 4 cm (Kartoteka..., Danzig 12122); 3) fragment brązowego pręta, średn. 1,1 cm (Kartoteka..., Danzig 12123); 4) fragment facetowanego naczynia (wariant IIIe1) o żółtobrunatnej powierzchni (Kartoteka..., Danzig 12124).

Chron.: A₃.

Grób 15/1907

Inw.: 1) brązowa zapinka typu O, z kabłąkiem taśmowatym, guzkiem dyskoidalnym i 4-zwojową sprężynką, pochewka ażurowa z jednym otworem kolistym i jednym prostokątnym, dług. 6 cm (Kartoteka..., Danzig 12129); 2) przęślik gliniany, dwustożkowy odmiany Ia, barwy brunatnej, średn. 4 cm, wys. 1,9 cm (Kartoteka..., Danzig 12130); 3) fragmenty naczynia o powierzchni chropowatej i gładkiej, czerwobrunatnej (Kartoteka..., Danzig 12131).

Chron.: A_{3b}-B₁?

Grób 22/1907?

Inw.: 1) kubek odmiany D2a?; 2) fibula o konstrukcji późnolateńskiej.

Chron.: MOP.

Grób 30/1907, [XXX/1907], jamowy

Inw.: 1) żelazna zapinka wariantu N-Ib, kabłąk w górnej części kolisty w przekroju, w dolnej trójkątny, sprężynka 4-zwojowa, pochewka z dwoma otworami kolistymi i jednym klepsydrowatym, dług. 5,8 cm (Kartoteka..., Danzig 12145); 2) brzytwa z otworem pośrodku, dług. 9,1 cm, szer. 3,6 cm (Kartoteka..., J. Kostrzewski 1919, ryc. 147, Danzig 12146); 3) fragmenty naczyń chropowatych, żółtoczerwonych (Kartoteka..., Danzig 12147).

Chron.: A_{3b}/B₁.

Grób 24/1908, [XXIV/1908], jamowy

Inw.: 1) dwie brązowe fibule typu A.45 (Kartoteka..., Danzig 13278-13279); 2) brązowa fibula typu A.68 (Kartoteka..., Danzig 13280); 3) żelazny nożyk sierpikowy odmiany K.Ib, dług. 8,5 cm, w tym uchwyt 3,4 cm, szer. 1,5 cm (Kartoteka..., Danzig 13285); 4) brązowa klamra do pasa typu K.IIIb?

z obydwoma ramionami w kształcie trójkątów, na krótszym ramieniu dwa nity o dużych (średn. 1,4 cm), niezdobionych główkach; dawne ślady naprawy, polegające na podłożeniu od spodu żelaznej płytki w miejscu złamania i przymocowaniu jej za pomocą czterech żelaznych nitów, dług. 17,3 cm, szer. 3,9 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13281); 5) żelazna igła do szycia, dług. 18,5 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13291); 6) bransoleta żelazna z pręta o przekroju kolistym, przechodzącym w półkolisty przy zakończeniach, średn. 0,5 cm, zakończona ósemkowato, wym. 7,5 x 6 cm, (Kartoteka..., *Danzig* 13286); 7) paciorek szklany beczułkowaty, wydłużony, z oczkami (Kartoteka..., *Danzig* 13288); 8) dwa stopione paciorki szklane (Kartoteka..., *Danzig* 13288); 9) naczynko miniaturowe podtypu F3 z pseudoszyjką, wys. 6 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13289).

Chron.: B₁.

Grób 35/1908

Inw. (tabl. XXVIII): 1) żelazny nożyk sierpikowaty typu K.Ia, z profilowanym guzkiem na końcu uchwytu, dług. 14,3 cm, w tym uchwyt 5,5 cm (Amtl. Ber. 1908, ryc. 22, Kartoteka..., *Danzig* 13312); 2) fragment żelaznego przedmiotu (w Kartotece... zapisany jako „Pinzette”) o nieokreślonym przeznaczeniu (Kartoteka..., *Danzig* 13313); 3) fragment facetowanego wylewu wariantu IIIe₂ (Kartoteka..., *Danzig* 13314).

Chron.: A₃?

Grób 2/1909, [II/1909], jamowy

Inw.: 1) żelazna zapinka wariantu K-Ic, dług. 4,2 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13820); 2) zawiaskowa, żelazna klamra do pasa z podniesionymi brzegami, podkreślonymi liniami rytymi, poza tym niezdobiona, dług. 26,2 cm, w tym krótsze ramię 10,2 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13819; *D. Bohnsack* 1938, *Taf.* 3:2, *powinno być* 3:4); 3) fragmenty trzech wylewów wariantów IIIa₁, IIIb₂, IIIId₂ (Kartoteka..., *Danzig* 13821–13823).

Uwaga: na tablicy 3 (*D. Bohnsack* 1938) numeracja klamer jest niewłaściwa; numer 5 przy zdjęciu odpowiada numerowi 1 opisu, numer 4 numerowi 2, a numer 1 numerowi 5.

Chron.: A₂.

Grób 7/1909, [VII/1909], jamowy

Inw.: 1) żelazna zapinka odmiany M-I, kabłąk drucikowaty z niewielkim grzebykiem, sprężynka 4-zwojowa, dług. 6,4 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13837); 2) żelazna, taśmowata, jednoczęściowa klamra do pasa typu K.Ib-1b, bogato zdobiona kółkami wzdłuż krawędzi, tworzącymi dodatkowo zygzak wypełniający środek klamry, uzupełniony o dodatkowe kółko pomiędzy ramionami każdego kąta, dług. 23 cm, szer. 2,9 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13840); 3) nożyk sierpikowaty typu K.IIb, uchwyt zdobiony jodełką, dług. 11,8 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13838); 4) fragment glinianego przesłika o asymetrycznym „jajowatym” przekroju (Kartoteka..., *Danzig* 13842); 5) fragment ostrza noża prostego, dług. 6 cm, szer. 1,7 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13839); 6) fragment naczynia o czarnej powierzchni, z pionowym uchem, wylew wariantu IIIc₁, nieznacznie wychylony na zewnątrz (Kartoteka..., *Danzig* 13843); 7) bryłka brązu (Kartoteka..., *Danzig* 13841).

Chron.: A₃.

Grób 10/1909

Inw.: 1) brązowa klamra do pasa typu Borkowo (*Danzig* 13854).

Klamrę tę mylnie zaliczono do materiałów z Nowego Dworu (*J. Kostrzewski* 1919, s. 146–147).

Chron.: MOP.

Grób 15/1909, [XV/1909], jamowy

Inw. (tabl. XXVIII): 1) żelazna zapinka wariantu K-Ic, pierścień na załamaniu kabłąka, dług. 5,3 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13860a); 2) fibula; 3) żelazna klamra zawiaskowa do pasa o zaczepach zwróconych w przeciwnych kierunkach (Wil X), zdobiony jeden z zaczepów (ornament „blankowy”) oraz po obu stronach zawiasu (ryte kąty wsuwane), dług. 34,3 cm, w tym krótsze ramię 8,3 cm (Kartoteka..., *Danzig* 13861; *J. Kostrzewski* 1919, ryc. 40); *D. Bohnsack* (1938, ryc. 11) tę klamrę zawiaskową umieszcza w grobie 15 (1904); 4) fragment dużego naczynia (wylew wariantu IIIa₁) o chropowatej powierzchni, barwy od szarej do czarnobrunatnej (Kartoteka..., *Danzig* 13862).

Chron.: A₂.

Grób 26/1909, [XXVI/1909], jamowy

Inw.: 1) żelazna zapinka wariantu N-Ia, kabłąk drucikowaty z niewielkim grzebykiem, pochewka z jednym kolistym otworem, dług. 6 cm (*Danzig 13962*); 2) fragmenty żelaznej igły do szycia (Kartoteka..., *Danzig 13963*); 3) fragment naczynia zdobiony ornamentem w postaci dwóch szerokich, prostopadłych do siebie pasm po kilka linii równoległych do siebie w każdym paśmie (Kartoteka..., *Danzig 13964*); 4) fragmenty dużego, grubościennego, jednouchego (?) naczynia o powierzchni czarnej i żółto-brunatnej, gładkiej, wylew wariantu IIa₂ (Kartoteka..., *Danzig 13965*); 5) fragmenty naczynia gładkiego pod wylewem i na szyjce, chropowatego na brzuścu, wylew wariantu IIIa₁ (Kartoteka..., *Danzig 13966*).

Chron.: A₃.

Grób 31/1909, [XXXI/1909], jamowy

Inw.: 1) żelazna fibula typu K?, silnie skorodowana (Kartoteka..., *Danzig 13977*); 2) dwie żelazne ostrogi grupy A wg J. Ginalskego, dług. 3,8 cm, dług. kolca 1,3 cm, średn. zaczepów 1,8 cm (Kartoteka..., *Danzig 13978*); 3) fragmenty naczynia glinianego (Kartoteka..., *Danzig 13980*); 4) fragmenty brązów (?) (Kartoteka..., *Danzig 13979*).

Chron.: A_{2b}?

Grób 35/1909, [XXXV/1909], jamowy

Inw.: 1) żelazna fibula wariantu N-Ia z 4-zwojową sprężynką, kabłąk łagodnie wysklepiony, w górnej części kolisty w przekroju, w dolnej romboidalny, bez guzka, pochewka pełna, dług. 5 cm (*Danzig 13996a*); 2) żelazna fibula wariantu N-Ia z 4-zwojową sprężynką, kabłąk łagodnie wysklepiony, w górnej części kolisty w przekroju, w dolnej romboidalny, z pierścieniem (?), pochewka pełna, dług. 5,5 cm (*Danzig 13996b*); 3) żelazna fibula wariantu N-Ia z 4-zwojową sprężynką, kabłąk łagodnie wysklepiony, w przekroju półkolisty, z guzkiem, pochewka pełna, dług. 4,5 cm (*Danzig 13996c*).

Chron.: A₃.

Grób ?/1909

Inw.: 1) żelazne szczypczyki podtypu II-a, zdobione w górnej części sześcioma kółeczkami o średn. 0,2 cm, dług. 6,3, szer. 1,1–3,9 cm (Kartoteka..., *Danzig 14000*).

Chron.: MOP?

Grób 40/1909, [XL/1909], jamowy

Inw.: 1) fragment żelaznej fibuli o płaskim kabłąku i dolnej cięciwie (Kartoteka..., *Danzig 14013*); 2) kolista sprzączka do pasa typu M-L. C (Kartoteka..., *Danzig 14011*); 3) dwa żelazne nity od umba, igły zakończone podkładkami, średn. główki 2,5 cm, dług. igieł 1,2 cm (*Danzig 14012a-b*); 4) imacz typu J.3, dług. 14 cm (Kartoteka..., *Danzig 14010*).

Chron.: A_{3b}?

Grób 43/1909, [XLIII/1909], jamowy

Inw.: 1) fragment żelaznego noża sierpikowatego?, dług. 3,8, szer. 1,3 cm (Kartoteka..., *Danzig 14014*); 2) fragment kołnierza żelaznego umba, szer. 2,5 cm (Kartoteka..., *Danzig 14015*); 3) żelazny trzewik pochwy miecza jednosiecznego, dług. 5,5 cm, szer. 0,8 cm (*Danzig 14016*); 4) fragment krzemienia (Kartoteka..., *Danzig 14017*); 5) fragmenty naczyń, niezdobione (Kartoteka..., *Danzig 14015*).

Chron.: A₃?

Grób 21/1910, [21/1910], jamowy

Inw.: 1) fragment brązowego kółka brodawkowego, obecnie trzy grupy po trzy kulki, pierwotnie prawdopodobnie pięć grup (brak nr inw. w Kartotece...); 2) przęślik gliniany (brak nr inw. w Kartotece...); 3) fragment naczynia sitowatego (brak nr inw. w Kartotece...).

Chron.: A₃?

Grób 23/1910, [23/1910], jamowy

Inw.: 1) brązowa zapinka typu O, kabłąk w górnej części półkolisty w przekroju, w dolnej trójkątny, pochewka ramowata, dług. 6,6 cm (Kartoteka..., *Danzig 16906a*); 2) fragment brązowej pochewki

z jednym kolistym otworem, (brak nr inw. w Kartotece...); 3) bransoleta z zakończeniami w kształcie kolistych płytek (brak nr inw. w Kartotece...); 4) *brzytwa*; 5) *naczynie*.

Chron.: A₃.

Grób 24 (1910)

Inw.: 1) *brązowa zapinka typu O*; 2) *bransoleta*.

Chron.: A₃.

Grób 12/1911, [XII/1911], jamowy

Inw.: 1) fragment brązowej, nadtopionej zapinki typu N albo O, dług. 3 cm (Kartoteka..., *Danzig* 16936), wg *D. Bohnsacka jest to brązowa zapinka typu O*; 2) żelazna zapinka odmiany M-I albo N-Ia, łagodnie sklepiony, drucikowaty kabłąk, pełna pochewka, brak główki, dług. 4,5 cm (brak nr inw. w Kartotece...); 3) dwa przęsłiki gliniane, dwustożkowate odmiany Ia, średn. 4,0 cm i 4,3 cm, wys. 1,6 cm i 2,5 cm (brak nr inw. w Kartotece...); 4) fragment taśmy brązowej, półkolistej w przekroju, dług. 2,4 cm, szer. 0,4 cm (brak nr inw. w Kartotece...); 5) fragmenty naczyń o powierzchniach gładkiej i chropowatej, wylew wariantu IIIa₁ (brak nr inw. w Kartotece...).

Chron.: A₃.

Grób 17 (1911)

Inw.: 1) *zapinka typu N* (*D. Bohnsack 1938, tabl. 2:13*).

Chron.: A₃.

Grób 23/1911, [XXIII/1911], jamowy

Inw.: 1) fragment żelaznej fibuli odmiany N-I lub M-I, górna część, słabo wysklepionego kabłąka drucikowata, dolna trójkątna w przekroju, niewielki guzek na kabłąku, brak pochewki i główki, dług. 4,5 cm (brak nr inw. w Kartotece...); 2) fragment brązowej bransolety (brak nr inw. w Kartotece...).

Chron.: A₃.

Znaleziska luźne:

1. Zapinka odmiany K-Ib, dług. 7 cm (brak końca pochewki) (Kartoteka..., *Danzig* 11200).
2. Żelazny nożyk sierpikowaty, zbliżony do typu K.Ib, uchwyt (lekko wygięty ku grzbietowi noża) zakończony uszkiem, przytrzymującym tordowane, ruchome kółko, grzbiet na przejściu do uchwytu zdobiony kilkoma poprzecznymi nacięciami, dług. 10,5 cm, szer. 1,6 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11199).
3. Żelazna fibula z żelaznymi kulkami na nóżce, pomiędzy którymi znajduje się łącznik z poprzecznym rowkiem (*Amtl. Ber.* 1908, s. 35, ryc. 23; *W. La Baume* 1934, s. 102; Kartoteka..., *Danzig* 13338), dług. 7,8 cm, średn. kulek 0,7 cm (tabl. XXVIII).
4. Klamra zawiaskowa, żelazna, z podniesionymi brzegami, podkreślonymi linią rytą; pozostałości zdobienia jodełką, tworzącą kąty proste, dług. 26 cm, w tym krótsza część 6,7 cm, szer. 2,7 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11198).
5. Żelazny nożyk sierpikowaty typu K.Ib, dług. 10,2 cm, szer. 1,1 cm (Kartoteka..., *Danzig* 11201?).

Chron.: MOP; część materiałów pochodzi z okresu rzymskiego.

Zb.: dawniej *Danzig* (zaginęły). **Lit.:** *Amtl. Ber.* 1904, s. 26–27; 1905, s. 17; 1906, s. 27; 1907, s. 25; 1908, s. 34–35, ryc. 22, 23, s. 32–33; 1910–11, s. 26; *R. Beltz* 1911, s. 786, nr 546–552, s. 814, nr 347–379; *E. Blume* 1912–1915, t. 2, s. 134; *J. Kostrzewski* 1919, cz. 2, s. 1, 4, 6, 8, 11–15, 22, 29–31, 37, 40, 42, 46, 48–49, 51–54, 57–63, 71–72, 81, 104; tenże 1919–1921, s. 146–147; tenże 1966, ryc. 54: ł, p, s, u, y, z, ż; tenże Kartoteka...; *W. La Baume* 1934, tabl. 46: e, 48: r, z, z. 1, s. 102, tabl. 49: f, l, w, tabl. 50: k, o; *D. Bohnsack* 1938, s. 14, 18–22, 29, 42, 131–133, 155, 160–161, tabl. 2, 3, 9, 11, 12; *J. Janikowski* 1976; *P. Łuczkiwicz* 2006.

20. NOWY DWÓR

Inw.: 1) *niecharakterystyczne ułamki naczyń glinianych*; 2) *żelazna, zawiaskowa klamra do pasa*; 3) *szczypczyki*.

Stanowisko „fantomatyczne”, powstałe wskutek tłumaczenia nazwy Neudorf, odnoszącej się do Nowych Dóbr (stan. 20,) jako Nowy Dwór, również przez samego J. Kostrzewskiego. Świadczy o tym przypis w jego artykule (1920, s. 147), w którym autor odnosi się do znalezisk ze stanowiska Neudorf, zamieszczonych w „Die ostgermanische Kultur...” (1919, s. 145, ryc. 137), podając że pochodzą z „Nowogodworu”.

Lit.: Światowit 1904, s. 208; J. Kostrzewski 1920, s. 146–147; J. Janikowski 1976; Arch. WUOZ.

21. PAPOWO BISKUPIE, gm. loco, pow. chełmiński, stan. 32

Poł.: w obrębie gospodarstwa S. Kurzei. **Bad.:** badania ratownicze przeprowadzone w 1961 roku przez B. Zielonkę. **Rodz. stan.:** osada; odkryto ziemiankę zawierającą ułamki ceramiki oraz kości zwierzęce.

Inw.:

Znaleziska powierzchniowe:

- 1) jeden fragment wylewu wariantu IIIc₂, powierzchnia gładka, matowa, jasnobrunatna; 2) jeden fragment wylewu wariantu IIIId₂?, powierzchnia gładka, matowa, ciemnobrunatna; 3) jeden fragment wylewu wariantu IIb₂, powierzchnia niestarannie zagładzana, ciemnobrunatna; 4) jeden fragment mocno chropowatego brzuśca, barwy szarej; 5) dwa fragmenty brzuśców o powierzchni gładkiej, matowej, jasnobrunatnej.

Chron.: MOP?

Zawartość ziemianki:

- 1) cztery fragmenty naczyń odmiany A4a (wylew IIIe₁) o powierzchni gładkiej, matowej, jasnobrunatnej, średn. 22 cm; 2) fragment wylewu wariantu IIIe₃ i trzy fragmenty brzuśca (z tego samego naczynia?) o powierzchni gładkiej, matowej, jasnobrunatnej z ceglastym odcieniem, średn. 16 cm; 3) pięć fragmentów brzuśców i jeden fragment dna naczynia o powierzchni gładkiej, matowej, brunatnej, średn. 9 cm; 4) fragment misy podtypu E2 o powierzchni niestarannie zagładzanej, jasnobrunatnej; 5) fragment dna naczynia o powierzchni niestarannie zagładzanej, jasnobrunatnej, średn. 9 cm; 6) osiem fragmentów naczyń mocno chropowatych o powierzchni jasnobrunatnej, o odcieniu ceglastym; 49 fragmentów brzuśców naczyń – nie ma pewności, czy pochodzą z tego stanowiska.

Chron.: MOP.

Zb.: MT/A/4564. **Lit.:** Arch. MT; K. Przewoźna 1974, s. 225, p. 40; J. Janikowski 1976.

22. PAPOWO TORUŃSKIE (d. *Thornisch-Papau*), gm. Łysomice, pow. toruński, stan. 121, archiwalne na obszarze 39–44 (tabl. XXIX – XXX; LXI:3)

Poł.: nieznanne. **Bad.:** znalezisko przypadkowe. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne, popielnicowe.

Inw.:

Grób 1 (popielnicowy)

Inw. (tabl. XXIX:1/2): 1) popielnica; 2) grot zbliżony do typu W.IA, zdobiony wytrawianymi rombami, rozklepany na końcu tak, że przypomina dłuto, dług. 26 cm, w tym tulejka 7 cm, średn. tulejki 2 cm, szer. liścia 3 cm.

Chron.: A₂?

Grób 2 (popielnicowy)

Inw.: 1) popielnica; 2) nóż.

Chron.: A₂?

Znaleziska luźne (tabl. XXIX – XXX):

1. Żelazna zapinka typu D; D. Bohnsack (1938, s. 129) określa ją jako D/E, natomiast J. Kostrzewski (1919, s. 258) nie wymienia jej w ogóle; nóżka zdobiona poprzecznymi nacięciami przy pierścieniu, dług. 5,5 cm, wys. 2 cm (tabl. XXIX:lż/1).
2. Żelazna zapinka wariantu K-IIb. Sprężynka 3-zwojowa; na załamaniu zdobiona dwoma rytymi

liniami dookołnymi, poniżej których na dolnej części kabłąka znajdują się dwa kąty wsuwane; długość 5,3 cm, wys. 1,7 cm (tabl. XXIX:lż/2).

3. Żelazna zapinka typu J z 3-zwojową sprężynką, brak końca nóżki, długość 5 cm, wys. 1,5 cm (tabl. XXIX:lż/3; LXI:3).
 4. Żelazna zapinka typu J z 3 (?) -zwojową sprężynką, długość 5,6 cm, wys. 1,5 cm (tabl. XXIX:lż/4; LXI:3).
 5. Żelazna zapinka typu J z 4-zwojową sprężynką i ażurową pochwęką, długość 7,7 cm, wys. 1,7 cm (tabl. XXIX:lż/5; LXI:3).
 6. Żelazna zapinka typu A.65; pierścień na załamaniu kabłąka, sprężynka 4-zwojowa, długość 5,2 cm (tabl. XXX:lż/6).
 7. Nożyk sierpikowaty, żelazny typu K.IIb, długość 10 cm, szer. ostrza 1,9 cm (tabl. XXX:lż/7).
 8. Nożyk sierpikowaty wariantu K.IIc-1 z tordowaną rękojeścią, Długość 11 cm, szer. ostrza 1,7 cm (tabl. XXX:lż/8).
 9. Żelazny tłoczek (krzesiwo?), długość 9 cm (tabl. XXX:lż/9).
 10. Dwa żelazne nity do umba, średn. główki 4 cm, długość kolca 4 cm (tabl. XXX:lż/10).
 11. Żelazny przedmiot określony przez J. Kostrzewskiego (1919, s. 176–177, ryc. 193) jako łyżka i porównany do opublikowanej przez S. Angera (1890, tabl. XX:3a). Jednak okaz z Rządza jest typową łyżką o współczesnym kształcie, podczas gdy przedmiot z Papowa jest zbyt duży (średn. 9,5 cm), aby służył jako łyżka, a zbyt płytki na chochłę. Niestety, nie wiadomo jak długi był pierwotnie uchwyt (szpila?); obecnie ma 4,5 cm długości. Wzmiankowany przedmiot najbardziej przypomina „chochle” rzymskie (tabl. XXX:lż/11).
 12. Mały kubek typu D2a (wylew Ib) o powierzchni jasnobrunatnej, gładkiej, matowej, średn. 8 cm, wys. 6,5 cm (tabl. XXX:lż/12).
 13. Naczynie miniaturowe typu F3a (wylew IIIb₁) o powierzchni jasnobrunatnej, gładkiej, matowej, średn. 7 cm (tabl. XXX:lż/13).
- Wspomniane wyżej naczynia są jedynymi całymi formami i prawdopodobnie dlatego tylko one zostały odnotowane przez J. Kostrzewskiego (1919, s. 81). Ponadto wystąpiły:
14. Fragment dużego kubka typu D1e? (wylew IIIe₁) o powierzchni jasnobrunatnej, gładkiej, matowej, średn. 9 cm, wys. ok. 14 cm (tabl. XXX:lż/14).
 15. Fragment misy typu E1a (wylew IIIe₁) o powierzchni gładkiej, matowej, ciemnobrunatnej, średn. 20 cm, wys. 8 cm (tabl. XXX:lż/15).
 16. Fragment naczynia typu B6 o powierzchni gładkiej, matowej i jasnobrunatnej, średn. 10 cm (tabl. XXIX:lż/16).
 17. Fragment części przydennej małego kubka o powierzchni gładkiej, matowej, ceglastej, średn. dna 4,5 cm (tabl. XXIX:lż/17).
 18. Fragment naczynia odmiany A3 albo typu B, powierzchnia gładka, matowa, brunatna, średn. dna 12 cm, zachowana wys. 18 cm (tabl. XXIX:lż/18).

Wymienione niżej zabytki zaginęły ze zbiorów MT:

19. Zapinka typu M (J. Kostrzewski 1919, s. 12, wymienia 1 egz. tego typu).
20. Tłoczek żelazny, długość około 9 cm (Kartoteka...).
21. Grot włóczni zdobiony poziomym zygakiem, długość 23 cm, w tym tulejka 6 cm, szer. liścia 2,5 cm (D. Bohnsack 1938, s. 130; J. Kostrzewski 1919, s. 292).
22. Grot włóczni zdobiony pionowym zygakiem.
23. Prześlik gliniany, elipsoidalny w przekroju, odmiany Ie (Kartoteka...).
24. Żelazna zapinka odmiany H (D. Bohnsack 1938, s. 129); brak jej u J. Kostrzewskiego (1919); brak zabytku oraz informacji, że kiedykolwiek taki zabytek znajdował się w zbiorach MT.

Zb.: MT/A/670, 682, 686–687, 844, 849, 1396–1397, 1733, 1744, 1745, 1749, 1750, 1751.

Lit.: A. Lissauer 1887, s. 147; J. Kostrzewski 1919, cz. 2, s. 7, 12, 38, 47, 64, 69, 81; 1966, s. 104; tenże Kartoteka...; E. Blume 1912–1915, t. II, s. 135; R. Beltz 1911, s. 786, nr 564; W. Łęga 1933; D. Bohnsack

1938, s. 3; J. Rosen-Przeworska 1946–1947, s. 265–266; WA 1933, s. 71; W. Śmigieński 1962, s. 358, ryc. 13; J. Janikowski 1976.

23. PODWIESK, gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. 2

Poł.: Stanowisko położone jest poniżej nasuwającej się na nie piaszczystej wydmy, w odległości ok. 50 m na zachód od zabudowań S. Ozowskiego. **Bad.:** badania ratownicze przeprowadzone pod kierunkiem J. Janikowskiego z Muzeum w Toruniu w latach 1963–1968. **Rodz. stan.:** cmentarzysko birtualne; odkryto 480 grobów w tym: 477 grobów ciałałpalnych ludzkich, 2 groby szkieletowe ludzkie oraz 1 grób szkieletowy zwierzęcy (prosiaka?). **Zb.:** MT/A/PLR/4. **Lit.:** J. Janikowski 1971, 1976; E. Bokinić 2005.

W Podwiesku odkryto ponadto dwa dalsze, ale nie zlokalizowane groby, co do których istnieje duże prawdopodobieństwo, że pochodzą ze stanowiska 2. Odkryto je w 1963 i w 1975 r.; pierwszy z nich został opublikowany przez M. Kurzyńską (2001) i przechowywany jest w Muzeum w Grudziądzu, drugi – dotąd nie publikowany znajduje się w Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie.

Grób z 1963 roku

Odkrycie przypadkowe (?)

Inw.: (MG/A/452): 1) brązowa fibula ze zwierzęcą główką typu Ia1 wg S. Demetza; w świetle sprężynki i przy igle koncentracje rdzy, dł. 7,4 cm; 2) fragment brązowej zapinki typu N/O, dł. 2,2 cm; 3) ażurowa nóżka drugiej (?), brązowej zapinki typu N/O, dł. 3,2; 4) dwa fragmenty brązowego *Knotenring*, zdobionego trzema rzędami guzków; na powierzchni ślady stopionego szkła, średn. 4 cm; 5) fragment profilowanej taśmy z brązu, prawdopodobnie pozostałość po klamrze do pasa (?); 6) fragment taśmy z brązu o silnie pogrubionym brzegu; 7) fragment płaskiej, trójkątnej taśmy brązowej; 8) fragment łańcuszka z brązu, zachowane: jedno całe i fragmenty dwóch ogniwek, wym. pojedynczego ogniwka 0,7 x 0,9 cm, grubość drutu 0,2 cm; 9) fragment żelaznej blaszki (nit ?); 10) fragment silnie skorodowanej, żelaznej igły typu D.II (?), dł. 3,3 cm; 11) fragment żelaznego szydła (?) albo krzesiwa (?) dł. 3,5 cm; 12) połowa paciorka typu 23 wg T. E. Haevernick ze szkła półprzezroczystego, zielonego, z wtopionymi nitkami ze szkła nieprzezroczystego, białego i żółtego, średn. około 3,2 cm; 13) silnie przetopiony paciorek, pierwotnie prawdopodobnie płaskokulisty, z mlecznoniebieskiego szkła, z trzema warstwowymi oczkami barwy brunatnej i jasnożółtej, wym. 2,6 x 1,2 cm; 14) uszkodzony wisiołek (?) w kształcie dzbanka, wewnątrz pustego, o korpusie kulistym, z wyodrębnioną, przewężoną szyjką; szkło półprzezroczyste, zgnięte („butelkowe”), z jednej strony wtopione nitki ze szkła brunatnego, nieprzezroczystego, wys. 1,5 cm, średn. „brzuśca” 1,6 cm; 15) siedem stopionych fragmentów nieokreślonych przedmiotów brązowych; 16) pięć skorodowanych ułamków przedmiotów żelaznych.

Chron.: A_{3b}/B_{1a}.

Zb.: MG. **Lit.:** M. Kurzyńska 2001a; tenże 2001b; E. Bokinić 2005.

Grób z 1975 roku

Odkrycie przypadkowe. Popielnicę wraz z zawartością dostarczył do Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie P. Zielniak – mieszkaniec Podwieska.

Inw. (tabl. XXV; MZCH/A/27): 1) naczynko miniaturowe (popielnica), kulistodenne, wtórnie przepalone, pierwotnie facetowany wylew, średn. 6 cm, wys. 6,5 cm; 2) fragment żelaznej zapinki zbliżonej do typu M/N z 4-zwojową sprężyną na osi i cięciwą owiniętą wokół kabłąka (ślady reperacji uszkodzonej sprężyny); 3) fragment zapinki brązowej typu O (?) z 4-zwojową sprężyną, dług. 3 cm; 4) główka brązowej zapinki typu A.18b (?) z 4-zwojową sprężyną na osi (ślady reperacji analogicznie do reperacji zapinki z grobu 49 w Podwiesku, stan. 2); 5) fragment brązowego pierścienia z 7 (?) grupami potrójnych guzków (zachowane 3 grupy), średn. ok. 3,5 cm; (obecnie brak w zbiorach); 6) fragmenty przetopionych przedmiotów z brązu, w tym: a) fragment klamry (?) do pasa (obecnie brak w zbiorach); b) fragment łańcuszka brązowego z kilku ogniwek; 7) fragment żelaznego nożyka sierpikowatego (?); 8) kilkadziesiąt drobnych fragmentów przetopionych paciorków seledynowych

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
1	Us	45	A ₃ ?	<i>ad + inf</i> I	K	B1a; A4b/2u; D1b?	11n/91	fr.PL?		Kł				IV
2	Js		MOP?											I
3	Js		MOP				6n/11							II
4	Js, cz. zn.		MOP			A8a?								II
5	UJs		A ₂	<i>m?</i> + <i>inf</i> I + <i>dor.</i> ?	M??	A3c/2u	1n/10	D						III
6	Js		MOP	<i>m</i>	?	A4a?, A3b?								II
7	Us	30	A _{2a}	<i>ad</i>	M?	C2b/u		A-IIa, K-Ic			Szcz.IC			IV
8	Js	14	A _{2a}	<i>w.m</i>	K?	B3a; A7a	2n/2	G, A-IIa	Kz*		Brz??			V
9	Js		A ₃	<i>m + inf</i> I	K?			A.18b?		Pc11	Ns.Ia?			IV
10	Js	ś	A ₃	<i>dor.</i>	?	C4; A4b/u; B?	5n/14	N?						III
11	Js		MOP				2n?/2							II
12	Js		A ₃	<i>dor.</i>	M?			fr.z.				G.IA-1a?		IV
13	Js	50	A ₂	<i>m</i>	K??		2n/9	G, K-IIIa, ŚL	Kz*		Brz?		fr.z.	V
14	Js	15	A ₂ -A ₃			A3b; A3c/u								II
15	Js	35	A ₂	<i>m + inf</i> I	K		6n/20	G, K-Ia?	K3.III	Szp.?.br				V
16	UJs	40	A ₂ /A ₃ ?	<i>p.ad</i>	M	C1/u; E1a/u	3n/17	K-IIa-ażur				G.IB-1		IV
17	Js	25	A _{2a}	<i>ad + inf</i> I albo <i>inf</i> II	M??		5n/15	H, K-IIa	2Kz					V
18	J	45	A _{1b} -A _{2a}	<i>w.ad</i>	M	A3b/2u; A3b?/u	1n/1	St-II?	Kz					IV
19	UJs		A ₂	<i>inv</i>	?	1n, A4a								II
20	Js	ś	A ₃	<i>dor</i>	K?	A8a?	1n/1	M	K3.IIIc		Prz			IV
21	Js		MOP	<i>m</i>	K		2n/11			Pc3	H			IV
22	Js		MOP	<i>inf</i> II	?	E1b/u								II
23	Js		MOP			D2, B6	2n/2							II
24	Js		MOP?	<i>w.m</i>	K									I
25	U	25	A _{1b} -A _{2a}	<i>inf</i> I	?	D1b, A7b		A-IIb?						III

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
26	pochoówek zwierzęcy		MOP??											
27	Us	30	MOP	ad?	M?	A7d/u	2n/5							II
28	Js	20	MOP				2n/3	fr. z.				1 Op		IV
29	Js	ś?	MOP			A8a?	2n/2							II
30	Js	40	A _{1b} ?	ad + inf II	?	B3a (z innego grobu?)	3(4?)n/57	2A-IIb-1	K1.Ia-2					IV
31	Us		A ₂ /A ₃ ?	m?	M?	A4a; A4a?; A3b; E1b/u		K-IV				G.IB-1		IV
32	Us	ż45	A ₂ /A ₃	iuv	M	*B1a; E1a/u	2n/14	K-Ib, L-IIb				M2.K.Ib, G.IB-1, 2T, P6		V
33	Js		A _{3b} ?	dor.	?	A4a; F3c	2n/9	A-IIb, N-Ib, N?br., M, St-I?, z.br	K3.III.br, Kz	2Zł, 5Brod, Z.bi, Ł, 2Kl.br, Kl, Pc20	Ns, Szc. III, 2Prz.Ia	2Ni	fr.br fr.ż	V
34	Js	12	A ₂ /A ₃ ?	p.iuv	K??	A?		K-Ic, K-IIIb?	Kz*					IV
35	Js	50	MOP	w.m	K	E2	1n/14		Kz					III
36	Us	27	A ₂ /A ₃	p.ad	M?	B1b; E1c		K, J?, L-II b fr.z.		2?Kl		M2.K.I? (II?), G.IB-1, P		V
37	Us		A _{2a} ?	ad?	M?	C2b/u; E1b; E1a	1n/2	A-IIa				G.IIA? G.IB-2		IV
38	Js	20	A _{3a}	inf I	?	D?	1n/3	G, M				G.IB-1, fG.IB-1, B,7A 2Ni. br, T		V
39	Js		A ₃ ?	m? + inf I	KK	A2a; A7a?; 2E1a?	3n/7	fr. z.				M2.K.Ia, G.III, P		V
40	Js	35	A ₂	iuv	?	A4a	1n/6	G?	Kz*					IV
41	Us	25	MOP	m + 2?inf II	M?	B1c	4n/9					G		III
42	Us	15	A _{2a}	iuv	M?	A6b/u; B1b; E1a		H, K-Ic?				G.IB-1		IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
43	J (Ken?)	7	MOP			A2a?								II
44	Js	35	A _{2b} ?	ad.	K??	A ₃ , F1	2n/4	H?	K3.IIIb, Kz*	Z.bi, K1, Pc.c	*Prz.Ia, Szcz. III	M1.II, 9 Op, P?, Ni, G.IB-1?, T		V
45	Js	§?	A ₃ ?	dor.		A4a/2u		1z			Np			V
46	Js		MOP			C6a								II
47	J		MOP?	inf I										I
48	J (Ken?)		MOP				2n/5							II
49	Js		A ₃			A4a; D1d; D4	1n/1	3A.18a, M		Zł, K1, Pc. ok. 100fr.	I.D I, 3Prz.Ia			V
50	J?; zn.		A _{3b} /B ₁	inf II albo iuv			3n/7	N-1b						III
51S	Js	§	MOP											I
51N	Js		MOP			A?	1n/3							II
52	Js	65	A ₂ /A ₃ ?			F2e	1n/6	K-IV	K1.Ib-1a		Ns.II			IV
53	Us	20	A _{1b} -A _{2a}			A2a/u	3n/17	C-1, C'??						IV
54	Js		MOP	p.ad + inf I	K		1n/3							II
55	U		MOP	inf I		A3b/2u; D1e								II
56	U	20	A ₂	w.inf II		B4/u; C2c	1n/13	K-1Ib						III
57	Js		MOP							Pc2, Rurka				III
58	J?;s	35	A _{1b} -A ₂ ?			A	1n/3		Kz*					III
59	J?; zn		MOP	w.ad + dor	M		2n/13							II
60	Js		MOP?	dor.	?									I
61	Js		MOP	dor.								G.st		III
62	Js		A ₃ ?	m	K?	D1c	2n/55	K			Ns.IIb			IV
63	Js, zn		MOP?											I

¹ W monografii Podwieska (E. Bokiniec 2005) żelazne szczątki okresałono jako możliwe pozostałości fibuli typu J, jednak bardziej prawdopodobne wydaje się, że są to resztki okaza z faldą nad sprężynką. być może również typu C.

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
64	Js		A ₃ ?	<i>m + w.iuv</i>	K+?	C5a	3n/6					G.IA-1b*		III
65	J	15	A _{3b} ?	<i>p.ad</i>	K		4n/17	1kolankow.						III
66N	Js		A _{3a} ?	<i>iuv + ?iuv</i>	K?? + ?K??	A2a; D1a	1n/15	L-IIa, M, O	K3.IIIb.br	B.br, Kl. br Szp. br, Bu?, B.szk Zaw.brod., Pc100fr	Prz.Ia, I.D.I		fr.br	V
66S	Js		A ₃ ?											
67	Js		MOP	<i>dor + inf I</i>	?		1n/7							II
68	Js		A ₂	<i>dor</i>	?	B?, A4a?	1n/1	E, G	Kz, K3.IIIb.br					V
69	Js	30, 3x10	MOP			2D1e?	3n/6			FrPc3, Bur		G.IB*-2		IV
70	Js	25	MOP			A2b?	2n/3			Szp	Ns.IIb, Prz.Ia			IV
71	Js		A ₂			A4a?; A7d	1n/1	K-IIIa?, G	Kz		Prz.III			IV
72	Us		A ₁			A6a; D1b		A-1c						III
73	Js		B2				1n/3	A.110						III
74	Us(Ken?)	20	A ₂ ?			A8b/u; E1a?; E?	4n/16							II
75	Js	30	A _{3a} ?	<i>inf II</i>		A2a?		M	Kz*					IV
76	U?s	20	MOP			B1a	2n/9							II
77	Us		A ₂	<i>dor.</i>		D1b	2n/6	G						III
78	Us	ż	A _{1b} -A _{2a}	<i>w.ad</i>	M??	B4	4n/25	C-I						III
79	Us	65ż	A ₂	<i>p.m</i>	K	A3a; E1b/u		2K?				M2.K.Ib, G.IA-1a*		V
80	J		A _{2a}	<i>p.ad + inf I</i>	K	A4a?/u		2H, K-1a?	Kz*					V
81	Js		MOP?	<i>inf I</i>	?									I
82	J?s		MOP?											I
83E	Js		MOP				2n/12							II
83W	Js		MOP											I
84	Js	ś	A ₂ /A ₃	<i>w.m + k.zw.</i>	M?		2n/6	J			Ns.Ib, I.D.I			IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
85	Js	30	A ₂ /A ₃ ?	<i>ad + inf I</i>	K	2F2d	1n/10	2G, K-IIIb?	Kz	4Kł.br, 1Kł	Prz.Ib, Prz.kam.		3Gł, Kł.k	V
86	U?Js	ś?	A ₂ /A ₃ ?	<i>iuv</i>	M??	A2a; F3b		K-IIIb, 2G, K?	Kz*	3Bur, Kł			8Gł	V
87	Us	40	A ₂	<i>m</i>	M??	B3; E1d	3n/4	K3; fr.z.						IV
88	Js	13	A _{1b} -A _{2a}	<i>m + inf I</i>	K	A2b?		2H	Kz*					IV
89	Js		MOP			A2a?					Ni		fr.ż	III
90	Js		MOP					1PL						III
91	J?		MOP?	<i>inf I</i>						Kł				III
92	Us		MOP			A2a/u; E1b?		fr.z.						III
93	Js		MOP?											I
94	Js		A _{3b} /B ₁ ?					N-1b?			Prz.Ia			III
95	J?		MOP?											I
96	Us		MOP			D1, A	2n/2						fr.ż	III
97	Js		MOP?											I
98	J?s (Ken?)		MOP?											I
99	J	25	A ₂	<i>m + iuv</i>	M + K	A5a		K lc	Kz				fr.ż	IV
100	U	65	A ₂ /A ₃ ?	<i>iuv</i>	M??	B, E1e	1n/20	K - IIIb?						III
101	Us	65	A ₂	<i>w.ad + inf II</i>	K	A6a/u, E1								II
102S	UJs		A ₃ ?	<i>p.m</i>	M	D1a		1PL						III
102N	Js		MOP?											I
103	Us	60	A _{2a} ?			B1b; D1b; fr.E1		fr.z.				B, 3, P4 M2, K.III, T, G.IB-2, 4Ni		V
104	Js		A ₂					K - IIIa						III
105	Js	30	MOP			A2c/u								II
106	U?Js	15	A _{1b} -A _{2a}			A8a?; B2b/u, D1e?, D?		H, C-II						IV
107	Js		MOP			A2a								II
108	J?s, zn.		MOP			A?								II

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
109	Js	25	MOP			C5a								II
110	Us	30	MOP			C2c								II
111	Us	35	A _{2a} ?	w.ad + inf I	M	A8a/u		F				G.IB-1		IV
112	U?s	52	A ₁	w.m + inf I	M	B2a/u; A7c		A-Ib						III
113	Us	60	A ₂	iuv	?	B3b; E1a/u		K-IIa						III
114	Js	35	A ₂			A4a		K-Ib	Kz		Ns.IIb			IV
115	Js	35	MOP	inf II	?		1n/8							II
116	U		A ₂ ?	ad + inf II	K	B1b/u; E1a								II
117	Js	15	MOP?											I
118	Js		MOP	iuv		A2a								II
119	UJs	40, 25	A _{1b} ?	ad + inf I	K??	2A7c3; A2a, D1b		A-Ie, C-II	K3.IIIa					IV
120	Js		MOP			A2a/2u, A6								II
121	Js	30	A ₂ /A ₃ ?	p.iuv		A2a; A4a		N-Ia-1, B-IIb, K?	Kz*					V
122	Js		MOP				2n/14							II
123	U?s		A _{3b} ?			A7d		N-Ia-1			Ns, I.D.II		Kim	IV
124	Js	35	A ₂	ad + inf I	K?	A8a		K-Ib	K1.Ia-3b		Szcz.IB			IV
125	Us	32	A ₁			A5a/u; B1a/u	1n/1	B-Ia						III
126	UJs	30	A _{1b}	m + inf I	K?	A3a; D1e; E1d/u		2A-Ib	K3.I					IV
127	J		MOP?											I
128	J		MOP			C6a	2n/6							II
129	Us	20	A ₂			B1c	2n/14	D						III
130	Js		MOP			A2a?/u; D	1n/8							II
131	Js	25	A ₂	w.ad + k.zw.	K	A1a; F2b		K-Ic, frz	Kz	Kt				IV
132	U	15	MOP			C2c; B								II
133	Us	30	A _{1b} -A _{2a}	ad?	K??	B4/u; C2a		C-I						III
134	Js	22	A _{1b} -A _{2a}	w.ad	K	A6a	1n/1	A-Ila	Kz*					IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
135	Js	20	A _{1b} -A _{2a}	w. <i>ad</i>	K	A	4n/14	C-I	Kz					IV
136	Us		A ₁	<i>inf</i> II		A2a; D1e		B-Ib						III
137	Js?(Ken?)		MOP			A								II
138	Us	30	A _{2a}	p. <i>ad</i> + <i>inf</i> I + k.zw.	M	A4a	1n/1	F						III
139	Js		MOP				1n/1						G	II
140	U		A ₂	p. <i>ad</i>	M	C2b/u		D						III
141	Us	30	A _{1b} -A _{2a}	<i>iuw</i>	M?	A6a/2u; B2a/u		A-IIb						III
142	Us	ś?	A _{1b} -A _{2a}	<i>ad</i>	M?	A6a/u	3n/15	C-I						III
143	Js	15	MOP				1n/1							II
144	Js	40	MOP			A4a								II
145	Us	15	A _{1b} -A _{2a}	w. <i>iuw</i>		A4a; A2a/u?; A3b; B1b/u		C-I						III
146	Us	40	A _{1b}	<i>iuw</i>	K??	A4a; B2a/u		B-Id						III
147	UJ		A ₂ ?	m + <i>iuw</i>	M + K??	A2a; B1b?; E1a								II
148	Us	45	A _{1b} -A _{2a}			A3b/u; *B3a		C-I						III
149	Us	ś?	A _{1b} -A _{2a}	<i>inf</i> I		C2a; C2b/u		St-IIa						III
150	Js	35	MOP			A4a/u?; D1d								II
151	Js		MOP			B1b?			K3.IIIb.br.		Szcz.			IV
152S	Js		MOP				1n/1							II
152N	Js	ś	A _{1b} -A _{2a}			A7a		C-II						III
153	Js	ś	A _{2a} ?	<i>ad</i> ?	M??	E1c/u			K2					III
154	Js		MOP				1n/10							II
155	Js	ś?	A _{1b} ?	<i>ad</i>	K?	A3b		2 A-IIa	K3.I					IV
156	U?;s	35	MOP	<i>ad</i>	K		2n/11					Kl (P)		III
157	Js	60	MOP	<i>ad</i> ?	M??	A2b; A2b?	2n/9		Kz					III
158	U?;s	40	A _{1b} -A _{2a}	<i>inf</i> I albo 2 <i>inf</i> I		A3b; D		St-Ib						III
159	Js	18	A _{1b} -A _{2a}	dor?		A4a		H, St-II, C-II?						IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
160	Js	25	A _{1b} ?	<i>iuv?</i> + <i>inf</i> II		2F2b, F2c	1n/10	2Br-I	Kz*	Pi.br	Przż.IIb		Gł	V
161	Js		MOP	<i>inf</i> II		A2c/2u								II
162	Js		MOP			A								II
163	Źs, zn.		MOP				2n/10							II
164	Źs, zn.		MOP				1n/1							II
165	Js, zn.		MOP	<i>inf</i> I			2n/7							II
166	Js	ś?	A ₂	<i>iuv</i>		A2a		K-Ic	Kz					IV
167N	Us		A _{1b}	<i>p.ad</i> + <i>inf</i> I	M	A2; B2b/u;		B-Id,C-I						IV
167S	U?S	25	A _{1b} ?	<i>w.ad</i>	K + K?	A2a	1n/1							II
168	Źs, zn.		MOP	<i>inf</i> I		A3b	1n/3							II
169	Js		MOP				1n/2							II
170	Js		MOP			A4a/u			Kz*					III
171	Źs, zn.		MOP				1n/5							II
172	U?S, zn.		A _{1b} -A _{2a}	<i>ad</i>	K?		2n/59	B-IIa			Poch.kość			III
173	Źs, zn.		MOP			A2a?								II
174	Js	30, 2x15	A ₃			A	2n/18	M						III
175	U?S	40	A _{1b} -A _{2a}	<i>ad</i>	K	A2a		2St-I	Kz*					IV
176	Źs, zn.		MOP				1n/1							II
177	Js, zn.		MOP			A3b			Kz					III
178	Js	20	MOP?											I
179	Js		MOP?											I
180	Js		MOP									G.st		III
181	Js		MOP?							Pc.kilkadziesiąt fr.				III
182	Js	Ś?	MOP?											I
183	Js		MOP?											I
184	Js		MOP?											I
185	Js		MOP?											I

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
186	Js		MOP?											I
187	U?s		MOP	m?		E1?	2n/4							II
188	J?s		MOP?											I
189	Js		MOP				1n/1							II
190	Js, zn.		MOP?											I
191	Js	ś?	A ₃	m + inf I (albo 2x inf I)	M	A3b/ut; D1b		M, fr 2 z			Prz.la		fr.br; fr.ż	IV
192	J?s, zn.		MOP?											I
193	Js	25	A _{2a}	p.ad + p.ad + w.ad + inf II + k.zw.	K + M + M		1n/1	St-II, G, A-IIa	Kz					V
194	J?s, zn.	ś	MOP				1n/1							II
195	Us	20	A _{1b} -A _{2a}	ad + ?	M + K	A7d; B2b; fr.E		C-I						III
196	Js	40	MOP				1n/42							II
197E	Us		MOP	m	M	B2b; D1b								II
197W	Us	40	MOP			A6a/ut; A2a; B1?								II
197N	Us	20	A _{1b}			A2a/ut; D4		B-Ib, A-IIb						IV
198	Js	45	A _{1b} -A _{2a}	w.m	M?	A4a?	1n/2	2H	Kz					IV
199	U?s		MOP			A2b								II
200	Us		MOP			D1b	1n/10							II
201	Js	25	A _{1b} -A _{2a}	ad	K		2n/13	2 A-IIa	K2?					IV
202	Js	ś?	A _{1b} -A _{2a}			A1b/ut		St-IIb						III
203	U?s, zn		MOP	inf I	?	A3d								II
204	J?s(Ken?)		MOP				1n/15							II
205	Js	ś?	A _{1b} -A _{2a}	ad	K?			2B - Ila	K1.Ia-1*					IV
206	Js		A _{1b} -A _{2a}	iuv	?	A?		C-II?	Kz?					IV
207	Js		MOP?	inf I	?									I
208	Js		A _{1b} -A _{2a}	iuv	K?	A4a	1n/6	H, A-IIb	Kz*					IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
209	U?s	ś?	A ₁	m + p.m + inf II	K? + M??	A?, B?	2n/43	B-1c						III
210	Js	ś?	MOP	inf I			1n/4							II
211	Js		MOP				1n/6							II
212	Js	20	A _{1b} -A _{2a}			D1a		C-1						III
213	Js		A _{1b} -A _{2a}	inf I			1n/5	A-IIa						III
214	Js	25	A _{1b}	m + inf I	K	C2b		2Br-I, Klk	2K3.I	4Kł.br, 2Kł, Zaw.br				V
215	Us	30	MOP	inf I		A1a/u; D1b								II
216	J		A _{2a} ?	iuv	K?			Br-I, Br-II	Kz*					IV
217	Us		MOP	inf I	?	D1b	1n/10							II
218	Us	ś?	MOP	inf I	?	D1b	4n/9							II
219	Us		MOP	inf I	?	A6b/u	2n/8							II
220	J?s	ś?	A _{1b} -A _{2a}	m + inf I + k.zw.	M	A7d; A3d; B1b/u; D1b	2n/16	A-IIa?						III
221	Js	30	A _{1b} -A _{2a}	w.ad + inf I	K	A3a?/u		St-IIc, St-IIb	Kz*					IV
222	J?s (Ken?)	30	MOP			A2a								II
223W	Js	30	MOP	p.ad + iuv + inf I	M? + ?		1n/10							II
223E	Us		MOP			B1a/u	1n/27							II
224	Us		MOP	inf I		A2a?; D1e								II
225	Js		MOP				4n/31							II
226	Js		MOP	w.ad	K		2n/19 + 1n/1*							II
227	Js		A ₂ ?		K?		2n/23	K?	Kz					IV
228	Js		MOP?											I
229	Js	30	MOP?											I
230	UJs	ś?	A _{1b} -A _{2a}			A2a; A3c?/u; D		C-1	Kz					IV
231	Js	ś?	MOP	m	M		2n/34							II
232S	Js	25	MOP			D1b?								II

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
232N	Js		MOP			1n								II
233	Js		MOP			A7d								II
234	Js		MOP?											I
235	Js	ś?	MOP	p.ad	M	A6a?								II
236	Js	ś	MOP			D1b		fr.z.						III
237	Us	35	MOP	iuv	K??	A6a; A3b?/u								II
238	UJs	40	MOP	inf1		A6b/u; B2b/u								II
239	U?		A _{1b} -A _{2a}	inf1 albo 2x inf1		A6a; C2a		C-I						III
240	Js		MOP?											I
241	Js		MOP?											I
242	Js		MOP?											I
243	Js		MOP			A4a								II
244	Js		MOP	inf1			1n/17							II
245	Js	ś?	MOP			A6a								II
246	Js		A _{1b} -A _{2a}			A2b		A-IIa?						III
247	Js		MOP				1n/4							II
248	Js	25	A _{1b} -A _{2a}	inf1			1n/16	C-II	Kz*					IV
249	Us	30	MOP			1n	2n/62							II
250	U?;s		MOP			D1d								II
251	Us	ś?	A ₂	w.iuv		2D1b		A-IIa-1	Kz					IV
252	Js		MOP?											I
253	Us		MOP			A2a	2n/29							II
254	J		MOP	inf1			2n/19							II
255	Js	ś?	MOP				1n/16							II
256	Js	25	A _{1b} -A _{2a}	iuv	K?	A7a		St-Ic, B-IIb	Kz					IV
257	Js		MOP			A2a								II
258	Js	10	A _{1b} -A _{2a}	iuv?	K??	A4a		2St-Ia	Kz*					IV
259	Js	ś	MOP?	inf1	?									I

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
260	Us		A _{1b} -A _{2a}			A2a/2u; A		C-II		B?				IV
261	Js	ś	MOP			A2a?								II
262	Js		MOP				1n/24							II
263	Us	40	MOP			A6a; D1b								II
264	Js	25	MOP			A2a								II
265	Js	25	A _{1b}	w.ad	K	A8b; A3d		2Br-I	Kz					IV
266	Js		MOP		K	A4a?								II
267	Js		MOP				1n/38							II
268	Us		MOP	inf1		2D1b	1n/36							II
269W	J?s		MOP			A?								II
269E	Js	ś?	MOP	inf1 + trzeci osobnik	M	A7a/u								II
270N	Js	ś?	A _{1b} ?	ad	K			2St-IIa	fr.K1?I					IV
270S	Js		A _{1b}	w.ad	M	A?	1n/24	2Br-I	K2					IV
271	Js	ś?	A _{1b} -A _{2a}	inf1	?	C2b/u		St-Ic						III
272	Js		MOP				1n/26							II
273	Us		A _{1b} -A _{2a}	ad+ iuv	M + ?	B1a/u	1n/6	C-I						III
274S	Js		A ₂ -A ₃											I
274N	Js		A ₂			A		G	K3.III.br					IV
275	J		MOP			A6a	1n/1							II
276	Js		MOP			A7a?								II
277	Js		A _{1b} -A _{2a}	w.ad	K	A2a		B-IIIb?	Kz					IV
278	Js	15	MOP?	m + k.zw.	M									I
279	Js	25	MOP			A6b/u								II
280	Us	ś	MOP	inf1		A1b; D1b								II
281	Js	40	MOP			A								II
282	Js	35	MOP	m	M?	A7d								II
283N	Js	40	MOP			A								II
283S	Js		MOP				1n/29							II

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
284	Js	ś?	MOP			A6a								II
285	Us	55,7	A _{1b} -A _{2a}	<i>ad</i>	M	A; B1b/uz; D1b		C-I?						III
286	UJs	30	A _{1b} -A _{2a}	<i>iuv + inf?</i>	K	A8?; D1b		2 St-IIb	Kz*	Bur				V
287	J?s (Ken?)	ś?	A _{1b} -A _{2a}			A3b?	1n/2	C-II						III
288	Js	30	A _{1b} -A _{2a}			A7d		B-II?						III
289	Js	50	A _{1b} -A _{2a}			C2b?		2A-IIb?	Kz					IV
290	Js	ś?	MOP	<i>ad</i>	M	A; A4a/u	1n/2		Kz					III
291	Js	ś	MOP	<i>inf</i> II	?		1n/68							II
292	Js	25	MOP			A4a	1n/1							II
293	J?s (Ken?)	ś?	MOP				1n/14							II
294	Us		A _{1b} ?			A4a; B1b/u		B-Id, fr.z						IV
295	Js		MOP	<i>inf</i> I	?	D1a; D1e?								II
296	Js		MOP			A6b/u								II
297	Us	ś?	MOP	<i>w.iuv</i>	?	B1b/uz; C2b								II
298	Js	40	MOP			A4a?/u?								II
299W	UJs	35	A ₂ /A ₃ ?	<i>p.iuv</i>	M?	C5b, C2c	1n/1	K-Ib, K-IIIb, 2K-Ic.br	Kz			G.IA-1b, B.4,		V
299E	Js		MOP?											I
300A	Us	13	A _{2b} ?	<i>w.ad</i>	K	B2b?; A6b?	1n/3	L-I?				G.IB-1?		IV
300B	UJs		A _{2b} ?	<i>w.ad</i>	K	1n, F?		z.br; fr.4 z, A-IIa-1	Kz	4 Druty br., 2Tś, L.br; fr.Ns, Pi.br	fr.Np?; Ns, Prz.la			V
300C	Js	40	A _{3a} ?			A7d, 4A2b?, 3A, B1b, D1a?	2n	M, L-IIa, 4 z		Pc4		M1, WII		V
301	U?	35	MOP	<i>inf</i> I	?	A3b?; D1b								II
302	J	50	A _{2b} ?	<i>ad</i>	M	A8a	1n/2	L-IIa	Kz	Z.bi				IV
303	Us	15	A ₂ /A ₃	<i>w.ad</i>	M?	A3c?; C2c/u		Nh, ŚL				T, G.IA-1a*		V
304	J	40	A ₂			A7d		2G, 1z	Kz					V
305	U	15	A ₂			D1b?	1n/21	K-Ib						III
306	Js	25, 25	B _{1a}				1n/3	N ⁻ 1a, A.67		B.br	I.D.II			V

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
307	Us	50	A ₂ /A ₃			2A2a; A1b?; A?; D1b; E1a	1n/2	K-IV						III
308	Us	35	A ₂	ad	K?	A4a; B3b; 2F2d	1n/42	K-la		3K1.br				IV
309	Js		MOP?											I
310	Js		MOP?											I
311	Us	35	A ₂	m	M	C2b/u; E1b/u		K-la						III
312	Js		MOP?											I
313	Js		MOP				3n/9							II
314	Js	ś?	A ₃ ?	ad	K	A					Drut	G.IB-1?; T		IV
315	Js		MOP?											I
316	Js	25	MOP			B1c?		fr. 1z						III
317	J	25	MOP				1n/1							II
318	Js	35	A _{3b} ?	ad?	M?		2n/24	N-1b?, 1z			Brz	Os		V
319	J	40	A ₃			A2a?			K3.IIIb.br	Pc1			fr.br	IV
320	Js	ś	A _{1b} -A _{2a}			A2a?		H, A-IIIb?	Kz*	fr.2?B.br; Zaw. br; Tarczka, 4K1.br; Pi.br; 2K1	Prz.Ic		Kulka- kam	V
321	Js		MOP?											I
322	Js, cz. zn.		A _{2a}	m?	M?;	B3	1n/22	C-1, K-II b, H, fr.z	Kz*	fr. okucia	Prz.IIIa			V
323	Js	ś?	MOP			A6a?	2n/8							II
324	Js	30	A _{1b} -A _{2a}	m	K	A4a?	2n/3	St-Ib	Kz					IV
325W	Js		A ₁	w.m	M?;	A4a;	2n/7	A-Ic						III
325E	Us	50	A _{1b} -A _{2a}			B1a/u; C2a; E1b/u		C-I						III
326	Js, cz. zn		MOP?											I
327	Us	30	MOP			A3b?/u?; A3c/u	3n/18							II
328	Js		MOP?											I
329	Js, cz. zn?		MOP				1n/24		Kz					III
330	Js		MOP			A2b; E1b/u								II

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
331	J		MOP?		M??									I
332	J		MOP?											I
333	Js	ś?	A ₂				1m/12	K?						III
334	Js		MOP				1n/5							II
335	Js	20	MOP				1n/18							II
336	Js		MOP			B2b/u								II
337	Js		MOP				1n/20							II
338	Us		A ₂ /A ₃ ?		K + ?K	B2a/u; D1b		K-IIIb	Kz					IV
339	J?s, cz.zn.?		MOP				1n/23							II
340	Us		A _{1b} -A _{2a}	<i>inf</i> II		C1/u		C-I						III
341	UJs	50	A ₃ ?	<i>w.ad</i>	M	A8a	2n/39					G.IB-1?, T, Tp		IV
342	Us	45	A ₂	<i>iuu</i>	K?	A8a; E2	1n/9	K-IIIa						III
343N	Js	30	A ₂	<i>ad?</i>	?	A2a; F2a		G, ft. z	Kz					IV
343S	Js?		MOP?											
344	J		A _{1b} -A _{2a}	<i>inf</i> I	?	B?		A-IIIc						III
345	Us	50	A ₂	<i>ad</i>	M + drugi osobnik	A; B3a; E1c	1n/6	K-Ib				G.IB-2		IV
346N	Us	30	MOP			A4a?; D1e?								II
346S	Js?		MOP			A2a?								
347	Js	25	A _{1b} -A _{2a}	<i>ad</i>	K albo 2K	D1d		~ A-II, A-II?	Kz					IV
348	Us	20, 15	MOP	<i>iuu</i>	M?	A3c	1n/12		Kz					III
349	Js	30	A ₂			A7d?	4n/15	E?, K-IIb, K?	Kz					V
350	Us	40	A ₂	<i>dor</i>	M??	A2a?; B1b/ut; E?	1n/1	K-Ic						III
351	Js	ś?	MOP			A4a?/u								II
352	Us	20	A _{1b} -A _{2a}	<i>ad</i>	K	A3b; E1c/ut		C-I						III
353	Js		MOP			A2a/ut?								II
354N	J?s	40	A ₂	<i>dor</i>	?									I

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
354S	Us	35	A ₂			A2a; A3b/u; E1c	2n/13	K1a, K111a?				M2.K.1a?, G.1B-2		V
355	J	30	A _{1b} -A _{2a}				1n/16	C?					fr.ż	IV
356	Js	ś	MOP			A3b								II
357	Js	40	MOP	<i>m</i>	M	A7d?								II
358	Js	25	A ₂	<i>ad</i>	K??	C6b		G, K-1b?	Kz					IV
359	Js		MOP			A4a?								II
360	Us	20	A ₂ /A ₃ ?	<i>w.ad</i>	K	C2b/u	2n/4	M-I-1?						III
361	Js		MOP			A3c								II
362	U	35	A ₂	<i>w.ad</i>	K	B2b		K-IIIa						III
363	Us	30	MOP			B?; D1a								II
364	Js		MOP			A2a?/u?								II
365	UJs	45	A _{1b} -A _{2a}	<i>w.ad</i>	M	B2b	1n/3	C-I						III
366	Js	ś?	MOP				1n/14		Kz	Z.bi				IV
367	Us	30	A ₂			A4a; B5; D1b		E						III
368	Js		MOP?	<i>dor</i>	?									I
369	J		MOP			A7?								II
370	Js	ś?	A _{2a} ?				2n/15	H, K?	Kz	Z.bi,br				V
371	Js	40	A ₂	<i>w.m</i>	K	A4a?	1n/1	K-1c	Kz					IV
372	Js	ś?	MOP				1n/15							II
373	Js	30	MOP				1n/6							II
374	Js	ś?	MOP			C2b		fr. 1z.						III
375	Js		MOP				2n/7							II
376	Js		A _{1b} -A _{2a}	<i>ad</i>	K	A2a?		H	K1.1a-3a		Ns.11a, Prz.1			IV
377	U?;s	ś	MOP		M?;	A?			Kz					III
378	Js	ś?	A _{1b} -A _{2a}	<i>ad?</i>	K??	A?	1n/2	2St-IIc	K2					IV
379	Us	ś	MOP	<i>ad</i>	?	A4a; C3								II
380	Us	25	A _{1b} -A _{2a}	<i>p.ad</i>	M?	C1/u	1n/1	C-I						III
381	Js	30	A _{1b} -A _{2a}			A		H	Kz					IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
382	Js		MOP											I
383	Us		A ₁	dor oraz? <i>ad</i>	? oraz? M	A3b; B1b		B-Ic						III
384	Js	30	MOP	<i>ad</i>	K	A4a?								II
385	Js		MOP?											I
386	Js		MOP				1n/12							II
387	Us	20	A ₂	<i>w.m</i>	K	A8a; B3a		2 z						IV
388	Js	40	A _{1b} -A _{2a}	<i>ad</i>	M	A2a/2u		2H	Kz					IV
389	Us		MOP	<i>inf</i> I		A4a; D1b								II
390	Js		MOP?											I
391	Us	25	A _{1b} -A _{2a}	<i>inf</i> I		A3c; D3; D		2H	Kz					IV
392	U?s	40	MOP			A2a; D1b; D3								II
393	Us		A _{2a}	<i>p.inf</i> II		A2a; B1a/u; D1a?		C-I, K-Ia						IV
394	Js	25	B ₁ ?	<i>p.ad</i>	M		?n/?	A 67?	Kz		Prz.IIIa			IV
395	Js		A _{1b} -A _{2a}			2A		St-IIa?, St-IIb						IV
396	UJs	25	MOP	dor	M?	A4a; F2b1			Kz					III
397	J	ś?	MOP			A2a								II
398	U	30	A ₂	<i>iuv</i>	?	A6a?; E1c/u; E1c/u								II
399	Js, cz.zn.		MOP	<i>ad</i> ?	?	A1a	1n/1	1z?	Kz					IV?
400	Szkielec		B ₁ ?	<i>ad</i>	M						Krz?; Dmrt, Np			IV
401	Us	15	A _{1b} -A _{2a}	<i>w.ad</i>	M	A2a?; B1b/u	1n/6	C-I						III
402	Js	ś	MOP				1n/10							II
403	Us	40	A _{1b} -A _{2a}	<i>p.ad</i>	M?	A2a/u; A3c/u		C-I						III
404	Js	40	A _{1b} -A _{2a}	<i>w.ad</i>	M	A4a		C-I, St-Ic	Kz					IV
405	Us	ś	A ₂	<i>inf</i> II		D1b	1n/15	K-Ia						III
406	Us		A _{1b} -A _{2a}	<i>iuv</i>	M?	A1a/u; B1b/u		H						III
407	J		A ₂	<i>inf</i> I	?		1n/26	K-IIIa						III

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
408	Js	ś	A _{1b} -A ₂ ?			A1a/u		fr.ŚL						III
409	Us	35	A ₂ /A ₃	<i>ad?</i>	M??	A2a; B3a; E1b/u		K-IV						III
410	J	50	A _{2a}	<i>p.iuv</i>	K		1n/8	K-Ic, A-IIc, 1z	K2*		Prz.IIIa			V
411	Us	ś?	A _{1b} -A _{2a}	<i>p.iuv</i>	K	C2a		H	Kz					IV
412	Us		A _{1b} -A _{2a}	<i>w.ad</i>	K??	A6a?; B3a	1n/5	C-I, Z.kol						IV
413	Js	32	A ₂	<i>w.ad</i>	M?	A7d	1n/6	G, K-Ib	Kz*					IV
414	Js	60	A _{2a} ?	<i>iuv</i>	?	A3c		Br-II, K3, 1(2?) z.br	Kz*	Nsz.b, K1, K1b, 4(5?) Zaw.b				V
415	Us	62	A ₂			A; A4a; C4?; E1c/u	2n/15	K-Ib						III
416	Js	40	A _{2a} ?	<i>p.ad</i>	M				K3.I*		Szcz.IC, 2 Gł			IV
417	Us	65	A ₂	<i>m?</i>	?	A2b; B1a/6u; E1b/u	1n/3	K-Ic			Szcz.IC	G.IA-Ic		V
418	U	35	A ₂ ?	<i>ad</i>	K?	A4a	1n/16					G.IA-1a, 1p		IV
419	Us	45	A ₂	<i>w.ad</i>	M	B1b; E1b	1n/6	fr.1z.				G.IA-1a		IV
420	Us	30	MOP	<i>inf1</i>	?	A4a?; B4								II
421	Js?(Ken?)		MOP?											I
422	Us	ś	A ₂	<i>m</i>	M??	A3d		K-Ia						III
423	Us	28	MOP			D1b; D1e?								II
424	Js		MOP				1n/10							II
425	Us		MOP	<i>inf1</i>	?	A8a	1n/1							II
426	J	ś	A _{2a}	<i>m?</i>	K	A2a/u?		K-Ic, A-IIb						IV
427	Us	25	A ₂	<i>p.ad</i>	M	A4a?; B3a; E1b/u			Kz					III
428	Szkiet		B ₁ ?	<i>p.m</i>	M		1n/11		M-L, D1					III
429	U	20	MOP	<i>w.ad</i>	M	A2a?								II
430	Us	ś	MOP			A2a?; E/u								II
431	Js	ś	A _{1b} -A _{2a}	<i>w.ad</i>	K?		3n/12	St-Ic, A-IIb	Kz*					IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Wiek	Plec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bogactwo wyposażenia
432	Js	ś?	A ₂				1n/8	K-IIa						III
433	Js	ś?	MOP				3n/10							II
434	Js	25	A ₂	w.ad	K??	A1a	2n/3	2K-Ic	Kz					IV
435	Js		MOP			A4a/u								II
436	Us		A ₂ /A ₃ ?	w.ad	K?	A3b/u	1n/4	1PL						III
437	Js		A _{1b} -A _{2a}				2n/3	St-Ic?	Kz			G.st?		IV
438	J?S(Ken?)		MOP?											I
439	Js	15	MOP			D1a					Krzś			III
440	J?S(Ken?)	45	MOP?											I
441	J		A ₁				2n/13	A-Ic						III
442	Js		MOP	ad	K			fr.1z.						III
443	Us		MOP	inf1	?	A3b?; D1b								II
444	J?S, cz. zn.		MOP?											I
445	Us	ś	A _{1b} -A _{2a}			A2a?; A3c/u		C-I						III
446	Js		MOP			A								II
447	Js		MOP			A?								II
448	Js	25	A _{1b} -A _{2a}					St-II	Kz*					IV
449	Js		MOP				2n/7							II
450	Js		MOP			D1a								II
451	UJs?	ś?	A _{1b} -A _{2a}			A4a?/u?	2n/69	A-IIa						III
452	Us	ś?	A ₁			A6a; B2b/u		A-Ic						III
453	J?S(Ken?)		MOP				1n/5							II
454	Js	25	A _{1b} -A _{2a}			F3a	2n/30	2 St-IIa	K3.I					IV
455	U?S		MOP			A2a	1n/7							II
456	Js		MOP				1n/7							II
457	Us	25	MOP			A?; B1b								II
458	Js		A _{1b} -A _{2a}			A2a; B1b	1n/3	B-II?, fr 1 z.	Kz*					IV
459E	Js	ś	MOP?											I
459W	J?S(Ken?)		A ₂				1n/18	K-Ic						III

i bordowych ze szkła półprzezroczystego, z wtapianymi nitkami szkła białego, nieprzezroczystego (grupa 23 wg T. E. Haevernick).

Chron.: A₃.

Zb.: MZCH. **Lit.:** E. Bokiniec 2005, Arch. MZCH.

24. PODWIESK, gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. 3

Poł.: zachodni stok wydmy, 500 m na N od stanowiska 2. **Bad.:** badania powierzchniowe i sondażowe J. Janikowskiego z ramienia Muzeum w Toruniu z 1965 r., obejmujące powierzchnię 4,2 ara, na której odkryto (około 40 cm poniżej powierzchni wydmy) partie przydenne 21 jam określonych przez prowadzącego badania jako grobowe, usytuowanych w dwóch rzędach; w dzienniku badań brak informacji na temat kości w ciemnych wypełniskach jam nie zawierających żadnego wyposażenia.

Rodz. stan.: cmentarzysko ?

Inw.: na powierzchni odkryto: 1) zapinka żelazna, silnie skorodowana, wariantu N-Ib? z 4-zwojową sprężynką, dług. 6,1 cm, wys. 3 cm; 2) przęślik gliniany, dwustożkowy o gładkiej, matowej, jasno-brunatnej pow., częściowo przepalony; średn.: przęślika 4,6 cm, otworu 1 cm, wys. 2,4 cm.

Chron.: A_{3b}/B₁.

Zb.: MT/A/XXXIX/3/1967. **Lit.:** J. Janikowski 1976; Arch. MT.

PODWIESK, gm. Chełmno, stan. 7 (wg J. Janikowskiego), pow. chełmiński, właściwie Dolne Wymiary, stan. 10

Poł.: około 400 m na południe od stanowiska 2 w Podwiesku. **Bad.:** badania powierzchniowe J. Janikowskiego w 1967 roku; odkryto pozostałości po zniszczonym cmentarzysku (?) – grób popielnicowy, (?) zawierający fragmenty kilku naczyń i przepalone kości ludzkie. **Rodz. stan.:** pojedynczy grób popielnicowy (?). **Inw.:** ułamki niefacetowanych i niepogrubianych wylewów naczyń; jeden z fragmentów brzuśca zdobiony trójkątnymi polami na przemian gładkimi i chropowacymi.

Chron.: przez J. Janikowskiego (1976, s. 46–47, tabl. 77:5) datowane na okres późnolateński; charakterystyczne fragmenty wskazują jednoznacznie na okres rzymski i kulturę wielbarską.

Zb.: MT/A/VIII/1968. **Lit.:** J. Janikowski 1969, s. 52; tenże 1976, s. 46–47, tabl. 77:5.

25. PODWIESK, gm. Chełmno, pow. chełmiński, stan. 8 (wg J. Janikowskiego), właściwie Dolne Wymiary, stan. 1

Poł.: stanowisko położone w obniżeniu wydmy (na wschód od zabudowań S. Wróbla i na zachód od zabudowań J. Kruka). **Bad.:** badania powierzchniowe i sondażowe przeprowadzone w 1964 roku przez J. Janikowskiego; przebadano powierzchnię 15 m², na której (na głębokości 60 cm poniżej poziomu gruntu) odkryto obiekt o ciemnym wypełnisku bez wyposażenia (wym. 20 x 25 cm; miąższość 12 cm). **Rodz. stan.:** osada (?)

Inw.: na powierzchni odkryto 16 ułamków naczyń: cztery fragmenty wylewów, w tym dwa facetowane, 11 fragmentów brzuśców gładkich i chropowacymi i fragment dna.

Chron.: MOP.

Zb.: MT/A/X/1/1968. **Lit.:** J. Janikowski 1969, s. 52; tenże 1976, s. 46, tabl. 77:1–4; K. Przewoźna 1974, s. 225; Arch. MT.

26. RADZYŃ CHEŁMIŃSKI (d. Rheden), gm. loco, pow. grudziądzki, stan. archiwalne

Poł.: nieznane. **Bad.:** nieznane. **Rodz. stan.:** dwa (?) groby ciałopalne.

A (oznaczenie wg Kartoteki...)

Inw.: 1) żelazny grot o długim, zgiętym liściu (Kartoteka...); 2) przęślik gliniany (Kartoteka...)

Chron.: MOP

B (oznaczenie wg Kartoteki...)

Inw.: 1) grot laurowaty? (W.IA-1a?), dług. 28 cm, szer. liścia 5 cm, średn. tulejki 2,8 cm(!); 2) czekan żelazny, dług. 19,5 cm, dług. ostrza 5 cm, szer. 5,2 cm; 3) niewielki fragment żelaznej igły (Kartoteka...).

Chron.: A₂?

Zb.: dawniej *Danzig* (zaginął). **Lit.:** Amtl. Ber. 1891, s. 16; 1893, s. 39; 1894, s. 31; 1901, s. 51; 1908, s. 35; J. Kostrzewski Kartoteka...; J. Janikowski 1976.

27. RUDA, gm. Grudziądz, pow. grudziądzki, stan. 3–6

Poł.: w południowej części Basenu Grudziądzkiego, u podnóża krawędzi doliny Wisły, na płaskim i rozległym cyplu, opadającym łagodnym, długim stokiem w kierunku północnym; wyniesienie od strony wschodniej ograniczone jest bezimiennym ciekim, zaś od strony zachodniej obniżeniem terenu, którym niegdyś spływał (obecnie zmeliorowany) drugi ciek wodny; całość pokrywają utwory piaskowe, które występują wyspowato na glebach torfowych i madach; w południowej części stanowiska znajduje się piaszczyste wyniesienie. **Bad.:** badania mgr. A. Dokowskiego, mgr. A. Koperkiewicza, mgr. A. Kujawy i mgr. M. Słupczewskiego, prowadzone z ramienia IA UMK; przebadano powierzchnię około 10 ha; na kilkadziesiąt fragmentów naczyń (wylewy pogrubiłe) prawdopodobnie kultury oksywskiej natrafiono na południowo-wschodniej granicy wyeksplorowanego obszaru. **Rodz. stan.:** wielokulturowe: ślad osadnictwa kultury świderskiej (?), obozowiska (?) kultury pucharów lejkowatych, kultury ceramiki sznurowej i kultury amfor kulistych, osada produkcyjna kultury łużyckiej, osada i znajdujące się na jej obszarze groby kultury pomorskiej, nieliczne obiekty późnośredniowieczne i nowożytny;

śląd osadnictwa kultury oksywskiej (?).

Inw.: kilkadziesiąt fragmentów naczyń kultury oksywskiej (?), w tym pogrubiłe wylewy.

Chron.: MOP ?

schyłkowy paleolit, neolit, wczesna epoka brązu, IV–V okres epoki brązu, okresy halszacki, lateński, późnośredniowieczny i nowożytny.

Zb.: IA UMK. **Lit.:** J. Bojarski, E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2001; E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003; A. Szczepańska 2006; archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, IA UMK.

28. RYBIENIEC, gm. Stolno, pow. chełmiński, stan. 165 (archiwalne na obszarze 33–43)

Poł.: nieznane. **Bad.:** nieznane. **Rodz. stan.:** znalezisko powierzchniowe (?)

Inw.: kubek typu D3a (?).

Chron.: A₂-A₃.

Zb.: dawniej *Danzig* (zaginął). **Lit.:** Amtl. Ber. 1894, s. 30; D. Bohnsack 1938, s. 155; J. Janikowski 1976.

29. RYWAŁDZIK (nie ujęte w AZP), gm. Biskupiec, pow. grudziądzki

Poł.: przy ujściu Osy do jeziora Płowęż. **Bad.:** badania ratownicze przeprowadzone w 1942 roku.

Rodz. stan.: osada; odkryto budynek słupowy z paleniskiem.

Inw.: brak charakterystyki materiału ruchomego.

Chron.: MOP – okres rzymski.

Zb.: dawniej w Muzeum w Kwidzynie (zaginęły). **Lit.:** Gothiskandza 1942, z. 4, s. 65, ryc. 12; K. Przeżożna 1974, s. 227; J. Janikowski 1976, s. 47–48, ryc. 7.

30. RZĄDZ (d. *Rondsen*, obecnie Grudziądz-Rządź), stan. 1

Poł.: nad Jeziorem Rudnickim, na jego zachodnim brzegu. **Bad.:** w latach 1882–1889 systematyczne

badania dr. S. Angera ze Stadtischen Altertumsmuseum w Grudziądzu; część zabytków pochodzi z odkryć przypadkowych. **Rodz. stan.:** cmentarzisko birytualne; odkryto 828 grobów, w tym 1 szkieletowy; groby ciałopalne popielnicowe i jamowe; część grobów była oznaczona na powierzchni za pomocą kamienia nagrobneho.

Inw.: katalog zbiorów opublikowany przez S. Angera (1890) i R. Hachmanna (1951).

Rysunki K. Florkowskiego, dzięki którym możliwa była bardziej precyzyjna klasyfikacja przedstawionych zabytków, udostępnione zostały autorce niniejszej pracy dzięki uprzejmości Pana Ryszarda Boguwolskiego, dyrektora Muzeum im Ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu. Wdzięczna jestem również Pani Małgorzacie Kurzyńskiej, zajmującej się problematyką kultury oksywskiej i wielbarskiej w grudziądzkim Muzeum. Bez jej nieocenionej pomocy część niniejszej pracy dotycząca cmentarzyska w Rządzu byłaby znacznie uboższa. Materiał ilustracyjny sporządzony został przez K. Florkowskiego w listopadzie i grudniu 1884 roku. Odniesienia do określeń S. Angera (1890), J. Kostrzewskiego (1919) i R. Hachmanna (1951) podawano tylko w przypadku rozbieżności pomiędzy poszczególnymi pracami. Wykorzystano numerację grobów R. Hachmanna (1951), a w przypadku gdy autor ten nie uwzględnił niektórych pochówków wprowadzono numerację nawiązującą do stosowanej przez niego (por. niżej).

Tablice narysowane przez K. Florkowskiego zostaną opublikowane przez Muzeum w Grudziądzu, dlatego w pracy tej zamieszczono jedynie opis zabytków oraz oryginalny numer tablicy (oznaczony: Taf. F XX). Tablic oznaczonych literą F nie ma w niniejszej pracy.

Aa – groby z 22 listopada 1883 roku; zespoły grobowe wg materiału ilustracyjnego sporządzonego przez K. Florkowskiego; zabytki przez niego przedstawione jako należące do określonych zespołów grobowych S. Angera (1890, s. 10–11) zaliczył do znalezisk luźnych z 22 listopada 1883 roku. Hachmann groby te pomija, ponieważ nie zostały uwzględnione na planie cmentarzyska.

Ac – S. Anger umieszcza te groby pod datą 22 listopada 1883 roku; numeracja grobów zgodna z ich kolejnością u S. Angera (1890, s. 11–12); występują tu pewne rozbieżności pomiędzy zespołami wyróżnionymi przez K. Florkowskiego, a tymi opisanymi przez S. Angera; uwagi na ten temat w odpowiednich miejscach katalogu; pominięte przez R. Hachmanna.

Groby określone literami Ab, B i D uwzględnione zostały przez R. Hachmanna (1951); numeracja grobów przedstawionych poniżej zgodna jest z ich kolejnością u R. Hachmanna.

Groby nr D1–D9 R. Hachmanna = groby nr 1–9 K. Florkowskiego

Grób nr B1 R. Hachmanna = grób nr 10 K. Florkowskiego

Grób Aa1 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXI:Aa1; Taf. F XVII): 1) uszkodzona (brak końca nóżki) żelazna zapinka odmiany C-I, dł. 8 cm, *Anger* 358; 2) uszkodzona (brak końca nóżki) żelazna zapinka odmiany C-I, dł. 8 cm, *Anger* 359 (wg J. Kostrzewskiego 1919, s. 259 – zapinka typu F); 3) żelazna sprężynka z przednią cięciwą i z fragmentem igły – fragment zapinki, *Anger* 361; 4) fragment żelaznego noża prostego o jednostronnie wyodrębnionym uchwycie i lekko łukowatym grzbiecie, *Anger* 357, pod tym numerem S. Anger podaje fragment zapinki, oznaczony przez K. Florkowskiego jako nr 361; 5) fragment żelaznego szydła o czworokątnym przekroju, zachowana dł. 11 cm, *Anger* 360; 6) grot laurowaty typu W.IA-1b o uszkodzonym liściu, zgięty, niezdobiony, dł. 30 cm, w tym tulejka 7 cm, szer. liścia 6 cm, *Anger* 356 (J. Bohm 1885, tabl. I:1).

Chron.: A_{1b}.

Grób Aa2 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXI:Aa2; Taf. F XVII): 1) dwukrotnie zgięty żelazny miecz obosieczny, złamany, dł. 83 cm (w tym uchwyt 13 cm), szer. 4 cm, *Anger* 365ab; 2) żelazny dziryt niezdobiony, dł. 15 cm, w tym tulejka 10 cm, *Anger* 363; 3) żelazny, zgięty grot włóczni, dł. 27 cm, w tym tulejka 9 cm, *Anger* 362; 4) uszkodzone, żelazne umbo typu B.7 z ośmioma nitami z główkami o dużej średnicy i bardzo długich trzpieniach, średn. umba 18 cm, wys. 11 cm, w tym kolec 5 cm, *Anger* 364.

Chron.: A₃.

Grób Aa3 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXI:Aa3; Taf. F XX. 2): 1) żelazny tok, dług. 6 cm, *Anger* 386; 2) żelazny grot typu W.IA-1b, zdobiony ukośną kratką, dług. 28,5 cm, w tym tulejka 6 cm (wg S. Angera 7 cm), szer. liścia 5 cm, *Anger* 387; 3) fragmentarycznie zachowana, żelazna zapinka, dług. 6 cm, *Anger* 388; 4) żelazna zapinka zbliżona do typu M z pierścieniem na kabłąku, pochewka ramowata, sprężynka 4-zwojowa, dług. 6 cm, *Anger* 389; 5) żelazna zapinka wariantu L-IIb, z dwoma otworami w pochewce – trapezowatym i kolistym, dług. 7 cm, *Anger* 390.

Chron.: A_{3a}?

Grób Aa4 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXI:Aa4; Taf. F XX. 1): 1) żelazna igła, dług. 12 cm, *Graudenz* 392 (wg S. Angera 392a); 2) brązowa bransoleta z grubego drutu o kolistym przekroju, o nie stykających się końcach, średn. 8 cm, *Graudenz* 393 (wg S. Angera 392b).

Chron.: A₃?

Grób Aa5 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXIII:Aa5; Taf. F XX. 1): 1) fragment żelaznej igły, dług. 10 cm, *Graudenz* 395 (brak u S. Angera); 2) nożyk sierpikowaty typu K. Ib z tordowanym uchwytem, którego koniec zwinięty jest w uszko z rozklepanej, płaskiej taśmy, dług. 12 cm, *Anger* 396.

Chron.: A₃?

Grób Aa6 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXIII:Aa6; Taf. F XX. 1): 1) żelazne krzesiwo (?), dł. 10,5 cm, *Anger* 397; 2) 2 fragmenty żelaznej, uszkodzonej brzytwy o końcach silnie zagiętych, oddalonych od siebie o 2 cm (J. Kostrzewski 1919, ryc. 145), średn. 10 cm, szer. 2 cm, *Anger* 398.

Chron.: A₃?

Grób Aa7 (popielnicowy)

Inw. (tabl. XXXII:Aa7; Taf. F XXI, F XXXVIII): 1) uszkodzona, brązowa situla typu E.18a, wys. 25 cm, średn. wylewu 15 cm, dna 12 cm, *Graudenz* 668 (wg S. Angera nr 45); 2) miecz obosieczny typu K.Ia w żelaznej pochwie (5a wg P. Łuczkiwicza), zdobionej wzdłuż obu boków pasami z brązu o szer. 1 cm każdy, dług. miecza 88 cm, w tym rękojeść 8 cm, szer. główki 4 cm, *Anger* 402; 3) fragment żelaznego miecza jednosiecznego typu W.II, z pojedynczym rzędem nitów na ułamanej rękojeści (zachowane 3 nity) i podwójnym (w każdym z rzędów po cztery) u jej nasady, dług. 40 cm, w tym rękojeść 8 cm, szer. główki 6 cm, *Anger* 403; 4) duży fragment umba typu B.7 z zachowanymi 2 nitami, średn. umba 13 cm, główki nitu 2 cm, wys. 14 cm (?), *Anger* 404; 5) fragment żelaznej zapinki typu M (? mylnie jako L – K. Przewoźna 1968, s. 83), łagodnie, łukowato wygięty, drucikowaty (?) kabłąk bez pierścienia, brak główki i końca ramowatej pochewki, dług. ok. 4,5 cm (?), *Graudenz* 405 (brak u S. Angera); 6) fragment ażurowej pochwy z brązu, *Anger* 406; 7) żelazny grot włóczni, dwukrotnie zgięty, dług. 54 cm.

Chron.: A₃.

Grób Aa8 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXIII:Aa8; Taf. F XXIII. 2): 1) brązowa bransoleta ze zmięgotymi główkami, wym. 6,5 x 7,5 cm, *Anger* 439;

2) żelazny nóż z jednostronnie wyodrębnionym uchwytem i z lekko łukowatym grzbietem dług. 13 cm, w tym uchwyt 3 cm, szer. ostrza 2,5 cm, *Anger* 441 – Kartoteka...; 3) naczynie miniaturowe, doniczkowate odmiany F2c, wys. 2,5 cm, średn. wylewu 4 cm, *Anger* 440; 4) dłuższe ramię trójczłonowej (?) klamry z brązu z wysoko podniesionymi brzegami i żeberkiem środkowym, zachowane dwa nity (z trzech) zdobione rytym trójkątem, wpisanym w główkę nitu, zaczep przy nitach zdobiony pojedynczymi liniami rytymi, klamra połamana i lekko odkształcona, dług. 27 cm, szer. 4,5 cm, *Anger* 442.

Chron.: A₂–A₃ (2–4) + B₂? (1); najpewniej dwa przemieszane pochówki.

Grób Ac1 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXIV:Ac1; Taf. F XVIII): 1) dwukrotnie (?) zgięty, uszkodzony (bez uchwytu), naprawiany (?) miecz obosieczny, żelazny z pięcioma żelaznymi nitami ! (o półkulistych? główkach)

u nasady rękojeści (!), dł. główki 68 cm, szer. 5 cm, *Anger* 373; u K. Florkowskiego fragmenty trzech żelaznych płytek i tkwiący w każdym z nich pojedynczy nit – może pozostałości rękojeści miecza (?); 2) żelazne umbo typu B.7A, z odłamanym kołnierzem, z którego pozostały trzy fragmenty, wys. 6 cm, średn. ok. 6 cm (bez kołnierza), zachowana szer. kołnierza 3,5 cm, *Anger* 369a; 3) trzy (wg S. Angera dwa) żelazne nity do umbu, w tym jeden tkwiący we fragmencie kołnierza, średn. główki 2,5 cm, *Anger* 369b; 4) żelazny tok, dług. 5 cm, *Anger* 370; 5) żelazna fibula typu L-I z pełną pochewką, dług. 6,6 cm, *Graudenz* 371 (u S. Angera pod nr 371a fragmenty imacza, którego brak u K. Florkowskiego; w Kartotece... ta fibula narysowana jest z górną cięciwą i ostro załamującym się kabłąkiem, o wklęsłej części opadającej ku nóżce); 6) żelazna fibula drucikowata typu M z kolistym otworem w pochewce; dług. 6 cm, *Graudenz* 372 (wg S. Angera nr 371b).

Chron.: A_{3a}?

Grób Ac2 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXIV:Ac2; Taf. F XVIII): 1) uszkodzony, żelazny grot typu W.IA-1a, zdobiony rytymi kółkami z promieniście rozchodzącymi się od niego kreskami, dł. 27 cm, w tym tulejka 7,3 cm, szer. liścia 3,7 cm, *Anger* 366; 2) uszkodzone, żelazne umbo typu B.7, z zachowanymi dwoma (?) nitami z główkami o dużej średnicy, *Anger* 367; 3) żelazna ostroga, dł. 2 cm, *Anger* 368.

Chron.: A₃.

Grób Ac3 (jamowy)

Inw. (Taf. F XIX): 1) żelazny grot dziryty z odłamanym jednym zadziorem, dług. 15 cm, w tym tulejka 9,5 cm, *Anger* 377 (wg K. Florkowskiego znalezisko luźne z 22 listopada 1883).

Chron.: A₃?

Grób Ac4 (jamowy)

Inw. (Taf. F XXII. 2): 1) połamana, żelazna klamra zawiaskowa z zaczepami zagiętymi do środka (typ Wil IX) i bardzo krótką jedną częścią, dług. 25, w tym część krótka 5 cm, *Anger* 422 (wg K. Florkowskiego znalezisko luźne).

Chron.: A_{1b}-A₂.

Grób Ac5 (wg S. Angera popielnicowy, wg K. Florkowskiego jamowy)

Inwentarz (Taf. F XIX): 1) urna, zniszczona (nie odnotowana u K. Florkowskiego), *Anger* 378a; 2) żelazny, zdobiony poziomymi zygzakami grot typu W.IA-1a, dług. 21 cm, w tym tulejka 6 cm, szer. liścia 3 cm, *Anger* 378b, wg K. Florkowskiego – 378; 3) żelazny grot zbliżony do typu W.III, o niezwykle krótkim liściu, na końcu odłamanym, dług. ok. 20 cm, w tym dług liścia ok. 6 cm, szer. liścia 3 cm, średn. tulejki 2,5 cm (pozostałość po dzirycie z obydwoma odłamanymi zadzioremami ?), *Anger* 379; 4) żelazna fibula typu J?, kabłąk płaski, niewysklepiony, dług. 6 cm, *Anger* 380; 5) wg K. Florkowskiego jeszcze gliniany przęślik, *Graudenz* 381.

Chron.: A₂ i A₂/A₃?; przypuszczalnie co najmniej dwa przemieszane zespoły.

Grób Ac6 (jamowy)

Inw. (tabl. XXXIV:Ac6; Taf. F XX. 2): 1) gliniany przęślik dwustożkowaty (?) z poziomo ściętym jednym biegunem, wymiarów i skali brak, *Anger* 384; 2) żelazna igła z uszkodzonym uszkiem, dług. 9,5 cm, *Anger* 382; 3) żelazny nożyk sierpikowaty typu K.Ia z kulką na końcu rękojeści, dług. 10 cm, *Anger* 383.

Chron.: A₃?

Grób Ac7 (jamowy)

Inw. (Taf. F XXIII. 1): 1) uszkodzona, żelazna fibula wariantu K-Ib ?; brakuje części nóżki i pochewki, dług. 6 cm, *Anger* 431.

Chron.: A₂.

wg K. Florkowskiego znalezisko luźne z 22 listopada 1883 roku.

Grób Ac8 (jamowy)

Inw. (Taf. F XXII. 1): 1) żelazny grot typu W.IB, w przekroju soczewkowaty, dług. 21 cm, w tym tulejka 7 cm, szer. liścia 3 cm, *Anger* 413; 2) żelazny grot typu W.IB, w przekroju daszkowaty z lekko zaznaczającym się żeberkiem, dług. 20 cm, w tym tulejka 7 cm, szer. liścia 2,3 (wg K. Florkowskiego 3 cm), *Anger* 414.

Chron.: A₃?

wg K. Florkowskiego znaleziska luźne z 22 listopada 1883 roku

Grób D3, wg K. Florkowskiego nr 3 z 2 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (Taf. F XXV): 1) żelazny nożyk sierpikowaty typu K.Ia z uchwytem zwiniętym na końcu w uszko, koniec ostrza odłamany, dług. 9 cm, w tym uchwyt 5 cm, *Anger* 450; 2) żelazna igła z odłamanym do połowy uszkiem, dług. 10 cm, *Anger* 451; 3) gliniany przęślik dwustożkowaty z wyraźnie zarysowanymi biegunami, prawdopodobnie płasko ściętymi, średn. 4 cm, *Anger* 452; 4) żelazna fibula typu N (?) z pierścieniem na kabłąku, dolną cięciwą, 5-zwojową sprężynką i z odłamaną częścią ramowatej pochewki, dług. 5 cm, *Anger* 453.

Chron.: A₃.

Wg S. Angera i R. Hachmanna z grobu tego pochodzi klamra z brązu, którą K. Florkowski zalicza do grobu 4 z 2 kwietnia 1884 roku (por. niżej).

Grób D4, wg K. Florkowskiego nr 4 z 2 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (Taf. F XXV): 1) lekko zdeformowane, dłuższe ramię brązowej klamry trójczłonowej odmiany K.IIIb z żeberkiem środkowym i trzema niezdobionymi nitami o półkulistych główkach, brzegi prawdopodobnie nie są podniesione, dług. 22 cm, szer. 3 cm, *Anger* 454.

Chron.: A₂-A₃.

Grób D5, wg K. Florkowskiego nr 5 z 2 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (tabl. XXXVII:D5; Taf. F XXV): 1) cztery fragmenty lekko zdeformowanej, trójczłonowej klamry do pasa z brązu typu K.IIIb, żeberko środkowe, podniesione brzegi, trzy nity zdobione liniami rytymi rozchodzącymi się promieniście od środka półkuistej główki, identyczne zdobienie występuje na główce wieńczącej jeden z dwóch prętów wygiętych w kształcie litery C, tworzących element środkowy klamry razem z łączącym je prostym prętem poprzecznym, dług. około 30 cm, szer. *Anger* 455-457; 2) gliniany przęślik dwustożkowaty z wyraźnie zaznaczonymi biegunami, prawdopodobnie lekko wklęsłymi, *Anger* 458 (pominięty przez R. Hachmanna).

Chron.: A₃?

Grób D6, wg K. Florkowskiego nr 6 z 2 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (Taf. F XXVI): 1) grot typu W.IB z lekko zgiętym, nieznacznie uszkodzonym liściem, żeberko wyraźnie zaznaczone, dług. 25 cm, w tym tulejka 9 cm, szer. liścia 2,5 cm, *Anger* 459.

Chron.: A₃?

Grób D8, wg K. Florkowskiego nr 8 z 2 kwietnia 1884 r. (popielnicowy)

Inw. (tabl. XXXVIII – XXXIX, Taf. F.?): 1) naczynie (popielnica) bez górnych partii (S. *Anger* 1890, tabl. 24:7), powierzchnia barwy szaroczarnej; średn. brzuśca 29 cm, dna 15 cm, *Anger* 342; 2) żelazna brzytwa, dług. 9 cm, szer. 3,5 cm, *Anger* 476; 3) żelazny nożyk sierpikowaty, dł. 8 cm, szer. 2 cm, *Anger* 477; 4) żelazne nożyce, zdobione koncentrycznymi kółkami, dług. 21,5 cm, *Anger* 461; 5) żelazny pilnik, dług. 19,5 cm, szer. 1,3 cm, *Anger* 470; 6-10) pięć żelaznych pilników, dług. 12, 14, 16, 16, 18 cm, *Anger* 471-475; 11-12) dwa żelazne noże z uchwytami o końcach zgiętych pod kątem prostym, dług. 21,5 cm, szer. 2,3 cm, *Anger* 462, 463; 13) żelazny pręt z jednej strony zakończony poprzecznie umocowanym drugim, krótszym (9 cm) prętem, z drugiej strony kółkiem (waga?), dług. 23 cm, *Anger* 468; 14) żelazny młotek typu IB2 wg A. Kokowskiego, dług. 9,5 cm, szer. 1,6 cm, wys. 1,5 cm, *Anger* 469; 15) żelazny tłoczek, dług. 6 cm, *Anger* 465; 16) żelazne szydło, dług. 6 cm, *Anger* 466; 17) żelazna tulejka, dług. 3 cm, *Anger* 467; 18) żelazny przedmiot, *Anger* 464.

Chron.: A₂?

Grób D9, wg K. Florkowskiego nr 9 z 2 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (tabl. XXXVII:D9; Taf. F XXVII): 1) dno wg S. Angera (na rysunku K. Florkowskiego mały fragment naczynia pochodzi z grobu 10 z 5 kwietnia 1884 roku = B1 wg R. Hachmanna, u którego jest określony jako przystawka w grobie D9 za S. Angerem, natomiast w grobie B1 w pracy R. Hachmanna nie ma żadnego naczynia), *Anger* 483; 2) fragmenty naczyń, bez numeru inwentarza; 3) klamra zawiaskowa typu Wil. IX, z podniesionymi brzegami (?), dług. 28 cm, w tym dłuższe ramię 16 cm, szer. 2,5 cm, *Anger* 482; 4) fragment bardzo zniszczonej, żelaznej fibuli, dług. 6 cm; wg

S. Angera i R. Hachmanna – cała *Latènefibel*, Anger 481; 5) kamienny, gładki przęślik?, w przekroju półkolisty, Anger 480.

Chron.: A_{1b}-A₂.

Uwaga: wg Kartoteki..., razem z zabytkami z tego grobu znajdowała się zapinka (A-IIa) oznaczona numerem 479 (podobnie jak jeszcze jedna fibula), jednak ewidentnie inna niż ta z pracy S. Angera (1890, tabl. 10:19).

Grób B1, wg K. Florkowskiego nr 10 z 5 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (Taf. F XXVII): 1) klamra zawiaskowa typu Wil. IX, krótsze ramię z podniesionymi brzegami, zdobione trzema liniami (z wytłaczanych punktów), z których dwie biegną wzdłuż brzegów (tworząc półkola), trzecia (prosta) wzdłuż środka klamry, przy zaczepie znajduje się trójkąt utworzony z punktów, jego wierzchołek zwrócony jest ku zaczepowi, a podstawa stanowi linię poprzeczną do trzech wspomnianych wyżej, dłuższe ramię jest silnie skorodowane, stąd zapewne brak ornamentu, dług. klamry 22 cm, w tym dłuższe ramię 15 cm, szer. 4 cm, Anger 484; 2) fragment naczynia, Anger 483 (por. grób D9:2).

Chron.: MOP.

Grób B3, wg K. Florkowskiego nr 12 z 5 kwietnia 1884 r. (popielnicowy?)

Inw. (Taf. F XXVIII): 1) żelazny grot typu W.IA-1b, zgięty w połowie, z wyraźnie zaznaczonym żeberkiem, dług. 35 cm, w tym tulejka 7cm, szer. liścia 3 cm, Anger 486; 2) żelazny miecz jednosieczny typu W.I, bez nitów na rękojeści, i z dwoma u nasady (pierwotnie być może trzema), dług. 76 cm, w tym rękojeść 11 cm, szer. 4 cm, Anger 485; 3) dziewięć fragmentów żelaznych okuć pochwy miecza, Anger 488; 4) cztery żelazne nity do umba, średn. główek 3 cm, Anger 487; 5) fragment dna z częścią przydenną dużego naczynia (urny wg S. Angera) o czarnej powierzchni, Anger 489; 6) dno z częścią przydenną małego naczynia, średn. 3 cm (?), Graudenz 490 (brak u S. Angera).

Chron.: A₂.

Grób B4, wg K. Florkowskiego nr 13 z 5 kwietnia 1884 r., (popielnicowy wg R. Hachmanna i S. Angera, jamowy wg K. Florkowskiego)

Inw. (Taf. F XXVIII): 1) połowa małego naczynka typu F1a, wys. ok. 6 cm, średn. wylewu ok. 5 cm, dna ok. 4,5 cm, Graudenz 491 (wg S. Angera 492a – urna).

Chron.: MOP?

Grób B5, wg K. Florkowskiego nr 14 z 5 kwietnia 1884 r. (Popielnicowy wg S. Angera i R. Hachmanna, jamowy wg K. Florkowskiego)

Inw. (Taf. F XXIX): 1) fragment wylewu naczynia (wg S. Angera zniszczona urna, inw. 492b), Graudenz 492.

Chron.: MOP?

Grób B6, wg K. Florkowskiego nr 15 z 5 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Miąższość jamy grobowej 1 metr.

Inw. (Taf. F XXIX): 1) żelazny grot typu W.I zgięty w połowie, żeberko wyraźnie zaznaczone, dług. 41 cm, w tym tulejka 6 cm, szer. 4 cm, Anger 493; 2) żelazne umbo z prawie całkowicie odłamanym kołnierzem i (wg S. Angera) odłamanym kolcem, typ B.7 (?), średn. kaloty 9 cm, Anger 494.

Chron.: A₃.

Grób B9, wg K. Florkowskiego nr 18 z 5 kwietnia 1884 roku (być może pominięty przez R. Hachmanna grób B9)

Inw. (Taf. F XXXXI): 1) kubek typu D1a z uchem umieszczonym około 1,5 cm poniżej krawędzi, powierzchnia szara, gładka, wys. 15 cm, średn. wylewu 15 cm (wg rysunku 13 cm), dna 8 cm, Anger 338, wg S. Angera luźne znalezisko z 22 listopada 1883 roku.

Chron.: MOP.

Grób B11, wg K. Florkowskiego nr 20 z 5 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (tabl. XXXVII:B11; Taf. F XXX): 1) brązowa bransoleta typu Bl.24, zakończona kulkami ze żłobkami u nasady, średn. bransolety 6 cm, pręta 0,4 cm, Anger 497; 2) żelazna bransoleta typu Bl.24, jedno z zakończeń zniszczone, drugie zwieńczone kulką, przed którą znajdują się trzy dookolne żeberka, średn. bransolety ok. 8 cm, pręta 0,6–0,8 cm, Anger 498.

Chron.: A₃? (B₁?).

Grób B13, wg K. Florkowskiego nr 21 z 5 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (tabl. XXXVII:B13; Taf. F XXX, F XXXI): 1) żelazny grot typu W.IA-1b (być może z wycinanym liściem), żeberko silnie wyodrębnione, brak końca liścia, dług. 36 cm, w tym tulejka 10 cm, zachowana szer. liścia 4 cm, *Anger* 511; 2) żelazny tok, dług. 6 cm, średn. 2,2 cm, *Anger* 518; 3) żelazny miecz obosieczny typu K.I (z dwoma strudzinami?), brak części rękojeści i dolnej części głowni, dług. 86 cm, w tym rękojeść 5 cm, szer. 4,5 cm, *Anger* 512; 4) pochwa typu K.II (R. Hachmann 1951, 91; brak u S. Angera i u K. Florkowskiego); 5) żelazne okucie pochwy, dług. 8,5 cm, *Anger* 519; 6) żelazne umbo typu B.7 z dziewięcioma nitami i z uszkodzonym kołnierzem, średn. 19 cm, wys. 8 cm, w tym kolec 3 cm, średn. główek nitów 3,5 cm; *Graudenz* 513 (?), 521, 525, (u K. Florkowskiego pod numerem 513 są trzy fragmenty prawdopodobnie kołnierza; u S. Angera tego numeru brak; 7) dwa (trzy wg S. Angera) fragmenty okucia tarczy, *Anger* 520; 8) żelazne szydło, czworoboczne w przekroju, *Anger* 514; 9) nóż zbliżony formą do okazów sierpikowatych, wariant Ia-1 (wg R. Hachmanna brzytwa), pomiędzy uchwytem a ostrzem okucie do rękojeści, na uchwycie – nit, dług. 16,8 cm, w tym uchwyt 5 cm, szer. 4,4 cm, *Anger* 515; 10) nożyk sierpikowaty typu K. II, średn. 7 cm, szer. ostrza 2 cm, *Graudenz* 524 (brak u S. Angera i R. Hachmanna); 11) nóż prosty z obustronnie wyodrębnioną rękojeścią, na której znajduje się zdobiony nit (centralnie na główce ryte kółko), ostrze zdobione wzdłuż grzbietu rzędem wytłaczanych punktów i dwoma rzędami na okuciu rękojeści pomiędzy uchwytem a ostrzem, dług. 19 cm, w tym uchwyt 4 cm, szer. 2,4 cm, *Anger* 516; 12) żelazne szczypczyki z wąskiej, prostokątnej taśmy, zewężające się a następnie kuliście zwieńczone (średn. 0,8 cm), pośrodku z otworem, dług. 4,5 cm, szer. 0,8 cm, *Anger* 517; 13) żelazna zapinka typu N-Ia z ramowatą pochwą, kabłąk łagodnie wygięty, przekrój dolnej partii kabłąka prawdopodobnie romboidalny, połowa igły odłamana, dług. 6 cm, *Graudenz* 523 (brak u S. Angera i R. Hachmanna); 14) zdeformowany fragment żelaznej zapinki, być może analogicznej do wspomnianej wyżej, *Graudenz* 523 (brak u S. Angera i R. Hachmanna).

Chron.: A₃.

Grób B15, wg K. Florkowskiego nr 23 z 5 kwietnia 1884 r. (jamowy)

Inw. (tabl. XL:B15; Taf. F XXXI): 1) trzy fragmenty stopionych brązów, *Anger* 527; 2) żelazny nożyk sierpikowaty typu V, z odłamanym końcem ostrza i zdobionym rytą jodełką, esowatym końcem uchwytu, średn. 6 cm, szer. ostrza 1,6 cm, *Anger* 528a-b; 3) brązowa (wg S. Angera żelazna), jednoznaczłonowa klamra do pasa typu K.IIb, o zaczepach odwiniętych w przeciwnych kierunkach, ramię w przekroju czworokątne, jeden z zaczepów zakończony kulką (średn. 1,8 cm), dług. 18 cm; 4) przydenny fragment naczynia, średn. 6 cm, *Anger* 530; 5) dno naczynia, średn. 4 cm, *Anger* 530.

Chron.: MOP.

Grób B16, wg K. Florkowskiego podobnie jak i jamowy grób B17 to grób 25 z 5 kwietnia 1884 r. (popielnicowe)

Zgięty grot znajdował się w popielnicy.

Inw. (Taf. F XXXII): 1) żelazny grot typu W.IB, liść zgięty około 2/3 wys. grotu, dług. 30 cm w tym tulejka 7 cm, szer. 4 cm, *Graudenz* 534 (wg S. Angera 534c); 2–3) wg S. Angera dwa naczynia, w tym zniszczona urna, pod nr 534a-b.

Chron.: A₂?

Grób B17, por. grób B16 (jamowy)

Inw. (tabl. XL:B17; Taf. F XXXII): 1) żelazny nożyk sierpikowaty K.IIc z uchwytem zwiniętym w uszko (średn. 2,2 cm), stykającym się z ostrzem, dług. 9 cm, szer. ostrza 2,5 cm, *Anger* 535; 2) żelazna igła, połowa uszka odłamana, dług. 8 cm, *Anger* 537; 3) żelazna klamra zawiaskowa typu Wil. IX, dług. 34 cm, w tym krótsze ramię około 7 cm, szer. 3,5 cm, *Graudenz* 538 (u S. Angera omyłkowo 358a); 4) przepalona i silnie zdeformowana misa, średn. 14 cm, *Anger* 536.

Chron.: A₂?

Grób B32, (popielnicowy wg S. Angera, jamowy nr 40 z 5 kwietnia 1884 r. wg K. Florkowskiego)

Inw. (Taf. F XXXIII): 1) popielnica, zniszczona, *Anger* 552a; 2) żelazna fibula typu K (IIIa?) z ażurową pochwą, dł. 8 cm, *Anger* 552b.

Chron.: A₂/A₃?

Grób B34, wg K. Florkowskiego nr 42 z 5 kwietnia 1884 (jamowy)

Inw. (Taf. F XXXIII): 1) uszkodzona, żelazna zapinka odmiany C-I, dług. 8 cm, *Anger* 558.

Chron.: A_{1b}.

Poniżej przedstawione są groby wg numeracji K. Florkowskiego (Fl); wg S. Angera część zabytków stanowiących ich wyposażenie należy do luźnych znalezisk z 22 listopada 1883 roku, a części numerów inwentarza z tablic K. Florkowskiego brak u S. Angera (np. nr 353, 607). Numeracja K. Florkowskiego wskazywałaby na groby z 5 kwietnia 1884 roku, nie uwzględnione przez R. Hachmanna, który kierował się danymi z publikacji S. Angera.

Grób Fl 27

Inw. (Taf. F XXXX): 1) dwa przepalone fragmenty naczynia, *Anger* 607; 2) duży fragment garnka (?) typu A2 lub A4, z uchem przymocowanym tuż poniżej krawędzi wylewu, powierzchnia gładka, *Anger* 607.

Chron.: MOP.

Grób Fl 29 (popielnicowy)

Inw.: 1) naczynie typu A3a z kilkoma pseudouszkami, na rysunku widoczne są dwa całe i jedno odtrącone (być może były to trzy grupy po dwa uszka), powierzchnia czarna, gładka, wylew odtrącony, wys. 28 cm, największa średnica brzuśca 33 cm, dna 12 cm, *Anger* 339.

Chron.: MOP.

Grób Fl 31

Inw. (Taf. F XXXX): 1) kubek typu D2a z uchem odtrąconym w dolnej partii, powierzchnia szara, gładka, wys. 6 cm, średn. wylewu 6,5 cm, dna 4 cm, *Anger* 608.

Chron.: MOP.

Grób Fl 37 (popielnicowy)

Inw. (Taf. F XXXXV): 1) naczynie typu B1b o szarej, gładkiej powierzchni, ucho i wylew odtrącone, wys. 18 cm, średn. przewężenia pod wylewem 9 cm, największej wydętości 20 cm, dna 8 cm, *Anger* 340.

Chron.: MOP.

Grób Fl 45

Inw. (Taf. F XXXX): 1) około połowy miniaturowego naczynka typu F3a, brak wylewu, powierzchnia gładka, wys. 4 cm, średn. największej wydętości brzuśca 5,2 cm, dna 2, 6 cm, *Anger* 609.

Chron.: MOP.

Grób Fl 59

Inw. (Taf. F XXXXI): 1) naczynie typu B4a z poziomym uchem umieszczonym tuż nad największą wydętością brzuśca, powierzchnia czarnoszara, gładka, wys. 14 cm, średn. wylewu 11 cm, największej wydętości brzuśca 18 cm, dna 7 cm, *Anger* 341, tabl. XXXVI:11.

Chron.: MOP.

Grób Fl 60

Inw. (Taf. F XXXXIV): 1) dolna część baniastego naczynia, powierzchnia gładka, średn. największej wydętości brzuśca 24 cm, dna 14 cm, *Anger* 342.

Chron.: MOP.

Grób Fl 72

Inw. (Taf. F XXXIX): 1) uszkodzone, małe naczynie gliniane typu F2d o powierzchni czerwono-szarej, gładkiej z ośmioma pseudouszkami (?) na największej wydętości brzuśca, wys. 6,5 cm, średn. wylewu 9 cm (wg rysunku ok. 7 cm), dna 4,5 cm, *Anger* 344, tabl. XXXVI:10.

Chron.: A₂?

Grób Fl 77

Inw. (Taf. F XXXIX): 1) uszkodzony, szary kubek (?) bez ucha (?), typu D4a, powierzchnia gładka, wys. ok. 7 cm, średn. wylewu ok. 9 cm, dna 6,5 cm, *Anger* 345, tabl. XXXVI:12.

Chron.: MOP.

Grób Fl 78

Inw. (Taf. F XXXIX): 1) kubek typu D1a o szarej, gładkiej powierzchni, z dużym uchem, wys. ok. 7 cm, średn. wylewu 7,5 cm, dna 5 cm, *Anger* 346, tabl. XXXVI:13.

Chron.: MOP.

Grób Fl 80

Inw. (Taf. F XXXIX): 1) miniaturowe naczynko typu F2d o szarej, nierównej (?) powierzchni, wys. 4 cm, średn. wylewu 6 cm, dna 4 cm, *Anger* 347.

Chron.: MOP.

Grób Fl 81

Inw. (Taf. F XXXIX): 1) połowa kubka (?) typu D1b (brak ucha), powierzchnia gładka, wys. 9 cm, średn. wylewu 1,5 cm, dna 5 cm, *Anger* 348.

Chron.: MOP.

Grób Fl (numer nieznan)

Inw. (Taf. F XXXIX): 1) uszkodzony, z odtrąconym uchem, kubek typu D1a, o powierzchni barwy żółtoszarej, wys. 7 cm, średn. wylewu 7 cm, dna 4 cm, *Anger* 452.

Chron.: MOP.

Grób Fl 82

Inw. (Taf. F XXXXII): 1) kubek typu D1a z uchem umieszczonym ok. 1 cm poniżej krawędzi, powierzchnia żółtoszara, gładka, wys. 12,5 cm, średn. wylewu 12 cm, dna 6 cm.

Chron.: MOP.

Grób Fl 84

Inw. (Taf. F XXXXII): 1) dolna część baniastego naczynia o gładkiej powierzchni, średn. największej wydatości brzuśca 22,5 cm, dna 8 cm, *Anger* 350.

Chron.: MOP.

Grób Fl 85

Inw.: (Taf. F XXXXIII): 1) dolny fragment naczynia, *Anger* 351.

Chron.: MOP.

Grób Fl (numer nieznan)

Inw. (Taf. F XXXXII): 1) fragment wylewu z przewężonym uchem odchodzącym od krawędzi wylewu do 4 cm niżej, powierzchnia gładka, *Anger* 353.

Chron.: MOP.

Znaleziska luźne (Iż) z 22 listopada 1883 roku:

1. Żelazny imacz tarczy, brak jednego z końców, dług. 18 cm (pierwotna około 23 cm), szer. 1 cm, *Anger* 374 (Iż wg K. Florkowskiego i S. Angera), tabl. XXXV:1, Taf. F XIX.
2. Dłuższe z ramion żelaznej klamry zawiaskowej, zaczep zagięty do środka, dług. 14 cm, szer. 3 cm, *Anger* 375 (Iż wg K. Florkowskiego i S. Angera), Taf. F XIX.
3. Dłuższe z ramion żelaznej klamry zawiaskowej (typ Wil IX) zachowane w całości, krótsze złamane, zachowana dług. 20 cm, w tym dłuższe ramię 14 cm, szer. 3 cm, *Anger* 376 (Iż wg K. Florkowskiego i S. Angera), Taf. F XIX.
4. Żelazny grot z zadziarami z odłamanym jednym zadziorem, dług. 15 cm, w tym tulejka 9,5 cm, *Anger* 377 (Iż wg K. Florkowskiego, wg S. Angera grot pochodzi z grobu z 22 listopada 1883 roku, por. wyżej), Taf. F XIX.
5. Fragment brązowej bransolety z grubego drutu, dług. 3 cm, *Anger* 394, tabl. XXXV:3, Taf. F XX. 1.
6. Fragment (brak jednego z ramion, drugie w całości) żelaznego okucia (zakończonego kółkiem) pochwy miecza jednosiecznego, dług. 10 cm, *Anger* 400, tabl. XXXV:4, Taf. F XX. 1.
- 6a. Żelazny nóż prosty, dług. 29 cm, w tym uchwyt 7 cm, szer. 3 cm, *Anger* 401, tabl. XXXV:5.
7. Żelazna fibula typu M (?) złożona z czterech fragmentów, brak fragmentu igły, dług. 8 cm, *Anger* 385, Taf. F XX. 2.
8. Żelazna zapinka wariantu K-Ib, pochewka ramowata, pośrodku podpórki (bliższej sprężynce)

- łączącej łożysko igły z kabląkiem, półkoliste wcięcie od strony pochewki, brak igły, długość 8 cm, *Anger* 391, tabl. XXXV:2, Taf. F XX.2.
- 8a. Żelazny nóż prosty, długość 29 cm, w tym uchwyt 7 cm, szer. 3 cm, *Anger* 401, tabl. XXXV:5.
 9. Żelazne, uszkodzone okucie (imacz?), długość 25 cm, *Anger* 408, Taf. F XXII. 1.
 10. Fragment (brak jednego z ramion, drugie uszkodzone) żelaznego okucia (zakończonego kółkiem) pochwy miecza jednosiecznego, długość 9 cm, *Anger* 409, Taf. F XXII. 1.
 11. Fragment żelaznego okucia pochwy miecza jednosiecznego, długość 8 cm, *Anger* 410, Taf. F XXII. 1.
 12. Żelazne okucie pochwy miecza jednosiecznego, długość 10 cm, *Anger* 411, Taf. F XXII. 1; Kartoteka....
 13. Żelazny grot typu W.III, przekrój daszkowaty (?), długość 12 cm, w tym tulejka 6 cm, *Anger* 412, tabl. XXXV:6, Taf. F XXII. 1; Kartoteka....
 14. Żelazny grot, *Anger* 413; S. Anger zaliczył go do grobu z 22 listopada 1883 roku (por. wyżej, grób Ac 8).
 15. Żelazny grot, *Anger* 414; S. Anger zaliczył go do grobu z 22 listopada 1883 roku (por. wyżej, grób Ac 8).
 16. Lekko zgięty, żelazny grot typu W.IA-2 z wysokim żeberkiem, długość 19 cm, w tym tulejka 5 cm, szer. liścia 2,5 cm, *Anger* 415, Taf. F XXII. 1.
 17. Żelazny grot typu W.IA-1a z wysokim żeberkiem, długość 23 cm, w tym tulejka 8 cm, szer. liścia 2,5 cm, *Anger* 416, Taf. F XXII. 1; Kartoteka....
 18. Lekko zgięty, żelazny grot typu W.IB, liść z wysokim żeberkiem, zdobiony swastykami; w dużej mierze uszkodzony, długość 30 cm, w tym tulejka 9 cm, szer. liścia 3 cm, *Anger* 417, Taf. F XXII. 1; Kartoteka....
 19. Żelazny grot typu W.IIA, zgięty na pół, liść z wysokim żeberkiem w znacznej mierze uszkodzony, długość 45 cm, w tym tulejka 10 cm, szer. liścia 3 cm, *Anger* 418, tabl. XXXVI:9, Taf. F XXII. 2; Kartoteka....
 20. Żelazny grot typu W.IA-1b? z uszkodzonymi krawędziami liścia, w przekroju daszkowaty (?), brak końca liścia, długość 30 cm, w tym tulejka 13 cm, szer. liścia 4 cm, *Anger* 419, tabl. XXXV:7, Taf. F XXII. 2.
 21. Żelazny grot typu W.IIA, żeberko wysokie, wyraźnie zaznaczone, długość 41 cm, w tym tulejka 8 cm, szer. liścia 4,2 cm, *Anger* 420, tabl. XXXVI:8, Taf. F XXII. 2.
 22. Żelazna igła do szycia z odłamanym końcem, długość 10 cm, *Anger* 421, Taf. F XXII. 2.
 23. Klamra zawiaskowa, *Anger* 422; S. Anger zaliczył ją do wyposażenia grobu nr 4 z 22 listopada 1883 roku (por. wyżej, grób Ac4).
 24. Fragment żelaznego przedmiotu, *Anger* 423, Taf. F XXII. 2. Brak u S. Angera.
 25. Żelazna fibula typu K-Ib (?), *Anger* 431; S. Anger przedstawia ją jako wyposażenie grobu nr 7 z 22 listopada 1883 roku (por. wyżej, grób Ac7).
 26. Dwa fragmenty żelaznego umba (?), *Anger* 432, Taf. F XXIII. 1.
 27. Cztery żelazne nity do umba, średn. główek 3 cm, *Anger* 433, Taf. F XXIII. 1.
 28. Dwa żelazne nity do umba, średn. główek 2,5 cm, *Anger* 434, Taf. F XXIII. 1.
 29. Żelazny nit do umba, średn. główki 3 cm, *Anger* 435, Taf. XXIII. 1.
Punkty 26–29 – fragmenty jednego umba (?)
 30. 27 fragmentów żelaznego okucia pochwy miecza obosiecznego (?), *Anger* 436, Taf. F XXIII. 1.
 31. Sześć fragmentów żelaznego umba – resztki kołnierza z niewielkimi fragmentami kaloty, *Anger* 437, Taf. F XXIII. 2.
 32. Dwa fragmenty żelaznego kołnierza umba i żelazny nit umba, średn. główki 4 cm, *Anger* 438, Taf. F XXIII. 2.

Znaleziska luźne z 2 kwietnia 1884 roku:

1. Fragment naczynia glinianego, *Graudenz* 478, Taf. F XXVII (brak u S. Angera).

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
F ¹ .Aa1	J?		A _{1b} -A _{2a}	M			2C-1, fr.zap.zel/ K.E K.B;			fr.Szd, fr.Np	G.IA-1b		V
F.Aa2	J?		A ₃	M							G.w, Dz, M2, B, 7		V
F.Aa3	J		A _{3a} ?	M			L-1Ib, ~M, fr.zap. zel.				G.IA*-1b, T,		V
F.Aa4	J		A ₃ ?	K					B.br	I			IV
F.Aa5	J		A ₃ ?	K						Ns.Ib*, fr.I			IV
F.Aa6	J		A ₃ ?							Brz (K.Ic), Krzs?			IV
F.Aa7	U		A ₃	M			fr.M				M2.Ia, fr.P.5a.br, fr.M1.II, fr.B.7A, G.w	Situla E.18a. br*	V
F.Aa8	J		A ₃ ?	K	F2c			K3.III.br*	B.br*	Np.I.3			IV
F.Ac1	J		A _{3a} ?	M			L-1, M				M2, fr.B7A, 2Ni, T, A.fr. Im / E -		V
F.Ac2	J		A ₃	M							G.IB-1*, B.7A?, Os		IV
F.Ac3 / E -	J		A ₃ ?	M							Dz		III
F.Ac4 / E -	J		A _{1b} -A ₂	K				Kz					III
F.Ac5 przemieszany	A.U / E.J		A ₂ i A ₂ /A ₃ ?	M	A. 1n / E -		J?/H.Lt			A. - / E. Prz.Ia	G.IB-1*, G.III??		IV
F.Ac6	J		A ₃ ?	K						Prz.Ia, I.D.II?, Ns.Ia			IV
F.Ac7	J		A ₂				K-Ib?						III
F.Ac8	J		A ₃ ?	M							2G.IB		IV
D1	J		A ₃	M			N-Ia				2Ni, fr.U?		IV
D2	J		A _{1b} -A ₂	K				Kz zdobio- na?					III
F.D3	J		A ₃	K			~N(?) / H.PL	E - / H.K.III.br		Ns.Ib, I, Prz.Ia/H.Prz			V?
F.D4 / H.-	J		A ₃ ?					K3.III.br / A.-					III

¹ Litera F przed numerem grobu oznacza, że klasyfikacji przedmiotów z danego grobu dokonano na podstawie niepublikowanych, dziewiętnastowiecznych rysunków K. Florikowskiego, udostępnionych dzięki uprzejmości Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu.

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
FD5	J		A ₃ ?	K				K3.IIIId.br* / A.K2.br		Prz.1a / H. -			III
FD6	J		A ₃ ?	M							G.IB? / K. typIII		III
FD8	U		A ₂ ?	M		n				Ns.Vb, 2Np.I.2a, Nożyce, Brz, młotek, Szd, waga?, 6 pilników		tulejka, przedmiot	V
FD9	J		A _{1b} -A ₂	K	H.1n / E. -	nn	A.Lt / F.fr.zap.	Kz		Prz.?Ib		Okucie	IV
FB1	J		MOP	K		H. - / F.1n		Kz*					III
FB3	A.U? / H.J		A ₂ ?	M		A. 1n / F.2n					M1.I., 9Op, G.IA-1b, 4Ni		V
FB4	A.U / E.J		MOP?		fr. F1a(?)								II
FB5	A.U / F.J		MOP?		fr.n								II
FB6	J		A ₃	M									IV
FB11	J		A ₃	K					B.br*, B*		G.I., B.7A?		IV
FB13	J		A ₃	M						Szd, Szcz.III, H. - / F.Ns.II, Ns.1a-1 / H.Brz Np.II.1*	M2.I, P.II, G.IB-1?(G.F?), I, B.7?(GR?), 3 fr.Ot		V
FB15	J		MOP	K		F2n / H.1n		A. K1.IIb / F.K1.br		Ns*, Va,		3 fr.br	IV
FB16	U		A ₂ ?	M	H.2n / F. -						G.IB		te 2 groby F. określa jako jeden
FB17	J		A ₂ ?	K	E1 przepal.			Kz		Ns.IIc-1, I			II
B18	U		MOP?		1n								III
B19	U		A _{1b} -A _{2a}	M?	1n		C-I						III
B20	A.U? / H.J		MOP	K		1n		Kz					III
B21	A.U / H. -		MOP?			H. - / A. 1n							II

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
B22	A.U? / H.J		MOP	K		1n	3Lt/ <u>K</u> - <u>K</u> - <u>lb</u> , <u>K</u> - <u>E</u>	Kz					V
B23	A.J / H. -		MOP?		1n/u								II
B29	A.U / H. -		MOP?		1n								II
FB32	H.U / E.J		A ₂ /A ₃ ?	M?	1n		EKIIIa? - azur/ H.PL / <u>K</u> - <u>lb</u>						III
FB34	J		A _{1b} -A _{2a}				F.C-1?/H.PL / <u>K</u> - <u>C</u> - <u>J</u>						III
B45	U		A ₂	K	1n		K-1b / H.K			Prz.1a			III
B47	U		A _{1b} -A _{2a}	M?	1n	nn	A-11c / H.A						III
B48	J		A ₂				K-1b						III
B50	U		A _{1b} -A _{2a}	M?	1n		C-1 / H.C		fr.szklka				IV?
B54	J		A ₃	K			N-1a / H.N			Prz.1a			III
B57	J		MOP				Lt / <u>K</u> - <u>K</u> - <u>lb</u>						III
B58	J		MOP?							Ns		Stiftartiger geg.	IV
B59 / H. -	U		MOP?		1n / H. -								II
B60	U		A ₂ ?	M	1n						Dz		III
B61 / H. -	U		MOP?		1n/u, 1n / H. -								II
B62	J		MOP				fr.Lt, fr.zap.br					okucie, pręt	IV
B63	U		A ₂ ?	M	1n						G.III		III
B64	U	duży	A _{2b} ?	K	2n		K-1b	Kz M-L.C17					IV
B65 / H. -	J		MOP?			nn / H. -							II
B66 / H. -	J		MOP?			nn / H. -							II
B67 / H. -	J		MOP?			nn / H. -							II
B68	J		MOP	K				Kz					III
C1	J		A ₂ ?	K			fr.Lt, fr.ŚL	K3.III.br					IV
C3	U		A ₂ /A ₃	M	B? / H.1n		J*				Dz, T, B,6B		V

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
C4	U		A _{2b}	M	B?, F?		K		Kł, Kł.br	Nożyce / A.2Np	M1, A.20p / H.P, Dz, Tp 2G.IA-1c, G, T, B.5,	Okucie, S-kształtne przedmiot	V
C5	J		A _{3?}	M?			Lt / <u>K.N-Ib</u>			Brz			IV
C6	J		A _{3?}	M							G.IIA		III
E4	H.J / A.U?		A ₃	M		1n					M2.Ia, G.f*, Dz, B.7A		V
E7	J		A _{3?}							Nożyce, Nóż?	Ni,		V
E8	J		A _{2a}	M			A-IIa / H.A			Np.II.4	G.IA*-1b, G.IB-1, T, Tp, B.4, 2 Ni		V
E9	J		A ₂	K				K1.Ib-1c		Ns.IIb			IV
E10 przemieszany?	J		MOP?				<u>Lt/K.N-Ia</u> , A.72	K1.IIb?					IV
E11	J		MOP	K				Kz		Np?			IV
E12	A.U? / H.J		A ₃	M		1n*	PL			H.Brz / A. fr. gesch.Messer, Ns.IIc?	G.f*, Dz, 2Os, B.7A		V
A1	A.U? / H.J		MOP	K		1n		Kz*		Prz.Ie			III
A2	J		MOP	K				Kz					III
A3	J		A _{1b} -A ₂	K			ŚL	Kz					IV
A4	U		A ₂ /A ₃	M	1n		L-IIb / H.L				G.IA-2, T		IV
A5	U		MOP		1n		fr.Lt						III
A6	U		MOP?		D?								II
A7	U		MOP?		1n, F?								II
Ab1	A.U / H.J?		MOP	K	1n/u		N-Ia, fr.Lt			Prz.Ia			IV
Ab2	J		A ₃	M			M				G.IIA?, B.7 (~Lemany)		IV
Ab3	U		A ₂ /A _{3?}	M	1n		fr.Lt			Szcz.IA	G.f, T		V
Ab5	J		A ₃	M			Lt				M2.III/5, P.III, G.f, G.IA-1a, T, B.7A		V
Ab6	J		A _{2a?}	M			A-IIa* / H.A*				G.IC, T		IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
Ab7	J		A ₂ /A ₃ ?	M			K-IIa				M.II, 4Op, 2G, B.5, Im. ³ wzór Rządź ³ *		V
Ab8	J		MOP	K	F1			K3.III.br		Ns.IIc-2			IV
Ab9	J		A ₃				M/N						III
Ab10	J		MOP		D?		fr.Lt						III
Ab11	A.U? / H.J		A _{1b} -A _{2a}	K	1n		A-IIa, A-IIb* / H.A			Prz.Ia			IV
Ab12	J		A ₂ /A ₃	K			2J	Kz*		Ns.Ia			V
Ab15	J		A ₃ ?	M			fr.Lt	M-L.C			2Ni		IV
H.- / A.F1	J		MOP?		F?								II
F2	U		MOP	K			fr.Lt, fr.zap.			Prz.Ia		Krzemień, 4 fr.br, Misa E.91.br*	V
F3	J		A ₃ ?		F*		O.br						III
F7	J		MOP				Lt		Kl.br				IV
F8	J		A ₃ ?	M							M.II, 2Op		IV
F9	J		MOP?				fr.zap / <u>K.M</u>						III
G1	J	X	A ₂ /A ₃ -A ₃	K		1n	N-Ia-1 / A.fr.Lt			Ns.III, Prz.Ia			IV
G2	J		A ₂ /A ₃				J, J*						IV
G3	J		A ₃	M			N-I, fr.zap.			Szcz.IB, Brz, Nożyce	G.IIA, Dz, T, U.GR?, Im.J.3		V
G4	U	2X	A ₃	M?	B1a*?	1n/1	M albo N/ H.O						III
G5	J		A _{3b} /B ₁				N-Ib						III
G6	J		MOP?							Prz.Ia			II
G7	J		MOP?		F2?								II
G8	J		MOP				Lt / <u>K.M</u>			Ns.Ia		fr. stopionego brązu	IV
G9	J		MOP?				zap.						III
G10	J		MOP?							2Prz.Ia, Krzś?		fr.br	IV
G12	J		A ₂				Kn=K.17						III
G13	J		A ₂ /A ₃				N-Ib-1						III

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
G15	J	duży	A ₃	M			M				G.f*, B.7A, Im.J.3*		V
G17	J		A _{3b} /B ₁	K			N-Ib, PL			Brz, Prz.I			IV
G18	J		A ₃				H.O / K.N=Ia						III
G20	J	duży	A ₃				N-Ia						III
G23	J		MOP?				fr.zap.br						III
G28	J		MOP?	K					fr.Szp (Igła?)	fr.Prz.Ia			III
G30	J		MOP	K			PL / K.M ²	Kz		fr.Ns			IV
G33	J		A ₃ ?	M							G.w*		III
G34 przemieszany	J		A ₃ ?	M							Dz	Okucie, roz-cieracz	IV
G35	J		A ₃ ?	K								fr.ż	III?
I	J		MOP?	K						Prz.Ie			II
III	J		MOP?							Ns.III?			IV
1	J		MOP?	K						Prz.Ia			II
2	J		A ₃				3M-I						IV
6	J		A _{3b} /B ₁				N-Ib						IV
7	J		MOP?		1n								II
8	J		A ₃				N-Ia, N/M, fr.J??						IV
10	J		MOP	K			PL / K.N=Ia, PL, 2 zap.br			Ns.Ib, Prz.Ia			V?
13	J		A ₂				Kn=K.17						III
14	J		MOP?	K						Prz.Ig			II
16	J		MOP?		1n								II
17	J		MOP?	K						Prz.Ia			II
18	J		MOP?	K	F2b					Prz.Ia		fr.stop.br	III
38	J		A ₃ ?	M						Brz			IV
42	J		A ₃ ?	M				M-L-C			Op (półcylinder), G.f		IV

² Wg rysunku J. Kostrzewskiego (Kartoteka...) nr 1350 inw. MG to najpewniej fragment zapinki odmiany N-I, zaś pod numerem 1351 jest zapinka odmiany M-I; z tym, że w katalogu S. Angera (1890) brak tego ostatniego numeru (został opuszczony), zgodnie z kolejnością powinien należeć do zabytku z grobu G30.

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
52	J		MOP				PL / <u>K.N.J</u>						III
70	J		MOP?	K	F2?					Prz.I			II
71	J		MOP				fr.Lt						III
74	J		MOP				fr.Lt						III
80	J		A ₃ ?	K			Lt / <u>K.N.Ia</u> , fr.Lt ³ , fr.Lt			Np.I,2,I		fr.br.	V?
83	J		A ₃ ?	M							G.IA*-1a		III
99	J		MOP	M							Op		III
101	U		A ₂ /A ₃ ?	M	B1b/K.203						M1.II, G.f		IV
102	J		MOP?							Ns.Ib			III
107	J		A ₃ ?							Prz.Ia			II
110	J		MOP				fr.Lt						III
111	J		MOP?	K	F2a					Prz.Ib			II
114	J		MOP?		1n							fr.stop.br, fr.przedm.	III
117	U		A ₂ ?	M	D		fr.Lt				G.IA*-1a		IV
118	J		A ₃ ?	M							G.III		III
121	AJ / H.U		A _{3a} ?	?	1n		L-1, Lt.br						IV
123	U		A ₂ /A ₃ ?	M	1n/u		N-Ia-1 ⁴ , fr.ŚL						V
124	J		MOP?		1n						G.IC, B.8		II
129	J		A ₃ ?	M							G.IA-1a, G.IB-1, fr.U		V
131	J		A ₂	K			K-Ib, K-IIb / H.2K	<u>Kz</u>					IV
134	J		MOP?			1n/6							II
135	A.U? / H.J		MOP			1n*	Lt						III
137	U		A ₂ /A ₃ ?	M	C/u		K-Ic-ażur / H.K			Szcz.IC	G.IB-1		IV
141	J		A _{2a} ?	K			K-Ic (brąz) / H.K	K3.I					IV

³ Pochewka jest trójkątna, ramowata, analogiczna do pochewek fibul typów M i N.

⁴ W g rysunku w Kartotece... jest to zapinka odmiany N-Ia-1 (dolna cięciwa), zaś wg publikacji J. Kostrzewskiego (1919, ryc. 15, s. 31) wariant K.15.

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
143	J		MOP		F?		M albo N, fr.2Lt					pręt	V?
144	J	X	MOP	K				Kz					III
145	J		MOP	K			fr.Lt / <u>K.K</u>	Kz (zdobiona?)					IV
146	J	X	MOP?							Prz.Ie			II
148	J	X	MOP				fr.PL						III
149	J		A ₂ /A ₃ ?	K			K-lb-ażur?	Kz*					IV
150	U		MOP?		B4?/u								II
151	U		A ₂	M?	B		K-lb			Szcz.IC			IV
152	U		MOP?		1n/u								II
156	J	X	A ₂	K			Kn=K.17	<u>Kz</u> ; fr. M-L.C?					IV
158	J		A ₃	M							G.f. B./A, Im.J.3?		IV
159	U		MOP?		1n								II
160	J		MOP	K				Kz					III
161	J		MOP	K				Kz					III
163	J		A ₂	K			K-lc?; fr.Lt,PL	Kz		Np			V
165	J		MOP?							Brz.2			III
166	U		A ₂ ?	M?	B6/u								II
169	U		MOP?		1n								II
170	J		A ₂				K-l?						III
171	J		A ₃ ?	M/H.K							G.IB		III
174	J		MOP				fr.Lt / <u>K.M-I</u>						III
177	J	duży	MOP							Ns.IIa			III
180	J		A ₃ ?	K			<u>K.fr.N-lb?</u>	K3.III.br		Szcz.III, Ns, Prz.Ia		Przedmiot brązowy	V
181	J		MOP?							Ns			III
182	J		MOP?							fr.Ns?			III
183	J		MOP	K						Ns.Ia, Prz.Ia			III
184	J		MOP?		D?								II

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
185	J		MOP?	K			fr.Lt?br. ⁵			I			IV
186	J		A ₃ ?	M							Os	Okucie	IV
189	J		MOP				fr.Lt						III
193	J		MOP?		D?								II
194	J		MOP?		F2c								II
199	J		A _{3a} ?				M-I, M-I-1 / K.M., K.15						IV
222	J		MOP	K			fr.Lt			Prz.1a			III
227	J		A ₃				N-1a / H.N						III
229	J		A ₃ ?	K					fr.KI?	fr.Ns.1a, I			IV
234	J		MOP?	K						I			III
239	U		MOP?		1n/u								II
240	U		MOP?		1n								II
246	J		MOP?							Brz.7			III
248	J		MOP				fr.Lt / K.N-1a						III
250	J		A ₃ ?							Ns.1a			III
256	J		A ₂ /A ₃	M			J*				G.III		IV
258	J		MOP?	K						Ns.IV, I			IV
259	J		MOP?					M-L.D1		Np.I.3, Gładzik?			IV
260	J		MOP?	K						Prz.1d, 1.D I		fr.br	IV
262	J		A ₃				N-1a.br						III
263	J		MOP?		F3a/u, 1n	1n*							II
267	J		MOP?	K						I			III
283	J		A ₃				N-1a	Okucie pasa	KI	Brz.2			V
287	J		MOP	K			Lt			I			IV
288	J		A ₃	K	E1 / K.219		M-I, O.br			Prz.1b, I			IV
315	J		MOP?	K						Prz			II

⁵ W Kartotece... określony jako *fragment drucikowatej fibuli*, a w katalogu S. Angera jako *Broncestückchen, geschmolzen*; istnieje pewne prawdopodobieństwo, że jest to silnie wysklepiony fragment kabłąka fibuli wariantu N-1b.

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
318	J		MOP?	K						I, Prz.I			III
323	J		MOP?				Fr.zap.br						III
324	J		MOP?				Fr.zap.br						III
327	J		MOP?		D?*								II
328	J		A ₃				O.br			Ns.Ib			IV
329	J		A ₃ ?				Lt? / <u>K.N-Ia</u>	M-L.C9		Krzś?			IV
333	J		A ₂ /A ₃	K			3J			Prz.Ig			IV
339	J		MOP				2fr.Lt / <u>K.N-Ia</u> , <u>fr.N?</u>						IV
340	J		MOP?	K					Kł	Prz.Ia, I.D II?			IV
344	J		A _{1b}				A-IIa / H.A						III
354	J		A ₃ ?	M				M-L.C		Np	3 Op		IV
401	J		A ₃ ?	M							Op		III
424	J		A ₂ /A ₃ ?	M			Kn=K.17				G.IA-Ia		IV
426	J		A ₃ ?	K			Lt, fr.Lt (2N??)		Szp	fr.Np, Prz.Ia,			V
428	J		A ₂	K			2K-Ic	Kz		I			V
429	J		A ₂ ?	K	F2c		fr.Lt / <u>K.K-Ib</u>	Kz		I			IV
430	J		A ₂	K			E	K1.IIb		Prz.Ie			IV
431	J		MOP	K				A.K3.III* br / H.fr.Kz	Szp?	fr.Sierpa?, Prz.Ie,			IV
432 przemieszany	J		A ₁ -A ₂				ŚL / <u>K.F</u>	Sp					III
434	J		A ₂ /A ₃				2M-1-1 / H.2M	Sp		Ns			V
436	J		A ₂	K			G	B§ II.1ab					IV
438	U		A _{1b} -A _{2a}	M?	B4/u, E1a/u		A-IIa / H.A						III
444 przemieszany	J		A ₂ /A ₃	M			J		Kł		fr.MI, Os	7 Okuć, pręt	V
447	U		A ₃	K			M			Ns.IIb, Prz.Ia		Misa E.67, Okucie	V

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
451 przemieszany?	J		A ₃ ?	K		1n*		K3.III.br	Pac	Prz.Ig		4 Okucia	V?
452	U		A ₂ ?	M?	1n*		PL						III
453	J		A ₃ ?	M							Op		III
455	J		A _{2a}	M							B.4		III
460	J		MOP?	K						Prz.Ia			II
461	J		A ₂	K	F2c?		K-1b, fr. zap. brąz.	Kz	Kolistą płytką* brąz.				V
463	U		MOP?	K	A3?/2u					Prz.Ia			II
469	J		MOP	K				Kz		Prz.Ia			III
470	J		A ₂	K			K-IIb / H.K	<u>Kz</u>					IV
474 przemieszany	U		A ₂	M?	1n		K-1b / H.K, A.48/52						III
477	U		A _{1b} -A _{2a}	M?	1n/u		C-1 / H.C						III
480	J		A ₃	K			M-1 / H.M			Prz.Ia			III
487	J		A _{1b} -A _{2a}	K			H / H.G / A.5L/(zel.!) / <u>K.C=II</u> ,	Kz*					IV
492 przemieszany	J		A ₂ ?	K	E1a*		25L, fr. Lt. A.110, fr.zap.brąz.	Kz		Ns.Ia, Prz		Okucie	V
495	U		MOP?		1n/u*								II
496	J		A ₃	K			20 / H.2N	M-L.C	B.br.24	Ns, Prz.Ia, I		5 fr.br.	V
499	U		A ₂	M	A?/u		K-IIa		Kł	Brz, Np.	M2.Ia, P.I, G.IA-1b, 20s, Im?	2 okucia, fr.ż	
500	J		MOP?	K						I			III
502	J		A _{3b} ?	K						Ns.Ia, Prz, I.D.II?			IV

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płec	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
503	J		A ₃ ?	K			PL			Ns.VI, Prz.Ia			IV
504	J		A _{3a}	K			M?, N-Ia, K-IIIb?			Prz.Ia			IV
507	J		MOP?	K						Prz.Ia			II
508	J		MOP?							Prz.Ia			II
509	J		A ₃ ?	K			Pl, fr.zap. brąz.		B.br.25				IV
510	U		A ₂ ?	M?	B1b, E1 (K.219)								II
511 przemieszany	?		A _{2a}				F			sprężyna do kasetki			III
520	J		MOP?	K						Prz.Ia			II
523	J		MOP?				fr.zap.br.						III
524	J		A _{1b} -A _{2a}				fr. C?						III
525	J		MOP?	K					Kł	Prz.Ia			III
527	J		MOP?		D2*								II
528	J		MOP?						Kł	Ns.Ib			IV
531	U		A ₂ ?	M	1n		Lt				G.w		IV
532	J		A ₃ ?	M			fr. Lt				G.IA		IV
534	U		A ₂ ?	M	1n		fr. Lt				M1, G.IC-2		IV
538	J		A ₃	K			2M-I, N-Ia		Szp	Prz.Ia,			V
540	J		A ₃	M			M-I			Np.II.1			IV
542	J		A ₃				O.br. K,F						III
544	U		A _{2a}	M	1n		F				Op. G.IB-1, 2Ni 4 fr. U	pręt	V
551	U		A ₂	M	D?		K-Ib				G.IA-Ia		IV
552 przemieszany	J		MOP	K			A.III.br.	Kz*					III
554	U		MOP?		1n								II

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
555	U		A ₁ -A ₂	M?	1n/u		Śl, fr.Lt / <u>K.N-Ia?</u> , <u>K.K-IIIa</u>						IV
556	J		MOP	K			fr.Lt/ <u>K.K-Ic</u> , fr.K.K?	Kz	Szp				IV
557	J		A ₂	K			K-Ib, fr.2Lt	Kz					V
558	U		A ₂ ?	M?	1n/u, E1/u^ (K.219)		fr.K?						III
559	J?		A ₂	K		1n/u	G	Kz*	sprężynka.br	2fr.Ns.IIb?			V
561	J		A ₂	K			K-Ib, fr.K-Ib?	<u>Kz</u>				Gł	IV
564	U		A _{1b} -A ₂	M?	1n/u		Lt.br ⁶		Kł.br				IV
565	U		A ₂ ?	M	1n/u						M1.I, 7fr.Op, G.w		IV
566	J? (szkielet?)		A ₃				2 O.br			Krzak? (siekierek?)			IV
572	J		MOP?							Ns.Ia			III
575	J		MOP				Lt						III
576	J		MOP?							fr.2Ns			IV
578	J		MOP	K					2Brod	Prz ⁷			IV
582	J		A _{1b} -A ₃	K			PL, fr.Lt			Prz			IV
584	J		MOP?	K					Szp	Ns			IV
585	J		MOP?	K						Prz			II
588	U		A ₂	M	1n		ŚL / <u>K.F</u>				M1, G.IB-I, T	Fr.ż	V
597	J		MOP?				fr.zap.br						III
600	U		MOP?		1n/u*								II
602	U		A ₂		1n		fr.K						III
606	J		A ₃ ?	M							M2, P1, G.w, T		V

⁶ W grobie 564 R. Hachmann wymienia zapinkę typu O, lecz z rysunku J. Kostrzewskiego (Kartoteka...) wynika, że jest to fibula o płasko sklepionym, drucikowym kabłąku i dolnej części.

⁷ Łagodnie zaokrąglony na „równiku”, silnie wklęsły na biegunach.

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
609	J		MOP	K				K1.Ib-2a* z tarczką	Z.bi.br	fr.Np			IV
610	J		A ₂	K			G	K3.III? br					IV
612	U		A ₂	M	1n/u		K	K-48	Kł		M2.I(II?), P, G.IA-1b, T		V
613	J		A ₂				K-1b / H.K						III
617	U		A _{1b} -A _{2a}	M?	A2a/u		C-I						III
618	J		MOP?							Ns.Ib			III
619	U		A ₂ ?	M	1n						G.IA-1b		III
621	U		A ₁ -A ₂ ?		B4a/u								II
622	J		MOP	K	1n/u			Kz					III
623	J		A ₂	K			K-1b	<u>Kz</u>					IV
624	U		MOP?		1n								II
626	J		A _{3b}	M									IV
629	J		A ₃ ?	K				K3.III.br	Szp	Sierp?, Prz.Ia, I	G.f, T, .B,9		V
637	J		A ₃ ?	M							G.f, T, 3fr.U, Os		V
638	J		A ₃ ?	M							G.III (32.6)	okucie	IV
639	J		A ₂ -A ₃	K	D?			K1.II		Ns, I.br.			IV
640	J		A ₂ /A ₃	K			A, J / <u>K, M, L</u> , J ^B , fr.Lt			fr. Ns, 2 Prz.Ia		Gf?, pręt	IV
644 przemieszany	J		A ₂ -A ₃ i B ₂				Lt, flt		klamerka esowata, Szp	Ns.IIc		Pręt.br	
646	J		A ₂				K-1c						III
662	J		A _{3b}	K			2PL		B.25	I, Prz.I			V
668	J		A ₃ ?	K			fr.Lt		Pac				V
673	J		A ₃				N-1a / H.N						III

⁸ Wg J. Kostrzewskiego (1919, s. 261) pod nr Arger 2445 powinna znajdować się zapinka typu J, a nie fibula typu M, jak miało to miejsce (choć nie można wykluczyć, że fibula typu M należała do tego zespołu).

Nr grobu	Rodzaj grobu	Stela	Chronologia	Płeć	Ceramika naczyniowa	Fragm. naczyń	Zapinki	Klamry, sprzączki	Inne ozdoby	Narzędzia i przybory	Uzbrojenie	Inne	Bog. wyposaż.
675	J		MOP?	K	F					Prz.I			II
676	U		MOP?		1n								II
678	U w pia- sku		A ₂ /A ₃	M	1n		PL / <u>K.K.</u> lb – ażur		2Kł		M2.II, P.Ia, Op?, G.f, T, B.6 albo B.7B		V
679	U		A ₂	M	B1a/9u		fr.Lt	<u>K.48.</u> <u>K.48??</u>			M2, P.I, G.IA-1b, T, U		V
680	J?		A ₂	K		1n	2K-Ic, K-IIa	Kz					V
683	J	2X	MOP	K		1n/3		Kz		fr.Ns			IV

2. Żelazna zapinka typu K-Ib z pierścieniowatym zgrubieniem na załamaniu kabłąka, rowki z obu stron zgrubienia, pochewka ramowata, dług. ok. 6 cm, Anger 479, Taf. F XXVII; Kartoteka....

Uwaga: nr grobu 42 (5 kwietnia 1884) wg K. Florkowskiego = B 34

Chron.: A₁-A₃. Część materiałów pochodzi z okresu rzymskiego.

Zb.: Danzig/Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Graudenz/MG, MfV/MB (większość zaginęła).

Lit.: ZfE 1884, s. 466; J. Bohm 1885, s. 1-7; A. Lissauer 1887, s. 126, 147-148, tabl. IV, 22; R. Beltz 1911, s. 786; E. Blume 1912-1915, t. 1, s. 94, 139-141, 152, 157-158, t. 2, s. 85-95, 133, 160; S. Anger 1890; J. Kostrzewski 1919, cz. 1 i 2; tenże 1966; tenże Kartoteka....; Sitzungsberichte d. NG 1881, s. 14; 1880, s. 12; Mannus, t. VI, s. 39, t. X, s. 4-5; O. Almgren 1923, s. 148, 219, nr 86, tabl. II, fig. 37; M. Ebert 1926, z. 1, s. 76-77, 81; E. Majewski 1949, s. 70, 73, 77, 81, 97; W. Łęga 1958, s. 67-69, 71-73; R. Hachmann 1951; tenże 1961; K. Godłowski 1960; J. Janikowski 1976; M. Kurzyńska 2001b, s. 56-59, tenże 2006.

31. SŁUPSKI MŁYN (= SŁUP ?, d. *Slup*), gm. Gruta, pow. grudziądzki, stan. archiwalne

Poł.: nieznane. **Bad.:** nieznane. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne.

Inw.: żelazna ostroga z grupy A wg J. Ginalskiego (Kartoteka...); cztery naczynia.

Chron.: MOP; część zabytków z okresu rzymskiego.

Zb.: dawniej Danzig (zaginęły). **Lit.:** A. Lissauer 1887, s. 149; E. Blume 1912-1915, s. 156; J. Kostrzewski 1919, cz. 2, s. 82 (Słup); tenże Kartoteka...; O. Almgren 1923, s. 141; A. Lissauer (1887) używa nazwy *Slupper-Mühle* i wymienia cztery naczynia i brązową fibulę, natomiast J. Kostrzewski (1919) podaje nazwę *Slup* (Kartoteka..., *Slup, Kr. Graudenz?*) i wymienia jak wyżej w inwentarzu.

32. SZYNYCH, gm. Grudziądz, pow. grudziądzki, stanowiska 11, 12, 13 (tabl. LXI)

Poł.: na wydłużonym, piaszczystym wyniesieniu wydmy (biegnącym po osi N-S), usytuowanym na tarasie zalewowej w dolinie Wisły, w ramach Basenu Grudziądzkiego, bezpośrednim sąsiedztwie pozostałości po jeziorze starorzeczynym. **Bad.:** badania ratownicze w roku 2000, w strefie narażonej na całkowite zniszczenie w trakcie budowy autostrady A-1, przeprowadzone przez mgr. M. Jonakowskiego, mgr. A. Koperkiewicza, mgr. M. Słupczewskiego, mgr. M. Weinkauffa z ramienia IA UMK.

Rodz. stan.: stanowiska wielokulturowe (obozowiska schyłkowopaleolityczne i mezolityczne, osady? kultury pucharów lejkowatych i kultury ceramiki sznurowej, ślady osadnictwa kultury łużyckiej i osada kultury pomorskiej, osada kultury wielbarskiej, ślady osadnictwa wczesno- i późnośredniowiecznego, obiekty nowożytnie i współczesne); w tym osada kultury oksywskiej (na stanowiskach 11, 12 i 13) z rozproszonymi na jej obszarze grobami ciałopalnymi (jamowym i popielnicowymi) oraz z materiałami jastorfskimi z LT B/C.

Inw.: około 70 000 fragmentów ceramiki naczyniowej, kilkanaście przęślików wykonanych z fragmentów naczyń, łyżki gliniane, fragmenty dwóch żelaznych zapinek MOP?, brązowa szpila z trzema stożkowato ukształtowanymi „wyróstkami”, krzesiwo typu skandynawskiego, krzesak kamienny.

W trakcie badań, jako ludzkie, jamowe groby ciałopalne z resztkami stosu (datowane na MOP) określono osiem obiektów (12B/138, 12B/171, 12B/577, 12C/96, 13B/720), zaś jako pochówki popielnicowe dwa (obiekty 12B/108, 12C/72), pojedynczo rozproszone na obszarze stanowisk. Co do prawie wszystkich grobów (poza obiektem 13B/720) nie ma pewności, czy faktycznie zawierały kości ludzkie, dlatego w niniejszym katalogu przedstawiony zostanie tylko pochówek, który jako ludzki potwierdziła analiza antropologiczna oraz najbardziej prawdopodobne (jako ludzkie) dwa pochówki popielnicowe.

Obiekt 12B/108 (grób popielnicowy), ar 04/85 D

Odkryty na wysokości 20,7 m n.p.m. W zarysie owalny (55 x 70cm), w przekroju nieckowaty, o miąższości 34 cm. W stropie obiektu (w części N) widoczny był zarys popielnicy z przepalonymi kośćmi. Wypełnisko głównej niecki stanowiła ciemnoszaro-ciemnobrunatna ziemia o strukturze drobnoplamistej z węglami drzewnymi; od jej zachodniej strony widoczne było pasmo brunatno-

żółtego piasku, również zawierające węgle drzewne. Obiekt uchwycony w VIII warstwie kulturowej, wkopany w calec (piasek lekki, barwy żółtej).

Inw. (mas. 119/00; tabl. LXI:12B/108): 1) naczynie typu B1a-1 z facetowanym wylewem, powierzchnia czarna, lśniąca, średn. 9 cm, wys. 18,5 cm. *I. Węgiel drzewny – sosna.*

Chron.: MOP.

Obiekt 12C/72 (grób popielnicowy), ar 09/02 C

Odkryty na wysokości 21,1 m n.p.m. W zarysie nieregularnie czworoboczny (42 x 46 cm), w przekroju w przybliżeniu trójkątny (miąższość 14 cm). Wypełnisko stanowiła brunatno-szara ziemia. Popielnica z przepalonymi kośćmi stała na dnie jamy. Obiekt zarysował się w calcu.

Inw. (mas. 511/00; tabl. LXI:12C/72): 1) naczynie B1b (zaginęło).

Chron.: MOP.

Obiekt 13B/720 (grób jamowy), ar 09/12 B

Odkryty na wysokości 19,57 m n.p.m. W zarysie owalny (58 x 63 cm), w przekroju trapezowaty (miąższość 30 cm). Wypełnisko stanowią trzy warstwy: 1 – brunatno-ciemnoszara; 2 – szaro-jasnobrunatna; 3 – ciemnobrunatno-ciemnoszara z węglem drzewnym. Strop uchwycono w warstwie IV, spąg zalegał w calcu.

Inw. (wydz. 101–106/00; tabl. LXI:13B/720): 1) żelazny imacz? (zaginął); 2) żelazna, silnie skorodowana pochwa zawierająca miecz obosieczny bez rękojeści, dług. 71 cm, szer. 5,6 cm, zgięta trzykrotnie; od dołu zakończona łagodnym łukiem, a od góry ukształtowana dzwonowato; zawieszka pochwy zakończona ostrołukowo (?) – dług. 9 cm, szer. 2,8 cm; 3) żelazny, silnie skorodowany grot typu W.IB-1 o daszkowatym przekroju liścia i słabo zaznaczonym żeberku, szer. 4,1 cm, dług. 24 cm, w tym tulejka – 7,8 cm; 4. 5) dwa żelazne kółka, średn. 3,6 cm; 6) bliżej nieokreślony, silnie skorodowany przedmiot żelazny (tok?). *I. Kobieta??, adultus.*

Chron.: A₃?

Niewielka część materiałów (około 7000 fragmentów ceramiki, fibula kuszowata) z okresu wpływów rzymskich; ponadto materiały schyłkowopaleolityczne, mezolityczne, neolityczne, z późnych okresów epoki brązu, z okresów halsztackiego, lateńskiego, rzymskiego, wczesno- i późnośredniowiecznego oraz z czasów nowożytnych (XVII – XIX wiek) i współczesnych.

Zb.: IA UMK, Zespół do Badań Autostrady A1. **Lit.:** E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003; E. Bokiniec 2006c, 2006d, 2006e; archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, IA UMK.

33. TORUŃ, stan. 233

Poł.: na stoku i wyniesieniu garbu terenowego dennej terasy Wisły. **Bad.:** w latach 1986 i 1989 mgr R. Franczuk z ramienia MT przebadła 110 m² powierzchni stanowiska. **Rodz. stan.:** osada z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich; pojedyncze obiekty z okresu wczesnego średniowiecza.

Inw.: łącznie odkryto 2240 fragmentów naczyń z młodszego okresu przedrzymskiego, z których zrekonstruowano:

- 1) naczynie typu A2a (wylew IIb₁) o powierzchni jasnobrunatnej, gładkiej, trochę nierównej, matowej, średn. 19 cm, wys. 22 cm; 2) naczynie typu A4a (wylew IIIb₁) o powierzchni ciemnobrunatnej, gładkiej, matowej, średn. 20 cm, wys. 23 cm.

Chron.: A₁ (?) – D (?); datowanie wg odległego o 400 m stanowiska 234.

Zb.: MT, PLR/27. **Lit.:** R. Franczuk 1987; E. Bokiniec 1993.

34. TORUŃ, stan. 234

Poł.: wschodnia część wyniesienia i stok niewielkiego garbu terenowego dennej terasy Wisły, ok. 400 m na S-E od stan.233. **Bad.:** badania mgr R. Franczuk w latach 1986–1988 i E. Bokiniec w latach

1989 i 1991, prowadzone z ramienia MT; przebadano 1010 m² powierzchni, na której odkryto 151 obiektów.

Inw.: wydobyto 33 000 fragmentów ceramiki; ze względu na znaczne rozdrobnienie, zdołano zrekonstruować jedynie kilka naczyń:

- 1) naczynie typu D1e (wylew IIIc₂) o powierzchni czarnej, gładkiej i lśniącej, zdobiony wąskim pasmem metopowym o zmiennym wzorze w górnej partii brzuśca; średn. 15 cm, wys. 12 cm;
- 2) duży fragment naczynia typu D1b (wylew IIIe₁) o powierzchni jasnobrunatnej, gładkiej i lśniącej, średn. 17 cm, wys. 14 cm;
- 3) naczynie typu D4a (wylew IIIe₁) o powierzchni ciemnobrunatnej (?), gładkie, matowe (?), lekko przepalone, średn. 16 cm, wys. 14 cm;
- 4) fragmenty misy (bezuchej ?) typu E1c (wylew IIIb₂) o powierzchni brunatno-ceglastej, gładkiej i matowej, średn. 32 cm, wys. 12 cm;
- 5) duży fragment dwuuchego naczynia typu A3a/2u (wylew IIIe₂) o powierzchni ciemnobrunatnej i gładkiej, średn. 19 cm;
- 6) duży fragment naczynia typu A4a (wylew IIIb₂) o powierzchni jasnobrunatnej i gładkiej.

Odkryto ponadto:

- 7) fr. bransolety szklanej typu 8c wg T. E. Haevernick (tabl. LXII:2);
- 8) fragment łańcuszka z brązu;
- 9) nóż prosty, żelazny, dług. 7 cm, w tym uchwyt 2 cm, szer. ostrza 1 cm;
- 10) przęślik kamienny, prostopadościenny, odmiany IIc, wym. 1,5 x 3,2 x 3,3 cm, średn. otworu 0,8 cm.
- 11) przęślik owaloidalny o powierzchni gładkiej, ciemnobrunatnej, odmiany Ie, średnica 2,9 cm, wys. 1,2 cm.

Chron.: MOP, część materiałów z okresu rzymskiego i wczesnej fazy wędrówek ludów.

Zb.: MT/A/PLR/18–22, 30. **Lit.:** E. Bokiniec 1993, 1999b.

35. TORUŃ, stan. 266, archiwalne na obszarze 40–43

Poł.: nieznane. **Bad.:** nieznane. **Rodz. stan.:** nieokreślone.

Inw.: 1) naczynie miniaturowe typu F1a (wylew IIIe₁) o powierzchni gładkiej, matowej, nierównej, ciemnobrunatnej, średn. 7,5 cm, wys. 7 cm.

Chron.: MOP.

Zb.: MT/A/1950. **Lit.:** Arch. MT.

36. ZAKRZEWO (d. *Kressau*), gm. Radzyń Chełmiński, pow. grudziądzki, stan. archiwalne

Poł.: nieznane. **Bad.:** odkrycie przypadkowe. **Rodz. stan.:** pojedynczy grób.

Grób 1

Inw.: 1) brązowa zapinka typu G, brak końca łożyska igły i większości nóżki, oprócz zdobionej części, przymocowanej bezpośrednio przy sprężynce za pomocą obejm, na której znajduje się dookólna linia ryta, dług. 4 cm (Kartoteka...); 2) gliniany przęślik sześcienny odmiany Ib, o lekko wklęsłych ściankach bocznych, częściowo uszkodzony, wym. około 4 cm x 4 cm, wys. 1 cm (Kartoteka...); 3) paciorek z emalii? (Kartoteka...).

Chron.: A₂.

Luźne:

1) fragmenty dwóch naczyń o gładkich, czarnych powierzchniach, wylewy wariantów IIIb₂ i IIIId₂ (Kartoteka...); 2) fragment naczynia o czerwonej, częściowo gładkiej, częściowo chropowatej powierzchni (Kartoteka...).

Chron.: A₂.

Zb.: dawniej *Danzig* (zagięły). **Lit.:** Amtl. Ber. 1909, s. 34; 1910–1911, s. 32; J. Kostrzewski 1919, cz. 2, s. 5, 79; tenże Kartoteka...; W. Łęga 1958, s. 73; J. Janikowski 1976.

37. ZAWADA, gm. Dębowa Łąka, pow. wąbrzeski, stan. archiwalne

Poł.: nieznane. **Bad.:** badania ratownicze J. Delekty w 1937 r. **Rodz. stan.:** cmentarzysko ciałopalne – 3 groby, określone jako lateńskie.

Inw.: drobne ułamki naczyń.

Chron.: MOP; określenie J. Janikowskiego; ze względu na brak jakichkolwiek materiałów nie można zweryfikować jego datowania.

Zb.: MT (zaginęły). **Lit.:** ZOW 1937, r. XII, z. 9–10, s. 133; 1938, r. XIII, z. 1–2, s. 18 (pomyłkowo użyto nazwy Zawęda); J. Janikowski 1976; Arch. MT.

38. ZŁAWIEŚ WIELKA, gm. loco, pow. toruński, stan. 83, archiwalne na obszarze 38–41

Rodz. stan.: stanowisko nieokreślone.

Inw.: ułamki różnych naczyń cienkościennych i grubościennych, niekiedy o powierzchni chropowatej; niektóre krawędzie wylewu pogrubione i wychylone na zewnątrz; barwa brunatna lub szarobrunatna.

Chron.: MOP; określenie J. Janikowskiego; ze względu na brak materiałów nie można zweryfikować jego datowania.

Zb.: MT (zaginęły). **Lit.:** J. Janikowski 1976; Arch. MT.

Objaśnienia do tablic

W niniejszej pracy zaprezentowany został materiał pochodzący wyłącznie ze znalezisk sepulkralnych bądź o nieokreślonym charakterze.

Rysunki K. Florkowskiego udostępnione zostały autorce niniejszej pracy dzięki uprzejmości Pana Ryszarda Boguwolskiego, dyrektora Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi w Grudziądzu. Wdzięczna jestem również Pani Małgorzacie Kurzyńskiej, zajmującej się problematyką kultury oksywskiej i wielbarskiej w grudziądzkim Muzeum.

Pragnę podziękować również Pani Annie Soborskiej-Zielińskiej z Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie za możliwość zapoznania się z materiałami z Bieńkówki i z Podwieska oraz Panu Henrykowi Panerowi, dyrektorowi Muzeum Archeologicznego w Gdańsku i Pani Małgorzacie Tuszyńskiej za udostępnienie rysunku kłamry zawiaskowej z Rządza.

Litery w nawiasach (dotyczy Rządza) w podpisach pod tablicami oznaczają prace lub archiwalia, z których zaczerpnięto materiał ilustracyjny:

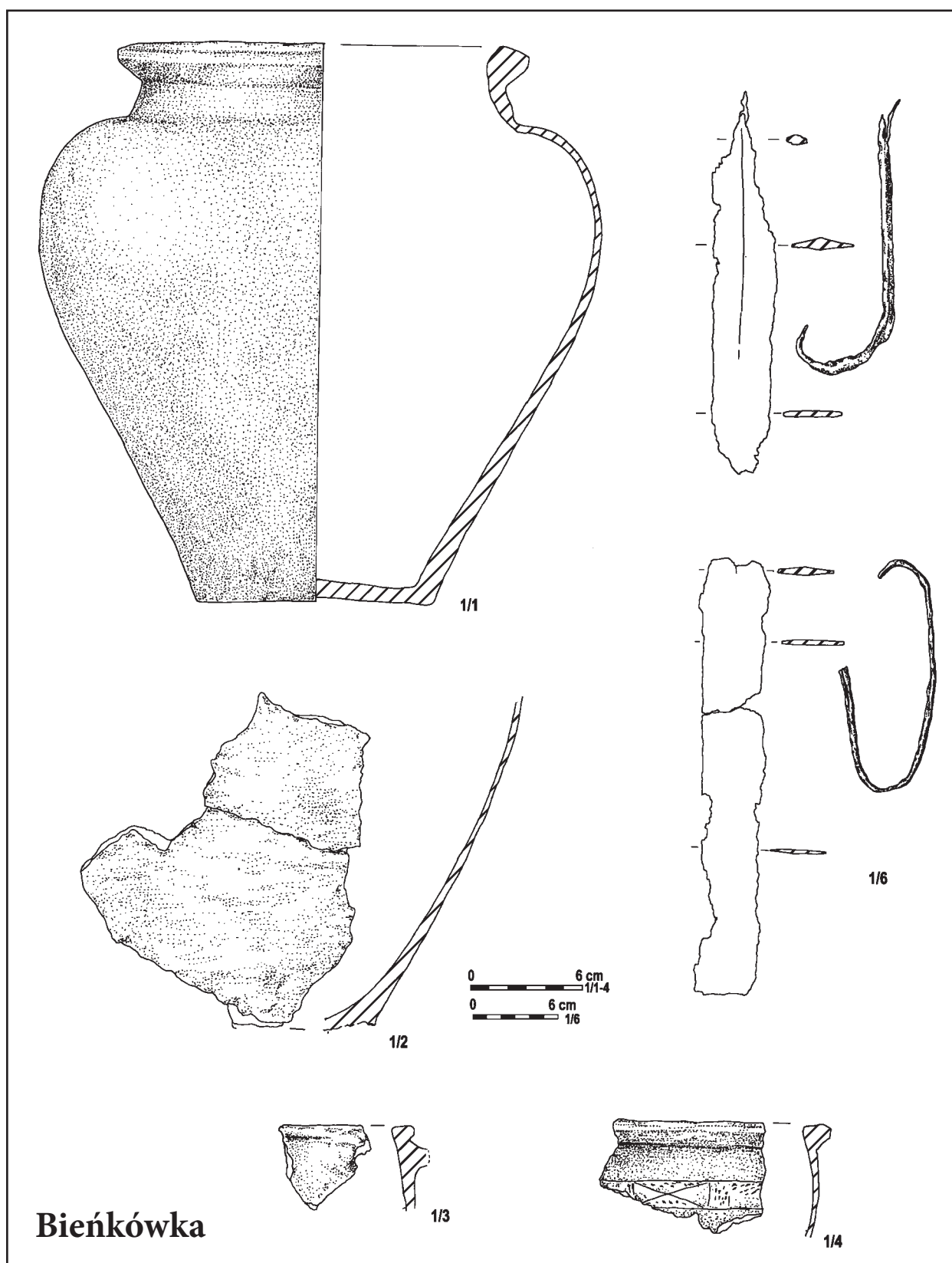
- (A) – S. Anger 1890
- (B) – J. Bohm 1911
- (K) – J. Kostrzewski 1919
- (ZG) – Kartoteka J. Kostrzewskiego, Biblioteka Wojewódzka i Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze

Cyfry arabskie obok rysunków zabytków z Rządza mają funkcję porządkującą, cyfry w nawiasach oznaczają numer znaleziska luźnego katalogu S. Angera (1890) oddzielony kropką od roku odkrycia, natomiast litery w nawiasach odpowiadają literom w ramach poszczególnych grobów we wspomnianym katalogu.

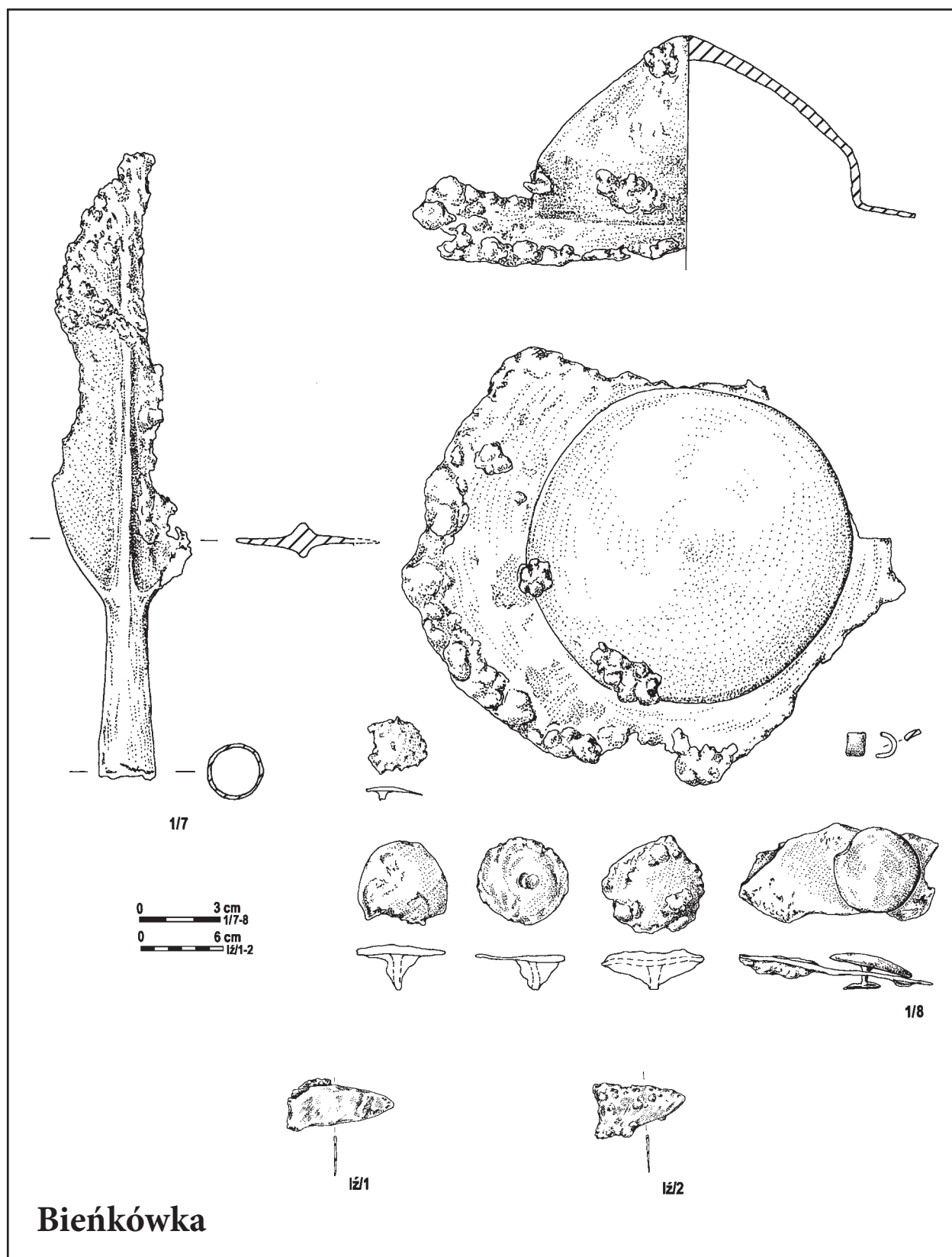
Cyfry arabskie obok rysunków zabytków z Chełmna mają wyłącznie funkcję porządkującą, ze względu na brak jakichkolwiek numeracji w ramach poszczególnych grobów w pracy W. Łęgi (1938). Zespoły grobowe na tablicach skomponowano z ilustracji zawartych we wspomnianej pracy (w podpisach pod tablicami oznaczono jako Łęga), z rysunków z Kartoteki J. Kostrzewskiego, użyczonej przez Bibliotekę Publiczną w Zielonej Górze (w podpisach pod tablicami oznaczono jako ZG) oraz zabytków i rysunków K. Florkowskiego, udostępnionych przez Muzeum w Grudziądzu (w podpisach pod tablicami oznaczono jako F).

Cyfry obok rysunków zabytków z pozostałych stanowisk (poza Rządzem i Chełmem) odpowiadają numeracji w aneksie A. 1.

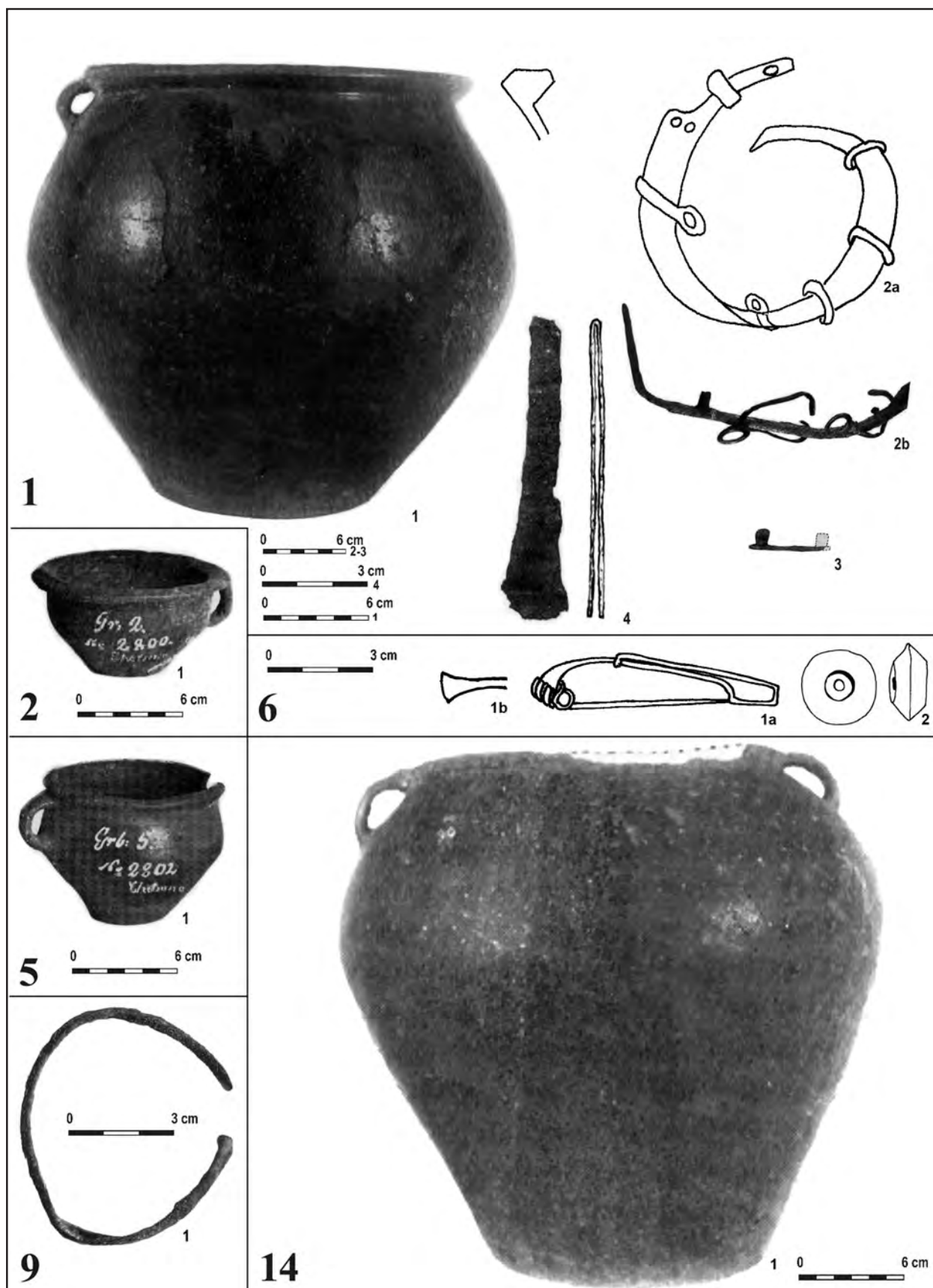
- (MCh) – rysunki zachowanych zabytków, udostępnionych ze zbiorów Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie.
- (MGd) – rysunki zachowanych zabytków, udostępnionych ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Gdańsku
- (MT) – rysunki zachowanych zabytków, znajdujących się w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu

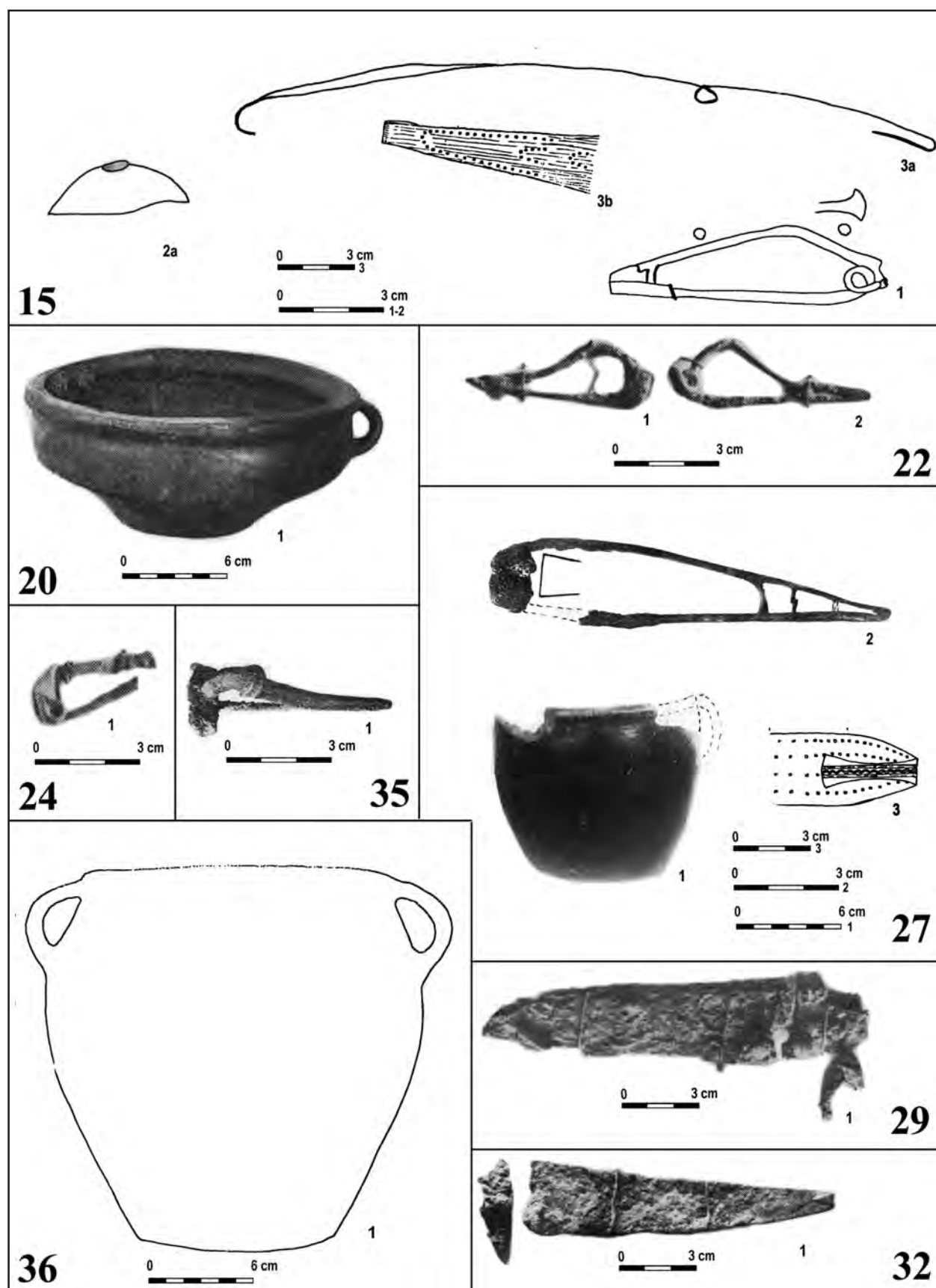
Tablica I. Bieńkówka, gm. Chełmno, stan. 3. 1/1-4 – naczynie i fragmenty naczyń, glina; 1/6 – fragmenty miecza obosiecznego, żelazo (rys. A. Kujawa-Piszczyk), wszystko – MCh.

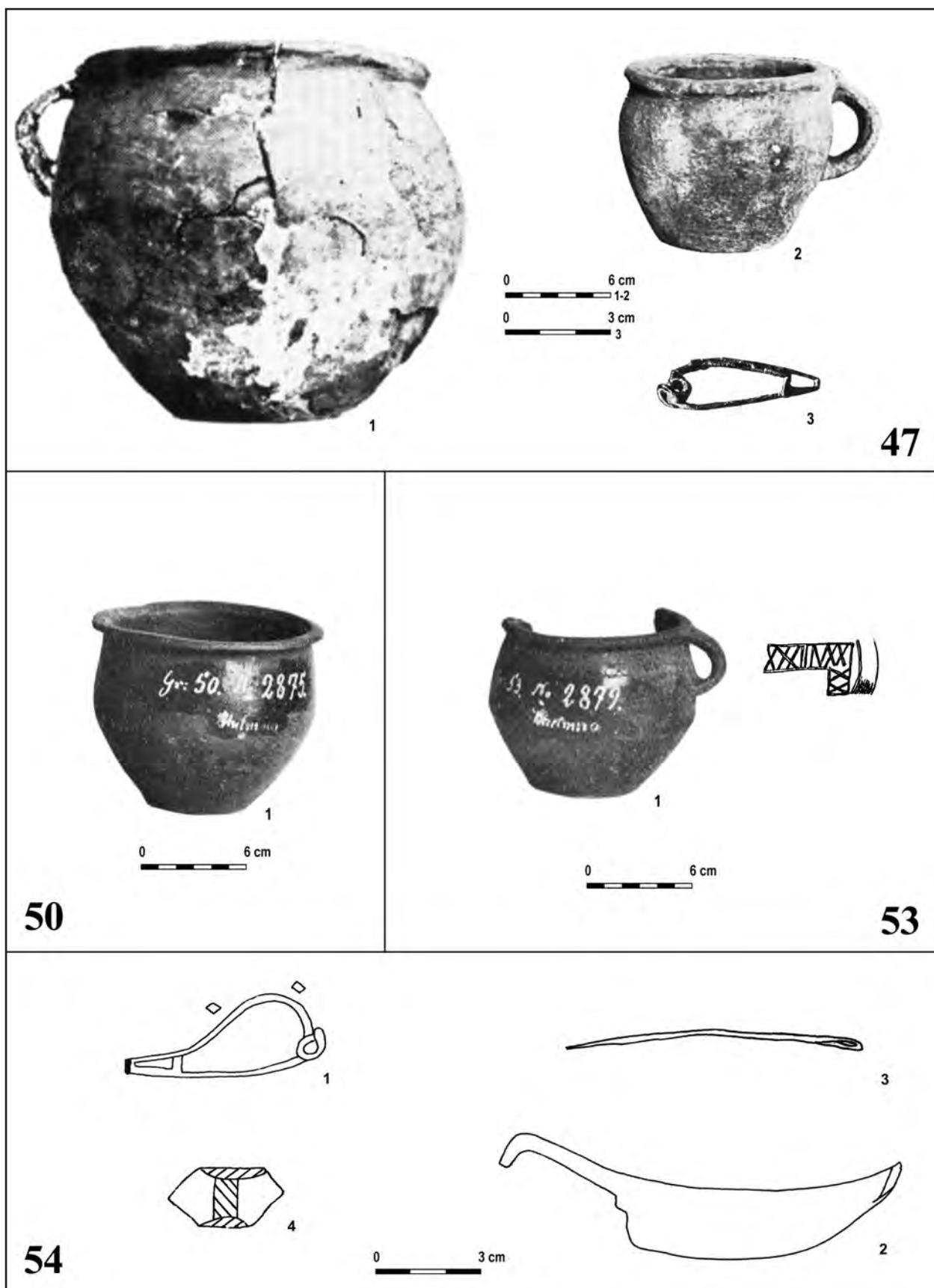
Tablica II. Bieńkówka, gm. Chełmno, stan. 3. 1/7-8, 1/1-2 - wszystko żelazo (rys. A. Kujawa-Piszczyński), wszystko - MCh.

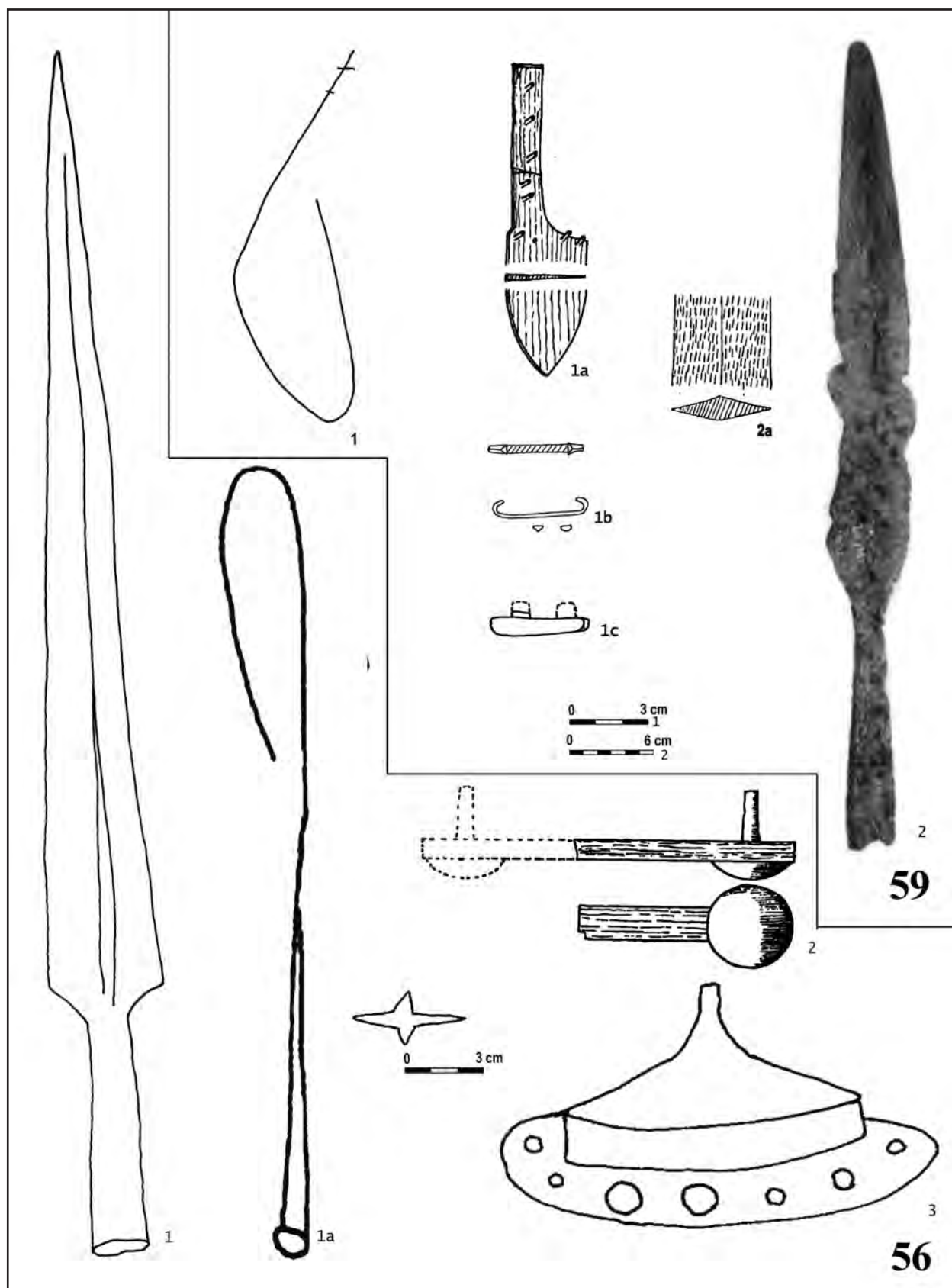
Tablica III. Chełmno, gm. loco. 1/1, 2/1, 5/1, 14/1 – naczynia, glina; 1/2a–b – miecz jednosieczny, żelazo; 1/3 – dolne okucie pochwy (trzewik), żelazo; 1/4 – szczypczyki, żelazo; 6/1 – zapinka, żelazo; 6/2 – przęślik, glina; 9/1 – bransoleta, brąz (1/2a, 6/1–2 – ZG; pozostałe – Łęga).

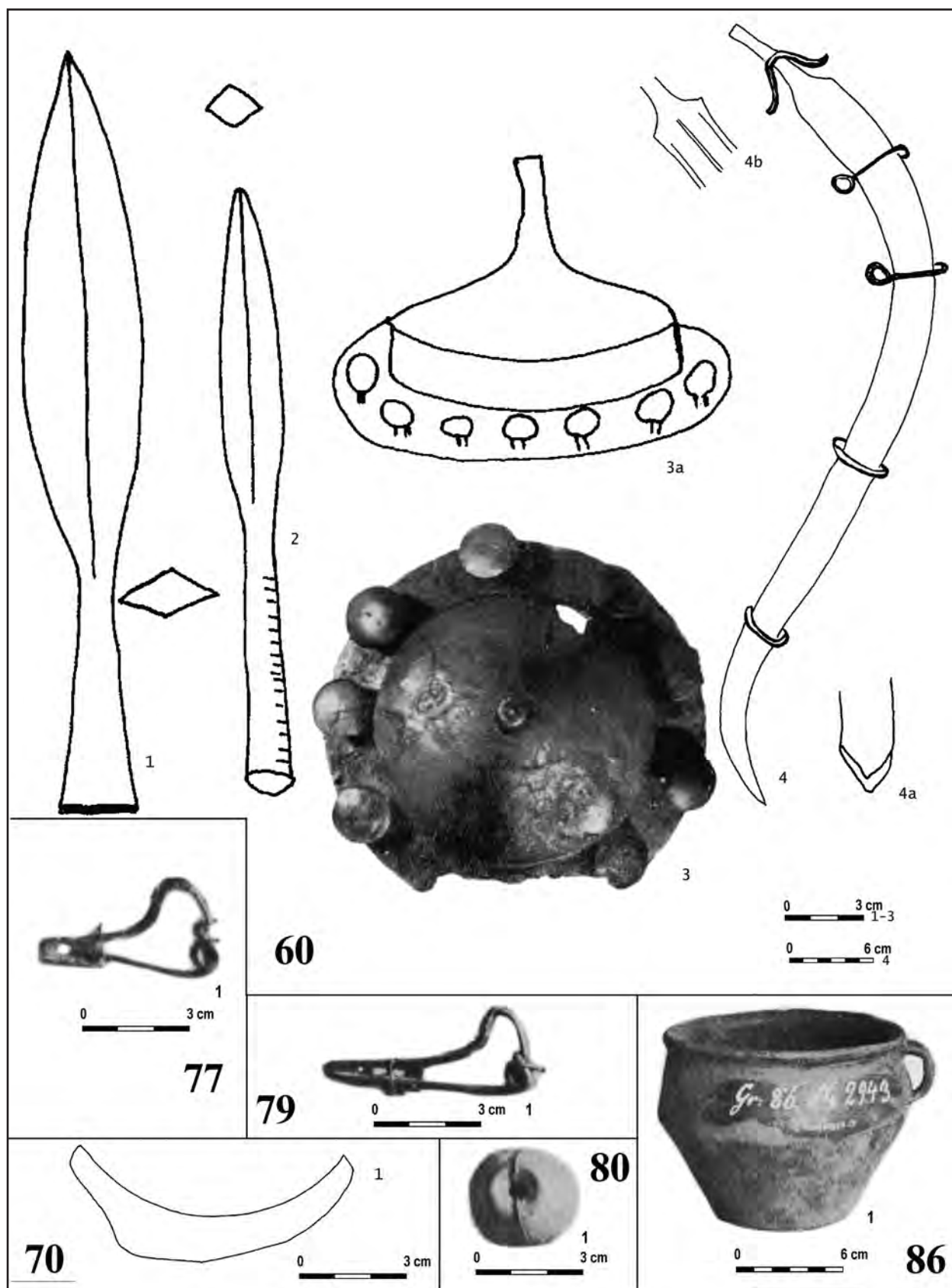
Tablica IV. Chełmno, gm. loco. 15/1, 22/1-2, 24/1, 27/2, 35/1 – zapinki, żelazo; 15/2 – przęślik, kość; 15/3 – kłama zawiaskowa, żelazo; 20/1, 27/1, 36/1 (wg sprawozdania K. Florkowskiego i karty katalogowej Muzeum w Berlinie naczynie ma około 19 – 20 cm wys, co – zdaniem autorki – oddaje jego rzeczywiste wymiary; W. Łęga podaje, że garnek ma zaledwie 14,4 cm; J. Kostrzewski 1918, ryc. 207 określa jego wysokość na 12 cm) – naczynia, glina; 27/3 – fragment kłamy jednoczłonowej (?), żelazo; 29/1, 32/1 – fragment kłamy zawiaskowej (?), żelazo (15/1–3a, 36/1 – 2G; pozostałe – Łęga).

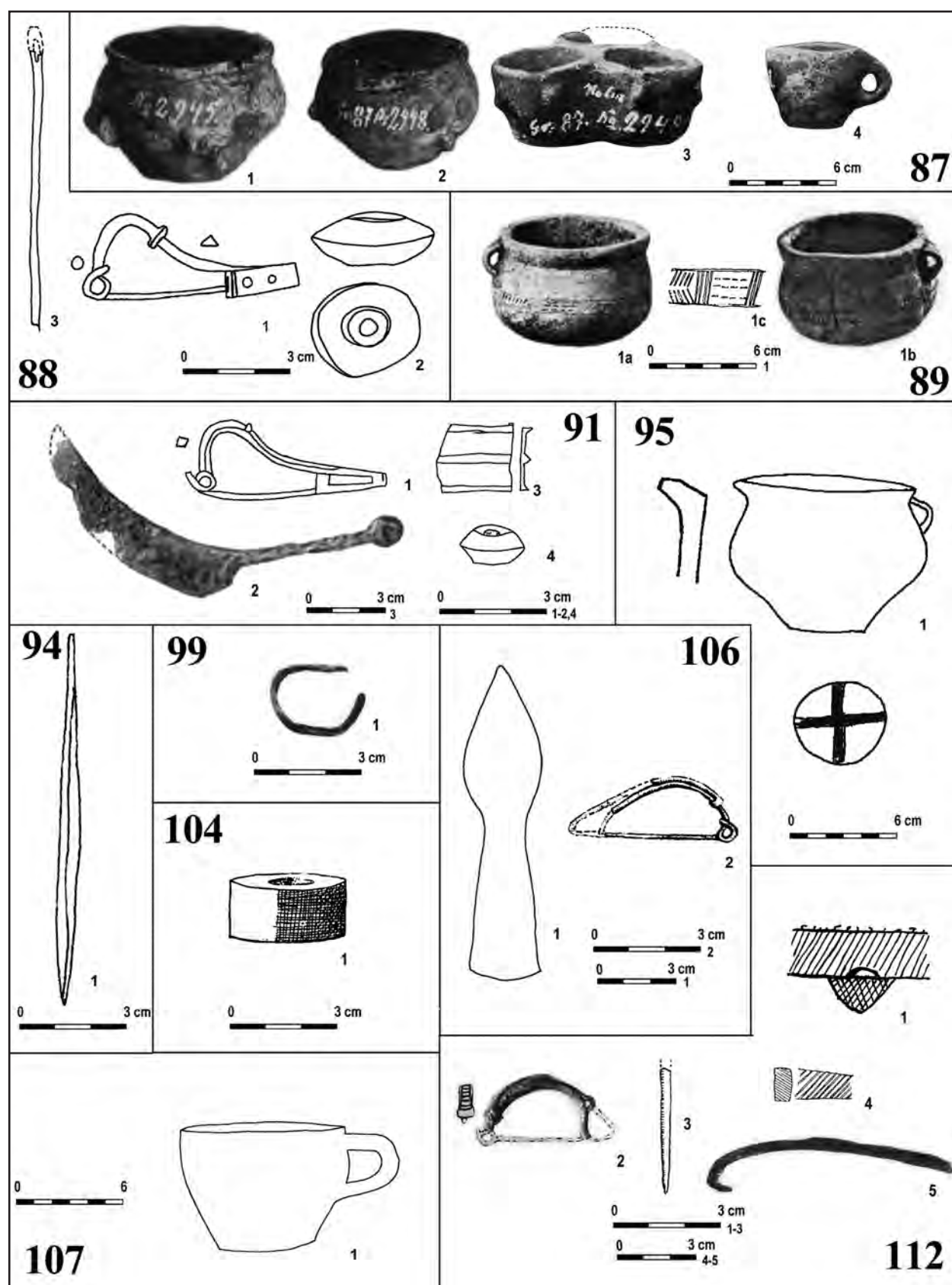
Tablica V. Chełmno, gm. loco. 47/1-2, 50/1, 53/1 – naczynia, glina; 47/3, 54/1 – zapinki, żelazo; 54/2 – nożyk sierpikowaty, żelazo; 54/3– igła, żelazo; 54/4 – przęślik, glina (54/1-4 – ZG, pozostałe – Łęga).

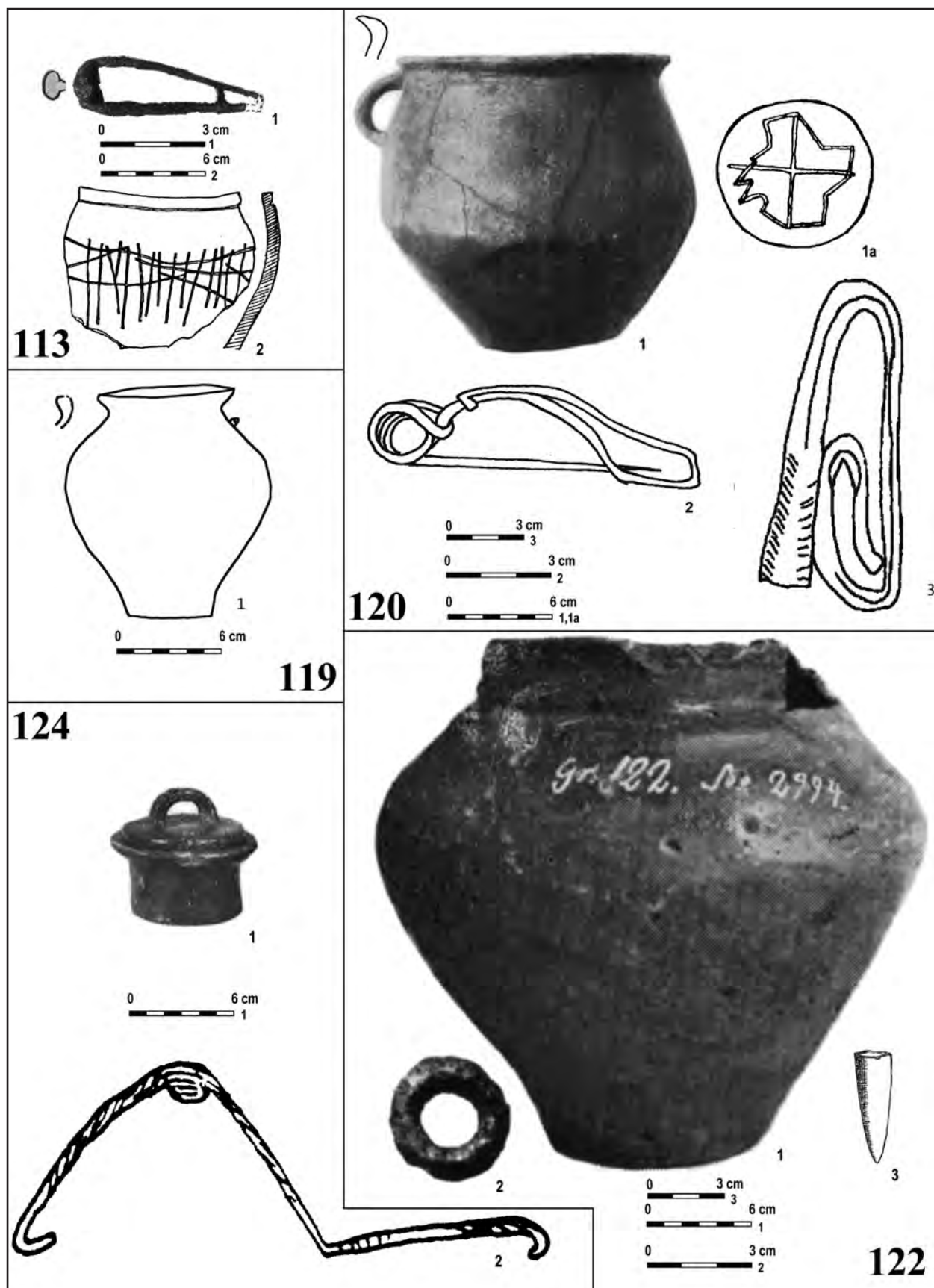
Tablica VI. Chełmno, gm. loco. 56/1, 59/2 – groty, żelazo; 56/2 – imacz, żelazo; 56/3 – umbo, żelazo; 59/1 – miecz jednosieczny, żelazo z okuciami pochwy (56/1, 3, 59/1b, 1c – ZG; pozostałe – Łęga).

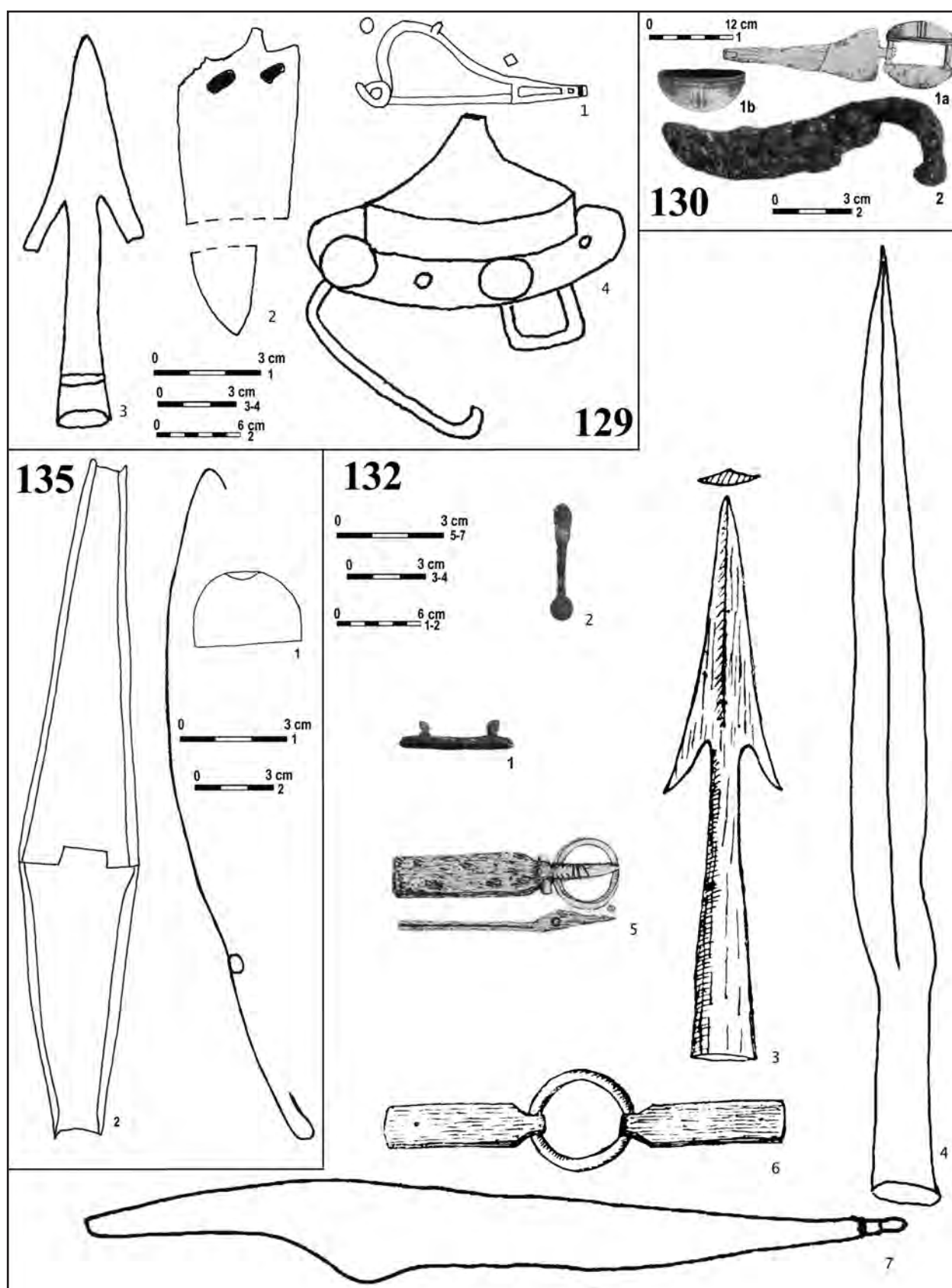
Tablica VII. Chełmno, gm. loco. 60/1-2 – groty, żelazo; 60/3 – umbo, żelazo; 60/4 – miecz, żelazo; 80/1 – przęślik, glina; 70/1 – nożyk sierpikowaty, żelazo; 77/1, 79/1 – zapinki, żelazo; 86/1 – naczynie, glina (60/1-2, 3a-4a, 70/1 – ZG; pozostałe – Łęga).

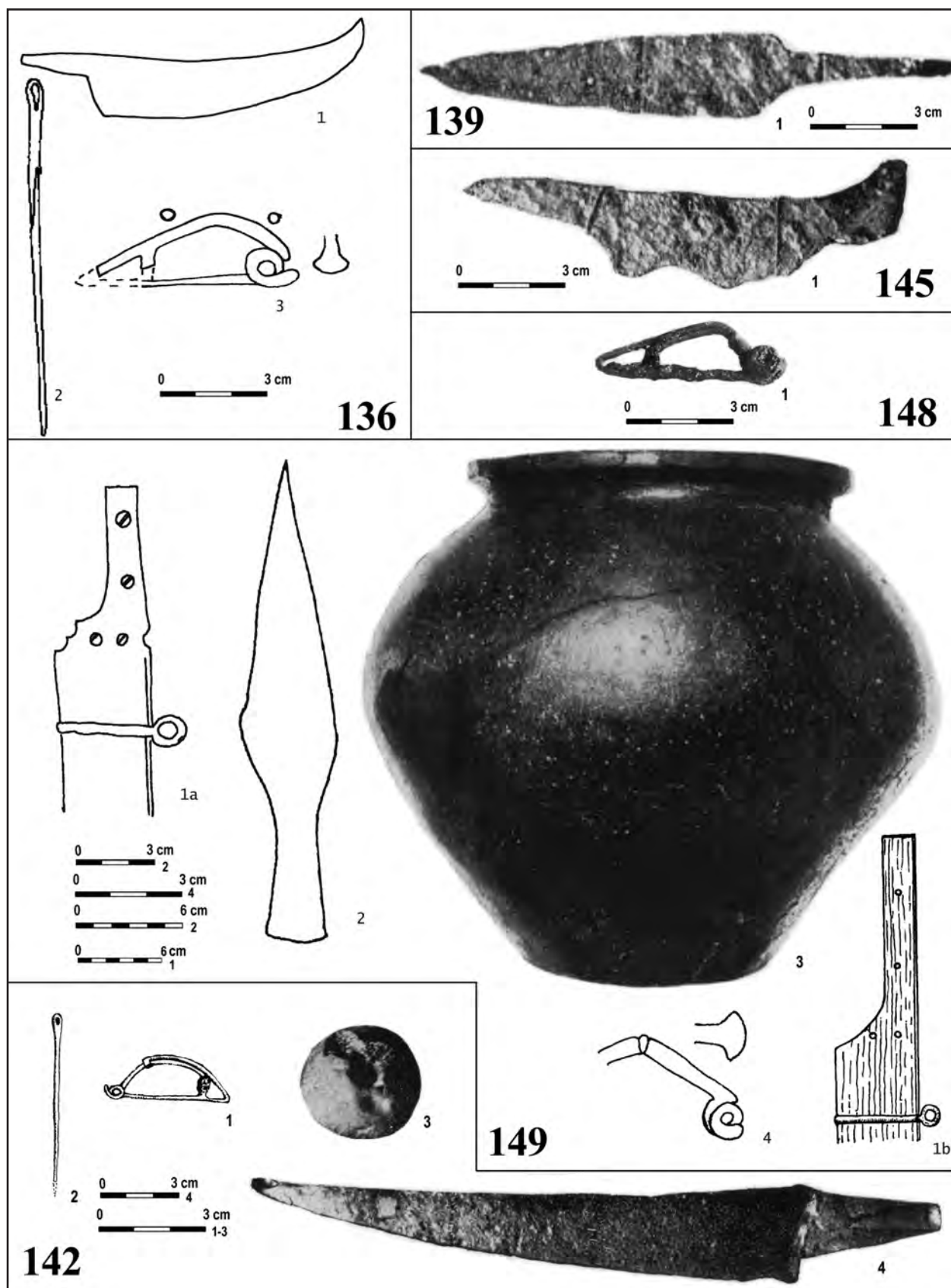
Tablica VIII. Chełmno, gm. loco. 87/1-4, 89/1, 95/1, 107/1 - naczynia, glina; 88/1, 91/1, 106/2 - zapinki, żelazo; 88/2, 91/4, 104/1 - przęśliki, glina; 88/3, 112/3 - fragmenty igieł, żelazo; 91/2 - nożyk sierpikowy, żelazo; 91/3 - fragment klamry do pasa, brąz; 94/1 - szydło? (krzesiwo?), żelazo; 99/1 - pierścinek?, brąz; 106/1 - grot, żelazo; 112/2 - zapinka, brąz; 112/4-5 - fragment klamry do pasa, żelazo (88/1-3, 91/1, 3-4, 94/1, 95/1, 106/1, 107/1 - ZG; pozostałe - Łęga).

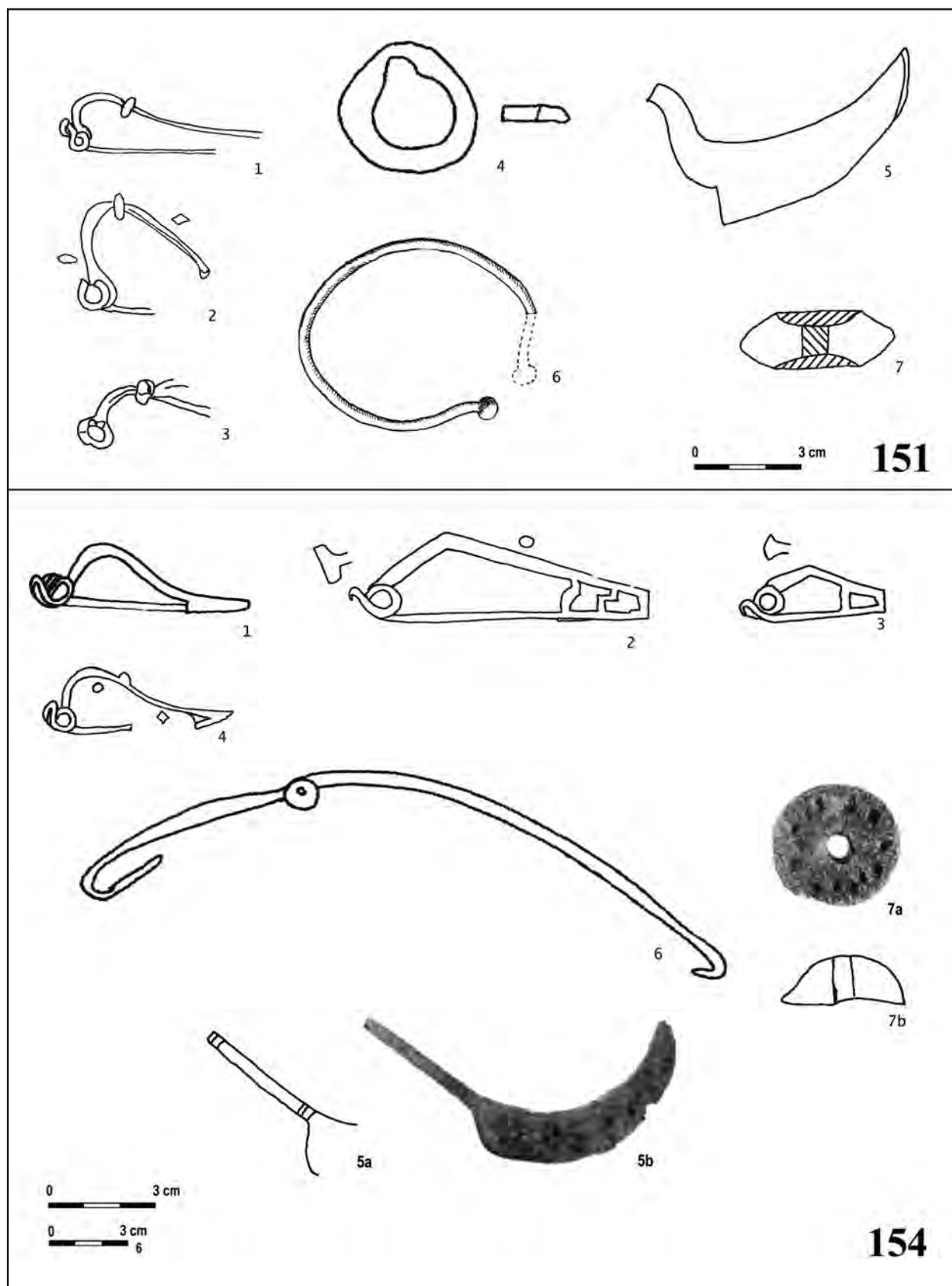
Tablica IX. Chełmno, gm. loco. 113/1, 120/2 – zapinki, żelazo; 113/2, 119/1, 120/1, 1a, 122/1, 124/1 – naczynia glina; 120/3 – grot, żelazo; 122/2 – kółko, żelazo; 124/2 – kłamra zawiaskowa, żelazo (119/1, 120/2-3, 124/2 – ZG; pozostałe – Łęga).

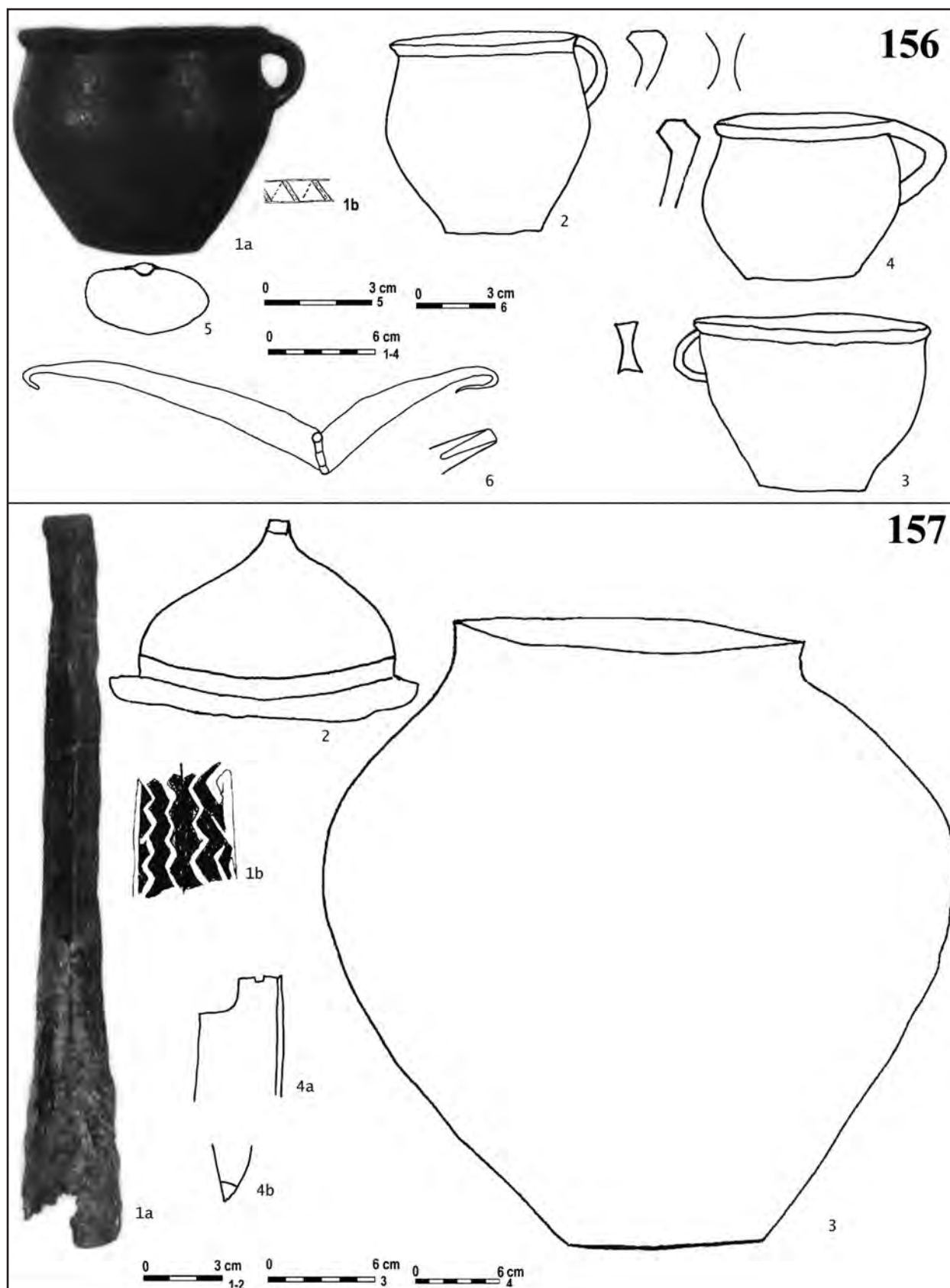
Tablica X. Chełmno, gm. loco. 129/1 – zapinka, żelazo; 129/2 – miecz, żelazo; 129/3, 132/3–4 – groty, żelazo; 129/4 – umbo, żelazo; 130/1a–b – fragment trójczłonowej klamry do pasa, brąz; 132/1 – trzewik pochwy miecza jednosiecznego, żelazo; 132/2 – zawieszka pochwy miecza, żelazo; 132/5 – sprzączka, żelazo; 132/6 – okucie pasa, żelazo; 135/2 – klamra zawiaskowa, żelazo (129/1–4, 132/4, 7, 135/1–2 – ZG; pozostałe – Łęga).

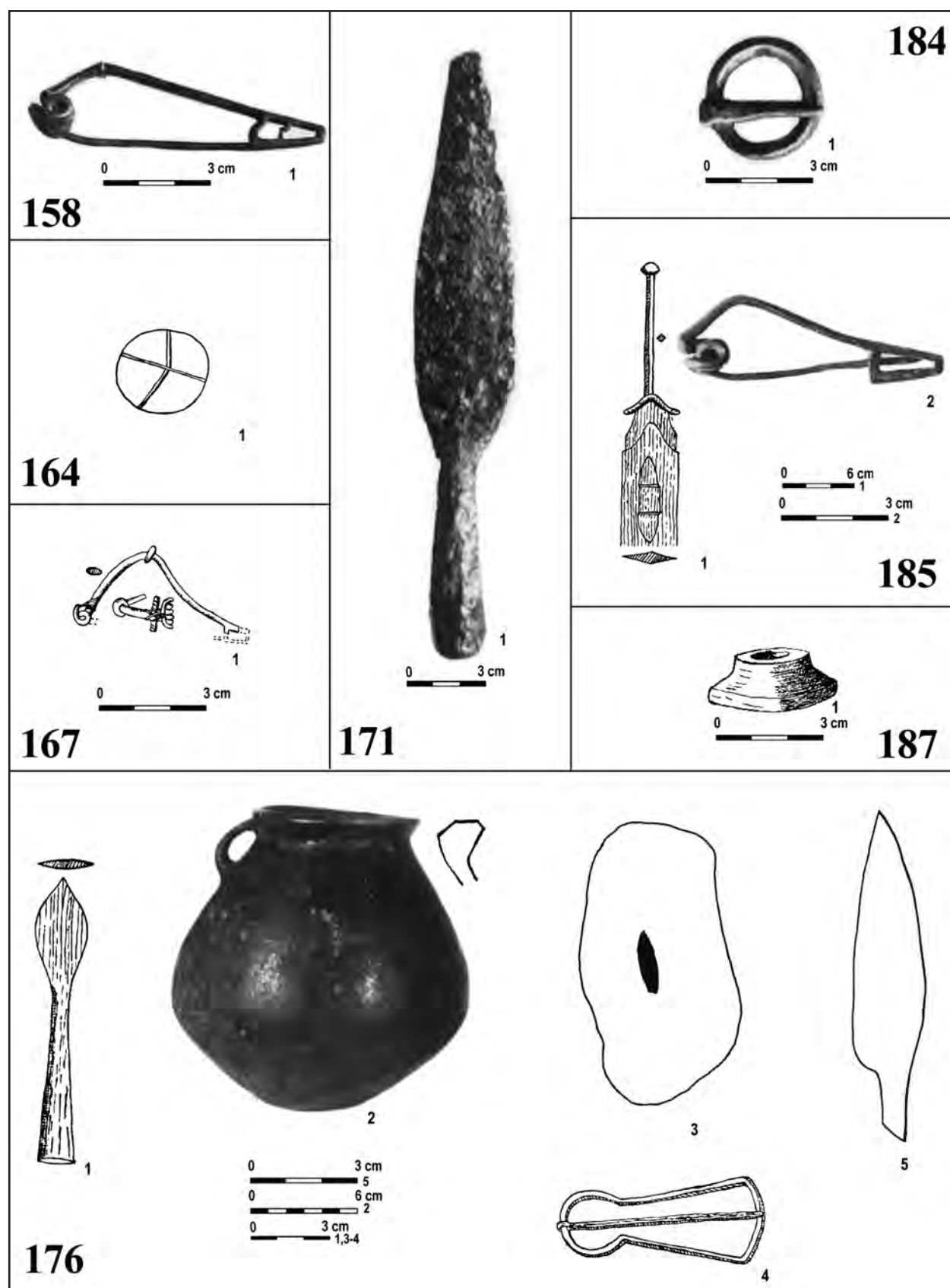
Tablica XI. Chełmno, gm. loco. 136/1, 145/1 – nożyki sierpikowate, żelazo; 136/2, 142/2 – igły, żelazo; 136/3, 142/1, 148/1, 149/4 – zapinki, żelazo; 139/1 – nóż prosty, żelazo; 142/3 – przęślik, kość; 142/4 – klamra zawiaskowa, żelazo; 149/1 – miecz jednosieczny, żelazo; 149/2 – grot, żelazo; 149/3 – naczynie, glina (136/1-3, 149/1a, 2, 4 – ZG; pozostałe – Łęga).

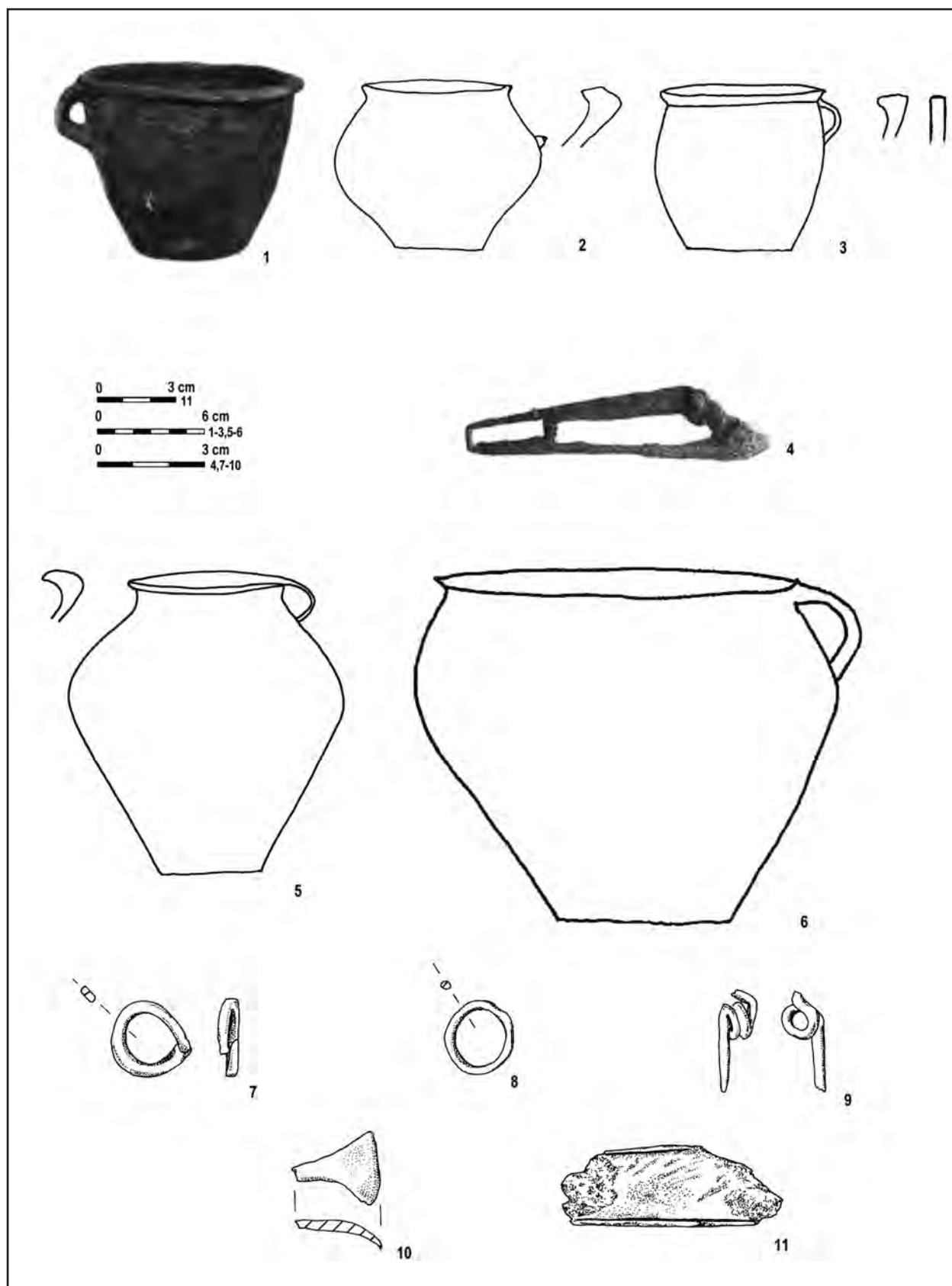
Tablica XII. Chełmno, gm. loco. 151/1-3 – zapinki, brąz; 151/4 – ogniwo łańcuszka?, żelazo; 151/5, 154/5 – nożyki sierpikowate, żelazo; 151/6 – bransoleta, brąz; 151/7 – przędzlik, glina; 154/1-4 – zapinki, żelazo; 154/6 – klamra zawiaskowa, żelazo; 154 – przędzlik, kość (151/1-5, 7, 154/1-5a, 6, 7b – ZG; pozostałe – Łęga).

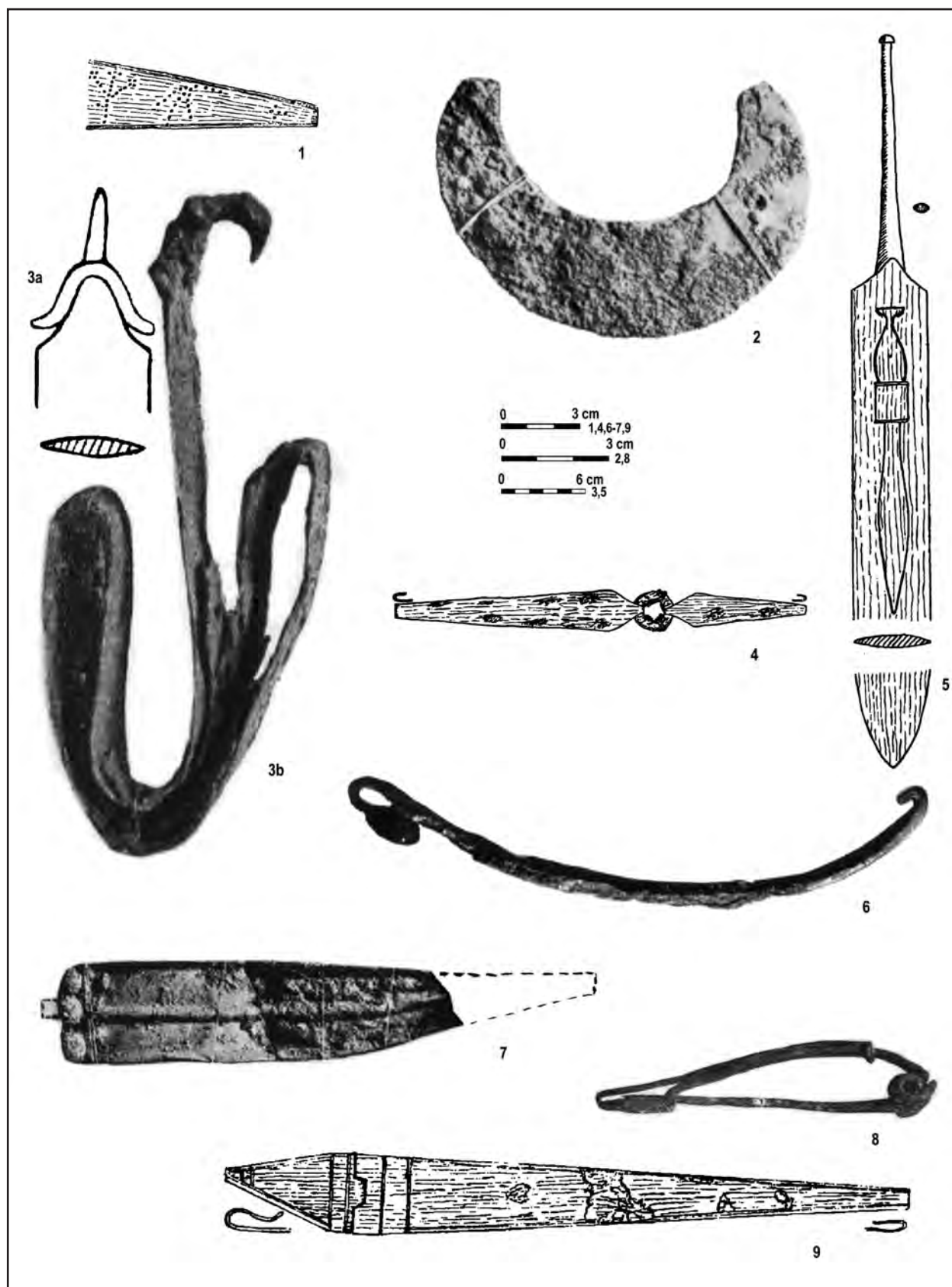
Tablica XIII. Chełmno, gm. loco. 156/1-4, 157/3 - naczynia, glina; 156/5 - przęślik, glina; 156/6 - kłamra zawiaskowa, żelazo; 157/1a-b - grot, żelazo; 157/4 - miecz jednosieczny, żelazo (156/2-6, 157/1b-4 - ZG; pozostałe - Łęga).

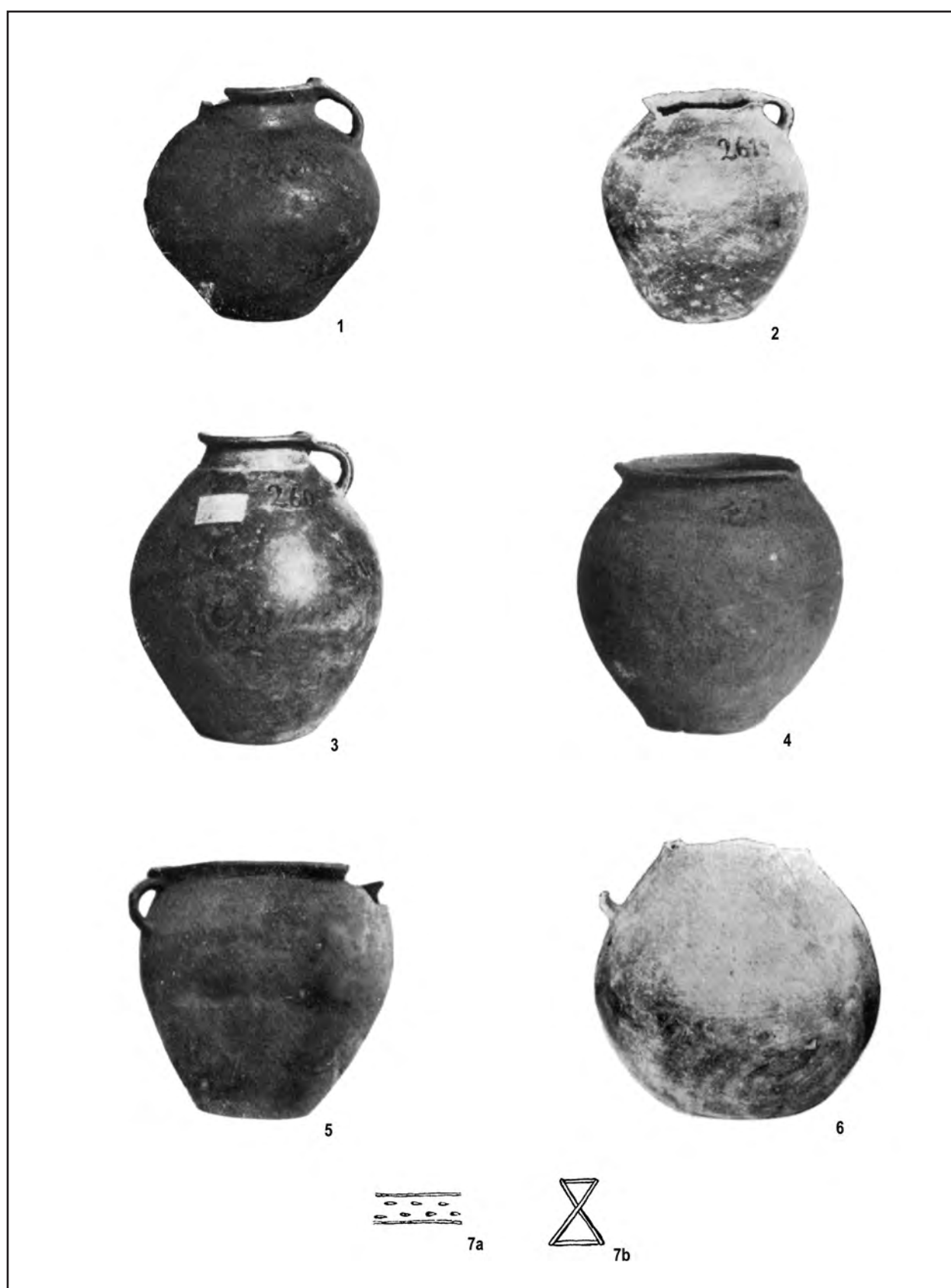
Tablica XIV. Chełmno, gm. loco. 158/1 – zapinka, żelazo; 164/1 – dno naczynia, glina; 167/1 – zapinka, brąz; 171/1, 176/1 – groty, żelazo; 176/2 – naczynie, glina; 176/3 – krzesak, kwarcyt; 176/4, 184/1 – sprzączki, żelazo; 176/5 – nóż, żelazo; 185/1 – miecz dwusieczny, żelazo; 187/1 – przęślik, glina (176/3, 5 – ZG; pozostałe – Łęga).

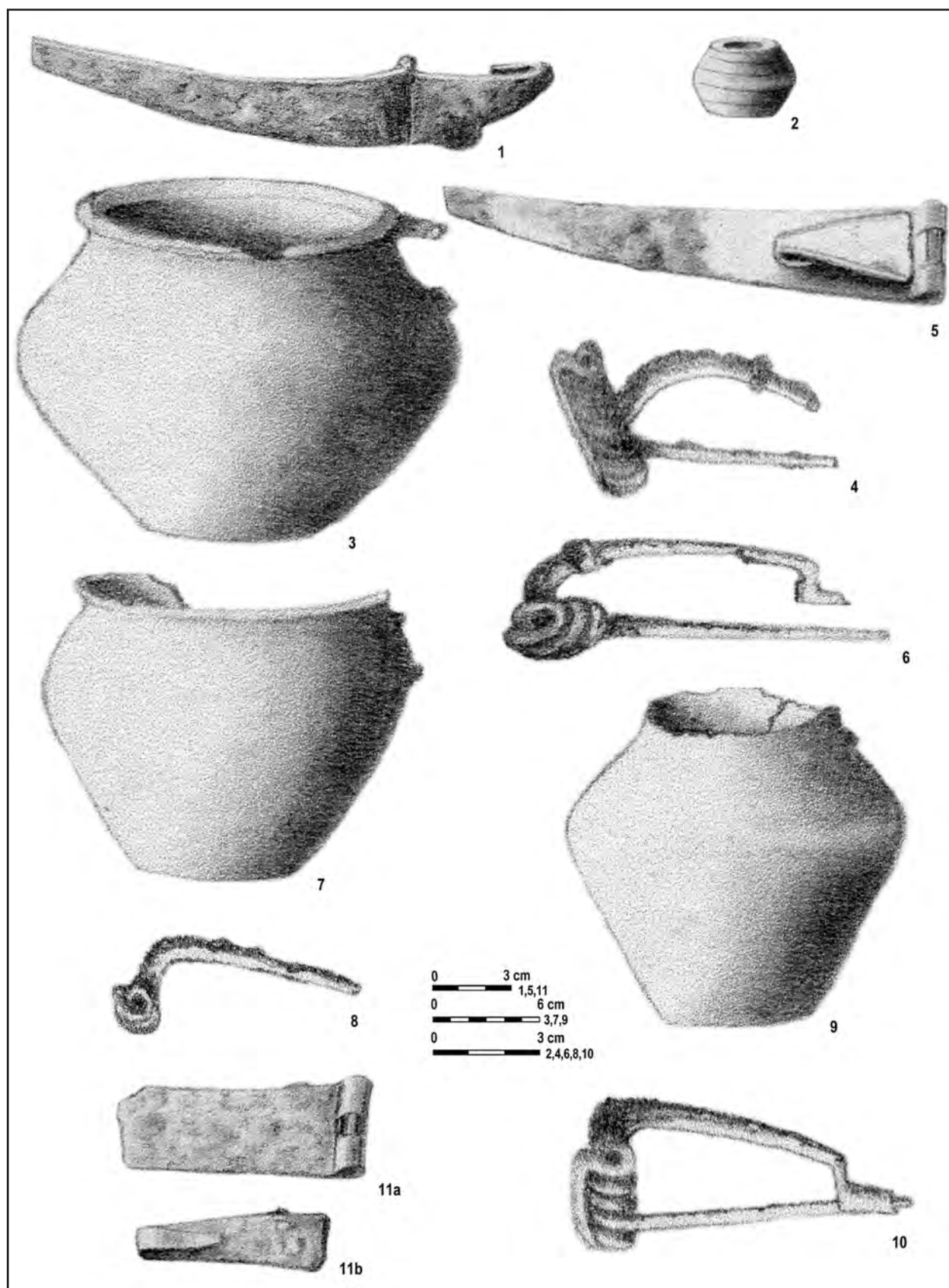
Tablica XV. Chełmno, gm. loco. Znaleźiska luźne albo niemożliwe do jednoznacznego przyporządkowania do określonego grobu: 1 – naczynie (głina) wg W. Łęgi pochodzi z grobu 103; wymiary podane w sprawozdaniu K. Florkowskiego bliższe są naczyniu z grobu 137; 2 – naczynie, glina, *MfV* Ib 275; 3 – naczynie, glina, *MfV* nr Ib 276; 4 – zapinka, żelazo (*Graudenz* 2648); 5 – naczynie, glina, *MfV* Ib 274; 6 – naczynie, glina, *MfV* Ib 273; 7–11 – MG (7 – pierścienek?, żelazo; 8 – kółko, żelazo; 9 – fragment zapinki, żelazo; 10 – fragment szczypczyków, żelazo; 11 – fragment klamry do pasa, żelazo; rys. A. Kujawa-Piszcz); 1, 4 – Łęga, 2–3, 5–6 – ZG.

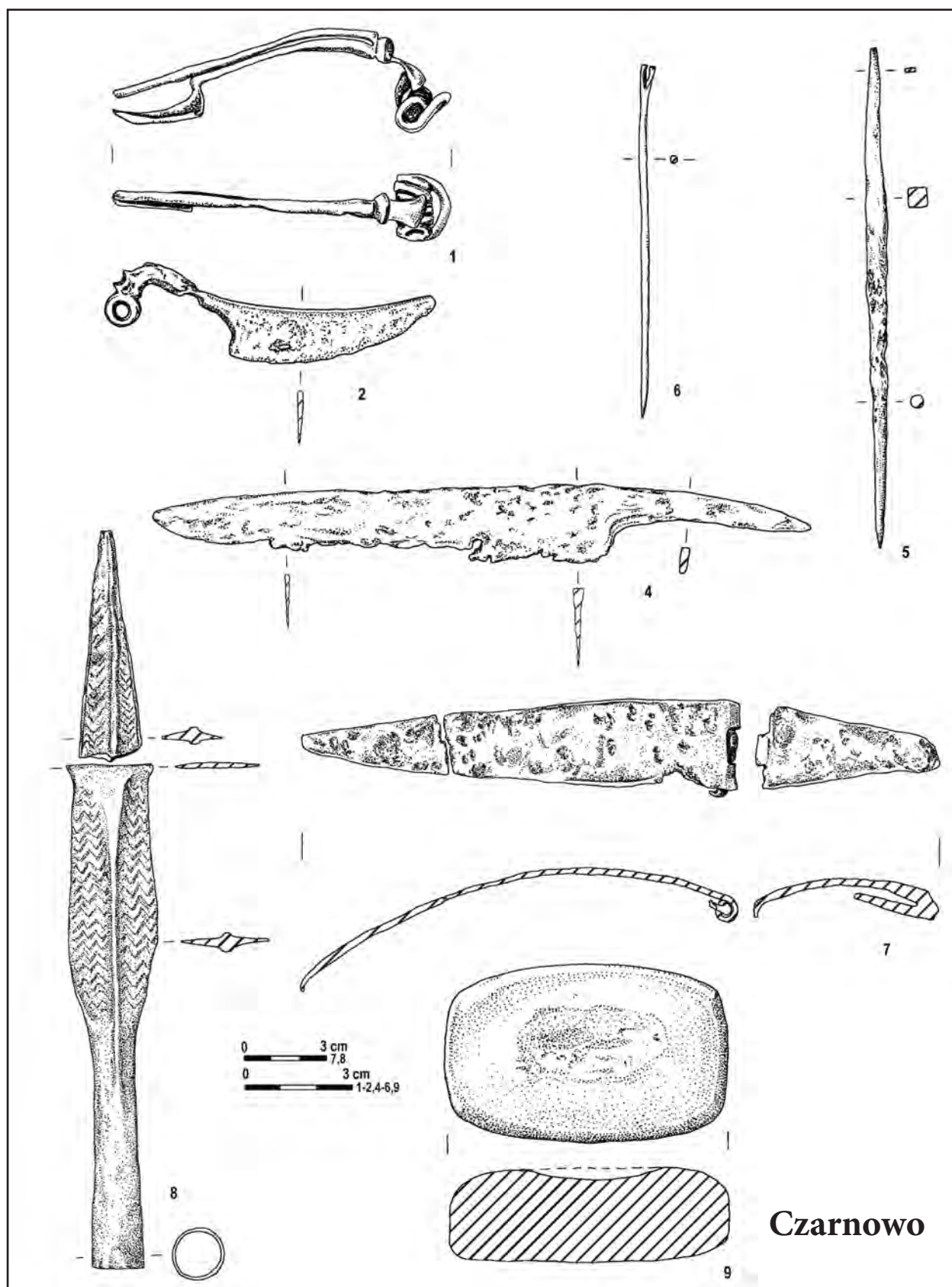
Tablica XVI. Chełmno, gm. loco. Znajdźiska luźne : 1 – fragment kłamy zawiaskowej, żelazo, *Graudenz 2730*; 2 – brzytwa, żelazo, *Graudenz 2733*; 3a–b – miecz obosieczny, żelazo, *Graudenz 2727*; 4 – kłama trójczłonowa, żelazo, *Graudenz 2610*; 5 – miecz obosieczny w pochwie, żelazo, *Graudenz 2731*; 6 – kłama jednoczłonowa, żelazo, *Graudenz 2720*; 7 – fragment kłamy trójczłonowej, brąz, *Graudenz 2723*; 8 – fibula, żelazo, *Graudenz 2726*; 9 – kłama zawiaskowa, żelazo, *Graudenz 2629* (wszystko – Łęga).

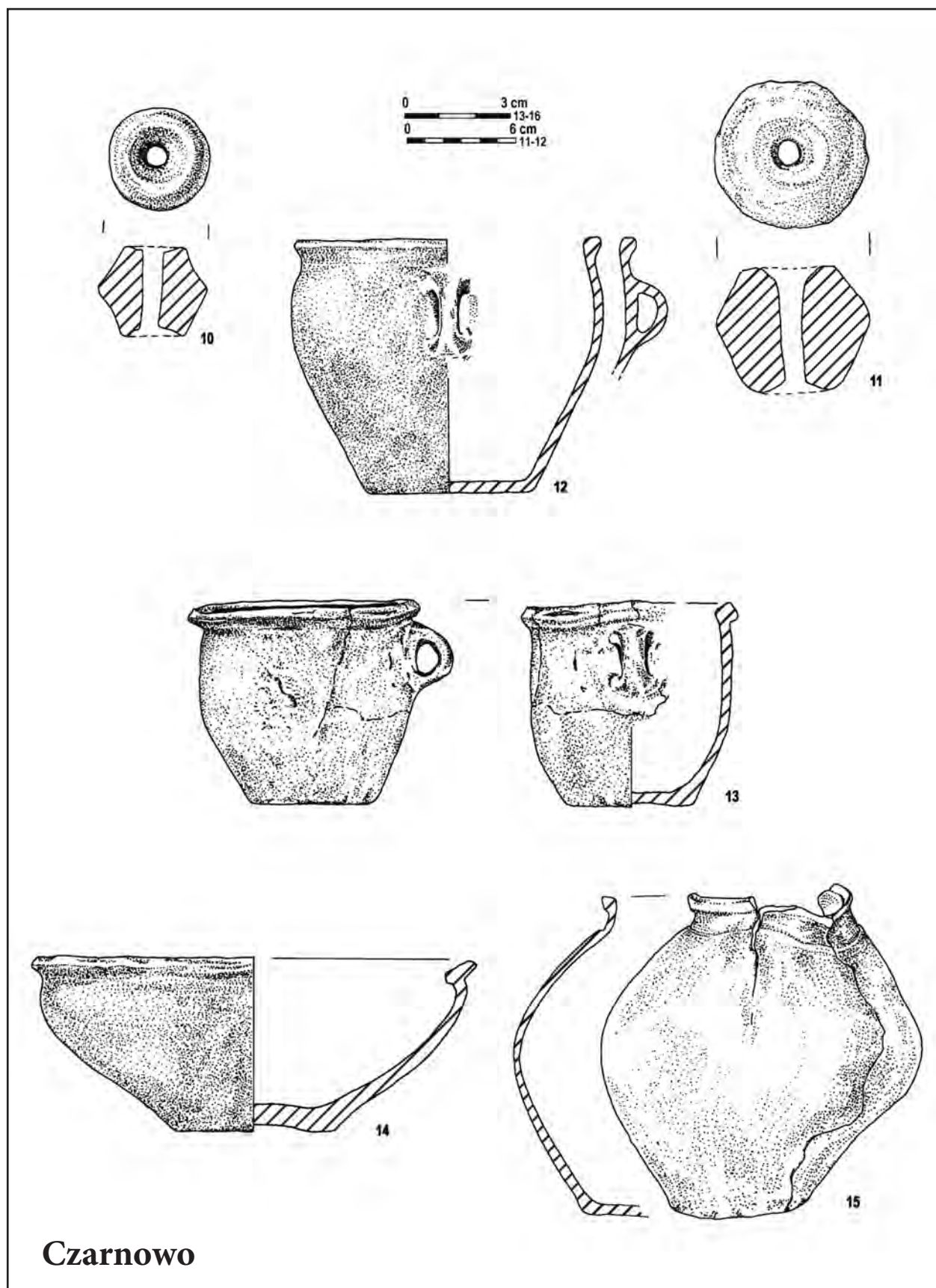
Tablica XVII. Chełmno, gm. loco. Znajdźiska luźne: 1-7 – naczynia, glina, *Graudenz* 2624a, 2612, 2609, 2627, 2625, 2624, 2622 (wszystko – Łęga).

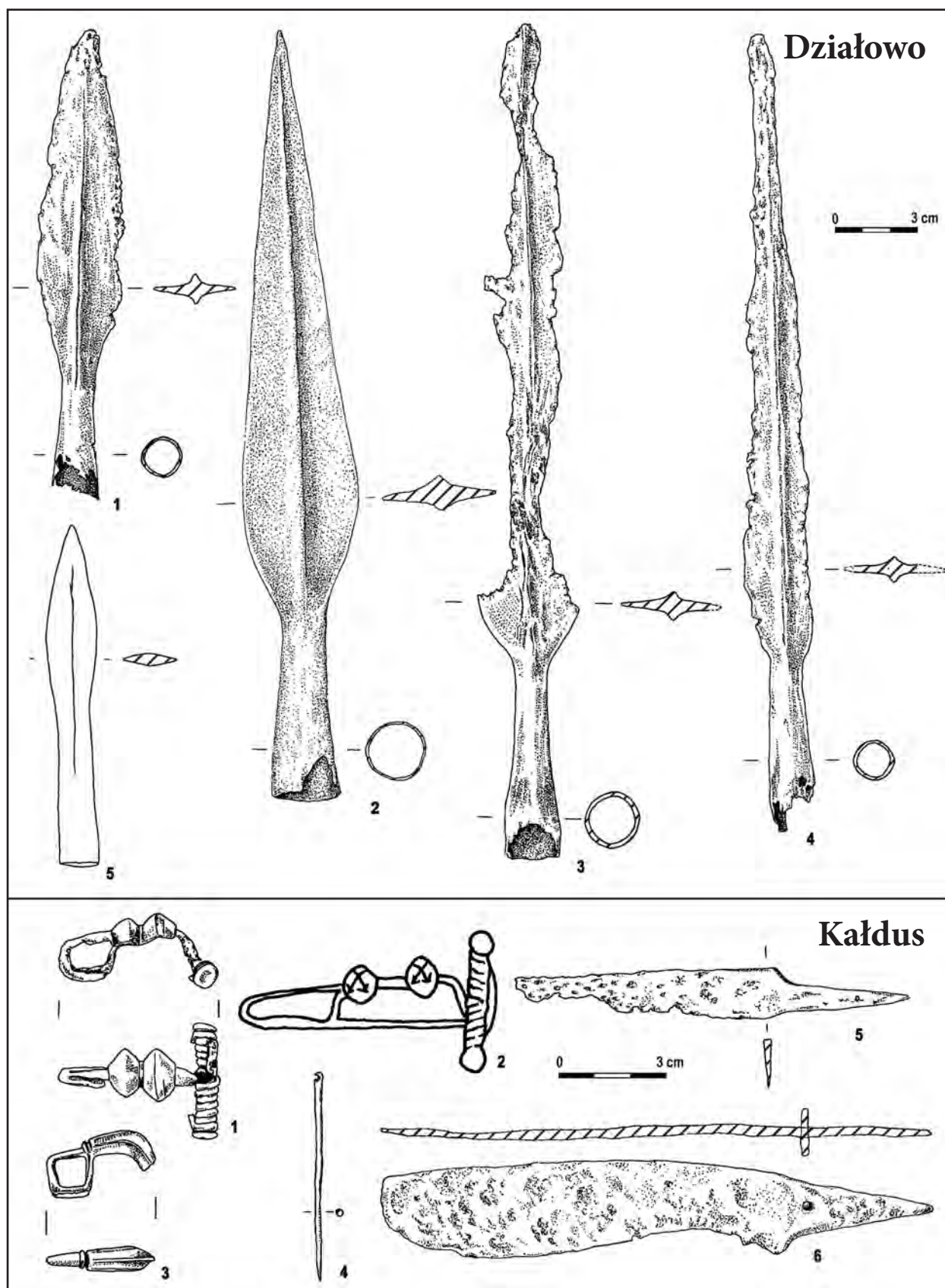
Tablica XVIII. Chełmno, gm. loco. Rysunki z tablicy sporządzonej przez K. Florkowskiego (MG). Znaleźiska luźne: 1 – klamra zawiaskowa, żelazo?, *Graudenz* 2630 (brak u W. Łęgi 1938); 2 – przęślik, brak numeru; 3 – naczynie, glina, *Graudenz* 2632 (brak u W. Łęgi 1938); 4 – zapinka, żelazo?, brak numeru; 5 – klamra zawiaskowa, żelazo?, brak numeru; 6 – zapinka, żelazo, *Graudenz* 2635 (W. Łęga 1938, s. 53); 7 – naczynie, glina, *Graudenz* 2636 (W. Łęga 1938, s. 57); 8 – zapinka, brak numeru; 9 – naczynie, glina, *Graudenz* 2638b (brak u W. Łęgi 1938); 10 – zapinka, brak numeru; 11 – dwa fragmenty jednej klamry zawiaskowej, żelazo?, *Graudenz* 2640 (W. Łęga 1938, s. 55, podaje inne wymiary).

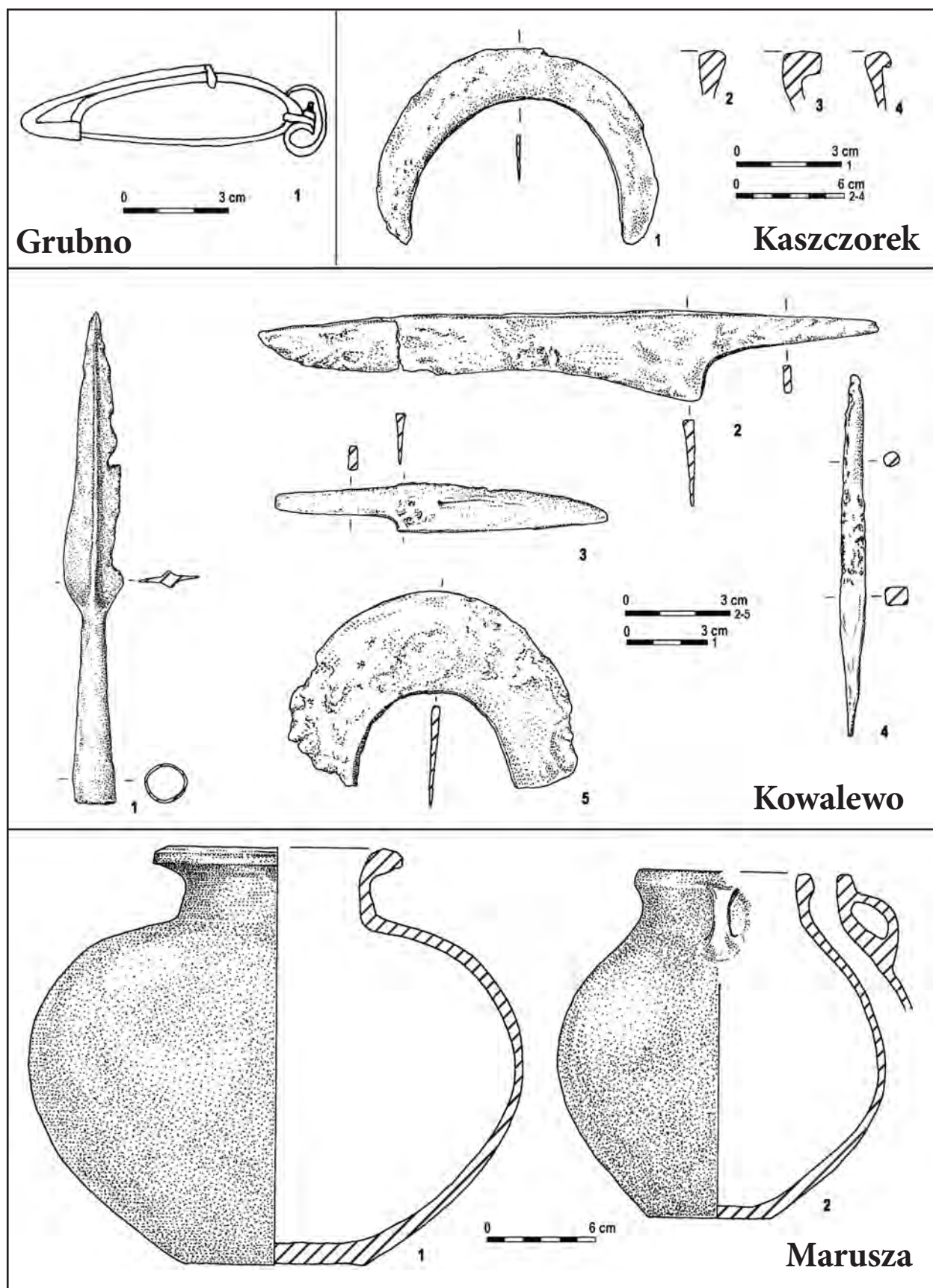
Tablica XIX. Czarnowo, gm. Zławieś Wielka, stanowisko archiwalne. 1 – fibula, żelazo; 2 – nożyk sierpikowaty, żelazo; 5 – nóż prosty, żelazo; 6 – krzesiwo? (szydło?), żelazo; 7 – igła do szycia, żelazo; 8 – klamra zawiaskowa, żelazo; 10 – grot, żelazo; 11 – krzesak, kamień (wszystkie – MT, rys. A. Kujawa-Piszcz); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

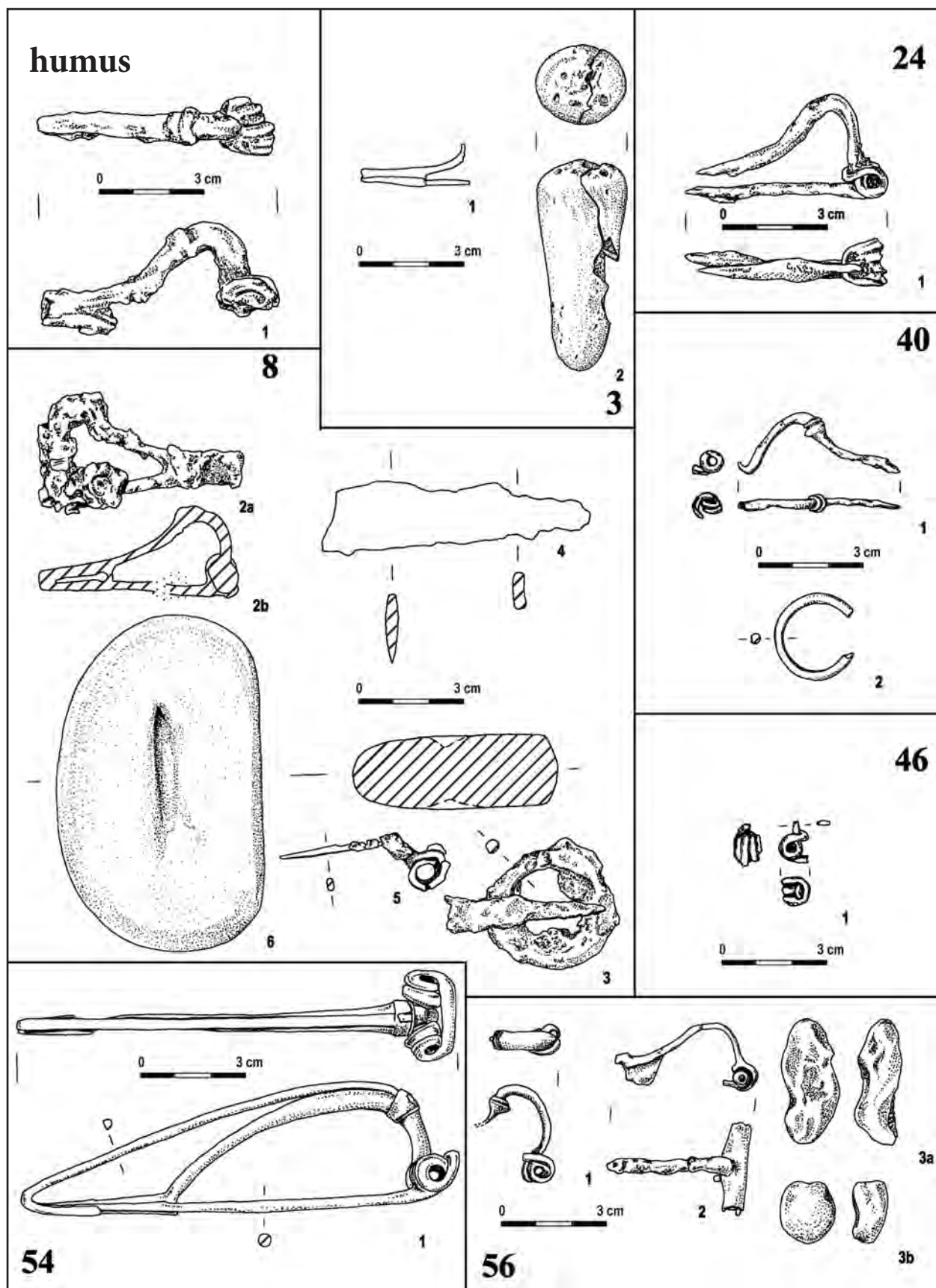
Tablica XX. Czarnowo, gm. Zławieś Wielka, stanowisko archiwalne. 10-11 - przęśliki, glina; 12-15 - naczynia, glina (wszystkie - MT, rys. A. Kujawa-Piszczyk); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

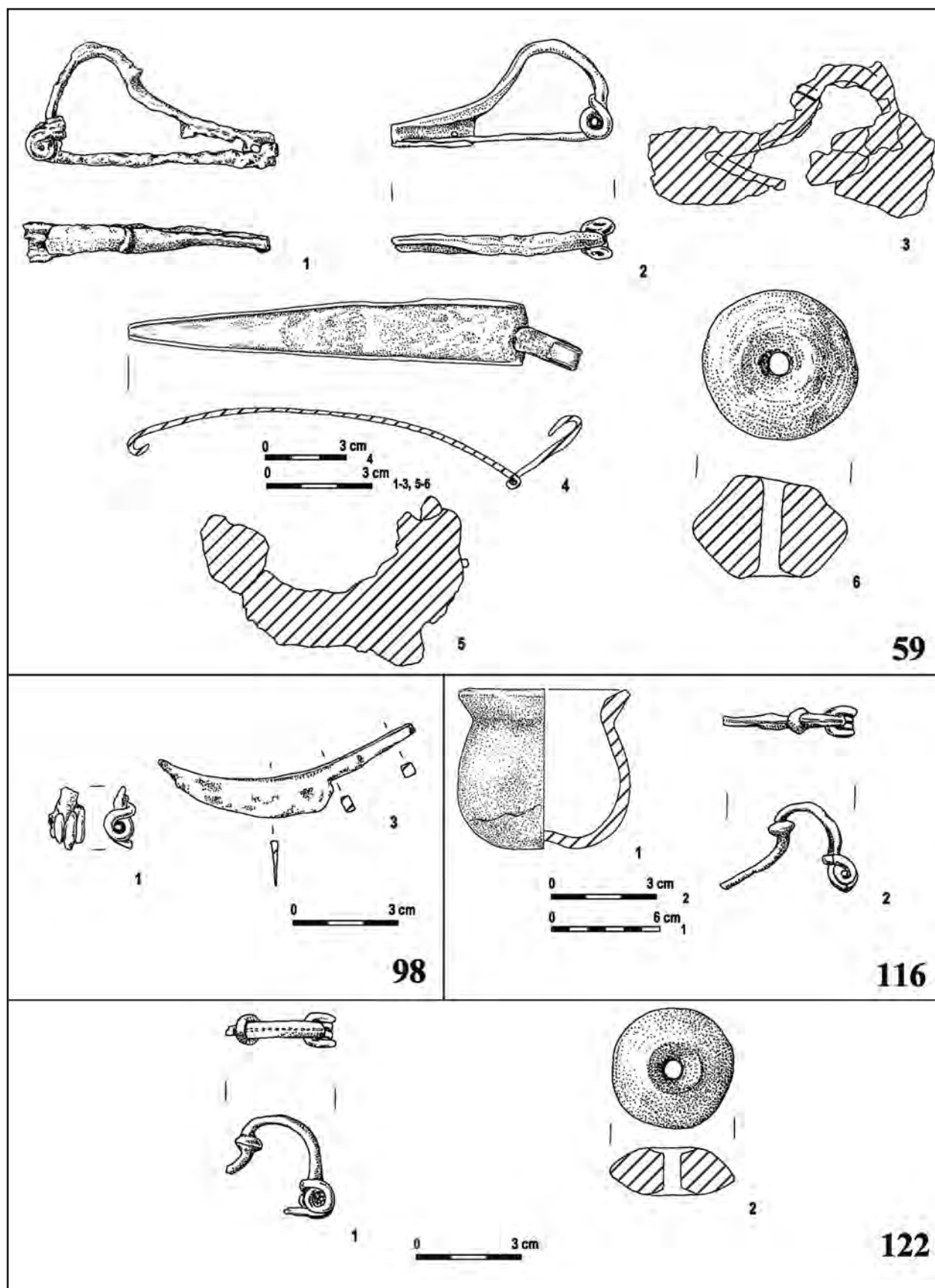
Tablica XXI. Działowo, gm. Płużnica, stanowisko archiwalne. 1–5 – groty, żelazo. Kałdus, gm. Chełmno, stanowisko 92, archiwalne na obszarze 33–42. 1 – fibula, brąz i żelazo; 2 – fibula, brąz i żelazo; 3 – fibula, brąz; 4 – igła, brąz; 5–6 – noże proste, żelazo (wszystkie – MT, rys. A. Kujawa-Piszcz); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

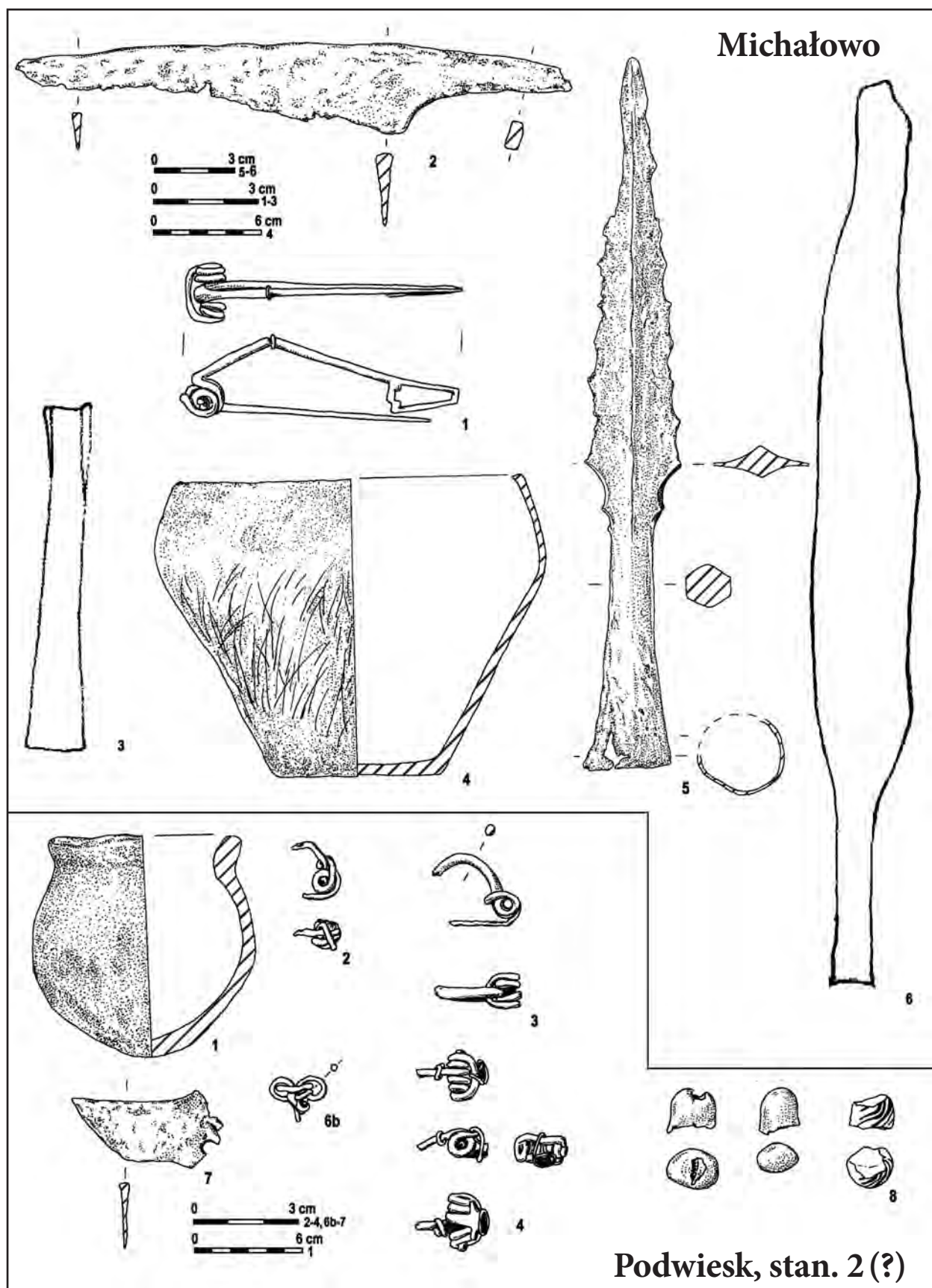
Tablica XXII. Grubno, gm. Chłmno. 1/1 – fibula, żelazo. Toruń, dzielnica Kaszczorek, stanowisko 190, archiwalne na obszarze 40–44. 1 – brzytwa, żelazo. Kowalewo Pomorskie, gm. loco, stanowisko 41, archiwalne na obszarze 37–46. 2 – grot, żelazo; 3–4 – noże, żelazo; 5 – krzesiwo? (szydło?), żelazo; 6 – brzytwa, żelazo. Marusza, gm. Grudziądz, stanowisko archiwalne. 1–2 – naczynia, glina (Marusza – MG, pozostałe – MT, rys. A. Kujawa-Piszcz); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

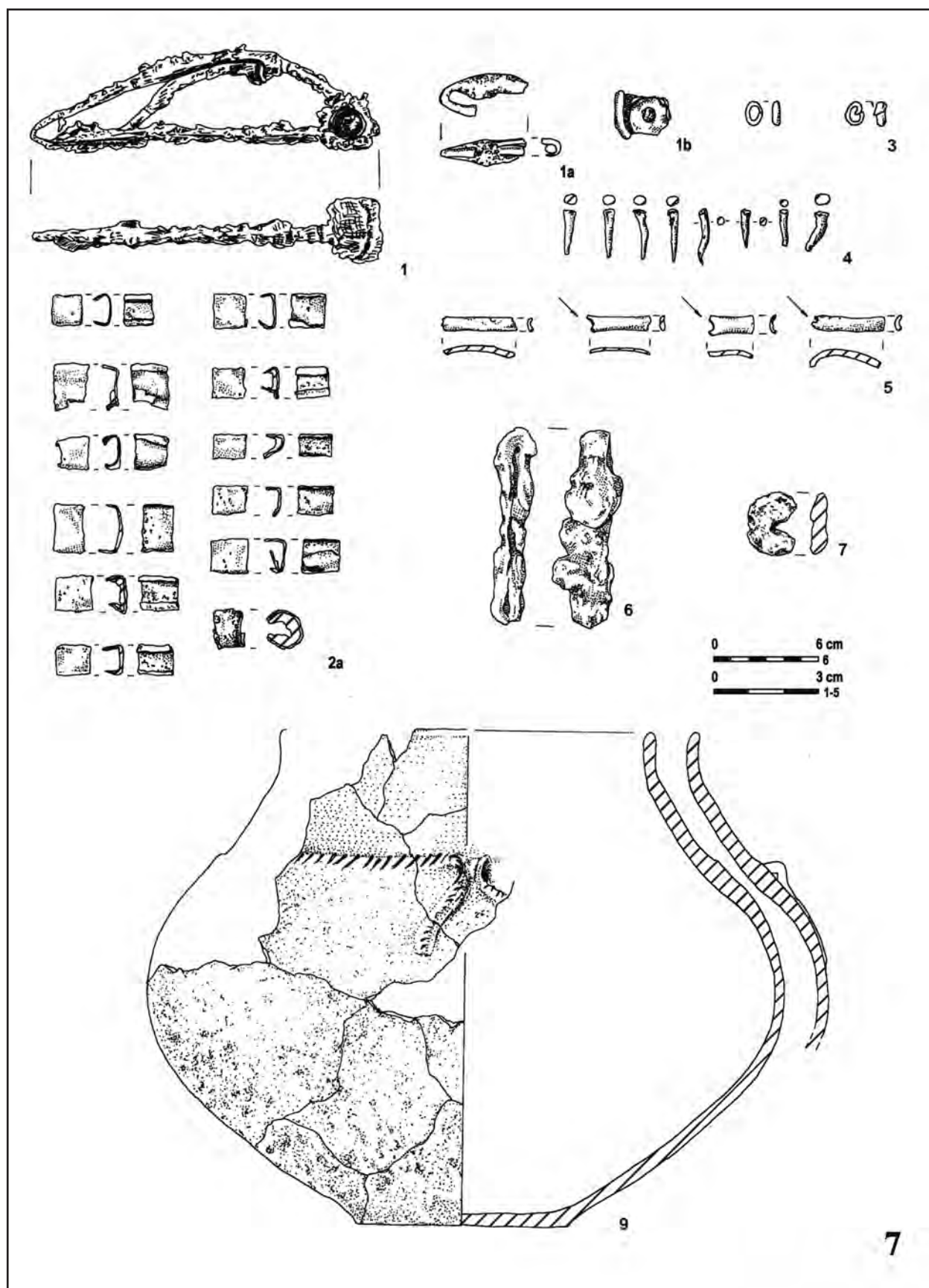
Tablica XXIII. Małe Czyste, gm. Stolno, stanowisko 20. Humus: 1/1, 3/1, 8/2, 5, 24/1, 54/1 – zapinki, żelazo; 40/1, 46/1, 56/1–2 – zapinki, brąz; 3/2 – przedmiot, wapień; 8/3 – sprzączka, żelazo; 8/4 – fragment noża, żelazo; 8/6 – przedmiot, żelazo; 8/7 – krzesak, kamień; 40/2 – fragment kółka, brąz; 56/3a–b – paciorki, szkło (wszystkie – MT, rys. A. Kujawa-Piszczyk); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

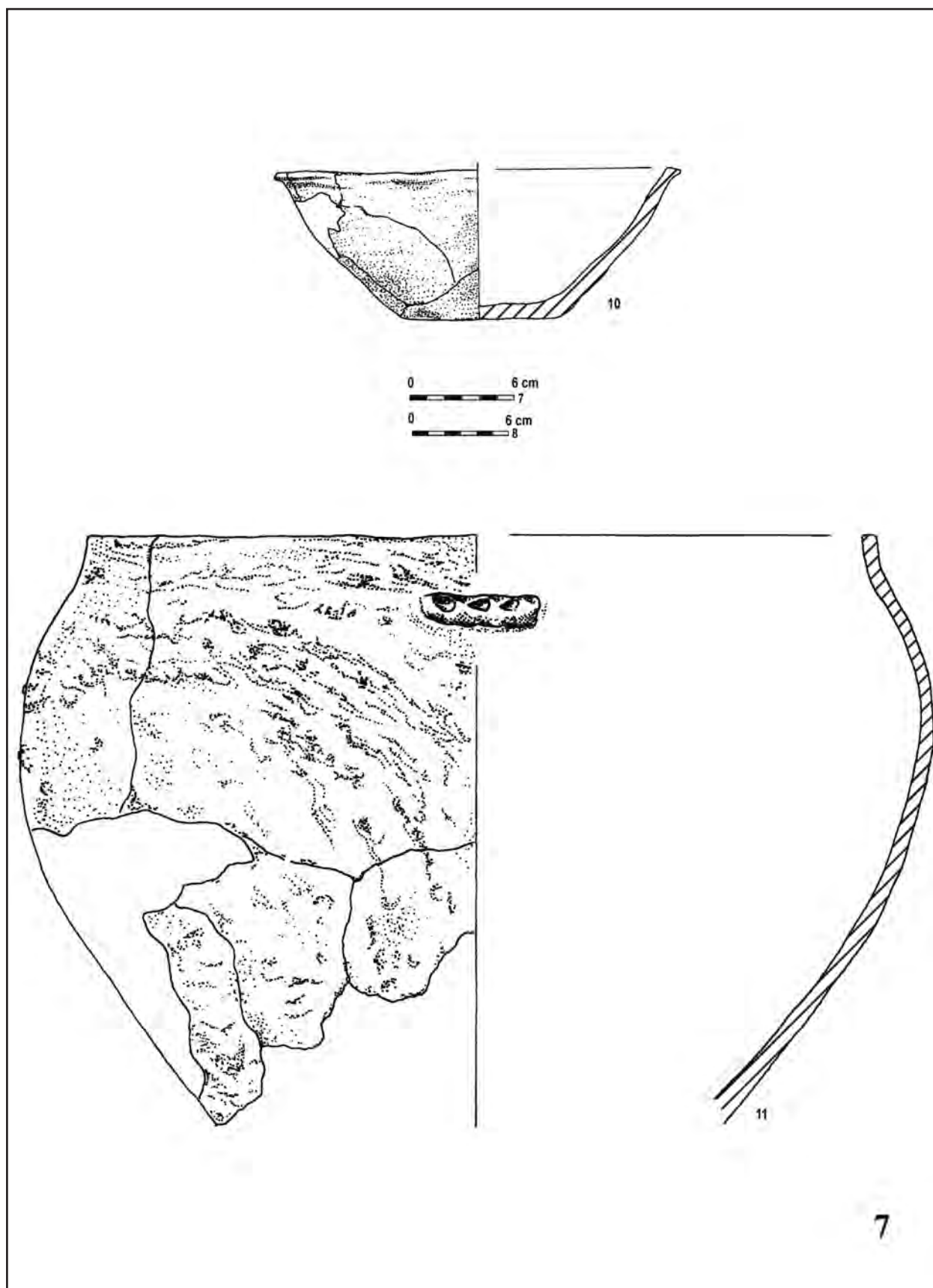
Tablica XXIV. Małe Czyste, gm. Stolno, stanowisko 20. 59/1-3 – zapinki, żelazo; 59/4 – klamra zawiaskowa, żelazo; 59/5, 98/3 – noże sierpikowate, żelazo; 59/6, 122/2 – przęśliki, glina; 98/1, 116/2, 122/1 – zapinki, brąz; 116/1 (wszystkie – MT, rys. A. Kujawa-Piszcz); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

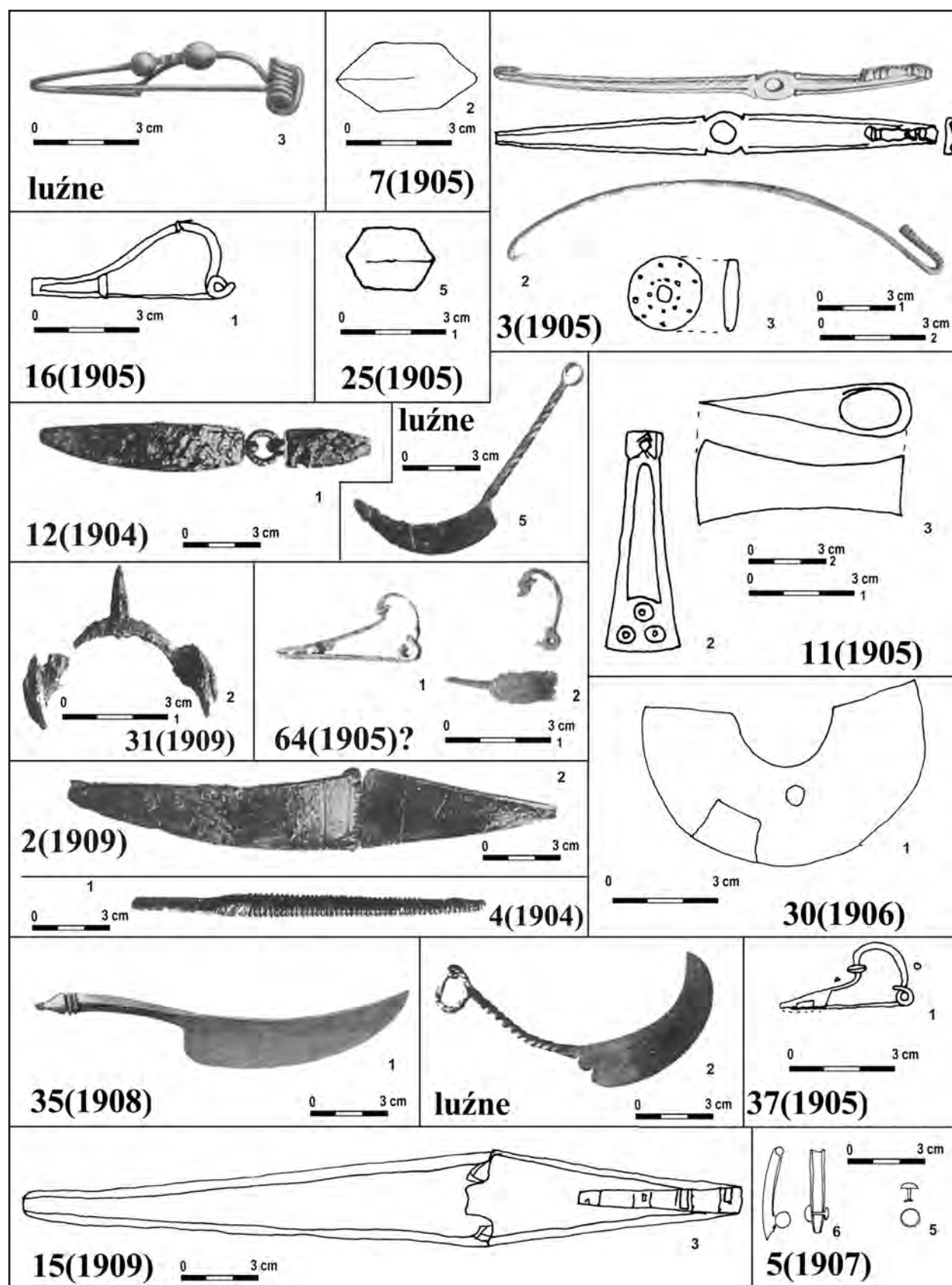
Tablica XXV. Michałowó (obecnie Brodnica-Michałowó), gm. Brodnica, stanowisko archiwalne. 1 – fibula, żelazo; 2 – nóż, żelazo; 3 – szczypczyki, żelazo; 4 – naczynie, glina 5-6 – grotty, żelazo (por. Aneks 1). Podwiesiek, gm. Chełmno, stanowisko archiwalne. 1 – naczynie, glina; 2, 4 – zapinki, brąz; 3 – zapinka żelazo; 6 – fragment łańcuszka (?), brąz; 7 – fragment nożyka sierpikowatego (?), żelazo; 8 – fragmenty paciorków, szkło (Michałowó – obecnie Brodnica-Michałowó – MT poza 3 i 6 – ZG, Podwiesiek – MCh, rys. A. Kujawa-Piszcz); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

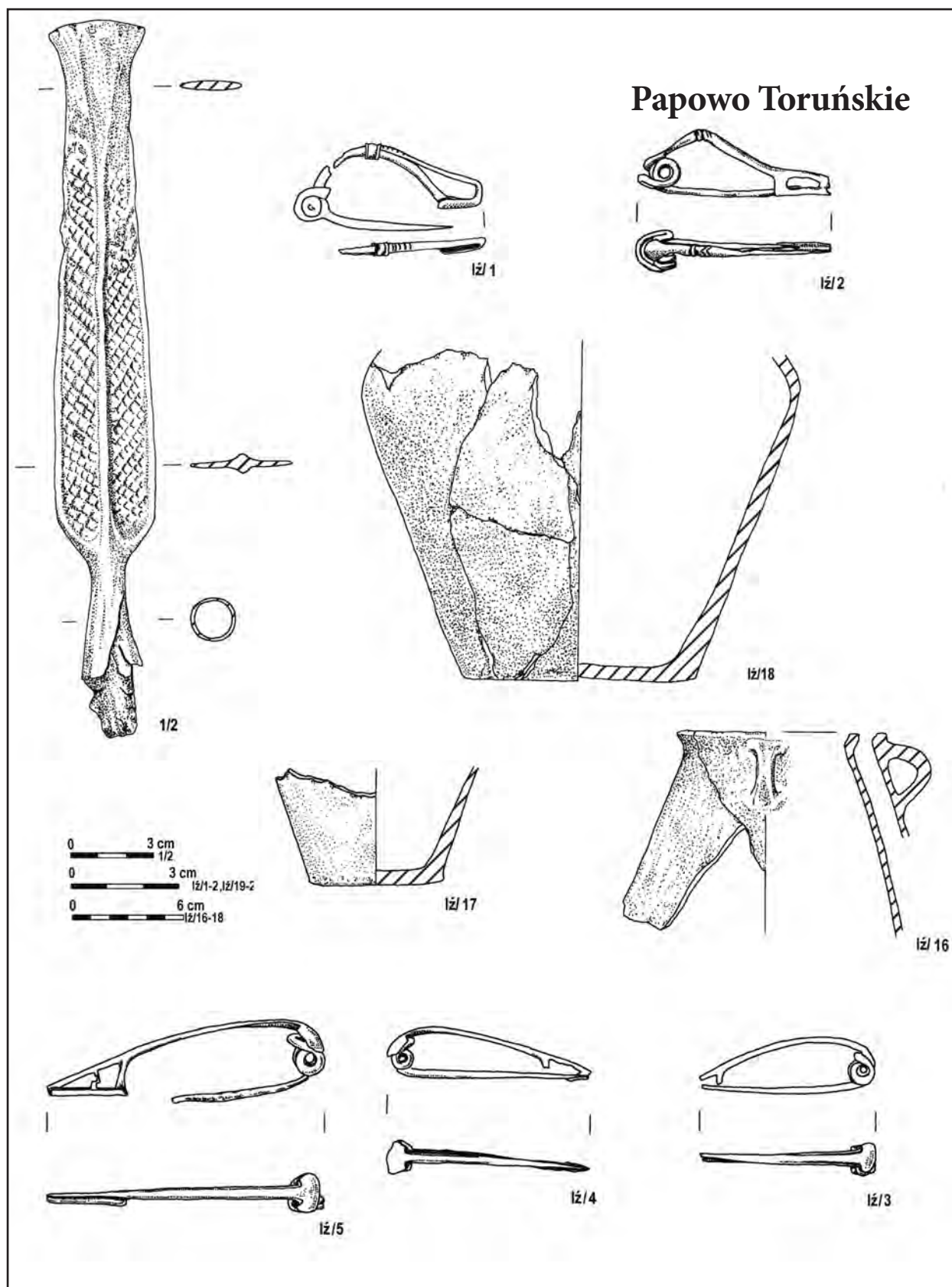
Tablica XXVI. Nowe Dobra, stanowisko 1, grób 7. 7/1a-b – fibula, żelazo; 7 – fragmenty okuć pasa: 7/2a – blaszki, brąz; 7/3 – kółka, brąz; 7/4 – nity, brąz; 7/5 – fragmenty taśmy, brąz; 7/6 – szczypczyki, żelazo; 7/7 – fragment kółka, żelazo; 7/9 – naczynie (popielnica), glina (wszystko – MT, rys. A. Kujawa-Piszczyk); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

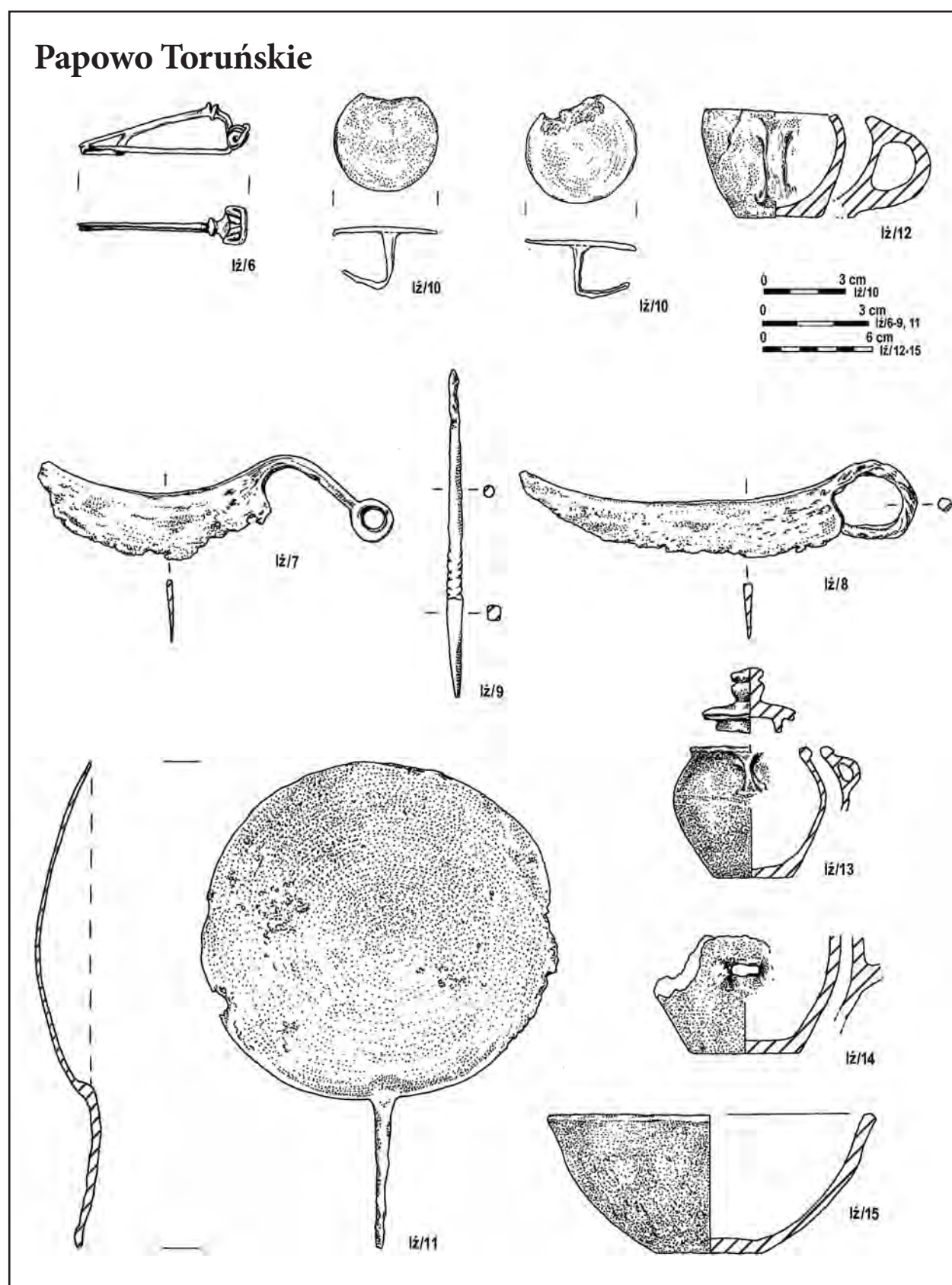
Tablica XXVII. Nowe Dobra, stanowisko 1, grób 7. 7/10 – miska, glina; 7/11 – klosz, glina (wszystko – MT, rys. A. Kujawa-Piszcz); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

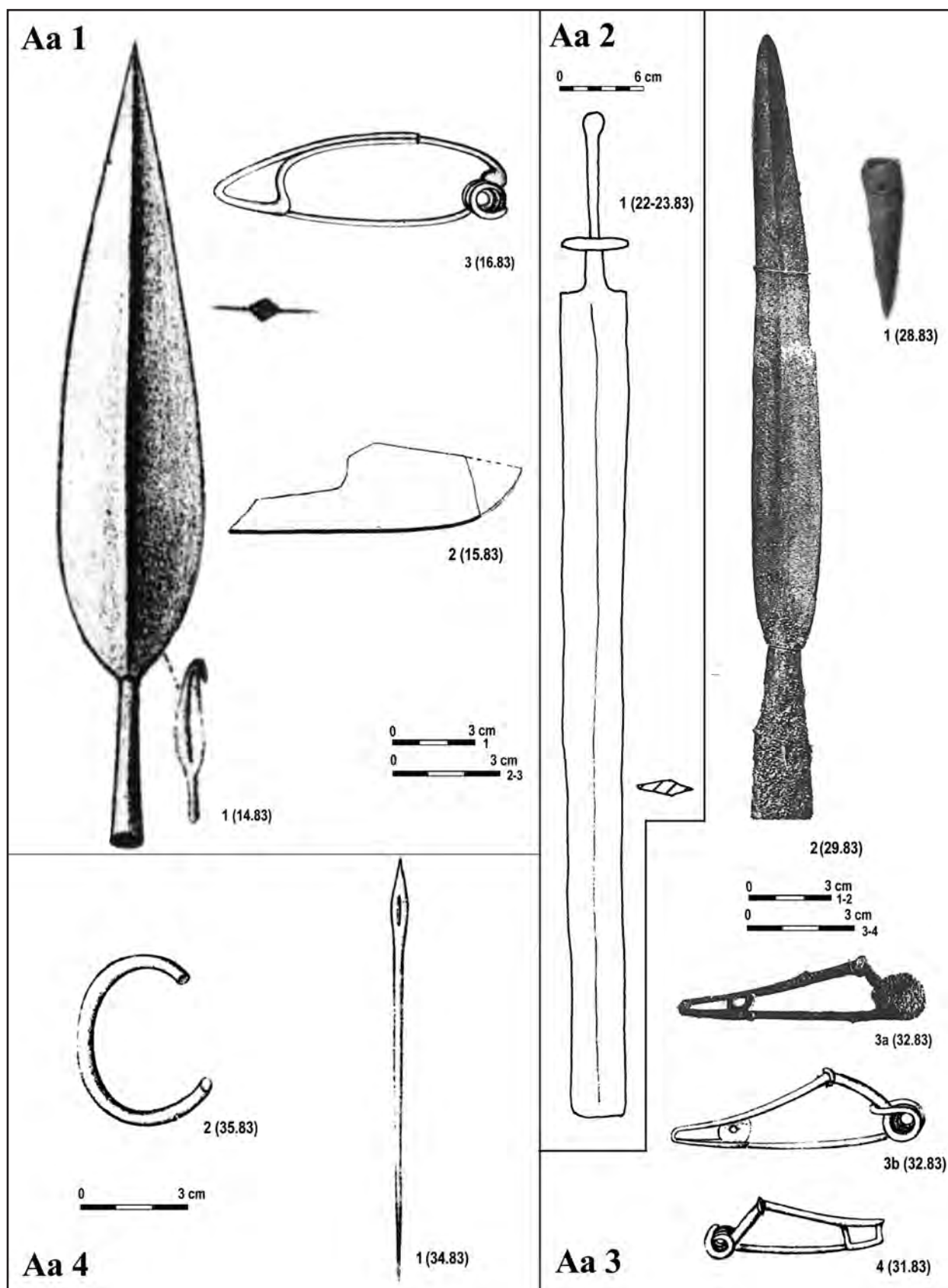
Tablica XXVIII. Nowe Dobra, stanowisko 20. 4(1904) – pilnik (raszpla), żelazo; luźne/3, 16(1905) – fibule, żelazo; 37(1905), 64??(1905)/1–2 – fibule, brąz; luźne/2, 5 – nożyki sierpikowate, żelazo; 12(1904), 2(1909), 15(1909) – kłanmy do pasa, żelazo; 3(1905)/2 – kalmra do pasa, brąz; 3(1905)/3 – przęślik, piaskowiec; 7(1905), 25(1905) – przęśliki, glina; 11(1905)/2 – szczypcyki, żelazo; 11(1905)/3 – topór, żelazo; 30(1906) – brzytwa, żelazo; 5(1907)/5 – główka nitu; 5(1907)/6 – fragment okucia tarczy, żelazo. Luźne/3, 35(1908) – W. La Baume (1934), luźne/2, 5 i 4(1904) – D. Bohnsack (1938), pozostałe – J. Kostrzewski (1919), numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

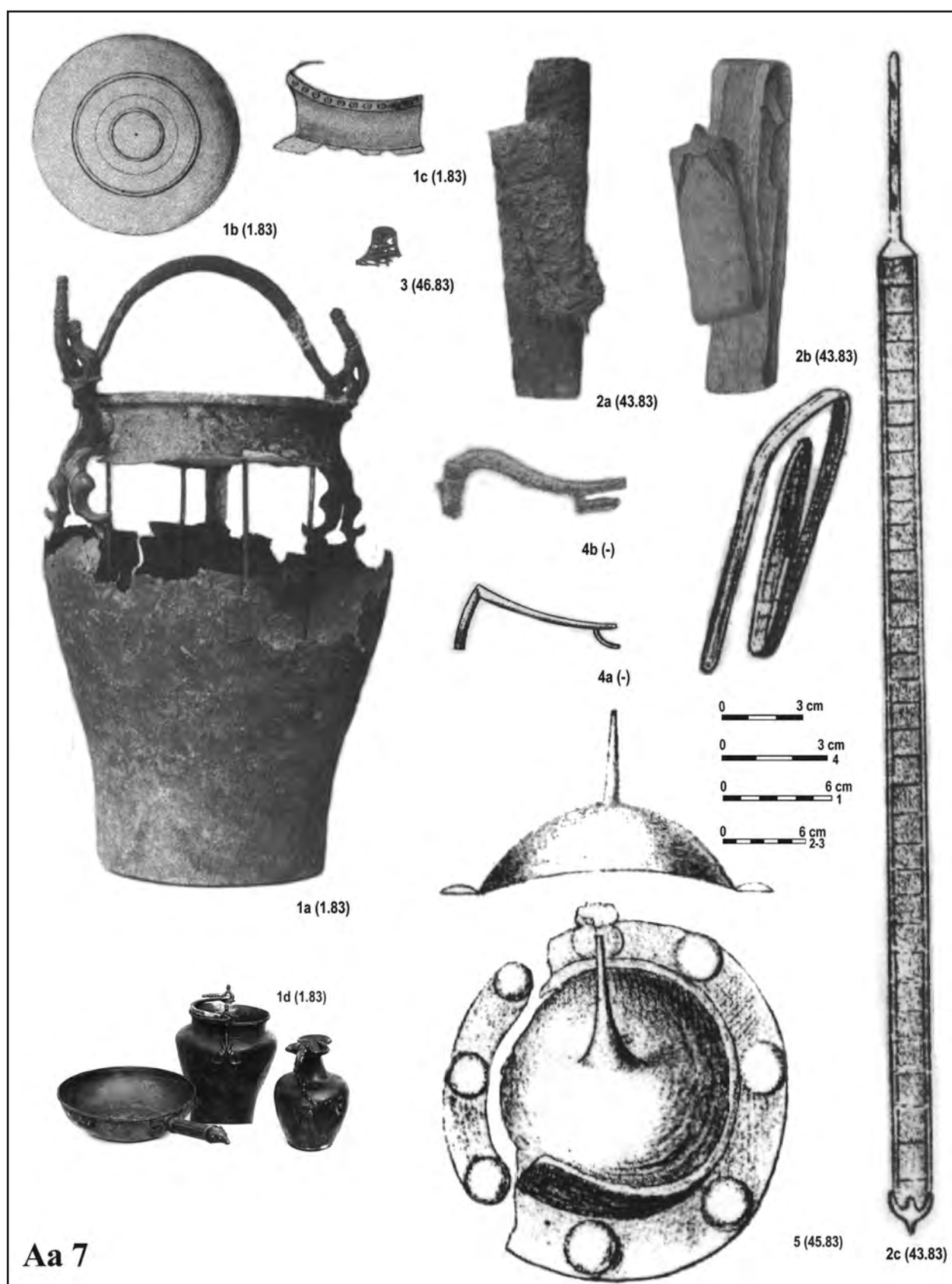
Tablica XXIX. Papowo Toruńskie, gm. Łysomice, stanowisko 121, archiwalne na obszarze 39–44. 1/2 – grot, żelazo; 1/1–5 – fibule, żelazo; 1/16–18 – fragmenty naczyń, glina (wszystkie – MT, rys. A. Kujawa-Piszcz); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

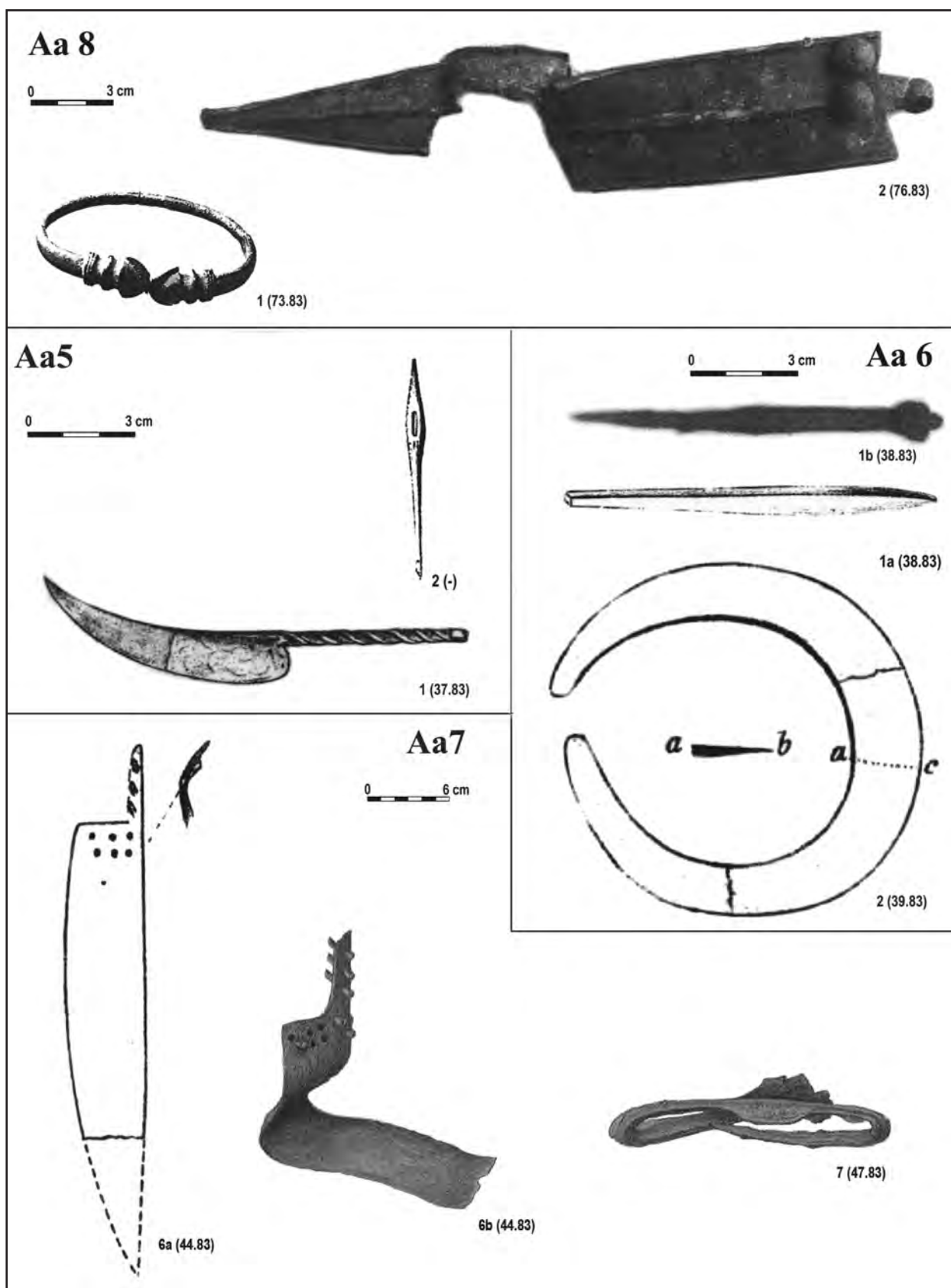
Tablica XXX. Papowo Toruńskie, gm. Łysomice, stanowisko 121, archiwalne na obszarze 39–44. lż/6 – zapinka, żelazo; lż/7–8 – nożyki sierpiakowate, żelazo; lż/9 – krzesiwo? (szydło?), żelazo; lż/10 – nity do umba, żelazo; lż/11 – chochła?, żelazo; lż/12–15 – naczynia, glina (wszystkie – MT, rys. A. Kujawa-Piszcz); numeracja odpowiada kolejności w Aneksie A. 1.

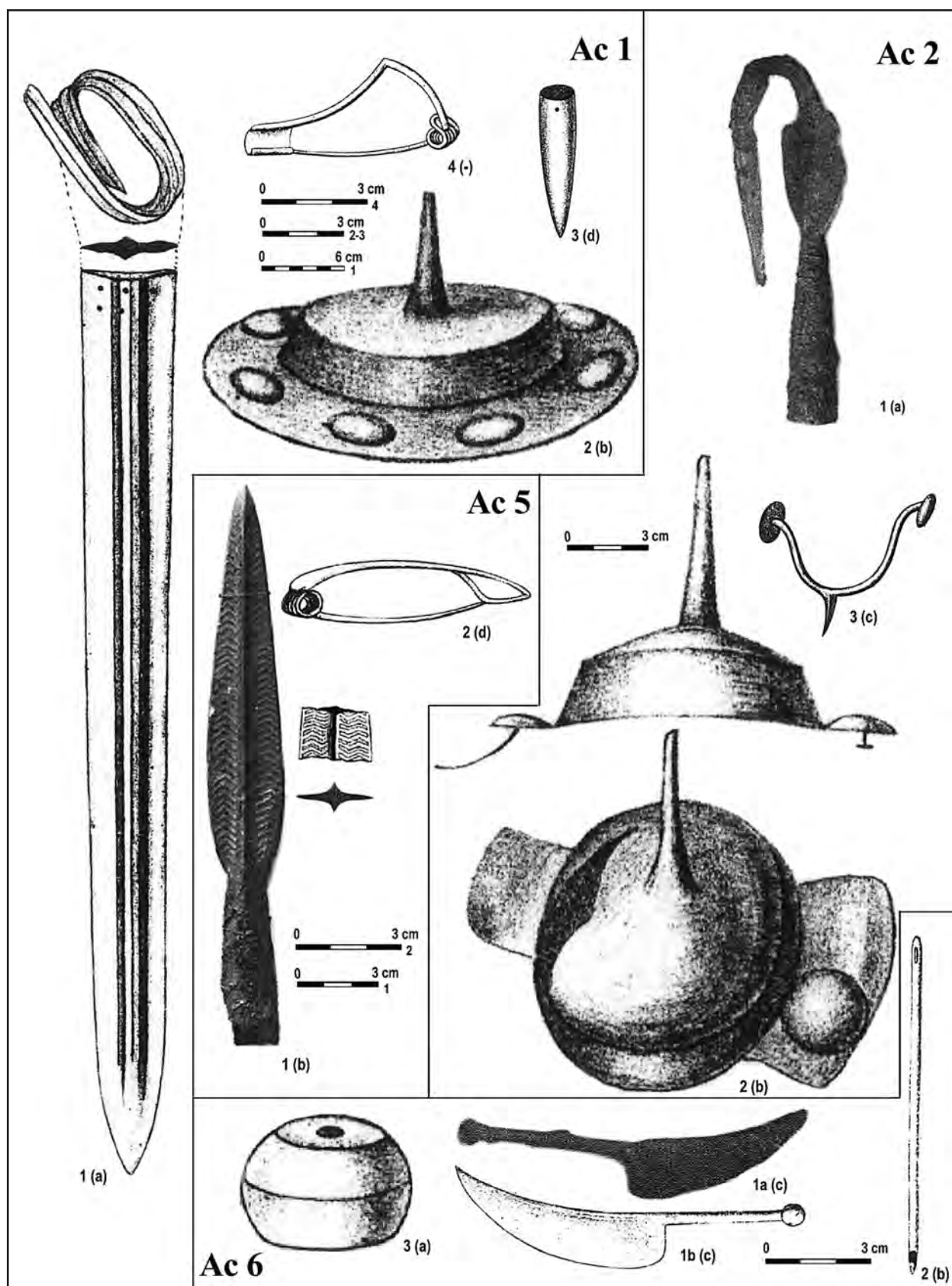
Tablica XXXI. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Aa1/1 (B), Aa3/2 (A) – groty, żelazo; Aa1/2 (B) – fragment noża, żelazo; Aa1/3 (B), Aa3/3a (A), Aa 3/3b (B), Aa3/4 (B) – fibule, żelazo; Aa2/1(K) – miecz obosieczny, żelazo; Aa3/1 (A) – tok, żelazo; Aa4/1a (B) – igła, żelazo; Aa4/2 (B) – bransoleta, brąz. Cyfry arabskie obok rysunków mają funkcję porządkującą, cyfry w nawiasach oznaczają numer znaleziska luźnego katalogu Angera (1890), oddzielony kropką od roku odkrycia, natomiast litery w nawiasach odpowiadają literom w ramach poszczególnych grobów.

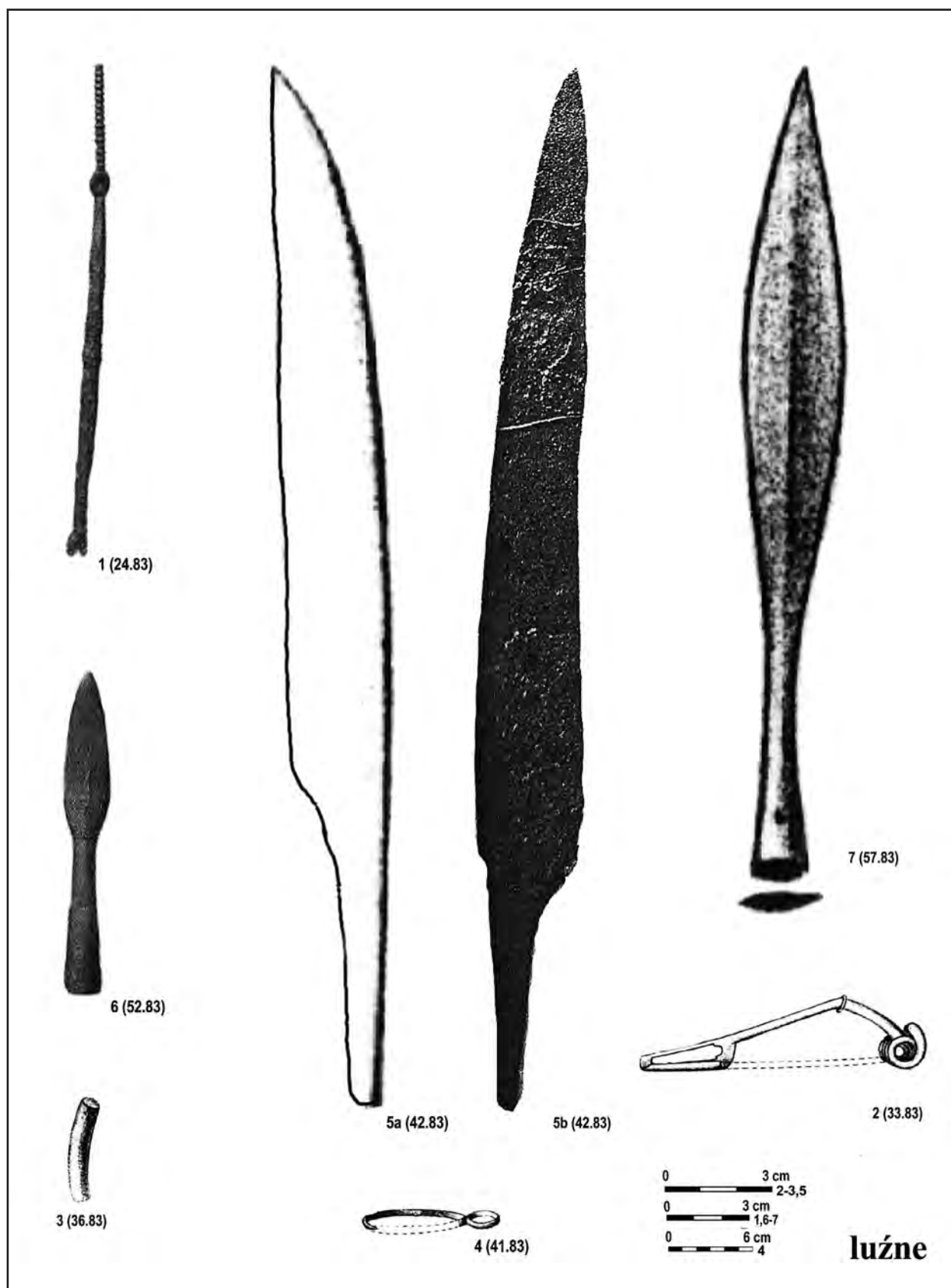
Tablica XXXII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Aa7/1a (A) – naczynie, brąz; Aa7/1b (B), Aa7/1c (B) – dno i wylew naczynia, brąz; Aa7/1d – naczynie, brąz (M. Kurzyńska 2001b); Aa7/2a (A), Aa7/2b (M. Kurzyńska 2001b), 2c (B) – miecz żelazny w żelazno-brązowej pochwie; Aa7/3 (A) – fragment ażurowej pochwy miecza obosiecznego, brąz; Aa7/4a (B), 4b (M. Kurzyńska 2001b) – fibula, żelazo; Aa7/5 (B) – umbo, żelazo (por. też M. Kurzyńska 2001b, s. 57, 59).

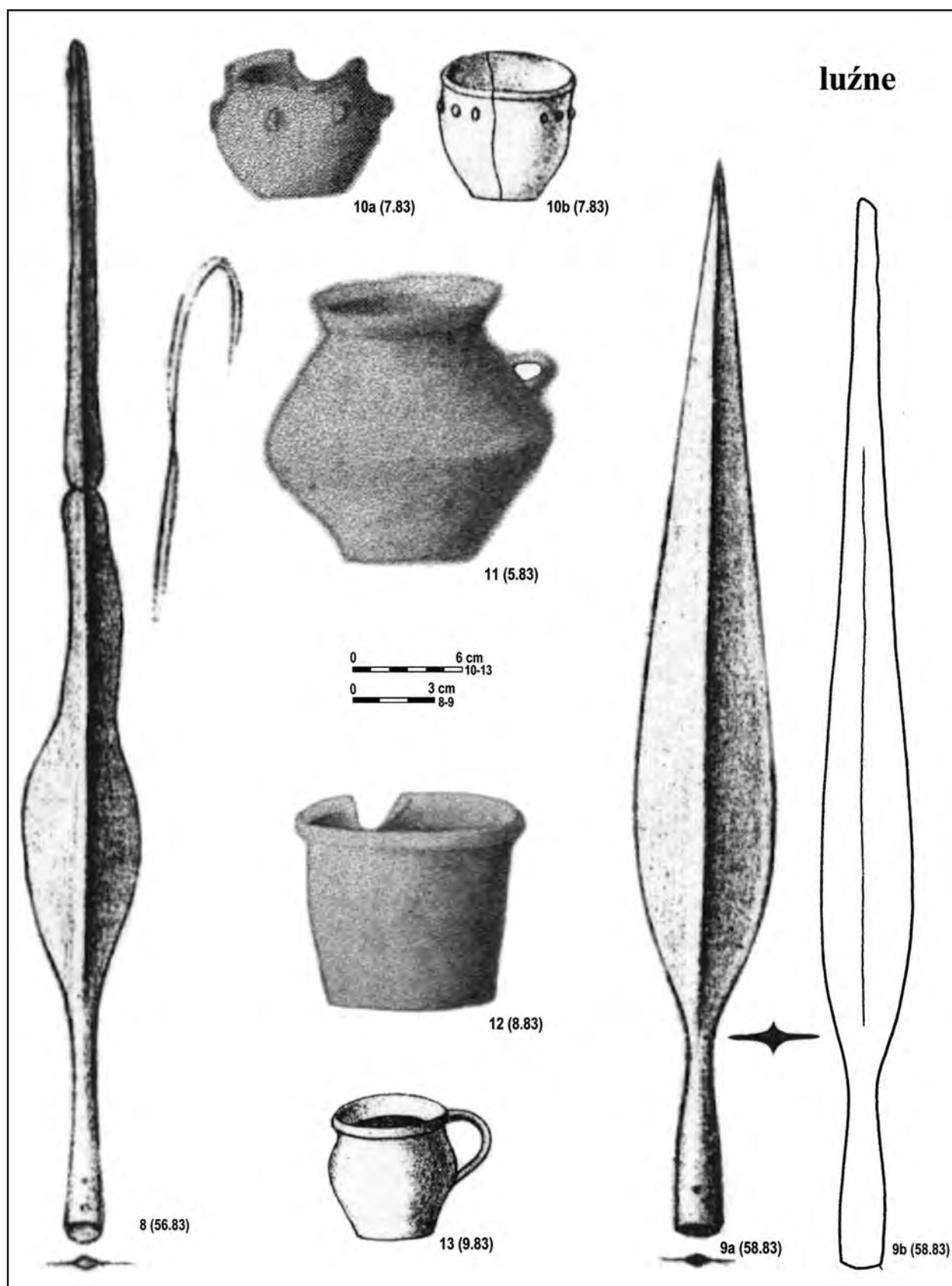
Tablica XXXIII. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Aa5/1 (B) – nożyk sierpikowaty, żelazo; Aa5/2 (B) – igła, żelazo; Aa6/1a (B), 1b (A) – krzesiwo (żelazo); Aa6/2a (B) – brzytwa, żelazo; Aa7/6a (B), Aa7/6b (M. Kurzyńska 2001b) – miecz jednosieczny, żelazo; Aa7/7 (M. Kurzyńska 2001b) – grot, żelazo; Aa8/1 (A) – bransoleta, brąz; Aa8/2a (A) – fragment trójczłonowej klamry do pasa, brąz.

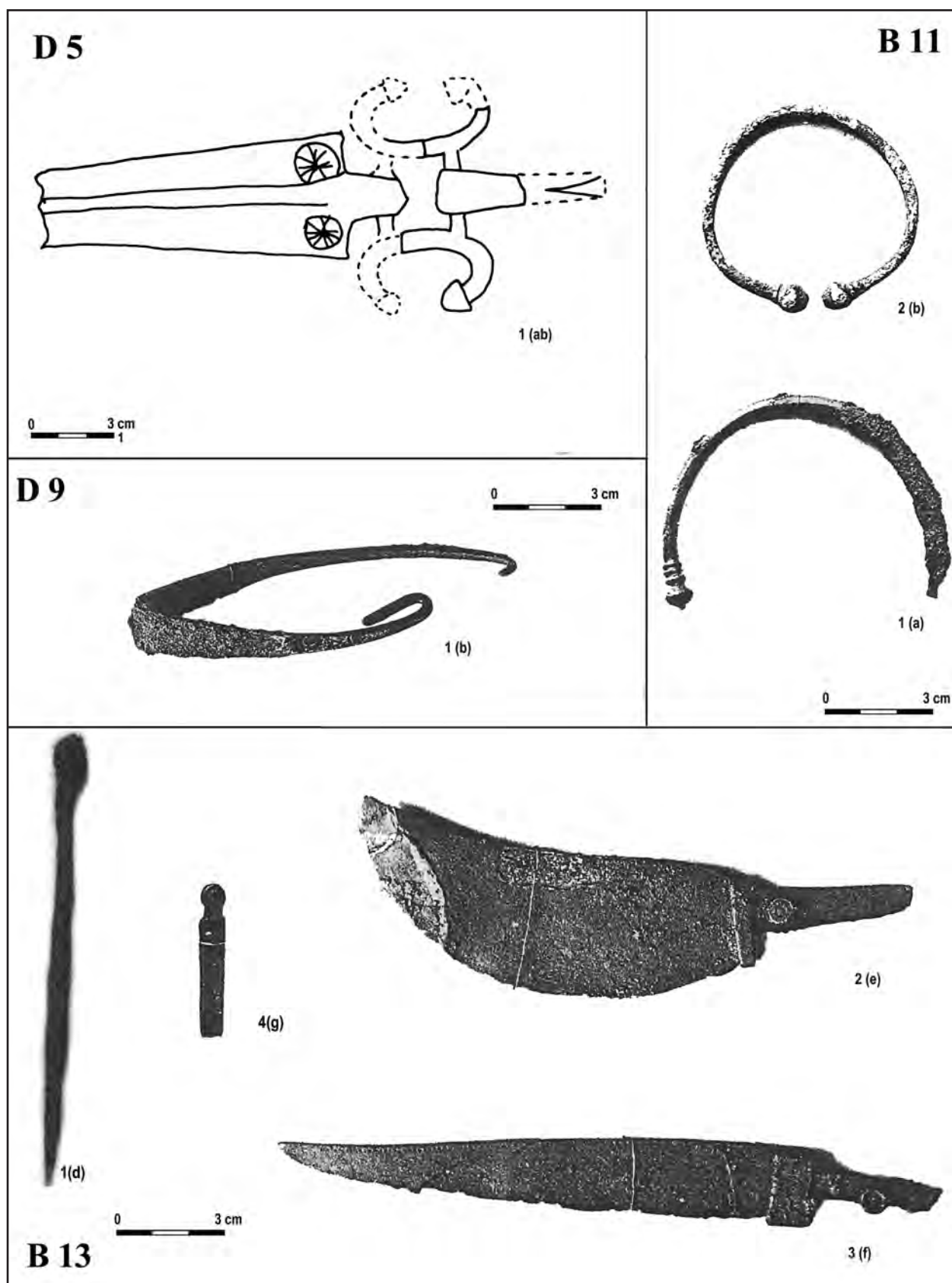
Tablica XXXIV. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Ac1/1 (B) – miecz obosieczny, żelazo; Ac1/2 (B), Ac2/2 (B) – umbra, żelazo; Ac1/3 (B) – tok, żelazo; Ac1/4 (B), Ac5/2 (B) – fibule, żelazo; Ac2/1 (A), Ac5/1 (A, wycinek – B) – groty, żelazo; Ac2/3 (B) – ostroga, żelazo; Ac6/1a (A), 1b (B) – nożyk sierpikowaty, żelazo; Ac6/2 (B) – igła, żelazo; Ac6/3 (B) – przęślik, glina.

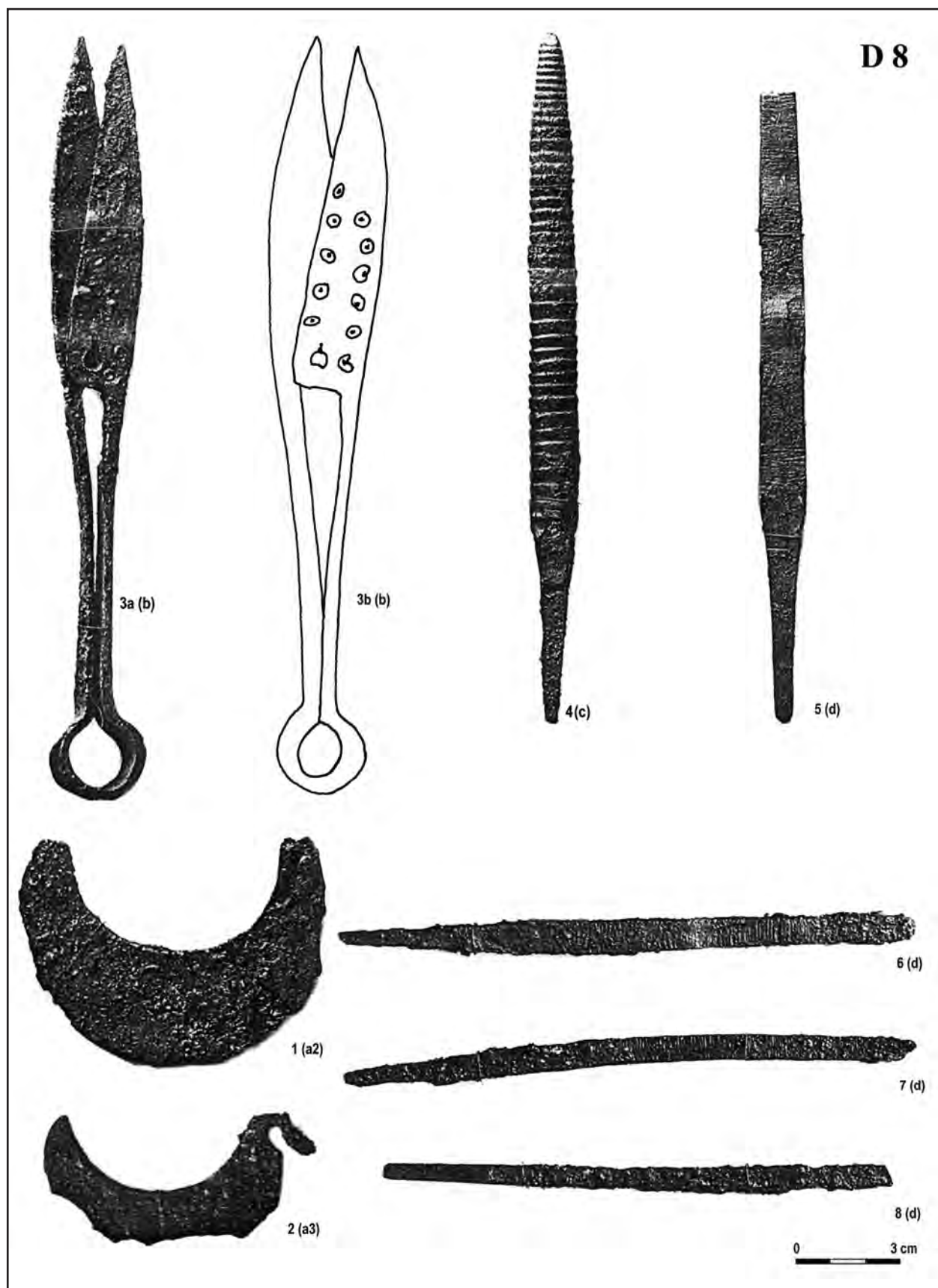
Tablica XXXV. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Znaleźiska luźne z 22.11.1883 roku: 1 (A) – imacz, żelazo; 2 (B) – fibula, żelazo; 3 (B) – bransoleta, brąz; 4 (B) – okucie pochwy miecza jednosiecznego, żelazo; 5a (B), 5b (A) – nóż, żelazo; 6 (A) – grot, żelazo; 7a (B) – grot, żelazo.

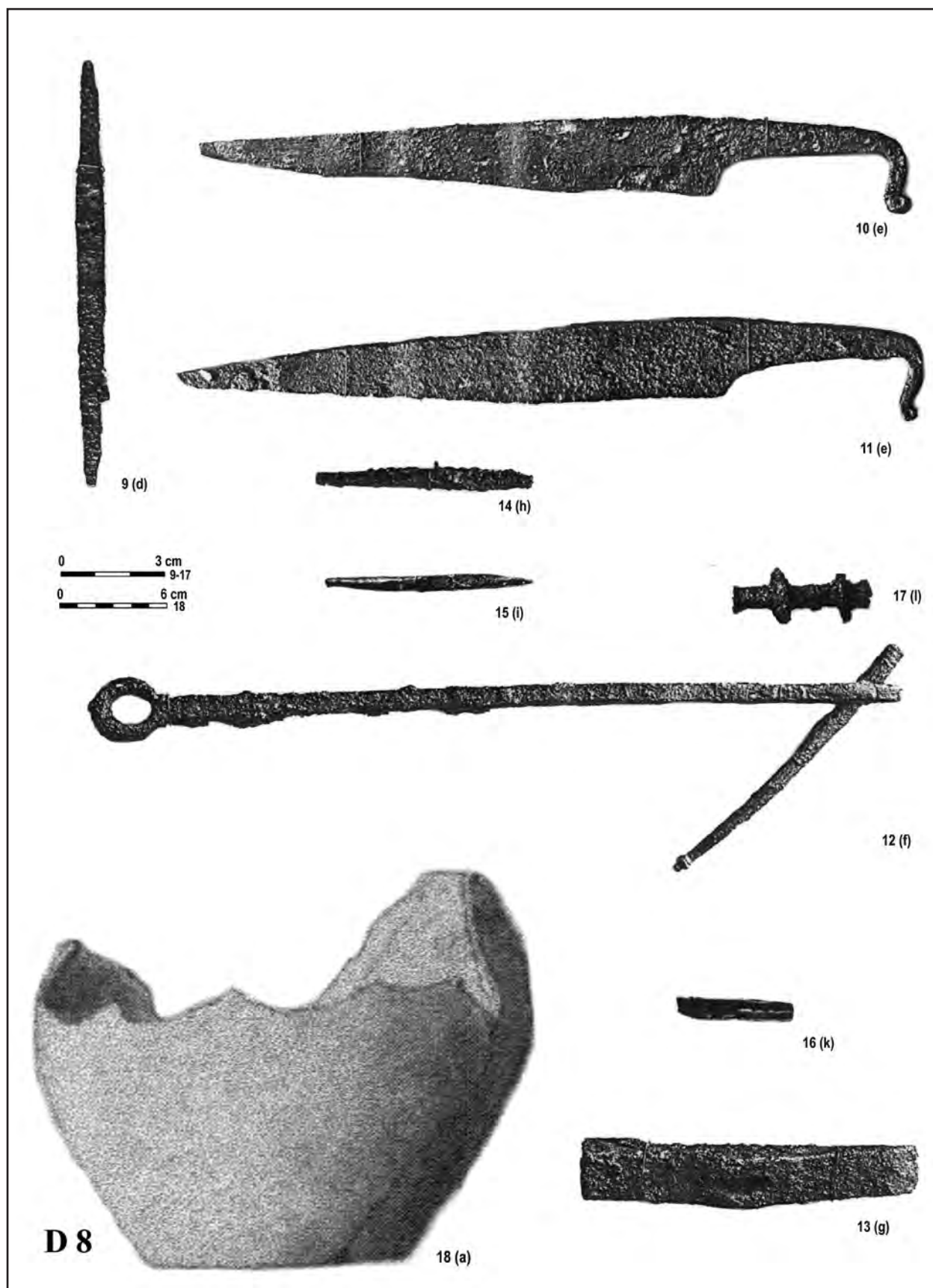
Tablica XXXVI. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Znaleźiska luźne z 22.11.1883 roku, c.d: 8 (B), 9a (B), 9b (ZG) – groty, żelazo; 10a (A), 10b (B), 11 (A), 12 (A), 13 (A) – naczynia, glina.

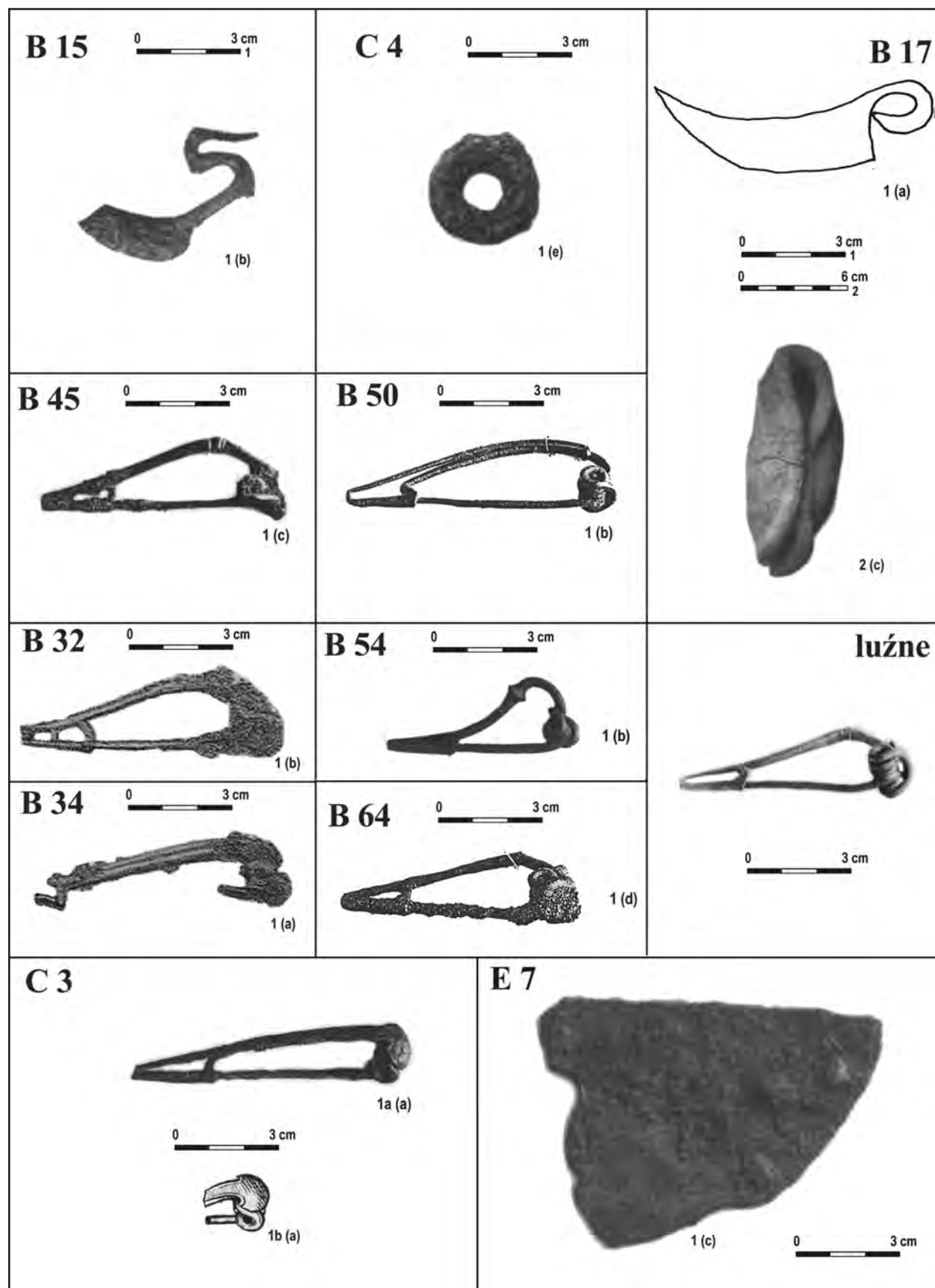
Tablica XXXVII. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. D5/1 (K) – fragmenty klamry trójczłonowej, brąz; D9/1 (A) – klamra zawiasowa, żelazo; B11/1 (A) – bransoleta, żelazo; B11/2 (A) – bransoleta, brąz; B13/1 (A) – tloczek, żelazo; B13/2–3 (A), 3 – noże, żelazo; B13/4 (A) – szczypczyki, żelazo.

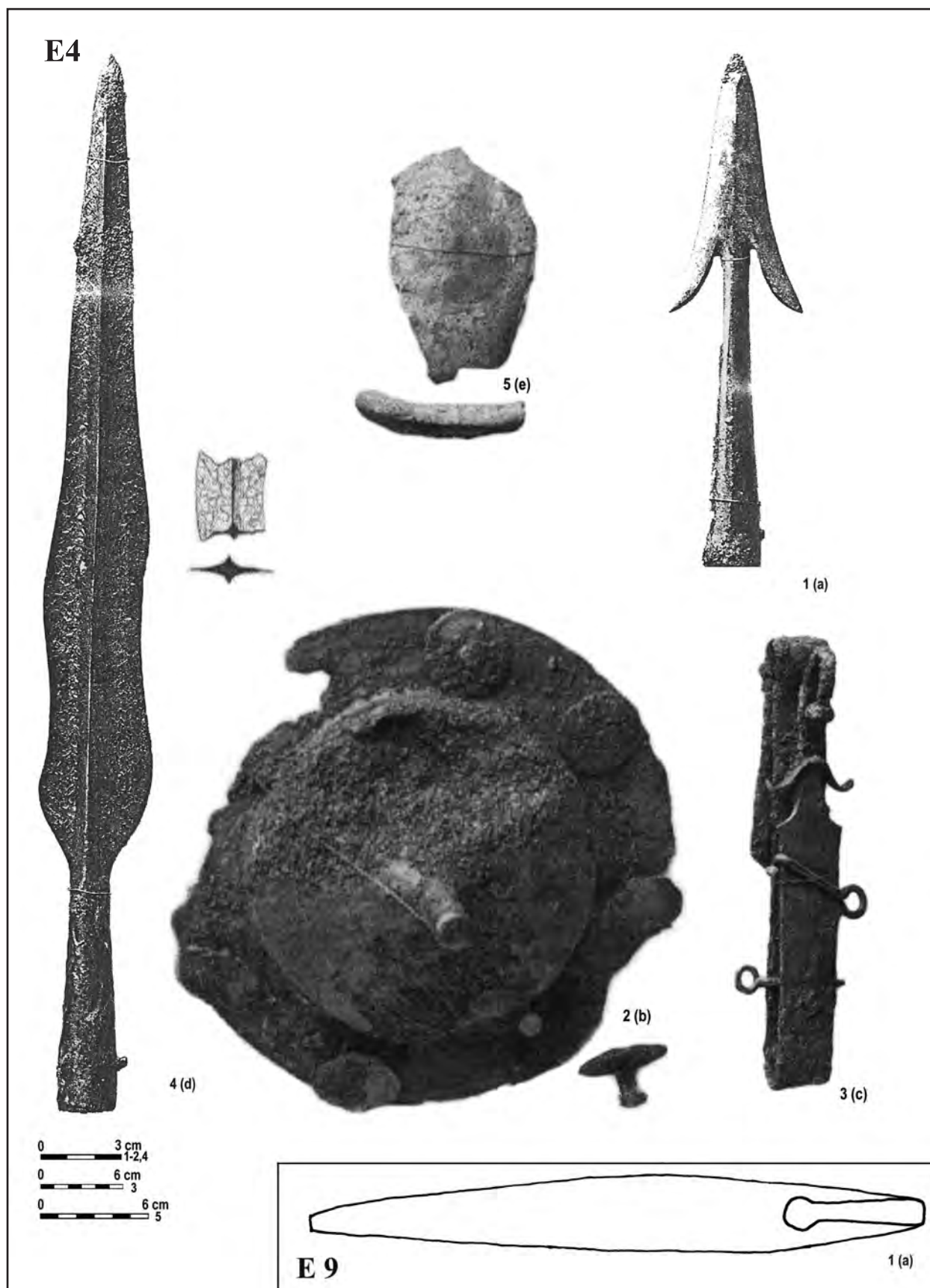
Tablica XXXVIII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. D8/1 (A) – brzytwa, żelazo; D8/2 (A) – nożyk sierpikowy, żelazo; D8/3a (A), 3b (K) – nożyce, żelazo; D8/4–8 (A) – pilniki, żelazo.

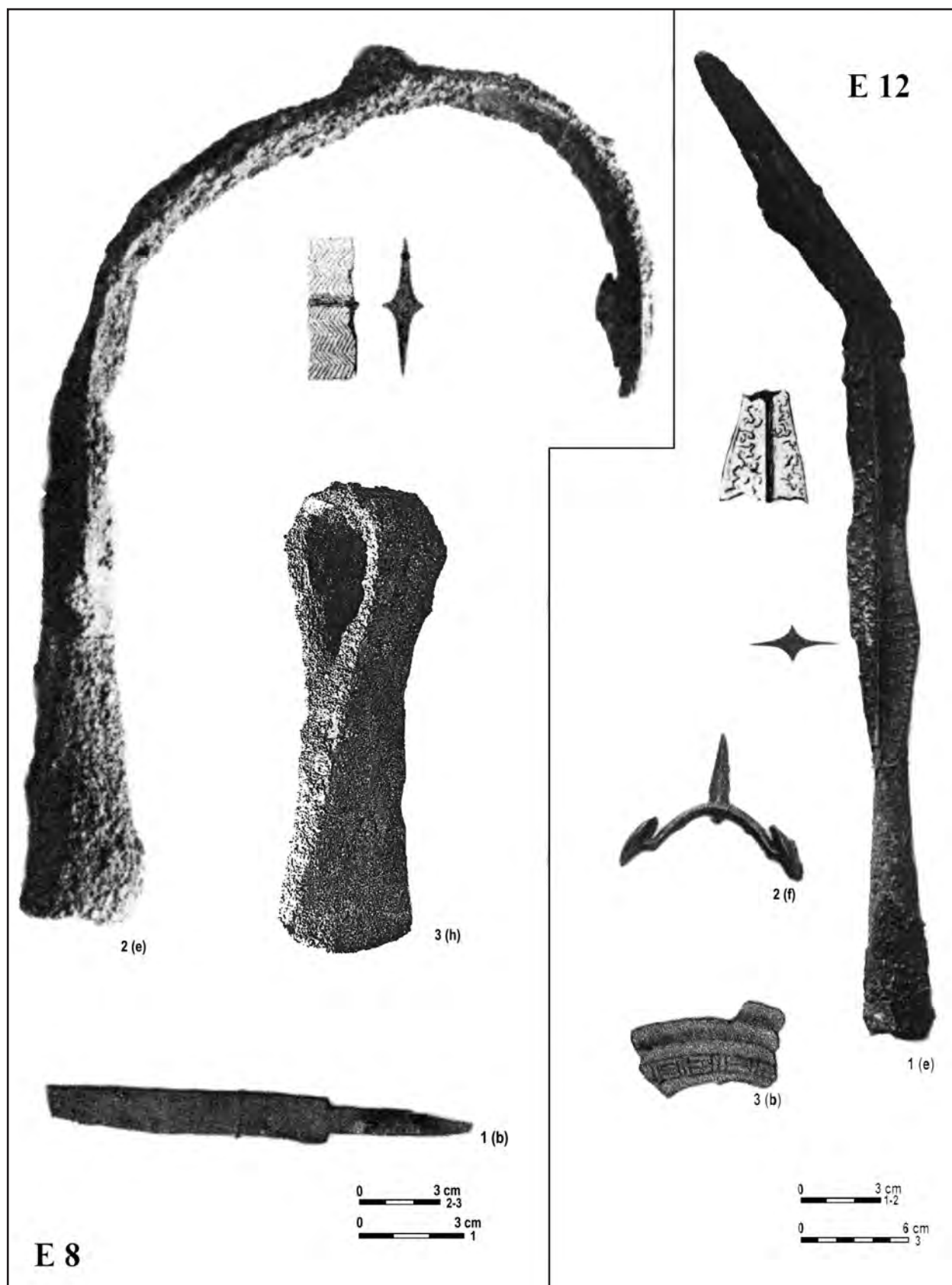
Tablica XXXIX. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. D8/9 (A), 10 (A), 11 (A) – noże, żelazo; 12 (A) – waga?, żelazo; 13 (A) – młotek, żelazo; 14 (A), 15 (A) – szydła żelazo; 16 (A) – tulejka, żelazo; 17a (A) – przedmiot (fragment wagi?), żelazo; 18 (A) – naczynie, glina.

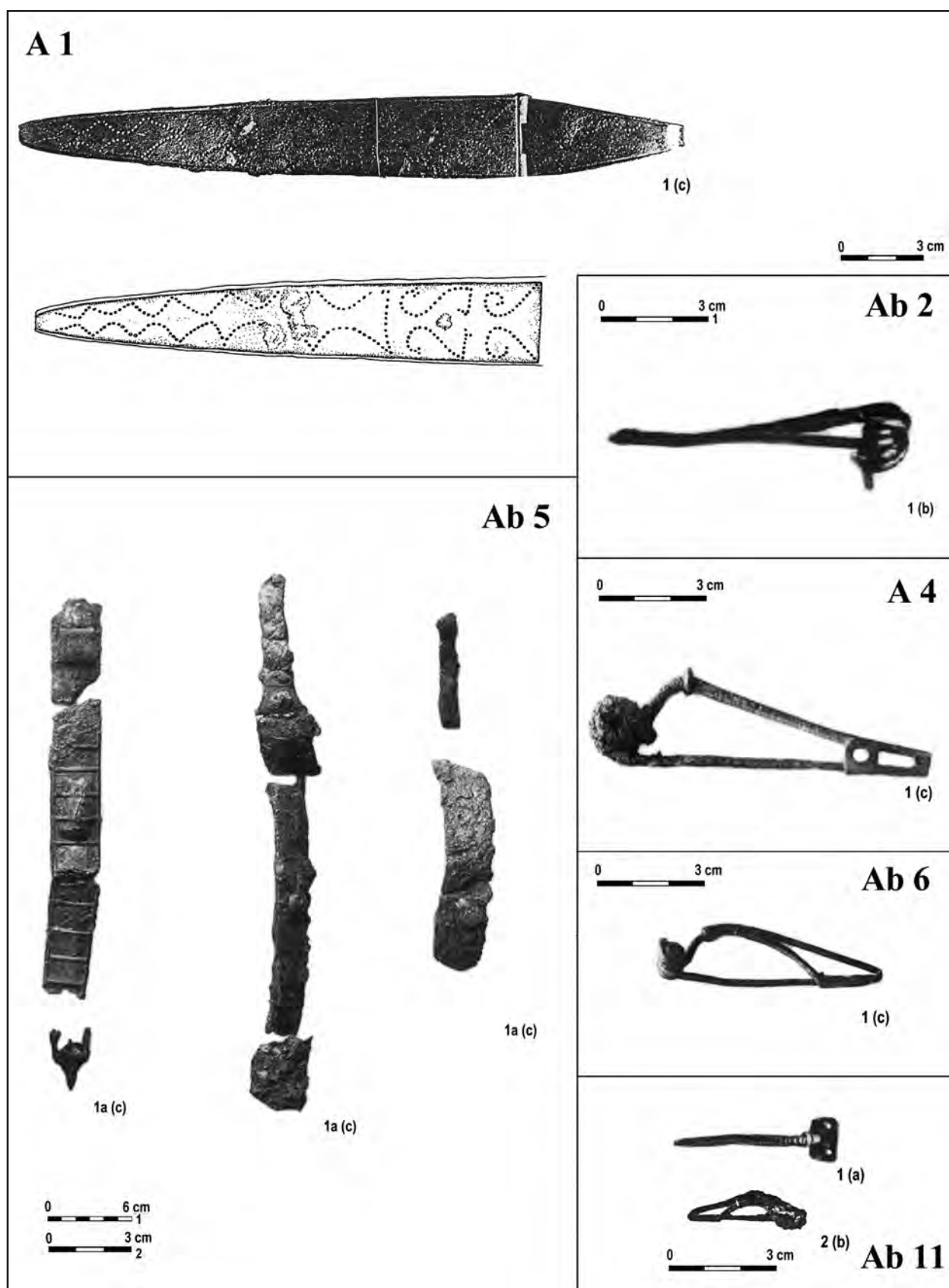
Tablica XL. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. B15/1 (A) – nożyk sierpikowaty, żelazo; B17/2 (A) – naczynie, glina; B17/1 – nożyk sierpikowaty (K); B32/1 (M. Kurzyńska 2001b), B34/1 (M. Kurzyńska 2001b), B45/1(A), B50/1 (A), B54/1(A), B64/1 (A), luźne znalezisko z 5.04.1884 roku (A), C3/1a–b (A) – fibule, żelazo; C4/1 – kółko, żelazo; E7/1 (A) – nóż, żelazo.

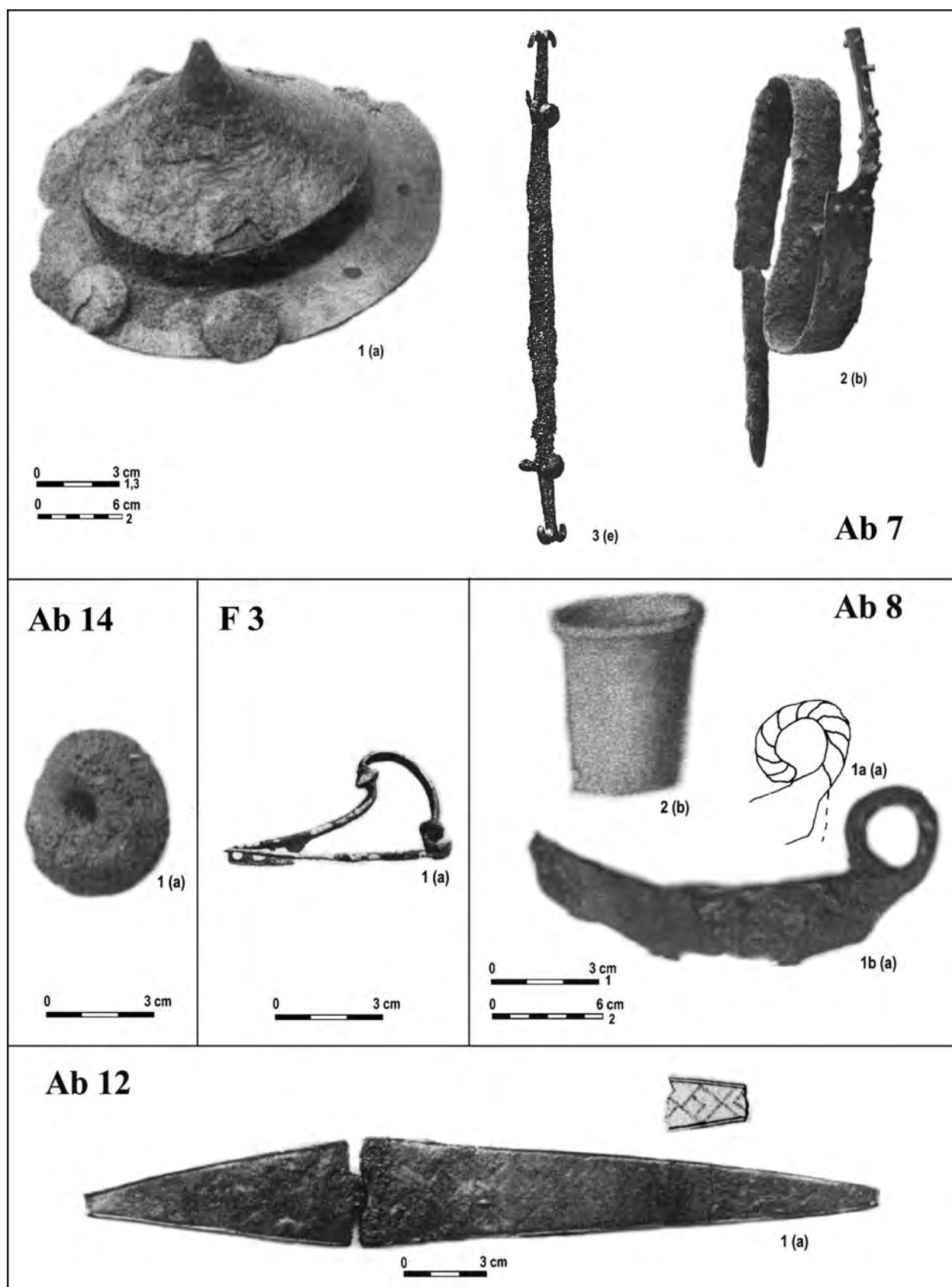
Tablica XLI. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. E4/1 (A), E4/4a (A) – groty, żelazo; E4/2 (A) – umbo, żelazo; E4/3 (A) – miecz obosieczny, żelazo; E4/5 (A) – fragment naczynia, glina; E9 – klamra do pasa (K).

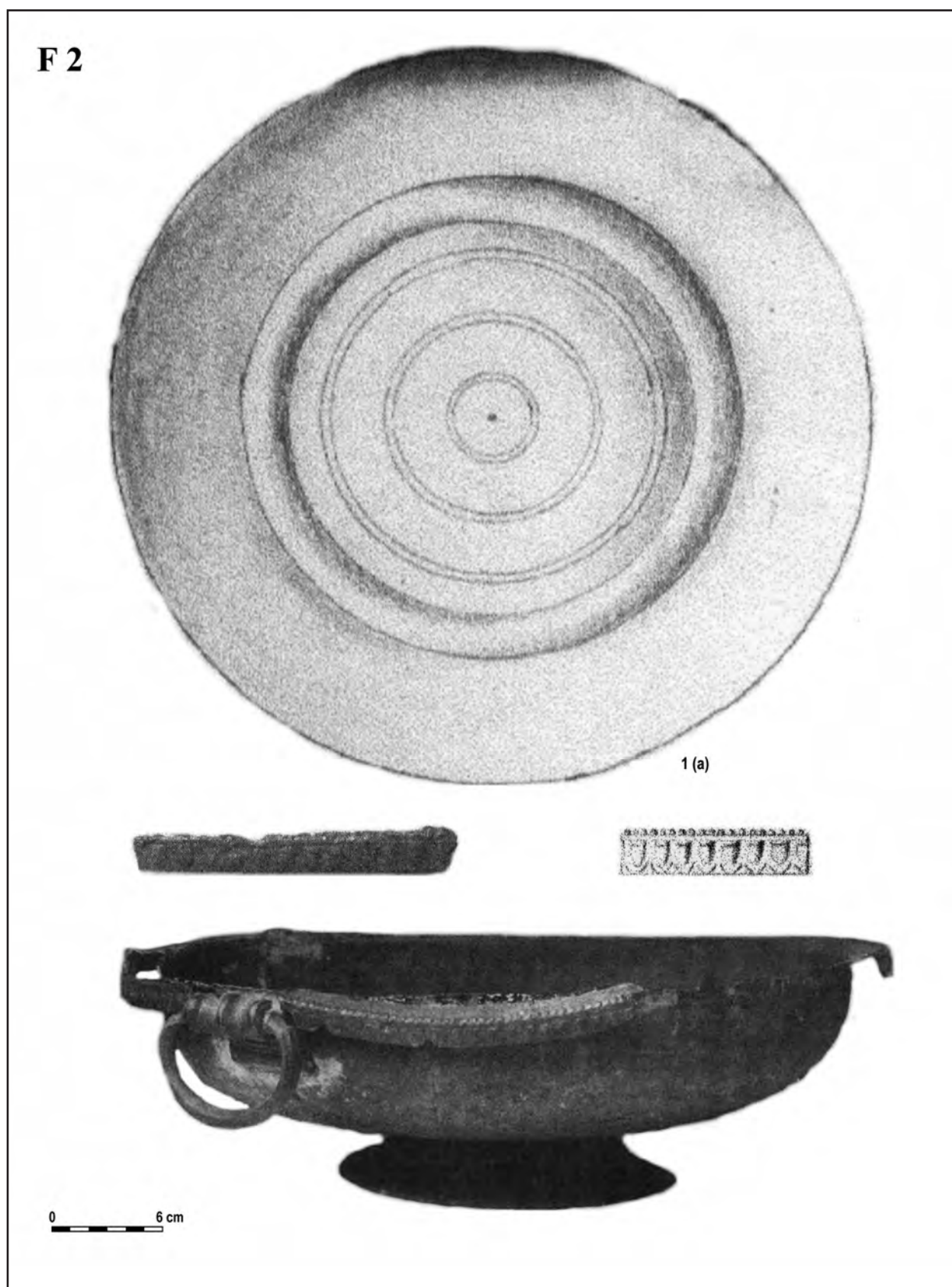
Tablica XLII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. E8/1 (A) – nóż, żelazo; E8/2 (A), E12/1 (A) – grot, żelazo; E8/3 (A) – topór; żelazo; E12/2 (A) ostroga, żelazo; E12/3 (A) – fragment naczynia, glina.

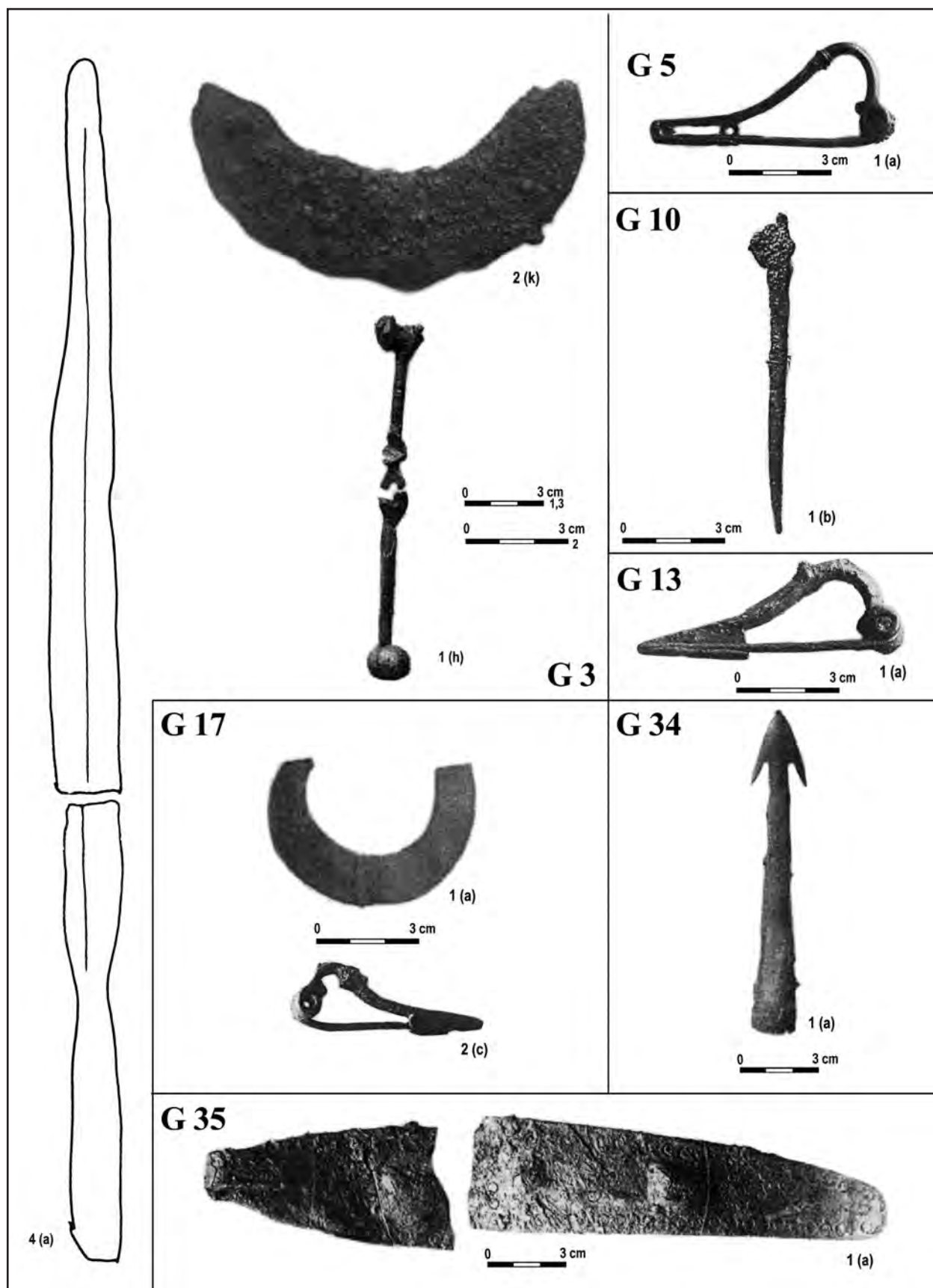
Tablica XLIII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. A1/1 (A) – klamra zawiaskowa, żelazo; A4/1 (A), Ab2/1 (A), Ab6/1 (A), Ab11/1 (A), Ab11/2 (A) – fibule, żelazo; Ab5/1a (A) – miecz obosieczny i pochwa miecza, żelazo.

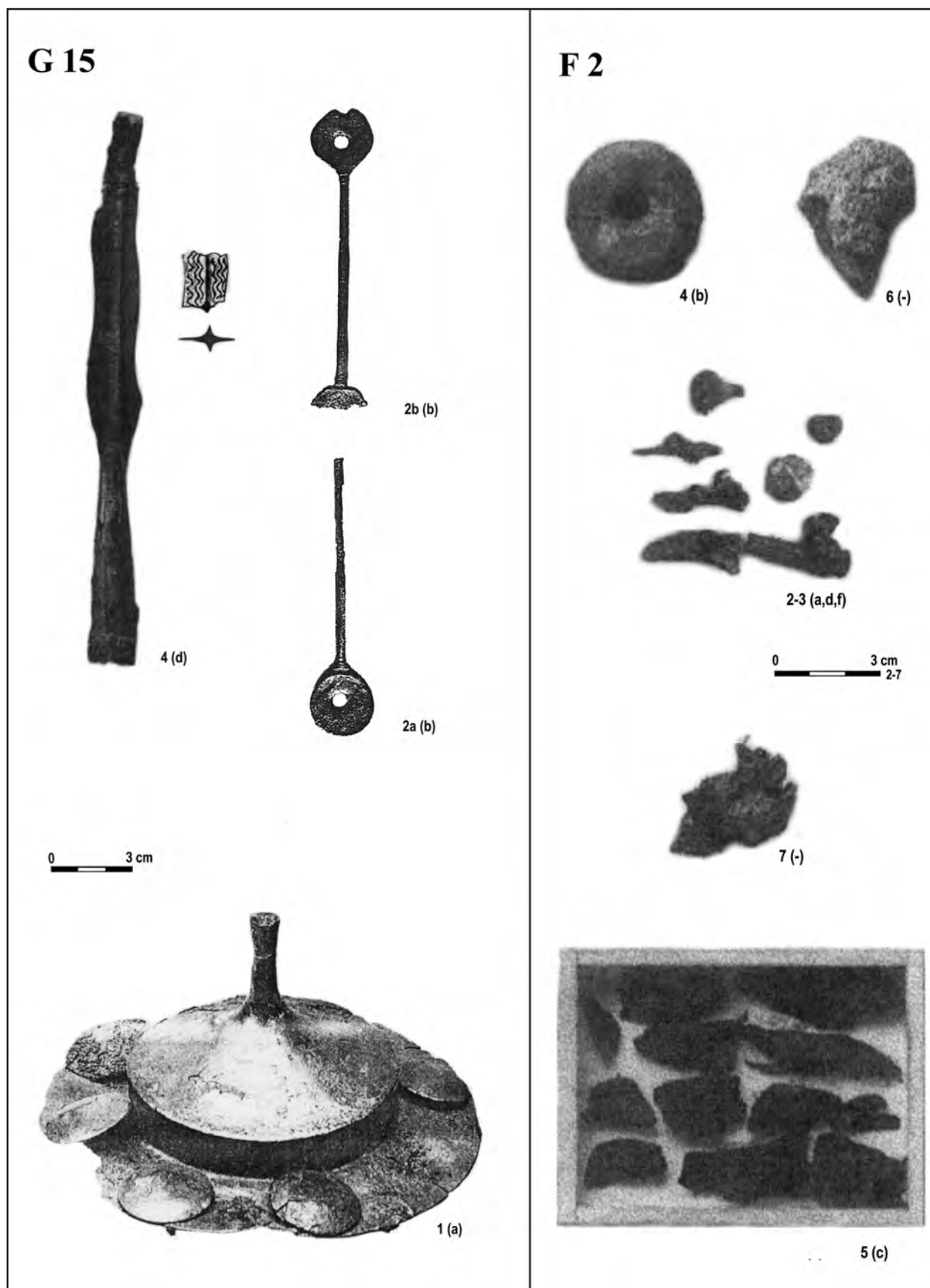
Tablica XLIV. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Ab7/1 (A) – umbo, żelazo; Ab7/2 (A) – miecz jednosieczny, żelazo; Ab7/3 (A) – imacz, żelazo; Ab8/1 (A) – nożyk sierpikowaty, żelazo; Ab8/2 (A) – naczynie, glina; Ab12/1 (A) – kłama zawiaskowa, żelazo; Ab14/1 (A) – przęślik, glina; F3/1 (A) – fibula, żelazo.

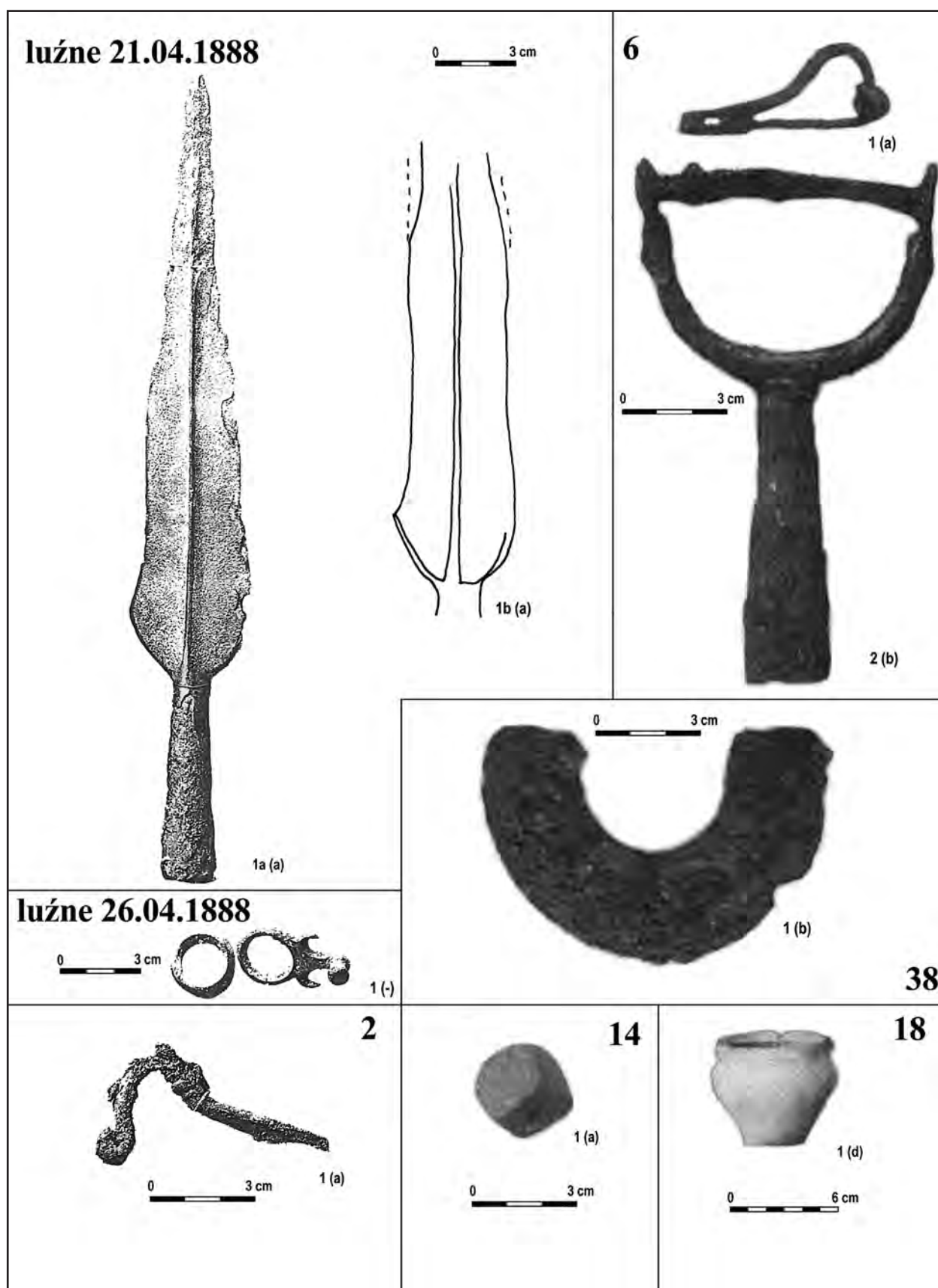
Tablica XLV. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. F2/1 (A) – naczynie, brąz.

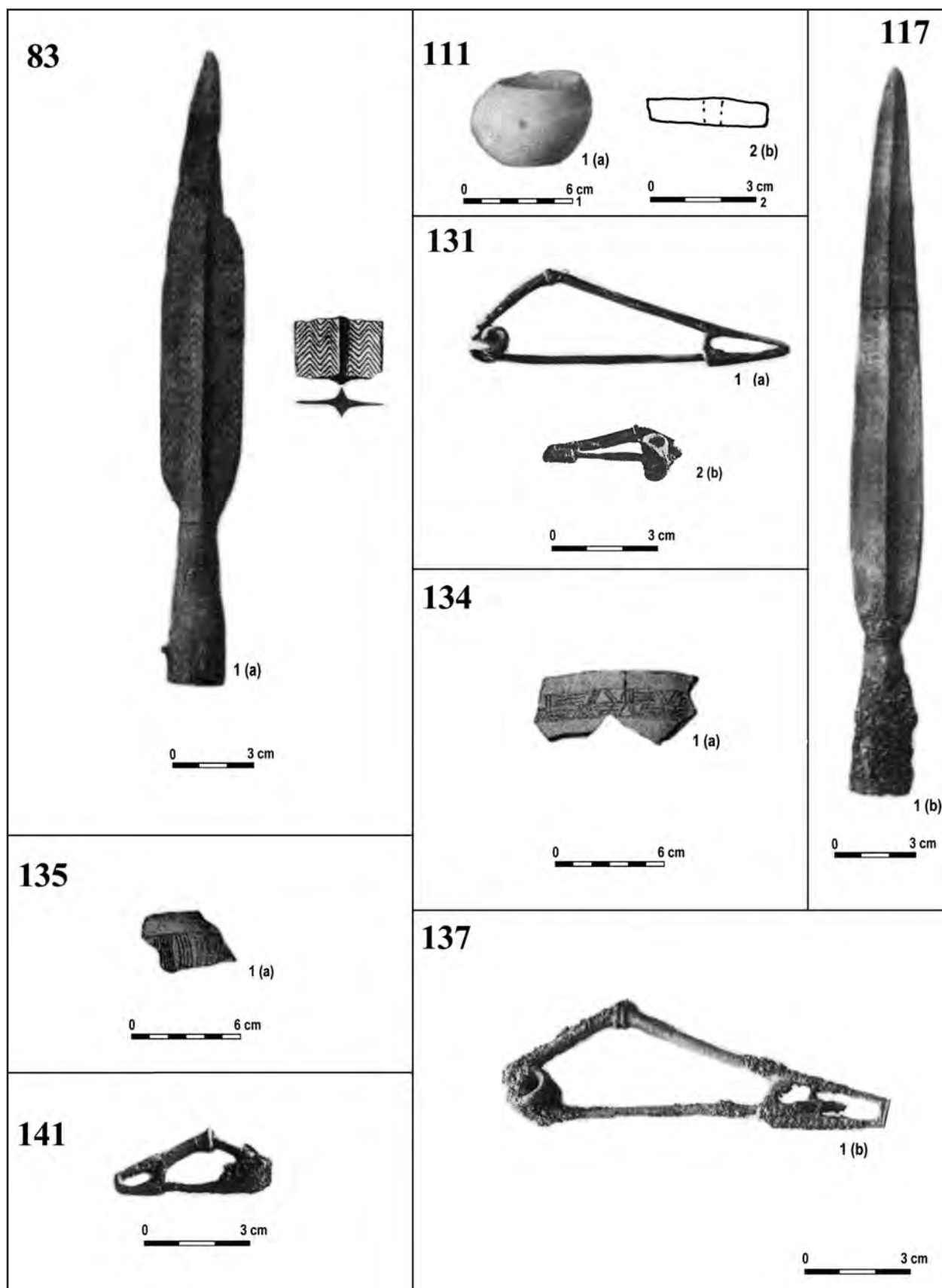
Tablica XLVII. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. G3/1 (A) – imacz, żelazo; G3/2 (A), G17/1 (A) – brzytwy, żelazo; G3/4 (ZG), G34 (A) – groty, żelazo; G5/1 (A), G13/1 (A), G17/2 (A) – fibule, żelazo; G10 (A) – sztydło, żelazo; G35/1 (A) – kłamra jednoczłonowa?, żelazo.

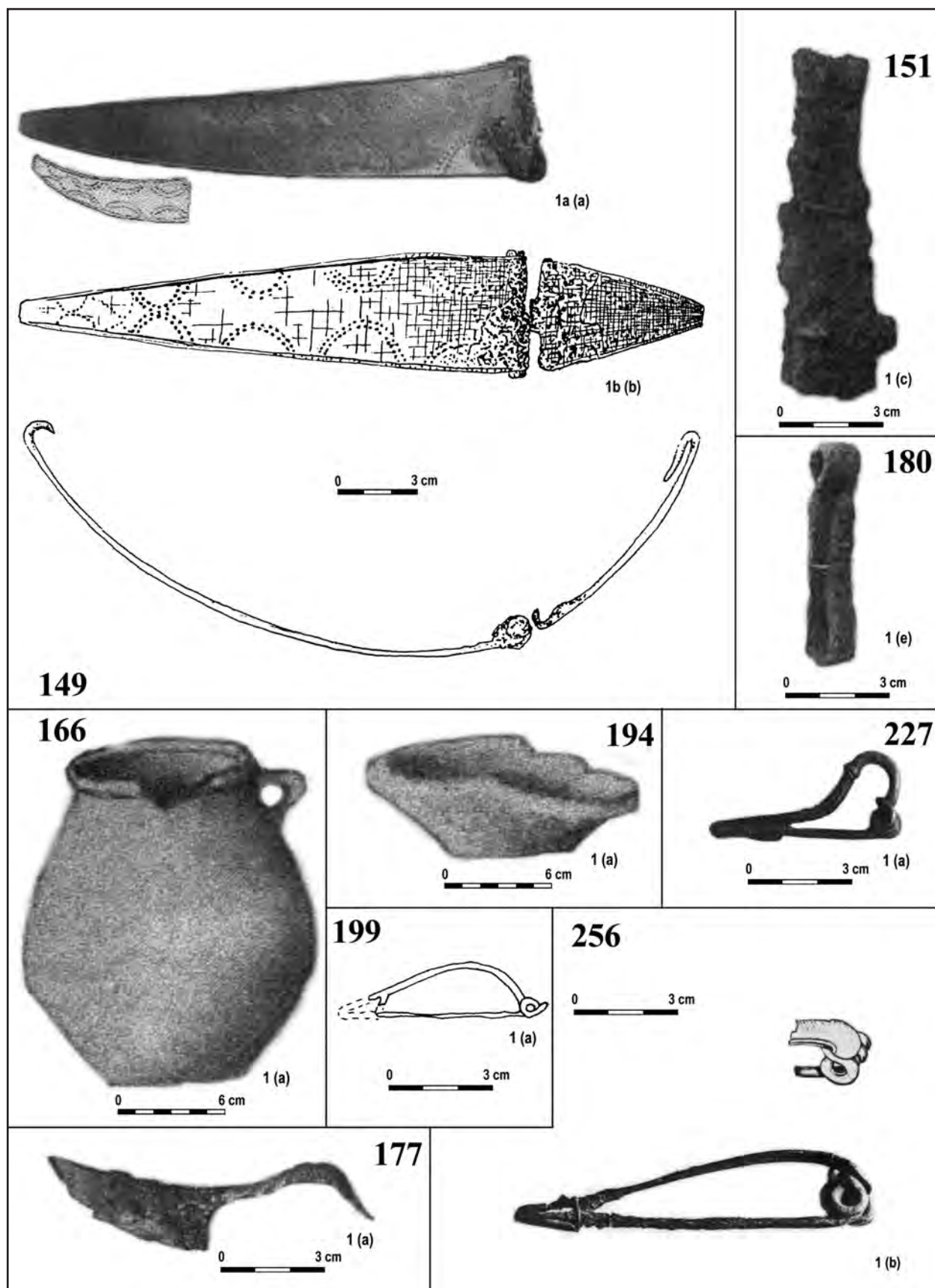
Tablica XLVI. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. G15/1 (A) – umbo, żelazo; G15/2 (A) – imacz, żelazo; G15/4 (A) – grot, żelazo; F2/2-3 (A) – fragmenty dwóch fibul, żelazo; F2/4 (A) – przęślik, glina; F2/5 (A) – drewno; F2/6-7 (A) – fragmenty drewna.

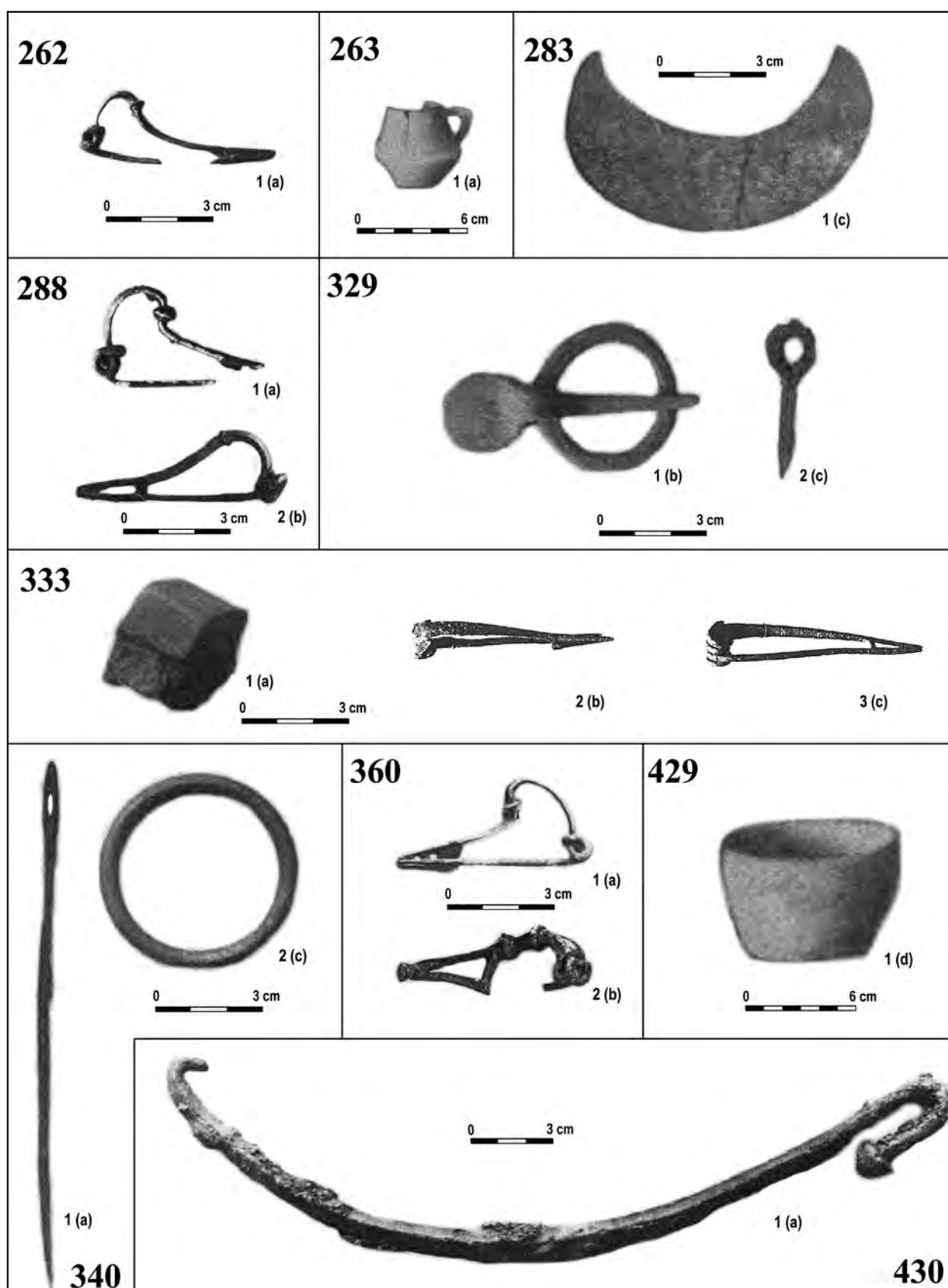
Tablica XLVIII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Znalaziska luźne: z 21.04.1888 roku: 1a (A) – grot, żelazo; z 26.04.1888 roku: 1 – klamra pierścieniowata, brąz; kółko, brąz. Grób 2/1 (A); 6/1 (A) – fibule, żelazo; 6/2 (A) – przedmiot, żelazo; 14/1 (A) – przęślik, glina; 18/1 (A) – naczynie, glina; 38/1 (A) – brzytwa, żelazo.

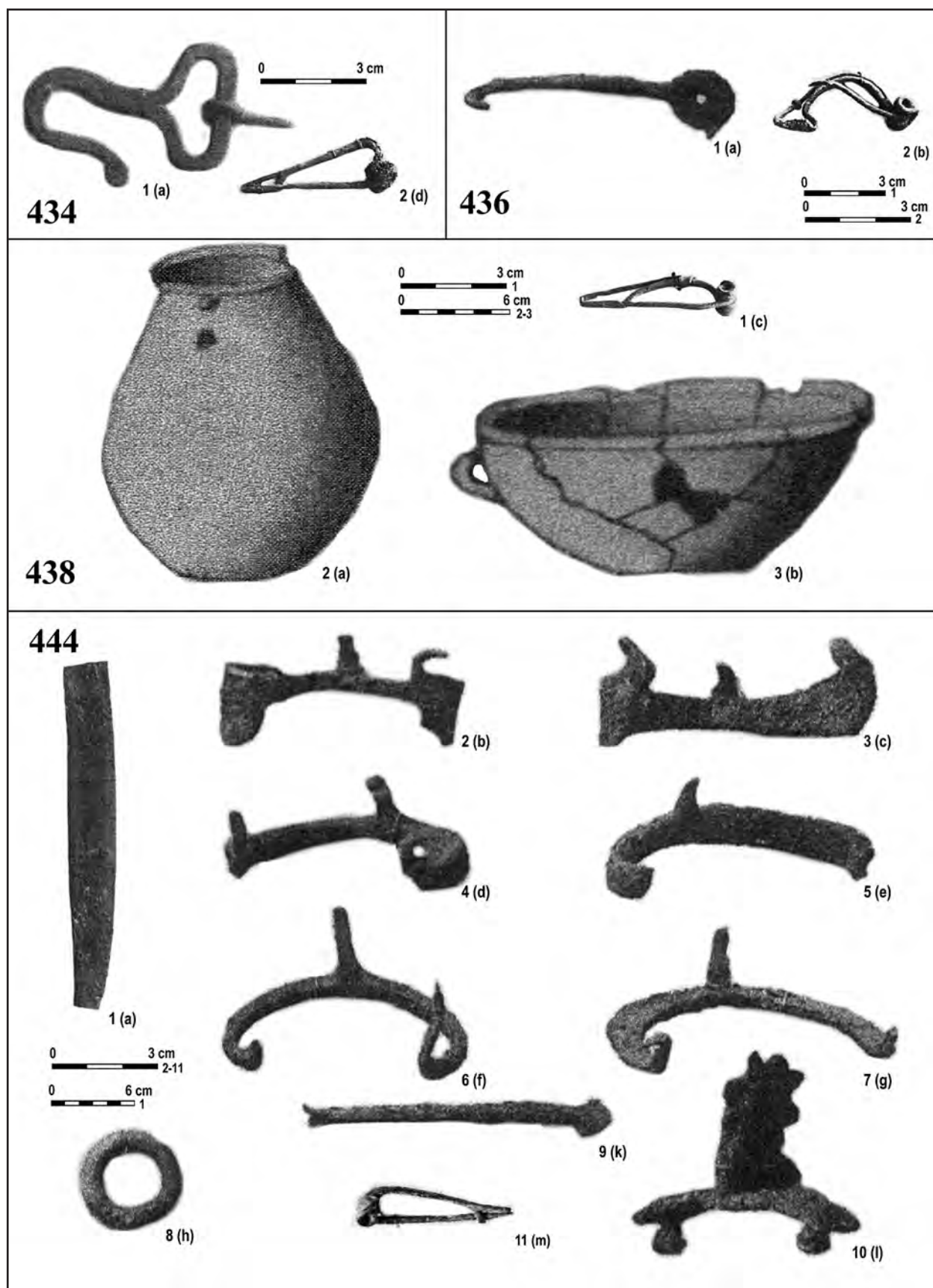
Tablica XLXIX. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Grób 83/1 (A), 117/1 (A) – groty, żelazo; 111/1 (A) – naczynko, glina; 111/2 (K) – przęślik, glina; 131/1 (A), 131/2 (A), 137/1 (A), 141/1 (A) – fibule, żelazo; 134/1 (A), 135/1 (A) – fragmenty naczyń, glina.

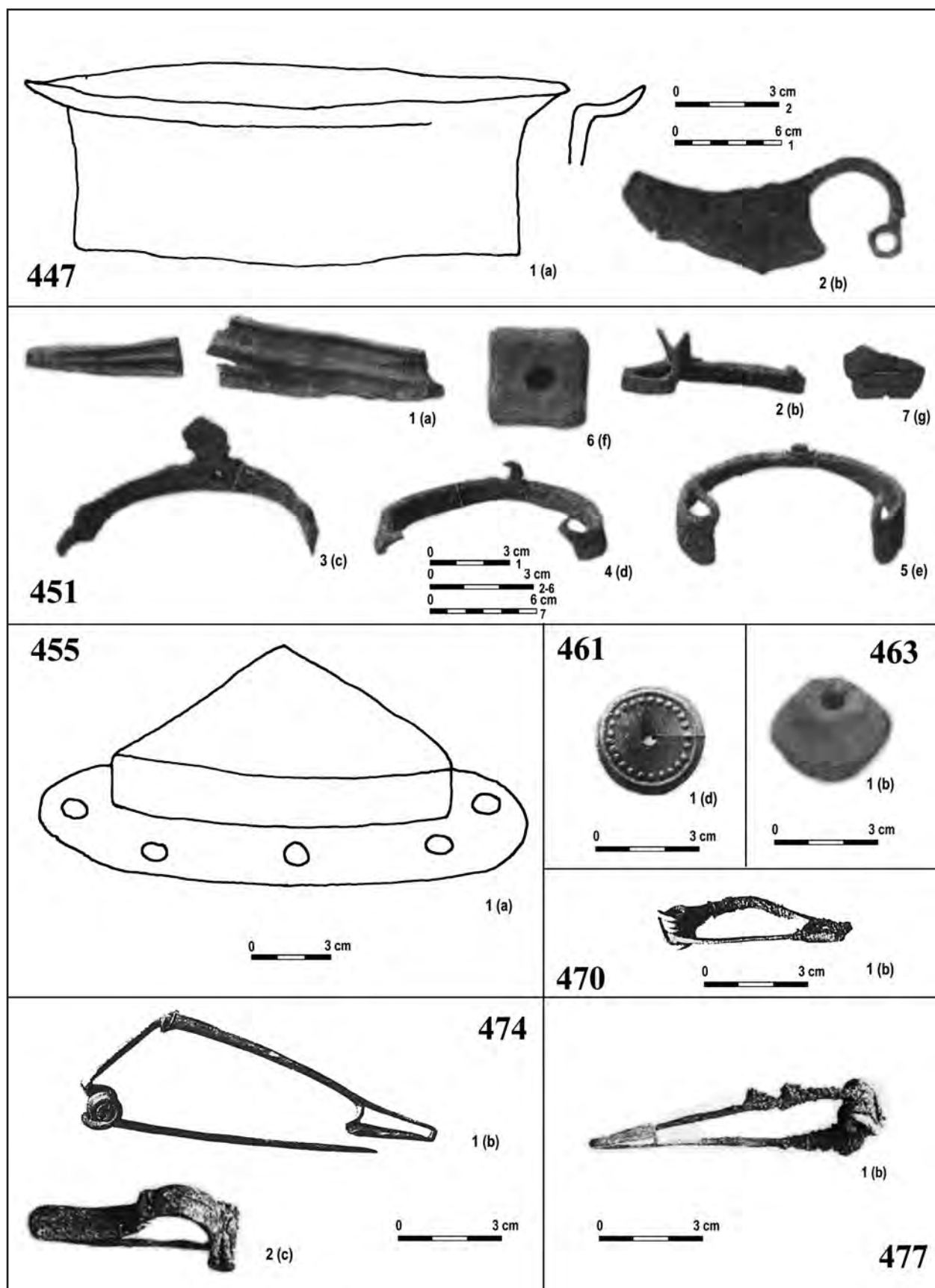
Tablica L. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. 149/1a (A), 149/1b (MGd) – klamra zawiaskowa, żelazo; 151/1 (A) – szczypczyki, żelazo; 166/1 (A), 194/1 (A) – naczynia, glina; 177/1 (A) – nożyk sierpikowaty, żelazo; 180/1 (A) – szczypczyki?, żelazo; 199/1 (K), 227/1 (A), 256/1(A) – fibule, żelazo.

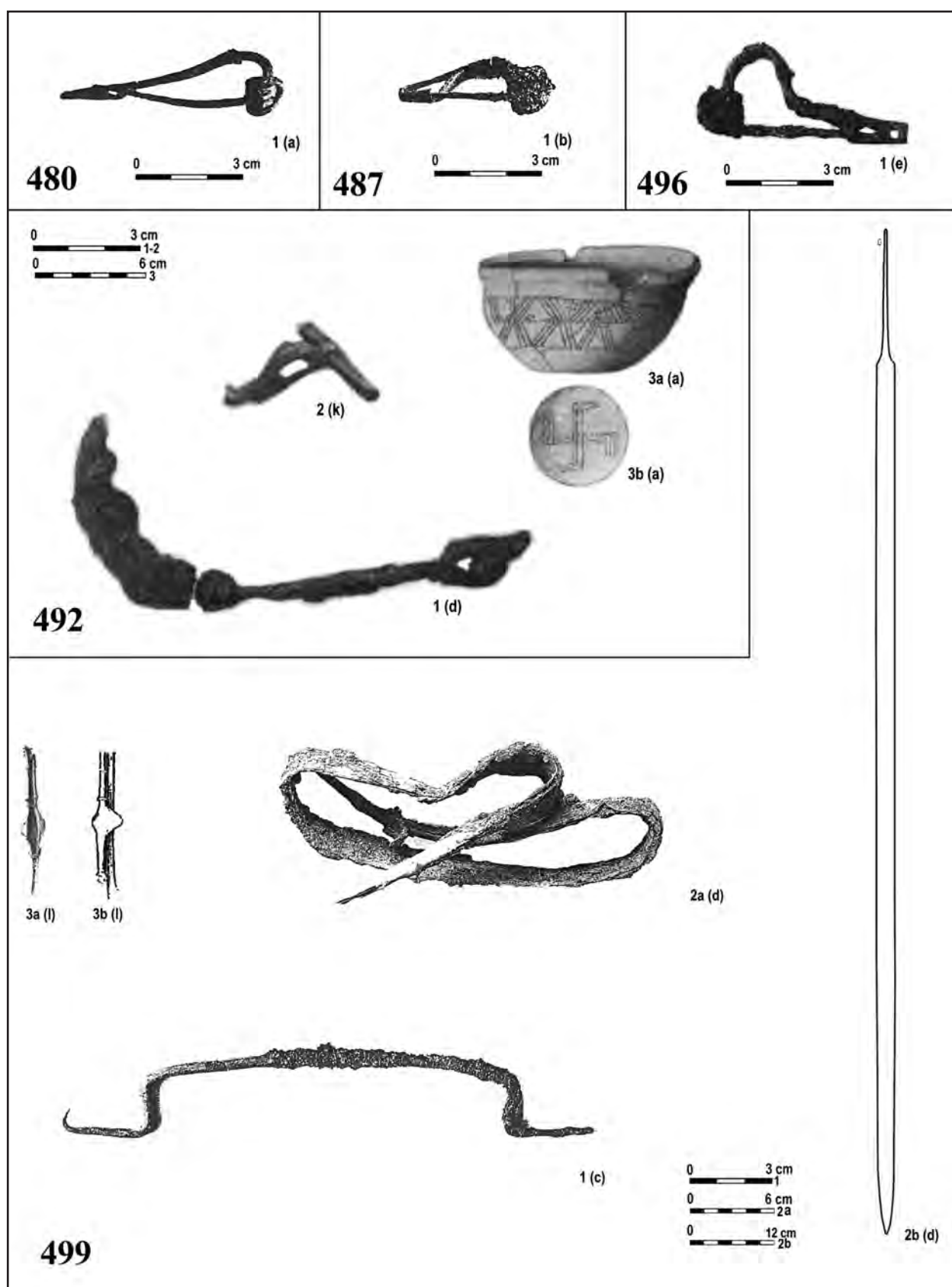
Tablica LI. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Grób 262/1 (A), 288/1 (A), 288/2 (A), 333/2 (A), 333/3 (A) – fibule, żelazo; 263/1 (A), 429/1 (A) – naczynia, glina; 283/1 (A) – brzytwa, żelazo; 329/1 (A) – sprzączka, żelazo; 329/2 (A) – okucie, żelazo; 333/1 (A) – pręślik, glina; 340/1 (A) – igła, żelazo; 340/2 (A) – kółko, brąz; 360/1 (A), 360/2 (A) – fibule, brąz; 430/1 (A) – kłamra jednoczłonowa, żelazo.

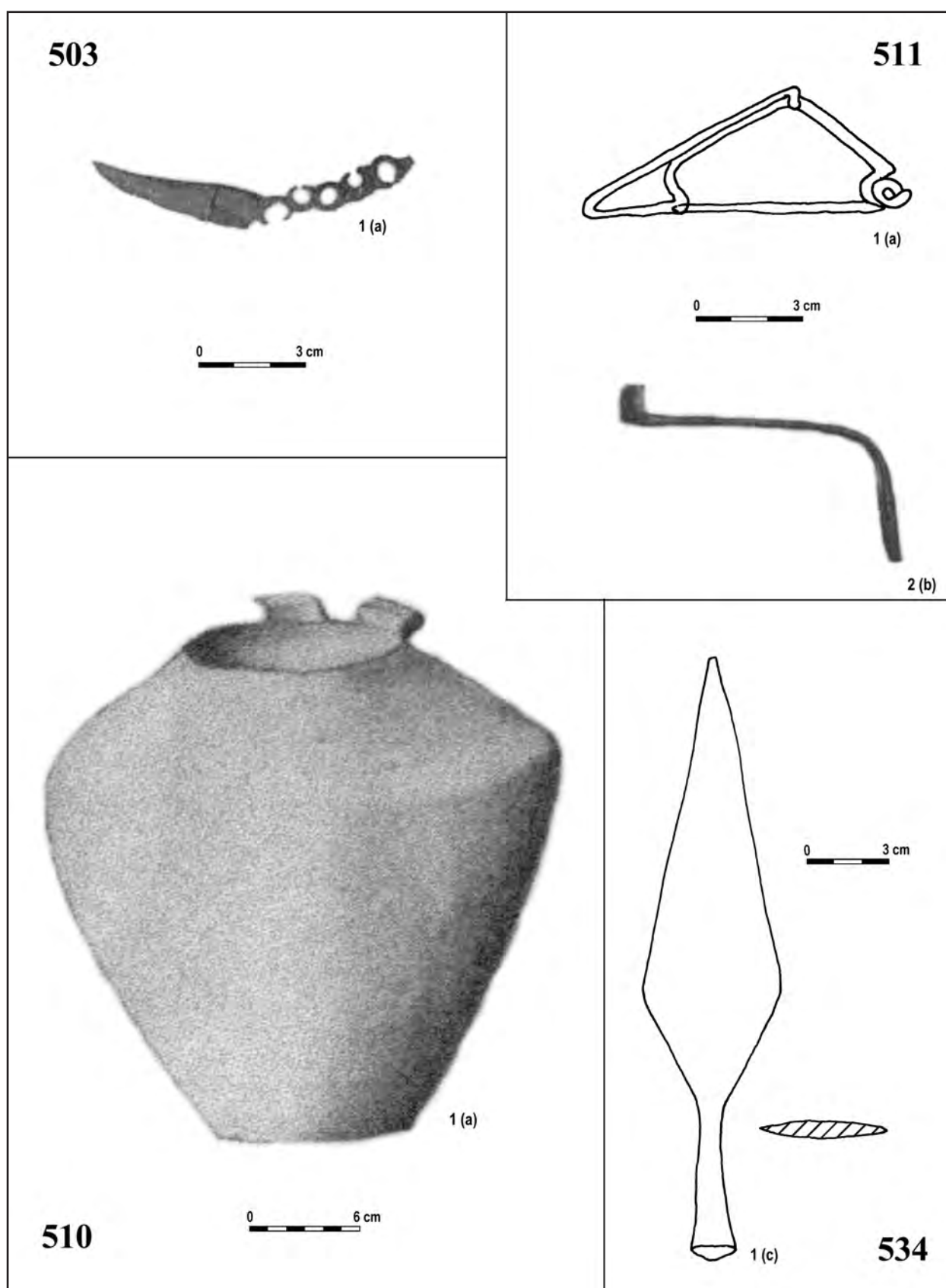
Tablica LII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Grób 434/1 (A) – haczyk?, żelazo; 436/2 (A) – fibula, brąz; 444/1 (A) – fragment miecza jednosiecznego, żelazo; 444/2–7 (A) – okucia?, żelazo; 444/8 (A) – kółko, żelazo; 444/9 (A) – fragment imacza (?), żelazo; 444/10 (A) – ostroga, żelazo; 434/2 (A), 438/1 (A), 444/11 (A) – fibule, żelazo; 438/2–3 (A) – naczynia, glina.

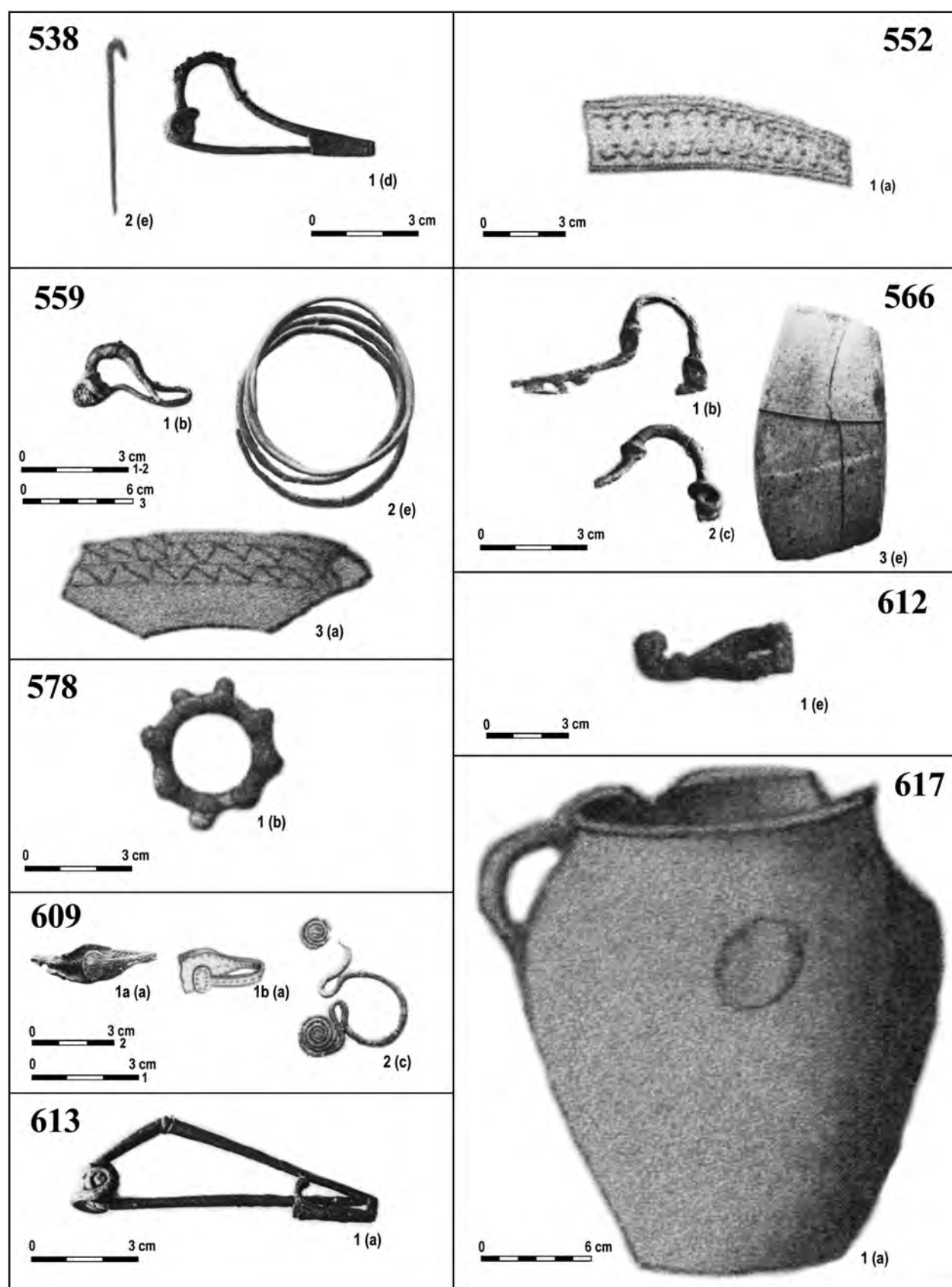
Tablica LIII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Grób 447/2 (A) – nożyk sierpikowaty, żelazo; 447/1 (K) – naczynie, brąz; 451/1 (A) – dwa fragmenty klamry trójczłonowej, brąz; 451/2-5 (A) – okucia, żelazo; 451/6 (A), 463/1 (A) – przęśliki, glina; 455/1 (K) – umbo, żelazo; 461/1 (A) – tarczka, brąz; 470/1 (A), 474/1 (A), 477/1 (A) – fibule, żelazo; 474/2 (A) – fibuła, brąz; 451/7 (A) – fragment naczynia, glina.

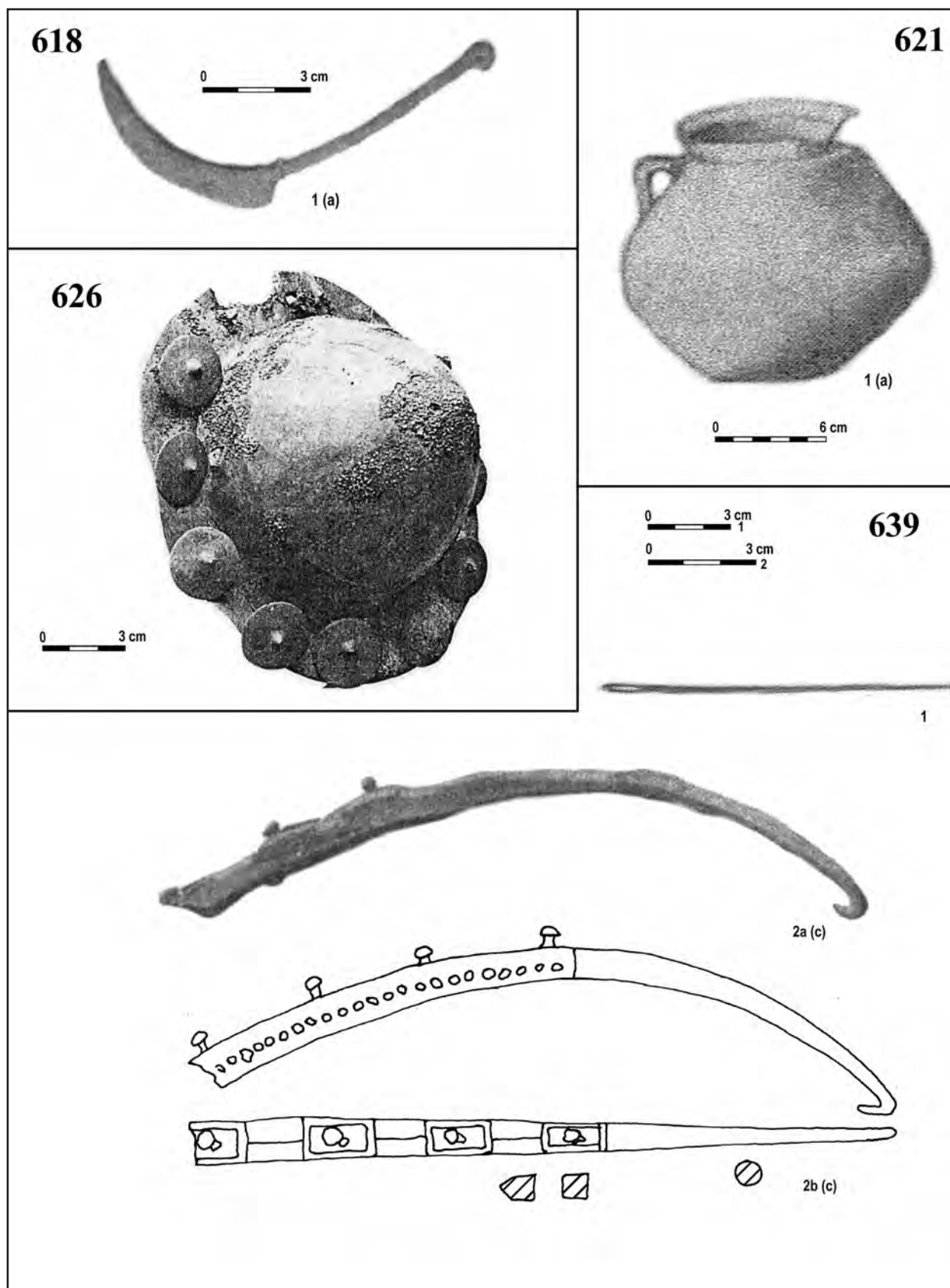
Tablica LIV. Rządź (obecnie Grudziądz–Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Grób 480/1 (A), 487/1 (A), 496/1 (A) – fibule, żelazo; 492/2 (A) – fibula, brąz; 499/1 (A) – imacz, żelazo; 499/2a (A), 2b (rys. A. Kujawa-Piszcz) – żelazo; 499/3a–b (A) – okucie pochwy miecza, żelazo; 492/1 (A) – nożyk sierpikowaty; 492/3a–3b (A) – naczynie, glina.

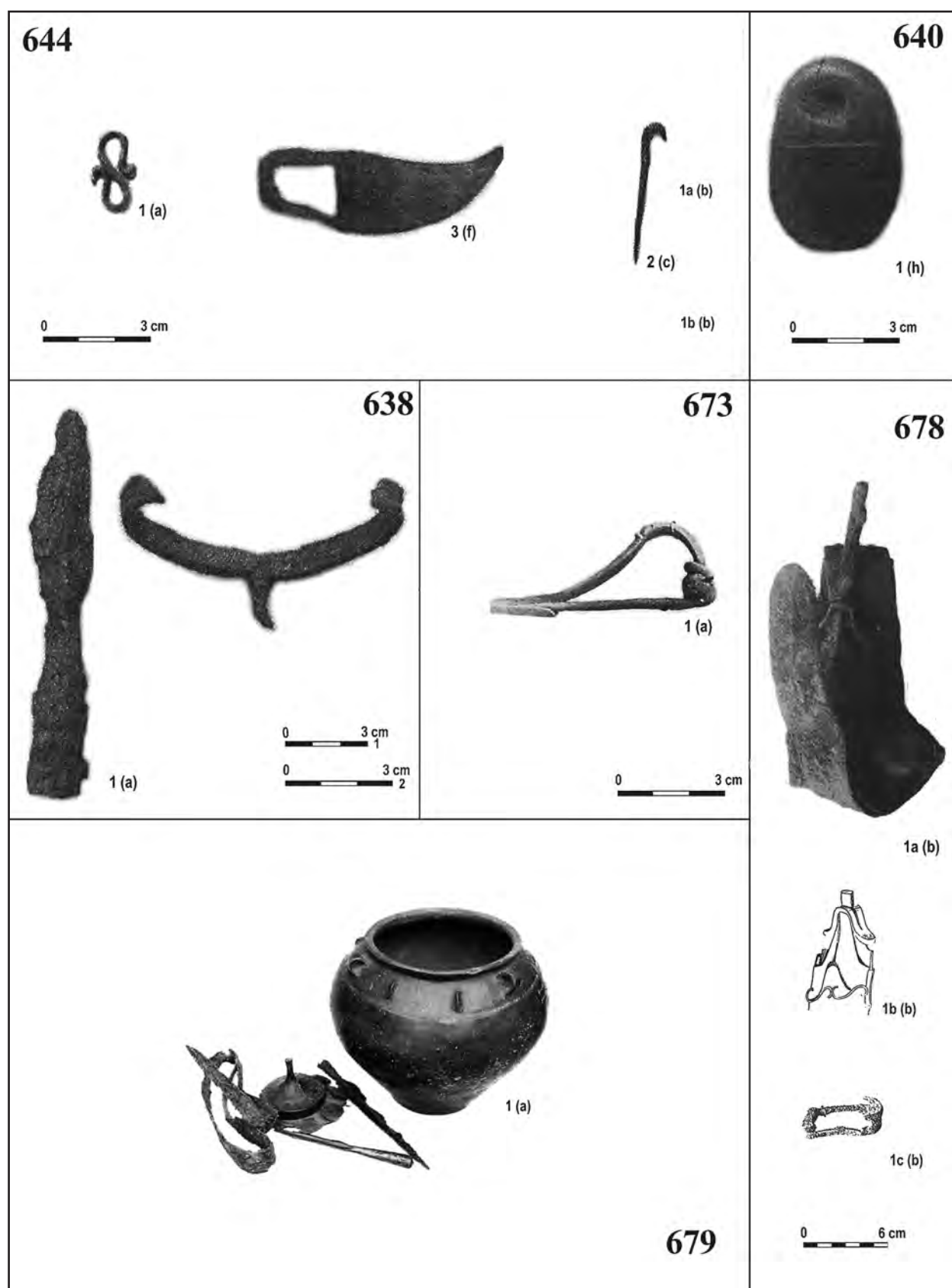
Tablica LV. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Grób 503/1 (A) – nożyk sierpikowaty; 510/1 (A) – naczynie, glina; 511/1 (K) – zapinka, żelazo; 511/2 (A) – sprężyna, żelazo; 534/1 (K) – grot.

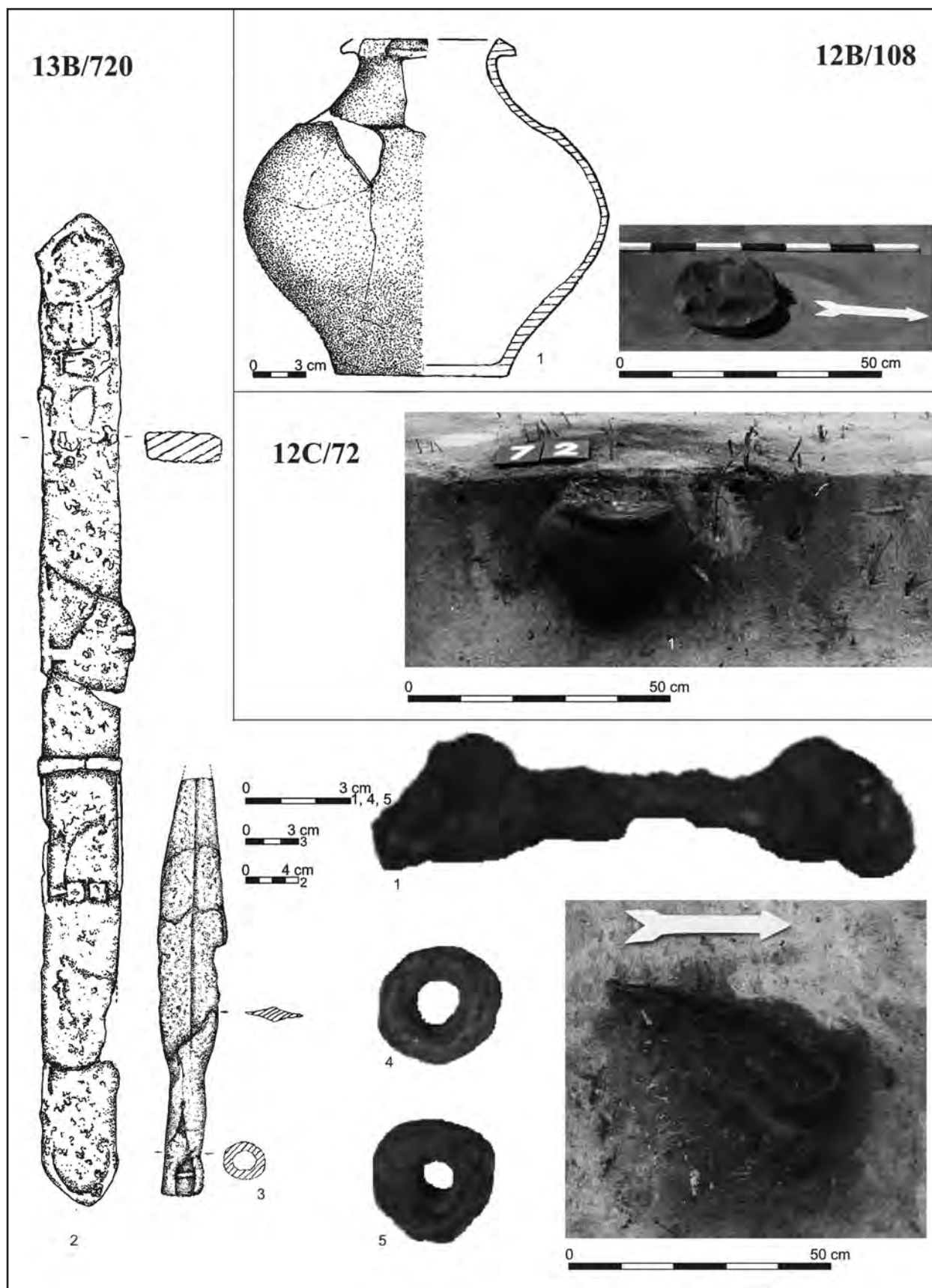
Tablica LVI. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Grób 538/1 (A), 559/1 (A), 566/1-2 (A), 613/1 (A) – fibule, żelazo; 538/1 (A) – szpila, żelazo; 552/1 (A) – fragment kłamy zawiaskowej, żelazo; 559/2 (A) – bransoleta?, brąz; 559/3 (A), 617/1 (A) – naczynie, glina; 566/3 (A) – krzemień; 578/1 (A) – pierścień brodawkowy, brąz; 609/1a (A), 1b (A) – fragment kłamy do pasa, brąz; 609/2 (A) – zawieszka binoklowata, brąz; 612/1 (A) – kłama pierścieniowata, żelazo.

Tablica LVII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. 618/1 (A) – nożyk sierpikowaty, żelazo; 621/1 (A) – naczynie, glina; 626 (A) – umbo, żelazo; 639/2a (A), 639/2b (K) – klamra do pasa, żelazo; 639/1 (A) – igła do szycia, żelazo.

Tablica LVIII. Rządź (obecnie Grudziądz-Rządź), gm. Grudziądz, stanowisko 1. Grób 638/1 (A) – grot, żelazo; 638/2 (A) – okucie, żelazo; 640/1 (A) – gładzik (?), kamień; 644/1 (A) – klamerka esowata, brąz; 644/2 (A) – szpila, żelazo; 644/3 (A) – nożyk sierpikowaty, żelazo; 673/1 (A) fibula, żelazo; 678/1a–b (A) – miecz obosieczny w pochwie, żelazo; 679/1 (M. Kurzyńska 2001b) – naczynie, glina.

Tablica LIX. Szynych, gm. Grudziądz, stan. 12B, obiekt 108: 1 – naczynie, glina; stan. 12C, obiekt 72: 1 – naczynie, glina; stan. 13B, obiekt 720: 1 – fragment imacza?, żelazo, 2 – miecz w pochwie, żelazo, 3 – grot, żelazo, 4–5 – kółka, żelazo (wszystko: Instytut Archeologii UMK w Toruniu), rys. B. Bielińska-Majewska, fot. M. Słupczewski.

Tablica LX. 1 – Michałowo (obecnie Brodnica-Michałowo), grób 1: naczynie ceramiczne; 2 – Toruń, stanowisko 234, znalezisko luźne: fragment szklanej bransolety; 3 – Czarnowo, znalezisko luźne: żelazny nożyk sierpikowaty.

Tablica LXI. 1 – Kałdus, znalezisko luźne: brązowo-żelazna fibula kulkowa; 2 – Kałdus, znalezisko luźne: brązowa zapinka stopniowata; 3 – Papowo Toruńskie, znaleziska luźne: zapinki żelazne.

ANEKS A.2

Spis wybranych stanowisk kultury oksywskiej

Spis wybranych stanowisk kultury oksywskiej, z których pochodzą obiekty analogiczne do odkrytych na ziemi chełmińskiej, datowane na młodszy okres przedrzymski; z uwzględnieniem stanowisk kultury jastorfskiej (z obszaru polskiego Pomorza), na których wystąpiły przedmioty o cechach oksywskich.

Bibliografia do niniejszego aneksu przedstawiona jest łącznie z literaturą do części analityczno-syntetycznej.

Bargędzino (d. *Bargenzin*), gm. Sasino, pow. lęborski, woj. pomorskie, grób popielnicowy. Lit.: J. Kostrzewski 1919; E. Blume 1915; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Baszewice (d. *Batzwitz*), gm. Gryfice, pow. gryficki, woj. zachodniopomorskie. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Będziechowo (d. *Bandsechow*), gm. Główny, pow. słupski, woj. pomorskie, cmentarzysko? Lit.: J. Kostrzewski 1919; D. Bohnsack 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Bolszewo (d. *Bohlschau*), gm. Wejherowo, pow. wejherowski, woj. pomorskie, 2 groby popielnicowe. Lit.: J. Kostrzewski 1919; H.-J. Eggers 1951; P. Łuczkiwicz 2006.

Bonin (d. *Bonin*), gm. Łobez, pow. łobeski, woj. zachodniopomorskie, grób ciałopalny. Lit.: D. Bohnsack 1938, s. 152; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Boroszewo (d. *Gross-Borroschau*), gm. Tczew, pow. tczewski, woj. pomorskie, grób (?), Lit.: E. Blume 1915.

Borzęcino (d. *Bornzin*), gm. Dębica Kaszubska, pow. słupski, woj. pomorskie, grób jamowy. Lit.: D. Bohnsack 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963.

Brodzkie Młyny (d. *Broddener Mühle*), obecnie osiedle miasta Gniew, pow. tczewski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: E. Blume 1915; K. Przewoźna 1974; P. Łuczkiwicz 2006.

Brzeźniak (d. *Blumenfelde*), gm. Węgorzyno, pow. stargardzki, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Kostrzewski 1919; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Buczek (d. *Butzke*), gm. Białogard, pow. białogardz-

ki, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: H. Schumann 1889; J. Kostrzewski 1919; O. Kunkel 1931; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Bystrzec (d. *Weisshof*), gm. Kwidzyn, pow. kwidzyński, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: W. Heym 1961; A. Żórawska 2003.

Cieple (d. *Warmhof Abbau*), gm. Żabia Wola, pow. tczewski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: A. Schmidt 1902; P. Łuczkiwicz 2006.

Czarnkowo, pow. białogardzki, woj. zachodniopomorskie. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Czarnówko, gm. Nowa Wieś Lęborska, pow. lęborski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: K. Walenta 1981; D. Rudnicka 1997; P. Łuczkiwicz 2006.

Dębczyno (d. *Denzin*), gm. Rogowo, pow. białogardzki, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Kostrzewski 1919; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Dębczyno, (d. *Denzin*), stan. 39, gm. Rogowo, pow. białogardzki, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: H. Machajewski, A. Sikorski 1985.

Dolna (d. *Liebenthal*), pow. malborski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: A. Lissauer 1887; E. Blume 1915; J. Kostrzewski 1919; P. Łuczkiwicz 2006.

Drawsko Pomorskie (d. *Dramburg*), gm. loco, pow. drawski, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; M. D. Wołągiewicz 1967; P. Łuczkiwicz 2006.

Drzezewo (d. *Dresow*), gm. Główny, pow. słupski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

- Duniewo** (d. *Dünow*), gm. Świerzno, pow. kamieński, woj. zachodniopomorskie. Lit.: J. Kostrzewski 1919.
- Dychlino** (d. *Heinrichswerder*), gm. Wicko, pow. lęborski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Gąbino** (d. *Gambin*), gm. Ustka, pow. słupski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Gdańsk-Nowolipki** (d. *Dreilinden*), woj. pomorskie, grób popielnicowy. Lit.: J. Kostrzewski 1919; P. Łuczkiwicz 2006.
- Gdańsk-Oliwa** (d. *Oliva*), woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: A. Lissauer 1873; tenże 1887; E. Blume 1915; J. Kostrzewski 1919; P. Łuczkiwicz 2006.
- Gdańsk-Wrzeszcz** (d. *Langfuhr*), woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; A. Kietlińska 1973; J. Zaborowski 1992; P. Łuczkiwicz 2006.
- Gdynia-Oksywie** (d. *Oxhöft*), woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; S. Jasnosz 1972; P. Łuczkiwicz 2006.
- Ginawa** (d. *Gienow*), gm. Węgorzyno, pow. łobeski, woj. zachodniopomorskie. Lit.: J. Kostrzewski 1919; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Głobino** (d. *Gumbin*), gm. Słupsk, pow. słupski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: H. Schumann 1889; J. Kostrzewski 1919; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Gniew** (d. *Mewe*), gm. loco, pow. tczewski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Kostrzewski 1919.
- Gniewskie Młyny**, osiedle miasta Gniew, gm. Gniew, pow. tczewski, woj. pomorskie, grób jamowy. Lit.: J. Kostrzewski 1919; D. Bohnsack 1938.
- Gostkowo** (d. *Gustkow*), stan. 1, pow. bytowski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: W. Boege 1939; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; K. Walenta 1981; R. Wiloch 1995; P. Łuczkiwicz 2006.
- Jatki** (d. *Brendemühl*), gm. Świerzno, pow. kamieński, woj. zachodniopomorskie, grób popielnicowy. Lit.: J. Kostrzewski 1919; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Jarzyce** (d. *Geritz*), gm. Świeszyno, pow. koszaliński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: G. Magdaliński 1934; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Karsin**, gm. loco, pow. kościerski, woj. pomorskie, 3 groby ciałopalne. Lit.: D. Bohnsack 1938.
- Karwin** (d. *Karvin*), gm. Karlino, pow. białogardzki, woj. zachodniopomorskie, grób popielnicowy. Lit.: O. Dibbelt 1940; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Konikowo** (d. *Konikow*), gm. Świeszyno, pow. koszaliński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Kostrzewski 1919; G. Magdaliński 1934.
- Kopaniewo** (d. *Koppenow*), gm. Łebień, pow. lęborski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: H. Schumann 1889; J. Kostrzewski 1919; O. Kunkel 1931; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; R. Wiloch 1995; P. Łuczkiwicz 2006.
- Krokowa** (d. *Krockow*, również jako *Lissau*), gm. Krokowa, pow. pucki, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Kostrzewski 1919; P. Łuczkiwicz 2006.
- Krytno** (d. *Kritten* wcześniej *Karlshof?*), gm. Polanów, pow. koszaliński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Kleist 1955; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Laski** (d. *Latzig*), gm. Malechowo, pow. sławieński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Lipniki**, gm. Komorowo Żuławskie, pow. elbląski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: R. Dorr 1893; E. Blume 1915; T. E. Haevernick 1960.
- Lubieszewo** (d. *Ladekopp*), gm. Nowy Dwór Gdański, pow. nowodworski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: A. Lissauer 1887; J. Kostrzewski, 1919; H. Bertram, W. La Baume, O. Kloppel 1924; P. Łuczkiwicz 2006.
- Łętowo** (d. *Lantow*), gm. Sławno, pow. sławieński,

woj. zachodniopomorskie, grób jamowy. Lit.: D. Kleist 1955; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963.

Maciejewo (Tczew-Maciejewo), gm. Tczew, pow. tczewski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: E. Blume 1915; R. Wiloch 1995.

Malbork-Wielbark (d. *Marienburg-Willenberg*), pow. malborski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; A. Ruppelt 1938; M. Pietrzak 1966; J. Andrzejowski, J. Martens 1996; P. Łuczkiwicz 2006.

Mętno (d. *Klein Mantel*), gm. Chojna, pow. gryficki, woj. zachodniopomorskie. Lit.: D. Bohnsack 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Miechęcino (d. *Mechenthin*), gm. Dygowo, pow. kołobrzeski, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: O. Dibbelt 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Mierzym (d. *Mersin*), gm. Świeszyno, pow. koszaliński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: G. Magdaliński 1934; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Mikorowo, gm. Czarna Dąbrówka, pow. bytowski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Wierzbicki 1991.

Niemica (d. *Nemitz*), gm. Malechowo, pow. sławieński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; R. Wołągiewicz 1964; P. Łuczkiwicz 2006.

Nowa Wieś Królewska (d. *Neudorf*), gm. Sztum, pow. sztumski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; W. Heym 1935; tenże 1961; P. Łuczkiwicz 2006.

Nowy Targ, gm. Stary Targ, pow. sztumski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: E. Kazimierczak 1980; E. Kazimierczak, E. Wichrowska 1987; R. Wiloch 1995; P. Łuczkiwicz 2006.

Oleszno (d. *Welschenburg*), gm. Drawsko Pomorskie, pow. drawski, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; R. Wiloch 1995; P. Łuczkiwicz 2006.

Opalenie (d. *Münsterwalde*), gm. Gniew, pow. tczewski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: A. Lissauer 1887; E. Blume 1915; H.-J. Eggers 1951; M. Tuszyńska 2003; P. Łuczkiwicz 2006.

Osiek (d. *Kommerau*), gm. Warlubie, pow. świecki, woj. kujawsko-pomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. Grzęda, K. Przewoźna 1968; P. Łuczkiwicz 2006.

Parsęcko (d. *Persanzig*), gm. Szczecinek, pow. szczeciński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Kasiski 1877; H. Schumann 1889; J. Kostrzewski 1919; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; R. Wiloch 1995; P. Łuczkiwicz 2006.

Pępowo (d. *Pempau*), gm. Żukowo, pow. kartuski, woj. pomorskie, grób (?). Lit.: A. Lissauer 1887; J. Kostrzewski 1919.

Podole Małe (d. *Klein Podel*), gm. Dębica Kaszubska, pow. słupski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Kostrzewski 1919; O. Kunkel 1931; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Póchleb (d. *Pochlep*), pow. świdwiński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

Pruszcz Gdański (d. *Praust*), stan. 4, gm. loco, pow. gdański, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: W. La Baume 1926; tenże 1934; D. Bohnsack 1938; P. Łuczkiwicz 2006.

Pruszcz Gdański (d. *Praust*), stan. 7, gm. loco, pow. gdański, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. Pietrzak 1971, 1972; M. Tuszyńska 1995; R. Wiloch 1995; P. Łuczkiwicz 2006.

Pruszcz Gdański (d. *Praust*), stan. 10, gm. loco, pow. gdański, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. Pietrzak 1981, 1997; R. Wiloch 1995; P. Łuczkiwicz 2006.

Rogowo, stan. 9, pow. białogardzki, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: P. Łuczkiwicz 2006.

Rosnowo (d. *Rosnow*), gm. Manowo, pow. koszaliński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.

- Roszczyce** (d. *Roschütz*), gm. Łebień, pow. lęborski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Różyny**, gm. Pszczółki, pow. gdański, woj. pomorskie, Lit.: M. Tuszyńska, M. Stąporek 2005; A. Strobin 2006.
- Rumia**, gm. loco, pow. wejherowski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. Pietrzak 1987; J. Gładyskowska-Rzeczycka 1987; P. Łuczkiwicz 2006.
- Runowo** (d. *Grossrunow*), stan. 3, gm. Potęgowo, pow. słupski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Rusinowo** (d. *Rützenhagen*), gm. Postomino, pow. sławieński, woj. zachodniopomorskie, grób popielnicowy. Lit.: J. Kostrzewski 1919; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Sierakowo**, gm. Dobrzany, pow. stargardzki, woj. zachodniopomorskie, grób jamowy. Lit.: D. Bohnsack 1938, s. 153; R. Wiloch 1995.
- Skowarcz** (d. *Schönwarling*), gm. Pszczółki, pow. gdański, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Kostrzewski 1919; E. Blume 1915; W. La Baume 1934; D. Bohnsack 1938; P. Łuczkiwicz 2006.
- Słonowice**, gm. Kobylnica, pow. świdwiński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: D. Bohnsack 1938.
- Stary Targ** (d. *Altmark*), gm. loco, pow. sztumski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: W. Heym 1961; P. Łuczkiwicz 2006.
- Starzyno** (d. *Gross-Starsin*), gm. Puck, pow. pucki, woj. pomorskie, grób ciałopalny. Lit.: J. Kostrzewski 1919; H.-J. Eggers 1951; P. Łuczkiwicz 2006.
- Sulechówko** (d. *Klein Soltikow*), gm. Malechowo, pow. sławieński, woj. zachodniopomorskie, grób jamowy. Lit.: O. Kleist 1955; R. Wiloch 1995.
- Świdwin** (d. *Schivelbein*), gm. loco, pow. loco, woj. zachodniopomorskie, grób popielnicowy. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Tczew** (d. *Dirschau*), gm. loco, pow. tczewski, woj. pomorskie cmentarzysko. Lit.: A. Lissauer 1887; J. Kostrzewski 1919; D. Bohnsack 1938; P. Łuczkiwicz 2006.
- Ubiedrze**, gm. Bobolice, pow. koszaliński, woj. zachodniopomorskie, grób ciałopalny? Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Warszkowo** (d. *Alt-Warschow*), gm. Sławno, pow. sławieński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: R. Wołągiewicz 1965; P. Łuczkiwicz 2006.
- Włocibórz** (d. *Lustebuhr*), gm. Dygowo, pow. kołobrzegi, woj. zachodniopomorskie, grób popielnicowy. Lit.: J. Kostrzewski 1919; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Wódka** (d. *Woedtke*), pow. lęborski, woj. pomorskie, stanowisko nieokreślone. Lit.: J. Kostrzewski 1919; D. Bohnsack 1938; P. Łuczkiwicz 2006.
- Wyczechowo**, gm. Somonino, pow. kartuski, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: A. Strobin 2006; tenże 2007.
- Wygoda**, pow. białogardzki, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: H. Machajewski 1984; tenże 1996; tenże 2001; P. Łuczkiwicz 2006.
- Zagórzyce** (d. *Saagen*), gm. Łobez, pow. łobeski, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Żelisławiec** (d. *Sinzlow*), gm. Stare Czarnowo, pow. gryfiński, woj. zachodniopomorskie, cmentarzysko. Lit.: M. D. i R. Wołągiewiczowie 1963; P. Łuczkiwicz 2006.
- Żukczyn** (d. *Suckschin*), gm. Pruszcz Gdański, pow. gdański, woj. pomorskie, cmentarzysko. Lit.: J. Kostrzewski 1919; R. Wiloch 1995; P. Łuczkiwicz 2006.

ANEKS A.3

Listy wybranych zabytków z obszaru kultury oksywskiej

W niniejszym spisie uwzględniono wszystkie zabytki danego typu z ziemi chełmińskiej (poza naczyniami), z podaną informacją na temat miejsca znalezienia (podano numer grobu albo określono jako znalezisko luźne), natomiast z pozostałego obszaru kultury oksywskiej wymieniono wszystkie znane autorce egzemplarze zawarte w literaturze przedmiotu, wybrane dla celów porównawczych. Celem było uzyskanie wiarygodnych statystycznie serii przedmiotów różnych typów i odmian, a nie pełna prezentacja wszystkich znanych aktualnie obiektów kultury oksywskiej.

Asteryskiem (*) oznaczono zabytki z Rządza, których numery inwentarza w Stadtischen Altertumsmuseum w Grudziądzu J. Kostrzewski określił jako niezgodne z numerami inwentarza podanymi przez S. Angera (J. Kostrzewski 1919, s. 256), a co za tym idzie, nie należące do wyposażenia grobu, na jaki wskazuje numer inwentarza.

Jedynką w górnym indeksie ⁽¹⁾ oznaczono zabytki o znanym typie, lecz nieustalonej odmianie.

Listy niektórych elementów uzbrojenia obejmują tylko egzemplarze z ziemi chełmińskiej, ponieważ najnowsze zestawienia dostępne są w monograficznej pracy P. Łuczkiewicza (2006) *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*. Nie dotyczy to grobów W.I, W.II i W.III, które w niniejszej pracy sklasyfikowano wg dawnej typologii M. D. i R. Wołągiewiczów (1963).

Skróty:

- Anger* – przed liczbą oznacza numer w katalogu S. Angera (1890)
Graudenz – Stadtischen Altertumsmuseum, Graudenz
Danzig – Staatliches Museum für Naturkunde und Vorgeschichte, Danzig

Bibliografia do niniejszego aneksu przedstawiona jest łącznie z literaturą do części analityczno-syntetycznej.

FIBULE

Fibule odmiany A-I

1. Małe Czyste, stan. 20, grób 54,
2. Nowe Dobra, stan. 1, grób 7,
3. Podwiesk, stan. 2, groby 72, 112, 119, 126, 325W?, 441, 452,
4. Pruszcz Gdański, stan. 7, 1 egz.,
5. Pruszcz Gdański, stan. 10, 1 egz.,
6. Rumia, 3 egz.

Fibule odmiany A-II

1. Marusza, 1 egz.,
2. Nowe Dobra, groby 7(1905), 31(1905),
3. Podwiesk, stan. 2, groby: 7, 8, 25, 30 (2 egz.), 33, 37, 134, 141, 155 (2 egz.), 193, 197N, 201 (2 egz.?), 208, 213, 220?, 246?, 251, 289 (2 egz.?), 300B?, 344, 347, 410, 426, 431, 451,
4. Rządza, groby B47, E8, Ab6, Ab11 (2 egz.), 344, 438, 1 egz. luźny – *Anger* 479,
5. Bystrzec, 2 egz.,
6. Czarnówek, 1 egz.,
7. Malbork-Wielbark, 1 egz.¹,

8. Nowy Targ, 1 egz.,
9. Skowarcz, 8 egz.¹,
10. Wygoda, 1 egz.,
11. Żukczyn, 1 egz.¹

Fibule odmiany B-I

1. Chełmno, groby 20, 124?, 184, 1 egz. luźny,
2. Marusza, 1 egz.,
3. Osiek, grób 2/62, 1 egz. luźny,
4. Podwiesk, stan. 2, groby 125, 136, 146, 167N, 197N, 209, 294, 383,
5. Rządza, 1 egz. luźny,
6. Bystrzec, 1 egz.,
7. Gdańsk-Wrzeszcz, 1 egz.,
8. Nowa Wieś Królewska, 1 egz.,
9. Pępowo?, 1 egz.,
10. Rumia, 3 egz.

Fibule odmiany B-II

1. Chełmno, grób 148,

2. Podwiesk, groby 121, 172, 205 (2 egz.), 256, 277?, 288?, 458?

Fibule z brązową koszulką na kabłąku

1. Podwiesk, stan. 2, groby 160 (2 egz.), 214 (2 egz.), 216 (2 egz.), 265 (2 egz.), 270S (2 egz.), 414,
2. Lubieszewo, kilka egz.,
3. Malbork-Wielbark, 1 egz.?,
4. Nowa Wieś Królewska, 1 egz.?,
5. Rumia, 2 egz.

Fibule stopniowate

1. Grubno, 1 egz.,
2. Podwiesk, stan. 2, groby 18?, 33?, 149, 158, 159, 175 (2 egz.), 193, 202, 221 (2 egz.), 256, 258 (2 egz.), 270N (2 egz.), 271, 286 (2 egz.), 324, 378?, 395 (2 egz.), 404, 431, 437?, 448, 454 (2 egz.), 459?,
3. Malbork-Wielbark, 1 egz.,
4. Nowa Wieś Królewska, 6 egz.,
5. Parsęcko, 1 egz.,
6. Pruszcz Gdański, stan. 7, 9 egz.,
7. Pruszcz Gdański, stan. 10, 3 egz.,
8. Rumia, 6 egz.

Fibule kulkowe

1. Kałdus, 2 egz.,
2. Marusza, 1 egz.,
3. Nowe Dobra, stan. 20, 1 egz.,
4. Podwiesk, stan. 2, grób 214,
5. Pruszcz Gdański, stan. 7, 2 egz.,
6. Rumia, 2 egz.

Fibule typu C

1. Chełmno,
odmiana C-I: groby 6, 18, 1 egz. luźny,
odmiana C-II: grób 47,
2. Czarnowo, 1 egz. (odmiana C-I),
3. Grubno, 1 egz. (odmiana C-I),
4. Podwiesk, stan. 2,
odmiana C-I: groby 53, 78, 133, 135, 142, 145, 148?, 167N, 195, 212, 230, 239, 273, 284?, 322, 325E, 340, 352, 355?, 365, 380, 393, 401, 403, 404, 412, 445,
odmiana C-II: groby 106, 119, 152N, 159?, 206?, 248, 260, 287,
5. Rządź,
odmiana C-I: groby Aa1 (2 egz.), B17, B34*, B50, 477, 524?, 617,
odmiana C-II: grób 487*,
odmiana nieznana: grób B19*,

6. Buczek, 1 egz.,
7. Bystrzec, 6 egz.,
8. Dolna, 1 egz.,
9. Nowa Wieś Królewska, 1 egz.,
10. Pruszcz Gdański, stan. 7, 5 egz.,
11. Pruszcz Gdański, stan. 10, 3 egz.,
12. Skowarcz, 1 egz.,
13. Wielbark, 1 egz.,
14. Nowe Dobra, grób XXI/1906??

Fibule typu D

1. Chełmno, groby 106, 130,
2. Nowe Dobra, stan. 20, grób 11(1905),
3. Papowo Toruńskie, 1 egz.,
4. Podwiesk, stan. 2, groby 5, 129, 140,
5. Bystrzec, 1 egz.,
6. Czarnówek, 1 egz.,
7. Gdańsk-Wrzeszcz, 1 egz.,
8. Kopaniewo, 3 egz.,
9. Malbork-Wielbark, 1 egz.,
10. Pruszcz Gdański, stan. 4, 1 egz.,
- 10a. Pruszcz Gdański, stan. 10, 7 egz.,
11. Rumia, 5 egz.,
12. Skowarcz, 6 egz.,
13. Żukczyn, 5 egz.,

Fibule typu E

1. Chełmno, groby 1??, 14, 120, 183, 1 egz. luźny,
2. Podwiesk, stan. 2, groby 68, 349, 367,
3. Rządź, groby B22*, 430* (R. Hachmann zapinkę z grobu 430 wymienia jako typ E, mimo że zazwyczaj pomija określenia typologiczne przedmiotów oznaczonych u J. Kostrzewskiego za pomocą asteriska*),
4. Buczek, 1 egz.,
5. Gdynia-Oksywie, 1 egz.,
6. Kopaniewo?, 1 egz.,
7. Opalenie, 1 egz.,
8. Pruszcz Gdański, 1 egz.,
9. Skowarcz, 1 egz.,
10. Malbork-Wielbark, 1 egz.,

Fibule typu F

1. Chełmno-Kępa Panieńska, 1 egz.,
2. Podwiesk, stan. 2, groby 111, 138,
3. Rządź, groby 511, 544, 432*, 588*, 1 egz. luźny* – Anger 359*,
4. Buczek, 1 egz.,
5. Gniew, 1 egz.,
6. Skowarcz, 1 egz.

Fibule typu G

1. Chełmno, grób 112,
2. Podwiesk, stan. 2, groby 8, 13, 15, 38, 40?, 68?, 71, 77, 85 (2 egz.), 86 (2 egz.), 193, 274, 304 (2 egz.), 343, 358, 413,
3. Rządź, groby 436, (487?? – J. Kostrzewski zapinki typu G w tym grobie nie wymienia, tylko R. Hachmann, jednak w katalogu S. Angera w tym grobie są dwie fibule żelazne – co wyklucza uznanie jednej z nich za reprezentującą typ G), 559, 610,
4. Zakrzewo, 1 egz.,
5. Bystrzec, 1 egz.,
6. Kopaniewo, 1 egz.,
7. Malbork-Wielbark, 1 lub 2 egz.,
8. Nowy Targ, 4? egz.,
9. Gdynia-Oksywie, 1 egz.,
10. Opalenie, 1 egz.,
11. Pruszcz Gdański, 1 egz.,
12. Pruszcz Gdański, stan. 10, 4 egz.,
13. Skowarcz, 5 egz.,
14. Wygoda, 1 egz.,
15. Kolenko??, 1 egz. (por. aneks A. 1).

Fibule typu H

1. Chełmno, grób 142,
2. Marusza, 1 egz.,
3. Nowe Dobra, grób 5(1905),
4. Podwiesk, stan. 2, groby: 17, 42, 44?, 80 (2 egz.), 88 (2 egz.), 106, 159, 198 (2 egz.), 208 (2 egz.), 320, 322, 370, 376, 381, 388 (2 egz.), 391 (2 egz.), 406, 411,
5. Rządź, grób 487 (wg S. Angera 2 egz. żelazne, wg R. Hachmanna 1 egz. typu H i 1 – G, a wg J. Kostrzewskiego pod numerem *Anger 2114** występuje zapinka typu C, która jednak nie odpowiada opisowi S. Angera; J. Kostrzewski w tym grobie wymienia 1 pewny egzemplarz zapinki typu H),
6. Gostkowo, 1 egz.,
7. Pruszcz Gdański, stan. 7, 2 egz.,
8. Skowarcz, 1 egz.,
9. Malbork-Wielbark, 1 egz.,
10. Nowy Targ, 1 egz.,
12. Pruszcz Gdański, stan. 10, 1 egz.

Fibule typu I

1. Nowe Dobra, stan. 20, groby 13(1905), 5(1907),
2. Głobino, 1 egz.,
3. Pruszcz Gdański, stan. 10, 3 egz.,
4. Różyny, 1 egz.,
5. Rumia, 4 egz.?,

6. Skowarcz, 4 egz.,
7. Warszkowo, 2 egz.,
8. Wyczechowo, 1 egz.,
9. Wygoda, 1 egz.

Fibule typu J

1. Chełmno, groby 36, 104, 113, 150, 157,
2. Papowo Toruńskie, 3 egz. luźne,
3. Podwiesk, stan. 2, groby 36?, 53?, 84,
4. Rządź, groby Ac5?, C3, Ab12 (2 egz.), G2 (2 egz.), 8??, 256, 333 (3 egz.), 444, 640 (2 egz.),
5. Bystrzec, 3 egz.,
6. Gdańsk-Wrzeszcz, 2 egz.,
7. Gdynia-Oksywie, 1 egz.,
8. Gostkowo, 2 egz.,
9. Pruszcz Gdański, stan. 4, 2 egz.,
- 9a. Pruszcz Gdański, stan. 10, 4 egz.,
10. Skowarcz, 5 egz.,
11. Warszkowo, 5 egz.,
12. Żukczyn, 1 egz.

Fibule typu K

1. Brodnica-Michałowo, 1 egz.,
2. Chełmno, groby 15, 37, 43, 51, 134, 136, 141 (2 egz.?), 143, 149, 150?, 154 (2 egz.), 158 (2 egz.), 185, 195 (2 egz.); 4 egz.? luźne (*Graudenz 2635, 2639, 3234*),
3. Grubno, 1 egz.,
4. Marusza, 2 egz. luźne,
5. Nowe Dobra, groby 17(1905), 2(1909), 15(1909); 1 egz. luźny,
6. Papowo Toruńskie, 1 egz.,
7. Podwiesk, stan. 2, groby: 7?, 13, 15?, 16, 17, 31, 32, 34 (2 egz.), 36, 42?, 52, 56, 62?, 71, 79? (2 egz.), 80?, 85, 86 (2 egz.)?, 87, 99, 100?, 104, 113, 114, 121?, 124, 131, 166, 227?, 299W (3 egz.), 300B, 305, 307, 308, 311, 322, 333?, 338, 342, 345, 349, 350, 354S (2 egz.)?, 358, 362, 370?, 371, 393, 405, 407, 409, 410, 413, 414?, 415, 417, 422, 426, 432, 434 (2 egz.), 436,
8. Rządź, groby B45, B48, B64, Ab7, C4, 131 (2 egz.), 137, 141, 149, 151, 163 (2 egz.?), 170, 428 (2 egz.), 429, 461, 470, 474, 499, 504, 551, 556, 557, 561 (2 egz.), 602?, 612, 613, 623, 646, 680 (3 egz.), B22*, B32, B53*, B57*, 145*, 429*, 555*, 556*, 678*, znaleziska luźne – 3 egz. (*Anger 391, 479*),
9. Bystrzec, 25? egz.,
10. Buczek, 2 egz.,
11. Gdańsk-Oliwa, 2 egz.,
12. Kopaniewo, 1 egz.,
13. Malbork-Wielbark, 1 egz. z brązu,

14. Pruszcz Gdański, stan. 7, 9 egz.,
15. Pruszcz Gdański, stan. 10, 10 egz.,
16. Rumia, 12 egz.,
17. Skowarcz, 4 egz.,
18. Włocibórz, 1 egz.,
19. Żukczyn, 8 egz.,
20. Głobino, 1 egz.,
21. Różyny, 1 egz.,
22. Wyczechowo, 1 egz.

Fibule odmiany L-I

1. Podwiesk, stan. 2, grób 300A,
2. Rządź, groby Ac1, 121,
3. Buczek, 1 egz.,
4. Czarnówek, 2 egz.,
5. Gdańsk-Oliwa, 1 egz.,
6. Gdańsk-Wrzeszcz, 1 egz.,
7. Gdynia-Oksywie, 1 egz.,
8. Gostkowo, woj. słupskie, 2 egz.,
9. Kopaniewo, 1 egz.,
10. Parsęcko, 1 egz.,
11. Skowarcz, 4 egz.,
12. Pruszcz Gdański, stan. 4, 1 egz.

Fibule odmiany L-II

1. Chełmno, grób 149,
2. Podwiesk, stan. 2, groby 32?, 36, 66?, 300C, 302,
3. Rządź, groby Aa3, A4,
4. Ciepłe, 1 egz.,
5. Kopaniewo, 1 egz.,
6. Lubieszewo, woj. elbląskie, 2 egz.,
7. Rumia, 5 egz.,
8. Skowarcz, 3 egz.,
9. Pruszcz Gdański, stan. 10, 2 egz.

Fibule typu Nauheim

1. Chełmno, grób 27,
2. Podwiesk, stan. 2, grób 303,
3. Pruszcz Gdański, stan. 10, 3 egz.

Fibule typu M

1. Chełmno, groby 9, 11??, 12, 22 (2 egz.), 54?, 67 (2 egz.), 76, 83 (2 egz.), 86, 91, 129, 136?, 154 (2 egz.), 171?, 173 (2 egz.), 174, 201, 1 egz. luźny,
2. Czarnowo, 1 egz.,
3. Nowe Dobra, groby 5(1904), 16(1905)?, 13(1907), 7(1909),
4. Papowo Toruńskie, 1 egz.,
5. Podwiesk, stan. 2, groby 20, 33, 38, 49, 66, 75, 174, 191, 300C,

- 5a Podwiesk, grób z roku 1975?,
6. Rządź, groby Aa7, Ab2, Ab9?, G12, 13, G15, 2 (3 egz.), 156, 288, 424, 434 (2 egz.), 447, 480, 504?, 538 (2 egz.), 540, 174*, F9*, G8*, Ac1*, G30*, 199* (2 egz.), 640*,
7. Buczek, 3 egz.,
8. Drawsko Pomorskie, 1 egz.,
9. Gdańsk-Oliwa, 2 egz.,
10. Gdynia-Oksywie, 2 egz.,
11. Gostkowo, 36 egz.,
12. Niemica, 5 egz.,
13. Konikowo, 3 egz.,
14. Malbork-Wielbark, 2 egz.,
15. Pruszcz Gdański, stan. 10, 17 egz.,
16. Rumia, 6 egz.,
17. Skowarcz, 13 egz.,
18. Warszkowo, 15 egz.,
19. Wygoda, 7? egz.

Fibule typu N

1. Chełmno, groby 77, 79, 88?, 201,
2. Nowe Dobra, groby 3(1904), 21(1904), 32 (1904), 1(1905), 2(1905) – 2 egz., 25(1909)?, 27 (1905), 8(1907), 30(1907) – 3 egz., 26(1909), 35(1909), 17(1911),
3. Podwiesk, stan. 2, groby 10?, 33 (2 egz.), 50, 94, 121, 123, 306, 318,
- 3a Podwiesk, grób z 1963 roku (2 egz.),
4. Podwiesk, stan. 3, 1 egz. luźny,
5. Rządź, groby D1, B27, B54, Ab1, G1, G5, G13, G17, G20, 6, 8, 123, 227, 262 (J. Kostrzewski fibulę tę określa jako N, a R. Hachmann jako O), 283, 496 (2 egz.), 504, 538, 673, E10*, G18*, C5*, 10*, 52*, 80*, 180*, 248*, 329*, 339*, 555*, 1 egz. luźny – Anger 1508,
6. Małe Czyste, groby 3?, 8 (2 egz.?), 24, 41 (2 egz.), 46?, 59 (3 egz.), 98?, 1 egz. luźny,
7. Buczek, 3 egz.,
8. Drawsko Pomorskie, 7 egz.,
9. Gdańsk-Wrzeszcz, 1 egz.,
10. Gdynia-Oksywie, 8 egz.,
11. Głobino, 1 egz.,
12. Gostkowo, 66 egz.,
13. Konikowo, 2 egz.,
14. Kopaniewo, 1 egz.,
15. Malbork-Wielbark, 7 egz.,
16. Niemica, 16 egz.,
17. Parsęcko, 8 egz.,
18. Pruszcz Gdański, stan. 10, 26 egz.,
19. Rumia, 17 egz.,

20. Skowarcz, 12 egz.,
21. Stary Targ, 1 egz.,
22. Warszkowo, 40 egz.,
23. Wygoda, 9 egz.,
24. Żukczyn, 2 egz.

Fibule typu O

1. Chełmno, grób 99?,
2. Małe Czyste, groby 56, 116, 122,
3. Nowe Dobra, groby 15(1904), 6(1905), 37(1905), 45(1905), 11(1906), 5(1907), 15(1907), 23 i 24(1910), 12 i 22(1911); groby podkreślone wymieniane wyłącznie przez J. Kostrzewskiego, pozostałe wyłącznie przez D. Bohnsacka,
4. Podwiesk, stan. 2, grób 66,
- 4a. Podwiesk, grób z roku 1975,
5. Rządź, wg J. Kostrzewskiego (1919, s. 268) – zapinki typu O pochodzą z grobów 288, 328 i 566, natomiast wg R. Hachmanna (1958) – z grobów F3, G18, 120, 288, 328, 360, 542, 566, w tym ostatnim 2 egz.,

6. Gostkowo, 4 egz.,
7. Malbork-Wielbark, 2 egz.,
8. Niemica, 3 egz.,
9. Parsęcko, 1 egz.,
10. Warszkowo, 2 egz.,
11. Pruszcz Gdański, stan. 10, 2 egz.

Fibule typu A.18

1. Podwiesk, stan. 2, groby 9, 49,
- 1a. Podwiesk, grób z roku 1975,
2. Chełmno, grób 167.

Fibule typu A. 65

1. Nowe Dobra, grób 2/1905,
2. Papowo Toruńskie, 1 egz. luźny,
3. Skowarcz, 2 egz.

Fibula ze zwierzęcą główką (Ia1 wg S. Demetza)

1. Podwiesk, grób z 1963 roku.

ZAPIĘCIA PASA

Klamry jednoczęściowe, taśmowate o zaczepach zwróconych w tę samą stronę (K.Ia = Wil IIIA-C, VI)

1. Podwiesk, stan. 2, groby 30, 124, 205, 270N(?), 376,
2. Chełmno, grób 185,
3. Malbork-Wielbark, 1 egz.,
4. Parsęcko, 1 egz.,
5. Pruszcz Gdański, stan. 7, 2 egz.,
6. Pruszcz Gdański, stan. 10, 1 egz.,
7. Sierakowo, 1 egz.

Klamry jednoczęściowe, taśmowate o zaczepach zwróconych w przeciwnych kierunkach (K.Ib = Wil IVA-E, VIIA)

1. Nowe Dobra, grób 3(1905), 7(1909),
2. Podwiesk, stan. 2, grób 52, 1 egz. luźny?,
3. Rządź, groby E9, G35, 10*,
4. Bystrzec, 1 egz.,
5. Drawsko Pomorskie, 3 egz.,
6. Gdynia-Oksywie, 2 egz., w tym 1 z brązu,
7. Gostkowo, 2 egz.,
8. Jarzyce, 1 egz.,
9. Parsęcko, 1 egz.,
10. Pruszcz Gdański, stan. 4, 1 egz. z brązu,
11. Rumia, 3 egz.,
12. Skowarcz, 3 egz.

Klamry jednoczęściowe, taśmowate z tarczką (K.Ib = Wil V, VIIB)

1. Chełmno, grób 27, 1 egz. luźny,
2. Buczek, 1 egz.,
3. Gostkowo, 2 egz.,
4. Kopaniewo, 1 egz.,
5. Pruszcz Gdański, stan. 4, 5 egz.,
6. Pruszcz Gdański, stan. 10, 1 egz.,
7. Rumia, 1 egz. z brązu,
8. Skowarcz, 2 egz., w tym 1 brązowy,
9. Warszkowo, 1 egz.,
10. Żukczyn, 1 egz.

Klamry sztabkowate z tarczką (K.IIb = Wil IB)

1. Pruszcz Gdański, stan. 10, 1 egz.,
2. Rumia, 2 egz.,
3. Skowarcz, 1 egz.,
4. Stary Targ, 1 egz.

Klamry sztabkowate typu K.IIb = Wil I, IA, IC, ID

1. Chełmno, grób 112,
2. Rządź, groby B15, 430,
3. Gostkowo, 3 egz.,
4. Gdynia-Oksywie, 2 egz.,
5. Gdańsk-Oliwa, 1 egz.,

6. Rumia, 1 egz.,
7. Wygoda, 1 egz.,
8. Żukczyn, 1 egz.,

Klamry dwuczłonowe

1. Podwiesk, groby 153, 201?, 270S, 378, 410, 1 egz. luźny,
2. Pruszcz Gdański, stan. 10, grób 480,
3. Rumia, grób 147.

Klamry zawiaskowe o zaczepach zwróconych w tę samą stronę (Wil IX)

1. Chełmno, groby 2, 5, 6, 15, 29, 32, 42, 124, 135, 142, 143, 153, 154, około 20 klamer luźnych,
2. Chełmno-Kępa Panieńska, 1 egz.,
3. Czarnowo, 1 egz.,
4. Marusza, 1 egz.,
5. Nowe Dobra, groby 9(1904), 2(1909), 1 egz. luźny,
6. Podwiesk, stan. 2, groby 8, 13, 17 (2 egz.), 18, 33, 34, 35, 40, 44, 58, 68, 71, 75, 80, 85, 86, 88, 99, 114, 121, 131, 134, 135, 157, 160, 166, 170, 175, 177, 193, 198, 206, 208, 216, 221, 227, 230, 248, 251, 256, 258, 265, 277, 286, 289, 290, 299, 300B, 302, 304, 320, 322, 324, 329, 338, 343, 347, 348, 349, 358, 366, 370, 371, 377, 381, 388, 391, 394, 396, 399, 404, 411, 413, 414, 427, 431, 434, 437, 448, 458
7. Rządź, groby D2, D9, B1, B20, B22, B64, B68, E11, A1, A2, A3, Ab12, 131, 144, 145, 149, 156, 160, 161, 163, 428, 429, 431, 461, 469, 470, 487, 492, 556, 557, 559, 561, 622, 623, 680, 683, 1 egz. luźny (*Anger 1579*),
8. Buczek, 1 egz.,
9. Bystrzec, 11 egz.,
10. Dolna, 1 egz.,
11. Dychlino, 1 egz.,
12. Gdynia-Oksywie, 5 egz.,
13. Gniewskie Młyny, 1 egz.,
14. Gostkowo, 1 egz.,
15. Głobino, 2 egz.,
16. Kopaniewo, 1 egz.,
17. Niemica, 1 egz.,
18. Nowa Wieś Królewska, 1 egz.,
19. Nowy Targ, 2 egz.,
20. Oleszno, 1 egz.
21. Pruszcz Gdański, stan. 4, 6 egz.,
22. Pruszcz Gdański, stan. 7, 21 egz.,
23. Pruszcz Gdański, stan. 10, 3 egz.,
24. Rumia, 9 egz.,
25. Skowarcz, 5 egz.,
26. Stary Targ, 3 egz.,

27. Warszkowo, 1 egz.,
28. Żukczyn, 7 egz.

Klamry zawiaskowe o zaczepach odgiętych w przeciwnych kierunkach (Wil X)

1. Małe Czyste, stan. 20, grób 59,
2. Nowe Dobra, grób 15(1909),
3. Podwiesk, stan. 2, grób 99,
4. Rządź, grób G30,
5. Gdynia-Oksywie, 1 egz.,
6. Kopaniewo, 1 egz.,
7. Nowa Wieś Królewska, 1 egz.,
8. Nowy Targ, 1 egz.,
9. Wygoda, 2 egz.

Trójczłonowe klamry z żelaza (Wil XI, XII)

1. Chełmno, 2 egz. luźne (*Graudenz 2610, Danzig 3908*),
2. Nowe Dobra, grób 12(1904),
3. Podwiesk, stan. 2, groby 126, 155, 201, 214 (2 egz.), 416, 454,
4. Rządź, grób 141,
5. Buczek, 1 egz.,
6. Bystrzec, 2 egz.,
7. Drawsko Pomorskie, 1 egz.,
8. Jarzyce, 1 egz.,
9. Nowa Wieś Królewska, 3 egz.,
10. Parsęcko, 3 egz.,
11. Pruszcz Gdański, stan. 7, 5 egz.,
12. Pruszcz Gdański, stan. 10, 3 egz.,
13. Rumia, 1 egz.,
14. Słonowice, 1 egz.,
15. Stary Targ, 1 egz.,
16. Sulechówko, 1 egz.,
17. Wygoda, 1 egz.

Trójczłonowe klamry z brązu (Wil XIV)

1. Chełmno, odmiana IIIb: grób 130, odmiana III: grób 91, 1 egz. luźny,
2. Nowe Dobra, odmiana IIIb?: grób 24/1908,
3. Podwiesk, stan. 2, odmiana IIIa: grób 119, odmiana IIIb: groby 44, 66, 68, 151 i 319, odmiana IIIc: grób 20, odmiana III: groby 15, 33 i 274N,
4. Rządź, odmiana IIIc: grób D5, odmiana III: groby Aa8, D3??, D4, C1, Ab8, 180, 431?, 451, 610, 629,

5. Bystrzec, 1 egz.,
6. Dolna, 1 egz.,
7. Gdańsk-Oliwa, 1 egz.,
8. Gdynia-Oksywie, 2 egz.,
9. Konikowo, 1 egz.,
10. Lubieszewo, woj. gdańskie, 1 egz.,
11. Lubowidz, 1 egz.,
12. Malbork-Wielbark, 1 egz.,
13. Nowy Targ, 1 egz.,
14. Parsęcko, 1 egz.,
15. Podole Małe, 2 egz.,
16. Pruszcz Gdański, stan. 4, 1 egz.,
17. Pruszcz Gdański, stan. 10, 3 egz.,
18. Skowarcz, 2 egz.,

19. Tczew, 2 egz.

Klamry pierścieniowate

1. Rządź, groby 612, 679* (2 egz.), 1 egz. luźny.

Sprzączki do pasa

1. Chełmno, groby 132 (M-L. C1??), 176 (M-L. A12), 184 (M-L. C14),
2. Małe Czyste, grób 8 (M-L. C4),
2. Nowe Dobra, groby IX/1905 (M-L. C4), 16/1905 (M-L. D1),
3. Rządź, groby B64 (M-L. C17), Ab15 (M-L. C), 156 (M-L. C), 259 (M-L. C), 354 (M-L. C), 496 (M-L. C), 329 (M-L. C9).

OZDOBY

Szklane bransolety, pierścienie (Ringperlen) i paciorki celtyckie

1. Podwiesk, stan. 2, groby 9, 21, 33, 49, 57, 66, 69, 181, 300B, 319, 1 egz. luzem,
2. Rządź, groby B 50, 668,
3. Toruń, stan. 234, z warstwy kulturowej osady,
4. Lipniki,
5. Rumia,
6. Mikorowo.

Bransolety żelazne

1. Podwiesk, grób 260,
2. Rządź, grób 662,
3. Wygoda, 2 egz.

Bransolety brązowe

1. Chełmno, groby 9, 151, 155,
2. Nowe Dobra, stan. 20, groby 2(1905), 13(1907)?, 24(1910),
3. Podwiesk, stan. 2, groby 66, 300B?, 306, 320,
4. Rządź, groby Aa4, B11, 496, 509,
5. Boroszewo?,
6. Gdynia-Oksywie, 1 egz.,
7. Pruszcz Gdański, stan. 10, 4 egz.,
8. Różyny?, 1 egz.,
9. Rumia, 1 egz.,
10. Skowarcz, 1 egz.

Bransolety srebrne

1. Różyny, 1 egz.

NARZĘDZIA I PRZYBORY TOALETOWE

Nożyki sierpikowate

1. Czarnowo
odmiana IIa: 1 egz. luźny,
2. Chełmno
odmiana Ia: 136, 154,
odmiana Ib: grób 91,
odmiana IIb: grób 130,
typ IV: grób 54,
odmiana Va?: grób 151,
fragmenty: grób 14?,
3. Nowe Dobra
odmiana Ia: groby 2(1905), 35(1908),
odmiana Ib: 1 egz. luźny,
odmiana IIb: grób 7(1909),

- fragmenty: groby 3(1905), 6(1905)?, 43(1909)?
4. Papowo Toruńskie
odmiana IIc-I: 1 egz.,
odmiana IIb: 1 egz.,
 5. Podwiesk, stan. 2
odmiana Ia: grób 9,
odmiana Ib: grób 84,
odmiana IIa: grób 376,
odmiana IIb: groby 62, 70, 114,
fragmenty: groby 52, 123, 300B (2 egz.),
 6. Rządź
odmiana Ia: groby Ac6, Ab12, G8, 183, 229, 250,
492, 502, 572,
wariant Ia-1: grób B13,

- odmiana Ib: groby Aa5, D3, 10?, 102, 328, 528, 618,
 odmiana IIa: grób 177,
 odmiana IIb: groby E9, 447, 559,
 wariant IIc-1: grób B17, E12?,
 wariant IIc-2: grób Ab8,
 typ III: groby G1, III,
 typ IV: grób 258,
 odmiana Va: grób B15,
 odmiana Vb: D8,
 typ VI: grób 503,
 fragmenty: groby B58, G1, G30, III, 102, 180, 181,
 182, 229, 250, 431, 434, 496, 540, 559, 576, 584,
 639, 640, 683,
7. Buczek
 odmiana Ia: 2 egz.,
 odmiana Ib: 1 egz.,
8. Bystrzec
 odmiana Ib: 2 egz.,
9. Dębczyno
 odmiana IV?: 1 egz.,
10. Drawsko Pomorskie
 odmiana Ib: 1 egz.,
 fragmenty: 1 egz.,
11. Gdynia-Oksywie
 odmiana Ib: 1 egz.,
 odmiana IIb: 1 egz.,
 fragmenty: 3 egz.,
12. Gostkowo, 29 egz. całych i fragmenty sześciu,
13. Konikowo
 odmiana Ib: 1 egz.,
 odmiana IIa: 1 egz.,
 odmiana IIb: 7 egz.,
14. Kopaniewo
 odmiana Ib: 1 egz.,
15. Malbork-Wielbark
 odmiana Ib: 1 egz.,
 odmiana IIb: 2 egz.,
16. Mierzym
 odmiana IIa: 1 egz.,
17. Niemica
 odmiana Ib: 4 egz.,
 odmiana IIa: 2 egz.,
 odmiana IIb: 1 egz.,
18. Parsęcko
 odmiana Ia: 2 (4?) egz.,
 odmiana Ib: 1 egz.,
 odmiana IIa: 1 egz.,
 odmiana IV: 1 egz.,
 fragmenty: 1 egz.,
19. Pruszcz Gdański, stan. 4
 odmiana K.IIb: 2 egz.,
20. Rumia
 odmiana Ia: 2 egz.,
 odmiana Ib: 2 egz.,
 odmiana IIa: 2 egz.,
 fragmenty: 2 egz.,
21. Skowarcz
 odmiana Ia: 2 egz.,
 odmiana Ib: 2 egz.,
 odmiana III: 1 egz.,
 fragmenty: 4 egz.,
22. Stara Jania
 odmiana Ib: 1 egz.,
23. Warszkowo
 odmiana Ia: 3 egz.,
 odmiana Ib: 16 egz.
- Noże proste**
1. Brodnica-Michałowo, 1 egz.,
 2. Chełmno, groby 74, 94, 132, 139, 145 (2 egz.?),
 176, 184, 187,
 3. Chełmża, 1 egz.,
 4. Czarnowo, 1 egz.,
 5. Kałdus, 2 egz.,
 6. Kowalewo, 2 egz.,
 7. Małe Czyste, grób 8,
 8. Nowe Dobra, groby 4(1904), 5(1907),
 9. Podwiesk, groby 38, 45, 300B, 400, 1 egz. luźny,
 10. Rządź, groby D8, B13, C4*, E8, 80, 163, 259, 329,
 426, 494, 499, 540, 591, 605, 608, 609, 1 egz. luźny
 (*Anger* 401),
 11. Czarnówek, 1 egz.,
 12. Głobino, 1 egz.,
 13. Gostkowo, 4 egz.,
 14. Malbork-Wielbark, 1 egz.,
 15. Pruszcz Gdański, stan. 4, 1 egz.,
 16. Rumia, 4 egz.,
 17. Skowarcz, 1 egz.,
 18. Ubiedrze, 1 egz.,
 19. Wygoda, 1 egz.,
 20. Żukczyn, 2 egz.
- Nożyce**
1. Rządź, groby D8, C4, E7, G3,
 2. Podole Małe, 1 egz.,
 3. Pruszcz Gdański, stan. 10, 1 egz.,
 4. Różyny, 1 egz.,
 5. Żukczyn, 1 egz.
- Brzytwy**
1. Chełmno, groby 14(?), 99, 166, 201, znalezisko
 luźne (1 egz.),

2. Nowe Dobra, groby 30(1907), 23(1910),
3. Podwiesk, groby 13, 318,
4. Rządź, groby Aa6, D8, B13, C5, E11, E12, G3, G17, 38, 165, 246, 283, 499, 1 egz. luźny (*Anger* 398),
5. Toruń-Kaszczorek (?), 1 egz. luźny
6. Buczek, 2 egz.,
7. Dolna, 1 egz.,
8. Gostkowo, 19 egz.,
9. Kopaniewo, 4 egz.,
10. Niemica, 1 egz.,
11. Parsęcko, 1 egz.,
12. Rumia, 14 egz.,
13. Skowarcz, 9 egz.,
14. Świdwin, 1 egz.,
15. Warszkowo, 5 egz.,
16. Wygoda, 1 egz.,
7. Żukczyn, 2 egz.

lgły do szycia

1. Chełmno, groby 54 (D I), 67, 88, 104, 112, 125, 136 (D I?), 142,
2. Czarnowo, 1 egz. (D II),
3. Nowe Dobra, groby 3/1905?, 13/1907, 24/1908, 26/1909,
4. Podwiesk, groby 49, 66 (D I), 84 (D I), 123 (D II), 306 (D II),
5. Podwiesk 1963, 1 egz. (D II),

PRZĘŚLIKI

Przędliki gliniane

(spis wyłącznie dla ziemi chełmińskiej)

1. Chełmno
odmiana Ia: groby 6, 54, 67, 88, 91, 125, 151,
odmiana Ib: groby 104, 153,
odmiana Ic: grób 156,
odmiana If: grób 187,
2. Czarnowo
odmiana Ia: 1 egz.,
3. Małe Czyste, groby 59, 122,
4. Marusza
odmiana Ic: 1 egz.,
5. Nowe Dobra
odmiana Ia: groby 4(1905), 6(1905), 7(1905), VII(1905), 25(1905), 12(1911),
odmiana Id: grób 31(1905),
odmiana Ie: grób 11(1905), XXVI/1905,
6. Podwiesk, stan. 2

6. Rządź, groby Aa4, Aa5, Ac6 (D II?), D3, B17, 80, 229, 234, 258, 260 (D I), 7, 287, 288, 318, 340 (D II?), 428, 429, 496, 500, 502 (D II?), 629, 639, 662, 1 egz. luźny – *Anger* 421.

Szczypczyki

1. Brodnica-Michałowo, 1 egz.,
2. Chełmno, grób 1, 1 egz. ze zniszcz. grobu,
3. Nowe Dobra, groby 11(1905), 19(1905),
4. Nowy Dwór, 1 egz.,
5. Podwiesk, groby 7, 33, 44, 124, 151, 416, 417,
6. Rządź, groby Ab3, B13, G3, 137, 151, 180,
7. Buczek, 3 egz.,
8. Bystrzec, 2 egz.,
9. Gdańsk-Oliwa, 1 egz.,
10. Gdańsk-Wrzeszcz, 1 egz.,
11. Gdynia-Oksywie, 4 egz.,
12. Niemica, 1 egz.,
13. Pruszcz Gdański, stan. 4, 1 egz.,
14. Pruszcz Gdański, stan. 7, 5 egz.,
15. Pruszcz Gdański, stan. 10, 5 egz.,
16. Różyny, 1 egz.,
17. Rumia, 3 egz.,
18. Runowo, 1 egz.,
19. Skowarcz, 9 egz.,
20. Warszkowo, 3 egz.,
21. Wyczechowo, 1 egz.,
22. Żukczyn, 2 egz.

odmiana Ia: groby 20, 33 (2 egz.), 44, 49 (3 egz.), 66 (2 egz.), 70, 94, 191, 300B, 1 egz. luźny,

odmiana Ib: groby 44/11, 85/7,

odmiana Ic: grób 320/18,

7. Podwiesk, stan. 3
odmiana Ia: 1 egz. luźny,
8. Rządź
odmiana Ia: groby Ac6, D3, D5, B45, B54, Ab1, Ab11, F2, G1, G6, G10–2 egz., G28, 1, 10, 17, 18, 107, 180, 183, 222, 340, 426, 447, 460, 463, 469, 480, 496, 503, 507, 508, 520, 525, 538, 629, 640,
odmiana Ib: groby 111, 235, 288,
odmiana Ic: groby A1, I, 146, 148, 430, 431,
odmiana Ig: groby 14, 333, 451,
9. Zakrzewo
odmiana Ib: 1 egz.

Przędliki kamienne

1. Głuchowo?, 1 egz.,

2. Nowe Dobra, grób 3(1905),
3. Podwiesk, groby 85, 160,
4. Gostkowo, 4 egz.,
5. Parsęcko, 2 egz.,
6. Skowarcz, 2 egz.

UZBROJENIE

Miecze dwusieczne typu K.I

1. Chełmno
odmiana K.Ia: groby 60, 185, 2 egz. luźne,
odmiana K.I: grób 122?,
2. Podwiesk, stan. 2
odmiana K.Ia: groby 39, 354,
odmiana K.Ib: groby 32, 79,
3. Rządź
odmiana K.Ia: groby, Aa7, E4, 499, 1 egz. luzem
odmiana K.I: grób B13.

Miecze typu K.II

1. Podwiesk, stan. 2, grób 36?,
2. Rządź, grób 678.

Miecze typu K.III

1. Podwiesk, grób 103, 1 egz. luźny,
2. Rządź, grób Ab5, 3 egz. luźne.

Miecze typu K.IV

1. Ciepłe, 1 egz.,
2. Opalenie, 1 egz.,
3. Żukczyn, 1 egz.

Pozostałości po mieczach dwusiecznych

1. Rządź, groby Aa2, Ac1, 606, 612, 679,
2. Szynych, stan. 13B, obiekt 720,
3. Kopaniewo, 2 egz.

Miecze jednosieczne typu W.I

1. Rządź, grób B3, 565 (forma nietypowa, pośrednia pomiędzy typem W.I i W.II).

Miecze jednosieczne typu W.II

1. Chełmno, groby 1, 59, 132, 149, 157?,
2. Podwiesk, grób 45, 300C,
3. Rządź, grób Aa7, Ab7, F8, 101.

Miecze jednosieczne typu W.III

1. Buczek, 1 egz.,
2. Dębczyno, 1 egz.,
3. Gostkowo, 1 egz.,

Przęśliki kościane

1. Chełmno, groby 15, 135, 142, 143?, 154, 159, 168, 184,
2. Podwiesk, groby 71, 322, 349, 410,
3. Gdynia-Oksywie, 7 egz.

4. Kopaniewo, 2 egz.,
5. Niemica, 1 egz.,
6. Warszkowo, 2 egz.,
7. Żukczyn, 1 egz.

Miecze jednosieczne nieokreślonego typu

1. Bieńkówka, 1 egz. luźny,
2. Chełmno, grób 30,
tylko fragmenty pochwy: groby 94, 114,
3. Nowe Dobra
tylko fragmenty pochwy: groby 16(1905),
26(1905), 43(1909),
4. Podwiesk
tylko fragmenty pochwy: grób 28,
5. Rządź, groby C4, 444, 534, 588,
tylko fragmenty pochwy: 99, 354, 401, 453, 544.

Umba

1. Bieńkówka
B.4: grób 1,
2. Chełmno
B3/4?: grób 30,
B.5: grób 157,
Wzór Grossromstedt: groby 56, 129,
B.7A: grób 60,
B.8: 1 egz. ze zniszczonego grobu
wyłącznie nity: groby 150 i 152,
3. Grubno
B.7: 1 egz.,
4. Nowe Dobra
B.7A: grób 1(1905),
fragmenty umb: groby 18, 19, 25(1905), 43(1909),
nity: groby 20(1904), 5(1907),
5. Papowo Toruńskie, 2 nity,
6. Podwiesk
B.3: grób 103,
B.4: grób 299,
B.7A: grób 38,
7. Rządź
B.4: groby E8, 455,
B.5: groby, C4, Ab7,
B.6B: grób C3,

Grossromstedt: grób G3,
 Lemany?: grób Ab2,
 B.7A: groby Aa7, Ac1, Ac2?, Ab5, B6?, B13?, E4,
 E12, G15, 158,
 B.8: grób 123,
 B.9: grób 626,
 umba nieokreślonego typu: groby D1, 637, 678
 i 679,
 nity: B3, E7, Ab15, 129, 544.

Groty laurowate (W.IA)

1. Bieńkówka, grób 1,
2. Chełmno, groby 14, 60, 120, 139, 152, 157/1a-1b,
174, 185,
3. Działowo, 2 egz.,
4. Podwiesk, groby 12?, 64, 79, 299, 303, 417, 418,
419,
5. Rządź, groby Aa1, Aa3, A4, B3, C4, E8, Ab5,
83/1a-1b, 117/1, 129, 424, 499, 532, 544?, 551,
612, 619 oraz znalezisko luźne – *Anger* 416,
6. Baszewice, 1 egz.,
7. Bolszewo, 1 egz.,
8. Buczek, 2 egz.,
9. Bystrzec, 1 egz.,
10. Ciepłe, 1 egz.,
11. Drawsko Pomorskie, 1 egz.,
12. Drzeżewo, 1 egz.,
13. Gdańsk-Oliwa, 3 egz.,
14. Głobino, 1 egz.,
15. Kopaniewo, 1 egz.,
16. Laski, 1 egz.,
17. Lubieszewo, 4 egz.,
18. Mętno, 1 egz.,
19. Mierzyn, 1 egz.?,
20. Opalenie, 2 egz.,
21. Pruszcz Gdański, stan. 4, 1 egz.,
22. Skowarcz, 8 egz.,
23. Warszkowo, 5 egz.,
24. Włoscibórz, 1 egz.,
25. Wódka, 1 egz.,
26. Zagórzyce, 1 egz.,
27. Żukczyn, 5 egz.

Groty lancetowate (W.IB)

1. Brodnica-Michałowo
odmiana W.IB-1: 1 egz.,
1. Chełmno
odmiana W.IB-1: 41, 59/2, 60/1, 1 egz. luźny –
Graudenz 2728,
2. Działowo, 1 egz. luźny,
3. Podwiesk

odmiana W.IB-1: groby 16/7, 31/8, 32/9?, 36/9?,
38/6-7, 42/6?, 45/3?, 111/3, 300A/5, 314/2?
i 341/4?,

odmiana W.IB-2: groby 37/6, 69/6, 103/5?, 345/6
i 354/9,

4. Rządź
odmiana W.IB-1: groby Ab6, Ac2/1a-1b, Ac5,
Ac8, B13?, B16, E8, D6, 129, 137, 171, 588, egz.
luźne – *Anger* 417, 1373),
5. Baszewice, 1 egz.,
6. Bystrzec, 1 egz.,
7. Czarnkowo, 1 egz.,
8. Dębczyno, 1 egz.,
9. Drawsko Pomorskie, 2 egz.,
10. Gdańsk-Oliwa, 1 egz.,
11. Głobino, 2 egz.,
12. Gostkowo, 1 egz.,
13. Kopaniewo, 2 egz.,
14. Łętowo, 1 egz.,
15. Miechęcino, 1 egz.,
16. Mierzyn, 1 egz.,
17. Niemica, 2 egz.,
18. Nowa Wieś Królewska, 1 egz.,
19. Pórchleb, 1 egz.,
20. Rumia, 5 egz.,
21. Skowarcz, 1 egz.,
22. Świdwin, 1 egz.,
23. Warszkowo, 3 egz.,
24. Wygoda, 2 egz.

Groty deltoidalne (W.IC)

1. Chełmno
odmiana G.IC-1: grób 56,
2. Rządź
odmiana G.IC-2: grób Ab6, 123, 534,
3. Buczek, 1 egz.,
4. Ciepłe, 1 egz.,
5. Gdańsk-Oliwa, 2 egz.,
6. Skowarcz, 1 egz.,
7. Warszkowo, 1 egz.

Groty smukłe odmiany A (W.IIA)

1. Chełmno, grób 132,
2. Podwiesk, grób 37?,
3. Rządź, groby C6, G3, 1 egz. luźny (*Anger* 418),
4. Baszewice, 2 egz.,
5. Brzeźniak, 1 egz.?,
6. Buczek, 1 egz.,
7. Dębczyno, 1 egz.,
8. Drawsko Pomorskie, 1 egz.,
9. Drzeżewo, 1 egz.,

10. Gąbino, 1 egz.,
11. Głobino, 1 egz.,
12. Kopaniewo, 2 egz.,
13. Miechęcino, 1 egz.,
14. Niemica, 1 egz.,
15. Parsęccko, 1 egz.,
16. Podole Małe, 1 egz.,
17. Rosnowo, 1 egz.,
18. Warszkowo, 1 egz.,
19. Wygoda, 1 egz.

Grotty smukłe odmiany B (W.IIB)

1. Działowo, 2 egz.,
2. Radzyń Chełmiński, 1 egz.,
3. Buczek, 2 egz.,
4. Gdańsk-Oliwa, 1 egz.,
5. Krokowa, 1 egz.,
6. Mierzyn, 1 egz.,
7. Parsęccko, 1 egz.,
8. Podole Małe, 1 egz.,
9. Rumia, 3 egz.,
10. Skowarcz, 3 egz.,
11. Warszkowo, 1 egz.,
12. Żukczyn, 1 egz.

Grotty krępe (W.III)

1. Chełmno, groby 60, 106, 149, 176
2. Działowo, 1 egz. (Iz/5),
3. Podwiesk, stan. 2, grób 39?,
4. Rządź, groby Ac5?, B63, 118, 256, 638, 1 egz. luźny (*Anger* 412),
5. Borzęcino, 1 egz.,
6. Buczek, 1 egz.,
7. Głobino, 1 egz.,
8. Kopaniewo, 1 egz.,
9. Krytno, 1 egz.,
10. Niemica, 1 egz.,
11. Oleszno, 1 egz.,
12. Roszczyce, 1 egz.,
13. Rumia, 1 egz.,

14. Rusinowo, 1 egz.,
15. Skowarcz, 2 egz.,
16. Warszkowo, 3 egz.

Grotty z wykrojami

1. Brodnica-Michałowo?, 1 egz.,
2. Chełmno, groby 59/3?, 150,
3. Kowalewo Pomorskie, 1 egz.,
4. Nowe Dobra, groby 1/1905, 25/1905,
5. Rządź, groby E4/4a, E12/1, Ab3, Ab5*, G15/4a-4c, 42, 101, 158, 540, 626/2, 637, 678, 1 egz. luźny.

Grotty z zadziornami („dziiryty”)

1. Chełmno, groby 41, 129, 132,
2. Rządź Ac3, C3, C4, E4, E12, G3, G34, 1 egz. luźny – *Anger* 377.

Grotty zdobione

1. Chełmno, groby 59, 157, 1 egz. luzem,
2. Czarnowo, 1 egz.,
3. Kowalewo, 1 egz.,
4. Nowe Dobra, grób 1 (1905),
5. Papowo Toruńskie, 2 egz.,
6. Podwiesk, groby 64, 69, 79, 103,
7. Rządź, groby Ac2, E4, E8, E12, G15, G33, 83, 117, 6 egz. luzem.

Grotty nieokreślone

1. Marusza,
2. Nowe Dobra,
3. Papowo Toruńskie.

Toki

1. Bieńkówka, grób 1 (1 egz.),
2. Chełmno, groby 30, 56 (2 egz.) i 122 (2 egz.),
3. Podwiesk, groby 32 (2 egz.), 38, 45, 103, 314 i 341,
4. Rządź, groby Aa3, Ac1, B13, C3, C4, E8, A4, Ab3, Ab5, Ab6, G3, 588, 606, 612, 626, 637, 678 i 679.

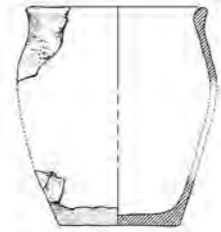
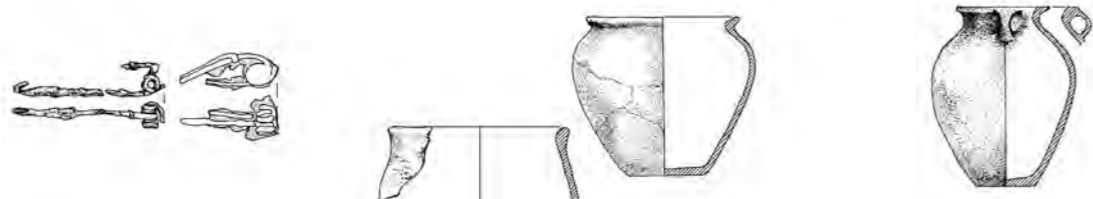
A1a

A1b

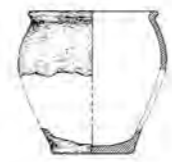
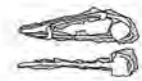
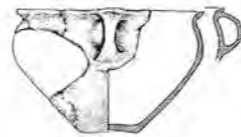
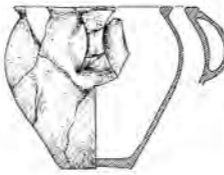
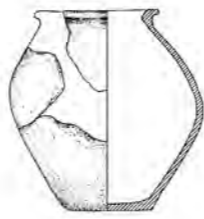
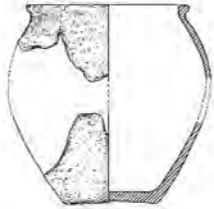
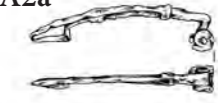

Zestawienie 50-1. Współwystępowanie elementów wyposażenia grobowego na cmentarzysku w Podwiesku, stan. 2 w układzie chronologicznym (rys. A. Kujawa-Piszcz, K. Szczęśna; zestawienie P. Gużyński).

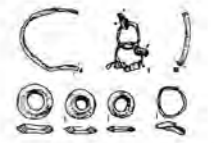
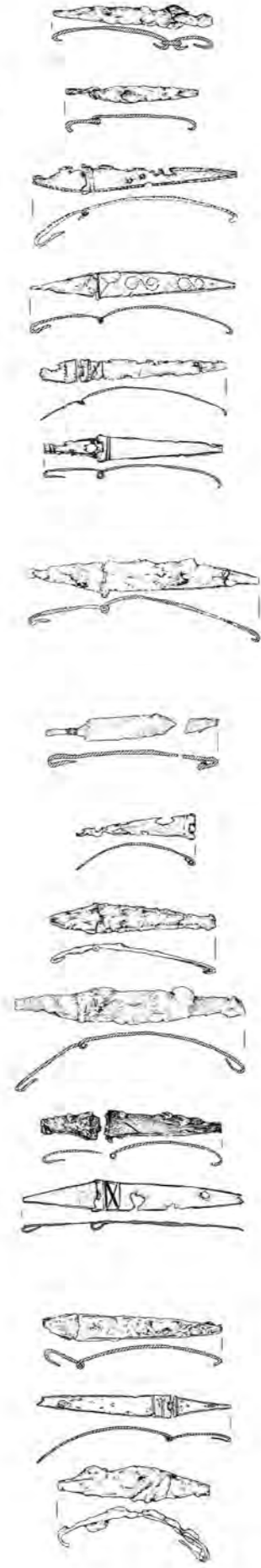
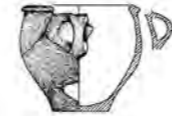
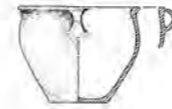
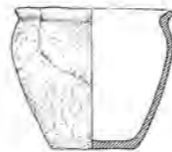
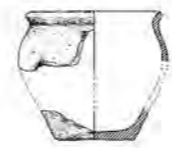
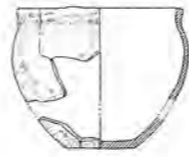
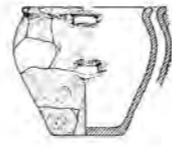
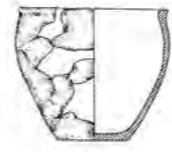
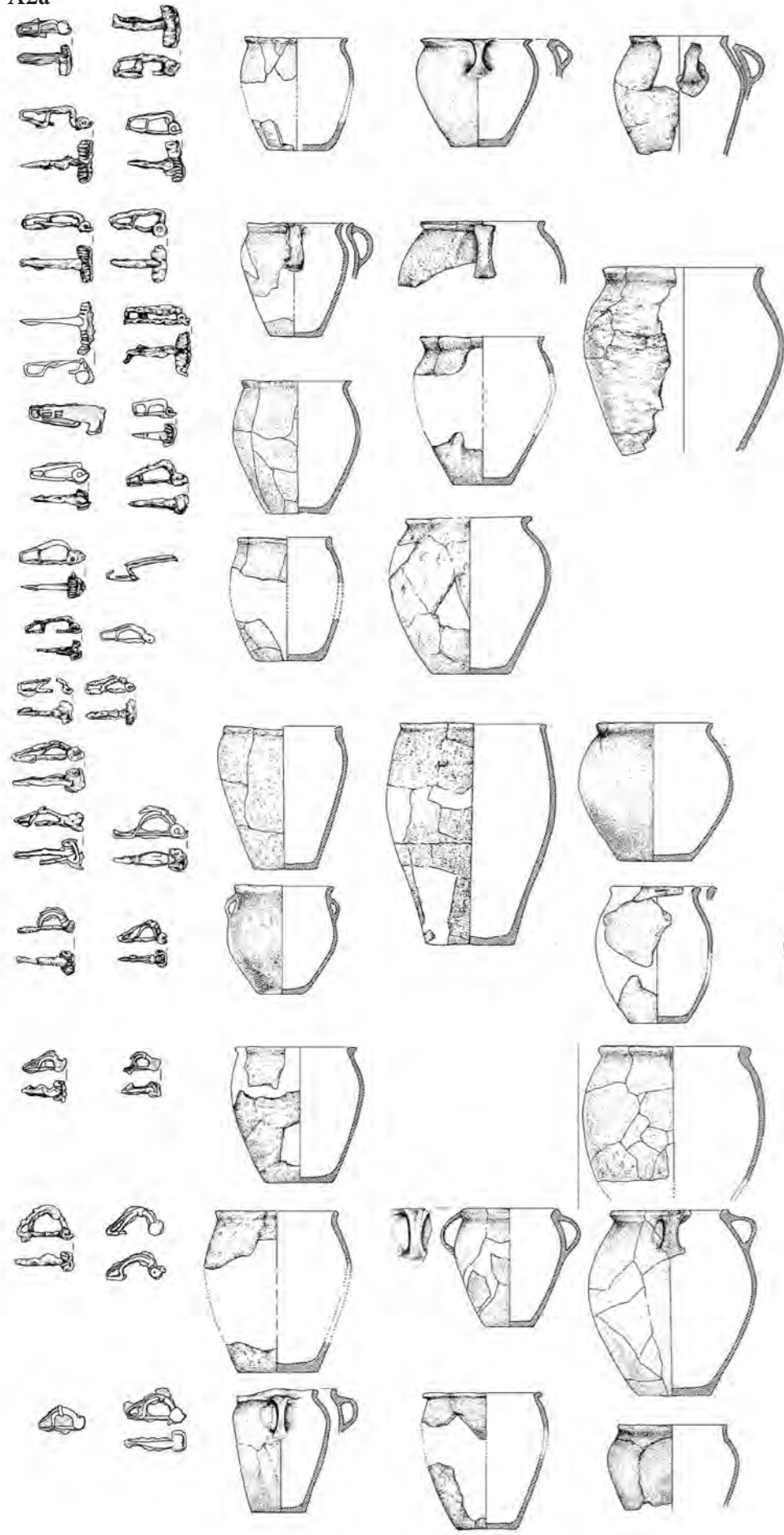
A1b

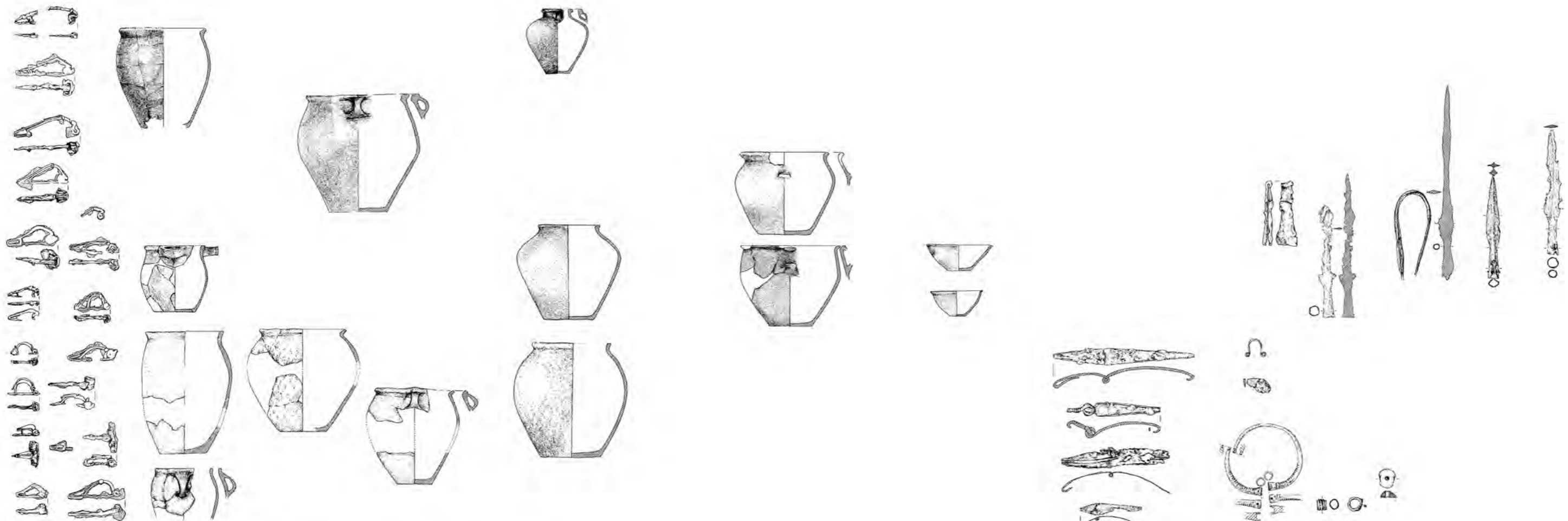
A1b-A2a

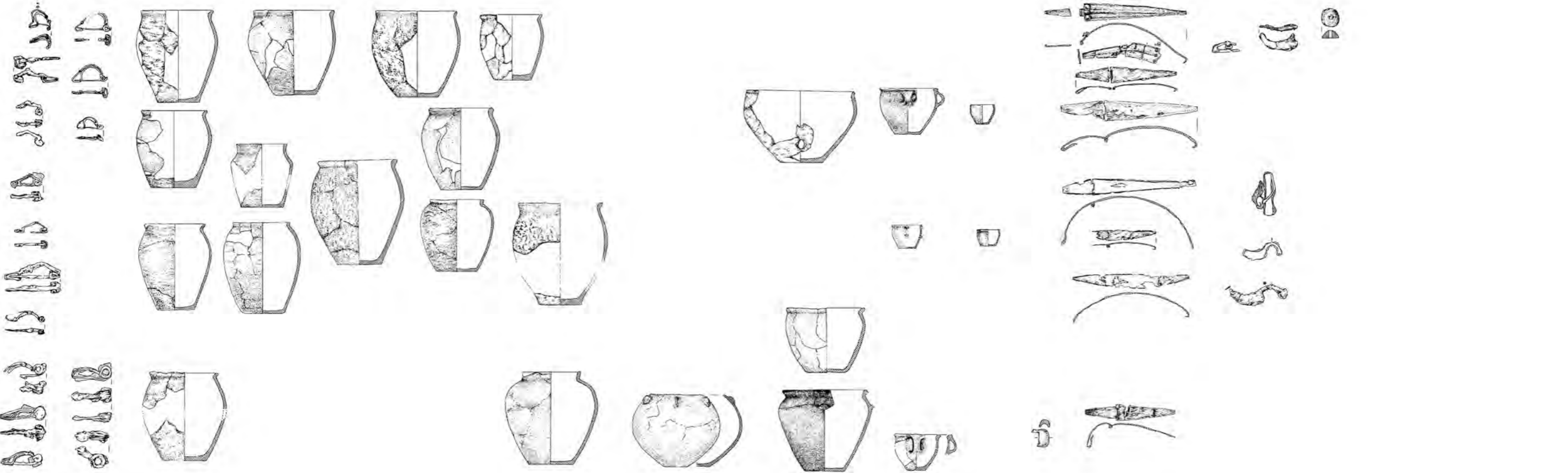
A1b-A2a

A2a

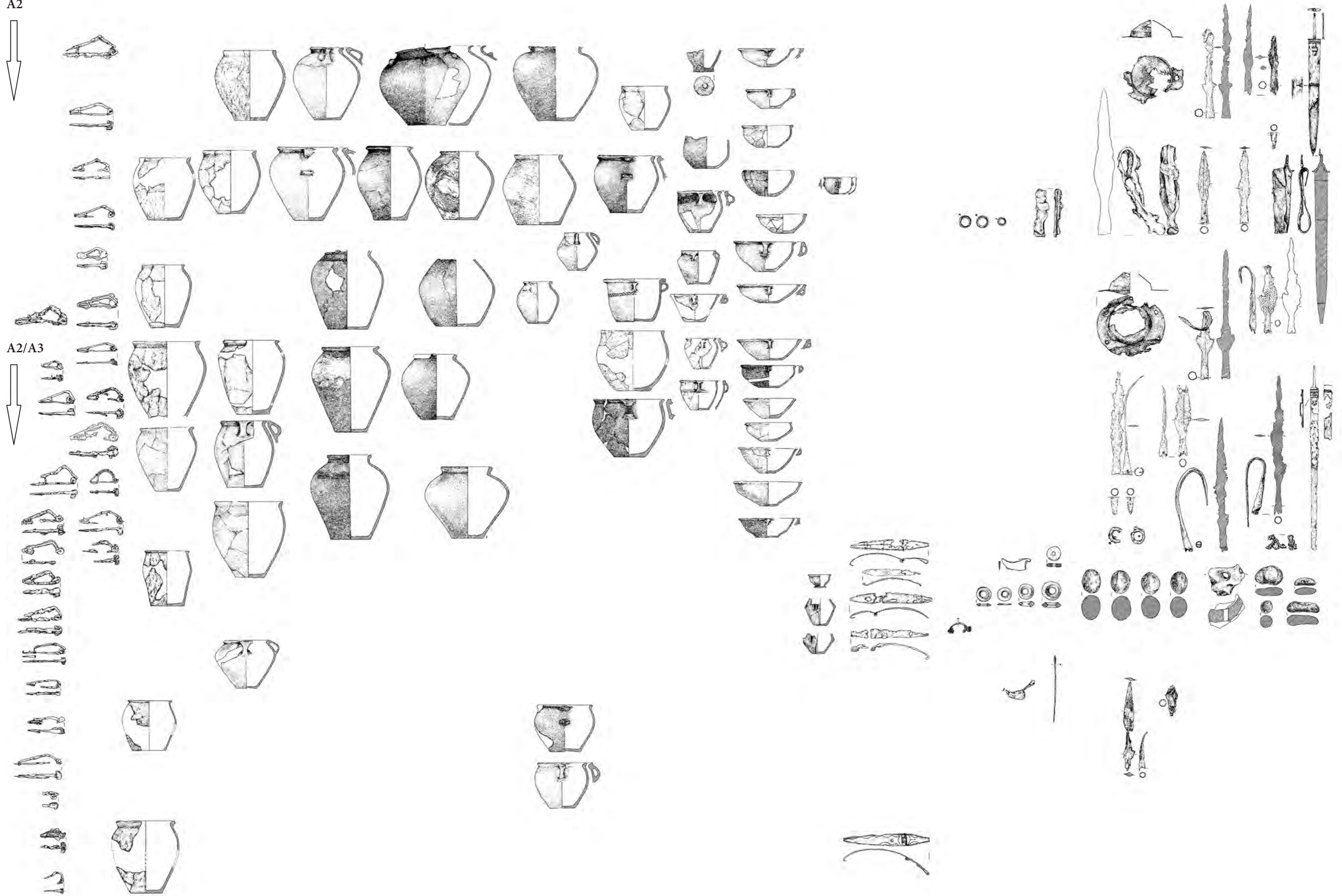
A2

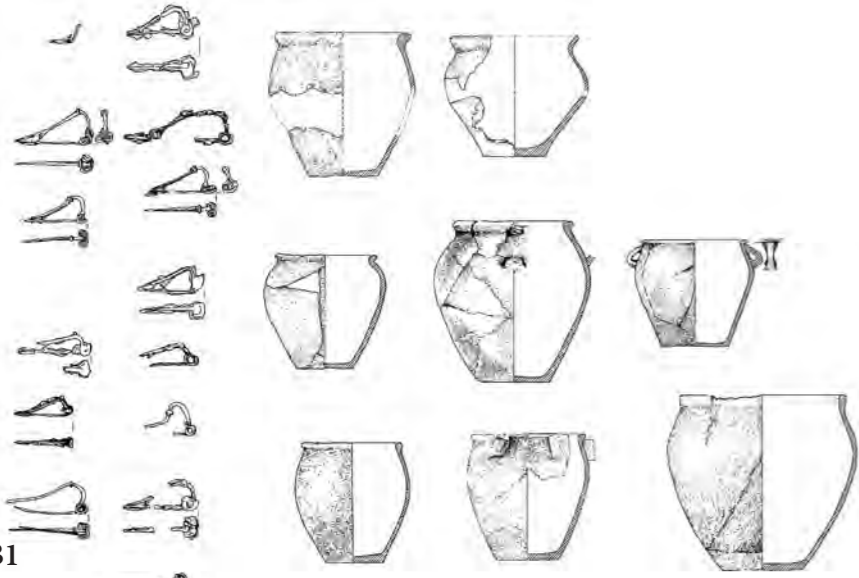
A2

A2/A3

A3

A3/B1

